

Magyarok Szlovákiában, VII

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN

VII. kötet

SZABÓMIHÁLY GIZELLA
LANSTYÁK ISTVÁN
(szerk.)

NYELV

A könyv megjelenését a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatta

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR
– program Kultúra národnostných menšín, 2011

A könyv megjelenését a Bethlen Gábor Alap támogatta

© Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István (szerk.), 2011

© szerzők, 2011

© Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2011

ISBN 978-80-89249-54-1

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
-----------------	---

TANULMÁNYOK

NYELVI JOGOK, NYELVPOLITIKA

Szabó Mihály Gizella: A szlovák nyelvpolitika és a nyelvhasználat jogi szabályozása Szlovákiában a rendszerváltozás után	11
Menyhárt József: Katolikus nyelvpolitika Szlovákiában	27
Misad Katalin: A magyar mint kisebbségi nyelv használatának gyakorlata a hivatalos érintkezésben	39

A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIAI VÁLTOZATAINAK JELLEMZŐI

Lanstyák István A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői	55
Lanstyák István A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei.....	83
Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban	113
Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István: Nyelvi változók a magyar nyelv szlovákiai változataiban	125
Misad Katalin: Standardtól eltérő helyesírási formák a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban	133
Misad Katalin: Nagybetűsítések a szlovákiai magyar írásgyakorlatban	149
Pintér Tibor: A magyar nyelv szlovákiai változatainak adatbázisai	161

NYELVJÁRÁSOK

Sándor Anna: A magyar nyelvjárások helyzete és kutatása Szlovákiában.....	181
Presinszky Károly: A szlovákiai magyar nyelvjárásokhoz való viszonyulás.....	193
Presinszky Károly: A szlovákiai magyar nyelvjárások területi egységei	201
Presinszky Károly: Magánhangzóhiány és kontaktushatás a nagyhindi nyelvjárásban.....	219
Presinszky Károly: Vélekedések a nyelvről egy nyelvcserehelyzetben levő közösségben.....	229

NYELVÉRINTKEZÉS

Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó – Simon Szabolcs: Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban	243
Lanstyák István: Végbement vagy elmaradt nyelvcserek nyelvi emlékei a magyar–szlovák nyelvhatáron	253
Menyhárt József: A nyelvjárások és a nyelvi kontaktusok	267
Szabó Mihály Gizella: A fordítottság jelei a szlovákiai magyar szövegekben	273

KÉTNYELVŰ NYELVHASZNÁLAT

Lanstyák István: A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában	289
Lanstyák István: A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben	319
Lanstyák István–Simon Szabolcs: A magyar és a szlovák nyelv választása három szlovákiai magyar településen	355
Vančo Ildikó: Magyar–szlovák kétnyelvű gyermekek szövegértési problémái	369
Vančo Ildikó: A természetes magyar–szlovák kétnyelvűség kialakulásának néhány aspektusa	387

NEVEK ÉS NÉVHASZNÁLAT

Bauko János: A szlovákiai magyarok személynévhasználatára	407
Bauko János: Köszönések és megszólítások magyar–szlovák bilingvis környezetben	423
Szabó Mihály Gizella: Variabilitás a helységnevek körében – okok és megoldási lehetőségek	437
Török Tamás: Magyar helynevek – szlovák térképek. Zboralja és az Alsó-Ipoly mente magyar helynevei szlovák térképeken	451
Török Tamás: Tipológiai vizsgálatok Ipoly mente helyneveinek körében	463
Bauko János: Magyar névtani kutatások Szlovákiában	469

AZ OKTATÁS NYELVI ASPEKTUSAI

Misad Katalin: Az anyanyelvi nevelés problémái a szlovákiai magyar tantervű oktatási intézményekben	489
Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában	501
Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben	511
Sándor Anna: A nyelvjárási háttér és az anyanyelvi nevelés	515
Simon Szabolcs: Érettségi vizsga Szlovákiában és külföldön, különös tekintettel a magyar iskolában érettségiző diákok szlovák nyelvi ismereteire	523
Simon Szabolcs: Országos szintű pedagógiai mérések tanulságai. A középiskolai magyar nyelv- és irodalomtanítás az írásbeli érettségi vizsga eredményeinek tükrében	531
Vančo Ildikó: Megjegyzések a szlovákiai magyar felsőoktatásról	539

NYELVMENEDZSELÉS

Szabó Mihály Gizella: A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalkításban	549
Misad Katalin: A szaknyelvi regiszterek fejlesztésének szemantikai és pragmatikai összefüggései szlovákiai magyar viszonylatban	563
Simon Szabolcs: Gondolatok a purizmusról	573

NÉVMUTATÓ	581
-----------------	-----

A *Nyelv* – ezt a címet viseli a *Magyarok Szlovákiában* sorozat új kötete. A cím azt sejteti, hogy a szlovákiai magyarok nyelvét, az általuk beszélt nyelvváltozatok módszeres leírását tartalmazó kiadványt tart kezében az olvasó. Bár az utóbbi húsz év nyelvészeti kutatásainak köszönhetően egyre több, alaposabb és mélyebb ismeretünk van azokról a nyelvváltozatokról, amelyeket a szlovákiai magyarok (általában és konkrétan egyes csoportjai) beszélnek, a téma valóban monografikus igényű feldolgozására nem vállalkozhattunk. Kötetünk viszont annyiban monografikus (egy témát részletesen feldolgozó), hogy az itt közölt negyven tanulmányt témájuk: a szlovákiai magyar nyelvhasználat, a szlovákiai magyar nyelvváltozatok kapcsolja össze.

E tanulmányok azon túl, hogy a közös téma különböző szempontú elemzését, bemutatását nyújtják, egyben a rendszerváltástól eltelt időszak szlovákiai magyar nyelvtudományi kutatásairól és eredményeiről is számot adnak. *Kisebbség és tudomány* címmel 1989-ben megjelent könyvében Für Lajos a szlovákiai magyar nyelvtudományról csak egy fél mondat erejéig emlékezik meg, a pozsonyi magyar tanszék két oktatóját (Sima Ferenc, Jakab István) említve. Für Lajos nem tér ki a nyitrai névtani és nyelvjárási publikációkra, sem a Csemadok nyelvi szakbizottságának keretében folytatott terminológiai és nyelvjárási vizsgálatokra, de még ezekkel együtt is azt állapíthatjuk meg, hogy a kilencvenes évek előtt rendszeres és programszerű nyelvészeti kutatások nálunk nem folytak. A kötetbe sorolt írások (és az ott hivatkozott egyéb publikációk) a rendszerváltozás előtti időszakhoz viszonyítva jelentős minőségi (téma- és módszerbeli), valamint mennyiségi fejlődésről tanúskodnak.

A rendszerváltozás utáni nyelvészeti vizsgálatok talán legfontosabb újdonsága a szociolingvisztikai és a kontaktológiai szemlélet megjelenése, térhódítása: kutatóink a szlovákiai magyar nyelvet, a nyelvhasználatot társadalmi összefüggéseiben, ezen belül a magyar nyelvnek mint kisebbségi nyelvnek a helyzetét figyelembe véve vizsgálják. Ez a szemlélet valamennyi itt közölt írást áthatja. Ezzel összefüggésben az olvasó új témákkal találkozhat, ilyen a nyelvi jogok és a nyelvpolitika, a kétnyelvűség különböző aspektusai, a kódváltás, a nyelvi változatosság kérdése, a nyelvi attitűdök, a nyelvelsajátítás és a szövegértés, az anyanyelvi nevelés sajátosságai kétnyelvű környezetben stb.

A tanulmányok szerzői a pozsonyi, a nyitrai és a komáromi magyar tanszékek oktatói, nagy részük egyben a Gramma Nyelvi Iroda munkatársa, ezért nem meglepő, hogy folyamatosan reflektálnak egymás munkáira, néhány „alapkivétel” újra és újra felbukkan a hivatkozások között. Szerzőinket az is összeköti, hogy ők alkotják a szlovákiai magyar nyelvészek „derékhadát”, a magyarországi és a szlovák nyelvész-társadalomban is jól ismert, itthon, Magyarországon, illetve külföldön is rendszeresen publikáló szakemberekről van szó. Minden szerzőnknek megjelent önállóan vagy társszerzőként kötete, ezekre a tanulmányokban számos hivatkozás történik.

A kötetbe bekerült tanulmányok különböző időszakban születtek, a legtöbbjük azonban az utóbbi évek termése, sőt vannak teljesen új, először itt közölt írások is. A válogatáskor a feldolgozott témakör fontossága mellett figyelembe vettük azt is, hozzáférhető-e az adott tanulmány a hazai olvasóközönség számára. Ezért került be a kötetbe sok olyan írás, amely magyarországi konferencia- vagy egyéb kötetben jelent meg először. Ezek esetében a tanulmány végén feltüntetjük az eredeti bibliográfiai adatokat.

A tanulmányokat tematikájuk alapján nyolc fejezetbe soroltuk, ezek egyúttal azt is mutatják, milyen témákban folynak ma releváns magyar nyelvészeti kutatások Szlovákiában. A kötet formai egységének biztosítása érdekében (hivatkozások és jegyzetek) a korábban már megjelent tanulmányokban bizonyos formai módosításokat eszközöltünk, illetve ha szükséges volt, a bibliográfiai adatokat kiegészítettük. Erre akkor került sor, ha az eredeti írásban még meg nem jelent munkára történt hivatkozás; a hivatkozott munka természetesen időközben már megjelent, tehát indokolt volt, hogy a szükséges adatokat pótoljuk.

Amint a bevezetőben említettük, e kötet nem azzal a céllal jött létre, hogy kimerítő leírását adj a szlovákiai magyarok nyelvének, úgy véljük azonban, hogy elolvasása után nemcsak a szlovákiai magyarok nyelvéről fogunk sokkal többet tudni, mint eddig, hanem magáról a magyar nyelvről is.

A szerkesztők

NYELVI JOGOK, NYELVPOLITIKA

A SZLOVÁK NYELVPOLITIKA ÉS A NYELVHASZNÁLAT JOGI SZABÁLYOZÁSA SZLOVÁKIÁBAN A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN

1. BEVEZETÉS

A magyar beszélők és így a magyar nyelv helyzetére alapvető hatással voltak az 1989-es változások, elsősorban is az alapvető emberi és polgári jogok, így a szólásszabadság, a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesülése: új, különféle profilú sajtóorgánumok létesültek, számos önálló magyar szervezet, szakmai szerveződés jött létre, amelyek tárgyalási nyelve a magyar lett, a magyarság és a kisebbségek érdekeinek védelmét célul tűző pártok alakultak. Egyúttal azonban felszínre kerültek a korábban „szőnyeg alá söpört” nemzetiségi konfliktusok, amelyeknek központi magvát éppen a kisebbségi nyilvános (ezen belül a hivatalos) nyelvhasználat jelentette, elsősorban azért, mert a szlovák politikai elit egy részénél szorosan összekapcsolódott a területvesztéstől való félelemmel. Mivel a szlovákok és a magyarok között a legfontosabb etnoidentifiká-

ciós jegy a nyelv, a nyelvnek nemzeti-reprezentációs-szimbolikus funkciója mindkét oldalon túlságosan is felértékelődött. A rendszerváltozás utáni szlovák–magyar nyelvi konfliktusok egyik oka éppen az volt, hogy a magyarság is igényt formált az addig szlovák dominanciájú nyilvános terekre (településnevek, utcanévek, a magyar nyelv hivatalos használatának az igénye), s ezt a szlovákság az így „megjelölt” területeknek a Szlovákiától történő leválásához vezető első lépésként értelmezte.

A korábbi időszakkal összevetve fontos különbség az, hogy a szocialista érára jellemző implicit állami nyelvpolitika¹ explicitté vált, s mindezt politikai, sajtó- és közéleti vitákkal, olykor botrányokkal tűzdelt (l. Berényi 1994; Szabó Mihály 2000/2002; Zalabai szerk. 1995) jelentős törvényalkotási folyamat is kísérte. E folyamat meglehetősen jól dokumentált (l. pl. Berényi 1994; Cúth 2011; Gyönyör 1993a;

1. A „reális szocializmus” évtizedeiben a kisebbségi jogokat a proletár internacionalizmus és az ún. lenini nemzetiségi politika szellemében kezelték, és nyilvánították megoldottnak. A kisebbségi kérdést az adott ország belügyének tekintették, amelyet az anyaország csak igen korlátozott mértékben befolyásolhatott – ha a hatalmon levő garnitúra ezt egyáltalán fontosnak tartotta. A kisebbségi jogok (s ezen belül a nyelvi jogok) megjelentek ugyan a szocialista alkotmányokban, de az egyes nyelvhasználati jogoknak konkrét törvényekben történő meghatározására nem nagyon került sor, és a kisebbségek nyelvhasználati jogai is leginkább csak az oktatásra és a kulturális életre korlátozódtak. A kisebbségek helyzetének – ezen belül a nyelvhasználatnak – törvényi szabályozását elsősorban különböző pártvezetők helyettesítették. Ezekben ugyan többször is szó esett arról, hogy bővíteni kell a magyar nyelv hivatalos színtereken való használatának a lehetőségét, ám az említett határozatot titkosnak minősítették, s csak a pártfunkcionáriusok ismerhették (Zvara 1965: 107), a kisebbségi lakosság még azt sem tudta, mit lehetne az illetékes pártbizottságokon számon kérni. Az egyértelmű, egységes és áttekinthető törvényi szabályozás hiánya oda vezetett, hogy a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesítése igen esetleges volt, valójában a mindenkorai politikai (felső és helyi) vezetésétől függött. Mindehhez hozzájárult, hogy főleg a hetvenes, nyolcvanas években a magyar nyelv írásbeli használata erőteljesen visszaszorult. Bővebben Gyönyör 1987a, 1987b; 1993a.

Gyuresík 1996, 1998; Gyuricsék – Kvarda 1999; Jarábik–Tokár 2003; Lancz 2011; Lanstyák 1998, 1999; Priklerová szerk. 1999; Szabó Mihály 2000/2002, 2002a, 2002b, 2003, 2006, 2007, 2009; Vogl 2009, 2010; Zalabai 1995)², ezért ebben a tanulmányban elsősorban a jogszabályok háttérében álló szlovák nyelvpolitikával és a nemzetközi szervezeteknek (elsősorban az Európa Tanácsnak) a jogalkotásra gyakorolt hatásával foglalkozom. Ugyanis ezek ismeretében jobban értelmezhetőek mind maguk a törvények, mind pedig – aktuálisan, de hosszabb távon is – a szlovákiai kisebbségek nyelvhasználati lehetőségei.

2. AZ ÁLLAMNYELV SZEREPÉNEK HANGSÚLYOZÁSA MINT A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁNI NYELVPOLITIKA „ALAPKÖVE”

A szlovák nyelvpolitika alapvető irányát már a hivatalos nyelvről szóló 1990-es törvény megalapozta (a törvényről bővebben Berényi 1994; Gyönyör 1993a). Az Andrassy György-féle osztályozás szerint (Andrassy 1998) Szlovákia a B-típusú államok sorába tartozik: a hivatalos nyelv (pontosabban az államnyelv) a többségi nyelv, s bár a kisebbségi nyelvek egyike sem hivatalos nyelv, a kisebbségek nyelvhasználatát jogilag szabályozott. Egyúttal azonban az államnyelvtörvény értelmében a szlovák nyelv elsőbbséget élvez minden más nyelvvel szemben, s úgy tűnik, ezen az egyoldalú helyzeten

valójában egyetlen kormányzat sem kíván változtatni.

Az államnyelvtörvény 1995-ös elfogadása (és egyáltalán ilyen szövegű törvény elfogadása) a szlovák államjogi felfogás logikus következménye: az 1992-es parlamenti választások győztesei ki kívántak lépni a csehszlovák államszövetségből, és a jövőendő államot a szlovákok nemzeti államként képzelték el. Ez a cél fogalmazódik meg a függetlenségi nyilatkozatban, majd pedig az Alkotmányban is: egyrészt a preambulumban, majd pedig közvetlenül a 6. szakaszban, amely a szlovák nyelvet határozza meg a Szlovák Köztársaság államnyelveként. A nemzetállami koncepció érvényesítése tehát azt jelentette, hogy a szlovák nemzeti jelképek és attribútumok – a himnusz, a címer és nem utolsósorban a nyelv – az állami jelképek és attribútumok rangjára emelkedtek (Kusý 1998: 194). Az 1995-ben hivatalba lépett Mečiar-kormány programnyilatkozatában pedig a szlovák nemzeti érdekek érvényesülésének „fontos feltételeként” fogalmazódik meg az államnyelv védelme, amely az elfogadandó államnyelvtörvény fő célja.

Az 1995-ben elfogadott államnyelvtörvény s későbbi tervezett módosításai³, valamint a 2009-es módosítás a már idézett preambulumban szellemében a szlovák nyelvet a szlovák nemzet fő ismertetőjegyeként, az állami szuverenitás kifejezőjeként értelmezik, amely emiatt kommunikációs eszköz funkciójában is előnyt élvez más nyelvekkel szemben. Ez a gondolat,

2. A nyelvhasználatot szabályozó jogszabályokat I. Lanstyák–Szabó Mihály 2002; valamint aktualizálva a www.jogsegely.sk honlapon. Egyéb, a kisebbségeket is érintő jogszabályok elérhetők a Fórum Kisebbségkutató Intézet honlapján (www.foruminst.sk) Ugyanerről a honlapról, valamint a Szlovákiai Magyarok Kerekasztalának honlapjáról letölthető a A nyelv jogok Szlovákiában – anyanyelv-használati útmutató (<http://www.kerekasztal.org/downloads/publikaciok/>). A jogszabályokat fokozatosan közli majd a Pro Civis Társulás gondozásában megjelenő Önkormányzati Szemle is.
3. Az államnyelvtörvényt 2009-ig négyszer módosították: az Alkotmánybíróság 260/1997 szám alatt kihirdetett határozatával a csak szlovák nyelvű állampolgári beadványokról rendelkező 3. § (5) bek. hatályát veszítette; az 1999. évi 5. sz. tv. értelmében újra lehetővé vált a kisebbségi nyelven oktató iskolákban az oktatási dokumentáció kétnyelvű vezetése; az 1999. évi 184. sz. tv. hatályon kívül helyezte a pénzbírságokról rendelkező 10. szakaszt; a 2007. évi 24. sz. tv. értelmében a különböző információs rendszerekben a szlovák mellett más nyelv is használható. Ez utóbbi esetben a cégbírsági nyilvántartás párhuzamos angol nyelvű változatának az engedélyezéséről volt szó. Amint látható, ezek a módosítások a kisebbségek szempontjából enyhítettek a törvényen, a 2004–2005-ben tervezett, de kormány szinten leállított módosítások viszont a 2009-es módosításhoz hasonló szelleműek voltak, vagyis a szlovák nyelvhasználat nyilvános használatának kiterjesztése volt a cél.

akárcsak a szlovák nyelv védelmének, ápolásának, a vele való törődésnek a fontossága mindegyik törvénymódosítás indoklásában helyet kap, az érvrendszer egyes elemei azonban időközben módosultak, és hangsúlyeltolódásokra is sor került.

1995-ben a törvény céljait az előterjesztő kulturális minisztérium az alábbiakban jelölte meg: a) A hivatalos nyelvről szóló 1990-es törvény (amely 1995-ben hatályos volt), az Alkotmány és az 1993–1994-ben elfogadott, a kisebbségi nyelvek használatát lehetővé tevő törvények⁴ közötti ellentmondásokat meg kell szüntetni. b) A magánkézben levő és tipikusan „szlovákellenes” tömegkommunikációs eszközök szándékosan vagy hanyagságból rendszeresen megsértik a „szlovák nyelv törvényszerűségeit”. c) A 40 évig tartó internacionalista nevelés és a szlovák nyelv ápolásának elhanyagolása, ezzel párhuzamosan Dél-Szlovákia egyes lakosságú településein a magyar kulturális szövetségek és a magyar iskolák „agresszív tevékenysége” a szlovák nyelv tekintélyének visszaesését, a közhasználatból való kiszorulását eredményezte. „Mindezek a körülmények a magyar nemzetiség nagylelkű állami támogatásával együtt a dél-szlovákiai szlovákok asszimilálásához, elmagyarosításához vezettek”.

A magyar nyelv elleni „védekezés” szükségessége indokként az egyes fejezetekben is megfogalmazódik, így például az oktatásról szóló részben az olvasható, hogy a szlovákiai magyar fiatalok „nem érvényesítik a szlovák nyelv elsajátításához való jogukat” (azaz nem

tanulnak meg jól szlovákul), a szlovákiai magyar iskolákban „irredenta tartalmú” magyarországi tankönyveket használnak, amelyeket a történelmi Magyarország iránti nosztalgia hat át stb. Az indoklás egy hosszabb lélegzetű történelmi áttekintést is nyújt, ebben az előterjesztő nagy terjedelemben foglalkozik a magyarosítással és a szlovákok sérelmeivel, amelyekért az államnyelvtörvénynek egyfajta elégtételt is kell nyújtania.

2000 után a „magyar” motívum teljesen eltűnik a hivatalos indoklásból, csak a szóbeli nyilatkozatokban utalnak a szlovák kormánypárti politikusok a dél-szlovákiai szlovákok nyelvi jogainak a megsértésére.⁵ A tervezett módosítások kapcsán az érvrendszer egyértelműen a nemzetközi vonatkozásokra fókuszál. Ez a szempont az 1995-ös indoklásban a kisebbségi nyelvekkel kapcsolatban jelenik meg: az előterjesztők szerint az államnyelvtörvény teljes mértékben tiszteletben tartja a kisebbségekhez tartozó személyek jogait és a Szlovák Köztársaságnak a nemzetközi egyezményekből következő kötelezettségeit. Az indoklás az alábbi dokumentumokat említi: az 1919-es saint-germain-en-laye-i kisebbségi szerződés, az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai utótálatkozójának dokumentuma (32–34. szakasz) és az Európa Tanács kisebbségvédelmi keretegyezménye (14. szakasz)⁶.

A Robert Fico vezette kormány által elfogadott 2009-es módosítás indoklásában a hangsúly egyértelműen arra helyeződött át, hogy az államnyelv törvényi védelme legitim, Euró-

4. Szlovákia Európa tanácsi belépésének feltétele volt, hogy jogszabályban rögzítsék a kisebbségi személyeknek az a jogát, hogy családi és utónévüket irataikban anyanyelvük szabályaival összhangban tüntessék fel, valamint hogy tegyék lehetővé a kisebbségi helységnevek nyilvános használatát. Ekkor fogadta el Szlovákia az utónévről és a családi névről (1994. évi 300. tv.), az anyakönyvekről (1994. évi 154. sz. tv.) és a településeknek kisebbségi nyelven történő megjelöléséről (1994. évi 191. sz. tv.) szóló törvényeket.

5. Az államnyelvtörvény 2009-ben elfogadott változatához készített indoklás szerint azért volt szükség a lassan tizenöt éve hatályban levő törvény módosítására, mert nem megfelelő a szlovák nyelv használata a nyilvános érintkezésben, és a törvényt nem tartják be „a szükséges mértékben”. A szlovák politikusok egyszerűbben fogalmaznak: azért kellett a törvényt módosítani, elsősorban újra bevezetni a bírságokat, mert Dél-Szlovákiában (azaz a magyarlakta falvakban) bizonyos hirdetőműveket, közleményeket nem tettek közzé államnyelven, azaz szlovákul is, ezáltal a csak szlovákul beszélő állampolgároknak sérült a tájékoztatáshoz való joga.

6. Szlovákia az államnyelvtörvény tárgyalásával egy időben ratifikálta a keretegyezményt.

pában elfogadott, sőt a globalizáció időszakában egyre több állam választja ezt az utat.⁷ Mindez összhangban van azzal, ahogyan Szlovákia a nyelvhasználat szabályozását nemzetközi fórumokon interpretálja, azaz: a szlovákiai szabályozás teljes mértékben megfelel a nemzetközi, ezen belül az európai normáknak. A parlament elé terjesztett szövegváltozatban egy új elem is megjelenik, az indoklás hivatkozik két UNESCO-egyezményre: „*az SZK államnyelvéről való gondoskodás összhangban van azzal az általános európai törekvéssel, hogy az egységes Európa mint többkultúrú és többnyelvű közösség fennmaradjon*”, ezért a szlovák nyelv védelme mint feladat a szellemi kulturális örökség védelméről szóló egyezményből is következik; a nyelv a világörökség része és a kulturális sokszínűség fenntartásának az eszköze, ezért a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló egyezmény egyik célja a nyelvek támogatása. Az indoklás konkrétan utal is a másodikként említett UNESCO-egyezmény 1. cikk h) pontjára: „*az államok arra vonatkozó szuverén jogának megerősítése, hogy fenntartsák, elfogadják és megvalósítsák azokat a politikákat és intézkedéseket, amelyeket megfelelőnek tartanak a területükön levő kulturális kifejezések sokszínűségének védelme és előmozdítása érdekében*”. Az előterjesztők ezt a rendelkezést is annak alátámasztására idézik, hogy egy államnak szuverén joga a saját céljainak megfelelően szabályozni a nyelvhasználatot.

Az államnyelvtörvény 2009-es módosításának indoklása összhangban áll *A Szlovák Köztársaság államnyelvéről való gondoskodás koncepciójával*, amelyet még a Dzurinda-kor-

mány fogadott el 2001 elején (131/2001. számú kormányhatározat), s ezáltal a hivatalos nyelvpolitikát megjelenítő dokumentumnak minősíthető.⁸ A Koncepció szerint „*[m]ivel a nyelv egyike a nemzet alapvető identifikáló jegyeinek, logikus, hogy egy szuverén államban az államalkotó nemzet nyelve államnyelvként használatos*.” A szlovák alkotmány 6. cikk (1) bek. értelmében a Szlovák Köztársaság területén a szlovák nyelv az államnyelv, ennek alapján fogadta el a szlovák parlament 1995-ben az államnyelvtörvényt, mely „*nyelvpolitikájának kiindulási pontját képezi*.” [...] „*Az államnyelv társadalmi, kulturális és politikai értelemben is az állam belső stabilitását biztosító eszköz. Az állam érdeke, hogy a szlováknak mint államnyelvnek nemzeti-reprezentatív és állami-integratív funkcióját tiszteletben tartsa, a szlovák irodalmi nyelvnek mint a nyilvános kapcsolattartás eszközének státusát megerősítse, ugyanakkor a szlovák nemzetiségű állampolgároknak és a nemzetiségi kisebbségek tagjainak a szlovák nyelvhez mint alapvető, az állampolgárokat Szlovákia egész területén összekötő, egyesítő és egyenjogúsító érintkezési eszközhöz fűződő pozitív viszonyát elmélyítse*.”

A szlovák nyelv és a kisebbségi nyelvek viszonyát a 4. pont tárgyalja (A többségi nyelv és a kisebbségi nyelv viszonya a Szlovák Köztársaság jogrendjében). Eszerint az államnak „*joga és kötelessége, hogy saját területén a nyelvek viszonyát szabályozza, vagyis az államigazgatási feladatok hatékony végrehajtása és az egységes információáramlás érdekében garantálja az államnyelv státusát, ugyanakkor elismerje a kisebbségi nyelvet beszélő személyek jogait is*.”

7. Az indoklás – akárcsak a később tárgyalandó államnyelvvédelmi koncepció – kiemelten említi azokat az országokat, ahol van ún. államnyelvtörvény (arra azonban nem tér ki, hogy ezek némelyike nagyon távol áll a szlovák államnyelvtörvénytől, l. Szabó Mihály 2009), a törvény módosítás kiváltotta vitában a szlovák fél érvként a 2009-ben elfogadott svéd törvényt is említi, holott az valóban csak néhány szakaszból áll, és a svéd nyelvet nem államnyelvként, hanem „fő” nyelvként határozza meg, említi a kisebbségi nyelveket és a siketek jelnyelvét is. Bővebben l. még Bartóki-Gönczi 2010.

8. A többszöri kormányváltások ellenére a koncepció még mindig érvényes dokumentumnak tekinthető, ugyanis az államnyelvtörvény végrehajtását felügyelő művelődési minisztérium honlapján olvasható (l. <http://www.culture.gov.sk/uploads/eb/2d/eb2d5622422505d3c179644d8f36be02/priloha-2-koncepcia.pdf>)

2.1. Az államnyelvtörvény értékelése nemzetközi szervezetek által

Az államnyelvtörvény (mind az 1995-ös eredeti szöveg, mind a 2009-es módosítás) 1.§ (4) bekezdése szerint a törvény nem szabályozza a kisebbségek nyelvhasználatát, mivel azonban minden nyilvános funkcióban előírja a szlovák nyelv használatát, ténylegesen korlátozza azt, többek között ezért is bontakozott ki mind 1995-ben, mind 2009-ben erős belföldi és külföldi tiltakozás a törvény ellen.⁹

2.1.1. Az államnyelvtörvény és a kisebbségvédelmi keretegyezmény

Szlovákia 1995-ben csatlakozott a kisebbségvédelmi keretegyezményhez, 2001-ben A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját is elfogadta, az államnyelvtörvénynek a kisebbségi nyelvhasználatra gyakorolt befolyása természetesen e nemzetközi egyezmények végrehajtásáért felelős szakértői bizottságok figyelmét sem kerülhette el. A keretegyezmény végrehajtásával kapcsolatban eddig három monitorozási ciklus zajlott el (1: 1991–2001, 2. 2005–2006, 3. 2009–2011)¹⁰. A szakértői bizottság mind a három jelentésben külön kitér az államnyelvtörvény kérdésére, főleg abból a szempontból, hogy egyes rendelkezései a szólásszabadság megsértéseként értelmezhetők, másrészt pedig a szelleme olyan (ideértve bizonyos interpretációkat is), hogy elbizonytalanítja a kisebbségeket, valójában „elriasztja” őket attól, hogy az anyanyelvüket használják. A keretegyezmény végrehajtásáról készített első szakértői jelentés (36. pont) is megállapítja,

hogy a kisebbségi nyelvek használatát gátolja az államnyelvtörvény, és azt javasolja, hogy a kisebbségi nyelvhasználati törvény mint lex specialis élvezzen előnyt az államnyelvtörvénnyel szemben. A szlovák kormány válaszában ezzel a felvetéssel nem értett egyet, és azt írta, hogy a kérdést majd a charta kapcsán rendezzi. A későbbi fejlemények azonban azt mutatják, hogy ez nem történt meg.

A második ciklusban a bizottság által eredetileg megfogalmazott ajánlásokba is belekeült az a pont: meg kell akadályozni, hogy az államnyelvtörvény rendelkezéseinek nem megfelelő (azaz túlságosan is korlátozó) értelmezésével gátolják a kisebbségi kulturális és oktatási, valamint nyelvi jogok érvényesülését. Az ellenőrzési mechanizmus értelmében a bizottsági jelentést véleményezi az érintett ország is, s ezért Szlovákia az eredeti javaslat átértékelését és átfogalmazását kérte (l. 16. pontot), így az elfogadott ajánlásba általánosabb megfogalmazás került: folytatni kell azokat az erőfeszítéseket, melyek célja a kisebbségi vonatkozású törvények kiegészítése, teljessé tétele (főleg kulturális és oktatási területen), valamint ügyelni kell arra, hogy a nyelvi vonatkozású törvények mind tartalmilag, mind pedig értelmezésüket tekintve összhangban legyenek ezekkel a pozitív irányú tendenciákkal.

A 3. monitorozási ciklus abban az időszakban folyt, amikor a Fico-kormány 2009-ben módosította az államnyelvtörvényt, s abba újra bekerültek a szankciók. Véleményében a szakértői bizottság megállapítja, hogy még mindig kétségek merülnek fel az államnyelvtörvénynek a magánszférában való érvényesítésével, valamint az államnyelvtörvény és a kisebbségi

9. L. pl. Simon –Kontra 2000. A 2009-es módosítással kapcsolatos magyar és külföldi reakcióknak külön számot szentelt a Kisebbségkutatás folyóirat (2009/3. szám; <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/index.php?lap=57>)

10. Az ellenőrzési mechanizmussal kapcsolatos dokumentumok az Európa Tanács honlapján keresztül érhetők el (<http://www.coe.int/>). Az egyes dokumentumok azonosító száma az 1. ciklusban: a Szlovák Kormány jelentése (ún. State Report) ACFC/SR(1999)008, a szakértői bizottság jelentése (Advisory Report) ACFC/INF/OPI(2001)001, a határozat (Resolution) ResCMN(2001)5; a 2. ciklusban: a Szlovák Kormány jelentése ACFC/SR/II(2005)001, a szakértői bizottság jelentése ACFC/OP/II(2005)004, a határozat ResCMN(2006)8. a 3. ciklusban: a Szlovák Kormány jelentése ACFC/SR/III(2009)008, a szakértői bizottság jelentése ACFC/OP/III(2010)004, a határozat ResCMN(2011)15.

nyelvhasználati törvény viszonyával kapcsolatban, s megfelelő egyensúlyt kellene teremteni az államnyelv legitim támogatása és használatának megerősítése, valamint a kisebbségi nyelvek magán- és közéleti használatának a joga között. A 2009-es módosításba újra bekezdett pénzbüntetések pedig megkérdőjelezzik, hogy az államnyelvtörvénynek ez a rendelkezése összhangban van-e a Keretegyezménnyel.

2.1.2. Az államnyelvtörvény és A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája

Az államnyelvtörvény korlátozó voltát természetesen a charta szakértői bizottsága is felvette, elsősorban is azzal kapcsolatban, hogy az államnyelvtörvény egyes rendelkezései ellentétesek a Chartában vállalt kötelezettségekkel, ezért szükség volna az államnyelvtörvényt olyan értelemben módosítani, hogy az megfeleljen a vállalt kötelezettségének.

Így például a charta végrehajtásával kapcsolatos első monitorozási körben készült szakértői jelentésben ez olvasható: *„A második általános probléma, mely a Chartában szereplő több területre is kihatással van, abból a tényből adódik, hogy az államnyelvtörvény hatályban maradt a charta hatályba lépése ellenére. Ez a törvény több korlátozó rendelkezést tartalmaz, melyek akadályozzák a charta némelyik rendelkezésének megfelelő végrehajtását (többek között, ami a kétnyelvű helységnevek használatát vagy bevezetését és a regionális vagy kisebbségi nyelvek szociális intézményekben való használatát illeti). Ezért ezt a törvényt módosítani kell a Szlovákia által a charta ratifikálásakor vállalt kötelezettségek fényében, hogy összhangba kerüljön a Chartával.”* (5. fejezet, 686. pont)¹¹.

A szlovák kormány az államnyelvtörvény módosítását szorgalmazó javaslatokra érdekes módon reagált. Elsősorban is azt emelte ki, a nemzetközi dokumentumokban sehol sem esik szó arról, hogy az államoknak a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek azonos mértékű használatának biztosítása vagy éppen a kisebbségi nyelveknek a többségi nyelvekkel való „egyenrangúsítása” volna a kötelességük.¹²

A harmadik monitorozási ciklus közben (2009. június 30.) fogadta el a kormány az államnyelvtörvény módosítását, erre a 2009. áprilisában elfogadott szakértői jelentés érthető módon nem reagálhatott, ezért az ajánlások közé nem kerültek be az államnyelvtörvénnyel kapcsolatos pontok. Az államnyelvtörvény 2009. évi módosítása a charta szakértői bizottságának felvetéseit (2. monitorozási ciklus) csak egy ponton követi: a szakértői bizottság szerint nem egyértelmű, hogy az államnyelvtörvény 8. szakasz (4) bekezdése a nyugdíjas és szociális otthonokra is vonatkozik-e (összefüggésben a charta 13. cikk 2c pontjával). Nyilvánvalóan ebből a okból került bele az államnyelvtörvény módosításába az, hogy a szóban forgó törvényi rendelkezés a szociális ellátó intézményekre is vonatkozik. Változatlanul maradt ugyanakkor az eredetileg kifogásolt szakasz, ti. hogy csak akkor lehet a kisebbségi nyelvet használni, ha a beteg vagy az ügyfél nem beszél az államnyelvet, illetve kiegészült azzal, hogy a beteg vagy ellátott a személyzetrel való kommunikációban azokon a településeken használhatja az anyanyelvét, amelyekben az adott kisebbség részaránya eléri a 20%-ot. Ugyancsak benne maradt a törvényszövegben (l. 5.§), hogy idegen nyelvű televízió- vagy rádióadás csak akkor sugározható, ha közvetlenül utána ugyanaz az államnyelven is elhangzik

11. Egyéb bírálatokra l. a 258–263. és a 288–289. pontokat. Az ellenőrzési mechanizmussal kapcsolatos dokumentumok az Európa Tanács honlapján keresztül érhetők el, Az egyes dokumentumok azonosító számai. 1. kör: kormányjelentés MIN-LANG/PR(2003)8, a szakértői bizottság véleménye ECRML(2007)1, a Miniszteri Bizottság ajánlásai RecChI(2007)1. A második körben: kormányjelentés MIN-LANG/PR(2008)5, szakértői bizottság véleménye ECRML(2009)8, a Miniszteri Bizottság ajánlásai RecChI(2009)6.

12. A második szlovák időszakos jelentést, beleértve az első monitorozási ciklusban a szakértői bizottság által megfogalmazott bírálatokra adott szlovák választ elemzi Vogl 2009.

(ill. tévéadás esetében szlovák nyelvű feliratozást alkalmaznak). Szintén nem reagál a módosítás a helynevek kérdésére, sem arra, hogy meg kell szüntetni az üzleti élet nyelvhasználatára vonatkozó korlátozásokat.

2.1.3. EBESZ kisebbségi főbiztos és a Velencei Bizottság

A nemzetközi tiltakozásokra való tekintettel a szlovák kormány a törvénymódosítással kapcsolatban kikérte egyrészt Knut Vollebaeknek, EBESZ kisebbségügyi főbiztosának, másrészt pedig a Velencei Bizottságnak a véleményét. A szlovák szervek (a külügyminiszter) a főbiztosi véleményt¹³ a szlovák álláspontot, azaz az államnyelvtörvény módosítását támogató véleményként értelmezték, holott ez egyáltalán nem egyértelmű. A főbiztos ugyanis többek között rámutat arra, hogy a törvénymódosítással a törvény hatálya nem csupán az állami, önkormányzati szervekre, hanem a „jogi személyekre, önfoglalkoztató természetes személyekre és magánszemélyekre” is kiterjed. Az ilyen rendelkezésekkel kapcsolatban az arányossági elv sérelme is felmerülhet, valamint ha a módosított törvény rendelkezéseit túl szigorúan vagy rosszul értelmezik, az már alkalmas lehet a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek más szlovák jogszabályok által biztosított nyelvi jogainak korlátozására.

A Velencei Bizottság véleménye már az 2010-es választások után jelent meg (2010 októberében), ezért mind a Bizottság véleményére, mind pedig a charta szakértői bizottságának a felvetésére már az új, az Iveta Ra-

dičová vezette kormány reagált. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájával kapcsolatos harmadik szakértői jelentésre adott válaszában (2011. január) a szlovák kormány arról tájékoztatót: az új kormány már a programnyilatkozatában jelezte, hogy módosítani kívánja az államnyelvtörténet, s a kormány 2010 szeptemberében már jóvá is hagyta a kidolgozott módosítást, amelynek célja, hogy a törvényből eltávolítsa „a nemzetiségi kisebbségek nyelvhasználatát feleslegesen korlátozó rendelkezéseket”. Az illetékesek nyilatkozatai szerint a módosítás kidolgozásakor a kormány messzeemenően figyelembe vette a Velencei Bizottság ajánlásait. Amint azonban elemzésében Lancz Attila (2011) megállapítja, ez korántsem van így. Tény, hogy a 2011. március 1-jén hatályba lépett törvény enyhít a korábbi szabályozáson¹⁴, a nemzetközi szakértők által leginkább kifogásolt problémát azonban nem orvosolja: ez pedig az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény közötti egyenlőtlen viszony.

3. A KISEBBSÉGI NYELVEKKEL SZEMBENI NYELVPOLITIKA

3.1. A szlovák nyelvpolitika és nemzetközi standardok

A kisebbségi nyelvekkel kapcsolatos szlovák nyelvpolitikai álláspontot A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának első monitorozási ciklusában elkészült szlovák kormányjelentés (2003) így fogalmazza meg: „Az őshonos nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos

13. A főbiztos 2009. júliusi véleménye magyarul olvasható a Kisebbségkutatás 2009/3. számában (http://www.hhrf.org/kisebbssegkutataskk_2009_03/cikk.php?id=1739)

14. Ezek közé tartoznak az alábbiak: az önkormányzati rendőrségnek, a közlekedési és távközlési vállalatok, valamint a posta alkalmazottainak nem kötelező a hivatali kommunikációban a szlovák nyelvet használni; a korábbi szabályozásnak megfelelően csak bizonyos pedagógiai dokumentumokat kell a kisebbségi tannyelvű iskolákban kétnyelvűen vezetni; emléktábla vagy emlékmű esetében az építetőnek nem kell kikérnie a szövetségi művelődési minisztérium véleményét; a kétnyelvű nyilvános feliratok esetében a törvény nem szabályozza azok sorrendjét; a kisebbségi nyelvű alkalmi kiadványokat nem kell teljes egészében szlovákra fordítani; az egészségügyi és szociális intézmények esetében a módosítás már nem tartalmazza azt a kitételeket, hogy csak a szlovák nyelvet nem beszélő ápoltakkal való kommunikációban használható a kisebbségi nyelv. Szankciók csak akkor szabhatók ki, ha az életet, a lakosság biztonságát vagy vagyonát veszélyeztető kérdésekkel kapcsolatos információkat nem közölnek államnyelven.

szlovák politika alapját a demográfiai mutatók képezik. E területen az állami politika fő feladata a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek kulturális és nyelvi identitásának a megőrzése, a társadalmi, kulturális és az oktatási rendszereken belül irányukban a diszkriminációmentesség biztosítása.”

Ez a megfogalmazás lényegében a szlovákiai kisebbségek jogainak alkotmányjogi megközelítéséből indul ki. Az alkotmány kisebbségi vonatkozásait elemző L. Somorová (2000) szerint erre az alábbiak a jellemzők: a kisebbségi jogok az alapvető emberi jogok szerves részét alkotják; a kisebbségi jogok két alapelve épülnek, ezek egyrészt az állampolgárok egyenlőségének és a diszkriminációmentességének (az alkotmány 12., ill. 33. cikke) (l. még Šutaj–Olejník 1998:285), másrészt pedig a sajátos kisebbségi jogok elismerésének az elve (az alkotmány 34. cikke). Az alkotmányban a kisebbségi jogok egyéni és állampolgári jogként fogalmazódnak meg, ezeket az alkotmány egyéb rendelkezéseivel (elsősorban az emberi és szabadságjogokra vonatkozó rendelkezésekkel) összhangban kell értelmezni és értékelni, e tekintetben tehát az alkotmány 34. cikke egyfajta lex specialisnak tekinthető, mely „a pozitív diszkrimináció rendszerében bizonyos alkotmányos jogokat a kisebbségek irányában megerősít, pontosít, ill. nyelvi szempontú érvényesítésükre utal.” (Somorová 2000:109), hasonló véleményt fogalmaz meg L. Orosz is (Orosz 2004: 49). Meg kell azonban említeni, valójában arról van szó, hogy a szlovák alkotmányban expliciten fogalmazódnak meg azok a nyelvhasználati jogok, amelyek a többségeket implicit módon megilletik (l. Andrassy György 1998). A szlovák jogrend valójában nem ismeri el a tényleges pozitív diszkriminációt.¹⁵

A szlovák kisebbségpolitikai állásponttal kapcsolatban a másik megállapításunk az lehet,

hogy a kisebbségi nyelvi jogokat elsősorban a kultúra és az oktatás terén tartja fontosnak biztosítani, hiszen ezeket nevesíti. Ez a megfogalmazás valójában jól illeszkedik az államnyelvvel kapcsolatban korábban elmondottakhoz: az államnyelv a társadalmat integráló, az állampolgárok közötti nyilvános (ezen belül a hivatalos) kapcsolattartás eszköze, a kisebbségi nyelv viszont az adott közösségen belüli kommunikáció eszköze, és elsősorban kulturális identitást kifejező, semmint az adott közösségen túlmutató tényleges kommunikatív funkciót betöltő eszköz.

A kisebbségekkel szembeni szlovák nyelvpolitika egy másik fontos „pillére” az a megállapítás, hogy Szlovákia magas szinten biztosítja a kisebbségi jogokat, „standard” feletti kisebbségi jogai vannak a szlovákiai kisebbségeknek. Ezzel az értékeléssel azonban a kisebbségek számos képviselője nem ért egyet, és nem tartja kielégítőnek a kisebbségi nyelvhasználati jogok garantálásának és megvalósításának jelenlegi szintjét. Mivel a magyar pártok révén a politikai szinten érezhető jelenléte csak a magyarságnak van, a bírálatokat a szlovák többség rendszerint a magyarság követelésének tartja, és a szlovák politikai körök szívesen hangoztatják, hogy a magyaroktól eltérően a többi kisebbség elégedett jelenlegi helyzetével. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy például a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának végrehajtásáról készített külügyminisztériumi jelentés első változatának megvitatásakor (2003 januárja) a kormány mellett működő kisebbségi tanács támogatta a Csáky Pál ember- és kisebbségjogi miniszterelnök-helyettes hivatala által kidolgozott szakvéleményt, amely szerint a Chartában vállalt kötelezettségek tényleges teljesítése érdekében módosítani kellene az államnyelvtörvényt, 10%-ra kellene csökkenteni a kisebbségi

15. Ezt többek között az is bizonyítja, hogy az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősítette az ún. diszkriminációellenes törvénynek azt a rendelkezését, amely szerint az esélyegyenlőség és az azonos bánásmód biztosításának érdekében „speciális kiegyenlítő intézkedések” alkalmazhatók, amelyek célja a „faji vagy etnikai származással összefüggő hátrányos megkülönböztetés megakadályozása”.

ségi nyelv alkalmazhatóságához szükséges kisebbségi számarányt, azt nem települési, hanem regionális szinten kellene meghatározni, és bővíteni kell a kisebbségi nyelvek írásbeli használatának lehetőségét a hivatali kapcsolatokban (a szakvéleményt I. Gyuricsek 2003).

Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy alapján véve mindkét félnek igaza van. A szlovák többségnek azért, mert Szlovákia – számos régi és új európai uniós tagállammal ellentétben – ratifikálta az összes releváns nemzetközi dokumentumot¹⁶, a kisebbségek nyelvhasználati jogai megjelennek az alkotmányban, a legtöbb nyilvános nyelvhasználati terület belső jogszabállyal is le van fedve, és a nyelvhasználati jogok érvényesítéséhez szükséges „határ” is ahhoz hasonló, vagy alacsonyabb, mint pl. a legtöbb posztkommunista államban.¹⁷ A kisebbségeknek pedig azért van igazuk, mert egyrészt találkozunk egyes jogok szűkítő értelmezésével, illetve a tényleges nyelvhasználati lehetőségeket korlátozó rendelkezésekkel, másrészt pedig számos országban a hazai kisebbségekkel (konkrétan a

magyarokkal) összevethető helyzetben levő kisebbségek nyelvhasználati jogai jóval szélesebbek és konkrétabbak, ez a helyzet pl. a déltiroli németekkel és a finnországi svédekkel¹⁸.

Szlovák szakemberek részéről nem ritka az a megállapítás sem: Szlovákia felvétele EU-ba azt jelentette, hogy a kisebbségi jogok területén Szlovákia legalábbis azokat a standardokat teljesíti, amelyek a többi EU-államban is érvényesülnek (bővebben I. pl. Orosz 2005: 63)¹⁹. Mivel az uniónak köztudottan nincs egységes kisebbségi politikája, és az egyes tagállamok e területen meglehetősen eltérő politikát folytatnak, ez a tény nem sokat mond arról, hol helyezkedik el Szlovákia ebből a szempontból – legalábbis Európán belül.

Az ország európai uniós csatlakozása kapcsán valóban monitorozták a kisebbségi helyzetet, hiszen az 1993-ban megfogalmazott csatlakozási feltételek között (ún. koppenhágai kritériumok) olyan politikai kritériumok teljesítése is szerepelt, mint az emberi és kisebbségi jogok védelme (erről bővebben I. Vizi 2003), s a feltételek teljesítéséről készített rendszeres

16. Szlovákia az alábbi nemzetközi, kisebbségvédelmi rendelkezéseket tartalmazó dokumentumokat ratifikálta: A volt Csehszlovákia 1968-ban aláírta, 1975-ben pedig ratifikálta a Polgári és politikai jogok egyezségkormányát (ENSZ), az ország kettéválását követően 1993-ban mind Szlovákia, mind Csehország megerősítette a ratifikációt. Az Emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló Európa tanácsi egyezményt (ETS 005) az 1989-es politikai változások után az akkori Csehszlovákia beemelte az alkotmányba, a szlovák alkotmány is tartalmazza. Az ET Kisebbségvédelmi Keretegyezményt Szlovákia 1995. 9. 14-én ratifikálta (hatályos 1998. 2. 1-jétől), a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját pedig 2001. 9. 5-én, hatályos 2002. 1. 1-jétől. Szlovákia mint az EBESZ és a Közép-európai Kezdeményezés tagja e nemzetközi szervezetek kisebbségvédelmi tárgyú dokumentumait is aláírta. Az Európa Tanács Keretegyezményét a tagállamok közül egyébként 39 ratifikálta, 43 aláírta, de nem ratifikálta, nem írta alá.

17. A balti államokba (Észtország, Lettország, Litvánia) a második világháború után nagyszámú orosz betelepülő érkezett, ennek következtében jelentősen megváltoztak a nemzetiségi arányok, és a nemzeti nyelvek az oroszral szemben hátrébe szorultak. Az önállósulás után ezek az államok az orosz nyelv hatása ellen a szlovák államnyelvtörvényhez hasonló törvényekkel „védekeztek”, illetve erősen korlátozták, korlátozzák a kisebbségi nyelvek hivatalos kapcsolatokban való használatát, így Észtországban 50%-os helyi kisebbségi részaránynál lehet a kisebbségi nyelvet a hivatalos kapcsolatokban használni (bővebben I. EUROMOSAIC III 2004).

18. A svéd kisebbség tényleges helyzete azonban ennél kevésbé kedvező, ezt igazolja például a Finnországi Svéd Szövetség által a Keretegyezmény 2. ellenőrzési ciklusa keretében benyújtott különvélemény (I. http://www.minelres.lv/reports/finland/PDF_Finland_PSA.pdf).

19. A kisebbségi jogok törvényi biztosításával és a kisebbségi (magyar) törekvésekkel kapcsolatban érdemes idézni Ladislav Orosznak azokat a megállapításait, hogy 1: A kisebbségi jogok alkotmányos biztosítása Szlovákiában magas színvonalú, és megfelel az európai normáknak. Ez azonban nem biztosítja annak, hogy e jogokat a gyakorlatban be is tartják, akármelyik országról legyen is szó (Orosz 2004: 55); 2. Az MKP által 1999-ben képviselői indítványként benyújtott kisebbségi nyelvtörvény tervezete (amely a végül is elfogadott 1999. évi 184. számú törvény rendelkezéseivel összevetve jóval több nyelvi jogot biztosított volna a kisebbségeknek) tartalmilag nem haladja meg a Charta rendelkezéseit, viszont meghaladja azt a minimális szintet, amelyet a Chartához csatlakozó államnak az aláírás időpontjában el kell érnie (Orosz 2005: 65).

országjelentések ezekre is kitértek. Az EU valójában olyan kötelezettségeket fogalmazott meg a tagjelöltekkel szemben, *„hogy bármilyen, a saját tagjaira érvényes jogi vagy politikai dokumentumban elkötelezte volna magát a kisebbségek jogai mellett”* (Vizi 2003: 7). E feltevél megfogalmazásával az EU valójában azt kívánta jelezni és elérni, hogy a tagjelölt államok még a csatlakozás előtt rendezzék a kisebbségi problémákat. Az országjelentésekben viszont elsősorban is a közép-európai romák és a kelet-európai orosz kisebbség helyzetével kapcsolatban fogalmazódott meg kritika. A jelentésekből továbbá kiderül, hogy az EU a kisebbségvédelem területén megelégedett formális intézkedésekkel, a gyakorlati alkalmazást nem vizsgálta (bővebben Vizi 2003: 8–12). A Szlovákiáról szóló jelentések, így pl. a 2004-es belépés előtt készült utolsó jelentés Szlovákia felkészültségéről (2003. november) pozitívan értékeli a kisebbségi jogok területén elért előrelépéseket, és valójában csak két területen fogalmaz meg kötelezettséget: az egyik szerint Szlovákiának a roma kisebbség általános helyzetének javítására kell törekednie, a másik szerint pedig Szlovákiának a csatlakozás napjáig el kell fogadnia az ún. diszkriminációellenes törvényt.

Az illetékes uniós szakértők elsősorban is az első Dzurinda-kormány 1998-as kormányra lépése után történt „kisebbségbarát” lépéseket értékelték, ilyen volt pl. a kisebbségi nyelvhasználati törvény elfogadása 1999-ben, A regionális vagy kisebbségi nyelvek chartájának ratifikálása 2001-ben, a kormány mellett működő kisebbségi tanács átalakítása (többségbe kerültek a kisebbségek) és működésének a felélesztése, a roma kormánybiztos kinevezése, a kulturális minisztériumban kisebbségi főcsoport létrehozása, a kisebbségi kulturális tevékenység állami finanszírozásának konszolidálása stb.

A biztosított nyelvhasználati jogok eltérő értékelése az ún. „nemzetközi standardok” eltérő értékeléséből is adódik. A vonatkozó nemzetközi dokumentumokból látható, hogy

vannak azonos vagy hasonló módon megfogalmazott pontjaik, ilyen például az, hogy a nyelvi jogokat egyéni jogként kezelik, és tiltják a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetést, viszont a kisebbségek nyelvi jogait különböző „mélységben” és részletezésben tárgyalják. Továbbá az egyes dokumentumok között különbség van a tekintetben is, elvárnak-e az államoktól aktív kisebbségvédelmet (a nyelvi jogokra vonatkozó nemzetközi dokumentumokat bemutatja Szabó Mihály 2005).

Európában általánosnak mondható az a vélemény, hogy az Európa Tanács két dokumentuma, a kisebbségvédelmi keretegyezmény és A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája minősíthető a kisebbségi jogok szempontjából az európai „standard”-nak. Egyúttal ez az a két egyezmény, amelynek van ellenőrzési mechanizmusa, és így egyrészt összevethető a részes államok kisebbségpolitikája és a kisebbségekkel szemben alkalmazott gyakorlat, másrészt az is, hogyan értékeli független szakértők az adott állam kisebbségi politikáját és gyakorlatát. Az államnyelvtörvény kapcsán már bemutattuk, hogy mindkét szerződés esetében a szakértői bizottság meglehetősen kritikusan értékelte a szlovákiai kisebbségek nyelvi jogainak az érvényesítését.

3.2. A kisebbségi nyelvhasználati jogok és a kisebbségvédelmi keretegyezmény

A keretegyezmény végrehajtását ellenőrző ún. Advisory Committee mind az első, mind pedig a második ellenőrzési ciklus kapcsán üdvözölte a szlovák kormány bizonyos pozitív lépéseit (így 2. jelentésében külön kiemelte a Selye János Egyetem létesítését), egyúttal azonban számos kritikát is megfogalmazott, ezek jelentős része nyelvi jogokat is érint.

Az ellenőrző bizottságnak a témánk szempontjából fontosabb megállapításai az alábbiak voltak:

a) Már az első jelentésben megállapította a bizottság: a népszámláláskor elsősorban az állampolgárok nemzetiség és anyanyelv szerin-

ti megoszlását követik, a kisebbségek képviselői ugyanakkor rámutattak arra, hogy a kisebbségekhez tartozó állampolgárok valós száma magasabb, mint amennyi a hivatalos statisztikákban szerepel. A 2. jelentésben erre a tényre azzal kapcsolatban mutatott rá a bizottság, hogy a nyelvhasználati jogok érvényesíthetőségekor és a kisebbségi kultúrák támogatásakor csak a hivatalos statisztikai adatokat veszik figyelembe, holott éppen ezen a két területen szükség volna egyéb szempontokat is érvényesíteni az adott szolgáltatást, támogatást igénylő személyek valós számának megállapításához, ez különösen a kisebb lélekszámú közösségek szempontjából volna fontos. A 3. szakértői jelentés ajánlásában is megjelenik ez a téma, mégpedig úgy, hogy az államnak rugalmasabban kellene kezelnie azoknak a törvényeknek a végrehajtását, amelyek a kisebbségi nyelv használatát az adott kisebbség számarányához kötik.

Az 1. jelentésben a bizottság úgy találta, hogy számos területen nem kielégítőek a kisebbségi jogok törvényi garanciái, ugyanis a kisebbségi jogok nagyon általánosan vannak megfogalmazva. A bizottság szerint (1. jelentés) elsősorban az alábbi területeken volna szükség pontosabb törvényi szabályozásra: oktatásügy, a kisebbségi rádió- és televíziós műsorszórás, a kisebbségi nyelvek használata a hatóságokkal történő kommunikáció során. A második jelentésben a bizottság arra mutatott rá: a kisebbségi jogok törvényi szintű védelme még mindig hiányos, ideértve a kisebbségi kultúrák finanszírozásának és az anyanyelvű oktatásnak a kérdését is, ezért szükség volna több belső jogszabály módosítására azért, hogy a szlovákiai jogszabályok „teljes mértékben kompatibilissé” váljanak az időközben elfogadott nyelvi charta vállalt rendelkezéseivel. A 3. jelentésben a bizottság újfent szorgalmazta a kisebbségi kultúrák finanszírozásáról szóló törvény, valamint egy átfogó kisebbségi nyelvhasználati törvény elfogadását, hogy ezáltal egyensúly alakuljon ki az „államnyelv legitím védelme és a kisebbségi nyelvek használatának a joga” között.

Az 1. ciklust lezáró fontos ajánlás volt, hogy bár javultak a kisebbségi nyelvek hivatalos kapcsolatokban való használatának jogi garanciái, ezek a jogszabályok még mindig hiányosnak minősülnek.

3.3. A kisebbségi nyelvi jogok és A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája

A charta aláírása előtt a szlovák kormányhoz beterjesztett külügyminisztériumi anyagban (Návrh 2001) az olvasható, hogy a Szlovákia által elfogadandó rendelkezések kiválasztásakor a nyelvhasználatra vonatkozó belső jogszabályok voltak a mérvadóak, tehát Szlovákia lényegében nem vállalt többet, mint amit a szlovák jogrend akkor már lehetővé tett. A charta végrehajtásáról készült jelentés is kiemeli (9. oldal), hogy a charta egyes rendelkezései szempontjából releváns belső jogszabályokat Szlovákia még a charta aláírása előtt elfogadta. A meglehetősen kritikus hangvételű szakértői bizottsági jelentések viszont nagyon sok pont esetében a vállalt rendelkezésnek csak részleges teljesítését, illetve nem teljesítését konstataálták, megállapításaik egybeesnek a keretgyezmény végrehajtását ellenőrző szakértői bizottság, valamint mások véleményével (l. pl. Szabó Mihály 2002; Gyurics 2003). Az első monitorozási ciklusban a bizottság minden kisebbségi nyelv viszonylatában az alábbi ajánlásokat fogalmazta meg:

a) Szlovákia javítsa a regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatását, elsősorban a pedagógusképzés és -továbbképzés területén, és hozzon létre olyan szervet, amelynek feladata az elfogadott intézkedések nyomán követése.

b) Mind az elektronikus, mind pedig a nyomtatott sajtóban növeljék a kisebbségi nyelvek jelenlétét. Az ajánlásokba nem került ugyan bele, de a szakértői bizottság jelentésében olvasható (l. 258–263. pont), hogy a szabályozás szerint gyakorlatilag lehetetlen a kisebbségi nyelvű (pl. magyar) élő közvetítés, mivel a nem szlovák nyelvű adást szlovák feliratozással kell ellátni. Ezzel kapcsolatban a

Romániában is alkalmazott műszaki megoldást javasolták, ahol is a hallgató nyelvet választhat.

c) A többségi nyelvű elektronikus és nyomtatott sajtóban, valamint a tantervekben támogatni kell a szlovákiai kulturális örökség részét képező kisebbségi nyelvekkel és kultúrákkal szembeni toleranciát.²⁰

A szakértői bizottság jelentésében, de az ajánlásokban is megfogalmazódik az, hogy a jelenlegi belső törvényi szabályozás nincs összhangban a Chartában vállalt rendelkezésekkel, ezért további jogszabályi módosításokra van szükség ezen a téren:

a) a nőknek minden esetben garantálni kell, hogy családnevüket az adott kisebbségi nyelv szabályai szerint használják;

b) meg kell szüntetni azokat a korlátozókat, amelyek a kisebbségi nyelveknek a peres eljárásokban való használatát korlátozzák.

A két legfontosabb ajánlás az államnyelvtörvényhez, illetve az ún. 20%-os klauzulához kapcsolódik. A charta aláírásakor Szlovákia olyan értelmű nyilatkozatot tett, amely szerint a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe” fogalom azokra a településekre vonatkozik, ahol egy adott kisebbség részaránya eléri a 20%-ot. A szakértői bizottság ezzel kapcsolatban megállapította (l. a 40–47. pontokat), ez valójában azt jelenti, hogy a 20%-os határ alatt a charta által biztosított védelem az adott nyelvre nem vonatkozik, vagyis ezáltal a kevés beszélővel rendelkező nyelvekre (pl. horvátok, lengyelek, bolgárok) egyáltalán nem lenne vonatkoztatható a charta. A szakértői bizottság ugyan tudomásul vette a szlovák kormánynak azt az érvelését, hogy a 20%-os kisebbségi részarány csak a hivatalos kapcsolattartásban releváns, de azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy a szlovák kormány jelölje ki azokat a területeket, ahol egy adott kisebbség

részaránya nem éri el ugyan a 20%-ot, de az adott lakosság hagyományosan elegendő számban van jelen, és ezekben az esetekben is alkalmazza a hivatalos kapcsolatokra vonatkozó 10. cikket.

A szlovák kormány reakciója nyomán a végleges ajánlások szövege módosult ugyan, de a szlovák részről kifogásolt pontok benne maradtak. Tehát a miniszteri bizottság a szakértői bizottság felvetéseinek a figyelembe vételét javasolja a szlovák szerveknek; ezen belül Szlovákia a charta ratifikációjakor vállalt kötelezettségek figyelembe vételével „tökéletesítse” és egészítse ki a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó jogszabályi kereteket. Ezen belül Szlovákia értékeli át azt a feltételt, miszerint a közigazgatás területén a nyelvhasználati jogok érvényesítéséhez 20%-nyi kisebbségi lakosság szükséges; továbbá értékeli át az államnyelvtörvényből következő nyelvhasználati korlátozásokat.

Az első és a második monitorozási ciklus között (azaz 2007–2008-ben a szlovák kormány valójában semmit sem tett az ajánlások teljesítése érdekében, valójában ugyanazokat az érveket látjuk viszont, mint az első, 2003-ban beadott időszaki jelentésben, ezért mind a szakértői jelentésben, mind pedig a miniszteri bizottság ajánlásaiban (2009) szinte ugyanazok a megfogalmazások szerepelnek, mint az első monitorozási ciklus lezárását követő ajánlásokban.

3.4. A kisebbségi nyelvhasználati törvény 2011-es módosítása

A kisebbségi nyelvek helyzetét a Velencei Bizottság már említett értékelése (2010) is érintette, és lényegében hasonló megfogalmazásokkal találkozunk ebben is (pl. a kisebbségi

20. A szakértői jelentés több helyütt is megállapítja, hogy például az oktatásban alig esik szó arról, hogy Szlovákiában kisebbségek is élnek, és hogy e kisebbségek tagjai jelentős mértékben hozzájárultak az ország kulturális örökségét képező tárgyi és szellemi termékek létrejöttéhez. A Charta 7. cikk g) pontjával kapcsolatban a bizottság megállapította, Szlovákia egyelőre semmilyen lépéseket sem tett annak érdekében, hogy a kisebbségi nyelvet(ket) nem beszélő többségek elsajátíthassák a kisebbségi nyelveket.

nyelv hivatalos használatához szükséges 20%-os kisebbségi részarány). Mindezek a nemzetközi vélemények és értékelések is hozzájárultak ahhoz, hogy a kormány kidolgozta, a parlament pedig 2011. június 28-án elfogadta²¹ a kisebbségi nyelvhasználati törvényt (1999. évi 184. számú törvény) módosítását, amely azonban felemásra sikeredett: a kisebbségi nyelv használatához szükséges határt ugyan 15%-ra csökkentette, ez a rendelkezés azonban csak 2021-től alkalmazható. Részben kibővültek a kisebbségi nyelvű hivatali érintkezés lehetőségei, így például a szóbeli hivatali érintkezésben azokon a településeken is használhatja az ügyfél a nyelvét, amelyek nem tartoznak a törvény hatálya alá, bizonyos dokumentumok – pl. anyakönyvi kivonatok – kisebbségi nyelven is kiállítható. Valamint bővült azoknak a hivataloknak a köre, amelyekre a törvény vonatkozik. Nyilván az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény közötti nagyfokú kiegyensúlyozatlanságot kívánták a törvényhozók megszüntetni azzal, hogy a törvény bizonyos rendelkezéseinek megsértéséért a hivatal megbírságható (50-től 2500 euróig).

Amint azonban a Szlovákiai Magyarok Kerekasztalának június 14-i állásfoglalásából kiderül, a korábbi szabályozáshoz képest alapvető változásokat nem hozott a törvény, bizonyos területeken pedig visszalépés történt. Továbbra is megmaradtak a nem államnyelvű televíziózást érintő súlyos korlátozások, mivel továbbra is feliratozni kell a kisebbségi nyelven sugárzott televíziós műsorokat. A településeknek nem kell kötelezően alkalmazniuk senkit, aki bírja a kisebbségek nyelvét az érintettekkel való kommunikációhoz, helyette meghatározott órákban foglalkozhatnak a hivatalos nyelvtől eltérő módon beszélni szándékozó panaszosokkal. Az egészségügyi és szociális intézményekben szintén nem válik kötelezővé a nyelvhasználat; a kórházaknak és rendelőintézeteknek csupán akkor kell lehetővé tenniük a

kisebbségi nyelvhasználatot, amennyiben ezt saját feltételei megengedik. Az önkormányzati rendőrök is csupán akkor kommunikálhatnak a kisebbség nyelvén, ha ebbe mindegyik jelenlévő érdekelt fél beleegyezik. Stb.

A Hid/Most által kidolgozott és eredetileg beterjesztett és szöveg több ponton is eltér az elfogadottól, a törvény megszavazása fejében ugyanis bedolgozták az egyik szlovák pártformáció korlátozó rendelkezéseit. Hasonló eset történt 1999-ben, amikor is az MKP által kidolgozott, a nemzetközi ajánlásoknak messzemenően megfelelő szöveget a koalíciós partnerek elvetették.

4. BEFEJEZÉS

Ha áttekintjük a rendszerváltozás óta elmúlt másfél évtized történéseit, megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi nyelvhasználat jogi garanciái tekintetében több szempontból is előrelépés történt, s nem utolsósorban ennek következtében bővültek a magyar nyelv nyilvános és hivatalos használatának a lehetőségei is. Bizonyos területen – éppen az államnyelvtörvény miatt – viszont túlszabályozott a nyelvhasználat, olyan kommunikációs szituációkban is előírja a szlovák nyelv használatát, amikor valójában a kommunikációban részt vevő felek józan meg egyezése is elegendő volna. Továbbra sem megoldott azonban az alapvető probléma: az államnyelvtörvény szinte minden nyilvános nyelvhasználati szinten kötelezővé teszi a szlovák nyelv használatát, a kisebbségi nyelvek – így a magyar is – használata viszont nagyrészt nem kötelező, hanem csak lehetőség van rá. Így továbbra is fennmarad a szlovák nyelv dominanciája. A magyar politikai képviselő részéről már többször megfogalmazódott az igény, hogy a magyar nyelvet A regionális vagy kisebbségi nyelvek chartája értelmében regionális nyelvként ismerjék el. Erre eddig egyetlen szlovák kormányzat sem volt hajlandó, holott a

21. A törvényt eredetileg június 10-én fogadta el a parlament, de azt a köztársasági elnök megvétőztá.

magyar nyelv hosszú távú fennmaradásának nyilván ez kedvezne, s különösen fontos volna a nyelvterület szélein és azokon a településeken, ahol a magyarság számbeli kisebbségben él.

Pozitív fejlemény viszont, hogy főleg egyre több önkormányzat, civil szervezet törekszik a jogszabályok adta lehetőségek maximális kihasználására. Ez elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a korábbi évekhez viszonyítva gyarapodtak a magyar nyelvű köztéri feliratok, valamint a települési önkormányzatok igyekeznek minél több szöveget magyar nyelven is közzé tenni. Egy 2010-es felmérés szerint azonban ez leginkább a csallóközi és mátyusföldi településekre jellemző, azaz ott, ahol a magyarság helyben abszolút többséget alkot (Mrva–Szilvássy 2011).

A jövőben tehát egyrészt arra kell törekednünk, hogy elérjük, az aktuális kormányzat vegye figyelembe az itt idézett nemzetközi szakértői véleményeket, és ennek megfelelően szabályozza a nyelvhasználatot. Ettől függetlenül a meglevő lehetőségek lehető legteljesebb kihasználását kell szem előtt tartanunk.

HIVATKOZÁSOK

- Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem.
- Bartóki-Gönczi Balázs 2010. Államnyelvek Európában, *Kisebbségkutatás* 2010/4, 602–620. (http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2010_04/cikk.php?id=1889)
- Berényi József 1994. *Nyelvországolás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai*. Pozsony: Fórum Alapítvány.
- Cúth Csaba 2011. A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és megvalósulásának körülményei a szlovákiai helyi önkormányzatokban 1999 és 2011 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XIII/2, 59–86.
- EUROMOSAIC III. 2004. http://europa.eu.int/comm/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/index_en.html
- Gyönyör József 1987a. Anyanyelvünk használatának néhány időszerű kérdése. Zalabai Zsigmond (szerk.) *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről*. Bratislava: Madách. 44–59. (2., bővített kiadás.)
- Gyönyör József 1987b. A személynevek anyanyelvi változatainak anyakönyvi bejegyzéséről. Zalabai Zsigmond (szerk.) *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről*. Bratislava: Madách. 60–75. (2., bővített kiadás.)
- Gyönyör József 1993a. A nemzetiségek jogai Csehszlovákiában 1948–1989. Varga Sándor (szerk.) *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok (NDC Évkönyv '93)*. Bratislava/Pozsony/Pressburg: NDC. 116–127.
- Gyönyör József 1993b. Törvény a hivatalos nyelvről Szlovákiában. Varga Sándor (szerk.) *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok (NDC Évkönyv '93)*. Bratislava/Pozsony/Pressburg: NDC. 174–186.
- Gyurcsik Iván 1996. Nyelvtörvénytől – nyelvtörvényig. *Új Forrás* 28/7. (<http://epa.oszk.hu/00000/00016/00017/960716.htm>)
- Gyurcsik [Gyurcsik] Iván 1998. Az államnyelvről szóló törvény a szlovák alkotmánybíróság döntésének tükrében. *Fundamentum* 2/1–2, 40–56.
- Gyuricsék Piroška–Kvarda József, 1999. *Útmutató a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati megvalósításához*. Somorja: A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás – Az MKP Országos Önkormányzati Tanácsa.

- Gyuricsek, Piroška 2003. Analýza k implementácii Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Jarábik, Balázs – Adrián Tokár (szerk.) *Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002*. Bratislava: Nadácia Kalligram–Kalligram Foundation. 47–74.
- Jarábik, Balázs – Adrián Tokár 2003. *Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. / State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002*. Bratislava: Nadácia Kalligram – Kalligram Foundation.
- Kusý Miroslav 1998. Stav ľudských a menšinových práv na Slovensku. *Čo s našimi Maďarmi*. Bratislava: Kalligram. 184–211.
- Lancz Attila 2011. „A Velencei Bizottság minden megalapozott ajánlása”. Elemzés a Velencei Bizottság szlovákiai államnyelvtörvényt értékelő véleményéről és a vélemény konkrét ajánlásainak hatásáról a végleges törvényszövegre. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XIII/2, 47–57.
- Lanstyák István 1998. A szlovákiai nyelvtörvény és a szlovákiai magyarok. Nádor Orsolya–Komlós Attila (szerk.) *Kiút csapdából? Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében*. Budapest: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága–Anyanyelvi Konferencia. 79–99.
- Lanstyák István 1999. Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1/2, 75–83.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Mrva Marianna – Szilvási Tímea 2011. Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XIII/1, 37–58.
- Návrh 2001. Návrh na podpis Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Bratislava: Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky. 201.878-4/2000–KAM (manuscript).
- Orosz, Ladislav 2004. Ústavná úprava práv osôb patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám v Slovenskej republike a jej komparatívna analýza. Šutaj, Štefan (szerk.) *Národ a národnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov: Univerzum. 44–55.
- Orosz, Ladislav 2005. Zákonná úprava postavenia národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike – hodnotenie námetu de lege ferenda. Šutaj, Štefan (szerk.) *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov: Univerzum. 57–67.
- Priklerová, Lýdia szerk. 1999. *O problematike používania jazykov národnostných menšín*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky – Nadácia Kalligram.
- Simon, Szabolcs and Kontra Miklós 2000. Slovak linguists and Slovak language Laws: An analysis of Slovak language policy. *Multilingua* 19, 73–94.
- Somorová, Ludmila 2000. Menšinové práva podľa Ústavy Slovenskej republiky. *Ústavnosť a politika* 3, 99–110.
- Šutaj, Štefan – Michal Olejník 1998. Slovak Report. Jerzy Kranz (szerk.) *Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection after 1989*. Warszawa: Center for International Relations. 269–321.
- Szabó Mihály Gizella 2000/2002. Törvény és gyakorlat: a szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény tükrében. Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*.

Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
48–62.

Szabó Mihály Gizella 2002a. A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat szinterei, különös tekintettel a magyar közösségre. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 19–40.

Szabó Mihály Gizella 2002b. A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának Szlovákia által elfogadott változatáról. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 63–75.

Szabó Mihály Gizella 2003. A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat szinterei, különös tekintettel a magyar közösségre. Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 95–109.

Szabó Mihály Gizella 2005. Az emberi nyelvi jogokról. Dokumentumok és bibliográfiai áttekintés. Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetéről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma. 203–232.

Szabó Mihály Gizella 2006. A szlovák nyelvpolitika és a kisebbségek anyanyelv-használati lehetőségei és törekvései. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* IV/2, 43–49.

Szabó Mihály Gizella 2007. A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogi helyzete nemzetközi összehasonlításban és a továbbélés lehetőségei. Bárczi Zsófia – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelv – irodalom – társadalom*. A 2005. december 8–9-én a Felvidék szerepe a magyar tudományosságban címmel a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke által szervezett konferencia előadásai. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 53–64.

Szabó Mihály Gizella 2009. A nyelv szimbolikus funkciója a szlovák államnyelvtörvényben. *Magyar Tudomány* 2009/11, 1329–1334.

Vizi Balázs 2003. Az Európai Unió keleti bővítése és a kisebbségek védelme. *Pro Minoritate* 2003/Tavaszi, 3–20. (http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/vizi_balazs/)

Vogl Márk 2009. A Nyelvi Karta szlovákiai alkalmazásának problémái. *Regio* 2009/1, 18–60.

Vogl Márk 2010. A Szlovák Köztársaság Államnyelvtörvénye a 2009. évi módosítások után. *Jura* 16/1, 126–132.

Zalabai Zsigmond szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Zvara, Juraj 1965. *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry – Politikai Könyvkiadó.

KATOLIKUS NYELVPOLITIKA SZLOVÁKIÁBAN

A kétnyelvűség, tehát két nyelv rendszeres használata a társadalomban csak akkor tartható fenn huzamosabb ideig, ha az egyes nyelveknek jól körülhatárolható funkciói vannak (Bartha 1999: 123). Az a nyelv, amely a magánszférára, a családi életbe szorul vissza, néhány generáción belül el szokott tűnni (Hermann és Imre 1987: 528; Kiss 1994: 110). Ilyenkor a beszélők az addig használt nyelvről egy másik használatára térnek át, vagyis *nyelvcsere*re kerül sor. Írásomban szlovákiai magyar katolikus papokkal és református lelkészekkel készített kérdőíves vizsgálatok és interjúk anyagából kiindulva igyekszem számba venni azokat az egyházpolitikai tényezőket, amelyek hatással vannak (és várhatóan hatással is lesznek) a szlovákiai magyarság nyelvhasználatára, nyelvmegtartására, esetleges nyelvcserejére.

E tanulmány nem foglalkozik a Szlovákiában jelenleg működő összes egyház nyelvpolitikájával, ill. azoknak a magyar nyelvre gyakorolt hatásával. Írásommal az eddigi egyházpolitikai és egyháztörténelmi elemzések sorába illeszkedve főképpen az utóbbi évek szlovákiai katolikus egyházpolitikájának nyelvi-nyelvhasználati hatását igyekszem felmérni és bemutatni. Emellett – néhány vonatkozásban – a magyar nyelv megtartásában aktívan és tudatosan szerepet vállaló református egyház nyelvpolitikájára is utalásokat teszek.

A KATOLIKUS EGYHÁZ HELYZETE SZLOVÁKIÁBAN

Az egyházak és a nyelvhasználat összefonódása alapvető: a kereszténység történelmében az első pünkösdötől kezdődően a bibliafordításokon, a reformáción keresztül vezet az út napja-

inkig. A rendszerváltás óta több írás foglalkozott a kisebbségi magyar híveket tömörítő szlovákiai egyházak történelmével és politikájával: Sebők László a katolikus egyházszervezet Trianon óta történt változásairól (Sebők 1991: 65–88), András Károly a magyar kisebbség egyházi életéről (András 1991: 13–37), Gyurgyik László pedig a szlovákiai magyar felekezetek demográfiai helyzetéről (Gyurgyik 1991: 131–139) jelentett meg szakpublikációt. A Szlovákiában működő, magyar kisebbségeket (is) tömörítő felekezetek egyik legkiválóbb ismerője, Molnár Imre több alapos elemzésben (Molnár 1991: 89–101, 105–120; 1998: 207–257) ismertette az egyházak helyzetét. Munkáját a Fórum Kisebbségkutató Intézet gondozásában megjelentetett, a szlovákiai magyarság elmúlt tizenöt évét áttekintő kiadványban Zsidó János és Herdics György átfogó dolgozata egészítette ki (Zsidó–Herdics 2006: 388–395). Az egyházak aktuális eseményei iránt fokozott figyelmet tanúsított a rendszerváltás utáni szlovákiai magyar sajtó is. A legfrissebb szakpublikáció ebben a témában a Fórum Kisebbségkutató Intézet által kiadott *Magyarok Szlovákiában* sorozat harmadik (*Kultúra*) kötete, amely A. Kis Béla a református, Zsidó János pedig a katolikus egyház szerepét tekinti át az 1989–2006 közötti időszakban (vö. Csanda–Tóth szerk. 2006: 161–207).

András Károly a Szlovákiában Trianon után létrejött magyar kisebbségi egyháztörténetet négy korszakra bontja (András 1991: 13–14):

- a két világháború közötti húsz évig tartó csehszlovák korszak,
- a visszacsatolás kora,
- a magyarellenés hullám, majd az ezt követő kommunista elnyomás ideje,

– és a rendszerváltás után következő időszak.

Az 1989-es fordulat után a korábban csak elméletben létező vallásszabadság valósággá vált. A kisebbségek nyelvhasználata és nyelvmegtartása szempontjából nézve kedvező fejlemény volt a magyar nyelven működő hitéleti intézmények létrejötte. A várakozással ellentétben a rendszerváltás után sajnos sem az állam, sem az egyes felekezetek valláspolitikája nem vált kisebbségbaráttá az új körülmények között (Lanstyák 2000: 91). Bár a szlovákiai magyar hívők a rendszerváltást követően viszonylag szabadon szervezhették mozgalmait, társadalmi szervezetekbe és pártokba tömörülhettek, érdekeik védelmére alapítványokat hozhattak létre, lényegében azonban ugyanazon megoldatlan problémákkal kellett szembenézniük, mint az elmúlt nyolc és fél évtizeden keresztül. A magyar nyelv kizorítása a hitéletből, a magyar anyanyelvű papi hivatások, a magyar nyelvű hitélet irányítását felvállaló magyar nyelvű püspök hiánya, a szlovák nyelvű lelkészek magyarlakta vidékekre való helyezése korlátozza a magyar nyelvnek a hitéletben való érvényesülését.

EGYHÁZ ÉS NYELV – A FELEKEZETEK SZEREPE A NYELVMEGTARTÁSBAN

Az egyház és a nyelv vonatkozásában sommásan megjegyzendő tény, hogy a vallásfelekezetek *intézményként* értelmezve lehetőséget nyújtanak a nemzeti kultúra egyes területeinek művelésére és a kisebbségi nyelv emelkedett funkciókban való használatára.

A vallás – különösen intézményesült formájában – minden korban a nyelvhasználatot befolyásoló tényezőként lépett fel (Kiss 1995: 113). Többségi, de különösen kisebbségi helyzetben a felekezetek nem csupán a hitélet és a nemzeti kultúra szempontjából játszanak fontos szerepet, hanem egyúttal lehetőséget nyújtanak a kisebbségi nyelv emelkedett funkciókban való használatára is (Lanstyák 2000: 119; 2002: 145). A kisebbség szempontjából tehát

alapvetően fontos kérdés, hogy hitéletét saját anyanyelvén gyakorolhassa. Ez a tényező megőrzi a kisebbségi nyelv presztízsét még olyan politikai helyzetben is, amikor azt más emelkedett funkciókból – pl. a hivatalos ügyintézésből – kizorítják.

Emelkedett funkciókban az adott nyelv legnagyobb presztízsű, standard változata, vagyis az ún. emelkedett kód használatos. Emelkedett funkciók közé a szépirodalom, az államigazgatás, a tömegtájékoztatás, az oktatás, a tudományos kutatás, a vallási ceremóniák tartoznak. Ezzel szemben állnak a közönséges funkciók, mint pl. a családtagokkal, barátokkal, közeli ismerősökkel folytatott kötetlen társalgás, amelyek során az ún. közönséges kód, a mindennapok beszélt nyelve kerül alkalmazásra.

Mindezek ellenére a kisebbség nyelvén tartott szertartás és liturgia nyelvileg kifejezetten káros is lehet, ha a szertartást végző személy rosszul beszél magyarul. Jelenleg Szlovákiában – főleg a katolikus egyházi életben – a fokozatosan növekvő lelkészhiány miatt számos helyen magyarul nem vagy alig tudó lelkészek végzik a magyar nyelvű szertartásokat. A magyarul gyengén tudó papság mellett a magyar anyanyelvű lelkészek zömének nyelvhasználata sem biztos, hogy kellően stabil és kulturált, hiszen a római katolikus felekezetben 1918 óta nincs lehetőség az anyanyelvű lelkészképzésre.

A kommunista diktatúra időszakában a református lelkészek képzése is szlovák nyelvű volt. A református lelkészképzés ma már magyar nyelvű: a Szlovákiai Magyar Református Lelkészegyesület és annak Komáromban és Kassán létesített kateketikai szeminárium a lelkészeket képző teológiai karral bővülve Calvin János Teológiai Akadémiává alakult át, amely 1999-ben már ki is bocsátotta első végzett teológusait (vö. Lanstyák 2000: 121; Új Szó 2002. november 5.).

Tény, hogy az egyes felekezetek az általuk kisebbségi nyelven működtetett hitéleti intézmények révén is segíthetik és erősíthetik a kisebbségi nyelvhasználatot, hiszen a kisebbség anyanyelvén működő felekezeti alap- és

középiskolák, valamint más tanintézetek fenn tartásával, a katekétaképzést a kisebbség nyelvén végző hitoktató központok működtetésével, kisebbségi nyelven megjelenő sajtótermékek, vallásos irodalom kiadásával nem csupán a hitéletet, hanem a kisebbségi nyelvbe vetett hitet is építik.

Szlovákia lakossága nemcsak etnikai, hanem vallási szempontból is változatos. A 2001-es népszámlálás adatai alapján Szlovákiában ezer emberből 689 katolikus, 130 felekezeten kívüli, 69 evangélikus, 41 görög katolikus, 20 református, 9 pravoszláv, 4 Jehova tanúja, 30 esetében nem ismerjük a vallási hovatartozását, míg a maradék más kisebb felekezethez tartozik. Az 1991-es és a 2001-es népszámlálás adatai alapján az ország felekezeti megoszlása a következő táblázatban foglalható össze:

1. táblázat Szlovákia néhány nemzetiségének felekezeti megoszlása.

Felekezeti hovatartozás	1991			2001		
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Ebből szlovák	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Ebből szlovák
Római katolikus	60,4	64,9	60,8	68,9	72,8	69,9
Görög katolikus	3,4	1,2	3,5	4,1	1,6	4,1
Evangélikus	6,2	2,2	6,9	6,9	1,5	7,8
Református	1,6	11,4	0,4	2,0	15,5	0,6
Pravoszláv	0,7	0,00	0,5	0,9	0,00	0,7
Zsidó	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Egyéb	0,6	0,8	0,5	1,1	1,1	1,0
Ismeretlen	17,4	12,9	17,6	3,0	1,1	2,2
Felekezeten kívüli	9,8	6,6	9,9	13,0	6,4	13,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(Forrás: Statisztikai Hivatal, ill. Gyurgyik 1994: 121, ill. 2004: 158; 2006: 73)

A 2003-ban megkezdett (és mindmáig folytatott), a szlovák katolikus egyház nyelvpolitikájával kapcsolatos vizsgálataimat két különböző kutatási módszerrel végeztem. Egyrészt interjúkat készítettem katolikus papokkal, amelyek során lelkipásztori tevékenységüknek jelenlegi és korábbi plébániáján tapasztalt nyelvi, nyelvhasználati gyakorlatáról kérdeztem őket. Az interjú mellett az adatközlők kitöltöttek egy egyéni és egyházközségi nyelvhasználatot feltérképező kérdőívet is. A papokkal folytatott interjúk az egyházi hierarchia szerkezetébe nyújtottak betekintést, a beszélgetések és a kér-

dőívek segítségével képet kaptam a szlovákiai katolikus papságnak az egyházpolitikával és egyházközségi nyelvhasználattal kapcsolatos nézeteiről. Az egyházi személyekkel készített interjúk sora még korántsem teljes: számuk az eltelt évek során folyamatosan bővült, de a kép majd akkor válik teljessé, ha a (szlovák) főpásztorok közül is sikerül megszólítani néhány adatközlőt.

A vizsgálat további részét egy internetes kérdőíves kutatás alkotta, amelynek adatközlői magyar katolikus egyetemisták, ill. egyetemet végzett fiatalok voltak. A felmérés segítségével megismertem a szlovákiai magyar katolikus értelmiségnek az egyházi nyelvhasználatról és nyelvpolitikáról alkotott véleményét. A kérdőíves és interjú adatgyűjtés mellett nagy meny-

nyiségű egyházpolitikai és dogmatikai szakirodalmat találtam a világhálón, ezeket a tanulmány hivatkozás fejezetében sorolom fel.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR KATOLIKUS HITÉLET ALAPVETŐ GONDJAI

A szlovák katolikus egyház jelenlegi nyelvpolitikája és annak hatása a magyar hívők nyelvhasználatára elválaszthatatlan a magyar katolikus hitélet alapvető gondjaitól. Ezek a következők:

a) Magyar anyanyelvű főpásztor hiánya.

Annak ellenére, hogy a magyar nyelvű hívek Szlovákiában a tíz évvel ezelőtti népszámlálási adatok alapján – és várhatólag a legújabb statisztikák szerint is – a szlovák katolikus egyháznak több mint a 10%-át alkotják, mégsem rendelkeznek megfelelő főpásztori képviselővel a Szlovák Püspöki Karban.

A magyar püspök hiánya olyan alapkérdés, amely a szlovákiai magyar katolikus hitélet alapvető gondjainak megoldásában a legfontosabb szerepet játssza. A dél-szlovákiai magyar katolikusok a maguk számára püspökért és magyar hivatásokért imádkozva 1990 óta évente tartanak imnapot Komáromban.

2001 májusában a Jópásztor Társulat¹ memorandummal fordult a Szlovák Püspöki Kar elnökéhez, valamint Szlovákia minden püspökéhez a Szlovákiában élő magyar hívek kérését tolmácsolva. A kérés, hogy „a Szlovák Püspöki Karnak legyen magyar anyanyelvű tagja, aki bírja a szlovákiai magyar katolikus hívek és papok bizalmát, s aki olyan jogkörökkel rendelkezik, hogy képes lesz a szlovákiai magyar katolikus közösség gondjait megoldani és a Szlovák Püspöki Kar irányításával koordinálni tudja a szlovákiai magyar lelkipásztorokat” (Memorandum IV. fejezet), süket fülekre talált.

Összehasonlításképpen: „Ukrajnában a kisebbségben élő kárpátaljai szlovák katolikusoknak is van szlovák püspökük Őexcellenciája Mons. Milan Šášik személyében. Kanadában, Toronto székhellyel létezik egy eparchia 10 400 görög katolikus hívő számára. Ezt hét plébánia alkotja, amelyeknek szintén van szlovák püspöke Őexcellenciája Mons. John Pažák személyében. Az USA-ban élő szlovák katolikusoknak is van szlovák püspökük, Őexcellenciája Mons. Jozef Viktor Adamec személyében. A Romániában, Szerbiában és Ukrajnában élő magyar

katolikus kisebbségnek szintén van magyar nemzetiségű püspöke. Kivételt képez Szlovákia, ahol 400 000 magyar nemzetiségű hívőnek nincs magyar püspöke, de még olyan püspöke sem, akinek az SZPK-tól megbízatása lenne a magyar kisebbség ilyen népes csoportjának lelkipásztori ellátására. Paradoxon, hogy a roma katolikus kisebbségnek Szlovákiában, bár kisebb létszámú, szintén van megbízott püspöke Őexcellenciája Mons. Bernard Bober személyében.” (Részlet a magyar nemzetiségű híveknek és lelkipásztoraiknak a Szlovák Püspökkari Konferenciához címzett nyílt leveléből.)

A nyelv és a nyelvhasználat kérdése a magyar püspök kinevezését elutasító érseki argumentációban is megjelenik. Ján Sokol a magyar híveket „magyarul beszélő hívekként” (*mad'arsky hovoriaci veriaci*) értelmezi. A látszólag apró terminológiai eltérés mögött az a gondolat húzódik meg, amely szerint a szlovák és a magyar híveket csupán a nyelvük különbözteti meg egymástól, és hogy ez a különbség elhanyagolható. Az elhanyagolhatóság fogalma ebben a helyzetben többségi, és nem kisebbségi szemszögből értendő: az a hallgatólágos felfogás áll mögötte, hogy a kisebbség a hitéért lemondhat az anyanyelvéről. A szlovák főpásztorok a magyar püspök kinevezése körül folyó vitában ügyesen felhasználták a *hit* (és a vallás) *előbbrevalóságának* tételét, amelynek határait önkényesen csupán a kisebbségi magyar nyelvre, a többségi szlovákra viszont nem terjesztették ki.

b) Magyar nyelvű papok és papi hivatások hiánya:

- a lelkipásztori szolgálatot teljesítő magyar papság elöregedése,
- a papi utánpótlás hiánya,
- a fiatal papok elvándorlása.

1. A Jópásztor Társulat 1997-ben alakult. Célja és fő küldetése a komáromi imnapok előkészítése és megrendezése valamint hasonló jellegű kezdeményezések segítése, az imnapokkal kapcsolatos különböző tevékenységek szervezése, a magyar nyelvű hitoktatás és a hitoktatók felkészítésének támogatása, továbbá olyan papok és szerzetesek támogatása, akik elfogadták Isten hívását és támogatják a Társulat céljait.

Míg a református lelkészek anyanyelvükön készülhetnek fel Isten ígéjének hirdetésére a komáromi Calvin J. Teológiai Akadémián (amely 2004 szeptemberétől a Selye János Egyetem önálló karát alkotja), a katolikus teológusok csak szlovák nyelvű képzésben vehetnek részt Szlovákiában a pozsonyi Comenius Egyetem Római Katolikus Teológiai Karán és a kihelyezett karokon Nyitrán, Szepesváralján, Besztercebányán, valamint a rózsahegyí Katolikus Egyetem Kassán működő Teológiai Karán. A görög katolikus teológusok Eperjesen tanulnak. Magyar nyelvű képzés náluk sincs, pedig jó lenne, ha legalább az egyházi szónoklattant és a gyakorlati teológiát magyarul tanulhatnák a magyar anyanyelvű katolikus papnövendékek.

c) A magyar nyelvű kispapok anyanyelvű képzésének hiánya, ill. a szlovák nyelvű kispapok magyar nyelvi képzésének nehézsége.

A katolikus papokkal folytatott interjúk és kérdőíves felmérések egyértelműen bizonyították, hogy a szlovákiai magyar klérus tisztában van azzal a ténnyel, hogy hivatásuk a szlovákiai magyar közösségben nem csupán lelki, de nyelvi „pasztorációs” szerepet is ruház rájuk. Tudatában vannak annak, hogy a magyar liturgiának fontos, nyelvmegtartó szerepe van. Az általam megkérdezett papoknak a magyar és a szlovák nyelvhez való viszonya a következő táblázatban foglalható össze:

2. táblázat Katolikus papok véleménye a magyar nyelvről

Település neve	A papok véleménye	
	a magyar nyelvről:	a szlovák nyelvről:
Bős	<i>kifejezőmódban gazdag</i>	<i>grammatikailag nehéz, kevésbé színes</i>
Dunaszerdahely	<i>édes anyanyelv</i>	<i>hivatalos nyelv</i>
Fél	<i>alegszebb nyelv a világon</i>	<i>kommunikáció miatt fontos</i>
Nyékvárkony	<i>szép és gazdag</i>	<i>távoli</i>

(Forrás: Menyhárt 2004)

3. táblázat Református lelkészek véleménye a magyar nyelvről

Település neve	A lelkészek véleménye	
	a magyar nyelvről:	a szlovák nyelvről:
Kassa	<i>a létezés alapja</i>	<i>mivel államnyelv, szükséges tudni</i>
Abaújszina	<i>kifejezőmódban gazdag</i>	<i>egyszerűbb nyelv a magyarnál</i>
Csécs	<i>nyelvileg gazdag</i>	<i>nyelvileg szegény</i>
Felsőlác	<i>csodálatos, kifejező, érzelmileg mély</i>	<i>nem nehéz nyelv</i>
Nagyida	<i>gazdag szókincsben</i>	<i>szörnyű szókinccsel rendelkezik</i>

(Forrás: Rontó 2007)

Az interjúkból viszont tisztán kiérződik az is, hogy a megkérdezett lelkipásztorok (katolikus papok és református lelkészek) nincsenek megelégedve saját nyelvtudásukkal, néhányan közülük nem biztosak a saját anyanyelvük, a magyar nyelv használatában. A katolikus papság érzi a rá nehezedő nyelvi felelősség súlyát, de sem a szemináriumban folytatott tanulmányok, sem esetleges továbbképzések nem teszik lehetővé anyanyelvhasználatába vetett hitének erősítését.

Szerintem nagyon fontos, hogy a lelkésznek helyén legyen a szíve ilyen szempontból. Tehát, hogy tekintettel legyen arra, hogy egy-egy közösségnek, ahol ő lelkész, megvan a saját öröksége. Az örökség nem csak azt jelenti, hogy van templom, meg épület, meg ingatlan, hanem azt, hogy van kulturális és nyelvi öröksége. S ennek a kulturális-nyelvi örökségnek az őrzőjének is kell lennie a lelkésznek. Ez egy alapvető szempont, és én úgy gondolom, hogy a lelkészek túlnyomó többsége ezt számon is tartja.”

(A. K., lelkész véleménye: Rontó 2007: 17)

A plébániákra kerülő magyar papok csupán önképzéssel tarthatják életben, bővíthetik a magyar nyelvre és irodalomra vonatkozó, jórészt még a középiskolákban elsajátított ismereteiket. Azok számára pedig, akik magyar anyanyelvük ellenére szlovák nyelven végezték tanulmányaikat, még ez a lehetőség sem marad: ők teljesen önnön szorgalmukra hagyatkozhatnak csak.

Szlovákiában a teológiai képzés ugyanis szlovák nyelvű. Papi tanulmányaikat szlovákul végzik, de lehetőségük van külföldi tanulmány-útra, részképzésre is menni. Arra is van mód, hogy a szlovákiai szemináriumban megkezdett tanulmányaikat érseki jóváhagyással Magyarországon folytassák és fejezzék be, míg pappá szentelésükre Szlovákiában kerüljön sor.

A papszentelés után egyházi engedéllyel doktori tanulmányokat is folytathatnak, de a bevett gyakorlat az, hogy káplánként a közpapi pályán elindulva különböző plébániákon teljesítenek szolgálatot mindaddig, amíg plébánosként önálló plébánia élére nem helyezik őket. A katolikus egyházban az Egyházi Törvénykönyv egyházi hivatalokról rendelkező fejezete kimondja, hogy a részegyházban lévő egyházi hivatalok betöltése a megyéspüspököknek joga (ET 157. kánon: ő jelöli ki a kápláni, esperesi szolgálat helyét).

A magyar anyanyelvű végzős szeminaristának természetesen fontos, hogy hova helyezik őt káplánként, majd később plébánosként: vajon magyar nyelvű plébániára kerül, vagy vegyes nyelvű, esetleg szlovák egyházközösségbe? Mivel nagy a magyar paphiány, így jó esélye van magyar, esetleg vegyes egyházközösségbe kerülnie, ahol különösebb gond nélkül miséz magyarul vagy akár szlovákul is. De mivel tanulmányait a szemináriumban szlovák nyelven végezte, így az sem okozna számára különösebb gondot, ha többségi nyelvet beszélő egyházközösségben kezdené meg papi hivatását.

A szlovák anyanyelvű végzős szeminarista számára viszont egyáltalán nem mindegy, hogy szlovák egyházközösségbe, netalán nemzetiségileg vegyes plébániára vagy színmagyar közösségbe kerül. A pozsonyi teológiai karon a magyar nyelv oktatása az Egyházi Törvénykönyv 249. kánonának alapján része a papi képzésnek². A 80-as évek elejéig a szlovák anyanyelvű kispap a szemináriumi tanulmányainak minden évében kötelezően tanulta a magyar nyelvet. Az órákat szombat délelőtt tartották, a tananyag pedig minden évben ugyanaz volt. Az ötéves képzés később négy, majd a jelenleg érvényben lévő kétszemeszteres maganyelv-oktatásra szűkült, célja pedig kimerült a magyar nyelv olvasásának elsajátításában. Tehát a ma végzős szlovák nyelvű kispap tanulmányainak ötödik évében két féléven át

2. 249. kán. A papnevelés szabályzata gondoskodik arról, hogy a növendékek ne csak a hazai nyelvet sajátítsák el pontosan, hanem a latint is jól ismerjék, és azokban az idegen nyelvekben is kellőképpen jártasak legyenek, melyek tudása képzésükhöz vagy lelkipásztori szolgálatuk gyakorlásához szükségesnek vagy hasznosnak tűnik. (ET)

kötelezően tanulja a magyar nyelv – olvasását. A szemináriumban magyar nyelvet oktató fiatal pap véleménye szerint csodát nem lehet várni: ha a seminaristák megtanulják a liturgikus szövegeket magyarul elolvasni, akkor az óra már teljesítette küldetését. A magyart tanuló kispapok a magyar nyelv elsajátításához való viszonyuk alapján két csoportra oszthatók:

- a kevesek, akiknek a hozzáállása nem ellenséges, és szeretnének megtanulni magyarul (legalább olvasni); ezek további két csoportra oszthatók: akik könnyen tanulják a magyar nyelvet, és akiknek komoly nehézséget okoz a nyelvtanulás;

- ill. a seminaristák nagyobb része, akik passzívan állnak a tanuláshoz (ez a csoport az előbbi alkategóriák szerint bontható tovább).

A magyar nyelvnek esetleg mélyebb elsajátítását eleve megnehezíti az alacsony óra- és szemeszterszám, továbbá hogy a nyelvet tanító teológus legnagyobb igyekezete ellenére sem rendelkezik a nyelv oktatásához szükséges nyelvtanári képesítéssel. Nem motiválja a magyar nyelv elsajátítását az a tény sem, hogy a tárgyból a szemináriumban nincs vizsga. A papszentelés után a szlovák anyanyelvű kispapok közül néhányan félnek a magyar településre helyezéstől, hiszen van rá példa, hogy mennyire nem tud beilleszkedni a rábizott egyházközségbe a magyarul nem tudó, a számára idegen nyelvet a lelkipásztori szolgálat éve alatt meg nem tanuló plébános (példaként Magyarbél vagy Deménd egyházközsége említhető).

Ha szlovák pap kerül magyar plébániára, nem kell, hogy megszűnjenek a magyar szentmisék, de a hívek nem kapják azt a lelki élményt, amit a szentmisének nyújtania kellene. Ha az idegen nyelvű pap a legnagyobb empátiával és toleranciával igyekszik is kielégíteni magyar nyelvű egyházközség vallási igényeit, jó ideig nem tud magyarul gyóntatni, szentbeszédet megfelelő magyarsággal megírni és felolvasni, grammatikailag hibás szerkezetekkel, félreérthető, olykor nevetséges kifejezésekkel törheti meg a szertartás lényegét. Így lesz a legszentebb papi próbálkozás ellenére is

a Júdás csókjából „*Júdás csókája*”, ezért üdvözlheti az eskető lelkiatya a szertartás résztvevőit az „*anyaszennyház nevében*”, és bocsáthatja útjukra őket azzal, hogy „*ezentúl a szeretet fog benneteket lakkozni!*...” (Új Szó, 2002. február 5.), és ezért fakaszt akaratlanul is mosolyt a segédpüspök „*ámikor a Szentátya beszártá a bázilika kapuit*” mondata.

Ezek a nyelvi-stilisztikai botlások még a könnyebb, az akár még szimpátiát is ébresztő nyelvi hibák kategóriájába tartoznak, hiszen a magyar nyelvet megtanulni igyekvő pásztor a közösség általában befogadja. Nem szabad viszont figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy még a közösségi életet felvirágoztató, törekvő szlovák plébános is hatással van a templomba járó gyülekezet nyelvhasználatára: megváltoztatja, szükségből kétnyelvűvé teszi az addig egynyelvű magyar egyházi liturgiát. Nyelvi rendet bont, és akarva-akaratlan hozzájárul a kisebbségi nyelvhasználat beszűküléséhez, és így akár a nyelvcsere előkészítőjévé, felgyorsítójává válhat.

Ez a jelenség figyelhető meg a Nyitra-vidéken, ahol a magyar nyelv erősen előrehaladott erózióját a vegyes nyelven tartott szentmisék inkább segítik, mint gátolják. A zoboralji nyelvszigeten élő magyarság katolikusága jóval magasabb a szlovákiai, sőt a szlovákiai magyar átlagnál, a vallásosság itt nem csupán a statisztikai adatokban van jelen, hanem a mindennapi élet szerves része (Sándor 2000: 49). A kétnyelvűség a Zoboralján a mindennapi kommunikáció természetes jelensége, így a két nyelv használata megjelenik a legtovább funkcionáló nyelvhasználati szintéren (Borbély 1993: 85), a vallási életben is. Kolonban korábban, ha szlovák nyelvű hívek is részt vettek a magyar nyelvű szentmisén, a plébános a szentbeszédet szlovákul is összefoglalta (Sándor 2000: 49), jelenleg pedig – ahogy a közeli Bábindalon is – a magyarnak hirdetett szentmise is vegyes nyelvű. Erre akadt példa a túlnyomó többségében magyar Csallóközben (pl. Dunaszerdahelyen) is.

A magyar nyelvű pasztoráció hiánya a vegyes lakosságú területek lakossága mellett a

nagyobb városokban élő magyarságot is érinti. A magyar ajkú hívek lelki gondozását itt megnehezíti az is, hogy a nagyobb szlovák városok magyar ajkú hívői – néhány kivételtől eltekintve – nem rendelkeznek saját plébániával, gondozásukat magyarul jól vagy kevésbé jól beszélő megbízott szlovák (pl. Pozsony), szerencsés esetben magyar anyanyelvű papok (pl. Kassa) végzik. Ezért azokban a nagyvárosokban, ahol számottevő magyar közösség él, szükség lenne ún. személyi plébániák létrehozására.

A területi részegyházakon belüli személyi plébániák kialakítására Nyugat-Európában számos példa akad, hiszen a magyar (vagy más nyelvű) missziók működése ezen a kánonponton alapszik. A személyi plébániák kialakításának elvén válhatott például a stuttgarti magyar misszió 2002-ben katolikus egyházközséggé.

A személyi plébániák kialakítása Szlovákia nagyobb városaiban élő magyar hívek számára nem csupán lelki gondozást és vallásgyakorlatot jelentene, hanem biztosítaná az anyanyelv használatát az egyházban. A személyi jellegű plébánia kialakítása a nyelvcseré gátjaként (is) szolgálhatna a Zoboralján.

d) Intézményi és szervezeti problémák:

- a magyar nyelvű hitoktatóképzés,
- a hivatásgondozás,

- a papi továbbképzés,
- a céltudatos felnőtt lelkipálya gondozás,
- és a rétegpasztoráció, ill. az ifjúság gondozás hiánya;
- az egyházi oktatási intézmények alacsony száma.

e) A felelős szlovák főpásztori karnak

- a magyar ajkú katolikusok gondjaihoz való közömbös hozzáállása,
- hallgatóságos, esetenként nyíltan vállalt magyarellenessége (a magyar érületű papok elmozdítása a magyar egyházközségekből, helyükre gyakran magyarul alig vagy csak nagyon gyöngén tudó szlovák papok helyezése).

f) Az új egyházmegyék létrehozatalakor a tömbben élő katolikus magyarság felaprózására való törekvés).

A magyar római katolikusok négy egyházmegyében élnek, melyeknek élén minden esetben szlovák püspök áll. A magyar görög katolikusok szintén külön egyházmegyébe tartoznak.

2008. február 14-én a szlovákiai Katolikus Egyház legfelsőbb képviselői kihirdették a római katolikus egyházmegyék átszervezését, ill. két új egyházmegye megalakítását.

1. ábra A magyar római katolikusok egyházmegyéi szerint 2008. február 14-ig

2. ábra A magyar római katolikusok egyházmegyéik szerint 2008. február 14-től

Az egyházmegyei átszervezésre vonatkozó terv kidolgozásakor az SZPK nem volt tekintettel arra, hogy ilyen megoldással megbomlik az egy tömbben élő magyar nemzetiségű hívek természetes egysége az egykori Pozsony-nagyszombati Főegyházmegye területén; az egyházmegyei átszervezés felgyorsíthatja a magyar nemzeti kisebbség észrevétlen asszimilációját.

A tervezett egyházmegyei átszervezés mellett az SZPK tervezetében nem kérte a Szentiséket arra, hogy a magyar nemzeti kisebbség soraiból nevezzen ki püspököt vagy olyan püspököt, aki megfelelő joghatósággal megbízva láthatná el a hívek szolgálatát a nemzetiségileg vegyes területeken a Tábori Püspökség mintájára vagy más megfelelő módon. Az egyházmegyek átszervezése után még inkább romolhat a magyar katolikus kisebbség helyzete, ha a közeljövőben az SZPK nem gondolkodik lelkipásztori ellátásuk kedvező megoldásán. Eddig a magyar nemzetiségű hívek lelkipásztori ellátása viszonylag kielégítően volt megoldva az egykori Pozsony-nagyszombati Főegyházmegyeiben. Sem az egyházmegyei átszervezés kihirdetésében, sem pedig az SZPK nyilatkozatában nem esett szó a magyar katolikus kisebbségről, sem olyan ígéretről, miszerint a közel-

jövőben kedvező megoldást keresnek lelkipásztori ellátásukra, mivel új helyzet állt elő.

A II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* c. dekrétuma a 23. pontban kimondja: „Az egyházmegye határainak megállapítása, amennyire csak lehet, Isten népe összetételének figyelembevételével történjék, ami nagyon elősegítheti a megfelelőbb lelkipásztorkodást; arról is gondoskodni kell, hogy a nép demográfiai csoportjait a szerves egységét biztosító polgári hivatásokkal és társadalmi szervezetekkel együtt egyben tartsák.

Adott esetben tekintettel kell lenni a polgári határookra is, továbbá a személyek, a helyek sajátos – például lélektani, gazdasági, földrajzi, történelmi – adottságaira. [...] ha különböző nyelvű hívőkről van szó, (róluk) nyelvüket jól beszélő papok, illetve saját plébániák által gondoskodjanak, vagy a nyelvet jól tudó és esetleg püspökké is szentelt püspöki helynök útján, vagy más, célravezetőbb módon.” A CIC 372. kánonjának 2. §-a lehetőséget nyújt személyi részegyház létesítésére, nyelvi és nemzetiségi megkülönböztetés szerint (a CIC 518. kánonjával való analógia alapján), mégpedig minden egyházmegye területén, ahol magyar nemzetiségű katolikusok élnek.

ÖSSZEGZÉS

Szlovákiában a szlovák katolikus egyház nemzetiségi politikája, a magyar püspök kérdéséhez való viszonyulása nyelvhasználatot formáló tényező. A stabil, egynyelvűen magyar, ill. magyar domináns magyar–szlovák kétnyelvűségi helyzet erőzójában a katolikus egyházpolitikának szerepe van. A szlovák püspöki kar feltételezhetően tisztán látja a magyar hívők gondjait, tisztában van a magyar egyházi nyelvhasználat jelentőségével és a magyar anyanyelvű és érzelmű főpásztor kinevezésének fontosságával is.

A jelenleg tapasztalható katolikus egyházpolitika 1920 óta hagyományaiban nem, csupán módszereiben változott, amennyiben ezek finomabbak, a demokratizálódó társadalomhoz igazítottak lettek. Mivel az egyház a polgári világtól saját hierarchiája révén elkülönül, így a nyelvi jogok érvényesítése ebben a rendszerben még bonyolultabb. Szlovákia katolikus főpásztorai tisztában vannak ezzel a ténnyel, paradox módon ez nyújt számukra védettséget akár saját híveik kéréseivel szemben (is).

Az egyházi hitélet magyar nyelvűségének megőrzése fontos nyelvi kérdés. Tudatosítani kell, hogy az anyanyelv használata emberi jog, és hogy nyelvi jogainak érvényesítése érdekében a szlovákiai magyar katolikus és nem katolikus közösségnek felelősségteljesen kell képviselnie nyelvi és nemzetiségi érdekeit. A hitélet nyelve olyan nyelvhasználati szintér, amelyet – sem kisebbségi, sem többségi helyzetben – nem lehet csupán az egyház magánügyeként értelmezni. A magyar katolikus püspök kinevezésének akadályozásából eredő nyelvi és nyelvhasználati következmények az egész szlovákiai magyarságra hatással vannak és lesznek, így nem fogadható el az az álláspont, hogy a magyar főpásztor kinevezése csupán az illetékes szlovák főpásztorok magánügye. A közel nyolcvan éve tartó egyházi képviselő hiánya elősegítette a magyardomináns kétnyelvűségnek a szlovák nyelv irányába való elmozdulását, és komoly esélye van annak, hogy ez a

„fejlődés” a magyar nyelvet fokozatosan kiszorítja a katolikus templomokból.

A szlovák egyház nyelvpolitikájának elemzésekor felvetődik a kérdés, hogy mivé válik a nyelvbe vetet hitünk, ha (már) a hitünk nyelve (is) *foszladozni, szakadozni* kezd. Nyelvészeti fogalommal élve: nem várható-e joggal, hogy a magyar nyelv akciópotenciáljába, tehát a nyelv eredményes használhatóságába vetett bizalom megrendülése felerősíti a magyar nyelv szlovákra való cseréjét? Az egyházi nyelvhasználat szlovákká válásával a katolikus egyház nem vesztené el magyar híveit, sőt, a szlovákiai magyarság sem szűnne meg, de egy olyan fontos magyar nyelvhasználati színteret veszítene, amely jelentősen hozzájárulna a nyelvcserehez.

HIVATKOZÁSOK

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- V. Borbély Anna 1993. Az életkor, a nem és az iskolázottság hatása a magyarországi románok román és magyar nyelvhasználatára. *Hungarológia* 3, 73–85.
- V. Borbély Anna 2002. *Nyelvcseré*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Csoma László 1992. Zsinat előtt. *Új Szó*, 1992. 2. 18., 5. old.
- Erdélyi Géza 1992. Elvégzett és elvégzendő feladataink. A szlovákiai református keresztyén egyház élete és szolgálata a világ-méretű változások közepette. *Új Szó*, 1992. 2. 11., 7. old.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris Könyvkiadó.
- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Madách: Bratislava.
- Gyurgyik László 1991. Katolikus magyarok Szlovákiában. A katolikus egyház helyzete Szlovákia magyarlakta területein. *Regio* 2/3, 130–139.
- Gyurgyik László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony: Kalligram.

- Hermann József – Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 44/32, 513–531.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Tankönyv-kiadó.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris – Kalligram – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv határon túli változatai – babonák és közhelyek. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IV/2, 143–160.
- Menyhárt József 2003. Egyház és nyelv. A katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* V/2, 3–31.
- Menyhárt József 2004. A katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 28–51.
- Molnár Imre 1991. Vallás és egyház a szlovákiai magyarság életében. *Egyházforum* 6/3, 89–101, 6/4, 105–120.
- Molnár Imre 1998. A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. Tóth László (szerk.) *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I. (Történelem – demográfia és szociológia – nyelvhasználat és nyelvfejlődés – a mindennapok kultúrája – vallás és egyház)*. Budapest: Ister. 207–257.
- Rontó Orsolya 2007. A református egyház nyelvpolitikája Szlovákiában. UKF Nitra. (Szakdolgozat.)
- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Sebők László 1991. A katolikus egyházszerkezet változásai Trianon óta. *Regio* 2/3, 65–88.
- Tóth László szerk. 1998. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I. (Történelem – demográfia és szociológia – nyelvhasználat és nyelvfejlődés – a mindennapok kultúrája – vallás és egyház)*. Budapest: Ister.

INTERNETES FORRÁSOK

- Egyházi Törvénykönyv. 1984. (elektronikus változat) Fordította: Erdő Péter© 1983 by Libreria Editrice Vaticana, Vatican City <http://www.ppek.hu/k249.htm>
- www.communio.hu/ppek – Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár
- www.ds-rcc.sk – a dunaszerdahelyi Szent György plébánia weboldala
- www.gloria.sk – Glória Kiadó
- www.jopasztor.szm.sk – a Jópásztor Társulat honlapja
- www.katolik.sk – a Szlovák Katolikus Egyház honlapja
- www.katolikus.hu – a Magyar Katolikus Egyház honlapja
- www.katolikus.hu – Katekizmus (elektronikus változat).
- www.katolikus.hu/zsinat – A II. Vatikáni Zsinat (elektronikus változat)
- www.katolikus.sk – a szlovákiai magyar katolikusok honlapja
- www.remeny.sk – Remény hetilap
- www.vatican.va – a Vatikán honlapja

[A tanulmány a 15. Élőnyelvi Konferencia kötetében megjelent konferencia-előadás módosított változata: Menyhárt József 2009. A református és katolikus egyházpolitika nyelvi vetületei Szlovákiában. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem. 263–272.]

A MAGYAR MINT KISEBBSÉGI NYELV HASZNÁLATÁNAK GYAKORLATA A HIVATALOS ÉRINTKEZÉSBEN

A többnyelvű társadalmakban a nyelvek nemcsak globálisan hatnak egymásra, hanem az ún. standardtól eltérő változataikon keresztül is interferálnak a másik nyelv változataival. Természetes azonban, hogy azokban az országokban, amelyekben az államnyelv mellett jelen van egy vagy több nemzeti kisebbségi nyelv is, ez utóbbi(ak) jobban ki van(nak) téve a domináns nyelv hatásának, mint fordítva (Máté 1988: 680). Az újabb nyelvészeti vizsgálódások gyakori témája – a szlovákiai magyar nyelvészeti kutatásokat is beleértve – a kétnyelvű nyelvvaltozatok leírása és összevetése. Szlovákiában korábban Jakab István és Mayer Judit nyelvvelők foglalkoztak a szlovákiai magyar beszélők nyelvhasználatával. Cikkeikben elsősorban a normától, a magyarországi standardtól való eltérésekre s a nyelvhelyesség szabályai elleni „vétségekre” mutatnak rá (lásd Jakab 1976, 1987; Mayer 1990). A magyarországi nyelvészek közül elsőként Deme László utalt egyik munkájában a szlovákiai magyar rétegnyelvek fejlettségére (1970: 101). Egyikük sem foglalkozott azonban átfogóbban, rendszerezettebben a szlovákiai magyar beszélők kétnyelvűségi helyzetéből adódó nyelvi jelenségekkel, illetve egyikük sem vizsgálta a kisebbségi közösségek írásbeli nyelvhasználatát.

A MAGYAR NYELV JOGI STÁTUSA A MAI SZLOVÁKIA TERÜLETÉN

A kisebbségi nyelv érvényesítése a szlovákiai hivatali-közigazgatási érintkezésben elsősor-

ban jogi kérdés. A nyelvhasználati jog azoknak a szabályoknak az összességét jelenti, amelyek nyelvi szempontból szabályozzák a lakosságnak a közhatalomhoz való viszonyát (Gyönyör 1994: 84). A csehszlovák jogrendben először az 1918. december 10-i 64. sz. törvény 3. §-a rendelkezett úgy, hogy Szlovákiában szlovák nyelven kell intézni a hivatalos ügyeket, s hogy az egyéb nyelvek használatát külön rendelet szabályozza majd. Mivel azonban belátható időn belül nem jelent meg új jogszabály a nyelvhasználattal kapcsolatban, a rendelkezést a többség úgy értelmezte, hogy a magyar nyelvet Szlovákia területén ugyanazon jogok illetik meg, mint Magyarországon az 1868: XLIV. tc. szerint értelmezett nemzetiségi nyelveket (Gyönyör 1994: 91). A hivatali nyelvhasználatot szabályozó rendelkezések a szóban forgó időszakban föltöbb kedvezőek voltak: a községek közgyűlései maguk választották meg az ügyvitel nyelvét, a községi tisztségviselőknek a lakossággal való érintkezésben az ügyfél választotta nyelven kellett kommunikálniuk, s a községek saját törvényhatóságukhoz és annak közegeihez, valamint a kormányhoz intézett beadványaikban saját ügykezelési nyelvüket is használhatták (Gyönyör 1994: 93).

Ez az állapot azonban nem tartott sokáig, az 1920. február 29-i 122. számú nyelvtörvény 1. §-a ugyanis egyértelműen kimondta, hogy „A csehszlovák nyelv [sic!] a köztársaság állam- és hivatalos nyelve”, más nyelvek használatának lehetőségéről a törvény 5. és 6. §-a rendelkezett. Eszerint a bíróságoknak és a közhivata-

loknak el kellett fogadniuk a kisebbségi nyelven íródott beadványokat is, s a kisebbségi közösségekhez tartozó ügyfelekkel való érintkezés során kötelesek voltak az azok által választott nyelven kommunikálni (Gyönyör 1994: 113).

A kisebbségi nyelvhasználatban 1939-ben, az ún. szlovák állam kikiáltása után következett be újabb változás. Az 1939. július 21-én elfogadott alkotmány 95. szakasza szerint a nemzetiségi csoportok csak abban az esetben gyakorolhatták nyelvhasználati jogaikat, ha a szlovák kisebbség hasonló jogokat élvezett az illető nemzetiségi csoport anyaországában (Gyönyör 1994: 216). A II. világháborút követő időszakban, 1945 és 1948 között a csehszlovákiai magyarság semmiféle nyelvi jogokkal nem rendelkezett, a nyilvános helyeken magyarul megszólalókat gyakran tettleg bántalmazták (vö. Gyönyör 1990: 33; Lanstyák 1991: 17).

A teljes jogfosztottság évei után a kormány 1952. július 17-én elfogadott határozatában – az 1948. évi Május 9-i Alkotmányra hivatkozva – elrendelte, hogy a magyarul járókban és községekben az állami szervek és közintézmények nevét magyar nyelven is fel kell tüntetni, s hogy a nemzetiségileg vegyes községekben működő nemzeti bizottságok számára magyar nyelven is el kell készíteni az államigazgatási szervek iránymutatásait. A határozat arról is intézkedett, hogy a dél-szlovákiai nemzeti bizottságok adjanak ki magyar nyelvű határozatokat, végzéseket és igazolásokat.

A kisebbségi nyelvhasználatot né az 1968-as 144. számú alkotmánytörvény 3. cikkelye szabályozta újra. A törvény diszkriminatív jellegét bizonyítja, hogy a kisebbségek nyelvének a hivatalos érintkezésben való használatát csak az illető nemzetiség által lakott területeken engedélyezte (Gyönyör 1994: 272).

Szlovákiában az 1989-es fordulat után sem ismerték el a nemzeti kisebbségek nyelvének a szlovák nyelvvel való egyenrangúságát. A Szlovák Nemzeti Tanács 1990. október 25-én jóváhagyott nyelvtörvénye kimondja, hogy az állam- és közigazgatási szervek tevékenységük

során kötelesek a szlovák nyelvet használni. A hivatalos iratok szlovák nyelvűek, s törvény védi a hivatalos nyelvet, a szlovák tisztaságát. Azokban a városokban és falvakban, amelyekben a nemzeti kisebbség aránya eléri a település lakosságának 20 %-át, a törvény engedélyezi a kisebbségi nyelvnek a hivatalos érintkezésben való szóbeli használatát. Az államigazgatási alkalmazottak és az önkormányzati dolgozók ugyanakkor nem kötelesek elsajátítani, illetve használni az adott kisebbség nyelvét, továbbá a törvény a hivatal hatáskörébe utalja, hogy mérlegelje a kisebbségi nyelv használatának lehetőségét, célszerűségét és módját (lásd bővebben Gyönyör 1993; vö. Szabó Mihály 2002: 23). Az 1990-es nyelvtörvény következménye, hogy a magyar hivatali nyelvhasználat szinte csak a szóbeliségre korlátozódik, a csekély számú magyar nyelven íródott hivatalos dokumentum pedig általában nem önálló fogalmazvány, hanem szlovák eredetiből készült fordítás.

Alig öt évvel az 1990. évi nyelvtörvény elfogadása után, 1995. október 15-én a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa jóváhagyta a 270. számú ún. államnyelvtörvényt, amely 1996. január 1-jén lépett hatályba. Az új törvény lényegében az 1990-es nyelvtörvénynek a hivatalos nyelv használatát előíró rendelkezéseit terjesztette ki a hivatalos kapcsolattartáson túl az oktatásügyre, a tömegtájékoztatásra, a közművelődésre, a rendvédelmi szervezetekre, a hadseregre, a tűzoltóságra, a bírósági eljárásra, a gazdasági életre, valamint az egészségügyre. A törvény értelmében a Szlovák Köztársaság területén a szlovák nyelv előnyt élvez bármely más nyelvvel szemben, ez mindenmű hivatalos érintkezés nyelve (vö. Szabó Mihály 2002: 25–26). A rendelkezés 3. §-ának 1. pontja szerint az államnyelv szóban és írásban való ismeretének bizonyítása a közszolgálati szerveknél (állami szervek és szervezetek, területi önkormányzatok, közszolgálati intézmények) feltétele a munkaviszonyba való felvételnek. Ugyanezen paragrafus 3. pontja kimondja, hogy az állam- és közigazgatási szervek tanácskozásai államnyelven folynak, hogy

államnyelven íródik az összes hivatalos dokumentum, ezen a nyelven kell vezetni a községi krónikákat (a nem hivatalos, nemzetiségi nyelven vezetett krónika csak az államnyelven íródott hivatalos változat fordítása lehet), illetve államnyelven kell megfogalmazni a nyilvánosság számára készülő tájékoztatásokat is. A törvény 4. pontja arról rendelkezik, hogy a közigazgatási szervek és az általuk létrehozott szervezetek minden egyes információs rendszerben, valamint az egymással folytatott kommunikáció során is az államnyelvet kötelesek használni. Az 5. pont alapján a közigazgatási szerveknek címzett beadványokat az állampolgárok az állam nyelvén kötelesek benyújtani. A közfeliratokon, tájékoztató táblákon és reklámfelületeken idegen – tehát pl. kisebbségi nyelvű – szöveg csak a szlovák szöveg fordításaként s csak az után jelenhet meg.

Az államnyelvtörvény elfogadásakor a szlovák kormány és parlament ígéretet tett arra, hogy rövid időn belül törvényt hoz a kisebbségek nyelvhasználati jogairól is, erre azonban csak 1999-ben került sor. A 184. számú törvény azonban a kisebbségi nyelvhasználat jogait csupán a hivatali érintkezésre szűkíti le, s a kisebbségi nyelvnek bizonyos hivatalokban való használatát csak az olyan településeken teszi lehetővé, amelyeken az utolsó népszámlálási adatok szerint az adott kisebbségnek az összlakossághoz viszonyított számaránya eléri a 20 %-ot. Ezek a településeken az önkormányzathoz és a településen működő államigazgatási szervekhez címzett írásos beadványokat a magánszemélyek az adott kisebbség nyelvén is beterjeszthetik, s ezekre a hivatal kisebbségi nyelvű választ küld. A helyi önkormányzat ülései – ha azzal minden jelenlévő egyetért – kisebbségi nyelven is folyhatnak, s szlovák nyelvű tanácskozás esetén a kisebbséghez tartozó képviselő anyanyelvén is felszólalhat, ám az esetleges tolmácsolás költségeit az önkormányzat köteles fedezni. A hivatal munkavégzése során az államnyelvet használja, de meg kell teremtenie a kisebbségi nyelv használatának lehetőségét, dolgozója azonban nem

köteles a helyi kisebbség(ek) nyelvét beszélni (Szabó Mihály 2002: 27).

A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját a szlovák parlament csak 2001-ben, 2002. január 1-jei hatállyal fogadta el. A ratifikációs okmány letétbe helyezésekor kiadott nyilatkozat alapján azonban egyértelművé vált, hogy a szlovák kormány számára a cél egy olyan változat elfogadása volt, amely az érvényben lévő 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény szabályozásain alapul. Eszerint a nyilvános színtereken (elsősorban a hivatalokban) minden állampolgár az „integráló funkciójú” szlovák nyelvet használja. A kisebbséghez tartozó magánszemélyek bizonyos törvényes keretek között anyanyelvüket is használhatják, de ennek gyakorlása nem sértheti az államnyelv használatát (Szabó Mihály 2002: 27).

A MAGYAR MINT KISEBBSÉGI NYELV HASZNÁLATA A HIVATALOS ÉRINTKEZÉSBEN DUNASZERDAHELYEN

A továbbiakban egy szlovákiai, többségében magyar jellegű település, Dunaszerdahely nyelvhasználatát vizsgáljuk a hivatalos érintkezés szempontjából. A dolgozat egy korábbi, 1998-ban folytatott kutatásra épül, amikor a hivatalos ügyintézés nyelvi gyakorlatát még az 1990. évi nyelvtörvény, illetve az 1995. évi államnyelvtörvény szabályozta. Jelen vizsgálat célja az, hogy felmérje, hogyan, miben s milyen mértékben változott a hivatalos ügyintézés nyelve az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény, illetve A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának hatályba lépése óta.

A kutatás kiindulópontjául a dunaszerdahelyi önkormányzati hivatal külső és belső feliratainak áttekintése, néhány önkormányzati dolgozóval készített interjú, illetve a hivatalban begyűjtött írott dokumentumok szolgáltak.

1. NYELVKÖRNYEZETTANI ADALÉKOK

Dunaszerdahely a Csallóköz szívében fekvő ősrégi település, ma járási székhely. Nagyszombat megye délnyugati részén, Pozsony és Komárom között, a fővárostól 47 km-re található. A történetírók szerint a település már a bronzkorban megült hely volt, de a római kori és a népvándorlás századai is hagytak emlékeket határában. A mai város négy, régen különálló, de szorosan egymás mellett fekvő helység – Szerdahely, Újfalú, Nemesszeg és Előtejed – egyesítésével keletkezett. A város újkori történelmére rányomta bélyegét a két világháború, a zsidó származású lakosság túlnyomó részének elhurcolása, a reszlovakizáció, a kitelepítés s a csaknem fél évszázadig hatalmon lévő kommunista rendszer. Az utóbbi évtizedekben Dunaszerdahely jelentős fejlődésen ment keresztül (vö. Püspöki Nagy 1970: 20–26; www.abbcen-ter.com).

A város lakossága nemzetiségét tekintve vegyesnek mondható, de mind a mai napig megőrizte magyar többségi jellegét. A 2001-es népszámlálási adatok szerint Dunaszerdahely lakosságának nemzetiségi megoszlása a következő:

1. táblázat Dunaszerdahely lakosságának nemzetiségi megoszlása 2001-ben

Nemzetiség	Szám szerint	%-ban
szlovák	3 588	15, 3
magyar	18 756	79, 7
roma	353	1, 5
egyéb	822	3, 5

(Forrás: Štatistický úrad SR, 2001)

2. A FELIRATOK NYELVE

A vizsgált önkormányzati hivatal épületén két-nyelvű felirat hirdeti az ott székelő intézményt: *Mestský úrad – Városháza*. A magyar nyelvű megnevezés – ugyanakkora nagyságú betűkkel, illetve azonos betűtípussal szedve – az idevonatkozó törvény alapján a hivatal szlovák neve után következik. A bejáratú ajtó melletti két-

nyelvű táblán a *Matričný úrad – Anyakönyvi Hivatal* felirat olvasható. Az ügyfélfogadási órákat a hivatal főbejáratú ajtaján elhelyezett *Stránkové dni – Félfogadási rend* felirat jelöli. A szlovák nyelvű felirat ez esetben is megelőzi a magyar nyelvűt, a táblák és a betűk színe, nagysága, valamint a betűtípus azonban mindkét nyelven azonos.

Bent az épületben, a portával szemben található faliújságon a következő – csak szlovák nyelvű – feliratok függenek: *Rozhodnutie, Oznámenie*. Az alattuk elhelyezett írott szövegek zömében szlovák nyelvűek, az anyaggyűjtés időpontjában csupán két magyar nyelvű értesítést fedeztünk fel köztük: az egyik egy lakossági értesítés, a másik a helyi református templomban tartandó istentiszteletről szóló tájékoztatás volt.

A földszinti folyosó falán két tábló függ: az egyiken dunaszerdahelyi képeslapok vannak, amelyek alatt egy-egy sorban szlovák, illetve magyar nyelvű magyarázat olvasható a képeken látható városi épületekről stb. A másikon a városi képviselő-testület tagjainak fényképe található, felül a következő szöveggel: *Mestské zastupiteľstvo 2006–2010 – Városi önkormányzat 2006–2010*. A folyosó végén lévő terem ajtaja mellett az alábbi felirat jelöli a helyiség

rendeltetését: *Sobášna sieň – Házasságkötő terem*.

A földszinten található a városi hivatal tájékoztató táblája is, amely szintén kétnyelvű: először szlovákul, majd magyarul nevezi meg a hivatal egyes osztályait, illetve ezek részlegeit. A magyar megfeleltetés azonban nem minden esetben tükrözi pontosan a szlovák megnevezést, előfordul, hogy a magyar nyelvű szöveg

jóval rövidebb vagy általánosabb, mint a szlovák nyelvű, pl.: *Oddelenie regionálneho rozvoja, dopravy a cestného hospodárstva – Közlekedési és útgazdálkodási ügyosztály*. Ennek ellenére az ügyfelek anyanyelven való tájékozódásának jogát a legkövetkezetesebben éppen az önkormányzati hivatal tájékoztató táblája juttatja érvényre.

Az egyes irodák mellett elhelyezett táblák szintén kétnyelvűek: szlovák és magyar nyelven egyaránt megnevezik az iroda, illetve az ott dolgozók szervezeti hovatartozását. Az önkormányzati dolgozók neve a személyi igazolványukban bejegyzett alakban szerepel a táblákon. Az egyik interjúalany szerint „másképp nem is lehetne feltüntetni a neveket, hiszen akkor már nem ugyanarról az emberről lenne szó”. Egy másik adatközlő véleménye szerint azonban „szlovákos formában is ki kellene írni a neveket, nehogy a szlovák nemzetiségű ügyfelek azt gondolják, hogy az ott dolgozók kérkednek a magyarságukkal, vagy hogy provokálni akarják őket a magyar névhasználattal”.

3. AZ ÖNKORMÁNYZATI DOLGOZÓK NYELVHASZNÁLATA

Nyelvhasználat alatt ez esetben az önkormányzati dolgozóknak a hivatalon belüli magyar nyelv-, illetve szlovák nyelv-használatát értjük. Mindeközben azt vizsgáljuk, minek az alapján választják meg a hivatal dolgozói az ügyfelekkel, illetve a munkatársakkal való kommunikáció nyelvét, s hogy következetesen a választott nyelven kommunikálnak-e, vagy időnként – a konkrét beszédhelyzetnek megfelelően akarva – váltogatják a két nyelvet.

3.1. Szóbeli ügyintézés

A vizsgált hivatalban készített interjúkból kiderül, hogy az alkalmazottak az ügyintézés során nemzetiségi hovatartozásuktól és anyanyelvüktől függetlenül mindkét nyelvet használják, de nyelvi megnyilvánulásait „alkalmanként felsőbb hatósági intézkedések is befolyásolják”. Az

interjúalanyok bevallása szerint az önkormányzati hivatalban többnyire magyar anyanyelvű vagy szlovák anyanyelvű, de magyarul is beszélő alkalmazottak dolgoznak. Éppen ezért a magyar nyelvű munkahelyi nyelvhasználatot a szlovák anyanyelvű munkatársak sem kifogásolják, legfeljebb megkérdezik magyar anyanyelvű kollégáikat, ha valamit nem értenek.

Az interjúk azt bizonyítják, hogy a vizsgált önkormányzati hivatalban a belső érintkezés nyelve elsősorban a magyar: ezen a nyelven folynak az egyes szervezeti egységeken belül a munkaértekezletek s a különböző osztályok közti megbeszélések is. Ha azonban valamely értekezleten részt vesz egy idegen személy (pl. a megyei önkormányzat alkalmazottja), magyarról szlovákra változik a nyelvhasználat. A képviselő-testület ülései azonban eleve kétnyelvűek: a polgármester először szlovákul, majd magyarul nyitja meg az ülést, s „az általa elmondott dolgok szinte az egész értekezlet alatt két nyelven hallhatók”. A képviselők hozzászólásai kivétel nélkül magyar nyelven hangzanak el, ezekre már a polgármester is csak magyar nyelven válaszol, s a vita is csak egy nyelven – magyarul – folyik. Abban az esetben, ha a testületi ülésnek szlovák anyanyelvű résztvevője is van, „attól függetlenül, hogy tud vagy nem tud, ért vagy nem ért magyarul, az ülés csak szlovákul folyik”.

A hivatal belső dokumentumai az előírásoknak megfelelően szlovák nyelven készülnek, de a lakosságot közvetlenül is érintő fontosabb hivatalos dokumentumoknak (pl. határozatok, rendelkezések) a megbízott dolgozók elkészítik a magyar nyelvű változatát is. „Igaz, hogy nem szívesen, mert ez dupla munka, meg sok mindent nem tudunk megnevezni magyarul, szlovákul könnyebb megfogalmazni” – mondja az egyik adatközlő. Az értekezletek, gyűlések jegyzőkönyvei viszont csak szlovák nyelvűek: ez egyrészt az érvényben levő nyelvtörvény következménye, másrészt a vágsellyei levéltár – a törvény rendelkezéseinek értelmében (lásd Tt 1990/428 3. § 2. pont, ill. Tt 1995/270 3. § 3c. pont) – csak az államnyelven írt anyagokat archiválja.

A hivatalban a félfogadással kapcsolatos szóbeli ügyintézés nyelve az ügyfél nyelvhasználatához igazodik: a szlovákul köszönő vagy kérdező ügyfélhez szlovákul, a magyarul köszönőhöz, illetve kérdezőhöz magyarul szólnak. Ha az önkormányzati dolgozó számára ismeretlen ügyfélről nem derül ki, hogy milyen nyelven beszél, akkor a „jól bevált *prosím – tessék* kérdéssel bírják szóra”, s a szlovákul megszólaló polgárnak államnyelven, a magyarul szólónak magyar nyelven válaszolnak (vö. Menyhárt 2002: 39). Ha cseng a telefon, először szlovák, majd magyar nyelven szólnak bele: *Mestský úrad – Városi hivatal. Prosím – Tessék*. „Elég körülményes, mert hosszú, van úgy, hogy a telefonáló meg sem várja, míg végigmondom, hanem elkezd mondókáját” – mondja az egyik interjúalany.

3.2. Írásbeli ügyintézés

A kisebbségi nyelvhasználati törvény rendelkezéseinek betartása legszembetűnőbben a vizsgált hivatal által folytatott hivatalos levelezésben figyelhető meg. A Dunaszerdahelyi Városi Hivatal például a járás területén működő Csemadok-alapszervezeteknek csak magyar nyelven megfogalmazott hivatalos levelet küldött a közelmúltban, míg a város magyar tan nyelvű óvodáiba és alapiskoláiba – amelyek közvetlenül az önkormányzat hatáskörébe tartoznak – már kétnyelvű hivatalos levél érkezett. Az efféle eljárás egyáltalán nem szokatlan: míg az oktatási intézmények hivatalos levelezését az illetékes minisztérium rendelkezése alapján a megyei tanügyi igazgatóságok is ellenőrizhetik, addig a járás területén működő kulturális szervezetek és a városi hivatal levélváltása „csak a két fél ügye”.

A városi hivatalban készülő lakossági értesítők túlnyomórészt kétnyelvűek, a névre szóló hivatalos levelek azonban – követve a nyelvtörvénynek a közigazgatási szervek nyelvhasználatára vonatkozó rendelkezéseit – csak szlovák nyelven íródnak. Bár azokon a településeken, ahol a kisebbség számára eléri a 20 %-ot, az

ügyfelek saját anyanyelvüket is használhatják az írásbeli hivatalos érintkezésben, az adatközlők szerint a magyar nyelvű beadványok száma elenyésző: „Magyar nyelven általában az idősebb vagy a csak alapiskolai végzettséggel rendelkező ügyfelek leveleznek a hivatallal, akik nem tudnak szlovákul”. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy még ők is megpróbálják szlovák nyelven megszólítani a hivatalt, pl. a szlovák nyelvet beszélő s a szlovák helyesírást többé-kevésbé ismerő családtagjukkal, ismerősükkel, szomszédjukkal fogalmaztatják meg az önkormányzatnak szánt levelet. Abban az esetben, ha mégis érkezik magyar nyelvű folyamodvány a hivatalhoz, az önkormányzat kétnyelvű levélben válaszol, hogy „alkalomadtán – pl. felsőbb szintű ellenőrzés során – bizonyítani tudja intézkedése okát”.

A lakossággal való kapcsolatteremtés eszköze, a hangosbeszélő – amelyet az utóbbi néhány évben már nem használnak – a közelmúltban szintén kétnyelvű volt. Elsőként minden alkalommal a szlovák nyelvű szöveg hangzott el, ezt követte a magyar nyelvű, amely többnyire nem önálló szöveg, hanem a szlovák eredeti alapján készült fordítás volt. Hasonló a helyzet a városi hivatal lapjával, illetve a hivatalhoz tartozó városi televízió heti magazinműsorával kapcsolatban is: az önkormányzat figyel arra, hogy az államnyelven, illetve kisebbségi nyelven írt cikkek, illetve műsorok száma megközelítőleg azonos legyen (lásd Dunajskostredský hlásnik – Dunaszerdahelyi Hírnök).

Mivel az anyaggyűjtés során tudatában voltunk annak, hogy a Gramma Nyelvi Iroda munkatársai a kisebbségi nyelvhasználati törvény hatálya alá tartozó települések önkormányzatai számára a közelmúltban elkészítették az ezekben a hivatalokban használatos kérelmek, tájékoztatások stb. szlovák és magyar nyelvű mintaszövegeinek gyűjteményét, a vizsgálat során megkérdeztük, rendelkezik-e a Dunaszerdahelyi Városi Hivatal magyar nyelvű típuszövegekkel. Az adatközlők saját bevallásuk szerint munkavégzésük során eddig nem találkoztak

ilyen szövegekkel, de véleményük szerint „kel-lene, hogy legyenek, bár ők nem igénylik, s ha valaki nem tudja kitölteni a szlovák nyelvű nyomtatványt, annak segítenek”. Egyikük azonban körbetelefonálta a többi irodát, s kiderült, hogy „az egyik osztályvezetőnek van egy CD-je, amelyen vannak ilyen szövegek, de mivel idáig senki sem kérte őket, még az osztályvezető sem tudja, milyen szövegeket tartalmaz pontosan a CD”.

Az írott nyelvi korpusz vizsgálata

A vizsgálat tárgyát a dunaszerdahelyi önkormányzati hivatalban felgyűjtött szlovák nyelvű hivatali szövegek és ezek magyar fordításai képezik. A szövegek a hivatalosság különböző szintjeit képviselik, közös jegyük, hogy kivétel nélkül kétnyelvűek, hogy minden esetben a szlovák nyelvű az eredeti szöveg, a magyar pedig ennek fordításaként keletkezett.

A szlovákiai magyar nyelvhasználatról foglalkozó szakirodalomban többször felmerült már a rétegnyelvek fejletlenségének problémája. Jakab István több mint harminc évvel ezelőtt – a kassai Kazinczy Napokon elhangzott előadásában – a nyelvművelés egyik fő feladatként jelölte meg a „fejlődésben lemaradt belső nyelvtípus, stíluszint, stílusréteg, csoportnyelvi szókészlet stb. fejlődésének elősegítését” (1976: 176); Deme László pedig egy korábbi munkájában utalt arra, hogy Szlovákiában leginkább a szakmai és a társadalmi-államigazgatási vonatkozású nyelvi rétegekben adódnak nyelvhasználati problémák (1970: 101). A fentiekben – többek között a magyar nyelv hivatali használatával kapcsolatban – felvázolt problémák természeteseek, hiszen Szlovákiában a szaknyelvi kifejezőmódot befolyásolja a helyzet és a közeg, amelyben gondolataink kifejezésre jutnak. A hivatali nyelvhasználatban gyakori kölcsönszavak, a standardtól eltérő alak- és mondattani jelenségek is a kétnyelvűségi helyzet következményei.

A magyar nyelvű hivatali szövegek megfogalmazója többnyire szlovák nyelven szerzett

képesítést, s munkaköréből adódóan naponta kapcsolatban van a szlovák nyelvvel. Érthető, hogy amikor a mindennapi kommunikáció körén kívül álló gondolatok kifejezésével küszködik, mintát keres. A példa, amely utánzásra ösztönzi, általában a már meglévő szlovák nyelvű szöveg. A fogalmazó ezt fordítja magyarrá, nemigen törődve azzal, hogy a fogalmazvány nyelvezete megfelel-e a magyarországi standardnak, s hogy megfelelően alkalmazza-e az adott szakterület terminológiáját. Ha nem ismeri a szlovák terminusok magyar megfelelőit, kezébe veszi a szakszókincs tekintetében igencsak hiányos szlovák–magyar kéziszótárt, s ha megtalálja benne a keresett fogalmat, kiválaszt egyet – nem biztos, hogy a jót – a feltüntetett megfeleltetések közül. Ha pedig nem leli a szótárban a keresett kifejezést, egyszerűen lefordítja a szlovák szöveget, ahogyan tudja: vagyis mind a szóhasználatban, mind a mondat szerkesztésben a szlovák mintát követi (vö. Misad 1998: 51).

A szlovákiai magyar hivatali nyelvhasználat specifikumait tehát a fordításban kell keresnünk. A szlovák nyelvű szöveget gyakran felsőbb utasításra magyarra áttöltető „fordítók” nem tanultak fordításelméletet, sőt általában nyelvészeti alapismereteket sem szereztek. Mivel tehát nem szakképzett fordítókról van szó, interlineárisan ültetik át szlovákból magyarra a szövegeket, nem szegmentálnak minimális fordítási egységekre. Vagy a szó szintjén, vagy a morfémák szintjén fordítanak, nem ügyelve az ekvivalenciára, azaz a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg egyenértékűségére. A fordításkor alkalmazott műveleteket azonban nem a két nyelv lexikai és grammatikai rendszerének különbségei diktálják elsősorban, hanem a mondat szerkezetének megőrzése (vö. Klaudy 1994: 68).

Az összevetés során mindenekelőtt arra szeretnénk választ kapni, vajon elvégzik-e a fordításkor szükségszerű átváltási műveleteket a magyar nyelvű szövegek megfogalmazói. A vizsgált anyag ún. párhuzamos korpusz, amely tartalmazza az eredeti szlovák nyelvű szöveget, valamint annak magyar nyelvű megfeleltetését.

Az elemzésben főként a fordítások mondat-struktúráját, valamint lexikai és grammatikai jellemzőiket tekintjük át.

1. A mondatok struktúrája

A fordító a legegyszerűbb szlovák mondat magyarra való fordításakor is bonyolult műveletsort végez: azon kívül, hogy a forrásnyelvi lexikai egységeket célnyelviekkel kell helyettesítenie, át kell rendeznie a mondat szerkezetét, meg kell változtatnia a szórendet stb. (lásd Klaudy 1997: 103).

A vizsgált önkormányzati hivatalnak azonban nincs hivatásos fordítója – mint ahogy a többinek sem –, s általában arra sincs ideje, módja s igénye, hogy hivatásos nyelvi közvetítőhöz forduljon, ezért az önkormányzati dolgozók mindegyike potenciális fordító. Mivel sohasem tanultak fordításelméletet és -gyakorlatot, sőt magyar nyelvészeti tanulmányokat sem folytattak, a mondatot még csak grammatikai szinten sem tagolják, hanem lefordítják, ahogy tudják: leggyakrabban szó szerint.

A szlovákiai magyar hivatali szövegekben a forrásnyelvi (szlovák) mondatok határának megváltoztatására csak ritkán kerül sor. A célnyelvi (magyar) mondat szinte kivétel nélkül ugyanannyi egységből áll, mint az eredeti, annak ellenére, hogy a mondatok belső tagoltasága a szlovák és a magyar nyelvben eltérő. Az alábbi példák a sztereotip fordítás tipikus szerkesztési módját szemléltetik:

a) *"Mestský úrad môže za účelom zásobovania, na základe žiadosti prideliť primeraný počet vyhradených parkovacích miest bez celoročného poplatku."*

"A városi hivatal a közellátás biztosítása érdekében, kérelem alapján megfelelő számú fenntartott parkolóhelyet biztosíthat éves bérlet nélkül is."

b) *"V zmysle uznesenia vedenia Klubu dôchodcov zriadeného Mestským úradom v ... sa obraciame na Vás so žiadosťou o finančný príspevok."*

"A ... Városi Hivatal által működtetett nyugdíjasklub vezetősége határozatának értelmében fordulunk ezennel Önökhöz pénzügyi hozzájárulás tárgyában."

c) *"V zmysle zákona č. 369/1990 o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov pozývam Vás na 15. rokovanie Mestského zastupiteľstva v ..., ktoré sa koná 6. marca 2001 t. j. v stredu o 13. 00 hodine vo veľkej zasedačke Mestského úradu v ..."*

"A közsegekről szóló 369/1990 sz. törvény és ennek későbbi előírásainak értelmében ezennel meghívom Önt a ... Városi Képviselőtestület 15. ülésére, amelyre 2001. március 6-án, azaz szerdán 13. 00 órakor kerül sor a ... Városi Hivatal nagytermében."

2. Lexikai jellemzők

A lexikai fordítási műveletek végzésekor a fordító nem tesz mást, mint a forrásnyelvi szót felcseréli az azonos jelentésű célnyelvi szóval. Ez azonban nem olyan egyszerű feladat, hiszen nincs két olyan nyelv, amelyekben a forrásnyelvi szó jelentése teljes mértékben egybeesne a célnyelviével. (Klaudy 1994: 106).

A vizsgált szövegek szóhasználatára esetünkben egyrészt nagymértékben eltér az ilyen jellegű magyarországi szövegektől, másrészt pedig bizonyos fogalmak magyar megnevezése nagyfokú ingadozást mutat bennük. Emellett a szlovákiai magyar beszélőközösség számára számos magyarországi terminus teljesen ismeretlen, holott a megnevezett fogalom nálunk is létezik, pl.: *jövedéki adó, üzembentartási díj* (tévé, rádió esetében). Előfordul, hogy az elemzett szövegekben a szlovák hatásra alakult szlovákiai magyar szó és a magyarországi terminus váltakozva fordul elő még ugyanazon szövegen belül is, pl.: a *hozzáadottérték-adó* és az *általános forgalmi adó*. A szöveg egészének tekintetében azonban az a legzavaróbb, amikor ugyanannak a fogalomnak a megnevezése a szlovákiai magyar szövegekben különböző változatokban fordul elő, pl.: a magyarországi *társadalombiztosítási járulék* fogalomnak az alábbi

szlovákiai magyar megfeleltetéseire van adunk: *szociális biztosítás, társadalombiztosítási díj, társadalombiztosítási levonás* (Szabómi-hály 2002: 184).

De a szlovákból magyarra fordított írott szövegekben az olvasó figyelmét az idegen szavak magas száma és szlovákos alakban való használata is megragadja. A szlovákban tudniillik nemcsak a szaknyelvekben, hanem a mindennapi nyelvhasználatban is gyakoribbak az idegen szavak, mint a magyarban. A magyar nyelvű hivatali szövegekben ennek következményeképpen nem ritkák azok az esetek, amikor a fordító akkor is átveszi a szlovák szövegben előforduló idegen eredetű kifejezést, ha annak jelentése a két nyelvben eltérő, illetve az adott szó a magyarban csak egy szűkebb szakterületen használatos (vö. Szabómi-hály 1989: 279).

A következő példák azt bizonyítják, hogy a fenti megállapítás a vizsgált önkormányzati hivatalban készült magyar nyelvű szövegekre is érvényesek:

a) „*Každý registrovaný majiteľ nehnuteľnosti sa podlieha dani.*”

„Minden regisztrált ingatlanulajdonos adó alá esik.”

A szlovák *registrovaný* (-á, -é) melléknév jelentése: 'bejegyzett, beírt'. A magyarban ugyanennek a szónak több jelentése van, mégpedig: 1. 'bejegyzett, jegyzékbe vett', illetve 2. 'nyilvántartott'. A szlovák példamondat szövegkörnyezete egyértelműen az utóbbi jelentésmezőre utal.

b) „*Mieru amortizácie nájomných bytov patriacich do vlastníctva Mestského úradu v ... určuje oddelenie bytového hospodárstva na základe platných predpisov.*”

„A ...-i Városi Hivatal tulajdonába tartozó bérlakások amortizációját a lakásgazdálkodási osztály állapítja meg az érvényes előírások alapján.”

A szlovák nyelvben az *amortizácia* szónak nagyobb a megterhelése, mint a magyarban: a pénzvitelben 'az állótőke elhasználódott értékének megtérülése' jelentésben, a könyvvitelben és a jogi nyelvben 'az állóeszközök értékéből való arányos levonás elhasználódás címén' értelemben, a hivatali nyelvhasználatban pedig 'a hivatalos iratok vagy értékpapírok érvénytelenné válása' jelentésben használatos.

c) „*Sociálne oddelenie Mestského úradu v ... preferuje predovšetkým odkázaných občanov.*”

„A ...-i Városi Hivatal szociális osztálya elsősorban a rászoruló lakosokat preferálja.”

A *preferovať* igét – melynek jelentése: 'vkít vagy vmit előnyben részesít' – a szlovák a mindennapi érintkezésben is gyakran alkalmazza. A magyarban ezzel szemben sokkal kisebb ennek a latin eredetű szónak a terheltsége, a nemzeti korpusz adatai szerint a *preferál* ige elsősorban sajtónyelvi elem.

d) „*Na základe rozhodnutia zastupiteľstva Mestského úradu v ... dochádza k zmene v rajonizácii.*”

A ...-i Városi Hivatal képviselő-testülete határozata alapján változás történik a rajonizációban.

A *rajonizácia* szó a szlovák közigazgatási nyelvhasználatban gyakori elem, jelentése: 'területek, körzetek szerinti felosztása vminek'. A magyar értelmező kéziszótárban sem a „*rajonizáció*”, sem hozzá hasonló címszó nem szerepel, az Idegen szavak szótára pedig csak a szóban forgó kifejezés feltételezett tövét, a *rajon* (= 'körzet, kerület') főnevet, illetve igei származékszavát, a *rajoníroz* (= 'körzetre, területre oszt v. besorol') alakot jegyzi (Tolcsvai 2007: 869).

A vizsgált magyar nyelvű korpuszokban gyakran előfordul, hogy a fordítók a célnyelvi kifejezést a forrásnyelvi jelentés alapján vonatkoztatják a valóságra. Az ilyen jellegű fordítás

általában nem lehet sikeres, hiszen ha a forrásnyelvi szónak tágabb a jelentése, a magyar szövegben is megjelenik az általánosabb jelentés. A feltevés fordított helyzetben is beigazolódhat: a forrásnyelvi kifejezés szűkebb jelentése a célnyelvben is jelentésszűkítéssel jár (Klaudy 1994: 106):

a) „*Oddelenie stavebníctva Mestského úradu v ... zabezpečuje pol milióna korún na udržovanie detských ihrísk.*”

„A ...-i Városi Hivatal építési osztálya fél-millió koronát fordít a gyermekjátszóterek rendben tartására.”

Az *ihrisko* szó a szlovákban általános jelentéssel bír: 'a szabad természetben sportra és játékokra kijelölt hely'. Szűkebb értelművé a hozzá járuló jelzők teszik (pl. *športové, futbalové, detské ihrisko*). A magyarban a *játszóter* szó jelentése eleve 'gyermekek számára játékokra, játszásra kijelölt (és felszerelt) térség' (ÉKsz. 2003: 461). Mint látjuk, a forrásnyelvben használt tágabb jelentésű szó a célnyelvi szövegben a magyar megfelelő jelentésének bővítését eredményezte.

b) „*Oddelenie bytového hospodárstva Mestského úradu v ... dáva na vedomie nájomníkov nasledovné rozhodnutie.*”

„A ...-i Városi Hivatal lakásgazdálkodási osztálya a bérlők tudomására adja a következő határozatot.”

A *tudomására ad* szerkezet szó szerinti fordítása a szlovák *dáva na vedomie* szókapcsolatnak. A fordító nem tudatosította, hogy ebben a vonzatos kifejezésben a szlovák *dáva* lexéma jelentésének a magyarban nem az „ad”, hanem a *hoz* ige felel meg, ezért azt a szót választotta megfeleltetesként, amelynek tartalma azonos volt a szlovák kifejezésével.

3. Grammatikai jellemzők

A grammatikai fordítási műveletekre elsősorban a forrásnyelv és a célnyelv grammatikai rend-

szerének különbözősége miatt van szükség. A szlovák hivatali nyelvhasználat feltűnően objektív, megköveteli a szöveg tárgyilagosságát, és szinte kivétel nélkül utal a hivatal személytelenségére (Mistrik 1988: 221). Mindez a hivatalos iratok, dokumentumok (formanyomtatványok, értesítések, igazolások stb.) nyelvezetében is nyomon követhető. Míg Grétsy László szerint „fel kell lépni a rendszerint fölöslegesen terjedős személytelen stílus”, valamint „a német mintára keletkezett túlbonyolított szerkesztésmód ellen” (Grétsy 1978: 114; 272), a funkcionális stilisztika képviselői éppen ezeket a jegyeket tüntetik fel a hivatali szövegtípusok sajátjaként (Mistrik 1988: 222–223).

A hivatali nyelvhasználat egyik fő jellegzetessége, hogy a cselekvést a cselekvőtől elvonatkoztatva, személytelenül fejezi ki. Emiatt a magyarországi hivatali-közigazgatási nyelvben is gyakoriak a körülírások, amelyek nehézkessé tünhetnek egy-egy olyan szókapcsolatban, amelyet egy szóval is ki lehet fejezni, de ezeknek a szerkezeteknek a jelentésében általában több van, mint az egyszerű szóéban (lásd *kifejezésre juttat vmit – kifejez vmit*).

A szlovák nyelvben a személytelenség tipikus nyelvi eszközei a különböző – egy- vagy többtagú – szenvedő szerkezetek, amelyeket a magyar többféleképpen old fel: *vagy -va/-ve* képzős határozói igenévi alakkal, vagy múlt idejű szenvedő szerkezettel. A vizsgált magyar nyelvű fordításokban ugyan az utóbbi – a mai nyelvhasználat szempontjából kiavulóban lévő – megoldás gyakoribb, mint a *-va/-ve* képzős megfeleltetés, de ennek oka az is lehet, hogy mára közönségi dogmává vált az a nyelvhelyességi babona, mely szerint a magyarban helytelen a segédige és a határozói igeneves szóalak együttes használata.

a) „*Návrh na prevádzkový poriadok bol odhlasovaný.*”

„Az üzemeltetési szabályzat tervezete meg-szavaztatott.”

b) „*Na školský rok 2003/2004 bol zastupiteľstvom odhlasovaný príspevok v hodnote 80 korún na každého žiaka.*”

„A 2003/2004-es tanévre a képviselőtestület által 80 szlovák korona értékű hozzájárulás szavaztatott meg diákonként.”

A szlovákból magyarra fordított hivatali szövegek következő sajátossága, hogy gyakran hiányzik belőlük a határozott névelő. Tény, hogy a magyarban a határozott névelőnek konkrét szerepe van: betölti az előző mondatra vagy annak valamely meghatározott szavára való visszautalás funkcióját. A vizsgált példanyag alapján feltételezzük, hogy a szlovákiai magyar hivatali nyelvhasználatban a névelő hiánya forrásnyelvi hatás, hiszen a szlovák nem használ névelőt, ugyanakkor tudatában vagyunk annak, hogy a névelő elhagyása a hivatali nyelvhasználatban az elvonatkoztatásnak egy magasabb szintjére is utalhat.

a) „Informácie súvisiace s výstavbou káblových televízií na adrese Obecného úradu v ...”

„Kábeltelevízió bevezetésével kapcsolatos információk a ...-i Községi Hivatalban.”

b) „Slobodná voľba lekára možná.”

„Szabad orvosválasztás lehetséges.”

c) „Počas stavebných prác vchod obecného úradu bude prístupný z Námestia priateľstva.”

„Az építési munkálatok alatt a községi hivatal bejárata Barátság tér felől közelíthető meg.”

Az a) és b) példa a mondat aktuális tagolására utal, a szövegkörnyezet arra enged következtetni, hogy valami ismert, tudott dologból indulnak ki, erre építik új közlendőjüket. A c) példában azonban nem indokolt a határozott névelő elhagyása, hiszen a magyarban az utcák, terek neve (az idegen eredetűeket is beleértve) mindig névelős.

A főnévi igeneves szerkezetek szintén gyakori elemei a magyar nyelvű fordításoknak. Ennek okát kereshetjük a forrásnyelvben is, hiszen a szlovák ige alapalakja az infinitívuszi alak, ennél fogva gyakran előfordul mind a köz-

nyelvi, mind a hivatali kommunikációban. De a főnévi igenév – éppen átmeneti jellegénél fogva – a magyarban is jól szolgálja a hivatalos szövegekre jellemző általánosító stílust, mivel lehetővé teszi az objektív, érzelemmentes közlést. Sajátosságai közé tartozik az is, hogy általa egész mellékmondatok ágyazódhatnak be a főmondatba, növelvén az egyszerű mondatok telítettségét (vö. Korchmáros 1988: 591):

a) „Prosím dodržať termín.”

„Kérem a határidőt betartani.”

b) „Žiadosti prosíme odovzdať v podateľni.”

„A kérvényeket kérjük az iktatóban leadni.”

c) „Zaväzujeme sa podanú žiadosť v čo najkratšom čase prerokovať”.

„A hivatal kötelezi magát a beadványt idő előtt elbírálni.”

ÖSSZEGZÉS

A szöveganyag nyelvi vizsgálatát megelőzően igyekeztünk rámutatni azokra a külső és belső tényezőkre, amelyek hatással lehettek a nyelvi anyag állapotára. A tanulmány középpontjában azonban a párhuzamos (szlovák–magyar) korpuszokban előforduló, főként lexikális és grammatikai fordítási műveleteken alapuló szlovákiai magyar hivatali nyelvhasználat bemutatása áll. A leírásban meghatározott számú írott nyelvi korpusz magyar nyelvű szövegeiből indultunk ki. Azt vizsgáltuk, mely lexikai és grammatikai jelenségek jelennek meg elsősorban az írott közlésmódban. Kíváncsiak voltunk arra is, milyen hatással van a forrásnyelvi (szlovák) szöveg a célnyelvi (magyar) szövegek megformálójának, szerkesztőinek nyelvi megnyilvánulására. Valószínűnek tartjuk, hogy a szlovák tannyelvű oktatási intézményekben szerzett szakmai képzés mellett a fordítási tapasztalatok, illetve a nyelvészeti alapismeretek hiánya, valamint a hivatali nyelvhasználatot közvetlenül befolyásoló nyelvtörvény is hozzájárul a szlovákiai magyar hivatali nyelvhasználat jelenlegi állapotához.

HIVATKOZÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

- Deme László 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Bratislava: Madách Kiadó. 101–104.
- ÉKsz. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (2., átdolgozott kiadás)
- Grétsy László szerk. 1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gyönyör József 1990. *Mi lesz velünk, magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig*. Pozsony/Bratislava: Madách Kiadó. 33–37.
- Gyönyör József 1993. *Törvény a hivatalos nyelvről Szlovákiában*. Varga S. (szerk.) *Magyarok Szlovákiában. Adatok, tanulmányok (NDC Évkönyv '93)*. Bratislava/Pozsony/Pressburg: NDC.
- Gyönyör József 1994. *Terhes örökség*. Pozsony: Madách–Posonium. 216–272.
- Jakab István 1976. *Hogy is mondjuk?* Bratislava: Madách Kiadó.
- Jakab István 1987. *Nyelvi vétségek és kétségek*. Bratislava: Madách Kiadó.
- Klaudy Kinga 1984. *Hogyan alkalmazható az aktuális tagolás elmélete a fordítás oktatásában?* *Magyar Nyelvőr* 108/3, 325–333.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol–német–francia–orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 2001. *Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? Magyar Nyelvőr* 125/2, 145–152.
- Klaudy Kinga 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- M. Korchmáros Valéria 1988. *Igenevek a hivatali nyelvhasználatban*. Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 591–599.
- Lanstyák István 1991. *A szlovák nyelv árnyékában. A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991*. Kontra Miklós (szerk.) *Tanulmányok a határon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 11–72.
- Máté Jakab 1988. *Nyelvi helyzetek – szociolingvisztikai modellek*. Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 673–682.
- Mayer Judit 1990. *Anyanyelvi hibanapló*. Pozsony: Madách Kiadó.
- Menyhárt József 2002. *Nyelvünk és törvénye. A hivatalos ügyintézés nyelve Dunaszerdahelyen és Nyékvárkonyban a kisebbségi nyelvhasználati törvény érvénybelépése óta*. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 34–56.
- Misad Katalin 1998. *A magyar nyelv használata a hivatalos érintkezésben*. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 43–68.
- Mistrík Jozef 1988. *Moderná slovenčina*. Bratislava: SPN.
- Nádasdy Ádám 2002. *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről*. Budapest: Magvető.
- NyKk. Grétsy László – Kovalovszky Miklós 1983. *Nyelvművelő kézikönyv I.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Štatistický úrad SR 2001. *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva*.
- Szabó Mihály Gizella 1989. *A szlovákból magyarra való fordítás problémái Szlovákiában*. *Magyar Nyelvőr* 113/3, 277–283.
- Szabó Mihály Gizella 2002. *A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat szinterei, különös tekintettel a magyar közösségre*. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 19–40.
- Szabó Mihály Gizella 2002. *A hivatali kétnyelvűség megteremtésének nyelvi vetületei*. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 182–199.
- Tolcsvay Nagy Gábor szerk. 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest, Osiris Kiadó
- Zbierka zákonov č. 428/1990, 270/1995.

[Misad Katalin 2009. A magyar mint kisebbségi nyelv használatának gyakorlata a hivatalos érintkezésben. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 71–92.]

A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIAI VÁLTOZATAINAK JELLEMZŐI

A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIAI VÁLTOZATAINAK JELLEMZŐI¹

1. A KONTAKTUSJELENSÉGEK KÉT RÉTEGE A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIAI VÁLTOZATAIBAN

Ha nem számítjuk a magyar nyelv egészét ért szlovák, ill. nyugati-szláv nyelvi hatás nyelvi következményeit, az SM változatokban² található szlovák, ill. nyugati szláv kontaktusjelenségeknek két rétegét kell megkülönböztetni. Az egyikbe a nyugati-szláv, ill. szlovák nyelvjárásokból az északi magyar nyelvjárásokba bekerült kontaktusjelenségek tartoznak, a másikba a Csehszlovákia 1918-ban történt megalakulása után a kisebbségi helyzetbe került magyarok nyelvébe a szlovákból (és részben a csehből) bekerült kontaktusjelenségek sorolhatók.

A kontaktusjelenségeknek ez a két rétege meglehetősen eltér egymástól. A régebbi réteg természetes, vagyis a spontán módon, az együttélés következményeként kialakult népi kétnyelvűség révén jött létre hosszú évszázá-

dok folyamán regionális szinten. Az ide tartozó elemek tájszavak vagy hang-, alak-, ill. mondatnyi nyelvjárási jelenségek, amelyek az SM nyelvterület egy-egy kisebb-nagyobb régiójában élnek, sokszor pedig folytatódólagosan a trianoni határ túloldalán is, a mai Magyarország területén. Ezek közt a nyelvi átvitel mindkét fajtáját megtaláljuk: a kölcsönzéstermékeket éppúgy, mint a nyugati-szláv, ill. szlovák helyi lakosság nyelvcseréje révén létrejött maradványjelenségeket³. A kölcsönzések jelentős része a mindennapi beszélt nyelv, ill. a különféle régi szakmák szókincséhez tartozik. Az e rétegbe tartozó elemek és jelenségek kialakulásában a mai élő, tömegmértetűvé vált magyar–szlovák kétnyelvűség természetesen nem játszott szerepet, sőt ezek egy része egyenesen kiveszőben lévő archaizmus, melyet idősebb egynyelvű nyelvjárási beszélők használnak; a mai kétnyelvűek magyar szókincsébe nem tartoznak bele. Bár vannak köztük olyan elemek

1. A tanulmány alapjául szolgáló kutatások a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport és a Gramma Nyelvi Iroda munkatervének keretében folytak a Telegdi Zsigmond Ösztöndíjalap, az Arany János Közalapítvány és az Illyés Közalapítvány támogatásával. Itt köszönöm meg Fenyvesi Annának (Szegedi Egyetem) az e tanulmány alapjául szolgáló kéziratához fűzött értékes észrevételeit.
2. Az egyes nyelveket, ill. nyelvváltozatokat a következőképpen fogom rövidíteni ebben a munkában: SM: a magyar nyelv szlovákiai változatai, MM: a magyar nyelv magyarországi változatai, SS: a szlovák nyelv szlovákiai változatai, CS: cseh nyelv. Ugyanezeket a rövidítéseket használok az illető etnikai csoportok megjelölésére is.
3. A nyelvi átvitel az a folyamat, melynek révén az átvevő nyelv az átadó nyelv konkrét elemének vagy szerkezeti sajátosságának, ill. magának a kétnyelvűségi helyzetnek a hatását tükröző vonásokra tesz szert. A nyelvel-sajátítási/nyelvtanulási helyzetben, stabil kétnyelvűségi helyzetben, ill. nyelv-visszaszorulási helyzetben végbemenő átvitelt kölcsönzésnek nevezzük, a nyelvcseré helyzetben végbemenő átvitelt pedig maradványhatásnak (l. Lanstyák 2002, 2003, 2004). A kölcsönzés (borrowing) és a maradványhatás (interference through shift) különbségére l. még Thomason–Kaufman 1988: 37–45 és *passim*).

is, amelyekre a mai magyar–szlovák kétnyelvűség megerősítőleg hat (s így pl. lassítja a nyelvjárásokból való kihalásukat, vagy egyenesen hozzájárul terjedésükhöz), ez a réteg mégis alapvetően zárt készletnek tekinthető, a bele tartozó elemek száma nem nagyon változik, ha mégis, inkább csökken, mint növekszik.

A kontaktusjelenségek újabb, 1918 utáni rétege mesterséges, azaz hatóságilag kezdeményezett és támogatott kényszer-kétnyelvűség következtében jött létre az elmúlt évtizedekben. Részben az előző réteghez hasonlóan a beszélők közvetlen érintkezése révén átkerült, a mindennapi beszélt nyelvhez tartozó elemeket – nagyrészt szavakat és szókapcsolatokat – tartalmaz, de ezenkívül nagy számban találhatók benne fölülről bekerült, a hivatalok, a művelődési intézmények, az iskolák, a munkahelyek, a központi sajtó, a kereskedelem által terjesztett elemek is. Használatuk jórészt a mai Szlovákia területére korlátozódik, bár a határ menti érintkezés révén néhány szó átkerült a határ túloldalán élő MM beszélők egy részének nyelvhasználatába is. Még a közvetlen napi érintkezés során átkerült szavak nagy része is az egész szlovákiai nyelvterületen él, nem csupán egy-egy kisebb-nagyobb régióban. E réteg kizárólag kölcsönzéstermékekből áll, maradványjelenségek nem találhatók bennük⁴. Nyiott készletről van szó, amely a magyar–szlovák kétnyelvűség élő és tömegmértévé mivolta következtében állandóan gyarapszik újabb elemekkel, miközben nem zárhatjuk ki azt sem, hogy az elemek egy része háttérbe is szorul, bár erre nézve csak megfigyeléseink vannak, melyeket empirikus kutatásokkal kellene igazolni.

Dolgozatomban csak a kontaktusjelenségeknek 1918 után kialakult rétegébe tartozó kölcsönzéstermékekkel foglalkozom (a régi rétegre l. Lanstyák 1994, 2003). Munkám terjedelme még így sem teszi lehetővé, hogy a kon-

taktusjelenségek különféle típusait részletesen bemutassam, ezért legtöbbjükéről csupán na-gyon röviden beszélek, egyedül a kölcsönzést tárgyalom – a többiekhez képest – valamivel részletesebben. Az, hogy miért esett a választásom a kölcsönzésre, aligha kell magyarázni, hiszen köztudottan ez – a kódváltás mellett – a legfontosabb, legtöbbet vizsgált (s ezért a legjobban ismert), a laikusok által is sok esetben könnyen felismert, s a kétnyelvű nyelvváltozatok fejlődését a legnagyobb mértékben befolyásoló kontaktusjelenség-típus.

2. A KÉTNyelVűEK NYELVI VISELKEDÉSÉNEK SAJÁTOS SÁGAI

Egy nyelv kétnyelvű változatai nyilvánvalóan azért különböznek ugyanazon nyelv egynyelvű változataitól, mert az érintett nyelv kétnyelvű beszélői részben más „világban” élnek, s ezért másképpen viselkednek, mint az ugyanazon nyelvközösséghez tartozó egynyelvű beszélők. A könyvünk I. és II. fejezetében található írásokból kiderült, milyen is az a „világ”, melyben az SM beszélők élnek. A továbbiakban arról lesz szó, hogy ezek az egynyelvű MM „világtól” sok tekintetben eltérő körülmények milyen különbségeket eredményeznek az SM beszélők nyelvi viselkedésében az egynyelvű MM beszélőkhöz viszonyítva, majd pedig megvizsgáljuk, hogy az eltérő nyelvi viselkedésnek milyen nyelvi következményei vannak az SM változatok rendszerére nézve.

Az SM beszélőközösség köztudomásúlag a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt él. Kisebbségi közösségről van szó, mégpedig nemcsak számszerűség tekintetében, hanem hatalmi-politikai szempontból is (a „kisebbség” fogalmának értelmezésére l. Skutnabb-Kangas 1990/1997: 18; Dressler 1999: 4). Bár az SM beszélők legnagyobb része olyan településen él, ahol az összklakosság többségét alkot-

4. Tudunk ugyan néhány faluról, melynek szlovák → magyar nyelvcsereje valószínűleg 1918 után fejeződött be (vö. Liszka 1996: 203–204), de az ezek magyar nyelvjárásában található esetleges – eddig azonban nem vizsgált – maradványjelenségek még az előző korszak termékeinek tekinthetők.

ja, országos viszonylatban mégis kisebbség, hiszen Szlovákia lakosságának csupán 9,7%-át teszi ki. Hatalmi szempontból is kisebbségi helyzetű közösségről van szó: a magyarok befolyása az állampolitikára csekély (még ha legitim képviselői jelenleg részt vesznek is az államhatalom gyakorlásában), a magyar nyelv pedig még azokon a településeken sem rendelkezik hivatalos státussal, ahol a magyarok többségben élnek, bár az 1999. évi 184. sz. kisebbségi nyelvtörvény lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek használatát néhány nyilvános szinten (a részletekre l. a könyvünk II. részében található írásokat). Az SM beszélőközösség kisebbségi helyzetével függ össze az is, hogy az SM lakosának nemcsak az SS lakosságénál rosszabb a műveltségi és foglalkoztatási szerkezete, hanem az MM lakosságénál is; hasonló a helyzet a városi és a falusi lakosság aránya tekintetében. E tényezők hatásáról a következőkben mint a *kisebbségi helyzet hatásáról* lesz szó.

Az SM beszélőközösség kétnyelvű⁵, annak ellenére, hogy tagjainak egy része csak magyarul tud, ugyanis a kétnyelvű kisebbségi közösségben élő egynyelvű beszélők is kétnyelvű nyelvi kompetenciával rendelkeznek: ők is tudják, a nyelvhasználat mely színterein, ill. milyen beszédhelyzetekben kell(ene) szlovákul beszélniük; ezenkívül ők is a magyar nyelvnek a szlovák nyelv által befolyásolt kontaktusváltozatát sajátítják el anyanyelvként.

Az egy- és kétnyelvű beszélőközösségben élő beszélők közötti egyik legalapvetőbb különbség az, hogy a kétnyelvű beszélők kevesebbet vannak kiteve első nyelvüknek, mint egynyelvű társaik (nem, ill. nemcsak azt hallják és látják maguk körül), s így kevesebb idejük jut e nyelv „gyakorlására”, mint az egynyelvűeknek, bizonyos színtereken pedig alig van

vagy egyáltalán nincs lehetőségük ezt a nyelvet használni. A kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt, melyről most szó van, elsősorban a nyilvános nyelvhasználat színterei azok, ahol a beszélők első nyelve csak korlátozottan lehet jelen. A magyar nyelv használatának korlátozottságára számos példát láttunk könyvünk II. fejezetében. A kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt élő beszélők nyelvi világának ez a sajátossága a közösséghez tartozó egynyelvű beszélők életében is érvényesül. A közösség ténylegesen kétnyelvű tagjainál még ehhez járulnak a két nyelv ismeretéből adódó általános nyelvlélektani jellegzetességek. E tényezők hatásáról a következőkben mint „a kétnyelvűség hatása”-ról fogunk beszélni. E tényezők „felelősek” az ún. helyzeti kontaktushatásért (l. Lanstyák 2002).

A kétnyelvűségi helyzet másik általános következménye, hogy a kétnyelvű beszélők a két nyelvet nem tudják magukban teljesen távol tartani egymástól, s ezért gyakran előfordul, hogy az első nyelv használata közben a másodnyelv is „szóhoz” jut, közvetlenül vagy első nyelvi elemek közvetítésével. Erről a tényezőről alább mint „a másodnyelv hatása”-ról fogunk beszélni. Ilyenkor mindig a másodnyelv konkrét elemeinek és jelenségeinek az első nyelvre gyakorolt hatásáról van szó, az ún. eseti kontaktushatásról (l. Lanstyák 2002). A kétnyelvűségi helyzetnek ez a következménye közvetlenül csak a közösség mindkét nyelvet használó tagjait érinti, ugyanakkor a kétnyelvű beszélők beszédmódja az egynyelvű beszélők nyelvhasználatát is befolyásolja.

Amiképpen az egynyelvű közösségekben élő beszélők nyelvhasználatát is alakítja az általuk beszélt nyelvet, ugyanez a helyzet a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt élő beszélőkkel is, vagyis a kétnyelvű beszélők nyelvi

5. A kétnyelvűség különféle meghatározásai közül a közösségi kétnyelvűség esetében máig a Uriel Weinreich klaszikus munkájából (1953/1974:1) származó funkcionális meghatározás a leginkább használatos, mely szerint minden olyan beszélő kétnyelvű, aki mindennapi beszédtevékenysége során két nyelvet használ, mégpedig a nyelvtudás mértékétől függetlenül. A kétnyelvűség mint *gyakorlat* tehát úgy határozható meg, mint két nyelv rendszeres használata, a kétnyelvűség mint sajátos *nyelvi kompetencia* pedig úgy, mint két nyelv rendszeres használatának képessége (Štefánek 1996: 136; 2000a: 10, 2000b: 17).

viselkedésének is következményei vannak az általuk beszélt nyelvekre (különösen az első nyelvre) nézve.⁶ A következőkben röviden áttekintjük a kisebbségi helyzetű kétnyelvű beszélők nyelvi viselkedésének sajátosságait.

2.1. A kisebbségi helyzet hatása

Az SM változatoknak két olyan jellegzetességük van, amelyek jórészt a közösség kisebbségi mivoltával függenek össze: az egyik nagyobb fokú nyelvjárásiasságuk, a másik pedig konzervativizmusuk. Mindkettő a világ számos kisebbségi közösségének nyelvére jellemző.

2.1.1. Nagyobb mértékű nyelvjárásiasság

A kisebbségi helyzetnek az SM változatokra gyakorolt hatása többek között abban nyilvánul meg, hogy az SM beszélőkre az MM beszélőknél nagyobb mértékben jellemző a nyelvjárási(as) nyelvhasználat, illetve általában a standard nyelvváltozat normáján kívül álló mindennapi beszélt nyelvi elemek megjelenése olyan beszédhelyzetekben és színtereken is, ahol ez Magyarországon nem szokásos. Ez a nagyobb mértékű nyelvjárásiasság a következőket jelenti: (a) az SM beszélők közül valószínűleg jóval többen használnak általános kommunikációs eszközként nyelvjárást, mint az MM beszélők; (b) a nyelvjárást azokban az SM társadalmi rétegekben is erőteljesebben él, melyekben Magyarországon nem vagy kevésbé (pl. az iskolázott kisvárosi beszélők körében); (c) olyan színtereken is elfogadott a nyelvjárást használata, ahol az MM beszélők közösségében nem vagy jóval kevésbé (a hivatalokban, kórházakban, iskolákban, méghozzá nemcsak az ügyfelek, betegek, diákok, hanem a hivatalnokok, orvosok és ápolók, illetve pedagógusok részéről is);

(d) az SM beszélők köznyelvinek szánt beszédmegnyilvánulásait több nyelvjárási elem színezi, mint Magyarországon (azaz nagyobb mértékű a köznyelvi alapú nyelvváltozatok közvelegessége, mint az anyaországban).

Az SM beszélők nagyobb fokú nyelvjárássága több tényező eredője; ezek mindegyike erősen összefügg a kisebbségi helyzettel: (a) az SM kisebbséghez tartozók nagy része falun él (l. Lanstyák 2000a: 52), vagyis ott, ahol a nyelvjárást használata Magyarországon is leginkább elfogadott; (b) az SM kisebbséghez tartozók körében alacsonyabb a felsőfokú végzettségűek száma, mint Magyarországon (vö. Lanstyák 2000a: 57); (c) a beszélők egy része nem magyar tannyelvű iskolába járt/jár, s így nem volt/nincs lehetősége intézményes keretek közt a standardot elsajátítani (Lanstyák 2000a: 110–114); (d) azokon a nyelvhasználati színtereken, melyeken a standard használatát várják el, a magyar nyelv a szlovákkal osztozik, így kevesebb mód – és kevesebb motiváció is – van e változat „gyakorlására” (vö. Lanstyák 2000a: 121–127).

2.1.2. Fáziskésés

A kisebbségi helyzet másik jellegzetes következménye az, hogy az SM nyelvváltozatok az MM nyelvváltozatokkal összehasonlítva bizonyos tekintetben *régiesebbek*, mivel a Magyarországon keletkezett nyelvi újítások vagy *fáziskéséssel* jutnak csak be, vagy be sem jutnak az SM nyelvváltozatokba. E nyelvi konzervativizmus legfőbb okozója az anyaországtól való viszonylagos elválasztottság. Amint Jakab István (1983: 185–186) írja, a magyar köznyelv fejlődésének helyzetünkön fogva csupán passzív figyelői vagyunk, és nem közvetlen és aktív részesei. „A tévéből, rádióból, a magyarországi

6. A másodnyelvre nézve ezek a következmények azért csekélyebbek, mert a beszélők többsége gyermekeit kizárólag első nyelven szocializálja, vagyis a másodnyelv a maga kontaktusjelenségeivel nem adódik át a következő nemzedéknek, hanem a következő nemzedék mintegy idegen nyelvként újratanulja. Ebben a tanulási folyamatban pedig épp a kontaktusjelenségek minél teljesebb kiküszöbölése az egyik cél.

lapokból, és a személyes baráti találkozások alkalmával szerzünk tudomást az új nyelvi jelenségekről. Tehát csak »felsípegetünk« ebből egyet-mást, nemegyszer megkéskéve.”

A nyelvi rendszer szempontjából a fáziskésés elsősorban a szókincsben jelentkezik feltűnően, de behatóbb vizsgálattal valószínűleg a hangtani és a nyelvtani rendszerben is kimutatható volna. Ezenkívül a fáziskésés megnyilvánulásaként tarthatjuk számon a fentebb említett nagyobb fokú nyelvjárásiasságot is, valamint a szleng és alkalmasint a különféle zsargon jellegű nyelvváltozatok kevésbé markáns jelenlétét (l. Lanstyák 1995).⁷

A szókincsben a fáziskésés egyik jellemző megnyilvánulása az újabb keletű MM szóelem teljes hiánya, amikor új fogalom, illetve szó megjelenésekor a másodnyelv mintájára kialakult megnevezés MM megfelelője nem kerül be az SM nyelvváltozatokba. Ezek egy részét az SM beszélők zöme egyáltalán nem ismeri, például az MM *kaszinótozás* , vö. SM *orosztózás* ; MM *marmonkanna* , vö. SM *bandaszka* ; MM *repeta* , vö. SM *dupla* ; MM *hungarocell* , vö. SM *polisztirén ~ csikorgató* , MM *KRESZ-park* , vö. SM *közlekedési játszótér* ; MM *natúr joghurt* , vö. SM *fehér jogurt* ; stb. szavakat. Vannak olyan szókészleti elemek is, melyeket az SM beszélők nagy része valószínűleg ismer, de nem használja őket, mert stílusértéküket tekintve magyarországiasságnak érződnek, például MM *ofotért* , vö. SM *optika* ; MM *közért* , vö. SM *élelmiszerüzlet ~ élelmiszer* ; MM *tűzép* , vö. SM *széntelep* ; MM *KRESZ* , vö. SM *közlekedési szabályok* ; MM *(gépjárművezetői) jogosítvány* , vö. SM *hajtási (igazolvány)* ;

ide tartoznak persze az olyanok is, mint az MM *általános iskola* , vö. SM *alapiskola* ; MM *termelőszövetkezet* , vö. SM *mezőgazdasági szövetkezet* ; MM *polgármesteri hivatal* , vö. SM *városi/községi hivatal* ; stb. A fentieknél gyakoribb az az eset, hogy az újabb MM szó bekerül az SM változatokba is, de használata korlátozott: vagy csak a műveltebb, illetve nyelvilag tudatosabb beszélők használják rendszeresen, vagy azok is csak szórványosan. Ilyen például egy sereg öltözetfajta neve, pl. MM *dzseki* , MM *anorák* , MM *melegítő ~ mackó* , MM *síruha* , MM *munkaruha* , MM *kardigán* stb. Ezek helyett Szlovákiában gyakran SS kölcsönszó használatos, pl. SM *vetrovka* ‘dzseki’, SM *sustyák ~ sustyáki* ‘anorák’, SM *tyepláki ~ tyepti* ‘melegítő’, SM *otyeplovacski* ‘síruha’, SM *monterka ~ monterki* ‘munkaruha’. Akad ezenkívül példa divatjamúlt közmagyar szó használatára is: az SM *szvetter* ‘kardigán’.

Az új szavak bekerülésének mint jelenségnek az ellentéte a régi szavak kiavulása, amely sok esetben a kontaktusváltozatokban lassabban megy végbe. Például az SM *novella* ‘törvényt módosítás’, SM *komisszió* ‘bizottság’, SM *fakultás* ‘egyetemi kar’, SM *internátus* ‘diákotthon, kollégium’, SM *kaszárnya* ‘laktanya’, SM *inasiskola* ‘szakmunkásképző’, SM *házasságlevél* ‘házassági anyakönyvi kivonat’ stb. szavak elevenek az SM-ben, az MM beszélők viszont általában régiesnek érzik őket, egy részüket pedig választékosnak vagy szaknyelvinek. (L. még 3.1.4. alatt a stilisztikai kölcsönszavakat!)

Hangtani konzervativizmusnak látszik, hogy Szlovákiában megfigyeléseink szerint

7. A nyelvi konzervativizmus és a fejlődésbeli fáziskésés kifejezéseknek elsősorban a magyarországi nyelvváltozatokhoz viszonyítva van értelmük. A szókészleti elemek nagy része esetében ugyanis objektíve nincs szó sem konzervativizmusról, sem fejlődésbeli fáziskésésről, hiszen a magyar nyelv szlovákiai változataiban a magyarországi formák helyett más szavak, szerkezetek jelennek meg (jórészt kontaktusjelenségek), vagyis nincs fejlődésbeli lemaradás (legfőleg fejlődésbeli divergencia), s konzervativizmus sem, hiszen a szlovák nyelv hatására létrejövő alakok *neologizmusok* . Konzervativizmusról vagy fáziskésésről egyfelől azon szókészleti elemek esetében beszélhetünk, melyek helyett nem jelenik meg új a magyar nyelv szlovákiai változataiban, hanem a régi – legtöbbször eleve indoeurópai párhuzamú – forma tartja magát, másfelől a hang- és nyelvtani jelenségek esetében, ha ti. egy új kiejtésváltozat vagy nyelvtani forma nem vagy késve jelentkezik, vagyis továbbra is (főleg) a régebbi forma használatos (újszerű, a magyarországitól eltérő jellemény pedig nem jelenik meg).

alig hallható az *l*-nek hátrahajtott nyelvvél való ejtése, valamint az *á*-nak nagyon nyílt és némi-
leg palatalizált hangként való megvalósulása,
vagyis ez az újítás nem, ill. csak részletesen
került át az SM nyelvváltozatokba. A jelenséget
azonban empirikusan nem vizsgáltuk, s MM
elterjedtségéről sincsenek adataink. Ami a
nyelvtani rendszert illeti, érdemes volna
túzetesebben felmérni legalább néhány, Ma-
gyarországon terjedőnek mondott jelenség
egyes SM beszélőközösségekben való gyakori-
ságát. Eddigi kutatásainkban⁸ eddig csupán
néhány jellegzetes jelenséget vizsgáltunk (a
-ban/-ben túlhelyesbített használatát, a *meg kell
mondjam*-féle szerkezetet, a *valószínűleg, hogy*
típusú szerkezeti megoldást). A szlovákiai és
magyarországi csoportok válaszai közt a leg-
több esetben nem találtunk szignifikáns
különbséget. Ebből persze – a vizsgált jelensé-
gek, illetve rájuk vonatkozó mondatok ala-
acsony száma miatt – nem vonható le az a kö-
vetkeztetés, hogy a nyelvtani rendszerben a
fáziskésés ismeretlen lenne.

Végül pedig meg kell jegyezni, hogy a
„nyelvi konzervativizmus” és a „fejlődésbeli
fáziskésés” kifejezéseknek elsősorban az MM
nyelvváltozatokhoz viszonyítva van értelmük.
A szókészleti elemek nagy része esetében
ugyanis objektíve nincs szó sem konzervativiz-
musról, sem fejlődésbeli fáziskésésről, hiszen
az SM-ben az MM formák *helyett* más szavak,
szerkezetek jelennek meg (jórészt kontaktusje-
lenségek), vagyis nincs fejlődésbeli lemaradás
(legfőlegbb fejlődésbeli divergencia) s konzer-
vativizmus sem, hiszen az SS hatására létrejö-
vő alakok *neologizmusok*. Konzervativiz-

musról vagy fáziskésésről egyfelől azon régi
MM szókészleti elemek esetében beszélhetünk,
melyek helyett nem jelenik meg új az SM-ben,
hanem a régi, az MM-ben időközben elavult,
legtöbbször eleve indoeurópai párhuzamú
forma tartja magát (l. főntebb az SM *komisszió*
stb. példákat), másfelől a hang- és nyelvtani
jelenségek esetében, ha ti. egy új kiejtésválto-
zat vagy nyelvtani forma nem vagy késve
jelentkezik, vagyis továbbra is (főleg) a hagyó-
mányos forma használatos (újszerű, az MM-től
eltérő fejlemény pedig nem jelenik meg).

2.2. A kétnyelvűségi helyzet hatása

A kétnyelvűségnek alapvetően kétféle hatása
van az SM beszélők nyelvhasználatára.
Egyfelől az első nyelv elemeinek és szerkeze-
teinek kisebb mértékű beidegzettsége, ill. az
első nyelv egyes változataihoz való korlátozott
hozzáférés nyelvi lapszust, ill. nyelvi hiányt
hoz létre, ezenkívül nyelvi bizonytalanságot
okoz, melynek számos megnyilvánulásával
találkozhatunk az SM-ben. Másfelől az alterna-
tív nyelvi rendszerhez – a másodnyelvhez –
való hozzáférés lehetősége bizonyos helyzetek-
ben kétnyelvű diskurzusok létrejöttét eredmé-
nyezi. Bár az így létrejövő jelenségekben nem
mutatható ki a másodnyelv konkrét elemeinek
vagy formáinak hatása, mégis kontaktusje-
lenségeknek minősíthetők, mivel létrejöttükben a
kétnyelvűségi helyzet mindenképpen szerepet
játsszik. Az ilyen típusú kontaktusjelenségeket
helyzeti kontaktusjelenségeknek ne-
vezzük (l. Lanstyák 2002).

8. A két legfontosabb kutatás, melyre e munkámban is támaszkodok, az ún. Sofuhe- és az RSS-vizsgálat. Az 1991 és 1993 között Szabó Mihály Gizellával folytatott Sofuhe-vizsgálat anyaga 1604 nyelvhasználati kérdőív nyelvi ada-
taiból áll. Fő témánk egyfelől az egy- és a kétnyelvű, másfelől az anyanyelvükön és a másodnyelvükön tanuló két-
nyelvű diákok nyelvhasználatának összehasonlítása volt egyes „árulkodó” jelenségek vonatkozásában. A kérdőív ki-
töltői három SM és három MM település gimnazistái (s kisebbrészt szakközépiskolásai) voltak. Az SM városokban
mind a magyar, mind a szlovák tannyelvű gimnáziumba (gimnáziumi osztályokba) járó, saját bevallásuk szerint
magyarul beszélő diákok kitöltötték a kérdőívet. (A vizsgálat részleteire l. pl. Lanstyák–Szabó Mihály 1996a, 1997.) Az
RSS-kutatás 1995-ben és 1996-ban folyt három SM kutatópontra. A kutatás egy nagyobb nemzetközi projektum
része volt, melynek további színterei Ukrajna, Románia, Jugoszlávia, Szlovénia, Ausztria és Magyarország voltak (l.
Kontra 1998). Az adatközlők kiválasztása kvótaminta alapján történt: minden településen 36 adatközlő töltött ki egy
nyelvhasználati és nyelvi kérdéseket tartalmazó kérdőívet. (A vizsgálat részleteire l. Lanstyák 2000a.)

2.2.1. Nyelvi lapszus és nyelvi hiány

Az első nyelvnek való kisebb mértékű kitettség legjellemzőbb nyelvi következménye a nyelvi lapszus és a nyelvi hiány. Lapszusról akkor beszélünk, ha a beszélőnek éppen nem jut eszébe egy egyébként ismert szó vagy nyelvtani szerkezet; nyelvi hiány esetében a beszélő a számára szükséges szót vagy nyelvtani szerkezetet nem is ismeri. A nyelvi lapszus és nyelvi hiány kiküszöbölésére – vagy legalább elpalástolására – a beszélők maradhatnak első nyelvüknél, s például egy hiányzó szó helyett használhatják annak hiperonimáját (pl. *tőkehal* helyett *hal*) vagy szinonimáját (pl. *bélyegző* helyett *pecsét*), alkalmazhatnak körülírást (pl. *tipli* helyett *az a műanyag bigyó*), használhatnak egy hasonló jelentésű szót (pl. *heverő* helyett *ágy*) stb. A nyelvi hiány kiküszöbölésére a kétnyelvű beszélők ezenkívül a másik nyelvükhöz is fordulhatnak segítségért, vendégelemet kölcsönözve belőle. A nyelvi hiány miatti kommunikációs zavar megszüntetésére a beszélők továbbá élhetnek extra-, ill. tágabb értelemben vett paralingvisztikai eszközökkel (rámutatás, hang utánzása, kép rajzolása stb.), s az esetek egy részében azt is megtehetik, hogy a keletkezett lexikális rést kitöltetlenül hagyják. A különféle kompenzációs eljárások a nyelvi bizonytalanságra utaló jelenségekkel együtt szövegkohézió-csökkenéshez vezethetnek.

Nyelvváltozatok szintjén a nyelvi hiány bizonyos nyelvváltozatok (elsősorban a standard dialektus és a szaknyelvi regiszterek) gyöngébb szintű ismeretében nyilvánulhat meg. Ennek legenyhébb foka az, ami a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt gyakran megfigyelhető: a különféle nyelvváltozatok nagyobb mértékű közvelegessége, azaz a közöttük lévő nagyobb átjárhatóság, pl. több regionális elem jelenléte a köznyelvben, kevés-

bé „szakszerű” szaknyelvi regiszterek, „szelídebb” szleng. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az egyes nyelvváltozatokban – egynyelvű megfelelőikhez viszonyítva – nagyobb fokú a variálódás.⁹

Ha a beszélő szélsőségesen csekély mértékben van csak kitéve első nyelve bizonyos változatainak, a nyelvi hiány olyan nagymértékűvé válhat, hogy kódfelejtésről (dialektus- vagy regiszterfelejtésről) beszélhetünk; ilyen helyzetben a nyelvi lapszusok és a nyelvi bizonytalanságra utaló különféle jelenségek száma is nagymértékben megnövekedhet. A másodnyelvet jól beszélők esetében a kódfelejtés az első nyelv valamennyi változatára kiterjedhet (hiszen a beszélőknek van még egy nyelvük); ezt a beszélők nyelvtudása szempontjából „nyelvfelejtés”-nek, a nyelv állapota szempontjából pedig „nyelvépülés”-nek nevezzük, vagy ha valóban drámai méreteket ölt, „nyelvvesztés”-nek. Az egy egész közösséget érintő nyelvvesztés a nyelvcsere. (L. Lanstyák 2002.)

2.2.2. A nyelvi bizonytalanság megnyilvánulásai

Nyelvi bizonytalanságon itt a beszélő nyelvérzékének – belső, ösztönös nyelvi tudásának – rendszerint a nyelvhasználatnak csupán egy vagy több konkrét részterületén jelentkező elégtelenségét értem. Ha az ember az első nyelvét bizonyos szintereken (vagy nyelvcserehelyzetben akár minden szintéren is) keveset használja, főként a ritkábban előforduló struktúrák, ill. szókészleti elemek nehezebben idéződnek föl, s a beszélő bizonytalanná válhat normatív használatukat¹⁰ illetően. Az első nyelvnek való kisebb mértékű kitettségen kívül maga a kétnyelvűség is okozhat nyelvi bizonytalanságot, nemcsak azért, mert a második nyelv rendszeres használata miatt az első nyelv használatára, s így „gyakorlására” kevesebb

9. Ezenkívül a kétnyelvű nyelvváltozatokban természetesen abszolút eltérések is vannak a megfelelő egynyelvű nyelvváltozatokhoz képest (pl. kölcsönszavak a másodnyelvből), de itt már a másodnyelv eseti hatása érvényesül (l. 2.3.).

10. Normatív használaton természetesen az éppen beszélt nyelvváltozat normájához való alkalmazkodást kell érteni.

idő jut, hanem azért is, mert a két nyelvi rendszer ismerete a beszélőt bizonyos helyzetekben elbizonytalaníthatja a tekintetben, hogy egy-egy elem vagy jelenség melyik nyelvének a része, ill. ha egyértelmű is egy elem vagy jelenség nyelvi hovatartozása, a beszélő bizonytalan lehet abban, hogy bevett formáról van-e szó, vagy pedig a másodnyelv hatására megjelenő alkalmi interferenciajelenségről.

A beszélő nyelvi bizonytalanságára olyan jelenségek utalhatnak, mint a (szó)tévesztések, beszédtempó-lassulás, hezitációk, újrakezdekések, elhallgatások az egynyelvűeknél megszokott mértékünél gyakoribb előfordulása, írásban pedig a lassúbb fogalmazás, fogalmazási hibák megjelenése, külsődleges eszközök (pl. szótárak) gyakoribb használatának kényszere stb. Ezenkívül a nyelvi bizonytalanság egyik kiváltója lehet az olyan jelenségeknek, mint a túláltalánosítás, egyszerűsítés, túlhelyesbítés, hiperpurizmus, normatúlteljesítés és széttagolás.

A túláltalánosítás (vagy más néven „hamis analógia”) nem más, mint a nyelvtani szabályok saját érvényességi körükön kívüli alkalmazása, az egyszerűsítés pedig egyes kevésbé beidegzett, bonyolultabb nyelvtani szabályok alkalmazásának elmulasztása. Voltaképpen a túláltalánosítás is egyszerűsítéssel jár, de az egyszerűsítésnek vannak olyan formái is, amelyek nem tekinthetők túláltalánosításnak, pl. a névelők, toldalékok elhagyása, melyek nálunk szintén elsősorban a tökéletlen nyelvelsajátítás vagy a nagyfokú nyelvfelajátás esetében jelentkeznek. A túláltalánosítás legfeljebb esetei az erősen szlovákdomináns két nyelvűek beszédében jelentkeznek, főleg azokéban, akik meg sem tanultak igazán jól magyarul (pl. *tüörök* vs. *tükrök*, *lók* vs. *'lovak'*, *megynék* vs. *mennék*, *vanok* vs. *vagyok*, *kicsibb* vs. *kisebb*).

A túláltalánosítás jól ismert típusai közé tartozik a túlhelyesbítés (hiperkorrekcio és a hiperpurizmus. A túlhelyesbítést az különbözteti

meg a túláltalánosítás egyéb eseteitől, hogy az adott nyelvben, ill. nyelvváltozatban nem normatív forma használatának háttérében egy megbélyegzett (vagy annak vélt) forma elkerülésére, illetve egy nagyobb presztízsű változat használatára való törekvés áll. A beszélő valamely változó presztízsű változatát olyan elemek, szerkezetek esetében is használja, amelyek nem tartoznak az adott változóhoz (pl. *írásban foglal* ‘írásba foglal’), vagy pedig analógiás úton maga alkot egy „presztízsű változatot” (pl. *Fogyasztjanak!* – evésre való udvarias felszólítás). A túlhelyesbítés – jellegéből adódóan – gyakran fordul elő formális beszédhelyzetekben, a sajtóból is vannak rá példánk. Pl. „Mindenki jól jár-nék...”; a *járnék* túlhelyesbített, mintegy „szuperstandard” forma a standard *járna* helyett.

A túlhelyesbítés alfajának tekinthető a hiperpurizmus, amely leginkább abban nyilvánul meg, hogy a kétnyelvű beszélők egyes, anyanyelvük egynyelvű változataiban használt idegen szavak helyett saját alkotású, meghonosodott elemekből álló kifejezéseket használnak. Példák az SM sajtóból: *kockázatos faktor* ‘rizikófaktor’; *elsőbbségek* ‘prioritások’; *behozatali áru* ‘importáru, importcikk’; *féllellátás* ‘félpanziós ellátás’ (szemben a *teljes ellátással*); *tevékeny védekezés* ‘aktív védekezés’; *hematológiai vérátömlesztési osztály* ‘hematológiai és transzfúziós osztály’. E példák a sajtóból származó hapaxok, nem valószínű, hogy bármelyikük is normatív volna.¹¹

A normatúlteljesítés (vagy fokozott normakövetés) kétnyelvűségi viszonylatban csaknem ismeretlen jelenség, pedig valószínűleg fontos – bár nehezen észrevehető – jellemzője számos más kisebbségi kétnyelvű nyelv-változatnak. Létrejöttének indítékát tekintve a túlhelyesbítéssel és a hiperpurizmussal rokon. Abban különbözik tőlük, hogy nem jár a megszokott nyelv(tan)i szabályok megsértésével vagy teljesen az adott nyelvváltozat normáján kívül álló formák használatával, hanem csupán

11. Ha az lenne, leíró szempontból már nem is minősíthetnénk túlhelyesbítésnek, hanem ilyen indítékú nyelvi változás eredményeként létrejött eltérésnek az MM nyelvváltozatokhoz képest.

statisztikai, gyakorisági eltérésként jelentkezik, méghozzá nem egy-egy egyénnek, hanem egy egész csoportnak (pl. társadalmi rétegnek) a nyelvhasználatában. Kétnyelvűségi viszonylatban akkor beszélünk normatúlteljesítésről, ha egy kétnyelvű csoport nagyobb mértékben követi a presztízs változat normáját, mint a számára vonatkoztatási csoportként szolgáló egynyelvű csoport (a „vontatkoztatási csoport” fogalmára l. Csepeli 1997: 455–460). Így például egyik empirikus kutatásunk során a magyar tannyelvű iskolába járó kétnyelvű SM diákok nagyobb százalékban használták négy vizsgált ige presztízs változatait (*alszom, vitatkozom, iszom, elkésem*), mint az MM egynyelvű diákok (l. Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 35–38).

A normatúlteljesítést egynyelvűségi viszonylatban „labovi hiperkorrekció”-nak nevezzük. Labov klasszikus vizsgálatában ez a jelenség abban nyilvánult meg, hogy a második legmagasabb státusú csoporthoz tartozó, alsó középosztálybeli beszélők a formális stílusváltozatokban gyakrabban használták az amúgy a legmagasabb státusú csoportra, a felső középosztályra nagyobb mértékben jellemző presztízs változatokat, mint maguk a felső középosztálybeli beszélők (l. Labov 1996). A kétnyelvűségi helyzetben tapasztalt normatúlteljesítés és a labovi hiperkorrekció abban is különböznek egymástól, hogy kétnyelvűségi helyzetben a „legmagasabb státusú” és a „második legmagasabb státusú” csoport nem ugyanahhoz a beszélőközösséghez tartozik (nemhogy nem ugyanabban a városban élnek, de még csak nem is ugyanannak az országnak a polgárai).

Ami a szétagolást illeti, ez nem más, mint az analitikus nyelvi szerkezetek előnyben részesítése a szintetikusakkal szemben, pl. *tagok létszáma* vs. *taglétszám*; *nők napja* vs. *nőnap*, *légi tér* vs. *légtér*; *iskolai politika* vs.

iskolapolitika, *szolgáltatási ház* vs. *szolgáltatóház*. A szétagolás azért utalhat nyelvi bizonytalanságra, mert szétagoló szerkezet használatakor kisebb a tévesztés veszélye, ill. kevésbé feltűnő a tévesztés, hiszen az analitikus szerkezetek az adott nyelvben nyelvtani szempontból jól formáltak, vagyis helyesek, szabály alapján könnyen létrehozhatóak, míg a nekik megfelelő szintetikus szerkezetek nemegyszer egyedibek, lexikális egységeket alkotnak, amelyeket a kétnyelvű vagy ismer, vagy nem.¹²

A nyelvi bizonytalanság enyhébb válfaja a nyelvi elővigyázatosság, amely miatt a kétnyelvű SM beszélők az általuk jól ismert regiszterekben sem mernek úgy „szárnyalni”, nem mernek olyan spontán természetességgel beszélni, mint egynyelvű MM „nyelvtársaik”. A nyelvi elővigyázatosságot nehéz empirikusan tesztelni, mindenesetre a laikusoknak is feltűnik például, mennyivel színtelenebbek nyelvileg a kisebbségi magyar lapok, mint a magyarországiak, s baráti beszélgetésekből arról is tudomásunk van, hogy az érintettek ezt épp a nagyobb fokú nyelvi elővigyázatosságnak tudják be: a kétnyelvű beszélők sokszor azért nem mernek leírni egy-egy merészebb fordulatot, mert attól tartanak, hátha a kétnyelvűség miatti „rossz nyelvérzékük” nem jelez, hogy az nem megfelelő kifejezés.

2.2.3. Bázisváltogató kódváltás

A kétnyelvűség helyzeti hatása révén megjelenő jellemző nyelvhasználati sajátosság a nyelvközi kódváltás. A kódvált(og)ás olyan beszédmód, melyben *egyetlen diskurzuson belül egynél több nyelvnek (tágabb értelemben nyelvváltozatnak) van aktív szerepe*. (Az „aktív” jelzővel az egyszavas kódváltást a kölcsönzéstől kívánjuk megkülönböztetni; a kölcsönzavakat

12. Győri-Nagy Sándor (1988: 7) szerint a szétagoló tendencia nyelvi megnyilvánulásai olyan jelenségek, melyek „általában jellemeznek bármely bilingvis nyelvprodukciót, és sem az egyik, sem a másik nyelvből külön nem eredeztethetők”, azaz a szétagolás akkor is jelentkezik, ha egy analitikus nyelvet első nyelvként beszélő személynek szintetikus a másodnyelve. Ha ez csakugyan így van, akkor valószínű, hogy a szétagolásnak csak látszólag közvetlenül a kétnyelvűség az oka; valójában az első nyelvnek való kisebb mértékű kitettség és a kétnyelvűség miatti nyelvi bizonytalanság váltja ki a szétagolási tendenciát.

tartalmazó mondatokban ugyanis az egykori átadó nyelv szerepe már nem aktív.¹³) A kódváltásnak két, egymástól meglehetősen eltérő alaptípusa van: a bázisvált(ogat)ás és a bázistartó kódváltás. A bázisvált(ogat)ás a kétnyelvűség helyzeti hatásának eredményeképpen jön létre, a bázistartó kódváltás viszont a kétnyelvűség eseti hatásához tartozik (tekintve, hogy a másodnyelv konkrét elemeinek hatása nyilvánul meg benne), ezért később foglalkozunk vele.

A bázisváltás, ill. bázisváltogatás a kódváltásnak az a fajtája, melynek során az a nyelv, amely az adott (hosszabb) beszédmegnyilvánulás nyelvtani szerkezetét meghatározza, azaz a bázisnyelv a társalgás során – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik. Az alábbi példák¹⁴ négy fiatal nő beszélgetéseit rögzítő adatbázisból valók (vö. Németh 2002).

Čo, Martina tam pôjde (..), én nem megyek, szabadságon leszek.

NO, de Lívi, de hogy írhatod te alá, *ty si zamestnávatel?*

Odaadtam a autópapírokat, mondom neki: *aj vodičák?* (nevet) NO, *však ano!* Mondom neki, (nevet): *musím to pohl'adat'.* (nevet) Fölnyitottam a villanyt.

Az első esetben a beszélő egy szlovák ismerőseire utal, a rá vonatkozó információt szlovákul közli. A második példában a beszélő kódváltása a hivatali dokumentáció szlováknyelvségével magyarázható: a váltás egy szlovákul megismert szabályra, eljárásmodra való közvetett utalásként is felfogható. A harmadik idézetben a beszélő mind saját magát, mind az őt megállító rendőrt azon a nyelven idézi, amelyen a párbeszéd folyt.

A bázistartó kódváltásnak nagyon sokféle oka és célja van csak ebben az egyetlen közös-ségben is (erre l. Németh 2002). Az SM beszélőközösség különféle részlegeiben a beszélők más-más módon és mértékben élnek a kódváltás nyújtotta lehetőségekkel. Homogén csoportokban például – vagyis olyan csoportokban, melyeknek minden tagja magyar – ritkábban alkalmazzák a bázisváltogatás eszközét kommunikatív stratégiaként, mint heterogén csoportokban – azokban a csoportokban, melyekhez mind kétnyelvű magyarok, mind kétnyelvű szlovákok tartoznak. Homogén csoportokban a bázisváltás legtriviálisabb esete az, amit a 3. példa képvisel: a másik nyelven elhangzottak másik nyelven való idézése. (A kérdésre bővebben l. Lanstyák–Szabó Mihály 1996b; Lanstyák 2000b.)

Hát, Martina elmegy oda (..), én nem megyek, szabadságon leszek.

NO, de Lívi, de hogy írhatod te alá, *te vagy a munkaadó?*

Odaadtam a autópapírokat, mondom neki: *a jogsit is?* (nevet) NO, *hát igen!* Mondom neki, (nevet): *meg kell keresnem.* (nevet) Fölnyitottam a villanyt.

2.3. A másodnyelv elemeinek és formáinak hatása (eseti kontaktushatás)

A másodnyelv elemeinek és formáinak az első nyelv elemeire és formáira gyakorolt egyenes hatását a kétnyelvű egyén beszédében „interferenciá”-nak nevezzük, az interferenciahatás következtében létrejövő jelenségeket pedig „interferenciajelenségek”-nek. Az interferencia nyelvi következménye a nyelvi kölcsönzés a

13. Természetesen ez a szigorú elhatárolás elméleti jellegű: a prototipikus kódváltást kívánja a prototipikus kölcsönzéstől megkülönböztetni. A valóságban átmeneti esetek sokaságával találkozhatunk, melyekben az átadó nyelv szerepe többé vagy kevésbé aktív.

14. Az élőnyelvi példákban a bal oldali oszlopban az eredetileg elhangzott szöveg átiratát találjuk, a jobboldaliban pedig magyar fordítását. A dőlt betűs részek szlovákul hangzottak el. Kis kapitálissal az analóg, azaz mindkét nyelvben fonematikai szinten azonos hangalakú és legalább részben egyező jelentésű szavak vannak szedve, aláhúzással a közvetlen vagy közvetett szlovák kölcsönzések és interferenciajelenségek vannak jelölve. A szupraszegmentális jelenségekre utaló szöveges megjegyzések gömbölyű zárójelekben vannak. További jelölések: (.) rövid szünet, (...) közepesen hosszú szünet, [...] kihagyott, azaz nem közölt szövegrész.

nyelvi rendszer minden síkján, mindenekelőtt a fonológiai, morfológiai, szintaktikai és lexikális síkon. Lexikális síkon így jönnek létre a közvetlen és a közvetett kölcsönszavak. A nyelvi kölcsönzés kérdésével alább részletesebben is foglalkozom. Az interferenciajelenségek és a kontaktustermékek a prototipikus kontaktusjelenségek; összefoglalóan eseti kontaktusjelenségeknek nevezzük őket (l. Lanstýák 2002).

A másodnyelv hatása lehet kevésbé észrevehető, közvetett, de lehet nyilvánvaló, közvetlen is. A közvetett hatás esetében a másodnyelv hatása első nyelvi elemeken keresztül nyilvánul meg; ez a Haugen-féle „helyettesítés” (1949: 288; 1972: 82). Pl. az SM *munkatöltet* ‘munkakör; munkaköri leírás’ szó vagy az SM *délután majd hívok neked* ‘felhívlak’ mondat egyetlen olyan morfémát sem tartalmaz, amely ismeretlen volna az MM-ben, ezek kapcsolódása azonban szlovák mintát követ; vö. SS *pracovná náplň* (szó szerint ‘munkai töltet’), ill. SS *zavolám ti* (‘hívok neked’)¹⁵ Hasonlóképpen az SM *névhasználat* szó [névhasználat] ejtésben csupa olyan fonémát tartalmaz, amely az MM-ben is megtalálható, szlovák hatásra azonban elmarad a *h* zöngétlenítő hatása, melynek következtében a szó MM kiejtése [néfhasználat]¹⁶. A másodnyelv közvetett hatása révén az első nyelvben létrejövő jelenségeket „testetlen kontaktusjelenségek”-nek is nevezzük.

A másodnyelv közvetlen hatása esetében a másodnyelvi elemek közvetlen módon jelennek meg az első nyelvben (ami persze nem azt jelenti, hogy ne idomulnának az átvevő nyelv hang-, alak- és mondattani rendszeréhez, vagyis ne érvényesülne bennük részleges he-

lyettesítés); ez a Haugen-féle „átvétel” (1949: 288; 1972: 82). Pl. az SM *hranolki* ‘hasábburgonya’ szónak mind hangteste, mind jelentése közvetlenül az SS-ből származik, vö. SS *hranolky* (miközben fonetikai szinten helyettesítés is történhet, és a szó az SM-ben ejthető zöngétlen szókezdő *h*-val és kerekített *a*-val is¹⁷). A másodnyelv közvetlen hatása révén az első nyelvben létrejövő jelenségeket „testes kontaktusjelenségek”-nek is nevezzük.

Az SM változatokban, ahol a kétnyelvűség rövid múltjából és az SM beszélőközösség jellemzőiből következően az SS hatása nem túl erős, a közvetlen kölcsönzés úgyszólván csak a szókészletten síkján jelentkezik, a közvetlen kölcsönszavak szinte az egyedüli testes kontaktusjelenségek az SM-ben. A hangtan, alaktan és mondattan síkján csak közvetett kölcsönzésre találunk meggyőző példákat, az így létrejövő kontaktusjelenségek szinte kivétel nélkül testetlenek (l. a 3. fejezetet).

A kölcsönzésnek egy kevésbé határozott, még a közvetett kölcsönzésnél is kevésbé észrevehető, marginális, az alkalmilag jelentkező interferenciától nehezen elválasztható válfaja az ún. megerősítés, azaz a gyakorisági eltérések rögzülése (a kétnyelvű olyat mond, amit az egynyelvű is, de gyakrabban vagy ritkábban, és ez közösségi szinten is jellemző). Mivel a gyakorisági eltérésekben sokszor egyértelműen tetten érhető a másodnyelv hatása, ezeket sem zárhatjuk ki a kontaktusjelenségek köréből. Az illető nyelv egynyelvű változataiból teljesen hiányzó ún. abszolút kontaktusjelenségekkel szemben az ilyeneket relatív kontaktusjelenségeknek nevezzük (l. Lanstýák 2002).

15. Itt és a későbbiekben ha az SM szavak SS vagy MM megfelelőinek jelentése nincs megadva, ez annyit jelent, hogy az azonos az SM szóéval. Az egyszerű idézőjelek közé a szó jelentését tesszük, dupla idézőjel közé pedig elemek szerinti jelentését.

16. Az SS-ben a *h* zöngés, így természetesen nem zöngétleníti az előtte álló *v*-t (sem más mássalhangzót). Az MM-ben és az SM-ben a *h* zöngétlen, *s* az előtte álló zöngés mássalhangzót zöngétleníti mind az MM-ben, mind az SM-ben. Az SM-ben azonban kivételt képez a *v*, melynek esetében a zöngétlenítő hatás elmaradhat. A *h*-nak ezzel együtt járó zöngésülése nem okoz fonológiai változást, mivel a *h* esetében a zöngesség/zöngétlenség nem releváns jegy.

17. Az SS-ben az *a* kerekítetlen, a standard MM-ben (és a standard SM-ben is) kerekített.

Az SM-ben található kontaktusjelenségek jelentős része relatív kontaktusjelenség, ami nem jelent mást, mint hogy az egynyelvű MM és kétnyelvű SM nyelvváltozatok közti különbségek tetemes része gyakorisági jellegű (s így csak statisztikai kutatási módszerek alkalmazásával mutatható ki). Amint a 3. fejezetből is ki fog derülni, abszolút kontaktusjelenségek a legnagyobb számban a szókészletten síkján találhatók: mind a közvetlen, mind a közvetett kölcsönszavak ide tartoznak, egyedül a stilisztikai kölcsönszavak képeznek egyfajta átmenetet az abszolút és a relatív kontaktusjelenségek közt (l. 3.1.4. alatt). A hangtani kontaktusjelenségek is abszolút kontaktusjelenségek, viszont ezekből összességükben sincs sok. Az alaktani kontaktusjelenségek csaknem mind relatív kontaktusjelenségek, s relatív a mondat-tani kontaktusjelenségek legnagyobb része is.

Az interferenciahatás egyik marginális – nem tipikus – válfaja a k ó d v á l t á s. A második nyelv eseti hatását mutatja a kódváltás másik fő válfaja, a bázistartó kódváltás. A bázistartó kódváltás esetében a bázisnyelv a társalgás során (legalább egy ideig) nem változik, a másik nyelvből, az ún. vendégnyelvből csupán vendégnyelvi betétek (rendszerint elszigetelt szavak vagy szószerkezetek) kerülnek át. Azok a vendégnyelvi elemek, amelyek beépülnek az első nyelv rendszerébe, kölcsönszóvá válnak. Nézzünk meg ismét néhány példát a már említett kutatásból!

A példákban a vendégnyelvi betétek egyszerű szavak, ún. vendégyszavak. Az első

mondatban kettő alanyként áll (a *majitel'ka* 'tulajdonosnő' és a *podnikatel'ka* 'vállalkozó [nő]'), egy pedig helyhatározóként (*firma*-ba 'céghoz'); a hozzá kapcsolódó határozórag bázisnyelvű (a magyar *-ba/-be* illativusrag). A *Szilvinek hívtam a firma*-ba kétszeres SM vonzatkölcsönzés az SS-ből (l. 3.4.1.), MM megfelelője talán *fölvívtam Szilvit a cégtől* vagy valami efféle lenne. A beszélő itt voltaképpen a pozsonyi „szlovák világ”-hoz kapcsolódó kulcsszavakat idézte szlovákul. A második mondatban a vendég szó tulajdonnévi birtokos jelző; itt a kódváltás a tulajdonos etnikai hovatartozására utal: magyar megfelelőjének, az *Iván*-nak a használata azt sugallná, hogy a szóban forgó személy magyar. Az utolsó példában található *podpora* 'segély' a kölcsönzés határmezsgyéjén áll; amennyiben a szó végi *a* kerekítetlen volt, a szó inkább vendégnyelvi elemnek tekinthető, ha viszont a beszélő kerekítetten ejtette – ez az átvevő nyelvbe való beépülés jele lenne – inkább kölcsönszónak kellene minősíteni.

Nézzünk most meg olyan példákat, amelyekben a vendégnyelvi betét több szóból álló szerkezet!

Az első példában a vendégnyelvi betét egy egyszerű jelzős szerkezet; mivel voltaképpen intézménynévről van szó, amely egyes esetekben kölcsönszóvá is válhat (l. 3.1.1.), elképzelhető az is, hogy az idézett kódváltás voltaképpen a szókapcsolat kölcsönzésének viszonylag ritka esete. A második példában a korábbi

Mondom, úr isten, mondom, biztos a *Szilvinek hívtam* a *firma*-ba Pozsonyba, és biztos a (.) *majitel'ka* vagy valami *podnikatel'ka* fölvettem (...)

Az a *Iván*-nak a legjobb barátja.

Mer, ha aláírod, akkor még *podpora* s já.

Láttad, hogy ki van világitva a *Národná banka*? Nagy sémme (...), *už ani návštevy nám nechodia*, van egy füzetünk, amibe írjuk a *pánske návštevy*-t. *Dohoda o vykonaní práce* van, az lehet, száz órát dőgozhat le egy évbe [...]

És akkor kimént (...), és egyszerű csak gyün vissza, és hozott nekém egy *krém na nohy* (...), mint hogy PRESENT.

Mondom, úr isten, mondom, biztos a *Szilvinek hívtam* a *cég-be* Pozsonyba, és biztos a (.) *tulajdonosnő* vagy valami *vállalkozó [nő]* fölvettem (...)

Az a *Iván*-nak a legjobb barátja.

Mer, ha aláírod, akkor még *segély* s já

Láttad, hogy ki van világitva a *Nemzeti Bank*? Nagy sémme (...), *már látogatók se járnak hozzánk*, van egy füzetünk, amibe írjuk a *férfilelátogatók*-at. *Megbízási szerződés* van, az lehet, száz órát dőgozhat le egy évbe [...]

És akkor kimént (...), és egyszerű csak gyün vissza, és hozott nekém egy *lábkremet* (...), mint hogy PRESENT.

bázisváltás kulcsszavaira (*pánske návštevy* 'férfilátogatók') utal vissza a beszélő, aminek így szövegkohézió-erősítő szerepe van. A harmadik példában a vendégnyelvi betét egy, a hivatali regiszterbe tartozó fogalomra utal (*dohoda o vykonaní práce* 'megbízási szerződés'), amelyet az adatközlő valószínűleg meg sem tudott magyarul nevezni, így a váltás a nyelvi hiány kiküszöbölését is szolgálta (vö. 2.2.1). A kifejezés egyes beszélői csoportok számára akár kölcsönzés státusú is lehet. Az utolsó példában egy szlovák vendégnyelvi betét mellett egy angol is található, ugyanis a beszélő által említett szereplő egy arab ember volt, akivel a beszélő angolul is társalgott. A *krém na nohy* egyfajta idézet is lehet, amennyiben a termékre ez volt ráírva. Jelzői értékű hátravetett határozóról van szó, melynek a magyarban összetett szó (*lábkrem*) felel meg. Az élmény erőssége és a két nyelvbeli megformáltság eltérése, illetve az analóg *krém* szó nagyfokú fonetikai hasonlósága a két nyelvben készíthette a beszélőt kódváltásra.¹⁸ A vendégnyelvi betétből egyébként hiányzik a tárgyrag, nyilván mert problematikus, hogy azt a szerkezet alaptagijához kellene-e csatolni (a *krém* szóhoz, azaz: „*krémet na nohy*”), vagy pedig a vendégnyelvi betét egészét kellene tárgyraggal ellátni (azaz „*krém na nohy-t*”).¹⁹

3. KÖLCSÖNZÉS

Szemben a kódváltással, amely alkalmi kontaktushatás következményeként létrejövő ún. alkalmi kontaktusjelenség, a kölcsönzés – az SM változatok 1918 utáni rétegéből eddig ki nem mutatott maradványhatással együtt – az állandósult kontaktushatás következményeként

létrejövő állandósult kontaktusjelenségek közé tartozik (l. Lanstyák 2002).²⁰ A kölcsönzés nagyon sokrétű jelenség. A területi korlátok nem teszik lehetővé a kölcsönzés eseteinek alapos megtárgyalását, csupán egy rövid áttekintést adhatok a legfontosabb típusokról, néhány kiragadott példával illusztrálva azokat. Az olyan érdekes és fontos kérdésekre pedig, mint pl. a kölcsönzéstérmekek beépülése az átvevő nyelv rendszerébe vagy a kölcsönzés hosszabb távú következményei, egyáltalán nem áll módomban kitérni.

3.1. Szókölcsonzés

A kölcsönzéstérmekek bemutatását a kölcsönzavakkal kezdjük, mivel a szókölcsonzés a kölcsönzés egyedüli reális típusa olyan értelemben, hogy csak szavak, kifejezések kerülnek át közvetlenül egyik nyelvből a másikba; a hangok, hangszínáryalatok, toldalékok másodlagosan, *szavak révén* jutnak be az átvevő nyelvbe, s csak később válnak le ezekről és „vándorolnak át” első nyelvi szavakra (kivéve, ha maradványjelenségről van szó). Ezért a többi kölcsönzéstípus megértése feltételezi a szókölcsonzés problematikájának ismeretét.

A szókészlettan síkján a közvetlen kölcsönzés következtében közvetlen kölcsönzők és alaki kölcsönzők jönnek létre, a közvetett kölcsönzés révén pedig kalkok és jelentésbeli kölcsönzők. Ezek alkotják a kölcsönzavak négy alaptípusát. Mindkét folyamat, a közvetlen és a közvetett kölcsönzés is szerepet játszik a kalkok egy sajátos válfajának, a hibrid kalkoknak a kialakulásában. (A rendszerezés részleteinek bemutatására l. Lanstyák 2006; l. még Lanstyák 1999–2000.) A példaként bemutatott szókészleti

18. Az adatközlő maga, akit utólag szembesítettek mondatával, a következő magyarázatot adta: „Hamarabb eszembe jutott az a szó, hogy krém, és akkor ahhoz nem mondhattam, hogy krémlábat, hanem *krém na nohy*.” (Némethová 2001: 25)

19. A szerző a kutatás négy adatközlőjével tesztelte a három megoldás elfogadhatóságát (1. hozott nekem *krém na nohy*; 2. hozott nekem *krém-et na nohy*; 3. hozott nekem *krém na nohy-t*). Az elsőt csak az az adatközlő tartotta jónak, akitől az érintett mondat eredetileg elhangzott; a másodikat ketten nagyon jónak, ketten pedig elfogadhatónak tartották; a harmadikat mind a négyen elutasították. (Némethová 2001: 25.)

20. Az alkalmi kontaktushatás nem más, mint az átadó nyelvnek, ill. a kétnyelvűségi helyzetnek konkrét beszélők konkrét átvevő nyelvi *diskurzusaira* gyakorolt alkalmi hatása; ilyen pl. az interferenciahatás. Az állandósult kontaktushatás az átadó nyelvnek, ill. a kétnyelvűségi helyzetnek az átvevő nyelv *rendszerére* gyakorolt hatása.

elemekről meg kell jegyezni, hogy ezek mellett a legtöbb esetben MM megfelelőjük is széleskörűen használatos; vannak beszélők, akik a legtöbb szónak csupán MM változatát használják, vannak beszélők, akik az MM és az SM formákat felváltva használják, a beszédhelyzet követelményeinek megfelelően, s vannak olyanok is, akik a szavak egy részét kizárólagosan SM formájukban ismerik és használják.²¹

3.1.1. Közvetlen kölcsönszavak

Történetileg a közvetlen kölcsönszók olyan szavak vagy (olykor) kifejezések, melyek morfémahelyettesítés nélkül vagy csupán az átvevő nyelv alaktani rendszerébe való beépüléshez elengedhetetlenül szükséges mértékű morfémahelyettesítéssel kerültek be az átadó nyelvből az átvevő nyelvbe. A szinkronia síkján egy lexémát akkor tekinthetünk közvetlen kölcsönszónak az SM-ben, ha az SS-ben *van* azonos vagy hasonló hangalakú és azonos vagy hasonló jelentésszerkezetű megfelelőjük, miközben az MM-ből ilyen lexéma nem mutatható ki. Például sok SM beszélő használja a *kopacski* ‘futballcipő’ szót. Ennek megfelelője az SS-ben a vele azonos jelentésű *kopačky*, amely nyilvánvalóan a *kopat* ‘rüg’ szó -čka deverbális nomenképzős származéka (többes számban). Az MM-ben ez a szó ismeretlen, ott ezek helyett a *futballcipő* és a *focicipő* használatos, ezért a *kopacski*-t közvetlen kölcsönszóként határozhatjuk meg az SM-ben.

A közvetlen kölcsönszókban belül érdemes először is elkülöníteni a köznevek és a tulajdonnevek kategóriáját, mivel ezek több tekintetben is eltérnek egymástól; ezenkívül sajátos csoportot alkotnak a betűszók is.

Az SS eredetű SM közneveken belül eltérő „viselkedésük” alapján elkülöníthetjük a laikus beszélő által is szlovák eredetűnek érzett elemeket, a laikus beszélő által a szlovákban idegen eredetűnek érzett elemeket, illetve az állandósult szókapcsolatokat; ez utóbbiak a kölcsönzés és a kódváltás határmezsgyéjén helyezkednek el. Nézzünk meg néhány példát az egyes csoportokra! 1. Szlovák eredetű elemek: SM *párki* ‘virslis’, vö. SS *párky*; SM *alobal* ‘alufólia’, vö. SS *alobal*; SM *bandaszka* ‘marmonkan-na’, vö. SS *bandaska*; SM *válenda* ‘heverő’, vö. SS és CS *válenda*; SM *zsumpa* ‘emésztőgödör’, vö. SS *žumpa*; SM *kalkulacska* ‘számológép’, vö. SS *kalkulačka*; SM *haszák* ‘állítható csavar-kulcs’, vö. SS *hasák*; SM *vlecska* ~ *lecska* ‘pót-kocsi’, vö. SS *vlečka*; SM *szanítka* ‘mentőautó’, vö. SS *sanítka*. 2. A szlovákban idegen eredetű szavak: SM *deratizáció* ‘patkányirtás, rágcsáló-irtás’, vö. SS *deratizácia*; SM *matrika* 1. ‘anyakönyv’, 2. ‘anyakönyvi hivatal’, vö. SS *matrika* 1. ‘~’, 2. ‘~’; SM *inventúra* ‘leltározás’, vö. SS *inventúra*; SM *kulturista* ‘testépítő’, vö. SS *kulturista*; SM *szkripta* ~ *szkriptum* ‘egyetemi/főiskolai (nyomtatott) jegyzet’, vö. SS *skriptá* (t.sz.); SM *tunel* ‘alagút’, vö. SS *tunel*; SM *areál* ‘telep’, vö. SS *areál*. 3. Állandósult szókapcsolatok: SM (és SS) *výpis z registra trestov* ‘erkölcsi bizonyítvány’; SM (és SS) *číslo občianskeho preukazu* ‘személyi igazolvány száma’; SM (és SS) *rodné číslo* ‘személyi szám’; SM (és SS) *podací listok* ‘feladóvevény’; SM (és SS) *rodný list* ‘születési anyakönyvi kivonat’.²²

A jelentéstani alapon elkülönített tulajdonnevek fő csoportjait a helynevek, a személynévek és az intézménynevek alkotják; az első két csoport esetében a határvonal a tényle-

21. Az SM szókincsét többféle, eltérő módszertanú kutatás keretében vizsgáltuk. Ezeket most nincs hely itt bemutatni, rövid áttekintésük más munkákban olvasható (Lanstyák 1999–2000: 18–19, Lanstyák 2006). Ezek a kutatások szolgáltak és szolgálnak a folyamatosan épülő szókészlettani adatbázis alapjául.

22. A szókapcsolatok kölcsönszó volta problematikus, leginkább a kódváltás és a kölcsönzés határmezsgyéjén álló alakulatoknak tekinthetjük őket. Használati gyakoriságuk, megállapodottságuk alapján inkább kölcsönszók, a magyar nyelv rendszerébe való beilleszkedésük hiánya, ill. nehézségei alapján inkább vendégelemek. Ez magyarázza eltérő közlés-módjukat.

ges kölcsönszavak és a magyar beszédbe kód-váltásként bekerülő vendégszavak közt sok esetben bizonytalan. Lássunk néhány példát! 1. Helynevek: SM (és MM) *Martin*, Turócszentmárton', vö. SS *Martin*; SM (és MM) *Hronská Dúbrava* 'Garamberzence', vö. SS *Hronská Dúbrava*;²³ SM (és MM) *Gondova ulica* ~ *Gondova utca*, vö. SS *Gondova ulica*; SM (és MM?) *Slaná* 'Sajó (folyó)', vö. SS *Slaná*; SM (és MM) *Slovenský raj* 'Szlovák paradicsom (a Gömör–Szepesi-érchegység egy része)' stb. 2. Személynevek: SM (és MM?) *Csókóvá* 1. 'Csókáné', 2. 'Csóka (kisasszony)'; SM (és MM) *Jánošík* 'a 17. század végén, 18. század elején élt, népi hőssé vált szlovák betyár'; SM (és MM) *Janko Král'* '19. századi romantikus költő'. 3. Intézménynevek: SM (és MM) *Malá scéna* 'Kisszínpad' (egy pozsonyi színház neve); SM (és MM) *Jednota* 'Egység'²⁴; SM *Slovenská sporiteľňa* 'Szlovák Takarékpénztár'.

A betűszók közt vannak tulajdonnévi és köznévi eredetűek. 1. Tulajdonnévi eredetű például az SM *eszenesz* (leírva: *SNS*) 'Szlovák Nemzeti Párt', vö. SS *esenes* (leírva: *SNS*) ~ *eseneska*; SM *véúbé* (leírva: *VÚB*) 'Általános Hitelbank', vö. SS *véúbé* ~ *véúbéčko* (leírva: *VÚB*); SM *pékáo* (leírva: *PKO*) 'Művelődési és Pihenőpark (Pozsonyban)', vö. SS *pékáo* (leírva: *PKO*). 2. Köznévi eredetű többek között az SM *dépéhá* (leírva: *DPH*) 'áfa', vö. SS *dépéhá* ~ *dépéháčko* (leírva: *DPH*); SM *icsó* (leírva: *IČO*) 'statisztikai jelzőszám', vö. SS *IČO*; SM *dics* (leírva: *DIČ*) 'adószám', vö. SS *DIČ*; SM *eszeró* ~ *eszerócska* 'kft' (leírva: s.r.o.), vö. SS *eseró* ~ *eseróčka* (s.r.o.).

3.1.2. Alaki kölcsönszók

Történetileg az alaki kölcsönszók olyan szó-készletű elemek, melyeknek hangalakja az átdó nyelvben található analóg szó hangalak-

jának hatására módosult, ahhoz igazodott. A szinkroniában egy szó akkor minősül alaki kölcsönszónak az SM-ben, ha megtalálható azonos vagy hasonló jelentésben mind az SS-ben, mind az MM-ben, miközben a szó SM hangalakja úgy tér el az MM hangalaktól, hogy az jobban hasonlít az SS szó hangalakjára. Ha a két lexémának a stílusértéke is különbözik az SS és az MM változatokban, az SM jelentés rendszerint hasonlóbb az SS jelentéshez, mint az MM jelentéshez. Pl. az *internát* 'kollégium, diákkotthon' alaki kölcsönszó az SM-ben, mivel mind hangalakjában, mind jelentésében jobban hasonlít az SS *internát*-ra, mint az MM *internátus*-ra. (Az *internát* szó mind az SS-ben, mind az SM-ben használható informális, mindennapi beszédhelyzetekben, ezzel szemben az MM-ben kihalóban van. Az SS-ben ezenkívül formális kontextusban is használatos.)

Az alaki kölcsönszók legnagyobb része görög-latin eredetű, ezért ezeket érdemes az áttekinthetőség kedvéért külön csoportként számon tartani. Ilyenek például az SM *kurz* 'tanfolyam, kurzus', vö. SS *kurz*, de MM *kurzus*; SM *primár* 'főorvos', vö. SS *primár*, de MM *primárius*; SM *prax* 'gyakorlat, praxis', vö. SS *prax*, de MM *praxis*; SM *diplom* 'oklevél', vö. SS *diplom*, de MM *diploma*; SM *pacient* 'beteg', vö. SS *pacient*, de MM *páciens*; SM *protéza* 'művégtag, műfogsor', vö. SS *protéza*, de MM *protézis*; SM *protokol* 'jegyzőkönyv', vö. SS *protokol*, de MM *protokoll*; SM *penále* 'bírság', vö. SS *penále*, de MM *pönálé*; SM *taksza* 'megszabott díj, taksa', vö. SS *taxa* [taksza], de MM *taksa*.

Bár a más eredetű alaki kölcsönszók nyelvenként nem alkotnak nagy csoportokat, számuk összességében mégsem jelentéktelen. Ilyenek például a német eredetű SM *pausál* 'átalány', vö. SS *paušál*, de MM *pausálé*; SM *jogurt* 'joghurt', vö. SS *jogurt*, de MM *joghurt*;

23. A kölcsönszavakat – mivel az átvéő nyelv részei – általában magyar helyesírással írjuk. A tulajdonnevek esetében ez azonban nem szokásos (vö. MM. *Helsinki*, *Washington*; *Ludwig van Beethoven*, *Thomas Alva Edison*), kivéve persze azokat, melyeknek hagyományos magyar formájuk van (pl. *Milánó*, *Bécs*; *Kálvin János*, *Verne Gyula*). Vö. Kiss Lajos (1988) eljárásával.

24. Egy fogyasztási szövetkezet és az általa működtetett étel-miszerüzletek neve.

a francia eredetű SM *bufet* ‘büfé, falatozó’, vö. SS *bufet*, de MM *büfé*; SM *kontrola* ‘ellenőrzés’, vö. SS *kontrola*, de MM *kontroll*; SM *dezert* ‘desszert’, vö. SS *dezert*, de MM *deszszert*; az angol eredetű SM *buldozér* ‘földtológép’, vö. SS *buldozér*, de MM *buldózer*; SM *sekk* ‘postai befizetési űrlap, csekk’, vö. SS *šek*, de MM *csekk*; stb.

A görög–latin eredetű MM szavak toldaléka-inak az SS mintához való hozzáigazítása egy ellenkező irányú folyamatot is kiváltott, a nemzetközi szavak relatinizálását MM megfelelőjük alapján. Mivel azonban a beszélők ezeket a megfelelőket nem mindig ismerik (igazából ezek gyakran az MM beszélők számára is ismeretlenek), a „relatinizálás” eredménye nem mindig azonos a szó MM (és egykori latin) hangalakjával. Ez a folyamat úgy is tekinthető, mint az átvevő nyelv rendszeréhez való hiperkorrekt alkalmazkodás (vö. 2.2.2.), hiszen a beszélők úgy vélik, ezekre a változtatásokra azért van szükség, hogy az érintett szó ne legyen „szlovák”. Ilyenek például a következők: SM *evidenció* ‘nyilvántartás’, vö. SS *evidencia* és MM *evidencia*; SM *abszenció* ‘hiány(zás)’, vö. SS *absencia* és MM *abszencia*; SM *tendenció* ‘tendencia’, vö. SS *tendencia* és MM *tendencia*; SM *kompetenció* ‘hatáskör’, vö. SS *kompetencia* és MM *kompetencia*; SM *monológus* ‘monológ’, vö. SS *monológ* és MM *monológ*; SM *dékánus* ‘dékán’, vö. SS *dekan* és MM *dékán*; SM *prémio* ‘prémium’, vö. SS *prémia*, de MM *prémium*; SM *antikvariátus* ‘antikvárium’, vö. SS *antikvariát*, de MM *antikvárium*; SM *szeriózus* ~ *szeriózis* ‘komoly, megbízható, korrekt’, vö. SS *seriózny*, de MM *szeriöz*.

3.1.3. Kalkok

Történetileg a kalkok (tükörszavak, tükörkifejezések és tükörszólások), illetve sajátos típusuk, a hibrid kalkok (hibrid tükörszavak és tükörkifejezések) olyan szóképzési egységek, melyek az átadó nyelv szavainak hatására jöttek létre az átvevő nyelvben úgy, hogy azok többé-kevésbé követik a modellként szolgáló

szavak alaki szerkezetét, vagy legalábbis jelentéstani szempontból hasonlóan motiváltak, mint átadó nyelvi modelljeik. A szinkronia szempontjából egy lexéma, amely (legalább részben) belső nyelvi elemekből áll, akkor minősül kalknak az SM-ben, ha az SS-ben van, az MM-ben viszont nincs modellje, azaz olyan megfelelője, melynek alaki szerkezete azonos vagy hasonló volna, vagy ha nem, akkor legalább a jelentéstani motiváltsága volna hasonló. Pl. az SM *orosztójas* ‘ kaszinótojás ’ szó nem található meg az egynyelvű MM szótárakban; helyettük az MM *kaszinótojás* használatos. Az SS-ben viszont van egy szóképzési elem, melynek azonos az alaki szerkezete és a jelentése: *ruské vajce* („orosz tojás”).

Míg a szorosabb értelemben vett kalkok kivétel nélkül átvevő nyelvi egységekből állnak – ezért egynemű kalkoknak nevezhetjük őket –, addig a hibrid kalkok legalább egy átadó nyelvi morfémát tartalmaznak. Az ilyen értelemben vett tükörszavak modellje nem lehet tőszó: összetett vagy képzett szónak, ill. ezek kombinációjának kell lennie. Tágabb értelemben azonban a kalkok közt tarthatjuk számon a tükörkifejezésekkel létrejött mozaikszavakat, ill. a hibrid töveket is.

A kalkok állhatnak egyetlen szóból, de állandósult szókapcsolatot is alkothatnak. Ezenkívül jelentéstani alapon különálló csoportként különíthetők el a tükörszólások. Nézzünk meg néhány példát az egyes csoportokra! 1. Tükörszavak: a) egynemű: SM *munkatöltet* ‘1. munkakör; 2. munkaköri leírás’, vö. SS *pracovní náplň* („munkatöltet”); SM *tekintetnélküli* ‘tapintatlan, figyelmetlen, érzéketlen, kíméletlen, könyörtelen’, vö. SS *bezohľadný* („tekintet nélküli”); SM *minőséges* ‘jó minőségű’, vö. SS *kvalitný* („minőség”); SM *kitárcsáz* ‘tárcsáz (telefonszámot)’, vö. SS *vytočiť* („kiforgat”); SM *szétír* ‘résztételekre bontva leír’, vö. SS *rozpísať* („szétír”); b) hibrid: SM *viberliszt* ‘rétesliszt’, vö. SS *výberová múka* („válogatási liszt”); SM *kípratal* ‘kirak, kihord’, vö. SS *vypratať* („kirak”, „kihord”). 2. Tükörkifejezések: a) egynemű: SM *javaslatot ad* ‘javas-

latot tesz’, vö. SS *podat’ návrh* („javaslatot ad”); SM *vizsgán van* ‘vizsgázik’, vö. SS *byť na skúške* („vizsgán van”); SM *távúton tanul* ‘levelező tagozaton tanul’, vö. SS *učit’ sa diaľkovo* („távolságilag tanul”); SM *fehér jogurt ~ joghurt* ‘natúr joghurt’, vö. SS *biely jogurt* („fehér joghurt”); SM *munkahivatal* ‘munkaügyi központ’, vö. SS *úrad práce* („a munka hivatala”); SM *polgári társulás* ‘egyesület’, vö. SS *občianske združenie* („polgári társulás”); b) hibrid: *balancot kap*, vö. SS *dostať balanc* („balancot kap”); SM *statutáris tag ~ statutáris képviselő* ‘cégjegyzésre jogosult személy’, vö. SS *štatutárny člen ~ štatutárny zástupca* („statutáris tag” ~ „statutáris képviselő”). 3. Tükörszólások: SM *semmiből semmi* ‘hirtelen-váratlan’, vö. SS *z ničoho nič* („semmiből semmi”); SM *kockában mondja el* ‘dióhéjban mondja el’, vö. SS *povedať v kocke* („kockában mondja el”); SM *kéztől van* ‘félre esik’, vö. SS *byť od ruky* („kéztől van”); SM *benne van az ujjá* ‘benne van a keze’, vö. SS *mať v tom prsty* („benne vannak az ujjai”).

3.1.4. Jelentésbeli kölcsönszók

A szorosabban vett jelentésbeli kölcsönszók történetileg nézve olyan szavak és állandósult szókapcsolatok, melyek egy vagy több jelentésükre átadó nyelvi megfelelőjük hatására tettek szert. Ha az átadó nyelvi lexémából indulunk ki, azt mondhatjuk, hogy az teljes egészében átvevő nyelvi morfé mával vagy morfé mákkal helyettesítődött (Haugen 1972: 91). Természetesebb azonban a beszélők szemszögéből tekinteni a folyamatot, és azt mondani, hogy az átvevő nyelvi szó használata új kontextusokra terjedt ki az átadó nyelv hatására, ennek eredményeként pedig a szó egy vagy több új denotatív jelentésre tett szert (l. Weinreich 1953/1974: 48); ez

tehát a nyelvtörténetből jól ismert jelentésbővülés egy sajátos esete (vö. Hadrovics 1992: 150–153). A szinkroniában egy lexéma akkor minősíthető jelentésbeli kölcsönszónak az SM-ben, ha az nem közvetlen kölcsönszó vagy kalk, s legalább egy olyan jelentése van az SM-ben, amely nincs meg az MM-ben, megtalálható viszont a szó SS megfelelőjének jelentésszerkezetében. Pl. a SM *kihív* ige az MM-ben is meglévő jelentéseken túl ‘(filmet) előhív’ jelentésben is használatos. Ez a jelentés megtalálható az SS *vyvolať* ige jelentésszerkezetében, melynek alapjelentése ‘(kinti helyre hív)’ megegyezik a MM *kihív* szóéval. Ezért az SM *kihív* ige ‘(filmet) előhív’ jelentését „kölcsönjelentés”-nek vagy „tükörjelentés”-nek nevezzük.

A jelentéskölcsönzés föltételezi, hogy az átadó nyelvi lexémában és átvevő nyelvi megfelelőjében van valami közös: hangalakjuk, jelentésszerkezetük vagy mindkettő hasonló lehet a két nyelvben. Ennek alapján szokták megkülönböztetni a homofon, homológ és analóg szavakat (Haugen 1949: 283; 1972: 92).

1. A nyelvközi homofonok olyan szavak, melyek hangalakja a két nyelvben azonos vagy hasonló, jelentésszerkezetük viszont teljesen eltérő. Ilyen pl. az SM *diéta* ‘napidíj’, vö. SS *diéta* ‘~’, de MM és SM *diéta* ‘egészségügyi szempontokat követő étrend’; SM *dressz* ‘mosogató (a konyhaszekrény részeként)’, vö. SS *drež* ‘~’, de MM és SM *dressz* ‘mez’; SM *fix* (fn.) ‘filctoll’, vö. SS *fixka* ‘~’, de MM és SM *fix* (mn.) ‘állandó; szilárd; merev’; SM *lista* ‘léc’, vö. SS *lišta* ‘~’, de MM és SM *lista* ‘jegyzék, névsor’; SM *polozska* [poloska] ‘tétel; könyvvitelben egységes megnevezés alatt szereplő összeg’, vö. SS *položka* ‘~’, de MM és SM *poloska* ‘vérszívó rovarfajta’.²⁵

25. Mivel az SM kölcsönszó és az MM-ben is használatos szó, mellyel az SM kölcsönszó hangalakja egybeesik, két önálló lexéma, voltaképpen a homofonok nem is tartoznak a jelentésbeli kölcsönszavak közé, elvszerűbb volna a közvetlen kölcsönszavak közt számon tartani őket. A kölcsönzés folyamatát tekintve azonban igenis van hasonlóság a homofonok és a valódi jelentésbeli kölcsönszók létrejötte között; az azonos vagy nagyon hasonló hangalakú szó meglétét a beszélők valószínűleg hasonlóan élik meg, akár van a kettő közt jelentéskülönbség, akár nem. Erre a szlovákiai magyar nyelvváltozatokból nem tudunk teljesen meggyőző bizonyító példát hozni, de azért utalhatunk az említett SM *dressz* ‘mosogató’ szóra, melynek hangalakjára az MM és SM ‘mez’ szó gyakorolható hatást.

2. A nyelvközi homológok olyan szavak, melyeknek a két nyelvben teljesen eltérő a hangalakjuk, de azonos vagy hasonló a jelentésszerkezetük. A nagyszámú példa közül a következőket emelhetjük ki: SM *ül* 1. ‘testének alsó részére nehezedve nyugszik’, 2. ‘stimmel’, vö. SS *sediet* 1. ‘~’, 2. ‘~’, de MM *ül* csak ‘testének alsó részére nehezedve nyugszik’²⁶; SM *bejárat* 1. ‘a bejutást lehetővé tevő nyílás, ajtó, kapu’, 2. lépcsőház mint a szalagház egyik egysége’, vö. SS *vchod* 1. ‘~’, 2. ‘~’, de MM *bejárat* csak ‘a bejutást lehetővé tevő nyílás, ajtó, kapu’; SM *iskolázás* 1. ‘iskolába járatás’, 2. ‘tanfolyam’, vö. SS *školenie* 1. ‘~’, 2. ‘~’, de MM *iskolázás* csak ‘iskolába járatás’; SM *nyomda* 1. ‘nyomatással sokszorosítást végző üzem’, 2. ‘számítógép nyomtatója’, vö. SS *tlačiareň* 1. ‘~’, 2. ‘~’, de MM *nyomda* csak ‘nyomatással sokszorosítást végző üzem’; SM *kiír* 1. (írásból, könyvből valamely részeket) felír; 2. ‘(orvos gyógyszer) felír’, vö. SS *vypísať* 1. ‘~’, 2. ‘~’, de MM *kiír* csak ‘(írásból, könyvből valamely részeket) felír’.

3. A nyelvközi analógok olyan szavak, melyeknek mind hangalakjuk, mind jelentésszerkezetük többé-kevésbé azonos, ill. hasonló a két nyelvben. Az analógok jelentésszerkezetének „hasonlósága” egy vagy több azonos, ill. hasonló és ugyanakkor egy vagy több eltérő jelentés meglétét jelenti. A két szót a részleges hangalakbeli eltérés ellenére a beszélők „nyelvközileg” azonosítják, s az átvevő nyelvi szó fölveszi a vele azonosított átdadó nyelvi szóinak az átvevő nyelvben addig meg nem lévő jelentését. A példák száma itt is nagy, csak néhányat mutathatunk be közülük: SM *szirup* 1. ‘gyógyszerként használt sűrű cukoroldat’, 2. ‘szörp’, vö. SS *sirup* 1. ‘~’, 2. ‘~’, de MM *szirup* csak ‘gyógyszerszerű használt sűrű cukoroldat’; SM *pohár* 1. ‘kisebb ivőedény’, 2. ‘befőttesüveg’, 3. ‘kupa, sportolónak adott serleg’, vö. SS *pohár* 1. ‘~’, 2. ‘~’, 3. ‘~’, de MM *pohár* csak ‘kisebb ivőedény’; SM *szatelit* ~ *szatellit* 1.

‘műhold’, 2. ‘parabolaantenna, műholdvevő’, vö. SS *satelit* 1. ‘~’, 2. ‘~’, de MM *szatellit* csak ‘műhold’; SM *kataszter* 1. ‘ingatlan-nyilvántartási terület’, 2. ‘ingatlan-nyilvántartási könyv, telekkönyv’, vö. SS *kataster* 1. ‘~’, 2. ‘~’, de MM *kataszter* csak ‘ingatlan-nyilvántartási könyv, telekkönyv’; SM *boróka* 1. ‘boróka (Juniperus)’, 2. ‘erdeifenyő (Pinus silvestris)’, vö. SS *borievka* csak ‘boróka’ és SS *borovica* csak ‘erdeifenyő’, de MM *boróka* csak ‘boróka’; SM *málna* 1. ‘málna (Rubus idaeus)’, 2. ‘üditőital’, vö. SS *malina* csak ‘málna’ és *malinovka* csak ‘üditőital’, de MM *málna* csak ‘málna’ (és ‘málnaszörp’); SM *repró* 1. ‘műalkotás sokszorosított másolata’, 2. ‘hangfal’, vö. SS *reprodukcja* csak ‘műalkotás sokszorosított másolata’ és SS *reprák* ~ *reproduktor* ‘hangszóró’, de MM *repró* csak ‘műalkotás sokszorosított másolata’.

3.1.5. Stilisztikai kölcsönszavak

A jelentésbeli kölcsönszók sajátos alcsoportjaként tartjuk számon a stilisztikai kölcsönszavakat. Ezek történetileg olyan lexémák, melyeknek az átdadó nyelvi modell hatására megváltozott a stílusértékük. Azt a folyamatot, melynek során az átvevő nyelvi lexémák stílusértéke átdadó nyelvi modelljük stílusértékének hatására megváltozik, „stílusérték-kölcsönzés”-nek nevezzük; e folyamat végeredményeként jönnek létre a stilisztikai kölcsönszavak. A szinkroniában egy lexéma akkor tekinthető SM stilisztikai kölcsönszónak, ha az nem közvetlen kölcsönszó vagy kalk, stílusértéke pedig vagy azonos SS modelljével, vagy legalábbis közelebb áll hozzá, mint ugyanazon lexéma MM stílusértékéhez. Például az SM *inspektor* ‘tanfelügyelő’ szót nem minősíthetjük közvetlen kölcsönszónak, mivel az MM szótárakban is megtalálható; kalknak természetesen még kevésbé tekinthetjük, hiszen az *inspektor* a magyarban alaktanilag nem is elemezhető. Stílusértékét tekintve az *inspektor* az

26. Mindazonáltal az *ül* szó néhány MM átvitt használata közel áll az SM *ül* ‘stimmel’ szóéhoz (pl. *ült az, amit mondott* ‘találó volt’), mégsem azonos vele.

SM-ben kollokvialis, olykor még formális kontextusokban is előfordul. Az SS *inšpektor* szó – az SM *inspektor* modellje – semleges stílusértékű, azaz mind formális, mind informális kontextusban használatos; ezzel szemben az MM *inspektor* régies, az élőbeszédben nemigen használatos. Mivel tehát az *inspektor* szó SM stílusértéke közelebb áll az SS *inšpektor* szóéhoz, mint az *inspektor* szó MM stílusértékéhez, az SM *inspektor*-t stilisztikai kölcsönszónak minősíthetjük.

Amint a meghatározásokból is kiviláglik, annak, hogy egy, az MM-ben is meglévő szót stilisztikai kölcsönszónak minősítsünk az SM-ben, nem feltétele, hogy a stílusértéke az SM-ben azonos legyen SS megfelelőjével. Az SM és az SS szó stílusértéke nagyon gyakran eltér egymástól, aminek az az oka, hogy a legtöbb esetben az SM-ben az SM szó mellett annak szokásos MM megfelelője is él, míg a szó SS megfelelőjének sok esetben nincs szinonimája. Ez a helyzet a fentebb bemutatott SM *inspektor*, ill. SS *inšpektor* esetében is. Az SS *inšpektornak* nincs az SS-ben szinonimája, így az értelemszerűen mindenfajta kontextusban használatos, s ezért semleges stílusértékű. Ezzel szemben az SM *inspektor* mellett az MM *tanfelügyelő* is él; az *inspektor* inkább a kevésbé formális beszédhelyzetekben használatos (főképp élőszóban), a *tanfelügyelő* inkább a formális beszédhelyzetekben (különösen pedig írásban), s ennek megfelelően az *inspektor* szó stílusértéke nem semleges, hanem inkább kollokvialis, a *tanfelügyelő* pedig formális.

Az SM stilisztikai kölcsönszavak határesei az abszolút kontaktusjelenségeknek, mivel mint szóalakok megvannak az MM-ben is, s a legtöbb esetben szokásos MM megfelelőjükkel váltakozva használatosak, vagyis a helyzet úgy is felfogható, hogy az SM és az MM között ilyenkor alapvetően gyakorisági különbségek vannak.

A stilisztikai kölcsönszavak értelemszerűen nem lehetnek homofonok, ezért csak két cso-

portjukat, a homológ és az analóg stilisztikai kölcsönszavakat különböztetjük meg, s mutatunk be néhány jellemző példát az SM nyelv-változatokból.

1. Homológ stilisztikai kölcsönszavak pl. az SM *kihágás* ‘szabálysértés’ (semleges), vö. SS *priestupok* („átlépés”) (semleges), de MM *kihágás* (régies); SM *házasságlevél* ‘házassági anyakönyvi kivonat’ (semleges), vö. SS *sobášny list* („esküvői levél”) (semleges), de MM *házasságlevél* (régies); SM *inasiskola* ‘szakmunkásképző’ (kollokvialis), vö. SS *učňovská škola* („inasiskola”) (semleges), de MM *inasiskola* (régies); SM *könyvelés* 1. ‘a könyvvitel megvalósítása’ (semleges), 2. ‘könyvvitel’ (semleges), vö. SS *účtovníctvo* 1. ‘~’ (semleges), 2. ‘~’ (semleges), de MM 1. ‘a könyvvitel megvalósítása’ (semleges), 2. ‘könyvvitel’ (kollokvialis). Az állandósult szókapcsolatok közül homofon stilisztikai kölcsönszó pl. az SM *születési bizonyítvány* ‘születési anyakönyvi kivonat’ (semleges), vö. SS *rodný list* („születési levél”) (semleges), de MM *születési bizonyítvány* (régies); SM *fizikai személy* ‘természetes személy, magánszemély’ (semleges), vö. SS *fyzická osoba* („fizikai személy”) (semleges), de MM *fizikai személy* (elavult); SM *egyszerű könyvelés* ‘egyszeres könyvvitel’ (semleges), vö. SS *jednoduché účtovníctvo* („egyszerű könyvelés”) (semleges), de MM *egyszerű könyvelés* (elavult).

2. Analóg stilisztikai kölcsönszavak például a következők: SM *kaszárnya* ‘laktanya’ (semleges), vö. SS *kasáreň*²⁷, ill. CS *kasárna* (semleges), de MM *kaszárnya* (régies); SM *rekreáció* ‘üdülés’ (semleges), vö. SS *rekreácia* (semleges), de MM *rekreáció* (elavult); SM *katedra* ‘tanszék’ (kollokvialis), vö. SS *katedra* (enyhén régies); SM *szvetter* ‘kardigán (mindig gombos)’ (kollokvialis, csaknem semleges), vö. SS *sveter* (semleges), de MM *szvetter* (elavuló); SM *kapitány* ‘(hadseregben) százados’ (kollokvialis), vö. SS *kapitán* (semleges), de MM *kapi-*

27. Általában többes számú *kasárne* formában használatos az SS-ben.

tány (ebben a jelentésben elavult); SM *argumentum* ‘érv’ (enyhén formális), vö. SS *argument* (semleges), de MM *argumentum* (formális); SM *certifikátum* ‘bizonylat’ (formális), vö. SS *certifikát* (semleges), de MM *certifikátum* (elavult). Összetett szó részeként, azaz kötött morfémaként stilisztikai kölcsönszó pl. az SM *fogpaszta* ‘fogkrém’ (semleges), vö. SS *zubná pasta* (semleges), de MM *fogpaszta* (enyhén régies); SM *tatármártás* ‘tartármártás’ (semleges), vö. SS *tatárska omáčka* (semleges), de MM *tatármártás* (stilisztikailag jelölt).

3.2. Hangtani kölcsönzés

A hangtanban a közvetlen kölcsönzés fonetikai szinten hangszínárnyalat-kölcsönzés, fonológiai szinten pedig fonémakölcsönzés. A hangtani kölcsönzés közvetett módját képviseli a fonológiai szabályok kölcsönzése.

Az egész SM beszélőközösségre jellemző fonetikai kölcsönzésről nem tudunk; a beszélők egyes csoportjai kétségtelenül magukon hordozzák az SS nyelv fonetikájának hatását, ám nagyon gyakran ez a jelenség még feltehetőleg interferenciának tekinthető. Megfigyeléseink szerint bizonyos palóc peremterületeken – mindenekelőtt néhány szlovák többségű városban – a várt palócos akcentus helyett (a kerekítetlen *a*, a némileg zártabb *e*, *ě* és a kerekítettebb *á*) egyes beszélőknél mintha inkább szlovákos színezetű hangszínárnyalatokat hallanánk (a kerekítetlen *a* zártabb, mint a palócban általában; az *á* nem kerekített, csupán zártabb a standard magyarnál, akárcsak a szlovákban; hasonlóképpen az *e* is zártabb a palócban szokásosnál).

Fonémakölcsönzésre az SM nyelvváltozatokból nincs példánk. Látszólag ilyen a *ch* [χ] ejtése számos nemzetközi szóban (pl. *mechanika*, *pszichológia*) és a szlovák eredetű kölcsönszavakban is (pl. *chata* ‘víkendház’, *chripka* ‘influenza’). Mégsem beszélhetünk egyértelműen fonémakölcsönzésről, mivel a veláris zöngétlen spiráns – a /h/ allofonjaként az MM-ben is használatos, vö. *doh* [doχ], de

dohhal [dohhal]), ezenkívül bizonyos hangtani helyzetben az MM beszélők egy része a nemzetközi szavakban is ejt *ch*-féle hangot, pl. *archaikus*, *monarchia*.

Ami a fonológiai szabályok kölcsönzését illeti, ide tartozik a főtebb már a *névhasználat* szóval illusztrált jelenség, a *h* zöngétlenítő hatásának elmaradása *v* előtt, pl. SM *nyelvhelyesség* [nyelvhejesség], SM *nyelvhez* [nyelvhez], SM *táv hívás* [táv hívás]. Amennyiben a *ch* ejtését nemzetközi szavakban nem minősítjük fonémakölcsönzésnek, úgy tekinthetjük, hogy a *ch* az SM-ben szlovák hatásra olyan hangtani helyzetekben is megjelenhet (mindenekelőtt szó elején és két magánhangzó közt), ahol az MM-ben *h*-val „helyettesítődik” (pl. *charta*, *szacharin*, *machináció*), így tehát ezt a jelenséget is a fonológiai szabályok kölcsönzésekként könyvelhetjük el. Ezt a jelenséget Haugen (1972: 99) „fonémikus újraelosztás”-nak (phonemic redistribution) nevezi.

3.3. Alaktani kölcsönzés

Az alaktan területéről közvetlen kölcsönzésre (képzőknek, jeleknek vagy ragoknak a szlovákból való közvetlen átvételére) nincs igazán jó példánk, egy ilyen kölcsönzés az 1918 utáni magyar–szlovák kétnyelvűség jellege és időtartama alapján nem is várható. Mégis érdemes megemlíteni az SM *mamuszki* ‘botos’ szót, melynek töve, a *mamusz* közma-gyar szókészleti elem, képzőszerű végződése viszont, a *-ki* elem SS eredetű. Az SS-ből számos olyan szó került át az SM-be, amely ezt az elemet tartalmazza, s közülük több éppen különféle típusú lábbelit jelöl, pl. SM *teniszki* ‘teniszcipő’, vö. SS *tenisky* (t.sz.); SM *botaszki* ‘botaszcipő’, vö. SS *botasky* (t.sz.); SM *kopacski* ‘focicipő’, vö. SS *kopačky* (t.sz.); SM *cvicski* ‘tornacipő’, vö. SS *cvičky* (t.sz.), HS *tramki* ‘bokáig érő vászon tornacipő’, vö. SS *trampky* (t.sz.); stb. Mivel az SM *mamuszki* esetében a *-ki* végződés nem SS eredetű szóhoz kapcsolódik, hanem eredeti magyar elemhez, azt mondhatjuk, hogy a *-ki* végződés meg-

indult a sajátos SM képzővé válás útján (l. még Lanstyák–Szabó Mihály 2005).

Ami a közvetett kölcsönzést illeti, toldalékok denotatív jelentésének kölcsönzéséről nem tudunk ugyan beszámolni, ellenben gyakorisági eltérésként megemlíthetjük a kicsinyítő képzős formák szokatlanul gyakori használatát, különösen a szlovákdomináns beszélők körében. Mivel a kimutatott kicsinyítő képzős SM alakulatok létező formák az MM-ben (pl. *kenyérke, kezecke, sőt kávécska*), alapvetően relatív kontaktusjelenségről van szó.²⁸ (A részletekre l. Lanstyák 2000a: 200–205.)

3.4. Mondattani kölcsönzés

A mondattant érintő kölcsönzés az SM-ben szinte kizárólag közvetett kölcsönzés: grammatikai szerepű morfémák közvetlen átvételéről nincs tudomásunk, noha interferenciajelenségeként egy-egy szlovák kötőszó megjelenhet a szlovákul gyakran beszélők magyar nyelvhasználatában, de ezek vendégszónak minősülnek, vagyis bázisstartó kódváltásról van szó. Formaszó jelentéskölcsönzésére esetleg a *mire?* ‘miért’ kérdő határozószó lehet példa, amely felépítésében és jelentésében feltűnően hasonlít a szlovák *načo?* alakra. Például *Mire jöttél ide?* ‘Miért jöttél ide?’ *Mire kell annyit nyafognod?* ‘Miért kell annyit nyafognod?’

3.4.1. Vonatkölcsönzés

Az SS nyelv hatása az SM változatok mondattanára ritkán nyilvánul meg az egynyelvű változatoktól abszolút módon eltérő formák kialakulásában. Az abszolút mondattani kontaktusjelenségek ritka példája a vonatkölcsönzés. Vonzatkölcsönzésről akkor beszélünk, ha az átvető nyelvben a szintagmák alaptagjaként szereplő igéhez, melléknévhez vagy főnévhez a meghatározó tag

szerepét betöltő névszó új raggal kezd el kapcsolódni, olyannal, melynek jelentésszerkezete jobban hasonlít a forrásnyelvi megfelelőjéhez, mint az eredeti ragé. Kölcsönvonzatok az SM-ben többek között a következők: SM *operál/műt vmire* (pl. *epéjére*), vö. MM *epéjével*, de SS *operovat na žlčník* ‘epére operálni’; SM *kulcs vmitől* (pl. *ettől a szekrénytől nincs kulcsom*), vö. MM *ehhez a szekrényhez*, de SS *od tejto skrine nemám kľúč* ‘ettől a szekrénytől nincs kulcsom’; SM *ebédre megy* (pl. *Józsik nincs itt, ebédre ment, de mindjárt visszajön*), vö. MM *ebédelni ment*, de SS *išiel na obed* ‘ebédre ment’; SM *vki után megy* (pl. *A tanár úr után jöttem, ráér most egy kicsit?*), vö. MM *a főnökhöz*, de SS *za šéfom* ‘a főnök után’; SM *hív vkinek (telefonon)* (pl. *holnap majd hívok neked*); vö. MM *főlhívlak*, de SS *zajtra ti zavolám* ‘holnap hívok neked’. Idegen szó is kaphat szlovák mintára új vonzatot; pl. az *interpellál* ige a sajtóban tárgyassá vált, SM *interpellálja a minisztert*, vö. MM *interpellál a miniszterhez*, de SS *interpelovat ministra* ‘interpellálni a minisztert’.

Nyelvművelőinktől sokat ostorozott ‘hiba’ a superessívus használata az MM inessívusának helyén néhány, az oktatás területéhez kapcsolódó szóban, pl. SM *alapiskolán ~ középiskolán ~ gimnáziumon tanít/tanul*, SM *internátuson ~ ezen a szobán lakik* stb. Empirikus kutatásaink megerősítették azt a feltételezésünket, hogy az SM *alapiskolán* és *középiskolán tanít/tanul* jóval gyakoribbak az SM *gimnáziumon tanít/tanul* szerkezeteknél, nyilván azért, mert direkter MM analógia támogatja őket (vö. MM és SM *főiskolán tanít/tanul, iskolán ‘tanfolyamon’ van*). Ez az analógia magyarázhatja azt is, hogy a *középiskola* esetében a külvizonyragos forma kutatásainkban a magyarországi adatközlők válaszaiban is előfordult.

Az oktatás témakörén belül maradván meg kell említeni, hogy a Magyarországon marginá-

28. Ha a gyakorisági eltérések rögzülnek, s az érintett nyelvváltozatokra jellemzővé válnak, az illető kicsinyítő képzős szavak stílusértéke megváltozhat (az SM-ben kevésbé lesznek stilisztikailag jelöltek, mint az MM-ben), ezáltal pedig voltaképpen abszolút kontaktusjelenségek jönnek létre. (Vö. a stílusérték-kölcsönzésnek fentebb, 3.1.4. alatt említett eseteivel.)

lis *alsó/felső tagozaton tanít/tanul* forma Szlovákiában szinte kizárólagos, a központi sajtó is használja, a magyarországi standard *alsó/felső tagozatban tanít/tanul* formákra a sajtóból nincs is példánk.

3.4.2. Szórend

Ami a szórendi eltéréseket illeti, ezek zöme is relatív kontaktusjelenség, vagyis az SS-ben kontaktusváltozatnak minősülő forma az MM-ben is él. Nevezetes kivételt képez az SM *Mit én tudom!* kifejezés, amelyet mintegy kövületként, idiomaszerűen használnak ilyen szórenddel a beszélők, nyilvánvalóan az SS *čo ja viem!* „Mit én tudom!” hatására. Elképzelhető, hogy a kifejezés egyes régiókban a kontaktusjelenségek régi, 1918 előtti rétegéhez tartozik.

A szórendi eltérések zöme gyakorisági, pl. a *menni kell* : *kell menni* kettőssége vagy a jelzős szerkezetek váltakozása jelzői értékű hátravetett határozókkal (*a falon lévő tábla* : *a tábla a falon*). Mindkét típust empirikusan is vizsgáltuk, ám egyelőre a kontaktushatást nem sikerült egyértelműen kimutatni, részben valószínűleg a 2.2.2. alatt említett normatúltesítés miatt. A jelzői értékű hátravetett határozók sajátos típusa az, amely *-(j)ú* *-(j)ű* vagy *-s* képzős, valamivel való ellátottságot jelentő melléknevet tartalmazó jelzős szerkezeteket helyettesít; az indoeurópai megoldás valószínűleg főleg a szlovákdomináns kétnyelvűekre jellemző (s az is lehet, hogy csupán interferenciajelenségről van szó), pl. *becsengetett hozzám egy fiatalasszony hosszú hajjal és szemüveggel* ‘hosszúhajú, szemüveges fiatalasszony’. Ezt a jelenséget empirikusan nem vizsgáltuk.

Itt említjük meg, hogy írásban – például magánlevelekben – indoeurópai szórendű keltezéssel is lehet találkozni, vagyis pl. 23. szept. 1998. Ez nyilván a hivatali szlovák egynyelvűségnek, illetve a szlovák dátumbélyegzők kizárólagos használatának hatása.

3.4.3. A személytelenség kifejezése

A szenvedő igeragozás eltűnésével a magyarban nehézkessé vált a személytelenség kifejezése. Ezt különösen azok a kétnyelvű magyarok érzik világszerte, akiknek másodnyelvében könnyű személytelenül fogalmazni. Nem véletlen, hogy a problémára négyféle magyar–szláv kétnyelvűségi környezetből is találtunk példát.²⁹ A jelenséget mégis kevésbé ismerjük. A cselekvő megnevezésének elkerülésére lényegében ugyanazokat a szerkezeti megoldásokat találjuk a határ mindkét oldalán, de gyakoriságuk eltérő lehet. Így például benyomásaink szerint a nyelvművelő irodalomban „terpeszkedő”-nek bélyegzett kifejezéseknek legalábbis egyes típusai (pl. *megrendezésre kerül*) mintha az SM-ben ritkábbak lennének, mint az MM-ben, a létige és határozói igenév kapcsolatának ilyen célokra való használata viszont gyakoribb (pl. *meg lett rendezve*).

3.4.4. Számbeli egyeztetés

A magyar nyelv egyik tipológiai sajátosságából adódóan a mennyiségjelző után a jelzett szó általában egyes számban áll, noha vannak már e szabály alól kivételek (pl. *összes művei* v. *műve*, *a többi körülmény* v. *körülmények*). Szórványosan, nyelvbottlásszerűen, a gyermeknyelvben és olykor a nyelvjárásokban más mennyiségjelzők után is előfordul a többes szám (*sok házak*) az MM beszélőközösségben is, ám ez kívül áll a standard normán. Az SM beszélőközösségben a többes számú használatra még a sajtóból is vannak példáink (*sok más irodalmi művek szerzőjéről*, *számos olyan létesítményeik vannak...*, *az önök számtalan leveleiből*), az ilyen egyeztetést azonban inkább alkalmi kontaktusjelenségnek (interferenciajelenségnek) kell tekinteni, mintsem állandósult kontaktusjelenségnek (kölcsonzésnek). Erre utalnak egyik empirikus vizsgálatunk eredményei

29. Szlovákiai: Jakab (1980: 176); kárpátalji: Kótyuk (1991: 69); vajdasági: Kossa (1978: 255); szlovéniai: Bokor (1990: 41).

is, melyben a szlovák iskolába járó középiskolások többszörösen nagyobb mértékben használták a *számos* jelző után a többes számú *helyeken* főnevet, mint a másik két csoport diákjai, a magyar tannyelvű iskolába járó szlovákiai magyar diákok, ill. egynyelvű magyarországi diákok (Lanstyák–Szabómihály 1997: 84).³⁰

3.4.5. A kötelező másodnyelvi kategóriák miatti redundancia

A kétnyelvűség hatása nemcsak a beszélők első nyelvében meglévő, de a másodikból hiányzó elemek elhagyásában nyilvánulhat meg, hanem annak ellenkezőjében is, az első nyelvben testes morfémával nem vagy ritkábban jelölt kategóriák nagyobb arányú jelölésében a másodnyelv hatására.

A jelenség egyik jellegzetes példáját a női foglalkozásnevek esetében jelentkező ún. feminizálás képviseli. Bár egyes, eleve nőkhöz kötődő foglalkozásnevek az MM-ben is mindig *-nő* utótagot kapnak (pl. *mosónő, óvónő, varrónő*), mások – főként, ha a beszédhelyzetből vagy a szövegösszefüggésből világos, hogy nőről van szó – rendszerint generikus (azaz *-nő* utótag nélküli) formájukban használatosak (pl. *kalauz, sportoló, egyetemi hallgató, tolvaj*), s vannak köztes esetek is, amikor mindkét forma egyaránt természetes (pl. *Marika énekes, színész, fodrász ~ Marika énekesnő, színésznő, fodrásznő*). Ezzel szemben az SS-ben – amely három nyelvtani nemet különböztet meg – a nemre való utalás kötelező, s ez a tény befolyásolja a *-nő* utótagú formák előfordulási gyakoriságát az SM-ben. A *-nő* utótagú formák nagyobb gyakoriságát az SM-ben az MM-hez viszonyítva több empirikus kutatásban is sikerült egyértelműen kimutatnunk (l. Lanstyák–Szabómihály 1997: 71–74, Lanstyák 2000a: 221–223).³¹

A másodnyelvi kötelező kategóriák miatti redundancia másik vizsgált esetét a személynév névmási tárgy gyakoribb kitétele képviseli (pl. *látsz : látsz engem, látlak : látlak téged, látom : látom őt*), olyan esetekben, amikor azt a tárgyas igei személyrag (többékevésbé) nélkülözhetővé teszi. A szlovákban a névmási tárgy kitétele kötelező, így a kétnyelvű beszélők az egynyelvűekénél nagyobb késztést éreznek a névmási tárgy használatára, amint ezt kutatásainkban sikerült is kimutatnunk (l. Lanstyák–Szabómihály 1997: 90–91; Lanstyák 2000a: 223–226).

3.5. Kölcsönzés pragmatikai síkon (diskurzus)

A pragmatikai szabálykölcönzések zöme a „T–V” problémához kapcsolódik (tegeződés-magázódás, az ezzel járó köszönésekkel és megszólításokkal együtt). A mai helyzetet egyrészt a falusi hagyomány a magyarországinál erősebb érvényesülése (az SM beszélők zöme falulakó, l. 2.1.1.), másrészt pedig a kontaktushelyzet határozza meg. Mind a tegeződés-magázódás, mind pedig a megszólítások tekintetében az SM beszélők egyfajta átmenetet képviselnek az MM és az SS beszélők közt. A jelenség a 2.1.2. alatt tárgyalt konzervatívizmus egyik megnyilvánulása.

Ami a tegeződést illeti, megfigyeléseink szerint főleg a fiatalabb SM beszélők első találkozás alkalmával könnyebben kezdenek el önkéntelenül (és külön szertartás nélkül) tegeződni, mint a szlovákok, akkor is, ha ellenkező neműek. Ha viszont nem fiatalokról van szó, vagy pedig teljesen alkalmi a találkozás, olyan, hogy a beszéd társakat semmi láthatóan közös dolog nem köti össze, a tegeződés szokatlanabb, mint Magyarországon. A köszöné-

30. A példamondat a következő volt: *Számos hely...: vállalatok..., üzemek..., intézmények... tartottak tiltakozó sztrájkot a munkások.*

31. A „feminizáló” formák erős jelentkezése nem feltétlenül egyszerűen kontaktushatás, jelentős szerepet játszhat benne a normatúltesítés (2.2.2.) is. A nemre explicit módon utaló formák nyilván pontosabbnak, és így „helyesebb”-nek érződhetnek.

sekről elmondható, hogy az SM férfiak zöme – nemcsak falun, hanem városban is – napszakhoz illő köszönéseket alkalmaz minden nővel szemben, tehát nem olyan elterjedt a „csókolomozás”, mint Magyarországon. Másfelől viszont az SM gyerekek rendszerint minden felnőttnek *csókolommal* köszönnek (az óvónak is), szemben a szlovák gyerekekkel, akik számára természetes a napszakhoz igazodó köszönés (*Dobré ráno!* ‘Jó reggelt!’ stb.) és a *Do videnia!* ‘Viszontlátásra!’.

Ami az informális megszólításokat illeti, megfigyeléseink szerint itt nincs lényeges különbség az MM gyakorlathoz képest, kivéve, hogy az *öregem*-félék valószínűleg ritkábbak, mint a határ túloldalán (s talán a *Sanyikám*-féle bizalmaskodó megszólítások is). Az a tény viszont, hogy a formális megszólítás Magyarországon is sok gondot okoz, kedvez a másodnyelv hatásának. Mivel magyarul szinte lehetetlen megfelelő módon megszólítani mondjuk egy buszsofőrt vagy egy kalauzt (legfőlőbb megszólításpótló „*Legyen szíves*”-sel fordulhatunk hozzá), előfordul, hogy – mintegy kódváltásképpen – a magyar alapnyelven folyó beszélgetésben is szlovák a sofőr, kalauz megszólítása. Alternatív megoldásként a szinte bárkire alkalmazható *Főnök úr*-t lehet használni. A nők megszólítása szintén gondot okoz az anyaországban is; nyilvánvalóan a nehézségek kiküszöbölésére született meg az SM *panyika*, *panyikám*, az SS *pani*, ill. *panika* ‘hölgyem, asszonyom’ felhasználásával.

A magyar hagyomány érvényesülését láthatjuk abban, hogy a tanárok a diákokat sokkal gyakrabban szólítják keresztnéven, mint a szlovákok, akiknél természetes a vezetékneven való szólítás. Paradox módon a „magyar hagyomány” érvényesülését a kontaktushelyzet is elősegítheti: mivel az SM beszélők gyakrabban érzik szükségét a természetes nemre való utalásnak, mint az egynyelvű MM beszélők, idegenkednek a nőre vonatkoztatott *Pólya*, *Rácz*-féle – Magyarországon sem túl udvarias – megszólításoktól. Ez pedig kedvez a keresztnévek használatának. Említésképpen viszont, különö-

sen ha az illetőnek a keresztnévét a beszélő nem ismeri, s hajadonról van szó, magyarokra való utaláskor is gyakran folyamodnak a *Pólyová*, *Ráczová*-féle alakok használatához (asszonyok esetében lehetőség van a *Pólyáné*, *Ráczné*-formák alkalmazására, amelyek jól megoldják a nemre való utalás problémáját); a *Pólyová*, *Ráczová*-félék használatára már Arany A. László is utal a két háború közötti időszak vonatkozásában (l. 1943/1998: 19).

1989 előtt az iskolákban az előírt megszólítás a *tanító* ~ *tanár* ~ *igazgató elvtárs* és *tanító* ~ *tanár* ~ *igazgató elvtársnő* volt. Az utóbbi mellett a *tanító néni* ~ *tanárnő* változatot is használták. A pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékén az oktatók a *tanár úr* megszólítást várták el, s az elsőéves hallgatókat erre rövid úton átszoktatták. Megjegyzem még, hogy az SS óvodákban 1989 előtt használt *súdučka učiteľka* „tanító (óvó) elvtársnő” megszólítást az SM beszélők ízlése semmiféle ideológiai nyomás hatására nem volt hajlandó az SM óvodákban elfogadni, s az SM gyerekek a *tanító elvtársnő* helyett a *tanító néni* megszólítást használták. Ami a felsőoktatási intézményeket illeti, a mai SS megszólítások az illető beosztásához vagy tudományos címéhez igazodnak (pl. *pán dekan* „dékán úr”, *pán prodekan* „dékánhelyettes úr”, illetve *pán doktor* „doktor úr”, *pán docent* „docens úr”). Az SM hallgatók ezek alkalmazásával – a magyar tanszék vonatkozásában – meg sem próbálkoznak, számukra mindenki *tanár úr* vagy *tanárnő*.

Társalgási fordulatok. Érdemes lenne vizsgálni azt is, hogy különféle helyzetekben mit mondanak az MM, s mit az SM beszélők vagy más kétnyelvű magyarok. Ezzel kapcsolatban nem találtunk utalásokat irodalmunkban. Itt most csak egyetlen eltérésre hívom föl a figyelmet. Ha valaki beszélni szeretne egy bizonyos személlyel telefonon, s a vonal túlsó végén épp az illető van, Magyarországon az *XY-nal szeretnék beszélni* formulára a szokásos válasz *XY* (vagy *Y*) vagyok. Az SM beszélők ehelyett azt mondják: *A telefonnál*, a szlovák szokásnak megfelelően (*Pri telefóne*).

4. ÖSSZEGZÉS

Az SM változatok mai állapota elkerülhetetlen következménye azoknak a változásoknak, melyek az egykori felvidéki magyarság életében az első Csehszlovák Köztársaság 1918. évi megalakulása után történtek, mindenekelőtt a beszélők kétnyelvűsödésének, az anyanyelvű oktatási lehetőségek beszűkülésének, az anyországtól való viszonylagos elválasztottságnak, a kisebbség gazdasági, társadalmi és politikai marginalizálásának. Mivel áttekintésünk kiragadott példákat tartalmaz, nem derül ki belőlük, valójában mennyire mélyrehatóak azok a változások, melyek az elmúlt nyolcvanegynéhány év alatt bekövetkeztek. A változások mértékéről nehéz általában beszélni, mivel az SM beszélőközösség számos kisebb, egymástól számottevően eltérő csoportból áll; mivel e csoportok nyelvhasználati szokásai jelentősen különböznek, az általuk használt nyelvváltozatok sem egyformák. Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy ha eltekintünk a nyelvcsere folyamatában lévő helyi közösségektől, ill. a nyelvvesztés folyamatában lévő egyénektől, azt kell mondanunk, hogy sok más kisebbségi kétnyelvűségi helyzethez viszonyítva az SS nyelvnek az SM változatokra gyakorolt hatása tulajdonképpen csekély. Thomason és Kaufman kölcsönzési skáláján (1988: 74–76), melynek egyik végpontja az alkalmi nyelvi érintkezéssel együtt járó, pusztán lexikális kölcsönzés (első fokozat) és végpontja a nagyon erős kulturális hatás következtében jelentkező nagyfokú nyelvtani kölcsönzés (ötödik fokozat), a *beszélt* SM változatokat az első és a második fokozat között (talán a másodikhoz közelebb) helyezhetnénk el.³² Amint kutatásaink során kimutattuk, az SS hatása jobbra csak ott tud töretlenül érvényesülni, ahol ez összhangban van a nyelvünk egynyelvű változataiban is kitapintható fejlődési tendenciákkal. A nyelvi rendszerbe beépülő „par excellence”

kontaktusjelenségek viszonylag elszigeteltek maradnak, vagyis nem érintenek egész nyelvi kategóriákat vagy részrendszereket (Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 141).

Annak, hogy az SS nyelv csak viszonylag csekély mértékben tudta megváltoztatni az SM nyelvváltozatokat, a fő oka a nyelvérintkezés jellegéből adódik: a kontaktus kezdete óta eltelt idő – nem számítva a regionális szinten meglévő előzményeket – meglehetősen csekély (nyolcvanegynéhány év); az SM közösség mint fejlett tudatú etnikum, amely ezer évig domináns – vagy legalábbis egyenrangú – pozícióban volt az általa lakott területeken, 1918 után is megőrizte korábbi intézményrendszerének egy részét, s képes volt magát viszonylag önálló közösségként megszervezni. Ezen belül is ki kell emelni az alap- és középfokú iskolák rendszerét, amely ugyan nem felel meg teljesen az SM kisebbség igényeinek, mégis rendkívül fontos szerepet játszik nemcsak általában a kisebbség ellen irányuló asszimilációs állami törekvések kivédésében, hanem a nyelvi különfejlődés fékezésében is (ennek empirikus bizonyítékaira l. Lanstyák–Szabó Mihály 1996a, 1997). Bár a nyelven kívüli tényezőknél kisebb jelentőségű, egy nyelvi tényezőt is megemlítenk: a magyar nyelv nagymértékben különbözik a szlováktól, ez pedig némileg gátolhatja a nyelvi kölcsönhatás érvényesülését.

HIVATKOZÁSOK

- Arany A. László 1939-40/1998. A kétnyelvűség jelenségeinek pszichológiai alapjai. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram. 7–31.
- Bokor József 1990. A nyelvi-nyelvészeti képzés sajátosságai a kétnyelvűség körülményei között Mariborban. Egyed Orsolya – Giay Béla – B. Nádor Orsolya (szerk.)

32. A második fokozatra a formaszókat is érintő szókölcönzés mellett enyhe, a nyelv tipológiai sajátosságait nem érintő hangtani, mondattani és jelentéstani kölcsönzés jellemző.

- Hagyományok és módszerek. Az I. Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferencia előadásai II.* Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 37–43.
- Dressler, Wolfgang U. 1999. Smrt' jazykov. Slavo Ondrejovič (szerk.) *Slovenčina v kontaktoch a konfliktach s inými jazykmi*. Bratislava: Veda. 23–42. (Sociolinguistica Slovaca 4.)
- Csepeli György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Győri-Nagy Sándor 1988. A nemzetiségi kétnyelvűség kutatásának helyzete és távlatai. *A Hungarológia Oktatása* 3, 3–14.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentés-tan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Haugen, Einar 1949. Problems of Bilingualism. *Lingua* 2, 271–290.
- Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Jakab István 1980. *Nyelvünkőről– nyelvünkért*. Bratislava: Madách.
- Jakab István 1983. *Nyelvünk és mi*. Bratislava: Madách.
- Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Negyedik, bővített és javított kiadás.)
- Kontra Miklós 1998. Final Report to the Research Support Scheme on 'The Sociolinguistics of Hungarian Outside Hungary'. Budapest: Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences. (<http://e-lib.rss.cz/diglib/pdf/22.pdf>)
- Kossa János 1978. *A mi nyelvünk*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Kótyuk István 1991. A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*. Budapest: Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola. 66–69.
- Labov, William 1966. Hypercorrection by the lower middle class as a factor in linguistic change. Bright, William (szerk.) *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton. 84–113.
- Lanstyák István 1994. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak nyelvkörnyezeti és kontaktusnyelvészeti kérdései*. Bratislava: FF UK. (Kandidátusi értekezés.)
- Lanstyák István 1995. A szlovákiai magyar argó néhány kérdéséről. Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. (A 6. élőnyelvi konferencia előadásai). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 189–201.
- Lanstyák István 1999–2000. Types of loanwords in the varieties of Hungarian in Slovakia. *Philologia Fenno-Ugrica* 5–6, 15–48.
- Lanstyák István 2000a. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2000b. K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnosť* 61/1, 1–17.
- Lanstyák István 2002. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. Gyurgyik László – Kocsis Aranka (szerk.) *Társadalom – Tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 73–95.
- Lanstyák István 2003. Végbement vagy elmaradt nyelvcserék nyelvi emlékei a magyar-szlovák nyelvhatáron. Kozma István – Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitásstruktúrájában című konferencia előadásaiból*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet. 132–149. (Kisebbségek Kelet-Közép-Európában IX. Sorozatszerkesztő: Szarka László.)
- Lanstyák István 2004. A kölcsönzés és a maradványhatás néhány kérdéséről. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés – nyelvjárásvesztés – nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 25–31. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXII.)
- Lanstyák István 2006. A kölcsönszavak rendszerezéséről. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*, (Hivatkozások 245–257.) Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 15–56. (Hivatkozások 245–257.) Újra-kiadás: Benő Attila–Péntek János (szerk.) 2011 *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kuta-*

- tási programok, Dunaszerdahely – Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. 74–115.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1996a. Contact Varieties of Hungarian in Slovakia: a Contribution to their Description. *International Journal of the Sociology of Language* 120, 111–130.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1996b. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. Gadányi Károly – Bokor József – Guttman Miklós (szerk.) *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. 163–174.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – két-nyelvűség (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában)*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2005. Hungarian in Slovakia. Fenyvesi Anna (szerk.) *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 47–88.
- Liszka József 1996. Etnikai és kulturális folyamatok a pannon térség északi határvidékén. Kátóna Judit – Viga Gyula (szerk.) *Az inter-etnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 201–207.
- Németh [Némethová] Andrea 2001. A kódváltás grammatikája és pragmatikája. (Egy baráti közösség kódváltási szokásainak vizsgálata.) Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat).
- Németh Andrea 2002. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram. 127–168.
- Skutnabb-Kangas [Skutnabb-Kangas], Tove 1990/1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Štefánik, Jozef 1996. Intentional Bilingualism in Children. *Human Affairs* 6/2, 135–141.
- Štefánik, Jozef 2000a. *Bilingvizmus na pozadí dvoch morfológických odlišných typov jazykov. Intenčný bilingvizmus u detí*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Štefánik, Jozef 2000b. *Jeden človek, dva jazyky*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Thomason, Sarah Grey – Terrence Kaufman 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley – Los Angeles – Oxford: University of California Press.
- Weinreich, Uriel 1953/1974. *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague – Paris: Mouton. (8. kiadás.)
- [Lanstyák István 2002 A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtan Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram, 200–211.]

A HATÁRON TÚLI MAGYAR SZÓKÉSZLET EREDET SZERINTI RÉTEGEI¹

1. BEVEZETÉS

Dolgozatomban a határon túli magyar szókincszet tekintem át abból a szempontból, hogy a benne található különféle szókészleti elemek milyen eredetűek és a beszélők hogyan viszonyulnak hozzájuk, továbbá bemutatom a közmagyar nyelvben meg nem található és nem is tájnyelvi jellegű határon túli lexémák legfontosabb fogalomkörü csoportjait. Nyelvi példáim egy része a nagyközönség számára Termini magyar–magyar szótár néven ismertté váló internetes lexikális adatbázisból származik. A legalább egyik elemükben idegen eredetű szavakat tartalmazó adatbázis építése 2003 óta folyik az MTA anyagi támogatásával, s 2007 óta minden érdeklődő számára hozzáférhető a világhálón.² Példáim másik része azokból a szójegyzékekből való, amelyet a Termini munkatársai állítottak össze néhány újabb szótár számára, nevezetesen a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása, az Osiris Helyesírás c. kiadvány részeként megjelent helyesírási szótár, valamint az Eöry Vilma szerkesztette Értelmező szótár +

számára. Végül néhány nyelvi példát közvetlenül a Termini szótár munkatársaitól szereztem, ill. figyelembe vettem a határon túli magyar szavakkal kapcsolatos, alább idézett lexikológiai és lexikográfiai irodalmat is.

A határon túli magyar lexikális adatbázis építése a határon túli és magyarországi kutatókat tömörítő Termini Kutatóhálózat³ egyik legfontosabb kutatási programja. A kutatóhálózat munkatársai jórészt az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait ellátó nyelvi irodák és egyéni kutatóhelyek munkatársai köréből verbuválódnak. Erdélyben, a Felvidéken és Kárpátalján 2001-ben jöttek létre nyelvi irodák az MTA kezdeményezésére; fő feladatuk a határon túli magyar nyelvváltozatok kutatása, valamint a magyar nyelv használatának elősegítése a nyilvános nyelvhasználat minél több színterén, beleértve az írásos használatot is. A munkálatokba 2003-ban az ún. kiséregiok (Horvátország magyarlakta területei, a szlovéniai Muravidék és az ausztriai Örvidek) munkatársai is bekapcsolódtak; ezek összefogásával jött létre 2007-ben az Imre Samu Nyelvi Intézet.⁴ A nyelvi irodák és

1. A dolgozatom alapjául szolgáló nyelvészeti kutatások a Gramma Nyelvi Iroda munkaterv alapján folytak az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram támogatásával. Itt mondok köszönetet Benő Attilának, Csernicskó Istvánnak, Kolláth Annának, Márku Anitának és munkatársainak, Szoták Szilviának és Žagar-Szentesi Orsolyának a tőlük kapott nyelvi adatokért, a meglévő adatok értelmezésével kapcsolatos segítségükért, ill. a munkám előző változataihoz fűzött észrevételeikért, továbbá Kitlei Ibolyának a kézirat előző változataiban található elírások, helyesírási és fogalmazási botlások kijavításáért.

2. L. <http://ht.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>.

3. L. <http://ht.nytud.hu>.

4. L. www.lett.ubbcluj.ro/~tjuhasz/sztanyi/index.html (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet), www.gramma.sk (Gramma Nyelvi Iroda), www.kmf.uz.ua/egysegek/kutatomuhelyek/magyarsagkutato/index.html (Hodinka Antal Intézet), www.isnyi.org (Imre Samu Nyelvi Intézet). A Vajdaságban más intézmények látják el a nyelvi irodák feladatait, l. www.mtt.org.yu/vak/kutatasok (Magyarságkutató Tudományos Társaság) és www.korpusz.org.yu (Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz). Az egyes irodákra és kutatóhelyekre l. Csernicskó és mtsai 2005, Kolláth és mtsai 2005.

egyéni kutatóhelyek központi adminisztratív háttérét az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete biztosította, szakmai szempontból pedig a Termini Kutatóhálózat az MTA Nyelvtudományi Intézetére támaszkodik leginkább. A kapcsolatot a Nyelvtudományi Intézet és a Termini közt 2007 óta együttműködési megállapodás szabályozza.

2. A HATÁRTALANÍTÁS

Azokat a nyelvészeti – jelenleg leginkább lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti – munkákat, melyek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelően jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, határtalanításnak nevezzük. A határtalanítás célja, hogy a címük szerint „a” magyar nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok (értelmező szótárak, idegen szavak szótárai, helyesírási szótárak, helyesírási-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, névszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, nyelvtanok, helyesírási, nyelvhasználati, stilisztikai kézikönyvek stb.) ne a magyarországi, hanem az egyetemes magyar nyelvvel foglalkozzanak, ahogy azt címükben is hirdetik. Újabban a „határtalanítás” műszót már ennél tágabban is kezdik használni, így nevezve például a magyar nyelv szétfejlődésével kapcsolatos nyelvalakítási munkákat is, pl. egyes határon túli magyar elemek kodifikálását (l. Péntek 2007; a határtalanítás nyelven is túlmutató, kulturális és egyéb aspektusaira l. Tolcsvai Nagy 2007a).

A határtalanítás egyik legfontosabb területe jelenleg éppen a magukat „magyar”-nak nevező magyarországi szótárak közmagyarrá tétele, a szóhatártalanítás. A szóhatártalanítás

legfontosabb előzményének a Magyar értelmező kéziszótár 2., átdolgozott kiadásával kapcsolatos, 1995 és 2003 közt zajló munkálatok tekinthetők; ezek során három ht⁵ régióból (Er, Fv, Ka) kerültek be szavak, állandósult szókapcsolatok, jelentések, vonzatok a szótárba Pusztai Ferenc irányításával (l. Beregszászi–Csernicskó 2004: 127–137; Lanstyák 2004). A Termini munkatársai által végzett szóhatártalanító program keretében eddig három szótár gazdagodott szavakkal, szókapcsolatokkal, alakváltozatokkal, jelentésekkel, vonzatokkal mind a hét ht régióból (Er, Fv, Va, Ka, Hv, Mv, Öv): az Osiris Helyesírás szótári része, a Tolcsvai Nagy Gábor által írt Osiris Idegen szavak szótára (l. Tolcsvai Nagy 2007b), valamint az Eöry Vilma főszerkesztésével készült Értelmező szótár + (vö. Eöry 2007). Jelenleg a Microsoft Office XP szövegszerkesztő programjaihoz készített helyesírási-ellenőrző határtalanítása van napirenden Prószéky Gábor és munkatársai jóvoltából. Elvileg a szóhatártalanításhoz tartozik, de a problematika sajátosságai és különös jelentősége miatt külön területként tarthatjuk számon a névhatártalanítást, a határon túli helynevek (domborzati nevek, vízrajzi nevek, településnevek stb.) és családnevek számbavételét és standardizálását.

A szóhatártalanítás fontos eredményei közé tartoznak azok a részben vagy teljesen lexikológiai és lexikográfiai témájú publikációk is, amelyek a ht szavakkal kapcsolatos elméleti és módszertani kérdésekről vagy a sajátos ht szókincs konkrét problémáiról szólnak; ezekből jómagam is sokat merítettem (l. pl. Andrić 1995, 2000, 2004; Benő 2004a, 2004b, 2007; Beregszászi–Csernicskó szerk. 2004a, 2004b; Bura 2004; Csernicskó szerk. 2003; Eöry 2007; Guttmann 2004; Kolláth 2005b; 2007c, 2007d; Lanstyák 2002a, 2003, 2004, 2005, 2006a,

5. Az alábbiakban az egyes magyarlakta régiók, ill. az ezekben használt magyar nyelvváltozatok, az ún. állami nyelvváltozatok jelölésére a következő rövidítéseket használok: Er – Erdély, Fv – Felvidék, Va – Vajdaság, Ka – Kárpátalja, Hv – Horvátország, Mv – Muravidék, Öv – Örvidek (Burgenland), Hu – Magyarország. A határon túli magyarlakta régiókra, ill. azok nyelvére együttesen a Ht, ill. ht rövidítéssel, az egész Kárpát-medence magyarlakta területeire, ill. a közmagyar nyelvre a Km, ill. km rövidítéssel utalok (a nagy kezdőbetűs formát vagy mondat elején, vagy a nyelvi adatok bemutatásakor, mintegy a régió megnevezéseként, tulajdonnévszerűen használok).

2006b, 2006c; Lanstyák és mtsai 1998; Molnár Csikós 1990; Péntek 2007; Péntek–Benő 2003; Sándor 2002; Szabó Mihály és mtsai 2000; Tolcsvai Nagy 2007; Zsemlyei 1995).

A határtalanítás másik ága a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz⁶ határon túli anyagának gyűjtése, amely a szóhatártalanítástól javarészt független vállalkozás. Szemben a szótárprogrammal, amely mind a hét határon túli magyar régióra kiterjed, a korpusz-program keretében a Magyar Nemzeti Szövegtár határon túli korpuszába csak a négy nagyrégió (Er, Fv, Va, Ka) nyelvi anyaga kerül be.⁷

3. Ht NYELVVÁLTOZATOK

A magyar nemzetnek 1918–1919 óta fennálló, az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés által szentesített politikai szétszakítottsága következtében a magyar nyelv kódkészlete egy sajátos nyelvváltozattípussal, az ún. állami változatokkal gyarapodott (a műszo Pete Istvántól származik, és a nemzetközi irodalomban használatos nemzeti változatok fogalmával állítható párhuzamba; l. Pete 1988). Korábban a magyar nyelvnek csak egyetlen állami változata létezett, a magyarországi, 1918 után azonban kialakultak újabbak is, mégpedig épp azért, mert a magyar nyelvet elkezdték eltérő politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális stb. körülmények közt használni. Ennek nem lehetett más következménye, mint a magyar nyelv szétfejlődése többféle állami változatra (a szétfejlődésre l. Szilágyi N. 2008; Lanstyák 2002b, 2008; Péntek 2007).

Ez a szétfejlődés a szókészlet területén abban mutatkozott meg, hogy például a *koiné* jellegű mindennapi beszélt nyelvben megjelentek az államnyelvből vett különféle közvetlen és közvetett kölcsönszavak és – sokkal kisebb mértékben – az államnyelvtől többé-kevésbé független önálló alkotások, méghozzá minden ht régióban részben mások, ezáltal pedig ezek a nyelvváltozatok elkezdtek különbözni egyfelől a Magyarországon, másfelől a többi határon túli régióban beszélt mindennapi nyelvtől. Hasonlóképpen a ht nyelvjárásoiba is beépültek bizonyos államnyelvi elemek, ezenkívül pedig a magyar nyelv státus- és presztízsvesztése következtében lelassult a nyelvjárások visszaszorulása, ennek következtében pedig a határ két oldalán beszélt, korábban alapvetően egységes nyelvjárások közt is különbségek alakultak ki. Mivel a magyar nyelv az utódállamokban nemcsak hétköznapi funkciókban volt használatos, hanem ún. emelkedett funkciókban is, pl. a közigazgatásban, a publicisztikában, a magas kultúrában, az oktatásban, a hitéletben, a tudományos kutatásban (tehát olyan nyelvi funkciókban, amelyekben a standardközpontú kultúrákban a standard nyelvváltozatot szokás használni), a magyar standardnak is kialakultak a ht régiókban sajátos állami változatai, ezáltal pedig a magyar nyelv belépett az ún. többközpontú nyelvek sorába.⁸

Amint az előzőekből kiderült, az 1918 után bekövetkezett szétfejlődés nem csupán egyetlen nyelvváltozatot érintett, hanem sokat (elvi- leg az összeset), ám hozzá kell tenni: nem egy-

6. L. <http://corpus.nytud.hu/mnsz>.

7. A szóhatártalanításra l. pl. Eöry 2007; Kolláth 2005a, 2005b, 2006, 2007a, 2007b, 2007c; Lanstyák 2004, 2006a; Péntek 2007; Tolcsvai Nagy 2007b; a névhatártalanításra l. Szabó Mihály 2005, 2007; Vörös 2007; a korpuszépítés határtalanítására l. M. Pintér 2007. A határtalanítás elméleti megközelítésére l. Tolcsvai Nagy 2007.

8. Többközpontúnak azokat a nyelveket nevezi a nemzetközi szakirodalom, amelyeket több országban használnak „emelkedett” funkciókban, s emiatt standardjuk normája az egyes országokban eltér egymástól (l. Clyne szerk. 1992). A magyar nyelv többközpontúsága nem valamiféle vitatható elmélet, hanem könnyen ellenőrizhető empirikus tény: tagadhatatlan ugyanis, hogy a standard magyar dialektust a Hu és a ht beszélők többféle ún. „emelkedett” funkcióban használják (azaz nem csupán „konyhanyelv”-ként), és az is empirikus tény, hogy ennek nyelvi következményei is vannak, a magyar standard mind a nyolc régióban sajátos vonásokkal is rendelkezik, amellet, hogy alapvetően mégis mind a nyolcban azonos. (A nagyfokú azonosság miatt beszélünk a magyar standard Hu, Er, Fv stb. változatairól, nem pedig Hu, Er, Fv stb. standardokról.)

forma mértékben. A *koiné* jellegű mindennapi beszélt nyelvben például jóval nagyobb mértékű volt, mint a formálisabb – beszélt és írott – standardban; a nyelvjárásokban valószínűleg hasonló változások következtek be, mint a *koiné* típusú mindennapi beszélt nyelvben.

Bár a magyar nyelv egésze szempontjából az állami változatok kialakulása új nyelvváltozat-típus megjelenésével járt, a konkrét beszélőknek ezzel alapvetően nem gazdagodott a kódkészletük, még a határon túli beszélőké sem, hiszen egy-egy régióban a korábban is meglévő nyelvváltozatok alakultak más irányba, az új állami változatok tehát a korábbi nyelvváltozatok szerepét vették át. Az más kérdés, hogy a beszélők egy része – különösen az iskolázottak, ill. azok, akik szorosabb kapcsolatokat tartanak fenn Magyarországgal és másht régiókkal – a Hu nyelvváltozatok számos elemét is megismerték, ami által közülük többen képessé váltak arra, hogy a magyar nyelv egyes Hu változatait is használják, mindenekelőtt a standardot, annál is inkább, mert a különbségek csak néhány regisztert és viszonylag csekély számú elemet érintenek. Ezzel létrejött a kettősnyelvűségnek egy sajátos, eddig nem vizsgált és csak tapasztalatok alapján ismert válfaja.⁹

Az új nyelvi helyzet azonban nem csak ilyen, nyelvi szempontból „semleges” változásokkal járt (ezek a változások nyelvi szempontból azért „semlegesek”, mert a kontaktushatást mutató új nyelvváltozatok nyelvi szempontból nem rosszabbak és nem is jobbak a hagyományos, 1918 előtti nyelvváltozatoknál; erre l. Lanstyák 2007: 179–180). A kisebbségi régiókban az anyaországtól való elválasztottság, az egykori intézményrendszer leépítése, az új intézményrendszer jelentős részének másnyelvűsége következtében ún. nyelvi hiány jött létre és állandósult. Nyelvi hiányon az egyes beszélők nyelvtudásának különféle hiá-

nyosságait értjük; a szókincsben lexikális résznek szokás nevezni. Nem az egynyelvű beszélők nyelvváltozataihoz viszonyított, objektíve megállapítható hiányról van itt szó, hanem elsősorban a beszélők *saját szükségleteihez képest* megnyilvánuló hiányról (melyet ők maguk is hiányként élnek meg). Nyelvi hiány például, ha a beszélő nem ismer egy számára szükséges szót, kifejezést, nyelvtani formát vagy akár egy egész stílust, regisztert.

A nyelvi hiány állandósulása, ill. közösségi méretűvé válása regisztervesztéshez vezetett; regisztervesztésről akkor beszélünk, ha a beszélők körében megszűnik vagy ki sem alakul egyes (szak)nyelvi regiszterek ismerete, pl. (többé már) nem képesek anyanyelvükön egy kérvényt vagy egy munkahelyi jelentést megfogalmazni. A nyelvi hiány, ill. a regisztervesztés a szaknyelvekben jelentkezett a legnagyobb mértékben, a közélet és a szakoktatás részleges, sőt bizonyos területeken kizárólagos másnyelvűsége miatt. Így tekintve tehát a ht magyarok kódkészlete a magyar nyelven belül 1918 után nemhogy nem gazdagodott, hanem inkább szegényedett. Igaz, ezt a szegényedést elvileg pótolták a másik nyelv elsajátítása révén megjelent másodnyelvi nyelvváltozatok (elsősorban a másodnyelvi standard és szaknyelvek), a legtöbb beszélő azonban nem tudott és ma sem tud a másik nyelvével azonosulni (olyannyira, hogy sokan még azt is elutasítják, hogy két-nyelvűek lennének, holott folyékonyan beszélnek az államnyelvet), ennél fogva pedig a beszélők a helyzetet mégis anyanyelvi deficitként élik meg.

Az új nyelvi helyzet további következménye az volt, hogy megrendült a formális beszédhelyzetekben használt standard dialektus addigi szilárd pozíciója, nehezebbé vált elsajátítása és „szintentartása”, mivel a ht magyaroknak – környezetük kétnyelvűsége, sőt számos helyen inkább másnyelvűsége miatt –

9. Kettősnyelvűségnek a beszélőnek azt a képességét nevezzük, hogy a helyi nyelvjárás mellett a standard nyelvváltozatot is ismeri, és mindkét nyelvváltozatot a beszédhelyzet függvényében képes váltogatni (l. Kiss Jenő szerk. 2001: 235–238).

sokkal kevesebb lehetőségük volt és van a magyar nyelv standard változatát „gyakorolni”, mint a magyarországiaknak: a standard dialektust vonzó beszédhelyzeteknek egy részében az államnyelvet használják, más részükben pedig beérik a helyi nyelvjárással vagy a nyelvjárás és a köznyelv elemeit vegyítő közveleggel. Emiatt aztán az anyaországi helyzethez képest jelentősen növekedett az anyanyelvű oktatás szerepe a standard nyelvváltozat elsajátításában és „gyakorlásában”.¹⁰ Ez a magyar standard ht változatainak és a mindennapi beszélt nyelvnek a viszonyát némileg diglossziaszerűvé tette (L. Lanstyák 2003, 2004).

Diglossziáról akkor beszélünk, ha egy nyelvnek a formális beszédhelyzetekben, az ún. emelkedett funkciókban használt változatait a beszélők nem spontán módon sajátítják el gyermekkorukban, hanem az oktatás folyamatában, félig-meddig idegen nyelvként. Az ilyen nyelveknek az ún. emelkedett változata nyelvileg számottevően különbözik a hétköznapi beszédhelyzetekben használt ún. közönséges változattól, s a kettő közt kisebb mértékű a keveredés, átfedődés, mint ahogy a legtöbb nyelv standard és mindennapi beszélt nyelvi változat esetében megszoktuk (l. Ferguson 1959/1975). Az érintett nyelvváltozatok elsajátítási módján túl a ht közösségekben az a tény is a diglossziás elrendeződés irányába mutat, hogy az emelkedett és a közönséges változat között nagyobbak a nyelvi különbségek, mint Magyarországon. Ennek a fő oka az, hogy a közvetlen államnyelvi kölcsönzés jórészt az informális beszélt nyelvre korlátozódik, a közösségi norma ugyanis eluta-

sítja az ilyen elemeknek a formális írott nyelvben való használatát. A két változat közötti nyelvi különbségekhez ezenkívül a helyi nyelvjárásoknak a *koiné* jellegű mindennapi beszélt nyelvre gyakorolt erősebb hatása is hozzájárul.

4. A HT SZÓKINCS EREDET SZERINTI RÉTEGEI

A ht szavak eredetük szerint ötfélek lehetnek: 1. km szavak; 2. táji eredetű szavak, 3. km eredetű szavak (jelentős részük stílusbeli kölcsönszó), 4. ht eredetű lexémák (közvetett kölcsönszavak és kontaktushatástól független, önálló alkotások), 5. államnyelvi eredetű szavak (közvetlen kölcsönszavak, ill. alaki kölcsönszavak).¹¹ Ezek közül az 1. csoportot kivéve mindegyikben számolnunk kell a kontaktushatással: a 2. csoportban ez a lexémáknak csak egy kisebb körét érinti, a 3. csoportba tartozó, általunk ismert szavak javarészt kontaktushatás következtében jöttek létre, a 4. csoportba tartozó szavak nagyobbik részében is kimutatható a kontaktushatás, de vannak példák többé-kevésbé önálló alkotásokra is, az 5. csoportba pedig – per definitionem – csak kontaktushatás következtében létrejött szókészleti elemek tartozhatnak.

Az alábbiakban áttekintem a fenti öt rétegnek a szókincsét, az egyes kategóriákat számos példával illusztrálom. Példáim folyamatban lévő kutatásokból származnak, ezért lehetnek bennük hiányosságok, pontatlanságok; előfordulhat például, hogy egy szó olyan régióban is használatos, amelynek a felségjelzését nem

10. Ennek beszédes bizonyítéka a magyar–ukrán–román hármas határ menti nyelvhasználati kutatások köréből, hogy a ht beszélőknek csak a fiatalabb nemzedékében érvényesül erőteljesebben a standard hatása, míg a Hu beszélőknek a középnemzedékében is. Érdemes idézni a szerzők magyarázatát is: „A középső generáció nyelvhasználati adatai közötti eltérések ékesen bizonyítják, milyen különbségek vannak a magyarországi és a külhoni »nyelvi piac elvárásai« között. Magyarországon a közösség aktív tagjaival szemben érvényesülnek a legnagyobb fokú nyelvhasználati (a köznyelvi formáknak való megfelelés) elvárások [...], a kisebbségi beszélőközösségekben viszont ezek az elvárások inkább főként a fiatalabbakra, az iskoláztatásban éppen résztvevőkre vonatkoznak. Ott ugyanis sem a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, sem a folyamatos élőbeszéd nem követeli meg a standard normák következetes érvényesítését, mivel a standard norma követése főként az írásos nyelvhasználatra szorítkozik, de ott sem kötelező érvényű, legfeljebb presztízs [...]” (P. Lakatos–T. Károlyi 2002: 48–49.)

11. Az egyes kölcsönszótípusokra és az önálló alkotásokra l. Haugen 1949, 1972; magyar viszonylatban l. Kontra 1981; ht viszonylatban l. Lanstyák 1998, 1999–2000, 2002c, 2006d stb.

tüntettem fel, mert még az adott régióban nem figyeltek föl rá, vagy az adott régió munkatársa még nem felségjelezte a szót az adatbázisban. Ez sokkal nagyobb valószínűséggel fordulhat elő a még nem is szótárázott belső keletkezésű szavak esetében, mint a Termini-szótárban megtalálható, idegen eredetű elemet, elemeket (is) tartalmazó szavak esetében.¹²

Az egyes szórétegek bemutatása során mindegyik rétegnél kitérek a kontaktushatás szerepére ezek létrejöttében és használatában, ezenkívül pedig jelzem az érintett rétegbe tartozó szókészleti elemekkel kapcsolatos legjellemzőbb beszélői attitűdöket. A beszélők viszonyulása az egyes eredetbeli rétegekhez, ill. a különféle típusú ht szavakhoz más és más, ez pedig számottevő mértékben befolyásolja használatuk módját és stílusértéküket, ezáltal pedig a nyelvi változásokat is.

Itt jegyzem meg, hogy természetesen mind a ht beszélőközösségek, mind a Hu közösség rétegzett, s egy-egy régióban sem viszonyulnak minden lexémához egyformán az emberek. Éppen ezért megállapításaim óhatatlanul elnagyoltak, s leginkább a beszélőknek arra a „mérvadó”-nak tekintett csoportjára vonatkoznak, akik egyértelműen a magyar etnikumhoz tartozónak tartják magukat; anyanyelvként egyetlen nyelvet, a magyart sajátították el, a másik nyelveket jórészt az iskolában tanulták meg; homogén házasságból származnak, s ha van családjuk, homogén házasságban élnek; magyar tanítási nyelvű iskolába járnak vagy jártak, azok pedig, akiknek már van családjuk, ilyenbe járatták gyermekeiket is. Ezek a jegyek a „prototipikus” ht magyarok jellemzői, természetesen a tényleges életben ezek a jegyek különböző mértékben jellemzőek konkrét személyekre.

A ht szavakhoz való beszélői viszonyulásokkal kapcsolatban azt is előre kell még bocsátani, hogy ezek csak kis mértékben ala-

pulnak empirikus kutatásokon, ezért inkább csak afféle hipotéziseknek tekinthetők, amelyek kiindulópontul szolgálhatnak a kérdés alaposabb empirikus vizsgálatához. A fő ok, amiért ennyi probléma ellenére is kitérek a beszélők viszonyulására, az, hogy jelezni szeretném az ilyen megközelítés fontosságát, ezzel is ösztönözve az ilyen irányú kutatásokat.

4.1. Közmagyar szavak

A ht szókincsnek messze a legnagyobb csoportját a km szavak sokasága alkotja, az az *a* névelőtől a *zsűrízik* igéig. Amikor „ht szavakról” beszélünk, akkor többnyire rendszerint a ht szókincs *sajátos* elemeire gondolunk, azokra, amelyek a közmagyarban és más állami változatokban nem használatosak, ez a szóhasználat azonban pongyola. Banalitásnak tűnik, de mégis fontos hangsúlyozni, hogy a ht magyarok szókinccse nem abból a néhány ezer sajátos, csak az ő állami nyelvváltozatukban meglévő szóból áll, az csak egy viszonylag csekély része teljes szókinccsüknek. Ezért elvi okokból számba kellene vennünk a km szavakat is mint a ht szókészlet szerkesztését, még akkor is, ha ezekkel gyakorlati okokból nyilván nincs értelme foglalkozni, hiszen ezek épp attól km szavak, hogy használatuk nem különbözik észrevehető módon Magyarországon és az érintett ht régióban.

Bár ez első pillanatban szokatlannak tűnhet, a km szavak ht használatában is érvényesülhet kontaktushatás, mégpedig akkor, ha ezek egy nyelvi változó egyik változatát alkotják, azaz van egy azonos jelentésű, szintén km szinonimájuk. Ha a két forma közül az egyik jobban hasonlít annak államnyelvi megfelelőjére (pl. a Km *generáció* jobban hasonlít a szlovák *generácia* szóra, mint a Km *nemzedék*), a ht beszélők bizonyos beszédhelyzetekben hajlamosak ezt a formát előnyben részesíteni a másikkal

12. Kevésbé valószínű a fordított eset, hogy ti. egy szó előtt szerepelne valamely régió felségjelzése anélkül, hogy az adott régióban használnák. Ha ilyen előfordulna, az sajtóhibának tekintendő.

13. Az ilyen típusú nyelvi változókra, az ún. EK változókra l. Lanstyák–Szabó Mihály 1997, 1998; Szabó Mihály–Lanstyák 1998.

szemben.¹³ Ez a tény sok esetben nyelvi változást is eredményez, az érintett szó stílusértékének megváltozását. Ilyenkor azonban az érintett szókészleti elemek a km szavak rétegéből átlépnek a km *eredetű* szavak rétegébe, és stílusbeli kölcsönszóvá válnak (l. alább).

Viszonyulás

Föltehető, hogy a km szavakhoz a ht beszélők alapvetően ugyanúgy viszonyulnak, mint a Hu beszélők; amelyekhez nem, ill. amelyeknél ez az eltérő viszonyulás belevetül a szavak stílusértékébe, azok már nem is ebbe a kategóriába, hanem a km *eredetű* szavak kategóriájába tartoznak. Éppen ezért úgy tekinthetjük, hogy a km szavakhoz a ht beszélők *per definitionem* ugyanúgy viszonyulnak, mint a Hu beszélők.

4.2. Táji eredetű szavak

Ebbe a rétegbe jórészt tájszavak tartoznak, olyan lexémák, amelyek az adott ht régióknak csak egy kisebb-nagyobb területén használatosak, de akadnak köztük olyanok is, amelyek a régió egész területén élnek, így *koiné* jellegűek, még akkor is, ha nem mindig részei a standard nyelvváltozatnak. A táji eredetű szókészleti elemek többségét a mai ht változatok 1918 előttről örökölték, és sokszor már csak azért sem tekinthetők sajátos ht elemeknek, mert a környező magyarországi vagy más szomszédos országok magyarlakta régióiban is ismeretesek.

Ma is tájszó pl. a Fv *babkalevél* 'babérlevél', Er *borvíz* 'savanyúvíz', Er *braszka* 'béka', Öv *cicemuca* 'barka', Er *cinka* 'serdülő lány', Er *csetenye* 'sűrű bozót, cserjés', Hv *csicsa* 'idős ember, bácsika', Er *csicsonka* 'jégnek csúszkálásra haszn. része; csúszka', Er *csutak* 'tuskó', Fv *gyöngyörget* '(új ruhát, használati tárgyat stb.) nem használ, kímél', Fv *hörtönförtty* 'hirtelen haragú', Er *kepe* 'egyházi adó', Ka *pintű* : *pintő* 'biztosítótű', Öv *pereplő* 'esernyő', Mv *pompos* 'kisebb, cipő alakú kenyér',

Öv *pontyos* 'terhes', Er *púj* 'csirke, fióka', Fv *púp* 'köldök', Er *pupza* 'búbos banka', Fv *pusi* 'malac', Er Fv *srót* 'állatok etetésére való kukorica- vagy búzadara', Öv *urbiszli* 'zöldborsó', Er *vadcsombor* 'kakukkfű', Er *vérszipó* 'pióca'.

Néhány táji eredetű lexéma az adott régió magyar nyelvterületének jelentős részén vagy akár egészén él, többé-kevésbé *koiné* jellegű elemként, pl. Er *bába* 'öregasszony', Öv *cájk* 'vacak', Öv *cék* 'kullancs', Va Hv Mv *cimet* 'fahéj'¹⁴, Öv *dikszaft* 'szörp', Mv *haltüske* 'halszálla', Öv *hitni* : *hitnyi* : *hitli* 'faház', Er *kap* 'talál, észrevesz, meglel vkit, vmit', Er *kerekes* 'bognár, kerékgyártó', Mv *kékkonka* 'búzavirág', Er *kolontos* 'bolondozó, mókás', Er *laska* '(megsütött) tésztaféleség', Mv *pojca* : *pujca* 'kismalac', Mv *szüntös* 'kócos', Ka *tengeri* 'kukorica', Er *tészta* 'sütemény', Er *vesztegel* 'parkol'. Ilyen jellegű szavakat természetesen sokkal könnyebb találni a kiségiókban, de különösen a földrajzilag egységesebb Mv és Öv nyelvterületen, mint a sokkal nagyobb kiterjedésű nagyrégiókban.

Amint ez a példák némelyikéből is látható, számos tájnyelvi eredetű szó a későbbi államnnyelvekből származik, azaz *kontaktushatás* következtében jött létre; ez a kontaktushatás azonban 1918 előttről datálódik, az ilyen szavak az 1918 előtti nyelvi érintkezés beszédes bizonyosságai. Az 1918 után kialakuló két-nyelvűség következtében e tájnyelvi eredetű szavak egy része újra élő kontaktusjelenséggé vált (a beszélők tudatában létrejött az államnnyelvi megfelelőjükkel való azonos eredet ténye, ill. érzése), ezáltal pedig az ilyen szavak mintegy új életre keltek, és olykor olyan régiókban is elterjedtek, ahol korábban nem voltak használatosak. Így pl. az egykori Hont megyei tájszó, a *burcsák* 'murci' mára már meghódította az egész Fv nyelvterületet, s a legelterjedtebb Fv elemek sorába lépett.

Nagyon sok esetben a másodnyelv megerősítő hatása csupán abban nyilvánul meg, hogy

14. Az Öv és az Fv nyelvterületen ugyanez a lexéma tájnyelvi.

az adott tájszó nem szorult úgy vissza, mint más tájnyelvi elemek, hanem továbbra is élő marad, mint pl. a palóc Fv *csevice* ‘savanyúvíz’, Fv *kutács* : *kutacs* ‘píszkavas’ vagy Fv *zavadzál* ‘útban van, galibáz’, melyek tájszóként a határ túloldalán, Észak-Magyarországon is hallhatók még.

Amint láthatjuk ezekből példákból, a hagyományos táji kötöttségű elemek egyik fontos sajátossága, hogy használatuk sok esetben nem korlátozódik az adott ht régióra, hanem elterjedési területük átnyúlhat az országhatáron Magyarországra, ill. egy vagy több további ht régióba (ami természetes, hiszen amikor ezek létrejöttek, még nem léteztek a trianoni határok, amelyek befolyásolhatták volna terjedésüket).¹⁵ Néhány további példa többregiósi tájszavakra: Va Hv Hu *csupál* ‘hevesen tép, szakít, cibál’, Mv Hu *füstös turu* ‘füstölt túró’, Er Ka Hu *málé* ‘kukorica’, Öv Hu *malina* ‘málna’, Ka Hu *nadály* ‘pióca’, Er Va Ka Hu *pocok* : *poc* ‘patkány’, Öv Hu *sárgyik* ‘gyik’, Er Ka Hu *murok* ‘sárgarépa’, Er Ka Hu *seggvakarcs* ‘csipkebogyó’, Er Va Hv Mv Hu *szárma* ‘töltött káposzta’ (a példák egy részére és a kérdésre l. P. Lakatos szerk. 2002).

Viszonyulás

A beszélők viszonyulása a táji eredetű szókészleti elemekhez ambivalens: mivel ezek jelentős részét elsősorban a falusi, mezőgazdasággal foglalkozó lakosság használja, presztízsiük alacsony, s inkább hétköznapi, informális beszédhelyzetekben fordulnak elő „bizalmas” stílusértékben, viszont „magyar” mivoltukat a beszélők rendszerint még akkor sem vonják kétségbe, ha érezhetően idegen eredetűek, s így a regionalizmusok használatát a purista attitűdök nemigen gátolják. A *koiné* jellegűeknek jelentős része formálisabb beszédhelyzetekben, az írott nyelvben is előfordul.

4.3. Közmagyar eredetű szavak

A ht szókincs harmadik rétegét a km eredetű elemek alkotják; ezek 1918 előtt javarészt *koiné* jellegűek voltak, így az 1. pont alatt említett km szavakkal tartoztak egy csoportba: az egész magyar nyelvterületen használták őket, sok esetben standard elemekként. Ám 1918 után sorsuk másként alakult Magyarországon, és megint másként a ht régiókban vagy azok egy részében. A Hu nyelvváltozatokban ezek a szavak a legtöbb esetben (továbbra is) egyre inkább visszaszorultak, marginálissá váltak („elavult”, „régies”, „szaknyelvi”, esetleg „népnyelvi” stb. stílusértéket vettek föl), a ht változatokban viszont vagy változatlan stílusértékben éltek és élnek tovább, vagy pedig – ha kontaktushatás lépett fel, ami nagyon gyakori eset volt – stílusértékükben kisebb vagy nagyobb mértékben államnyelvű megfelelőikhez igazodtak.

E szavak Hu visszaszorulásának két tipikus oka van: a nemzetközi szavak esetében az, hogy egyre inkább belső keletkezésű megfelelőjük terjedt el helyettük, pl. a Fv Va Ka Hv Öv *kapitány* helyett a hadsereg vonatkozásában a *százados*, a Fv Va Öv *konverzáció* helyett a *társalgás*, az Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *szirup* helyett az üdítőitalra vonatkozóan a *szörp*. A ht régiókban a nemzetközi szavak visszaszorulása 1918 után megtorpant, sőt, mivel az ilyenek a legtöbb esetben az államnyelvekben is megvoltak, „akcióba lépett” az államnyelvi megfelelőik által kiváltott kontaktushatás: újra elkezdtek terjedni. Természetesen ez a terjedés a belső keletkezésű megfelelőik rovására történt (ezek általában 1918 előtt keletkeztek még, az idézetek például jóval 1918 előtt: a *százados* az első előfordulása pl. 1519-ből való, a *társalgás*-é 1835-ből, a *szörp*-é pedig 1833-ból).¹⁶ Így váltak az olyanok, mint a Fv Va Ka Hv Öv *kapitány* és társaik stílusbeli kölcsönszavakká.

15. Az ilyen típusú jelenségekre mint nyelvi változókra l. Lanstyák–Szabó Mihály 1998: 107–109.

16. Az adatokra l. TESZ. 3: 689, 797, 858.

A belső keletkezésű szavak viszszaesőjének fő okát a társadalmi, politikai, gazdasági stb. változásokat követő fogalmi és szemléleti változásokban láthatjuk, ez okozta és okozza új, más szemléletű szinonimák megjelenését és bizonyos szavak kiavulását, pl. az Er Ka *falusi bíró* helyett a Hu *polgármester*, a Ka *székváros* helyett a Hu *megyeszékhely*, a Fv *tanonciskola* helyett a Hu *szakmunkásképző*, a Fv Ka *járás* 'a kerületnél alacsonyabb fokú államigazgatási egység' helyett a járási megosztás után Hu viszonylatban nem használatos semmi. Az olyan szavakat, melyeknek a ht stílusértéke „megőrzött régiség”, s amelyeknél nem számolhatunk kontaktushatással, stílusbeli konzervativizmusoknak nevezhetjük.

A belső keletkezésű szavak egy másik részében könnyen kimutatható a kontaktushatás: azokban, melyeknek államnyelvi megfelelői hasonló motiváltságúak. Pl. a Hu nyelvváltozatokban 'a házasságkötést tanúsító bizonyítvány' jelentésben régies Fv *házasságlevél* szó jobban hasonlít szlovák megfelelőjére, a *sobášny list* szókapcsolatra (szó szerint „házasságkötési levél”), mint a jelenleg használt a Hu *házassági anyakönyvi kivonat* szerkezetre, így a Fv *házasságlevél* használatát nemcsak a nyelvi konzervativizmussal magyarázhatjuk, hanem kontaktushatással is. Hasonlóképpen a Fv *kihágás* jobban hasonlít a szlovák *priestupok* szóra (szó szerint „áthágás”), mint a Hu *szabálysértés*, így ez a tény is a Fv *kihágás*-t támogatja, arról nem is beszélve, hogy a *kihágás* szót használták hivatalosan Magyarországon 1968-ig, így a jelenlegi szótárak is rendre azt tartalmazzák (lévén szó inkább az írott nyelvben – és nemegyszer fordított szövegekben – használt lexemáról, ez is fontos szempont lehet).

Amint említettük, a km eredetű ht nemzetközi szavak (és kisebb mértékben a más státusú idegen szavak) a legtöbb esetben megvannak az illető államnyelvekben is, ami kontaktushatást idéz elő. Az e rétegbe tartozó szavak esetében olyankor jön létre kon-

taktushatás, amikor az érintett lexémának az államnyelvben és a közmagyarban (fonológiai szinten) azonos vagy csaknem azonos a hangalakja, továbbá a denotatív jelentésük is többé-kevésbé megegyzik, csupán a stílusértékük különbözik jelentősen. A ht szavaknak ilyenkor megváltozik a stílusértéke, mégpedig úgy, hogy a stílusértékük közeledik államnyelvi megfelelőjükéihez, az esetek egy részében lényegében azonosossá is válik velük. Ezért beszélünk ilyenkor stílusbeli kölcsönszavakról.

A fentebb említetteken kívül stílusbeli kölcsönszó még pl. az Er Fv *faktúra* 'áruszámla'; Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *firma* 'cég'; Er Fv Mv *inspektor* 'felügyelő, ellenőr' és Fv Ka Öv *inspektor* 'szaktanácsadó, szakfelügyelő'; Er Fv Ka Öv *internátus* 'diákotthon, kollégium'; Er Fv Va Hv Mv Öv *katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék'; Er Fv Va Hv Öv *penzió* 'nyugdíj'; Er Fv Va Ka Hv *poliklinika* 'rendelőintézet'; Er Fv Va Ka Hv Mv *szvetter* 'kardigán' Ezek a szavak a ht változatokban többnyire közömbös vagy bizalmas stílusértékűek, a közmagyarban viszont régiesek vagy elavultak. Van anyagunkban néhány olyan szó is, amelyet szótáraink régiesként vagy népiesként jelölnek; a ht változatokban ezek is közömbösek vagy bizalmasak: ilyen az : Er Fv Va Ka Hv Öv *kanális* 'csatorna', Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *porció* 'adag' és az Er Fv Va Hv Mv Öv *rezerva* 'tartálék'. Végül van még példánk olyan szóra is, amely a km változatokban kissé választékos, a ht változatokban pedig közömbös stílusértékű: Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *balkon* 'erkély'.

Viszonyulás

Azokat a lexémákat, amelyek egykor közhasználatúak voltak az egész nyelvterületen, a magyar értelmező szótárak és/vagy az idegen szavak szótárai rendszerint a mai napig km szóként tartják számon, attól függetlenül, hogy a mai Hu magyarban már csak szűk körben – pl. valamilyen szaknyelvben vagy mondjuk a szépirodalom nyelvének egyes rétegeiben – használatosak. Ezeket a szavakat a hétköznapi

beszélők rendszerint nem tartják ht elemeknek, és többnyire nincsenek is tudatában annak, hogy ezek ht és Hu használata közt jelentős különbségek vannak. Ez a tény erősíti pozíciójukat, a purista beállítottságú beszélők is bátran élnek velük (legfőljebb a nemzetközi szavaktól ódzkodnak egy kicsit). Nemcsak informális helyzetekben fordulnak elő, hanem formális helyzetekben is, így írásban, pl. a sajtó vagy a szépirodalom nyelvében is viszonylag széleskörűen használatosak.

4.4. Ht eredetű szavak

A ht szókinsz ötödik rétegéhez azok a lexémák sorolhatók, amelyek a ht nyelvváltozatokban jöttek létre 1918 után belső nyelvi elemekből, többnyire – de nem mindig – kontaktushatás következtében, s az adott régió egész területén (vagy legalábbis nagyobb részén) használatosak. „Belső nyelvi elemeken” elsősorban a km szavakat kell érteni; ezekből olykor az államnyelvtől függetlenül jönnek létre új ht szavak, jellemzőbb azonban, hogy az új szóképzési elemekben kontaktushatás (is) érvényesült. A kontaktushatás itt vagy abban mutatkozik meg, hogy meglévő ht szavaknak (tőszavaknak, képzett vagy összetett szavaknak, esetleg állandósult szókapcsolatoknak) megváltozik a jelentésszerkezete – így jönnek létre a jelentésbeli kölcsönszavak, vagy abban, hogy hangalakjukban is új, a magyar nyelvben korábban nem létező ht szavak (képzett vagy összetett szavak, továbbá állandósult szókapcsolatok) jönnek létre államnyelvi megfelelőik hatására – így keletkeznek a kalkok.

Jelentésbeli kölcsönszó akkor jön létre, ha a km lexémának és államnyelvi megfelelőjének hasonló, de nem azonos a jelentésszerkezete. A jelentéskölcsönzést elősegíti, ha az érintett lexémáknak nemcsak a jelentésszerkezete hasonló, hanem a hangalakjuk is. Pl. az Er magyarban a Km *kód* szó ’postai irányítószám’ jelentést vett fel (a meglévők mellé) román megfelelőjének, a *cod* ’kód’, ’postai irányítószám’ szónak a hatására; így jött létre az

Er *kód* ’postai irányítószám’ jelentésbeli kölcsönszó. A Fv *orosztójás* ’kaszinótójás’ szó a belső elemekből létrejövő szóalkotások másik típusára példa: ez esetben nem egy meglévő km szó vett fel új jelentést, hanem két km szóból, az *orosz*-ból és a *tójás*-ból jött létre egy vadozatú lexéma a mintaként szolgáló szlk. *ruské vajce* ’kaszinótójás’ (szó szerint „orosz tójás”) hatására; az ilyeneket *kalkoknak* nevezzük. A Fv *szakosító iskola* ’post secondary képzést nyújtó iskola’ viszont önálló alkotás a Fv nyelvváltozatokban, melynek nincs mintája az államnyelvben (vö. szlovák *nadstavbová škola* ’szakosító iskola’, szó szerint „felépítményi iskola”).

A ht nyelvváltozatokban belső nyelvi elemek tekinthetők a már beépült kölcsönszavak is, amelyekből szintén létrejöhetnek új ht lexémák. Pl. az Er *navéta* ’ingázás’ szóból jött létre önálló, román hatástól független alkotásként az Er *navétázik* ’ingázik’, amely – mivel kölcsönszót tartalmaz – másodlagos kölcsönszónak nevezhető. A Fv *horcsicáspohár* ’mustáropohár’ szó egy másodlagos kölcsönszót tartalmaz, a Fv Ka *horcsicás* melléknév, amely az elsődleges Fv Ka *horcsica* ’mustár’ kölcsönszóra megy vissza; a Fv *horcsicáspohár* tehát harmadlagos kölcsönszó. Az ilyen többedleges kölcsönszavak egy része kalk, más részük államnyelvi mintától többé-kevésbé függetlenül létrejött önálló ht alkotás.

4.4.1. Jelentésbeli kölcsönszavak

Az egykori km lexémák jelentése többféleképpen is megváltozhat a ht nyelvváltozatokban államnyelvi megfelelőik hatására. Előfordul például, hogy az érintett szónak kibővül a jelentése. Pl. Hv *bonbon* ’(bármilyen) cukorka’ (vö. Km *bonbon* csak ’csokoládébevonatú kis édesség’, Fv *főiskola* ’(minden) felsőoktatási intézmény’ (vö. Km *főiskola* csak ’nem egyetemi rangú felsőoktatási intézmény’), Fv *iskola* ’bármely (fokú) oktatási intézmény’ (vö. Km *iskola* csak ’alap- vagy középfokú oktatási intézmény’); Er Va Hv

kamion 'tehergépkocsi' (vö. Km *kamion* csak 'nemzetközi áruszállításban használatos, nagy méretű, zárt rakterű tehergépkocsi'); Er Fv Ka *resti* 'vendéglő, étterem általában' (vö. Km csak *resti* 'vasúti vendéglő'), Fv *tanító* 'pedagógus' (vö. Km *tanító* csak 'általános iskola alsó tagozatán oktató személy'), Ka *vodka* 'pálinka' (vö. Km *vodka* csak 'gabonából, burgonyából készített erős, színtelen pálinka'). A felsorolt esetekben a szó jelentése az érintett ht nyelvváltozatokban tágabb, mint a közmagyarban. Az ilyen jelentésbővülés kontaktushatástól függetlenül is létrejöhetett volna; nem csoda, hogy a ht beszélők sokszor nincsenek is tudatában, hogy ezeket és az ezekhez hasonló szavakat tágabb jelentésben használják, mint a Hu emberek.

Más esetekben az új ht jelentés viszonya a hagyományos km jelentéshez éppen ennek ellenkezője: az új ht jelentés mintegy „belefér” a szó km jelentésébe, csak éppen a közmagyarban az adott fogalomra nem szokás ezzel az általánosabb jelentésű lexémával utalni, hanem rendszerint egy másik, specifikusabb jelentésű szót használnak. Ilyenkor tehát jelentésspecializálódás jön létre, ám a szó rendszerint továbbra is használatos marad tágabb km jelentésében is.¹⁷ Pl. az említett Er *kód* szó 'postai irányítószám' jelentése „belefér” a Km *kód* jelentésébe, amely 'megállapodás szerinti jelek vagy szimbólumok rendszere, amellyel valamely információ egyértelműen visszaadható', csak éppen ezt a típusú kódot más állami változatokban másképp nevezik, pl. (*postai*) *irányítószám*-nak, nem szokás rá a *kód* szóval utalni, jóllehet ez szemantikailag nem volna deviáns. Hasonlóképpen az Er Fv Va Hv *akció* sajátos jelentései, a 'rendezvény'; a 'szervezett családi, kisközösségi, társas esemény'; a 'közös munka' mind összhangban vannak a Km

akció 'céltudatos tevékenység, ill. cselekvés-(sorozat)' alapjelentésével, a Hu beszélők mégsem szoktak *akció*-nak nevezni mondjuk egy műsoros estet vagy egy ünnepi megemlékezést. A Km *placc* szó alapjelentése 'beépítetlen tér', így a Va *placc* 'telek' nem más, mint egyfajta sajátos „placc”, más állami változatokban tudtommal mégsem vásárolnak soha „placcot”, hanem csak „telket” vagy „házhelyet”. Az ilyen típusú jelentésbeli kölcsönszavak talán még kevésbé feltűnőek, mint az előző csoportba tartozók, a ht beszélők itt még kevésbé észlelik, hogy az érintett szavakat másképp használják, mint a Hu beszélők.

A ht lexéma és km megfelelője közti jelentésbeli eltérés abban is megmutatkozik, hogy a ht lexémának van egy (vagy több) *többlet*-jelentése, olyan jelentése, amellyel átdó nyelvi megfelelője is rendelkezik, km megfelelője azonban nem. Ez a jelentés tipikus esetben új, a magyar nyelvben korábban nem volt meg, előfordul azonban az is, hogy a közmagyarban is meglévő, de a Hu nyelvváltozatokból már eltűnt jelentésnek a továbbéléséről, megőrzött régiségről van szó. Akár az egyik, akár a másik eset áll fenn, a ht jelentés nem része a Hu szó jelentésszerkezetének. A ht jelentésnek a km jelentéshez fűződő (metaforikus, metonimikus) viszonya magától értődő, a magyarban is vannak analógiái, így az ilyen jelentésváltozásról is elmondhatjuk, hogy akár a magyarban is létrejöhetett volna. Pl. Ka *csenget* telefonál vhova, vkinek' (vö. Km *felcsörget*), Mv *dolgozik* 'működik' (a működő szerkezetnek mintegy megszemélyesítése), Fv *brigád* 'társadalmi munka', 'alkalmi munka' (metonímia, ill. jelentéstapadás, vö. *brigádmunka*), Ka *fagylalt* : *fagyi* 'fagylalt', 'jégkrém' (a leglényegesebb szemantikai jegy azonos), Fv *fal* : *szekrényfal* 'szekrénysor' (metonímia), Mv *használ* 'kell,

17. Benő Attila ezért úgy tekinti, hogy a szó jelentésszerkezete egy újabb jelentéssel gyarapodik. Tényleges jelentésszűkülésre csak egyetlen példát ismer az Er nyelvváltozatokból, az Er *negyed* 'lakótelep' szót, de még ez is problematikus eset: igaz ugyan, hogy az Er *negyed* szó elsősorban 'lakótelep' jelentésű (önmagában állva a beszélőknek lakótelepi városrészt asszociál), de azért közmagyar értelemben sem ismeretlen, pl. a *diplomáciai negyed*, *üzleti negyed* szókapsolatokban (Benő 2007: 149 és személyes közlés).

szüksége van rá’, Er Fv Va Hv *kanális* ’tévécsonna’ (metafora), Ka *képződmény* ’(politikai, társadalmi) szervezet’ (ez is új alakulat, akárcsak a km értelemben vett *képződmény*, csak nem magától jön létre), Er Fv Va Ka Hv Mv *szemafor* ’közúti jelzőlámpa, közlekedési lámpa’ (több lényegi szemantikai jegy azonos: külső hasonlóság, azonos funkció).

A jelentésbeli kölcsönszavak közt olyanok is akadnak, amelyekben az új jelentés az egy nyelvű beszélők számára nem érződik motiváltnak, nem hat természetesen; ilyenkor kontextus nélkül a szó nem is igen érthető. Ilyenkor a szó kialakulását talán életszerűbb úgy tekinteni, hogy nem is jelentéskölcsönzésről van szó, hanem a beszélők valójában tükörszót alkottak, nem is feltétlenül tudatosítva, hogy egy azonos hangalakú lexéma már létezik a magyarban. Az ilyen lexémák közel állnak az alább említett kölcsönhomonimákhoz, ám a kétnyelvű beszélők számára az új jelentések az esetek egy részében alighanem motiváltak. Ide sorolható pl. a Fv *átültet* ’megvalósít, elér’, Fv *érdekkör* ’szakkör’, Er *régiség* ’szolgálati idő’, Fv *szétszed* ’elemez’. Az ilyeneket kalkszó-rú jelentésbeli kölcsönszavaknak nevezhetjük. Ezek közül a Fv *érdekkör* ’szakkör’ már inkább kölcsönhomonima, mivel a Fv és a km jelentés közt nemigen van érezhető összefüggés.

Kivételesen előfordul, hogy a ht jelentés és a km jelentés nem „kompatibilis” egymással, s ezért a szó az adott régióban km jelentésben nem használatos: Va Hv Mv *község* ’több települést magába foglaló közigazgatási egység’; ez a jelentés nyilvánvalóan összeférhetetlen a Km ’választott önkormányzattal irányított kisebb település’ jelentéssel.

4.4.2. Kalkok

A kalkok olyan nyelvi alakulatok, amelyekben két vagy több km morféma – melyekből legalább az egyik tömorféma – új, addig a magyar nyelvben nem létező szóképzési egységgé kombinálódik. A kalkok egy vagy több szabad

morfémából (szóból) állhatnak. Az egyetlen szabad morfémából (szóból) álló kalkokat tükörszónak nevezzük, a több szabad morfémából állókat pedig tükörkifejezéseknek. Részben átfedődnek a tükörkifejezésekkel a szemantikai alapon megkülönböztethető tükörszólások (de tükörszólások nemcsak szókapcsolatok lehetnek, hanem önálló mondatok is).

Tükörszók például a magyar nyelv ht változataiban a következők: Fv *átfizet* ’(költséget) térít’, Ka *dicsérettábla* ’dicsőségtábla’, Er *előadótanár* ’egyetemi docens’, Va Hv Mv *előlát* ’tervez’, Fv *gyorskötő* ’sebtapaszt’, Fv *gyorsmentő* ’rohammentő’, Fv *hoteliskola* ’vendéglátóipari iskola’, Er Fv *kilustrál* ’(politikai indítékből) átvilágít, és funkciójától megfoszt’, Öv *magasház* ’emeletes ház, panelház’, Fv Ka Va Mv *minőséges* ’jó minőségű’, Ka *munkaegyüttes* ’vmely munkahely összes munkavállalója, teljes személyi állománya’, Fv *munkatöltet* ’munkakör(i) leírás’, Fv Va *örökíró* ’golyóstoll’, Fv *szélkabát* ’dzseki’, Fv *tanítónap* ’pedagógusnap’, Öv *zebracsik* ’gyalogátkelőhely’.

A tükörkifejezések névszói vagy igei alaptagú szókapcsolatok. Névszói alaptagú szókapcsolat pl. az Er Ka *családi orvos* ’házi-orvos’ Fv *átmeneti lakhely* ’ideiglenes lakóhely’, Ka *egészségügyi könyv* ’<munkába álláshoz szükséges> orvosi igazolásokat, leleteket tartalmazó könyvecske’, Er *konzultáns professzor* ’professor emeritus’, Fv *polgári társulás* ’egyesület’, Er Va Ka *reanimációs osztály* ’a különleges(en gondos) kezelést igénylőknek létesített osztály; intenzív osztály’, Fv *születési szám* ’személyazonosító jel’, Fv Va Mv *ünnepi akadémia* ’ünnepség, díszünnepély’. Igei alaptagú szókapcsolat pl. az Er Fv Va *angazsálja magát* ’elkötelezetten csinál vmit’, Hv Mv *halljuk egymást* ’felhívjuk egymást’, Hv *kimegy a vizsgára* ’elmegy vizsgázni’, Hv Mv *látjuk egymást* ’viszlát, szia’, Er *vizsgát ad* ’vizsgázik’, Ka *vizsgát fogad* ’vizsgáztat’. Tükörszólás például a Fv *semmiből semmi* ’meglepetésszerűen, hirtelen, váratlanul’, Mv *nulla üti a nullát* ’nem ér semmit’.

4.4.3. Hibrid kalkok

Sajátos átmenetet alkotnak a belső keletkezésű és az államnyelvi eredetű szavak közt az ún. hibrid kalkok. Hibrid kalkokról akkor beszélünk, ha a ht kalknak legalább az egyik morfémája előfordul ugyanabban a jelentésben az átdó nyelv(ek)ben, nincs meg viszont a közmagyarban, s szabad morfémaként a ht nyelvváltozatokban sem. Hibrid tükörszó pl. a Fv *unimobódé* 'fából, fémből, műanyagból készült, előre gyártott bódé' vagy az Öv *dzsinadrág* 'farmernadrág', melyeknek első eleme közvetlenül került át az átdó nyelvekből, míg a második része lefordítódott. Kevésbé meggyőző példa a Mv *topliszendvics* 'melegszendvics', melynek első eleme egyértelműen szlovén, második eleme viszont egyaránt lehet közmagyar és szlovén eredetű (vö. szln. *topli sendvič* 'melegszendvics', szó szerint „meleg szendvics”).

4.4.4. Önálló alkotások

A ht eredetű szavak másik – jóval kisebb – része az államnyelvtől félig-meddig függetlenül létrehozott önálló alkotás. Pl. Öv *árkádünep* 'felsőöri reformátusok ünnepe', Ka *fényjelző* 'közlekedési jelzőlámpa', Er Fv *sósrúd* 'ropi' (szavak); Ka *gyermeknevelési segély* 'családi pótlék', Er Fv Hv *hajtási igazolvány* 'gépjárművezetői jogosítvány', Fv *munkaügyi hivatal* 'munkaügyi központ', Fv *szakosító iskola* 'post secondary képzést nyújtó iskola' (állandósult szókapcsolatok); Mv *nincs pofabőre* 'nincs bőr a pofáján' (szólás).

Akárcsak a közvetett kölcsönszók, az önálló alkotások is tartalmazhatnak az illető ht nyelvváltozatban már meghonosodott közvetlen kölcsönszavakat. Pl. Va *baszketozik* 'kosárlabdázik' (← Va *baszket* 'kosárlabda'), Fv *bebursákozik* 'bursákból sokat megiszik' (← Fv *burcsák* 'murci'), Fv *bepraxol* 'gyakorlatot szerez' (← Fv *praxol* '(szakmai) gyakorlaton van') (← Fv *prax* '(szakmai) gyakorlat', Mv *bulászik* 'lányok után jár, udvarol' (← Va Mv

bula 'nő, lány'), Fv *duplázik* 'repetázik' (← Fv *dupla* 'repetá'), Fv *félinvalid* 'csökkent munkaképességű, leszázalékolt' (← Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *invalid* 'rokkant'), Fv *pacskizik* 'csikkeket hagy maga után' (← Fv *pacski* 'csikk'), Fv *protektoroztat* 'újrafutóztat' (← *protektor* 'autógumi futófelülete' ← *protektorozik* 'újrafutózt'), Er *szakliceum* 'szakközépiskola' (← Er *liceum* 'gimnázium'), Fv Va Ka Hv Mv *szmenázik* Hv *szmjénázik* 'több műszakban dolgozik, műszakozik'; Va *tezgázik* 'mellékkeresetért dolgozik', 'haknizik' (← Va *tezga* 'mellékkereset', 'hakni').

Az önálló alkotások zömének az átvévi nyelvben, azaz a közmagyarban van modellje, tehát bizonyos értelemben ezek is kalkoknak tekinthetők, csak éppen km modellre visszamenő „kalkokról” van szó. Ilyenek valószínűleg – többek között – a különféle labdajátékok nevéből keletkezett igék (pl. Va Hv Mv *odbojkázik* 'röplabdázik'). Mivel az átdó nyelvekben ezek helyett inkább a „röplabdát játszik” típusú szó szerkezetek használatosak, az ilyen igék inkább a magyarban szokásos *focizik*, *hokizik*, *teniszezik* stb. analógiájára alakulhattak. Ez lehet az oka, hogy pontos igei megfelelőjük van a közmagyarban (vö. Va Hv Mv *odbojka* : Km *röplabda*, Va Hv Mv *odbojkázik* : Km *röplabdázik*).

Elvileg jelentésbővülések, jelentésspecializálódások is bekövetkezhetnek kontaktushatástól függetlenül, és új jelentések is létrejöhetnek, de ez a kérdés sajnos eddig nem részesült kellő figyelemben a kutatók részéről, így kevés példánk van rá. Ilyen pl. a Fv *kerület* 'több járást magában foglaló közigazgatási egység’.

4.4.5. Hiperkorrekt eredetű alakok

A ht eredetű szavak sajátos csoportját alkotják az olyan hiperkorrekt alakú formák, amelyek az alább említett alaki kölcsönszavak kiküszöbölésére való törekvésképpen jöttek létre nyelvtörténeti szempontból tévesnek mondható analógia alapján. Ez a folyamat úgy is tekinthető, mint az átvévi nyelv rendszeréhez való

hiperkorrekt alkalmazkodás, hiszen a beszélők úgy vélik, ezekre a változtatásokra azért van szükség, hogy az érintett szó ne legyen „román”, „szlovák” stb. Pl. Fv Va Ka Hv *evidenci*ó ’nyilvántartás, evidencia’; Fv Va Ka Hv *Mv garanci*ó ’garancia’; Er Fv Va Ka Hv *kompetenci*ó ’illetékesség, kompetencia’; Fv Ka *prémio* ’jutalék, prémium’, ’osztalék a termelőszövetkezetben; az osztalék kiosztása’; Hv *sztipendi*ó ’ösztöndíj, stipendium’; Er Fv Va Hv *szentenci*ó ’szentencia’; Er Fv Va Ka Hv *tendenci*ó ’tendencia’. Ezek a szavak – érthető módon – közömbös vagy választékos stílusértékűek.

Viszonyulás

Azokat a ht eredetű szavakat, amelyek nem tartalmaznak államnyelvi kölcsönszót, azaz kizárólag km elemekből jöttek létre, a beszélők többsége km szónak érzi. Ez éppúgy igaz a kontaktushatástól függetlenül keletkezett önálló alkotásokra, mint a jelentésbeli kölcsönszavakra és a kalkokra, bár ez utóbbi egy része egyes iskolázottabb beszélők számára legalábbis „gyanús”. Mint más km szavakat, ezeket is bátran használják a beszélők mind informális, mind formális beszédhelyzetekben, beleértve az írott nyelv különféle válfajait is. Éppen ezért sokuk közömbös vagy akár választékos stílusértékű, bár akad köztük néhány, melynek „helytelenségéről” a nyelvművelői helytelenítések következtében az értelmiségi beszélők egy szűk rétegének tudomása van, s így a központi sajtóban ritkábban fordulnak elő. A ht eredetű szavak közömbös vagy választékos stílusértéke annál is érthetőbb, mert többüknek egy vagy több kevésbé választékos, legtöbbször bizalmas stílusértékű szinonimája is van, amely közvetlen kölcsönszó.¹⁸

A hiperkorrekt eredetű szavakhoz való viszonyulás ambivalens: a kevésbé iskolázott be-

szélők – akik valószínűleg ezek fő létrehozói – választékosnak tartják, formálisabb kontextusban használják, azok az iskolázottabb beszélők viszont, akik tudatában vannak ezek hiperkorrekt eredetének, nyilván helytelenítik és kerülik őket.

4.5. Államnyelvi eredetű szavak

Az államnyelvi eredetű szavak alkotják a ht szavak legfeltűnőbb rétegét. Ezek többségének államnyelvi eredetével sok hétköznapi beszélő is tisztában van: lévén számottevő mértékben kétnyelvűek, ezeket a szavakat államnyelvi formájukban is ismerik. Az ide tartozó lexémáknak több rétegét kell megkülönböztetni a beszélői viszonyulás szempontjából. Az egyiket – a legnépesebbet – az „echte” államnyelvi eredetű elemek, a mind „echte” államnyelvi eredetű, mind nemzetközi, ill. idegen eredetű tő- vagy képzőmorfémákat tartalmazó, etimológiai szempontból „kevert” szavak és az alaki kölcsönszavak alkotják, a másikat az államnyelv által közvetített nemzetközi és részben más idegen eredetű szavak, ill. az ilyenekből keletkezett márkanevek, a harmadikat pedig a *mozaikszók*.

4.5.1. Érezhetően államnyelvi eredetű szavak

A tapasztalatok szerint egy lexémát főként akkor éreznek a laikus kétnyelvű beszélők is „igazi” államnyelvi eredetű szónak, ha az az államnyelvben szócsaládot alkot, ugyanakkor az érintett tövet a beszélők más nyelvekből nem ismerik (sem idegen nyelvekből, sem az anyanyelvükből). Még erősebb az államnyelvi eredet érzete, ha maga a szóban forgó lexéma vagy a család más tagjai nyilvánvalóan államnyelvi eredetű képzőt tartalmaznak. Mindezek „minősített” esetét jelentik az államnyelvi eredetű állandósult szókapcsolatok.

18. Pl. a közömbös Er *előadótanárnak* ’docens’ a bizalmas *konferenciár*; a közömbös Fv *Mv előkészületnek* ’óravázlat’ a bizalmas *Mv priprava*; a választékos Fv *hajtási igazolvány*-nak a bizalmas Fv *hajtási* vagy Fv *vogyicsák*, ill. a Hv *vozacska*; a választékos Er *(iskolai) általános*-nak ’osztályzatok középréteke, átlaga’ a közömbös *média*; a közömbös Fv *kenő*-nek a bizalmas Fv *pomazánka*; a közömbös Va Hv *Mv község*-nek a bizalmas Va *opstina*, ill. Hv *Mv opcsina*; a közömbös Öv *magasház*-nak a bizalmas Öv *hochhaus*; a választékos Fv *sósrúd*-nak ’ropi’ a Fv *ticsinka*.

A laikus beszélők számára is érezhetően államnyelvi eredetű szó nagyon sok van adatbázisunkban; itt csak néhány példát mutathatunk be: Mv *briszálec* 'gépkocsi ablaktörője', Fv *bugyicsek* '(sok embernek szóló) ébresztő', Er *cáp* 'egy pohár sör', Fv *dodávka* 'furgon', Ka *dohovor* 'szerződés', Va *dokolenica* Hv *dokoljenka* Mv *dokolenka* 'térdzokni', Fv *hotovo* : Va Mv *gotovo* 'kész(en van)'; Öv *hajrigrer* 'borosgazdák által fenntartott borozó, kocsmá', Va *hranarina* 'táppénz', Öv *landesschulrat* 'tartományi iskolatanács', Fv *mekcseny* 'lágyságjel', Va *menyács* 'sebességváltó', Va *menyácsnyica* 'pénzváltó', Er *miccs* 'darált húsból kolbász alakúra összegyúrt, rostos sült ételféleség', Fv *miesztyenka* 'helyjegy', Mv *oszebna* Hv *oszobna* 'személyi igazolvány', Mv *pregrada* 'térrelválasztó', Va Hv *szlamcsica* Mv *szlámica* 'szívószál', Ka *szoljárka* 'gázolaj', Va *uopste* Hv *uoptye* 'általában', Ka *védomoszty* 'jegyzék, kimutatás', Va Hv *zsmigavac* : Mv *zsmigávec* 'irányjelző, index'. Strukturális-etimológiai szempontból e csoportba tartoznak a nyilvánvalóan államnyelvi eredetű márkanevek is, ezeket azonban egyelőre kevésbé ismerjük, mivel a kutatás eléggé elhanyagolta őket. Ilyen pl. a Fv *jar* 'egyfajta mosogatószer', Fv *horalki* 'oldalt csokoládéval bevont nápolyiszelet-fajta', Fv *lentilki* 'színes cukormázzal bevont, lencse alakú draszté', Fv *szantovka* 'ásványvízfajta'.

A nyilvánvalóan államnyelvi eredetű szavak idegenszerűségének érzete jelentősen csökken a szótő megcsonkításával, ill. megcsonkításával és a „játszi” -i képzővel való ellátásával, pl. Fv *szpori* 'takarékpénztár' (← Fv *szporityelnja* 'ua'), Fv *tyepi* 'melegítő, tréningruha, mackóruha' (← Fv *tyep-láki* 'ua'), Ka *ucsi* 'szakmunkásképző' (← Ka *ucsilisce* 'ua'), Fv *zsuvi* 'rágógumi' (← Fv *zsu-vacska* 'ua'). Szintén kevésbé érződnek államnyelvinek a kölcsönszavak olyan népnyelvi változatai, amelyek hangtani szempontból többé-

kevésbé igazodtak az átvevő nyelv hangrendszeréhez, pl. Fv *kripka* 'influenza' (vö. Fv *chripka* [xripka] ← szlk. *chripka* 'ua'), Fv *lecska* 'pótkocsi' (vö. Fv *vlecska* ← szlk. *vlečka* 'ua'), Fv *mizik* 'hibajavító toll' (vö. Fv *zmizik* ← szlk. *zmizik* 'ua'), Fv *pacski* 'cigarettavég, csikk' (vö. Fv *spacski* ← szlk. *špačky* 'ua').

Az államnyelvi állandósult szókapcsolatokból keletkezett ht szavak száma adatbázisunkban nem túl nagy, de ez talán nem is annyira a tényleges használatot tükrözi, hanem azt a tényt, hogy ezeket nehéz megkülönböztetni a magyar szövegekben csupán alkalmasszerűen előforduló vendégnyelvi szókapcsolatoktól. Kölcsönszónak látszik pl. a Va Hv *bez veze* Mv *brez veze* 'összefüggéstelenül', Fv *cslovecse-nezlob-sze* 'egyfajta társasjáték', Fv *dokelu* 'szitkozódásban, bosszúság kifejezésére' a fenébe!', Öv *frau lehrer* 'tanító néni, tanárnő <általános iskolai tanárnők megszólításaként>', Öv *grüner veltliner* 'zöld veltelini (közkedvelt fehér asztali bor)', Öv *grüss dich* 'helló, szia', Va *finansijski odsek* Hv *finansijski odsjek* 'pénzügyi osztály', Va *očno odelenje* Hv *očni odjel* 'szemészet', Va Hv *szanitarna inspekcija* 'közegészségügyi felügyelőség', Fv *technický preukaz* 'forgalmi engedély', 'törzslap'.¹⁹

Az államnyelvi eredet erősen érezhető azokon a szavakon is, melyeknek töve nem egyértelműen államnyelvi vagy éppen érezhetően idegen eredetű a beszélők számára, viszont a szó képzője „echte” államnyelvi, pl. Fv Ka *baretka* Va *beretka* 'barett(sapka)', Mv *bokszerca* Fv *bokszerki* 'boksenadrág', Fv *bufetyák* 'büfékben, sörözőkben ételmaradékot összegyűjtő lecsúszott személy', 'kocsmatöltelék', Fv *elektricsenka* 'villamosbérlet', Ka *gimnasztyorka* 'katonai zubbony', Fv *gremiálka* 'vezetői, igazgatói értekezlet', Fv *haszák* 'állítható csavarkulcs', Va *hemijaska* 'golyóstoll', Ka *komangyirovka* : *komengyirovka* 'kiküldetés(i) utasítás', Mv *kovbojka* 'farmeranyagból készült ruhadarab',

19. Amint a példákban is látszik, ezeket magyarul vagy egy szóként, vagy több szóként írjuk, idegenes vagy magyar helyesírással, különböző befolyásoló tényezők függvényében.

Fv *lampaszák* 'hivatásos katonatiszt', Fv *mentolki* 'mentolos cukorka', Fv *siltovka* 'sildes sapka', Va Hv Mv *trénerka* 'tréningruha, szabadidőruha'.²⁰ Szintén ebbe a csoportba sorolhatók azok az összetett szavak, melyeknek egyik tagja államnyelvi, másik tagja nemzetközi (idegen nyelvi) eredetű, ill. azok az esetek is, amikor államnyelvi szó prefixumot kap, pl. Fv *mikroszpánok* 'gépkocsivezetés közbeni pillanatnyi bóbiskolás'; Fv *mikroténzacskó* 'polipropilén zacskó'; Hv *mikrovalna* : *mikroválna* Mv *mikrovalovna* 'mikrohullámú sütő'.

4.5.2. Érezhetően idegen (nem államnyelvi) eredetű szavak

Egy lexémát főként akkor éreznek a laikus két nyelvű beszélők nemzetközi, ill. idegen szónak, ha a lexémát vagy a szócsalád más tagját más nyelvekből is ismerik, különösen, ha ezek a „más nyelvek” világnyelvek; az ilyen értelemben vett „idegenszerűség” érzetét jelentősen növeli, ha a szó más nyelvekből ismert nemzetközi, ill. idegen eredetű képzőelemet vagy prefixumot is tartalmaz, továbbá ha a hangalakja árulkodik idegen eredetéről.

Mivel a közmagyarban is nagy számban ismeretesek és használatosak nemzetközi szavak, az ide sorolható lexémák száma nem túlságosan nagy (a közmagyarban is használatos nemzetközi szavak természetesen nem tartoznak az államnyelvi eredetű elemek közé). Ilyen pl. az Er *abonament* 'autóbusz- vagy vonatbérlet(jegy), bérlet', 'újság-előfizetés', Va Hv Mv *akontáció* 'bér, személyi jövedelem előlege', Va Hv Mv *ambient* 'környezet, miliő', Ka *avansz* 'előleg', Fv *brizolit* : *brezolit* 'szilíciumos homok és cement keverékéből készült vakolatfajta', Fv Va *delikvencia* 'bűnözés', Fv *deratizáció* 'rágcsálóiártás', Va Hv Mv *digitron*

'zsebszámológép', Er Va *diszpanzer* : Hv *diszpanzér* 'orvosi rendelő', Er *diszpenzár* : *diszpenzár* 'körzeti orvosi rendelő', Va *fabulózus* 'mesés, csodálatos, meseszerű', Ka *gasztronóm* : *gasztronom* 'élelmiszerüzlet', Er *interszekció* 'útkereszteződés', Er *kofrázs* 'zsaluzat', Er Fv Ka *kulturista* 'testépítő', Er Va Hv Mv *Öv kvórum* 'szavazatképesség, a szavazáshoz szükséges minimális létszám', Mv *mobitel* 'mobiltelefon', Fv *motorizmus* 'motoros járművek közlekedésre vagy sportra való felhasználása', Mv *multiptaktik* 'konyhai robotgép', Va Hv Mv *sztropor* 'habosított szilárd polisztirol; hungarocell', *tirázs* Va Ka Hv 'példányszám', Fv *tirázs* '(könyvben, folyóiratban) impresszum'.

Átmeneti esetek is vannak az államnyelvi eredetű és az idegen eredetű szavak között. Ilyenek azok az idegen eredetű szavak, melyeknek tövét a beszélők nem tudják összekapcsolni más idegen szavakkal, és számukra felismerhető idegen nyelvi képzőt sem tartalmaznak, de nem érzik őket igazán államnyelvinek sem. Ilyen lehet pl. a Ka *bint* 'géz, kötszer', Ka *blát* 'protekció', Er Hv *brevet* 'szabadalom, működési engedély', Va *fisek* 'tölténytáska', Fv *kulma* : *kulmi* 'elektromos hajszűrő vas', Va Hv *lavabó* 'mosdókagyló', Va *meze* 'borkorcsolya', Va Hv *ratluk* 'zselészerű édesség, rózsacukor', Fv *regál* 'rekeszes polc, állvány', Ka *reket* 'zsarolással, védelmi pénz behajtásával foglalkozó bűnszövetkezet (tagja)', Er *salopéta* : *salapéta* 'kezeslábas, munkaruha', Va Hv Mv *Öv sank* 'italmérő pult, söntés', Va Hv *subara* 'süveg, kucsma', Fv Mv *szemis* 'velűrbőr', Er *szkoccs* 'cellux', Fv *tercs* 'céltábla', Mv *trák* 'fülvédő', Fv *válenda* 'heverő', Fv *zsumpa* 'emésztőgödör'.²¹

4.5.3. Mozaikszók

Az intézménynevek vagy más szókapcsolatok rövidítéseinek, a mozaikszóknak a különleges

20. Kivételesen az is előfordul, hogy egy magyar szó kap államnyelvi képzőt, l. Fv *mamuszki* 'posztóból készült csizma; botos'.

21. Az Er esetében a ht szavaknak ez a két rétege, lévén a román újlatin nyelv, némileg összemosódik, vö. Er *alimentára* 'élelmiszerüzlet', Er *kondika* 'jelenléti napló', Er *kontábil* 'könyvelő', Er *kuptor* 'kemence', Er *ordin* 'katonai rendelet, parancs', Er *tália* 'ruhaméret, testméret'.

státuszát az adja, hogy „nyelvsemlegesek”: aki nem ismeri feloldásukat, az tulajdonképpen nem tudhatja, hogy milyen nyelvből származnak;²² kivételt azok a betűszók képeznek, melyeket a ht beszélők „idegenesen” ejtenek (vö. Km *CIA* [szíájéj]; *GDP* [dzsidípi], *AIDS* [écc]).²³ Magyarosan szokás ejteni a ht nyelvátváltatokban például a következő mozaikszókat: Fv *bc.* [bécé] ’bakalár, bakkalaureus, baccalaureus’, Fv *céo* : *CO* ’polgárvédelem’, Fv *DPH* [dépéhá] ’áfa’, Fv *DIČ* [dics] ’adószám’, Fv *emenvé* : *MNV* ’(a rendszerváltás előtt) a helyi nemzeti bizottság’, Öv *MWST* [emvéeszté] ’áfa’, Fv *jéerdé* : *JRD* ’a rendszerváltás előtt: egységes földművesszövetkezet’, Ka *KRU* [kru] ’állami pénzügyi ellenőrző hivatal’, Fv *s. r. o.* : *eszeró* ’kft’, Va *SZUP* ’belügyi titkárság, szolgálat, rendőrség’, Er *TVA* [tévéá] ’áfa’. Idegenesen ejtődnek többek között a következők: Ka *CVK* [ceveká] ’Központi Választási Bizottság’, Mv *DDV* [dédévé] ’áfa’, Mv *emso* [emso] ’személyi szám’.

Megjegyzem még, hogy az olyan államnyelvi mozaikszókat, amelyek államnyelvi képzőt is tartalmaznak, a magyarban már nem tekinthetjük mozaikszónak, ezek inkább a nyilvánvalóan államnyelvi eredetű közvetlen kölcsönszók közé sorolhatók, pl. Fv *cédécsko* [cédécsko, cédécskó] ’kompaktlemez, cédé’, Fv *embécska* ’a Škoda MB típusú gépkocsi’, Fv *eszerócska* ’kft’. Természetesen a magyarban nem mozaikszók azok az államnyelvi eredetű elemek sem, amelyek nyelvünkben nem használt államnyelvi szavakra mennek vissza, pl. Er *aprozár* ’zöldségüzlet’ (← rom. *aprozar* ← *aprovizionare cu zarzavaturi* ’zöldséggel való ellátás’), Ka *kombát* ’ezredparancsnok’

(← or. *kombát* ← *komangyir bataljona* ’ezred parancsnoka’), Fv *zelovoc* ’zöldségüzlet’ (← szlk. *zelovoc* ← *zelenina a ovocie* ’zöldség és gyümölcs’).²⁴

4.5.4. Kölcsönhomonimák

A közvetlen kölcsönszavak közt olyanok is akadnak, amelyek egybeesnek létező km szavakkal, anélkül hogy jelentésük közt összefüggés volna. Ezeket természetesen nem tekinthetjük jelentésbeli kölcsönszónak, vagyis nem tekinthetjük úgy, hogy egy meglévő km szó kapott új jelentést, hanem egy olyan szónak a közvetlen kölcsönzéséről van szó, melynek hangalakja véletlenül egybeesik egy létező magyar szóval. (Ez a tény egyébként megkönynyítheti a kölcsönzést.) Pl. Va Hv Mv *bambusz* ’vörösborból és kólából álló italkeverék’; Va *banya* ’gyógyfürdő’; Va Hv *bíró* ’iroda, ügynökség’; Er *blattol* ’érvényes menetjegy nélkül utazik; potyázik, bliccel’, Fv *diéta* ’napidíj’; Fv *dressz* ’konyhaszekrény mosogatója’; Öv *drukker* ’számítógép nyomtatója’; Fv *fix* ’filctoll’; Va *koncert* ’takarmánykeverék’; Öv *kuli* ’golyóstoll’; Fv *lista* ’keskeny lécz’; Va Hv *masszív* ’hegytömeg, őshegység’; Va Hv *patika* ’edzőcipő, tornacipő’; Er *patron* ’főnök, tulajdonos’; Va Hv *poén* ’pont mint a teljesítménymérés eszköze’; Fv *privát* ’albérllet’. Az eddig idézett lexémáknak mind a hangalakja, mind az írásmódja egybeesik egy másik lexémáéval. Előfordul, hogy két lexémának „csak” a hangalakja esik egybe, írásmódja viszont eltér egymástól: ilyenkor homofonokról beszélünk. Ilyen pl. a *bordéj* ’viskó, kunyhó’, Fv *polozska* [poloska] ’(könyvvitelben) tétel, bejegyzés’.²⁵

22. Vö. a közmagyarban használatos olyan mozaikszókkal, mint pl. *NATO*, *USA*, *UNESCO*, *FIFA*; *vécé*, *tévé*, *CD-ROM*, *DVD* : *dévédé*.

23. Amint a közmagyarban is, a ht mozaikszók is írhatók magyarosan vagy idegenesen, kis- vagy nagybetűkkel, az adott mozaikszó jellegétől, ill. a megszokott használatától függően.

24. Van példa a magyarban is kiolvasható mozaikszóra: Fv *grankó* ’azonnal oldódó kakaópor’ (← szl. *Granko* ← cseh *Granko* ← *granulované kakao* ’granulált kakaó’), magyarul is: *granulált kakaó*.

25. Ez utóbbi lexéma – így írva – csak homofon, de nem homográf, vagyis írásban különbözik a Km *poloska* szótól, ám kiejtésben egybeesik vele.

4.5.5. Alaki kölcsönszavak

A nemzetközi eredetű szavak egy részének hangalakján nyomot hagyott az államnyelvi közvetítés; az olyan lexémákat, amelyek a közmagyarban is megvannak, de egy vagy több ht változatban hangalakjuk a közmagyartól némileg eltér, hasonlít viszont államnyelvi megfelelőjükre, alaki kölcsönszavaknak nevezzük. Ilyenek pl. a következők: Er *ádzsent* Fv *agent* Va Hv *ágent* 'ügynök', Er Fv Ka Hv *agronóm* Va Mv *agronom* 'okleveles mezőgazdasági szakember', Va Hv *anarchizmus* 'anarchia', Fv Ka *archív* [arxív] Hv Öv *arhív* Mv *arhiv* Er Va Hv *arhíva* 'levéltár; archívum', Fv Va Hv Mv Öv *báger* 'kotrógép, markológép; bagger', Er Fv Ka *bufet* 'büfé', Er Fv *buldozer* Fv *buldozér* : *buldózér* Va Mv *buldozser* Hv Mv *buldózser* 'földtoló gép', Fv Ka *diplom* 'oklevél, diploma', Er Fv Va Ka Hv *ekonómia* 'közgazdaságtan; ökonómia', Fv *fakulta* Va Ka Hv *fakultet* Mv *fakulteta* 'egyetemi, főiskolai kar', Mv *fotoszintéza* 'fotoszintézis', Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *infarkt* 'szívroham, infarktus', Mv Öv *kanu* 'kenu', Hv *komfor* 'kényelem, lakályosság, komfort'; Er Fv Öv *kontakt* 'összeköttetés, érintkezés, kontaktus', Er Fv Ka *olimpiáda* 'tárgyverseny', Fv Va *penálé* 'kőtbér; pönálé', Fv *prax* Va Mv Hv *praksza* '(szakmai, tanítási) gyakorlat'; Er Fv Va Ka Hv *referát* 'beszámoló, jelentéstétel; referátum', Va *szimpatizór* 'szimpatizáns', Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *szkleróza* 'szklerózis', Fv Va Hv *sztatika* 'statika', Fv Öv *transparent* 'szöveggel ellátott hordozható tábla', Er Fv Va *trolejbusz* 'trolibusz'.

Viszonyulás

Általában véve az államnyelvből származó közvetlen kölcsönszavak beszélői megítélése

kedvezőtlen; több bizonyítékunk is van rá, hogy ezeket a legtöbb beszélő nem is tekinti magyar szavaknak.²⁶ Sok esetben bizonyára ez motiválja a közvetett kölcsönszavak, különösen a kalkok létrehozását. Mivel azonban a laikus beszélők nem minden államnyelvi eredetű szónak ismerik föl az államnyelvi eredetét, az egyes szócsoportok megítélésében jelentős különbségek vannak, mégpedig oly módon, hogy minél kevésbé látszik a szón annak államnyelvi eredete, annál elfogadhatóbb a beszélők számára.

Az előzőekből következően a legkevésbé elfogadhatók a laikus beszélők számára a nyilvánvalóan államnyelvi eredetű, az államnyelvben szóképzéssel keletkezett, azaz államnyelvi képzőmorfémát is tartalmazó szóképzési elemek és még inkább az államnyelvi állandósult szókapcsolatok. Ezek használata emiatt általában a mindennapi beszélt nyelvre korlátozódik, s ennek megfelelően „bizalmas” stílusértékűek; egy részüket csak a kevésbé iskolázott, ill. erős államnyelvi hatásnak kitett beszélők használják.

A hétköznapi beszélők valamivel pozitívabban viszonyulnak azokhoz a lexémákhoz, amelyek nem tartalmaznak államnyelvi képzőmorfémát, hanem tőszavak, és így államnyelvi eredetük nem annyira szembetűnő; ezek gyakran régi jövevényszavak az államnyelvben. Ezért aztán ezek némelyike formálisabb kontextusban is megjelenik, igaz, többnyire botlásként; pl. a föntebb is említett Fv *válenda* 'heverő' szóra több adatunk van nyomtatásban vagy az interneten megjelent apróhirdetésekből. A nyilvánvalóan államnyelvi eredetű szavak olykor elfogadhatóbbá tehetők csonkítással és ún. „játsszi” -i képzővel való ellátással, ezáltal ugyanis államnyelvi eredetük kisebb-nagyobb mértékben elhomályosul (l. a fenti példákat).²⁷

26. Ehhez hasonló attitűdök a Hu közösségben is fellelhetők; sok Hu beszélő is vonakodik bizonyos kontextusokban magyar szavaknak tekinteni a belső keletkezésű megfelelővel is rendelkező újabb idegen szavak egy részét, mondjuk a *hepi*, *mani* vagy a *szori* szót. A nyelvüvelő irodalomban és a különféle internetes fórumokon általában úgy beszélnek az ilyen szavakról, mint „angol” szavakról, melyeknek „magyar” megfelelőjük a *boldog*, a *pénz*, ill. a *bocsánat*.

27. Az egyes kölcsönszótípusok eltérő megítélésére Fv viszonylatban I. István Lanstyák–Gizella Szabó Mihály: Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language* 1995, 112. 111–130.

Az államnyelv által közvetített nemzetközi szavakról a hétköznapi beszélők többnyire úgy gondolják, hogy a közmagyarban is megvannak, s úgy is viszonyulnak hozzájuk, mintha km szavak lennének; ezért aztán ezek gyakran közömbös stílusértékűek, bármilyen formalitású beszédhelyzetben megjelenhetnek, vagy akár választékosak is lehetnek. Kivételt leginkább azok a nemzetközi eredetű szavak képeznek, melyeknek hangalakján nyomot hagyott az államnyelvi közvetítés, azaz az alaki kölcsönszavak. Az alaki kölcsönszavak államnyelvi eredetét a beszélők könnyebben felismerik, s ez befolyásolja stílusértéküket is: leggyakrabban bizalmas stílusértékűek, s számottevő részüket inkább a kevésbé iskolázott, ill. az erősebb államnyelvi hatásnak kitett beszélők használják.

A márkanévi eredetű államnyelvi kölcsönszavak külön csoportot alkotnak a hozzájuk való beszélői viszonyulás szempontjából, attól függetlenül, hogy államnyelvi eredetűnek vagy idegen eredetűnek érződnek-e. A márkanévi eredetű közneveket a beszélők valószínűleg többé-kevésbé tulajdonnévnek tekintik (gyakran nagy kezdőbetűvel írják), s mint ilyen ez szolgál az adott termék „nevéről”, az adott specifikus márkára másképp nem is tudnak utalni, csak annak „tulajdon” nevével, ennél fogva aztán a márkanévi eredetű kölcsönszavak széleskörűen használatosak is minden társadalmi rétegben és beszédhelyzetben.

A mozaikszók széleskörűen elfogadottak, legalábbis az egybeolvasott szóösszevonások és a magyar betűk neveit tartalmazó betűszók, ami érthető is, ha arra gondolunk, hogy ezeken egyáltalán nem látszik államnyelvi eredetük. A korábbi évtizedekben a Fv magyar sajtó ragaszkodott az intézménynevek magyar változatából keletkezett mozaikszókhoz (pl. *DSZM* ← *Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom* a közkeletű *HZDS* ← *Hnutie za demokratické Slovensko* helyett), ám az elmúlt évtizedben a Fv sajtótermékek is áttértek az államnyelvi eredetű mozaikszók használatára. Ebben az érintettek elmondása szerint fontos szerepet játszott az a tény, hogy a magyarországi sajtótermékek is a szlovák eredetű mozaikszókat használják.

A kölcsönhomonimák elfogadottságával kapcsolatban, azok alacsony száma miatt, nincsenek általánosítható megfigyeléseink.

5. FOGALOMKÖRI CSOPORTOK

A ht szavakról alkotott képünk nem volna teljes, ha nem tekintenénk át azt, hogy ezek a ht beszélők életének mely területeiről valók. Az alábbiakban sorra veszem a legfontosabb fogalomköröket, mégpedig a fenti rétegek és kölcsönszótípusok szerinti bontásban, mindegyiket néhány példával illusztrálva. A fogalomkörök közt természetesen átfedődések is vannak, egy szó több fogalomkörbe is besorolható, de mivel eleve válogattam a rendelkezésemre álló anyagból, azon voltam, hogy egy példa csak egyszer, egyetlen fogalomkörben szerepeljen.

Az áttekintésbe, ill. a példatárba nem lett volna célszerű bevenni a ht szavak km rétegét, hiszen ha ezt nem mellőztem volna, akkor a példatárnak elvileg az élet minden területéről tartalmaznia kellett volna szavakat. Ezenkívül ha az egyes rétegek tényleges arányait érzékeltetni akarnánk, akkor oldalak százain – ha nem ezreire – keresztül kellene sorolnunk a mindenki számára jól ismert, ilyen értelemben „érdek-telen” km példákat. Szintén mellőzöm a táji eredetű szavaknak nem államnyelvi eredetű rétegét, egyrészt azért, mert a tájszavak száma is beláthatatlanul nagy, másrészt pedig nincs is róla áttekintésünk. Az államnyelvi eredetű tájnyelvi elemeket az államnyelvi eredetű, *koiné* jellegű elemek csoportjába olvasztom be.

A fő eredetbeli csoportokon belül csak a legfontosabb kölcsönszótípusokat különböztetem meg, hogy elkerüljem a nyelvi anyag szétaprózódását: 1. Km: közmagyar eredetű szavak (stílusbeli kölcsönszavak és stílusbeli konzer-vativizmusok); 2. Ht: ht eredetű szavak: a) jelentésbeli kölcsönszavak és önálló alkotások; b) kalkok és önálló alkotások; c) hiperkorrekt eredetű alakok; 3. Ány: államnyelvi eredetű, *koiné* jellegű szavak és tájszavak: a) közvetlen kölcsönszók; b) alaki kölcsönszók.

Étel, ital

1. Km: Er Fv Ka *brindza* 'juhtúró', Va *citronád* 'citromszörp, citromlé', Fv Va Ka Hv Mv *degusztál* 'ételt, italt (meg)kóstol'; 2. Ht: a) Fv *pástétom* 'húskrém(konzerv)'; b) Va *bébihús* 'fiatal marha húsa; borjúhús', Fv *fehér jogurt* 'natúr joghurt', Fv *nanuktorta* 'torta alakú jégkrém', Fv *viberliszt* 'rétesliszt'; 3. Ány: a) Va Hv Mv *ajvár* : *ajvar* 'paprikából és padlizsánból készített mártás', Fv *bábovka* 'kuglóf', Er *bálmos* 'fehérsavóban kukoricalisztból készített puliszkaszerű étel', Öv *bomfritt* 'hasábburgonya', Va Hv Mv *burek* 'hússal, túróval, almával töltött sült tésztaféle' b) Fv *dezert* '(egy doboz) bonbon', 'desszert'.

Háztartás

2. Ht: a) Er *butélia* 'palack, gázpalack', Fv *pohár* 'befőttesüveg'; 3. Ány: a) Ka *bánka* : *bánki* 'befőttesüveg', Fv *bandaszka* 'benzin, olaj szállítására használt marmonkanna; víz szállítására használt műanyag kanna', Er *bor-kán* 'befőttesüveg', Ka *csájnyik* 'teáskanna', Va Hv Mv *csacska* 'fogpiszkáló', Er Va Hv Mv *deterdzsent* 'mosószer', Mv *hladilnik* 'hűtőgép', Va Er *plonzson* 'merülőforraló', Va Hv *cerni* 'sütő', Va *tégli* 'befőttesüveg', Hv Mv *toszter* Öv *tószer* 'kenyérpirító'; b) Fv Hv *friteza* Mv *friteza* 'olajsütő'.

A mai hétköznapi életre jellemző mindennapi használati tárgyak, műszaki cikkek, ezekkel kapcsolatos tevékenységek

1. Km: Va Hv Mv *grafoszkóp* 'írásvetítő'; 2. Ht: a) Er *diffúzor* 'hangszóró', Fv *faragó* 'ceruzahegyező', Er *formál* '(telefonszámot) tárcsáz', Fv *hív vkinek* 'felhív'; b) Fv *feljászik* 'vmit hangszalagra, hanglemezre vagy videóra felvesz', Fv *kitárcsáz* v. *kiteker* 'telefonálaskor tárcsáz'; 3. Ány: a) Er *aragáz* 'propán-bután gáz(tűzhely)', Fv Va Ka Hv Mv Öv *batri* 'szárazelem', 'újratölthető elem, akku', Fv *bleszk* 'vaku', Er *buton* 'nyomógomb'; b) Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *aparát* 'készülék', Mv Öv *automát* 'automata'.

Ruházkodás, pipere

2. Ht: a) Ka *kosztüm* 'öltöny', Er Fv Ka Öv *trikó* 'pólóing'; b) Ka Mv *leöltözik* 'levetkőzik'; 3. Ány: a) Er *adidász* (bármilyen márkájú) sportcipő, Va *aposztolka* 'sarú, szandál', Mv *balerinka* 'papucscipő, balerina', Va Hv *bedzs* 'kitűző, jelvény', Fv *beszprejez* 'bespréz, beszpréz', Er *bulándra* 'rongy, rongyos, rendetlen öltözet', Mv *cokla* 'fapapucs', Va Hv *cokula* 'bakancs', Va *csicsak traka* 'tépőzár', Er *csintura* 'derékszíj', Fv *debilki* 'mintás férfi gyapjúsapka', Va *fejszlifting* 'ránccelvarrás', Hv Mv *frizeroz* Öv *frizíroz* 'frizurát készít'.

Ház, lakás, lakberendezés, kiegészítők

1. Km: Er Fv Va Hv Mv Öv *luszter* 'csillár'; 2. Ht: a) Fv *bejárat* '<több lépcsőházas épületben melyik> lépcsőház', Ka *nyugágy* 'összecsukható fekvőhely, ágy'; b) Fv *kiteppez* '(szőnyeget, kárpitot) tisztítószerezellel kitisztít'; 3. Ány: a) Er *apartament* 'lakás, lakrész, lakosztály', Öv *centrálhejcong* 'központi fűtés', Fv *gaucs* 'dívány', Va Hv Mv *jogi* 'rugós matrac, ágybetét', Va *plakár* Hv *plakar* 'beépített szekrény', Va *szakszi* 'virágcserep'; b) Er Fv Va Öv *garnis* : *garnizs* 'függönytartó', Fv *garzonka* : *garzónka* 'garzonlakás'.

Közlekedés

2. Ht: a) Fv *kiszáll* 'leszáll, pl. buszról, vonatról', Ka *konduktor* 'jegyellenőr (tömegközlekedési járaton, helyi érdekű vasúton)'; b) Fv *benzinpumpa* 'benzinkút', Fv *havijegy* 'havi bérlet', Er *stoplámpa* 'közlekedési jelzőlámpa'; 3. Ány: a) Er *akcselerát* 'sebesvonal', Va *drum* 'főút', Er *gára* 'vasútállomás', Va Hv *kaciga* Er *kaszka* 'bukósisak', Mv *kolona* 'konvoj', Er *komposztál* '(lyukasztással) vonaljegyet kezel a buszon', Mv *krozsni* 'körforgalom'; b) Va Hv *bulevár* 'sugárút', Er *csirkuláció* : *csirkulácia* 'közlekedés', Va Hv Mv *konduktér* 'kalauz'.

Autózás

2. Ht: a) Fv *bazár* 'használtautó-kereskedés', Er Fv Va Hv Mv Öv *mechanikus* 'autószerelő';

b) Fv *autóbazár* 'használtautó-kereskedés', Fv *kis technický* 'forgalmi engedély', Fv *műszaki igazolvány* 'a gépkocsi adatait rögzítő lap'; 3. Ány: a) Öv *beinker* 'irányjelző', Va Hv *branik* 'lőkhárító', Fv *centrál* 'központi zár', Er *delkó* 'gyújtáselosztó', Öv *fürersejn* 'vezetői engedély; jogosítvány', Va Hv Mv *hauba* Ka *kapot* Fv *kapota* 'motorháztető'; b) Fv *immobilizér* 'motorletiltó', Fv *metalízis* : *metalíza* 'metál-szín, metálfényezés'.

Politika, államhatalom

1. Km: Fv *angazsált* '(politikailag) elkötelezett', Er Fv *restitúció* 'kárpótlás az államosított vagyon visszaszolgáltatása'; 2. Ht: a) Va Hv Mv *denacionalizáció* 'az államosított vagyon visszajuttatása; magánosítás, privatizáció', Ka *oligarcha* 'politikai szerepet vállaló nagytőkés'; b) Fv *politikai reprezentáció* 'politikai elit, vezető politikusok'; 3. Ány: a) Ka *bezpeka* 'államvédelmi hivatal', Va *partijac* 'párttag', Va Hv *poszlánik* Mv *poszlánec* 'küldött, (országgyűlési) képviselő (férfi)', Ka *ráda* 'Ukrajna törvényhozó testülete'.

Hivatali élet, társadalombiztosítás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, távközlés

1. Km: Ka *csinovnyik* 'hivatalnok', Er *municipium* 'megyei jogú város'; 2. Ht: a) Va *aktus* 'ügyirat, jogszabály', Fv *átnevez* 'átkeresztel', Va *csinovnik* 'írnok', Mv *feltesz* '<levelet a postán> felad'; b) Fv *anyasági szabadság* 'gyes', Er *bélyegplick* 'bélyegcsomag', Er Fv Öv *cégregiszter* 'cégjegyzék'; 3. Ány: a) Ka Hv *akt* 'ügyirat, akta', Fv *baszi* 'börtön', Öv *beántrágol* 'benyújt', Er *cserere* 'kérvény'; b) Er *aviz* 'értesítés (pl. postai küldeményről)', Er Fv Öv *dekrét* 'határozatot tartalmazó irat'.

Társadalmi viszonyok, társas tevékenységek

1. Km: Fv Va Ka Hv Öv *diszkusszió* 'megvita-tás, eszmecsere, párbeszéd'; 2. Ht: a) Mv *huncut* 'vkinek a szeretője (férfi)', Fv *kikiabál* 'nyilvánosan leleplezi vkinek a tettét v. tetteit', Fv *polgár* 'lakos'; 3. Ány: a) Er Fv *klientalizmus* : *klientelizmus* 'kliensrendszer, klientúra-

rendszer', Er *pila* 'protekció, támogatás, összeköttetés valamilyen ügy elintézésében', Va Hv *veza* 'összeköttetés, kapcsolat'; b) Fv Va Hv Mv Öv *kollektív* [Fv Va Hv Öv *kolektív*, Mv *kolektiv*] 'közösség, osztályközösség, munka-közösség'.

Oktatás

1. Km: Fv *tanonciskola* 'szakmunkásképző, szakiskola'; 2. Ht: a) Mv *elesik* '<diák> megbukik', '<óra> elmarad', Er *diploma* 'iskolai bizonyítvány', Fv Mv *előkészület* 'óravázlat', Er *kicsengetés* 'ballagás' Ka *lead* '<vizsgát> letesz', Er *liceum* 'gimnázium', Ka *szigorlat* 'egyetemi, főiskolai beszámoló'; b) Fv *alapis-kola* 'általános iskola', Fv *távúton tanul* 'levelező tagozaton tanul'; 3. Ány: a) Fv *biflos* 'szorgalmas, töretető, ill. magoló diák', Er *bur-sza* 'ösztöndíj', Va Hv Mv *dom* 'kollégium, diákotthon', Fv *druzsina* 'napközi otthon, napközi'; b) Va Hv Öv *diktát* 'tollbamondás általában', Fv Va Ka Hv Mv Öv *docent* 'docens'.

Egészségügy

2. Ht: a) Ka *beteglap* '(fizetett) betegszabad-ság', 'táppénz', Ka *felcser* 'orvossegéd', Fv *készültség* '(orvosi) ügyelet'; b) Fv *ambuláns beteg* 'járóbeteg', Fv Va *egészségügyi nővér* 'ápolónő', Ka *felcserközpont* '(üzemi) egészségügyi központ', Fv *preventív vizsgálat* 'szűrővizsgálat'; 3. Ány: a) Va *babica* Hv Mv *bábi-ca* 'szülész nő, baba', Fv *chripka* Er Va Hv Mv *gripa* Ka *gripp* 'influenza', Er *fisa* 'kórlap', Va Hv Mv *hanzaplaszt* 'ragtapasz'; b) Er Mv *anti-biotik* 'antibiotikum', Er *antinevralgic* [anti-nevraldzsik] 'fájdalomcsillapító tabletta'.

Közgazdaság, pénzügyek

1. Km: Fv Va Öv *hipotéka* 'jelzálog', Fv *prokurista* 'cégvezető'; 2. Ht: a) Fv *elvezet* '<adót, járulékot, illetéket> befizet, átutal', Mv *feleml* 'felvesz (pl. pénzt a bankban)', Ka *felszámol* 'bért kiszámol, számfejt', Er *indexál* 'alapbért kiegészít (az infláció függvényében)'; b) Fv *kituneloz* : *kitunelez* 'állami vagyont magánvál-lalatba átment', Fv Va *monopolelles hivatal*

'versenyhivatal'; 3. Ány: a) Er *randament* 'hozadék, hozam, hatásfok'; b) Er Va Hv *budzszt* 'költségvetés', Va Hv Mv *marzsza* 'érték-, árfo-lyam-különbözet'.

Szélesebb körben ismeretes műveltségi, szakmai és szaktudományos fogalmak

1. Km: Fv *devasztál* '(környezetet) tönkretesz, beszennyez, feldúl'; 2. Ht: a) Er *komplex* 'komplex vegyület'; b) Fv *szétír* '<költségve-tést, tervet> tételeire, feladataira szétbont; lebont'; c) Fv *deliktus* 'büntett, bűntény', Er Va Hv *inerció* 'tehetetlenség, lomhaság, kisebb ellenállás irányában való cselekvés'; 3. Ány: a) Er *anticipatív* 'megelőlegezett, megelőző, elébe vágó', Va Ka Hv Mv *grád* 'alkoholfok, szeszfok'; b) Er Fv Hv Mv *analíza* 'analízis', Va *analitika* 'analízis', Va Hv *anóda* 'pozitív elektród', Er Fv Ka Öv *experiment* 'kísérlet'.

Munka, munkahely, foglalkozások

1. Km: Fv Va Ka Hv *advokát* 'ügyvéd', Er Va *angazsál* 'valamilyen munkakörben alkalmaz vkit'; 2. Ht: a) Er Va Ka Hv *brigadéros* 'mun-kabrigád vezetője', Fv *iskolázás* 'továbbképzés, tanfolyam', Ka *kimenő* 'szabadnap'; b) Er *fél-norma* 'félmunkaidő'; 3. Ány: a) Fv *babracska* 'babramunka', Ka *dezurnij* 'ügyeletes', Er *ekipa* '(munka)csoport', Er Fv Va Ka Hv Mv *expert* Öv *experte* 'szakértő', Ka *gruscsik* 'ra-kodómunkás'; b) Fv Va Hv Mv *architekt* 'épi-tész', Er Fv Va Ka Hv Mv *honorár* 'tisztelet-díj', Mv *instaléroz* 'felszerel'.

Munkagépek, munkaeszközök, munkafolya-matok, nyersanyagok

1. Km: Er Fv Va Hv Mv *paletta* 'raklap', Er Fv Va Hv Mv *pumpa* 'szivattyú'; 2. Ht: a) Fv Va Ka Hv *aggregát* 'áramfejlesztő vagy egyéb energiát előállító erőgép', Mv *megy* 'működik, jár', Fv Va Ka Hv Mv *nafta* 'gázolaj, dízelolaj'; 3. Ány: a) Er *baszskulánt* 'billenőautó', Er Fv Va Hv Mv Öv *cirkula* 'körfürész', Er *csokán* 'kalapács', Er *druzsba* 'láncfűrész', Va Hv Mv *iverica* 'forgácslap, faforgács lemez', Va Hv Mv *ohó* 'aceton alapanyagú ragasztó', Er

ránga 'emelésre használt vasrúd'; b) Er *pompa* 'szivattyú'.

Mezőgazdaság, kertészet, erdészet, pásztor-kodás, ezzel kapcsolatos termények

2. Ht: a) Ka *farm* 'állattenyésztés'; b) Va *bandá-zik* 'egy bandának nevezett csoport tagjaként mezőgazdasági munkát végez', Fv *földműves-szövetkezet* 'mezőgazdasági termelőszövetke-zet'; 3. Ány: a) Er *árija* 'szérű(skert)', Er *bács* Fv *bacsa* '(számadó) juhász', Fv Ka *baklzsán* 'törökparadicsom, padlizsán', Er *batul* 'almafaj-ta', Va Hv Mv *blitva* 'mangold', Fv *mocsovka* : *mocsóka* 'folyékony istállótrágya', Er *padurár* 'erdész, erdőőr', Fv *rotovátor* 'forgókapa'; b) Er *ári* 'területre vonatkozó mértékegység; ár', Fv Va *kombájnista* 'kombájnvezető'.

Épületek, épületrészek, építmények, műsza-ki létesítmények, építkezés, építőanyagok

1. Km: Er Fv Va *blokkház* 'tömbház', Ka *dácsa* 'nyaraló, hétvégi ház'; 3. Ány: a) Er *bárázs* 'gát, völgyzárógát', Er *bordura* '(járda)szegély, párkány', Fv *csinzsák* 'panelház; tömbház', Er *dránica* : *drányica* 'tetőfedő deszka', Er *fajánc* 'falicsempe', Fv *hala* '(elő)csarnok', Er *huruba* 'földkunyhó', Va *küla* 'toronyház', Hv Mv *montázsház* 'könnyűszerkezetes ház', Mv *plos-csa* 'járólapp', Fv *potyer* 'glett, simítómassza', Fv Ka *sachta* '(vízelnyelő) akna (vázat)', Ka *sachta* 'bánya'; b) Fv *koliba* 'fából összetákol-t viskó; kaliba'.

Kereskedelem, vendéglátás

1. Km: Fv Va Hv *drogéria* 'illatszerbolt', Er Fv Va Ka Hv Öv *inventár* 'leltár'; 2. Ht: a) Fv *arranzsál* 'kirakatot megtervez és kivitelez', Mv *firma* 'gyári védjegy, márka'; b) Fv *certifi-kált pénztárgép* 'hitelesített pénztárgép'; 3. Ány: a) Fv Va *bilbord* 'nagyméretű reklámtáb-la, óriásplakát', Va *cenovnik* 'árujegyzék', 'díj-jegyzék', Er *csubuk* 'borraaló, baksis', Mv *embalázsza* 'csomagolás', Ka *etyiketka* 'címke, kereskedelmi forgalomba kerülő terméken sze-replő vignetta'; b) Ka *ágent* 'üzletszerző', Fv *antikvariátus* : *antikvariát* 'antikvárium'.

Kultúra

1. Km: Er Fv Va Ka Hv Öv *effekt* 'hatás, effektus (zenében, filmben)'; 2. Ht: a) Fv *expo-zíció* 'kiállítás', Mv *megy* 'szól vmiről (pl. film)', Fv Va *repríz* 'színházi előadás, tévé- vagy rádiójáték stb. ismétlése'; 3. Ány: a) Er Va *bioszkóp* 'filmszínház', Er *dojna* '(román) népdal', Fv Öv *exponátum* Fv Va Öv *exponát* 'kiállítási tárgy', Er *kamin* 'művelődési ház', Va Hv Mv *parter* 'földszinti nézőtér', Ka *riszánka* 'rajzfilm'; b) Mv *ikebána* 'élővirág-kompozíció', Va Hv *lózsa* Mv *lozsa* 'páholy'.

Pihenés, hobbi, sport, turizmus

2. Ht: a) Fv *halász* 'horgász', Mv *kimegy* 'szórakozni megy, szórakozik', Fv *pohár* 'serleg, kupa'; b) Er *katonabúcsúztató* 'besorozott katonákat búcsúztató bál'; 3. Ány: a) Va *akva-robik* 'vízitorna', Fv Ka *volejbal* 'röplabda', Mv *blazina* 'tornaszőnyeg', Fv *bublifuk* 'szappanbuborék-fúvó gyermekjáték', Fv *csinka* 'súlyzó', Fv *dorasz* 'ificsapat', Fv *hernya* 'játékkerem', Fv *horszki* 'hegyibicikli', Er *kabána* : *kabana* 'menedékház', Er *kantonament* 'edzőtábor', Va Hv *kopacska* Fv *kopacski* 'futballcipő'; b) Er *bázin* : *bazin* 'medence, víztartály'.

Hadsereg

1. Km: Fv Va Ka Hv Öv *kapitány* 'százados', Er Fv Va Ka Öv *kaszárnya* 'laktanya'; 2. Ht: a) b) Mv *civil katona* 'polgári szolgálatos személy'; 3. Ány: a) Fv *arma* 'főleg élelmiszert árusító bolt a laktanyákban', Fv *buzerák* : *buzerplacc* 'kaszárnyaudvar', Fv *esusz* 'csajka', Ka *komendánt* 'parancsnok', Er *koncsent-ra* 'tartálékosok behívása', Va Hv *krúg* 'körlet', Ka *lityinant* 'hadnagy', Er *livret* 'katonakönyv', Er Fv Va Ka Hv *major* 'örnagy', Fv *maszkács* 'terepruha', Fv *mazák* 'öreg katona', Fv *opustyák* 'eltávozás', Er *plutonier* 'örmes-ter'.

Általános emberi tulajdonságok, állapotok, cselekvések stb.

2. Ht: a) Fv *átél* 'túlél', Fv *benevolens* 'elnező, engedelkeny', Öv *blőd* : *blődli* 'hülye ember', 'hülye, képtelen (helyzet)', Mv *egyezik* 'egyetért vkivel vmiben', Mv *felvesz* 'megért, felfog', 'vállal', Fv Ka *rászed* 'rávesz vkit vmire'; b) Mv *agrárember* 'faragatlan modorú személy, bunkó, paraszt'; 3. Ány: a) Er *ákációs* 'izgága, kötekedő, akadékoskodó', Er *berbécs* 'durva, goromba (ember)', Va *cicija* 'fösvény (ember)'; b) Fv *antitalent* 'valamely területen teljesen tehetségtelen, hozzá nem értő ember', Va Hv *drógás* Hv Mv *drogás* 'drogos'.

Bár a példák csekély száma miatt a fentebbi áttekintésből nem nagyon látszik, fontos megjegyezni, hogy az államnyelvi eredetű elemet nem tartalmazó közvetett kölcsönszavak és önálló alkotások az olyan színterekhez kötődő lexémák esetében jelennek meg leginkább, ahol lehetőség van a magyar nyelv írásbeli használatára, ill. az olyan témakörök esetében, amelyek sűrűn előfordulnak a magyar nyelvű ht sajtóban, pl. oktatás, hivatali élet, közigazgatás, politika, egészségügy, pénzügyek, munka.²⁸ Ezek a területek azért fordul elő több belső keletkezésű elem – közvetett kölcsönszó és önálló alkotás –, mert a ht írott nyelvi norma szinte teljesen kizárja a közvetlen kölcsönszavak használatát (a nemzetközi szavak kivételével); ez a tény erőteljesen motiválja a közvetett kölcsönszavak létrehozását.

Mindez jól mutatja a nyelvpolitika és a nyelvhasználat kapcsolatát: ha a ht régiókban méltányosabb volna a nyelvpolitika, és lehetőség volna a magyar nyelv széleskörűbb használatára más nyelvhasználati színtereken is (pl. a szakmákban, a munkahelyeken), nyilvánvalóan sokkal több belső keletkezésű szó épült volna be a ht nyelvváltozatok szókincsébe. Ugyanakkor a belső keletkezésű és az államnyelvi

28. A kultúra nem tartozik ezek közé: a kultúrával kapcsolatos kölcsönszavak száma eleve alacsony, mind a közvetlen, mind a közvetett kölcsönszavaké.

eredetű elemek arányának alakulása az egyes szintereken a ht sajtó jelentőségére is rámutat: azoknak a szintereknek a szókincsében is, amelyek alapvetően államnyelvűek (pl. politika, egészségügy, pénzügyek, munka), nagyobb arányban fordulnak elő belső keletkezésű elemek, ha az adott szinterek történéseiről a sajtó rendszeresen beszámol.²⁹

6. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban a ht régiókban folytatott lexikológiai kutatások eredményeinek egy részét próbáltam összegezni a ht szókincs egyes rétegeinek áttekintésével. Célom az volt, hogy hozzájáruljak a ht szókincs egyoldalú – mondhatni torz – szemléletének visszaszorulásához. Az a tapasztalatom ugyanis, hogy a legtöbb laikus ember a „határon túli szavak” kifejezés hallatán azoknak csak egyik, legfeltűnőbb csoportjára gondol, a közvetlen kölcsönszavakra. Megkockáztatható az a feltételezés, hogy még a nyelvészek többsége is a közvetlen kölcsönszavakon kívül legföljebb a kalkokra és a velük nagyon gyakran még nyelvész körökben is összerosott jelentésbeli kölcsönszókra gondol. Az, hogy léteznek stílusbeli kölcsönszavak is, a nyelvészek többsége előtt ismeretlen, s arra sem gondolnak a nyelvészet más területein dolgozó kollégák, hogy a ht nyelvváltozatokban önálló alkotások is vannak, amelyek nemcsak közmagyar szavakat, hanem meghonosodott ht szavakat is tartalmazhatnak.

Még kevésbé szokványos, hogy a „határon túli szavak” kategóriájába beleértjük az adott ht régióban élő tájszavakat, attól függetlenül, hogy ezek használata csak az adott ht régióra korlátozódik-e, vagy pedig átnyúlik Magyarországra vagy más ht régióba. S bár senki sem kételkedik abban, hogy a ht magyarok is használnak olyan szavakat, mint *kéz*, *ül* vagy *aki*, *alatt*, mégsem szokás arra gondolni, hogy a km szavak legna-

gyobb része is beletartozik a ht szókincsbe, sőt ez a legfontosabb rétege, amellyel az újabb keletkezésű, egy vagy több ht régióra korlátozódó szavak szerves egységet alkotnak. Ez az egyoldalú személet az oka annak, hogy „ht szókincs”-en a ht nyelvváltozatok *sajátos* szókészleti elemeit szokás érteni, nem pedig a ht beszélők által használt szavak összességét.

Dolgozatom célja az volt, hogy a ht szókincsét a maga differenciáltságában mutassam be. Az egyes rétegek jellemzése során mindig utaltam arra, hogy az adott rétegben hogyan nyilvánul meg a kontaktushatás, ügyelve arra is, hogy fény derüljön azokra az esetekre is, amikor *nem* kell kontaktushatással számolnunk. Ezenkívül nagyon fontosnak tartottam, hogy utaljak arra is, hogyan viszonyul a ht beszélők „mérvadó” csoportja az adott rétegekhez tartozó szókészleti elemekhez. A ht szavakról mintegy történeti perspektívában írtam (nem is nagyon lehet másként, mivel a kontaktushatás alapvetően időhöz köthető, történeti tény), hangsúlyoznom kell azonban, hogy ezt szinkron nyelvi tények alapján tettem, történeti kutatásokat nem folytattam, a nyelvi változásokra vonatkozó megállapításaim pusztán következtetések, melyeket az érintett szókészleti elemek ht és Hu stílusértékének, jelentésének, használatának összehasonlításából vontam le. Ezek a megállapítások ezért óvatosan kezelendők, hiszen elvileg az észlelt szinkron tényeknek másfajta történeti magyarázata is elképzelhető.

Végül magyar közegben sajnos még szakmai közönség előtt sem szükségtelen hangsúlyozni, hogy az államnyelvi eredetű és a belső keletkezésű, illetve a határon túli és a közmagyar szavak közt nyelvi szempontból globálisan véve nincs semmilyen értékkülönbség. Az a közkeletű meggyőződés ugyanis, hogy az idegen eredetű elemek eredendően rosszabbak volnának a belső keletkezésű elemeknél, nyelv-művelők, tanítók, magyartanárok és más, a

29. Mindez nem jelenti azt, hogy a mindennapi beszélt nyelvben nem jönnének létre közvetett kölcsönszavak és esetleg önálló alkotások. Kétségtelen, hogy jönnek létre, de a közvetett kölcsönszavak és önálló alkotások jelentős része mégis inkább az írott nyelvben keletkezhetett, és onnan kerülhetett át a beszélt nyelvbe.

nyelvészethez nem értő emberek által terjesztett nyelvi mítosz (l. Lanstyák 2007: 188), amiként az a szintén gyakori vélekedés, hogy a kölcsönszavak használata elősegítené a nyelvcsérét (l. Lanstyák 2007: 189–190).

Azt, hogy nyelvileg az államnyelvi eredetű vagy a belső keletkezésű lexéma „jobb-e”, nagy általánosságban lehetetlen eldönteni, mindig egy-egy konkrét beszédhelyzetben lehet csak értékelni a kínálkozó kifejezési lehetőségeket. Így pl. a belső keletkezésű km és ht szavaknak nyelvi szempontból az az előnye, hogy jelentésanilag motiváltak lévén, az államnyelvet nem (jól) ismerő beszélők számára is könnyebben megjegyezhetőek, felidézhetőek. Ugyanakkor az államnyelvet jól ismerő beszélők számára a kölcsönszavak használata jóval kisebb mentális erőfeszítéssel jár, így ezek jobban megfelelnek a nyelvi gazdaságosság követelményeinek. A közvelen kölcsönszavak hangteste sok esetben rövidebb, mint km vagy belső keletkezésű ht megfelelőiké, ami főként az informális beszélt nyelvben előny a beszélők számára, ugyanakkor a formális beszédhelyzetben a beszélők sokszor a hosszabb hangtestű szavakat részesítik előnyben, így ott ilyen szempontból is előnyösebb a belső keletkezésű elemek használata. A kölcsönszavak egy részének hangteste nem mindig van teljesen összhangban a magyar nyelv szokásos hangsorépítési szabályaival, így ezek olykor – igaz, nagyon ritkán – az államnyelvet nem (jól) ismerő beszélőknek kiejtési nehézségeket okozhatnak; ezt a (jórészt inkább imaginárius) hátrányt nagyban csökkenti, hogy a laza beszélt nyelvben, ahol az ilyen kölcsönszavak többnyire használatosak, könnyen létrejönnek lazításos ejtísváltozatok.³⁰ Identitáskifejező funkció tekintetében a ht és a km szavak szerencsésen kiegészítik egymást: a ht szavak a helyi, kisebbségi identitás, a szolidaritás kifejezői, ugyanakkor a sajátos ht szavak km megfelelőinek használatával egyetemes magyar identitá-

sát tudja kiemelni. A km szavak ismeretének és használatának emellett jelentős gyakorlati haszna is van: növeli a ht beszélők mobilitását, megkönnyíti például érvényesülésüket a magyarországi munkapiacra. Ezzel szemben a ht szavak közösségen belüli használata sokszor egyértelműbb, pontosabb, hatékonyabb kommunikációt eredményez, mivel nem minden sajátos ht lexémának van fogalmilag és stilisztikailag akár csak megközelítőleg is azonos megfelelője.

Ha figyelembe vesszük, hogy a ht közösségek mérvadó társadalmi csoportjai, különösen pedig azok társadalmi elitje fontos érdeknek tartja a magyar nemzetnek és a magyar nyelvnek sokféleségben is meglévő egységességét, előnyösnek tarthatjuk azt a tény, hogy a ht magyar közösségek formális írásbeli nyelvhasználati normája elég szigorúan kirekesztő az érezhetően államnyelvi eredetű elemekkel szemben. Ez a tény ugyanis a közösségeket e sajátos ht szavak km megfelelőinek megismerésére és használatára, olyankor pedig, amikor ilyen megfelelők nem léteznek, megalkotására és elterjesztésére készíti, ami pedig fékezi a ht közösségekben létező nyelvi hiányt és regisztrálást, s hozzájárul a magyar nyelv működőképességének megőrzéséhez.

HIVATKOZÁSOK

- Andrić Edit 1995. A szerb nyelvnek a vajdasági magyar nyelvre gyakorolt hatása. Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelv- tudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 235–243.
- Andrić Edit 2000. Közvetlen alaki tükrözés az újvidéki magyarok nyelvhasználatában. Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Nyelv- tudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 11–16.

30. Ilyen pl. az Er Fv Va Ka Hv Mv Őv *infarkt* 'szívinfarktus' szó *infart* változata.

- Andrić Edit 2004. A vajdasági magyar gyerekek nyelvhasználatában tapasztalható környezetnyelvi hatásokról. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 153–162.
- Benő Attila 2004a. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Benő Attila 2004b. Román kölcsönszó – magyar igekötő. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit szerk., *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 223–229.
- Benő Attila 2007. Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelvvaltozatban. Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvek és nyelvvaltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. I.* Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 145–151.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint.
- Bura László 2004. Új szavak, új jelentések (a romániai) Szatmár köznyelvében. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 230–236.
- Clyne, Michael szerk. 1992. *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István – Papp György – Péntek János – Szabó Mihály Gizella 2005. A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* 101, 105–113.
- Eöry Vilma 2007. Határtalanítás a magyarországi szótárakban. Maticsák Sándor és mtsai (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 27–32.
- Ferguson, Charles A. 1959/1975. Diglossia. Pap Mária – Szépe György (szerk.) *Társadalom és nyelv*. Budapest: Gondolat. 291–317.
- Guttmann Miklós 2004. A szókészlet német elemeinek változása a muravidéki magyarok nyelvében. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 219–222.
- Haugen, Einar 1949. Problems of Bilingualism. *Lingua* 2, 271–290.
- Haugen, Einar 1972. Anwar S. Dil (szerk.) *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Stanford, California: Stanford University Press. 79–109.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kolláth Anna 2005a. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelv összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás *Magyar Tudomány* 50, 156–163.
- Kolláth, Anna 2005b. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: ZORA 39.
- Kolláth Anna 2006. Határtalanítás: fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Nyelvünk és kultúránk* 36, 143/144, 1/2, 60–83.
- Kolláth Anna 2007a. Beszámoló a határon túli magyarnyelvi kutatóműhelyek virtuális hálózatának határtalanító szótárprogramjáról. *Lexikográfiai füzetek* 3, 257–271.
- Kolláth Anna. 2007b. Büszkeség vagy balítélet? : A határtalanító szótárprogram muravidéki szójegyzékei és fogadtatásuk. Maticsák Sándor és mtsai (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen – Budapest:

- Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 81–100.
- Kolláth Anna 2007c. Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk.) *Kisebbségkutatás* 16/4, 767–783.
- Kolláth Anna 2007d. Muravidéki magyar nyelv és nyelvhasználat. Ruda Gábor (szerk.) *Kisebbségek és népcsoportok Európája*. Pilisvörösvár: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület. 113–123.
- Kolláth Anna – Z. Szentesi Orsolya – Szoatak Szilvia 2005. Kiegészítés a szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz. *Magyar Nyelv* 101, 371–377.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2002. A részeredményeket összegző megállapítások. P. Lakatos Ilona (szerk.) 2002. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. 47–61.
- P. Lakatos Ilona szerk. 2002. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- Lanstyák István 1993/1998. Diglosszia és kettősnyelvűség. Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.)*. Budapest: Osiris Kiadó. 125–143.
- Lanstyák István 1994/1998. A magyar–magyar diglosszia néhány kérdéséről. Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.)*. Budapest: Osiris Kiadó. 166–182.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István 1999–2000. Types of Loanwords in the Varieties of Hungarian in Slovakia. *Philologia Fenno-Ugrica* 5–6, 15–48.
- Lanstyák István 2002a. A *Magyar értelmező kéziszótár* új kiadása és a magyar nyelv szlovákiai változatainak szókincse. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 4/3, 115–128.
- Lanstyák István 2002b. A magyar nyelv határon túli változatai – babonák és közhelyek. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram. 200–211.
- Lanstyák István 2002c. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram. 200–211.
- Lanstyák István 2003. A *Magyar értelmező kéziszótár* a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127/4, 370–388.
- Lanstyák István 2004. Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a *Magyar értelmező kéziszótár* átdolgozott kiadásában. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 166–211.
- Lanstyák István 2005. Kölcsönzavak a magyar nyelv határon túli változataiban. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 21–26.
- Lanstyák István 2006a. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma (Adalékok a határta-
lanítás módszertanához). *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 57–104, 245–257.
- Lanstyák István 2006b. Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbségkutatás* 15/1, 60–73.

- Lanstyák István 2006c. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Sliz Mariann (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 179–286.
- Lanstyák István 2006d. A kölcsönszavak rendszerezéséről. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 15–56. (Hivatkozások 245–257.)
- Lanstyák István 2007. Általános nyelvi mítoszok. Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 174–212.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 118–135.
- Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 67–77.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1998. Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó. 99–112.
- Molnár Csikós László 1990. Neologizmusok a jugoszláviai magyar regionális köznyelvben. Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.) *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 156–163.
- Péntek János – Benő Attila 2003. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár: Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége.
- Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 779–789.
- M. Pintér Tibor 2007. „Határtalan” magyar nyelv – az első, határon túli magyar nyelvváltozatokat tartalmazó strukturált magyar nyelvi korpuszról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IX/1, 165–182.
- Péntek János 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. Maticsák Sándor és mtsai (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 115–124.
- Sándor Anna 2002. Az informális és formális beszédhelyzetekben előforduló kontaktusjelenségek sajátosságai. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 114–126.
- Szabó Mihály Gizella 2005. A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 27–34.
- Szabó Mihály Gizella 2007. A határtalanítás a helynevek területén. Maticsák Sándor és mtsai (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 153–170.
- Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István 1998. Nyelvi változók a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó. 113–122.
- Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó – Simon Szabolcs 2000. Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Borbély Anna (szerk.)

Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 195–206.

Szilágyi Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–117.

Tolcsvai Nagy Gábor. 2007a. A magyar nyelv és nemzet értelmezhetősége a határtalanítás folyamatában: (vázlat). Maticsák Sándor és mtsai (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás.* I. kötet. Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 171–176.

Tolcsvai Nagy Gábor 2007b. A határtalanítás egy újabb megvalósulásáról. Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok.*

Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. II. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 399–405.

Vörös Ferenc 2007. A határtalanítás „mostohagyermekai”. Maticsák Sándor és mtsai (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás.* I. kötet. Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 177–185.

Zsemlyei János 1995. Román tükörszavak, tükörki-fejezések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában. Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* Budapest: MTA Nyelv-tudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 245–252.

[Lanstyák István 2009. A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei. Lanstyák István–Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV,* Dunaszerdahely: Gramma. 78–115.]

NYELVIVÁLTOZÓ-TÍPUSOK A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIAI VÁLTOZATAIBAN

Előadásunk arra az empirikus anyagra épül, amelyet 1991 és 1993 között gyűjtöttünk több középiskolában, s amelyet 1602 nyelvhasználati kérdőív nyelvi adatai alkotnak. A kérdőív kitöltői három szlovákiai és három magyarországi település gimnazistái (s kisebbrészt szakközépiskolásai) voltak. A nyugati régiót *Somorja* és *Csorna*, a középsőt *Fülek* és *Bátonyterenye*, a keletit *Királyhelmec* és *Tokaj* képviselte. A szlovákiai településeken mind a magyar, mind a szlovák tannyelvű gimnáziumba, ill. gimnáziumi osztályokba járó, (saját bevallásuk szerint) magyarul tudó diákok töltötték ki a kérdőívet. (A vizsgálat részleteire l. Szabómihály 1993; Lanstyák és Szabómihály 1996, 1997).

Ebben az előadásban röviden jellemezzük azokat a nyelviváltozó-típusokat, amelyeket e nyelvi anyag alapján szükségesnek tartottunk elkülöníteni¹, a másikkban pedig ezek közül néhányat konkrét példákkal illusztrálunk. A változótípusokkal kapcsolatos megállapításaink nem a szakirodalomra épülnek, hanem empirikus anyagunkra²; ennek fő oka az, hogy témánkhoz nem sikerült felkutatnunk megfelelő irodalmat.

1. A NYELVI VÁLTOZÓ

Nyelvi változónak a szociolingvisztikai irodalom William Labov nyomán az olyan nyelvi jelenségeket nevezi, *amelyek formailag többféle képpen valósulhatnak meg*. Az egyes – azonos funkciójú, ill. jelentésű – megvalósulásokat az adott változó *változatai*-nak nevezzük. A változatok szociolingvisztikai szempontból ritkán egyenrangúak, inkább a formális – informális („választékos” – „pongyola”), szuperstandard – standard – szubstandard, „magyaros” – „magyartalan”, standard – nyelvjárási (vagy helyesebben: területi kötöttség nélküli – területi kötöttségű), közhasználatú – rétegnyelvi, expresszív – stilisztikailag jelöletlen stb. kontinuumok különböző pontjaink helyezkednek el.

2. VÁLTOZÓTÍPUSOK A NYELVI RENDSZER SZEMPONTJÁBÓL

Változókat a nyelvi rendszer valamennyi síkján találunk, ennek alapján az alábbi változótípusokat különböztethetjük meg: fonetikai (*lä, lä, ~leÖ le, leöleÖ, ad : aÖ aÖ, aÖ: aÖ kút kuà kut*), fonológiai (*fent : fönt, süket : siket, gyom : gyam*)³, hangalakotani (*naponként : naponkint,*

1. Fejtegetéseink könyvünk (Lanstyák–Szabómihály 1997) bevezető fejezetére épülnek, annak továbbfejlesztett, kiérlelt, árnyaltabb változatát képviselik.
2. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közölt példák egytől egyik anyagunkból valók volnának. A szemléletesség és a változatosság szempontja mellett ennek az is az oka, hogy a rendszer logikájából következően olyan változótípusok léte-re is fény derült, amelyek anyagunkban egyáltalán nincsenek képviselve.
3. A fonológiai változók valójában egy tágabb kategóriába tartoznak, amelyet *hangalaki változók*-nak nevezhetnénk; az említetteknek kívül olyanok sorolhatók ide, mint. pl. *talán : tán, azt hiszem : asziszem : asszem, gereblye : gráblo, projektum : projekt : prodzsekt, infarktus : infarkt*. Ezek voltaképpen fonolexikai változók, amelyek a fonológia és a lexikológia határmezsgyéjére esnek, mivel a hangváltakozás – szemben a valóban hangtani, pontosabban fonetikai változokkal – konkrét lexémához kötődik.

adnék : adnák, örömért : örömér), alaktani (*dolgozom : dolgozok, adj : adjál, naponként : naponta*), morfoszintaktikai (*házban vagyok : házba vagyok, Sándorékhoz megy : Sándoréknál megy, Somorján : Somorjában*), mondattani (*Péter és János elment : Péter és János elmentek; megcsinálja-e : meg-e csinálja; a ház, amely ... : a ház, ami ...; ezt érti rajta : ezt érti alatta*), szókészleteti (*kukorica : tengeri, rágógumi : rágó : zsuvaszka : zsuvi*). Anyagunkban főként alaktani, morfoszintaktikai, mondattani, valamint szókészleteti változók vannak. A változók klasszikus fajtáját, a fonetikaiakat ilyen módon egyáltalán nem vizsgáltuk (erre a kérdőíves felmérés nem is alkalmas).

3. A VÁLTOZÓK TÍPUSAI A VÁLTOZATOK SZÁMA SZEMPONTJÁBÓL

A nyelvi változók eltérnek egymástól a tekintetben, hogy egy-egy konkrét beszélőközösségben hány változattal rendelkeznek, ill. *egyáltalán meghatározható-e a változatok száma objektív kritériumok alapján*, vagy pedig – a fonetikai változók esetében – csupán arról van szó, hogy az elvileg végtelen számú kiejtés-változat közül a kutató néhányat kiemel.

3.1. A változók jelentős része – a szókészlettiakat és persze a fonetikaiakat nem tekintve –

kéttagú (pl. *töröl : törül, azután : aztán, add : adjad, iskolában vagyok : iskolába vagyok, nem akarja-e : nem-e akarja, valaminek hallatára : valaminek hallatán* 'a hallottak hatására', *hasogat a derekam : hasogat a derekamban*). Mindez persze leginkább akkor igaz, ha (a) egyetlen konkrét beszélőközösségen, ill. nyelv-változaton belül maradunk (ez a nyelv-változat esetünkben – lévén szó gimnazistákról és többé-kevésbé formális beszédhelyzetről – a standard, ill. annak esetenként a mindennapi beszélt nyelv felé elmozduló közveleges változata); (b) nyelvileg figyelmünket egyetlen rendszerre, sőt azon belül is (c) egyetlen jelenségre korlátozzuk.⁴

A kéttagú változók egyik változata rendszerint közelebb áll a formálisabb, „standardabb”, területi kötöttség nélküli stb. pólushoz; ezt *első változat*-nak nevezzük – legtöbbször ez az ún. presztízsváltozat. Az ezzel szembeállított *második változat* az illető kontinuumok másik végéhez közelít – ez olykor megbélyegzett változat, de nem mindig. Az anyanyelvű változatokból hiányzó kontaktusjelenségeket mindig második változatnak tekintjük; az első változat az a forma, amely az „egynyelvű magyarban” használatos. Ez általában azonos a standard formával, de előfordulhat, hogy nem (pl. a *kupi* 'rendetlenség' : *bordel* változó első változata nem tekinthető szoros értelemben vett standardnak).⁵

4. Az első megszorítás azt jelenti, hogy például az *azután : aztán* változó esetében nem vesszük figyelembe a nyelvjárási *oszt, osztán, osztén, oszténgat* stb. változatokat, ezeknek a standard jellegű megnyilvánulásokban való használatát ugyanis az együtt-előfordulási szabályok kizárják. (Ha viszont azt a nyelvjárási beszélőközösséget vizsgálánk, amelyben ezek használatosak, e változóval mint többtagúval kellene számolnunk, annál is inkább, mert *ott* még a standard *azután : aztán* formákat is figyelembe kellene venni.) A második megszorítás (b) azt jelenti, hogy pl. az *iskolában vagyok : iskolába vagyok* morfoszintaktikai változó vizsgálatakor figyelmen kívül hagyjuk a morfológiai szinten meg-lévő további váltokozást (*iskolában vagyok : iskolában vagyok, ill. iskolába vagyok : iskolába vagyok*). Az pedig, hogy figyelmünket egyetlen jelenségre korlátozzuk (c), azt jelenti, hogy a látszólag háromtagú *iskolában tanít : iskolába tanít : iskolán tanít* változót kéttagúnak tekintjük, mivel itt két különböző jelenségről van szó. Az egyik az illativusi (-*ba/-be* ragos) forma használata inesszívus értelemben (-*ban/-ben* helyett) – ennek következtében jött létre (az egész magyar nyelvterületen) az *iskolában tanít : iskolába tanít* kéttagú (egyetemes) változó. A másik pedig a superesszívus (-*on/-en/-ön* ragos) forma használata a -*ba(n)/-be(n)* helyett oktatási intézményekkel kapcsolatban – ennek következményeképpen alakult ki (Szlovákiában) az *iskolába(n) tanít : iskolán tanít* kéttagú (kontaktus)változó.

5. Az első, ill. második változat kijelölésében a változatoknak nem a skálán elfoglalt abszolút helyzete a mérvadó, hanem az egymáshoz viszonyított helyzetük. Pl. az (ö) *válnék : válna* változónak első változata a szuperstandard (emelkedett), a második a standard. Ezzel szemben a *látja : lássa* (kij. mód) változó első változata (*látja*) nagyjából az előző változó második változatával foglal el azonos helyet – ezek standard formák –, a másik, a *lássa* pedig szubstandard.

6. Ez esetben ugyanis a mérlegelés tárgya nem az, hogy két vagy több fonológiai változattal számoljunk-e, hanem csupán az, hogy egy-egy konkrét hangszínárnyalatot melyik fonéma allofonjának tekintünk.

vagy beszédhelyzetben azonos, pl. *várj* : *várjál*, *megrendezésre kerül* : *megrendezik*, *várni kell egy kicsit* : *kell várni egy kicsit*, *definíció* : *meghatározás*, *dzseki* : *kabát*, *félcipő* : *cipő* (?). Az ilyeneket *laza változók*-nak nevezhetjük. A laza változók egyes változatainak használati gyakoriságát a szokásos nyelven kívüli és nyelvi tényezőkön túl az egyes változatokhoz inhereensen hozzátartozó jelentés különbsége is befolyásolhatja.

5. A VÁLTOZÓK TÍPUSAI A RENDSZERSZERŰSÉG SZEMPONTJÁBÓL

Az általunk vizsgált változók nagymértékben eltérnek egymástól a tekintetben, hogy a konkrét beszédben a lexémáknak mennyire széles körét érinthetik, vagyis mennyire rendszerszerűek.

5.1. Vannak változók, amelyek nagyszámú konkrét lexémában vagy ahhoz kapcsolódva valósulhatnak meg. Pl. az inessivusi *-ban/-ben* : *-ba/-be* váltakozást gyakorlatilag bármilyen főnév képviselheti (*házban* : *házba*, *szemléletben* : *szemléletbe*). Az ilyen változókat *típusváltozók*-nak nevezhetjük.

5.1.1. Az azonos típusváltozóhoz tartozó konkrét változók jelentősen különböznek egymástól a tekintetben, hogy egyes változataik gyakorisági aránya – a különféle szocio- és pszicholingvisztikai tényezőkön túl – mennyire függ szorosabb értelemben vett nyelvi tényezőktől. Az egyik póluson állnak az olyan típusváltozók, mint pl. az *X-bEn* : *X-bE* (inessivus), *ha meg-X-te volna is* : *ha meg-X-te is volna* : *ha meg is X-te volna*, *X-nék* : *X-nák*. Az *X* helyén az első esetben elméletileg bármelyik magyar névszó állhat, a második esetben bármelyik

ige; a harmadik váltakozás olyan igékre érvényes, amelyek rendszerint mélyhangú toldalékokat vesznek föl. Az egyes változatok gyakorisága ugyanazon változó esetében itt nagyrészt a beszélők szocio- és pszicholingvisztikai jellemzőitől, ill. a beszédhelyzet tényezőitől függ; a konkrét nyelvi elem csak annyiban nem közömbös, hogy maga is tipikusan kötődhet pl. informális vagy formális helyzetekhez.⁷ Itt tehát az egyes változatok gyakorisági arányát főként nyelven kívüli tényezők befolyásolják. Az ilyen változókat – amíg jobb terminust nem találunk – *nyitott változó*-nak fogjuk nevezni.

5.1.2. Vannak olyan típusváltozók is, amelyek esetében az egyes változatok használati gyakorisága az adott főnév vagy szerkezet lexikális, ill. grammatikai jelentésétől, gyakoriságától is függhet (túl azon, hogy stílusértéke szerint formális-e vagy informális). Ilyen pl. az ikes igék *-m*, ill. *-k* ragjának használata kijelentő mód egyes szám 1. személyben, így a BUSZI-ban és a saját anyagunkban egyaránt szereplő ikes igék jelentősen eltértek a két változat használati gyakorisága tekintetében. Vagy pl. az eredményhatározói egyeztetés (*önzövé váltak* : *önzőkké váltak*) esetében az egyes, ill. többes számú formák gyakorisági aránya függ az érintett lexéma főnév vagy melléknév voltától. Itt a nyelven kívüli tényezők mellett nyelven belüli is fontos szerepet játszanak. Az ilyen típusváltozókat – jobb híján – *kötött változó*-nak nevezzük.

5.2. Rendszerszerűségük szempontjából a változók másik csoportját a szóképzéltani elemek és a vonzatok képviselik, amennyiben egy (vagy csak néhány) konkrét lexémához kötődnek. Pl. a (nem átvitt értelmű) *vminek a kulcsa* : *kulcs vmihez* : *kulcs vmitől* változatban a *kulcs* elem változatlan (hiszen ennek a vonzatáról

7. Ilyen alapon a *spórolnák* változatot gyakoribbnak feltételezhetjük, mint a *takarékoskodnák* változatot a *spórolnék*, ill. a *takarékoskodnék* formákkal szemben, mivel az együtt-előfordulási szabályok értelmében az informális jellegű *spórol* szóhoz jobban illik az *X-nék* : *X-nák* változó informálisabb változata, az *X-nák*, és fordítva.

van szó), mellette pedig olyan tárgyaknak a neve állhat csupán, amelyek kulccsal zárhatók, pl. *szoba, szekrény, ajtó, lakat* stb. Ami a szó-készletteni változókat illeti, ezek még inkább csupán saját magukat „képviselek”, pl. *(úszó)medence : bazén*. Az ilyeneket *egyedi változó*-nak nevezhetjük.

A „nyitott változó”, „kötött változó”, „egyedi változó” kategóriák valójában elvonások; az egyes konkrét változók a teljesen nyitott és a kétségkívül egyedi változók által határolt kontinuum valamely pontján helyezkednek el.

5.3. A típusváltozók is elvonások lévén, a konkrét közlésekben nem ezekkel, hanem konkrét változókkal, ún. *változópéldányok*-kal találkozunk. Amikor például a *házban : házba* változóról beszélünk, a *ház* itt a magyar névszók kategóriáját reprezentálja; a konkrét közlésekben a *házban* és *házba* formákon kívül számtalan mással találkozunk, pl. *kertben : kertbe, végeredményben : végeredménybe* stb. A vonzatok mint egyedi változók esetében is világos a különbség az „egyedi változó” és a „változópéldány” között. *A vminek a kulcsa : kulcs vmihez : kulcs vmitől* egyedi változó nagyszámú konkrét változatban valósulhat meg, pl. a *szoba kulcsa : kulcs a szobához : kulcs a szobától, ennek a szobának a kulcsa : kulcs ehhez a szobához : kulcs ettől a szobától, a páncélszekrény kulcsa : kulcs a páncélszekrényhez : kulcs a páncélszekrénytől* stb. A szó-készletteni változók esetében az „egyedi változó” és a „változópéldány” fogalma nagyon közel áll egymáshoz: az *erkély* és a *balkon* lexémák egyedi változót alkotnak, s ezek az elemző számára konkrét változópéldányokként jelennek meg.

6. A VÁLTOZÓK TÍPUSAI ELSŐ-, ILLETVE MÁSODNYELVI ÖSSZEFÜGGÉSEIK SZEMPONTJÁBÓL

Első-, ill. másodnyelvi összefüggéseik alapján a változóknak négy nagy csoportját különíthetjük el a következő elhatároló szempontok érvényesítésével: (a) a változónak mindkét⁸ változata használatos-e Magyarországon, vagy az egyik csak Szlovákiában él; (b) ha a változó mindkét változata él Magyarországon is, van-e közülük valamelyiknek párhuzama a szlovák nyelv egynyelvű változataiban (eltérő hangtestű, de hasonló jelentésű/funkciójú, azaz homológ, vagy pedig hasonló hangtestű és egyben hasonló jelentésű/funkciójú, azaz analóg elem); (c) amennyiben a két nyelvi forma csak Szlovákiában alkot változót (azaz ott azonos a jelentése), megvan-e (más jelentésben) Magyarországon mindkettő, vagy csak az egyik, ill. ez utóbbi esetben a Magyarországon nem élő változat rendelkezik-e valamiféle párhuzammal a magyar nyelv egynyelvű változataiban, vagyis mennyire illik bele nyelvünk egynyelvű változatainak nyelv-, illetve szó-készletteni rendszerébe.

6.1. A fenti szempontok alapján kialakított első csoportba azokat a nyelvi jelenségeket soroltuk, amelyek mind Szlovákiában, mind Magyarországon (sőt valószínűleg az egész magyar nyelvterületen) nyelvi változók, s egyik változatuknak sincs közvetlen párhuzama a szlovák nyelv egynyelvű változataiban. E típusra mint *E változó*-ra (egyetemes magyar változók) utalunk. Jó részük ún. nyelvhelyességi és/vagy stilisztikai kérdésnek számít, pl. a *-ban/-ben* és a *-ba/-be* váltakozása inessivusi jelentésben (*házban van : házba van*); az ikes igék személyragozott formái egyes szám 1. személyében kijelen-

8. Az egyszerűbb fogalmazás kedvéért a következőkben kétváltozatú változókról fogunk beszélni. Megállapításaink azonban természetesen – mutatis mutandis – a többváltozatú változókra is érvényesek. Ezenkívül megjegyezzük, hogy mindaz, amit Szlovákia és Magyarország viszonylatában megállapítunk, valószínűleg megfogalmazható volna a magyar nyelv valamennyi Kárpát-medencei részleges központja és Magyarország viszonylatában is. (A fogalomra l. a 10. jegyzetet!)

tő, felszólító és feltételes módban (*eszem : eszek, egyem : egyek, enném : ennék*), ill. egyes szám 3. személyben felszólító és feltételes módban (*egyem : egyek, enném : ennék*); az -e kérdőszócska szórendi helye; stb.

Az E változók egyes változatainak eltérő gyakorisági aránya a magyarországi, ill. szlovákiai magyar adatközlők válaszaiban nyilván a kisebbségi helyzetből (és más szociológiai tényezőkből, pl. az egyes közösségek eltérő iskolázottsági szerkezetéből) adódik, a beszélők kétnyelvűsége ebben nem (vagy alig) játszik szerepet.

6.2. A másik csoportba azok a jelenségek kerültek, amelyek mind Szlovákiában, mind Magyarországon (országos vagy olykor csak regionális szinten) változók, *ám a változó egyik változatának van párhuzama a szlovákban*, ezért a szlovákiai magyar nyelvhasználatban e változat előfordulási gyakoriságát a másodnyelv hatása is befolyásolhatja: növelheti vagy éppen csökkentheti. Például a páros testrészek neve a magyarban mind egyes, mind többes számban használható, a szlovákban csak többes számban. Ebből következően a magyar többes számú változatnak (pl. *fájnak a lábai*) a szlovákban grammatikai szerkezetbeli párhuzama van sz. *bolia ho nohy*), s ez hatással lehet az egyes vagy többes számú forma választására a magyar nyelvben is. Az ilyen változókat *EK változók*-nak nevezzük (jórészt egyetemes, de egyben kontaktusváltozók is). A páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok nevének használatán kívül megemlíthető még a birtokos személyjelek kitétele, ill. elhagyása bizonyos esetekben (pl. az olyan, helyhatározót tartalmazó mondatokban, mint *Neki is van a munkahelyén egy ilyen számítógépe: számítógép*), a jelzős szerkezetek, ill. a jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetek váltakozása (*a falon levő tábla : a tábla a falon*) és a női foglalkozásnevek (*Marika jó tanár : Marika jó tanárnő*) használata.

Az EK változók kialakulásához az egész magyar nyelvterületen a belső fejlődés mellett

az indoeurópai nyelvi környezet számottevő mértékben hozzájárult. Általában az indoeurópai változattal rendelkező változat számít „kevésbé helyes”-nek: részben azért, mert sok esetben valóban ez a ritkábbik változat, részben pedig azért, mert purista beállítottságából következően nyelv művelésünk eleve hajlik arra, hogy az idegen nyelvekben (különösképpen a németben) párhuzammal rendelkező formákat kevésbé elfogadhatónak ítélje. A szlovákiai magyar beszélőközösségben e változók *kontaktusjelenségek*, méghozzá nemcsak történeti szempontból, mint Magyarországon, hanem a kétnyelvűség élő voltából következően a szinkroniában is. A típus magyarországi megléte miatt a laikus kétnyelvű szlovákiai beszélők ezeket nyilván (még) kevésbé érzik „idegenszerű”-nek, mint a nyelvtani változók alább említendő két típusát, ami kétségtelenül kedvez a második változatok szlovákiai terjedésének, mégpedig nemcsak a szóbeli, hanem az írott közlésben is.

6.3. A harmadik csoportba nagyrészt olyan szavak, kifejezések, nyelvtani szerkezetek tartoznak, amelyek formailag Magyarországon is élnek, ám Szlovákiában a standard jelentésükön túl szlovák párhuzammal rendelkező jelentésük is van. Például a *megy vki után* kifejezés a szlovákiai magyar nyelvhasználatban ’megy valakihez valamilyen célból’ jelentésre is szert tett, nyilván a szlovák *ist’ za niekým* szerkezet hatására (pl. *Elmentem a főnök után, hogy panaszt tegyek nála*). Ezenkívül ide soroltunk olyan szerkezeteket is, amelyek nem élnek ugyan Magyarországon, ám létrejöttüket és használatukat közmagyar nyelvi analógia is támogatja. Pl. a szlovákiai magyar *hív valakinek (telefonon)* kifejezést tudtunkkal Magyarországon nem használják, ám jelentését tekintve beleillik a *telefonál, átszól, beszél* stb. *valakinek* szerkezetek sorába. Az ilyen kifejezések standard magyar megfelelőjükkel együtt Szlovákiában változót alkotnak. E változók kontaktusváltozatainak a magyarországi nyelvhasználatban is van bázisuk, létrejöttük másod-

nyelvi hatás nélkül is elképzelhető lenne. E jellegzetességük a laikus beszélők előtt még mindig elkendőzheti „idegenszerű” voltukat, megkönnyítve ezzel terjedésüket. Az e csoportba sorolt változókat – Haugen (1949: 283; 1972: 91–2) analóg-fogalmát kiterjesztve – *AK (analóg kontaktus-)* változó-nak nevezzük.

6.4. A negyedik csoportba sorolt változók kontaktusváltozatai magyarországi párhuzammal egyáltalán nem rendelkező szlovákiai magyar fejlemények. Ezek csak kontaktushelyzetben alkotnak standard megfelelőjükkel nyelvi változót, akár csak a 6.3. pontba sorolt jelenségek; ezért utalunk rájuk a *K változók* (csak *kontaktushelyzetben változók*) megnevezéssel. A 6.3. alatt említettektől mindenekelőtt abban különböznek, hogy az egynyelvű magyar nyelvváltozatok rendszerében, ill. szókincsében nem találunk hozzájuk nyilvánvaló analógiákat. Ezek mai ismereteink szerint egyedi változók, mégpedig jórészt szókészlettaniak (l. alább), bár második változataik között akadnak vonzatkölcsönzések is, pl. a *kulcs (a szobájá)tól* vagy a *(valamilyen témá)ra ad elő, konkurál valaminek*.

Az e csoportba tartozó nyelvtani jelenségek száma nemcsak a mi anyagunkban rendkívül alacsony; a *K* változókra a nyelvművelő irodalomunkban is nagyon kevés meggyőző példát találtunk. Az olyanok, mint pl. a Mayer (1990: 37) által említett *szid (valaki)re* ’szid (valaki)t’ vagy *felálltam a helyjegyre* ’sorba álltam a helyjegyért’ valószínűleg inkább interferenciajelenségek, vagyis nem tekinthetők a szlovákiai magyar nyelvváltozatok szerves részének. (S még a *valamilyen témára ad elő* kifejezés is inkább rétegnyelvi, mint általános használatú.) – Ez a tény azért figyelemreméltó, mert arra utal, hogy a másodnyelv hatása rendszerint csak ott tud töretlenül érvényesülni, ahol ez vagy teljes mértékben összhangban van nyelvünk „logikájával”, az egynyelvű változatokban is érvényesülő fejlődési tendenciáival, vagy pedig ezek kézenfekvő továbbfejlesztéseként hat. S ráadásuk a nyelvi rendszer részévé

váló kontaktusjelenségek viszonylag elszigeteltek maradnak, soha nem érintenek egész nyelvi kategóriákat vagy éppenséggel teljes részrendszereket, csupán egy-egy szókészletteni egységhez kapcsolódnak (azaz *egyedi változók*). Ennek fényében meglehetősen túlzottnak tűnnek azok az aggodalmak, melyek a szlovák nyelv hatását a Szlovákiában beszélt magyar nyelvváltozatok nyelvi rendszerére nézve rendkívül veszélyesnek, sőt végzetesnek tartják („rendszerbomlás”).

Az *EK*, *AK* és *K* változók közös jegye, hogy egyik változatuk kontaktusváltozat. Ezért összefoglalóan *kontaktusváltozók*-nak nevezzük őket, szemben az *E* változókkal, amelyek *nem-kontaktusváltozók*. Ám az „*E* változók” és a „*nem-kontaktusváltozók*” kategóriája nem azonos, mivel a *nem-kontaktusváltozók* közt olyanok is vannak, amelyeknek egyik változata ismeretlen ugyan Magyarországon, de *nem* kontaktusváltozat. Az ilyen regionalizmusokkal eddigi kutatásainkban nem nagyon foglalkoztunk, ám a 7. pont alatt elméleti szempontból ezeket is számba vesszük, s néhány példával illusztráljuk.

6.5. A *szókészlettani változók* a 6. pont alatt említett szempontok alapján kialakított változótipusok szempontjából sajátosan viselkednek; a hang- és nyelvtaniaktól való eltéréseik a szókészletnek mint a nyelv egyik részrendszerének sajátosságaiból következnek. Egy-egy nyelvváltozat szókészlete köztudomásúan a nyelvi rendszer legkevésbé strukturált, legkisebb mértékben koherens s ennél fogva a külső változásokra a többenél gyorsabban és nagyobb mértékben reagáló részrendszere. Könnyen kerülnek bele újabb elemek a régiek mellé, akár más nyelvváltozatokból (pl. a standardba a nyelvjárásokból vagy a csoportnyelvekből), akár idegen nyelvekből. Kontaktushelyzetben is a szókészlet területén a legnyilvánvalóbb és mennyiségileg legszámottevőbb a másodnyelv hatása, amely ráadásul többféle formában is megnyilvánulhat (direkt kölcsönzés, hibrid kölcsönzés, jelentéskölcsönzés, tükörszóalkotás).

Az egynyelvű nyelvváltozatokban – s még inkább a kontaktusváltozatokban – tehát olyan szinonimasorok jöhetnek létre, amelyek mint változók nem sorolhatók a 6.1. – 6.4. pontok alatt ismertetett négy csoport (E, EK, AK, K) egyikébe sem. Ha például a *dzseki* szót vesszük, ennek megnevezésére a kontaktusváltozatokban a jelentéskölcsönzéses *bunda*, a tükörszó jellegű *szélkabát* (a sz. *vetrovka* a *vietor* 'szél' származéka) és a *vetrovka* (< sz. *vetrovka*) direkt kölcsön szó használatos. Konkrét kontextusban további szókészletteni elemek válhatnak ezek szinonimáivá, így pl. az egynyelvű változatokon belül maradván a hasonló tárgy nevének tekinthető *anorák* és a fölérendelt fogalmat megnevező *kabát* (ez utóbbi a szlovákban is *kabát* hangalakú). A 'rövid cipzáras sportkabát' megnevezésére szolgáló szókészletti elemek összességét tehát egyszerre kell tekinteni E változónak (*dzseki* : *anorák*), EK változónak (*dzseki* : *kabát*), AK változónak (*dzseki* : *bunda*) és K változónak (*dzseki* : *vetrovka*).

7. A VÁLTOZÓK TÍPUSAI NYELV-FÖLDRAJZI SZEMPONTBÓL

A változók nyelvföldrajzi szempontból is csoportosíthatók. A kétnyelvűség szempontjából nagyon fontos az a kérdés, hogy milyen a kapcsolat a magyar nyelvterületet szétszabdáló országhatárok és a változók második változatának⁹ izoglosszája között. Csupán a magyar nyelv szlovákiai és magyarországi központját¹⁰ figyelembe véve kétféle szempontból csoportosíthatók a változók: (a) mindkét országban él-

a változó (változóként, azaz úgy, hogy a változatok azonos jelentésűek); (b) változó az egyik, ill. mindkét ország egész területén vagy csak egy részén¹¹ változó-e.

7.1. A változók egy része mindkét országban él (változóként), még ha az egyes változatok használatának gyakorisági aránya esetleg nagymértékben különbözik is a különböző régiókban. Mivel e változók második változatának izoglosszája nincs semmiféle kapcsolatban a szlovák–magyar országhatárral, (ország)határesemleges változók-nak nevezhetjük őket. Az azonos jelentésű formák (változatok) váltakozása mindkét ország egész területére kiterjed, azaz ezek mind Szlovákiában, mint Magyarországon országos változók.

Ide tartoznak többek között az olyan „klaszszikus” nyelvhelyességi kérdések közt tárgyalt váltakozások, mint pl. a *házban* : *házba*, *dolgozom* : *dolgozok*, *megrendezik* : *megrendezésre kerül*, a *kérdés nincs megoldva* : *a kérdés nem megoldott*, *azt* : *aztat* stb. de számtalan más jelenség is, pl. *mondd* : *mondjad*, *várj* : *várjál*, *fel* : *föl*, *ezzel* : *evvel*, *összes műve* : *összes művei*, *tűzoltóvá váltak* : *tűzoltókká váltak*, *televíziókészülék* : *tévékészülék* : *tévé*, *de* : *azonban* stb.

Amint arra fenti példáink is utalnak, a 6. pont alatt tárgyalt változótipusok közül a határesemleges változók közé tartozik minden E változó, valamint az EK változók egy része.

7.2. A változók egy további csoportjának második változata csak a két ország egyikében használatos; ezeket (ország)határtartó változók-

9. A változók első változata, a standard változat földrajzi szempontból semleges, vagyis az egész nyelvterületen él. A második változat az, amely földrajzi kötöttséget mutat.

10. Egy-egy nyelv központjainak azokat az országokat nevezzük, amelyekben az adott nyelvet jelentős számú lakosság beszéli vagy többségi vagy kisebbségi nyelvként, mégpedig ún. emelkedett funkciókban is. Az első esetben *teljes*, a másikon *részleges központokról* beszélünk. A magyar nyelv egyetlen teljes központja Magyarország, részleges központjai közé tartozik a Kárpát-medencei peremállamok többsége (mindenekelőtt Románia, Szlovákia, Kis-Jugoszlávia és Ukrajna). Ezekben az országokban ugyanis a magyar nyelv rendszeresen használatos a magánéleten túl emelkedett funkciókban is az olyan színtereken, mint pl. a helyi közigazgatás, az oktatás, a közelet, a „magas” kultúra, a tudományos oktatás.

11. Szlovákia esetében az „ország egész területé”-n elsősorban a *magyarlakta terület* értendő, „az ország területének egy részé”-n pedig a *magyarlakta terület egy része*.

nak nevezzük abból a megfontolásból, hogy e változat izoglosszája vagy egybeesik az országhatárral, vagy azon belül, azt át nem lépve halad.

7.2.1. Az első említett esetben, amikor a második változat izoglosszája végig az országhatár (és a nyelvhatár) vonalán halad (úgy, hogy egyiket sem metszi), s így a változó az illető ország egész területén él, *országos határtartó változók*-ról beszélhetünk. Szlovákia egész magyarlakta területén változók például a *mustár* : *horcsica*, *iskolába(n) tanít* : *iskolán tanít*; Magyarországon ilyen jellegűek többek között az *élelmiszerbolt* : *közért*, *polishtirol* : *hungarocell*.

7.2.2. A másik esetben a határtartó változók második változatának izoglosszája a két ország valamelyikének egy kisebb területét fogja közre úgy, hogy az országhatárt vagy nem érinti, vagy pedig részben – nem az egész vonalán! – rajta halad. Az ilyen változókat *táji határtartó változó*-nak nevezzük. A *nem-kontaktusváltozók* közül táji határtartó változó pl. a *mond* : *mund*, amelynek második változata tudtunkkal csupán a Csalóköz néhány községében használatos. A *kontaktusváltozók* közül ilyen a *fahéj* : *skorica* váltakozás, amely ismereteink szerint a Zoboraljára jellemző (K változó), a vágai *ki ül át?* : *ki átül?* szórendi változó (talán AK változó) stb. Ezek többnyire kisebb földrajzi hatósugarú nyelvjárási jelenségek, ám elvben nem nyelvjárási eredetű kontaktusváltozók, netán más önálló alkotások is tartozhatnak ide, amennyiben az illető központnak nem az egész területén használatosak.

7.3. A változók harmadik csoportjában a második változat izoglosszája metszi az országhatárt, ezért *(ország)határmetsző változók*-nak

nevezzük őket. Az ilyen változók mindkét országban élnek, de – szemben a 7.1. alatt tárgyalt határsemlleges változókcal – az egyikben vagy mindkettőben csupán a nyelvterület egy részén.

7.3.1. A határmetsző változók egyik csoportjában a második változat Magyarországon táji változat, ám a határon átnyúlva Szlovákiában az egész magyarlakta területen használatos, így a változó ott országos; ilyenkor nyelvünk szlovákiai részleges központjából nézve *országos határmetsző változók*-ról beszélünk. Ilyen pl. a *műt/operál* ige, amelynek *-ra/-re* ragos vonzata (az *epéjére műtötték*) Magyarország északkeleti régióiban is rendkívüli gyakoriságúnak látszik,¹² emellett azonban az egész szlovákiai magyar nyelvterületen országos változatként él. Az ilyen változatok izoglosszája egy szakaszon átnyúlik az országhatáron, máshol azonban annak vonalán halad.

7.3.2. Ha egy határmetsző változó második változatának használata – szemben az előbbi pontban tárgyalt esettel – az egyik országnak sem terjed ki az egész (magyarlakta) területére, *táji határmetsző változók*-ról beszélünk. Ilyenek pl. a következő, a magyar dialektológiából jól ismert nyelvjárási jelenségek: *váza* : *vázo*, *vártam* : *vártom* (ún. *á* utáni *o*-zás); *mondja* : *mondi*; *Péterékhez megyek* : *Péteréknél megyek*; *útban van* : *zavadzál*. Az említett változók nyelvjárási változatai Magyarország egyes régióiban, valamint ennek szerves folytatásképpen a szlovákiai magyar nyelvterület egy részén használatosak.

7.4. Látjuk, hogy *országos változók* mindhárom főnti csoportban találhatók: a határsemlleges változók kivétel nélkül országos változók is, a határtartó és a határmetsző országos válto-

12. Erre utalnak a bevezetőben említett felmérésünk eredményei. Így aligha tekinthető véletlennek, hogy egyik, salgótarjáni származású, de szülővárosától már hosszú évek óta távol élő nyelvészünk e sorok egyik írójának egy másik munkájából szerzett először tudomást arról, hogy az *epére műt* Magyarországon csupán regionális változat, amelyet nem ismernek mindenütt.

zók Szlovákiában csaknem kivétel nélkül *kontaktusváltozók*, ez azonban nem szükségszerű. Nyelvünk valamely részleges központjának állami változata elvben ugyanis önálló újításokat is kifejleszthet, a másik nyelv hatásától függetlenül. Talán ilyen a *szlovákiai gépjárművezetői jogosítvány* : *hajtási igazolvány* szókészletteni változó második változata, s még inkább annak informális, rövidített formája, a *hajtási*, mivel a magyar nyelv szlovákiai változataiban használt

valószínűleg a *post secondary képzés* felel meg). A *feléptményi (iskola)* kifejezést persze nem sikerült kiszorítani a használatból, hanem létrejött egy olyan változó, amelynek mindkét változata szlovákiai magyar „illetőségű”: az első, a *szakosító iskola* formális, a második, a *feléptményi (iskola)* pedig informális, leginkább beszélt nyelvi.

A 7. pont alatt említett változótípusok összefüggését a következő táblázat szemlélteti:

Határsemliges		Nem kontaktusváltozó	Kontaktusváltozó
		<i>tudnék : tudnák</i>	<i>lába : lábai</i>
Határtartó	országos	<i>jogsi : hajtási</i>	<i>kulcs vmihez : vmitől</i>
	táji	<i>mond : mund</i>	<i>ki ül át : ki átül</i>
Határmetsző	országos	?	<i>epével : epére operál</i>
	táji	<i>adja : adi</i>	<i>piszkavas : kutács</i>

forma (a *hajtási igazolvány*) szlovák megfelelője (a *vodičský preukaz*) a jelző motiváltsága szempontjából a magyarországi változathoz közelebb áll, mint a szlovákiai magyarhoz.¹³

Egyértelműen önálló, a szlovák megnevezéstől független alkotás a *szakosító iskola*, amelyet a szlovák modellnek, a *nadstavbová školá*-nak megfelelő, spontán módon létrejött *feléptményi iskola* tükörszó helyettesítésére hoztak létre mesterségesen (Magyarországon nincs ilyen iskolatípus, mint képzési formának

8. ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT

A változótípusok elkülönítése után¹⁴ a következő feladat egy-egy típus közös nyelvi jellemzőinek a feltárása volna; előadásunkban ugyanis számos típust kizárólag nyelven kívüli kritériumok alapján határoltunk egy egymástól. Amennyiben a változótípusok nyelvi viselkedéseinek sajátosságait sikerül megismernünk, közelebb kerülünk ahhoz, hogy a nyelvünk fontos változataiban előforduló különféle vál-

13. A *vodičský* 'vezetői' melléknév a *vodič* 'vezető' főnév származéka; a *hajt* ugyan ebben a kontextusban szinonimája a *vezet*-nek, s így megfelelője a *vodič* főnév alapjául szolgáló *vodit*/*viest* igének is, ám a *hajt* jelentésszerkezete jobban különbözik a szlovák igétől, mint a *vezet* igéé, ezenkívül pedig a *hajtási* melléknév nem a jogosítvány tulajdonosára utal, mint a magyar gépjárművezetői és a szlovák *vodičský*, hanem magára a tevékenységre (a „hajtásra”, vagyis a vezetésre). Mindazonáltal nem tagadhatjuk, hogy e kifejezés létrejöttében a szlovák modell szerepet játszott (ezért nem tiszta esete az önálló alkotásnak). Egyrészt a formális változat, a *hajtási igazolvány* utótagja a szlovák *preukaz* 'igazolvány' mintáját követi (a jogosítvány szlovák megfelelője inkább az *oprávnenie*), másrészt pedig az informális változat, a *hajtási* hasonló jelentéstartapadással keletkezett, mint a szlovák *vodičský* vagy az univerzibált *vodičák* 'jogsi': a jelző szippantotta magába a jelzett szó jelentését, és nem fordítva, mint a magyar *jogosítvány/jogsi* esetében. – *Utólagos (2011) megjegyzés*: Későbbi vizsgálataink alapján kiderült, hogy a *hajtási igazolvány* részben megőrzött régiség. A 19. század végén és a 20. század elején az állati erővel vontatott közforgalmú járműveket csak olyan személy hajthatta, akinek a rendőrség *hajtási jogosítvány*-t adott ki (vagyis ilyen engedélyt a bérkocsisoknak és a teherfuvarozóknak kellett kiváltaniuk). A *hajtási jogosítvány* mai romániai hivatalos szövegekből is adatolt, a romániai, kárpátaljai, vajdasági sajtóból pedig a *hajtási engedély* kifejezésre is van példánk.

14. Áttekintésünkben nem említjük az alap-szakirodalomból ismert, William Labov által bevezetett *indikátor* – *marker* (jelölő) – *sztereotípiá* megkülönböztetést, mivel – az eddig elvégzett feldolgozások jellegéből is adódóan – ezekre az egyébként nagyon fontos kategóriákra még nem volt szükségünk, s így ezzel kapcsolatosan nincs is önálló megfigyelésünk vagy újszerű gondolatunk.

tozatokról általánosítható megállapításokat tehessünk, különös tekintettel az egyes nyelv-változatok közti eltérésekre. A változótípusok nyelvi jellemzőinek megismerése révén ezenkívül lehetővé válhat olyan összefüggések felfedezése is az egyes nyelvi jelenségek között, amelyek első látásra egyáltalán nem nyilvánvalóak.

Addig pedig, amíg ennek az egyáltalán nem könnyű munkának valaki neki nem lát, e változótípusok megkülönböztetése legalább arra hasznos lehet, hogy nyelvünk különféle egy- és kétnyelvű változatainak jellemzésekor (s majd egyszer leírásakor) az egyes jelenségeket szociolingvisztikai szempontból is releváns rendezőelvek segítségével rendszerezhessük. (E kategóriáknak magyar nyelvi anyagra való alkalmazására l. Király Attila írását, 1998)

HIVATKOZÁSOK

- Haugen, Einar 1949. Problems of Bilingualism. *Lingua* 2, 271–290.
 Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language*. Stanford, California: Stanford University Press.

- Király Attila 1998. Tudnák én ez mellett mást is mondani – változások a változók megítélésében. Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változók – nyelvi változás*. Szeged: JGYTF Kiadó. 189–202.
 Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Contact Varieties of Hungarian in Slovakia – a Contribution to their Description. *International Journal of the Sociology of Language* 120, 111–130.
 Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – két-nyelvűség*. Pozsony: Kalligram.
 Mayer Judit 1990. *Anyanyelvi hibanapló*. Pozsony: Madách.
 Szabó Mihály Gizella 1993. Nyelvhasználat és szociális háttér. *Hungarológia* 3, 59–72.

[Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1998. Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó. 99–112. (9. Élőnyelvi Konferencia előadásai). A jelen kötetben közölt változat az első közléshez képest kisebb formai módosításokat és egy néhány soros kiegészítést tartalmaz.]

SZABÓ MIHÁLY GIZELLA – LANSTYÁK ISTVÁN

NYELVI VÁLTOZÓK A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIAI VÁLTOZATAIBAN¹

Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban című előadásunkban átfogó jellemzést nyújtottunk azokról a változótypusokról, amelyeket egynyelvű (magyarországi) és kétynyelvű (magyar, illetve szlovák tannyelvű iskolába járó) szlovákiai gimnazisták bevonásával végzett empirikus kutatásaink alapján különítettünk el. Ebben az előadásban – mintegy annak folytatásaként – néhány példával² illusztráljuk egyrészt a változótypusok egyikét-másikat, másrészt pedig azt, milyen különbségek mutatkoznak a kiválasztott magyarországi és szlovákiai adatközlői csoportok között a vizsgált nyelvi változók egyes változatainak használatában.

1. A KIINDULÓ HIPOTÉZIS

A nyelvi változók kijelölésében alapvetően a magyarországi és a szlovákiai magyar nyelv-művelő irodalomra támaszkodtunk. A kérdőívbe továbbá felvettünk olyan, eddig nem vizsgált jelenségeket is, amelyekről a magyar és a szlovák nyelv összevetése alapján feltételeztük, hogy e változók változatainak az eloszlása a magyarországi, ill. a szlovákiai magyar nyelvhasználatban eltérő lesz (bővebben l. Lánstyák és Szabó Mihály 1997).

Hipotéziseink megfogalmazásakor abból a szinte közhelyszerű megállapításból indultunk

ki, mely szerint Szlovákia magyarlakta vidékein a standard magyar nyelvváltozat használatának feltételei korlátozottak, ezért még a műveltebb rétegek nyelve is „vulgáris-nyelvjárásias”, ezenkívül gyengébb-erősebb szlovák hatás mutatható ki benne (l. Deme 1971: 38; majd az ő nyomán Jakab több helyütt is, pl. Jakab szerk. 1976: 166–7; újabban a kisebbségi magyar nyelvváltozatokra általánosítva Kiss 1994: 94–100). Ennek alapján feltételeztük, hogy

1. a szlovákiai adatközlők gyakrabban fogynak élni az E változók³ nemstandard (vagy kevésbé standard) változatával,

2. nagyobb százalékban fogják választani az EK, AK és K változók kontaktusváltozatát, mint a magyarországi beszélők.

2. A KIINDULÓ HIPOTÉZIS AZ ADATOK FÉNYÉBEN

A kapott adatok elemzése csak részben igazolta előzetes feltételezéseinket, s több tanulság levonására késztetett mind a vizsgált változók, mind az adatközlői csoportok nyelvi viselkedésével kapcsolatban.

Elsősorban is bebizonyosodott, hogy a *kétynyelvű beszélőközösségben* (vagy legalábbis saját adatközlőink viszonylatában) *indokolt e négy változótypus megkülönböztetése*, hiszen

1. Előadásunk részben a pozsonyi Mercurius csoport munkaterve alapján folyó kutatásokra támaszkodva készült. Köszönetet mondunk a Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapítványnak, az Illyés Alapítványnak és a Csemadoknak munkánkhoz nyújtott anyagi, ill. egyéb támogatásukért.
2. Kérdőívünk nyelvi anyaga csajnem kétszáz feladatot tartalmazott, ebből a jelenlegi vizsgálat során 127-nek az adatait dolgoztuk fel.
3. Az egyes változótypusok jellemzőit l. a Nyelviváltozó-típusok a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban című előadásunkban (l. e tanulmány előtt).

szlovákiai adatközlőink válaszai jól tükrözték az egyes változótípusokhoz sorolt konkrét változók (változópéldányok) megítélésében, ill. használatában mutatkozó eltéréseket. Például a magyarországi (M csoport) és a magyar gimnáziumba járó szlovákiai (Bm csoport)⁴ diákok válaszai közötti különbség az E változókhoz tartozó változópéldányok 45%-ában, az EK változónak pedig 36,1%-ában volt legalább 5%-on ($p < 0,05$) szignifikáns, az AK/K változók esetében ez az arány már 66,7% volt:

Mint látható, táblázatainkban az AK és a K változók együtt szerepelnek, mivel a feldolgozott anyagban csupán két K változó volt. Ennek az az oka, hogy az ilyen szempontból feldolgozott anyagunk szókészletteni változókat nem tartalmaz, márpedig a K változók zöme éppen szó-készletteni.

Az AK és a K változótípusok elméleti megkülönböztetése azon alapul, hogy az AK típusba sorolt változók esetében a változó második változata (kontaktusváltozata) formailag

1. táblázat A magyarországi (M csoport) és a magyar tannyelvű iskolába járó szlovákiai (Bm csoport) adatközlők válaszai közötti szignifikáns különbségek a változótípusok szerinti bontásban

	E változók (N=80)		EK változók (N=61)		AK/K változók (N=24)	
szignifikáns	36	45,0%	22	36,1%	15	62,5%
nem szignifikáns	44	55,0%	39	63,9%	9	37,5%

A kontaktusváltozók csoportján belül egyrészt az EK, másrészt pedig az AK/K változótípusok közötti különbségre utal az a tény is, hogy a Bm csoport adatközlői a produktív, ill. választásos feladatokban⁵ jóval gyakrabban választották az EK változók kontaktusváltozatát, s ugyanakkor az EK változók kontaktusváltozatát tartalmazó mondatokat sokkal kisebb arányban javították, mint azokat, amelyekben az AK változók kontaktusváltozata szerepelt.

Magyarországon is él, illetve a közmagyar nyelvben léteznek ezekhez kapcsolható analóg szerkezetek, ezzel szemben a K változók kontaktusváltozatainak esetében ilyen analógiát nem tudunk kimutatni.

Így például a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban bizonyos szavakhoz (pl. *alapiskola*, *gimnázium*, *internátus*, *szoba*, *parkoló*) nemcsak a Magyarországon szokásos belviszonyra-gok járulhatnak, hanem külviszonyragok is (pl.

2. táblázat Az EK és az AK/K változók kontaktusváltozatának választása, standardra javítása, ill. helyesként való elfogadása a Bm csoportban a feladat jellege szerint

	Produktív/választásos feladat		Javításos feladat		Megítéléses feladat	
EK változók	2142 (6366)	33,6% (100%)	644 (2233)	28,8% (100%)	1062 (2233)	47,6% (100%)
AK/K változók	253 (1628)	15,5% (100%)	232 (550)	42,2% (100%)	204 (550)	37,1% (100%)

4. Mint említettük, a vizsgálat során három adatközlői csoport válaszait vetettük össze előadásunkban azonban a szlovák tannyelvű gimnáziumot látogató kétnyelvű szlovákiai diákok (ún. Bs csoport) válaszait nem tüntetjük fel rendszeresen.
5. Kérdőívünkben négyféle feladattípus szerepelt:
 - a) A javításos feladatokban a diákoknak ki kellett javítaniuk a megadott mondatokat (ha azokban olyan szavakat, kifejezéseket találtak, amelyeket „furcsának, nem egészen természetesnek vagy kifejezetten rossznak” éreztek);
 - b) A produktív feladatokban a diákok az utasítás szerint egy szót megfelelő toldalékkal láttak el, a mondatba egy szót beírtak, egy egész mondatot alkottak, vagy pedig egy képet neveztek meg;
 - c) a választásos feladattípusban az adatközlőknek két megadott szóalak vagy szerkezet közül kellett kiválasztaniuk az adott mondatba jobban illőt;
 - d) a megítéléses feladattípusban az adatközlői ítéletet alkottak a megadott mondat helyességéről.

Inasiskolán tanítok; Péter ezen a szobán lakik). A külviszonyragok ilyen használata valószínűleg a szlovák nyelv hatását tükrözi: a szlovák mindennapi beszélt nyelvben ugyanis ilyenkor az *-on/-en/-ön* és a *-ra/-re* külviszonyragoknak megfelelő előjáró (*na*) használata meglehetősen általános. A bel- és külviszonyragos formák nyelvünk szlovákiai változataiban változót alkotnak. Bizonyos főnevek Magyarországon is használhatók mind bel-, mind külviszonyragokkal ellátva, ám a két forma között olyan nagy a jelentéskülönbség, hogy nem tekinthetők egyazon változó két változatának, vö. *iskolába jár* (tanuló) : *iskolára jár* (tanfolyamra); *erdőbe megy* (kirándulni) : *erdőre megy* (dolgozni); *szobában van*, de: *szobára jár* (valakizhez). Egyes külviszonyragos formák magyarországi megléte miatt az *iskolában* (*tanít*) : *iskolán* (*tanít*) változót Ak változónak tekintettük.

3. táblázat A *Melyik szobán lakik, Éva?* mondat elfogadása és javítása az M és a Bm csoportokban⁶

	M csoport N=280/283		BM csoport N=165/174	
elfogadás	92	32,9%	64	38,8%
javítás	158	56,4%	68	41,2%

Nem találunk viszont analógiát az egy nyelvű magyar nyelvváltozatokban a *kulcs a szobától, ajtótól, szekrénytől* stb. típusú szerkezetekre, s így a *kulcs vmihez* : *vminek a kulcsa* : *kulcs vmitől* változót K változónak minősítettük.

Amint a 3. táblázatból láthatjuk, a *Melyik szobán lakik Éva?* mondatot még a magyarországi adatközlőknek is több mint az egyharmada helyesnek fogadta el, szemben a *Nekem ettől a*

szobától nincs kulcsom mondattal (l. 4. táblázat), amelyet a magyarországi adatközlőknek csak mintegy huszadrésze fogadott el. Ezek az adatok jól mutatják azt a tényt, hogy a külviszonyragos formáknak hasonló szerkezetekben való használata „toleránsabbá” teszi az egy nyelvű beszélőket a szerkezetnek olyan kontextusban való használata iránt is, amelyben ők maguk valószínűleg nem élnének vele. Ugyanakkor nagyon valószínű, hogy e szerkezetek magyarországi elfogadásához a mondat ambivalens, többféle értelmezési lehetőséget megengedő volt is hozzájárult. Ami a szlovákiai adatközlőket illeti, a másik mondat nagyfokú elfogadása összhangban van tapasztalatainkkal, amelyek szerint igen elterjedt, közhasználatú szerkezetről van szó.

A 4. táblázatból az is látható, hogy voltak olyan magyarországi adatközlők, akik elfogad-

ták ezt a mondatot. Mivel e 21 adatközlő közül csak egy volt csornai, nem kizárható, hogy a jelenség nyelvjárási háttérű. A mondatot elfogadó magyarországi adatközlők alacsony száma miatt azonban ezt a változót határtartó országos változónak minősítettük, hiszen Szlovákiában mindhárom vizsgált régióban (iskolában) az adatközlőknek legalább kétharmada elfogadta a szerkezetet. A *kulcs valamitől* kontaktusváltozat esetleges nyelvjárási eredet-

4. táblázat A *Nekem ettől a szobától nincs kulcsom* mondat elfogadása és javítása az M és a Bm csoportokban

	M csoport N= 404/420		BM csoport N=240/253	
elfogadás	21	5,2%	170	70,8%
javítás	281	69,6%	41	17,1%

6. A táblázatban közöljük az adott kérdésre értékelhető választ adó, valamint az összes adatközlő számát az egyes csoportokon belül.

tére utalhat az a tény, hogy a Bm csoport diákjainak válaszai is regionális – bár a magyarországinál jóval kisebb mértékű – eltéréseket mutatnak. E csoport válaszaiban ugyanakkor a megfelelő szlovák szerkezet (*klúč od izby*) nivelláló, a nyelvföldrajzi különbségeket elmosó, illetve tompító hatása is tetten érhető, amely még erőteljesebben figyelhető meg a szlovák tannyelvű iskolába járó diákok (Bs csoport) esetében.

keletkezett „hibák” között tárgyalja, ezért ezt a változót eredetileg a K változók közé soroltuk. Az adatokból azonban kiderült, hogy az egyértelműen kontaktusjelenségnek vélt *-ra/-re* vonzat (vö. szl. *operovať na niečo*) regionális szinten Magyarországon is használatos, sőt az egyik vizsgált régióban (Nógrád megye) ez a változat a domináns (vö. a jelen tanulmány előtt szereplő Lanstyák–Szabó Mihály írás 12. jegyzetével). A 6. táblázatban regionális bon-

5. táblázat A *Nekem ettől a szobától nincs kulcsom* mondat elfogadása az egyes csoportokban – regionális bontásban

	M csoport		Bm csoport		Bs csoport	
Csorna – Somorja	N=78/82		N=83/86		N=24/27	
	1	1,3%	54	65,1%	16	66,7%
Bátonyterenye – Fülek	N=121/122		B=63/66		N=35/39	
	11	9,1%	47	74,6%	30	85,7%
Tokaj – Királyhelmec	N=205/216		N=94/101		N=67/77	
	9	4,4%	69	73,4%	59	88,1%

Az analóg szlovák nyelvi jelenség nivelláló hatása más esetekben is jelentkezik, ilyen pl. az *operálják/műtik (az) epé(jé)vel* : *operálják/műtik az epéjét* : *operálják/műtik az epé(jére)re* változó, amely egyben arra is példa, kutatásunk jelenlegi állás mellett mennyire nyitott kérdés az egyes változók besorolása valamelyik típusba. Jakab István (1980: 58–9, 1983: 236) a szlovákiai magyar nyelvhasználatból ismert *epére operál* szerkezetet a szlovák hatásra

tásban mutatjuk be, hányan választották az M és a Bm csoport adatközlői közül a változó egyes változatait, vagyis milyen raggal egészítették ki *A nagyanyám kórházban van. Tegnap operálták epé ...* mondat utolsó szavát.

A táblázatból kitetszik, hogy Szlovákián belül a *-ra/-re* vonzat a Csallóközben is domináns változat, vagyis nemcsak azokon a területeken van túlsúlyban, amelyek földrajzilag is összefüggnek a közép- és kelet-magyarországi

6. táblázat A *nagyanyám kórházban van. Tegnap operálták epé ...* mondat kiegészítése az M és a Bm csoportban – regionális bontásban

	Válasz	M csoport		Bm csoport	
Csorna – Somorja	<i>epére</i>	3	3,8%	75	89,3%
	<i>epével</i>	67	84,8%	1	1,2%
	<i>epéjét</i>	9	11,4%	8	9,5%
Fülek – Bátonyterenye	<i>epére</i>	91	82,0%	59	93,7%
	<i>epével</i>	4	3,6%	0	0,0%
	<i>epéjét</i>	16	14,4%	4	6,3%
Tokaj – Királyhelmec	<i>epére</i>	106	53,3%	82	98,8%
	<i>epével</i>	54	27,1%	0	0,0%
	<i>epéjét</i>	39	19,6%	1	1,2%

M csoport adatközlőinek a száma: Csorna 79/82, Bátonyterenye 112/122, Tokaj 199/204

Bm csoport csoport adatközlőinek a száma: Somorja 84/86, Fülek 66/63, Királyhelmec 83/90.

régióval (ahol ez a forma szintén használatos). Ebből következően a tárgyalt változó az országos határmetsző változók tipikus példánya.

Mint fentebb említettük, minden változótípusban találunk olyan változópéldányokat, melyek esetében az M és a Bm csoport válaszai közötti különbség legalább 5%-os szinten szignifikáns volt. Amikor azonban a csoporthoz tartozás és a válasz jellege közötti kapcsolat erősségét ellenőriztük, azt tapasztaltuk, hogy az M és a Bm csoport viszonylatában ez csak néhány AK és K változónál érte el a közepes értéket, a legtöbb esetben csak nagyon gyenge vagy gyenge fokozatú volt.

A vizsgált változók jó részénél (leginkább az E és EK változónál) az M és a Bm csoport válaszai összecsengenek, egy irányba mutatnak, sőt a szignifikáns különbségek egy bizonyos hányada esetében a szlovákiai magyar gimnazisták gyakrabban használták a standardabbnak számító változatot, mint a magyarországi adatközlők.⁷

A Bm-M sorrend ellentétben áll azzal az általunk is idézett általános tapasztalattal, hogy a szlovákiai magyarok nyelvhasználata kevésbé standard, mint a magyarországi magyaroké. Ez

az ellentét azonban látszólagos. A kevésbé standard (pl. nyelvjárásiasabb) kifejezőmód elsősorban az informális beszélt nyelvre jellemző, amelyet természetesen nem, ill. csak kevésbé megbízható módon lehet kérdőív segítségével megismerni, mivel az ilyen jellegű vizsgálat az adatközlőkből formálisabb nyelvhasználatra való törekvést válthat ki. Ennélfogva adataink természetesen nem értelmezhetők úgy, mintha a szlovákiai magyar gimnazisták nyelvhasználata (egyes nyelvi jelenségek tekintetében) standardabb volna, mint a magyarországiaké. Az viszont tény, hogy adatközlőinknek, a magyar tannyelvű iskolába járó szlovákiai diákoknak többsége ismeri és bizonyos helyzetekben képes is alkalmazni a standard nyelvváltozat normáját.

3. A KUTATÁS SORÁN ALKALMAZOTT ELJÁRÁS

A kutatásunk során alkalmazott eljárás – a kérdőíves adatfelvétel – minden hátránya ellenére alkalmasnak bizonyult olyan különbségek és egyezések kimutatására egyfelől az azonos változótípushoz tartozó altípusok vagy konkrét változók, másfelől az egyes adatközlői csoport-

7. táblázat Az M-Bm és a B_m-M sorrendet mutató változópéldányok száma a) produktív+választásos+javításos, b) megítéléses feladattípusban (csak a csoportok válaszai között szignifikáns különbséget mutató változópéldányokat figyelembe véve)

Feladat típusa	Sorrend	E változók		EK változók		AK/K változók	
a)	M-Bm	14	66,7%	13	81,3%	12	100%
	Bm-M	7	33,3%	3	18,7%	0	0%
	Együtt	21	100%	16	100%	12	100%
b)	M-Bm	6	40%	0	0%	3	100%
	Bm-M	9	60%	4	100%	0	0%
	Együtt	15	100%	4	100%	3	100%

Magyarázat: Az M-Bm sorrend azt jelenti, hogy az adott változópéldány első változatát az M csoportbeli adatközlők gyakrabban választották, mint a Bm csoportbeliek. Értelemszerűen ennek fordítottja áll fenn a Bm-M sorrendet mutató változópéldányok esetében.

7. A Bm csoport diákjainak ilyen viselkedésére részeredményeink első feldolgozásakor 1991-ben derült fény; megnevezésére az eredetileg ad hoc kifejezésnek szánt „normatúlteljesítés”, ill. fokozott normakövetés” terminust használjuk. Ez a jelenség az ún. labovi hiperkorrekció „tejtestvére”. (Bővebben l. Lanstyák 1992; Lanstyák – Szabó Mihály 1996).

tok nyelvi viselkedése között, amelyek más módszerekkel nehezebben lettek volna megragadhatók.

A nagy tömegű adatmennyiség statisztikai feldolgozása révén mutattuk ki egyes változatok regionális kötöttségét. Ezek közé tartozik a fentebb már bemutatott *operálják/műtik epével* : *operálják/műtik epére* : *operálják/műtik az epéjét* országos határmetsző változó; regionális különbséget mutatnak azonban a *hasogat a derekamban/hasogat a derekam* vagy a *magasabb valakinél* : *magasabb valakitől* EK változók is. Mivel azonban mind Magyarország, mind Szlovákia vizsgált régióiból vannak adataink mindkét változat előfordulására, érdemes volna nagyobb anyagon és változatosabb mintán megvizsgálni, nem határsemleges-e esetleg e két utóbbi változó (valamelyike).⁸ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az élőnyelvi kutatásokban érdemes volna nagyobb figyelmet szentelni a nyelvföldrajzi szempontoknak is.

A kérdőíves módszerrel nyert nagyszámú adat – bár csak egy behatárolt beszélői rétegtől származik – lehetővé tette, hogy talán a nyelv-művelés számára is releváns megállapításokat tegyünk.

Az érintett változókra vonatkozó szakirodalmi megállapításokkal adataink többnyire

összhangban vannak, vagy legalábbis nincsenek nyilvánvaló ellentétben. Így például több fontos változó esetében a szakirodalom által standardnak, illetve az ún. igényesebb nyelvhasználatba jobban illőnek tekintett változat adatközlőink válaszaiban erősen dominált: pl. az ún. nákozás, suksükölés, szukszükölés esetében. Máskor a szakirodalomban említett ingadozást a mi adataink is alátámasztják; ilyen pl. az ikés igék iktelen, ill. az iktelen igék ikés ragozása (E változók) és az állapotféle határozók számbeli egyeztetése (EK változók).

Néhány esetben azonban kirívó az ellentét a még érvényes kodifikáció és diákjaink válaszai között. A nyelv-művelők a névszói állítmány előtt álló határozatlan névelő használatát (E változó) az esetek többségében helytelenítik, ezzel szemben adatközlőink – a formálisabb beszédhelyzetre utaló és hosszabb példamondat kivételével – 90% fölötti arányban fogadták el a névelős változatot, ugyanolyan arányban, mint a névelőtlen. Hasonló a helyzet a megengedő *is* szórendi helyével (E változó), sőt nemcsak arról van szó, hogy adatközlőinknek csaknem 90%-a elfogadta a *meg is írta volna* szórendi megoldást, hanem arról, hogy csaknem 40%-uk erre javította a kodifikáció szerint standardnak minősülő *megírta volna is* formát.

8. táblázat A) *Ha megírta volna is a levelet, nem ért el volna vele semmit*; b) *Ha meg is írta volna a levelet, nem ért el volna vele semmit* mondatok elfogadásának és javításának mértéke az M és a Bm csoportban

Válasz		M csoport		Bm csoport	
		N=406/420		N=243/253	
a)	helyesli	150	36,9%	70	28,8%
	jav. meg is írta volna	152	37,4%	72	29,6%
	jav. megírta is volna	2	0,5%	10	4,1%
		N=391/405		N=230/240	
b)	helyesli	343	87,7%	173	75,2%
	jav. megírta volna is	4	1,0%	5	2,2%
	jav. megírta is volna	12	3,1%	12	5,2%

8. A Nyelvváltozó-típusok a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban című előadásunk végén közölt táblázat nyelvjárási jellegű példáit (*mond* : *mund*, *adja* : *adi*) kérdőívünkben nem vizsgáltuk.

4. ÖSSZEGZÉS

A fentiekben a cím által kijelölt kérdéskörnek csak néhány aspektusát érintettük, hiszen ikerelőadásunknak e tagja illusztratív jellegű, azzal a célzattal íródott, hogy az elméleti kérdéseket taglaló másik előadást kiegészítse, s ízelítőt adjon a felgyűjtött anyag különböző szempontú elemzésének, értékelésének és értelmezéseinek lehetőségeiből.

HIVATKOZÁSOK

Deme László 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Bratislava: Madách.

Jakab István szerk. 1976. *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk*. Bratislava: Madách.

Jakab István 1980. *Nyelvünkről – nyelvünkért*. Bratislava: Madách.

Jakab István 1983. *Nyelvünk és mi*. Bratislava: Madách.

Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Lanstyák István 1992. A magyar–szlovák kétnyelvűség kutatásának néhány módszertani kérdéséről. Györi-Nagy Sándor–Kelen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II.* Budapest: Pszicholingva – Széchenyi Társaság. 35–48.

Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1996. Contact Varieties of Hungarian in Slovakia – a Contribution to their Description. *International Journal of the Sociology of Language* 120, 111–130.

Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram.

[Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István 1998. Nyelvi változók a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó. 113–122. A tanulmány *A Nyelvváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban* tanulmány folytatása, azzal együtt 1998-ban a 9. Élőnyelvi Konferencián hangzott el.]

STANDARDTÓL ELTÉRŐ HELYESÍRÁSI FORMÁK A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVŰ SAJTÓBAN¹

1. BEVEZETÉS

A helyesírás státusa a kisebbségi helyzetben élők számára is egyértelmű: az országhatáron túl élő magyarok ugyanazt a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottsága által készített ún. akadémiai helyesírási szabályozást követik, mely szerint A magyar helyesírás szabályai c. kiadvány 11. kiadása az érvényes és követendő kodifikáció. Annak ellenére, hogy a szabályzat nem kötelező érvényű, állami elfogadottsága és tekintélyi szerepe miatt mindannyiunk számára presztízsértéke van (Laczkó–Mártonfi 2004: 10).

A fentiek tükrében már maga a *helyesírás* szó egyfajta szabályozásra utal, amely eldönti, hogy az írásforma tekintetében mi helyes és mi helytelen. A helyesírási norma olyan szabályokat foglal magába, amelyeket – vagy legalábbis amelyek döntő többségét – a társadalmi meg egyezés alakított ki, tehát egyén és közösség viszonyára épít. Tolcsvai Nagy Gábor szerint a nyelvi normát – amelynek része a helyesírási norma is – elsősorban nem nyelvtani szabályként értelmezzük, hanem olyan segédeszközként, amely hozzájárul sikeres megnyilvánulásunkhoz (Tolcsvai Nagy 1996: 20). A magyar nyelv történetében a standardizációt megelőzően a kisebb beszélőközségeknek külön-külön

önálló helyesírásuk volt. Ilyen ismert eltérést mutatott hosszú ideig a katolikus és a protestáns, majd az ún. jottista–ipszilonista helyesírás. Az eltérő helyesírást hirdetők körében eltérő normák érvényesültek, ugyanakkor megjelentek az első kodifikációs kísérletek is. Amikor a Magyar Tudós Társaság 1832-ben kiadta az első akadémiai helyesírási szabályzatot, a különböző orientáló mintákat egyesítette, s egy határozottabb, előíró jellegű mintát állított fel. Ez volt a magyar helyesírás standardizációjának legfontosabb lépése, de ez nem azt jelenti, hogy ettől kezdve minden magyar anyanyelvű írástudó ennek megfelelően írt. A standard hosszú folyamat eredményeként terjedt el, s ma is sokéves tanulás után válik egy-egy nemzedék tudásának részévé (ennek egyik oka talán a magyar helyesírás túlszabályozottsága). Ugyanakkor a helyesírás tovább változik, a rögzített normarendszerre több tényező – pl. a beszéd, a kiejtés változása, az ízlés, a divat stb. – is hatással van.

A dolgozat a szlovákiai magyar írásgyakorlatból kölcsönzött példákkal elsősorban az olyan jelenségek bemutatását tűzte ki célul, amelyek A magyar helyesírás szabályzaiban a külön nem szabályozott, illetve a rögzítettektől eltérő írásmódokra hívja fel a figyelmet. Figyelmünk azonban kiterjed az egyéb – pl. a

¹ A tanulmány a *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről* (Domonkosi Á.–Lanstyák I.–Posgay I. szerk., Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó 2007, 246–257) c. kötetben megjelent írás bővített és aktualizált változata.

külön- és egybeírással vagy az írásjelek használatával kapcsolatos –, a standardtól különböző írásmódokra is.

A szlovákiai magyar nyelvű sajtóból felgyűjtött – a standardtól eltérő helyesírási formákat vizsgáló – példaanyag azt igazolja, hogy az intézménynevek és egyes földrajzi nevek írásában a legnagyobb a bizonytalanság. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy társadalmunk életében az 1989-es év többféle területen nagy változásokat hozott. Leginkább a politika és a gazdasági élet, de a kultúra meglévő intézményrendszere is nagymértékben átalakult tartalmában és szerkezetében egyaránt. Mindennek természetes következménye, hogy az addig mindennapi használatban lévő tulajdonnévanyag egy része kicserélődött: helyette több száz, az új igényeknek megfelelő elnevezés jött létre (Bozsik é. n.: 86). Éppen ezért napjainkra a korábbinál sokkal bonyolultabbá vált a tulajdonnév fogalmának meghatározása. Sokszor nehézséget okoz vagy vitatható a tulajdonnév terjedelmének körülhatárolása is, s egyre több kérdést vet föl az új névtípusok helyesírása. Az is köztudott, hogy bármely nyelvnek kisebbségi helyzetben való használata természetes módon vonja maga után a nyelvhasználat speciális, az anyaországtól eltérő módosulását (Kiss 1994: 93). De vajon az idegen nyelvi hatások, az esetleges szlovák helyesírási kölcsönzések befolyásolhatják-e – s ha igen, milyen mértékben – az írott nyelvet?

2. A TULAJDONNEVEK ÍRÁSMÓDJA A SZLOVÁKIAI MAGYAR SAJTÓBAN

2.1. Az intézménynevek

Az intézménynevek írását az 1954-es, tizedik kiadású helyesírási szabályzatban egységesítették először. Az előírás, mely szerint „a lényeges elemek nagy, a lényegtelenek kis kezdőbetűvel írandók”, meglehetősen liberális írásmódot eredményezett. Ezt volt hivatott kiküszöbölni a jelenleg is érvényben levő 1984-es, 11. kiadású

szabálygyűjtemény 187. pontja, mely – az és kötőszó, valamint az *a*, *az* névelők kivételével – az intézménynév valamennyi elemére kiterjesztette a nagybetűs írásmódot. A több mint húsz évvel ezelőtti példaanyag egy része azonban lassan időszerűtlenné vált, ezért az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága a 11. kiadás tizenegyedik lenyomatának kibocsátásakor a szabálpontok meghaladottá vált példáit a kornak megfelelőekre cserélte (Akh. 1994: 6), 2000-ben pedig egy szótári anyagában bővített lenyomatot (Akh. 2000: 3) jelentetett meg. De sem a példaanyag-változtatás, sem a leggyakoribb használatú új elemeknek a szótári részbe való beiktatása nem oldotta meg azokat a helyesírási problémahelyzeteket, amelyek a társadalom differenciálódásával járó új névtípusok keletkezésekor jelentkeztek. Az intézménynevek írásában elsősorban a sok névfajta, a hivatali alá- és fölérendeltségi viszonyok bonyolultsága, a hivatalos és nem hivatalos megnevezések keveredése miatt nagy a bizonytalanság. A mindennapi írásgyakorlatban sok gondot okoznak a teljes intézménynevek mellett vagy helyett használt egyéb formák, az intézmények alárendelt egységei nevének átmeneti típusai, illetve az intézménynévszerű megnevezések.

De mielőtt a normának megfelelően szeretnénk leírni egy intézmény nevét, fel kell tennünk a következő kérdést: Mit nevezünk intézménynek? Az értelmező kéziszótárban az *intézmény* címszó alatt a következő értelmezést találjuk: 'valamely közösségi célra létesített, bizonyos személyi kerettel rendelkező társadalmi vagy állami szervezet' (ÉKsz.² 2003: 572). Az intézménynév fogalmának pontos meghatározása azonban a névtani szakemberek szerint nem ilyen egyszerű. Hajdú Mihály Magyar tulajdonnevek című munkájában ezt írja: „[...] idetartoznak az államszervezet, a kulturális és gazdasági élet minden legális vagy csak önszerveződésből működő, néhány emberből vagy több osztályból, csoportból álló spontán szabályok szerint működő egységei. Intézmény tehát talán még a Fény utcai galeri is, bár ezt

már sokan nem fogadják el intézménynek” (Hajdú 1994: 68). J. Soltész Katalin egy korábbi írásában azt vallja, hogy az intézménynevek jelentékeny része közszói kapcsolat, amelyben semmi – hagyományos értelemben vett – „tulajdonnévszerű” nincs, még nagybetűs írásmódja is önkényesnek látszik (J. Soltész 1979: 95). Az akadémiai helyesírás nem fejt ki az intézmény, illetve az intézménynév fogalmát, csupán az egyes szabálypontok alapján következtethetünk arra, mely egységeket sorolja az intézménynevek, s melyeket az intézménynévszerű megjelölések közé (lásd Akh. 2000: 75–78). Az Osiris Kiadó Helyesírás című kötetében azonban – Hajdú Mihály meghatározásából kiindulva – ezt írja: „Az intézmény fogalmába az államszervezet, a gazdasági és a kulturális élet hivatalos vagy önszerveződésen alapuló, néhány emberből vagy több osztályból, csoportból álló, spontán vagy szabályok szerint működő egységei tartoznak.” (Laczkó–Mártonfi 2004: 215).

2. 1. 1. Az intézménynevek helyesírásának főszabálya

Az Akh. 187. pontja szerint a hivatalok, társadalmi szervezetek, oktatási intézmények, tuda-

mányos intézetek, alapítványok, pártok, szövetkezetek, vállalatok és hasonló többbelemű, cégszerű nevében az *és* kötőszó, valamint a névelők kivételével minden tagot nagybetűvel kezdünk. Az *-i* képzős származékszavakban a tulajdonnévi vagy az azzal egyenértékű tag(ok) nagy kezdőbetűjét megtartjuk, a köznévi elem(ek)et pedig kisbetűvel írjuk (Akh. 2000: 75). A szlovák akadémiai helyesírás az intézménynevek írását az 1.3.3. szabálypont 4. alpontjában szabályozza. Eszerint a hivatalok, intézmények és szervezetek (mint főhatóságok) többbelemű hivatalos megnevezésében – az egyébként is tulajdonnévi tagon kívül – csupán az első tagot írjuk nagy kezdőbetűvel, pl.: *Národná rada Slovenskej republiky* (= *a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa*), *Slovenská národná rada* (= *Szlovák Nemzeti Tanács*). Az intézménynevek szlovákiai magyar írásgyakorlatát inkább a magyar, mint a szlovák helyesírás ide vonatkozó szabályai befolyásolják, tehát a tulajdonnév kezdetét és végét az alkotóelemek nagy kezdőbetűs írása jelzi. Bizonytalanságot főként az intézmények működési helyére utaló *-i* képzős melléknévi jelzők írásában láthatunk (az Akh. szerint ezek a jelzők nyilvánvalóan alkalmiak, tehát a névnek nem részei):

SAJTÓBAN

Európa Klub polgári társulás

Kecskés László társaság

nemzeti színház

(a) pozsonyi szlovák etnológiai Intézet

(a) Pozsonyi Autóbusz-közlekedési Vállalat

kelet-szlovákiai Villamos Művek Rt.

Nyugat-szlovákiai vízművek

Dunaszerdahelyi Hviezdoslav utcai alapiskola

Dunaszerdahelyi iskola utcai alapiskola

Dunaszerdahelyi Komenský utcai alapiskola

galántai Városi Hivatal

tanyi Községi Hivatal

Nyitra megyei önkormányzat

Besztercebányai Megyei Önkormányzat

(a) Komáromi Selye János egyetem

STANDARD FORMA

Európa Klub Polgári Társulás

Kecskés László Társaság

Nemzeti Színház

(a) pozsonyi Szlovák Etnológiai Intézet

(a) pozsonyi Autóbusz-közlekedési Vállalat

Kelet-szlovákiai Villamos Művek Rt.

Nyugat-szlovákiai Vízművek

dunaszerdahelyi Hviezdoslav Utcai Alapiskola

dunaszerdahelyi Iskola Utcai Alapiskola

dunaszerdahelyi Komenský Utcai Alapiskola

Galántai Városi Hivatal

Tanyi Községi Hivatal

Nyitra Megyei Önkormányzat

Besztercebányai Megyei Önkormányzat

(a) komáromi Selye János Egyetem

2.1.2. Intézmények alárendelt egységeinek neve

Az intézménynevek alárendelt egységeinek írását a szabályzat 189. pontja alpontokban szabályozza. Ha egy intézménynek (mint főhatóságnak) alárendelt intézményei is vannak, ezek nevét is minden tagjában nagy kezdőbetűvel írjuk (189. a); pl.: *az MTA Nyelvtudományi Intézete*. A szlovák viszont az intézmények, hivatalok, vállalatok stb. alárendelt egységeinek a nevét nem tulajdonnévként, hanem egyszerű közszóként kezeli, tehát kis kezdőbetűvel írja őket, pl.: *oddelenie jazykovej kultúry Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (= a Szlovák Tudományos Akadémia Ľudovít Štúr Nyelvtudományi Intézetének nyelvművelő osztálya)*. A magyar helyesírási szabályzat szerint az egy intézményen belüli nagyobb szervezeti egység, testület stb. neve akkor írandó intézménynévszerűen, ha az egyediség érzékeltetésére szükség van (189. b); vagyis: *Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék* (pl. a Comenius Egyetemen). Ugyanezen szabálypont c) alpontja szerint kis kezdőbetűvel írjuk az intézmények azonos rendeltetésű kisebb egységeinek típusukra utaló megnevezését, pl.: *a Szlovák Televízió kereskedelmi osztálya*. Főként a b) szabálypont megfogalmazása hagy tág teret a megnevezés egyéni megítélésének, a különböző értelmezéseknek, legalábbis ezt igazolja a szlovákiai magyar írásgyakorlat:

Illyés Közalapítvány Kuratóriuma
Mécs László Alapítvány kuratóriuma
Magyar Koalíció Pártja Országos Tanácsa
Komáromi Járási Hivatal Iskolaiügyi Osztálya
Dunaszerdahelyi Városi Hivatal Pénzügyi osztálya
Dunaszerdahelyi Körzeti Hivatal közlekedési osztálya
Rákóczi Szövetség győri szervezete
a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya
a Csemadok Területi Választmánya
a Csemadok Vásárúti Alapszervezete
a Csemadok nyékvárkonyi alapszervezete
a szervezet Területi Választmánya

a Közgazdasági Egyetem Tanulmányi Osztálya
a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke
a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar nyelv és irodalom tanszéke
a Csemadok Országos Tanácsának elnöksége
az Országos Tanács Elnöksége
az Országos Tanács titkársága
a Szövetség Országos Ellenőrző Bizottsága
a Szövetség területi választmánya
a kulturális minisztérium nemzetiségi főosztálya
az Oktatásiügyi Minisztérium középiskolai főosztálya
a Kodály Zoltán Alapiskola szülői szövetsége
a Jilemnický Utcai Alapiskola Szülői Szövetsége

2.1.3. Csoportok nevei

Bár a rendszerváltás óta sok új szó, kifejezés, intézménynév jött használatba, amelyek helyet kértek maguknak a szabályzatban (Akh. 1994, 5), a szerzők továbbra sem foglalkoznak a kulturális életnek általában önszerveződésből működő, több-kevesebb emberből álló új keletű egységeinek, elnevezéseinek írásmódjával. Az Osiris Helyesírás című kézikönyve az ilyen típusú neveket a vegyes írásmódú intézménynevek közé sorolja, s számba vesz néhány olyan jelenséget, amelyre az érvényben levő szabályzat nem ad eligazítást, pl.: *Republic együttes, Tátrai-vonósnégyes, Bergendy koncert-, tánc- és szalonzenekar, Takáts Tamás Dirty Blues Band* (Laczkó–Mártonfi 2004: 220). Ennek ellenére felmerül a kérdés: hogyan értelmezzük az énekkarok, kórusok, bábcsoportok, színjátszó csoportok és körök, együttesek stb. nevét? Az intézménynevek vagy az intézménynévszerű alakulatok helyesírására vonatkozó szabálypontokat vegyük figyelembe leírásukkor? A szlovák helyesírási szabályzat ez esetben is egyértelműen fogalmaz: az 1.3.3. szabálypont 7. alpontja szerint az együttesek, ének- és tánc csoportok nevében csak a többelismű elnevezés első tagját kezdjük nagybetűvel, pl.: *Slovenský filharmonický zbor (= Szlovák Filharmonikus Zenekar), Malokarpatská kapela (= Kis-Kárpátok együttes)*. Az alábbi szlová-

kiai sajtónyelvi példák azt bizonyítják, hogy a legfőbb gondot az ilyen típusú megnevezések írásában a tulajdonnév terjedelmének meghatározása okozza (mivel az akadémiai szabályozás a csoportok neveit illetően nem egyértelmű, ez esetben eltekintünk a standard forma közlésétől):

Kék Duna vegyeskar
Kis Csali Zenekar
Szöttes Kamara Néptáncegyüttes
Jánosi Együttes
Sárközi népzenei együttes
Flaming Shoes Írtánc-együttes
a Csemadok Vegyes Éneklőcsoportja
Nagycétényi vegyes éneklőcsoport
Nyárasdi női népdalkör
Nagyabonyi Népdalkör
Écsi Népdalkör és Citeraegyüttes
Nagygyéresi Vadóc színjátszó csoport
Komáromi Egyszervani komédiások színjátszó csoport
Dunaszerdahelyi Fókusz Gyermekszínpad
Galántai Fabula bábcsoport
a párkányi Kuckó Bábcsoport
Besztercebányai Tánckör
Besztercebányai táncstúdió
Csallóközi Íjászok
Ipolysági városvédők

2.1.4. Intézménynévszerű megjelölések

A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása a 190. pontban elkülöníti az intézménynévszerű megjelöléseket az intézménynevektől. Eszerint a pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők stb. megnevezésében az intézménynévi jelleg kevésbé érvényesül. Ezekben a csak intézménynévszerű megjelölésekben a tulajdonnévi, illetőleg az azzal egyenértékű tagot (tagokat) nagybetűvel írjuk, az értelmezésre szolgáló köznévi tagot (tagokat) pedig kisbetűvel kezdve különírjuk; pl.: *Lux mozi*, *Hét Törpe cukrászda*. Más kiadványok – mint pl. A földrajzi nevek helyesírása c. szabályzat – szerint azonban a használó szándékától függően egyes

ilyen alakulatok intézménynévként is írhatók: *Kis Rabló Étterem*, *Pacsirta Csárda*, *Tátra Mozi* (Fábián–Földi–Hönyi 1998: 51). Az Osiris Kiadó *Helyesírás* című kötete azokat az intézményneveket, amelyekben – a szabályzat értelmében – kevésbé érvényesül az intézménynévi jelleg, a vegyes írásmódú intézménynevekhez sorolja ugyan, a feltüntetett példák között azonban nem találunk olyat, amely eltérne az akadémiai szabályzat intézménynévszerű megjelöléseinek írásmódjától (Laczkó–Mártonfi 2004: 220). A szlovákban az intézménynévszerű megjelölések elsősorban szerkezetükben különböznek magyar megfelelőiktől: a szintagma első eleme ugyanis itt nem a jelző, hanem a jelzett szó, pl.: *hotel Devín* (= *Dévény Szálló*), *kino Tatra* (= *Tátra mozi*), *kvetinárstvo Iris* (= *Írisz virágbolt*) (1.3.3. szabálypont, 9. alpont). Az elnevezés közszoói elemét a szlovák csak abban az esetben írja nagybetűvel, ha feliratként szerepel. Az alábbi példák azt mutatják, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlat általában eltér az akadémiai helyesírásban foglaltaktól: mind az üzletek és vendéglátó-ipari egységek kiírásaiban, mind nyomtatásban nagy kezdőbetűs a tulajdonnév értelmezését elősegítő köznévi tag is, vagy legalább ingadozást mutat:

Ajka Esküvői szalon
B&B menyasszonyiruha-szalon
Alex Cipőbolt
Iris Virágszalon
Gerbera virágbolt
Vámbéry Irodalmi Kávéház (máshol: Vámbéry irodalmi kávéház)
Fortuna kávéház
Budapest Kávéház
Viktória Gyógyszertár
Cobra Gyógyszertár
Balkán Fagyizó
Erika cukrászda
Andrea Shop
Détári Shop
MUSIC Shop

2. 2. Rendezvények nevei

A rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi és politikai mozgalmak, programok nevét a helyesírási szabályzat 146. pontja szerint általában kisbetűvel írjuk: *nemzetközi orvoskongresszus, a magyar nyelv hete* stb. Egy másik szabálpont alapján viszont az intézményszerű (rendszeresen ismétlődő országos vagy nemzetközi) rendezvények, kiállítások, vásárok stb. nevét az intézményekével azonos módon szokás írni; pl.: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Vadászati Világkiállítás*. Az idézett két szabálpont azonban nem oldja meg a problémát: értelmezési gondokat okozhat ugyanis a rendezvények intézményszerűségének fogalma. Ha ez csupán a rendszerességet, a bizonyos időszakonként (évente, négyévente stb.) történő megrendezést jelenti, akkor az összes sorszámozott rendezvényt nagy kezdőbetűvel kellene írunk (Zimányi 1996: 72); pl.: *VII. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, X. Országos Táncháztalálkozó*. A magyar értelmező kéziszótár *intézmény, intézményes* szócikkei alapján viszont az intézményszerűség fogalmába beleértendők a következő tényezők is: a társadalomban kialakult bizonyos személyi keret, kialakult rendszer, forma, szokás, ill. intézmény, hatóság közreműködése, szervezetsége (ÉKSz.² 2003: 575). A szlovák akadémiai helyesírás ez esetben is következetesebb: a különböző rendezvények, kongresszusok, kiállítások, versenyek stb. megnevezésében csupán az első, illetve az önmagában is tulajdonnévi tagot írja nagy kezdőbetűvel, pl.: *Bratislavské hudobné slávnosti (= Pozsonyi Zenei Ünnepek), 5. bienále ilustrácií Bratislava (= V. Illusztrációk Biennáléja, Pozsony)*. Az alábbi példaanyag arról tanúskodik, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlatban a rendezvények nevének írásmódja erősen ingadozik:

Szép Magyar Beszéd verseny
a Szép magyar beszéd verseny országos döntője
a Katedra Alapítvány Környezetvédelmi versenye
a Katedra Alapítvány matematikaversenye
Tátika énekverseny

Bíborpiros szép rózsza népzenei fesztivál
Nemzetiségek Néptáncfesztiválja
Nemzetközi Harmonikafesztivál
Vass Lajos Kárpát-medencei népzenei verseny
III. Országos Zeneiskolai népzenei verseny
Csallóközi Vásár
Aranykapu Karácsonyi Vásár
Szent István napi Kulturális Napok
Dióspatonyi kulturális napok
Dunaszerdahelyi Kulturális Nyár
Bartók Béla Kulturális Napok
II. Nagyudvarnoki Falunap
Felsőjányoki falunapok
Anyanyelvi napok
Katedra Napok
Kazinczy Napok (máshol: Kazinczy-napok)
Fiatál Írók III. Alkotótábora
II. Járási anyanyelvi tábor

2.3. A földrajzi nevek

A földrajzi nevek nyelvi felépítése rendkívül változatos. Az egyelemű nevek mellett igen nagy a többelemű nevek száma. Ezeknek az egységét bizonyos típusokban az egybeírás mutatja, más csoportokban a szoros kapcsolatokat az alkotó tagok közé tett kötőjel fejezi ki, a különírt tagokból álló nevek esetében pedig a helyesírási forma vagy a nyelvi felépítés érzékelteti az összetartozást.

A földrajzi nevek helyesírására vonatkozó szabályok megfelelő értelmezése nem csak a sajtónak jelent komoly kihívást, időnként nyelvészeti szaklapok hasábjain is megjelennek a szabálykönyv e fejezetéhez kapcsolódó szkeptikus megállapítások, pl.: „A felesleges és aprólkos szabályozás csúcsa a földrajzi nevek írásáról szóló rész, beleértve az -i végződéses származékok írását is” (Nádasdy 2003: 106). A szerző a továbbiakban a földrajzi nevek helyesírásának egyszerűsítését szorgalmazza olyannyira, hogy az egész rendszert csupán egy vagy két alapelvre szűkítené: „[...] a rövid egyszerű nevekhez közvetlenül ragasszuk az -i-t, s akkor kisbetűvel kezdjük, egyébként meg ragasszuk a végződést kötőjellel, és hagyjuk magát a nevet

változatlanul” (Nádasdy 2003: 103). Elképzelhető, hogy az ilyen radikális változtatás bizonyos idő elteltével megkönnyítené a földrajzi megnevezések helyesírását, de azok körében, akik ismerik és alkalmazni tudják a jelenlegi szabályokat, mindenképpen még nagyobb zűrzavart keltene. Gondoljunk csak az új német helyesírási szabályozás bevezetése körüli vitákra s az ezt követő – éppen a sajtó, a kiadók és a szerkesztők által kezdeményezett – tiltakozásokra!

Fábián Pál, a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottságának fő munkatársa egyébként a következőképpen válaszol a földrajzi nevek írásmódjának bonyolultságát bíráló megjegyzésekre: „A földrajzi nevek rendkívül változatos nyelvi szerkezete már az előző (1954-es) szabályozáskor is sok gondot okozott, de végül is kialakultak az alapszabályok, amelyekre a későbbi tüzetes szabályozást építeni lehetett. Bár ezt a földrajzinév-írási rendszert több kritika érte, nem sikerült nála jobbat kidolgozni, ezért a 11. kiadás is megtartotta az immár hagyományosnak tekinthető írásmódokat” (Fábián 1999: 256).

A szlovákiai magyar sajtótermékekben fellelhető földrajzi nevek írásában elkövetett pontatlanságokat az áttekinthetőség kedvéért A magyar helyesírás szabályai (11. kiadás, 12. lenyomat, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000) c. szabálygyűjtemény felosztása alapján csoportosítottuk. A legtöbb, a standardtól eltérő módon írt tulajdonnév a kötőjellel összekapcsolt elemekből álló földrajzi nevek körébe tartozik, továbbá problematikusnak bizonyult az -i képzős származékszavak írásmódja szinte minden csoportban.

2.3.1. Kötőjellel összekapcsolt elemekből álló földrajzi nevek

A kötőjel mindig az elemek egymáshoz tartozását jelöli, tehát két vagy több szó együttesen fejezi ki a földrajzi nevet; a nagyköötő pedig a távolságot, a valamitől valameddig tartó viszonyt érzékelteti. A standard helyesírási for-

mától való eltérés nagy része abból adódott, hogy elmaradt a kötőjel, vagy a kezdőbetűk írásképe nem volt az Akh. szabályaihoz igazítva. A felgyűjtött példaanyagban az ilyen földrajzi alakulatok írásmódja ekképp alakul:

SAJTÓBAN

Ión tenger
Sitina alagút
San Bernardino hegység
Óriáshegység
Szlovák érchegeység
dunaparti település
kárpát-medencei
Gömör–tornai Karszt
Dél-Kelet Ázsia
Szaúd Arábia
Közel Kelet
Alsó Csallóköz
Kelet Szlovákia
Kis Duna

STANDARD FORMA

Jón-tenger
Sitina-alagút
San Bernardino-hegység
Óriás-hegység
Szlovák-érchegeység
Duna-parti település
Kárpát-medencei
Gömör–Tornai-karszt
Délkelet-Ázsia
Szaúd-Arábia
Közel-Kelet
Alsó-Csallóköz
Kelet-Szlovákia
Kis-Duna

A sajtónyelvi példaanyagban található „kárpát-medencei” írásmóddal kapcsolatban megjegyezzük, hogy a korábbi helyesírási szótárban még így, kisbetűsen szerepelt az -i képzős származékszó. Talán ez lehet az egyik oka annak, amiért az írott nyelvben még ma is gyakori a standardtól eltérő forma (Deme–Fábián 1988: 318).

2.3.2. Különírt elemekből álló földrajzi nevek

A mai és a történelmi államrészek nevében a kis kezdőbetűs *megye, járás, kerület, terület* stb. utótagot különírjuk az előtte álló nagy kezdőbetűs névrészeketől. Az ilyen nevek -i képzős származékában megtartjuk a különírást, miközben a közszói tagokat kisbetűvel, az önállóan is tulajdonnévi elemeket nagybetűvel kezdjük (Akh. 2000: 72).

SAJTÓBAN

komáromi járás

lévai járás

nagyszombati kerület

Komárom–Esztergom Megye

Nógrád Megyei

STANDARD FORMA

Komáromi járás

Lévai járás

Nagyszombati kerület

Komárom–Esztergom megye

Nógrád megyei

Vannak olyan földrajzi nevek, amelyekhez az érthetőség érdekében magyarázó jellegű meghatározást is fűzünk. Ekkor azonban ez a magyarázat nem az eredeti földrajzi megnevezés része, ezért ezeket mindig külön írjuk. Ilyenkor azonban egy laikusnak nehéz eldöntenie, hogy vajon a helyiek szókincsében az adott földrajzi megjelölés magyarázó jellegű köznévi elemmel vagy anélkül használatos (Akh. 2000: 73):

SAJTÓBAN

Don-folyó

Fertő-tó

Tátra-hegység

Szahara-sivatag

STANDARD FORMA

Don folyó

Fertő tó

Tátra hegység

Szahara sivatag

Kisbetűvel kezdve különírjuk a névhez nem tartozó alkalmi jelzőket is:

(a) Szlovák-Magas-Táttra

(a) szlovák Magas-Táttra

(az) Olasz-Alpok

(az) olasz Alpok

2.4. Ünnepek, emléknapi nevek

A szabályzat 145. pontja szerint kis kezdőbetűvel írjuk az ünnepeket, a nevezetes napokat, a rövidebb-hosszabb időszakokat, a történelmi eseményeket jelentő szavakat, szókapcsolatokat: *március tizenötödike, pedagógusnap* stb. A szlovákban az ünnepek és emléknapi neve tulajdonnévnek számít, de minden esetben csupán az elnevezés első eleme nagy kezdőbetűs, pl.: *Sviatok všetkých svätých* (= *mindszentek, mindenszentek napja*), *Medzinárodný deň deti* (= *nemzetközi gyermeknap*) (1.3.3. szabálypont, 2. alpont). A szlovákiai magyar írásgyakorlatban számos példát találunk az esetlegesen érzelmi töltésből, megkülönböztetett tiszteletből vagy reklámcélből ún. presztízs nagybetűvel (Balázs 2001: 119), esetleg az angol hatására nagy kezdőbetűvel írt nevekre:

SAJTÓBAN

Anyák napja (máshol: *Anyák Napja*)

Valentin Nap (máshol: *Valentin-nap*, *ritkábban:*

Bálint Nap vagy *Bálint-nap*)

Pedagógusnap

Nemzetközi Gyermeknap (máshol: *Gyermeknap*)

Nemzetközi nőnap (máshol: *Nemzetközi Nőnap*, *Nőnap*)

a Szerelmesek Napja (ti. *a Bálint-nap* vagy *Valentin-nap*)

az 1848–49-es Forradalom és Szabadságharc emléknapija

Az 1956-os Forradalom emléknapija

a Költészet Napja

A Föld Napja

a Honfoglalás ünnepe

2.5. Díjak, kitüntetések nevei

A kitüntetések, díjak nevének írására először 1984-ben tért ki a helyesírási szabályzat. A 195. szabálypont szerint a ‘díj, érem, emlékérem’ szót a tulajdonnévhez (leggyakrabban személy-névhez) kötőjellel kapcsoljuk, s kis kezdőbetűvel írjuk: *Kossuth-díj, Bartók Béla-emlékérem*. A több különírt közszóból álló kitüntetés- és díjnevekben az alkotó tagokat nagybetűvel kezdjük: *Állami Díj, Kiváló Pedagógus Emlékérem*. A kitüntetések és díjak fokozatait, illetőleg típusait jelölő szavakat, kifejezéseket kisbetűvel írjuk: *a Szlovák Köztársasági Érdemrend ezüstkeresztje*. A szlovák helyesírás szabályai szerint a kitüntetések, díjak nevében szintén csak az első, illetve az önállóan is tulajdonnévi szóelem nagy kezdőbetűs, pl.: *Nobelova cena (= Nobel-díj), Čestná plaketa SAV za zásluhu v spoločenských vedách (= a Szlovák Tudományos Akadémia emléklapja a társadalomtudományok terén szerzett érdemért)*. A szlovákiai magyar sajtótermékekben a látszólag egyértelmű szabályozás ellenére is gyakoriak a standardtól eltérő példák:

Posonium Irodalmi és művészeti Díj

Posonium Irodalmi díj

Költészeti-Díj

Műfordítói-Díj

Fábry Díj

Közgazdasági Nobel-díj

Nobel békedíj

Év Pedagógusa díj

Év Kórháza-díj

Janský emlékérem

3. A KÜLÖN- ÉS EGYBEÍRÁS SAJÁTOS PÉLDÁI A SZLOVÁKIAI MAGYAR SAJTÓBAN

A különírást és egybeírást joggal nevezik a magyar helyesírás egyik legbonyolultabb kérdéskörének. Ennek fő oka, hogy rendszerszerűségének átlátásához, illetve megértéséhez álta-

lánban szükség van a magyar nyelvtan szabályainak részletes ismeretére. A helyesírásnak ezen a részterületén – a szakemberek véleménye szerint is – sok a bizonytalanság, s nem ritkák a többféleképpen megítélhető esetek sem (vö. Laczkó–Mártonfi 2004: 90).

A dolgozat alapjául szolgáló példaanyag gyűjtése során alkalmunk volt szóra bérni egy-egy újságíró, szerkesztőt, ilyenkor a helyesírással kapcsolatos gondjaikról kérdeztük őket. A külön- és egybeírás kérdéskörét mindegyikük a legtöbb problémát okozó részterületként jelölte meg. Arra a kérdésre, hogy mit tesznek, ha nem tudják eldönteni, hogy egybe- vagy különírják-e a kérdéses szókapcsolatot, egyikük – az egyetlen szlovákiai magyar napilap munkatársa – azt válaszolta, hogy akkor különírja, hiszen két egymás után következő szónak ez az alapvető írásmódja. Mint mondta, a szerkesztőségben használt helyesírás-ellenőrző program sem ismer fel minden „hibát”, a rendelkezésére álló kézikönyvekben éppen a keresett szót nem találja, neki pedig nincs ideje aprólékos kutatómunkát folytatni, hiszen minden este lapzártá van, s nem egyetlen írás van a gondjaira bízva.

A továbbiakban a külön- és egybeírásnak azokat a helyesírási standardtól eltérő eseteit mutatjuk be, amelyek a vizsgált példaanyagban meglehetősen nagy számban fordulnak elő. Annak ellenére, hogy nem tekintjük át részleteiben a külön- és egybeírás szabályait, az összetett szavak típusainak megfelelően (lásd Akh. 2000: 42–57) tárgyaljuk az egyes eseteket.

3.1. Az állandósult szókapcsolatok írásmódja

A szószerkezetek és az összetett szavak határterületén található állandósult szókapcsolatok szabályszerű rögzítése általában nem a standard szerint történik a szlovákiai forrásanyagban. Főként a kéttagú, igei alaptagú kapcsolatok írásmódja okoz gondot, hiszen a szerkezet egészére éppúgy érvényes a jelentésváltozás, mint az összetett szavakra, a helyesírás azon-

ban ezt a jelentésváltozást figyelmen kívül hagyja, azaz nem jelöli egybeírással (vö. Laczkó–Mártonfi 2004: 93). A gyakorlatban éppen ezért nem könnyű szétválasztani az állandósult szókapcsolatokat az egybeírandó összetételektől, ráadásul a külön- és az egybeírt alakoknak nincs mindig értelemmegkülönböztető szerepük:

SAJTÓBAN

közzé tesz (vmit)
 kölcsön ad (vki vmit)
 létre hoz (vki vmit)
 sikra száll (vki vmiért)
 szembe kerül (vki vkivel)
 újra hasznosít (vmit)

STANDARD FORMA

közzétesz (vmit)
 kölcsönad (vki vmit)
 létrehoz (vki vmit)
 sikraszáll (vki vmiért)
 szembekerül (vki vkivel)
 újrahasznosít (vmit)

3.2. Az ismétléses mellérendelések írásmódja

Az ismétléses mellérendeléseket alkotó szerkezetek részben vagy teljesen azonos elemekből állnak. A vizsgált példaanyagban az ún. töismétléses mellérendeléseknek (= ugyanannak a szónak különböző toldalékokkal ellátott alakjai, lásd Laczkó–Mártonfi 2004: 100) szerepeltek a standard írásmódtól eltérő alakjai. A szerzők valószínűleg nincsenek tudatában, hogy más szabály vonatkozik a nem valódi ismétlések és a töismétléses összetett szavak írására:

SAJTÓBAN

akarva, akaratlan
lépésről-lépésre
nap, nap után
örökön örökké
telis tele

STANDARD FORMA

akarva-akaratlan
lépésről lépésre
nap nap után
örökön-örökké
telis-tele

3.3. A szótagszámlálás szabálya

A szóösszetételek révén gyakran keletkeznek hosszabb szóalakok, amelyeket ennek ellenére bizonyos esetekben egybeírunk, máskor kötőjellel tagoljuk őket. Az általános szótagszámlálási szabály szerint a kéttagú, tehát két egyszerű közszóból álló összetett szavakat a szótagszámtól függetlenül egybe kell írni, pl.: *matematikatanár*. A kettőnél több tagból álló összetételek írásakor azonban a szótagszámhatár a hat, ami azt jelenti, hogy hat szótagig egybeírjuk a többszörös összetételeket, a hat szótagnál hosszabbakat viszont már kötőjellel tagoljuk, pl.: *gépkocsivezető*, de: *személygépkocsi-vezető*. A szótagszámlálási szabály azonban nem vonatkozik az összetett szók minden típusára, másként kell eljárunk például a minőségjelzős anyagnévi összetételek vagy a mennyiségjelzős összetételek írásakor (vö. Akh. 2000: 47–48; Laczkó–Mártonfi 2004: 116–118). A következőkben a szótagszámlálási szabály általánosításából adódó, a standard írásmódtól eltérő formákat mutatunk be:

SAJTÓBAN

aranynyaklanc
papírzsebkendő
selyemnyakkendő
negyvenötperces (óra)
tizenegyperces (késés)

STANDARD FORMA

arany nyaklanc
papír zsebkendő
selyem nyakkendő
negyvenöt perces (óra)
tizenegy perces (késés)

3.4. A mozgószabályok érvényesítése

A külön- és egybeírásban három ún. mozgószabály érvényesül, mely a szókapcsolatok és összetéti tagok mozgását jelenti bizonyos alakulaton belül (vö. Akh. 2000: 55–57; Laczkó–Mártonfi 2004: 131–134). A vizsgált példanyag alapján az akadémiai helyesírás második mozgószabályának érvényesítése – miszerint ha egy különírt szókapcsolat egésze utótagot kap, az új szerkezetben egybe kell írni az előrészt, az utótagot pedig szótagszámtól függetlenül kötőjellel kapcsoljuk hozzá – okozza a legtöbb gondot:

SAJTÓBAN

hajlított bútor kiállítás

központifűtés szerelő

köztársaságielnök választás

menyasszonyi ruhaszalon

STANDARD FORMA

hajlítottbútor-kiállítás

központifűtés-szerelő

köztársaságielnök-választás

menyasszonyiruha-szalon

3.5. Tulajdonnevet tartalmazó összetételek írása

Az előtagként szereplő tulajdonnevekhez általában főnévi és melléknévi utótagok kapcsolódnak. A szlovákiai magyar forrásanyagokban leggyakrabban akkor tér el az írásforma a standard alaktól, ha a tulajdonnév jelöletlen összetételt alkot egy köznévi utótaggal:

SAJTÓBAN

Bihari szobor

Fábry show

Kazinczy verseny

Szent György templom

Vámbery emléktábla

STANDARD FORMA

Bihari-szobor

Fábry-show

Kazinczy-verseny

Szent György-templom

Vámbery-emléktábla

4. AZ ÍRÁSJELEK HASZNÁLATA

A közvélekedés szerint a magyar helyesírás legtöbb gondot okozó fejezetei közé a tulajdonnevek szerteágazó szabályrendszere, illetve a külön- és egybeírás részterülete tartozik. Sokkal kevesebb figyelem jut az írásjeleknek, melyek rendszerét és formai jellemzőit többé-kevésbé ismerjük ugyan, használati szabályaikkal azonban nem igazán vagyunk tisztában. A vizsgált szlovákiai magyar sajtótermékek alapján megállapíthatjuk, hogy a tulajdonképpeni írásjelek közül az írásban kommunikálók nagy része csupán a pontra és a vesszőre szorítkozik. Pedig éppen az írott szöveg jelentésében, értelemtükröztetésében van elsősorban meghatározó szerepe az írásjelezésnek: a szöveget alkotó mondatok szerkezetét, tagolódását, egyes részeik egymáshoz való kapcsolódását tükrözik. Beszédünkben az írásjelek a hangokkal ki nem fejezhető sajátságokra, a hanglejtésre és a szünetekre utalnak (vö. Akh. 2000: 96).

4.1. A mondatrészek közötti írásjelhasználat

A vizsgált forrásanyagban a mellérendelt mondatrészek közötti írásjelhasználatnak a standardtól eltérő változataira volt a legtöbb példa: a külön-külön hangsúlyozott azonos szerepű mondatrészeket összekapcsoló *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszók elé sok esetben került vessző:

SAJTÓBAN

egyházi, és világi személyek

nőgyógyászati, és fogorvosi rendelő

kiváló minőségű kávé, vagy tea

hány csapattal, s hány versenyzővel indulnak

STANDARD FORMA

egyházi és világi személyek

*nőgyógyászati és fogorvosi rendelő
kiváló minőségű kávé vagy tea
hány csapattal s hány versenyzővel indulnak*

A példaanyag alapján bizonytalan az írásgyakorlat az *illetve* és a *valamint* kötőszók előtti vessző használatát illetően is, pl.: „*A képviselők felszólították a polgármestert illetve annak egyik helyettesét, hogy...*”, „*Később a DAC diákcsoportja valamint ifjúsági csapata feljutott a kerületi bajnokságba*” stb. A vizsgált sajtótermékekben általában csak akkor szerepel vessző a szóban forgó kötőszók között, ha azok nem mondatrészeket, hanem tagmondatokat kapcsolnak, pl.: „*A város központjában hangulatos sétány létesült, valamint park épült az új lakótelep közelében*”. A szabályzat szerint azonban az *illetve* és a *valamint* kötőszók kitételei formai és nem funkcionális, ezért mondatrészek közti helyzetben is kötelező előttük a vessző (lásd Laczkó–Mártonfi 2004: 345).

A mondatrészek közötti harmadik leggyakoribb írásjel-használati probléma az értelmezős szerkezetekben jelentkezett. Mivel ezekben a szókapcsolatokban rendszerint mind az értelmezett, mind az értelmező tagra külön hangsúly esik, ezt a beszédben szünettel, az írásban pedig vesszővel jelöljük (lásd Akh. 248. a pont). Az elemzett példaanyagban sok esetben hiányzik az értelmezett és az értelmező közötti írásjel:

SAJTÓBAN

*a város polgármesterének XY-nak
az egyik képviselő X
az ifjúságot edzőjét XY-t
XY-t a somorjai születésű művészt*

STANDARD FORMA

*a város polgármesterének, XY-nak
az egyik képviselő, X
az ifjúságot edzőjét, XY-t
XY-t, a somorjai születésű művészt*

4.2. A tagmondatok közötti írásjelhasználat

Az összetett mondatok tagmondatai között kötelező érvényű az írásjelhasználat. A leggyakoribb s legáltalánosabb tagmondatokat elválasztó írásjel a vessző, de használatos még a pontosvessző, a kettőspont és a gondolatjel is (vö. Laczkó–Mártonfi 2004: 323). Megfigyeléseink szerint a szlovákiai magyar nyelvű sajtótermékekben a tagmondatok elhatárolására ritkán alkalmazzák a kettőspontot – amely egyben a figyelemfelkeltésnek is fontos eszköze –, helyette a gondolatjelet részesítik előnyben. Ennek fő oka a többségi nyelv analóg mondataiban keresendő: a szlovák összetett mondatban a kettőspont csak az idézetet bevezető idéző tagmondat végén, illetve – mind az egyszerű, mind az összetett mondatok vonatkozásában – magyarázó jellegű mondatrész vagy tagmondat előtt fordul elő (lásd PSP 1991: 112). Természetszerű tehát, ha az egyik két nyelvű regionális lap szlovák mondata – „*Na druhý deň to už bolo isté – predstavenie sa odkladá*” – a magyar nyelvű fordításban így szerepel: „*Másnapra egyértelművé vált – az előadás elmarad*”.

A tagmondatok közötti standard írásjelhasználatól eltérő példák sorát az idézésre vonatkozó adatok bővítik. A gondok egy részét az idézet és az idéző mondat közötti írásjel, más részét a szövegbe szervesen illeszkedő idézet formai jellemzőinek alkalmazása okozza. A szabályzat szerint az idézetet követő idéző mondat elé gondolatjelet kell tenni (vö. Akh. 2000: 104; Laczkó–Mártonfi 2004: 338), a vizsgált korpuszban azonban helyette gyakran vessző szerepel, pl.: „*Az önkormányzat ebben az évben jelentősen növeli a futballcsapat támogatására eddig szánt összeget*”, *ígérte a polgármester*; „*Azon leszünk, hogy egyre több elsőst írassanak magyar tanítási nyelvű iskolába*”, *mondta az iskola igazgatója*. Abban az esetben, ha az idéző mondat beékelődik az idézetbe, már közbevetésnek számít, tehát gondolatjelek közé kell tenni, a második idézőjel

ilyenkor a teljes mondat szövegzáró írásjele után következik (vö. Akh. 2000: 104; Laczkó–Mártonfi 2004: 338–339). A példaanyagban azonban az idézőjelek elhelyezésének módja alkalmanként eltér a magyarra jellemző szabályszerűségektől, s a többségi nyelv idézési szabályait követi, pl.: „*Diáksapatunk is szerepelt a tornán*” – *mondta az iskola tornatanára* – „*mégpedig kitűnő eredménnyel.*” (a szlovákban: „*Aj naše družstvo sa zúčastnilo súbojov*” – *povedal učiteľ telocviku* – „*a dosiahli sme výborné výsledky.*”; lásd PSP 1991: 114); „*Úgy tudjuk*” – *nyilatkozta a szülői tanács elnöke* –, „*hogy az ominózus tankönyveket az iskola már visszaküldte a minisztériumba.*”

4.3. A szavakon belüli írásjelhasználat

A szavak és szórészek közötti írásjel a kötőjel és a nagykötőjel. Közülük a kötőjel használata az általánosabb, a nagykötőjellel ezzel szemben korlátozottabb (lásd Laczkó–Mártonfi 2004: 351).

A kötőjel alkalmazásával kapcsolatos problémák egy része a többbelemű földrajzi nevek, valamint az összetett szavak egyes típusainak írásában jelentkezik (lásd feljebb), más részük akkor merül fel, amikor – akár összetett szavakban, akár egyszerű szavak toldalékolásánál – három azonos mássalhangzó kerül egymás mellé, pl.:

SAJTÓBAN
H. Zsanett-tel
wellness-szel
strassz-szal
futballabda

STANDARD FORMA
H. Zsanettel
wellnesszel
strasszal
futball-labda

A nagykötőjel használatára vonatkozó szabályszerűségeket az akadémiai helyesírás négy pontban tárgyalja (lásd Akh. 263. pontjának alpontjai). A szlovákiai magyar írásgyakorlatban meglehetősen nagy a bizonytalanság a nagykötőjel használata körül. A vizsgált források alapján a kodifikált írásmódtól eltérő alakok leggyakrabban a két vagy több nép, illetve nyelv nevének kapcsolatát, valamint a valamettől valameddig viszonyt jelölő szerkezetekben jelennek meg, pl.:

SAJTÓBAN
magyar-szlovák szak
szlovák-ukrán határ
Pozsony-Dunaszerdahely
DAC-Slovan-mérkőzés
2008. július-augusztusi szám
2008-2009-es tanév

STANDARD FORMA
magyar–szlovák szak
szlovák–ukrán határ
Pozsony–Dunaszerdahely
DAC–Slovan–mérkőzés
2008. július–augusztusi szám
2008–2009-es tanév

5. ÖSSZEGZÉS

A helyesírási standardtól való eltérés szemléltetésére gyűjtött példák kivétel nélkül szlovákiai magyar sajtótermékekből származnak. Az okok megnevezésekor sok mindenre hivatkozhatunk: a szabályok hiányos ismeretére vagy félreértelmezésére, esetleg semmibe vételére is. A szlovák és a magyar akadémiai helyesírás egyes pontjainak összevető vizsgálata (lásd Misad 2005: 84–95) azt bizonyítja, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlatokat a tulajdonnevek vagy a tulajdonnévnek vélt elnevezések írásakor nem befolyásolja a szlovák helyesírás. A példaanyagot tanulmányozva azonban nem beszélhetünk minden esetben egyszeri vagy tudatlanságból fakadó helyesírási hibákról,

hiszen a változások iránya sokszor egybeesik (lásd az intézménynevek egyes típusainak írásmódját); ilyenkor a háttérben legtöbbször ott találjuk a megkülönböztetés, az egyedítés, a kiemelés igényét.

Mindezek ellenére elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a helyesírás egyén és közösség viszonyának tekintetében szétfejlődjön. Az egyes nyelvközösségek a történelem folyamán általában eljutottak oda, hogy valamilyen módon tudatosítsák saját normarendszerüket. E tudatosításnak az alapformája a rögzítés, a kodifikáció. A kodifikáció egy nyelv valamely nyelvváltozatának nyelvtani szabályokban, értelmező szótárakban, helyesírásokban történő rögzítése. A helyesírás tehát zárt minta egy szociokulturális alapú normarendszeren belül, technika, ugyanakkor több is annál: egy közösség nyelvi hagyománymondásának része (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 21).

S ha az újságírótól elvárjuk, ismerje és alkalmazza a standard magyar helyesírást, a helyesírási szabályzattal szemben is lehetnek elvárásaink. Mégpedig: a következő kiadásban törekedjen a szabályok pontos, félremagyarázhatatlan megfogalmazására és csökkentse az egyes szabálypontokban tapasztalható bizonytalanságokat (az *általában*, *stb.* jellegű megfogalmazások használatát), hogy a szabályozások belső összefüggései jól érzékelhetővé, egyértelművé váljanak mindannyiunk számára.

HIVATKOZÁSOK

- Akh. 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Akh. 1994. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik (példaanyagában átdolgozott) kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Akh. 2000. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Tizenkettedik (példaanyagában bővített) lenyomat. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Budapest: Corvina Kiadó.

- Bozsik Gabriella é.n. Intézménynévadás az ezredfordulón. A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.) *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 86–89.
- Deme László – Fábián Pál (szerk.) 1988. *Helyesírási kézikönyvtár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKSz.² 2003. Pusztai Ferenc és mtsai (szerk.) *Magyar értelmező kézikönyvtár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Második, átdolgozott kiadás)
- Fábián Pál – Földi Ervin – Hőnyi Ede 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Misad Katalin 2005. Nagybetűsítés a szlovákiai magyar írásgyakorlatban. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 84–95.
- Misad Katalin 2007. Standardtól eltérő helyesírási formák a szlovákiai magyar sajtóban. Domonkosi Á. – Lanstyák I. – Posgay I. (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről. Segédkönyvek a nyelvtudomány tanulmányozásához 71*. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Kiadó. 246–257.
- Misad Katalin 2008. A tulajdonnevek írásának sajátos esetei a szlovákiai magyar sajtóban. Bozsik G. (szerk.) *Két évtized a helyesírástért*. Eger: EKF Líceum Kiadó. 104–117.
- Nádasdy Ádám 2003. A helyesírási ló. *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről. 1990–2002*. Budapest: Magvető Kiadó. 95–112.
- PSP 2000. *Pravidlá slovenského pravopisu*. Tretie, upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A helyesírás a nyelvi normák rendszerében. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád. (szerk.) *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért*. Eger: EK TF. 17–22.

Zimányi Árpád 1996. Nagybetyűsítések mai írásgyakorlatunkban. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.) *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért.* Eger: EK TF. 68–84.

A PÉLDAANYAG FORRÁSAINAK JEGYZÉKE

Új Szó. 2008. szeptemberi számai, 2002. márciusi számai

Dunaszerdahelyi Hírnök – Dunajskostredský hlásnik. 2007. évfolyam

Dunajskostredsko (hirdetési újság). 2007. februári, márciusi, áprilisi szám

Dunatáj. 2007. 17. évf., 4. sz.

Gömöri Hírlap. 2007. 40. évf., 21. sz.

Gratis. 2007. XVII. évf., 19. sz.

Komáromi Lapok. 2007. márciusi–májusi számai

Párkány és Vidéke. 2006. 18. évf., 1. sz.

Publikum (Dunaszerdahely kulturális magazinja), 2003. júniusi, szeptemberi szám, 2004.

szeptemberi szám

Tanyi Hírmondó. 2003. novemberi szám

Ösvény (a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmányának módszertani és információs lapja). 2001. júliusi és decemberi szám

NAGYBETŰSÍTÉSEK A SZLOVÁKIAI MAGYAR ÍRÁSGYAKORLATBAN¹

1. BEVEZETÉS

Helyesírás és társadalom viszonyát két oldalról vizsgálhatjuk: egyrészt abból a szempontból, hogy mik a társadalom elvárásai a helyesírással szemben, másfelől annak alapján, hogy milyen szerepet tölt be a helyesírás a mindennapokban – gondoljunk a mai írásgyakorlatra –, és mindez milyen követelményeket támaszt velünk szemben (Laczkó 1992: 506).

Társadalmunk életében az 1989-es év többféle területen nagy változásokat hozott. Leginkább a politika és a gazdasági élet, de a kultúra meglévő intézményrendszere is nagymértékben átalakult tartalmában és szerkezetében egyaránt. Mindennek természetes következménye, hogy az addig mindennapi használatban lévő tulajdonnévanyag kicserélődött: helyette több száz, az új igényeknek megfelelő elnevezés jött létre (Bozsik é.n.: 86). Éppen ezért napjainkra a korábbinál sokkal bonyolultabbá vált a tulajdonnév fogalmának meghatározása, ugyanakkor gyakran nehézséget okoz vagy vitatható a tulajdonnév terjedelmének körülhatárolása is, s egyre több kérdést vet föl az új névtípusok helyesírása.

Tulajdonneveink írását *A magyar helyesírás szabályai* (tizenegyedik kiadás, ötödik változatlan lenyomat) (a továbbiakban Akh.) c. kiadvány egységesíti. A huszonöt évvel ezelőtti példanyag egy része azonban mára időszerűtlenné vált, ezért az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága a 11. kiadás tizenegyedik lenyomatának kibocsá-

tásakor a szabálypontok meghaladottá vált példáit a kornak megfelelőekre cserélte (Akh. 1994: 6). De sem a példanyag-változtatás, sem a leggyakoribb használatú új elemeknek a szótári részbe való beiktatása nem oldotta meg azokat a helyesírási problémahelyzeteket, amelyek a társadalom differenciálódásával járó új névtípusok keletkezésekor jelentkeztek.

A dolgozat a szlovákiai magyar írásgyakorlatból gyűjtött példák alapján az olyan jelenségek bemutatását tűzte ki célul, amelyek *A magyar helyesírás szabályai*ban a külön nem szabályozott, illetve a rögzítettektől eltérő írásmódokra hívják fel a figyelmet. Bár a nagybetűsítés egymástól látszólag eltérő helyesírási helyzetekben tűnik föl a példanyagban, már a különböző formák pusztá számbavétele is jelzi, hogy nem elszigetelt esetekről, hanem egyfajta rendszerességről, folyamatról van szó. Mi lehet az oka, s van-e jelzésértéke a kilencvenes évek nagy kezdőbetűs írásgyakorlatának? Gyorsan terjedő divat vagy meghatározott fejlődési irány a nagybetűsítésnek nevezett jelenség, s vajon milyen hatása lesz a magyar helyesírás jövőjére? Tudjuk, bármely nyelvnek kisebbségi helyzetben való használata természetes módon vonja maga után a nyelvhasználat speciális, az anyaországtól eltérő módosulását (Kiss 1994: 93). De vajon az idegen nyelvi hatások, az esetleges szlovák helyesírási kölcsönzések befolyásolhatják-e – s ha igen, milyen mértékben – az írott nyelvet? A tanulmány többek között ezekre a kérdésekre keresi a választ.

¹ A dolgozat a *Tanulmányok a kétnyelvűségről III.* (Lánsttyák I. – Menyhárt J. szerk., Pozsony, Kalligram Könyvkiadó 2002) c. kötetben megjelent írás bővített és aktualizált változata.

2. A NAGYBETŰSÍTÉS JELENSÉGÉRŐL

Nyelvünkben a szókezdő kis- és nagybetűk használatának szabályai csak a 18. század végére alakultak ki. Először az 1832-es akadémiai helyesírásban szerepeltek pontos megfogalmazásban. Ezek a szabálypontok az írásgyakorlat szerves részeivé váltak, s lényegében a későbbi helyesírási kiadványokban is megmaradtak, csak részletesebben kidolgozták, finomították őket (Szathmári 1995: 68).

Az akadémiai helyesírás szerint írásunk világossá és áttekinthetővé tétele végett nagy kezdőbetűvel három fő esetben élünk: mondat elején, megszólításokban és a tulajdonnevek írásában (Akh. 1984: 59). Bár a tulajdonnevek egyes típusainak írásmódja nem egyetlen elvhez igazodik, néhány szempontból mégis egyformán viselkednek:

- a) mindegyik csoport írásában érvényesül az a régi törekvés, hogy a tulajdonnevek különbözzenek a köznevektől, ezért minden tulajdonnevet nagybetűvel kezdünk;
- b) a több elemből álló nevek esetében érzékelteni kell a tulajdonnevek terjedelmét is, hogy világosan elhatárolódjanak a környező szövegtől;
- c) a tulajdonnevek egyes típusaiban egyrészt ragaszkodunk a történelmileg kialakult vagy a mai helyesírási szabályok szerinti formákhoz, másrészt arra kell törekednünk, hogy a toldalékos alakok leírására olyan megoldást találjunk, amely biztosítja az alapforma visszaállíthatóságát (lásd Akh. 1984: 62–63).

Az utóbbi évtizedekben – egyesek szerint az elmúlt csaknem fél évszázad alatt (vö. Szathmári 1995: 68; Zimányi 1996: 83; Bozsik 1999: 670) – különösen a köznévi elemet is tartalmazó új típusú intézménynevekben elterjedt a nagy kezdőbetűs írásmód. Lényege, hogy a szabályzat által köznévi megnevezéseknek tartott alkotóelemeket a javasolt kis kezdőbetűs jelölés

helyett nagy kezdőbetűvel jegyzi. Ezt a jelenséget a szakirodalom nagybetűsítésnek vagy nagybetűzésnek nevezi (vö. Zimányi 1996: 68; Balázs 2001: 119).

A nagybetűsítéssel foglalkozó nyelvészek többsége, köztük Zimányi Árpád, a szóban forgó jelenségnek négy fő csoportját különbözteti meg:

- a) az intézménynévszerű alakulatok köznévi tagjának és az intézménynevek alárendelt egységei nevének az Akh. 1984-es kiadásában rögzítettektől eltérő, nagy kezdőbetűs írásmódját, melyet az írásgyakorlat mutatói szerint társadalmi méretekben sokan követnek;
- b) a rendezvények, programok megnevezésének az Akh. 1984-es kiadásában rögzítettek eltérő értelmezésére visszavezethető nagy kezdőbetűs írásmódját;
- c) az Akh. 1984-es kiadásában külön nem szabályozott újabb névtípusok (pl.: értékpapírok, biztosítási formák, állatfajták neve) nagy kezdőbetűs írását;
- d) az egyéb megnevezéseknek (pl.: ünnepeknek, nevezetes napoknak, ételeknek, italoknak stb.) az Akh. 1984-es kiadásában rögzítettektől eltérő, nagy kezdőbetűs írásmódját, amely azonban csak szűkebb körben, leggyakrabban kiskereskedelmi, valamint vendéglátó-ipari egységek írásgyakorlatában tapasztalható (lásd Zimányi 1996: 68).

Zimányi a nagybetűsítést helyesírási szempontból nemkívánatos jelenségnek tartja, s a feltételezett okok megnevezésekor a szabályok hiányos ismeretére, esetleg félreértésére vagy félreértelmezésére, sőt a szabályzat semmibevételeire hivatkozik. Azt azonban elismeri, hogy a nagybetűs írás háttérében legtöbbször ott van a megkülönböztetés, a kiemelés, az egyedítés igénye (Zimányi 1996: 83). A Szabó Ágnes szerint a cégek, intézmények azért ragaszkodnak a nagybetűs írásformához, mert meg akarnak felelni az intézménynév mindhárom fontos funkciójának: a megkülönböztető, a tájékoztató

és a reklámszerepnek egyaránt. A névadók szerte csak a sok nagybetű vizuális vezérlésével érzik biztosítottak a név megjegyezhetőségét, a felhívó szerep érvényesülését (Antalné Szabó 1992: 514).

2.1. Nagybetűsítés az intézményekben

A tulajdonnevek helyesírásának egyik legbonyolultabb területe az intézménynevek írása. E névcsoport mennyiségét illetően napjainkban egyre gazdagodik, bővül.

De vajon mit nevezünk intézménynek? Az értelmező kéziszótárban az *intézmény* címszó alatt a következő – inkább általános, mint pontos – értelmezést találjuk: „valamely közösségi célra létesített, bizonyos személyi kerettel rendelkező társadalmi vagy állami szervezet” (ÉKsz. 2003: 572). Az intézménynév fogalmának pontos meghatározása azonban a névtani szakemberek szerint nem ilyen egyszerű. Hajdú Mihály *Magyar tulajdonnevek* című munkájában ezt írja: „[...] idetartoznak az államszervezet, a kulturális és gazdasági élet minden legális vagy csak önszerveződésből működő, néhány emberből vagy több osztályból, csoportból álló spontán szabályok szerint működő egységei” (Hajdú 1994: 68). Hasonlóképpen tágabb jelentést tulajdonít az *intézmény* fogalomnak a *Helyesírás* című kézikönyv két szerzője is: „Tehát intézmény az Országgyűlés, valamennyi minisztérium, azok autonóm szervezeti egységei, a pártok, alapítványok, a mamutvállalatok és a legkisebb gazdasági társulások, minden egyetem, közép- és általános iskola, művelődési ház, mozi, utazási iroda, vadásztársaság, klub, sportcsapat, ifjúsági egyesület, zenekar...” (Laczkó–Mártonfi 2004: 215). A hivatalos nyelvhasználat azonban – Magyarországon és Szlovákiában egyaránt – az intézménynek tekinthető társulásokat illetően ragaszkodik a bejegyzett önálló jogi személy meghatározásához, amely a helyesírás aspektusából fontos támpontnak tekinthető ugyan, ám gyakran még ennek tudatában sem dönthető el, hogy hivata-

losan működő csoportosulásról van-e szó (vö. Laczkó–Mártonfi 2004: 215). J. Soltész Katalin egy korábbi írásában azt vallja, hogy az intézménynevek jelentékeny része közszói kapcsolat, amelyben semmi – hagyományos értelemben vett – „tulajdonnévszerű” nincs, még nagybetűs írásmódjuk is önkényesnek látszik (J. Soltész 1979: 95).

Az intézménynevek írását az 1954-es, tizedik kiadású helyesírási szabályzatban egységesítették először. Az útbaigazítás – mely szerint „minden lényeges szó” nagy, a többi kis kezdőbetűvel írandó – azonban nem bizonyult elég pontosnak, s meglehetősen liberális írásmódot eredményezett. Ezt volt hivatott kiküszöbölni az 1984-es kiadású, jelenleg is érvényben lévő szabálygyűjtemény, ám a sokféle névtípus, a hivatali alá- és fölérendeltségi viszonyok bonyolultsága, valamint a hivatalos és nem hivatalos megnevezések keveredése ma is gondot okoz az intézménynevek írásában (vö. Fábíán 1999: 260). S bár az Akh. 11. kiadásának az intézménynevek helyesírására vonatkozó szabálypontjai (187–192.) bizonyos mértékben eligazítják az írásgyakorlót, éppen a legvitatottabb kérdésekben nem foglalnak állást. Ennek következménye pedig az ingadozó, illetve a vegyes írásmódú intézménynevek megjelenése s terjedése mind az anyaországi, mind a határon túli magyar nyelvű írásgyakorlatban.

A jelenleg érvényes magyar helyesírási szabályzatnak az intézménynevek írására vonatkozó főszabálya szerint a többbelemű hivatalos intézménynevekben – az és kötőszó és a névelők kivételével – minden tagot nagybetűvel kezdünk, pl.: *Honvédelmi Minisztérium, Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola* (lásd 187. pont). A szlovák akadémiai helyesírás az intézménynevek írását az 1.3.3. szabálypont 4. alpontjában szabályozza. Eszerint a hivatalok, intézmények és szervezetek (mint főhatóságok) többbelemű hivatalos megnevezésében – az egyébként is tulajdonnévi tagon kívül – csupán az első tagot írjuk nagy kezdőbetűvel, pl.: *Národná rada Slovenskej republiky, Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej*

republiky. Az intézménynevek szlovákiai magyar írásgyakorlatát inkább a magyar, mint a szlovák helyesírás ide vonatkozó szabályai befolyásolják, tehát a tulajdonnév kezdetét és végét az alkotóelemek nagy kezdőbetűs írása jelzi. Bizonytalanságot főként az intézmények működési helyére utaló -i képzős melléknévi jelzők írásában láthatunk (az Akh. szerint ezek a jelzők nyilvánvalóan alkalmiak, tehát a névnek nem részei):

*Dunaszerdahelyi Városi Művelődési
Központ
somorjai Városi Művelődési Ház
helyi Művelődési Ház
dunaszerdahelyi Városi Egészségvédelmi
Központ
Csallóközi Népművelési Központ
Csallóközi Könyvtár (máshol: Csallóközi
könyvtár)
somorjai Városi Könyvtár
Gramma Nyelvi Iroda (máshol: Gramma
nyelvi iroda)*

Annak ellenére, hogy az alapítványok és a pártok neve csupán az Akh. 1994-es lenyomatában került az intézménynevek közé, írásukat sokkal nagyobb következetesség jellemzi, mint a többi intézménynévét. Az alábbi példasor szinte egységes írásképe arra utal, hogy a köztudat – talán érezve e társulások rendeltetésének fontosságát – minden mérlegelés nélkül intézményeknek tekinti, s ezért nagybetűvel emeli ki őket:

*Kalligram Alapítvány
Márai Sándor Alapítvány (máshol: Márai
Sándor alapítvány)
Gyurcsó István Alapítvány
Pro Ratio Alapítvány
Pro Urbe Alapítvány
Immortal Alapítvány
Dunaszerdahely és Vidéke Polgári Társulás
Kis-Duna Régió Polgári Társulás
Vámbery Polgári Társulás
A Városért Polgári Társulás (újabban:
Városunkért Polgári Társulás)*

*Somorja és Vidéke Kulturális Társulás
Gábrriel Polgári Társulás
Mentálisan Sérülteket Segítő Társulás
Somorjai Reformkör
Csallóköziek Baráti Köre*

Bár a rendszerváltás óta sok új szó, kifejezés, intézménynév jött használatba, amelyek helyet kértek maguknak a szabályzatban (Akh. 1994: 5), a szerzők továbbra sem foglalkoznak a kulturális életnek általában önszerveződésből működő, több-kevesebb emberből álló új keletű egységeinek, elnevezéseinek írásmódjával (vö. Misad 2006: 86–87). Felmerül tehát a kérdés: hogyan értelmezzük az énekkarok, kórusok, bábcsoportok, színjátszó csoportok és körök, együttesek stb. neveit? Az intézménynevek vagy az intézménynévszerű alakulatok helyesírására vonatkozó szabálypontokat vegyük figyelembe a lejegyzésükkor? A szlovák helyesírási szabályzat ez esetben is egyértelműen fogalmaz: az 1.3.3. szabálypont 7. alpontja szerint az együttesek, ének- és tánc-csoportok nevében csak a többelmező elnevezés első tagját kezdjük nagybetűvel, pl.: *Slovenský komorný orchester*, *Malokarpatská kapela*. Az alábbi szlovákiai magyar példák azt bizonyítják, hogy a legfőbb gondot az ilyen típusú megnevezések írásában a tulajdonnév terjedelmének meghatározása okozza:

*Kék Duna vegyeskar
Kis Csali Zenekar
Csalló néptáncegyüttes
Szóttos Kamara Néptáncegyüttes
Jánosi Együttes
Sárközi népzenei együttes
(a) Csemadok Vegyes Éneklőcsoportja
Nagycétényi vegyes éneklőcsoport
Nyárasdi női népdalkör
Nagyabonyi Népdalkör
Écsi Népdalkör és Citeraegyüttes
Nagygyéresi Vadóc színjátszó csoport
Komáromi Egyszervani komédiások színját-
szó csoport
Dunaszerdahelyi Fókusz Gyermekszínpad*

Galántai Fabula bábcsoport
párkányi Kuckó Bábcsoport
Csallóközi Íjászok
Visegrádi Lovasok
Kassai Természetjárók Társasága
Lévai Természetbarátok köre

A teljes intézménynév helyett gyakran annak csak egy vagy több egyedítő elemét használjuk. A szabályzat szerint az ilyen rövidült névben megmarad a résznek a teljes névbeli írásmódja (188. c), tehát: az *Osiris* jelentette meg (ti. az *Osiris Kiadó*), a *Nemzetiben* játsszák (azaz a Nemzeti Színházban). Az intézménytípusokat jelentő szavakat viszont olyankor is kisbetűvel kellene írunk, amikor valamely szövegben egy bizonyos intézményre utalnak (188. d), pl.: *Soros Alapítvány*, de: az *alapítvány* meghirdette; *Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége*, de: a *szövetség* alapszabálya, az *Országos Pedagógiai Kutatóintézet*, de: a *kutatóintézet* kidolgozta. A szabály alól hivatalosan „felmentést kap” néhány intézménynév, pl.: az *Akadémia* (ti. a Magyar Tudományos Akadémia). A hazai írásgyakorlat azonban azt mutatja, hogy ha a szövegben egy bizonyos intézményre utalunk, az intézménytípust jelentő szót rövidült névként fogjuk fel, s nagy kezdőbetűvel írjuk: az *Alapítvány* (ti. a Soros Alapítvány) meghirdette, a *Szövetség* (azaz a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége) megrendezte. Ez a fajta írásmód a szlovákban is megfigyelhető, a teljes intézménynevek mellett vagy helyett használt egyéb formákat itt is tulajdonnévnek tekinti a szabályzat, s ezért nagy kezdőbetűs írásmódot javasol: *Slovenské národné divadlo* (v Bratislava) – *Národné divadlo* – *Národné, Slovenská akadémia vied* – *Akadémia*.

2.1.1. Nagybetűsítés az intézmények alárendelt egységeinek nevében

Az intézménynevek alárendelt egységeinek írását a szabályzat 189. pontja alpontokban szabályozza. Ha egy intézménynek (mint főhatóságnak) alárendelt intézményei is vannak, ezek

nevét is minden tagjában nagy kezdőbetűvel írjuk (189. a); pl.: az *MTA Nyelvtudományi Intézete*. A szlovák viszont az intézmények, hivatalok, vállalatok stb. alárendelt egységeinek a nevét nem tulajdonnévként, hanem egyszerű közszóként kezeli, tehát kis kezdőbetűvel írja őket, pl.: *oddelenie spisovného jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV*. A magyar helyesírási szabályzat szerint az egy intézményen belüli nagyobb szervezeti egység, testület stb. neve akkor írandó intézménynévszerűen, ha az egységiség érzékeltetésére szükség van (189. b); vagyis: *Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék* (pl. a Comenius Egyetemen). Ugyanezen szabálypont c) alpontja szerint kis kezdőbetűvel írjuk az intézmények azonos rendeltetésű kisebb egységeinek típusukra utaló megnevezését, pl.: a *Szlovák Rádió gazdasági osztálya*. Főként a b) szabálypont megfogalmazása hagy tág teret a megnevezés egyéni megítélésének, a különböző értelmezéseknek, legalábbis ezt igazolja a szlovákiai magyar írásgyakorlat:

az Országos Tanács Elnöksége
 (a Csemadoké)
az Országos Tanács titkársága
 (a Csemadoké)
a Szövetség Országos Ellenőrző Bizottsága
 (a Csemadoké)
a Csemadok Országos Tanácsának elnöksége
a Csemadok Területi Választmánya
a Szövetség területi választmánya
 (a Csemadoké)
a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya
a Csemadok Vásárúti Alapszervezete
a Csemadok nyékvárkonyi alapszervezete
a szervezet Területi Választmánya
 (a Csemadoké)
a Közgazdasági Egyetem Tanulmányi Osztálya
a Comenius Egyetem bölcsészettudományi kara
a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke

a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar nyelv és irodalom tanszéke
a Közép-európai Egyetem Pozsonyi közgazdasági kara
a kulturális minisztérium nemzetiségi főosztálya
az Oktatásiügyi Minisztérium középiskolai főosztálya
az MKP Somorjai Alapszervezete
az MKP nagymegyeri alapszervezete
A Dunaszerdahelyi Városi Hivatal gazdasági osztálya
a Kassai Városi Hivatal Idegenforgalmi Osztálya
a komáromi Városi Hivatal pénzügyi osztálya
a Szlovák Rádió Magyar Adása
A Kodály Zoltán Alapiskola Napközi Otthona

A különböző állami és közigazgatási hivatalok, szövetségek és szervezetek írásgyakorlata valószínűleg azért ilyen ingadozó, mert az egy intézményen belüli nagyobb szervezeti egységek mellett egyre több osztály, csoport, részleg alakul, amelyek legalább annyira szükségesnek tartják működésüket, tevékenységüket, mint a nagyobb testületek. Egyediségüket s fontosságukat pedig éppen a nagybetűs írásmóddal hangsúlyozzák (lásd Misad 2007: 248–249).

2.1.2. Nagybetűsítés az intézménynévszerű megjelölésekben

A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása a 190. pontban elkülöníti az intézménynévszerű megjelöléseket az intézménynevektől. Eszerint a pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők stb. megnevezésében az intézménynévi jelleg kevésbé érvényesül. Ezekben a csak intézménynévszerű megjelölésekben a tulajdonnévi, illetőleg az azzal egyenértékű tagot (tagokat) nagybetűvel kezdjük, az értelmezésre szolgáló köznévi tagot (tagokat) pedig kisbetűvel kezdve különír-

juk; pl.: *Lux mozi, Hét Törpe cukrászda*. Más kiadványok – mint pl. A földrajzi nevek helyesírása című kézikönyv – szerint azonban a használó szándékától függően egyes ilyen alakulatok intézménynévként is írhatók: *Kis Rabló Étterem, Pacsirta Csárda, Tatra Mozi* (Fábián–Földi–Hönyi 1998: 51). A szlovákban az intézménynévszerű megjelölések elsősorban szerkezetükben különböznek magyar megfelelőiktől: a szintagma első eleme ugyanis itt nem a jelző, hanem a jelzett szó, pl.: *hotel Fórum, kino Tatra, kvetinnárstvo Gerbera* (1.3.3. szabálypont, 9. alpont). Az elnevezés közszoói elemét a szlovák csak abban az esetben írja nagybetűvel, ha feliratként szerepel. Az alábbi példák azt mutatják, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlat általában eltér úgy az Akh.-ban, mint a szlovák helyesírási szabályzatban foglaltaktól: mind az üzletek és vendéglátó-ipari egységek cégjelző felirataiban, mind nyomtatásban nagy kezdőbetűs a tulajdonnév értelmezését elősegítő köznévi tag is, vagy legalább kettősséget mutat:

Alex Cipőbolt
Pumukli Gyerekcipő
Iris Virágszalon
Orchidea Virágbolt
Tímea Virágbolt
Budapest Kávéház
Vámbery Irodalmi Kávéház (máshol:
Vámbery irodalmi kávéház)
Cobra Gyógyszertár
Viktória Gyógyszertár
Balkán Fagyizó
Erzsike Cukrászdája
Andrea Shop
Détári Shop
MUSIC Shop
Thermal Fürdő
Vadas Fürdő

2.2. Nagybetűsítés a rendezvények, programok nevében

A rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi és politikai mozgalmak, programok

nevét az Akh. 146. pontja szerint általában kisbetűvel írjuk: *nemzetközi orvoskongresszus, a magyar nyelv hete* stb. Egy másik szabálypont alapján viszont az intézményszerű (rendszeresen ismétlődő országos vagy nemzetközi) rendezvények, kiállítások, vásárok stb. nevét az intézményekével azonos módon szokás írni (Akh. 191. pont); pl.: *Szegedi Szabadtéri Játékok, Vadászati Világkiállítás*. Az idézett két szabálypont azonban nem oldja meg a problémát: értelmezési gondokat okozhat ugyanis a rendezvények intézményszerűségének fogalma. Ha ez csupán a rendszerességet, a bizonyos időszakonként (évente, négyévente stb.) történő megrendezést jelenti, akkor az összes sorozámozott rendezvényt nagy kezdőbetűvel kellene írunk (Zimányi 1996: 72); pl.: *XV. Élőnyelvi Konferencia, X. Országos Táncháztalálkozó*. A magyar értelmező kéziszótár 'intézmény, intézményes' szócikkei alapján viszont az intézményszerűség fogalmába beleértendők a következő tényezők is: a társadalomban kialakult bizonyos személyi keret, kialakult rendszer, forma, szokás, ill. intézmény, hatóság közreműködése, szervezettsége (ÉKsz. 2003: 573). A szlovák akadémiai helyesírás ez esetben is következetesebb: a különböző rendezvények, kongresszusok, kiállítások, versenyek stb. megnevezésében csupán az első, illetve az önmagában is tulajdonnévi tagot írja nagy kezdőbetűvel, pl.: *Košické hudobné leto, 5. bienále ilustrácií Bratislava, Študentská tvorivosť*. Az alábbi példaanyag arról tanúskodik, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlatban a rendezvények nevének írásmódja erősen ingadozik:

Anyanyelvi napok

Fábry Napok (máshol: *Fábry-napok*)

Kazinczy Napok (máshol: *Kazinczy-napok*)

Katedra Napok

Szép Magyar Beszéd verseny

a Szép magyar beszéd verseny országos döntője

a Katedra Alapítvány Környezetvédelmi versenye

Tátika énekverseny

Bíborpiros szép rózsza népzenei fesztivál

Kárpát Medencei Folklorfesztivál

Nemzetiségek Néptáncfesztiválja

Nemzetközi Harmonikafesztivál

Vass Lajos Kárpát-medencei népzenei verseny

III. Országos Zeneiskolai népzenei verseny

Csallóközi Vásár

Aranykapu Karácsonyi Vásár

Szent István napi Kulturális Napok

Dióspatonyi kulturális napok

Dunaszerdahelyi Kulturális Nyár

Bartók Béla Kulturális Napok

II. Nagyudvarnoki Falunap

Zsigárdi falunapok

Visegrádi Lovasnapok

Római Katolikusok Találkozója

2.3. Nagybetűsítés az ünnepek, emléknapok nevében

Az Akh. 145. pontja szerint kis kezdőbetűvel írjuk az ünnepeket, a nevezetes napokat, a rövidebb-hosszabb időszakokat, a történelmi eseményeket jelentő szavakat, szókapcsolatokat: *március tizenötödike, pedagógusnap* stb. A szlovákban az ünnepek és emléknapok neve tulajdonnévnek számít, de minden esetben csupán az elnevezés első eleme nagy kezdőbetűs, pl.: *Medzinárodný deň študentstva, Sviatok všetkých svätých* (1.3.3. szabálypont, 2. alpont). A szlovákiai magyar írásgyakorlatban számos példát találunk az esetlegesen érzelmi töltésből, megkülönböztetett tiszteletből vagy reklámcélból ún. presztízs-nagybetűvel (Balázs 2001: 119) írt szavakra:

Anyák Napja (máshol: *Anyák napja*)

Valentin Nap (vagy: *Valentin-nap*, ritkábban: *Bálint Nap*)

Pedagógusnap

Gyermeknap

Nemzetközi Nőnap (vagy: *Nemzetközi nőnap*)

A Szerelmesek Napja (ti. a Bálint-nap vagy Valentin-nap)

*az 1848–49-es Forradalom és
Szabadságharc emléknappa
Március 15. Emléknapp
a Költészet Napja
a Honfoglalás ünnepe*

2. 4. Nagybetűsítés a kitüntetések, díjak nevében

A kitüntetések, díjak nevének írására először 1984-ben tért ki a helyesírási szabályzat. A 195. szabálypont szerint a 'díj, érem, emlékérem' szót a tulajdonnévhez (leggyakrabban személy-névhez) kötőjellel kapcsoljuk, s kis kezdőbetűvel írjuk: *Kossuth-díj, Bartók Béla-emlékérem*. A több különírt közszóból álló kitüntetés- és díj-nevekben az alkotó tagokat nagybetűvel kezdjük: *Állami Díj, Kiváló Pedagógus Emlékérem*. A kitüntetések és díjak fokozatait, illetőleg típusait jelölő szavakat, kifejezéseket kisbetűvel írjuk: *a Szlovák Köztársasági Érdemrend ezüst-keresztje*. A szlovák helyesírás szabályai szerint a kitüntetések, díjak nevében szintén csak az első, illetve az önállóan is tulajdonnévi szóelem nagy kezdőbetűs, pl.: *Národná cena SR, Čestná plaketa SAV za zásluhy v spoločenských vedách*. A szlovákiai magyar írásgyakorlatban a névelemek kezdőbetűinek használatában nagyszámú eltérés mutatkozik:

*Posonium Irodalmi díjak
Posonium Irodalmi és Művészeti Díj
Posonium Irodalmi Díj, Elsőkötetes szerzői
díj
Költészeti Díj
Műfordítói-Díj
Fábry Díj*

2.5. Nagybetűsítés a kézikönyvek, kiadványok, sorozatok nevében

Az Akh. 198. pontja szerint az egyedi címet, tehát a költői művek, könyvek, értekezések, cikkek stb. címét a következőképpen írjuk: az egyszavas címet nagybetűvel kezdjük, pl.: *Szózat, Rokonok*, a többszavas címekben

viszont csak az első szót és a tulajdonneveket írjuk nagy kezdőbetűvel: *Magyar értelmező kéziszótár, János vitéz*. Egyes lexikonok, illetőleg alaplímnek tekinthető kézikönyvek címét azonban szokták az állandó címek szabálypontja (Akh. 197.) szerint írni, azaz a többemű címben minden szót nagybetűvel kezdenek, kivéve a kötőszót. Ezt az eljárást többen azzal magyarázzák, hogy a szerzők, illetve a szerkesztők így hangsúlyozni tudják a gyakran többkötetes mű címének állandóságát, illetőleg a folyó szövegben az efféle kiemelés hatékonyan segíti az olvasót (Zimányi 1996: 76). Szerintünk az ilyen általános, csupán feltételezéseket tartalmazó megfogalmazás még jobban elbizonytalanítja az írásgyakorlót, legalábbis ezt sugallja az alábbi – kivétel nélkül folyó szövegből származó – példasor:

*MAGYAR HELYESÍRÁSI SZÓTÁR
Magyar Helyesírási Szótár
SZLOVÁKIAI MAGYAR KI KICSODA
Szlovákiai magyar KI KICSODA
Szlovák–Magyar Kéziszótár
A Magyar Nyelv Értelmező Szótára (vagy:
Magyar Értelmező Kéziszótár)
Új Magyar Tájszótár
Új magyar tájszótár*

Az állandó címeket, tehát az újságok, hetilapok és folyóiratok címét nagybetűvel kezdjük. Ha több eleműek, a címben levő kötőszó kivételével minden szót nagybetűvel írunk: *Új Nő, Élet és Irodalom stb.* Egyes hosszabb állandó, főleg mondatszerű címekben csak az első szó nagybetűs (Akh. 197.). Ezt az írásmódot a szabályzat szerint akkor is követni kell, ha a címlap megtervezői esetleg más írásformát alkalmaztak. A könyvtárügy és a szakirodalmi tájékoztatás területén a szabvány előírásait követve szintén csak az állandó cím első elemét kezdik nagybetűvel.

A szlovák a többemű címekben – mind az állandóakban, mind az egyediekben – csak az első elemet írja nagy kezdőbetűvel, pl.: *Slovenské pohľady, Morfológia slovenského jazy-*

ka. Kivételt csupán a külföldi újságok, hetilapok, folyóiratok képeznek, ezeknek címét az eredeti írásmódnak megfelelően jelöli: *New York Times*, *Le Monde*.

Az írás bizonyos esetekben azonban többre képes, mint a beszéd. A kis- és nagybetűk tudatos váltakoztatása az állandó címekben a nyelvhasználat tudatosságát mutatja, többnyire új értelmi jelenségeket sugallva:

ArtFALatok
MorphoLogic

A többkötetes művek címének és a sorozatok címének írására azonban nem kínál megoldást az akadémiai helyesírás. Nemi eligazítást nyújt a Magyar Nyelvőr szerkesztőségének a kéziratok formájáról szóló tájékoztatója, amely a mintaként szolgáló bibliográfiai részletekben az Akh. 198. pontját követve csak a címek első szavának nagy kezdőbetűs írását javasolja (Akh. 1996: 121–123). A szlovákiai magyar írásgyakorlat ez esetben is a nagybetűsítést részesíti előnyben:

Magyar Értelmező Kéziszótár I.
Nyelvművelő Kézikönyv I–II.
Gyurcsó István Alapítvány Könyvek
Vámbéry Könyvek
Csallóközi Kiskönyvtár
Népismereti Könyvtár 7.

2.6. Nagybetűsítés az ételek és italok nevében

A gyártmányoknak, termékeknek, készítményeknek márkanevként használt elnevezését, annak minden tagját nagy kezdőbetűvel írjuk: *Opel Astra* (személygépkocsi), *Vademecum* (fogkrém). Ha a márkanev után tájékoztatásképpen kiírjuk a típust, a dolgot jelentő szót is, azt már kisbetűvel kezdjük: *Lux szappan*, *Rajonarancsital* (Akh. 193–194). A szlovák akadémiai helyesírás szerint a gyártmányok, termékek márkanevként használt elnevezésének minden eleme nagy kezdőbetűs, pl.: *Škoda*

Felicia, *Volkswagen Passat*. Az étel- és italneveket azonban a szlovák közneveknek tekinti, s helyesírásukra csak akkor tér ki, ha azok tulajdonnévi eredetűek, pl.: *ementál*, *eidam*, *koňak* (1.3.3. szabálypont, 6. alpont).

Ét- és itallapokban főként akkor okoz gondot a tulajdonnév terjedelmének meghatározása, ha sok benne az idegen eredetű szó vagy a fantázianévi elem (Zimányi 1996: 75). Ilyen szöveggörnyezetben a nagybetűs írásmód a jellemző:

Pizza Origo
Pizza Vegetariana
Pizza Margharita
Pizza Maestro
Badacsonyi Olaszrizling
Badacsonyi Szürkebarát
Cabernet Francia Rosé
Debrői Hárslevelű
Egri Bikavér
Soproni kékfankos
Vodka – Absolut
Vodka – Finlandia
Vodka – Smirnoff
Gin – Beefeater
Unicum Zwack
Zlatý Bažant
Zlatý bažant (10 %)

3. ÖSSZEGZÉS

A nagybetűsítésnek nevezett jelenség a legkülönbözőbb helyzetekben tűnik föl. Az okok megnevezésekor sok mindenre hivatkozhatunk: a szabályok hiányos ismeretére vagy félreértelmezésére, esetleg semmibevételére is (lásd Zimányi 1996). A szlovák és a magyar akadémiai helyesírás egyes pontjainak összevető vizsgálata azt bizonyítja, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlatot a tulajdonnevek vagy a tulajdonnévnek vélt elnevezések íráskor nem befolyásolja a szlovák helyesírás. A példaanyagot tanulmányozva általában nem beszélhetünk egyszeri vagy tudatlanságból fakadó helyesírási hibákról, hiszen a változá-

sok iránya általában egybeesik. S a háttérben legtöbbször ott találjuk a megkülönböztetés, az egyedítés, a kiemelés igényét.

A tanulmány kiindulópontja az volt, hogy a társadalmi változások következtében újabbnál újabb tulajdonnevek jönnek létre. Bár az intézménynevek stb. írásában a sok névtípus, a hivatali alá- és fölérendeltségi viszonyok bonyolultsága, a hivatalos és nem hivatalos megnevezések keveredése miatt nagy az ingadozás, az akadémiai helyesírás útmutatásaitól eltérő írásmód alapján véve nem az írásgyakorlók tudatlanságából fakad, hanem meghatározott folyamatra utal. A nagybetű a vizsgált forrásanyagban a fontosság, a kiemelkedés, a jelentékenység jelölője elsősorban.

HIVATKOZÁSOK

- Akh. 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Akh. 1994. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik (példaanyagában átdolgozott) kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Akh. 2000. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Tizenkettedik (példaanyagában bővített) lenyomat. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Antalné Szabó Ágnes 1992. Reformnevek helyesírása. *Magyar Nyelvőr* 117, 513–515.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Bozsik Gabriella é.n. Intézménynévvadás az ezredfordulón. A. Jászó A. – Koltói Á. (szerk.) *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 86–89.
- ÉKsz. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Második, átdolgozott kiadás.)
- Fábián Pál 1999. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. Fábián P. – Lőrincze L. (szerk.) *Nyelvművelés*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 243–260.
- Fábián Pál – Földi Ervin – Hönyi Ede 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Laczkó Krisztina 1992. Helyesírás és társadalom. *Magyar Nyelvőr* 117, 506–509.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.

Misad Katalin 2005. Nagybetűsítés a szlovákiai magyar írásgyakorlatban. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 84–95.

Misad Katalin 2007. Standardtól eltérő helyesírási formák a szlovákiai magyar sajtóban. Domonkosi Á. – Lanstyák I. – Posgay I. (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. Segédkönyvek a nyelvtudomány tanulmányozásához 71*. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Kiadó. 246–257.

Misad Katalin 2008. A tulajdonnevek írásának sajátos esetei a szlovákiai magyar sajtóban. Bozsik G. (szerk.) *Két évtized a helyesírásért*. Eger: EKF Líceum Kiadó. 104–117.

J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Pravidlá slovenského pravopisu 2000. Tretie, upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda.

Szathmári István 1995. *A magyar helyesírás alapjai*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Zimányi Árpád 1996. Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban. Bozsik G. – V. Raisz R. – Zimányi Á. (szerk.) *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért*. Eger: EK TF. 68–84.

A PÉLDAANYAG FORRÁSAINAK JEGYZÉKE

- Csallóköz* (regionális hetilap). XLVI. évf. 8. sz., 18. sz.
- Delta* (regionális hetilap). V. évf. 8–11. sz.
- Dunaszerdahelyi Hírnök*. 2007. márciusi–júniusi lapszám
- Dunajskostredsko* (hirdetési újság). 2002. februári, márciusi, áprilisi lapszám
- Gömöri Hírlap*. 40. évf. 21–22. szám
- Gratis* (hirdetési újság). 2002. áprilisi, májusi lapszám

Hírlevél (a Besztercebányai Megyei Önkormányzat lapjának rövidített magyar nyelvű változata). V. évf. 5. sz.

Komáromi Lapok. 2007. április 18.

Ösvény (a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmányának módszertani és információs lapja). 2001. júliusi és decemberi szám

Publikum (Dunaszerdahely kulturális magazinja). 2001. júniusi és szeptemberi szám; 2002. szeptemberi szám

Szörös Kő (irodalmi és művészeti folyóirat). 2001. őszi és téli száma; 2002. januári szám

Tábortűz. 2007. januári–márciusi lapszám

az Origo pizzéria szórólapja

a Vámbéry irodalmi kávéház étel- és itallapja

[Misad Katalin 2009. Nagybetűsítések a szlovákiai magyar írásgyakorlatban. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 119–138.]

A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIAI VÁLTOZATAINAK ADATBÁZISAI

A nyelvészeti kutatások elengedhetetlen segéd-eszközei a nyelvi adatbázisok. A magyar nyelv adatbázisai általában a magyar nyelv standard nyelvváltozatát célozzák meg, a határon túli nyelvváltozatok feldolgozása nem tartozik a magyarországi kutatások közé. Kivételt csupán néhány szótár, illetve a (pár éven belül megújuló) Magyar nemzeti szövegtár (Mnsz) alkot, amely konceptuális alapon tartalmaz határon túli nyelvváltozatokat. A 2001-ben megalakult határon túli magyar kutatóállomások (mai nevén a Termini Kutatóhálózat) kezdettől fogva alapfeladatként tartotta számon a határon túli magyar nyelvváltozatok anyagának szövegtárba rendezését. A magyar nyelv határon túli szövegtára (a Magyar nemzeti szövegtár részeként létrejött Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz, rövidítve a Kmmnyk) az NKFP 5/044/2002. sz. pályázatának támogatásával készült el. Az így összeállított korpusz valóban „nemzeti” lett, mivel így már nemcsak a magyarországi magyar nyelvváltozatokból merít, hanem a Magyarországgal szomszédos államokban beszélt magyar nyelvváltozatokból is. (Szervezett gyűjtés és feldolgozás eddig a szlovákiai, romániai, ukrainai és szerbiai magyar nyelvváltozatokból történt.)

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR NYELVI KORPUSZ

A Gramma Nyelvi Iroda 2001-es megalakulását követően elsődleges céljai között tartotta

számon a szlovákiai magyar nyelvváltozatok, elsődlegesen a beszélőközösségben standardként használt nyelvváltozat számára annotált szövegtár létrehozását. Ennek első lépéseként a 2005-ben bemutatott Magyar nemzeti szövegtár határon túli magyar nyelvváltozatait felölelő Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz¹ részeként induló, mintegy 10 millió szövegszót tartalmazó „szlovákiai magyar alkorpusz” munkálatai indultak el.

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli magyar alkorpuszának elkészítésében a Gramma Nyelvi Iroda mellett a Termini Kutatóhálózat² más tagjai is részt vettek: a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a Hodinka Antal Intézet, valamint a kanizsai Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz. A nyelvi irodák létrehozásában legfontosabb szerepet a határon túli magyar nyelvváltozatok vizsgálatát érintő feladatok, illetve a határon túli magyarságot érintő különféle társadalomtudományi kutatások megszervezése játszotta (Lanstyák–Menyhárt 2001: 190–191).

A szövegtípusok arányát figyelembe véve a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz – mint az Mnsz határon túli alkorpusza – és ezáltal szlovákiai viszonylatban a Szlovákiai magyar korpusz is a magyar nyelv legkiegyensúlyozottabb számítógépes nyelvi adatbázisának részeként jött létre. A kiegyensúlyozottság ugyanakkor egyúttal nem jelent reprezentativitást, mivel a reprezentativitás kritériumait ez esetben szinte lehetetlen megfogalmazni, s ha

1 A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz szerkesztésének részleteiről, mint ahogy felhasználhatóságának egyes lehetőségeiről, illetve feldolgozásának egyes lépéseiről bővebben lásd Pintér 2007a, 2007b, 2008a, 2008b.

2 A hálózathoz 2003-ban csatlakoztak az akkor egy-egy kutatóval rendelkező szlovéniai, ausztriai és horvátországi kutatóhelyek, amelyek 2007 óta közösen, Imre Samu Nyelvi Intézetként működnek.

ezek a követelmények megfogalmazódnának is, az egyes szövegtípusok állandó változását, az egyes arányok mozgását szinte lehetetlen lenne követni.

A határon túli magyar korpuszban a határon túli magyar nyelvű anyagok nagysága a pályázatban a következőképpen lett meghatározva: szlovákiai magyar rész 4 millió, a romániai 6 millió, a kárpátaljai 3 millió, míg a vajdasági 2 millió szövegszó. Mint ahogy azt a következő táblázat mutatja, ezeket a követelményeket az egyes irodáknak nem volt nehéz teljesíteni. Fontos azonban, hogy az Mnsz a határon túli anyagok összegyűjtése előtt is tartalmazott szlovákiai és romániai magyar napilapokból szövegeket, amelyek a kiegészülés után a kisebbségi sajtóhoz lettek csoportosítva. A bővítés előtti 140 millió szavas korpusz kb. tíz millió szava a szlovákiai Új Szó (5 096 524 szövegszó) és a Romániai Magyar Szó (4 898 440 szövegszót) című határon túli magyar folyóiratokból származott. Ez mindamellett, hogy mutatóként presztízsértékű jó szándék volt, a szövegtár használatakor (mondjuk bizonyos szavak magyarországi elterjedésének meghatározásakor) inkább zavaró volt, mivel az arányokat módosította, illetve olyan lexikai elemeket is a magyarországi standard nyelvhasználat részévé tett, amelyek valójában a határon túli nyelvhasználat elemei voltak.

A Magyar nemzeti szövegtár több tulajdonságával is kitűnik a többi magyar nyelvű korpusz közül. Jelenleg több mint 187 millió szót tartalmaz (ami a jövőben remélhetőleg legalább 500, de valószínűbb, hogy 1000 millióra bővül majd), regiszterei között megtalálhatók az írott

és beszélt nyelvváltozatok is, illetve ez az egyetlen olyan magyar nyelvű korpusz, amely nemcsak a magyarországi, hanem a határon túli magyar nyelvváltozatok elemeit is tartalmazza.

A határon túli magyar nyelvváltozatok korpuszának megléte a 20. század utolsó évtizedében lezajlott nyelvészeti viták gyümölcse. Ebben a korszakban fordultak a központi finanszírozású projektek nagyobb intenzitással a határon túli magyar nyelvváltozatok felé, ugyanakkor ebben az időszakban kezdődött el az Értelmező kéziszótár határon túli szóanyaggal való bővítése. A szótár ht anyagát gyűjtő nyelvészek hálózatára épült az MTA határon túli kutatóhálózata, amely a Termini Kutatóhálózat elődjének tekinthető.

A Szlovákiai magyar korpusz létrejöttére (mint ahogy a Kmmnyk létrejöttére is) tett első komolyabb lépések 2001-ben történtek. A feladat (azaz az anyaggyűjtés és előfeldolgozás, szövegkonverzió) elvégzése előtt az MTA Nyelvtudományi Intézetének akkori Korpusz-nyelvészeti Osztálya (mai nevén: Nyelvtchnológiai és Élőnyelvi Osztály) által szervezett korpusznyelvészeti tréningeken vált nyilvánvalóvá az elvégzendő munka és az Mnsz strukturális összetettsége. A tréningek és a kezdeti munkatapasztalatok után a szlovákiai magyar korpusz előzetes tervei módosultak: voltak feladatok, amelyek a munka szempontjából késsőbb feleslegesnek bizonyultak (pl. a korpusz-nyelvészeti munkákhoz szorosan nem kapcsolódó listák készítése a szlovákiai magyar sajtóról, kapcsolatfelvétel olyan nyelvészekkel, akikkel a későbbiekben nem érintkeztünk), és voltak teendők, amelyek csak az első tréning után merültek fel (pl. a későbbi munkák szem-

Az Mnsz jelenlegi állapota (forrás: <http://corpus.nyud.hu/mnsz/>; 2011. december 29.):

	Magyarország	Szlovákia	Ukrajna	Románia	Vajdaság	összesen
sajtó	71,0	5,7	0,7	5,5	1,5	84,5
szépirodalom	35,3	1,4	0,4	0,8	0,2	38,2
tudományos	20,5	2,3	0,7	1,6	0,3	25,5
hivatalos	19,9	0,2	0,3	0,6	0,1	20,9
személyes	17,8	-	0,4	0,4	0,1	18,6
összesen	164,7	9,5	2,5	8,9	2,0	187,6

pontjából legnagyobb jelentőségű számítógépes szövegátalakítás vagy kapcsolattartás, kommunikáció a többi irodával, illetve a Nyelvtudományi Intézettel).

Az előzetes megbeszélések és levelezések után a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz készítői az első elméleti és gyakorlati információk megszerzése céljából tartott projektmegbeszélést 2003. január 30–31-én tartották, de – mint későbbi gyakorlat folyamán kiderült – a folyamatos, eredményes munka végzéséhez az egyszeri alkalom nem volt elegendő; további folyamatos egyeztetésekre, szakmai összejövetelekre volt szükség. Mivel a kutatóhálózat korpusznyelvészeti teendőket ellátó munkatársai egyik esetben sem rendelkeztek számítógépes nyelvészeti vagy korpusznyelvészeti képzettséggel – számítógépes előismerete is csak néhányuknak volt –, ezért szükség volt az előkódolást végző személyek betanítására (a kódoláshoz bővebben l. Pintér 2003: 79–80). Mivel a szövegtár szerkesztése javarészt mechanikus folyamatok elvégzése, ezért a számítógépes előképzettség itt nem is volt feltétel (a számítógépes affinitás is elegendő volt). Ezt bizonyítja az is, hogy több irodában azok, akik kezdetben a korpuszsal foglalkoztak, még nyelvészeti ismeretekkel sem rendelkeztek. A nyelvészeti beállítottság, a nyelvészeti alapismeretek hiánya természetesen nem jelenthetett problémát, hiszen a nyelvészeti tudást igénylő munkát a nyelvi irodák nyelvészei is elvégezheték.

A tréningeket (a második 2004. június 21–22-én volt) az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvtechnológiai Osztályát vezető Váradi Tamás és Oravecz Csaba tartották. Az első találkozó alkalmával a határon túli szövegek gyűjtését és kódolását végző személyek³ megismerkedtek a kódoláshoz szükséges elmé-

leti és gyakorlati információkkal, így a második találkozó során már megvitathatták a kódolás folyamán felmerült gyakorlati problémákat is. Mivel ezek az összejövetelek Budapesten zajlottak, kisebb-nagyobb számban mindig minden kutatóállomás képviseltette magát.⁴ Bár mind a négy iroda azonos feladatot végzett, a második megbeszéléseken irodánként mégis más-más problémák merültek fel. A megbeszélések csak részben hozták meg a tőlük várt eredményeket, mivel az utolsó közös megbeszélés után sem gyorsult az anyagfeldolgozás, és a problémákkal küszködő irodák egy év elteltével is ugyanazon hibák kiküszöbölésével foglalkoztak.

A korpusznyelvészeti tréningek eredményeiről, illetve a kutatóhálózat korpusznyelvészeti tevékenységéről honlap is készült, melyre a kódoláshoz, illetve a munka közben felmerült problémák megoldásához szükséges információk révén folyamatosan felkerültek (<http://corpus.nyud.hu/mnszworkshop/index.html>).

A Magyar nemzeti szövegtár határon túli korpusza (azaz a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz) egységes formátumú és szerkezetű szövegcsoporthoz tartozik. Ennek az is feltétele, hogy az anyaggyűjtés és -feldolgozás minden irodában azonos (illetve az anyaggyűjtés tekintetében részben eltérő) feltételek mellett zajlott. A korpusz készüléteinek alapvetően két fontos lépése volt: az anyaggyűjtés és a gyűjtött szövegek XML-annotációja. A következőkben e kétlépcsős folyamatot próbálom meg összefoglalni.

A Gramma Nyelvi Iroda által feldolgozott anyag főbb szerkezeti pontjaiban, azaz alkorpuszaiban követi a Magyar nemzeti szövegtárat. A lekérdezést elősegítő egységes szövegstruktúra az Mnsz-ben és a Szlovákiai magyar korpuszban is a következő: tudományos próza,

3 A szlovákiai magyar korpusz gyűjtését és előkódolását Pintér Tibor, Mészáros Tímea, illetve Simon Szabolcs végezték

4 A korpusznyelvészeti összejövetelek sajátos formái voltak a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet által Illyefalván szervezett találkozók, ahol a kutatóhálózat tagjai egy héten keresztül részletesen megbeszélhették az egyes kutatásokat (nemcsak a korpusznyelvészeti teendőket, hanem a lexicográfiai, oktatásügyi, illetve szervezési kérdéseket is). Sajnos az illyefalvi találkozók nem váltották be a hozzájuk fűzött kezdeti reményeket, mivel a három alkalom közül a 2004-ben örvidéki, muravidéki és horvátországi kutatóhelyekkel kiegészült kutatóhálózat egyikén sem tudott teljes létszámban részt venni. Így az első két találkozó után harmadik alkalommal a kutatóhálózatból már csak a szervezők voltak jelen.

publicisztika, szépirodalom, hivatalos nyelv, személyes közlések.

A sajtónyelvi alkorpusz összeállítása kiemelten fontos előkészületet kívánt. Egyrészt mivel a sajtónyelvi szövegek maguk is többféle sajtótermékből származnak (napilapok, ifjúsági lapok, női lapok, sportlapok stb.), így a belső arányokat is meg kellett állapítani; másrészt mivel a határon túli magyar lapok magyarországi lapokból, illetve hírügynökségektől is vesznek át cikkeket, s ezeket előzőleg ki kellett válogatni, hiszen nem magyarországi anyagok feldolgozását tűztük ki célul. A magyarországi sajtóanyag szűrését a későbbiekben elhagytuk, mivel ezek megőrzésével a szlovákiai magyar sajtó tényleges és nem megszürt anyaga kerül a szövegtárba. Ez a döntés valójában a Szlovákiai magyar korpusz önállóságát volt hivatott támogatni, hiszen ez a lépés a valós (és nem kipreparált) szlovákiai magyar sajtó (valamint a szlovákiai magyar korpusz) megjelenítését támogatja, szemben a gyűjtött szövegek nyelvváltoztatának lokális besorolásával.

Az Mnsz és így a Kmmnyk is a magyar nyelv jelenlegi állapotát kívánja rögzíteni. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a korpusz nem tartalmazhat rendszerváltás előtt keletkezett szövegeket. Ezt a követelményt nem minden alkorpusz esetében tartottuk be, mivel a szépirodalmi szövegek között vannak korábbi keletkezésűek is. (A hasonló követelményt a Magyar nemzeti szövegtár sem tartotta be, amit a gyűjtés és feldolgozás körülményessége miatt nem is lehet a szerkesztőknek felróni.) Ez azonban nem okoz értelmezési és szerkezeti gondot, mivel a szépirodalmi stílus „szabadsága” kortalan, illetve ez kevésbé változó, mint például a beszélt nyelvi.

A tudományos prózát tartalmazó alkorpusz összeállításának, gyűjtésének fő problémája, hogy a határon túli magyar tudományos élet gyakran többségi nyelven (és helyeken) folyik; például a szlovákiai magyar tudományos elitet alkotó réteg szlovák nyelvű munkahelyeken

dolgozik, illetve – általában – szlovák nyelvű lapokban szlovák nyelven publikál. Ezért a szigorúan tudományos ismérvek szerint írott szövegekből lényegesen kevesebb van, mint Magyarországon, valamint a tudományos ismeretterjesztő próza magasabb arányban van képviselve, mint a magyarországi mintában.

A határon túli magyar hivatali nyelvet (nyelvhasználatot) bemutató alkorpusz egyik alappillére a kutatóhálózat nyelvtervezési tevékenysége volt (például a Gramma Nyelvi Iroda nyelvtervezési és fordítótevékenysége). A hivatali nyelvhasználatot bemutató alkorpusz fejlődési dinamikája lassúbb, mint a többi alkorpuszé, mivel egyrészt a többi szövegtípushoz képest kevesebb szöveg születik, másrészt hivatalos jellegük miatt nehezebb ezekhez a szövegekhez hozzáférni.

A legösszetettebb és legmunkaigényesebb részfeladatot a beszélt nyelvi alkorpusz megszerkesztése jelentette. Első (és egyben legnagyobb) problémát a beszélt nyelvi szövegek alapos, ugyanakkor felhasználható lejegyzési útmutatójának elkészítése jelentette. Az egyes hangtani jelenségek lejegyzésénél ugyanis nemcsak a hanganyag lehető legárnyaltabb visszaadását kellett figyelembe venni, hanem a számítógép diktálta lehetőségeket, a minél könnyebb számítógépes lejegyzés feltételeit is folyamatosan szem előtt kell tartani. Így a lejegyzés nem lehetett olyan részletekbe menő, mint egy fonetikai vagy részletes nyelvjárási lejegyzés (nem is ez volt a cél), ám a hangzó nyelv legfőbb sajátosságait mindenképpen írásban is megpróbálta visszaadni. A beszélt nyelvi szövegek lejegyzési útmutatójának véglegesítése csak hosszadalmas és időigényes egyeztetések után fejeződött be.

A Szlovákiai magyar korpusz anyagának gyűjtését 2005 után is folytattuk. Célzott gyűjtéseink az alulreprezentált szövegtípusokra, azaz a hivatalos nyelvhasználatra, valamint a regionális sajtóra irányultak.

5 Megfelelő program (webrobot vagy crawler) írása elengedhetetlen feltétele az internetes adatgyűjtésnek. A program paramétereinek pontos beállításával a későbbi feldolgozás során értékes időt lehet megtakarítani.

Ma a nagy mennyiségű anyagok gyűjtésének legegyszerűbb és legkevesbé költséges, és nem utolsósorban leghatékonyabb módja az internetről történő letöltés⁵. Bár az anyaggyűjtés szempontjából az internet óriási előnyökkel jár, nem tudunk minden alkorpuszt megfelelő mennyiségben kiszolgálni. A legkevesebb internetes anyag a sajtónyelvi és a hivatali nyelvi alkorpuszban található. Fontos lépés volt az ismeretségen alapuló anyaggyűjtés, melynek köszönhetően a szépirodalmi és sajtónyelvi alkorpuszt bővítettük. Az anyaggyűjtés sajátos módja volt az „anyaggyártás”: mivel a Gramma Nyelvi Iroda a szlovákiai magyar hivatali nyelvváltozat egységesítésére („kodifikálására”) törekszik, illetve mivel az említett kodifikációs tevékenység leginkább az adott szöveg (általában típuszöveg) létrehozását jelenti, megfelelő alkalom volt az így létrehozott szövegek felhasználására.

A szövegek gyűjtése a hivatali nyelvhasználatot és a személyes közlést (amely magában foglalja a beszélt nyelvi szövegeket) bemutató alkorpuszok esetében a tervezettnél lassabban és nehezkesebben valósult meg. A két alkorpusz gyűjtésekor két-két alapvető problémába ütköztünk. A szlovákiai magyar hivatali nyelvhasználat (tulajdonképpen a határon túli magyar hivatalival általában) kapcsolatban fontos tudni, hogy a hivatali írásbeliség főként formanyomtatványok formájában van jelen, ezek pedig leggyakrabban a magyarországi nyomtatványok formahű átvételei. Ezek esetében tehát nem beszélhetünk önálló szlovákiai magyar hivatali nyelvről, mivel az nagyjából megegyezik a magyarországival (különbségek leginkább a közigazgatásban lehetnek – bár cél, hogy ahol lehet, a magyarországi nyelvhasználat felé közelítsünk). A magyarországi minta követése erősebben van jelen az írott nyelvváltozatban, mint a beszéltben, az írott nyelvváltozat jobban közelít a magyarországi standardhoz (a beszélt változat erősebben tükrözi a kétnyelvű beszédkörnyezetben élő kontaktusváltozatokat). A korpusz egy későbbi szakaszában (megfelelő mennyiségű anyag birtokában) érdemes

lenne különválasztani (és esetleg a lekérdezésnél figyelembe venni) az írott és egy beszélt hivatali nyelvet bemutató alkorpuszt. A kisebbségi régiók hivatali nyelvének egy másik sajátossága a megvalósulásuk sokfélesége. Mivel a hivatalos dokumentumok (legyen az fordítás vagy eredeti szöveg) kiadása nem centralizált (bár szlovákiai magyar viszonylatban a Gramma Nyelvi Irodával éppen az ellenkezőjét szeretnénk elérni), így gyakori jelenség egy régió belül is, hogy ugyanannak a dokumentumnak különböző településeken eltérő formája van. A kutatóhálózat egyik szerepe éppen a hivatalos dokumentumok, formanyomtatványok központosítása, a jogi-közigazgatási terminológia egységesítése és az adott régió magyar nyelvű hivatalos írásbeliségének kialakítása.

A beszélt nyelvi alkorpusz elkészítése a következő kérdéseket veti fel. A Magyar nemzeti szövegtár anyagaiból és elveiből kiindulva ennek az alkorpuszoknak tartalmaznia kellene egy élőnyelvi lejegyzéseket magában foglaló beszélt nyelvi részt, illetve a beszélt nyelvhez közelítő, gyors beszédfordulókból álló cseftórumok anyagát (ezt nevezhetjük személyes közlésnek is). Mivel a korpusz kezdeti szakaszában nem találtunk megfelelő fórumot, ezt a részt nem emeltük be a szlovákiai magyar korpuszba. Ennek pótlására valószínűleg a jövőben kerítünk sort.

További problémát jelent a százalékos arányok betartása is, hiszen ez nem minden alkorpusz esetében kivitelezhető. Az előzetes megállapodások értelmében az egyes határon túli alkorpuszok szerkezeti egységeinek (szépirodalom, tudományos próza, sajtó, hivatalos nyelv, személyes közlés) a határon túli korpusz egészére nézve legalább 10%-ot meg kellene haladniuk. Ez a 10%-os határ azonban nem minden alkorpusz esetében volt megvalósítható; főként a hivatalos nyelvváltozatot és a személyes közlést tartalmazó alkorpuszok esetében nem. Ennek oka, hogy a hivatalos nyelvet bemutató alkorpusz esetében nem találtunk megfelelő mennyiségű anyagot. Ezen a ponton

a nyelvi valóság nem felelt meg az eredeti elképzeléseknek, hiszen a kisebbség nem „termel” akkora mennyiségű hivatalos iratot, mint az elvárható lenne, illetve ennek összetétele is – a magyarországi mintához viszonyítva –, a tudományos prózához hasonlóan, kevésbé hivatalos anyagokkal van vegyítve. Átmenetileg problémát jelent a személyes közlések alkorpusza is: ennek ugyanis legalább két részből kellene állnia: egyik része a gyors beszéd-fordulókából álló csetfórumok szövege, a másik a beszélt nyelvi szövegek lejegyzett változata. A határon túli magyar csetfórumok a magyarországiakhoz képest alulreprezentáltak, így nehezebb a kellő (arányaiban megfelelő) mennyiségű szöveget összegyűjteni. A beszélt nyelvi szövegek folyamatosan bővíthetők, de csupán azután, hogy az irodák kellő gyakorlatot szereztek a lejegyzési útmutató használatában. Így a 10% elméletileg elérhető (vagy inkább csak elképzelhető), ám mivel a többi alkorpusz is gyarapszik, ennek esélye egyre kevesebb (a hivatalos nyelvi szövegek esetében inkább elképzelhetetlen).

A már összegyűjtött anyag feldolgozása a Termini Kutatóhálózat részéről valójában csupán az összegyűjtött szövegek XML-annotációját jelentette (ami nem más, mint a meglévő szövegek „felcímkézése” a megfelelő XML attribútumokkal). A kezdetekkor még nehézkesen működő folyamat némi programozói tudás megszerzésével jól ütemezhetővé és gyorsá vált. Az annotálás folyamata az automatizálás után olyannyira felgyorsult, hogy gyakran a fájlokhoz (szövegekhez) tartozó fejléc kitöltése időigényesebb feladatnak bizonyult. A Nyelvtudományi Intézetben az XML-szövegeket morfoszintaktikai kódokkal látták el: minden szóalak mellé felkerült a megfelelő morfoszintaktikai kód. A kódolást a MorphoLogic Kft.-ben kifejlesztett HUMOR (High-Speed Unification Morphology) morfológiai elemző-program végzi: a program lényege, hogy szótár és nyelvtan segítségével felismeri (elemzi vagy adott esetben generálja) az adott szóalakokat. Mivel a program nem rendelkezik szemantikai

ismeretekkel, így általában egy-egy szóinak több elemzését is létrehozza.

Például: ultramarinkék

- a) ultramarin[*főnév*]+kék[*főnév*]
- b) ultra[*főnév*]+mar[*főnév*]+i/-i
képző]+nk[*birtokos személyjel*]+
ék [képző]+ [*nominativus*]).

Ezek a szóalak-homonimák többségében azonban még a morfológiában kezelhetők, sőt a szövegszintaxis ismeretében (vagy statisztikai módszerekkel) általában majdnem teljes mértékben egyértelműsíthetők (a HUMOR program működéséről és az elemzés folyamatáról l. még Novák 2003, Novák–M. Pintér 2006, a Nyelvtudományi Intézetben végzett feladatokról bővebben http://corpus.nytud.hu/kmmk/final_report.html)

A Termini Kutatóhálózat által végzett alapkódolás az egyes régiókban eltérő gyorsasággal, eltérő módszerekkel, illetve eltérő számítógépes programokkal valósult meg. (A végeredmény azonban minden kutatóállomáson azonos volt: ez garantálta az egységes kimenetet.) Az eltérő módszerek természetesen később a munkafolyamatban eltérő problémákat okoztak. Ezek megvitatásával és megoldásával több csatornán próbálkoztunk. Erre szolgáltak a már említett korpusznyelvészeti tréningek, továbbá az irodák közös megbeszélései, az illyefalvi találkozók, illetve tájékoztató céllal jött létre az Mnsz határon túli korpuszáinak honlapja (<http://corpus.nytud.hu/mnszworkshop/index.html>).

A 2005-ös megjelenés és lezárás után a gyűjtések és feldolgozások tovább folytatódtak, így a már lezárt gyűjtés folyamán kialakult struktúra (szépirodalom, tudományos próza, publicisztika, hivatalos szövegek, személyes közlés) megőrzésével igyekeztünk az első szakasz lezárta után meglévő proporcionális egyenetlenségeket csökkenteni. Az elemzett szöveg leginkább morfológiai kutatásokat tesz lehetővé, mivel az elemző korlátaiból fakadóan elsődlegesen csak morfológiai kódolás történt

meg (bár az elemző magát morfoszintaktikai elemzőnek nevezi).

Az alábbi táblázatok összegzik a szlovákiai magyar korpusz (azaz a Magyar nemzeti szövegtár részeként lekérdezhető szlovákiai magyar alkorpusz) főbb statisztikai tulajdonságait. Mivel a korpusz a Kmmnyk részeként jött létre, hasonlítási alapként annak ugyanazon statisztikáit is közlöm⁶:

kihasználtsága is. A korszerűsödés természetesen hatással lesz az Mnsz részeként működő szlovákiai magyar korpuszra is.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR ÉLŐ-NYELVI KORPUSZ

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz gyűjtései során, annak különálló részeként

	Összes szövegegység			Összes bekezdés			Összes mondat		
	Kmmnyk	Fv	%	Kmmnyk	Fv	%	Kmmnyk	Fv	%
személyes		0	0	16120	0	0	64136	0	0
tudományos	3801	2509	66,01	105573	39349	37,27	302283	130781	43,26
sajtó	8453	1168	13,82	82111	18838	22,94	232024	49349	21,27
szépirodalom	3433	1226	35,71	83952	37162	44,27	226784	110153	48,57
hivatalos	2700	642	23,78	33303	8394	25,20	62590	11037	17,63
összes	18387	5545	30,16	321059	103743	32,31	887817	301320	33,94

	Összes szavak			Összes központosítás		
	Kmmnyk	Fv	%	Kmmnyk	Fv	%
személyes	780969	0	0	206260	0	0
tudományos	4972646	2286044	45,97	1043464	473462	45,37
sajtó	3444277	637498	18,51	683707	131258	19,20
szépirodalom	2710658	1353586	49,94	657552	329063	50,04
hivatalos	1031175	155369	15,07	202735	29277	14,44
összes	12939725	4432497	34,25	2793718	963060	34,47

A Magyar nemzeti szövegtár, ahogyan annak ht-korpusza is várhatóan megújul az MTA Nyelv-tudományi Intézete által koordinált CESAR (Central and South-east European Resources) pályázat jóvoltából. A pályázat egyik célja az Mnsz megújítása, kibővítése, illetve az új korpusz elemzőinek összehangolása. A megújuló korpuszon immár nem csak morfológiai, hanem bővebb szintaktikai, lexikológiai, illetve szemantikai elemzések is elvégezhetőek és elérhetőek lesznek, így várhatóan szélesedik annak

kezdünk építeni egy beszélt nyelvi szövegekből álló adatbázist, mely az élőnyelvi kutatásokat lett volna hivatott elősegíteni. A hanganyaggal párosított élőnyelvi átiratok nyelvi anyaga lefedi Szlovákia teljes magyar nyelvterületét. A több évig tartó gyűjtés és gondos lejegyzés a pozsonyi Comenius Egyetem magyar szakos hallgatói által készült. A hanganyag átirásakor nem lehetett a hanganyag lehető legárnyaltabb leírására törekedni, mivel egyrészt figyelembe kellett venni számítógép

6 A táblázatban jelzett „összes szövegegység” alatt az adott szövegre jellemző szerkezeti alapegységet, (sajtóanyagban egy cikk, gyűjteményes kötetben egy rész stb.), az „összes bekezdés” alatt a célkorpuszokban előforduló bekezdéseket, bekezdés jellegű egységeket (pl. beszélgetés egyes fordulói), az „összes mondat” a célkorpuszokban előforduló mondatokat, az „összes szavak” a célkorpuszokban előforduló szavakat az „összes központosítás” a célkorpuszokban előforduló összes központosítást (vessző, pont, kérdőjel stb.) jelentik. A Kmmnyk a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpuszt, az Fv pedig a szlovákiai magyar alkorpuszt jelenti.

diktálta lehetőségeket, és az XML-feldolgozás által diktált minél könnyebb számítógépes keresés feltételeit is (elsősorban a lejegyző szempontjából). Így az elkészült átiratok nem lehetettek olyan részletekbe menők, mint egy fonetikai lejegyzés, ám a hangzó nyelv legfőbb sajátosságait mindenképpen írásban is megpróbálják visszaadni. A beszélt nyelvi szövegek lejegyzéséhez készült útmutató önmagában is komoly értéket képvisel (lásd Lanstyák 2004). A korpusz véglegesítése a meglévő szövegek XML-konverzióját (és az XML-szövegek belső struktúráját megszabó DTD – Document Type Definition – megírását), illetve egy – többféle szempontot figyelembe vevő – lekérdezőfelület elkészítését jelentené.

Az élőnyelvi alkorpusz a ht korpusz sajátos természetű problémája. A probléma alapját az élőnyelvi szövegek lejegyzését elősegítő egységesített lejegyzési útmutató elkészítésének csúszása jelentette. A kutatóhálózat megbeszéléseiről készült emlékeztetők tanúsága szerint már 2002 májusában szó esett az élőnyelvi lejegyzés elkészítéséről, az arra szóló megbízásról. Ez kommunikációs és egyéb (szervezési) problémák miatt sajnos csak 2005 decemberében készült el. Az élőnyelvi szövegek lejegyzésének esszenciája az egységes kódolás. Az alkorpusz létrehozásának csak akkor van értelme, ha minden régióban azonos minta alapján történik a lejegyzés. Mivel az összes határon túli régió egy közös szövegtár anyagát bővíti, ezért a régiókban készülő anyagok végső formátumának kivétel nélkül azonosnak kell lenniük, hogy a szövegekben történő egységes kereshetőséget biztosítsák. Ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha előzőleg a szövegek azonos rendszer alapján voltak kódolva. Ilyen megfontolásból tehát különböző kódolási minták használatának nem lett volna értelme: pontosan a határon túli korpusz alap gondolatát, a különböző régiók nyelvi anyagában történő egységes keresést akadályoznák meg. Ez természetesen még nem zárja ki az egyes irodákban felmerülő, az alapkódoláson túli további, speciális kódolást, mivel minden iroda saját

akarata szerint tovább kódolhatja a szövegeket. Az alapkódolásnál részletesebb anyag sorsa azonban mindmáig nincs tisztázva.

Az egységes lejegyzési útmutató elkészítésében minden iroda szabad kezét kapott. A lejegyzendő hangtani jelenségek összeállítása feladata lett volna minden irodának: a közös megegyezések értelmében elsődlegesen egy nyers változat készült volna el, amely tartalmazta volna az irodák által fontosnak tartott élőnyelvi jelenségek lejegyzésére vonatkozó javaslatokat. Az irodák által összeállított lejegyzési útmutatót később Kassai Ilona egységesítette volna. Sajnos, sorozatos félreértések miatt a lejegyzési útmutató összeállításának ez a terve nem valósult meg. A kutatóhálózatból – Lanstyák István munkájának köszönhetően – csupán a Gramma Nyelvi Iroda tette meg javaslatát. Mivel a Lanstyák által összeállított kódolási útmutató (ennek egy korábbi változatát l. Lanstyák 2004: 181–185) hosszúnak és bonyolultnak bizonyult, ezért a Gramma Nyelvi Iroda előállt egy rövidebb és számítógépes szempontokat is figyelembe vevő javaslattal. A többi iroda közül később csupán a vajdaságiak tettek javaslatot (Rajslí 2004: 65), azonban ez nem felelt meg az előzőleg meghatározott követelményeknek. Az általuk készített útmutató inkább dialektológiai leírás volt, amely a vajdasági nyelvváltozatok sajátos elemeinek leírását célozta meg. Mivel így a szövegtárral foglalkozó négy régióból csupán egyikük javaslata volt használható, a szervezők Kassai Ilonát kérték fel egy alkalmazható lejegyzési útmutató elkészítésére. Kassai 2006 elejére készítette el az útmutatót, mely nagy részben a már említett Lanstyák István által készített lejegyzési útmutatóra épült.

Az élőnyelvi szövegek lejegyzésének problémája 2005-ig, azaz a szövegtár lezártáig napirenden volt az irodák találkozóin. Végso megoldásként az irodák és az MTA Nyelvtudományi Intézete abban állapodtak meg, hogy amíg a lejegyzést végzők nem kapnak közös lejegyzési útmutatót (ami végül nem is valósult meg), az időközben már lejegyzett szövegeket

standard helyesírással lejegyezzük, s ebből kell majd a későbbi annotált szöveget elkészíteni (a standard helyesírást annak egységes jellege miatt választottuk).

A kódolás formája mellett egyezség született a lejegyzendő szöveg típusait illetően is. A meg egyezés szerint a(z) (el)készülő beszélt nyelvi szövegeknek a következő struktúrát kell alkotnia, valamint a következő tulajdonságokkal kell.⁷

1. A lejegyzendő hangfelvételek nem lehetnek az 1990-es éveknél korábbiak.
2. A standard mellett dialektusoknak is helyet kell adni a hangfelvételek között, ezek a dialektusok azonban csupán a főbb nyelvjárási területeket képviselhetik. A korpuszba kerülő egyes dialektusok arányát az azokat beszélők arányából kell kiszámolni. A nyelvjárási hanganyagoknak nemcsak informális beszélgetéseket, hanem formális regisztereket is kell tartalmaznia (pl. ritualizált szövegeket, élettörténeteket). A nyelvjárási szövegek az összanyag legfeljebb 40–50%-át tehetik ki.
3. A felvételek között formális (pl. műszaki, orvosi, humán szövegek; konferenciák, prédikáció, tanári magyarázat, politikai nyilatkozat, önkormányzati ülés) és informális regiszterekhez tartozó standardhoz közelítő szövegek is legyenek. A dialogikus és informális regisztereknek kell többségben lenniük, az összes 70–80%-át kell alkotniuk.
4. Kétnyelvűségi típusok: a magyardomináns kétnyelvű beszélőktől származó hangfelvételek az anyag 40–50%-át, az államnyelvi domináns beszélőktől származó felvételek az anyag 35%-át, egynyelvű beszélők hanganyagának az egész 15%-át kell alkotnia.
5. Az adatközlők kiválasztásának szempontjait hierarchizálni kell.
6. Korcsoportok: gyerekekre és idős adatközlőkre is szükség van. A gyerekek képvisel-

hetik az informális, egynyelvű, az idősek a nyelvjárási beszélőket.

7. Az egyes digitalizált hangfájlokhoz és a hozzájuk tartozó lejegyzett szöveghez csatolni kell fejléct is, amit (a korpusz többi anyagához hasonlóan) külön fájlban kell tárolni. Ennek a fejlécnek a következő adatokat kellene tartalmaznia (ehhez el kell készíteni a megfelelő dtd-t): a felvétel időpontja, a felvételt készítő személy neve; az adatközlő neve, neme, életkora, foglalkozása, születési helye, lakóhelye, hol élt többet: városban/faluban, családi állapota; az általa elsajátított nyelvek, a családjában használt nyelvek; téma, szituáció, a jelen levő személyek száma, azok és az adatközlő közti viszony jellege; rádióban elhangzott felvételek esetében: élő műsor vagy felvett műsor, nyers vagy javított felvétel; a hangfájl helye a számítógépen (annak elérési mutatója), a fájl formátuma, a fájl száma.

Ott, ahol lehetett, igyekeztük az egyes szöveg-típusok százalékos arányát is meghatározni. Mivel tisztában voltunk vele, hogy az arányok betartása nehéz feladat, ezért úgy határoztunk, hogy a megállapított arányoktól minden iroda 10%-kal eltérhet.

A beszélt nyelvi korpusz jelenleg a http://corpus.nyud.hu/kmmk/gr_sound.html címen érhető el. A feldolgozott beszélt nyelvi korpusz jelenleg 14, a szlovákiai magyar nyelvváltozatot bemutató hanganyagot dolgoz fel. Az átiratok mellett a korpusz tartalmazza a hanganyagot, valamint a lejegyzett beszéd XML-átíratát is. A webes felületen egyebek mellett informálódhatunk a nyelvi interjúk felvételének körülményéről, valamint az adatközlő és terepmunkás nyelvi háttéréről is. A részletes lejegyzési mutatónak köszönhetően az érdeklődő olvasó mélyebb betekintést kaphat a szlovákiai magyar beszélt nyelvi standardról, illetve összevetést készíthet a kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyar

7 Az alábbi felsorolás a 2005-ös illyefalvi megbeszélésen született, s tudomásom szerint ezek betartása irodánként eltérő volt.

nyelvváltozatokkal (a lejegyzett anyag nagysága természetesen nem elegendő messzemenő következtetések levonására). A lejegyzett hanganyag nem része a Magyar nemzeti szövegtárnak, így lekérdezni sem lehet – sajnos nem rendelkezik lekérdezőfelülettel. A meglévő anyagot (a hanganyagot és az átiratot egyaránt) bővíteni kellene – főként a teljesség igénye, azaz a megállapodott szerkezeti és minőségi tulajdonságok felé. A fejlesztésnek ki kellene terjednie felhasználhatóság megkönnyítésére is: a használatot nagyban megkönnyítené egy lekérdező program kifejlesztése. Mindez azonban elsősorban pályázati lehetőségek és pénz kérdése, ám remélhetően a közeljövőben a fejlesztések ebbe az irányba is elindulnak.

A jelenleg elérhető szlovákiai magyar beszélt nyelvi korpusz a következő statisztikai tulajdonságokkal rendelkezik:

hanganyag kódja	xml-kódolt szószám	összes hang	lejegyzett hang
GR001	5860	61.16	32.24
GR002	5682	64.33	31.25
GR003	5499	51.22	36.17
GR004	3976	56.37	28.54
GR005	4011	54.20	23.59
GR006	6570	61.37	33.06
GR007	5305	84.54	11.40
GR008	7064	51.57	43.32
GR009	4966	81.01	32.25
GR010	7636	54.34	46.00
GR011	5086	28.50	28.50
GR012	4295	65.05	25.55
GR013	5118	52.50	39.35
GR014	4308	68.39	26.29
	75376	kb. 14 óra	kb. 7 óra

TEMATIKUS, EGY- ÉS TÖBB- NYELVŰ SZÓJEGYZÉKEK

A Gramma Nyelvi Iroda adatbázis-építő tevékenységének másik ága – az annotált korpuszok – mellett, a néhány száz vagy ezer szóból (tokenből) álló kisebb méretű szójegyzékek elkészítése, valamint adatbázisba rendezése. A különféle témakörökben készült és folyamatosan bővülő szójegyzékek közt megtalálhatóak úgy az egynyelvűek, mint a kétnyelvűek

(magyar–szlovák). Az elkészült szójegyzékek egyrészt a Gramma Nyelvi Iroda partnerintézményeivel közösen indított projektek párhuzamosított listáiként (egynyelvűek), másrészt speciálisan a szlovákiai magyar beszélőközösség számára készültek (többnyelvűek).

A szójegyzékek között sajátos szlovákiai magyar értéket képviselnek a többnyelvű, speciális szójegyzék, amelyek a szlovákiai magyar felhasználóknak készültek (szlovákról magyarra fordítva készültek el). Ezek kidolgozását elsősorban valós igények kezdeményezték, így fokozatos bővülésük is a felmerülő igények fényében valósul majd meg. A szójegyzékek anyagát nemcsak a szélesebb közönség, hanem a készülő szlovák–magyar nagyszótár is felhasználja. Az elkészült két- és háromnyelvű szójegyzékek megtalálhatók a Gramma Nyelvi Iroda honlapján a „Szójegyzékek” menüpont

alatt. A közzétett szójegyzékek a következő témákban készültek el: papír-írószer (szerkesztője Szabó Mihály Gizella), bank és pénzügy (szerkesztője Szabó Mihály Gizella), közigazgatási-jogi terminológia (szerkesztője Szabó Mihály Gizella), dísznövények, kerti növények (szerkesztője Szabó Mihály Gizella), foglalkozásnevek szójegyzéke (szerkesztője Misad Katalin), valamint a régiókban honos madarak szlovák–latin–magyar szójegyzéke (szerkesztője Szabó Mihály Gizella).

Minta a lejegyzett szövegből:

A: Az benne azér <=>azért> mer <=>mert> sok hátér írtam
 T: (nevet) (,)
 A: Úgyhogy (,)
 T: És amőgy mi éjság valma <=>szütem> ? (,)
 A: Tegnap írtam apócsi-ot nem tudom <=>adom> meséltem e hogy fogok írni ?
 T: Elmélettel hogy fogok írni ígek +?
 A: Kétszázharvan oldalból <=>oldalból> írtam (,) Úgyhogy elég sok volt. Egész szütemben ami most voltam a () Mindezzentekébe volt sokat kapunk itt fő kezd kóddon az kellett szóba menni mer <=>mert> kapunk <=>elavult> volna (,) Úgyhogy akik kéteiről vannak hogy hami tudjanak ismami (,) S egész idő alatt tanulom Na azér <=>azért> nem egész idő alatt de sokat tanulom (,) Úgyhogy (,) Elegenden is volt én az estékomból írtam (,) szütem nem tudtam rábeszélni magam hogy valamit csúlljak nekem már annyira eletem volt belőle (,) Mer <=>mert> az tanulod négy-öt napig tudod () és aztán már az mondog <=>azt mondog hogy> elég () Már mindentel jött ki () Önmaga <=>ammarum> () Mivel (,)
 T: Hát igen az az sok () Példá () látnyilag egy rövid időben belül annyira ártam (,) meg megtanultam is az <=>hangsúly>
 A: /-És hátha / mer <=>mert> én ártam mondom fogom tanulni fogom tanulni és tízenyőkből () amiből most írtam az a kétszáz () negyven oldal az tízenyőkből kapóda (,) vagy kétszázharvan vagy annyira az (,) s három kapóda-t írtam át Tud <=>tudod> még mondom fogom mindig tanulni de hát egy hét alatt átvesszük negyven oldalát és tanul meg tudod nem egyszerű () Úgyhogy (,) Legyen olyan hogy egész nap képzeld el hogy egész szütemben minden hátféleg tanulom hogyha akarom mindig tanulni ()
 T: Persze ()
 A: S elég nehéz () Úgyhogy (,) nem mondom <=>mondom> És írtam azt a <=>apócsi-ot> (,) Úgy volt hogy volt először () tíz ilyen <=>szem> <=>válat> (,) s abból azt nem <=>tudom> mer <=>mert> azt mindjárt kijavítom mer <=>mert> két részben írtam Először írtam a <=>szemkérdezőket> és aztán az amit nekünk kellett írni hogy ilyen ártam rajzolt (,) S azt mindjárt kijavította mer <=>mert> oda csak oda kellett írni kapunk ilyen papírt hogy néz meg mindeztova plé kell magadat írni gondoltam ártam is így van Nem?
 T: Igen igen persze (,)
 A: Hát És () oo csak odátartott volt egy két <=>kerde> három négy szóval ott volt és betű egyből <=>egyből> tiszta (,) és oda kellett csak írni hogy s há az é meg így úgyhogy () nem volt sem <=>nyano> <=>nébe> <=>lindó> el is mondtam mer <=>mert> (,) ugye ott elmondtam (,) Volt kapunk határidő kértam <=>kérdés> mer <=>mert> ahaz <=>szütem> van ilyen könyvünk (,)
 T: Igen +?

Minta a hang- és szóanyag minőségi és mennyiségi tulajdonságairól:

		Terminál típusa:	Intérgy	
		Regisztrációs hely:	Dunaszekcső	
		Regisztrációs idő:	2004/11/07	
		Adatbázis ID (szóanyagazonosító):	a/13/A	
		Terminálazonosító (szóanyagazonosító):	a/13/M.E	
44:37	45:70 szék	Terminál típusa:	HTML formátumban (megjegyzés: 33.06-ig)	

Bár a fenti listák szabadon használhatók, használatukat nem a könnyedség és az ergonómia jellemzi. Sajnos mindegyik szójegyzék egy MS Wordből generált különálló oldal, így a tartalomban való keresés csak a használó böngészőjének keresőjével lehetséges. Hasznos lenne egy közös lekérdezőfelület létrehozása, amely valamelyest átláthatóbbá tenné a listákat és megkönnyebbitené a bennük történő böngészést. A listák (és az egyes tételek) annotálása lehetővé tenné azok együttes kereshetőségét, vagy akár közös felületen történő bemutatását.

A Gramma Nyelvi Irodában készült szójegyzékek másik típusa a lexikográfiai céllal készült egynyelvű szójegyzékek. Ezek a listák célzottan a Magyarországon szerkesztett és kiadott, a magyar nyelvet bemutató szótárakba készültek – egyszerre a Termini Kutatóhálózat többi irodájával. Ezek a listák – sajnos – nem publikusak, bár a közeljövőben elképzelhető ezek közös felületen történő megjelenítése is. Bár az iroda által készített listákat nem minden szótár fogadta el módosítás nélkül, mégis érdemes lenne publikálni, mivel a nyelv iránt

érdeklődők képet kaphatnának arról, hogy a magyar nyelv szlovákiai változatainak mely szavai „szótárérettek”, milyen szavak kereül(het)tek (volna) be a magyarországi kiadású szótárakba (itt is hangsúlyoznám egy közös felületen történő megjelenítés és pontosan megszerkesztett szűrők elkészítésének fontosságát – ahol például külön ki lehetne listázni a szótárakban megjelent és nem megjelent szavakat). Az említett szólisták – valójában kész szócikkek és szólisták – szerkezetileg különböznek egymástól, mivel mindenkor az aktuális szótár mikrostruktúráját követik. A csoportba tartozó jegyzékek a következők: a Magyar értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadásának (Éksz. 2003) szlovákiai vonatkozású szócikkei az Osiris Kiadó Helyesírás (Laczkó – Mártonfi 2004) szlovákiai vonatkozású szócikkei, a készülő Magyar helyesírás szabályaiba szánt szavak, az Osiris Kiadó idegen szavak szótárának (Tolcsvai Nagy 2007) szlovákiai vonatkozású szócikkei, a Tinta Kiadó Értelmező kéziszótár+ (Eöry szerk. 2007), valamint Magyar értelmező szótár diákoknak (Eöry 2010) szlovákiai vonatkozású szócikkei.

A tematikus egynyelvű szójegyzékek közé tartoznak a különféle céllal összeállított földrajzi nevek listái (a listák készítésének céljával bővebben a Helyesírás rész foglalkozik). Egyike a helyesírási szótár, illetve a helynévanyag egyértelműsítése céljából összeállítandó lista, amelynek szerkesztése a tanulmány írása alatt is zajlik. Ugyancsak helynevekből álló lista (bár nem kodifikációs szándékkal készült) az MS Office Word szövegszerkesztő szótárába készült szólista, amely végül a Microsoft termékcsaládba (csupán önálló modulként létezik a fejlesztőknél).

A TERMINI MAGYAR–MAGYAR SZÓTÁR ÉS ADATBÁZIS⁸

Az iroda kurrens – és folyamatosan bővülő – adatbázisai közé sorolható a (partnerintézményekkel együtt készített) *Termini magyar-magyar szótár és adatbázis* (vagy „ht-online”), a határon túli magyar nyelvvaltozatok közhasználatú szókészletilei elemei – szavai és állandósult szókapcsolatai – közül azokat tartalmazza, amelyeknek legalább az egyik tagja idegen eredetű szó. Ilyen értelemben a szótár felfogható egyfajta „idegen szavak szótárának” is. A szótárban található szavak számottevő része a másodnyelvi ország államnyelvéből származó kölcsönszó. Így valójában a Termini Magyar-magyar szótár az egyetlen olyan szótár, ahol a határon túli, azaz a ht-elemek vannak többségben a közmagyarral szemben. Ebből (is) eredően egyik fő célja, hogy anyagot szolgáltatson más, a magyar standardot bemutató, Magyarországon készült szótáraknak (például a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette idegen szavak szótárának vagy az Eöry Vilma szerkesztette Értelmező szótár +-nak).

A szótár (amely egy SQML adatbázisra épül) bizonyos értelemben egyfajta „idegen szavak szótára”, amely mögött gazdag példanyag áll. A lexikográfiai célokra készült adatbázis a határon túli nyelvvaltozatok tudományos kutatásának forrása, illetve eszköze, ezért olyan jelöléseket is tartalmaz, amelyeket esetleg a hétköznapi használó fölöslegesnek tart, az anyag tudományos hasznosíthatóságát viszont nagyban növelik. Az adatbázisban a címszavak annotáltsága többféle kutatást tesz lehetővé. Egyik legnagyobb érdeme az SQML adatbázisra épülő (és igények szerint folyamatosan változó, bővülő) keresőfelület, amely különféle lekérdezésekre, így kutatásokra nyújt lehetőséget.

⁸ A Termini magyar-magyar szótár munkálatairól bővebben lásd Lanstyák 2009, Lanstyák et al. 2010. A további vonatkozó irodalmat l. ott.

A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis állapota⁹

3918 címszó 2011. december 29-i állapot									
Fv	Er	Va	Hv	Mv	Ka	Öv	Hu	Km	besorolás nélkül
2255	1674	1258	903	1253	1165	886	124	4	51

A címszavak szófaji megoszlása gyakorisági sorrendben:

2822	főnév	17	mondatszó	3	hiányos mondat
281	melléknév	13	tárgyas és tárgyatlan ige	2	számnév
263	névszói szerkezet	13	főnév és melléknév	2	befejezett melléknévi
208	tárgyas ige	11	határozószó		igenév
122	tárgyatlan ige	9	tárgyatlan és tárgyas ige	2	előtag
88	besorolás nélkül	5	mutatószó	1	indulatszó
31	igei szerkezet	4	mondat	1	igenévi szerkezet
20	szókapcsolat	3	melléknév és főnév		

A Termini Magyar-magyar szótár – szerencsére – folyamatosan bővül, így az alább közölt statisztika csupán az aktuális állapotot tükrözi, amely azonban bizonyos tendenciák megállapítására (például a szófaji megosztás, vagy regionális megosztottság) elegendő.

A magyar nyelv határon túli nyelvváltozatainak az elsősorban egymástól és a magyar nyelv standard változatától való különbözősége elsősorban lexikai vonatkozású. Annak ellenére, hogy a Kárpát-medencei kisebbségben élő magyarság nyelvével, nyelvhasználatával monográfiák is foglalkoznak, a nyelvre és nyelvészetre fogékony nem nyelvész közönség leginkább a határtalanításnak nevezett folyamat révén hallhatott az említett nyelvváltozatokról. A határtalanítás fő célja legitimizálni a határon

túli nyelvváltozatokat, azok szóképzleti elemeit és elérni azt, hogy a Magyarországon készült szótárak ne úgy nézzenek a magyar nyelvre, mint amit csak Magyarország határain belül használnak¹⁰. Lanstyák István – a nyelvi határtalanítás mozgatórugója és „atyja” – a következőképpen foglalja össze a folyamat lényegét:

„A határtalanítás, ez a sokak számára még furcsán, idegenül csengő szó azokat a nyelvészeti – jelenleg leginkább lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti – munkálatokat jelenti, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, azaz a címük szerint a »magyar« nyelvet vagy annak valamely rész-

9 A táblázatban használt rövidítések a következőt jelentik: Fv: szlovákiai (felvidéki) magyar nyelvváltozatok, Er: romániai (erdélyi) magyar nyelvváltozatok, Va: jugoszláviai (vajdasági) magyar nyelvváltozatok, Hv: horvátországi (drávaszögi) magyar nyelvváltozatok, Mv: szlovéniai (muravidéki) magyar nyelvváltozatok, Ka: ukrainai (kárpátaljai) magyar nyelvváltozatok, Öv: ausztriai (örvidéki) magyar nyelvváltozatok, Hu: magyarországi magyar nyelvváltozatok, Km: közmagyar nyelvváltozatok.

10 Érdekes álláspont egy nyelvész szempontjából, hogy az általa és több millió ember által használt nyelvváltozat(ok) legitimizálásáról kell beszélnie. A sok évtizedes egyközpontú, standardközpontú nyelvszemlélet hatása mind a mai napig érezhető egyrészt a laikus nyelvészkedők vagy egyetemi hallgatók, másrészt komoly tudású és magas rangú nyelvészek között is.

rendszerét bemutató kiadványok (értelmező szótárak, idegen szavak szótárai, helyesírási szótárak és a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, névszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, nyelvtanok, helyesírási, nyelvhasználati, stilisztikai kézikönyvek stb.) – címükkel összhangban – ne a *magyarországi* magyar nyelvvel foglalkozzanak, hanem az *egyetemes magyar nyelvvel*, amely a magyarországi magyar nyelvváltozaton kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélők közössége által beszélt nyelvváltozatokat is.”

(<http://ht.nytud.hu/htonline/present.php?action=hatartalanitas>)

A szótárról bővebben a <http://ht.nytud.hu/htonline/present.php?action=bemutatas> honlapon lehet olvasni, jelen írásban a meglévő anyagok kihasználásának módját, a lekérdezőfelület működését, a lekérdezés nyújtotta lehetőségeket foglalom össze. Az adatbázis különféle összetettségű kereséseket tesz lehetővé, amelyek kimeneteként különböző összetettségű szócikkeket kapunk. A keresés lehetőséget nyújt a szócikk összes elemének lekérdezésére, a szócikk elemei alapján történő szócikklista generálására

A keresés mellett, hogy bemutatja az egyes régiók sajátos szókészletét, lehetőséget nyújt az egyes régiók közti összehasonlításra. A mindenki által szabadon (regisztráció után) elérhető keresőfelület összetettsége elsősorban a fejlesztők és a nyelvészek igényeit hivatott kielégíteni. Mivel az adatbázis főként lexikográfiai igényeknek akar megfelelni, felhasználása elsősorban nem a moduláris lekérdezésben és az érdeklődők igényeinek kiszolgálásában mutatkozik meg. A szótárra alakítható adatbázis feladata elsősorban a magyar nyelv standard változatát bemutató lexikográfiai munkákba történő adatszolgáltatás. Szerkesztőinek célja éppen ezért egy – a lehető legaprólékosabban kidolgozott – bonyolult struktúrával rendelke-

ző szócikkek írása. A valós nyelvhasználaton alapuló, és több példamondatot tartalmazó szócikkek kihasználása az írandó papírszótárak mikrostruktúrájához igazodik. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis megfelelő módon kidolgozott szóanyagot biztosít a jövő szótárainak (mint ahogy tette ezt már a fentebb említett szótárak esetében).

Mivel a ht-online egyelőre kizárólag elektronikus formában létezik (ez biztosítja az állandó fejleszthetőséget és naprakészséget), lehetőség van a címszót illusztráló példamondatgyűjtemény folyamatos frissítésére és bővítésére. A példamondatok „valódiságát” mi sem bizonyítja jobban, hogy túlnyomó többségük az internetről (vagy könyvből, szótárból) begyűjtött példa (így a példamondatok is különböző típusokba sorolhatók, pl. metanyelvi értelemben használt példamondatok, spontán nyelvhasználat példái). A szerkesztők a szótárban előforduló példák visszakereshetőségének biztosítását azok forrásának megjelölésével garantálják. Könyves példamondat esetében a visszakereshetőség egyszerűen megoldható, viszont az internetes példák esetében félé, hogy a szótárban előforduló példamondat (valójában az azt tartalmazó szöveg) más helyre költözött, vagy a honlap üzemeltetője törölte azt. Mivel az értékes élőnyelvi példaanyag „eltűnése” nagy veszteség lenne, illetve azok forrásának megváltoztatása hiteltelenné tenné a példamondat valódiságát, úgy döntöttünk, hogy az adatbázisban előforduló példamondatokat tartalmazó weblapokat begyűjtjük, illetve a hivatkozásokat pontosítjuk (jelen állapotban a webes hivatkozások nem a pontos oldalra, csak magára a honlapra utalnak). Így a szótár mögött már nem csak egy gondosan megtervezett és felépített adatbázis, hanem egy, a határon túli magyar nyelvváltozatokat felölelő szöveggyűjtemény állna. Ezt a későbbiekben további fejlesztésekkel annotált és lekérdezhető korpuszá lehetne fejleszteni.

A Termini magyar-magyar szótár és adatbázis lekérdezőfelülete

Szótár generálása

Időszak

Kézdő dátum: Végző dátum:

A kezdő és végző dátum formátuma például: 2008. 01. 02., ha nem ír be dátumot egy mezőbe, akkor a program a lehető leghosszabb intervallumot veszi figyelembe.

Keresés

☒ Összes szócikk generálása a(z) betű és betű között

☐ Belső megjegyzésekkel ellátott szócikkek

☐ Külső megjegyzésekkel ellátott szócikkek

☐ Fejlesztési ártal módosított szócikkek

☐ Felhasználói ártal módosított szócikkek

☐ Konstruált példamondatokat tartalmazó szócikkek

☐ Hállyzó adatai tartalmazó szócikkek

☐ Az egyes régiók szócikkei

☐ Stílaminták:

és

regiók: összes régió szerinti szócikkek

☐ Regiók szócikkei: összes régió szerint

☐ Adott fogalomkörbe minősített jelentéssel rendelkező szócikkek megjelenítése:

állatok

☐ Címző, szóty, nyelvtani aprók, felsővezetés

☐ Régiók területének: szócikkek és

regió szerint

☐ Példamondatok nélküli jelentéseket tartalmazó címzők

☐ Keresési kifejezések listáját állap

Listázás

☒ Alfabetikusan

☐ Időpont szerint

☐ Felhasználó szerint

Példamondatok száma:

☐ egy sem ☒ két ☐ mind

☒ Külső megjegyzések

☒ Belső megjegyzések

☒ Utolsó módosítás adatai

☒ Módosítás gomb

NYELVJÁRÁSI HANGANYAG ÉS SZÖVEGMINTA

A szlovákiai magyar standard nyelvváltozat feldolgozása mellett a Gramma Nyelvi Iroda hangsúlyt fektet a Szlovákia területén beszélt magyar nyelvjárási anyag gyűjtésére, valamint

bemutatására is. Az iroda kezeli a Sima Ferenc hagyatékban található nyelvjárásgyűjtés anyagait, amelyből – a Fórum Intézet közreműködésével – interaktív CD-ROM is készült. A CD-ROM nemcsak tisztelgés a Sima-hagyaték előtt, hanem értékes tananyag, mely rendszerbe foglalva bemutatja a szlovákiai magyar nyelv-

járásokat. A nyelvjárások rövid leírása mellett hanganyaggal, illetve annak lejegyzett változatával is illusztrálja a bemutatott nyelvjárást.

HELYESÍRÁS

A beszélt nyelvi anyagok feldolgozása mellett a Gramma Nyelvi Iroda kiemelt hangsúlyt helyez a standard írott változatának kodifikációjára is. A helyesírást alakító tevékenység természetesen nem lehet olyan intenzív és extenzív, mint más, kodifikációs érvényű tevékenység, mivel az írott nyelv kevésbé hajlamos a változásra és szabályrendszere sem enged változást.

A helyesírást célzó nyelvalakító tevékenység így főként a kölcsönszavak és helynevek írásának kérdésében jelent döntéshozatalt. A kölcsönszavak írása központi kérdés, mivel ezek helyesírása általában nem tisztázott (mivel nincsenek szótárak). Bár ht-online-ba, valamint a szólistákba történő bekerülés kodifikálja az adott szó helyesírását (részleges kodifikáció), a szó végleges alakját (végső kodifikáció) a központi szótárba való bekerülés jelenti. Az eddigi szótárak, amelyek kis mértékben ugyan, de tartalmazznak szlovákiai magyar szavakat, a következők: Magyar értelmező kéziszótár (2003), Osiris Helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2004), Idegen szavak szótára (Tolcsvai Nagy 2007), Értelmező szótár + (Eöry szerk. 2007). Természetesen nem lehet kihagyni az 1984-ben megjelent Magyar helyesírás szabályait sem, ahol mindösszesen három kifejezést szótárastak. A helyesírást érintő nyelvalakítási folyamatokban külön fejezetet jelent a földrajzi nevek, elsősorban a domborzati nevek írása. A Kárpát-medencei földrajzi nevek helyesírása problematikus, mivel a jelenleg érvényben lévő helyesírási szabályzat nem kodifikálja egyértelműen a (főleg Magyarország határain kívüli) földrajzi nevek írását: sokszor több hatályos írásváltozat is ütközik. A prob-

léma alapja abban a tényben rejtőzik, hogy hiányzik az egységes álláspont (ugyan létezik földrajzi helyesírási szótár, de az nem old meg minden problémát). A Termini Kutatóhálózat (mint ahogyan a Gramma Nyelvi Iroda) célja, „hogy a földrajzinév-bizottság közreműködésével felvesse a kapcsolatot az egyes országok illetékes szerveivel, hogy egy általánosan, mindenki számára akceptálható magyar településnév-jegyzéket állíthasson össze”¹¹. A „helyismeret” előnyében a „problémás” eseteket elemezzük, a helyi közösségeknél megvizsgáljuk, hogy helyben mely névváltozatot preferálnák, s mindezeket figyelembe véve javaslatot teszünk arra, melyik változatot volna ajánlatos „hivatalos” magyar névként kiemelni.

Az egyes szólisták mellett (vagy azok részeként) a nyelvalakító tevékenység részeként az iroda szólistákat készít(ett) a magyar nyelv készülő helyesírási kéziszótárába és 12. szabályzatába. Ennek elbírálása jelenleg is folyik. Azt sajnos nem lehet tudni, hogy az iroda által leadott szójegyzékből mi jelenik majd meg nyomtatásban. Azt azonban az Osiris Helyesírás megjelenése nyilvánvalóvá tette, hogy a standard (központi) helyesírás nem minden esetben fogadja el az irodák által javasolt alakokat.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetében fejlesztés alatt álló nyelvi tanácsadó és helyesíró portál (www.helyesiras.hu) több lehetőséget nyújt a magyar helyesírás esetleges alakításához, naprakészen tartásához és különféle szintek, stílusok) – akár régiók – elkülönítéséhez¹². A www.helyesiras.hu jelenleg fejlesztés alatt áll, célja, hogy gépileg modellálja a magyar helyesírást. Egyik fő lehetséges erénye (hogy valóban erény lesz-e, majd csak a működés után fogjuk látni), hogy lehetőséget teremt az egyes szavak megcímkezésére¹³. A többszintű felépítettség, illetve címkezés lehetővé teszi,

11 http://ht.nytd.hu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=16&Itemid=50

12 A nyelvi tanácsadó portál működéséről, illetve a helyesírás számítógépes modellezésnek nehézségeiről bővebben lásd Pintér – Mártonfi – Oravecz 2009.

13 Például az ’akontáció’ szó a szlovákiai magyar nyelvhasználatban köznyelvi stílusú, míg például Muravidéken a bizalmas nyelvhasználatban használatos. Az egyes stilisztikai különbségek mellé akár jelentéseket is lehet csatolni.

hogy a Termini Kutatóhálózat (így a Gramma Nyelvi Iroda) által standardnak ítélt szavak megcímkézve ugyan, de helyet kapjanak az MTA által fenntartott és működtetett portálon.

ZÁRSZÓ

Az adatbázisépítő tevékenység, csupán egy szeletét jelenti a Gramma Nyelvi Iroda szertea-gazó tevékenységi körének, ezzel is megfelelően a modern kor nyelvészetének és társadalomtudományainak. A létrehozott adatbázisok nem öncélúak, s nem is csupán adatmentő szerepűek. Minden esetben a nyelv professzionális használóit, a nyelvészeket, nyelvtanulókat vagy egyszerűen csak az érdeklődőket szolgálják. További – nem titkolt – céljuk a magyar nyelv szlovákiai változatainak dokumentálása, terjesztése, illetve annak elősegítése, hogy a magyarországi központú nyelvészközösség és kiadók elfogadják a magyar nyelv többközpontú voltát (erre irányul a Termini Kutatóhálózatban kifejtett, nyelvi határtalanítást irányozó tevékenység). A nyelvtechnológia fejlődései remélhetően hatással lesznek majd az iroda tevékenységeire is. A fejlesztéseknek azonban elsősorban a már meglévő anyagokhoz való hozzáférést, az egyszerűbb kereshetőséget, összevethetőséget kell támogatnia. Ennek fokozatos megvalósítása pedig utat nyit az újabb ötletek megvalósításához, a fejlesztések kiszélesítéséhez.

HIVATKOZÁSOK

- Éksz. 2003. Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Eöry Vilma szerk. 2007. *Értelmező kéziszótár+ I–II*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Eöry Vilma (szerk.) 2010. *Magyar értelmező szótár diákoknak. Szómagyarázatok példamondatokkal*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 2004. Élőnyelvi szövegek fonemati-
kai elvű átírása. Beregszászi Anikó–
Csernicskó István, „... itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról”, Ungvár: PoliPrint. 181–185.
- Lanstyák István 2009. Termini magyar–magyar szótár – minden Kárpát-medencei magyar szótára. Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről V*. Dunaszerdahely: Gramma. 208–220.
- Lanstyák István – Menyhárt József 2001. A Gramma Nyelvi Iroda (avagy: Lesz-e álomból valóság?). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* III/3, 189–203.
- Lanstyák István – Benő Attila – Juhász Tihamér 2010. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Regio* 21/3, 37–58.
- Novák Attila 2003. Milyen a jó humor? Alexin Zoltán – Csentes Dóra (szerk.) *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2003)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 138–145.
- Novák Attila – M. Pintér Tibor 2006. Milyen a még jobb Humor? Alexin Zoltán – Csentes Dóra (szerk.) *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2006)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 60–69.
- Pintér Tibor 2003. Amit a modern nemzeti korpuszokról tudni kell. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* V/3, 71–85.
- Pintér Tibor 2007a. „Határtalan” magyar nyelv – az első, határon túli magyar nyelvváltozatokat tartalmazó strukturált magyar nyelvi korpuszról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IX/1, 165–182.
- Pintér Tibor 2007b. Egy „Humoros” korpuszról. Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. (Második kötet). Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. 187–194.

- Pintér Tibor 2008a. Gondolatok a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítéséről. A magyar nyelv „határtalanításának” egyik újabb eredménye I. *Magyar Nyelv* CIV/1, 81–89.
- Pintér Tibor 2008b. Gondolatok a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítéséről. A magyar nyelv „határtalanításának” egyik újabb eredménye II. *Magyar Nyelv* CIV/2, 211–218.
- Pintér Tibor – Mártonfi Attila – Oravecz Csaba 2009. Online helyesírási szótár és megvalósítási nehézségei. Tanács Attila – Szauder Dóra – Vincze Veronika (szerk.) *MSZNY 2009. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: JATEPress. 172–182.
- Rajlsli Ilona 2004. Útmutató a korpuszba építendő élőnyelvi szövegek lejegyzéséhez. Papp György (szerk.) *Mi ilyen nyelvben élünk*. Nyelvszociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság. 65–79.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. Idegen szavak szótára. Budapest: Osiris Kiadó.

ELEKTRONIKUS FORRÁSOK

- http://corpus.nytud.hu/kmmk/final_report.html
- <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>
- <http://corpus.nytud.hu/mnszworkshop/index.html>
- <http://ht.nytud.hu/htonline>
- <http://ht.nytud.hu/htonline/present.php?action=bemutatas>
- <http://ht.nytud.hu/htonline/present.php?action=hatartalanitas>
- http://ht.nytud.hu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=16&Itemid=50
- <http://www.helyesiras.hu>

NYELVJÁRÁSOK

A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK HELYZETE ÉS KUTATÁSA SZLOVÁKIÁBAN

1. NYELVJÁRÁSAINAK MAI HELYZETE ÉS KUTATÁSA

Anyanyelvünk világában bizonyára fölfigyeltek már arra, hogy a magyar nyelvterület különböző régióiból származó beszélők mindannyian egy kissé másként beszélnek magyarul. Ez a „másként” pedig azt jelenti: különböző nyelvjárásokat használnak. Ugyanis minden természetes nyelv nyelvjárásokban éli életét, s mindegyiknek megvan a szerepe az adott közösség kommunikációs tevékenységében, tehát megvan a nyelvjárások létjogosultsága is.

Egy-egy közösség minden új tagja általában, az egyedi kivételektől eltekintve, annak a beszélőközösségnek a nyelvváltozatát sajátítja el, amelybe beleszületik: a palóc nyelvjárást beszélő faluközösségbe születő gyermeket bizonyára az adott nyelvjárásban szocializálják, míg egy városi, sőt néha a falusi értelmiségi családban is a nyelvi szocializáció valószínűleg köznyelven történik. Ez az elsődlegesen elsajátított anyanyelvi változat jelenti a gyermek számára az anyanyelvet, s később e nyelvváltozat felől közelítenek a többi nyelvváltozathoz, így a köznyelvi változatokhoz is (vö. Tolcsvai 1999: 245).

De mit is értünk a nyelvjárás fogalma alatt? A mindennapos magyar nyelvhasználatban nyelvjáráson a területi alapon elkülönülő, elsősorban a falvakban használt és a köznyelvtől eltérő nyelvváltozatot értjük. A nyelvjárás fogalmát is a köznyelvhez viszonyítva tudjuk a legközelebbitől meghatározni.

Történetileg a nyelvjárások időben megelőzik a köznyelvet. Ugyanis az egységes irodalmi nyelv kialakulását megelőzően beszédben és írásban egyaránt a nyelvjárást használták, vagyis a nyelvjárás az előzmény, az irodalmi nyelv és annak beszélt változata, a köznyelv a következmény.

De nemcsak történeti szempontból elsődlegesek a nyelvjárások, hanem a beszélők nyelvi szocializációjának szempontjából is azok. Mert a nyelvjárási beszélőknek – különösen a szlovákiai magyar közösség nagy részének – ez az elsőként elsajátított változata a később megtanult magyar köznyelvvél (és a szlovák nyelvvél) szemben, vagyis a nyelvjárás az elsődleges nyelvváltozatuk, a köznyelv (és a szlovák nyelv) a másodlagos.

Már a XIX. századi nyelvjárásleírásokban és egyéb forrásokban találunk utalásokat arra, hogy a nyelvjárási beszélők „uras”, azaz köznyelvi elemeket is használnak beszédükben, s ebből gyakran azt a következtetést vonták le, hogy a nyelvjárások ki fognak pusztulni. Vörösmarty Mihály is úgy vélte, hogy: „...nyelvünknek dialectusait az iskolai tanítás s műveltség terjedése lassanként elfogja (sic!) enyészteni” (Solt–Fehér é.n.: 213). Ez a prognózis még napjainkban is sokszor felbukkan, tehát több mint másfél évszázada létezik a magyar dialektológiai szakirodalomban. De a jóslat nem vált be, a magyar nyelvjárások nem „enyésztek” el, mert a nyelvváltozatok léte, beleértve a nyelvjárásokat is, minden élő és természetes nyelv általános tulajdonsága. Az viszont tény, hogy

bizonyos nyelvjárási jelenségeket vagy tájszavakat ma már hiába keresnénk a nyelvhasználatban, mert kihaltak az adott nyelvjárás állományából. De maguk a nyelvjárások léteznek, csak megváltoztak, s természetesen változnak ma is. Ez pedig azzal az általános nyelvészeti univerzáléval függ össze, hogy a nyelv s így a nyelvjárás is, amíg él, azaz beszélük, változik is. Ezt a változást, ha egy-egy jelenség eltűnik a nyelvjárásból, sokan a nyelvjárás pusztulásaként fogják föl, holott az még ha más jegyekkel is, de tovább létezik.

Bár itt most nem célom a kérdés részletes kifejtése, de a fenti vélekedésből igaz az, hogy nemcsak bizonyos nyelvjárási jelenségek tűnnek el a nyelvjárásokból, hanem bizonyos beszédhelyzetekből is, mint pl. a nyilvános kommunikációs szituáció, egyre inkább kiszorul a nyelvjárás. Helyét e beszédhelyzetben többnyire a magyar köznyelv vagy kisebbségi körülmények között, így a mi esetünkben is, gyakran az államnyelv (a szlovák nyelv) veszi át. Ebben az esetben a nyelvjárások pragmatikai visszaszorulásáról beszélünk (l. Kiss 2001: 248). S ugyancsak nyelvjárásvesztés a következménye annak, hogy a magyar–szlovák nyelvcsereán átesett közösségekben tájainkon a magyar nyelvvel együtt a magyar nyelvjárások is eltűnnek.

A nyelvjárások helyzetének vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül még egy további tényező sem: a nyelvjárásoknak a beszélők általi megítélése. A megítélés alapján ugyanis a beszélők tudatában nőhet vagy csökkenhet a nyelvjárások tekintélye. Ha pozitív a viszonyulásuk, vagyis presztízse van a nyelvjárásoknak, a beszélők nem szégyellik és nem is kerülnek nyelvjárásukat, s ezáltal megerősödhet a nyelvjárások helyzete. Ha viszont negatív a viszonyulásuk, a beszélők szégyellik és kerülnek a nyelvjárást, mert a megbélyegzettség, vagyis a stigma kedvezőtlenül hat a társadalmi lét minden összetevőjére, így a nyelvjárásokra is. A nyelvjárások iránti pozitív vagy negatív viszonyulás koronként, vidékenként, közösségeként és társadalmi rétegenként is eltérő erősségű lehet. Kisebbségi körülmények között a

nyelvjárások stigmatizáltsága sokkal veszélyesebb, mint az anyaországban, mivel a megbélyegzett nyelvjárástól a beszélő igyekszik megszabadulni, ha másként nem megy, a szlovák nyelvváltáson keresztül. A mi esetünkben tehát a nyelvjárás megbélyegzése nem a magyar köznyelv elsajátítását, hanem a nyelvcsereét gyorsít(hat)ja fel (vö. Kiss 1994: 75).

Ezért a kérdésnek sokkal nagyobb figyelmet kell(ene) szentelnünk. Sokkal többet tehet(ne) a nyelvjárások iránti pozitív viszonyulás kialakításában az anyanyelvű iskola, a sajtó és a tömegtájékoztató eszközök is. A nyelvjárások ugyanis nem valamilyen felesleges vadhajításai a nyelvnek, hanem mindennapi nyelvhasználatunkban, sőt azon túlmenően is, fontos szereppel, funkcióval bírnak.

E funkciók lehetnek elsődlegesek és másodlagosak. A nyelvjárások további létezését leginkább az alábbi elsődleges funkciói biztosítják. Ilyen pl. a *kommunikációs funkció*, mely a kisebb-nagyobb beszélőközösségekben a társadalmi érintkezést biztosítja, a *kognitív funkció*, melyben a nyelvjárás a világ megismerésének és a gondolatközlésnek fontos eszköze. De globalizálódó világunkban nem lebecsülendő a nyelvjárásoknak az a szerepe sem, mely által az *identitást, a regionális hovatartozást fejezi ki*, hiszen napjainkban gyakran ez az egyetlen kifejezőeszköze és szimbóluma a regionális hovatartozásnak s a kisebb közösségek együvé tartozásának. Napjainkban ugyanis a népviselet megszűnésével, a hagyományos népi ételek és szórakozási módok kiszorulásával az uniformizált öltözködési, táplálkozási és szórakozási szokások nem teszik lehetővé a kisebb közösségek, régiók önazonosságának kifejezését. Némi reménykedésre ad okot az a jelenség, hogy lassanként kezdik felfedezni tájainkon is a helyi kultúráknak s velük együtt a nyelvjárásoknak mint a regionális kultúrák hordozóinak fontos szerepét a regionális azonosságtudat megerősítésében (vö. Kiss 2001: 49–51).

Másodlagos funkciókat a nyelvjárások az alábbi területeken tölthetnek be: 1. A köznyelv

gazdagításának eszköztára. 2. A köznyelv tanulásának és oktatásának kiindulópontja. 3. *Esztétikai funkciót* lát el a nyelvjárásban, nem irodalmi nyelven írott alkotásokban. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a magyar szépirodalomban más országoktól eltérően (Németország, Svájc, ahol napjainkban is születnek nyelvjárásban írt prózai és lírai művek) nem jöttek létre nyelvjárásban írt alkotások. Ennek oka abban rejlik, hogy tájainkon „[...] erős a hagyománya annak a vélekedésnek, hogy a szépirodalom művelésére kizárólag a köznyelv alkalmas” (Kiss 2001: 53). Nem is alakult ki nyelvjárás irodalom, csupán néhány kísérlet történt e tekintetben. Itt említhetjük meg Lakatos Demeter *Csángó strófák* (1986) és Duma István András *En országom Moldova* (2000) című, csángó nyelvjárásban írt verseskötetét, valamint Putz Éva palóc nyelvjárásban írt néprajzi értekezését (*A kolonyi lágzi*, 1943).

Ugyancsak a nyelvjárások esztétikai szerepe nyilvánul meg a helyi kultúrákat képviselő különböző folklórműfajokban (pl. mese, népdalok, népi imádságok stb.), s a szépirodalmi művekben és azok fordításaiban pedig a nyelvjárások a stilisztikai forrás szerepét töltik be. A nyelvjárások e szerepükben elsősorban szépirodalmi, főként prózai művekben fordulnak elő, mivel az írók stílusesszököként a szereplők egyéni beszédssajátosságainak érzékeltetésére, a társadalmi és szociális hovatartozás, vagy a *couleur locale* kifejezésére használják.

A nyelvjárásokban rejlő esztétikai lehetőségeket elsőként Móricznak sikerült úgy kiaknáznia, hogy „magas esztétikai színvonalon a regényszöveg keretében a nyelvvaltozatok (különösen a nyelvjárás, általában a beszélt nyelv) és az elbeszélő narráció egyidejű elkülönülését és együvé tartozását, vagyis diskurzusát” valóssította meg (Tolcsvai 1999: 24). Móriczsal kapcsolatban általában felmerül a kérdés: melyik nyelvjárásban beszéltette parasztszereplőit? Általánosságban elmondható, hogy nem csupán egy nyelvjárásstípus jelenségeit találhatjuk meg műveiben, jóllehet az ott megjelenő nyelvjárásstípusok egy része a Felső-Tisza vidé-

kére jellemző, de sokkal gyakoribbak a magyar nyelvjárások többségében is előforduló sajátssákok, mint pl. a szótagzáró *l* és *t* kiesése: *fődet*, *hónap* (=holnap), *vóna*; *azér*, *mer* (=mert); a *-ba/-be* rag kettős funkcióban, hol? és hová? kérdésre történő használata stb. Móricz egyfajta „nyelvjárásstípus koiné kialakítására törekedett, mert az egységes irodalmi nyelv korában már a nyelvjárásstípus koiné is elegendőnek bizonyult a *couleur locale* felidézésére” (Herczeg 1961: 305).

A nyelvjárások sajátosságainak ismerete jól hasznosítható a műfordítás folyamán is. Azonban aligha túlzás azt állítani, hogy a fordítástudomány kevés figyelmet szentel a területi és társadalmi nyelvvaltozatoknak. Pedig a műfordításokban a fordítók gyakran szembe-sülnek a nyelvjárások és más társadalmi nyelvvaltozatok adekvát fordításának nehézségeivel.

Persze a nyelvjárások fordításával kapcsolatban „[...] nem lehet közös, minden műre érvényes szabályt adni” (Bárczi 1961: 108). Bárczi Géza azt sem ajánlja, hogy a fordító kiválasszon egy magyar nyelvjárásstípus, s ennek elemeivel végezze el az idegen szöveg nyelvjárásstípus részének magyarítását. Szerinte a legtöbb, ameddig ezen a téren elmehet a fordító, hogy néhány ismert, népies ízü, de nem túlságosan ritka és nem egy szűk helyhez köthető kifejezéseket és frazémákat alkalmaz (Bárczi 1961: 108–109).

A nyelvjárásstípus kifejezőesszökök helyett a műfordításban használhatók egyéb beszélt nyelvi elemek is, de úgy, hogy sem a szemantikai, sem pedig a pragmatikai információ ne szenvedjen csorbát.

A nyelvjárások helyzetének az előbbieken leírt megvaltozását elsősorban azok a nyelven kívüli (extralingvális) tényezők idézték elő, melyek a XX. század gyökeres, nemegyszer ellentmondásos és megrázó társadalmi-politikai-gazdasági, illetőleg művelődéstörténeti eseményeiből fakadtak és fakadnak (I. világháború, Trianon, II. világháború, diktatúrák, erőszakos szövetkeztetés, urbanizáció, rendszerváltás, nyelv- és oktatáspolitikai intézkedé-

sek stb.). A hagyományos paraszti gazdálkodás megszűnése e tényezőkkel együtt falvaink életében olyan változásokat indított el, melyek termékszetszerűleg nem maradtak, nem maradhattak nyom nélkül az adott faluközösséget leginkább azonosító nyelvjárásban sem. E változási folyamatokra a XX. század ötvenes éveiben leginkább A magyar nyelvjárások atlaszának (rövidítve MNyA.) adatait gyűjtő nyelvjárás-kutatók hívták fel a figyelmet, leszögezve, hogy már az akkori falu nyelvhasználatában sem volt teljesen egyeduralkodó a nyelvjárás. Ez a folyamat az ezt követő évtizedekben még jobban felerősödött, s a kutatások egybehangzóan bizonyítják, hogy a mai falu nyelvi képe nagyfokú tarkaságot, sokszínűséget mutat. A falusi beszélőközösségek homogenitása megszűnt, helyébe fokozatosan egy heterogén szociolingvisztikai hátterű közösség lépett.

A felsorolt nyelvi változások szükségszerű következményeként az egyetemes magyar dialektológiában is fokozatos változások következtek be, melyek egyrészt a dialektológia eddigi feladatainak bővülésében nyilvánultak meg, másrészt a tematikai sokszínűség következtében a tudományág módszertani megújulásában is jelentkeztek (l. Kiss 2001: 69). A szemléleti és módszertani megújulás a XX. század hetvenes éveiben elsőként Kiss Jenő (1973) és Balogh Lajos (1978) munkáiban jelent meg, de a nyolcvanas kilencvenes években, sőt korábban is, már más dialektológusok tevékenységére is termékenyítőleg hatott (l. P. Lakatos 1977, Szabó 1983, Bokor 1984, Molnár 1984, Szabó G. 1987, Hajdú 1988, Guttmann 1992, P. Lakatos – T. Károlyi 1992). Az utóbbi két évtizedben pedig nemcsak a szociodialektológia izmosodott meg, hanem az újabb nyelvtudományon belüli és nyelvtudományon kívüli módszerek és lehetőségek is termékenyítőleg hatottak rá. A kilencvenes évektől megerősödött a határon túli kutatókkal való együttműködés is, mely pozitív hatással volt a Kárpát-medencei magyar dialektológiai kutatások fejlődésére. Az egyetemes – anyaországi és határon túli – magyar dialektológia eredménye-

inek összegzését és tanulságait a Magyar dialektológia című egyetemi tankönyv tartalmazza (Kiss szerk. 2001).

2. A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK KUTATÁSA

Ha egy tudományágnak nemcsak a jelenlegi állapotát kívánjuk ismertetni, hanem a jövőbeni feladatait is meg akarjuk határozni, akkor ismernünk kell azt a társadalmi és tudományos hátteret, melyben az adott kutatások tárgya, jelen esetben a nyelvjárások, és maga a kutatás zajlik. Másként fogalmazva: figyelembe kell vennünk azokat tágabb társadalmi és nyelvhasználati körülményeket, 1. melyben a regionális nyelvhasználatú emberek élete zajlik, s melyben a nyelvjárások élnek, 2. amelyben a dialektológiai kutatások folynak (l. Kiss 2007: 8).

Köztudomású, hogy a kisebbségi magyar közösségekben, beleértve a szlovákiai magyarokat is, a nyelvjárás a domináns nyelvváltozat, mivel a nyelvjárást jóval többen ismerik és használják, mint a köznyelvet. Tehát a nyelvjárás a nyelvi kompetencia szempontjából is az elsődleges nyelvváltozat. Ez azt jelenti, hogy:

1. feltehetőleg jóval többen használják mindennapi kommunikációjuk során, mint a magyarországi magyarok;
2. nálunk azok a társadalmi rétegek is gyakrabban használják a nyelvjárást, melyek Magyarországon ritkábban élnek vele (pl. iskolázott városi beszélők);
3. olyan nyelvhasználati színtereken is használjuk a nyelvjárást, ahol Magyarországon vagy egyáltalán nem, vagy jóval ritkábban fordul elő (hivatalokban, iskolákban).

A nyelvjárásokkal kapcsolatban általános az a megállapítás, hogy elsősorban a falvakban használják. Nézzük meg, milyen a szlovákiai magyarok településszerkezete!

A 2001-es népszámlálási adatok azt mutatják, hogy a szlovákiai magyarok többsége – 59,2% – falulakó, vagyis 5 000 lélekszám alatti településen él (Gyurgyík 2006: 27). E telepü-

lésszerkezeti sajátosság is hozzájárul ahhoz, hogy a szlovákiai magyaroknak domináns nyelvváltozata a nyelvjárás, ami egyben kontaktusváltozat is.

A nyelvjárás azonban nálunk nemcsak a falulakók nyelvváltozata, hanem a (kis)városokban élők is gyakrabban használják a nyelvjárást, mint az anyaországban. Hogy ez így van, egy kérdőíves felmérés adatai alapján is állítható (l. Sándor 2009a: 233). E felmérésben a nyelvjárás attitűddel kapcsolatos kérdőívet 64 elsőéves, nyitrai magyar szakos hallgató töltötte ki 2008 tavaszán. A hallgatók több mint kétharmada (67,19%) falun, s majdnem egyharmada városban él (31,2%). Önévallásuk alapján a falun élő hallgatók 70%-a, a városban élőknek pedig a 86%-a beszél valamilyen nyelvjárást. A nyelvjárást nem beszélők aránya falun 13,9%, városban 20%. A két településtípusról származó hallgatók nyelvhasználatuk között tehát e tekintetben nincs túl nagy eltérés.

Vagyis eme adatok tanulsága az, hogy a szlovákiai magyarlakta városokban nagyobb arányban van jelen a nyelvjárás, mint ahogyan azt a városok esetében feltételeznénk. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a szlovákiai magyar városlakók többsége kisvárosban él, melynek lakossága az urbanizációs folyamatok hatására főként a környező falvak lakóinak városba költözésével emelkedett, ahová a betelepülők magukkal hozták a nyelvjárásukat is.

Egy másik kérdés – „*Hol és mikor sajátította el a magyar köznyelvet?*” – a nyelvi szocializáció összefüggéseire kereste a választ. E kérdésre adott válaszok szerint a városlakó hallgatók fele (50%) az iskolában és a médiából, tehát nem otthon sajátította el a köznyelvet, vagyis valószínűleg nyelvjárásban szocializáltak. Ebből az is kikövetkeztethető, hogy a nyelvjárásban történő elsődleges nyelvi szocializáció városainkban gyakoribb, mint ahogy azt e településtípussal kapcsolatban feltételeznénk.

A nyelvhasználat további fontos szociolingvisztikai tényezője az életkor. Ha efelől közelítjük meg a kérdést, a következőket állapíthatjuk meg: a szlovákiai magyar lakosság átlagéletko-

ra 2001-ben 39,9 év volt, s ez 4,4 évvel magasabb, mint Szlovákia lakónépességéé. Vagyis a magyar lakosság előregedése nagyobb mértékű, mint az összlakosságé (Gyurgyik 2006: 49). Ez a nyelvjárás jelenlegi helyzetét erősíti ugyan, de perspektíváját gyöngítheti, különösen akkor, ha a magyar lakosság korcsoportok szerinti megoszlásából indulunk ki. Ha a korfa segítségével vizsgáljuk meg a szlovákiai magyar közösség etnikai perspektíváját, akkor még ennél is kedvezőtlenebb a helyzet, hiszen a fiatalabb korcsoportok felé haladva még jobban csökken a magyarok aránya. A gyermekkorúak (0–14 évesek) részaránya 1991 és 2001 között 20,5%-ról 15,0%-ra csökkent (Gyurgyik 2006: 49). Tehát eleve csökkent azoknak a száma, akik továbbvihetnék a magyar nyelvet s ezen belül a nyelvjárást, de még az elsődlegesen magyarként szocializált gyermekkorúak egy részét is elveszíthetjük azáltal, hogy szüleik szlovák iskolába íratják őket. Mivel a szlovák iskolában nem tanulnak magyarul, s így nincs módjukban elsajátítani a magyar nyelvet, elméletileg a nyelvjárás helyzetét erősíthetnék. De ez csak egy részükre érvényes, egy másik részük különböző okok folytán „elfelejti” nyelvjárását, s e nyelvjárásvesztés náluk egyben nyelvvesztést is jelent.

A beszélőközösség gazdasági helyzete, munkalehetőségei és munkahelye ugyancsak hatással van az adott nyelv vagy nyelvváltozat megmaradására. A szlovákiai magyar közösség gazdasági helyzete ingatag, hiszen a leépülőfélben levő mezőgazdaság, mely eddig a magyarlakta területek fő gazdasági ágazata volt, ma már nem biztosítja a megélhetést. „Dunaszerdahelytől keletre szinte mindenütt rosszabbul él a lakosság, mint az országos átlag. A déli tájak térségeiben a fiatalok jövőképeben az itt maradás szándéka helyett a bizonytalanság jelenik meg. És a külföldre vándorlás. [...] Dél-Szlovákia régióiban egyelőre nincs igazi jövőkép” (Gyurgyik 2011: 17). A mezőgazdaság még két évtizede jobban biztosította a falusi lakosság helyben maradását, s ez kedvezett az anyanyelv, mindenekelőtt a nyelvjárás korlátlan

használatának és megmaradásának. Ma viszont, mivel a magyarlakta déli járásokban a legmagasabb a munkanélküliség, a magyarok a nagyobb szlovák városokban vagy külföldön vállalnak munkát, s ezáltal kiszakadva az addigi nyelvi környezetből, anyanyelvük/nyelvjárásuk használata is háttérbe szorul.

Az említett szociális tényezők is bizonyára hozzájárulnak ahhoz, hogy a különböző felmérések a magyar lakosság egészségi állapotát tekintve szintén kedvezőtlen mutatókról számolnak be. Lelkiállapotát leginkább a gazdasági és a szociális bizonytalanság, a magyarelles politikai légkör és a diszkriminatív nyelvpolitikai intézkedések rombolják, magánéletében pedig a házasságok és a család gyakoribb felbomlása (1991-hez viszonyítva 2001-ben 2,8%-ról 4,3% százalékra nőtt az elváltak aránya; Gyurgyík 2006) csökkenti biztonságérzetét. A hitelet némileg enyhítheti, enyhíthetné a több irányból érkező negatív hatásokat, de a szlovák egyházpolitikai intézkedések, különösen a római katolikus egyházon belül, melyhez a szlovákiai magyarok 72,8%-a is tartozik (Gyurgyík 2006: 73), épp az anyanyelv háttérbe szorulása miatt nem minden esetben szolgálják a lelki megnyugvást (vö. Menyhárt 2009: 266–269).

Változik a falvak etnikai összetétele is, nagyobb városok környezetében a betelepülők nagy része szlovák vagy roma.

Az említett külső nyelvi tényezők következményei az azonosságtudat gyengülésében, a megfélemlített anyanyelvhasználatban már ma is megnyilvánulnak. A szlovák többségű településeken, különösen a városokban az egyre halkuló magyar beszédnek lehetünk tanúi. Mindez csökkent(het)i a magyar anyanyelvűek nyelvi otthonosságérzetét és növel(het)i beolvasását, melyben a nyelvvesztés egyben nyelvjárásvesztés is.

E negatív jelenségek tehát már ma is megfigyelhetők, de mélyreható közösségromboló következményei, ha nem változik a gazdasági és a politikai helyzet, még csak várhatók (vö. Gyurgyík 2011: 17). A magyar közösségben

lejátszódó asszimilációs folyamatok elsősorban a nyelvhasználatban követhetők nyomon, hiszen bizonyos települések etnikai arányainak megváltozása alaposan megnehezíti például a nyelvjárások korcsoportok szerinti vizsgálatát, mivel a fiatal nemzedék tagjai már nem beszélnek magyarul.

Ma még azonban a szlovákiai magyarlakta falvak (és részben a kisvárosok) nyelvhasználatára jellemző a nyelvjárások domináns jelenléte, melyet az alábbi tényezők együttes hatása idézett elő: 1. a szlovákiai magyarok többsége falun él; 2. a szlovákiai magyar kisebbség tagjai közül kevesebb a felső- és középfokú végzettségű; 3. a magyar anyanyelvűek egy része nem magyar tannyelvű iskolába járt, s emiatt nem került intézményes keretek között a magyar köznyelvvvel kapcsolatba; 4. a szlovákiai magyaroknak kevesebb lehetősége van a magyar köznyelv alkalmazására, mivel a nyilvános színtereken, ahol a standard használatát várják el, a szlovák nyelvvvel kell osztoznania; 5. a standard széleskörű elterjedése Magyarországon a Trianon utáni időkben történt, s így ez a folyamat a szlovákiai magyarok nyelvhasználatát már kevésbé érintette (l. Lanstyák 2000: 155).

A nyelvjárási beszélők s egyben a nyelvjárások társadalmi hátterének bemutatása után a további kutatási feladatok meghatározása érdekében tekintsük át a dialektológiai kutatások társadalmi és tudományos hátterét!

Közismert az a vélekedés, hogy a kisebbségi tudomány kis tudomány. A szlovákiai magyar dialektológiára ez különösen érvényes. Volt néhány ígéretes nekirugaszkodása, a múlt század negyvenes éveiben Arany A. László, a század második felében pedig Sima Ferenc tevékenysége váltotta ki a szlovákiai magyar dialektológia fellendülésével kapcsolatos reményeket. De mind a tragikus sorsú Arany A. László, mind pedig Sima Ferenc munkássága csak részben váltotta valóra a hozzájuk fűzött reményeket (l. Sándor 2007a, 2007b). Arany politikai okok miatt, Sima pedig amiatt, hogy a saját maga és a hallgatói által összegyűjtött nyelvjárási anyaggal magára maradt. Annak

feldolgozását, közlését már nem tudta elvégezni. Tanulsgként az vonható le, hogy az egy-személyes dialektológia, még ha fel mutat is néhány eredményt, de a nyelvjárási régiókat átfogó komplex munkálatokat természet-szerűleg nem végezheti el.

Tehát egyáltalán nem vehető zokon, hiszen teljes mértékben objektív és jogos volt Benkő Lorándnak az a dialektológiai berkekben közis-mert megállapítása, hogy a szlovákiai magyar dialektológia lemaradt a többi határon túli terü-letek nyelvjáráskutatásához képest (Benkő 1998: 22). Nagy tehát a lemaradásunk, még ha az utóbbi években történt is némi pozitív válto-zás, hiszen az elmúlt másfél évtizedben a tanul-mányokon kívül megjelent négy monografikus feldolgozás (Sándor 2000; Cs. Nagy Lajos 2003; Menyhárt 2008; Presinszky 2008), egy regionális nyelvjárási atlasz, egy-egy egyetemi jegyzet és tankönyv (Sándor 2004; Meny-hárt–Presinszky–Sándor 2008; Menyhárt–Pre-sinszky–Sándor 2009), valamint egyéb részté-mákat feldolgozó kiadvány (Bauko 2001) és az első szlovákiai magyar helyi szótár is: Gágyor József: *Tallósi szótár*. I–II. Madách-Posonium, Pozsony, 2003–2004.

Örvendetes az a tény is, hogy nemcsak mennyiségében, hanem minőségében is jelen-tős előrelépést hozott az utóbbi két évtized dia-lektológiai termése, hiszen e munkákban az egyetemes magyar és a külföldi kutatásoktól is ösztönözve új témák és módszerek jelentek meg. Jelentős részüket áthatja a szociolingvisz-tikai szemlélet, és központi szerepet kapott a nyelvjárások változásvizsgálata (Sándor 2000; Menyhárt 2008; Presinszky 2008). Kutatási téma lett a nyelvjárásoknak a beszélők általi megítélése (Kožik 2004; Menyhárt 2007; Presinszky 2007; Presinszky 2009; Sándor 2001; 2009). Nyelvöldrajzi módszerre épült az első szlovákiai magyar regionális atlasz (Sán-dor 2004), és készülöben van a csallóközi nyelvjárásokat felölelő regionális atlasz, mely a számítógépes dialektológia vívmányait kihasz-nálva a budapesti Eötvös Loránd Tudomány -egyetemen kifejlesztett Bihalbocs program fel-

használásával készül (vö. Vékás 2007; Menyhárt–Presinszky 2010: 51). Ezenkívül a szlovákiai magyar nyelvjáráskutatók az ELTE Geolingvisztikai Műhelyével együttműködve részt vesznek az Új magyar nyelvjárások atla-szának nyelvjárásgyűjtési munkálataiban is (l. Kiss 2006). Az alkalmazott dialektológia terü-letén a nyelvjárások és az anyanyelvi oktatás, valamint a nyelvjárások és a fordítás kapcsoló-dási pontjait vizsgálták meg (Sándor 2007c, 2010).

A szlovákiai magyar nyelvjáráskutatás eddigi eredményeit a nyitrai magyar tanszék oktatói egyetemi jegyzetben (Menyhárt–Pre-sinszky–Sándor 2008) és tankönyvben (Meny-hárt–Presinszky–Sándor 2009) foglalták össze.

Az utóbbi két évtized dialektológiai termé-sének többsége a nyitrai magyar tanszék (2011 szeptember 1-jétől Magyar Nyelv- és Iroda-lomtudományi Intézet) oktatóinak munkája. A holtpontról való elmozdulást több tényezőnek a kedvező együttthatása tette lehetővé: 1. megvál-tozott a magyarországi tudományos körökkel való zökkenőmentes kapcsolattartás lehetősé-ge, mégpedig a doktori képzés, a konferenciá-kon való részvétel, a publikálási és kutatási lehetőség, valamint az egyéni tanulmányutak által; 2. a nyitrai magyar tanszéken háromra bővült a dialektológiával (is) foglalkozó okta-tók száma; 3. a különböző projektek által javult a tanszék információs technikai eszközökkel való ellátottsága.

Az elmondottak a nyitrai Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetre vonatkoznak. Ezenkívül az utóbbi húsz évben bővült azoknak a szervezeteknek és intézményeknek a köre (Mercurius Társadalomtudományi Kutatócso-port, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Gramma Nyelvi Iroda), melyek közül az első kettő a tár-sadalomtudományi kérdések mellett nyelvi, főként szociolingvisztikai témák kutatását is vállalta, a Gramma Nyelvi Iroda viszont kifeje-zetten a szlovákiai magyarok nyelvi-nyelv-használati sajátosságaiával foglalkozik. Az emlí-tett szakmai körökkel oktatóink intenzív kap-csolatban voltak és vannak.

A többi szlovákiai magyar tanszékkal kapcsolatban nincs tudomásunk arról, hogy átfogó dialektológiai kutatásokat végeznének, de nyelvjárási témájú szakdolgozatok születnek a komáromi Selye János Egyetemen is (Vörös 2007: 25), a besztercebányai Bél Mátyás Egyetemről pedig az egyik, dialektológiából az ELTE-n doktorált oktató munkáit említhetjük (Csikány 2007). Pozsonyban az utóbbi néhány évben megcsappant a nyelvjárási témájú szakdolgozatok száma, de nyelvjárási szövegfelvételek készülnek, melyek a Gramma Nyelvi Iroda beszélt nyelvi adatbázisának is jelentős részét alkotják (vö. Lanstyák 2007: 309). Természetesen az említett szakmai műhelyek eredményeit is számon tartjuk, de jövőbeni terveinket elsősorban a nyitrai magyar intézetre építjük.

Megvizsgálva a szlovákiai magyar regionális beszélők és a nyelvjárások nyelvökológiai sajátosságait, valamint a dialektológia helyzetét, föltehetjük a kérdést: milyen feladatokat kell elvégeznünk az elkövetkező esztendőekben?

Fő feladatainknak a következő időszakban az alábbiakat tartjuk:

Állandó feladat a nyelvjárási adatok folyamatos gyűjtése, beleértve az ÚMNYA. kutatópontjain még elvégzendő gyűjtéseket is;

A már eddig gyűjtött nyelvjárási szövegfelvételek digitalizálása és lejegyzése, az egyéb adatok rendszerezése és digitalizálása;

Egy szlovákiai magyar nyelvjárási olvasókönyv és CD-melléklet elkészítése;

A szlovákiai magyar nyelvjárások régi írott forrásainak sorozatban történő megjelentetése;

A dialektológia népszerűsítése a pedagógus-továbbképzéseken, tömegtájékoztató eszközökben és a tanszék honlapján;

Nyelvföldrajzi módszerrel készült regionális tájatlazatok megjelentetése és az egyes nyelvjárási régiók belső tagolódásának megálapítása;

Lexikográfiai jellegű kiadványok (regionális tájszótárak, helyi nyelvjárások szójegyzékei) kiadása;

Nyelvjárásaink szinkrón és diakrón változásvizsgálata;

A magyar–szlovák nyelvi kapcsolatok kölcsönhatása és vizsgálata a szlovákiai magyar nyelvjárásokban;

A nyelvjárások jövőjét nagymértékben befolyásoló nyelvi attitűdök feltárása;

A hatékonyabb anyanyelvoktatás célját szem előtt tartva a dialektológiai ismereteknek az anyanyelvi órákon való alkalmazása;

A nyelvjárási adatok tárolásában, feldolgozásában és dokumentálásában a számítógép által nyújtott új lehetőségek kiaknázása.

A tizenkét pontba foglalt feladat közül két oknál fogva még mindig a legsürgetőbb az első, a nyelvjárási adatok gyűjtése. Az egyik ok, hogy az 551 magyarok által is lakott település közül 260 körüli azoknak a száma, melyek nyelvjárásával kapcsolatban különböző korú és minőségű adataink vannak, vagyis a községek több mint fele nyelvjárási szempontból még szinte teljesen ismeretlen. A másik ok, hogy az erőteljes asszimiláció következtében egyre fogy a magyarul beszélők száma, s ezáltal egyre kevesebb a megbízható nyelvjárási kompetenciával rendelkező adatközlő is. Ezenkívül a nyelvjárásgyűjtés jót tehet a nyelvjárások megtépzott presztízsének is, hiszen ami iránt a tudomány is érdeklődik, az nem lehet értéktelen.

HIVATKOZÁSOK

- Balogh Lajos 1978. Nyelvjáráskutatás és szociolingvisztika. *Magyar Nyelv* 74, 44–55.
- Bárcki Géza 1961. Nyelvjárás és irodalmi stílus. *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó. 65–115.
- Bauko János 2001. *A marcellházi halászat szakszókincse*. Komárom: KT Kiadó.
- Benkő Loránd 1998. Megnyitó beszéd. Szabó Géza – Molnár Zoltán (szerk.) *Dialektológiai Szimpozium III*. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. 18–23.
- Bokor József 1984. A nyelvjárási tudat és a nyelvi viselkedés kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 79, 339–344.

- Csikány Andrea 2007. Változások a palóc nyelvjárásokban. Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest: Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. szám) 178–185.
- Cs. Nagy Lajos 2003. *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Duma-István András 2000. *En országom Moldova*. Csíkszereda: Hargita Kiadóhivatal.
- Gágyor József 2003–2004. *Tallói szótár I–II*. Pozsony: Madách-Posonium.
- Guttmann Miklós 1992. Összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat a paraszti gazdálkodás szókincsében. Szabó Géza (szerk.) *Magyar dialektológia, Stilisztika*. Szombathely: Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai I. 19–33.
- Gyurgyík László 2006. *Népszámlálás 2001*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Gyurgyík László 2011. A demográfia az adatok mögé is pillant. *Új Szó* 64. évf., 229. szám, 2011. október 4., 17.
- Hajdú Mihály 1988. A nyelvjárások helyzete és változásai. Ördög Ferenc (szerk.) *Népnyelv kutatás és iskola*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 184.) 9–16.
- Herczeg Gyula 1961. Móricz Zsigmond stílusa. *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó. 240–329.
- Kiss Jenő 1973. A nyelvjárások változásáról és a nyelvjárási gyűjtésről. *Magyar Nyelvőr* 97, 217–228.
- Kiss Jenő 1990. Gondolatok a kommunikatív dialektológiáról. Szabó Géza (szerk.) *II. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, 2007. augusztus 24–26. Veszprém: VEAB. 37–46.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1998. A mai magyar dialektológia néhány kérdéséről. Szabó Géza – Molnár Zoltán (szerk.) *Dialektológiai Szimpozion III*. Szombathely: A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. 25–32.
- Kiss Jenő 2002a. A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. *Magyar Nyelvőr* 126, 263–269.
- Kiss Jenő 2002b. Gondolatok a magyar dialektológiáról az új évezred küszöbén. Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.) *Dialektológiai Szimpozion IV*. Szombathely, 2001. augusztus 23–25. Szombathely: A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V. 11–18.
- Kiss Jenő 2006. Egy új nemzeti nyelvatlasz szükségessé váltáról. *Magyar Nyelv* 102, 129–142.
- Kiss Jenő 2007. Kihívások és lehetőségek előtt a magyar dialektológia. Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) *V. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, 2007. augusztus 22–24. Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 8–16.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kožik Diana 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 93–124.
- Lakatos Demeter 1986. *Csángó strófák*. Budapest: ELTE. MCSD. 26. sz.
- P. Lakatos Ilona 1977. *Adatok Jászberény regionális köznyelvéhez*. Nyelvtudományi Dolgozatok 25. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 1992. A családi helyhatározóragok szociolingvisztikai vizsgálata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Magyar Nyelvjárások*, 57–68.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2007. A szó elszáll, a hangfelvétel és a lejegyzés megmarad. Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest: Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 228. szám). 309–325.

- Menyhárt József 2007. Nyelvjárási attitűdvizsgálatok Nyékvárkony községben. Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) *V. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, 2007. augusztus 22–24. Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 168–176.
- Menyhárt József 2008. *Nyékvárkony nyelve*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Menyhárt József 2009. *Lingua ecclesiae: A református és katolikus egyházpolitika nyelvi vetületei Szlovákiában*. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok kar – Tinta Könyvkiadó. 263–272.
- Menyhárt József – Presinszky Károly 2010. Apjánok fajtája... (Két nyelvjárási jelenség a Csallóközből). Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Közös jövőnk a nyelv II. Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 47–52.
- Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna 2008. *Bevezetés a szlovákiai magyar nyelvjárások tanulmányozásába*. Egyetemi jegyzet. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Menyhárt – Presinszky – Sándor 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Egyetemi tankönyv. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Molnár Zoltán Miklós 1984. *Nyelvszociológiai szempontok a szombathelyi főiskolák nyelvhasználatának vizsgálatában*. Szombathely: A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV. 81–90.
- Ördög Ferenc 1988 (szerk.) *Néprnyelvkutatás és iskola*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 184.)
- Presinszky Károly 2007. Attitűdvizsgálatok Nagyhinden. Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) *V. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, 2007. augusztus 22–24. Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 215–222.
- Presinszky Károly 2008. *A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok kar – Tinta Könyvkiadó. 241–248.
- Putz Éva 1943. *A kolonyi lágzi*. Pozsony.
- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Sándor Anna 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97, 87–95.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Sándor Anna 2007a. Arany Albert László nyelvészeti tevékenységéről. Tóth Károly – Végh László (szerk.) *Emlékkönyv Arany A. László tiszteletére*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 57–66.
- Sándor Anna 2007b. Ebben az évben lenne kilencvenéves Sima Ferenc. *Magyar Nyelv* 103, 351–354.
- Sándor Anna 2007c. A dialektológia és az anyanyelvi oktatás kapcsolatának szükségzerű voltáról. Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) 2007. *V. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, 2007. augusztus 22–24. Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 233–238.
- Sándor Anna 2009. A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra:

- MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok kar – Tinta Könyvkiadó. 231–239.
- Sándor Anna 2010. A nyelvjárások és a fordítás. Bárczi Zsófia – Vančóné Kremmer Ildikó 2010. *Margó. Írások a fordításról és a kétnyelvűségről*. Pozsony: AB-ART. 187–196.
- Solt Andor – Fehér Géza é. n.: *Vörösmarty Mihály Összes Művei*. 16. k. Publicisztikai írások. Budapest.
- Szabó Géza 1987. Az élő nyelvi dialektológia-kutatás módszertanához. *Magyar Nyelv* 84, 516–524.
- Szabó József 1983. *A mondatszerkesztés nyelvészeti vizsgálata a nagykovácsi nyelvjárásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. „Nem találunk szavakat”. *Nyelvértelmezések a mai magyar prózában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Vörös Ottó 2007. Állami változat vagy regionalizmus? (A határon túli magyar nyelv újabb fejleményeinek dialektológiai megítéléséről szlovákiai szókészleti anyag alapján) Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) *V. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, 2007. augusztus 22–24. Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 24–31.
- Vékás Domokos 2007. Számítógépes dialektológia. Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) *V. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, 2007. augusztus 22–24. Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 289–293.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOKHOZ VALÓ VISZONYULÁS

Az utóbbi években a nyelvtudományi szakirodalom többször rámutatott arra, hogy a nyelvekről és a nyelvváltozatokról számos tévhit kering a magyar nyelvhasználók körében. A tévhitek között gyakran szerepelnek azok, melyek a nyelvjárások megítélésével kapcsolatosak, a nyelvjárásokhoz való viszonyulásról szólnak. Elterjedtek ezek között az olyan negatív vélemények, melyek szerint a nyelvjárások értéktelenebbek, mint a köznyelv, a nyelvjárások a nyelvnek korcs változatai, a nyelvjárások rövidesen kihalnak, a nyelvjárások beszélői műveletlenek stb. A kutatások rámutatnak arra is, hogy a nyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatos közkeletű, nyelvtudományi szempontból téves vagy félígazságokat tartalmazó vélekedések részei az adott közösség kultúrájának, befolyásolják a hétköznapi beszélők nyelvi tudatát és viselkedését. A hatásuk leginkább annak köszönhető, hogy az emberek nem kérdőjelezik meg, hanem elfogadják és terjesztik azokat. A nyelvekről, nyelvváltozatokról kialakult vélekedések ismertetése, tisztázása elsődlegesen az iskola és az anyanyelvoktatás feladata, de mindenkinek felelőssége, aki nyilvános színtereken a nyelvekről, nyelvváltozatokról megnyilatkozik. Ha nyelvi tévhiteket adunk át, akkor tudományos szempontból pontatlan információkat terjesztünk, és rossz irányba befolyásoljuk a felnövekvő nemzedék nyelvszemléletét. Fontos tehát tisztáznunk, hogy nyelvek és nyelvváltozatok közötti különbségtétel nyelvtudományi szempontból milyen objektív és szubjektív tényezőkön alapszik.

Nyelvtudományi alaptétel, hogy minden egyes természetes élő nyelvnek több változata van. A hagyományos magyar leíró nyelvészeti szemlélet szerint a nyelv függőlegesen és vízszintesen tagolódik réteg- és csoportnyelvekre, valamint nyelvjárásokra, és a mindezek fölé helyezhető irodalmi nyelvre (Sebestyén 1988, Wacha 1992). A szociolingvisztikai szemlélet alapján a nyelveket nyelvváltozatok együtteseként jellemezhetjük, a nyelvváltozatokat pedig egymáshoz való viszonyuk alapján határozhatjuk meg. Kiss Jenő felosztása alapján (Kiss 1995: 74) a mai magyar nyelv következő fő nyelvváltozattípusait különíthetjük el: köznyelvi nyelvváltozatok (beszélt és írott köznyelv), társadalmi nyelvváltozatok (csoportnyelvek és szaknyelvek), valamint területi nyelvváltozatok (nyelvjárások és regionális köznyelvek).

Az egyes nyelvváltozatok összehasonlítása előtt mindenekelőtt két tényezőt szükséges tisztázni: 1. A nyelvváltozatok további változatokban élnek, és folyamatos mozgásban vannak. Ez a mozgás jelenti azt is, hogy a nyelvváltozatok keverednek egymással, elkülönítésük csupán elméletileg lehetséges, a valós nyelvhasználat szinte mindig közveleget eredményez, azaz olyan nyelvi alakulatot, amely szükség-szerűen eltér a „hivatalosan” elismert nyelvváltozatok szabályrendszerétől (Lanstyák 1998: 15). 2. A nyelvváltozatok között központi szerepet játszik a köznyelv, mert normarendszerét nyelvtanok, szótárak, szabályrendszerek rögzítik, azaz kodifikálják. A köznyelvnek a többi nyelvváltozattal szoros és közvetlen a kapaso-

lata, és valamennyi többi nyelvváltozatra hatással van. Emiatt vetjük egybe a nyelvjárásokat a köznyelvvél.

A nyelvjárások és a köznyelv közötti legismertebb különbség a területi kötöttség. A nyelvjárások szűk(ebb) területen, a köznyelv azonban az egész nyelvterületen elterjedt. A nyelvjárások és a köznyelv között leginkább észlelhető különbség pedig a szókészletben, valamint a fonémák gyakorisága és realizációja területén jelentkezik. Állományi többletek, illetőleg hiányok vagy realizációs eltérések ellenére fontos leszögezni, hogy a nyelvjárás is (miként a köznyelv) teljes, önálló nyelvi rendszer, és mindkét nyelvváltozat nyelvi kifejezési lehetőségei alapvetően azonosak. Nem azonosak azonban azok a beszédhelyzetek, nyelvhasználati módok és színterek, ahol a két nyelvváltozat típus használatos. A nyelvjárások és a köznyelv közötti választás függ az adott beszélő iskolázottságától, társadalmi helyzetétől, korától, nemétől, nyelvi tudásától, valamint a beszédhelyzet különféle tényezőitől (például attól, hogy kik a beszélgetőtársai, hol zajlik a társalgás, mi a kommunikáció célja, stb.). A nyelvjárások és a köznyelv közötti különbségek tehát főként a következő szociolingvisztikai tényezők alapján fogalmazhatók meg (vö. Kiss szerk. 2001: 42–45):

a) A nyelvjárás leginkább a familiáris nyelvhasználathoz kötődik. Olyan beszélt nyelvi forma, amelyet spontán módon, elsődleges nyelvváltozatként sajátítanak el, és elsősorban nem nyilvános beszédhelyzetekben használnak. A köznyelvet ezzel szemben a beszélők többsége intézményes keretek között, tehát a másodlagos nyelvi szocializáció során tanulja meg, írott változatát pedig mindenki kulturális nyelvváltozatként sajátítja el. A köznyelv a nyilvános nyelvhasználati színterekhez kötődik. A fentiekből adódik, hogy a nyelvjárásoknak nincs külön írásbeliségük. Mégis beszélhetünk nyelvjárás írásbeliségről a nem köznyelven íródott népi följegyzések, írásos dokumentumok példái alapján. E személyes dokumentumok nyelvjárásiasága különböző fokú, ennek

ellenére mégis alkalmasak dialektológiai vizsgálatokra, ugyanis a leírt mondatok nem az írott köznyelv, hanem inkább az élőbeszéd törvényeinek engedelmeskednek. Érdekességgént két ilyen szlovákiai magyar forrást említhetünk: Sulán Béla (1957) egy martosi asszony önéletrajzi feljegyzéseiből közöl több oldalt eredeti formában, Sándor Anna pedig rövid írott üzeneteket, üdvözlőket, süteményrecepteket elemez munkájában (Sándor 2000) a nyelvjárás írásbeliség szempontjából.

b) A nyelvjárások használatát leginkább alsóbb társadalmi rétegekhez kötik, a köznyelvet pedig közép- és felső társadalmi rétegekhez. A Magyar dialektológia alapján azonban (vö. Kiss szerk. 2001: 44) ez nem abszolút érvényű kritérium, ugyanis például a német nyelvterület északi részén az alsóbb társadalmi rétegekbe tartozók is köznyelven beszélnek nagyrészt, a déli területeken pedig a felsőbb rétegek is beszélnek a nyelvjárást. A magyar nyelvterületen nem lehetséges ilyen szempontból különbségeket kimutatni, azonban a nyelvjárások szinkrón változásának egyik fontos szempontja a beszélők társadalmi háttere.

c) A magyar nyelv területi és köznyelvi változatai között nincsenek olyan számottevő különbségek, hogy a beszélők ne értenék meg egymást. A beszéd megértése szempontjából fontos megemlíteni, hogy a magyar köznyelvet passzív szinten a nyelvjárás beszélők is ismerik, ezért annak megértési (receptív) hatóköre maximális. A nyelvjárások receptív hatóköre a köznyelvi beszélők számára ettől kisebb, korlátozottabb. Ha a területi nyelvváltozatok produktív hatókörét vizsgáljuk, akkor viszont megállapíthatjuk, hogy még manapság sem tud minden nyelvjárás beszélő köznyelvi nyelvváltozatban beszélni.

d) A természetes nyelvekben a nyelvjárások korábbiak, mint a köznyelvi változatok. A nyelvek elsődleges változatai a nyelvjárások, melyekből egy nyelvjárás kiemelásával vagy több nyelvjárás ötvöződésével alakult ki a köznyelv. A magyar nyelvtörténet eddigi körülbelül három évezredéből több mint két és fél ezer

év telt el köznyelvi változat nélkül. Az írott köznyelv központi válfaja, az irodalmi nyelv a középmagyar kor folyamán (1526–1772) alakult ki, s a reformkorban kodifikálódott. A beszélt köznyelv kialakulása a 19. és 20. század fordulójára tehető. A magyar irodalmi nyelv különböző nyelvjárások ötvözte, az északkeleti nyelvjárásokon alapul, de magába olvasztott erdélyi, déli és dunántúli nyelvjárási elemeket, jelenségeket is. A beszélt köznyelv egyik forrása az írott köznyelvet követő beszélt nyelvi gyakorlat volt. A másik forrása pedig a dunántúli, az alföldi és a palóc nyelvjárások, amelyek beszélői a XIX század végén világvárossá fejlődő Budapesten telepedtek le a jobb megélhetés végett. A főváros a különböző nyelvjárásokat beszélő embereknek a viszonylagos nyelvi egységesülését hozta meg, a kialakuló polgárság pedig tudatosan követte ezt a választékosnak vélt beszédformát.

A köznyelv és a nyelvjárások viszonyát összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a nyelvjárások korábbiak a köznyelvnél, így történeti vonatkozásaik jelentősek, s egyúttal a beszélt köznyelv forrásául is szolgálnak, állandó kapcsolatban vannak, kölcsönösen hatnak és hatottak egymásra. A köznyelv alakulásának folyamatában kezdetben a nyelvjárások hatása a köznyelvre erősebb volt, mint fordítva. A beszélt köznyelv megszilárdulása óta azonban jóval nagyobb a köznyelvnek a nyelvjárásokra gyakorolt hatása, mint a fordított irányú befolyás. Mindezt a társadalom mobilizálódása, a hagyományos paraszti gazdálkodás visszaszorulása, a tömegtájékoztatási eszközök, a televízió elterjedése eredményezte. A nyelvjárási beszélők tömegét érintő hatásnak a következtében alakult ki a regionális köznyelviség. Regionális köznyelviségnek azt a táji színezetű, köznyelvi szerepet betöltő nyelvhasználatot nevezzük, amely a helyi nyelvjárások és a beszélt köznyelv között helyezkedik el, vagyis átmeneti alakulat, sajátos vonásai pedig elsősorban a kiejtés, kisebb mértékben az alaktan és a szókészlet terén jelentkeznek (Fülöp 2000: 156).

Más a helyzet a Kárpát-medencei kisebbségi magyarság körében. Anyaországi körülmények között a regionális köznyelviség kiegyenlítődést, integrálódást, nyelvjárások köznyelvhez közeledését s köznyelvi nyitást jelent a nyelvjárások irányába. Kisebbségi körülmények között elszigetelődésként és különfejlődésként értelmezhető. A kiegyenlítődés ugyanis maradéktalanul csak befelé, az adott állam területén élő azonnyelvű kisebbségek nyelvhasználatára vonatkozóan érvényesül. Kifelé, tehát az anyaországi, illetőleg valamennyi más, eltérő államnyelvű ország magyar nyelvhasználatára nincs hatással. Az ok a mindenkori államnyelv erőteljes befolyása, amely elsősorban a kétnyelvűség révén készíti egy irányba – tudniillik a maga irányába – a kisebbségi anyanyelvi nyelvhasználatot (Kiss szerk. 2001: 241).

A kisebbségi magyarság csoportjai saját országuk magyarságával, illetőleg a más nyelvű többségi nemzet tagjaival érintkeznek mindennap, a magyarországi magyarral ritkábban. A határon túli magyar anyanyelvű közösségeket a zártság jellemezte, ugyanis politikai, ideológiai okok miatt egymástól és Magyarországtól is el voltak zárva. Nyelvileg önállósulásra kényszerültek, illetőleg kényszerből kellett hivatalos kifejezéseket szlovákból, románból, oroszból, szerbből fordítani (Tolcsvai 1991: 168). Ennek eredménye, hogy például a szlovákiai magyar nyelvhasználatban vannak olyan elemek, melyek a magyarországi nyelvhasználatban nem ismertek. Ugyanakkor ezekre az elemekre nem a nyelvjárások, hanem a köznyelvi nyelvváltozatok jellemzői érvényesek: formális beszédhelyzetekben, főleg az írott nyelvben használatosak, regionálisan nem kötöttek, a beszélőközösség által általánosan elfogadottak. Ezt jelenti tehát a nyelvi különfejlődés, melynek értelmezése heves vitát váltott ki a magyar nyelvudományban (lásd Kontra–Saly szerk. 1998).

A mai jobb érintkezési viszonyok már bőséges nyelvi hatást visznek az anyaországból a művelődéssel, a politikai, gazdasági, művésze-

ti és magánkapcsolatok erősödésével a Magyarország szomszédos országok kisebbségi magyar nyelvhasználatába, főképp a szókészletbe. A magyarországi köznyelv hatása tehát erősödni látszik ezeken a területeken is. Azzal pedig, hogy a nagyobb területen használt (felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, muravidéki, őrvidéki) lexikai regionalizmusok közül néhányat a Magyar értelmező kéziszótár 2003-as átdolgozott kiadásában is megjelentettek, leszögezhetjük, hogy a kisebbségi regionális nyelvváltozatokat jobban megismerhetik a köznyelvi beszélők. E lexikai elemek szótározása azonban inkább szimbolikus jelentőségű, a köznyelvre nincs közvetlen hatással.

Az előzőekben a nyelvjárásokat és a köznyelvet objektív tényezők alapján hasonlítottuk össze. A következőkben a két nyelvváltozatot a hozzájuk kötődő szubjektív viszonyulások alapján vetjük egybe. Az egyes nyelvváltozatok megítélése ugyanolyan fontos tényező azok elkülönítéséhez, mint nyelvrendszer-tani jellemzőik.

A nyelvjárások és a köznyelv jellemzésekor tisztáztuk, hogy a beszélők a kommunikáció során a nyelvhasználati színtereknek és beszédhelyzeteknek megfelelően választanak az egyes nyelvváltozatok közül. Ezt a választást számos tényező, így az attitűd is befolyásolja, melynek többféle értelmezése is létezik (lásd Siklaki 1994: 25). Az attitűdökkel elsődlegesen a szociológia foglalkozik azokat a mintákat vizsgálva, melyeket a társadalmi viselkedés tanulása során elsajátítunk. Megtanulunk olyan jelenségeket is megítélni, besorolni, melyekre nincs egzakt magyarázatunk. E viselkedés alapját tapasztalatok, sikerélmények, kudarcok, hagyományok és elvárások befolyásolják (Cse-pei 1997: 39). Mindez meghatározza az attitűdöt, azaz a későbbi magatartásunkat, viselkedésünket, beállítottságunkat az érintett jelenségekhez.

Az attitűd vonatkozhat a nyelvre, nyelvváltozatokra is. Kiss Jenő meghatározása szerint a nyelvi attitűd „egyes embereknek, emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvváltozatokkal,

nyelvi jelenségekkel és elemekkel, illetőleg a konkrét nyelvhasználattal szembeni beállított-ságát, hozzájuk való viszonyát, róluk kialakult értékelő jellegű vélekedését jelöli” (Kiss 1995: 135). A nyelvi attitűdöt is a hiedelmeink, anyanyelvi és általános műveltségünk, továbbá környezetünk szokásai, hagyományai, valamint a nyelvváltozatot magáénak valló réteg befolyása határozza meg. A nyelvi attitűd tehát elsősorban nem nyelvi, hanem társadalmi meghatározottságú (Trudgill 1997: 58). A társadalmi eredetű nyelvi ítéletek egy adott közösségen belül egyfelől tekintélyt kölcsönöznek az egyik nyelvnek, másfelől leértékelik a másik nyelvet. Mindezekhez a nyelvi attitűd két társfogalma, a presztízs és a stigma kapcsolható. Szociolingvisztikai alaptétel, hogy az a nyelvváltozat, az a nyelvi forma terjed, hódít, amelyhez társadalmi elismertség, tekintély, tehát presztízs kapcsolódik – mert követésre, utánzásra méltónak érzik. S az szorul vissza előbb-utóbb, amelyikhez társadalmi megbélyegzés, leértékelés, lenézés, tehát stigma társul, mert helytelennek, kerülendőnek, szégyellnivalónak érzik és vélik (Kiss szerk. 2001: 218).

Az attitűdök kutatása főként azért fontos, mert az adott nyelvhez, nyelvváltozathoz fűződő viszony megváltozása nyelvváltozatcserét, sőt nyelvcserét eredményezhet. Az attitűdök hatással vannak a nyelv(változat) sorsára, és nyelvhasználat-befolyásoló tényezők, de szem előtt kell tartanunk azt is, hogy az attitűd csak egyike azoknak a tényezőknek, amelyek a tényleges nyelvi viselkedést befolyásolják.

A standard nyelvváltozattal rendelkező nyelvekre általánosságban elmondható, hogy nyelvváltozataik közül presztízsze, tekintélye a köznyelvnek van, mert a nyelvhasználók számára az jelenti az igényes, művelt, követendő nyelvhasználatot, az jelképezi a társadalmi előbbre jutás lehetőségét. A köznyelvi formákhoz képest a többi nyelvváltozat, így a nyelvjárások is negatív megítélésűek (Kiss 1995: 137). A nyelvjárásokhoz kapcsolódó negatív attitűd azokra az országokra jellemző elsősorban, amelyek nyelvileg erősen központosítottak. A

nyelvjárási nyelvhasználathoz a magyar társadalomban is a stigmatizáltság kapcsolódik. Ennek okai egészen az írástudás terjedéséig vezethetők vissza. Kezdetben aki írni és olvasni tudott, az tanult ember volt. Az irodalmi nyelv elsajátítása egyet jelentett az iskolázottsággal, és azokkal a foglalkozásokkal, melyeknek presztízszük volt. Ezzel növekedett az irodalmi nyelv tekintélye, a nyelvjárások értéke pedig csökkent az írástudók szemében. A társadalom többsége azonban írástudatlan volt, ezáltal nem volt semmilyen kapcsolata az irodalmi nyelvvel. Az írni tudók számának emelkedése, az iparosodás terjedése és a faluból városba költözők számának növekedése a nyelvváltozatok gyakoribb kapcsolatát, valamint a hozzájuk kapcsolódó magatartás változását is eredményezte. A nyelvváltozatokhoz kapcsolódó attitűdváltozások tehát a társadalmi változásokhoz köthetők. Az attitűdök változása pedig (amint azt fentebb leírtuk) a nyelvváltozatok jövője szempontjából is vizsgálendő. Mindezek alapján négy fontosabb időszak különíthető a nyelvjárási beszélőknek saját nyelvváltozatuk és a köznyelv megítélésének történetében (vö. Kiss szerk. 2001: 219–225)

a) A semleges attitűd időszaka a leghosszabb, az irodalmi nyelv kialakulásától a beszélt köznyelv falun való megjelenéséig (19–20. sz. fordulója) tart. A nyelvjárási beszélőknek ekkor még nem volt aktív kapcsolatuk a köznyelvvel, emiatt saját nyelvváltozatukat sem tudták hozzá mérni. A nyelvjárást ismerték csupán, és ha szembesültek a köznyelvvel, akkor ahhoz távolságtartóan viszonyultak.

b) Az ellenszenvező attitűd a 20. század elejétől a század közepéig tart. E magatartás kialakulásának legfőbb oka az, hogy nagyszámú falusi lakosság költözik a városba. Az életmódváltás során más kultúrával és nyelvvel szembesülnek, mely számos megpróbáltatással jár együtt. A nyelvjárási beszélők az erősödő köznyelvi szorításra válaszul ösztönös védekezéssel, saját nyelvi normájuk védésével és a köznyelv elleni támadással reagálnak. A beszélt köznyelvnek nyelvjárási környezetben való

használatát ellenszenvesnek érzik, és védekezésként kigúnyolják azt.

c) A szégyenlő attitűd az 1950-es évek elejével indul és az 1980-as évekig tart. A nyelvjárási beszélők attitűdváltozását az okozta, hogy a magyar parasztság hagyományos életét, értékrendjét a kommunizmus szétrombolta. A mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása, a parasztság jogainak és emberi méltóságának megsértése a saját nyelvváltozatukhoz való viszonyulás negatívvá válását is eredményezte. A nyelvjárási beszélők széles tömegei kezdik szégyellni nyelvjárásukat. Ennek két következménye van: egyrészt idegenek jelenlétében kerülnek a nyelvjárási formák használatát, másrészt pedig letagadják azok használatát. Az önfeladói viszonyulás következménye a nyelvjárások felgyorsult térvesztése, visszaszorulása, valamint a regionális köznyelviség gyors terjedése, a kettősnyelvűség általánossá válása.

d) Az 1990-es évektől kezdve a nyelvjárások és a köznyelv egymás mellett élésének újabb szakasza következik. A kiegyensúlyozó attitűd kialakulásának két oka van. Az egyik a társadalom negatív vélekedésének módosulása a parasztságról, illetőleg általában a falusiakról. A másik körülményt a rendszerváltozást követő társadalmi mozgások jelentik. Újraélednek a kisközösségi hagyományok, a magángazdálkodás, a faluhoz kötődés is erősödik. A nyelvjárás a helyi és a regionális azonosság (egyik legfontosabb) kifejezője, a szűkebb társadalmi környezet szimbóluma. Ha ez a beszélők számára fontos, akkor a modernizációs nyomás ellenére is megtartják a nyelvjárásukat. A kettősnyelvű nyelvjárási beszélők beszédhelyzettől függően vagy a nyelvjárást, vagy a köznyelvet (a köznyelv táji színezetű változatát) beszélik. Ezáltal tehát ritkábban kerülnek olyan helyzetbe, hogy nyelvjárásuk miatt megszólhatnak őket.

Az attitűdök változásához két fontos megjegyzést szükséges még tennünk. Egyrészt azt, hogy az ismertetett időszakokban a jellemző attitűdtípusokkal szemben más viszonyulások is megfigyelhetők. A nyelvjárási beszélők közül sokan a szégyenlő – önfeladói attitűd idő-

szakában is bátran használták nyelvjárásukat, ugyanakkor a kiegyensúlyozó – funkcióelkülönítő attitűd ellenére sokan manapság is szégyellik nyelvjárásukat. Másodsorban érdemes szólni a köznyelvi beszélők nyelvjárásokkal szembeni attitűdjéről is, mely kezdettől fogva többé-kevésbé lenéző, lekicsinylő. Néha nagyfokú ellenszenv, idegenkedés vagy jóindulatú, de lesajnáló, lekezelő érdeklődés jellemzi. Ennek is társadalmi okai vannak, melyek a parasztság lenézéséből, az iskolai oktatás nyelvjárás-ellenességéből, a nyelvjárások társadalmi megbélyegzéséből adódnak. Ugyanakkor vannak (főként értelmiségiek), akik pozitívan viszonyulnak a nyelvjárásokhoz, azokat a romlatlanság, tisztaság jelképének tekintve. Ennek is társadalmi okai vannak, melyek a falusi élet egyszerűségéhez, természetközelségéhez köthetők. A nyelvjárásokhoz való mai enyhébb viszonyulás sem a köznyelvi beszélők szemléltváltozásából, hanem a nyelvjárások köznyelvhez közeledéséből adódik.

Több vizsgálat bizonyítja, hogy kisebbségi beszélőközösségekben az anyanyelv jövője múlhat a nyelvhasználók nyelvi/nyelvjárási attitűdjén (lásd Bartha 1999: 123–26; Kiss 2000: 193; Péntek 2003: 33), hiszen sok esetben a nyelvjárás az egyetlen biztosan birtokolt anyanyelvi változat. Ilyen körülmények között a nyelvjárás megbélyegzése az anyanyelv stigmatizálását jelenti, amelynek előbb vagy utóbb – az anyanyelvmegtartás szempontjából – egyértelműen negatív következményei lesznek.

Kárpát-medencei hatósugarú vizsgálatokba bekapcsolódva a szlovákiai magyarok nyelvi attitűdjeit nagyobb mintán Lanstyák István (2000) kutatta. A vizsgálatban alkalmazott kérdőív az egyes nyelvhasználati színtereken használt nyelvekre, nyelvváltozatokra, néhány nyelvi változó társadalmi eloszlására, valamint az adatközlők nyelvi attitűdjeire is vonatkozott. A mintában több volt az erős magyar identitással rendelkező személy, így nem véletlen, hogy a vizsgálat során gyakori volt a kétnyelvű nyelvhasználatot jellemző sajátosságok negatív megítélése, megbélyegzése (Lanstyák 2000: 228–233).

A zoboralji Kolon fiatal generációjának két-nyelvűséggel, nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta Sándor Anna (2000, 2001). A vizsgálatba bevont középiskolások többsége anyanyelvéhez, nyelvjárásához pozitívan viszonyult. Válaszaik alapján anyanyelvjárásukat szépnek vélték, és kifejezték pozitív érzelmi kötődésüket a koloni nyelvjáráshoz. A vizsgált adatközlők körében az attitűdre hatással volt a családi háttér és a nyelvi környezet. A fiatalok többsége a magyarországi nyelvhasználatot szebbnek tartotta a szlovákiaiánál. A koloni diákok körében jellemző volt az önstigmatizáció, ugyanakkor a nyelvjárás rejtett presztízse is felbukkant.

Pozsonyi, szenci, somorjai és féli alapiskolák, illetőleg gimnáziumok pedagógusainak nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta Kožík Diana (2004). A pedagógusok nyelvi attitűdjeinek megismerése a tanulmány alapján több szempontból is fontos. Elengedhetetlen a pedagógusok nyelvváltozatok iránti nyitott, pozitív attitűdje, mert ezáltal alakítható ki a felnövekvő generációban a szégyenérzettől mentes, kreatív nyelvhasználat. A pedagógusoknak társadalmi pozíciójukból adódóan mintát kellene adni az anyanyelvhez való harmonikus tudati és érzelmi kapcsolatban. A vizsgálatban részt vevő pedagógusok nyelvjárásokhoz való viszonyulása racionális. Fontos, megőrzendő értéknek tartják a nyelvjárásokat. Ugyanakkor a többségük egyetértett azzal, hogy az iskolában a köznyelv használata az elvárt, a nyelvjárási jelenségek használata pedig javítandó.

A csallóközi Nyékvárkony fiatal generációjának nyelvjárásokkal, kontaktusjelenségekkel kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta Menyhárt József (2007). Az adatközlőként megszólított 115 tanuló többsége pozitívan viszonyul nyelvjárásához, nem tartja azt szégyellnivalónak, hanem a mindennapi beszédprodukciója során használatos természetes nyelvi közegnek. A fiatal generáció többségének ez a pozitív attitűdje kedvez a nyelvjárási jelenségek továbbélésének, és egyúttal megerősíti a határon túli magyar kisebbségeknek az anyaországi beszé-

lőkhöz viszonyított erősebb nyelvjárásiasságának tényét is.

Az előrehaladott nyelvcserhelyzetben lévő Nagyhind magyar és szlovák lakosságának nyelvi/nyelvjárási attitűdjeit hasonlította össze Presinszky Károly (2007). A vizsgálat megállapította, hogy az ún. kontaktushipotézis (a különböző nemzetiségű csoportok együttélése vagy sűrűbb érintkezése javítja az egymásról kialakított képet) Nagyhinden a két csoport nyelvváltozatának kölcsönös megítélésére is vonatkozik. A szlovák többség pozitívan viszonyul a nyelvcserre előrehaladott fokán lévő magyar kisebbség nyelvéhez, nyelvjárásához a községben. Ennek oka egyrészt a még magyarul beszélő idősebb nagyhindi lakosok tisztelete, másrészt pedig az, hogy a nagyhindi magyarok nagyon jól beszélik a többség nyelvét. Konkrét nyelvhasználati konfliktusok megoldásakor azonban ezek a pozitív attitűdök nincsenek minden esetben a magyar nyelv használatának gyakoriságára kedvező hatással.

A fejezet elején említettük, hogy a nyelvjárásokhoz való viszonyulás tudományos alapú kialakításában alapvető szerepe van az anyanyelvi oktatásnak. A magyar szakos pedagógusok és egyetemi hallgatók körében végzett attitűdkutatásokat Sándor Anna (2009) és Presinszky Károly (2009) is. A felméréseikből kiderül, hogy az egyetemi hallgatók többsége beszél valamilyen nyelvjárást; a saját nyelvjárásukat szépnek vélik; a falusi hallgatók egy részét is szülei már nem nyelvjárásban, hanem köznyelven szocializálták; a köznyelv elsajátítása főként a palóc nyelvjárást beszélőknek okozott gondot; a nyelvjárási nyelvhasználatukkal kapcsolatos kellemetlen élményeiket főként pedagógusaik vagy magyarországi beszélők negatív vélekedése váltotta ki.

Az, hogy a leendő magyar szakos pedagógusok többsége pozitívan viszonyul a szlovákiai magyar nyelvjárásokhoz, biztató jel, melyre építve talán elérhető, hogy a felnövekvő generáció nyelvi tévhitektől mentesen, tudományos ismeretekre támaszkodva viszonyuljon a nyelvekhez és a nyelvváltozatokhoz.

HIVATKOZÁSOK

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Csepeli György 1997. *A szociálpszichológia vázlata*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- Fülöp Lajos 2000. Gondolatok a regionális köznyelviségről. *Magyar Nyelvjárások*, 153–162.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 2000. *Magyar nyelvjárástani kalauz*. Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 3. Budapest: ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- Kozík Diana 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. *Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 93–124.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Menyhárt József 2007. Nyelvjárási attitűdvizsgálatok Nyékvárkony községben (1999–2006). Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) 2007. *V. Dialektológiai Szimpózium*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 168–176.
- Péntek János 2003. Státusz, presztízs, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. Péntek János – Benő Attila szerk. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 1. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 32–39.
- Presinszky Károly 2007. Attitűdvizsgálatok Nagyhinden. Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) 2007. *V. Dialektológiai Szimpózium*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 215–222.

- Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 241–248.
- Sándor Anna 2009. A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 231–239.
- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Sándor Anna 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97, 87–95.
- Sebestyén Árpád 1988. A magyar nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése” témakör tantervi helyzetéről. Hajdú Mihály (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése, táji tagolódása I.* Budapest: Tankönyvkiadó. 9–20.
- Síklaki István 1994. *A meggyőzés pszichológiája*. Budapest: Scientia Humana.
- Sulán Béla 1957. Bazsó Lidi néni önéletrajza. *Magyar Nyelvjárások*, 115–153.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991. A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. *Regio Kisebbségtudományi Szemle* II/3, 166–173.
- Trudgill, Peter 1997. [1992.] *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Ford. Sándor Klára. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Wacha Imre 1992. A nyelvi rétegződés kérdései. („Perújrafelvétel” a magyar szakirodalom alapján). Kemény Gábor (szerk.) *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 49–105.

PRESINSZKY KÁROLY

A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK TERÜLETI EGYSÉGEI

Az egész Kárpát-medencei magyar nyelvterületet Juhász Dezső tíz nyelvjárási régióra osztotta fel (Juhász 2001: 264). E tíz nyelvjárási alakulatból három a mai Szlovákia területére is átnyúlik: a közép-dunántúli–kisalföldi (a régebbi megnevezés: dunántúli), a palóc és az északkeleti. E három nyelvjárási régió, melyek közül a legerősebben tagolt a palóc, nyugatról kelet felé haladva kilenc nyelvjárás csoportra tagolódik:

Nyelvjárási régió	Nyelvjárás csoport
közép-dunántúli– kisalföldi	csallóközi–szigetközi, észak-dunai
palóc	nyugati, északnyugati, Ipoly vidéki, középpalóc, keleti palóc, Hernád vidéki
északkeleti	ungi

Ezenkívül az említett felosztás szerint öt nyelvjárás sziget is található Szlovákia területén: Szenc környéki sziget, Vága, Barslédec, Nagyhind, Csucsom, Abaúji sziget.

Ez a legújabb, a *Magyar dialektológia* c. tankönyvben közzétett osztályozás az 1971-ben megjelent *A mai magyar nyelvjárások rendszere* c. monográfiából indult ki, melynek szerzője a magyar dialektológia egyik kimagasló képviselője: Imre Samu. Rendszerezése már *A magyar nyelvjárások atlaszának* (MNYA.) anyagára épült.

Az eltelt évtizedekben a szlovákiai magyar nyelvjárásokkal kapcsolatban néhány kutató már kísérletet tett azon nyelvjárási jelenséghatárok és alakulatok pontosítására, melyek az MNYA. ritkább kutatópont-hálózata alapján

nem rajzolódtak ki eléggé világosan, vagy melyek két nagyobb nyelvjárási régió, amelyből az egyik általában a palóc, ütközőzónájában fekszenek. Mindez azzal magyarázható, hogy ahol találkoznak az egyes nyelvjárási régiók határai, a több központból érkező hatások egyrészt erőteljesebb változásokat idézhetnek elő, másrészt szövevényes izoglosszákat, átmeneti sávokat alakíthatnak ki. Erre azonban pontos

sabb választ csakis az adott nyelvjárás csoportok regionális nyelvatlaskái alapján adhatnánk.

Az egyes szlovákiai magyar nyelvjárási régiók és nyelvjárás csoportok jellemzése a továbbiakban a nemrégiben megjelent Menyhárt József – Sándor Anna – Presinszky Károly: *Szlovákiai magyar nyelvjárások* című tankönyv alapján készült (vö. Menyhárt – Sándor – Presinszky 2009).

1. A KÖZÉP-DUNÁNTÚLI-KISALFÖLDI NYELVJÁRÁSI RÉGIÓ

A közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió szlovákiai részén két nyelvjárás csoport (a csallóközi–szigetközi és az észak-dunai), valamint egy nyelvjárás sziget (a Szenc környéki ő-ző)

található. A továbbiakban ezeket a nyelvjárási területi egységeket jellemezzük.

1.1. A csallóközi–szigetközi nyelvjáráscsoport

A csallóközi–szigetközi nyelvjáráscsoport területe jól körülhatárolható: a Csallóköz (kivéve annak északnyugati sarka, mely a Szenc környéki nyelvjárásszigethez tartozik) és a Mátyusföld Vágtól nyugatra eső része alkotja (vö. Kálmán 1966: 71–72). A terület egysége mellett a nyelvjáráscsoportot a nyelvi egységesség is jellemzi (vö. Imre 1971: 348).

Főbb hangtani sajátosságai

a) Magánhangzók. 1. A nyelvjáráscsoport fonémarendszere 8 rövid (*u, ü, i, o, ö, ē, a, e*) és 7 hosszú (*ú, ű, í, ó, ő, é, á*) magánhangzót tartalmaz, a fonématöbbletet a zárt *ē* képezi. 2. Az *ā, ē* hosszú magánhangzók polifonémikus értékben vannak jelen, pl. *āra* 'arra', *ēre* 'erre', *āsó* 'alsó', *ēső* 'első'. 3. A zárt tendenciák közül erőteljesen jelentkezik az *i*-zés: *szíp, níz, sőtít, szípség, azír*. 4. A zárt tendenciák közül kisebb mértékben

megfigyelhető még a zárt *u*-zás, pl. *hugyan, ustor*; valamint a zárt *o*-zás *osztán, magos* 'magas'. 5. A zárt–nyílt tendenciák főként a szótag-záró *l* előtti magánhangzók módosulásában figyelhetők meg: *gondúkodik, kúdús, pörűt* 'perelt'; *óma, szóma*. 6. A rövid – hosszú megfelelések közül gyakoriak a rövidült felső nyelvvállású magánhangzók, pl. *buza, hüss* (másodlagosan is, pl. *ippen*), de nem olyan nagy arányban, mint a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióban. 7. A labiális–illabiális megfelelések közül kimutatható a szórványos hangsúlyos *ö*-zés, pl. *gyöp, köll, öspörös*. A köznyelvi *ö ~ ē* váltakozást mutató alakok (*föl ~ fel, söpör ~ seper, vödör ~ veder*) közül is a labiális pár használatos. 8. A nyelvjáráscsoportban erős az *á* utáni asszociatív *o*-zás, pl. *sárgo, árpo*. 9. Az *ó, ő, é* fonémák monoftongusban realizálódnak. 10. A köznyelvi *e* helyén gyakoriak a nyíltabb realizációk, pl. *negyven, embër*. 11. Az *á* hangszíne enyhén zárt, pl. *három, után*, mely leginkább az *á* utáni asszociatív *o*-zás *á* hangjában jelentkezik, pl. *munkábo, Dunáro*. 12. A nyelvjáráscsoport sajátos jelensége az *á* előtti illabiális *ā*, mely zártabb, illetőleg előrébb képzett változatában realizálódik, pl. *mārdár, kāszał*, esetenként ilyenkor nyíltabb ejté-

1. ábra A Csallóköz (Liszka 2002: 162)

Főbb hangtani sajátosságai

a) Magánhangzók. 1. Fonémarendszere 8 rövid (*u, ü, i, o, ö, ē, a, e*) és 7 hosszú (*ú, ű, í, ó, ő, é, á*) magánhangzót tartalmaz, a fonémátöbbltetet a zárt *ē* képezi. 2. Megvannak a polifonémikus értékű *ā, ē* hosszú magánhangzók, pl. *āra* 'arra', *ēre* 'erre', *āsó* 'alsó', *ēső* 'első'. 3. A nyelvjáráscsoport erősen *i*-ző. A köznyelvi *é* helyén az *i* is megjelenik, gyakoriak a *kezibe* típusú alakok. 4. Köznyelvi *ó*, de különösen *ő* helyén viszonylag gyakori az *ú*, pl. *rúza, víű, gyöplű*, bár az északibb részeken ez a megfelelés jóval ritkább. Az *ú, ű* terhére szórványosan *ó, ő*-k is megjelenhetnek: *gyűrő* 'gyűrű', *gyűsző* 'gyűszű', *ocsó* 'ocsú', ami inkább palócos sajátosság. 5. Köznyelvi *ú, ű, í* helyén a rövid *u, ü, i* jelentkezése ritka, s a palóc vidékek felé haladva még ezek száma is csökken, illetőleg teljesen megszűnik. 6. Részleges hangsúlyos *ő*-zést találunk, bár ennek a hatása is észak felé haladva fokozatosan csökken. 7. A *söpör ~ seper* típusú változatok közül a labiális megoldású *él*, és gyakori az *l* előtti asszociatív *ő*-zés, pl. *ebidöl*. 8. Az *á* utáni *o*-zás a délibb pontokon eléggé erős, az északi területekhez közelebb csupán az *q* fonémaváltozatban jelenik meg. 9. Az *ó, ő, é* fonéma monoftongusban realizálódik. 10. Az *á* fonéma illabiális megoldású, bár a zártabb változat (*á*) is eléggé gyakori. 11. A labiális képzésű *a* mellett csak ritkán jelenik meg az illabiálisabb jellegű *q, q̃* változat. 12. Az *a* fonéma illabiális realizációja *á* előtti szótagban nem jelentkezik. 13. Az *e* fonéma tipikus realizációja a köznyelvi jellegű *e*; jelentéktelen változatként nyugaton *ε*, keleten *ε̃* található.

b) Mássalhangzók. 1. Mássalhangzóinak rendszere a köznyelvvél megegyező (tehát fonémahiány és fonématöbbltet nem jellemző). 2. A *j* szabad fonéma. 3. A szótagzáró *l* kiesése minden hangkapcsolatban eléggé gyakori. 4. A *konkó, tengő* típusú alakok általánosak, az *l*-ezés foka a csallóközi–szigetközi nyelvjáráscsoporttal megegyező. 5. A *d* palatalizációja *i*

előtt az északi területeken már felbukkan. 6. Az *l, r, j* nyújtó hatása sehol sem számottevő. 7. Abszolút szóvégen a zöngés mássalhangzók zöngétlen mediára válhatnak: *kűszöb, böög, víz*, de a tendencia még gyengébb, mint a csallóközi–szigetközi nyelvjáráscsoportban.

Alaktani sajátosságok. 1. Az *-l* igeképző szóvégen általában megmarad, bár jelentkezik a polifonémikus értékű megoldás is. 2. Az *-l* igei személyrag pótlónyúlással kiesik. 3. Az *-l* igeképző előtti tövéghangzó (*o, ö*), hasonlóképpen az *-ul, -ül* képző magánhangzója is gyakran hosszú vagy félhosszú; nem ritka az említett képzők *l*-jének nyúlása sem. 4. A *-t* tárgyrag előtt a *-k* többesjeles és a birtokos személyjeles tövekben zártabb a kötőhangzó, pl. *dērēkadot, ikēt ~ űköt*. 5. Az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag kétalakú: *-a, -ja* : *-e, -je*. 6. A többes szám 3. személyű birtokos személyrag: *-uk, -juk* : *-ük, -jűk*. 7. A *-ból, -ből* stb. rag következetesen *-bű, -bű* stb. megoldású. 8. A *-hoz, -hez, -höz* rag a csallóközi–szigetközi nyelvjáráscsoporttal ellentétben *-hó, -hő* alakban realizálódik (vö: Imre 1971: 347). 9. A főnévi igenév képzője *-nyi/-nya*: *kőnyi, várnyi; innya, hinya*, azonban itt is terjed a *-ni* változat is.

1.3. A Szenc környéki nyelvjárássziget

A Szenc környéki nyelvjárásszigetet a nevét adó Szenc városa, valamint a tőle délre elhelyezkedő, illetőleg a Csallóköz északnyugati sarkában található közel 20 település alkotja (vö. Lanstyák 1989: 157).

A Szenc környéki nyelvjárássziget fonémáinak rendszere és realizációja, valamint az alaktani jelenségei is megegyeznek a csallóközi–szigetközi nyelvjáráscsoport ezen jellemzőivel. A nyelvjárássziget legjellemzőbb hangtani sajátossága a független labiális *ő*-zés. Ennek lényege, hogy az *ē* fonéma helyén hangtani és asszociatív helyzettől függetlenül a morfémaállomány túlnyomó nagy többségében *ő* jelentkezik. E nyelvjárásban az *ē* igen kis megterheltségű fonéma. Elsősorban néhány egy szótagú morfémaiban, pl.

lĕ, nĕ, tĕ, sĕ, ěggy, a vegyes hangrendű szavakban, illetőleg újabb jövevényszavakban fordul elő (Imre 1971: 203). Az eddigi kutatások (Kulcsárné Sz. Zsuzsa 1978, Bárdos Gyula 1982, Lanstyák István 1989, 1992, Kožík 2006b) alapján a nyelvjárásziget sajátosságainak változásai a következők: megfigyelhető az *ő* hang illabiálisabb realizációja, melyet a kutatók közül Imre (1971) és Kulcsárné (1978) a labiális *ő*-zés bomlásának tart. Lanstyák ezzel szemben arra a megállapításra jut, hogy az illabiálisabb ejtés nem köthető sem életkorhoz, sem hangtani helyzethez, sem bizonyos típusú morféimákhoz, ugyanakkor „kétségtelennek látszik beszédhelyzetbeli kötöttsége: minél kevésbé természetes a beszédhelyzet, annál gyakoribbak az illabiálisabb megvalósulások” (Lanstyák 1989: 167). A nyelvjárászigetet kutatók a zárt *ĕ* előfordulását az *ő*-zés ellenpéldájaként említik (Imre 1971, Kulcsárné 1978). Lanstyák (1989) megállapítja, hogy a zárt *ĕ*, nem számítva a kisszámú újabb jövevényszókat és néhány egyéb szóban tapasztalható ingadozást, kizárólag viszonyban van az *ő* fonémával. A zárt *ĕ*-s ejtészváltozatok csak az *ő* fonéma illabiálisabb megvalósulásának szélső határát képviselik. A már említett kisszámú kivé-

telek esetében éppen fordított a helyzet: az *ő* a zárt *ĕ* fonéma leglabiálisabb ejtés változata. Az említett tanulmányok foglalkoznak az *ő*-zés nyelvjárászigeten belüli megoszlásával is. A *meg-* igekötő kapcsán Kulcsárné (1978) kétféle ejtészváltozatra figyelt föl: míg az igekötőt Szencen *meg-*nek ejtik, addig Félben *mög-*nek. A nyelvjárászigeten belül Lanstyák (1989, 1992) több jelenségre kiterjedő vizsgálatai igazolták Kulcsárné (1978) megfigyeléseit. A Lanstyák által felhasznált anyag fényében a nyelvjárásziget két nagy egységre tagolható, melyeket kisebb-nagyobb eltéréssel a Kis-Duna választ el egymástól. Az északi – északkeleti részt a kevésbé labiális változatok (*meg-*), míg a déli – délkeleti részt a labiálisabb változatok (*mög-*) jellemzik (idézi Kožík 2006a: 169–182).

2. A PALÓC NYELVJÁRÁSI RÉGIÓ

A palóc nyelvjárási régiónak a többi szlovákiai nyelvjárási régióval szemben nagyobb a belső tagoltsága, azaz sok és változatos jelenséggel több nyelvjárás csoport, nyelvjárásziget található benne (l. Imre 1971: 333; Juhász 2001:

3. ábra Palócföld és fontosabb települései (Liszka 2002: 296)

A Palócföld és fontosabb települései

282). Ebben szerepet játszhatott a palócság földrajzi elhelyezkedése is, hiszen a 668,6 kilométernyi szlovákiai magyar nyelvterület leg-hosszabb, de egyben legkeskenyebb részét a palócok lakják (l. Kocsis–Kocsis–Hodosi 1998: 74), s e hosszú és keskeny sáv peremén mindennél intenzívebb kapcsolatban volt a szlováksággal, mint pl. a tömbben élő csallóközi vagy a bodrogi területek lakói.

A palócok többsége (a Nyitra vidékén, Barsban, Hontban, Nógrádban és Gömör nyugati vidékén) dombvidékek lakója, kivéve a Mátyusföld egy részét lakó nyugati palócokat, akik sík területen élnek. Hegyvidéken szintén egy kisebb részük él, mégpedig a Karancs–Medves és a Gömör–Tornai-karszt vidékén (Kocsis 1990: 21–24).

Juhász Dezső a palóc nyelvjárási régiót földrajzi és nyelvi szempontok alapján a következő tömbökre, azokat pedig nyelvjáráscsoportokra osztotta (bár a középső tömb őrizte meg a legtöbb palóc sajátoságát, de mi a könnyebb elsajátítást szem előtt tartva nyugatról kelet felé haladunk, tehát az eredeti sorrendet megváltoztattuk):

- A) nyugati tömb:** nyugati palóc + északnyugati palóc;
- B) középső tömb:** középpalóc + Ipoly vidéki;
- C) keleti tömb:** keleti palóc + Hernád vidéki;
- D) déli tömb:** déli palóc + Eger vidéki.

A déli tömb kivételével mindegyik tömb megtalálható Szlovákiában, s ezért az alábbiakban csupán az A–C pontokba foglalt nyelvjárásokat ismertetjük, hiszen a Magyarországon beszélt déli palóc nyelvjárások ismertetése elolvasható a már több ízben említett kiadványokban (l. Kálmán 1966: 80; Imre 1971: 355; Juhász 2001: 284–285).

2.1. A nyugati palóc nyelvjáráscsoport

Területe: a Garamtól nyugatra és a Vágtól keletre fekvő települések, kivéve néhány települést és a Nyitra-vidék egy részét. Átmeneti

jellegű nyelvjárás, számos dunántúli és palócos jegyet tartalmaz, de a palócos jelleg dominál benne. A magyar nyelvjárások atlaszában három kutatóponttal képviselt nyugati palóc nyelvjárástípus (Sókszelőce: Csz-8, Zsitva-besenyő: Csz-9, Nagyölved: Csz-13) mind a mai Szlovákia területén fekszik. A magyar nyelvjárások atlaszában legnyugatabbra eső, még palócnak tartott kutatópontjai a Vágtól keletre találhatók: ez Sókszelőce (Csz-8) és Vága (Csz-2), ez utóbbi ugyan nyelvjárássziget, de nagyszámú palócos jegyet is tartalmaz (vö. Imre 1971: 368; Zelliger 1988: 1029).

Földrajzi fekvésénél fogva ez a nyelvjáráscsoport északon a szlovák nyelvterülettel és az északnyugati palóccal, nyugaton a csallóközi–szigetközi, délen az észak-dunai nyelvjáráscsoporttal, illetőleg a magyar államhatárral érintkezik, keleten pedig az Ipoly vidéki palócig húzódik.

Az egyik vizsgálat, ahogy azt már korábban említettük, az *á*, *ā* hangok megléte alapján arra kereste a választ, hogy vannak-e még a Vágtól nyugatra is palóc települések, illetőleg a Vágtól keletre, vagyis a palócnak tartott területeken nincsenek-e dunántúli nyelvjárások. Másként fogalmazva: a vizsgálat azt kutatta, valóban a Vág folyó alkotja-e a palóc nyelvjárások nyugati határát.

A Vág nyugati partján hét falu jellegű település és egy kisváros nyelvi adatait vizsgálhatuk meg. A további négy falu és két kisváros (Galánta, Vágsellye) esetében nem rendelkezünk kellő mennyiségű és minőségű adattal.

A hét falu északról dél felé haladva a következő: Nagymácséd (Veľká Mača), Vága (Váhovce), Nemeskajal (Kajal), Taksony (Matúškovo), Pered (Tešedíkovo), Vágfarkasd (Vlčany). A kisváros pedig Gúta (Kolárovo), melynél a Vág a Kis-Dunába ömlik.

A megvizsgált nyolc nyelvjárásból a Vág nyugati oldalán öt palóc, három pedig csallóközi–szigetközi. Palóc nyelvjárásuk az északabbra fekvő települések: Nagymácséd, Vága, Nemeskajal, Taksony és Pered, csallóközi–szigetközi Vágfarkasd, Nagyed és Gúta.

A Vág keleti partján, vagy ahhoz közeli hét magyarlakta település közül viszont csak öt a palóc: Vághosszúfalu (Dlhá nad Váhom), Vágtornóc (Trnovec nad Váhom), Szelőce (Selice), Tardoskedd (Tvrdosovce) és Andód (Andovce). Kettő viszont csallóközi–szigetközi: Szímő (Zemné) és Kamocsa (Komoča). A nyugati parthoz hasonlóan itt is az északi települések nyelvjárása palóc, a Vág déli szakaszán pedig csallóközi–szigetközi. Az *ā-ā* izoglosszája alapján, amely észak-déli irányú, a 15 megvizsgált helyi nyelvjárás között a Vág folyó csak részben alkot határt, mert a folyó mindkét partján vannak palóc falvak, azok, melyek északabbra fekszenek, s vannak csallóközi–szigetközi nyelvjárások is, ezek viszont délebbre találhatók. Legalábbis erre lehet következtetni az eddig megvizsgált szinkrón nyelvjárási adatok alapján. Pontosabb lehet majd a válasz, ha a vizsgálatot az *ā*, *ā*-n kívül több nyelvjárási jelenségre is kiterjesztjük.

Főbb hangtani sajátosságai

a) Magánhangzók. 1. A fonéma-rendszer 8 : 7-es, tehát a rövid magánhangzókhoz megvan a zárt *ē* nyílt *e* fonémaellentét. 2. Az *a* fonéma illabiális (*ā*). 3. A hosszú magánhangzókhoz a polifonémikus *ā* egybeesik a labiális hosszú palóc *ā*-val (*āstārā*), de a köznyelvis, illabiálisabb változat sem ritka. 4. Az *ē* csak polifonémikus értékben él (*rēggē*, *ēmēgy*). 5. Erősen *i*-ző: *ilet*, *remíny*, *nísztik*. 6. A szóvégi *ú*, *ű* nyíltabbá válik: *koszoró*, *gyűrő*. 7. Az *ó*, *ő*, *é* fonéma monoftongusos megoldású. 8. A kistátrai nyelvjárásokkal érintkező részekeken jelentkezik az *á* utáni *o*-zás is: *csinānok*, *ivāro*. 9. A tövéghangzó többes számú névszó tárgyragja előtt a köznyelvi *a*, *e* helyén *o*, *ē*, *ō*: *kānālākot*, *kōnyvekēt*, *ōkōt*, *ōrēmōkōt*.

b) Mássalhangzók. 1. Az *ly* fonéma nincs meg, helyette és az *l+j* hangkapcsolat helyett (gyakran még igékben is) az *l ~ ll*-es megoldás hallható: *goló*, *hállá*, *üllön lē*. 2. Terjed a *j*-zés is, főleg a beszédben gyakran előforduló kifejezéseknél:

ijjen, *ojján*. 3. Az *l* palatalizációja nagyon ritka, a *t*, *d*, *n*-é gyakoribb, főleg a keletebbre fekvő vidékeken, sőt az *n* palatalizációja a főnévi ige-név képzőjében (*főznyi*, *innyi~innyā*) és az *ő* előtt szó elején is gyakori (*nyóll*, *nyóstíny*). 4. A szótagzáró *l* kiesése minden fonetikai helyzetben gyakori (*ótālmāznyi*, *kēzzē*).

Alaktani sajátosságok. 1. A többi palóc nyelvjáráscsoportban még élő *tehen*, *szeke*, valamint a *fāért*, *fāig*, *āpjāé* alakok nem élnek, de kicsinyítő képző előtt a rövid magánhangzós *tő* szerepel: *bugārka*, *mādārka*. 2. A határozói ige-név képzőjének *v*-je a köznyelvtől eltérően többnyire hasonul és gyakran *l* mássalhangzóval bővül: *āddā~āddāl*, *kōttē~kōttel*. 3. A *-val/-vel* rag *v*-je a többi palóc nyelvjárással szemben szintén hasonul (*busszā*, *ōrōmmē*). 4. A családi helyhatározóragok (*-nott/-nól/-ni*) nem fordulnak elő. 5. A *-ból/-ből*, *-ról/-röl*, *-tól/-től* ragok *-bú/-bű*, *rú/-rű*, *tú/-tű* alakban élnek. 6. A *-hoz/-hez/-höz* realizációja többnyire kétalakú, *-ho/-hő* vagy *-hó/-hő*, de a *-hol/-höl* változatra is van egy-két adat. 7. A *-szor/-szer/-ször* rag illeszkedik.

2.2. Az északnyugati palóc nyelvjáráscsoport

Imre Samu e nyelvjáráscsoport területét úgy határozza meg, hogy kb. a Garam vonalától a nyelvhatárig terjed. Eszerint délen és nyugaton a nyugati palóccal, keleten pedig az Ipoly vidékivel érintkezik. De Imre Samu megjegyzése szerint is nehezen körülhatárolható terület, mert a MNyA. idevágó kutatópontjai (Vága: Cszs-2), Nyitragerencsér: Cszs-3, Barslédéc: Cszs-4, Nagyhind: Cszs-5, Bajka: Cszs-10) nem igazítanak el pontosan bennünket. Az öt kutatópontból ugyanis Imre Samu szerint kettő nyelvjárás-sziget (Vága, Nagyhind), s a többi három kutatópont (Nyitragerencsér, Barslédéc, Bajka) nyelvjárása között is nagyok az eltérések, ezért szerinte kérdéses, hogy egy típusba sorolhatók-e (Imre 1971: 353).

Némileg közelebb visz bennünket a probléma megoldásához A Nyitra vidéki magyar

nyelvjárások atlasza. Ebben a délnyugati alcsoport (18-21., 23. és 26. kutatópont) és Barslédéc valamint Vicsápapáti nyelvjárászsigetek kivételével kisebb-nagyobb megszorítással a többi 18 kutatópont az északnyugati palóc nyelvjárascsoportba sorolható. A délnyugati alcsoport közös jellemzője az *ly* hiánya, és az *l*-ezés, s ezáltal a nyugati palóc csoportot képviselik a Nyitra vidékén. Eszerint a nyugati palóc e térségben Nyitracsehiig terjed (l. Sándor 2004: 67). Nagyhind nyelvjárásáról pedig a legújabb kutatások kiderítették, hogy nem tekinthető szigetnek, mert ma legtöbb vonásában egyezik a Nyitra-vidék többi nyelvjárásával (l. Sándor 2004: 69; Presinszky 2008: 158).

A Garam és a Zsitva közti területeken, ha az *l*-ezést, ill. a *j*-zést vesszük alapul, Bajka *j*-ző, ettől délre a MNyA. szerint Zsitvabesenyő (Cssz-9) és Nagyölved (Cssz-13) nyelvjárása *l*-ező, s így a nyugati palócba tartozik. Egyéb források alapján Kürt (Danczi 1939), Szőgyén,

Bart, Bény (szakdolgozatok, más gyűjtések) szintén a nyugati palóchoz sorolható. A többi Zsitva–Garam közti település nyelvjárási hovatartozását további kutatások, főként regionális nyelvjárási atlasz alapján tudnánk megnyugtatóan tisztázni.

Főbb hangtani sajátosságai

a) Magánhangzók. 1. Az északnyugati palóc nyelvjárástípus a Nyitra vidékén négy kisebb alcsoportra oszlik, mert a számos közös vonás ellenére a fonémaállományban is eltérések vannak. A legtöbb eltérés e tekintetben az északi alcsoportban van, melynek oka, hogy már régebben is, de különösen az elmúlt évtizedekben csupán laza szálakkal kapcsolódott e négy közösség a Nyitra-vidéki magyarsághoz. Ezenkívül napjainkban az etnikai arányok megváltozása következtében csak szlovák települések vesznek körül, így a Nyitra-vidéki nyelvszigeten belül

4. ábra A Zobor-vidék települései (Liszka 2002: 265)

egy további nyelvsziget van kialakulóban (Vicsápapáti, Béd, Menyhe, Nyitraegerszeg). E nyelvjárásokban hiányzik a nyílt *e* és a polifonémikus *ē*. A többi kutatóponton Bars-lédec kivételével a magánhangzó-állomány azonos, hiszen Nagyhind nyelvjárásában már a labiopalatális magánhangzók (*ö, ü, ő, ű*) hiánya nem jellemző. **2.** A magánhangzók gyakoriságát a zárt *i*-zés és a zárt *ē*-zés befolyásolja. Az északnyugati palóc nyelvjárás csoportot Imre Samu a MNyA. három itteni kutatópontja alapján (Nyitragerencsér: Csz-3, Barslédec: Csz-4, Nagyhind: Csz-5, Bajka: Csz-10) az erősen *i*-ző és *ē*-ző területek közé sorolta (Imre 1971: 213). **3.** Majdnem az egész nyelvjárás csoportban jellemző a szóvégi *ű*-höz hasonlóan (*fisű, sörű, sűrű*), az *ú* nyíltabbá válása is (*koszoró, sáványó, szomoró*). Különösen a melléknevekben gyakori, de a főnevekben sem ritka ez a jelenség. **4.** A labiális *ö*-zés nem jellemző e nyelvjárás csoportra, de azért előfordul. Az *l* és *r* előtti asszociatív *ö*-zés a leggyakoribb, ám van példa a független hangsúlyos *ö*-zésre is. Figyelemfelkeltő az *ö*-zés a legészakibb településeken, de nem mennyiségileg, hanem minőségileg. A független hangsúlyos *ö*-zés ugyanis olyan morfémaokban jelentkezik, mely e nyelvjárás csoportra nem jellemző, mint pl. az *öste, szöginy, törbityő* szavakban. Viszont az *ö* magasabb gyakorisága nem ezekre a nyelvjárásokra jellemző, hanem a délebbi nyelvjárásokra. **5.** Az északi kutatópontokon nagyobb arányban szerepelnek az illabiális hangok, míg a délebbi nyelvjárásokban inkább a labiális hangok vannak túlsúlyban. **6.** Az *ó, ő, ē* fonéma monofonikus megoldású, de a Nyitra-vidéket, különösen annak északi településeit, a régebbi feldolgozások diftongáló területnek tartották, s említik is a „siklőjétűsű” *ię, uó* realizációkat (vö. Turzó 1899: 448; Arany 1944–1967: 13). Viszont napjainkban már csak nyomokban található meg ez az ejtémód az idősebb bédiek és zséreiek beszédében, pl. *volt* ige ejtésében (*uot*). **7.** Az illabiális rövid *á*, és a labiális hosszú *ā* az északnyugati palócban is megtalálható, ezeknek azonban különböző variánsait ejtik. Leggya-

koribb változatai az illabiális *ā* mellett az *ā, ā*. A hosszú *ā* főváltozata pedig az *ā*, de az *ā, ā, ā, ő* variánsoknak is megvan a közösség- és nyelvjárásazonosító szerepük.

b) Mássalhangzók. 1. Az *ly* a Nyitra-vidék északi és középső alcsoportjában még az idősebbek nyelvhasználatában él. De a 10 délkeletre fekvő település nyelvjárásában már nincs meg, helyette *j*-t ejtenek. Megjegyzendő azonban, hogy az 1947-ben megjelent Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéseiből a Nyitra-Zsitva vidékére vonatkozólag még Nagyhind, Kalász és Felsőaha esetében *ly*-ező adatokat tartalmaz, s a MNyA. Nagyhinnel kapcsolatban is ezt bizonyítja (MNyA. 933., 939., 946.), de ma már az *ly* e nyelvjárásokban nem szerepel. Az *ly* kiszorulása a középső nyelvjárásokból a közeljövőben a két alcsoport fonémaállományának egységesülését idézheti elő. **2.** A palatalizáció e nyelvjárás csoportnak egyik jellemző sajátága (vö. Imre 1971a: 353), s érinti a tendencia összes tagját (*t ~ ty, d ~ gy, n ~ ny, l ~ ly ~ j*). A legerősebb a palatalizáció az északabbra fekvő települések nyelvjárásában, ahonnan déli irányban fokozatosan csökken. Az *l*-ező nyelvjárásokban természetesen az *l* palatalizációja nem jelentkezik. **3.** A szótagzáró *l* kiesése szintén általános jelenség e térségben, de gyakran szövevényes jelenséghatárokat produkál. Hiszen a szótagzáró *l* vagy kiesik, vagy megmarad, illetőleg az *l* kiesésének mások az asszociatív következményei. Pl. az *el* hangkapcsolat igei személyragban északon *észél ~ észé*, délebbre *észő*, az *ül* hangkapcsolat realizációja pedig a leggyakrabban *-ő* (*belő, kívő, nikő, köpő*), de a délebbre fekvő kutatópontokon *-ű* (*belű, kívű, nikű, köpű*).

Alaktani sajátágok. 1. A többi palóc nyelvjárás csoportban még élő *tehen, szeker*, valamint a *fáért, fäig, äpjäé* alakok az északnyugati nyelvjárás csoportban az északabbra fekvő településeken még élnek. **2.** Az ige- és névmagyarozók közül az *eszik, iszik* igeik múlt idejű *ëtt, itt* alakjait a MNyA. a Nyitra vidékén (804. és 797. térkép) egyedül

Barslédecen tüntette fel. De a NyvA. adatai szerint további hat kutatóponton él még napjainkban is a magánhangzós töből alkotott igealak, tehát az 1–7. kutatóponton az *evett*, *ivott* alakok helyett az *ëtt*, *itt* fordul elő. **3.** Az ige-képzők közül az *-ál/-él* iteratív ige-képző (*csinälätä*, *mesélëte* 'szokta csinálni, mesélni') még északabbra él. **4.** A névszóképzők közül a *-talan* fosztóképző rövidebb alakja (*-täl~-tā*) ugyancsak az északabbra fekvő kutatóponton fordul még elő (*säjätäl ~ säjätä* 'sótalan'). **5.** A határozói igenév képzőjének *v*-je a nyugati palóctól eltérően nem hasonul, hanem azonos a köznyelvvél (*ädvä*, *kötve*). **6.** A *-val/-vel* rag *v*-je a többi, keletebbre fekvő palóc nyelvjárással egyezően nem hasonul (*bänätvä*, *örömvē*). **7.** A családi helyhatározóragok (*-nott/-nól/-ni*) előfordulása sem egységes e nyelvjárás csoportban. A MNyA. szerint csupán Bajkán jelentkezik a *-nyi* határozórag. A NyvA. szerint a *-nott* 7 kutatóponton szerepel (*Sändornott*), a *-nó* és a *-nyi* pedig 8–8 kutatóponton fordul még elő, elsősorban az idősebbek nyelvhasználatában. Ezek a kutatópontok többnyire északabbra fekszenek, a legdélebbi település, ahol a családi helyhatározóragok még felbukkannak, Alsóbodok. **8.** A *-ból/-böl*, *-ról/-röl*, *-tól/-töl* ragok *-bó/-bö*, *-ró/-rő*, *-tó/-tő* alakban élnek. **9.** A *-hoz/-hez/-höz* realizációja többnyire kétalakú, *-ho/-hő* vagy *-hó/-hő* (*äsztäho*, *székhő ~ äsztähő*, *székhő*), de északon és Nagyhinden háromalakúként is előfordul: *äsztäho*, *székhē*, *szöllőhő*. **10.** A *-ra/-re* a Nyitra vidékén, az 1–10. kutatóponton – Barslédecet kivéve – nem illeszkedik a szótó hangrendjéhez, ugyanis a mély és vegyes hangrendű szavakhoz is a magas hangrendű *-rē* toldalék járul: *ärre v. ärē*, *äsztälre v. äsztäre*, *dészkarē*, *pádrē*. **11.** A *-szor/-szer/-sör* rag illeszkedik (*-szo(r)/-szē(r)/-sö(r)*), de a kihálófélben levő, kétalakú változat (*-szē(r)/-sö(r)*) is felbukkan még néhány északi kutatóponton (*hāromszē(r)*, *kéccē(r)*, *öccō(r)*).

Legtöbb palóc sajtáságot a palóc nyelvjárasteület közepén, „védett” helyzetben élő, közép-

ső nyelvjárás csoportok őriztek meg. Ebből kiindulva a palóc régió tipológiai jellemzését is a *középső tömb* sajtáságaihoz viszonyítva végezzük el (l. Juhász 2001: 282).

2.3. A középpalóc nyelvjárás csoport

Területe: a régi Nógrád és Gömör-Kishont megye déli-délnyugati része, azaz a mai Losonci járás és a Rimaszombati járás nagy része. A MNyA. kutatópontjai közül Bolyk: Cssz-17, Magyarhegy: Cssz-18 és Zsip: Cssz-19 képviseli ezt a nyelvjárás csoportot. E nyelvjárás csoportban Medvesalja és környéke 12 településén 1993-tól Cs. Nagy Lajos végzett nyelvföldrajzi vizsgálatokat (l. Cs. Nagy 2003).

Főbb hangtani sajtáságai

a) Magánhangzók. 1. Fonéma rendszere 8 : 8-as, azaz a rövid magánhangzóknál megvan a zárt *ë*: nyílt *e* fonémaellentét, s a hosszú magánhangzóknál pedig egy fonéma jelenti a többletet a köznyelvvél szemben: a hosszú, nyílt *ē*. Ez az önálló hangeszköz, melynek segítségével az adott nyelvjárások fonematikusan is megkülönböztették, tehát más-más lexémával fejezték ki azt, amit a köznyelv homonimával jelöl: *fēl* főnév: *fēl* ige, *ēg* főnév 'égbolt': *ēg* ige. Ez a fonéma azonban ma már csupán nyomaiban él (Imre 1971: 350; Juhász 2001: 282; Cs. Nagy 2003: 18). **2.** Köznyelvi *ú*, *ű* helyén az *ó*, *ő* igen gyakori (*szó*, *válló*, *gyűrő*, *sűrő* stb.). **3.** A nyelvjárás gyengén *i*-ző; a köznyelvi *é* helyén a rövid *i* ritka, a *kezibe* 'kezebe vagy kezében' változat viszont általános. **4.** A nyelvjárásra az *ö*-zés legenyhébb formái sem jellemzők, nincs meg az *l* előtti asszociatív *ö*-zés sem (*tengēly*, *ebédēl*, *viszēl*), sőt a *söpör ~ sēpēr* típusú alakpárok közül is az illabiális változat él (*csēpēg*, *vēdēr*, *vērēs*). Elvéve azonban mégis akad a köznyelvhez képest *ö*-ző forma is (*ököt*, *szög*). **5.** A köznyelvi *ü*, *ű* helyén néhány morfémában *i*, *í* jelentkezik (*fīl*, *kīlső*, *sīket*; *hīvēs*, *mīhely*, *kōmīves*). **6.** Az *äl*, *el* hangkapcsolat helyén pót-lónyúlás nem jelentkezik, így a polifonémikus

értékű *ā*, *ē* hangot a nyelvjárás nem ismeri. **7.** A szótagzáró *l* az *ol*, *öl* hangkapcsolatban töszavakban gyakran kiesik, és pótlónyúlást idéz elő (*nyóc*, *kócs*, *zöd vögy*). **8.** A tárgyrag előtt *-k* többesjeles és birtokos személyjeles relatív tövek után a tövéghangzó középső nyelvállású: *ázokot*, *ezékét*, *őköt*. **9.** A zárt *ē* gyakori szóvégen is: *epē*, *feketē*, *vesē*. **10.** Az *á* fonéma labiális, az *a* illabiális megoldású. Az *ā* többnyire egyetlen megoldás, az *ā* típusú megoldások száma azonban viszonylag magas. **11.** Az *ó*, *ő*, *é* a terület egy részén monoftongusos, a keleti középpalócban azonban és a Medvesalján enyhén záródó diftongusban is realizálódhatnak: *jóu*, *űsz*, *kéjr*. **12.** Az *e* fonéma tipikus realizációja az *e*, de lehet zártabb is (*e*).

b) Mássalhangzók. **1.** A középpalóc nyelvjárásban az *ly* jelenti a többletet a köznyelvvél szemben, melynek helyzetét Imre Samu még stabilnak látja (Imre 1971: 350), viszont Cs. Nagy Lajos szerint fellazulni látszik ez az állandóság (Cs. Nagy 2003: 19). A köznyelvben *ly*-nal írt szavakban és az *l+j* hangkapcsolatban változatként felbukkan a *j* is, s egy-két *l*-ező morféma is felbukkan (*válló*, *pëndél*). **2.** Néhány morfémában a *j* helyén *r* után szótőben *ny* áll: *bornyú*, *värnyú*. **3.** A szótagzáró *l* többnyire csak az *ol*, *öl* hangkapcsolatban szótövekben esik ki, más fonetikai helyzetekben és egyéb hangkapcsolatokban azonban általában megmarad. **4.** A *t*, *d*, *n*, *l* palatalizációja különösen *i* előtt gyakori, de a jelenség nem általános érvényű, hanem erősen morfémahoz kötött, pl. *szeretyi*, *gyijó*, *kenyi*, *mëkkërésztyei*. **5.** A meg igekötő *g*-je teljesen hasonul az ige szókezdő mássalhangzójához: *mëffontuk*, *mësszā-ratt*, *mëvvartā*. **6.** Az *-rs-* hangkapcsolatban az *-r-* teljesen hasonul: *bossó*, *fässäng*. **7.** A felsőfok „leg-” jele *let-* alakú (*letjobb*, *letszëbb*).

Alaktani sajátosságok. **1.** A középpalóc nyelvjárás csoportban még él a rövidmagánhangzós szótő a *tehen*, *szeke* típusú névszótövekben, valamint a *fájé*, *fäig*, *äpjäé* alakok is általánosak. **2.** A *-talan* fosztóképző a *só* szónak régies

sáj- változatához járul: *sajtalan* 'sótalan'. **3.** Az igetövek közül az *eszik*, *szik* igék múlt idejű *ëtt*, *itt* 'evett, ivott' alakjai használatosak. **4.** Az E/3. birtokos személyjel a terület nagy részén *-(j)a/-(j)i* alakú: *lābā*, *bornyújā*; *veji*, *kertyi*. A T/3 birtokos személyjel tipikus formája *-(j)ok/-(j)ök/-(j)ik*: *hāzok*, *fëssűjök*, *kertyik*. A T/1.-ben birtokos személyjelben és igeragban is az *-unk/-ünk* helyén *-önk/-önk* található: *māq dārönk*, *kertönk*; *jārönk*, *mëñönk*. **5.** A határozott tárgyas igeragozásban a T/1. *-juk* rag többnyire *j* nélküli: *mosuk*, *nyomuk*. **6.** A *-ból/-böl*, *-ról/-röl*, *-tól/-töl* ragok *-bó/-bö*, *ró/-rő*, *-tó/-tő* alakban élnek. **7.** A *-hoz/-hez/-höz* realizációja háromalakú, *-ho/-hë/-hö*. **8.** A *-val/-vel* rag *v*-je nem hasonul (*lovákval*, *szekervel*). **9.** A családi helyhatározóragok előfordulása a következő: a *-nyi* 'ékhöz', 'éknál' jelentésben, a *-nó/-nő* pedig 'éktől' jelentésben használatos. Tulajdonnevek esetében a ragok előtt *-ék* képző is állhat (*Sändornyi* ~ *Sändoréknyi*, *Sändornó* ~ *Sändoréknó*).

2.4. Az Ipoly vidéki nyelvjárás csoport

Területe: a fentebb tárgyalt középpalóc nyelvjárás csoporttól nyugatra az Ipoly távolabbi vidéke, nyugaton a Garam vonalát nem éri el, délnyugaton az *á*-zó területig terjed (Imre 1971: 352). A legbizonytalanabb a nyugati határa, mert nincsenek pontos ismereteink az északnyugati és nyugati palóc nyelvjárás csoportok földrajzi kiterjedéséről. Számos vonásában egyezik a középpalóc nyelvjárás csoport nyugatabbra fekvő nyelvjárásaival. Az MNyA. kutatópontjai közül Palást: Csz-15 és Csáb: Csz-16 képviseli ezt a nyelvjárás csoportot.

Főbb hangtani sajátosságai

a) Magánhangzók. **1.** Fonémarendszere 8: 7-es, azaz a rövid magánhangzoknál megvan a zárt *ē*: nyílt *e* fonémaellentét, de a hosszú magánhangzoknál nincs meg a középpalócban fonématöbbletet jelentő hosszú, nyílt *ē*. Megvan azonban a polifonémikus <*ā*, *ē*>, ez az

ā azonban nem mindig esik egybe a palóc hosszú *ā*-val, hanem annak egyik realizációja (*á*), pl. *ásztánā*. **2.** A köznyelvi *ú, ű* helyén gyakoribb az *ó, ő*, mint a középpalóban (*válló, hegedő* stb.). **3.** Az *i*-zés erősebb, mint a középpalóban. A köznyelvi *é* helyén a rövid *i* ritka, a *kezibe* 'kezébe vagy kezében', *kezeit* változat viszont általános. **4.** Az *ő*-zés a középpalócnál jóval erősebb. Eléggé általános az *l* előtti asszociatív *ő*-zés sem (*ebédől, viszöl*), sőt a *sőpör ~ sēpēr* típusú alakpárok közül is gyakran jelentkezik a labiális változat (*sőpör, sōprō* 'söprű'). **5.** A köznyelvi *ü, ű* helyén néhány morfémában *i, í* jelentkezik (*hívēs, csitērtēk, gymōcs*). **6.** Az *ál, el* hangkapcsolat helyén pótlónyúlás jelentkezik <*ā, ē*>. **7.** A szótagzáró *l* az *ol, öl* hangkapcsolatban gyakran kiesik, és pótlónyúlást idéz elő (*nyóc, kócs, ződ, vőgy*). Nem ritka az igeképző esetében szóvégen sem (*páráncsó, ebédő*). **8.** A tárgyrag előtt *-k* többesjeles és birtokos személyjeles relatív tövek után a tövéghangzó középső nyelvallású: *ázokot, ezēkēt, őköt*. **9.** Az *u, ü* helyén az *-ul/-ül* igeképzőben *o, ő* sőt polifonémikus *ó, ő* is jelentkezik: *kitisztol ~ kitisztól ~ kitisztó, röpöl ~ röpöl ~ röpő*. **10.** Az *á* fonéma labiális, az *a* illabiális megoldású. **11.** Az *ó, ő, é* e nyelvjáráscsoportban monoftongusok.

b) Mássalhangzók. **1.** Az Ipoly vidéki palóc nyelvjáráscsoportban az *ly* jelenti a többletet a köznyelvvvel szemben, viszont ma már bomlóban van, s így gyakori a *j*-s sőt az *l*-es megoldás is (l. Imre 1971: 352; Juhász 2001: 283). **2.** A szótagzáró *l* különösen az *ol, öl* hangkapcsolatban a különböző fonetikai helyzetekben és funkcióban általában kiesik. **3.** A *t, d, n, l* palatalizációja különösen *i* előtt gyakori és azonos jellegű, mint a középpalóban, pl. *szeretyi, gyijó, kenyi, mēkkērēstēlyi*. **4.** A meg igekező g-je teljesen hasonul az ige szókezdő mássalhangzójához: *mēffoktā, mēsszeretnyi* (Cssz-15). **5.** Az *-rs-* hangkapcsolatban az *-r-* teljesen hasonul a *fässáng* szóban.

Alaktani sajátosságok. **1.** Az Ipoly-vidéki nyelvjáráscsoportban még él a rövidmagánhangzós szótő a *tehen, szeker* típusú névszótővekben, valamint a *fájé, fäig, ápjáé* alakok is általánosak. **2.** A *-talan* fosztóképző a *só* szónak régies *sáj-* változatához járul: *sájtālān* 'sótalan'. **3.** Az ige-tövek közül az *eszik, iszik* igék múlt idejű *ētt, itt* 'evett, ivott' alakjai használatosak. **4.** Az E/3. birtokos személyjel a terület nagy részén *-(j)a/-(j)i* alakú: *lābā, bornylújā; veji, kertyi*. A T/3 birtokos személyjel tipikus formája *-(j)ok/-(j)ök/-(j)ék*: *hāzok, örömök, kertyék*. A T/1-ben birtokos személyjelben és igeragban is az *-unk/-ünk* helyén *-ónk/-őnk* található: *mādārónk, kertőnk; járónk, mēnőnk*. **5.** A határozott tárgyas igeragozásban a T/1. *-juk* rag többnyire *j* nélküli: *mosuk, nyomuk*. **6.** A *-ból/-ből, -ról/-ről, -tól/-től* ragok *-bó/-bő, ró/-rő, -tó/-tő* alakban élnek. **7.** A *-hoz/-hez/-höz* tipikus formája a *-ho /-hö, de a Cssz-15-ön* van *-hē* is. **8.** A *-val/-vel* rag *v*-je nem hasonul (*lovákvál, szekervél*). **9.** A családi helyhatározóragok előfordulása a következő: a *-nyi* 'ék-hoz, -éknál' jelentésben, a *-nó/-nő* pedig 'ék-től' jelentésben használatos (*Sándornyi, Sándornó*). A *-nott* rag azonban ismeretlen. **10.** A *-szor/-szer/-ször* rag gyakran nem illeszkedik *háromszēr, öccēr*. **11.** A felsőfok „leg-” jele *let*-alakú (*letjobb, leterősebb*), de a nyugatabbra fekvő településeken ez már nem él. **12.** Az ige-kezők közül az *-ál/-él* iteratív ige-kező (*hāgyigālānyi, mesélēte* 'szokott hajigálni, szokta mesélni') még él.

A palóc nyelvjárási régió *keleti tömbje* azoknak a palóc típusú, tehát az *a, á* fonémát *ā, ā* változatban ejtő nyelvjárásoknak az összefoglaló elnevezése, melyek a középpalóc nyelvjárásoktól északkeletre a régi Gömör, Borsod, Abaúj megyék egy részén helyezkednek el. A mai Rimaszombati járás keleti fele, a Rozsnyói és a Nagyrőcei járás magyarul telepedési és a Kassa-vidéki járás délnyugati része. E térségben, leszámítva Magyarbödöt (Cssz-24), mely Kassától keletre fekszik és palócok jellegű nyelvjárásziget, 4 kutatópont-

ja volt a MNyA.-nak: Gice: Csz-20, Csucsom: Csz-21, Tornagörgő: Csz-22, Jánok: Csz-23. A keleti palóc nyelvjárás csoportban azonban a számos egyezés ellenére lényeges eltérések is vannak, s a viszonylagosan erős tagoltság miatt az említett 4 kutatópont nem elég ahhoz, hogy a nyelvjárás csoport belső tagolódására megadjuk a választ. Ezért Imre Samu e térségen belül további alcsoportokat határozott meg, melyek a következők: a Sajó völgyi (Csz-20), az észak-borsodi (Csz-22) és a már említett Hernád vidéki nyelvjárástípus (Csz-23). A csucsomi nyelvjárás pedig az északi nyelvhatáron szintén nyelvjárássziget (vö. Imre 1971: 356–358 és 370).

2.5. A keleti palóc nyelvjárás csoport

A középpalóc nyelvjárásoktól, sőt a többi palóc nyelvjárástól is a következő sajátosságok alapján különülnek el: **1.** Az *ly* fonémát nem ismerik. **2.** Igen erősen *j*-zők. **3.** A *t, d, n, l* palatalizációja még az *i* előtt is elmarad; *-ni* alakú a főnévi ige-név képzője, sőt az *’-ékhoz’* jelentésű *-ni* határozórag is. **4.** A *-val/-vel* rag *v*-je hasonul. **5.** Nem tipikusak a *lovakot, minkét, őket* típusú formák. **6.** Az *ē* fonémát nem ismerik (l. Imre 1971: 356). További fontosabb sajátosságok még a következők:

Főbb hangtani sajátosságai

a) Magánhangzók. **1.** Fonémarendszere 8: 7-es, azaz a rövid magánhangzók nál megvan a zárt *ē*: nyílt *e* fonémaellentét, de a hosszú magánhangzók nál nincs meg a nyílt *ē*. Hiányzik a polifonémikus *<ā, ē>* is. **2.** A szóvégi *ú, ű* nyíltabbá válik (*ó, ő: válló, gyűrő*). **3.** Az *i*-zés nagyon gyenge; a köznyelvi *é* helyén a rövid *i* végképp nem jelentkezik még a kezibe típusú alakokban sem. **4.** A zárt *ē* fonéma még a szó végén is gyakori (*feketē, ekē*). **5.** Az *ő*-zés gyenge, csupán néhány morfémában jelentkezik, de egyébként sem az *l* előtti asszociatív *ő*-zés (*ebédöl, viszöl*), sem a *söpör* ~

sépér típusú alakpárok labiális változatai nem élnek. **6.** A köznyelvi *ü, ű* helyén néhány morfémában *i, í* jelentkezik (*fil, kilső, siket; hívēs, mihej, kőmives*). A Sajó völgyi típus a magánhangzó-jelenségek terén abban különbözik, hogy az *ó, ő, é* fonémának záródó diftongusos ejtése van. Az észak-borsodiban pedig az *ā*-nak van diftongikus változata (*áo*).

b) Mássalhangzók. **1.** Erősen *j*-ző még a köznyelvhez viszonyítva is (*jány, tájigá*), de egy-két *l*-ező morféma is található (*váló, pēndēl, sindēl*). **2.** Az *l, r, j* megnyújtja az előtte álló magánhangzót. **3.** A *mēttānā* ’megtalál’, *mēvver* típusú teljes hasonulások inkább már csak a Sajó völgyében jellemzők. **4.** A szótagzáró *l* kiesése az *ol, öl* hangkapcsolatban csak a tőszavakra korlátozódik (*nyóc, kócs, ződ vőgy*), más fonetikai helyzetben és hangkapcsolatban nem fordul elő.

Alaktani sajátosságok. **1.** A keleti palóc nyelvjárás csoportban még él a rövidmagánhangzós szótó a *tehen, szeker* típusú névszótövekben, valamint a *fājē, fāig, āpjāē* alakok is általánosak. **2.** A *-talan* fosztóképző a *só* szónak régies *sāj-* változatához járul: *sājtālān* ’sótalan’. **3.** Az ige-tövek közül az *eszik, iszik* igeik múlt idejű *ētt, itt* ’evett, ivott’ alakjai használatosak. **4.** Az *E/3*. birtokos személyjel a terület nagy részén *-(j)a/-(j)ē*, de egy-két morfémában a palatális sorban az *-i/-ji: lābā, bornyújā; bőre, kezē; veji, kertyi*. A *T/3* birtokos személyjel tipikus formája *-(j)ok/-(j)ök/-(j)ék: hāzok, örömök, kertyék*. A *T/1*-ben birtokos személyjelben és igeragban is az *-unk/-ünk* helyén *-ónk/-őnk* található: *mādārónk, kertőnk; járónk, mēnőnk*. **5.** A határozott tárgyas igeragozásban a *T/1*. *-juk* rag többnyire *j* nélküli: *megnézük, nyomuk*. **6.** A *-ból/-ből, -ról/-ről, -tól/-től* ragok *-bú/-bű, rú/-rű, -tű/-tű* alakban élnek. **7.** A *-hoz/-hez/-höz* tipikus formája a *-hoz/-hēz/-höz*. **8.** A családi helyhatározóragok közül a *-notti/-nētt/-nőtt* a Sajó völgyében fordul elő, a *-ni* csak ’ékhoz’ jelentésű, a *-nől/-nől* pedig ’éktől’. **9.** Az igei személyragozásban az alanyi *T/1*. *-junk/-jünk*

alakú: *ménnyünk* 'megyünk', *hívjunk* 'hívunk'. **10.** A *-szor/-szer/-ször* rag gyakran nem illeszkedik *háromször*; *öccör*. **11.** A felsőfok „leg-” jele *let-* alakban (*letjobb*, *leterősebb*) csak a Sajó völgyében él. **12.** Az észak-borsodiban általánosak a *mondi*, *monditok*, *mondik* 'mondja, mondjátok, mondják' alakok. **13.** Az udvarias felszólításban az E/3. -ikes ragozásúak a nem ikes igék is: *Üjjék lē!*

2.6. A Hernád vidéki nyelvjáráscsoport

A keleti palóc tömb peremén jelentkezik. A MNyA. Cszs-23 (Jánok) kutatópontja képviseli. Minden lényeges vonásában egyezik a keleti palóc nyelvjáráscsoporton belüli alcsoporttal, az észak-borsodival. Fő jellemző jegyei: **1.** Az *ó*, *ő*, *é* fonémának és az *ā*-nak sincs diftongusos ejtése. **2.** Nem élnek a *mēvver*; *letjobb* típusú alakok. **3.** A *-nott*, *-ni* ragot nem ismeri, csak a *-nól* él *-núl* formában. **4.** A *-ból/-ből*, *-ról/-röl*, *-tól/-től* ragok *-búl* /*-bül*, *rúl*/*-rül*, *-túl*/*-tül* alakúak. **5.** Általánosak a *mondi*, *monditok*, *mondik* alakok. Alapvető különbség azonban közöttük, hogy az *e* : *ē* fonémaellentét nincs meg. Az *ő*-zésnek több típusa is előfordul: *egyötök*, *gyerekököt*, *födöm*, *beszéhöt*.

2.7. Az abaúji ő-ző nyelvjárássziget

Nyelvjárásaink bemutatását olyan nyelvjárász-szigettel folytatjuk, mely átmenetet képez a két nagy nyelvjárási egység, a palóc és az északkeleti régió között, hiszen e típusban együtt jelentkeznek a palócos és az északkeleti jegyek. Ezenkívül *ő*-ző jellege is megkülönbözteti mindkét nyelvjárási régiótól, ezért tekinthető nyelvjárász-szigetnek. A volt Abaúj megye keleti részén, a határ mindkét oldalán kb. 20 községből álló nyelvjárász-sziget. Szlovákia területén valószínűleg a mai Kassa-vidéki járás keleti fele tartozik ide, pontos behatárolása a hiányos adatok miatt ma még nem végezhető el, az MNyA-nak is csupán egy kutatópontja képviseli ezt a típust: Nagyszalánc: Cszs-25.

Főbb hangtani sajátosságai

a) Magánhangzók. **1.** Fonémarendszere 7 : 7-es, azaz a rövid magánhangzókhoz nincs meg a zárt *ē*: nyílt *e* fonémaellentét, s a hosszú magánhangzók száma pedig azonos a köznyelvvél. **2.** A típus legjellemzőbb vonása a hangsúlytalan *ő*-zés, ezenkívül néhány morfémában a hangsúlyos *ő*-zés is jelentkezik, de a köznyelvi *e* ~ *ő* váltakozást mutató alakpárok közül is többnyire a labiális használatos. **3.** Az *á* fonéma illabiális, az *a* labiális, tehát szintén azonos a köznyelvvél. **4.** A köznyelvi *ú*, *ű* helyén gyakori az *ó*, *ő* (*szó* 'szú', *gyűrő* stb.). **5.** Az *i*-zés, sőt a *kezibe* típusú *i*-zés is ritka. **6.** Az *ó*, *ő*, *é* monoftongusos, a kettőshangzós kivételesen ritka.

b) Mássalhangzók. **1.** Az *ly* fonémát nem ismerik, erősen *j*-ző. **2.** A szótagzáró *l* kiesése az *ol*, *öl* hangkapcsolatban csak a tőszavakra korlátozódik (*nyóc*, *kócs*, *zöld vögy*), más fonetikai helyzetben és hangkapcsolatban nem fordul elő.

Alaktani sajátosságok. **1.** A *tehen*, *szeke* típusú névszótövek, valamint a *fajé*, *faig* alakok is általánosak. **2.** A *-val/-vel* rag *v*-je nem hasonul. **3.** A családi helyhatározóragok közül a *-nó/-nől* 'éktől' jelentősen használatos. A hová? kérdésre felelő családi helyhatározórag az *-éknál*: *Sándoréknál* 'Sándoréhoz' *megyek*. **4.** Általánosak a *mondi*, *monditok*, *mondik* alakok.

3. AZ ÉSZAKKELETI NYELVJÁRÁSI RÉGIÓ

Az abaúji *ő*-ző nyelvjárász-szigettől keletre, kb. a Hernád alsó folyásától a Sajó–Tisza–Csap–Nagyszőlős vonaltól északra a nyelvhatárig terjed. Szlovákia területén a mai Tökete–rebesi és Nagymihályi járás magyar- és vegyeslakta települései sorolhatók e nyelvjárási régióba. Néprajzilag egyrészt a régebben Tiszahátnak, az utóbbi három évtizedben a Latorca, Ung és Laborc folyók által behatárolt, Ungvidéknek nevezett tájegységbe tartozik (vö. Liszka 2002: 343–344). Másrészt a Szlová-

kiához tartozó Felső-Bodrogbköz területét öleli fel ez a nyelvjárási régió (Liszka 2002: 365).

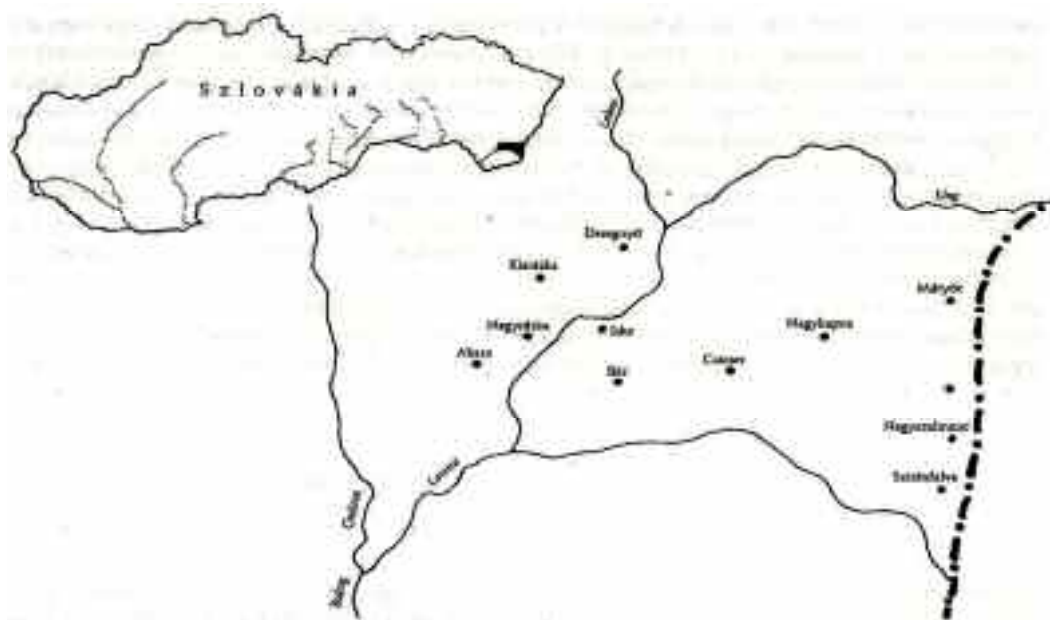
E nyelvjárási régióról, különösen annak belső tagolódásáról, a gyűjtések és feldolgozások hiánya miatt ma még elég keveset tudunk. A régi gyűjtések között viszont számos, több mint 120 éves forrást, sőt feldolgozást is találunk, mint pl. Csomár István szürnyegi vagy Paszlavszky Sándor deregnyői gyűjtései (vö. VII. fejezet). E diakrón nyelvjárási adatok alapján azonban nem írható le az említett nyelvjárások szinkrón állapota. Az MNyA-nak egy kutatópontja volt ebben a térségben, mégpedig Deregnyő (Cszsz-26), melynek nyelvjárását Imre Samu átmenetinek tartja (l. térkép). Így ennek alapján sem tudunk pontosabb leírást nyújtani. Valószínűleg több kisebb nyelvjárási egység található itt, s ezzel magyarázható e vidék nyelvjárási tarkasága, pl. az *ó*, *ő*, *é* helyenkénti monoftongusos is lehet, de valószínűleg általánosabb a diftongusos megoldása, vagy az *ú*, *ű*, *í* hangok rövidülése is más-más képet mutat. A felvetett kérdésekre egy regionális nyelvjárási atlasz adhatná meg a választ,

azonban ennek hiányában csak az eddigi publikált, illetőleg kéziratoss forrásokra támaszkodhatunk, melynek alapján a belső tagolódás kérdését megbízhatóan nem válaszolhatjuk meg. Ezért e nyelvjárási régió sajátosságait egységesen, nem pedig nyelvjárás csoportokra bontva, beleértve az ungi nyelvjárás csoportot is, mutatjuk be (vö. Juhász 2001: 292).

Főbb hangtani sajátosságai

a) Magánhangzók. **1.** Fonéma-rendszere 7 : 7-es, azaz a rövid magánhangzónál nincs meg a zárt *ē* : nyílt *e* fonémaellentét, s a hosszú magánhangzók száma pedig azonos a köznyelvivel. **2.** További jellemző jege, hogy az *ó*, *ő*, *é* záródó diftongusban realizálódik (*óy*, *őy*, *éy*). **3.** Az *a*, *á* hangszíne azonos a köznyelvivel. **4.** Gyakori a polifonémikus <*ā*, *ē*> is. **5.** Megfigyelhető az *a*, *o*, *ö*, *ő* zártabbá válása: *sorogja*, *nyovoja*, *lábos*, *haton*; *csuda*, *csurog*, *hun*, *lú*; *bűt* 'bőjt', *tűrül*, *hetfü*–*hetfü*; *bű*, *bűr*; *csű*, *ű* 'ő', *űk*. **6.** Vannak erősebben *i*-ző területek is, pl. Nagytárkány: *bike*, *bílrák*, *cida*, *míreg*, *szij-*

5. ábra Az Ung-vidék (Liszka 2002: 344)

6. ábra A Felső-Bodroghöz és fontosabb települései (Liszka 2002: 344)

jel, acil, árnyik, beszél, ebéd, kelis, vezír stb. 7. Az *u*, *ú*, *ü*, *ű* nyíltabbá válása is előfordul: *anyokája*, *krompé*, *onoka*, *ozsonna*, *todom*; *hosszú*, *savanyó*, *váló*; *kölömben*, *csőtörtők*; *keserő*, *seprő*, *sűrő*. 8. Az illabiális *i*-zés és *e*-zés gyakori, de a labiális *ö*-zés nem fordul elő: *bikfa* 'bükkfa', *ficfa* 'füzfa', *filke*, *gyimőcs*, *kilső*, *siket*; *megett*, *setét*, *veder*, *veres*. 9. Megvan az *ú*, *ű*, *í* rövidülése (*busul*, *butor*; *buza*, *dus*, *rug*; *bün*, *gyüszü*, *zürös*, *cimer*, *csik*, *hires*), de hangsúlyos helyzetben az *u*, *ü*, *i* nyúlása is (dúnya, dúrva, lústa; *bűszke*, *fűtyül*, *tűske*; *bírs*, *csínos*, *finom*).

b) Mássalhangzók. 1. Az *ly* fonémát nem ismerik. 2. Erősen *j*-ző még a köznyelvhez viszonyítva is (*jány*, *jászok*, *ökőj*). 3. A *t*, *d*, *n*, *l* mássalhangzók közül csak az *n*, *l* palatáliszációja figyelhető meg: *nyő* (ige), *inyekció*, *vonyit*, *balony*, *balkony* 'erkély', *betony*, *idegeny*, *japány*, *katlany*, *paplany*, *patrony*, *szappany*, *vagony*; *ökőj*, *pájinka*. 4. A szótagzáró *l* kiesése az *ol*, *öl* hangkapcsolatban nem korlátozódik csak a tőszavakra (*erkőcs*,

erőcsök, *gyimőcs*~*gyümőcs*). Az *al*, *el* hangkapcsolatban ritkább a kiesése. 5. A nyelvjárásban megvannak a hosszú mássalhangzófonémák, de a magánhangzók közötti mássalhangzó-rövidülésre vannak példák: *ara* 'arra', *aval*, *ere*, *evel*, *kéjzel*, *lálal*, *ösze*, *visza*.

Alaktani sajátosságok. 1. Az északkeleti nyelvjárási régióban még él a rövidmagánhangzós szótő a *tehen*, *szeker* típusú névszótövek (*cse-rep*, *egyeb*, *fazek*, *fenek*, *keves*, *kötél*, *közep*, *level*, *szemet* 'szemét', *vereb*). 2. A *v-s* változatú névszótövek *-ú*~*-ov* és *-ű*~*-öv* váltakozást mutatnak: *lú* : *lovak*, *kű* : *kövek*. A *madár* : *madarat* tőtípusban az *a* váltóhang gyakran elmarad: *bogár* : *bogárt*, *bogárok*, *számár* : *számárt*, *számárok*. 3. A tárgyrag előtt *-k* többesjeles és birtokos személyjeles relatív tövek után a tövéghangzó középső nyelvvállású: *agya-gokot*, *álmokot*, *puskákot*; *házamot*, *kalapomot*, *lányaimot*. 4. Kiesik a tövéghangzó az *-ít* (nyj. *-it*) képzős igékben a főnévi igenév *-ni* képzője és a kijelentő módú, alanyi ragozású T/3. igei személyragjai előtt: *álitni* ~ *álitnak*, *görbitni* ~

görbitnek, szakítani ~ szakitnak. 5. A *-ból/-ből, -ról/-ről, -tól/-től* ragok *-búl/-bül, -rúl/-rül, -túl/-tül* alakúak. 6. A családi helyhatározóragok közül a *-nul/-nül* '-éktől' jelentésben használatos. A hová? kérdésre felelő családi helyhatározórag az *-éknál*: *Sándoréknál* 'Sándorékhoz' megyek. 7. Az ungi nyelvjárásban általánosak a *mondi, tudi, vári*-féle igealakok. 8. Elterjedtek az *ő* *leszen, teszen, viszen, megyen* alakok is. 9. A régióra jellemző a *lássá, taniccsa* felszólító módú alakok kijelentő módban való használata, s ez nemcsak az említett *t* végű igéket érinti, mert kijelentő módban az alábbi felszólító módú igék is használatosak: *álljunk* 'állunk/álljunk', *mennyünk* 'megyünk/menjünk'. 10. Az ikes igék ragozása iktelen (*eszek, iszok*), de az udvarias felszólító módban az iktelen igék ikes ragozása is előfordul: *újjik le, ne mennyik el*.

HIVATKOZÁSOK

- Bárdos Gyula 1982. *A szenci ő-ző nyelvjárás hangtani és alaktani leírása*. Szakdolgozat. Pozsony: Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke.
- Cs. Nagy Lajos 2003. *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján*. Komárom – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Danczi Villebald 1939. *A kúrti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 48.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Juhász Dezső 2001. A nyelvjárási régiók. Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 262–324.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kocsis Károly 1990. *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban*. Budapest: TIT.
- Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical Research Institute–Minority Studies Programme.
- Kožík Diana 2006a. A szenci ő-zés tegnap és ma (és holnap?) *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII/3, 169–182.
- Kožík Diana 2006b. *A szenci ő-ző nyelvjárás. Egy felvidéki magyar nyelvjárás vizsgálatát több szempontú vizsgálata*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest: ELTE.
- Kulcsárné Sz. Zsuzsa 1978. Ő-zés a Pozsony vidéki szenci nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 74, 229–237.
- Lanstyák István 1989. A Szenc környéki nyelvjárás független labiális ő-zésének néhány kérdése. Tóth Károly (szerk.) *Új Mindenes Gyűjtemény* 8. Bratislava: Madách Könyvkiadó. 155–170.
- Lanstyák István 1992. Az alakváltozatok földrajzi és gyakorisági eloszlásának összefüggéseiről (a Csallóköz és a Mátyusföld nyelvjárási anyaga alapján). Kontra Miklós (szerk.) *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes, 9.
- Liszka József 2002. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest: Osiris Kiadó, Dunaszerdahely: Lilium Aurum Kiadó.
- Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Presinszky Károly 2008. *A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Zelliger Erzsébet 1988. Településtörténeti kérdések a szóföldrajz tükrében. Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1029–1040.

MAGÁNHANGZÓHIÁNY ÉS KONTAKTUSHATÁS A NAGYHINDI NYELVJÁRÁSBAN

1. BEVEZETÉS

Fontos dialektológiai és kontaktológiai kérdés, hogy a magyar nyelvjárások hangrendszerei közötti eltérések visszavezethetők-e kontaktushatásokra. E kérdés szerteágazó jellegének szemléltetéséhez jelen tanulmány egy peremnyelvjárás magánhangzórendszerének vizsgálatával kíván hozzájárulni. A tanulmányban egy olyan helyi nyelvjárás hangrendszerének fejlődésével foglalkozunk, melynek fonetikai sajátosságait a magyar dialektológia neves szakemberei szlovák kontaktushatással (is) magyaráztak.

A magyar nyelvjárások hangrendszerei között külön típust képvisel az a nyelvjárás, melynek fonémarendszeréből hiányoznak a labiális *ö, ő, ü, ű* fonémák. Erre a hangrendszertípusra Kupuszina és Nagyhind helyi nyelvjárása említhető példaként, bár a szakirodalom megjegyzi, hogy Nagyhinden ez a fonémahiány mára már teljesen visszaszorult jelenséggé vált (Fodor 2001: 330). A továbbiakban mindenekelőtt tekintsük át röviden a nyelvjárasi hangrendszertípusok között sajátos helyet képviselő Nagyhind nyelvjárásának szakirodalmát!

2. A NAGYHINDI FONÉMAHIÁNY

Nagyhind nyelvjárása elsősorban *A magyar nyelvjárások atlaszának* kutatómunkálatai óta vált ismertté a szakirodalomban. Kálmán Béla a *Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből* című sorozatban 20 térképlapon 25 adatot közölt Nagyhindről (Kálmán 1947). A

feltüntetett példákban (*bikköny* 'bükköny', *csész* 'csész', *kécsége* 'köcsög', *vödör* 'vödör', *örögmamá* 'örögmama, nagyanya') azt a következtetést lehet levonni, hogy a nyelvjárás hangrendszeréből hiányoznak a palatális labiális magánhangzók (az *ö, ő, ü, ű*), melyek helyett azok illabiális párját (*ē, é, i, í*) találjuk. Kálmán Béla nagy érdeme, hogy felfigyelt erre a jelenségre. Ugyanakkor neki „köszönhetjük”, hogy a további kutatások éppen e fonetikai jelenség „hiányként” való értelmezését tartják szem előtt, és kevésbé kutatják a megfigyelt illabialitás rendszerösszefüggéseit. Az is megfigyelhető, hogy Kálmán Béla többi északi kutatópontján is illabiálisan realizálódik a *kécsége* 'köcsög' és a *vödör* 'vödör'. Az illabialitás tehát nemcsak a nagyhindi adatokat jellemezte. Fölvetődik a jelenség eredetének kérdése is, ugyanis mindkét példaszó első szótagja őrizhet eredeti illabialitást.

A labiális magánhangzók efféle „hiányát” a szakirodalom által közölt korábbi adatokban nem találjuk meg, bár Thurzó Ferenc és Szűcs István Nyitra-vidéki palóc nyelvjárasi gyűjtéseikben tüntetnek föl példákat az említett illabiális hanghelyettesítésre, pl. *pörönyi* 'pörölni', *tönköly* 'tönköly', *gövény* 'görény', *töpörtő* 'töpörtő', *összi* 'össze', *gögre* 'bögre' (Thurzó 1899: 449), vagy pl. *csicsék* 'csücsök', *hives* 'hüvös', *épület* 'épület', *kötény* 'kötény', *megcsökkent* 'megcsökkent', *sötét* 'sötét' (Szűcs 1904: 384–385). Az említett példák az egész vidékre (nem csak Nagyhindre) vonatkoznak, és a labiális hangok hiánya sem teljes körű ben-

nük. A századforduló Nyitra-vidéki nyelvjárásainak erős illabialitásáról tanúskodnak.

1904-ben a Nyitramegyei Ellenőrben Atovich Ferenc néprajzkutató jelentetett meg terjedelmes tájszággyűjteményt (közel ezer adatot) a Nyitra környékén élő magyarok nyelvéből. Gyűjtéseinek egyik helyszíne volt Nagyhind is, ahonnan 92 példát említ (Atovich 1904). Atovich nagyhindi adataiban megfigyelhető az illabialitás, ám a labiális magánhangzók hiánya az ő példáiban sem teljes körű. A *bív* 'bó' példában az illabiális fonéma zártabbá válása is megfigyelhető. E változatot Nagyhinden kívül Alsócsitárból és Bábindalról adatolták az új magyar tájzótárban (ÚMTsz. 1: 576). Az említett *bív* 'bó' példát a nyelvatasz nagyhindi adatai között már labiális változatként találjuk, és jelenleg is a labiális alakváltozat használatos Nagyhinden. Az *ikét* 'öket' szintén az említett zártabb illabiális fonémahelyettesítés példája. Jelenleg még használatos Nagyhinden. Az *összi* 'össze' az 1904-es gyűjtésben kizárólag illabiális alakban fordult elő, a Nyelvataszban megjelent a labiális változat, jelenleg pedig az illabiális alakváltozat a ritkább.

Atovich számos példája a későbbi illabiális adatokkal ellentétben labiálisan realizálódik, pl. *üdő* 'idő', *üszök* 'üszök', *fölső* 'felső', *nyöl* 'nő' (V), *erdő* 'erdő'. A Nyelvataszban ezek az adatok kizárólag illabiális alakban, illetőleg a labiális alakok mellett változatként jelentkeztek. Megállapítható tehát, hogy az illabialitás a mai adatokban a leggyengébb, de az 1904-es adatokban sem erősebb, mint az MNyA.-ban.

A magyar nyelvjárások atlaszában nagyhindi adatait 1952-ben Imre Samu és Kálmán Béla gyűjtötte, majd az ellenőrző gyűjtést 1963-ban Deme László végezte el (Deme–Imre 1975: 298). A nyelvatasz anyagából kiindulva elsőként Benkő Loránd említi a község nyelvjárásának fonetikai jellemzőit. Az adatok nyelvtörténeti felhasználásáról értekezik, és leszögezi, hogy a magyar nyelvterületnek csupán két pontja van, ahol az *ē ~ ö*, *é ~ ő*, *i ~ ü*, *í ~ ű* hangviszony szempontjából az ún. tiszta illabialitás jelensége megtalálható: az egyik Nagyhind, a

másik pedig Kupuszina (Benkő 1961: 409). Több mint harminc példát állít szembe a két nyelvjárásból, majd megállapítja, hogy az illabialitás sok esetben teljesen megegyezik a két kutatóponton, ugyanakkor hozzáteszi, hogy a kupuszinai teljes, kizárólagos illabialitással szemben Nagyhinden a jelenség visszaszoruló, kopó jellegű. Az illabiális változatokat sok esetben archaikusnak minősítették a gyűjtők Nagyhinden (Benkő 1961: 410).

Imre Samu a nyelvatasz adatai alapján arra a következtetésre jut, hogy Nagyhind nyelvjárásziget, mely minden lényeges vonásában egyezik az északnyugati palóc, pontosabban a Nyitra-vidéki nyelvjárástípussal, azzal az eltéréssel, hogy hangrendszeréből a palatális labiális magánhangzók hiányoznak, és helyükön a megfelelő illabiális hang jelentkezik (pl. *pispék* 'püspök', *pinkésgyi* 'pünkösdi', *iveg* 'üveg', *térek* 'törek', *sziré*, 'szerü', *gyiré* 'gyűrű', *kerbé* 'kertből', *kideril* 'kiderül', *fityil* 'fűtűl' stb.). Leszögezi, hogy a nyelvjárásnak ez a sajátága erősen pusztulóban van, és elég gyakoriak a labiális megoldású alakok is (Imre 1971: 369). A nagyhindi illabialitás gyors változására a magyar nyelvjárások atlaszában gyűjtői is felfigyeltek (Imre–Kálmán 1953: 519–521). A szerzők megfigyelései alapján az illabialitás Nagyhinden az idők nyelvében még megtalálható, a középkorúaknál még felbukkan, a fiatalok nyelvében pedig már nem jelenik meg.

A *Magyar dialektológia* rendszerezése alapján Nagyhind a palóc nyelvjárási régió nyugati tömbjének északnyugati csoportjához tartozik. A magánhangzórendszer-típusok jellemzésekor a labiális *ö*, *ő*, *ü*, *ű* fonémák hiányát külön hangtani típusként jellemzi a tankönyv. Ebbe a típusba azonban csak a kupuszinai nyelvjárást sorolja, bár megjegyzi, hogy a kupuszinai telepesek valószínűleg Nagyhindről kerültek a Bácskába. A *Magyar dialektológia* szerint Nagyhinden az említett fonémák hiánya napjainkban már lényegében eltűnt, csak a nyomai lelhetők fel (Fodor 2001: 330).

Az újabb adatokon alapuló Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza (NyvA.) sem

tekinti Nagyhindet nyelvjárászigetnek, ugyan- is mai nyelvjárása beilleszkedik a Nyitra-vidé- ki nyelvjárás csoportba. A közölt példák igazol- ják, hogy a palatális labiális magánhangzók hiánya eltűnt, és az adatok a labiális hangok túlsúlyáról árulkodnak (Sándor 2004: 32–49).

3. A NAGYHINDI FONÉMAHIÁNY EREDETE

Az illabialitás sajátos nagyhindi megnyilvánu- lásának eredete szintén több nyelvészt foglal- koztatott. Benkő Loránd a már említett tanul- mányában (1961) a nagyhindi nyelvjárás lehet- séges előzményeként említhető nyelvjárási részleg tiszta illabialitásának kialakulását a 17–18. század fordulójánál jóval korábbinak véli. A jelenséget belső nyelvi fejlődés eredmé- nyének tekinti. Kialakulását részben az *i* és *ē* illabialitásának megőrzésével, részben a kettős- hangzók tiszta illabiális irányban való fejlődé- sével, részben pedig analógiás indítékú illabia- lizáció eredményének tekinti (Benkő 1961: 410). Lehetségesnek tartja továbbá, hogy a nagyhindi nyelvjárás egy valamikori nagyobb kiterjedésű, erősebb illabialitású nyelvjárásnak a középkort túlélő töredéke.

A nyelvatlasz nagyhindi gyűjtői három hipo- tézist is felállítanak a nyelvújrásban jelentkező erős illabiális jelleg lehetséges kialakulásáról. Elsőként a szlovák hatást említik. E feltevés mellett az áll, hogy a környező szlovák telepü- lések nyelvében nincsenek meg az említett labiális magánhangzók, ellene pedig az szól, hogy egy ilyen jelenség elszigetelt nyelvjárá- sokban alakulhatna ki, Nagyhind viszont a Zsitva völgyében húzódó magyar nyelvterület- nek a része. A nyelvjárás illabialitásának kiala- kulásában a szerzők a szlovák hatást kevésbé tartják valószínűnek (Imre–Kálmán 1953: 519–521).

Ehhez az első feltételezéshez hozzá kell még tennünk azt is, hogy a szlovák hatás alátá- masztásához vagy elvetéséhez nem elégséges csupán annak említése, hogy a szlovákban nin- csen *ō*, *ǫ*, *ū*, *ǔ*, hanem hogy az illabiális *ē*, *é*, *i*,

i a szlovák nyelvben milyen fonetikai környe- zetben jelenhet meg.

Márton Gyula a moldvai csángó dialektus hangrendszerét és fonológiai struktúráját ért román nyelvi hatásról készített összefoglalójá- ban találjuk, hogy a labiális *ū* és *ǔ* hangok román hatásra gyakran illabiálissá (*i*-vé) váltak (Márton 1965: 243–256). Az illabiális *i* nagy- hindi használatát tehát érdemes lenne összeha- sonlítani Márton Gyula adataival.

A nyelvatlasz gyűjtőinek második feltétele- zése az, hogy Nagyhind elmagyarosodott szlo- vák község. Nyelvéből hiányoznak azok a han- gok, melyek ismeretlenek voltak a nyelvcsere előtt használt (szlovák) nyelvben, és azokat a hozzájuk legközelebb eső hanggal helyettesí- tették. Ezt a feltevésüket is cáfolják, méghozzá Fényes Elek és Kniezsa István adataival, melyek szerint Nagyhind magyaroké község volt a régmúltban is (Imre–Kálmán 1953: 519–521).

A történeti kontaktológia kapcsán Lanstyák István olyan jelenségekre hívja föl a figyelmet, melyek az északi magyar peremnyelvújrások- ban találhatók, s melyekről feltételezhető, hogy nyelvcserehelyzetben jöttek létre. Az általa tár- gyalta kontaktusjelenségek valóságosan végbe- ment vagy pedig megrekedt és elmaradt nyelv- cserék árulkodó nyomai. Vágai, magyarbódi és nagyhindi adatokat vizsgál. Nagyhind esetében a labiális palatális magánhangzók hiányát hely- zeti kontaktusjelenségnek tekinti, amely való- színűleg nyelvcsere eredménye (Lanstyák 2003: 140). A végbement nyelvcsere utaló maradványhatás, illetőleg az elmaradt nyelv- cserét valószínűsítő erős kölcsönzés egyik bizonyítéka az, hogy a kölcsönzéstermékeket leszámítva a nyelvet cserélt közösség nyelvjá- rása megegyezik a nyelvet nem cserélt környe- ző településekkel. Nagyhind esetében ez a fel- tétel teljesül, ugyanis a dialektus minden lénye- ges vonásában megegyezik az északnyugati palóc, pontosabban a Nyitra-vidéki nyelvjárás- típussal (Imre 1971: 369). Lanstyák felhívja a figyelmet, hogy az egyes településeken több- szörös nyelvcsere is megtörténhetett.

Előfordulhatott szerinte az is, hogy egy eredetileg magyar nyelvű község elszlovákosodott, majd később visszamagyarosodott. Azt a lehetőséget sem veti el, hogy egy magyar faluba költöző nagyobb számú szlovák lakosság nyelvcsereje folytán keletkezett maradványjelenségek nem veszték el, hanem elterjedtek az eredetileg is magyar nyelvű lakosság körében (Lanstyák 2003: 414).

Az atlaszkutatók harmadik feltevése Benkő Lorándhoz hasonlóan az, hogy az erős illabialitás belső nyelvi fejlődés következménye, mely a kettőshangzók fejlődéséből és a palóc nyelvjárások illabialis jellegéből adódott. A hangtörténet is említi, hogy az északi és északkeleti nyelvjárások a köznyelvnel jóval kisebb mértékben élnek például az *ö* hanggal (Bárczi 1967: 156). A szerzők látszólag e harmadik hipotézist tartják a legvalószínűbbnek, bár szerintük ez sem kellően bizonyított. Leszögeznek, hogy a feltételezések igazolásához részletes településtörténeti, művelődéstörténeti és nyelvészeti kutatásokra lenne szükség (Imre–Kálmán 1953: 519–521).

A fenti hipotézisekkel kapcsolatban településtörténeti és etnikai földrajzi kutatások alapján több forrásból is bizonyítható, hogy a 16. századig Nagyhind lakossága döntően magyar volt, ugyanakkor keleti – délkeleti irányban a környező falvak vegyessé váltak. A 16–17. század harcai folytán a község lakossága erősen megcsappant, majd az etnikai képen változások álltak be, amit Nagyhind 18. század eleji adatain is láthatunk (vö. Presinszky 2008: 36). Ekkor majdnem megegyezett a faluban a magyar és a szlovák lakosok száma. A 18. század végén pedig Vályi András szerint Nagyhind „tót” falu (Vályi 1799). Ötven évvel később Fényes Elek ismét magyar falunak minősíti a községet (Fényes 1851). A felsorolt adatok korántsem teljeseek, ám bizonyítják, hogy Nagyhind környékén a nyelvhatár ingadozó volt; és megerősítik azt a feltételezést, hogy a szlovák nyelv hatással lehetett a nagyhindi nyelvjárások illabialis jelenségeinek kialakulására.

4. A NAGYHINDI FONÉMAHIÁNY A FONETIKA ÉS KONTAKTOLÓGIA TÜKRÉBEN

Hiba lenne, ahogy Sándor Klára írja, ha a nyelvi változások rendszeren kívüli okainak vizsgálata annyira elvonná figyelmünket, hogy nem jutna belőle azoknak a rendszerösszefüggéseknek, amelyek egy-egy változás hátterében meghúzódnak (Sándor 1998: 66). A továbbiakban tehát nézzük meg az érintett illabialis fonémák rendszerösszefüggéseit a nagyhindi nyelvjárás diakrón és szinkrón adataiban, vizsgáljuk meg az adott fonémák fonetikai helyzetét, és nézzük meg az illabialis fonémák előfordulását a szlovák nyelvben is.

Az MNyA. nagyhindi adataiban illabialis *ë*-zés (az *ö* helyén) hangsúlyos helyzetben például a *gëriny* 'görény', *këhëg* 'köhög', *këpë* 'köpül', *mëgë* 'mögé', *ëntëzëkännä* 'öntözőkan-na', *ëregapä* 'öregapa, nagyapa', *ëzvegy* 'özvegy', *vërëzsbugâr* 'vörösbogár, bodobács', *vëdër* 'vödör', *zërëg* 'zörög', stb. szavakban figyelhető meg.

A hangsúlyos illabialis *ë*-zés a lehetséges 59 esetből kizárólagos változatként 10 alkalommal jelentkezett. A többi példában a labialis alakváltozat mellett szerepelt: 8 alkalommal a labialis alakkal egyenrangú változatként, 36 esetben archaizmusként, 5 példában pedig ritkán használtként. A mai adatokban 7 alkalommal jelentkezett a hangsúlyos illabialis *ë*-zés. Ebből 6 esetben a labialis alakváltozatok mellett, és csupán egy alkalommal egyedüli változatként (*dëdëlle* 'derelye, dödölle'). Három esetben illabialis alakváltozatokat is találunk *ësszi* ~ *ëssze* 'össze', *gëbre* ~ *gëbrike* 'bögre', *gëriny* ~ *gërín* 'görény'. A *keles* 'köles' példában pedig az illabialis tendencia mellett nyiltabbá válást is megfigyelhetünk.

A szlovák hatással kapcsolatban megemlíthető, hogy a szlovák nyelvben szókezdő, hangsúlyos helyzetben ritka a rövid *ë*, csupán néhány idegen eredetű szóban jelentkezik, pl. *eden*, *efekt*, *egoista*, *echo*, *ekonóm*, *elektro*, *emócia*, *energia*, *epika*, *euro*, *evidencia*, *exekú-*

cia, stb. (vö. KSSJ 2003). (Természetesen ezekben a szavakban a szlovák kiejtés szerint zárt *ě* hangzik, csupán a helyesírás jelöli *e*-vel). A szlovák hatás így megkérdőjelezhető az *ěblěgetyí* 'öblögeti', *ěccsijé* 'öccsée', *ěkēr* 'ökör', *ěntěžékánná* 'öntözőkanna', *ěrděg* 'ördög', *ěregápá* 'őregapa, nagyapa', *ěsztěke* 'ösztöke', *ět* 'öt', *ěccēr* 'ötször', *ězvegy* 'özvegy' példákban jelentkező szókezdő hangsúlyos illabiális *ě*-zés gyakorisága miatt.

Illabiális *ě*-zés (az *ő* helyén) hangsúlytalan helyzetben is megfigyelhető, például a *biděss* 'büdös', *csitěrtěk* 'csütörtök', *firěszti* 'fűrészti', *kěccsěn* 'kölcson', *kěszěněm* 'köszönöm', *ěrděg* 'ördög', *pinkěskor* 'pünkösdkor', *szitákěté* 'szitakötő', *úritěk* 'úritök, sütötök', stb. szavakban. A hangsúlytalan illabiális *ě*-zés a szavak belsejében 34 példában jelentkezett a nyelvátlasz nagyhindi adatai között. A hangsúlyos helyzettel összehasonlítva itt az illabiális alak egyedüli változatként sokkal kevesebb esetben fordult elő. Ebből egy példában az *ě* helyett illabiális *i*-t tartalmazó változat is szerepelt *firěszti* ~ *firěszti* 'fűrészti'. A többi példa a labiális alakváltozat mellett jelentkezett: 1 alkalommal a labiális alakkal egyenrangú változatként, 22 esetben archaizmusként, 2 példában pedig ritkán használtként. A vizsgált példák közül a mai adatokban csupán 2 esetben jelentkezett a szóbelseji hangsúlytalan illabiális *ě*-zés. A két példát a hangsúlyos *ě*-zésnél is már említettük: *dědělle* 'dödölle, derelye', *vědēr* 'vödör'. Hangsúlytalan helyzetben tehát ritkább az illabialitás megtartása, és a nyelvtörténetből ismert labializációval megegyező, mely szintén a hangsúlytalan szótagokban kezdődött (vö. Abaffy 2003: 326). A vizsgált fonetikai helyzetben viszont a szlovák nyelvben gyakori az *ě*, így a kontaktushatás erősíthette volna a tárgyalt jelenséget.

Illabiális *ě*-zés is megfigyelhető (az *ő* helyén) hangsúlyos helyzetben a következő példákban: *běcsě* 'bölcső', *běg* 'bögg', *kěmivěss* 'kőműves', *lěttem* 'löttem', *szě* 'sző', *vělegíny* 'vőlegény', *zěd* 'zöld', stb. A hangsúlyos illabiális *ě*-zés 33 esete közül az MNyA.-ban az illa-

biális alak kizárólagos változatként 7 esetben jelentkezett. A többi példában a labiális alakváltozat mellett szerepelt: 3 alkalommal a labiális alakkal egyenrangú változatként, 21 esetben archaizmusként, 2 példában pedig ritkán használtként.

A hangsúlyos illabiális *ě*-zéssel összehasonlítva a hangsúlyos illabiális *ě*-zés ritkább jelenség volt a nyelvjárásban. A nyelvátlaszban felbukkanó példák kétharmada archaizmus. A fenti példák közül jelenleg egy sem él Nagyhinden.

A szlovák hatással kapcsolatban most is megemlíthető, hogy a szlovák nyelvben hangsúlyos helyzetben a szó elején nincs hosszú *ě*, kivétel két idegen eredetű szó: *ěra*, *ěter* (vö. KSSJ 2003). A szlovák hatás ebben az esetben is kétes az *ěrészte* 'örizte', *ěszibárász* 'őszibarack', *ěkět* 'ököt' példákban jelentkező szókezdő hangsúlyos illabiális fonémák gyakorisága miatt.

Illabiális *ě*-zés (az *ő* helyén) hangsúlytalan helyzetben, szó belsejében is jelentkezett, például a *běfětt* 'befőtt', *csěplěgěp* 'cséplőgép', *ěntěžékánná* 'öntözőkanna', *ěrděje* 'erdeje', *gyěřěje* 'gyűrűje', stb. szavakban. A illabiális *ě*-zés szóbelseji realizációjához 15 példát vizsgálhatunk. Ebből két esetben toldalék előtt jelentkezett az illabialitás (*gyěřěje* 'gyűrűje', *ěrděje* 'erdeje'). Ezekben az esetekben az illabialitás nem a köznyelvi, hanem a nyelvjárás labiális alakjaihoz viszonyítva következett be (*gyěřěje*, *ěrděje*), hasonlóan a *csěpěnyí* 'csépelni' példához. A vizsgált 14 példából a nyelvátlaszban 5 kizárólagos illabiális változatot találunk. 7 esetben archaizmusként, 2 példában pedig egyenrangú változatként jelentkezett a labiális alakok mellett. Jelenleg egy esetben jelentkezett a szóbelseji illabiális *ě*-zés, a *szěměcs* 'szēmölcs' szóban.

Illabiális *ě*-zés (az *ő* helyén) abszolút szóvégen a szótagzáró *l* kiesésének következtében a következő példákban figyelhető meg: *inėké* 'énekel', *kerbě* 'kertből', *kítě* 'kitől', *měgnyě* 'megnő', *pěřszě* 'perzsel', *sěprě* 'söpörsz', *tejbě* 'tejből', *viszě* 'viszel', stb. 10 esetben

jelentkezett szóvégen is az illabiális *é*-zés a nyelvátlasz nagyhindi adatai között. Ebből négy esetben az illabialitás nem a köznyelvi, hanem a nyelvjárás sajátos labiális alakjaihoz viszonyítva következett be (*ínékő* > *ínéké* 'énekel', *visző* > *viszé* 'viszel', <*söpröl*> *söprő* > *söpré* 'söpörsz', <*tengöl*> *tengő* > *tengé* 'tengely'). Az illabiális alakok közül kettő kizárólagos, hét archaizmus, egy pedig egyenrangú változat volt a labiális alakok mellett. A vizsgált példák közül jelenleg egyik sem él Nagyhinden. A Nyitra-vidék egyes falvaiban azonban még manapság is hallható a *ínéké* 'énekel', *viszé* 'viszel' alak (Sándor 2004: 164, 168). A vizsgált fonetikai helyzetben a szlovák nyelvben is gyakori az *é*, így mind a kontaktushatás, mind a környékbeli nyelvjárások hangtani sajátosságai erősíthették volna Nagyhinden a tárgyalt jelenséget.

Illabiális *é*-zés (az *ő* helyén) abszolút szóvégen a következő adatokban bukkan föl: *teté* 'tető', *lepedé* 'lepedő', *jeddé* 'jegyző', *szitákété* 'szitakötő', *erdé* 'erdő', stb. A illabiális *é*-zés szóvégi realizációjához 29 példát vizsgálhatunk. Ebből 4 esetben az illabialitás nem a köznyelvi, hanem a nyelvjárás sajátos labiális alakjaihoz viszonyítva következett be (pl. *viső* > *visé* 'vésű'). A vizsgált 29 példából a nyelvátlaszban 3 kizárólagos illabiális változatot találunk. A jelenség 16 esetben archaizmusként, 2 alkalommal ritkán használtként, 8 példában pedig egyenrangú változatként jelentkezett a labiális alakok mellett. A szóvégi illabiális *é*-zésre egy adat az újabb gyűjtések során is felbukkant Nagyhinden (*miné nagy* a 'minő nagy, milyen nagy' helyett).

Illabiális *i*-zés (az *ü* helyén) hangsúlyos helyzetben a leggyakoribb, például a *bidöss* 'büdös', *file* 'füle', *firiszt* 'fűröszt', *hivelykúj* 'hüvelykujj', *rihöss* 'rühes', *siket* 'süket', *tisszeg* 'tüsszög', *izen* 'üzen', stb. szavakban. A hangsúlyos illabiális *i*-zést a nyelvátlasz nagyhindi adatai között 31 példában figyelhetjük meg, ebből 3 esetben nem a köznyelvi *ü* helyén, hanem a nyelvjárás sajátos tájszavainak hangsúlyos *ü* fonémája helyén (*früstök* > *fristik*

'reggeli', *gyük* > *gyik* 'tuskó', <*fülkás*> *filkás* 'kétfülű kosár'). A hangsúlyos illabiális *i*-zés fenti 31 példájából az MNyA.-ban az illabiális alak kizárólagos változatként 9 esetben jelentkezett. A többi példában a labiális alakváltozat mellett szerepelt: 4 alkalommal a labiális alakkal egyenrangú változatként, 17 esetben archaizmusként, 1 példában pedig ritkán használtként. Újabb gyűjtések során 5 szóban figyeltem meg a hangsúlyos illabiális *i*-zést (*fityül* 'füttyül', *filkás* 'kétfülű kosár', *siket* 'süket', *izen* 'üzen', *sindisznó* 'sündisznó'), melyek közül a *fityül* 'füttyül' alak a nyelvátlaszban nem jelentkezett.

Illabiális *i*-zés (az *ü* helyén) hangsúlytalan helyzetben ritkán jelentkezett. Ilyen példák a következők: *mégnyízzik* 'megnézzük', *mégvink* 'megyünk', *ökrink* 'ökrünk', *kertink* 'kertünk', *kideril* 'kiderül'. E példák fele archaizmus volt az atlaszban, jelenleg pedig már egyik illabiális változat sem fordul elő.

Illabiális *i*-zés (az *ü* helyén) hangsúlyos helyzetben szintén gyakori. Ezt szemléltetik például a *binöss* 'bünös', *firisz* 'fűrész', *fiszfa* 'fűzfá', *fihet* 'füvet', *gyiré* 'gyűrű', *gyíszé* 'gyűszű', *hívés* 'hüvös', *mihely* 'műhely', *nyív* 'nyű' szavak. A hangsúlyos illabiális *i*-zés a nyelvátlasz nagyhindi adatai között 19 példában figyelhető meg, ebből 3 esetben nem a köznyelvi *ü* helyén, hanem a nyelvjárás sajátos tájszavainak hangsúlyos *ü* fonémája helyén (<*nyív*> *nyív* 'nyű', aminek nyelvjárási jelentése 'kukac', *szűrő* > *szíré* 'szérű', *gyűsz* > *gyísz* 'jössz'), három esetben pedig a köznyelvi rövid *ü* helyén (*küllé*, *küllő* 'küllő', *kíső*, *kísé* 'külső', *fihet* 'füvet'). A hangsúlyos illabiális *i*-zés fenti 18 példájából a MNyA.-ban az illabiális alak kizárólagos változatként 4 esetben jelentkezett. A többi példában a labiális alakváltozat mellett szerepelt: 4 alkalommal a labiális alakkal egyenrangú változatként, 9 esetben archaizmusként, 1 példában pedig ritkán használtként. Újabb gyűjtések során 4 példában jelentkezett a hangsúlyos illabiális *i*-zés (*firisz* 'fűrész', *fiszfa* 'fűzfá', *kíső*, *kilső* 'külső', *nyív* 'kukac'), melyek közül a *kilső* 'külső' adatot a nyelvátlasz nem tartalmazza.

Illabiális *i*-zés (az *ü* helyén) hangsúlytalan helyzetben a következő szavakban figyelhető meg: *gyírísúj* 'gyűrűsujj', *kémívess* 'kőműves', *fityil* 'füttyöl', *mëgeskinnek* 'megesküdnek', *kesztyi* 'kesztyű', *könnyi* 'könnyű'. A nagyhindi példákban jelentkező hangsúlytalan illabiális *i*-zés a nyelvatlasz gyűjtése idején viszonylag stabil jelenség volt. Három példában kizárólagos az illabiális alak használata, egy esetben ritka. Labiális változata csak egy példának jelentkezett, az is nyíltabb realizációval (*fityil* ~ *fütyő* 'füttyöl') Az egyik példában a köznyelvi *ü* helyén jelentkezett a szóbelseji *i*-zés, az illabiális *i* nyúlásával. Jelenleg nem él a tárgyalt jelenség.

Az eddigi adatokkal ellentétben, a nagyatlaszban feltárt erős gyakoriságú nagyhindi illabialitással szemben a labiális tendencia is megfigyelhető a község nyelvújrásában. Hangsúlyos helyzetben 13 példában figyelhetjük meg ezt a jelenséget. Labiális *ö*-zés jelentkezik hangsúlyos helyzetben (az *e*, *é* helyén) például a következő szavakban: *fölyhő* 'felhő', *pörnye* 'perje', *söprő* 'seprű', *gyöplő* 'gyeplő', *ömē* 'emel', *fövennik* 'felvennék'.

A diakrón változás az eddigi adatokkal összehasonlítva ellentétes irányú. Az újabb gyűjtés adataiban a labialitást többször figyelhetjük meg, mint a nagyatlaszban. A vizsgált 13 címszó hangsúlyos labiális *ö*-zö alakja kilenc esetben jelentkezett a nagyatlaszban, tizenegyszer pedig a mai adatok között. Az atlaszban ezek az alakok még nem voltak kizárólagos változatok, csupán az illabiális változatok mellett léteztek. A mai példákban csupán egy esetben nem jelentkezett a labialitás, és két példában él az illabiális alak az *ö*-zö változat mellett. A többi *ö*-zö variáns kizárólagos változat Nagyhind mai magyar nyelvújrásában.

Labiális *ö*-zés hangsúlytalan helyzetben is megfigyelhető, például a *csöpög* 'csepeg, csöpög', *göröndő* 'ekegerendely', *ököt* 'öket', *mëkkërészti* 'megkereszteli', *söpörtem* 'sepertem, söpörtem' szavakban. Szóbelsejében, ill. toldalékok előtt figyelhető meg a fenti példákban a hangsúlytalan labiális *ö*-zés. A diakrón változás itt is szemmel látható és az illabi-

ális tendencia történeti változásaival ellentétes. A nyelvatlaszban csupán két esetben fordult elő a szóbelseji *ö*-zés, ezzel szemben a mai adatok mindegyikében jelentkezett, (a *kölykezik* kivételével, mert ahelyett a *fijaddzik* lexémát használták adatközlőim), és mindössze két esetben bukkant föl az illabiális fonémát tartalmazó változat mellett. A többi példában kizárólagos változat az *ö*-zö alak.

Három példában figyelhető meg a hangsúlyos labiális *ö*-zés: *möre* 'merre', *gőge* 'gége', *föső* 'felső, fölső'. A nyelvatlaszbeli adatok között mindegyik esetben jelentkezett az illabiális alak is, egy esetben kizárólagos változatként. Az újabb gyűjtés mindegyik szóban kimutatta a labialitást, egy esetben egyenrangú, két példában kizárólagos változatként.

Labiális *ö*-zés hangsúlytalan helyzetben, szóvégen a következő két példában bukkant föl: *inekő* 'énekel', *sindő* 'zsindely'. Mindkét esetben a szótagzáró *l* (*ly*) kiesése következtében jelentkezik a hosszú magánhangzó, mely labializálódik. A mai adatok között megfigyelhetünk olyan változatot is, melyben nem esik ki az *l*, pl. *ineköl* 'énekel'. A *zsindely* szóban az újabb vizsgálat során nem jött létre labializáció.

Labiális *ü*-zés és labiális *ü*-zés (az *i*, *í* helyén) szintén csupán két esetben figyelhető meg: *kifizetyik* 'kifizetik', *füső* 'fésű'. Az első példában mindkét gyűjtés során megfigyelhetjük a labiális *ü*-zést. A nyelvatlaszban csak zárt *i*-zö alakban előforduló *fésű* szó, melyet ma *füső* alakban is használnak, jól tükrözi az újabb labializációs folyamatot.

5. ÖSSZEGZÉS

Összegzésként megállapítható, hogy a labiális fonémák hiánya és az illabiális párjaik kizárólagos használata Nagyhindben az eddig kevésbé ismert, 1904-es szógyűjtemény adatai alapján sem bizonyítható. A vizsgált korai példákban a labiális fonémák több esetben a köznyelv szerint realizálódnak. Továbbra is kérdés marad, hogy a nyelvújrásban jelentkezett-e valamikor az ún. tiszta illabialitás.

A nyelvatlasz nagyhindi adatainak részletes áttekintése, az illabiális tendencia több fonetikai helyzetre lebontott vizsgálata árnyaltabbá tette az eddigi megállapításokat. Az illabiális fonémák legtöbbször hangsúlyos helyzetben jelentkeztek a labiális fonémák helyett. A legtöbb példát az illabiális *ě*-zésre találhattuk. Gyakoriság tekintetében ezután következett az *é*-zés, *i*-zés, majd *í*-zés. Több esetben más labiális fonéma helyett is jelentkeztek az említett illabiálisok. E tekintetben legtöbb adatot a köznyelvi *ü*, *ű* helyén megjelenő *é*-zésnél találhattunk. Az illabiális alakok többsége nem kizárólagos változatként élt, hanem a labiális változatok mellett, leggyakrabban archaizmusként, ritkábban pedig egyenrangú változatként. A fonémavariánsokat tartalmazó átmeneti változatok legtöbbször az illabiális és labiális alakváltozatok között ritkán használt változatokként jelentek meg.

Az illabiális tendencia nagymértékű változása figyelhető meg a nyelvatlasz gyűjtése óta. Nyelvjárásgyűjtő munkám során az atlaszadatokhoz viszonyítva csak elvétve találkoztam az illabiális tendenciával. Legtöbb adatot a hangsúlyos illabiális *ě*-zés példáiban találtam. A labiális fonémák használata több esetben a köznyelv szerint történt, és a köznyelvi illabiális fonémákkal szembeni labiális tendencia is jellemző volt a nyelvatlasz nagyhindi adataiban. A labialitás az újabb gyűjtések alkalmával erőteljesebben jelentkezett. (A vizsgált példákban leginkább a hangsúlyos labiális *ö*, *ő*-zés).

Zelliger Erzsébet az MNyA. és az NyvA. 22 térképlapjának adatait vetette össze. A három vizsgált kutatópont (Nyitraagerencsér, Barslédec, Nagyhind) adatai alapján megállapítja, hogy legtöbb változás a nagyhindi nyelvjárásban tapasztalható. Kifejti, hogy a nyelvjárás nem a standard és nem is a regionális változat jelenségei felé fejlődik. Az újabb változások labiális irányú elmozdulásokról szólnak. Ennek okait a szórványhelyezettel magyarázza, az anyanyelvváltozat beszűkült lehetőségeivel, és azzal, hogy a beszélők az anyanyelvjárás csekély presztízse folytán szeretnék nyelvjárá-

sukat felcserélni egy választékosabb vagy annak vélt változattal (vö. Zelliger 2007: 219–228).

A nagyhindi fonémaállomány és -gyakoriság változásait vizsgálva továbbra is egyetérthetünk a korábbi szakirodalom véleményével, hogy többtényezős, külső és belső hatásokat egy irányba terelő avagy ütköztető folyamatok eredményeiről lehet szó, amelyben a szlovák hatás, a környező nyelvjárások hatása és a központi (köznyelvi) norma erősödő befolyása is szerepet játszik korról korra változó mértékben.

HIVATKOZÁSOK

- Abaffy Erzsébet 2003. Hangtörténet. Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 301–348.
- Bárczi Géza 1967. Hangtörténet. Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv története*. Budapest: Tankönyvkiadó. 95–180.
- Benkő Loránd 1961. Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárástörténeti vizsgálatokban. *Magyar Nyelv* 57, 401–413.
- Deme László – Imre Samu (szerk.) 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára. I–IV*. Pest: Nyomtatott Kozma Vazulnál.
- Fodor Katalin 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 325–350.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu – Kálmán Béla 1953. A szlovákiai nyelv-atlaszgyűjtő út néhány nyelvészeti tanulsága. *Magyar Nyelv* 49, 514–523.
- Kálmán Béla 1947. A Nyitra-Zsitva vidéke. Bárczi Géza (szerk.) *Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéseiből*. Budapest: Magyar Nyelvatlasz-Bizottság. 1–20.
- KSSJ 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka (Szlovák értelmező kéziszótár)* J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda.
- Lanstyák István 2003. Végbement vagy elmaradt nyelvcserék nyelvi emlékei a magyar-szlovák nyelvhatáron. Kozma István –

- Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitásstruktúrájában című konferencia előadásaiból.* Budapest: Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet. 132–149.
- Márton Gyula 1965. A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszerét és fonológiai struktúráját ért román nyelvi hatásról. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* IX/2, 243–256.
- MNyA. *Magyar nyelvjárások atlasza.* I–VI. Deme László – Imre Samu (szerk.) 1968–1977. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Presinszky Károly 2008. *A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat.* Nyitra: Konstantin Filozofus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza.* (NyvA.) Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Sándor Klára 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás.* Szeged: JGYF Kiadó. 57–84.
- Szücs István 1904. A Nyitra-vidéki palóc nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* 33, 382–395.
- Turzó Ferenc 1899. A Nyitra-vidéki palóc nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* 27, 448–452.
- ÚMTsz. 1–4. 1979–2002. B. Lőrinczy Éva (főszerk.) *Új magyar tájszótár. 1–4. kötet, A–S.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vályi András 1799. *Magyar Országának leírása 2.* Budán: A Királyi Universitásnak betűivel.
- Zelliger Erzsébet 2007. Nyelvi változások nyelvatlanság tükrében. Hoffmann István – Juhász Dezső (szerk.) *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.)* Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 219–228.
- [Presinszky Károly 2010. Magánhangzóhiány és kontaktushatás a nagyhindi nyelvjárásban. É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és kontaktológia.* Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 185–196]

VÉLEKEDÉSEK A NYELVRŐL EGY NYELVCSEREHELYZETBEN LÉVŐ KÖZÖSSÉGBEN

1. Köztudott, hogy ha valamely közösség – nyelvi kisebbség – egy másik nyelvet, környezetének a nyelvét elsajátítva kétnyelvűvé válik, és az eredeti anyanyelve korlátozott használati körű lesz úgy, hogy a másik nyelv válik több szintéren dominánssá, akkor ez a közösség a nyelvcsere folyamatát éli át (Kiss 1995: 196). Weinreich szerint nyelvcsere akkor következik be, ha a közösség egy nyelv szokásos használatáról áttér egy másik nyelv használatára. Susan Gal pedig úgy véli, hogy a nyelvcsere voltaképpen a nyelvi repertoár újrendezéséhez vezet – nemegyszer az egyik nyelv teljes feladásával (idézi Bartha 1999: 124–125).

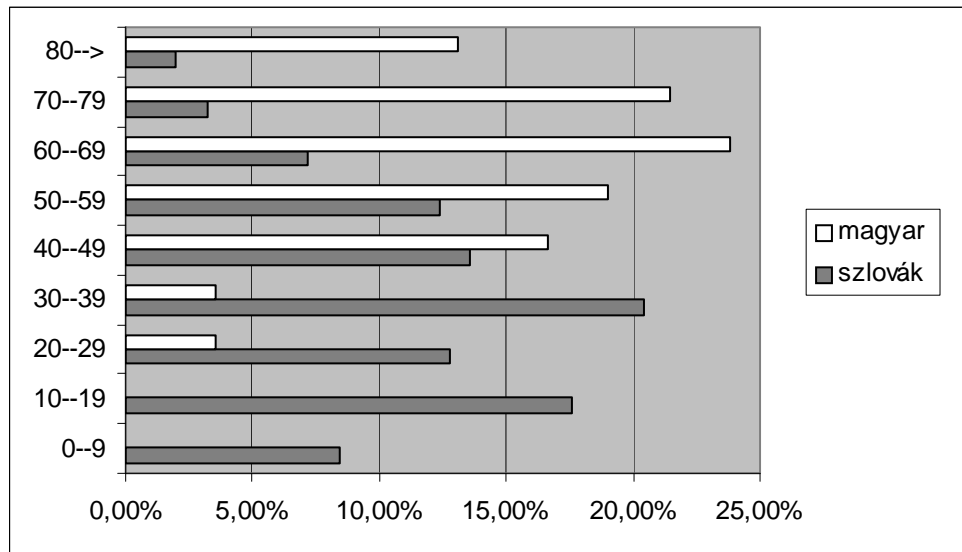
A dialektológiai szakirodalomban nagyfokú illabialitást képviselő nyelvjárásáról közismert Nagyhind (szlov. Veľké Chyndice) magyar beszélőközossége is a nyelvcsere folyamatát éli át. A község Nyitrától keletre, a Zsitva folyó jobb partján fekszik. Délnyugatról *Kalász* (szlov. Klasov), északról *Kishind* (slov. Malé Chyndice), keletről pedig *Zsitvaiújfalú* (szlov. Nová Ves nad Žitavou) településekkel határos. E szomszédfalvak teljesen szlovákok, kivétel *Kalász*, melyen keresztül kapcsolódik Nagy-hind a Nyitra környéki magyar nyelvszigethez. A 20. század közepéig döntő többségű nagy-hindi magyar lakosság az 1945 utáni kedvezőtlen politikai intézkedések hatására kezdett csökkenő tendenciát mutatni. A rohamos nyelv- és nemzetiségváltás azonban 1976-tól gyorsult fel, amikor a községet közigazgatásilag összevonták a szomszédos szlovák Kishinddel.

Ekkor megszűnt a magyar iskola, és a hivatalos ügyintézés nyelve is szlovákká vált. A két falu 1992-ben ismét különvált, ám ekkorra a nyelv- és nemzetiségváltás már visszafordíthatatlanná vált Nagyhinden.

A 2001-es hivatalos népszámlálási adatok tükrében Nagyhindről megállapítható, hogy a 350-es lélekszámával a járás kisközségei közé tartozik. A nagyhindiek kétharmada szlovák nemzetiségű és szlovák anyanyelvű, az utolsó népszámlálás során a megkérdezettek 64,3%-a vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. Magyar anyanyelvűnek 10%-kal többen vallották magukat (34,9%), mint magyar nemzetiségűnek (24,9%). A felekezeti hovatartozás alapján a lakosság döntő többségében római katolikus (2001-ben 98,5%). A községben 2001-ben a férfiak számaránya valamivel alacsonyabb volt (48,6%), mint a nőké (51,4)%. Megállapítható továbbá a lakosság nagyfokú előre-gedése. Az utolsó, országos népszámlálás adataival összevetve a település lakosságának átlagéletkora 5,8 évvel volt alacsonyabb, mint Szlovákia lakónépességéé (vö. Gyurgyík 2006: 174).

A magyar nemzetiségű lakosság döntő része az idősebb generációt képviseli: az 50 év feletti magyar lakosok aránya 77,35%, a 20 és 40 év közöttieké 22,65%, az ettől fiatalabb generációnak már nem találunk magyar képviselőjét a faluban. Az 1. ábra alapján jól megfigyelhető a magyar és a szlovák lakosság korösszetétele közötti különbség.

1. ábra A magyar és a szlovák nemzetiségű lakosság tízéves korcsoportjai Nagyhinden (2001)

A magyar és szlovák lakosság korösszetétele leginkább a 40-49 év közötti korosztályban egyezik, a többi csoportban jól láthatóan éles különbségek rajzolódnak ki, és az arányok megfordulása a jellemző.

A nyelvhasználati színtereket elemezve megállapíthatjuk, hogy informális szinten, a nagyhindi családokban is már leginkább a szlovák nyelv használata a domináns. A 114 lakott háztartásból 57-ben csak szlovákul, 19-ben javarészt magyarul és 38 háztartásban vegyesen magyarul és szlovákul kommunikálnak. A 38 vegyes háztartás döntő többségében a fiatal és középkorú családtagok egymás között inkább szlovákul beszélnek. A magyar nyelvet az egyik szülő, ill. a családdal együtt élő idősebb családtaggal való kommunikáció során használják. A fiatal családtagok a vegyes háztartásokban is egymás között inkább szlovák nyelven beszélnek. A magyar háztartásokat alkotó egyedülálló idős lakosok unokáikkal, dédunokáikkal szintén szlovákul beszélnek.

A személyes szóbeli ügyintézés a Nagyhindi Községi Hivatalban az ott dolgozó alkalmazottak becslése szerint az esetek 70%-ában

szlovák nyelven folyik, a maradék 30%-ban pedig magyar nyelven. A polgármester és a hivatal alkalmazottai magyar anyanyelvűek. Az ügyfelekkel az általuk választott nyelven kommunikálnak. Az írásbeli ügyintézés nyelve azonban kizárólag szlovák.

Nagyhindnek 1976-tól nincs magyar alapiskolája. Jelenleg az 1-4. évfolyamot szlovák nyelven, Kishinden látogatják a gyerekek. A helyi óvodában is csupán 1978-ig folyt magyar nyelven az oktatás. Jelenleg 14 gyermek jár az egynyelvű, nagyhindi szlovák óvodába.

A helyi római katolikus egyházközséget szlovák anyanyelvű és nemzetiségű plébános vezeti. Az egyházi szertartások nyelve ma Nagyhinden javarészt szlovák. Hétköznapi, ill. havonta egyszer vasárnap vannak vegyes nyelvű szentmisék. Ezekben a hívek magyarul énekelnek, és az első olvasmány szól magyarul. A plébános magyarul olvassa fel a szentmise állandó részeit, a szentbeszédet és a többi részt azonban minden misén csak szlovákul hallhatják a nagyhindi hívek. Az egyéb¹ nyelvhasználati színtereken is a szlovák nyelv használata a domináns.

1. Például a helyi könyvtárban is csupán szlovák könyvek találhatók. A magyar könyveket az irántuk való gyér érdeklődés miatt a szomszédos Kalász könyvtárba vitték.

A társadalmi és demográfiai tényezők, ill. nyelvhasználati színterek ismertetése által megállapítható a nyelvcsere befejezéshez közeledő állapota Nagyhinden. Jelen vizsgálat fő kérdése, hogy ebben az előrehaladott nyelvcserehelyzetben miként viszonyulnak a magyar nyelvhasználat egyedüli eszközeként még funkcionáló nagyhindi magyar nyelvjáráshoz, valamint a község domináns szlovák nyelvváltozatához a kisebbségi magyar, ill. többségi szlovák csoport tagjai.

2. A nyelvcsere szakirodalmáról, a jelenség elméleti és módszertani megközelítési módjairól rendkívül átfogó képet ad Borbély Anna *Nyelvcsere* című könyve, melynek megállapításai a szerzőnek a magyarországi románok közösségében végzett szociolingvisztikai vizsgálatain alapulnak. Munkájában a nyelvcserét befolyásoló faktorok 3 fő csoportját különbözteti meg: társadalmi-demográfiai faktorok, attitűdök és kisebbségpolitika. Az említett faktorok együttesen, egymással kölcsönhatva fejtenek ki pozitív vagy negatív hatást a nyelvcsere folyamatára (Borbély 2001: 23–32).

A társadalmi és demográfiai tényezők közül a nyelvcsere folyamának vizsgálatakor figyelembe kell venni, hogy a nagyhindi magyarság őshonos alárendelt közösség, mely típusban a nyelvcsere többnyire végbemegy (vö. Borbély 2001: 25). Az iparosodás következtében létrejövő társadalmi mobilizáció a nagyhindi munkavállalókat is érintette és érinti manapság is. E tényező következtében a csoport elszigeteltségének és zártságának fellazulása szintén pozitív hatással van a nyelvcsere.

Az 1991–2001 közötti időszakban a Nyitra-vidéken tovább csökkent a magyarok száma. A természetes szaporodás helyett a népességfogyás, a születések számának csökkenése vált uralkodóvá. A csökkenő lélekszámú közösség kevésbé képes saját intézményeket, szervezeteket működtetni, továbbá a kis lélekszám pesszimizmushoz vezethet, mely tényezők szintén pozitív hatással vannak a nyelvcsere (vö. Borbély 2001: 26). A saját intézmények működésé-

nek hiánya (magyar iskola, óvoda, kultúrcsoportok) érezhetően a nyelvcserehez vezető legerőteljesebb faktor a nagyhindi magyarság számára. A társadalmi és demográfiai tényezők közül a vidéki lakosságnak a lakótelepekre való beköltözése, a magyar iskolák bezárása, a vegyes házasságok növekvő száma gyorsította föl leginkább az egész Nyitra-vidék nyelvi és kulturális beolvasadásának folyamatát (vö. Sándor 2004: 73).

Az ország kisebbségpolitikája a nyelvcsere pozitívan hat a Nyitra-vidéken. Az egész járásban a hivatalos ügyintézés a kisebbségi nyelvhasználati törvény értelmében csak szlovákul folyik, magyar és szlovák falvak összevonásával pedig helyi szinten érték el a magyar nyelv visszaszorulását a nyilvános nyelvhasználati színterekről. Menyhe, Béd és Szalakusz, Nyitracsehi és Kiscétény, Vicsápapáti és Lajosfalu községek egyesítéséhez hasonlóan Nagyhind és Kishind közigazgatási összevonása is fölerősítette a nyelvcsere folyamatát. Az említett falvak újbóli különválása az előrehaladott nyelvcserét már nehezen tudja fékezni.

A nyelvcserét befolyásoló harmadik említett faktor a nyelvi attitűd. Köztudott, hogy a nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvi jelenségek és formák választásában, használatában az attitűdnek, tehát a beszélő szubjektív viszonyulásának, nyelvi beállítottságának fontos szerepe van (Kiss szerk. 2001: 218). A téma további szakirodalmát áttekintve leszögezhetjük, hogy a nyelvcsere folyamatát számottevően befolyásolhatják mind a kisebbségi, mind a többségi közösség attitűdjei. Az attitűdvizsgálatokból általánosságban levonható, hogy a kisebbségi nyelv háttérbe szorulása összefüggésbe hozható a beszélőnek a két nyelvvel kapcsolatos attitűdjével. Ez nem jelenti azt, hogy a nyelvcsere a két nyelvhez fűződő attitűdök hatására alakult ki, hanem inkább azt, hogy a nyelvcsere velejárójának kell tekinteni az attitűdbeli változásokat (Borbély 2001: 177).

Ami a szlovák többség és a magyar kisebbség egymásról vallott nézeteit illeti, érdemes utalni Lanstyák István alapján egy 1991. évi

reprezentatív közvélemény-kutatás² eredményére. A megkérdezett magyarok a vizsgálat során pozitívabban viszonyultak a szlovákokhoz, mint fordítva. A szlovák válaszolók egyharmada határozottan negatív véleménnyel volt a magyarokról. A legpozitívabban a magyarok a régiók szlovákjai értékelték a magyarokat (Lanstyák 2000: 69).

Egy szlovákiai kisebbségi magyar beszélő-közösség nyelvjárásához kapcsolódó többségi iskolát látogató adatközlők attitűdjeiről pedig Sándor Anna tesz említést. Megállapítja, hogy a nem anyanyelvű iskolában és a vegyes házasságokban az adatközlők többségénél megerősödött a magyar nyelvhez való negatív nyelvi attitűd, mely a nyelvváltás és a nyelvcsere rohamos fölgyorsulását idézte elő (Sándor 2001: 40).

3. A nyelvválasztással és nyelvcsérével foglalkozó kutatásaimat 2007 májusában és júniusában végeztem Nagyhinden. Az adatok zömét kérdőíves vizsgálattal, ill. interjúk segítségével, valamint passzív megfigyeléssel nyertem. Az alkalmazott kérdőív 63 kérdésből állt. Az első 11 kérdés az adatközlők azonosítására vonatkozott. Az ezt követő két kérdéssel a magyar és szlovák nyelvtudás szubjektív megítélésére kérdeztem rá, majd a nyelvhasználati szinterekhez és beszédhelyzetekhez kötődő nyelvválasz-

tási szokásokat tudakoltam. Az attitűdkérdések első része az érintkező nyelvek presztízst volt hivatott feltérképezni, majd a nyelvek és nyelvváltozatok szubjektív megítélését érintő kérdések következtek. Három kérdés vonatkozott a magyarországi kapcsolatokra is. Jelen tanulmányban a nyelvváltozatok megítélésére vonatkozó kérdések válaszait dolgoztam fel.

Adatközlőimet igyekeztem a rétegzett mintavétel szabályai alapján kiválasztani. Főképpen arra törekedtem, hogy a település nemzeti-ségi arányainak nagyjából megfeleljen a vizsgált minta. Az elemzés alapját képező 78 kérdőív adatközlőinek (41 nő, 37 férfi) nemzetiségi, anyanyelv szerinti és életkori megoszlását az 1. táblázat tartalmazza.

Az idősebb adatközlők még Nagyhinden születtek, a középkorúak zöme Verebélyen, a fiatalok Aranyosmaróton, ill. Nyitrán. Az idősebb szlovák anyanyelvű adatközlők közül néhányan Kishinden, Lapásgyarmaton, ill. Zsitva-újfaluban születtek. Egy adatközlőm született Pozsonyban.

Az adatközlők 21,79%-a élete folyamán legalább egy évig Nagyhinden kívül is élt. A válaszul adott lakóhelyek többsége a környékbeli városokra vonatkozott (Verebély, Nyitra, Léva: 2-2 adatközlő). Egy adatközlőm a távo-

1. táblázat A kérdőíves vizsgálat adatközlői nemzetiség, anyanyelv és generációk szerint

generációk	magy. nemzetiségű magy. anyanyelvű	szlov. nemzetiségű magy. anyanyelvű	szlov. nemzetiségű szlov. anyanyelvű	összesen
fiatal (15–35)	2 (2,56%)	2 (2,56%)	17 (21,79%)	21 (26,92%)
közép (36–55)	8 (10,25%)	4 (5,12%)	17 (21,79%)	29 (37,17%)
idős (55 felett)	16 (20,51%)	4 (5,12%)	8 (10,25%)	28 (35,89%)
összesen	26 (33,33%)	10 (12,82%)	42 (53,84%)	78 (100%)

2. A kutatás nem nyelvi attitűdökkel, hanem a kisebbség és a többség egymásról vallott általános attitűdjeivel foglalkozott.

labbi *Partizánske* városában élt. Egy-egy adatközlő a környékbeli falvak (Kalász, Lapásgyarmat, Tild, Kishind) lakosa volt. Egyetlen személy adott meg több lakóhelyet is (Pozsony, Magyarbél, Érsekújvár, Galánta, Malacka, Szenice, Szénavár), hivatásából adódóan. Idősebb férfi adatközlők közül négyen csehországi munkahelyeken voltak távol több, mint egy évig, egy férfi adatközlő pedig Líbiában dolgozott.

A válaszadók iskolázottságát vizsgálva a kérdőívek adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatal generáció Kishinden, Kalászon, Verebélyen vagy Nyitrán végezte alapiskolai tanulmányait szlovák nyelven. A középkorostály Nagyhinden és Kalászon tanult magyar alapiskolában, és Nyitrán, ill. Verebélyen szlovákban. Az idősebbek döntő többsége Nagyhinden tanult, ill. a szlovák anyanyelvű idős lakosok Kishinden vagy Zsitvaujfaluban. A szlovák nyelvű szakmunkásképzőt az adatközlők Nyitrán, Verebélyen, Aranyosmaróton, Pozsonyban, Karván, Tolmácson, Partizánsken, ill. Pöstyénben végezték. Szakközépiskolát szintén Nyitrán vagy Léván végeztek, ill. egy adatközlő Rakovicén. Gimnáziumba Nyitrára, szakosító iskolába Aranyosmarótra, főiskolára/egyetemre pedig szintén Nyitrára, ill. Pozsonyba jártak adatközlők. Óvodába idős adatközlők nem jártak, a középkorúak közül

is csupán kilencen (négyen szlovákba, ketten magyarba és hárman vegyes nyelvűbe).

A válaszadók családi hátterét a 2. táblázat adatai alapján ismerhetjük meg.

Az exogám házasságból való adatközlők egyik szülője (ha magyar) Bábindalról, Kalászról, Zséréről, Nagycétényből, ill. (ha szlovák) Taszárról, Szénavárról, Kishindről származik.

Az adatközlők házastársára (vagy volt házastársára) vonatkozó nemzetiségi adatokat a 3. táblázat foglalja össze.

A vizsgálatban résztvevő adatközlők 25,64%-a vegyes házasságban él(t). Mindhárom generáció körében megfigyelhető e házassodási szokás, ám leginkább a középkorú és fiatal generációra jellemző.

A nyelvtudás felmérése a nyelvcserehelyzetben lévő közösségek nyelvhasználatát feltérképező vizsgálatok egyik feltétele. Az adatközlők magyar és szlovák nyelvtudását szubjektív önértékelő kérdésekkel mértem. A válaszadók öt lehetőség közül választhattak. A magyar nyelvtudást tudakoló kérdés válasza-
inak százalékos megoszlását a 2. ábra szemlélteti.

A válaszok alapján négy adatközlői csoport alakítható ki. Az első csoportot a magyar anya-

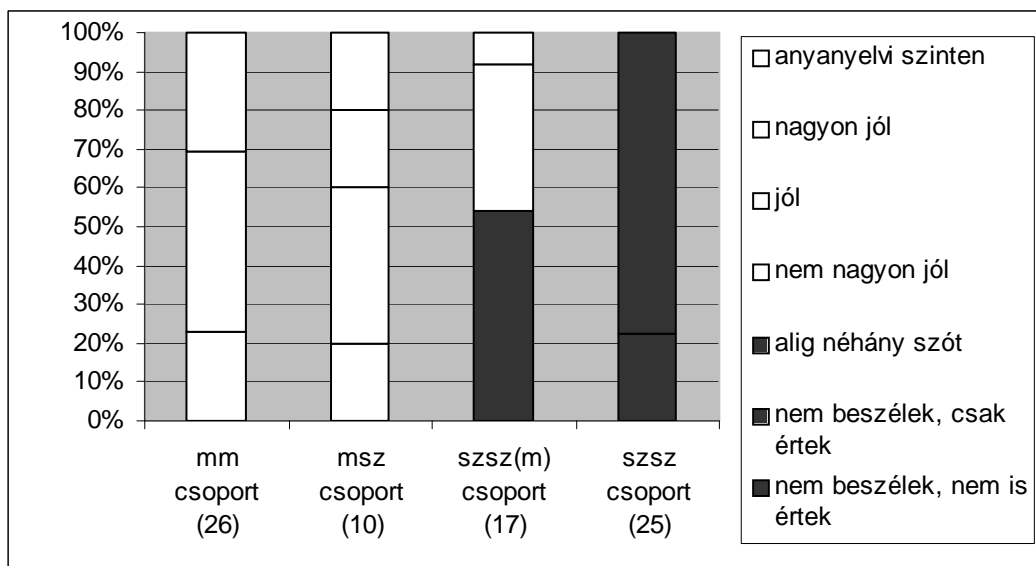
2. táblázat Az adatközlők családi háttere nyelvi szempontból

a családi háttér	fiatalok	középkorúak	idősek
homogén magyar	4/21=19,04%	15/29=51,72%	20/28=71,42%
vegyes	10/21=47,61%	9/29=31,03%	6/28=21,42%
homogén szlovák	7/21=33,33%	5/29=17,24%	2/28=7,14%

3. táblázat Az adatközlők házastársának nemzetisége

	fiatalok	középkorúak	idősek
magyar	2/21=9,52%	11/29=37,93%	18/28=64,28%
szlovák	6/21=28,57%	15/29=51,72%	8/28=28,57%
nincs házastárs	13/21=61,90%	3/29=10,34%	2/28=7,14%

2. ábra Saját bevallása szerint milyen jól beszél Ön magyarul? Karikázza be a megfelelőt! (N=78)

nyelvű és nemzetiségű adatközlők alkotják. (Ez az *mm csoport*, melybe 2 fiatal, 8 középkorú és 16 idős, azaz összesen 26 adatközlő tartozik). E csoportból legtöbben (46,15%) *nagyon jól*nak, legkevesebben pedig (23,07%) *jónak* minősítették magyarnyelv-tudásukat. A magyar anyanyelvű és nemzetiségű csoport 30,76%-a vélekedik úgy, hogy anyanyelvi szinten tudja a magyar nyelvet.

A további csoportok adatközlői szlovák nemzetiségűek. Közülük az első csoportot a tíz magyar anyanyelvű és szlovák nemzetiségű megkérdezett alkotja. (Ez az *msz csoport*, melyet 2 fiatal, 4 középkorú és 4 idős, tehát összesen 10 adatközlő alkot). Ebben a csoportba tartozó 2 fiatal adatközlő saját bevallása szerint nem nagyon jól tud magyarul. A csoport további válaszadói *jónak* (4), *nagyon jól*nak (2), ill. *anyanyelvi szintűnek* vélték magyarnyelv-tudásukat.

Szlovák anyanyelvű és nemzetiségű adatközlőimet 2 csoportra osztottam. Az elsőbe azt a 17 megkérdezettet soroltam, akik úgy ítélték meg, hogy legalább néhány szót tudnak magyarul. (Ez az *szsz(m)* csoport, 6 fiatal, 7 középkorú és 4 idős adatközlővel.) Az ide tartozó válaszolók többsége (54,16%) úgy gondolja, hogy

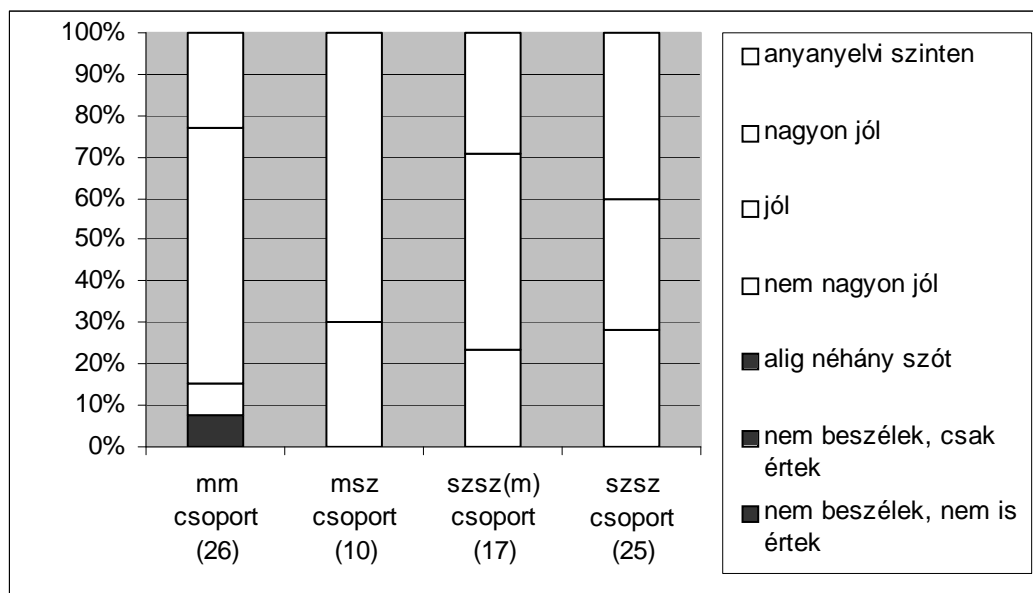
néhány szót képes magyarul beszélni. Akadt két olyan adatközlő is ebből a csoportból, aki saját bevallása szerint jól tud magyarul.

Végül annak a 25 adatközlőnek a csoportját találjuk, akik saját bevallásuk szerint nem beszélnek, csak értenek (76%), ill. nem is értenek (24%) magyarul. A válaszokból kitűnik, hogy a szlovák anyanyelvű nagyhindi válaszolók többsége ért magyarul, és képes a kisebbség nyelvén legalább egy-két szó erejéig kommunikálni.

A szlovák nyelvtudást vizsgáló kérdés válaszainak százalékos megoszlását a 3. ábra szemlélteti.

Az előbbi ábrával összehasonlítva az eredmények itt szemmel láthatóan egységesebb képet mutatnak mindegyik csoportban. Az első csoport 2-2 idősebb adatközlője vélekedett csak úgy, hogy *nem nagyon jól*, ill. *alig néhány szót* tud szlovákul. Rajtuk kívül mindegyik csoportban a *nagyon jól* és a *jól* válaszok dominálnak. A két, nyelvtudással kapcsolatos kérdés válaszait összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy mind a magyar, mind a szlovák anyanyelvű adatközlők többsége nem értékelte saját anyanyelvének ismeretét anyanyelvi szintűnek. Ennek oka valószínűleg a válaszlehetőségek megfogalmazása-

3. ábra Saját bevallása szerint milyen jól beszél Ön szlovákul? Karikázza be a megfelelőt! (N=78)

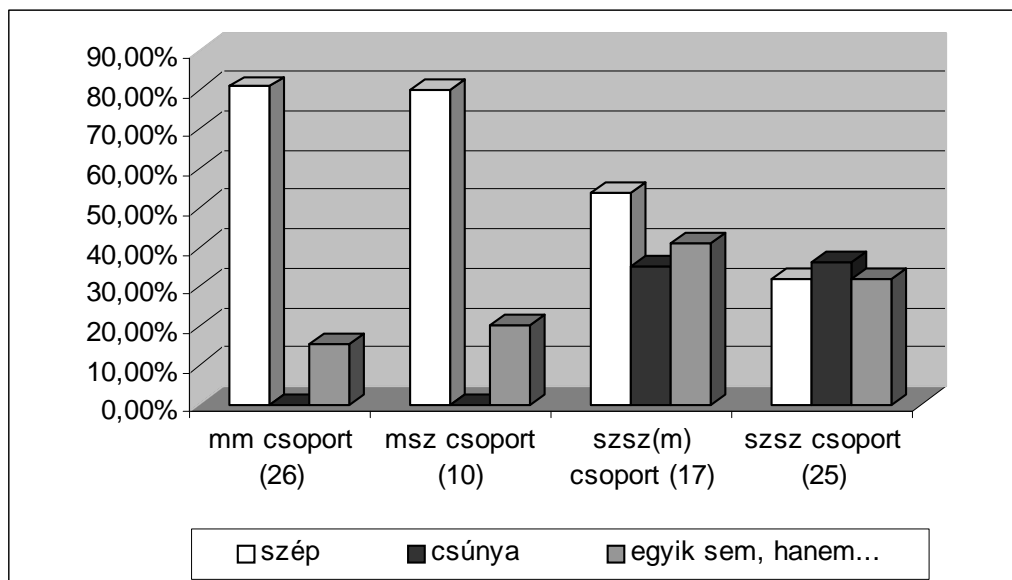
ból adódik. (Többen bizonyosan a *nagyon jól* választ könnyebben tudták értelmezni, mint az *anyanyelvi szintű* minősítést.)

4. A nyelvvaltozatokhoz kapcsolódó attitűdök első kérdése a nagyhindi magyar nyelvjárásra

4. ábra Ön szerint hogyan beszélnek a nagyhindi magyarok? Milyen a nagyhindi magyar nyelvjárás (tájszólás)? (N=78)

vonatkozott. Az adatközlők válaszait a 4. ábra tartalmazza.

A magyar anyanyelvű adatközlők döntő többsége saját anyanyelvjárásához pozitívan viszonyul. Az első két csoport adatközlőinek közel

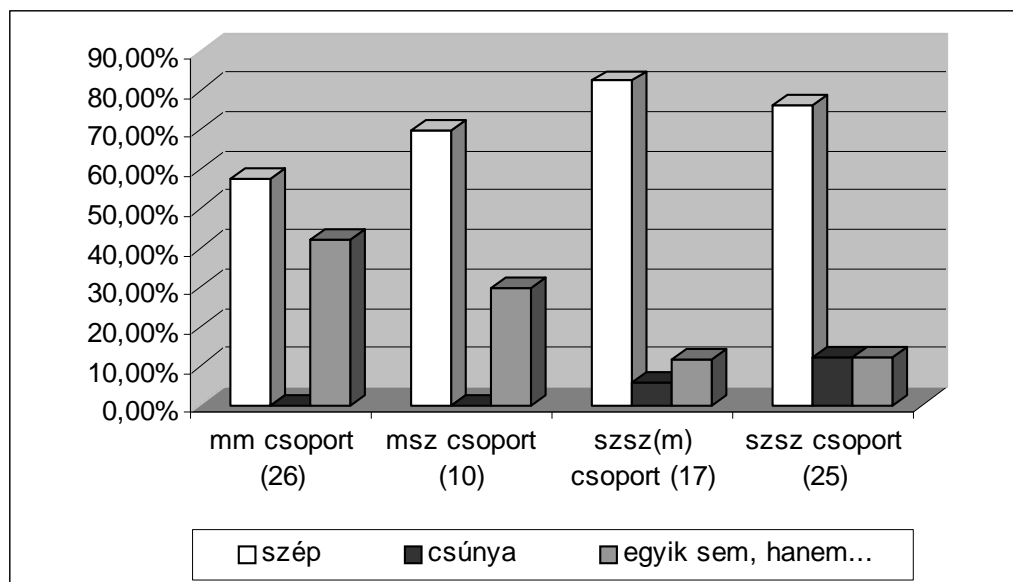
80%-a szépnek tartja nyelvjárását. A szlovák anyanyelvű adatközlők két csoportja között különbség mutatkozik a nagyhindi magyar nyelvjárás szubjektív megítélését illetően. Azok többsége, akik valamennyire tudnak magyarul, szépnek, akik pedig csak értenek magyarul, azok enyhe többsége csúnyának ítéli a nagyhindi magyar nyelvjárását. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi csoportban nagyjából egyforma a pozitívan, ill. semleges viszonyulók aránya.

Azok az adatközlők, akik nem azonosultak a feltüntetett esztétikai alapú minősítésekkel, azok a nagyhindi magyar nyelvjárás egyediségét, sajátos mivoltát emelték ki az első két csoportban. Válaszaik a következők voltak: *megszokott, nagyhindies, sajátos, palóc* (4/26=15,38%), *sajátos, különös* (2/10=20%). A két szlovák anyanyelvű csoport köztes válasza szintén különbséget mutatnak. A harmadik csoportból néhányan (4/17=23,52%) a kontaktus-hatást és -jelenségeket érzik a nagyhindi magyar nyelvjárás meghatározó jegyének miközben a következő válaszokat adták: *össze van keverve a szlovákkal, kevert, vegyes*. A

negyedik csoportból pedig többen (8/25=32,00%) nem tudták a nyelvjárást megítélni és a következő köztes válaszokat adták: *nem tudom megítélni, nem ismerem, nem igazi irodalmi magyar*. A nagyhindi szlovák nyelvjárás-hoz kapcsolódó attitűdöket az 5. ábra segítségével foglalhatjuk össze.

Mindegyik adatközlői csoportban meglepően nagy a pozitívan viszonyulók aránya. A nyelvvaltozatot csupán az utolsó két csoport két-két fiatal adatközlője tartotta csúnyának. A magyar anyanyelvű válaszadók közül sokan kitérő választ adtak. A köztes válaszok minden egyes csoportban arról tanúskodnak, hogy az adatközlők nem tartják a nagyhindi szlovák nyelvet sajátos nyelvjárásnak. Az egyes adatközlői csoportok köztes válasza a következők voltak: (mm csoport: 11/26=42,30%): *nagyhindi szlovák nyelvjárás nincs, nem létezik, vegyes*; (msz csoport: 3/10=30%): *az nem nyelvjárás, ilyen nincs*; (szszm csoport: 2/17=11,76%): *a környező települések és a bertelepültek nyelvének keveréke*; (szsz csoport: 8/25=32,00%): *az irodalmi nyelvhez áll közel, nem sajátos, nem nyelvjárás*. Ezen indokok

5. ábra Ön szerint hogyan beszélnek a nagyhindi szlovákok? Milyen a nagyhindi szlovák nyelvjárás? (N=78)

magyarázatát abban kereshetjük, hogy a magát szlovák anyanyelvűnek és nemzetiségűnek valló fiatal és középgeneráció tagjai szlovák nyelv-használatának alapja a szlovák tanítási nyelvű alapiskolában elsajátított szlovák köznyelv. Az itteni szlovák nyelv magas presztízse ebből adódik. Az interjúk során ezt az egyik adatközlő szlovák nyelvjárási és köznyelvi példákkal szemléltetve ekképp magyarázza. (Az adatközlő magyar anyanyelvű szlovák nemzetiségű, középiskolai végzettségű, 55 éves nő.):

Úgy, mint Kishint és Újfalo, nágyo+ náty külömpsig vān közöttök. It be+ (ő) nem monták, hogy bol som, bou som, prišou som³... [Ühüm] (xx) [Újfaluba már nem? Azt nem úgy mondják?] Nem, nem, Újfaluba nem. De it Kishindēn nágyon. [És a hin+ nagyhindi szlovákok, azok hogyan beszélnek?] Ázok jobb+ (ő) no, hā mond valamit szlovákól, más+ kíp mongyā, mind ā kishindi. [Az megint más?] Tēhāt nem szokjuk mondāni bou som, išou som, prišou som, ale prišiel som. Igēn. Itt ākik mā úgy szlovákok, āzok, āzok tisztābban beszélnek. [Igen?] Tisztābban. Igēn. Mongyuk rā, hogy tipikusāb ez...

A kérdőív azon kérdéseire, hogy a tágabb, ill. szűkebb környezetben hol beszélnek szebben magyarul, ill. szlovákul az adatközlők jelentős része (31/78=39,74%) nem tudott válaszolni. Főként a szlovák anyanyelvűek nem tudták megítélni (érthető módon), hogy milyen különbségek vannak a magyar nyelv változatai között.

A magyar nyelvvel kapcsolatban feltüntetett válaszok között a szűkebb környezetből legtöbbször Pográny, Kalász, Nagycétény települések neve szerepelt. A további falvak nevei egy-egy alkalommal fordultak elő: Felsőaha, Bábindal, Bodok, Gerencsér, Gímes. Indoklásként legtöbbször a kirívó nyelvjárási sajátosságok hiányát említették. Pográny nyelvjárását a Nyitra-vidék többi adatközlőjéhez hasonlóan (vö. Sándor 2004: 51) nagyra értékelték. Egyik adatközlő szerint Pográny olyan, *mintha Magyarországon lenne*. A tágabb

környezetből Dunaszerdahely, Komárom neve szerepelt azzal az indokkal, hogy ott *többet gyakorolják a magyar nyelvet*, ill. ott *igazi magyar nyelvet beszélnek*. Akadt adatközlő, aki Magyarországot tüntette fel.

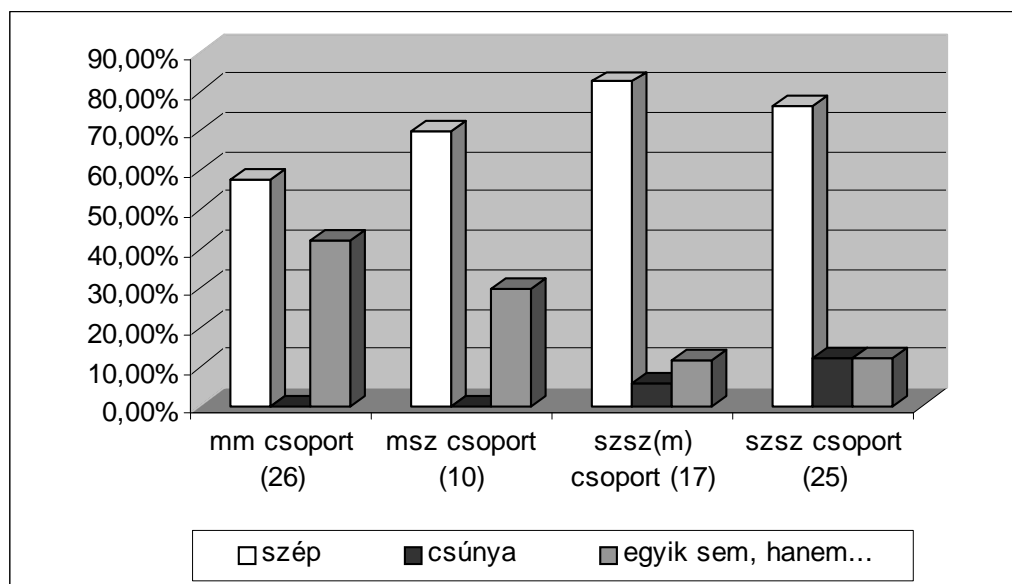
A szűkebb környezetben az adatközlők szerint Verebélyen beszélnek a legszebben szlovákul. A magyar adatközlők közül ezt néhányan azzal indokolták, hogy *ott a lakosság nagyobb része bevándorolt, és igyekeznek szépen beszélni*, a szlovákok pedig azzal, hogy ott *irodalmi nyelven beszélnek*. A további válaszokban szerepelt még Nyitra, Besztercebánya neve, ill. a szomszédos Zsitvaújfalu, valamit tágabb régióként Közép-Szlovákia.

A nyelvváltozatokhoz kötődő attitűdöket nemcsak a nyelvváltozatok között érezhető különbségek, hanem az egyén nyelvhasználatát ért sérelmek is befolyásolhatják. Az *Előfordult-e, hogy Önt valamikor kijavították a beszéd-módja miatt?* kérdésre a legtöbb adatközlői csoportban többségében negatív eredményt kaptam. Csupán a harmadik csoport válaszadói között voltak többen, akiket ért ilyen sérelem. A válaszok százalékos megoszlását a 6. ábra tartalmazza.

Az első csoport néhány (4/26=16%) adatközlőjének megnyilvánulásait a más magyar nyelvváltozatot beszélők vagy magyarországiak javították. A következő válaszokat találjuk a kérdőívekben: *ha más magyarokkal beszéltem, ha magyarországiakkal találkoztam, ha munkahelyemen más környékbeliekkel beszéltem*. A többi csoportban, főként a fiatalok a szlovák iskola ilyen jellegű megjegyzéseit sérelmezték a következőképpen: *ha iskolában nem tudtam valamit szlovákul, iskolában a szlovák szakos tanárain, lányom, ha iskolában másképp hallotta*.

A következő szövegrészletben egy szlovák anyanyelvű és nemzetiségű adatközlő magyar nyelvhasználatát ért sérelmeit mondja el. Az adatközlő saját bevallása szerint nem nagyon jól tud magyarul, az interjú is inkább szlovákul folyt. A magyar nyelvet néha a munkahelyén, a szomszédos Kalászon használja. Elmondja, hogy

6. ábra Előfordult-e, hogy Önt valamikor kijavították a beszédmódja miatt? (N=78)

öt nagyapja tanította magyarul, és kollégái megmosolyogják az archaikusnak számító nyelvjárási jelenségeit. Ennek ellenére pozitívan viszonyul a nagyhindi magyar nyelvjáráshoz. (Az adatközlő középiskolai végzettségű, 40 éves nő.)

Áno. Mňa opravujú v Klasove, keď ja trebárs som a vidíte, jak sme kúsok od seba a ja som pri starom otcovi vyrastala a starý otec si rozprávam, že ómá, jablko ómá, szómá a ony sa mi smejú, že to jako rozprávam. Čo mi rozprávate? Mňa starý učil+ Ja som vyrastala u starého otca. No nehovoril dobre, že ómá? [De] Starý si na jablko povedal, hogy ómá. [Óma, igen.] És, ha mëmmondom, hogy szómá, elkezdenek nevetni (...). Mondom, mit nevettek, hisz+, de én még aj na tú (.), hogy cúkorká. [Akkor még kérdezek egy-kettőt, ilyeneket.] Jézus, Märijä! Čo len nerobia, rehocu si jak (...) Ste vy normálni? Však ma starý otec učil po maďarsky a tak+, ale koľkokrát už si dám pozor, že im to tak nepoviem, aj tak, aj tak mi to tak vyletí. Cúkorká, és kíssz!

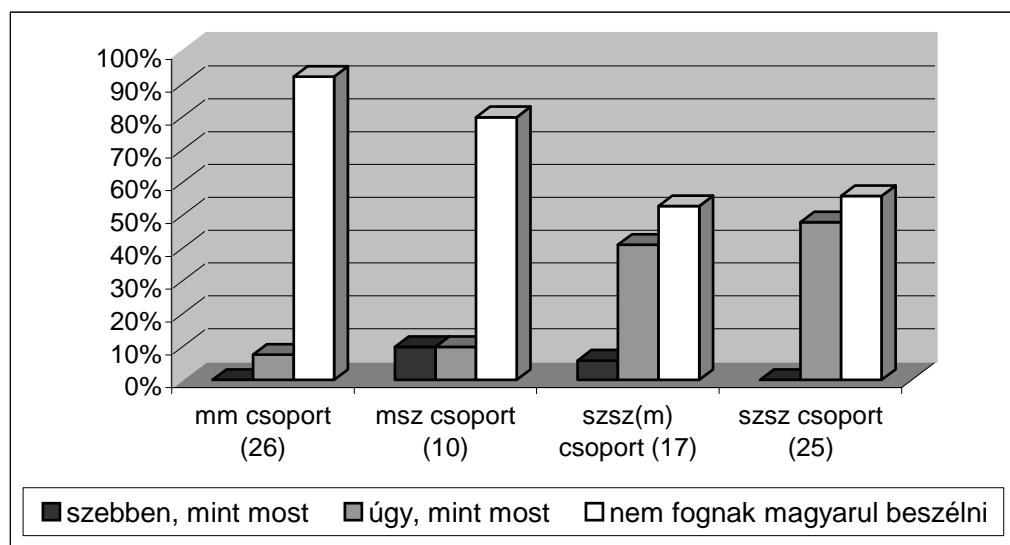
A nagyhindi magyar nyelvmegtartás szempontjából nem elhanyagolható kérdés, hogy az adatközlők miként vélekednek a nyelvjárás jövőbeli változásáról. A magyar anyanyelvű adatközlők pesszimistábban ítélik meg a kérdést, mint

a szlovákok. Az adatközlők döntő többsége úgy véli, hogy 50 év múlva nem fognak Nagyhinden magyarul beszélni. A válaszok százalékos megoszlását a 7. ábra szemlélteti.

A szlovák nyelvváltozat jövőjére vonatkozó kérdésre sokkal pozitívabb válaszokat kaptam. Az összes adatközlő 65,38%-a úgy gondolja, hogy Nagyhinden szebben fognak szlovákul beszélni, mint most. További 26,13% szerint úgy fognak beszélni, mint most. Négy adatközlő pedig azt állította, hogy ezt nem lehet tudni, mert minden a környezet hatásától függ, továbbá az is lehet, hogy angolul meg németül fognak beszélni.

A nyelvváltozatok jövőjét az érzelmek felől közelítette meg a vizsgálat utolsó két kérdése. Az egyik azt vizsgálta, hogy az adatközlők sajnálnák-e, ha kiveszne a nagyhindi magyar nyelvjárás. A válaszok mindegyik csoportban egybehangzóak voltak. Az adatközlők 94,87%-a sajnálná, ha ez megtörténne. A magyar anyanyelvű válaszadók ezt leggyakrabban a magyarság és vele együtt minden kulturális hagyomány kiveszése miatt sajnálnák. A szlovák anyanyelvűek pedig azért, mert már megszokták, hogy a magyar nyelvvel együtt élnek.

7. ábra Ön szerint 50 év múlva itt a faluban hogyan fogják beszélni a magyar nyelvet? (N=78)

Ezt az egyik fiatal adatközlő ezt így fogalmazta meg: *Sajnáltnám, ha kiveszne, mert már nem tudnám elképzelni, és furcsa lenne, ha az idősebbek nem sugdosnának a hátam mögött magyarul.*

A szlovák nyelvvaltozattal kapcsolatban említettük, hogy az adatközlők többsége azt nem tartja sajátos nyelvjárásnak. Valószínűleg emiatt a magyar válaszadók többsége (29/36=80,55%) nem sajnálná, ha kiveszne, *mert nem eredeti, nem specifikus, mert ilyen nyelvjárás nincs, mert szlovákul úgyis fognak itt beszélni.* A szlovák anyanyelvűek többsége (64,28%) viszont sajnálná, ha kiveszne a nagyhindi szlovák nyelvjárás.

A magyarok és szlovákok együttéléséről Nagyhinden ugyanazt tapasztaltam, mint Borbély Anna (2001) a kétegyházi románok és magyarok körében. Nevezetesen, hogy a magyarok és a szlovákok jól élnek együtt. Kiderült, hogy a békés együttélésnek egyik fontos feltétele a szlovák nyelv ismerete. Ez nemcsak a szlovákok, hanem a magyarok számára is fontos. A nyelvi presztízs a nagyhindi szlovák nyelvvaltozat köznyelvhez hasonló jellegéből adódik. Az eddigi adatokból az is kiderült, hogy a szlovákok többsége ért magyarul, de

beszélni csak kevesebben hajlandók. A magyar nyelvhasználatot a legtöbben az idősekkel való kommunikációval azonosítják, ezt megszokottnak tekintik, nem látnak benne kivétnevalót, és érzelmileg is bizonyos szinten kötődnek hozzá. Ezt az bizonyítja, hogy a szlovákok döntő része is sajnálná, ha kiveszne a magyar nyelvjárás Nagyhinden.

A nyelvi konfliktusokra éppen e békés együttélés látszata miatt nem kérdeztem rá kérdőívemben. Az interjúk során azonban néhány adatközlőm rávilágított az egyházi élet nyelvhasználatában újabban felbukkanó sérelmeikre. A templomi nyelvhasználat az a nyilvános színtér, ahol közösségi szinten még él a magyar nyelv Nagyhinden. A szlovák hívek közül néhányan nem akarják a vasárnapi vegyes nyelvű szentmisét, arra hivatkozva, hogy a fiatalok nem akarnak akkor templomba menni, ha ott olyan mise van, melyen magyarul is elhangzik valami. Egyik magyar anyanyelvű és nemzeti-ségű adatközlőm (56 éves középiskolai végzettségű férfi) az interjú során ezt az időszerű konfliktust és a hozzá kapcsolódó önfeladónak nevezhető attitűdöt a következőképp tolmácsolta:

Mékszóllították éggy... égy pārānn, oján korosztājbelijim is, velem éggyvidőssek, vágy még lehet, hogy válāmicskével időssebbek is, hogy...hogy mé oján nágyon ákarom ā mágyār misét, hogy āsztān āz ā sok szlovāk, hogy ā sok fījātāl éggyāltālān nem értenek, is osztān, hogy nem ākārānāk mēnni ā tēmplombā. Ugyhogy most ē kő ezēn gondókoznī, hogy ākkor hogy eszt megoldāni, ... mer, hā belegondolok, hāt.. lehet, hogy így is vān, mer hāt mongyuk rā, hogy hā ... nyócvān szāzālīk ā fālunāk szlovāknāk váljā mágāt, és ābbō lehet, hogy hāt vān vágy hetven szāzālīk oján, āki igāzān nem tud mágyārul, is ākkor, ākko āz igāz, hogy hogyhā ō ot vān ā tēmplombā, ō ābból nem ért sēmmit. Ugyhogy lehet, hogy ijen kérdīs is fönnāl most.

5. Összegzésül elmondható, hogy az ún. kon-taktushipotézis (Gereben 1999: 21), hogy a különböző nemzetiségű csoportok együttélése vagy sűrűbb érintkezése javítja az egymásról kialakított képet, Nagyhinden a két csoport nyelvváltozatának kölcsönös megítélésére is vonatkozik. A szlovák többség a nyelvcsere ilyen előrehaladott fokán pozitívan viszonyul a kisebbség nyelvéhez a községben. Ennek oka egyrészt az idősebb magyar anyanyelvű lakosok tisztelete, másrészt pedig az, hogy a nagy-hindi magyarok is nagyon jól beszélnek a többség nyelvét. Konkrét nyelvhasználati konfliktusok megoldásakor azonban e pozitív attitűdök nincsenek minden esetben a magyar nyelv használatának gyakoriságára kedvező hatással.

HIVATKOZÁSOK

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcsere*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Gereben Ferenc 1998. „Mi” és „ők”. (A közép-európai magyarság képe önmagáról és a környező népekről.) *Új Horizont* 27/3, 14–24.

- Gyurgyík László 2006. *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

[Presinszky Károly 2007. Vélekedések a nyelvről egy nyelvcserehelyzetben levő közösségben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IX/4, 121–134.]

NYELVÉRINTKEZÉS

IDEGEN SZAVAK A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIAI VÁLTOZATAIBAN

1.1. Előadásunkban áttekintést kívánunk nyújtani azokról a kölcsönelemokről, melyek – többnyire a szlovák nyelv közvetítésével – más nyelvekből kerültek be a szlovákiai magyar nyelvváltozatokba, s a szlovákiai magyar nyelvterületen jelenleg helyi kötöttség nélkül használatosak. Az idegen szavakat gyakorlati szempontból határozzuk meg: ezek olyan nem magyar és nem szlovák etimonú szóképzési elemek, melyeket a magyar és/vagy szlovák idegen szavak szótára idegen szóként tart nyilván¹. E csoporton belül továbbá célszerűnek tartunk két alcsoportot megkülönböztetni: a *nemzetközi* és a *nem nemzetközi* (tehát szűkebb, regionális hatókörű) szavak kategóriáját. Az előadásunkban tárgyalt idegen szavak döntő hányada az első csoportba tartozik, előadásunkban tehát leginkább a görög-latin eredetű/tőre visszavezethető, több, genetikailag nem közeli világnyelv szóképzésében is meglevő ún. *műveltségsszavak* formáját, jelentését, előfordulását vizsgáljuk a szlovák, a szlovákiai magyar és a közmagyar, ill. magyarországi nyelvben/nyelvváltozatokban, s ezen belül is a

sajtnyelvben és a mindennapi beszélt nyelvben. A szakmai nyelvhasználat kérdéseire terjedelmi okokból nem térünk ki.

1.2. A magyar és a szlovák nyelv évszázadokon keresztül egyazon államkeretben fejlődött, a két nemzet huszadik századi történelme is lényegében azonos irányú volt. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy a két nyelvet ért idegen hatások is javarészt hasonlóak – azzal az eltéréssel, hogy a szlovákban jelentősebb volt a szláv nyelvek befolyása, illetve a cseh kölcsönszavak csak a szlovákra jellemzőek. Ha a szlovákban ma használatos idegen szavakat eredetük szerint nézzük (nem számítva a cseh kölcsönelemeket), megállapíthatjuk, hogy a szlovák nyelvbe közvetlen kontaktusok révén került német etimonú szavak leginkább a szubstandard² rétegbe szorultak vissza, a standardban a görög-latin eredetű nemzetközi (műveltség)szavak és újabban az angol kölcsönelemek dominálnak; mindkét csoport nagymértékű átfedődést mutat a magyarban ismert idegen eredetű szóképzési réteggel.

1. Ez utóbbi megkötés nem abszolút, ugyanis a legutóbbi időkben megjelent szavakat természetesen még nem tartalmazza szótáraink, ilyen például az *immobilizier* (motorletiltó). Az előadásban továbbá nem térünk ki a jövevényszó és idegen szó elkülönítésének kérdésére sem, mely főleg a szlovák nyelv szempontjából problematikus. E tekintetben egyfajta átmenetet képeznek az idegen tövű, de szlovák képzővel ellátott főnevek, mint pl. a *linka* (szl. linka vonal, járat, gyártósor, (konyhai) szekrény), *motorka* (szl. motorka kismotor, robogó), *szanítka* (szl. sanitka mentőautó) direkt kölcsönszók.
2. A szociolingvisztikában jelenleg szokásos műszóhasználatról eltérően az informális beszédhelyzetekben, szóbeli közlésben használt, a standardnál alacsonyabb szintű nyelvváltozat megnevezésére nem használjuk a *nemstandard* terminust, lévén ez tágabb értelmű. A helyette választott (s más nyelvtudományi diszciplínákban általános) *szubstandard* műszót pontosabbnak érezzük, vele nem értékítéletet kívánunk kifejezni.

Ami a szlovák nyelvművelőknek az idegen szavakkal kapcsolatos álláspontját illeti, az ún. germanizmusok kérdése főleg a XIX. században és esetleg a XX. század elején volt téma³, a szlovák nyelvművelők főként a bohemizmusok ellen küzdöttek és küzdenek, újabban pedig az angol szavak térhódítása ellen emelik fel szavukat (l. pl. Považaj 1995; Kačala 1998: 74). A görög-latin eredetű nemzetközi szavak beáramlását a szlovák nyelv modernizálódásának, internacionalizálódásának egyik jegyeként értékeli (Mistrik 1973; 1983: 52–53), a „szükséges”, adekvát szlovák megfelelővel nem rendelkező szavak és kifejezések átvételét támogatják (Kačala 1998: 52), ebből következően nem erőltetik lefordításukat.

A szlovákban használatos idegen eredetű szavak egy részének nincs egyszavas (vagy nem körülírással) szlovák megfelelője, ilyenek pl. *absolvent* (abszolvens⁴ valamely tanfolyamot, főiskolát sikerrel elvégzett hallgató), *agentúra* (agentúra ’ügynökség’), *opozícia* (oppozíció ’ellenzék’), *prezident* (prezidens ’az állam elnöke’, ’részvénytársaság elnöke’ stb.), *iniciatíva* (iniciatíva ’kezdeményezés’), *privatizácia*⁵ (privatizáció, ’magánosítás’), *advokát* (advokát ’ügyvéd’), *formulár* (formuláré ’ür-lap, formanyomtatvány’), *inšpektor* (inspektor ’felügyelő, ellenőr’), *aktualizovať* (aktualizál ’időszerűsít’), *inventár* (inventár, inventárium ’leltár’), *líder* (leader ’vezető, pártvezér’), *miting* (meeting ’nagygyűlés, lakossági fórum’) stb. A szlovákban elterjedt idegen szavak jelentős részének természetesen van szlovák megfelelője, e csoporton belül is azonban nagy számban találhatók olyanok, melyek esetében az idegen változat a gyakoribb (pl. a sajtóban):

premiér : predseda vlády (premier, ’miniszterelnök, kormányfő’), *štartovať* : začať niečo (startol ’rajtol’ – nem csupán sportrendezvényen), *akcionár* : podielnik (akcionárius ’részvényes’), *absencia* : neprítomnosť (abszencia ’hiányzás’), *abdikovať* : vzdať sa moci, funkcie (abdikáció ’lemond, leköszön a hivataláról, visszalép’) stb.

A magyar anyanyelvű beszélő számára egy szlovák szöveg „idegenszerűbbnek” hat, mint egy hasonló témájú magyar, mivel a felvilágosodás óta folyó szómagyarítás és a nyelvművelésünket jellemző purista szemlélet miatt egy bármilyen magyar (a szigorúan vett tudományos írásokat leszámítva) szövegben kevesebb az idegen szó, mint egy szlovákban.⁶ A szlovák szövegek idegen elemekkel való „telítettsége” azzal is összefügg, hogy az aránylag gyakori, a mindennapi élettel (közélet, szakma, hivatalos kapcsolattartás stb.) összefüggő fogalmak megnevezése között is sok a szlovák szinonimával nem rendelkező idegen szó; a már említetteken kívül ide tartoznak pl. *faktúra* (faktúra ’áruszámla’), *referent* (referens ’előadó’), *technika/technický* (technika, technikai ’műszaki’), *kultúra* (kultúra ’művelődés’), *prax* (praxis ’gyakorlat’), *personál* (’egy cég alkalmazottai, személyzet’), *materiál* (matéria, ’anyag, nyersanyag’), *polícia* (’rendőrség’) stb. A mai szlovák nyelvben számos olyan idegen szó eleven, mely a magyarban már elavult, mivel a mindennapos használatból magyar megfelelője régen kiszorította (pl. *rekreácia* ’üdülés’, *penzia* ’<öregségi> nyugdíj’) stb.

1.3. Az idegen szavakkal nyelvművelőink a szlovákiai magyar nyelvhasználatban megfi-

3. P. Dobšinský például a Pešťbudínske vedomosti lapban (1865-ben) a szlovák nyelvnek a német hatástól való megtisztítását („németellenítést”) hangsúlyozza (idézi Blanár 1974: 59).

4. A zárójelben az Idegen szavak és kifejezések kéziszótárában (Bakos 1994) megadott formát, az idegen szó magyar megfelelőjét, illetve jelentését tüntetjük fel. Ha a szlovákban a szónak más jelentése (is) van, akkor azt közöljük.

5. A *posúkromnenie* (magyarra *megmagánosítás*-ként fordíthatnánk) szóra mint a *privatizácia* (privatizáció) szlovák megfelelőjére egyelőre egyetlen írott (a sajtóból származó) adatunk van.

6. A szlovák napisajtóból véletlenszerűen kiválasztott különféle témájú szövegekben (10.000 tartalmas szónyi anyagot vizsgálva) a tartalmas szavak 16%-a idegen szó, az egyetlen szlovákiai magyar napilap, az Új Szó saját anyagaiban ez az arány 11%, az Új Szóban megjelent MTI-anyagokban pedig 8% (saját 1998-as adataink).

gyelhető szlovakizmusok kapcsán foglalkoztak. A kérdés már az első gyűjteményes kötetekben (Deme 1970; Jakab 1976) is felmerült, Jakab István (1958/1976⁷: 19–22), illetve Zeman László (1969/1975: 118–120) bővebben is foglalkozott vele. Jakab István (1958/1975: 19) többek között ezt írja: „A nyelvújítás óta sok felesleges idegen szótól szabadult meg a magyar nyelv. Belső keletkezésű, tehát magyar szavak szorították fokozatosan ki őket, és foglalták el helyüket a nyelvhasználatban. A *redakció* (szerkesztőség), *plán* (terv), *uni-verzitás* (egyetem), *promóció* (avatás, oklevéltadás, diplomakiosztás), *legitimáció* (igazolvány, igazolás), *recitáció* (szavaltat, irodalmi szöveg előadása) szavakkal már úgyszólván csak az idegen szavak szótárában találkozunk a magyarországi magyar, másokkal, mint pl. az *argumentum* (érv), *applikáció* (alkalmazás), *realizáció* (megvalósítás), *produktivitás* (termelékenység) stb. meg esetleg a szakmai nyelv-

vekben. Nem így a csehszlovákiai magyar! A mi szókészletünknek egyre aktívabb elemeivé kezdenek válni ezek a felesleges idegen szavak”. Zeman László (1969/1975: 119) pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy „terjedőben van az idegen szavaknak a szlovákban–csehben meghonosodott alakjuk szerinti használata” (l. még: Deme 1970: 113–114; Jakab 1958/1976: 20–22).

A szlovák nyomán használt idegen szavakról lényegében minden nyelvművelő kiadványban, cikkgyűjteményben olvashatunk. Jakab István *Nyelvünkéről – nyelvünkért* kötetének (1980) szlovák hatásokat tárgyaló *Szlovák sajátosságok magyar mezben* című fejezetében tárgyalta 23 szó közül nyolc idegen, a *Nyelvünk és mi kötet* (1983) megfelelő fejezetében (*Hogy is mondjuk ezt magyarul*) az arány öt a tízből. Az eddig megjelent nyelvművelő kötetekben mintegy 60 idegen szót⁸ tárgyaltak a szerzők – lényegében elszigetelten, vagyis csupán egy-

7. Az első évszám az adott írás első (sajtóbeli) közlését, a második adat a kötet megjelenési évét jelzi.

8. Az alábbiakban felsoroljuk azokat a nemzetközi szavakat, melyek a Szlovákiában eddig megjelent nyelvművelő kötetek valamelyikében mint a szlovák hatás példái szerepelnek. Aláhúzással emeltük ki azokat a szavakat, melyekkel nyelvművelőink mélyrehatóbban foglalkoztak (pl. az adott cikk témája volt). *adminisztratív* 'vezetés, szervezés, ügyintézés', *(ünnepi) akadémia* 'ünnepély, diszünnepele, műsoros est, délután', *akadémiai* (festő, szobrász) 'festőművész, szobrászművész', *antikvariátus* 'antikvárium', *areál* 'terület, telep', *asistent* 'tanársegéd', *automatizáció* 'automatizálás', *balancot/balanszt kap. balanszíroz* '[autó] megcsúszik, megfarol', *blinker* 'villantó' (mint horgászszakszó), *brigád* 'társadalmi munka, idegnyomunka, alkalmi munka, építőtábor', *brigádos* 'alkalmi munkás, idegnyomunka, bedolgozó, önkéntes', *bufet* 'büfé, falatozó, talponálló', *buldozer/buldozér* 'buldozer', *buletin/bulletin* 'jelentés, közlöny, tájékoztató', *cholesterol* 'koleszterin', *deratizáció/deratizálás* 'patkányirtás', *dezert* 'bonbon', *diplom* 'oklevél, díszoklevél', *dizertácia* 'disszertáció, értekezés', *docent* 'docens', *egzisztenciós* (kérdés) 'egzisztenciális (kérdés)', *ekonomiai* (középiskola/főiskola) 'közgazdasági (középiskola/főiskola)', *evidenció* 'nyilvántartás', *exkurzia/exkurzió* 'tanulmányi kirándulás', *exponát /exponátum* 'kiállítási tárgy', *expozíció* 'kiállítás, gyűjtemény', *fakulta/fakultás* (egyetemi, főiskolai) kar', *fakultatív* (kórház) 'egyetemi (kórház)', *fréza* 'talajmaró', *garnizs* 'karnis, függönytartó', *információs* (fülke) 'kapusfülke, portásfülke', *internát/internátus* 'kollégium, diákhon', *internista* 'belgyógyász', *invalid* 'rokkant, leszázalékolt', *kompetenciós* (törvény, kérdés) 'illetékességi (törvény, kérdés)', *konferenció* 'konferencia', *lektor* 'szakelőadó, szakvezető', *mandát* 'mandátum', *metropolis* 'valamely vidék központja', *motorizmus* 'gépjárművek használata', *nafta* 'gázolaj, fűtőolaj, tüzelőolaj', *naftafűtés* 'olajfűtés', *naftakályha* 'olajkályha', *olimpiász* 'olimpia, matematikai, kémiai verseny', *ökonómus* 'közgazdász, üzemgazdász', *patizon* 'patisszon, csillagtök', *penálé* 'kőtbér, kocsiálláspenz', *poliklinika* 'rendelőintézet', *preventív* (vizsgálat) 'szűrővizsgálat', *primár* 'főorvos', *princíp* 'alapelv', *programátor* 'programozó', *promóció* 'diploma- oklevélosztó ünnepély', *protektor* 'futófelület', *protektoroz* 'futótzat, újrafutótzat', *rekreáció/rekreáció* 'üdülés', *repríz* '(színházi) előadás ismétlése', (természeti) *rezerváció* természetvédelmi terület', *rotatór* 'rotációs kapa, küllős kapa, forgókapa, rotakapa', *spartakiád/szpartakiád* 'sportbemutató', *stagnáció* 'stagnálás', *szirup* 'szörp', *szisztém* 'rendszer', *technikai* (főiskola) 'műszaki (főiskola)', *technológiai linka* 'technológiai sor, gyártósor', *televízia* 'televízió', *televízor* 'tévészülék', *tendenció* 'tendencia', *titul* 'tétel, mű' (pl. a könyvkiadó ebben az évben x számú művet adott ki) (Deme 1970; Jakab szerk. 1976; Jakab 1980, 1983, 1987, 1995; Mayer 1990).

egy kiválasztott lexémát, illetve annak származékait elemezték, nagyobb teret csak a formai kérdések (pl. a hiperkorrekció) taglalása kapott.

A tárgyalt kérdés megközelítése e cikkben alapján véve azonos azzal, ami már a fenti Jakab-idézetben is megfogalmazódott. A szerzők bírálják az idegen szavak használatát, mégpedig a következő esetekben: (a) ha az idegen szónak van „jó magyar” megfelelője, ilyenkor az idegen szó fölöslegesnek minősítetik (pl. *landol*⁹), különösen akkor, ha Magyarországon ritkán használatos (kihaló, szaknyelvi stb.), pl. *exkurzió* ’tanulmányi kirándulás’, *rekreáció* ’üdülés’; (b) ha az idegen szó „szlovákos jelentésben” él, vagyis a szlovákiai magyarban a szó szlovák hatásra új jelentésre tett szert (jelentéskölcsönzés), pl. *brigád* ’társadalmi munka, szerződéses munkaviszony, idénymunka’, *promóció* ’diplomaosztó’; (c) az idegen szó „szlovákos formában” használatos (vagyis hangalakkölcönzés¹⁰ történt), pl. *agronóm* ’agronómus’, *garnizs* ’karnis’; (d) a beszélők az idegen szót analógiásan egy magyarosabbnak érzett formában használják, téves viszalatinosítással, pl. *evidenció* ’evidencia’, *antikvariátus* ’antikvárium’ (vö: szl. *evidencia*, *antikvariát*).

2.1. A szlovákiai magyarok idegenszó-használata és a magyarországitól való eltérései jóval sokrétűbbek, mint ahogyan azt a nyelvművelő szakirodalom alapján gondolhatnánk, a két nyelvűek idegenszó-használatát nem lehet csupán a fölösleges idegen elemek szaporításaként (l. a Jakab-idézetet) értékelni. Közismert ugyanis, hogy a kontaktushelyzet kedvez a nemzetközi szavak átvételének. Ezek okai mi esetünkben a következők lehetnek: az idegen szavak (a) a szlovákban gyakoribbak, (b) nem-

zetközi voltak miatt a beszélők könnyebben vélik úgy, hogy ezek első nyelvüknek is elemei; (c) általában meglévő presztízszük, a műveltebb beszélőkre jellemző voltak miatt nem bélyegződnek meg olyan mértékben, mint a „valódi” szlovakizmusok.

A szlovákiai magyar nyelvváltozatokban előforduló idegen szavak használatának szabályszerűségei eltérnek mind a szlovákeitől, mind a magyarországi magyaréitól. A szlovák nyelvhasználatból való összevetésből például kitűnik, hogy az általunk vizsgált szavak döntő többsége a szlovákban a standard nyelvváltozatba tartozik, a szlovákiai magyarban azonban megoszlanak a standard, a köznyelvi és a szubstandard réteg között¹¹. Például a szlovákban egyaránt standard a *kolaudácia* ’használatbavételi engedély kiadása, illetve az azt megelőző ellenőrzés’, a *faktúra* ’(áru)számla’ és a *bufet* ’büfé’. A szlovákiai magyarban viszont a *kolaudáció* standard (ezt jelzi, hogy a központi sajtó is használja), a *faktúra* köznyelvi (a központi sajtó nem használja ugyan, de a műveltebbek nyelvhasználatában általános), a *bufet* pedig szubstandard (főként a kevésbé iskolázott rétegek használják). (A további példákat l. Lanstyák 1998: 38–39.)

A magyarországi magyar nyelvhasználatból való összevetéskor a kisebbségi nyelvváltozatokat kutató nyelvészek tipikus problémájával találjuk szemben magunkat: a szlovákiai magyar nyelvhasználatot nem a magyarországi élő nyelvvél, hanem a normatív kézikönyvek (pl. esetünkben az idegen szavak szótára, értelmező szótár) értékítéleteivel vagyunk kénytelenek összevetni, empirikus anyagként legfeljebb a magyarországi sajtóból, esetleg véletlenszerű magyarországi megfigyelésekből szerzett adatok szolgálhatnak. A „Magyarországon ez nem

9. A *landol* ’repülőgép leszáll’ szó a szlovákban nem ismert. Jakab István mint idegenszerűséggel (1987 : 109–111) foglalkozott vele.

10. A hangalakkölcönzés fogalmára l. Lanstyák 1998: 32, 39–42.

11. A szlovákiai magyar nyelvváltozatokban négy fő változatot különböztetünk meg: a regionális kötöttségű nyelvjárásokat, a regionálisan nem kötött standardot, a földrajzilag kevésbé tagolt, társadalmilag viszont tagoltabb köznyelvet és szubstandardot (bővebben l. Lanstyák–Szabó Mihály 1994/1998; Lanstyák 1998: 21–25).

használatos” minősítés ebből következően igencsak problematikus. Van adatunk a szlovákiai magyarban általános *drogéria* (’illatszer, illatszerbolt’) vagy *respekt* (respektus ’tekintély, tisztelet, tekintet valaki iránt’) magyarországi előfordulására is, holott az előbbit az értelmező kéziszótár „kivesző”-nek minősíti, az utóbbit pedig ebben a formában még az idegen szavak szótára sem tartalmazza; valós ismertségüket, elterjedtségüket azonban nem tudjuk megítélni. Továbbá a magyarországi nyelvi változások egy a szlovákiai magyarban használatos idegen szó stílusértékének radikális megváltozását is előidézhetik. Például a ’terv, tervezet’ jelentésű *projekt* (< szl. projekt) korábban a szlovákiai magyarban szubstandardnak minősült, ám a *projektum* szónak angol hatásra (< ang. project) latinos végződés nélküli, *projekt* formában való magyarországi elterjedése a szlovákiai magyar *projekt*-et is átminősíti. Hasonló változás mehet végbe a *respekt* esetében is, amennyiben a magyarországi nyelvhasználatban való felbukkanása nem hapax jellegű.

2.2. A szlovákiai magyarban használatos idegen szavak több szempontból csoportosíthatók: 1. formai, 2. jelentéstani, 3. stilisztikai-pragmatikai, 4. gyakorisági szempontból, 5. más szóelemekkel való kapcsolódás szempontjából.

A szlovákiai magyarban használt idegen szó formája és jelentése szorosan összefügg azzal, hogy az illető fogalmat a szlovák és a magyar nyelv azonos etimonú szóval fejezi-e ki vagy nem; s ha igen, milyen hangalakban és jelentésben él az adott szó a szlovákban, illetve az egyetemes magyar nyelvben.

2.2.1. Formai szempontból az alábbi fő típusok különíthetők el:

a) Az idegen szó alakja fonológiailag a szlovák és a magyar nyelvben egybeesik (s jelentésszerkezetük is azonos) pl. *diktatúra*, *parlament*, *program*, *rekord*, *garancia*, *múzeum*, *katalizátor* (szl. *katalyzátor*), *galéria*, *téma*. Ezek esetében a szlovákiai magyar

nyelvhasználat nem tér el a magyarországitól (s értelemszerűen a szlováktól sem), legfőljebb az eltérő helyesírású szavak esetében jelentkezhet helyesírási interferencia, pl. szl. *suvenir* - m. *szuvenir*. Ha a magyarban az idegen szó egy magyar szóval váltakozik, a magyarországi és a szlovákiai magyar nyelvhasználatban gyakorisági különbségek léphetnek fel. (Erről később szólunk.)

A hangalaknak a két nyelvbeli egybeesése bizonyos latinos végződésű szavak esetében hiperkorrekt alakokat hozhat létre, pl. *monológus* (szl. monológ - m. monológ), *evidenció* (szl. evidencia - m. evidencia ’nyilvántartás’), *tendenció* (szl. tendencia - m. tendencia ’irány, irányzat, irányulás’) stb.

b) Az azonos jelentésű idegen szavak hangalakja a két nyelvben eltérő. Ilyen esetben léphet fel alaki interferencia s ennek következményeként hangalakkölcsozódás. A szlovákiai magyar nyelvhasználatban – a magyarban meghonosodott alakokkal összevetve – ezzel kapcsolatban az alábbi jelenségek figyelhetők meg:

– a latin eredetű toldalékok elhagyása: *infarkt* (szl. infarkt - infarktus ’a szöveteknek keringési zavar következtében fellépő elhalálása’, a mindennapi beszélt nyelvben ’szívinfarktus’ értelemben használatos), *invalid* (szl. invalid - invalidus ’rokkant’), *primár/primár* (szl. primár - primárius ’főorvos’), *prax* (szl. prax - praxis általános ’gyakorlat’ jelentésben), *referát* (szl. referát - referátum ’jelentéstétel, beszámoló’) stb.

– a latin eredetű toldalékok felcserélése: *exkurzia* (szl. exkurzia - m. exkurzió ’tanulmányi kirándulás’), *antikvariát* (szl. antikvariát - m. antikvárium ’régiségkereskedés’), *rekreácia* (szl. rekreácia - rekreáció ’üdülés, különösen a szakszervezet, a munkáltató által szervezett’) stb.

– a latin eredetű szavakban a magyaros *s* helyettesítése *sz*-szel (a szlovák kiejtés hatására): *sztatika* (szl. statika, ejtsd: sztatika - m. statika ’az építmények egyensúlyi viszonyai’), *szpartakiád* (szl. spartakiáda, ejtsd: szpartakiá-

da - m. spartakiád 'tornabemutató, sportünnepély')¹² stb.

- egyéb (általában nem latin eredetű szavaknál) fellépő hangalakkölcsonzés: *patizon* (szl. *patizon* - m. *patisszon* 'csillagtök'), *rezort* (szl. *rezort* - m. *reszort* 'ügykör, hatáskör, feladatkör', 'szerkezeti ág, szak ágazat'), *bufet* (szl. *bufet* - m. *büfē* 'falatozó'), *buldozér* (szl. *buldozér* - m. *buldozer*), *báger* (szl. *bager* - m. *bagger*), *jogurt* (szl. *jogurt* - m. *joghurt*)¹³, *kecsup* (szl. *kečup* - m. *kecsöp/kecsap*), *immobilizér* (szl. *imobilizér* - m. 'immobilizier').

Más esetekben – az alaki eltérés ellenére – sincs példánk hangalakkölcsonzésre, ennek egyik legfontosabb oka talán a szó közismertsége és gyakorisága, pl. *demokrácia* (szl. *demokracia*) *telefon* (szl. *telefon*), *magnetofon* (szl. *magnetofon*).

c) Ha a szlovákban és a magyarban az idegen szó hangalakja eltérő, előfordulhat, hogy a szlovákiai magyarban használatos forma az egyikkel sem azonos, hanem analógiás jellegű. Ilyenek például a *deliktus* (szl. *delikt* - m. *deliktum* 'bűncselekmény') és az *expertíza* (szl. *expertíza* - m. *expertise* 'szakértői vizsgálat, szakvélemény') főnevek, melyek a szl. *konflikt*, *defekt* - m. *konfliktus*, *defektus*, illetve a szl. *analýza*, *kríza* - m. *analízis*, *krízis* mintájára jöttek létre. Analógiás alakok a melléknévek között is előfordulnak, pl. *egzisztenciós* (kérdés) 'egzisztenciális' (szl. *existenčná* 'otázka'), *kompetenciós* (törvény) 'illetékességi' (szl. *kompetenčný* 'zákon') (vö. Jakab 1995: 141–143), *konvenciós* (fegyverek) 'konvencionális, hagyományos' (szl. *konvenčné* 'zbrane'), *rekreációs* (futás) 'kocogás' (szl. *rekreačný* 'beh'), *klimatizációs* (berendezés) 'klímaberendezés' (szl. *klimatizačné* 'zariadenie'), *egzekúciós* (parancs) 'végrehajtási' (szl. *exekučné* 'nariadenie'); ezek kialakulásában főként a szl. *akčný*, *reakčný*, *konfrontačný* stb. - m. *akciós*,

reakciós, *konfrontációs* stb. analógiája játszhattott szerepet. E szavakban a nyelvhasználók a szlovák -*čný* szóvéget a magyar -*ciós* szóvéggel azonosítják, melyekben a -*č*-, illetve a -*ció*-a főnév tömorfémájának a vége, a -*ny*-, illetve az -*s* pedig melléknévképző. A -*ció* az esetek egy részében azonban nem standard forma, hanem hiperkorrekció, a standard magyar megfelelője a -*cia* (pl. *kompetencia* : standard *kompetencia*, *egzisztencia* : standard *egzisztencia*; vö. Jakab 1995: 141). Az analógiás formák típusába sorolhatók még a *szeriózis* (szl. *seriózny* - m. *szeriöz* 'komoly', 'fontos', 'megbízható') alak is.

A formai különbségek kapcsán megemlíthetjük még azt is, hogy a szlovák -*cia* végű szavak átvételekor ez a végződés általában még a nomen actionis értelmű főnevek esetében is a -*ció*-val helyettesíthető. Szlovákiai magyar sajtónyelvi adataink szerint pl. a *regisztráció* gyakoribb, mint *regisztrálás* (szl. *registrácia* 'nyilvántartásba vétel'). Ez az eljárás bizonyos szavak esetében azt jelenti, hogy törlődik a cselekvő : visszaható jelentés különbsége, pl. a *demokratizáció* jelenthet *demokratizálás*-t és *demokratizálódás*-t is. E típusba sorolhatóak még: *transzformáció* (pl. a mezőgazdaság, az ipar transzformációja), *koncentráció* (pl. a tőke koncentrációja), *deblokáció* (pl. az orosz államadósság deblokációja).

2.2.2. A szlovákiai magyar nyelvváltozatokban használatos idegen szavak jelentését tekintve az alábbi mozzanatokra hívhatjuk fel a figyelmet:

a) Ha az illető idegen szó jelentésszerkezete a két nyelvben eltérő, a szlovákiai magyar nyelvhasználatban a szó jelentésszerkezete a szlovákéhoz igazodhat. Ha az idegen szó az egyetemes magyarban jelentéstartalommal rendelkezik a szlovákhoz képest, ez a jelentés a

12. Az Idegen szavak és kifejezések kézikönyvére (Bakos 1994) feltüntetett a *szpartakiád* alakot is, de a *spartakiád* címszóra való utalással.

13. A Nyelvművelő kézikönyvtár (1996:283) a *jogurt* ejtést tartja helyesebbnek, bár megjegyzi, hogy ez „ma finomkodóan hat”.

szlovákiai magyarból hiányozhat (a jelenség eddig elkerülte a figyelmünket, lehet, hogy ezért nincs rá példánk). Ha az idegen szó a szlovákban rendelkezik jelentéstöbblettel, a szó adott jelentése átkerülhet a szlovákiai magyarba is, pl. *reprezentáció* (szl. reprezentácia 'a politikai élet, egy adott párt vezető személyiségei'), *akció* (szl. akcia 'rendezvény'), *konverzió* (szl. konverzia 'a hadiipar átalítása polgári célokra'), *szemafor* (szl. semafor 'közúti jelzőlámpa'), *externista* (szl. externista 'óraadó tanár').

Vannak olyan esetek is, amikor tudomásunk szerint az idegen szó a szlovákiai magyarban a Magyarországon (esetleg még) ismert jelentésében nem is használatos, csak a szlovák hatásra kialakultban. Amennyiben a szótárázott jelentés csakugyan nem él a szlovákiai magyarban, teljes jelentésváltozásról beszélhetünk. Ezek közé tartozik a *promóció* (szl. promócia 'diplomaosztó, diplomaosztás'), a *harmonogram* (szl. harmonogram 'ütemterv'), vagy a *deblokáció* (szl. deblokácia, csak ebben a sajátos jelentésben használatos: 'a Szlovákiával szemben felhalmozódott szovjet államadósság törlesztése').

b) Ez utóbbi kategória igen közel áll a direkt kölcsönszók csoportjához; ide azokat az elemeket soroltuk – figyelembe véve a rendelkezésünkre álló mai szakirodalmat, elsősorban a kézikönyveket –, melyek a mai magyar egyetemes standardban nem élnek. E szavak száma aránylag csekély, ilyenek például: *deratizáció/deratizálás* (szl. deratizácia 'patkányirtás, fégertelenítés'), *skandalizál* (szl. škandalizovať 'nyilvánosan becsmérel, gyaláz, botrányba kever'), *lusztráció* (szl. lustrácia 'politikailag átvilágít'), *inventúra* (szl. inventúra 'leltározás'), *matrika* (szl. matrika 'anyakönyv, anyakönyvi hivatal'), *motorizmus* (szl. motorizmus 'gépjárművek használata'), *autoritativ* (személyiség, rendszer) (szl. autoritatívny 'tekintélyre támaszkodó, befolyásos', 'feltétlen engedelmisséget követelő').

A szlovákiai magyarban használatos más idegen szavak is gyakorlati szempontból e cso-

portba volnának sorolhatók, amennyiben Magyarországon ma már az adott alak, illetve a szlovákiai magyarban élő jelentés nem vagy alig ismeretes. Egy részük valószínűleg anélkül került be a szlovákiai magyar nyelvváltozatokba, hogy használói tudatában lettek volna a magyar nyelvben való létezésüknek; más esetekben azonban nem lehet kizárni, hogy a beszélők a szót a magyarból ismerték, csak éppen a másodnyelvben való nagyobb gyakorisága az első nyelvükben való megerősödését eredményezte, olyannyira, hogy a szó a szlovák nyelvi stílusértékét vette fel.

2.2.3. A szlovákiai magyar és a magyarországi magyar szó között több esetben stílusbeli-pragmatikai eltérés figyelhető meg. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy az adott szó Magyarországon elavult, régies stílusértékű, esetleg szűkebb hatókörű szakkifejezés, a szlovákban és így a szlovákiai magyar nyelvhasználatban azonban élő, általános használatú. A 'nyugdíj' értelmű *penzió* az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára* (Bakos 1994) szerint régies stílusértékű, a szlovákiai magyar sajtóból viszont van adatunk semleges stílusértékű használatára (nyilván a szlovák *penzia* mintájára). A jelenséget *stílusérték-kölcsönzésnek* nevezhetjük (l. Lanstyák 1998: 37–38, 48). A stílusérték-változással számos esetben jelentésváltozás (általában jelentésszűkülés) is együtt jár, pl. a szlovákiai nagyvárosok (Pozsony, Kassa) főpolgármesteri hivatalát *magisztrátusnak* nevezik, az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótárában* (Bakos 1994) ez a szó 'előljáróság, városi hatóság' jelentésű (és régiesnek van minősítve). Magyarországon a *vigadó* régen kiszorította a *redut*-ot, a pozsonyi Vigadót azonban még a szlovákiai magyar sajtó is *Redut*-nak nevezik (vö: szl. Reduta). A 'bizonyítvány, igazolvány' jelentésű *certifikátum* az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára* szerint régies, Szlovákiában '[importárunknál megkövetelt] minőségi tanúsítvány' értelemben használatos. A *novella* 'valamely törvényt, alapokmányt módosító utólagos szabály' értelemben

Magyarországon jogi szakkifejezés, a szlovákiai magyarban 'törvénymódosítás' értelemben általánosabb használatú, s szlovák mintára kialakult a *novellizáció/novellizálás* ('törvénytervezet-módosítás') továbbképzett változata is (mely direkt kölcsönszónak tekinthető).

2.2.4. Amint már említettük, az idegen szavak tekintetében a szlovákiai magyar és a magyarországi nyelvhasználat között gyakorisági eltérések is megfigyelhetők. Magyarországon az 1948 után államosított vagyon tulajdonosait a *kárpótítás*, nálunk pedig a *restitúció* (szl. *restitúcia*) keretében kárpótolták – legalábbis a sajtóban főleg így írtak erről a folyamatról (l. még: Szabó Mihály 1993). A 'tőzsde' jelentésű *börze* a magyarországi és a szlovákiai magyar tömegtájékoztató eszközökben a *tőzsdé*-vel váltakozva, lényegében stilisztikai célzattal fordul elő¹⁴, ám a szlovákiai Új Szó vizsgált anyagában gyakoribb, mint a Népszabadságból származó korpuszban (Simon 1998: 259).

2.2.5. A sajtónyelvi adatok elemzése azt mutatja, hogy a szógyakoriságot a szöveggörnyezet-től függetlenül általában nem lehet vizsgálni. Például a magyarban a *kultúra/kulturális* és a *(köz)művelődés/(köz)művelődési* elvileg váltakozhatnak, a szlovákban viszont csak az idegen eredetű *kultúra/kultúrny* él. Ebből következően feltehető, hogy a szlovákiai magyar szövegekben a *kultúra/kulturális* gyakoribb lesz, mint a *művelődés/művelődési*. A vizsgált Új Szó- és Népszabadság-anyag alapján valóban ez a helyzet; ám az Új Szóban a *művelődési* melléknév csak a *művelődési központ* szókapcsolatban fordul elő; az illetékes minisztérium elnevezése Szlovákiában ugyanakkor *kulturális minisztérium*, Magyarországon pedig *művelődési minisztérium* (volt). Hasonló a helyzet más lexémákkal is: pl. Szlovákiában a társadalombiztosítás kérdései a *szociális* biztosító (szl.

sociálna poisťovňa) hatáskörébe tartoznak; az óvónöket *pedagógiai* szakközépiskolában (szl. *stredná pedagogická škola*), a könyvelőket, bérszámfejtőket kereskedelmi *akadémiá*-n (szl. *obchodná akadémia*) képzik; a 'műhold' jelentésű *satellit*-re csupán a *satellitantenna* (sz. *satelitná anténa*) 'parabolaantenna, műholdvevő' összetételben van adatunk, a gépkocsik környezetvédelmi vizsgálatával kapcsolatban eddig főleg csak az *emissziós* vizsgálat (szl. *emisná kontrola*) megnevezéssel találkoztunk. Ebből következően az említett idegen szavak gyakorisága attól is függ, hogy szabad szószervezetben vagy az említett kötött szókapcsolatokban fordulnak-e elő, hiszen ez utóbbiak terminus technicus jellegűek.

2.3. Az idegen szavak használatával kapcsolatban továbbá meg kell említeni a beszélt és az írott nyelvben (sajtóban, ideértve a rádiót és a tévét) megfigyelhető különbségeket is, ami egyrészt a szavak jelentésével, másrészt pedig azzal függ össze, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználatban előforduló idegen szavak között vannak standard, köznyelvi és szubstandard jellegűek.

Csak a szóbeli használatból ismerjük a szubstandardnak minősülő hangalak-kölcsönzések alakokat, pl. *referent* (szl. *referent* - m. *referens* 'előadó'), *expert* (szl. *expert* 'specialista, egy adott terület kiváló ismerője'), *bufet* (szl. *bufet* - m. *büfé*), *rezort* (szl. *rezort* - m. *reszort* 'ügykör, hatáskör', 'ágazat'), *konkurz* (szl. *konkurz* - m. *konkurzus* 'pályázat', 'csőd-eljárás'), *infarkt* (szl. *infarkt* - m. *infarktus*) stb. E szavak standard alakjai¹⁵ (*referens*, *büfé*, *reszort*, *konkurzus*, *infarktus* stb.) is használatosak azonban, mind a szóbeli, mind az írásbeli közlésben. A magyarországi nyelvhasználattal összevetve esetleg gyakorisági eltérések léphetnek fel, elsősorban a *reszort* : *ágazat*, illetve a *konkurzus* : *pályázat* szópárok esetében.

14. A *börzé*-t az értelmező kéziszótár helyteleníti, ennek ellenére a magyarországi tömegtájékoztató eszközök munkatársai élnek vele.

15. Az *expert* e tekintetben kivételt képez (nincs standard alakváltozata), mivel direkt kölcsönszó.

Egyes idegen szavaknál a szubstandard és a standard forma között jelentéskülönbség is észlelhető. Ilyenek például a *diplom* : *diploma*, *dezert* : *desszert*, *prax* : *praxis*. Az első két szóval Jakab István (1987) is foglalkozott. A *dezert* alakkal kapcsolatban megállapította, hogy nálunk „nagyon gyakori [...] így nevezik meg – a szlovák nyelvi használat alapján – a bonbont” (Jakab 1987: 167). A *diplom* : *diploma* változatokról pedig ezt írja: „Vannak, akik az egyetemi, főiskolai oklevelet *diploma* alakban ismerik és használják, ellenben a tömegszervezetektől valamilyen tevékenységért – vagy versenyben elért eredményért – kapott oklevelet következetesen *diplom*-nak mondják; így különböztetik meg egymástól a kétfajta okiratot.” Jakab 1987: 162). A három említett szópár használatát, jelentését egy újabb kérdőíves felmérés¹⁶ során megvizsgálva valóban úgy tűnik, hogy a szubstandard és a standard forma között jelentésmegoszlás alakult ki: A „Hogyan mondják azt az édességféléket (csokis bevonatú töltelék), amit dobozba csomagolva szoktunk ajándékba vinni, ha valahova látogatába megyünk?” kérdésre a kilenc adatközlő közül heten a *dezert* választ adták. A „Hogyan mondják másképp az édességet, nyálánságot, amit az ember mondjuk ebéd után elfogyaszt?” kérdésre mind a nyolc adatközlő (akitől van adatunk) elsőként a *desszert* formával válaszolt¹⁷. Adatközlőink ugyancsak különbséget éreznek a *prax* és a *praxis* között; a *prax*-ot általános ’gyakorlat’ értelműnek tartják (pl. a tanár- és tanítóképzősöknek gyakorlóiskolában végzett gyakorlatát nevezik így; illetve, ha valaki jártas, nagy gyakorlata van), *praxis*-a viszont szerintük az orvosnak, ügyvédnek van.

Amint említettük, a hangalak-kölcsönzéses formákat, valamint egyes direkt kölcsönszokat

(pl. *televízor* ’tévékészülék’) a szubstandard nyelvváltozatba soroltuk. Ezek egy részét a vizsgálatba bevont személyek nagyrészt valóban beszélt nyelvüknek minősítették, ilyenek pl. a *televízor* ’tévékészülék’, *dezert* ’bonbon’, *prax* ’gyakorlat’, *baterka* ’zseblámpa’, *privát* (priváton lakik) ’albérlet, albérletben lakik’. A *gar-nizs*, *patizon*, *jogurt* formákról azonban még a felsőfokú végzettséggel rendelkező adatközlők némelyike is úgy vélte, hogy az írott nyelvben is használatosak, holott ezekre a sajtóból vagy más, a nyilvánosság számára készült szövegből nincs adatunk.

A politikával, a közélettel kapcsolatos sajátos kifejezések azonban (akár jelentéskölcsönzések, akár direkt kölcsönszók) standardnak minősülnek, hiszen a központi sajtó is használja őket (egyértelmű magyar szótári megfelelőjük nagyrészt nincs is), ilyenek pl. *legiszlátíva*, *politikai szubjektum*, *konverzió*, *deblokáció*, *lusztráció*, *skandalizál* (jelentésüket l. fent). A szlovákiai magyar központi sajtóban egyébként megfigyelhető az a törekvés, hogy az egyértelmű magyar szótári megfelelővel rendelkező idegen szavak helyett a magyar szinonimát használják; egyes esetekben azonban – a közérthetőség kedvéért – a magyar megnevezés mellett közlik (pl. zárójelben) a közhasználatú idegen szót is, pl. *végrehajtó/ exekútor*¹⁸, *használatbavételi engedély kiadása/ kollaudáció*, *motorletiltó/immobilizer*, *juttatás/dotáció* stb. Az idegenszó-használat elkerülésére való törekvés nyilván összefügg a szlovákiai magyar beszélőközösségben (főként annak értelmiségi rétegében) érzékelhető purista nézetekkel.¹⁹ Végül megemlíthetjük azt is, hogy eltérések figyelhetők meg egyrészt a központi és a regionális sajtó stílusa, másrészt pedig a nyugat-szlovákiai és a közép-, illetve kelet-szlová-

16. Célja számos, a szlovákiai magyarban használatos szó, kifejezés és szerkezet közismertségének, használati szabályainak feltérképezése kvótaminta alapján összeállított adatközlői bázis megkérdezésével. Az egyik próbavizsgálatot Vančóné Kremmer Ildikó végezte el Párkányban 9 kiválasztott személlyel.

17. A *desszert* formára megerősítően hathat Kepes András műsora, melyet e szó kapcsán néhány adatközlő említett. Egy-egy forma sorsát tehát esetleges tényezők is befolyásolhatják.

18. Az *exekútor* hangalak-kölcsönzéses forma, a magyar idegen szavak szótára *egzekutor* formában tünteti fel.

19. Egyik vizsgálatunkban (Lánstyk – Simon – Szabó Mihály 1998) a döntő többségükben értelmiségi adatközlőink a vizsgált idegen etimonú szavak és kifejezések háromnegyedét helytelenítették.

kiai regionális lapok idegenszó-használata között, amennyiben az utóbbiak e tekintetben is közelebb állnak a köznapi beszédhez.

3. Előadásunkban nem tekinthetjük át a címben jelzett téma minden aspektusát; szándékunk egyrészt az eddigi szakirodalom megállapításainak, saját empirikus kutatásainknak és megfigyeléseinknek az összefoglalása, másrészt pedig a problémafelvetés, az esetleges jövőbeli kutatási irányok megjelölése volt. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a jelenlegi ismereteinkhez képest továbblépést főként a szemantikai és a pragmatikai kérdések alaposabb vizsgálata jelenthet.

HIVATKOZÁSOK

- Bakos Ferenc 1994. *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Blanár, Vincent 1974. *Spisovná slovenčina v maticných rokoch*. V. Blanár – E. Jóna – J. Ružička. *Dejiny spisovnej slovenčiny II*. Bratislava: SPN.
- Deme László 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Bratislava: Madách.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 1996. *Nyelvművelő kéziszótár*. Budapest: Auktor Könyvkiadó.
- Jakab István (szerk.) 1976. *Hogy is mondjuk?* Bratislava: Madách.
- Jakab István 1980. *Nyelvünkéről – nyelvünkért*. Bratislava: Madách.
- Jakab István 1983. *Nyelvünk és mi*. Bratislava: Madách.
- Jakab István 1987. *Nyelvi vétségek és kétségek*. Bratislava: Madách.
- Jakab István 1995. *Értsünk szót egymással!* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Kačala, Ján 1998. *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. Bratislava: Veda.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. Lanstyák

István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpári kétnyelvűségre*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 67–77.

- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1994/1998. Standard – köznyelv – nemzeti nyelv. Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvvarulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris. 211–216.
- Mayer Judit 1990. *Anyanyelvi hibanapló*. Pozsony – Bratislava: Madách.
- Mistrik, Jozef 1973. K procesu internacionalizácie slovenčiny. *Jazykovedný časopis* 24/1:40–44.
- Mistrik, Jozef 1983. *Moderná slovenčina*. Bratislava: SPN.
- Považaj, Matej 1995. Jazyková kultúra a jej stav v súčasnej spoločnosti. M. Považaj (szerk.) *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.-29. októbra 1994*. Bratislava: Veda. 121–127.
- Simon, Szabolcs 1998. K výskumu jazyka maarskej tlače na Slovensku. M. Nábelková (szerk.) *Varia VII. Zborník materiálov zo VII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 3.-5.12. 1997)* Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV.
- Szabó Mihály Gizella 1993. A szlovákiai magyar politikai sajtó nyelve. *Nyelvünk és Kultúránk* 88/szeptember-december, 35–39.
- Zeman László 1969/1976. Nyelvi tallózás a Természet és Társadalom lapjain. Jakab István szerk. *Hogy is mondjuk?* Bratislava: Madách. 113–121.

[Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó – Simon Szabolcs 2000. Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 195–206.]

VÉGBEMENT VAGY ELMARADT NYELVCSERÉK NYELVI EMLÉKEI A MAGYAR–SZLOVÁK NYELVHATÁRON¹

1. BEVEZETÉS

Előadásomban olyan tájnyelvi jelenségekre szeretném felhívni a figyelmet, melyek az északi magyar peremnyelvjárásokban találhatók, s melyekről feltételezhető, hogy nyelvcserehelyzetben² jöttek létre. Az ilyen kontaktusjelenségek vagy valóságosan végbement, vagy pedig megrekedt és elmaradt nyelvcsereárulkozó nyelvi nyomai lehetnek, s mindkét esetben segítséget nyújthatnak a korábbi etnikai viszonyok jobb megismeréséhez, adalékokkal szolgálhatnak a magyar–szlovák nyelvhatár változásainak feltárásához vagy akár a nyelvterület belsőbb részeibe irányuló népességszételés nyelvi alapon történő kimutatásához. Nem lévén szlovakista, csak a magyar nyelvjárásokban található jelenségekkel foglalkozom; a szlovák nyelvjárásokban lévő magyar és német kontaktusjelenségek feltárása szlovakista kollégáink dolga (volna). Ami egyébként – tekintettel arra, hogy a nyelvhatár eltolódása észak > dél irányban sokkal jelentősebb volt, mint dél >

észak irányban, jóval nagyobb és látványosabb eredményekkel kecsegtető feladat.

Az északi peremterületek nyelvjárásaiban számos olyan jelenség található a nyelvi rendszer különböző síkjain, melynek kialakulásában a beszélők kétnyelvűsége is szerepet játszott vagy játszhatott. A nyelvi kontaktushatás főként olyankor jöhet számításba, amikor az érintett jelenségek a nyelvterület többi részén vagy teljesen ismeretlenek, vagy csak más kontaktuszónákból vannak kimutatva. Az ilyen jelenségek egy részének, az ún. eseti kontaktusjelenségeknek egyértelmű párhuzamuk van a szomszédos szlovák nyelvjárásokban. A mai Szlovákia területére eső nyelvjárások közül elsősorban a palóc és abaúji nyelvjárásokban, illetve a dialektológiai szakirodalomban nyelvjárászigetnek minősített vágai, nagyhindi és magyarbódi helyi nyelvjárásban találunk a témánk szempontjából alaposabban vizsgálatra érdemes kontaktusjelenségeket.³

Az idevágó nyelvjárás jelenségeket ismerető munkák a nyelvi kontaktushatás föltétele-

1. Az előadás alapjául szolgáló kutatások a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport és a Gramma Nyelvi Iroda munkatervének keretében folytak, ill. folynak az Arany János Közalapítvány és az Illyés Közalapítvány támogatásával. Itt mondok köszönetet Kiss Jenőnek előadásom korábbi írott változatához fűzött értékes észrevételeiért.
2. Írásomban számos olyan terminus technicus található, amely magyarázatot igényelne, erre azonban a terjedelmi korlátok miatt csak a legszükségesebb esetekben kerithetek sort. A legtöbb ilyen fogalom magyarázata megtalálható egy másik munkámban (Lanstyák 2002).
3. A szlovákiai magyar nyelvterületet érintő nyelvcsere-folyamatok további helyszíneire l. Liszka 1996, 1998:188–189. Az utóbbi öt évszázadban lejátszódó felső-magyarországi, ill. szlovákiai etnikai folyamatokra l. Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998, a magyar–szlovák nyelvhatár 20. századi változásaira l. Dávid 1994.

zésében nagyon óvatosak. Amennyiben az illető jelenség kialakulása belső nyelvi tényezőkkel is magyarázható, az idegen hatás lehetőségét vagy föl sem vetik, vagy pedig kevésbé tartják valószínűnek. Ennek egyik oka az a 19. századi egyetemes történeti nyelvészetből származó hagyomány lehet, melynek értelmében a nyelvi változásokat lehetőleg belső indítékokra, a vizsgált nyelvi rendszeren belüli viszonyokra kell visszavezetni, még akkor is, ha a külső indíték, azaz egy másik nyelv hatása sokkal kézenfekvőbb magyarázattal szolgálna, egy másik okát pedig azokban a purista előítéletekben kell látnunk, melyek szerint a nyelvtanban érvényesülő idegen hatás a nyelvi rendszerre nézve rendkívül „veszélyes”, mert „bomlasztó” hatású (vö. Thomason–Kaufman 1988: 57; Sándor Klára 1998: 7; a kontaktushatásnak a nyelvi változásokban betöltött szerepére l. Arany 1939-40/1998). Mivel a kontaktushatás – legalábbis ha a két beszélőközösség közötti nyelvérintkezés viszonylag laza – a nyelvi rendszernek valóban inkább azokon a pontjain érvényesül, ahol nincs szöges ellentétben az átvevő nyelv meglévő sajátosságaival (vö. Thomason–Kaufman 1988: 72; Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 141), belső nyelvi indítékokat általában nem nehéz találni.

A belső és a külső nyelvi magyarázatot nem szerencsés szembeállítani egymással, hiszen ezek nemhogy nem zárják ki egymást, hanem inkább egymást erősítik (vö. Thomason–Kaufman 1988: 61). A kontaktushatás köztudomásúan lökést adhat olyan nyelvi változásoknak, amelyek belső okokból is megindultak már vagy egy idő után megindul(hat)tak volna, ezeket fölerősítheti, kiteljesítheti. Mivel a magyar–szlovák nyelvérintkezés az északi nyelvhatár legtöbb régiójában általában nem volt túlságosan szoros, érthető, hogy nagy számban találunk olyan jelenségeket, melyeknek kialakulásában mind belső nyelvi indítékok, mind pedig a kontaktushatás szerepet játszhatott. A nyelvi változást kiváltó belső és külső nyelvi indítékok együttesére ilyenkor az *összetett indíték* műszóval lehet utalni.

2. KÖLCSÖNZÉS ÉS MARADVÁNYHATÁS

Ha az északi magyar peremterületek nyelvjárásaiban található kontaktusjelenségekből következtetéseket akarunk levonni a magyar–szlovák nyelvhatár alakulására nézve, meg kell egymástól különböztetnünk a stabil kétnyelvűségi helyzetben, nyelvelsajátítási/nyelvtanulási helyzetben, valamint nyelv-visszaszorulási helyzetben jelentkező kölcsönzést és a nyelvcserehelyzetben érvényesülő maradványhatást. A kölcsönzés és a maradványhatás a nyelvi átvitelnek két eltérő, de egymástól szigorúan el nem választható módozatát képviseli.

A szűkebb értelemben vett nyelvi átvitel az a folyamat, melynek révén az átvevő nyelv hangalakilag is az átadó nyelvből származó, vagy pedig az átadó nyelv elemeinek és szerkezeti sajátosságainak hatását a hangalaki hasonlóságtól függetlenül mutató vonásokra tesz szert. Az átvevő nyelvbe így bekerülő nyelvi elemeket és szerkezeti jegyeket „eseti kontaktusjelenségek”-nek („kölcsönzéstermékek”-nek vagy „maradványjelenségek”-nek) nevezzük. Tágabb értelemben átvitelnek tekintjük azon jelenségeknek az átvevő nyelvbe való átkerülését is, melyek nem vezethetők ugyan vissza az átadó nyelv valamely konkrét elemére vagy szerkezeti sajátosságára, maga a kétnyelvűségi helyzet azonban valószínűleg szerepet játszott létrejöttükben. Az átvevő nyelvbe így bekerülő nyelvi elemeket és szerkezeti sajátosságokat „helyzeti kontaktusjelenségek”-nek („kölcsönzéstermékek”-nek vagy „maradványjelenségek”-nek) nevezzük. Az eseti kontaktusjelenségek közé tartoznak pl. a kölcsönszavak, kölcsönfonémák, kölcsönzött hangtani vagy szórendi szabályok, kölcsönvonzatok stb.; ezek legfontosabb közös sajátossága, hogy visszavezethetők egy-egy konkrét átadó nyelvi elemre vagy szerkezetre, ún. modellre. A helyzeti kontaktusjelenségekre példaként említhetjük a kétnyelvűségi helyzetben erőteljesebben jelentkező nyelvi széttagoltságot (analitizáltságot), egyszerűsödöttséget, leszűkültséget (hiányt) és

egyáltalán a nyelvkieépülés és a nyelveleépülés minden olyan sajátosságát, amely nem vezethető vissza egy-egy konkrét átdó nyelvi elemre vagy szerkezeti jegyre.

Ha a kölcsönzést és a maradványhatást egymáshoz való viszonyuk alapján akarjuk meghatározni, azt mondhatjuk, hogy a kölcsönzés nyelvsajátítási/tanulási, stabil kétnyelvűségi vagy nyelv-visszaszorulási helyzetben végbemenő átvitel, a maradványhatás pedig nyelvcserehelyzetben végbemenő átvitel (a kölcsönzés és a maradványhatás viszonyának részletesebb elemzésére l. Lanstyák 2004). A maradványhatás tehát olyan kontaktushatás, melynek során a nyelvet cserélő beszélők másodnyelvi kontaktusváltozata a beszélők következő nemzedékének anyanyelvévé válik. (A két beszélőközösség közötti dominanciaviszonyok alapján aztán háromféle maradványhatást különböztetnek meg: szubsztrátum-, szupersztrátum- és adsztrátumhatást.) Ám a nyelvcsere nem mindig megy végbe: előfordulhat az is, hogy a nyelv-visszaszorulás egy idő után megáll, a leépülésben lévő nyelv stabilizálódik, a nyelveleépülési termékek egy része pedig tovább él a nyelvben. Az így létrejövő kontaktusjelenségeket – melyek a szokásos értelmezés szerint természetesen kölcsönzéstérmekeknek, nem pedig maradványjelenségeknél minősülnek – nyelvtanilag nagyon nehéz megkülönböztetni a valódi maradványjelenségektől. A másodnyelv-kieépülés során létrejövő eseti és helyzeti kontaktusjelenségek és az elsőnyelv-leépülés során létrejövő eseti és helyzeti kontaktusjelenségek azért hasonlítanak annyira egymásra, mert mindkét esetben egy jól kiepült, erős nyelv hat egy *nagyon* gyöngye nyelvre. Mindkét folyamatnak velejárója az ún. tökéletlen nyelvsajátítás: az egyik esetben a beszélők a másodnyelvet sajátítják el tökéletlenül a nyelvcsere bekövetkezése előtt, s ilyen tökéletlen formában adják át anyanyelvként az új nemzedéknek; a másik esetben a beszélők szüleik első nyelvét sajátítják el tökéletlenül, s a nyelvi helyzet stabilizálódása után ezek a „tökéletlenségek” szerves részévé válnak az adott nyelvváltozatnak.

A magyar nyelvterület északi peremén az elmúlt évszázadokban érvényesülő regionális magyar–szlovák kontaktushatás – figyelembe véve a más nyelvi helyzetekből levont tanulságokat (vö. Thomason–Kaufman 1988; Thomason 2001) – a következőképpen érvényesülhetett:

- a) Stabil kétnyelvűségi helyzetben, a viszonylag laza nyelvérintkezést kísérő ún. *gyöngye kontaktushatás* során a kétnyelvű – esetünkben magyar–szlovák kétnyelvű – beszélők másodnyelvéből, a szlovákból első nyelvükbe, a magyarba kerülhettek át első sorban a peremszókincshez tartozó kölcsönszavak, másodsorban pedig – szorosabb nyelvérintkezés esetén – az alapszókincshez tartozó kölcsönszavak is, továbbá hangtani, mondattani és talán alaktani jelenségek (a hangtani és nyelvtani jelenségek számottevő része a kölcsönszavak révén kerülhetett be a beszélők első nyelvbe). Az ilyen eseti kontaktusjelenségeken kívül magából a kétnyelvűségi helyzetből adódó, de az átdó nyelv valamely elemére vagy szerkezeti sajátosságára közvetlenül vissza nem vezethető jelenségek, azaz helyzeti kontaktusjelenségek (pl. szlovák nyelvi modellel nem rendelkező széttagoló szerkezetek, egyszerűsítések) is átkerülhettek így a beszélők első nyelvbe. E kontaktusjelenségek számottevő része nyelvjárási sajátásként tovább élhetett a kétnyelvűség esetleges megszűnése, a magyar lakosság magyar egynyelvévé válása után is, s megmaradhatott mind a mai napig. (Vö. Thomason–Kaufman 1988: 20–21, 37; Thomason 2001.)
- b) Nyelv-visszaszorulási helyzetben, az elmaradt nyelvcsere kísérő ún. *erős kontaktushatás* révén a kétnyelvű – ez esetben is magyar–szlovák kétnyelvű – beszélők első nyelvbe nyelveleépülési termékek, ezek szerves részeként pedig szlovák eredetű eseti kontaktusjelenségek – kölcsönszavak, hangtani, mondattani és esetleg alaktani je-

lenségek – kerülhettek be, s nyelvjárási sajátságokká válhattak. A szorosabb nyelv-érintkezést eredményező népességkeveredés nyomán egyéni nyelvvesztési folyamatok indulhattak be, ami a közösség egésze szempontjából kezdődő nyelvcsereként értelmezhető, különösen ha a nyelvet cserélő egyének, családok száma gyorsan növekszik. A nyelvcsere megindulását a legkönnyebben egy olyan helyzetben lehet elképzelni, amikor a nyelvérintkezés a korábbinál sokkal szorosabbá vált, például azért, mert nagyarányú népességmozgás következtében (nagy számú szlovák népesség bevándorlása magyar nyelvű környezetbe vagy a helybeliekhez mérten csekélyebb számú magyar lakosság áttelepülése szlovák nyelvű környezetbe) a szlovákság helyi viszonylatban számszerű fölénybe került. A nyelvcserefolyamat azonban valamilyen külső tényező megváltozása és/vagy a beszélőknek a teljes nyelvcsere elutasító attitűdjei folytán megtorpan, a magyar nyelv helyzete stabilizálódott, idővel pedig a szlovák nyelv visszaszorult, a kölcsönzéstérmekek egy része azonban megőrződött, még ha a lakosság esetleg teljes mértékben magyar egynyelvűvé vált is.

- c) Nyelvcserehelyzetben a végbement nyelvcsere kísérő maradványhatás révén a két nyelvű – esetünkben szlovák–magyar két nyelvű – beszélők első nyelvéből, a szlovákból kerülhettek át másodnyelvükbe, a magyarba a tökéletlen nyelvelsajátítás révén nyelvkiépülési termékek, valamint hangtani és mondattani kontaktusjelenségek, esetleg alaktani jellegzetességek és kölcsönzések is.⁴ Miután pedig a beszélők nyelvet cseréltek, vagyis gyermekeiknek nem saját anyanyelvüket adták át, hanem a magyar nyelvnek általuk beszélt kontaktusváltozatát, ezek a jelenségek átkerülhettek az immár magyar anyanyelvű beszélők

nyelvébe, s így máig élő nyelvjárási sajátossággá válhattak. (Vö. Thomason–Kaufman 1988: 39; Thomason 2001.)

Amint a fentiekből is látszik, a kontaktusjelenségek nyelvi jellege szempontjából a fő választóvonal nem a kölcsönzés és a maradványhatás közt húzódik, hanem a gyöngé és az erős átvitel közt, miközben az erős átvitel erős kölcsönzés vagy maradványhatás lehet attól függően, hogy a nyelvcsere elmaradt-e vagy végbement. Az egyes fogalmak egymáshoz való viszonyát így ábrázolhatjuk:

A gyöngé és az erős átvitel különbsége arra vezethető vissza, hogy stabil kétnyelvűségű helyzetben más jellegű az átadó nyelvnek az átvevő nyelvre gyakorolt hatása, mint az instabil kétnyelvűségű helyzetekben. Ennek az az oka, hogy stabil kétnyelvűségű helyzetben a nyelvvesztés tüneteit nem mutató beszélők első nyelve teljesen ép, kiépült nyelv, melyre éppen ezért a másodnyelv csak mintegy „külsődlegetesen” hat, azaz egy *megelevő* nyelvi rendszert *módosít*, újabb vonásokkal gazdagít (ami persze nem zárja ki azt, hogy idővel az eredeti vonások háttérbe szoruljanak és akár el is tűnjenek a nyelvből); ezt nevezzük „gyöngé kontaktushatás”-nak. Ezzel szemben nyelv-visszaszorulási helyzetben és nyelvcserehelyzetben az első nyelv pozíciója – az egyre ritkuló nyelvhasználat folytán – megrendül, a másodnyelv domináns helyzetbe kerül, megindul az első nyelv leépülése. Ezt a folyamatot a másodnyelv sokkal mélyebben, mintegy „belsődlegetesen” (inherensen) befolyásolja; a másodnyelv az első nyelv leépülésének – talán még azt is mondhatnánk: „leépítésének” egyik *alakító* tényezője: a leépülés jelentékeny mértékben a másodnyelv által kijelölt ösvényen halad.

Ehhez hasonló nyelvi folyamatok játszódhatnak le nyelvelsajátítási helyzetben is, melynek egy későbbi szakasza bizonyos körülmények közt egyben nyelv-visszaszorulási helyzet, ill.

4. Az ilyen nyelvcserehelyzet a másodnyelv, a magyar nyelv szempontjából egyben nyelvelsajátítási helyzet is, pontosabban annak előrehaladott szakasza.

nyelvcserhelyzet is lehet a másnyelvű beszélők számára. A másodnyelv fokozatos kiépülését az első nyelv szintén „belsőlegesen” befolyásolja: a másodnyelv-elsajátítás többé-kevésbé azt a nyomvonalat követi, amelyet az első nyelv kijelöl a számára. Ezért van az, hogy a nyelvleépülési és a nyelvkiépülési termékek – azaz a nyelvelsajátítás (nyelvtanulás) során a másodnyelvben, illetve a nyelvfelejtés során az első nyelvben elkövetett hibák – feltűnően hasonlítanak egymásra. Ezenkívül feltűnő párhuzamosság van az egyes nyelvtani jelenségek elsajátításának és elfelejtésének sorrendje közt. Ez logikus is, hiszen a nyelvelsajátítás az egyszerűbb, nyelvillel jelölten, gyakran használatos, ill. az első nyelvi megfelelőjükre hasonlító szóképzési elemekkel és szerkezeti vonásokkal kezdődik, a legbonyolultabb szerkezeti jegyek elsajátítása történik a legkésőbb, ha egyáltalán sor kerül rá. A nyelvvesztés viszont az összetettebb, nyelvillel jelölt, ritkábban használatos, ill. másodnyelvi megfelelővel nem rendelkező vagy arra nem hasonló szerkezeti jellegzetességekkel kezdődik. (A nyelvelsajátítás és nyelvvesztés közötti párhuzamosságról szól az ún. regressziós hipotézis, l. Bot-Weltens 1991: 31).

3. A MARADVÁNYHATÁS ÉS AZ ERŐS KÖLCSÖNZÉS FELTÉTELEI

Ahhoz, hogy fejtegetéseink ne legyenek túlságosan elvontak és megfoghatatlanok, utalni kell a függelékben található példákra, melyek az északi peremterületek magyar nyelvjárásainak néhány olyan hangtani, alaktani és mondat-

tani jelenségét tartalmazzák, melyek kialakulásában a belső okok mellett a szlovák nyelv elemeinek és szerkezeti sajátosságainak hatása is szerepet játszhatott!

A függelék 1. és 2. pontja alatt felsorolt eseti kontaktusjelenségek legtöbbször – nyelvi jellegéből fakadóan – valószínűleg erős átvitel révén létrejött maradványjelenség vagy kölcsönzéstermék, néhányról azonban elképzelhető, hogy esetleg stabil kétnyelvűségi helyzetben jött létre, pl. az a fonémasorrendi szabály, hogy szó végi helyzetben rövid *o* is állhat; kicsinyítő képzők szokatlanul gyakori, ill. szokatlan formában való használata; többes számú jelzett szó használata számnévi jelző után.⁵ A függelék 3. és a 4. pontja alatt felsorolt kontaktusjelenségek olyan nyelvi elemek vagy szerkezeti sajátosságok, melyeknek kialakulásában és/vagy megőrződésében a nyelvi kontaktus-helyzet szerepet játszhatott, s így helyzeti kontaktusjelenségnek tekinthetők. Ezek közül a legfontosabbak a főként nyelvcserhelyzetben jelentkező nyelvi egyszerűsödöttség és nyelvi leszűkültség (redukáltság, ill. nyelvi hiány).

Milyen feltételek mellett valószínűsíthetjük, hogy a magyar–szlovák nyelvhatáron található magyar nyelvjárásokban nemcsak gyöngye kölcsönzés játszódott le, hanem végbement nyelvcserére utaló maradványhatás, illetve elmaradt nyelvcserét valószínűsítő erős kölcsönzés is?

a) *Ha a helyi vagy regionális nyelvjárás az eseti és a helyzeti kontaktusjelenségek jelenlététől eltekintve nem vagy alig különbözik a szomszéd települések nyelvjárásá-*

5. Nem tüntettem föl áttekintésemben azokat a jelenségeket, amelyek egyértelműen belső magyar keletkezésűek (mert már a nyugati-szláv kontaktushatás létrejötté – azaz a honfoglalás – előtt megvoltak nyelvünkben), viszont megőrződésükben a kontaktushatás is szerepet játszhatott; ilyen pl. az illabiális *a* vagy az *ly* megmaradása a palóc nyelvjárásokban. A kontaktushatás ugyanis nemcsak egy-egy nyelvi változás létrejöttében játszhat szerepet, hanem abban is, hogy egy folyamatban lévő változás lelassuljon vagy megtorpanjon (vö. Thomason–Kaufman 1988:57–8). A példák közt mégis szerepel a kicsinyítő képző szokatlan használata, melynek ugyan – amint erre Kiss Jenő volt szíves fölhívni a figyelmemet – ömagyar kori gyökerei is lehetnek, saját gyűjtési tapasztalataim alapján viszont úgy látom, hogy egyes helyi nyelvjárásokban erőteljes kontaktushatással kell számolnunk. Erre utal az a tény is, hogy a kicsinyítő képző nagyobb mértékű használata mint alkalmi interferenciajelenség is kimutatható a mai magyar–szlovák kétnyelvű beszélők diskurzusában (l. Lanstyák 2000:200–205.)

tól. Az elmaradt nyelvcseré esetében, vagyis amikor az adott település lakossága eleve magyar volt, kézenfekvő feltételezni, hogy ugyanazt a nyelvjárást beszélte, mint a szomszédos települések, kivéve azt a nyilván ritka esetet, amikor az érintett község épp nyelvjárássziget volt. A végbement nyelvcseré esetében, vagyis amikor az adott település lakossága eredetileg szlovák volt, a nyelvet cserélő közösségről okkal feltételezhető, hogy a helyi nyelvjárást sajátította el a nyelvcseré előtt másodnyelvként, s a nyelvcseré után is ez vált a következő nemzedék anyanyelvévé (legalábbis a közoktatás elterjedését megelőző évszázadokban). A kölcsönzéstermékeket és maradványjelenségeket nem számítva tehát a nyelvet cserélt település nyelvjárása meg kell egyezzen a nyelvet nem cserélt környező településekével. Ha ez nem így van, akkor valószínűleg nem történt nyelvviasszaszorulás, ill. nyelvcseré, hanem az érintett település valódi nyelvjárássziget, melynek lakossága máshonnan – de a magyar nyelvterületről – települt az illető régióba, a kontaktusjelenségeket pedig eredeti lakóhelyéről hozta magával.

- b) *Ha a kontaktusjelenségek közt nemcsak eseti-
tiek vannak, hanem helyzetiek is (főként olyan
jelenségek, amelyek egysze-
rűsödöttségként, ill. hiányjelenségekként
értelmezhetők).* Bár helyzeti kontaktusje-
lenségek stabil kétnyelvűségi helyzetben is
előfordulnak (erre l. Lanstyák 2000: 176–
192), ha a legtöbb kontaktuszónában nem
vagy csak csekélyebb számban találunk
ilyeneket, néhány ponton viszont nagyobb
számban fordulnak elő, valószínűsíthető az
elmaradt vagy végbement nyelvcseré.
- c) *Ha a helyi vagy regionális nyelvjárásban a
környező települések/régiók tájnyelvében
találhatónál nagyobb mennyiségű szlovák
eredetű kölcsönszót, valamint a környező
települések/régiók tájnyelvében ismeretlen
hangtani, mondattani és esetleg alaktani
kontaktusjelenségeket találunk, ezenkívül*

*pedig egyszerűsödési jelenségeket és hiány-
jelenségeket.* A kontaktusjelenségek ilyen
eloszlása nagyon szoros érintkezésre,
vagyis egykor megindult, de elmaradt
nyelvcserére enged következtetni. Nyelv-
viasszaszorulási helyzetben ugyanis az első
nyelvben megszorodnak az eseti kontak-
tusjelenségek, amelyek a „megingó” első
nyelvnek nemcsak a szókészletét formálják
át, hanem hang- és nyelvtani rendszerét is.
Az első nyelv viasszaszorulása továbbá egy-
szerűsödési folyamatokat és pótlás nélküli
vesztéseket, azaz leszűkülést okoz az első
nyelv rendszerében, vagyis nagy számban
jelennek meg helyzeti kontaktusjelenségek.
E folyamatok kiváltói egyaránt lehetnek az
első nyelvet felejtő, korábban kompetens
anyanyelvi beszélők és az első nyelvet hiá-
nyosan elsajátító beszélők. Az első nyelv
újólagos stabilizálódása után ezeknek a
jelenségeknek egy része az adott nyelvjá-
rást jellemző tájnyelvi sajátosságként élhet
tovább.

- d) *Ha a helyi vagy regionális nyelvjárásban a
szlovák eredetű kölcsönszók száma nem na-
gyobb a környező települések/régiók táj-
nyelvében találhatóánál, ugyanakkor a kör-
nyező települések/régiók tájnyelvében ismer-
etlen hangtani, mondattani és esetleg alak-
tani kontaktusjelenségeket találunk benne,
ezenkívül pedig helyzeti kontaktusjelensé-
geket, különösen egyszerűsödöttséget és
leszűkültséget.* A kontaktusjelenségek ilyen
előfordulása végbement nyelvcserére enged
következtetni, vagyis arra, hogy az illető
település lakossága korábban teljes egé-
szében vagy nagy részében szlovák nyelvű
volt. Nyelvcseré helyzetben ugyanis a
másodnyelv tökéletlen elsajátítása elsősor-
ban az első nyelvből, az ún. forrásnyelvből
származó hangtani és mondattani kontak-
tusjelenségek megjelenésével jár, de előfor-
dulhatnak alaktani és/vagy (csekély szám-
ban) szókészlet-tani kontaktusjelenségek is.
Az ilyen eseti kontaktusjelenségeken kívül
a másodnyelv tökéletlen elsajátítása abban

is megnyilvánul, hogy a beszélők a célnyelv bonyolultabb, nyelviileg jelölt, ritkábban előforduló jelenségeit meg sem tanulják, vagy pedig használati szabályait leegyszerűsítik, ezáltal pedig helyzeti kontaktusjelenségek jönnek létre. A nyelvcsera megtörténte után e jelenségek egy része az új nyelv helyi nyelvjárásának szerves részévé válhat, sőt kedvező feltételek mellett ezek szélesebb körben is elterjedhetnek.

4. LEHETSÉGES MARADVÁNYHATÁS ÉS ERŐS KÖLCSÖNZÉS AZ ÉSZAKI MAGYAR NYELVJÁRÁSOKBAN

Ami a függelékben bemutatott nyelvjárási példák forrásául szolgáló nyelvjárásokat illeti, a nagyobb egységeket – a palóc és az abaúji nyelvjárást – jelenleg nem ismerjük annyira, hogy e feltételek teljesülésével vagy nem teljesülésével kapcsolatban bármi biztosat is mondhatnánk. A palóc nyelvjárások egyébként is annyifélek, hogy külön-külön kellene őket vizsgálni a bennük megnyilvánuló kontaktus-hatás tekintetében. Ez azonban a jelenlegi írott források alapján nagyon nehéz, mivel az összefoglaló munkák nem mindig specifikálják, hogy az ismertetett jelenségek melyik palóc nyelvjárás(ok)ban találhatók.

A helyi nyelvjárások tekintetében megállapíthatjuk, hogy mindhárom településen, azaz Vágán, Nagyhindén és Magyarbördön az a) feltétel valószínűleg teljesül. Imre Samu megítélése szerint a vágai nyelvjárás „[sz]ámos vonásában egyezik a tőle keletre fekvő terület nyelvjárásával, elsősorban a nyugati palóccal (1971: 368); a nagyhindi nyelvjárás „minden lényeges vonásában egyezik az északnyugati palóc, pontosabban a Nyitra vidéki [...] nyelvjárástípussal” (1971: 369); a magyarbördi nyelvjárás „leg-

több vonásában” az abaúji ő-ző nyelvjárástípust tükrözi (1971: 364). Vágán és talán Magyarbördön is ezenkívül a b) feltétel is teljesül. Magyarbördön esetében azért bizonytalanabb a helyzet, mert az ott található egyszerűsödési jelenségek és hiányjelenségek nem korlátozódnak erre a községre, hanem valószínűleg az egész régióban megtalálhatók. Lehetséges, hogy ezek attraktívák voltak a környező falvak lakosai számára is, és ezért átvették és továbbadták őket, de az is lehet, hogy maga a végbement vagy elmaradt nyelvcsera is nagyobb területet érintett. Nagyhindén esetében a b) feltétel teljesülése bizonytalan, mivel ebből a községből jelenleg csak egyetlen, viszont annál nagyobb hatású helyzeti kontaktusjelenségről tudunk, a palatális labiálisok hiányáról; további vizsgálatra volna szükség annak megállapítására, hogy más egyszerűsödési vagy redukciós jelenségek vannak-e a falu nyelvjárásában.⁶ Ami a c) és a d) feltételt illeti, nagyon valószínűnek látszik, hogy Vágán és Magyarbördön jóval több hangtani, mondattani és alaktani kontaktusjelenség van, mint a környező nyelvjárásokban; Nagyhindéről ezt az általam jelenleg ismert adatok alapján nem merném állítani. Azt, hogy a kölcsönszavak száma ezekben a helyi nyelvjárásokban kisebb-e vagy nagyobb, mint a környező települések helyi nyelvjárásában, nem tudjuk, s ennek megállapítása nem is egyszerű (és olcsó) feladat. Valamelyest talán az is segítene, ha legalább a magyar nyelvtalasz címszóanyagában végeznénk el ezt az összehasonlítást.

5. A VÉGBEMENT VAGY ELMARADT NYELVCSERÉK VIZSGÁLATA

Ahhoz, hogy a magyar nyelvterület északi peremén zajló nyelvi folyamatokról teljesebb

6. Ez a vizsgálat azonban meglehetősen nehézségekbe ütközhet, mivel a falu tájnyelve már a palatális labiálisok tekintetében is szinte teljesen hozzáidomult környezetéhez (vö. (Imre–Kálmán 1953:520; I. még Benkő 1961/1976:112; Kálmán 1966/1989:39; Imre 1971:122, 147, 186; Szabó 1981:53; Kiss szerk. 2001:330), s könnyen elképzelhető, hogy így van ez az egyéb, esetleg korábban megvolt helyzeti kontaktusjelenségek tekintetében is.

és hitelesebb képet kapjunk, a következő lépés az, hogy tüzetesebben áttanulmányozzuk a Magyar Nyelvjárások Atlaszának idevágó nyelvi adatait, az esetleges további nyelvjárástani szakirodalmat, valamint a 80-as és 90-es években végzett nyelvjárásgyűjtések nyelvi anyagát⁷, gondosan összehasonlítva a „nyelvcserегyanús” nyelvjárásokban található szókészletani, hangtani és alaktani jelenségeket – nemcsak a kontaktusjelenségeket – a környező nyelvjárásokban találhatók. Ezenkívül valószínűleg szükségesnek bizonyul majd kifejezetten a maradványjelenségek szempontjából végzett helyszíni adatgyűjtés is. A dialektológiai vizsgálódásokon túl arra is szükség van, hogy különféle társas kontextusokban tüzetesen megvizsgáljuk mind a szlovák anyanyelvű beszélők magyarnyelv-elsajátításának jellegzetességeit, mind pedig a magyar anyanyelvű beszélők magyar nyelvvesztésének, ill. a nyelvcserehelyzetben lévő helyi beszélőközösségek magyar–szlovák nyelvcserejének törvényszerűségeit. A magyar nyelv szlovák anyanyelvű beszélők általi elsajátításának vizsgálatára a Dél-Szlovákiában letelepedő szlovákok körében van lehetőség (ezek egy csoportjára I. Pintér 2002), de bizonyos tanulságokkal a szlovákok intézményi keretek közt történő magyarnyelv-tanulása is szolgálhat (erre I. Misad–Hurka 1998, Misad 2002). Ami a jelenleg zajló nyelvvesztési folyamatokat illeti, ezek az egész szlovákiai magyar nyelvterületen vizsgálhatók; a nyelvcsere tanulmányozásának fő színtere a Zoboralja, Léva környéke, Nagykürtös vidéke és Kassa tágabb környezete lehet.⁸

E munka elvégeztével sokkal biztosabban fogalmazhatjuk majd meg feltevéseinket, az adatok értelmezése azonban akkor sem lesz egyszerű. Az egyik tényező, amely félrevezet-

heti a kutatót, a nyelv(járás)i jelenségek földrajzi terjedése (erre I. Benkő 1957: 20–23). A kontaktusjelenségek egy adott településről – ahol valóban maradványjelenségek – átvándorolhatnak a szomszéd települések nyelvjárásába is, melyekben nem történt nyelvcsere vagy akár nyelvérintkezés sem. Ha a terjedési feltételek kedvezőek, ezek a jelenségek nagyon nagy területen gyökeret verhetnek, akár az egész nyelvben is. Éppen ezért hiba volna feltételezni például, hogy mindazok a gömöri és abaúji falvak, melyeknek nyelvjárásából hiányoznak a hosszú mássalhangzók, egykor a nyelvcsere állapotában voltak, akár abban a formában, hogy eredetileg is magyar lakosságú településeként valamilyen külső tényező – pl. nagymértékű szlovák migráció – folytán csaknem elszlovákosodtak, akár úgy, hogy eredetileg szlovák lakosságúak lévén nyelvcsere útján váltak a magyar nyelvterület részévé. (Az átadó nyelv egyébként nemcsak a szlovák lehetett, hanem a német is.)

A másik tényező, amely megtévesztő lehet, a nyelv(járás)i jelenségek nyelvi terjedése és visszaszorulása (erre I. Benkő 1957: 13–15). Ami például a nagy területen élő eseti kontaktusjelenségek közt említett palóc palatalizációt illeti, a magyarban a *t* és az *l* hang nemcsak az *i*, *í*, hanem az *ü*, *ű* hatására is palatalizálódhat, ellenben *nem* következik be a palatalizálódás az *ē* előtt, pl. *tyűz*, *tetyű*, *natyszélyű*, de nincs pl. **tyě* vagy **lyě*. Pedig a szlovákban az *e* is palatalizálja az előtte álló *t*, *d*, *n* és *l* hangokat, ugyanakkor ez a nyelv nem ismeri az *ü*, *ű* fonémákat. Világos, hogy az *ü* és az *ű* palatalizáló hatása a palócban közvetlenül nem értelmezhető a szlovák nyelv hatásaként, viszont *tekinthető* egy szlovák eredetű kontaktusjelenség belső nyelvi továbbfejlődésének. Kedvező feltételek mellett egy idegen eredetű kontaktusje-

7. Előadásomban csak a szakirodalomban található nyelvjárási közléseket használtam föl; a Csemadok nyelvi szakbizottságának, ill. a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságának nyelvjárási szakcsoportja által gyűjtött csalólóközi, mátyusföldi, zoboralji, gömöri és abaúji nyelvjárási anyag sajnos nincs még feldolgozva. Mivel a legtöbb szakirodalmi közlés meglehetősen szűkszavú, s ráadásul az egyes munkák egymástól veszik át adataikat, az ezektől független adatforrások bevonása nélkülözhetetlen.

8. A Zoboralján zajló nyelvcsereére I. Sándor Anna 1998, 2000; a Kassa vidékire Šutaj 1992; vö. még Lanstyák 2000:227–228.

lenség a nyelvi rendszernek olyan részlegeit is meghódíthatja, melyeknek nincs átadó nyelvi modelljük. Így az a valószínűleg a szlovák nyelvből átkerült fonémasorrendi szabály, mely szerint az *i* és az *í* előtti dentális *t*, *d*, *n* és *l* helyett ezek palatális megfelelőjét, azaz *ty*, *gy*, *ny* és *ly* hangokat kell ejteni, idővel részben kiterjedt az *i*-vel és az *í*-vel azonos képzéshelyű *ü* és *ű* hangokra is, más tekintetben viszont ez a jelenség nyelvi szempontból éppen hogy viszszaeszenvedt: ugyanis szemben a föltételezett kiinduló állapottal, amikor az érintett palatális magánhangzók előtti helyzetben álló *t*, *d*, *n* és *l* automatikusan palatalizálódott (vagyis ténylegesen működő képzéshely szerinti hasonulásról volt szó), ma már a palatális mássalhangzó ejtése konkrét morféma- és szóhoz kötött, vagyis a szavak egy részében palatális mássalhangzó áll a felső nyelvvállású palatális magánhangzók előtt, más részükben viszont nem (l. Deme 1956: 242, 244–245, 247–248; Benkő 1957: 99; Kálmán 1966/1989: 45–46; Imre 1971: 248; Szabó 1981: 60; Kiss szerk. 2001: 283, 338). Ami pedig az *ë* palatalizáló hatását illeti, az talán soha nem is érvényesült a palócban.

Ha a nyelvcsere nagyon régen történt, az illető nyelvjárás kifejleszthetett olyan sajátos vonásokat is, melyeknek nincs közük az egykori kontaktushelyzethez, s ha ezek nem terjedtek el a környező nyelvjárásokban, nyelvjárásszigit jellegűvé teheték az adott települést.⁹ Ezért egy nyelvjárásszigit „belső keletkezésének” lehetőségét nem lehet *a priori* kizárni, s így abból, hogy egy falu nyelvjárása más, a kontaktushelyzettel össze nem függő vonásokban is különbözik környezetétől, nem lehet automatikusan levonni azt a következtetést, hogy nyelvjárása nem keletkezhetett nyelvcserevel.

Végül pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy egyes településeken, vagy akár egész régiókban többszörös nyelvcsere is történhetett. Abból tehát, hogy egy településen szlovák–magyar irányú nyelvcsere ment végbe, még nem következik automatikusan az, hogy az illető község eredetileg is szlovák nyelvű volt. Előfordulhatott ugyanis, hogy egy eredetileg magyar nyelvű község elszlovákosodott, majd később visszamagyarosodott, különösen, ha az első nyelvcsere után még élt az emberekben a magyar származás tudata, és persze – s ez a döntő – a társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális stb. tényezők az újbóli nyelvcserét támogatták. Ezenkívül további vizsgálat nélkül nem lehet elutasítanunk annak feltételezését sem, hogy egy magyar faluba/régióba beköltöző nagyobb számú szlovák lakosság nyelvcsereje folytán keletkezett maradványjelenségek nem enyésztek el, hanem elterjedtek az eredetileg is magyar nyelvű lakosság körében (vö. Thomason 2001).

A nyelvcserefolyamatok feltárása akkor lehet igazán sikeres, ha figyelembe vesszük más tudományágak – történettudomány, településtörténet, történeti demográfia, történeti földrajz, néprajztudomány – kutatási eredményeit is. Mindegyik megközelítés más-más aspektusát tárja föl a vizsgált folyamatoknak, s így az ezek eredményeinek összegzéséből kialakuló kép nemcsak plasztikusabb lesz, hanem remélhetőleg hitelesebb, megbízhatóbb is.

9. Az ilyen újítások terjedését gátolhatja, ha az adott településnek – talán épp a nyelvcsere miatt – erős a sajátos helyi kulturális identitása; ugyanez a tényező gátolhatja a környező nyelvjárások újításainak átvételét is.

6. FÜGGELEK

6.1. Nagyobb területen élő eseti kontaktusjelenségek

- a) *hangtani*: ● az *i*, *í* palatalizáló hatása az előtte álló *t*, *d*, *n*, *l* msh.-kra több palóc nyelvjárásban (pl. *szeretyi*, *gyijó*, *kenyi*, *rëggelyi*; *tyíz*) ● szóvégi rövid *o* több palóc nyelvjárásban (pl. *kilo*, *lëcso*, *dodo* 'nagyapa', *mulyo* 'mulya'); az *-o*, *-ko* kicsinyítő képzőben (pl. *Fëro*; *Josko*, *Fërko*, *Janko*, *Lacko*)
- b) *alaktani-szókészlet*tani: kicsinyítő képzős formák ● szokatlanul gyakori, ill. ● szokatlan *tő* utáni használata (pl. *cselédke*, *essőcske*, *inaska*, *sztácska*, *verebcse*, *kapucska* 'kiskapu', *színke* 'fészer'; *háláska*, *szépčeskë*, *ijenke*; *állí*, *jári*, *tánci*) ● a megszokottól eltérő kicsinyítő képző használata, pl. *cédulka* "cédulácska", vö. szl. *cedul'ka*; *koronka* "koronácska", vö. szl. *korunka*) a palóc és az abaúji nyj.-kban
- c) *mondattani*: ● többes számú jelzett szó használata (többnyire határozatlan) számnévi jelző után a palóc és az északkeleti nyj.-kban (pl. *sok embërëk*, *tëmërdëk katonák*, *keves malacok*; *nihán csüréim vótak*; *mék töb mindenëkre is futta vóna*) ● olykor az egynél nagyobb számra utaló határozott számnévi jelző után is (pl. *három gyisznók*) ● jelen idejű létege összetett állítmányként való használata hangsúlyos helyzetben a palóc nyj.k-ban (pl. *Noiszen van maga legény!* *Noiszen vannak maguk katonák!* *Bion nincsen maga vadász, nem is lëssz!* *Nincsenek ôk olyan gazdag mint a szomszéd.*)

6.2. Egyetlen (vagy csak néhány) helyi nyelvjárásban élő eseti kontaktusjelenségek

- a) *hangtani*: ● a *h* zöngétlenítő hatásának elmaradása Vágán és Nagyhinden (pl. [meghalt] és nem [mekhalt]; [ëgyházé], és nem [ëtyházé], [uraság házo], és nem [urasák házo])
- b) *alaktani-mondattani*: ● birtokos névmás, ill. birtokjeles névszó jelzői használata birtokos személyjelek helyett Vágán (pl. *enyim sógor*, *tijed ló*, *tijetëk ôkrök*, *övéké szoba*; *szomszédé ló*) ● ezzel összefüggően birtokos személyjel hiánya a "nekem van" szerkezetben ugyanott (pl. *sok marha vót neki*)
- c) *mondattani*: ● szokatlan szórend: a hangsúlyos mondatrész elkerülése az állítmány előtti helyzetből Vágán és Magyarbödön (pl. *Minnyá van hideg*. *Csinátak szírótt, letëtë sëprött, az má vót övé. Nem jut eszëmbë, hogyan aszt kell.* – *Aszt mink hívunk rozbetekségnek. Mi az lëhët? Hogy mit esz csinál!)* ● az előzővel összefüggően az igekötő ige előtt maradása kirekesztő szórendben ugyanott (pl. *Ki megmonta? Aszt is kísöbë mekkapta 'késöbë kapta meg'.* *Nem tudom, ki beviszi. Osztan ki megaggya aszt? Tuttam mér ledobom.* – *Mindig akor lefekszik. Már késön odamentem.*) ● a *ha* kötőszó használata 'amikor' jelentésben Vágán (pl. *Ki engëm esküttetët, ha nösütem. It vót, ha a lovakot ëtettem. Ô, ha huszár vót, millen lovaji vótak!)*

6.3. Nagyobb területen élő helyzeti kontaktusjelenségek

a) <i>hangtani</i> : ● a rövid : hosszú mássalhangzó-korreláció hiánya a gömöri és abaúji nyj.-kban (pl. <i>medő</i> , <i>dinyő</i> , <i>fügöny</i> , <i>széb</i> , <i>palag</i> 'parlag', <i>a gabona anya</i> 'anyja', <i>ënë</i> '(ő) enne', <i>ina</i> 'inna', <i>inya</i> 'inni', <i>mékel</i> 'megkel'), <i>halota</i> 'hallotta', <i>ved el</i> 'vedd el')
b) <i>alaktani és alaktani-mondattani</i> : ● az -ik rag elmaradása az ikes igék kijelentő módú, alanyi ragozású e.sz. 3. sz.-ben a vágai, a gömöri és az abaúji nyj.-kban (pl. <i>gondolkoz</i> , <i>mosakod</i> , <i>megtörtén</i> , <i>visszaütd</i> , <i>alusz</i> , <i>csúsz</i> , <i>feküd</i> , <i>foj</i> , <i>lak</i> , <i>vál</i>) ● kij. és felsz. módú, alanyi ragozású igealakok egybeesése az északkeleti peremnyj.-kban az igék kij. m., jelen i., t.sz. 1. sz.-ben (pl. <i>kaszájunk</i> 'kaszálunk' és 'kaszáljunk', <i>mennyünk</i> 'megyünk' és 'menjünk', <i>külgünk</i> 'küldünk' és 'küldjünk', <i>igyunk</i> 'igyünk' és 'iszunk')
c) <i>mondattani</i> : ● egyes számú állítmány használata többes számú alany után a palóc és az északkeleti nyj.-kban (pl. <i>A főggyei a vízsparton van. Fáj a lábaji. Eszébe jutott a sógorai. Hamar elműt az ünnepek. De szép ezek a malacok! Az én főggyeim nagyon jó föld. Mi az a kis katulák?</i>) ● egyes számú kijelölő többes számú jelzett szó előtt a palóc és a keleti nyj.-kban (pl. <i>Van nekéd odabe az a zöd ingék? Tē, mondom, haggyuk eszi a gyerekēket táncolni! Abba a hidegēgbe mēg lēhetēt fannyi. Mi van abban a dobozokban?</i>)

6.4. Egyetlen (vagy csak néhány) helyi nyelvjárásban élő helyzeti kontaktusjelenségek

a) <i>hangtani</i> : ● a palatális labiális mgh.-k (<i>ü</i> , <i>ű</i> , <i>ő</i> , <i>ő</i>) hiánya Nagyhinden (pl. <i>csipényi</i> 'csépelni', <i>tőrek</i> 'tőrek', <i>kēless</i> 'köles', <i>széllé</i> 'szőlő', <i>gyíré</i> 'gyűrű', <i>télink</i> 'tőlünk', <i>ērdēg</i> 'ördög', <i>kīsé</i> 'késő')
b) <i>alaktani-mondattani</i> : ● a kij. és felsz. módú, tárgyas ragozású igealakok egybeesése Vágán a kij. m., jelen idő, e.sz. 3. sz.-ben, ill. t.sz. 1. , (2.?) és 3. sz.-ben (pl. <i>szeresse</i> 'szereti' és 'szeresse', <i>megjelője</i> 'megjelöli' és 'megjelölje', <i>nyűjje</i> 'nyüvi' és 'nyüje', <i>örözze</i> 'örzi' és 'örizze'; <i>nyerjék</i> 'nyerik' és 'nyerjék'; <i>elvégezzék</i> 'elvégzik' és 'elvégezzék', <i>eresszék</i> 'eresztik' és 'eresszék') ● az alanyi és a tárgyas ragozású igealakok egybeesése Magyarbödön a kij. és felsz. m. t.sz. 1. sz.-ben, jelen és múlt időben (pl. <i>athasunk</i> 'adhatunk' ~ 'adhatjuk' ~ 'adhassunk' ~ 'adhassuk'; <i>felhúszunk</i> 'felhúztunk' ~ 'felhúztuk')
c) <i>mondattani</i> : ● határozott névelő ritka használata Vágán (pl. <i>Méhre hasollíd darázs. Ollan szőrös, mim majom. Monta nēki koma. Hozzátámaszkod kálháho. It templomná laktak.</i>) ● határozatlan névelő ritkább használata Vágán (pl. <i>Vigyēn ē kis rostát Szērēdbe. Akkor váktak léket Vágba.</i>)

Források: Szemkő 1904; Ágner 1905; Harasztiné 1891; Horger 1934; Imre–Kálmán 1953, 1955; Deme 1956; Benkő 1957, 1961/1976; Kálmán 1966/1989; Imre 1971; Szabó 1981; Kiss szerk. 2001.

HIVATKOZÁSOK

- Ágner Lajos 1905. Tót elemek a palócok nyelvében. *Nyelvészeti Füzetek* 19, 17–18.
- Arany A. László 1939–40/1998. A kétnyelvűség jelenségeinek pszichológiai alapjai. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 7–31.
- Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest: Tankönyvkiadó. (Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek.)
- Benkő Loránd 1961/1976. Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárástörténeti vizsgálatokban. E. Abaffy Erzsébet összeáll. *Magyar nyelvtörténet. Tanulmánygyűjtemény* I–II. Budapest: Tankönyvkiadó. 103–118.
- Bot, Kees de – Weltens, Bert 1991. Recapitulation, regression, and language loss. Herbert W. Seliger – Robert M. Vago (szerk.) *First language attrition*. Cambridge etc.: Cambridge University Press. 31–51.
- Dávid Zoltán 1994. A magyar–szlovák nyelvhatár változása századunkban. *Hitel* 5/5, 69–76.
- Deme László 1956. *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Haraszti Gyuláné 1891. Kassai és kassavidéki kifejezések. *Magyar Nyelvőr* 20, 573–574.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Kókai Lajos.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu – Kálmán Béla 1953. A szlovákiai nyelvatlászgyűjtő út néhány nyelvészeti tanulsága. *Magyar Nyelv* 49, 514–523.
- Imre Samu – Kálmán Béla 1955. Újabb szlovákiai nyelvatlászgyűjtő útjaink nyelvészeti tanulságai. *Magyar Nyelv* 51, 503–511.
- Kálmán Béla 1966/1989. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó. (5. kiadás)
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Kocsis, Károly – Kocsis-Hodosi, Eszter 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical Research Institute RCES – Minority Studies Programme.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2002. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. Gyurgyík László – Kocsis Aranka (szerk.) *Társadalom – Tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 73–95.
- Lanstyák István 2004. A kölcsönzés és a maradványhatás néhány kérdéséről. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvesztés – nyelvjárásvesztés – nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 25–31. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXII.)
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Liszka József 1996. Etnikai és kulturális folyamatok a pannon térség északi határvidékén. Kátona Judit – Víga Gyula (szerk.) *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 201–207.
- Liszka József 1998. „Tudománynak kezdetéről”. Budapest–Dunaszerdahely: Iszter Kiadó – Nap Kiadó.
- Misad Katalin 2002. Interferenciajelenségek és egyéb nyelvi sajátosságok a szlovák anyanyelvű hungarisztika szakosok igehasználatában. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 95–101.
- Misad Katalin – Hurka Katalin 1998. A magyar–szlovák érintkezés a pozsonyi Magyar Tanszék hungarisztika szakosainak körében. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 94–101.
- Pintér Tibor 2002. *Fejezetek a dunaszerdahelyi nyelvhasználatból. (A szlovákok, zsidók, romák és vietnamiak nyelvi szokásai.)* Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Sándor Anna 1998. A kétnyelvűség és a nyelvcseré vizsgálata egy szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 103–115.

- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélők közösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Sándor Klára 1998. A magyar–török kétnyelvűség és ami körülötte van. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 7–26.
- Šutaj, Štefan 1992. Changes of national identity in historical development. Jana Plichtová (szerk.) *Minorities in Politics. Cultural and Language Rights..* Bratislava: Czechoslovak Committee of the ECF. 182–187
- Szabó Géza 1981. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szemkő Aladár 1904. Egy Abaúj megyei ő-ző nyelvjárás. Hangtani és alaktani vázlat. *Nyelvészeti Füzetek* 13, 32–46.
- Thomason, Sarah – Kaufman, Terrence 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley – Los Angeles – Oxford: University of California Press.
- Thomason, Sarah G. 2001. Mechanisms of Interference. Kézirat.

[Lanstyák István 2003. Végbement vagy elmaradt nyelvcserek nyelvi emlékei a magyar–szlovák nyelvhatáron. Kozma István – Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás szerkezetében című konferencia előadásaiból*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet. 132–149. (Kisebbségek Kelet-Közép-Európában IX. Sorozatszerkesztő: Szarka László)]

A NYELVJÁRÁSOK ÉS A NYELVI KONTAKTUSOK

Alapvető tény, hogy nem létezik egyetlen olyan nyelv vagy nyelvváltozat sem, amelyre ne gyakorolt volna hatást valamely más azonnyelvi vagy más nyelvű nyelvváltozat. Mindez természetesen igaz a nyelvjárásokra vonatkozólag is: a nyelvjárás nyelvi kontaktusai úgy jöttek/jönnek létre, hogy a nyelvjárás beszélők más azonnyelvi változatot, esetleg más nyelvet beszélő népekkel, ill. népcsoportokkal kerültek kapcsolatba. Így kerültek pl. a magyar nyelvbe a nyelvtörténet kutatási területét képező jövevényszavak: az állattenyésztés körébe tartozó ótörök, szláv, a keresztény hit felvételével kapcsolatos latin, ill. a ruházódáshoz, az étel- és italkultúrához fűződő német, francia, olasz, angol eredetű jövevényszavak.

Az egyes nyelvek vagy nyelvváltozatok egymásra hatása függ:

1. a kapcsolat intenzitásától (pl. a szlovákiai magyar palócok intenzívebb kapcsolatban vannak a szláv nyelvek közül a szlovákkal, mint az anyaországi palóc nyelvjárások beszélői);
2. a kapcsolat időtartamától (a szláv nyelvekkel a magyar nyelv hosszabb ideje van kapcsolatban, mint ahogyan volt pl. az alán nyelvvel, ezzel magyarázható a szláv jövevényszavak magas hányada nyelvünkben);
3. a kapcsolatban lévő nyelvek, nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyától (alá- és fölérendeltségi helyzettől), ill. a társadalmi viszonyrendszerétől: egy alacsony presztízsű kisebbségi helyzetben lévő nyelv hamarabb és nagyobb arányban vesz át elemeket

a többségi, nagy presztízsű nyelvből, mint fordítva, ill. ugyanez tapasztalható az azonnyelvi változatok között is. Arany A. László szerint a kétnyelvűsége visszavezethető jelenség mindig a kulturális és műveltségi vonatkozásban vagy hatalmi fölérendelés által előnyben részesített nyelv dominanciáját mutatja (Arany A. 1939/40: 39–52).

A nyelvjárás nyelvi/nyelvváltozati kapcsolatát két fő típusba sorolhatjuk (vö. Kiss 2001: 231–232):

- a) nyelvjárásnak az azonnyelvi változattal (pl. a köznyelvvel, a regionális köznyelvvel vagy más nyelvjárásokkal) való kapcsolata, továbbá
- b) a nyelvjárásnak más nyelvekkel (annak köznyelvi vagy nyelvjárásai változatával) való kapcsolódása.

A nyelvjárások és a nyelvi kontaktusok kérdéskörének vizsgálatakor ezen túl külön ismertetést igényel az anyaországi, ill. a határon túl kisebbségi helyzetben élő magyar beszélőközösség. A Magyarországon beszélt nyelvjárások kapcsolattörténetében döntő fontosságú volt a köznyelv megjelenése. Ismert tény, hogy a magyar nyelv története a beszélt köznyelv megjelenéséig a nyelvjárások történetével azonos. A beszélt köznyelv használatának elterjedésével és presztízsének megerősödésével a magyar nyelvtörténet már az azonnyelvi változatok, éspedig a nyelvjárás és a köznyelv kapcsolatának, azok egymásra hatásának a történetévé módosult. A köznyelv nyelvjárásokra gya-

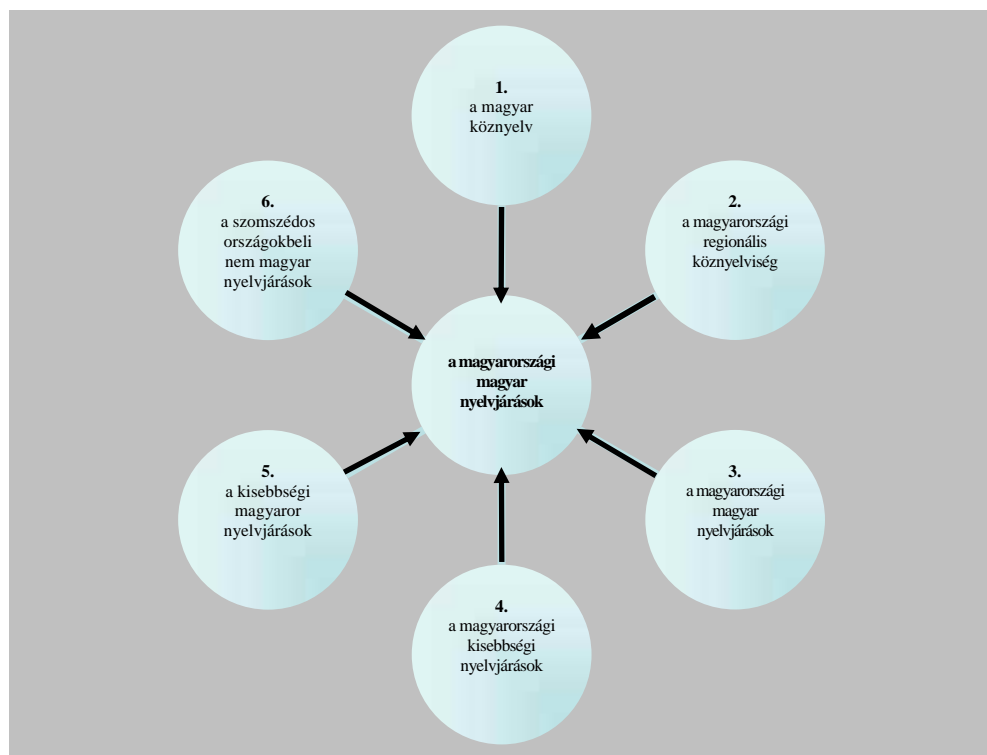
korolt hatása a 19. sz. végén kezdődött, a 20. sz. során erősödött meg, amikor használata a közművelődés és iskoláztatás, illetőleg a tömegtájékoztatás hatására az egész nyelvterületen elterjedt, presztízse pedig a többi nyelvváltozat fölé emelkedett. Mindennek következménye a domináns nyelvjárási jelenségek feladása és visszaszorulása, majd eltűnése, továbbá a nyelvjárások érzékelhető kiegyenlítődése, ill. a regionális köznyelviség megjelenése volt. A köznyelv előretörésével a nyelvjárás számos olyan nyelvhasználati színteret engedett át, amelyen korábban kizárólagos használattal bírt. A magyar nyelvjárások kapcsolatrendszerének fő tényezőit az 1. ábra szemlélteti (vö. Kiss 2001: 231).

Magyarországon tehát hat olyan nyelvváltozat van, amellyel a nyelvjárás nyelvi kontaktusba kerül, mindezek közül a nyelvjárásokra a leg-erősebb hatása a köznyelvnek van.

A magyarság életében az utóbbi száz évben az első világháborút követő államhatár-változás járt a legnagyobb nyelvi következményekkel: Trianon után a magyarság egyharmada a kétnyelvűség alacsonyabb vagy magasabb szintű állapotába került (Sándor 1998: 103). A határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvjárások kapcsolatrendszere a 2. ábrán szemléltethető (Kiss 2001: 232).

A kisebbségi helyzetben (pl. Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában) beszélt magyar nyelvjárások tehát az államnyelvvél kerülnek a legnyilvánvalóbb kontaktusba: ennek az intenzív és lassan kilencven éve tartó nyelvi kapcsolatnak következményei kihatnak a nyelvi rendszer minden síkjára. Legnyilvánvalóbb az idegen államnyelv hatására a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban fellépő/megjelenő lexikai interferenciák (kölcönszavak,

1. ábra A magyar nyelvjárások kapcsolatrendszere

2. ábra A határon túli magyar nyelvjárások kapcsolatrendszere

később jövevényszavak) jelensége/ténye. Az idegen nyelv hatása viszont kiterjedhet a kisebbségi nyelvjárások valamennyi szintjére: a kétnyelvűség jelenségének szlovákiai magyar vonatkozásait legkorábban tanulmányozó Arany A. László pl. megemlíti a kétnyelvűség hatására a nyugat- és dél-szlovákiai magyar nyelvjárások magánhangzóinak erős időtartam-korrelációját: pl. *dn>>nn; dl>>ll* (Arany A. 1998: 18–21). Thomason és Kaufman munkájára hivatkozva Lanstyák István két fogalom, a kölcsönzés és a maradványhatás jelenségére hívja fel a figyelmet (vö. Lanstyák 2004: 25–31):

- a) kölcsönzés alatt idegen jegyeknek egy beszélőközösség első nyelvébe való beépülését értjük kétnyelvűségi helyzetben, míg
- b) a maradványhatás nyelvcseré helyzetben érvényesül, amikor a nyelvet cserélő beszélőközösség a másodnyelvet tökéletlenül

sajátítja el, tehát nem az anyanyelvi beszélők által terjednek a nyelvi kölcsönhatásból eredő sajátos jegyek (Sándor 2007: 122).

Sándor Anna a kölcsönzavakat a kölcsönzés kategóriájába sorolja, a hangtani és nyelvtani kontaktusjelenségeket viszont a maradványhatás okozatainak tartja, de megjegyzi, hogy főleg a maradványhatás esetében a kétnyelvűségi helyzet jellegén túl nagy szerepe van annak is, milyen attitűdöket táplálnak az átvevő nyelv beszélői az asszimiláló közösség nyelvével kapcsolatban (vö. Sándor 2007: 121–123). A maradványhatás jelenségére a Nyitra-vidéki Menyhe és Vicsápapáti község nyelvjárásából hiányzó zárt *ě* – nyílt *e* fonémaellentétet említi. Ez a jelenség mind a mai napig megőrződött, kialakulása pedig azzal magyarázható, hogy a nyelvcserén átesett szlovákság másodnyelvébe (a magyarba) a szlovák fonémarendszeréből hiány-

Az északi peremvidéken a magyar etnikum a honfoglalástól kezdve kapcsolatban volt szláv beszélőközösségekkel és az általuk beszélt nyelv(ek) változataival is, amely nyomot hagyott a magyar nyelv változatain (így pl. a nyelvjárásokon) is. A magyar–szlovák kapcsolatok nyelvi következményeit többnyire az etimológia felől közelítették meg: Gregor Ferenc (1989) szótörténeti és etimológiai feldolgozások alapján a nyelvjárási szókészletbe tartozó *bór* 'erdei fenyő', *lednek* 'bükköny', *szemerek* 'fenyőfajta', *morvány* 'lakodalmi kalácsfajta' szavakat a mohácsi vész előtti időszakból származó szlovák eredetű kölcsönszavaknak tartja (idézi Sándor 2007: 123).

3. ábra Szláv kölcsönszavak a magyar nyelvjá- rásokban

A nyelvjárási kontaktusok kérdéskörének sajátos – és nagyon érdekes – csoportját képezik a nyelvszigetek és nyelvjárásszigetek. A nyelvszigetek esetében más, tehát idegen nyelvek változataitól körülvevett – esetünkben magyar – nyelvjárásokról beszélünk, míg a nyelvjárásszigetek esetében azonnylevi más nyelvjárások közé beékeltek (között élő) nyelvjárásokról van szó. A nyelvi kontaktológia, főleg a nyelvjáráskeverés, a nyelvjárási változásvizsgálat szempontjából nagyon érdekes a nyelvsziget és a nyelvjárássziget vizsgálata: szlovákiai magyar vonatkozásban főleg a szenci *ő-ző* nyelvjárássziget érdemel említést (vö. Lanstyák 1989, 1992, ill. Kozsík 2006).

Arany A. László 1939-40/1998. A kétnyelvűség jelenségeinek pszichológiai alapjai. *Lingvistica Slovaca* I., 1939/40; 39–52.

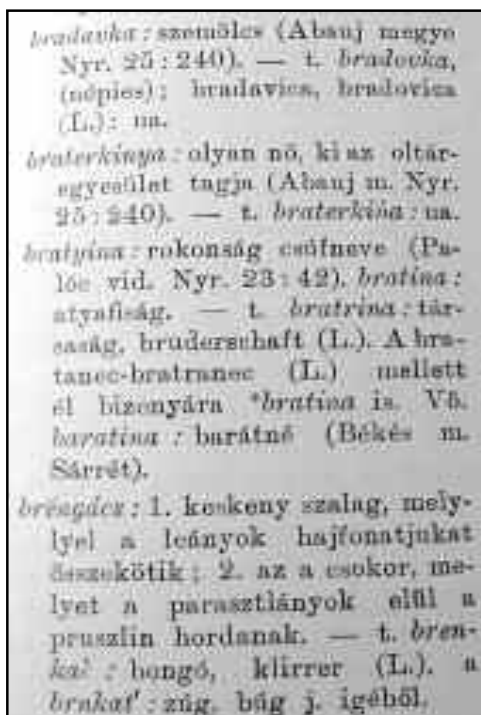
Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 7–32.

Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kožík Diana 2006. *A szenci ő-ző nyelvjárás. Egy felvidéki magyar nyelvjárássziget többszemponútú vizsgálata*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest: ELTE.

Lanstyák István 1989. A Szenc környéki nyelvjárás független labiális ő-zésének néhány kérdése. Tóth Károly (szerk.) *Új Mindenes Gyűjtemény* 8. Bratislava: Madách Könyvkiadó. 155–170.

Lanstyák István 1992. Az alakváltozatok földrajzi és gyakorisági eloszlásának összefüggéseiről (a Csallóköz és a Mátyusföld nyelvjárási anyaga alapján). Kontra Miklós (szerk.) *Társadalmi és területi változa-*

- tok a magyar nyelvben.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 109–127.
- Lanstyák István 2004. A kölcsönzés és a maradványhatás néhány kérdéséről. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés – nyelvjárásvesztés – nyelvcseré,* Budapest: Tinta Könyvkiadó. (Segédkönyvek a nyelvészeti tanulmányozásához XXXII.) 25–31.
- Presinszky Károly 2007. *A nagyhindi magyar nyelvjárás és nyelvhasználat.* Doktori (PhD) értekezés. Budapest: ELTE.
- Sándor Anna 1998. A kétnyelvűség és a nyelvcseré összefüggése egy szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 103–115.
- Sándor Anna 2007. Nyelvjárásaink régi kontaktusjelenségei mai szemmel. Bárczi Zsófia – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelv – irodalom – társadalom.* A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban címmel a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke által szervezett konferencia előadásai. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 121–128.
- Valló Albert 1904. Tót jövevényszók. Simonyi Zsigmond (szerk.) *Nyelvészeti Füzetek 19. Kölcsönös hatások a nyelvek között* I. 1–17.
- [Menyhárt József 2009. Nyelvjárások és a nyelvi kontaktusok. Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna: *A szlovákiai magyar nyelvjárások.* Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 66–70.]

A FORDÍTOTTSÁG JELEI SZLOVÁKIAI MAGYAR SZÖVEGEKBEN

1. BEVEZETÉS

Az utóbbi időben egyre több magyar vagy magyarra fordított nem irodalmi szöveggel találkozunk nálunk. Ezek rendszerint valamilyen szakterülethez kapcsolódnak, ezért a fordításelméleti hagyománnyal egyezően szakszövegnek nevezem őket, bár nyilvánvaló, hogy a „szakszerűség” szempontjából eltérő minőségűek, s az itt általam elemzettek nem elsősorban az adott szakterület művelőinek, hanem a nagyközönségnek szólnak. Egyúttal új szövegtípusok jelentek meg, ezek jelentős része a magyarországi lakosságot célozza meg (pl. idegenforgalmi ismertető, brosrák, sítópontok, panziók honlapjai), más részük a szlovákiai magyaroknak szól (szlovákiai bankok internetes honlapjai, önkormányzati szövegek: helyi önkormányzati lapok vagy ismertető, önkormányzati honlapok, választási és kampányszövegek stb.).

A legtöbb esetben a magyar szöveg fordítás vagy szlovák eredeti szöveg feldolgozása, ún.

metaszöveg. A magyar szövegek minősége eltérő, a skála az első látásra akceptálhatatlanktól a többé-kevésbé elfogadhatókig terjed.¹ Ebben az előadásban az utóbbi típusról lesz szó, pontosabban arról, miért érezzük ezek némelyikéről, hogy fordítások, és nem eredeti magyar szövegek.

2. A FORDÍTOTTSÁG ÉRTELMEZÉSE

A téma kifejtése előtt azonban szükségesnek tartok egy rövid terminológiai kitérőt: azaz röviden megindokolom, miért választottam a magyar szakirodalomban nem használt *fordítottság* szót annak a jelenségnek a megnevezésére, hogy egy magyarra fordított szöveg nem agrammatikus ugyan, mégis mélyebb elemzés nélkül megállapítható róla, hogy nagy valószínűséggel (szlovák szövegből készült) fordítás. A fordított szövegeknek az eredeti célnyelvi szövegektől való eltérését, illetve a forrásnyel-

1. Szlovákiában nem ritka az az eset, amikor politikai-propagandisztikus céllal adnak ki kisebbségi nyelvű, de elfogadhatatlan színvonalú fordításokat. Az alábbi idézetek kormánykiadványokból származnak. Az egyiket a kilencvenes évek közepén, a másikat az európai uniós csatlakozás előtt jelentették meg, színvonaluk azonban azt bizonyítja, hogy egy évtized alatt semmiféle előrelépés sem mutatható ki a „hivatalos” fordítások minőségében. Az idézett példákban egyébként nagy számban fordulnak elő a tanulmányban is elemzett grammatikai szerkezetek. „*A másik rendszer, amely lehetővé teszi a kisebbség jogvédelmét a Nemzetközi megegyezés alapján, amely biztosítja a faji megkülönböztetés összes formájának megszüntetését 1965-től; [...] Ezzel kapcsolatban sok hozzászólásra került sor az egyik Konvenció keretén belül. Ennek a folyamatnak keretén belül az országok leírják saját elképzeléseinek a kisebbségek kérdésének megoldására. [...]*”; „*Habár a személyek szabad mozgása az EU kulcsfontosságú alapelveinek egyike, szükséges biztosítani azt, hogy ne álljon be az ezzel az alapelvvel való visszaélés az illegális bevándorlók által. Ez az oka annak, hogy az EU megkötötte az ún. Schengeni Egyezményt, amelyben a tagállamok megállapodtak, hogy fokozatosan eltávolítják belső egymásközi határaikat és ennek fejébe megerősítik határaikat harmadik, nem tagállamokkal.*”

vi szövegnek a célnyelvi szövegre gyakorolt hatását a fordítástudományi szakirodalom² különféleképpen nevezi meg. A Klaudy Kinga által összeállított fordítástudományi szakszó-jegyzékben (Klaudy 1999a: 145–169) négy terminus is vonatkozik erre a jelenségre: *fordítás-nyelv*, *közvetlen interferencia*, *közvetett interferencia*, *kvázi-helyesség*. Eszerint: A fordítás-nyelv a „forrásnyelv nyomait magán viselő célnyelvi nyelvhasználat” (Klaudy 1999a: 153); a közvetlen interreferencia „a célnyelvtől idegen forrásnyelvi sajátosságok megjelenése a fordításban” (Klaudy 1999a: 160); „[K]özvetett interreferenciáról akkor beszélünk, ha olyan forrásnyelvi sajátosságok jelennek meg a célnyelvben, amelyek a célnyelvtől nem idegenek ugyan, de a forrásnyelv hatására megváltozik a gyakoriságuk, vagyis a fordítás eredményeképpen keletkezett célnyelvi szövegben gyakrabban vagy ritkábban fordulnak elő, mint az eredeti célnyelvi szövegekben” (Klaudy 1999a: 160). A kvázi-helyesség szakszót Papp Ferenc nyomán, de más jelentésben³ vezeti be Klaudy Kinga: „A forrásnyelv közvetett interreferenciájának hatására a fordítás eredményeképpen keletkezett célnyelvi szövegek enyhén eltérnek az autentikus célnyelvi (eredetileg is célnyelven fogalmazott) szövegektől. Olyan, gyakran »szabad szemmel nem látható« különbségekről van szó, amelyek nem mondat szinten jelentkeznek, hanem a szöveg egészét teszik fordí-

tásízüvé” (Klaudy 1999a: 161; az egyes terminusokról bővebben l. még Balaskó 2007).

Az idézett definíciók a fordított és az autentikus célnyelvi szövegek között megfigyelhető gyakorisági és egyéb „enyhe”, alig észrevehető különbségekről szólnak, a tanulmányban viszont olyan szerkezeteket tárgyalok, amelyek formailag és egyes funkcióikat tekintve általában egymás megfelelőinek minősíthetők, ám az adott szövegben (szövegtípusban, stílusban) a magyarban nem a szlováknak formailag megfeleltethető szerkezet a megszokott. Tehát valójában arról van szó, hogy az elemzett szövegek fordítói nem rendelkezvén az elvárható szintű nyelvi és szakmai (fordítói) ismeretekkel, nem végzik el a szükséges átváltási műveleteket, s így a fordításból az eredeti szöveg, grammatikai szerkezet nagy pontossággal rekonstruálható. A fordítottság érzését a nem megfelelő kollokációk is erősítik, azonkívül ezek a szlovák hatást mutató megoldások rendszerint sztereotip módon ismétlődnek a szövegben (pl. a fordító egyfajta szerkezetet mindig egyformán fordít), a fordításban általában nem egy, hanem több fajtájuk is előfordul, s mindezek együttese váltja ki a befogadóban azt az érzést, hogy fordított szöveget olvas⁴.

A *fordítottság* szó választását tehát az motiválta, hogy megkülönböztessem az alapján véve „jó”, bár a forrásnyelvi szöveg bizonyos szintű hatását mutató fordításokat azoktól,

2. A szlovák szakirodalomban (l. Popovič et al. 1983: 177) a magyar *fordítottság* szónak megfeleltethető *prekladovost'* szót mint fordításméleti szakszót egyfajta olvasói elvárásként értelmezik: az olvasó bizonyos feltételek fennállása esetén tudatosítja vagy nem tudatosítja, hogy fordított szöveget olvas. Mivel az említett kiadvány (lényegében fordításméleti értelmező szótár) alapján véve csak az irodalmi fordítással foglalkozik, ebben az értelmezésben a fordítottság a szöveg stílusában megjelenő sajátosságok összessége, amelyek alapján az olvasó a szöveget fordításnak minősíti.
3. Papp Ferenc a magas szintű idegennyelv-tudással rendelkezők nyelvhasználatában megfigyelhető és véleménye szerint az anyanyelv hatására kialakuló idegenszerűségeket nevezte *kvázi-helyességnek* (quasi-correctness, l. Papp 1984: 139).
4. Az itt már többször idézett tanulmányában Heltai Pál is utal arra, hogy egyelőre nem folytak komolyabb kutatások a befogadói reakciókról és értékelésről. Valószínűsíthető, hogy elsősorban is különbség van aközött, ahogyan az egy nyelvű, a forrásnyelvet nem ismerő befogadó értékeli a fordított szöveget, és aközött, ahogyan azt a két nyelvű, a forrásnyelvet beszélő befogadó megközelíti. Másrészt még a két nyelvűek között is a tudatos, a szöveg megformálására jobban figyelő olvasók (pl. újságírók, pedagógusok) az átlagembereknél érzékenyebben reagálnak, erre nálunk és jó néhány példát láthattunk. Az általunk korábban végzett két nyelvűségi vizsgálatok viszont arra utalnak, hogy a szlovákiai beszélők az egyszerűen azonosítható kontaktusjelenségekre (elsősorban a kódváltásra és a közvetlen kölcsön-szókra) figyelnek fel, a magyar elemeket tartalmazó kontaktusjelenségek felett rendszerint elsiklanak.

amelyek szakmailag nem felkészült, a forrásnyelv és a célnyelv közötti eltéréseket és az adott típusú szövegre jellemző célnyelvi normát nem ismerő személyektől származnak. Az alább idézendő példák megformálási, kompetencia- és interferenciahibákat tartalmazó szövegekből származnak (l. Heltai 2004–2005: 48–50), ezek – amint említettem – első sorban abból adódnak, hogy a fordítónak egyrészt nincs megfelelő célnyelvi szövegkompetenciája, másrészt pedig a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg elemeinek az „egymáshoz rendelését” a lehető legalacsonyabb szinten, a lexémák, esetenként a morfémák szintjén végzi el, ebből adódóan az eredeti és a fordított célnyelvi szöveg közötti különbség már szószerkezeti és mondat szinten megjelenik.

Ezzel kapcsolatban még egy distinkcióra ki kell térnünk: a Heltai Pál által is megkülönböztetett *szabály* és *norma* viszonyára. Heltai Pál (2004–2005: 415–416) is leszögezi, a nyelvi szabály és a norma nem határolható el egymástól mereven, a szabály a norma szélsőséges eseteként is felfogható: ez olyankor következik be, amikor a választási lehetőség maximális mértékben leszűkül, azaz „az adott szabály egyedüli mintaként érvényes az egész nyelvközösség számára egy adott időszakban” (Tolcsvai 1998: 38 alapján idézi Heltai 2004–2005: 416). Amint látni fogjuk, a mi példáinkban is találkozunk majd olyan esettel, amikor nehéz eldönteni, hogy szabály- vagy normaszegés történt-e, ezért erre nem is vállalkozom.

3. AZ ÚN. MONDATRÖVIDÍTŐ SZERKEZETEK KÉRDÉSE

A vizsgált szövegekben természetesen disztribúciós eltérések is megfigyelhetők, sőt egy-egy jelenség szövegbeli gyakorisága nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy egy szöveget fordításnak minősítsünk. Példaként említhetjük a főnévi igenet tartalmazó ún. mondatrövidítő

szerkezeteket, ezen belül is a főnévi alaptagúakat, amelyek az indoeurópai nyelvekben gyakoriak, de a magyarban sem kivételesek, főképp a *célja*, *feladata*, *dolga*, *ideje*, *kötelessége*, *szándéka* stb. főnevek esetében. A Nyelvművelő kézikönyv (NyKk. I 1980: 688) szerint „gyakran nem elég szemléletes az alanyi mellékmondatnak főnévi igenévvel való helyettesítése”, ezért a mellékmondatos megoldást támogatja, pl. a *célunk a nyelvi műveltséget növelni* helyett ezt: *célunk az, hogy növeljük a nyelvi műveltséget* vagy: *célunk a nyelvi műveltség növelése*. A kézikönyv szerint e szerkezetek fő sajátossága a személytelenség és az alany határozatlansága. „Ez olykor szándékos is lehet, de sokszor értelmi zavart, bizonytalanságot okoz” (NyKk I. 1980: 688). Klaudy Kinga (1999b: 199–202) ugyan olyan példákat nem említ, ahol a főnévi igenév a felsorolt főnevekhez kapcsolódna, a főnévi igeneves szerkezeteknek a mondat szintjére történő fel-emelését azonban kötelező vagy legalábbis tipikus átváltási műveletnek tartja. Sem a Nyelvművelő kézikönyv, sem pedig Klaudy Kinga nem foglalkozik a kétfajta szerkesztésmód gyakorisági eltéréseivel, a Magyar Nemzeti Szövegtár adatai szerint azonban a főnévi igeneves szerkezetek ritkábbak, mint a mellékmondatos vagy az *-ás/-és* képzős szót tartalmazó változatok. Erre csak egy példa: az indoeurópai nyelvekben (így a szlovákban is) az említett főneveket rendszerint közvetlenül követi a főnévi igenév (lásd pl. a magyar *szándékunk megoldani ezt a helyzetet* szerkezetet), ezért a Magyar Nemzeti Szövegtárban megnéztem a *célja* + főnévi igenév szerkezet⁵ gyakoriságát. Az adatok szerint ez a szerkezet a magyarországi szövegekben aránylag ritka, 0,92 db/millió szó, nagyságrendileg több az olyan szerkezet, ahol a *célja* szót valamilyen névszói jellegű szó követi, ideértve a *célja az, hogy* alárendelő mondatos megoldásokat is. A többségi nyelv hatását mutatja azonban, hogy a

5. Olyan szerkezetek adatait vettem figyelembe, amelyekben a *célja* szóalakot közvetlenül követte a főnévi igenév.

szlovákiai alkorpuszban (amely fordított és eredeti magyar szövegeket is tartalmaz) a *célja* + *főnévi igenév* szerkezet gyakorisága 4,92 db/millió szövegszó.⁶

A *célja* + *főnévi igenév* szerkezet tehát magyarországi szövegekben is előfordul, ezért ha szlovákiai szövegben találkozunk egy-egy ilyen szerkezettel, tudatosíthatjuk ugyan, hogy ez a szlovák *cieľom koho/čoho je* + *infinitívus* szerkezetnek felel meg, nem szükségszerűen minősítjük azonban a szöveget fordításnak (ha egyéb jelek nem utalnak rá). Ha azonban ilyen szerkezet egy rövid szövegrészleten belül halmozottan fordul elő, főképp olyan kontextusban, amely a magyarra nem jellemző, óhatatlanul is felmerül bennünk, hogy fordításról van szó. Például egy kéziratban (középiskolai tankönyv fordítása) minden fejezet elején pontokba szedve olvasható a fejezet célja, mégpedig ilyen formában:

A fejezet célja:

- *Elsajátítani a szolgáltatások gazdasági lényegét és főbb jegyeit;*
- *Megkülönböztetni az idegenforgalomban használt szolgáltatások jelentőségét;*
- *Rámutatni a szolgáltatások sikeres eladására a minőség, a marketing és a fogyasztó kielégését célzó népszerűsítés függvényében;*
- *Megérteni a jogi összefüggéseket és a legfontosabb törvényeket, amelyek a vidéki turisztikát és az agroturiztikát befolyásolják.*

Még ha az egyéb, szinte érthetetlen megfogalmazásoktól eltekintünk is, akkor is sejtjük, hogy eredeti magyar szövegben (tankönyv) a főnévi igeneves megoldás aligha elfogadható. Azért érezzük ezt idegenszerűnek – a főnévi igenevek „halmozásán” túl –, mert nem felel meg a magyar főnév + főnévi igenév szerkezet kapcsolódási szabályszerűségeinek. Ha ugyanis a főnévi igeneves szerkezetet mellékmondat-

tá alakítjuk, alanyi mellékmondatot kapunk, amelyben a főmondat névszói állítmányához kapcsolódó birtokos jelző valójában a mellékmondatbeli alannyal azonos, pl.: *Az Üzbég Iszlám Mozgalom célja megdönteni Iszlám Karimov államfő rendszerét [...] → Az Üzbég Iszlám Mozgalom célja, hogy megdöntse Iszlám Karimov államfő rendszerét; Nem célnünk értékelni Ferenc József történelmi szerepét [...] → Nem célnünk az, hogy értékeljük Ferenc József történelmi szerepét; De kötelességed meghallgatni a bíróság végzését → A kötelességed az, hogy meghallgasd a bíróság végzését.* (A példák a Magyar Nemzeti Szövegtárból származnak, a további példákat l. a Nyelvművelő kézikönyv vonatkozó szócikkében az f) pontban, NyKk I. 1980: 688).

Ha viszont ugyanezt az átalakítást a fenti fordított szövegen elvégezzük, egyes esetekben szemantikailag nem összeillő szöveget kapunk: *a fejezet célja, hogy elsajátítsa ...; hogy megértse* Ezekben nyilván nem a fejezetnek, hanem a fejezetben közölt tartalom révén a diáknak kell megértenie és elsajátítania valamit. Az átalakított szerkezetekben, azaz az alárendelt mondatokban tehát az alany hol a fejezet (amely metonimaként a szerzőt helyettesíti), hol pedig a diákok. Nem tudom, ilyen példákra gondolt-e a Nyelvművelő kézikönyv idézett szócikkének írója, viszont tény, hogy ha az alapigék és a *fejezet* szó szemantikai „összeférhetetlensége” értelmi zavart nem okoz is, megakasztja az olvasót, ugyanis ha nem tudatosítja is, nagy valószínűséggel azonban ösztönösen érzi a szemantikai disszonanciát. Az ilyen esetek megoldása nyilván többféle lehet, a legegyszerűbbnek az tűnik, ha az alárendelt mondatban többes szám első személyű alanyt alkalmazunk, ugyanis ez az általános alany mind a szerzőre, mind pedig a befogadóra vonatkozik, azonkívül a tankönyvszövegekben is tipikusan alkalmazott megoldás.

6. Ezekből az adatokból természetesen messzemenő következtetéseket nem szabad levonni, ugyanis a szlovákiai magyar alkorpusz nagyságrendekkel kisebb, mint a magyarországi: a magyarországi alkorpusz 164 millió szövegszót, a szlovákiai 9,5 milliót tartalmaz (l. az MNSZ bevezetőjét a http://corpus.nytud.hu/mnsz/bevezeto_hun.html honlapon).

Bár ebből a példából is kitűnt a minőség és a mennyiség szoros kapcsolata, a fordítottság az én értelmezésemben inkább minőségi, mint mennyiségi kérdés. Ennek ellenére úgy vélem, ebben az esetben is szükség volna szlovák–magyar párhuzamos (fordítás és eredeti szöveg) korpuszokra (ilyenek egyelőre nincsenek), sőt még inkább arra, hogy eredeti magyar szövegekben elemezzük az „interferenciagyánús” szerkezetek előfordulási feltételeit. Hiszen mind a fordítóképzésben, mind pedig fordítások lektorálásakor szükség volna arra, hogy objektív kritériumok alapján értékeljük a szövegeket, s megfelelő érvekkel tudjuk alátámasztani bírálatunkat vagy javaslatunkat (minderről bővebben és az értékelési kísérletekről Heltai 2004–2005). Az olyan „értékelés”, mint amelyet fentebb a Nyelvművelő kézikönyvből idéztem, erre a célra alkalmatlan. Klaudy Kinga a nyelvhelyességi kézikönyvek használhatatlanságát alapvetően három tényre vezeti vissza: „Az első a nyelvtani szabályok műfaji differenciálatlansága, a második a statisztikai megközelítés hiánya, a harmadik a szöveg szempontú megközelítés hiánya” (Klaudy 1994/2007: 46). A továbbiakban arra is példákat kívánok hozni, hogy e szempontok érvényesítése révén aránylag jó fogódzókat kapunk a fordítás minőségének értékeléséhez.

4. FORDÍTOTTSÁG A JELZŐS SZERKEZETEK BEN

Amint korábban már említettem, az általam értelmezett fordítottság a norma (azaz a szokásos nyelvhasználat) nem kellő ismeretének a következménye: a fordító feltételezi, hogy a formailag egymásnak megfeleltetett vagy megfeleltethető szerkezetek minden szövegben megfeleltethetők egymással. A továbbiakban a szlovák hátravetett jelzőket tartalmazó, valamint a passzív (személytelen) szerkezetekkel foglalkozom, ugyanis tapasztalatom szerint ezek fordítása jelenti a legnagyobb gondot a fordítóknak, illetve ezek azok, amelyeknek atipikus fordítása az egynyelvű magyar befoga-

dóban nagy valószínűséggel a fordítottság képzetét váltja ki.

Még a gyakorlottság fordítók is nehezen birkóznak meg a nem kongruens, főnévi hátravetett jelzőkkel, ugyanis valószínűleg a szlovák nyelvre is érvényes az, amit Těšitelová a cseh nyelvre vonatkozóan megállapított (Těšitelová 1987: 135): a jelzők mintegy 50–50%-ban helyezkednek el a jelzett szó előtt (kongruens jelzők) és mögött (inkongruens, posztpozitív jelzők). Ez utóbbiaknak két nagy csoportja van, a genitívusban álló főnévi jelzők teszik ki a hátravetett jelzőknek mintegy kétharmadát, a maradék egyharmad esetben a hátravetett főnév más esetben áll. Ezek a jelzők igen gyakran kombinálódnak és bonyolult szerkezeteket hoznak létre, amelyet a fordítók rendszerint nem tudnak kezelni. A szlovákból magyarra fordításra is érvényes Klaudy Kingának (Klaudy 1997/2007: 98) az a megállapítása, hogy amíg a genitívusi jelzők esetében fordításkor a balra helyezés automatikus művelet, a jelzői értékű határozóké nem az, ugyanis egyes esetekben a magyarban is elfogadottak. Amint látni fogjuk, igen gyakori fordítói megoldás az, hogy fordítóink a genitívusi jelzőt magyar birtokos jelzős szerkezettel fordítják, az egyéb hátravetett jelzőket pedig vagy a jelzett szó mögött hagyják, vagy kiemelik ugyan a szerkezet elé, de a jelzett szóhoz még olyankor is a *való* (ritkábban a *levő*) igenévvel kapcsolják, amikor a magyarban valamilyen más megoldás, pl. *-i* képzős melléknév vagy „tartalmasabb” igenév a használatos.

A szlovák genitívusi jelző és a magyar birtokos jelzős szerkezet megfeleltetését az támogatja, hogy jelentésük (funkciójuk) nagyrészt egybeesik, azaz az együvé tartozás különböző formáit – tulajdonosi, rész-egész, ok-okozati, alkotó-alkotás stb. viszony – fejezik ki (a szlovákra bővebben l. Miko 1962: 142–167). A magyar és a szlovák közötti lényeges különbség azonban, hogy a magyarban a szerkezetből összetett szót alkotható (l. a *ház teteje* → *ház-tető*), a szlovákban viszont nem. A szlovákban is létezik azonban olyan eset, amikor a geniti-

vusi szerkezet jelzői tagja melléknévvé alakítható, s így a magyarhoz hasonló, azaz kongruens jelzős szerkezet jön létre: *deficit vlahy* → *vlahový deficit* (csapadékhiány), sőt léteznek háromváltozatú szerkezetek is, amelyekben jelzői szerepben genitívusi és egyéb esetben álló főnév, valamint képzett melléknév váltakozik, pl. *kľučka na okne /na okno/z okna : kľučka okna : okenná kľučka* (ablakkilincs; bővebben l. Nábělková 1993: 46, a szerbhorvára vonatkozóan Mikes–Dezső–Matijevics 1973: 24). A szlovák szakirodalom szerint a minőségjelzős szerkezetek a hátravetett jelzős szerkezetekkel szemben terjedőben vannak, pl. a *deficit vlahy* helyett a *vlahový deficit* (Horecký–Buzássyová–Bosák 1989: 179). Ennek az az oka, hogy a hátravetett jelzős szerkezetben a főnévi esetrag konkrét viszonyt jelöl, a melléknévi jelzős szerkezetben a tagok kapcsolata elvontabb, s ezért az ilyen szerkezet osztály- és fajtajelölő szerepre alkalmas. A magyar birtokos jelzős : minősítő jelzős szerkezet : összetett szó esetében is ugyanez a helyzet: a birtokos jelzős (s általában az analitikus) szerkezet inkább konkrét, a kondenzáltabb szerkezetek viszont általánosabb jelentésűek. A szlovákban azonban a „kondenzálás” nem minden esetben oldható meg – amint említettük, összetett szó ilyen módon nem alkotható –, ezért a szlovák genitívusi szerkezeteket a magyarra számos esetben – *i* képzős melléknevet tartalmazó minősítő jelzős szerkezettel vagy összetett szóval fordítjuk.

Különösen így van ez akkor, ha a birtokos szerkezet állandósult szókapcsolat, netán terminus. Például a *nový PAVILÓN šeliem² v zoológickej záhrade v Bratislave* szerkezetet a fordító a *ragadozók új PAVILONJA a Bratislavai Állatkertben* szerkezettel fordította. Ha megnézzük, hogyan nevezik a magyar állatkertekben,

vadasparkokban az egyes állatfajok elhelyezésére szolgáló pavilonokat, megállapíthatjuk, hogy ezek a ház utótagot tartalmazó összetett szavak: *elefántház, krokodilház, leopárdház, madárház, majomház, oroszlánház, zsiráfház*. Bár tudtommal jelenleg magyarországi állatkertben nincs *ragadozóház* elnevezésű épület, a szó használatára vannak adatok, ezért nyilvánvaló, hogy a *pavilon šeliem* kifejezést az itt felsoroltakhoz hasonlóan *ragadozóház*-nak kell fordítani, annál is inkább, hiszen valójában az építmény fajtájáról, típusáról van szó.

Hasonlóan terminologikus jellegű kapcsolatról van szó az alábbi esetekben is: *Sprostredkovateľmi môžu byť rôzne ZARIADENIA cestovného ruchu – a közvetítő szerepét az idegenforgalom különböző LÉTESÍTMÉNYEI [...] is betölthetik* (a magyarban tipikus: *idegenforgalmi létesítmény*)⁸; *ORGÁNY štátnej správy – az államigazgatás SZERVEI* (államigazgatási szervek), *CIELOVÉ MIESTO cestovného ruchu – az idegenforgalom célállomása (turisztikai célállomás)*. Ezzel kapcsolatban érdekes megvizsgálni a *najzachovalejšia PAMiatka rímskej architektúry – a római architektúra egyik legjobb állapotban fennmaradt EMLÉKE* fordítást. Nyilvánvaló, hogy a magyar szövegben az *architektúra* szót az *építészet*-re kell cserélni (a római építészet egyik legjobb állapotban fennmaradt emléke), ám még így is kérdéses, a fent elmondottak fényében nem lenne-e alkalmasabb a *legjobb állapotban fennmaradt római építészeti emlék* megoldás. Ha elemezzük az *építészet emléke* és az *építészeti emlék* szókapcsolatok magyarországi előfordulásait (az elektronikusan hozzáférhető szövegekben), akkor az alábbi disztribúciójuk figyelhető meg. Az *építészeti emlék* szerkezeténél fogva is terminologikusabb, a Google keresőjével végzett keresés szerint (a

7. A jobb áttekinthetőség végett az éppen tárgyalt szerkezetekben a fölérendelt tagot KISKAPITÁLIS betűtípussal, az alárendelt tagot pedig aláhúzással emelem ki. Két- vagy többszavas kifejezések esetén az egész kifejezést aláhúdom. A genitívusi jelző esetében a fölérendelt főnév kiskapitálissal van szedve, a hátravetett genitívusi jelzőt aláhúzás jelöli; a magyar fordításban értelemszerűen a birtokos jelző van aláhúzva.

8. A *közvetítő szerepét* szókapcsolat helyett is jobb lenne a *közvetítői szerep* szerkezet, ugyanis a mondatban arról van szó, hogy milyen vállalkozások, szervezetek közvetíthetnek turisztikai szolgáltatásokat. Az eredeti szlovák szövegben azonban nem szerepel genitívusi szerkezet, ezért hagytam ki a fő szövegből.

megjelenített találatok számát tekintve) mintegy tízszer gyakoribb, mint az *építészet emléke* kifejezés. Ez utóbbi tipikusan olyan szerkezetben fordul elő, amelyben az építészet valamelyik válfajáról vagy korszakáról van szó: a *templomépítészet, a világi építészet, a kastélyépítészet, a népi építészet, a világi építészet, a szakrális építészet stb. emléke*⁹. A birtokos jelzős szerkezet mellett természetesen a minőségjelzős szerkezet is használatos, pl. *népi építészeti emlék*. Az *építészeti emlék* – azon túl, hogy gyakoribb – szinte kizárólagos népnevekkel kapcsolatban, pl. *magyar, francia, finn, görög építészeti emlék*. Népnevekkel kapcsolódva csak olyankor szokott a másik szerkezet előfordulni, ha valamilyen szűkítő, specializáló jelző kapcsolódik hozzá, pl. a *magyarországi török építészet emléke*.

A szlovákban is lehetséges a kétféle megoldás: az *architektonická pamiatka* (építészeti emlék) a *historická, kultúrna, technická pamiatka* sorba illeszkedik, a *pamiatka + jelző + architektúra* (valamilyen építészet emléke) szerkezet, pl. *pamiatky ľudovej architektúry, pamiatka románskej sakrálnej architektúry, pamiatka meštianskej architektúry* viszont a magyarhoz hasonlóan típust fejez ki. Azt is érdekes megfigyelni, hogy a szlovákban a kongruens jelzőt tartalmazó *architektonická pamiatka* kifejezéshez gyakorlatilag nem járul típusjelölő jelző, csak minősítő: *zachovaná, významná, ojedinelá, obnovená, jedinečná, najpozoruhodnejšia, nádherná stb. architektonická pamiatka*. Az adatok szerint típusjelölő jelzővel (ideértve a népneveket is) a másik szerkezet bővíthető: *pamiatky antickej a rímskej architektúry, pamiatka fínskej národnej architektúry, pamiatky arabskej architektúry*.

Az összevetésből tehát kitűnik, hogy az elemzett esetben a szlovákban a genitívusi szerkezet a prototipikus, a magyarban viszont a

minőségjelzős. Mivel idézett példánkban az eredeti szlovák szövegben a változó prototipikus változata szerepelt, a magyarban is a prototipikusnak kellene választanunk.

A szlovák genitívusi szerkezet általános, fajtajelölő jellege különösen akkor domborodik ki, ha a jelzői szerepű főnév többes számú, pl. *RIADITELIA gymnázií, RAST cien*. Ez azonban a fordítók számára nem nyilvánvaló, ezt igazolják az alábbi példák is: *aj napriek predpokladanému RASTU cien* – az *árak feltételezett EMELKEDESE ellenére is*; *Aliancia Fair Play o FINANCOVANÍ strán* – *A Fair Play Szövetség a pártok FINANSZÍROZÁSÁRÓL*. A magyarban ilyen esetben akkor választjuk a birtokos jelzős szerkezetet, ha a birtokos jelzőt további szűkítő értelmű jelző bővíti, pl. a *benzinár emelkedése, a parlamenti pártok finanszírozása*. Egyéb esetekben az összetett szó, jelen esetben az *áremelkedés, pártfinanszírozás* a megszokott, hiszen minden (vagy a legtöbb) ár emelkedéséről, általában a pártok finanszírozásáról van szó.

Amint fentebb már volt róla szó, az olyan szlovák hátravetett jelzők esetében, ahol a jelzői szerepű főnév nem genitívusban, hanem egyéb esetben áll, igen gyakori fordítói megoldás a tagok sorrendjének megtartása, erre látunk példát a *nový pavilón šeliem v zoologickej záhrade v Bratislave* szerkezet magyar fordításában: *a ragadozók új pavilonja a Bratislavai Állatkertben*. A fordító ebben az esetben csak a *ZOOLOGICKÁ ZÁHRADA v Bratislave* szerkezet hátravetett jelzőjét mellékevesítette, nem oldotta meg viszont a *zoologická záhrada v Bratislave* szerkezetnek mint hátravetett jelzőnek a *PAVILÓN* szóhoz kapcsolódását. A magyar normának nyilván a *pozsonyi állatkert* (Pozsonyi Állatkert) új ragadozóháza szerkezet felel meg leginkább.

A hátravetett jelzős szerkezetek értékelésekor elsősorban abból kell kiindulnunk, hogy

9. A jelzős szerkezetet rendszerint további jelző bővíti, pl. *a korai keresztény templomépítészet emléke, a hagyományos népi építészet emléke, az Erdélyi barokk építészet emléke*. A birtokos jelző (építészet) és a fölérendelt főnév (emlék) közé gyakran különféle minősítő jelzők ékelődnek, pl. *a világi építészet jeles emléke, a kastélyépítészet legszebb emléke*, ezeket a jelzőket a példákban kihagytam.

bár bizonyos esetekben a magyarban is megmaradhat vagy meg szokott maradni a posztpozitív jelző, gyakorisága jóval kisebb, mint az indoeurópai nyelvekben. Fordítási szempontból továbbá e csoporton belül célszerű megkülönböztetni a kötött és a szabad szószervezeteket, illetve a mondaton belüli és kívüli előfordulást. A Nyelvművelő Kézikönyv (NyKk I. 1980 : 1084–1085) a hátravetett jelzőt tartalmazó szószervezetek mondaton kívüli előfordulását természetesnek tartja „létárszerű felsorolásokban, jegyzékben, nyilvántartási vagy költségvetési tételekben” (ARANYÓRA lánccal), továbbá szaknyelvi használatban (KÖLTEMÉNYEK prózában, PARAJ tükörtojással). Vagyis ilyen esetekben a szlovák szerkezet magyarra hátravetett jelzővel fordítható. A szlovákban azonban jóval több az ilyen szórendű kötött szerkezet, mint a magyarban, pl. RAKETY na pevné palivo, ZMLUVA o pôžičke, POPLATOK za užívanie verejného priestranstva. Különösen tipikus ez a jogi szaknyelvben adók, illetékek, járulékok, büncselekmények, szerződések stb. megnevezésére: DAŇ z pridanej hodnoty, POISTENIE v nezamestnanosti, ZMLUVA o pôžičke, ÚČASŤ na samovražde stb. Az ezeknek megfelelő magyar szakkifejezések viszont csak prepozitív jelzős szerkezetek vagy összetett szók lehetnek, pl. hozzáadottérték-adó (vagy Magyarországon: általános forgalmi adó), örökösödési adó, jövedelemadó stb. Ennélfogva elfogadhatatlanok a szlovákiai magyar fordításokból adatolt ILLETÉK a közterületek használatáért (helyesen: közterület-használati illeték) típusú megoldások.

A magyar szakirodalom továbbá elfogadja a hátravetett jelzőt címekben, jellemzően azonban csak szépirodalmi művek címét idézik, pl. Magyarország 1514-ben, Harc a Nagyúrral (I. NyKk. I. 1980 : 1084), holott bizonyos szakszövegek esetében, így törvények és rendeletek címében az ilyen szerkezetű cím kizárólagos: 1997. évi CXXXIX. TÖRVÉNY a menedékjogról; 71/1989. (VII.4.) MT RENDELET a magyarországi hivatalos földrajzi nevekről. Kérelmek, nyilatkozatok stb. címében a hátravetett jelző pedig tipikusnak mondható: KÉRELEM rendsze-

res gyermekvédelmi támogatás megállapításához; JÖVEDELEMNYILATKOZAT az időskorúak járadékának megállapításához. Ebből következően a hátravetett jelzős szerkezetet tartalmazó szlovák cím magyarra fordításakor a szórend nem változik; ha viszont folyó szövegben utalunk címre, a jelzői szerkezetet – rendszerint a „szóló” melléknévi igenév betoldásával – balra helyezzük át: a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 1972. évi LXVII. TÖRVÉNY (vö. Bart–Klaudy 2003 : 81).

A tárgyalt szerkezet mondaton belüli előfordulását az NyKk. akkor helyteleníti, ha megértési, értelmezési problémát okoz: amikor tehát az olvasó nem tudja, hogy a határozóragos főnév az állítmány vagy egy más szerepű főnévi mondatrész bővítménye-e. Ennélfogva az NyKk. elfogadja a szerkezetet, ha „névszói állítmányú mondatban fordul elő, s nem zavarja a megértést („Ez a legjobb szakkönyv a villanyfűtőtestekről”), illetve ha az igétől távol áll: „rendkívül gazdaságosnak bizonyult a takarmány tárolása cementsilóban” (NyKk. I. 1980: 1085). A magyar szakirodalomban nem találunk utalást az ilyen szerkezetek gyakoriságára, saját számításaim azonban azt mutatják, hogy írott szövegben rendkívül ritka: például több, véletlenszerűen kiválasztott kétezer szavas magyarországi szövegben legfeljebb egy fordult elő, az ugyanolyan terjedelmű szlovák szövegek viszont átlagban 15 ilyen szerkezetet tartalmaztak. Egyúttal a magyarországi (írott) szövegekben a hátravetett jelző bizonyos tipikus kontextusokra korlátozódik: például szakszövegekben névszói állítmányú mondatokból adatolható, s lényegében a nominalizáció egyik eszköze, pl.: A főváros ezen meghatározó s „túlsúlyos” SZEREPE a városhierarchiában eleve korlátozza az 5 város mind regionális központ fejlődését. Másodsorban Magyarországon hátravetett jelző rendszerint verbális elemet tartalmazó névszók, leginkább -ás/-és képzős főnevek mellett, bizonyos állandósultnak tekinthető szókapcsolatokban fordul elő.

Valószínűleg a szerkezet ritka előfordulásával magyarázható, hogy a magyar fordítási

szakirodalom (l. pl. Klaudy 1999b : 237–238) az indoeurópai hátravetett jelzős szerkezet balra helyezését, túl hosszú szerkezet esetén az önálló mondategységgel való fordítást ajánlja. Szlovákiai magyar fordításokban¹⁰ a szlovák szövegekhez viszonyítva ritkább, a magyarországiakhoz viszonyítva azonban jóval gyakoribb előfordulása ez a szerkezet, még olyan esetekben is, amikor a főlérendelt szó nem tartalmaz verbális szemantikai elemet: *S prihladiť na „tradičné” menštinové PROBLÉMY a KONFLIKTY v rôznych častiach sveta – Tekintetbe véve a hagyományos kisebbségi GONDOKAT és KONFLIKTUSOKAT a világ különböző részeit: Spomínanú informáciu mi poskytol ČLOVEK z terajšieho vedenia mesta. – Az említett információt egy FÉRFI a mostani városvezetésből nyújtotta; Vyhľadzoť pokožky. JEDEN z najkomplexnejších PRÍPRAVKOV na regeneráciu pokožky. – Bőrkisimító. A legösszetettebb TERMÉKEK EGYIKE a bőr regenerációjára; Efektívnemu PODNIKANIU v cestovnom ruchu napomáhajú legislatívno-právne predpisy. – Az eredményes VÁLLALKOZÁSHOZ az idegenforgalomban a törvényhozási-jogi előírások is hozzájárulnak; Stb.*

Az igénytelen – minimális erőfeszítést kívánó – fordítói megoldások közé sorolható a hátravetett jelző áthelyezése és a *való* vagy a *levő* igenevek betoldásával megoldott jelzősítése, erre különösen sok példa van a rendszerváltás előtti időszakból¹¹, de mai szövegekben is aránylag gyakori: *Pri ROKOVANIACH s EÚ boli stanovené podmienky, ktoré musí Slovensko splniť. – Az EU-val való TÁRGYALÁSOK során meg voltak szabva azok a feltételek, amelyeket Szlovákiának teljesítenie kell; VSTUPOM do Európskej únie získame právo na štyri základné slobody [...]. – Az Európai Unióba való*

CSATLAKOZÁS következtében arra a négy alapszabadságra kaptunk jogosítványt [...]; Oprávnenie sa tešíme z toho, akým veľkým prínosom bude pre nás ČLENSTVO v Európskej únii – Jogosan örülünk annak, milyen nagy hozamot jelent számunkra az Európai Unióban levő TAGSÁG; Ako keby neexistoval ZÁKON o voľbách do orgánov samosprávy, [...] – Mintha nem létezne az önkormányzatokba való VÁLASZTÁSI TÖRVÉNY [...]. Látjuk, hogy ezekben az esetekben a fordító még akkor is a *való* melléknév betoldását választotta, amikor a magyarban kézenfekvő volna a főnévi jelző „melléknévesítése”: *európai uniós csatlakozás, európai uniós tagság, önkormányzati választások.* (A szlovák jelzős szerkezetek magyarra fordításáról l. bővebben Szabó Mihály 2005.)

5. A DEAGENTIZÁCIÓ

A másik szerkezetfajta, amellyel a fordítottság vizsgálatakor kiemelten kell foglalkoznunk, a deagentizáció, azaz a passzív szerkesztésmód. Szlovák–magyar viszonylatban a gondot az okozza, hogy a magyarban a szenvedő szerkesztésmód „kiirtása” miatt a cselekvő mondat passzívvá történő átalakítására, a személytelen-ség kifejezésére különféle szintaktikai megoldásokat alkalmazunk, a fordítók pedig nagyon bizonytalanok a tekintetben, mikor melyik szerkezetet kellene választaniuk, a személytelen-ség kifejezésére a magyarban igen gyakran alkalmazott funkciógés szerkezeteket (*kerül, történik*) szinte alig ismerik, vagy talán nem merik használni őket.

A deagentizáció azt jelenti, hogy a konkrét cselekvő alanyt (agens) eltávolítjuk az alanyi pozícióból, s a helye vagy „üresen” marad, vagy az eredeti cselekvő mondat tárgya tölti be.

10. Úgy tűnik, a jelzői értékű hátravetett határozó a nem egyértelműen fordításnak minősíthető szlovákiai magyar szövegekben (pl. újságcikkekben, hírekben) is valamivel gyakoribb, mint a magyarországi eredetű szövegekben. Ennek oka az a tény, hogy az említett szlovákiai szövegek valójában szlovák protoszövegek valamilyen szintű feldolgozásai.

11. Néhány példa: *Mélyítsük el a jelenlegi nemzetközi helyzet és a belpolitikai fejlődés osztályszempontból való megítélését; A Šal'ai Gimnázium elvégzése után megtetszett neki a varrógéppel való munka; A lényeg a készpénzben való inkasszálsban van [...].* Az idézett példák esetében hiányzik a szlovák eredeti, de a mondatok felépítéséből nyilvánvaló, hogy szlovákból készült fordítások.

Az ilyen mondatokat rendszerint általános alanyúnak minősítjük, szintaktikai kifejezési formái a szláv nyelvekben, így a szlovákban és a magyarban részben egybeesnek, ilyen például a közmondásokban gyakori egyes szám 2. személyű igealak, pl. *Pomaly ďalej zájdeš – Lassan járj, tovább érsz!*, valamint a többes szám 1. és 3. személyű igealak: *Na začiatku vety píseme veľké písmeno – A mondatot nagy kezdőbetűvel kezdjük; V rozhlase hlásili, že bude sneh – A rádióban azt mondták, hogy havazni fog.* (A személytelenség magyar kifejezési formáiról l. pl. Hegedűs 2004: 216–217; NyKk II 1985: 794–795). Szlovák–magyar viszonylatban a problémát két szerkezet okozza: az ún. *sa* morfémával létrehozott *zvratný pasív* (visszaható passzívum), valamint a *byť* segédigével és participiummal alkotott ún. *opisný pasív* (leíró passzívum). A tárgyas igék esetében mind a kétféle passzív szerkezet lehetséges: *Výstavba cesty sa financuje¹² zo štátneho rozpočtu : Výstavba cesty je financovaná zo štátneho rozpočtu* (szó szerint: *Az útépítés az állami költségvetésből finanszírozzák : Az útépítés az állami költségvetésből van finanszírozva*). A kétféle szerkezet közötti alapvető különbség az, hogy a *sa* visszaható névmást tartalmazó szerkezet szokásos és ismétlődő cselekvések megnevezésére használatos, az ún. leíró passzívum pedig inkább az egyszeri cselekvést jelöli (bővebben l. pl. Oravec–Bajziková 1982: 66).

Lássunk néhány példát az első típusú – *sa* visszaható morfémát tartalmazó – passzív szerkezetre: *Brána sa zatvára o desiatej* (szó szerint: *A kapu 10 órakor záratik/záródik*), ennek egy lehetséges aktív változata ez: *Domovník zatvára bránu o desiatej* (A házmester 10 órakor csukja/zárja a kaput); *Zmluva sa uzatvára na dobu neurčitú* (szó szerint: *A szerződés határozatlan*

időre kötöttik/kötődik), az „eredeti” aktív mondat: *Strany uzatvárajú zmluvu na dobu neurčitú* (A felek a szerződést határozatlan időre kötik). További példák: *Zrušuje sa vyhláška Ministerstva hospodárstva SR [...]* (szó szerint: *Hatálytalanítottik/hatálytalanítódik az SZK Gazdasági Minisztériumának rendelete*); *V rámci opatrenia sa bude podporovať verejný sektor* (szó szerint: *Az intézkedés keretében a közsféra támogatatik/támogatódik*). A zárójelben közölt szó szerinti magyar fordításokban szenvedő és visszaható igealakot használtam, mivel szerkezetileg leginkább ezek felelnek meg a szlovák *sa* morfémás visszaható igealakoknak, a valóságban azonban gyakran egészen másképp fejezzük ki ezt a szenvedő jelentést, pl. *Kapuzárás 10 órakor; A szerződés határozatlan időre szól/jön létre/létesül/* esetleg aktív mondatokkal és expliciten kifejezett alannyal: *a felek a szerződést határozatlan időre kötik; Hatályát veszti az XY számú gazdasági minisztériumi rendelet*. Ezek a példák is jól mutatják, hogy egyes esetekben a magyarban a szlovák szerkezettől merőben eltérő, formulaszerű megoldást alkalmazunk.

Hiányos szaknyelvi kompetenciájuk miatt a fordítók azonban egyéb megoldásokkal próbálkoznak, pl.: *Zmluvný vzťah sa uzatvára zvyčajne na dobu určitú – A szerződéses viszonyt rendszerint meghatározott időre kötik¹³; Zrušuje sa vyhláška Ministerstva hospodárstva SR [...] – Ezennel megszűnik a Szlovák Köztársaság Gazdasági Minisztériumának [...] törvénytári rendelete*.

A nem formulaszerű szerkezetek magyarra fordítása is gondot okoz azonban a fordítóknak, a legkevésbé tipikus megoldás a szenvedő igealak választása, pl.: *A közvetítőnek akkor van joga a provízióhoz, ha a közvetítés tárgyát képező szerződés megkötetik¹⁴*; ezt követi az

12. A személytelen szerkezetek kiemelésére az aláhúzást használom.

13. A mondat egy konkrét szerződésből származik, így egyértelmű, hogy a szerződést a szerződésben megjelölt felek kötik, a megnevezett alany nélkül használt többes szám 3. személyű állítmány viszont általános alanyra vonatkozik.

14. Ez a mondat azért érdekes, mert az eredeti szövegben nem a *sa* morfémás ún. *zvratný pasív*, hanem a participiumos ún. *opisný pasív* fordul elő: *Sprostredkovateľovi vzniká nárok na províziu za predpokladu, že je uzatvorená zmluva, ktorá je predmetom sprostredkovania*. A magyar fordításban szereplő szenvedő igealakot talán a *szerződés megkötetik* kifejezés formulaszerű jellege magyarázhatja.

aktív mondatállók (sok esetben többes szám 3. személyű igealakokkal), pl. *V rámci operovania sa bude podporovať verejný sektor - neziskový na infraštruktúrne projekty – Az intézkedés a nem nyereséges nyilvános szektor infrastrukturális terveit fogja támogatni.* Az eddig feldolgozott fordítások alapján a leggyakoribb az *-odik/-ődik* képzős visszaható képzős igealak választása, pl.: *Ubytovacie zariadenia sa zaradiujú do kategórií a tried podľa toho, či spĺňajú alebo nesplňajú kritériá kategorizácie ustanovené v prílohe – Az elszállásolási létesítmények az alapján sorolódnak kategóriákba és osztályokba, hogy megfelelnek, vagy nem felelnek meg a függelékben meghatározott kategorizálási feltételeknek; Po stlačení tohto tlačidla sa vám zobrazí upozornenie na podpísanie správy certifikátom – E gombra való kattintás után figyelmeztetés ábrázolódik az üzenet tanúsítvánnyal történő aláírásáról. Kontroluje sa prítomnosť meny v kurzovnom listku. – A pénznem az árfolyamjegyzék szerint ellenőrződik.* Az utóbbi példák egy olyan szövegből származnak, amelyek az internetes banki szolgáltatások használatát, a számítógépes program működését írja le, ezért kézenfekvő lett volna, hogy a fordító cselekvő mondatállók alakítja ezeket a mondatokat, a második mondat esetében például így: *A program ellenőrzi, hogy az adott pénznem szerepel-e az árfolyamjegyzékben.*

Az itt idézett szövegben egyébként megfigyelhető, hogy a fordító a szlovák *sa* morfémával képzett passzív igealakot rendszeresen visszaható igealakokkal fordította, ezek számos esetben lehetséges, de a valóságban nem vagy egészen ritkán használatos formák. A Nyelv- művelő kézikönyv szerint (NyKk II 1985: 795)

„[A]z *-odik/-ődik* szenvedő-visszaható képző nem a legelőbb”, ezt a magyarországi eredetű elektronikus szövegek¹⁵ alapján végzett vizsgálat is igazolja. A vizsgált fordításban többek között ezek a visszaható képzős igék fordultak elő: *lefolyamodik, elküldődik, általánosítódik, aláíródik, ábrázolódik, ellenőrződik.* A *lefolyamodik* alakra csak ebből a fordításból van példa, a szlovák eredeti alapján úgy tűnik, hogy a fordító az *uskutočniť sa* igét kívánta így viszszaadni, ennek azonban magyar megfelelői a *megvalósul*, illetve az idegen eredetű *realizálódik*. A *lefolyamodik* azért is nehezen képzelhető el valós magyar szóként, mert alapalakjának, a *folyamodik* igének jelentése miatt¹⁶ nem alakult ki igeikötös alakja.

Az *általánosítódik* igen ritka (összesen valamivel több, mint 10 példát találtam rá), ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen ebben az esetben a visszaható képző cselekvő ige képzője után szerepel, holott az állapotváltoztatást jelentő igék esetében ezek az alakok ellentét-párt alkotnak, l. pl. *bepiszkít : bepiszkolódik* (l. Keszler szerk. 2000: 86).¹⁷ Az *ellenőrződik* szóra ugyan van magyarországi adat is, de csak néhány és időzójelben, ami arra utal, hogy a szó leírója alkalminak érezte ezt a szóalakot. Az *aláíródik* szintén ritka (alig néhány tucat példa), de az adatok, üzenet stb. titkosításával kapcsolatban előfordul. Az *elküldődik* szó mintegy háromszáz adattal van képviselve, SMS, MMS vagy e-mail üzenet elküldésére vonatkozik. A példákban szereplő szavak közül az előzőeknél több (mintegy ötszáz) előfordulása csak az *ábrázolódik* igének van, mégpedig elsősorban olyan szövegekben, amelyek azt írják le, mi látszik a röntgenképen vagy más

15. Ebben az esetben a Google keresőprogrammal a teljes magyar weben végrehajtott keresést alkalmaztam.

16. A *folyamodik* jelentése ugyanis ez: 1. 'vmít eszközül használ fel' (pl. *hazugsághoz folyamodik*), 2. 'valaminek az elnyelését (írásban) kéri' (pl. *állásért, segélyért folyamodik*); valakihez, valamihez *folyamodik*: 'segítségét kéri'.

17. Az *általánosítódik* ebben az esetben hibás fordítás következménye. A szó ugyanis ebben a mondatban fordult elő: *Ōn adatai alapján az elektronikus aláírás titkosítási chipkártyán általánosítódik.* A szlovák szövegben a *(vy)generuje sa* ige szerepel, azaz elektronikus aláírás generálásáról, létrehozásáról van szó, nem pedig az alakilag hasonló *generalizálás*ról ('általánosít'). Csak mellékesen jegyzem meg, a *titkosítási chipkártya* kifejezés is arról tanúskodik, hogy a fordító nem nagyon értette a szöveg tartalmát. Az átutalás ugyanis azért biztonságos, illetéktelenek azért nem tudnak hozzájutni a chipen, azaz a mikroprocesszoron tárolt adatokhoz, mert bármilyen adat olvasása vagy beírása egy meghatározott matematikai függvénnyel definiált *titkosítási* folyamaton keresztül történik.

képző eljárással készített felvételen (esetlegesen számítógép képernyőjén) egy-egy szerről. Számítástechnikai tartalmú szövegből szintén van rá példa, de az előzőnél jóval kevesebb.

Az áttekintésből kitűnik, hogy a szlovákban teljesen megszokott és gyakori, rendszerszerűen képzett igealakok magyar megfelelőjeként a fordító vagy más szövegből nem adatolt, vagy igen ritka (esetleg más jelentésű) visszaható képzős formákat választott, ezért is érezzük különösnek, nem adekvátnak a fordítást.

Az ún. opisný pasív magyar megfelelője számos esetben a *van/lesz* + határozói igenév, ezért a fordítók rendszerint ezzel a szerkezettel fordítják. A következőkben egy olyan példát idézünk, ahol a határozói igenév megszokott és szokatlan használata egy mondaton belül jelentkezik: *Ha a választott pénznem nincs feltüntetve az árfolyamjegyzékben, az adott tényre figyelmeztetve lesz, de csak a megbízás aláírása után.* Az érdekes azonban az, hogy a forrásnyelvi szövegben az első határozói igeneves szerkezet helyén nem a *byť* + *participium* szerkezet található: *Ak zvolená mena nie je v kurzovom lístku, budete na to upozornení, ale až po podpise príkazu.* A szlovák mondat ismeretében az is érthető, miért érezzük furcsának a magyar mondat második részét (*az adott tényre figyelmeztetve lesz*). Az eredeti mondatban használt többes szám 2. személyű igelak (magázás) egyértelművé teszi: a program a szöveg olvasóját, az internetes banki szolgáltatást igénybe vevő személyt figyelmezteti a tényre, hogy az általa választott pénznem nem található az árfolyamlistán. A magyar mellékmondatban szereplő határozói igeneves szerkezet viszont a személytelenség kifejezésére szolgál. A Nyelvművelő kézikönyv (NyKk I. 1982: 823) szerint a közvetlen megszólítás helyett választják a beszélők az ilyen megoldásokat (pl. *Itt lesz elfogyasztva a sütemény?*), a szócikk szerzője szerint „helyesebb, természet-

sebb és legtöbbször udvariasabb is más kifejezésforma” (pl. *Itt fogyasztja/fogyasztják/tetszik elfogyasztani a süteményt?*). Az elemzett fordításban azonban nem megszólításról van szó, hanem tény közléséről.

A továbbiakban lássunk néhány olyan példát, ahol a *byť* + *participium* szerkezet magyar megfelelőjeként *van/lesz* + határozói igenév áll: *kde bolo korunovaných 10 uhorských kráľov : ahol 10 magyar király volt megkoronázva; Je špeciálne upravený pre turistov, aby umožnil ničím nerušenú jazdu : a turisták számára lett úgy elkészítve, hogy semmi ne zavarja az utcákon folytatott kellemes utazást. V hotelovej hale je umiestnená recepcia, prípadne iné priestory na poskytovanie ďalších služieb – Az előcsarnokban van elhelyezve a recepció, esetenként további szolgáltatások nyújtására alkalmas helyiségek.* A magyarban ezek helyett tipikusan más megoldásokat alkalmazunk, pl. *ahol tíz magyar királyt koronáztak meg; a turisták igényeit figyelembe vevő speciális kialakítás¹⁸ révén az utasok zavartalanul élvezhetik a kellemes utazást; az előcsarnokban található a recepció.* Az első példa különösen alkalmas arra, hogy rámutassunk, miért nem jó megoldás ezekben az esetekben a határozói igeneves szerkezet. Amint fentebb volt róla szó, a szlovákban a *byť* + *participium* szerkezet (opisný pasív) egyszeri cselekvést fejez ki: mivel a királyokat rendszerint csak egy alkalommal koronázzák, érthető ennek a szerkezetnek a választása. A magyar határozói igeneves szerkezet viszont állapotot fejez ki: II. Józseffel ellentétben ezek a magyar királyok meg voltak koronázva.

Az elmondottak alapján érthető, hogy a szlovákban a *byť* + *participium* szerkezet gyakoribb, mint a magyarban a neki megfeleltetett *van/lesz* + határozói igenév. A korpuszadatok arra utalnak, hogy a határozói igeneves szerkezetek valamivel nagyobb gyakorisággal fordulnak elő a szlovákiai magyar szövegekben, mint

18. A fenti idézetben az *upraviť* igét helytelenül fordította a fordító *elkészít*-nek. Az *upraviť* igének ’elkészít, feldolgoz’ jelentése ugyanis elsősorban élelmiszerek, ételek mellett van. Az adott kontextusban a városnéző villanyvonat „külsejéről” van szó: a kocsik felül nyitottak, így a turisták mindent jól látnak.

a magyarországiakban. A legnagyobb eltérés a *lesz + va/-ve* szerkezet és a hivatalos szövegek esetében figyelhető meg: a Magyar Nemzeti Szövegtár magyarországi alkorpuszában 10,68 db/ millió, szlovákiaiban 51,49 db/millió szövegszó. Nagy valószínűséggel ez a szlovák hivatalos szövegek hatása, ugyanis ezekben tipikus a *bude + particípium* szerkezet¹⁹.

6. BEFEJEZÉS

Az itt tárgyalt szerkezeteken túl természetesen számos egyéb megoldást említhetünk még, amelyek a fordítottság jeleként értékelhetők. Ide tartoznak az analitikus szerkesztésmód egyéb nem említett esetei, így elsősorban hivatalos és tudományos szövegben a *lehet + főnévi igenév* használata a *-ható/-hető* képzős melléknév helyett, pl. *meg lehet okolni : megokolható*²⁰; a szórendi kérdések, például a szabad határozók mondatbeli pozíciója, elsősorban a mód- és okhatározó típusú határozóknak a mondat

végére helyezése²¹, a mellékmondatos szerkesztésmód jelzős szerkezet helyett²² stb. Az alak- és a mondatban területét is érinti az igekötős igék kezelése, pontosabban az a jelenség, hogy egyes fordítók a szlovák igekötős igét, illetve az igekötős igéből képzett névszót magyarra szintén igekötőt tartalmazó szóval igyekeznek visszaadni, még akkor is, ha terminologikus jellegű szókapcsolatról van szó, illetve ha az állítmányi szerepű ige előtti fókuszpozíció már be van töltve²³.

Amint korábban is említettük, az egynyelvű szemléletű leíró nyelvtanok és nyelvhasználati kézikönyvek ezekre a kérdésekre legfeljebb csak a nyelvművelői tanácsok szintjén térnek ki, ha egyáltalán kitérnek. Ez azonban nem elegendő, az itt tárgyalt és az ezekhez hasonló jelenségeknek a mélyebb feltárásához további kutatások szükségesek, főleg eredeti célnyelvi szövegekben kellene alaposabban elemezni az egyes szerkezetek altípusait és szövegtípusonkénti előfordulási feltételeiket.

19. Klaudy Kinga (1994/2007: 47) a nyelvművelő szakirodalom hibájaként említi, hogy nem foglalkozik azzal, milyen „mértékben és milyen gyakorisággal” használható a határozói igeneves szerkezet a személytelenség kifejezésére. A helyzet azonban az, hogy még korpuszalapú (pl. a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján végzett) vizsgálatokkal is nehéz erre a kérdésre választ adni, ugyanis a határozói igeneves szerkezet alkalmazhatósága lexémafüggő: egyes igék esetében aránylag sok adat van rá, más igék esetében ez a szerkezet ritka. Az ilyen vizsgálatoknál egyúttal arra is figyelemmel kell lenni, milyen az előfordulási gyakorisága magának az alapigének. Saját vizsgálataim szerint továbbá különbség van a *van* és a *lesz* létigékkel alkotott szerkezetek gyakorisága között is.
20. Például: *A vendégszoba egy olyan zárható elszállásolási tér, ahol lehet szellőztetni; A műveletek kiválasztása azon számlákra értendő, melyek ebben a szolgáltatásban vannak vezetve, és amelyekre az átutalás e módját el lehet végezni; Az alkalmi fekhelyet a vendég kérésére állandó, a napközbeni pihenést szolgáló fekhellyé lehet átalakítani.*
21. Ilyenek például az alábbi mondatok: *[a vöröskői vár] közép-európai jellegzetességként van számontartva építészeti jellegzetességei és földalatti hatalmas pincehelyiségei tekintetében; minden piacszegmensben van kialakítva kereskedelmi partnerhálózatunk, szükséges prezentálni azok pontos elérhetőségeit a kommunikáció hatékonyságának érdekében; Szlovákiában is nagy figyelmet fordítanak a vidéki és agroturisztikai létesítmények minőségének az emelésére a minőségjegyek odaítélésével.*
22. Pl. *A szolgáltatások nem anyagi jellegű gazdasági javak, melyeknél hasznos hatások jönnek létre; A marketingkörnyezet ellenőrizhetetlen tényezőkből áll, amelyek a vállalatot körülveszik; Mindenki, aki az idegenforgalomban dolgozik [...] köteles együttműködni; A kikötő egy olyan hely, ahol a szárazföldi közlekedésről a vízire térnek át és fordítva. A legutóbbi mondat szlovák eredetije így hangzik: *Pristav je miesto, kde sa prechádza zo suchozemskej dopravy na vodnú a naopak*, ezért ebben az esetben az ún. zvrtný pasív többes szám 3. személyű igealakkal történő visszaadására is példát látunk.*
23. Az első esetre példaként említhetjük az *elszállásolási létesítmény* (azaz *szálláshely*) kifejezést, amely az *ubytovat'* (elszállásol) ige származékát tartalmazó *ubytovacie zariadenie* fordításaként szerepelt az egyik szövegben. A másik esetre: *A regisztrált álláskereső ingyen felhasználhatja a Profesia weboldalon szereplő egyes kiegészítő szolgáltatásokat, amelyek terjedelme az aktuális kínálatától függ.*

HIVATKOZÁSOK

- Balaskó Mária 2007. A fordításnyelvről, avagy a flamand szőnyeg láthatatlan szálaról. Heltai Pál (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás terminológia*. (XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Gödöllő, 2006. április 10–12.). MANYE Vol. 3/1. Pécs – Gödöllő: MANYE–Szent István Egyetem. 159–166.
- Bart István – Klaudy Kinga 2003. *EU fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Heltai Pál 2004–2005. A fordító és a nyelvi norma. *Magyar Nyelvőr* I. rész 128, 407–434; II. rész 129, 30–58, III. rész 129, 165–172.
- Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák J. a kol. 1989. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy Kinga 1994/2007. Fordítás és nyelvi norma. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 45–49.
- Klaudy Kinga 1997/2007. Barátságatlan nyelvpárok. A jelzős főnévi csoport viselkedése a fordításban. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 93–107.
- Klaudy Kinga 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlataiba. Angol / Német / Orosz fordítástechnikai példatárakkal*. Budapest: Scholastica.
- Mikes Melánia – Dezső László – Matijevics Lajos 1973. *Szerbhorvát–magyar kontrasztív nyelvtan 3. A jelzős főnévi csoport*. Újvidék: Hungarológiai Intézet.
- Miko, František 1962. *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Nábělková, Mira 1993. *Vztahové adjektíva v slovenčine (Funkčno-sémantická analýza de-substantívnych derivátov)*. Bratislava: Veda.
- NyKk. 1980. Grétsy, L. – Kovalovszky, M. *Nyelv-művelő kézikönyv*. 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NyKk. 1985. Grétsy, L. – Kovalovszky, M. *Nyelvművelő kézikönyv*. 2. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Oravec, Ján – Bajzíkóvá, Eugénia 1982. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Papp Ferenc 1984. The Russian of Hungarian People Whose Russian Is First-Rate. Papp Ferenc (ed.) *Contrastive Studies Hungarian–Russian*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 139–154.
- Popovič, Anton et al. 1983. *Originál/preklad. Interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran.
- Szabó Mihály Gizella 2005. A főnévi alaptagú szlovák szerkezetek magyar megfelelői – fordítási és nyelvertervezési problémák. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 131–158.
- Těšitelová, Marie a kol. 1987. *O češtině v číslech*. Praha: Academia.
- Tolcsvai Nagy G. 1998. *A nyelvi norma*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Nyelvtudományi Értekezések 144. szám)

[Szabó Mihály Gizella 2008. A fordítottság jelei szlovákiai magyar szövegekben. Bárczi Zsófia – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 19–36.]

KÉTNYELVŰ NYELVHASZNÁLAT

A KÓDVÁLTÁS NYELVTANI TÍPUSAI A SZLOVÁKDOMINÁNS KÉTNYELVŰ BESZÉLŐK NYELVHASZNÁLATÁBAN¹

1. BEVEZETÉS

Ebben a dolgozatban magyar–szlovák kétnyelvű diskurzusrészleteket vizsgálok abból a szempontból, hogy a két (esetenként több) nyelvből származó szekvenciák miképpen épülnek be ugyanabba a diskurzusba.² Írásom úgy is tekinthető, mint amely részletezi egy másik munkám egyik aspektusát (Lanstyák, megjelenés alatt); olyan „részletkérdéssel” foglalkozik (sőt annak is csak egyik részletével), amelyet a hivatkozott helyen nem volt lehetőségem kifejteni. Témája rokon egy további közleményemével is (Lanstyák 2005a). A felhasznált élőnyelvi példák témából kifolyólag enyhén vagy erősebben szlovákdomináns személyektől származnak, egy-két bizonytalan besorolású eset kivételével. A diskurzusoknak, melyekből a példákat válogattam, a magyar az elsődleges, a szlovák pedig a másodlagos nyelve. Ez azt jelenti, hogy a diskurzusban előforduló nyelvek közül a magyar-

nak kitüntetett szerepe van: a beszélők úgy tekintik, hogy magyarul folyik a beszélgetés, még akkor is, ha a szlovák nyelvet is használják több-kevesebb rendszerességgel, sőt olykor más nyelvekhez is folyamodnak. Az ilyen típusú diskurzusokat kiegyensúlyozatlan diskurzusoknak nevezzük.³

A közölt élőnyelvi példák egyetlen kivétellel a Gramma Nyelvi Irodában készülő, a szlovákiai magyar beszélt nyelvi korpusz alapjául szolgáló élőnyelvi adatbázisból származnak. Az adatközlők egy része a magyar egynyelvűség vagy a kiegyensúlyozott(abb) magyar–szlovák kétnyelvűség állapotából indulva ment át dominanciaváltáson, s vált szlovákdomináns kétnyelvűvé, más részük szlovák egynyelvűként indult, s életének későbbi szakaszában tanult meg magyarul. A terepmunkások magyar szakos egyetemi hallgatók voltak, ők készítették el az interjúk átiratait is, amelyeket aztán jómagam ellenőriztem. Az interjúk egy részét szándékomban áll még egyszer ellen-

1. A dolgozat megírását a Magyar Köztársaság Oktatási Minisztériumának ösztöndíja tette lehetővé. Itt köszönöm meg Misad Katalinnak és Szabó Mihály Gizellának a munkám előző változatához fűzött észrevételeit.
2. Diskurzuson főleg beszélt nyelvi, a mondatnál hosszabb, folyamatos beszédmegnyilvánulást szokás érteni. A diskurzus tehát rokon fogalom a szöveggel, de szemben a szöveggel, amely inkább írott nyelvi és monologikus, a prototipikus diskurzus inkább beszélt nyelvi és dialogikus. Diskurzusról inkább azok beszélnek, akik a diskurzuselemzés módszerével közelítenek a vizsgált beszédmegnyilvánulásokhoz, szövegről pedig inkább azok, akik a hagyományos szövegnyelvi eszközöket használják az elemzésben.
3. A „domináns kétnyelvű” fogalom magyarázatát l. a főszöveg további részében a 6. pont alatt, a „kiegyensúlyozatlan diskurzus” fogalomét az 5. pont alatt, a „diskurzus elsődleges, másodlagos és harmadlagos nyelve” fogalmakét pedig a 4. pont alatt.

őrizni, különösen a szünetek és (más) megakadásjelenségek⁴ szempontjából; az idézett átiratok e tekintetben még nem egészen pontosak, ám a mi céljainkra így is megfelelnek.

Azok az interjúk, melyekből dolgozatomban kódváltásos példákat hozok, egy 2003-ban készült szakdolgozathoz (Rabec 2003), valamint több 2004-ben írott szemináriumi munkából (l. Bognár 2004, Csiba 2004, Hoboth 2004, Hushegyi 2004, Kapczyová 2004, Mikócziová 2004, Némová 2004, Pallagová 2004, Papp 2004, Sill 2004, Szaniszló 2004) kerültek a Gramma Nyelvi Iroda élőnyelvi adatbázisába. Kivételesen egy olyan régebbi szakdolgozathoz is idézek, melynek élőnyelvi anyaga nem része a Grammában készülő adatbázisnak (Debnár 1994). A forrásként használt szakdolgozatok, illetve szemináriumi munkák kivétel nélkül a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén készültek. (Publikált élőnyelvi példákra szlovákdomináns, ill. nyelvvesztő beszélőktől l. Rabec 2004.)

2. FOGALOMMAGYARÁZAT

Mivel a kódváltásnak nincs szilárdan kialakult és általánosan elfogadott magyar terminológiája, s mivel ezt a dolgot a felsőoktatásban is felhasználhatónak gondolom, e helyen áttekintem és értelmezem a legfontosabb idevágó fogalmakat, annak ellenére, hogy ezek legtöbbje megtalálható egy másik írásomban is (Lanstyák 2006; l. még Lanstyák 2005a). A nem közvetlenül a kódváltáshoz kapcsolódó, de szintén értelmezésre szoruló egyéb fogalmak magyarázatát jegyzetben közlöm első elő-

fordulási helyükön vagy pedig minél közelebb az első előfordulási helyhez.

1. Kódváltásnak, illetve kódváltogatásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet, pontosabban: két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák⁵ tartalmilag megfelelne egymásnak. Az ilyen beszédmód következtében létrejövő diskurzust kétnyelvű diskurzusnak nevezzük. (A kétnyelvű kommunikáció különféle válfajaira l. Lanstyák 2004, 2005c.)

A meghatározáshoz kiegészítésként fontos megjegyezni, hogy két nyelvhez való tartozáson nem etimológiai eredetet kell érteni, hanem a beszélés pillanatában fennálló állapotot, ebből kifolyólag pedig a kölcsönszavak használata nem minősül kódváltásnak, hiszen a kölcsönszavak szerves részei az átvevő nyelv rendszerének. Ezért az olyan diskurzus, melyben csupán a másik nyelvből származó kölcsönszavak jelennek meg, nem is nevezhető kétnyelvűnek (vö. Lanstyák 2004). Mivel a kétnyelvűségbe az egyszerűség kedvéért bele szokták érteni a három- vagy többnyelvűséget is, itt és alább mindaz, amit a kétnyelvűségről, két nyelv használatáról elmondunk, többé-kevésbé a kettőnél több nyelv használatára is érvényes.

A főnti meghatározásból következően a kétnyelvű kommunikációnak az a módja, amelyben a más-más nyelven megfogalmazottak ekvivalenciaviszonyban vannak egymással, nem kódváltásnak, hanem fordításnak, illet-

4. A megakadásjelenségek olyan nyelvhasználati jelenségek, amelyek megtörik a folyamatos beszédet, miközben tartalmához nem járulnak hozzá. A megakadásjelenségek két nagy csoportot alkotnak: egy részük a beszélő nyelvi bizonytalanságából, illetve időnyerés szándékából fakad, másik részük tévesztés. (L. Gósy 2002: 193 és *passim*, 2003: 257 és *passim*.)

5. A szekvencia nem más, mint egy hosszabb diskurzusnak/szövegnek egy rövidebb részlete, egymást követő nyelvi elemek sora. Ere a megnevezésre olyankor van szükségünk, amikor nem tudjuk vagy nem akarjuk specifikálni, hogy milyen nyelvtani egységről van szó (például szó, szó szerkezet, tagmondat, mondat), vagy nincs is szó meghatározható nyelvtani egységről.

ve tolmácsolásnak minősül. Ugyanakkor az olyan kétnyelvű kommunikáció, amelyben csupán egyes szövegrészletek kerülnek lefordításra, vagy amelyben a beszélők olykor ismétlésképpen mindkét nyelven ugyanazt a tartalmat fogalmazzák meg, természetesen kódváltásos beszédmódként értelmezhető és elemezhető. (A kódváltás és a fordítás ilyen jellegű összefüggésére l. Lanstyák 2005c és 2006.)

Itt jegyzem meg, hogy a kódváltást ennél szűkebben – vagy inkább elnagyoltabban – szokták meghatározni mint két (vagy több) nyelv váltakozó használatát egyetlen diskurzuson belül (l. pl. Grosjean 1982: 145; Heller 1988: 1; Poplack 1988: 238; Myers-Scotton 1993: 1; magyarul Bartha 1999: 119). Ez a meghatározás azonban nem nagyon vonatkozatható az egyszeri (oda-vissza történő) bázisváltásra, vagyis például arra az esetre, amikor a beszédhelyzet radikális megváltozása következtében (egy a diskurzus addigi nyelvét nem ismerő beszélő megjelenése) a diskurzus nyelve is egyszeriben megváltozik. Ezenkívül a bázisváltásra sem túlságosan találó ez a megközelítés, hiszen két „nyelv” váltakozó használatán intuitíve bázisváltogatást értünk.⁶

2. Ha a kódváltás egy megnyilatkozásnál⁷ kisebb nyelvi egységet (egy vagy több szószereket, szószervezettagot, nem mondatrész értékű szót vagy kötött morfémát) érint, mégpedig úgy, hogy az érintett szekvencia egy

nagyobb egység, egy megnyilatkozás részeként elemezhető, bázisváltó kódváltásról beszélünk. A megnevezés arra utal, hogy az ilyen típusú kódváltás esetében az ún. bázisnyelv a diskurzus folyamán nem változik, a másik nyelvből, az ún. vendégnyelvből csupán vendégnyelvi betétek (szavak vagy szószervezetek) kerülnek át a megnyilatkozásba.

Ha a kódváltás egy megnyilatkozásnyi vagy annál nagyobb nyelvi egységet (egyszerű mondatot, összetett mondat egy vagy több tagmondatát, egy egész összetett mondatot vagy több önálló mondatot, de nem mondatrész) érint, bázisváltásról van szó. Amint a megnevezés is mutatja, a bázisváltás esetében a bázisnyelv a diskurzus folyamán – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik. Ha a diskurzusban sorozatosan találunk bázisváltásokat, bázisváltogatással van dolgunk.⁸

Azokban az esetekben, amikor a kódváltott szekvencia mondatrész, megszólítás vagy más hasonló elem⁹ s mint ilyen kívül áll a fenti értelemben vett megnyilatkozáson, mondaton kívüli kódváltásról beszél a szakirodalom. (L. Myers-Scotton 1993: 4; Auer 1988:200.) Mivel az ilyen jellegű kódváltott szekvenciák szerkezetileg nem kapcsolódnak ahhoz a megnyilatkozáshoz, melynek diskurzív szempontból a részét alkotják, nem is alkalmazható rájuk a bázisnyelv, illetve a vendégnyelv kategóriája.

-
6. Az általam alkalmazott meghatározás indoklására l. Lanstyák–Szabó Mihály 1996: 164; Lanstyák 2000b: 1–2. Vö. még Štefánik–Palcútová–Lanstyák 2004: 290–291.
 7. Nyilvánvalóan dolgozatomban egy tagmondatnyi, illetve egyszerű mondatnyi nyelvi és diskurzusbeli egységet értek. Használata egyrészt azért praktikus, mert nem kényszerít a tagmondat és az egyszerű mondat közti különbségtételre, másrészt pedig azért, mert diskurzusbeli egységet is lehet rajta érteni.
 8. A szó szoros értelmében csak a bázisnyelv egyszeri megváltozását nevezhetjük „bázisváltásnak”, ám a „bázisváltás” átfogó megnevezésként is használható, amely a szorosabb értelemben vett bázisváltáson kívül magában foglalja a bázisnyelv többszörös megváltozását, a bázisváltogatást is.
 9. A mondatrész a *Magyar grammatika* szerint egyszavas mondatok, amelyek egyszersmind lexémának is minősülnek, bár a jelentésük erősebben függ a beszédhelyzettől, mint a legtöbb lexémáé. Önálló egységei a közlésfolyamatnak, s ezért nem vesznek föl jeleket vagy ragokat. Vagy teljesen önálló tagolatlan mondaként használatosak (pl. „Jaj!”), vagy pedig szerkesztett tagmondat szintaktikailag szervetlen elemét alkotják (pl. „Jaj de szép ez az album!”). Az idézett munka négy fő fajtájukat különbözteti meg: 1. indulatszók (pl. „aj”, „hű”, „ó”), 2. interakciós mondatrész (pl. „szia”, „pá”, „igen”, „ühum”, „zsupsz”, „lám”), 3. módosítószók („tényleg”, „biztosan”), 4. hangutánzó mondatrész (pl. „nyihaha”, „puff”, „hacsi”). (L. Keszler szerk. 2000: 292–304.)

3. Bázisnyelvnek korábban azt a nyelvet neveztem, amely a megnyilatkozás nyelvtani viszonyait meghatározza (l. Lanstyák 2000a: 158, 2000b: 3, 2002a: 91; Lanstyák–Szabó Mihály 2005: 66; stb.). Amint azonban dolgoztam 3. fejezetéből ki fog derülni, ez a meghatározás nem alkalmazható az egyik, a szlovák-domináns kétnyelvűek által gyakran alkalmazott kódváltástípusra, az ún. V típusú kódváltásra. Ezért a bázisnyelvet tágabban kell értelmezni, azon nyelvként, amely a legalább egy megnyilatkozásnyi két- vagy többnyelvű diskurzusrészletben szerkezetileg és/vagy mennyiségileg domináns. Ezzel szemben a vendégnyelv az a nyelv, melynek elemei (szó, szókapcsolat, szószerkezet formájában) alkalmasak vagy rendszeresen felbukkannak a bázisnyelvi megnyilatkozásokban. A bázisnyelvi megnyilatkozásokban megjelenő vendégnyelvi elemet vagy elemek sorozatát vendégnyelvi betétnek nevezzük.

A bázisnyelv szerkezeti dominanciáján azt a tényt értjük, hogy a bázisnyelv meghatározza a megnyilatkozás egészének vagy jelentős részének nyelvtani viszonyait. Ez a legegyszerűbben abban mutatkozik meg érzékelhető módon, hogy a vendégnyelvből származó betétek – ha szükséges – bázisnyelvi toldalékokat kapnak, de más jelei is lehetnek a bázisnyelv nyelvtani dominanciájának, például abban az esetben, ha a két nyelv szórendi szabályai az érintett diskurzusrészletben más-más szórendet követelnek meg, a bázisnyelv nyelvtani dominanciájára utalhat, ha a mondat szórendje a bázisnyelv szórendi szabályait követi. A bázisnyelv mennyiségi dominanciáján azt kell érteni, hogy a bázisnyelvből származó szekvenciák az érintett megnyilatkozá-

sokban nagyobb számban fordulnak elő, mint a vendégnyelvből származó szekvenciák.

4. A bázisnyelv, illetve a vendégnyelv fogalmától meg kell különböztetni a diskurzus elsődleges, illetve másodlagos, harmadlagos nyelvének fogalmát. A diskurzus elsődleges nyelvének azt a nyelvet nevezzük, amely a két- vagy többnyelvű diskurzus jelöletlen – azaz „normális”, feltűnést nem keltő, magyarázatra nem szoruló – kódja (nyelve); ehhez viszonyítva értelmezhetőek a váltások és a viszszaváltások. A diskurzus elsődleges nyelve az adott két- vagy többnyelvű diskurzusban rendszerint mennyiségileg és gyakran szerkezetileg is domináns. A másik nyelvet, azaz azt a nyelvet, melynek szekvenciái (rendszeresen) megjelennek az elsődleges nyelven folyó diskurzusban, a diskurzus másodlagos nyelvének nevezzük. A diskurzusban (ritkábban) egy harmadik nyelv elemei is megjelenhetnek; ebben az esetben a diskurzus harmadlagos nyelvről beszélünk.¹⁰

A diskurzus elsődleges nyelvének mennyiségi dominanciája azt jelenti, hogy a diskurzusban elhangzó szekvenciák többsége a diskurzus elsődleges nyelvéből származik; a szerkezeti dominancia pedig azt, hogy a más nyelvű szekvenciák nyelvtanilag gyakrabban integrálódnak a diskurzus elsődleges nyelvébe, mint fordítva. Ezt a helyzetet a beszélők – és az elemző is – úgy észlelik, hogy a résztvevők X nyelven beszélnek, még ha tudatában vannak is annak, hogy időről időre vagy akár rendszeresen is Y, illetve Z nyelvhez folyamodnak. (A diskurzus elsődleges és másodlagos nyelvének részletesebb jellemzésére l. Lanstyák 2005b. Vö. még Kovács 2001: 64.)

10. A diskurzus harmadlagos nyelvének megjelenése egyébként nem olyan ritka, mint gondolnánk. A Gramma Nyelvi Irodában található adatbázisban több olyan felvétel van, amely magyarul gyöngén beszélő emberekkel készült. A diskurzus elsődleges nyelve ezekben a magyar – ez a terepmunkás kérése volt, amelynek az adatközlők igyekeztek eleget tenni –, ugyanakkor a szlovák nyelvű vendégnyelvi betéteken kívül eléggé rendszeresen előfordulnak benne angol, német vagy más nyelvű elemek is, többek között azért, mert a beszélőket az a szokatlan helyzet, hogy magyarul – azaz idegen nyelven – kell beszélniük, arra készítette, hogy miközben keresik az éppen eszükbe nem jutó vagy nem is ismert szót, kifejezést, nyelvtani formát, az általuk általában használt nyelvre váltsanak.

5. Azokat a diskurzusokat, amelyekben az előző pontban mondottak értelmében megkülönböztethető a diskurzus elsődleges és másodlagos nyelve, s esetleg a diskurzus harmadlagos nyelve is, melyeknek fő jellemzője az, hogy a két nyelv közül az egyik mennyiségileg domináns, kiegyensúlyozatlan kétnyelvű diskurzusoknak nevezhetjük. Az ilyen diskurzusban megjelenő nyelvek egyikéről a beszélők úgy érzik, hogy *azon* folyik a beszélgetés, még akkor is, ha néha más nyelvet vagy nyelveket is használnak. Az eddig legtöbbet vizsgált magyar–szlovák, illetve szlovák–magyar kétnyelvű diskurzusok döntő többsége ehhez a típushoz tartozik. Léteznek azonban olyan diskurzusok is, amelyekben nem nagyon lehet elsődleges és másodlagos nyelvről beszélni, mert a két nyelv körülbelül azonos arányban vesz részt a diskurzus felépítésében; az ilyen típusú kétnyelvű diskurzusokat kiegyensúlyozott kétnyelvű diskurzusoknak lehet nevezni. Az ilyen kétnyelvű diskurzusokban tapasztalt kódváltást, a bázisváltogatást a mindkét nyelvet magas szinten birtokló, mindkettővel azonosuló beszélők egymás közötti kommunikációjából ismerjük (l. Husárik[ová] 2003, 2005).

6. Domináns kétnyelvűnek általában azt a beszélőt szokták tartani, aki az egyik nyelvet jobban beszéli, mint a másikat; ennek megfelelően kiegyensúlyozott (balansz) kétnyelvűnek azt a beszélőt tekintik, aki mindkét nyelvét nagyjából egyforma – méghozzá egyformán *magas* – szinten beszéli. Ez a meghatározás azonban társasnyelvészeti szempontból túlzottan leegyszerűsítő. Amikor azt mond-

juk, hogy a domináns kétnyelvű az egyik nyelvet jobban beszéli a másiknál, a kiegyensúlyozott kétnyelvű pedig mindkettőt nagyjából ugyanazon a (magas) szinten beszéli, „nyelven” főként a mindennapi beszélt nyelv regisztereit értjük.¹¹ Ha a beszélő ezeket nagyjából egyforma szinten birtokolja mindkét nyelvben, akkor abban a nyelvben tekinthető dominánsnak, amelyben különféle stílusváltozatokat és szakregisztereket is ismer. Ha mindkettőben ismer ilyeneket, akkor abban a nyelvben kell őt dominánsnak tekinteni, amelyben jobban ismeri őket, illetve többet ismer belőlük. Ebből következően pedig kiegyensúlyozott kétnyelvű az a beszélő, aki a két nyelvet, főként annak mindennapi beszélt nyelvi regisztereit nagyjából ugyanazon a (magas) szinten beszéli, *s ugyan – akkor* a két nyelvben nagyjából ugyanannyi regisztert és stílusváltozatot ismer (ha nem is ugyanazokat).

7. Dolgozatomban, amint fentebb említettem, a kódváltás egyes nyelvtani típusait aszerint különítem el, hogy a két különböző nyelvből származó szekvenciák milyen módon épülnek egybe egyetlen (kétnyelvű) diskurzussá. Mivel a tárgyalt esetekben az egyik nyelv – esetünkben a magyar – szerkezeti vagy legalább mennyiségi szempontból a diskurzus domináns nyelve, a folyamatra mint „beépülésre” vagy „integrációra” utalok. Beépülésen vagy integráción tehát ebben az írásomban azt a folyamatot értem, melynek során egy nyelv – esetünkben a szlovák nyelv – elemei részévé válnak egy jelentésanilag koherens magyar–szlovák két-nyelvű diskurzusnak, illetve diskurzusrészletnek; az érintett diskurzusrészlet a legtöbb eset-

11. Regisztereknek az egyazon beszélő által különféle beszédhelyzetekben, különféle célokra használt nyelvváltozatokat nevezzük (például szaknyelvek, formális–informális stílusváltozatok, írott nyelv–beszélt nyelv). A regiszterekkel ilyen értelemben a dialektusok állnak szemben, amelyek a beszélők egyes földrajzi és társadalmi csoportjaira jellemző nyelvváltozatok (nyelvjárások, szociolektusok, etnolektusok stb.). A regiszterek egy részének hagyományos magyar megnevezése, a „csoportnyelvek” arra utal, hogy ezeket meghatározott beszélői csoportok tagjaiként és tagjaihoz szólva használjuk (például valamely szakma vagy hobbi művelőiként és művelőihez). Ám az így felfogott csoportnyelveken kívül a regiszterekhez tartoznak a beszédhelyzet formalitása alapján elkülönülő ún. stílusváltozatok is. (A csoportnyelvek használata alkalomszerű, míg a regiszterek használata szükségszerű: mindig valamilyen regiszterben beszélünk.)

ben nyelvtanilag is elemezhető. A beépülés folyamatának végeredménye a beépültség vagy integráltság.

3. A KÓDVÁLTÁS NYELVTANI TÍPUSAI

A szlovák nyelvből származó elemek beépülése a magyar–szlovák kétnyelvű diskurzus egészébe különféle szinteken megy végbe; ezek közül anyagunkban a következőkre vannak példák: a) kötött morféma beépülése szabad morfémába (önálló szóba); b) szó beépülése egyszerű mondatrészbe; c) szó beépülése mondatba; d) mondatrész beépülése szintagmába szerkezettagként; e) mondatrész beépülése szintagmába a mondat szintjén; f) mondat szó (értékű elemek) beépülése mondatba; g) mondat szó (értékű elemek) beépülése diskurzusba; h) egyszerű mondat beépülése összetett mondatba; i) önálló mondat beépülése a diskurzus egészébe. Ebben a tanulmányomban csak a mondatrészeknek szintagmákba való mondat szintű integrálódásával foglalkozom. A vendégnyelvi betét ilyenkor a bázisnyelvi mondat, illetve tagmondat egyik – egyszerű vagy szerkezetes – mondatrészét alkotja: vagy a bázisnyelvi állítmánynak alárendelt vendégnyelvi alanyról, tárgyról, illetve határozóról vagy pedig magáról a vendégnyelvi állítmányról van szó, amelynek bázisnyelvi mondatrész van alárendelve.

A formális nyelvi eszközök alkalmazása szempontjából a beszélő négyféleképpen építheti be a vendégnyelvi betéteket a megnyilatkozás egészébe (legalábbis adatbázisunkban erre a négy módszerre vannak példák): 1. testetlen eszközökkel (zéró morfémákkal); 2. bázisnyelvi morfémák segítségével; 3. vendégnyelvi morfémák segítségével; 4. formális eszközök alkalmazása nélkül; ehhez hozzávehetjük ötödikként azt az esetet, amikor 5. a beépülés kérdése a megnyilatkozás töredezettsége miatt irreleváns. Ebben a munkámban épp az ilyen eltérő módokon megvalósult kétnyelvű szekvenciákat tekintem a kódváltás nyelvtani

típusainak, s jellemzem őket – élőnyelvi példákkal illusztrálva – a következő fejezetekben.

Egyik korábbi publikációmban (Lanstyák 2005a) a kódváltásnak azt a nyelvtani típusát, melyben a vendégnyelvi betétek testetlen eszközökkel épülnek be a bázisnyelvi megnyilatkozásba, Z típusú bázistartó kódváltásnak neveztem, utalva ezzel arra, hogy a beépülés zéró morfémákkal történik. Azt a típust, amelyre a vendégnyelvi betéteknek bázisnyelvi morfémák segítségével történő beépülése jellemző, B típusú bázistartó kódváltásnak, azt pedig, amelyben a vendégnyelvi betétek vendégnyelvi morfémák segítségével épülnek be a bázisnyelvbe, V típusú bázistartó kódváltásnak neveztem. A kódváltásnak arra a nyelvtani típusára, amelyben a vendégnyelvi betétek nem kapnak semmilyen toldalékot, holott strukturális szempontból szükség volna rá, H típusú bázistartó kódváltásnak neveztem, arra a tényre utalva, hogy az érintett megnyilatkozásokból mintegy „hiányoznak” a „szükséges” toldalékok. Mivel azóta sem tudtam ezeket a megnevezéseket találóbakkal helyettesíteni, e munkámban is használok őket, sőt a sort kiegészítem egy ötödik megnevezéssel is: a töredezett megnyilatkozásokban található kódváltást X típusúnak nevezem, mivel ebben a toldalékok jelenléte vagy hiánya nem releváns (ha vannak is benne testes vagy testetlen morfémák, ezek hibásak vagy hibásak is lehetnek).

3.1. Testetlen eszközökkel történő beépülés – Z típusú kódváltás

Vannak olyan vendégnyelvi betétek, amelyek mondattani szempontból automatikusan beépülnek a megnyilatkozás egészébe, anélkül hogy szükség volna formális eszközök alkalmazására. Ilyen például az alany és a névszói állítmány szerepét betöltő vendégnyelvi betét. A névszói állítmány azonban úgy fogható fel, mint amely zéró létigét is tartalmaz, itt tehát a beépülés valójában egy alacsonyabb szinten valósul meg (szó épül be mondatrészbe), ezért dolgozatomban nem foglalkozom vele. Né-

zünk meg ezért néhány példát¹² a vendégnyelvi alany beépülésére!

1. És most januártó óriási változások fognak történni úgyhogy sok firma akinek vót jednoduché účtovníctvo át fog kelleni hogy váltson a podvojně-ra.

És most januártó óriási változások fognak történni úgyhogy sok cég akinek vót egyszeres könyvvite át fog kelleni hogy váltson a kétszeres-re. (Sill 2004: 8.)

Amint látjuk, első szemelvényünkben mind a főmondatnak, mind a mellékmondatnak szlovák nyelvű az alanya (mindkét alany szerkezete, az első magyar, a második szlovák nyelvű jelzöt tartalmaz). Mivel az alanyeset ragja a magyarban és a szlovákban egyaránt zéró, a vendégnyelvi betétek látható alaki kitevők nélkül is tökéletesen beépülnek a megnyilatkozás egészébe. Más kérdés, hogy a mellékmondat alanyából „hiányzik” a birtokos személyjel: a tökéletesen grammatikus forma „jednoduché účtovníctvo-ja”¹³ lenne. A birtokos személyjel hiánya ugyan valószínűleg összefügg a kódváltás tényével, de tudni kell, hogy e toldalékfajta szórványosan az egynyelvű beszélt nyelvi diskurzusokban és a (magyarországi) magyar nyelvjárásokban is elmaradhat (l. Kiss 1982: 45; vö. még Lanstyák–Szabó Mihály 1997:

68–69). Kérdéses lehet, hogy ez a szerkezet így grammatikus-e; véleményem szerint igen, de itt az adott közösség „véleménye” számít, azt pedig tesztelni kellene.

A következő példának az az érdekessége, hogy egyértelmű belőle: a vendégnyelvi betét alaktanilag a magyar bázisnyelvű megnyilatkozásba épül be, mégpedig a magyar nominativusi zéró raggal. (Ilyen értelemben tehát az érintett megnyilatkozás a szlovák nyelvű vendégnyelvi betét ellenére nem kétnyelvű, hanem magyar nyelvű.)

2. És akkor fő is játszottuk mo;mo;most is mögvan a nahrávka.

És akkor fő is játszottuk mo;mo;most is mögvan a fölvétel. (Csiba 2004:16.)

A birtoklást kifejező szerkezet a két nyelvben heteromorf: a magyarban a birtokszó áll nominativusban, a birtokosra pedig részeshatározó utal (példamondatunkból a birtokos megnevezése hiányzik, de a kontextus ismeretében odaérthető a „nekünk”), a szlovákban viszont a birtokszó accusativusban van, a birtokosra utaló szó pedig nominativusban (vö. szl. „*ma-me nahrávku*” [meg]van [a] felvételünk”). Látjuk, hogy a vendégnyelvi betét, a „*nahrávka*” birtokszó az idézett diskurzusrészletben

12. Az élőnyelvi példákban először az eredetileg elhangzott szöveg átiratát, aztán pedig a magyar fordítást közöljük. A *dőlt betűs* részek szlovákul hangzottak el. KIS KAPITÁLISSEL az analóg, azaz mindkét nyelvben (fonematikai szinten) azonos hangalakú és legalább részben egyező jelentésű szavak vannak szedve, aláhúzással az éppen vizsgált szekvencia van kiemelve. A szupraszegmentális és paranyelvi jelenségekre utaló szöveges megjegyzések szögletes zárójelben vannak, pl. [sójajt]. Azokat az egységeket, amelyekre a megjegyzések vonatkoznak, határjelölők veszik közre, pl. /- már nem tudom /-. Az olyan szövegrészt, melynek átiratában a lejegyző nem biztos („best guess”), gömbölyű zárójel különbözteti meg a többi szövegtől, pl. (egy e). Az idézetek megértéséhez szükséges (szó)magyarázatok csúcsos zárójelbe kerültek, pl. Sosztánn <= s osztánn>. További jelölések: () nagyon rövid néma szünet, (.) rövid néma szünet, (...) közepesen hosszú néma szünet, (...) hosszú néma szünet, Ő rövid habozás (hezitáció), Őő közepesen hosszú habozás, ° feltűnően erős szakaszhangsúly, +/ közbevágás, +// önközbevágás, +... félbehagyás, [...] kihagyott, azaz nem közölt diskurzusrészlet. A szlovák nyelvű szekvenciák fordításában szögletes zárójelben szerepelnek a fordítás „magyarossághoz” szükséges betoldások. A különféle források átirási rendszere nem volt teljesen azonos, ezeket részben egységesítettem (azaz az eredeti forrásban található átiratot olykor módosítottam).

13. Mivel az átiratokban a dőlt betűs szedés szlovák nyelvű szekvenciára utal, a zavarok elkerülése végett a saját szövegemben található idézetekben is csak a szlovákul elhangzottakat kurzíválom, az idézetek metanyelvi mivoltára a szokásos kurzív szedés helyett a macskaköröm utal (félidézőjelbe – a szokásnak megfelelően – az idézett elemek jelen-tése kerül).

nominativusban áll, tehát a magyar nyelv szintaktikai szabályai érvényesülnek: akár a magyar „-t” tárgyragot, akár a szlovák accusativusi formát használnánk, a mondat egyértelműen agrammatikussá válna (*mögvan a *nahrávká-t*; *mögvan a *nahrávkú*).

A következő szemelvényben olvasható mondat nyolc szóból áll, ebből négy magyar, négy pedig szlovák nyelvű, s ráadásul a szórend is szlovákos, illetve „indoeurópaias”. Ezenkívül a mondat mindkét szemantikai tartópillére, az összetett állítmány névszói része és az alany is (pontosabban a szerkezetes alany alaptagja) szlovák nyelvű. Ennek ellenére nem fér kétség ahhoz, hogy a megnyilatkozás bázisnyelve a magyar:

3. A második ő *ülőha* az volt *kresba do perspektívy*.

A második ő *feladat* az volt *perspektivikus rajz*. (Pallagová 2004: 9.)

A bázisnyelv magyar mivoltára utal az összetett állítmány igei része (a „volt” kopula), a szerkezetes alany előtt álló „a” határozott névelő, valamint az „az” témaismétlő névmás. Van a mondatban szlovák viszonyzó is, az illativusi jelentésű „do” előjáró, ez azonban a „*kresba do perspektívy*” vendégnyelvi betét „belügye”, nincs kihatással a mondat egészére (a „*kresba do perspektívy*” szó szerinti jelentése ’rajz a perspektívába’). A szlovák nyelvű alanynak van egy magyar nyelvű jelzője, ez azonban nem befolyásolja a bázisnyelv megítélését, hiszen a „második” jelző mint alárendelt szerkezettag szintén nincs hatással a mondat egészének nyelvtani viszonyaira. Az, hogy a beszélő magyar nyelvű jelzőt alkalmazott, mégsem véletlen, de inkább a diskurzus szintjén értelmezhető: arra a tényre utal ugyanis, hogy a magyar a diskurzus elsődleges nyelve (vö. Lanstyák 2005b).

Idézett példánk azt mutatja, hogy a bázisnyelv megállapítása szempontjából a nyelvtani dominancia fontosabb szempont, mint az egyszerű mennyiségi dominancia: ha például a ma-

gyar nyelv „uralja” nyelvtani szempontból a mondatot, akkor a magyar abban az esetben is bázisnyelv, ha az érintett megnyilatkozásban a magyar nyelvű elemek száma nem magasabb, vagy akár alacsonyabb, mint a más nyelvűeké. A mennyiségi dominancia csak akkor elhatároló tényező, ha a megnyilatkozásban egyik nyelv sem tekinthető szerkezetileg dominánsnak. (L. még a 3. fejezet bevezetőjében írottakat!)

A vendégnyelvi alany beépülésével kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy mind a magyarban, mind a szlovákban az alany szerepét főnévi igenév is betöltheti. A főnévi igenévi alanyok természetesen tartalmazzák a főnévi igenév képzőjét, amely egyaránt lehet bázisnyelvi vagy vendégnyelvi. Mivel az ilyen alakulatok beillesztéséhez a képző nélkülözhetetlen, ezeket a kódváltásokat az alább tárgyalt V típusú kódváltás esetei közé érdemes sorolni (l. a 3.4. sz. alfejezetet).

A Z típusú kódváltáshoz sorolhatjuk az egyszerűség kedvéért azokat az eseteket, amikor egy eleve toldalékolhatatlan szó tölt be vendégnyelvi betétként mondatrészi szerepet a magyar bázisnyelvű megnyilatkozásban, a mondat szintjén.

4. Hát a enyém férje(m) voln az (.) ő katona (.) ésss (..) telefonon ecer egy barátnőm azt mondta (.) adjal neki olyan (.) °*odkaz* NO és telefonáltam neki és (.) úgy sikerült *že* (..) jó; jól beszéltünk iss (.) ugy; úgy (.) kezünk (.) gyakran (.) beszélni (.) *egvütt* TELEFON közt is fél éf <=év> után (.) találkoztunk.

Hát a enyém férje(m) voln az (.) ő katona (.) ésss (..) telefonon ecer egy barátnőm azt mondta (.) adjal neki olyan (.) °*üzenet* NO és telefonáltam neki és (.) úgy sikerült *hogy* (..) jó; jól beszéltünk iss (.) ugy; úgy (.) kezünk (.) gyakran (.) beszélni (.) *egvütt* TELEFON közt is fél éf <=év> után (.) találkoztunk. (Kapczyová 2004: 13.)

A szemelvény egy cseh nővel készült beszélgetésből való, aki mintegy 15 évvel ezelőtt ment

férjhez egy kelet-szlovákiai magyar faluba, ahol megtanult szlovákul és egy bizonyos szinten magyarul is. A vendégnyelvi „*spolu*” határozószó a bázisnyelvű „*keztunk [beszélni]*” állítmánnyal határozós szerkezetet alkot. Ezenkívül találunk még ebben a szemelvényben egy vendégnyelvi kötőszót is („*že*”), amely mint vendégnyelvi betét szintén toldalékolhatatlan. Ennek ürügyén érdemes fölhívni a figyelmet arra, hogy természetesen nemcsak határozószók, hanem más szófajú toldalékolhatatlan szavak – különféle viszonzók és mondatok – is kerülhetnek vendégnyelvi betétként a magyar bázisnyelvű megnyilatkozásokba, mivel azonban ezek nem töltenek be mondatrészi szerepet, ezekkel az esetekkel dolgozatomban nem foglalkozom. (A kötőszók kódváltása például a fentebb említett integrálódási módok közül a „szó beépülése mondatba” kategóriába tartozik.)

*

Az alany zéró raggal történő beépülése – nyilván azért, mert nem okoz problémát (és nincs is alternatívája) – mind a magyar-, mind a szlovákdomináns beszélők kétnyelvű diskurzusában megjelenik. (A névszói állítmány zéró raggal történő beépülése – amellyel itt nem foglalkoztunk – valószínűleg inkább a szlovákdomináns beszélőkre jellemző, nyilván azért, mert szorosabb egységet „bont meg”: az állítmány névszói és igei részének kapcsolatát.) A Z típusú kódváltás során a két nyelv elemei csak mondat szintjén érintkeznek egymással, alacsonyabb szinten elkülönülnek egymástól: egy szabad morfémán belül nem jelennek meg

más-más nyelvből származó kötött morfémák, mint a B típusú kódváltás esetében (l. alább), hiszen a zéró morfémák, melyeknek a segítségével a vendégnyelvi elemek integrálódnak a bázisnyelvi megnyilatkozásba, nem köthetők az egyik vagy a másik nyelvhez. Éppen ezért feltételezhető, hogy a kódváltásnak ettől a nyelvtani típusától az egynyelvű (magyar) identitású és purista beállítottságú beszélők is csak kevésbé idegenkednek. (A más-más nyelvből származó elemek érintkezésének szorossága és a beszélők attitűdjei közötti összefüggés empirikus vizsgálatára l. Lanstyák–Szabómi-hály 1996: 167.)

A toldalékolhatatlan szók – esetünkben konkrétan határozószók – beépülése „technikailag” ugyanolyan egyszerű, mint a zéró ragos alanyé, a határozószók kódváltása mégis inkább a szlovákdomináns kétnyelvűekre látszik jellemzőnek. Ennek egyik nyilvánvaló oka az, hogy a magyardomináns beszélőknek ritkán lehet okuk arra, hogy szlovák határozószót használjanak magyar bázisnyelvű mondatban: a nyelvi hiány vagy a nyelvi lapszus¹⁴ e szavak többségének nagy gyakorisága, jó beidegzettségé miatt nem nagyon jöhet számításba kiváltó okként, s az sem tűnik valószínűnek, hogy a legtöbb szlovák határozószónak olyan sajátos stílusértéke, vonzereje volna, amely miatt a magyardomináns beszélők ellenállhatatlan késztetést éreznének arra, hogy magyar beszédükben is használják őket.¹⁵ Ennél nem kevésbé fontos körülménynek látszik az, hogy a határozószók egy része – mivel ragszilárdulással¹⁶ keletkeztek – a beszélők számára alakatlanilag elemezhető, s így lényegében olyan megítélés alá esnek, mint a V típusú

14. Nyelvi lapszusról akkor beszélünk, ha a beszélőnek nem jut eszébe az általa amúgy ismert szó, kifejezés, nyelvtani forma; nyelvi hiányról van szó olyankor, amikor a beszélő a szükséges szót, kifejezést, nyelvtani formát nem is ismeri, holott szüksége volna rá.

15. Amelyiknek mégis van ilyen vonzereje, az már kölcsönszóvá vált: ilyen a magyar nyelv szlovákiai változataiban mondatzörszerűen használt, szlovák eredetű „*hotovo*” ’kész, punctum’ szó.

16. A ragszilárdulás olyan nyelvi változás, melynek során a ragos, jeles névszó alaki tagolódása a beszélők számára elhomályosul, az alakulatot felbonthatatlan egységként kezelik, ezáltal pedig a ragos, jeles névszóból határozószók keletkeznek. Mivel a magyar „szépen, jól”-féle határozóragos névszóknek megfelelő szlovák „*pekne, dobre*”-féle szavakat határozószónak tartják, az ilyen vendégnyelvi betétekről mint határozószókról beszélnek, jóllehet ezek a beszélők számára biztos, hogy nem tagolatlanok.

kódváltás esetei. Ezért a szlovák határozószók egy részének – konkrétan a magyar „-n/-an/-en” és „-ul/-ül” ragos mellékneveknek megfelelő határozószóknak – a beilleszkedését alább, a 3. fejezetben a V típusú kódváltás esetiként tárgyalom.

3.2. Beépülés bázisnyelvi morfémák segítségével – B típusú kódváltás

A kódváltásnak ebben a nyelvtani típusában a vendégnyelvi betétek bázisnyelvi morfémák segítségével épülnek be a bázisnyelvi megnyilatkozásba; a megnyilatkozás egésze egyértelműen bázisnyelvű. Ha a vendégnyelvi betét mégis tartalmaz vendégnyelvi morfémákat is, ez vagy a vendégnyelvi betét „belügye”, amelyhez a mondat egészének nincs köze (a vendégnyelvi morfémák a vendégnyelvi betétben *belül* fejezik ki az egyes mondatrészek egymáshoz való viszonyát), vagy pedig „élettelelenül lógnak” a vendégnyelvi betét végén. A vendégnyelvi betétek tehát alárendelt helyzetben vannak, a bázisnyelv „uralkodik rajtuk”. Ha több szóból állnak, ezek egymáshoz való viszonyát vendégnyelvi morfémák fejezik ki, de kifelé, a megnyilatkozás egésze felé nem áll módjukban megnyilvánulni.

3.2.1. Névszói mondatrészek beépülése

A következő szemelvényben látható három szlovák főnév és egy főnévi alaptagú jelzős szerkezet szilárdan be van épülve a mondat egészébe magyar határozóragok segítségével.

5. És ha má van egy ilyen alkalmazott akkor má ottan rengeteg vykáz-t kell csináni () dohodá-kot prehľad-okot amit a daňový úrad-ra kell (.) mindehová kell küdeni () úgyhogy mese nincs.

És ha má van egy ilyen alkalmazott akkor má ottan rengeteg kimutatás-t kell csináni () szerződés-eket áttekintés-eket amit az adóhivatal-ba kell (.) mindehová kell küdeni () úgyhogy mese nincs. (Sill 2004: 9.)

Látjuk, hogy a „*dohoda*” és a „*prehľad*” vendégnyelvi betétek egyáltalán nem tartalmazzák a többes számra utaló szlovák „-y” viszonyragot¹⁷; ha tartalmaznák, akkor a vendégnyelvi betétek formája „*dohody-kot*” és „*prehľady-kot*” lenne (a mondat ebben a formában is grammatikus volna, vö. a 6. sz. példával!); az accusativus ebben az esetben azonos a nominativussal (mind a kettő „*dohody*”, ill. „*prehľady*”). A bázisnyelvi toldalékok tehát ezekben az esetekben a nominativusban álló vendégnyelvi betétekhez kapcsolódnak.

Ez a megoldás valószínűleg inkább az enyhén szlovákdomináns beszélőkre, valamint az ebben az írásban nem tárgyalt kiegyensúlyozott, illetve magyardomináns kétnyelvűekre jellemző (adatközlőnk is ilyen: nehéz róla eldönteni, hogy kiegyensúlyozott kétnyelvű-e, magyardomináns-e vagy szlovákdomináns; regiszterenként változhat, melyik nyelvben erősebb). A vendégnyelvi betétek ilyen beépítése bonyolult nyelvtani műveletek elvégzését feltételezi: először is létre kell hozni a szlovák forma nominativusi alakját (legalábbis annak, aki szlovákul gondolkodik), utána pedig ezt el kell látni magyar toldalékokkal. Ez viszonylag magas szintű nyelvtani ismereteket igényel mindkét nyelvben. (Lásd még a 34. sz. szemelvényt, s vesd össze a 33. és a 35. sz. szemelvényel!)

Az alábbi szemelvényben található két vendégnyelvi betét vendégnyelvi ragokat is tartalmaz, ezek azonban nem aktívak.

17. A szlovák nyelvtan nem ismeri a „jel” kategóriáját, lévén a „rag” és a „jel” megkülönböztetése a magyar nyelvtanírás egyik sajátossága.

6. Akkor mikor megsütöttük a ő ezeket a srdieč-ká-kot félretesszük és a darabokbul (.) amik kimaradtak (.) drobky-k (.) azokat összegyűrjük (.) kisodorjuk (.) és beletesszük a sütőbe.

Akkor mikor megsütöttük a ő ezeket a szívecské-ket félretesszük és a darabokbul (.) amik kimaradtak (.) tésztamaradék-ok (.) azokat összegyűrjük (.) kisodorjuk (.) és beletesszük a sütőbe. (Némová 2004: 5.)

Látjuk, hogy az előző példától eltérően itt mindkét vendégnyelvi betét tartalmazza a többes számra utaló szlovák ragot is („srdiečka”, „drobky”), ám ez a rag nem aktív, a „srdiečka” betét ugyanis magyar „-k” többesszámjel és „-t” tárgyrag segítségével épül be a mondatba, a „drobky” pedig magyar „-k” többesszámjellel. A mondat grammatikus volna akkor is, ha a „srdiečka” helyett az egyes számú „srdiečko” formát tartalmazná („srdiečko-kot”); a „drobky” ún. plurale tantum¹⁸, így ott az egyes számú forma használata nem nagyon jöhet szóba (*„drobok”-okat).

A következő példában nem egészen világos, hogy az egyszavas vendégnyelvi betétben, a „vrásky”-ban, melyet vendégnyelvi többesjel, a szlovák „-y”, zár, s melyhez a bázisnyelvi „-val/-vel” határozórag kapcsolódik, a vendégnyelvi többesjel aktív-e vagy sem.

7. Tee () °nem nagyon változott (.) lehet hogy néhány vrásky-val több van neki a arcán [...]

Tee () °nem nagyon változott (.) lehet hogy néhány ránc-cal több van neki a arcán [...] (Bognár 2004: 15.)

A „vrásky” vendégnyelvi betét itt a bázisnyelvi „néhány” határozatlan névmási jelző alaptagja, amely után a standard magyarban a jelzett szó egyes számban szokott állni, vö. „néhány ránc”, nem pedig *,„néhány ráncok”. Ebből következően a vendégnyelvi jelzett szó egyes számúnak

minősíthető, ami pedig azt jelenti, hogy a vendégnyelvi toldalékmorféma nem aktív.

A kódváltás különféle típusai egymás mellett is megjelenhetnek, nemcsak ugyanannak a beszélőnek a diskurzusaiban, hanem még ugyanabban a megnyilatkozásban is:

8. [...] és abba nekünk be kellett ő rajzolni rajzolni csak ő valami hranol-okat () kocky () kvádre.

és abba nekünk be kellett ő rajzolni rajzolni csak ő valami hasáb-okat () kockákat () téglatesteket. (Pallagová 2004: 10.) [...]

Látjuk, hogy az első vendégnyelvi betét („hranol”) bázisnyelvi „-k” többesjel és „-t” tárgyrag segítségével integrálódik a megnyilatkozásba, a második („kocky”) és a harmadik („kvádre”) viszont már vendégnyelvi toldalékmorfémák („-y”, ill. „-e”) segítségével, amelyek egyaránt utalnak a többes számra és az accusativusra (az accusativusi forma itt egybeesik a nominativusival). Az első esetben tehát B típusú kódváltást találunk, a másodikban és a harmadikban viszont V típusút. A „kocky-kat”, „hranol-okat” formák létrehozása nyilván nagyobb mentális erőfeszítést igényel, mint a pusztán bázisnyelvi formák használata. Az első váltás esetében a „hranol” vendégnyelvi főnév mint jelzett szó szoros szerkezeti egységet alkot bázisnyelvi jelzőjével, a „valami” határozatlan névmással, ez pedig a „magyarosabb” megoldást, a B típusú kódváltást támogatja; ezzel szemben a másik két váltás esetében a vendégnyelvi betétek kapcsolata a távolabb eső bázisnyelvi jelzővel már sokkal lazább, s ezért itt sokkal kevésbé „diszjonáns” a V típusú váltás alkalmazása.

3.2.2. Igék beépülése

A vendégnyelvi betétek bázisnyelvi elemekkel történő integrálódásának sajátos eseteként tartathatjuk számon az igei állítmány beépülését, amely mindig ún. honosító képző segítségével

18. Plurale tantum vagy pluralia tantum: kizárólag többes számban használatos főnév; ilyen a magyarban pl. a „javak”.

történik; ez többnyire az „-l” (a nyelvjárásokban „-ll” is), ritkábban a „-z” (még ritkábban – főleg hangutánzó szavak esetében – egy sor további képző; l. Lanstyák 1994: 89–90, 167). Mivel az igei kölcsönszók szintén honosító képzők segítségével kerülnek át a magyarba, az ilyen alakulatok esetében nem mindig lehet eldönteni, hogy kódváltásról vagy kölcsönszó használatáról van-e szó. Az alábbi esetben a szlovák „*chváliť*” ige használata alkalminak, egyedinek látszik, ezért a „*chváli-lta*” alakot alighanem kódváltásnak kell minősítenünk, nem pedig kölcsönzésterméknek.

9. Nagyon jó volt (.) mindenki *chváli-ltaa* őt.

Nagyon jó volt (.) mindenki *dicsér-tee* őt.
(Pallagová 2004: 6.)

Úgy tűnhet, hogy a magyar „-t” múltidőjel közvetlenül a szlovák „-l” múltidőjelhez kapcsolódik (vö. szl. „*chválil*” ’dicsért, dicsérte’), ez azonban csak látszat; valójában arról van szó, hogy a magyar honosító képző hangalakja véletlenül egybeesik a szlovák múltidőjellel. A következő példában az ige jelen időben van, ennél fogva ott szlovák múltidőjelnek „semmi keresnivalója”, világos tehát, hogy magyar honosító képzőről van szó:

10. Teszek bele *čierne korenje mleté* () *vegetu* (...) *biele korenje trošku* () *soľ* (.) NO és osztán a *pokrievka* alatt Ő *duszi-llom* úgyhogy NO +//. Hogyan is mondják Ő dinstőlöm.

Teszek bele *örölt feketeborsot* () *vegetát* (...) *egy kevés fehərborsot* () *sót* (.) NO és osztán a *fedő* alatt Ő *dinsztel-em* úgyhogy NO +//. Hogyan is mondják Ő dinstőlöm. (Némová 2004: 3.)

A vendégnyelvi igék bázisnyelvi morfémákkal történő beépülése magában foglalhatja bázisnyelvi igekötő felvételét is, illetve a vendégnyelvi igekötőnek bázisnyelvvél való fölcserélését.

11. Én *tuká-llok be* mindent (.) *be-tuká-llom* a adatokat satöbbi.

Én *pötyögget-ek* be mindent (.) *be-pötyögget-em* a adatokat satöbbi. (Sill 2004:8.)

Az idézett példában a beszélő erősen ragaszkodott a diskurzus elsődleges nyelvéhez, a magyarhoz, mivel azonban a kívánt ige nem jutott neki magyarul eszébe, kódot váltott, de úgy, hogy a vendégnyelvi igét megfosztotta vendégnyelvi igekötőjétől (a megfelelő szlovák forma *na-tuká-m* lenne, melyben a *na-* perfektíváló szerepű igekötő, az *-m* pedig a szükséges igerag), s azt magyar megfelelőjével helyettesítette. Erre a megoldásra késztehetette a két nyelv között e helyt meglévő heteromorfia is: a bázisnyelvi szabályok megkövetelték az igekötőnek az ige utáni helyzetbe való kerülését, miközben a szlovák nyelvben az igekötő nem válhat el az igtőtől. A bázisnyelvi igekötő használata ezért lehetővé tette számára, hogy ne kelljen megsértenie a bázisnyelv szórendi szabályait.

Ez a példánk egyébként úgy is elemezhető, hogy a kódváltás nem mondat szintjén történik, hanem a morféma szintjén, ez esetben elemzése már nem is tartozna dolgozatom témájához. Úgy gondolom azonban, hogy nem lenne természetesen az igekötő nélküli és igekötős igék tárgyalását szigorúan elválasztani egymástól.

Akár csak főntebb a névszóknál (l. a 8. sz. példát), itt is tudunk példát hozni olyan diskurzusrészletre, amelyben egymás mellett található a kódváltás két eltérő nyelvtani típusa.

12. És a fiú úgy széépen megmosoly+//. és őö *zakývali* (aj) & *tak* (.) NO úgy +//. úgy is őö *zaký-vál-t* [...]

És a fiú úgy széépen megmosoly+//. és őö *integettek úgy* & *is* (.) NO úgy +//. úgy is őö *integett* [...] (Pallagová 2004: 7.)

Szemben a 8. sz. példával, itt a beszélő először a V típusú kódváltást alkalmazza („*zakývali*”),

amit nehezen érthető szövegrész követ, így az sincs kizárva, hogy a bázisnyelvű szekvencia bázisváltásként értelmezhető. Az ezt követő magyar nyelvű szekvencia többé-kevésbé megismétlése (vagy – ha úgy tetszik – némileg pontatlan fordítása) a szlovák nyelvű szekvenciának, az ige viszont megmarad szlovák nyelvűnek, nyilván azért, mert a beszélő nem ismeri a szó magyar megfelelőjét (nyelvi hiány), illetve nem jut neki éppen eszébe (nyelvi lapszus). Az ismétlés oka valószínűleg az, hogy a beszélő – amennyire lehet – ragaszkodik hozzá, hogy a diskurzus elsődleges nyelvén, azaz magyarul beszéljen.

Érdekes még megfigyelni, hogy a kódváltást egy analóg elem, a mindkét nyelvben meglévő NO mondatszó vezeti be, hidat alkotva a két eltérő nyelvű szekvencia közt. A szakirodalomban az ilyen megoldás úgy értelmeződik – jogosan –, hogy az analóg elem használata mintegy „kiváltotta” a nyelv megváltozását. Ezt a jelenséget az angol nyelvű munkákban „triggering”-nek¹⁹ hívják (l. pl. Grosjean 1982: 151; Auer 1988: 203); a műszót Bartha Csilla (1993: 126–128) kötésként magyaráította.

*

A vendégnyelvi betéteknek bázisnyelvi morfémákkal történő beépítése az integrációnak egy különösen erős válfaja, amely közel áll a kölcsönszavak használatához. Viszonylag magas szintű bázisnyelvi ismereteket igényel, így nem csoda, hogy a magyardomináns kétnyelvűek esetében a beépítésnek – az előzőekben említettel együtt – ez a legjellemzőbb válfaja (vö. Lanstyák 2006). A B típusú kódváltás egyszerűsége a kódváltásnak az a nyelvtani típusa, amelyet a legjobban ismerünk, a legtöbb példá-

val tudunk dokumentálni. Régebbi közleményeimből ezt a típust, a tőle elválaszthatatlan Z típusú kódváltással együtt – azóta kiderült, helytelenül – „a” bázisstartó kódváltásként tartottam számon (l. pl. Lanstyák 2000b: 4–5; 2002b: 93–94; Lanstyák–Szabó Mihály 2005: 66, 68–71).

A jelen munkámban vizsgált kétnyelvűségi típusok közül a B típusú kódváltás leginkább az enyhén szlovákdomináns beszélőkre jellemző, akik magas szinten birtokolják a magyar nyelvet is. Bár a két nyelv elemei ebben a kódváltási típusban nagyon intim módon kapcsolódnak egymáshoz (egyetlen szabad morfémán belül találkoznak a két nyelv kötött morfémái, szoros egységet alkotva), aligha képzelhető el, hogy volna olyan beszélő, aki egynyelvű magyar identitása és purista hajlamai ellenére is ne élne vele olykor-olykor (elsősorban nyelvi hiány vagy lapszus kitöltésére), s legfőképpen a váltás jelzésével²⁰ „enyhíti a feszültséget” (pl. „beválasztottak az úgynevezett *výberová komisiába*”²¹). (L. Lanstyák–Szabó Mihály 1996: 167.)

3.3. Beépülés vendégnyelvi morfémák segítségével – V típusú kódváltás

A kódváltásnak ebben a nyelvtani típusában a vendégnyelvi betétek vendégnyelvi morfémák segítségével épülnek be az érintett megnyilatkozásba. Ez azt jelenti, hogy a bázisnyelvi szavak aktív bázisnyelvi morfémákat, a vendégnyelvi szavak pedig aktív vendégnyelvi morfémákat tartalmaznak, amelyek együttesen alkotnak egy kétnyelvű megnyilatkozást. Tehát szemben az előző nyelvtani típusal, amelyben a megnyilatkozás egyértelműen bázisnyelvű volt, ebben a típusban a megnyilatkozás kétnyelvű, s így a „bázisnyelv” fogalma itt már nem használ-

19. Vö. angol „TRIGGER” ’megindít, előidéz; kivált’; főnévként ’fegyver ravasza’.

20. A kódváltás akkor jelzett, ha néma vagy kitöltött szünet, hangmagasság-, hangerő-, hangjelzés-, tagjelzés, metanyelvi megjegyzés stb. előzi meg, kíséri, illetve követi. Amennyiben a kódváltást semmi nem jelzi, sima vagy jelzetlen kódváltásról beszélünk (Poplack 1988: 218; Bartha 1993: 121, 127, 1999: 122; Lanstyák 2000b: 7; 2005b; Sándor 2002: 119).

21. A vendégnyelvi betét jelentése: ’pályázati bizottságba’. A kódváltást példánkban az „úgynevezett” melléknév jelzi.

ható a szó eredeti értelmében, mely szerint a bázisnyelv az a nyelv, amely a megnyilatkozás nyelvtani viszonyait meghatározza.

Amint arra már a bevezető fejezetben található fogalommagyarázatban utaltunk, ha a kódváltásnak ebben és a következő nyelvtani típusában is használni szeretnénk a „bázisnyelv” műszót (márpedig szeretnénk, mert nehezen tudnánk nélkülözni), ki kell tágítani a meghatározását. Ilyen tágabb értelemben „bázisnyelvnek” minősíthetjük azt a nyelvet, amely a megnyilatkozásban szerkezetileg és/vagy mennyiségileg domináns. Ez a meghatározás kevésbé szabatos ugyan, mint a korábbi, és így megnehezítheti bizonyos megnyilatkozásokban a bázisnyelv azonosítását, ám ez csupán tükrözi azt a jól ismert tényt, hogy a nyelvi valóság elemeit és a köztük található összefüggéseket nem mindig lehet egyértelműen osztályozni, az egyes kategóriáknak vannak prototipikus és kevésbé tipikus, átmeneti, részben más kategóriába is tartozó elemei. Nem feltétlenül baj tehát, hogy a „bázisnyelv” kategóriájának e tágabb meghatározás nyomán némileg elmosódottabbak a kontúrjai.

Előfordul, hogy egy-egy megnyilatkozásban nagyjából azonos a két nyelvből származó szekvenciák száma, és szerkezetileg az egyik nyelv sem domináns. Ha az elemzés szempontjából ennek ellenére hasznosnak látszana a bázisnyelv és a vendégnyelv megkülönböztetése, azt a nyelvet lehet mégis mennyiségileg dominánsnak – azaz bázisnyelvnek – tekinteni, amely a diskurzus egészének az elsődleges nyelve (vagyis a diskurzus más részleteiben mennyiségileg domináns).²²

3.3.1. Többes számú névszó beépülése alanyi funkcióban

A szlovák nyelvű alany többes számú alakjának beépülésére utal, ha a magyar nyelvű állítmány többes számú.

13. Gyűnnek a *kolotoče* () iss vagy CIRKUSZ gyűn.

Gyűnnek a *körhinták* () iss vagy CIRKUSZ gyűn. (Pallagová 2004: 7.)

14. Ott van munka ott a *dievčatá* is járnak (.) iskolába.

Ott van munka ott a *lányok* is járnak (.) iskolába. (Kapczyová 2004: 16.)

Látjuk, hogy tökéletes számbeli egyeztetés van a többes számú szlovák „*kolotoče*”, ill. „*dievčatá*” alanyi formák és a magyar „gyűnnek”, ill. „járnak” többes számú állítmányok között; ez csak úgy lehetséges, hogy a szlovák „*kolotoče*”, ill. „*dievčatá*” formában a többesszámjel aktív.

Grammatikus mondatot kapunk akkor is, ha a 13. sz. példában található vendégnyelvi betétet – akár egyes számú, akár többes számú formájában – bázisnyelvi többesjellel látjuk el, de ez a beépítés előző esetére volna példa: „gyűnnek a *kolotoče*-k” vagy „gyűnnek a *kolotočok*”. A mondat így is elhangozhatott volna, különösen ha a beszélő jobban tudott volna magyarul. A 14. sz. példában a „*dievčatá*-k is járnak”, és még inkább a „*dievčá*-k is járnak” formák szokatlanok volnának, de ennek nem nyelvtani, hanem szókészleteti okai vannak: a

22. Olyan diskurzusok valószínűleg csak szórványosan jönnek létre, amelyekben egyszerre jelentkezne a két nyelv kiegyenlítettsége a megnyilatkozások szintjén és a diskurzusok szintjén, ugyanis jelenlegi ismereteink szerint a két nyelvből származó szekvenciákat a megnyilatkozásokon belül kiegyenlítően tartalmazó diskurzus az egyik nyelvben erősebben domináns beszélőkre jellemző, míg az olyan bázisváltogatás, amely a diskurzus szintjén a két nyelv nagyjából azonos jelenlétét eredményezi, elsősorban a mindkét nyelvet viszonylag magas szinten birtokló kétnyelvűek beszédében jelentkezik.

„dievča” szót és ehhez hasonló, az alapszókincshez tartozó elemeket legfőljebb elvétele szokták a kompetens – azaz nem nyelvvesztő vagy tökéletlen nyelvelsajátító²³ – beszélők kódváltani. (A 13. és 14. sz. példában szereplő adatközlő az a magyarul gyöngén beszélő cseh anyanyelvű nő, akitől a 4. sz. példát is idéztük.)

A következő példában nincs számbeli egyeztetés a magyar nyelvű állítmány és a többes számban álló szlovák alany között:

15. Úgyhogy a lánynak megjött már csak a °tiszta tányér és valami *omrví* +//. valami (.) ő (.) *omrvinky* volt ot.

Úgyhogy a lánynak megjött már csak a °tiszta tányér és valami *mor* +//. valami (.) ő (.) *morzsa* volt ot. (Pallagová 2004: 7.)

A többes számra utaló szlovák morféma az „*omrvinky*” szóban (egyes száma „*omrvinka*”) nem látszik aktívnak; ennek talán az lehet az oka, hogy a szó magyar megfelelőjét, a „morzsa” szót egyes számban szoktuk használni. Ez a magyarázat persze csak akkor helytálló, ha a beszélő amúgy ismeri a „morzsa” szót, amire van esély, mert négyéves koráig a család nyelve a magyar volt, sőt a nagyszüleiével később is magyarul kommunikált.

3.3.2. Névszó beépülése indirekt tárgyi, illetve határozói funkcióban

A vizsgált anyagban nagy számban találunk szlovák nyelvű indirekt tárgyat, illetve határozót, részben önállóan, részben szintagmák meghatározó tagjaként. A kiválasztott példa nem is nyelvi szempontból érdekes, hanem

metanyelvi szempontból: a beszélő megindokolja, miért folyamodott a kódváltásnak ehhez a válfajához:

16. Sosztánn <= s osztán> (.) estén /-fogok-/ [vállat vonva] (.) tévét nézni () vaty (.) megyek (..) *k priateľke*. (..) HMM Tudom hogy *priateľka* (.) az barátnő dde azér mondom (.) szlovákul mer nem tudom (.) *vyskloňovat*.

Sosztánn <= s osztán> (.) estén /-fogok-/ [vállat vonva] (.) tévét nézni () vaty (.) megyek (..) *a barátnő[m]höz*. (..) HMM Tudom hogy *priateľka* (.) az barátnő dde azér mondom (.) szlovákul mer nem tudom (.) *ragozni*. (Papp 2004: 20.)

Az idézetből kiderül, hogy a kódváltás oka itt nem lexikális rés, hanem nyelvtani szintű nyelvi hiány. Ez azonban nem mindig van így: előfordul az is, hogy a kódváltás indítéka lexikális szintű nyelvi lapszus vagy hiány, amely az erősebben szlovákdomináns beszélőknél rendszerint ezzel a típusú integrációval jár együtt. Erre utal a következő példa:

17. *Tak* mai mai világba vagy *v dnešnej dobe* igen nehéz (.) valamivel foglalkozni () mindegy a () *v Čechách je to* vagy () *tu na () Slovensku*.

Hát mai mai világba vagy *a mai korban* igen nehéz (.) valamivel foglalkozni () mindegy a () *Csehországban van-e az* vagy () *itt () Szlovákia-ban*. (Kapczyová 2004: 13.)

A beszélő először kimondja az adott határozós szerkezetet magyarul („mai mai világba”), majd megismétli szlovákul (talán azért, mert nem volt megelégedve a „világ” szóval – erre

23. A nyelvvesztés az a folyamat, melynek során egy kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvében meggyöngül, majd pedig (szinte) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája. Nyelvvesztésnek nevezzük ezenkívül a vázolt folyamat végeredményeként beálló állapotot. A nyelvvesztés patológiás tünet is lehet, amely például afázia következtében jön létre akár egy-, akár többnyelvű beszélőknél. A tökéletlen nyelvelsajátítás olyan nyelvelsajátítás, melynek végeredményeként a beszélő egy, az egynyelvűtől jelentősen eltérő nyelvváltozatra tesz szert, amely kisebb-nagyobb mértékben korlátozza kifejezési lehetőségeit, kevésbé hatékony, nehezekebb kommunikálást tesz csak számára lehetővé, mint a domináns nyelve, legalábbis ha nem él a kódváltás lehetőségével. (L. Lanstýák 2002b: 90; l. még Bartha 1999: 125–126. Vö. még a recesszív és az aszcendens kétnyelvűség fogalmával, Štefánik–Palcútová–Lanstýák 2004: 284, 291.)

utal a „mai” jelző megismétlése mint megakadásjelenség; lehet, hogy pontosan a „doba” szó magyar megfelelőjét, a „kor” szót kereste, de az vagy nem jutott eszébe, vagy nem is ismerte.²⁴ Az mindenestre világos, hogy a szlovák „*dnešná doba*” kifejezést elméletileg képes lett volna magyar ragokkal ellátni (hiszen ezt megtette a „mai világ” kifejezéssel), ám számára természetesebb volt a szlovák kifejezést szlovák nyelvű grammatikai eszközökkel integrálni a mondatba.

3.3.3. Névszó beépülése direkt tárgyi funkcióban

A szlovák névszók accusativusi formája az esetek egy részében különbözik a nominativusitól; ilyenkor a mondat tárgya alakilag is megkülönböztethető a mondat alanyától. Erre látunk példát a következő szemelvényben:

18. Na neki a apja izé (.) edzi a cseheket () izé (.) *mužov*.

Na neki a apja izé (.) edzi a cseheket () izé (.) *a férfiakat*. (Hushegyi 2004: 5.)

A szlovák „*muž*” főnév többes számú accusativusi alakja, a „*mužov*” nem azonos a többes számú nominativusi alakkal, amely „*muži*”. A beszélő valószínűleg lexikális lapszus miatt váltott kódot, hiszen – a 17. sz. szemelvény adatközlőjéhez hasonlóan – a magyar többesjel és tárgyrag használata nem okozott volna neki gondot, ahogy az a „cseheket” forma használatából is látszik. Az adatközlő kompetens magyar beszélő, aki magyar tanítási nyelvű alapiskolába járt, csak középiskolai tanulmányait végzi szlovákul (apja azonban cseh anyanyelvű, s az apja jelenlétében a családtagok a szlovák nyelvet használják).

A következő példában a szlovák nyelvű tárgy szerkezet alaptagjának, a „*listok*” szónak

az accusativusi alakja egybeesik a nominativusival:

19. Haťxxx mink °próbálkoztunk hogy *polovičný* vagy *študentský listok* kirtünk.

Haťxxx mink °próbálkoztunk hogy *félárú* vagy *diákjegy* kirtünk. (Mikócziová 2004: 15.)

Érdekes, hogy a mondat majdhogynem agrammatikusnak érződik (ám ezt csak a magam nyelvérzéke alapján mondom, a mondatot nem teszteltem), pedig „papírforma szerint” nincs benne semmi deviáns. Az accusativus ragjának „hiánya” azonban mégis azt a benyomást kelti, mintha a tárgyas szerkezet nem volna a mondatba morfológiaiilag beépülve. Az agrammatikusság érzetét erősítheti az is, hogy a „*listok*” szó gyakran szerepel különféle jelzőkkel ellátva kódváltásként (vagy esetleg kölcsönszó státusú szókapcsolatként is) a magyardomináns beszélők beszédében is, a bázisnyelvbe integráltnak („*polovičný listok*-ot”, „*študentský listok*-ot”).

3.3.4. Főnévi igenév beépülése alanyi, tárgyi vagy határozói funkcióban

A névszói szintagmákon kívül anyagunkban számos példa található a főnévi igenév beépülésére is, melyekben a főnévi igenév toldaléka aktív.

20. Kiskorom óta két nyelvet tudok és nem °okoz problémát ÖÖ (.) *dorozumiet' sa* magyarul is meg itt-ott szlovákú is [...]

Kiskorom óta két nyelvet tudok és nem °okoz problémát ÖÖ (.) *megértetni magam* magyarul is meg itt-ott szlovákú is [...] (Bognár 2004: 5.)

21. Azután meg még (..) akarta *objat'* () mert megint valami romantikus *scéna* volt a filmbe. Akarta *objat' svoju °milú* () de nem volt ott.

24. Az adatközlő itt is a főtebb már kétszer említett cseh nő, aki magyarul ment vidékre ment férjhez, és ott tett szert némi magyar nyelvtudásra (l. a 4., 13. és 14. sz. szemelvényeket).

Azután meg még (...) át akarta ölelni () mert megint valami romantikus *jelenet* volt a filmbe. Át akarta ölelni a „kedvesét () de nem volt ott. (Pallagová 2004: 7–8.)

22. Mink (...) lyžovať (...) járunk (...) vaty ö (...) moziba megyünk (...) de azt nemm () nagyon OFT *často* [sóhajt]

Mink (...) sielni (...) járunk (...) vaty ö (...) moziba megyünk (...) de azt nemm () nagyon OFT *gyakran* [sóhajt]. (Papp 2004: 17.)

A főnévi igenév a 20. sz. példában a mondat alanya, a 21. sz. példában tárgya, a 22. sz. példában célhatározója. A 21. sz. példa mindkét mondatában megjelenik az „*objat*” főnévi igenév tárgyi funkcióban, a második esetben egy vendégnyelvi szerkezetes tárgyat is hoz magával („*svoju milú*”) meghatározó tagként. A 22. sz. példában a szlovák nyelvű célhatározón kívül a mellérendelő ellentétes mondat második tagjában egy szlovák és egy német nyelvű időhatározó is megjelenik („OFT”). Egy harmadik nyelvből származó elem megjelenése itt nem egyedi eset, az adatközlő, aki a magyar nyelvet gyakorlatilag egyáltalán nem használja a mindennapi életben, a nyelvi lapszust vagy hiányt eléggé rendszeresen a keresett szó német megfelelőjével tölti ki. A német ezáltal a diskurzus harmadlagos nyelve.

3.3.5. Határozószó beépülése

A határozószókban a toldalék kevésbé aktívnak érződik (vö. a ragszilárdulásnak a nyelvtörténetből jól ismert jelenségével), a beszélők eze-

ket valószínűleg nem mindig vetik alá spontán alaktani elemzésnek, ami elősegíti, hogy bázisnyelvi morfémák nélkül integrálódjanak a megnyilatkozásba.

23. Én (...) nagyon () jól és () rýchle futok [...]

Én (...) nagyon () jól és () gyorsan futok [...] (Papp 2004: 23.)

24. [...] azóta nem beszél normálne +/.

[...] azóta nem beszél normálisan +/. (Hushegyi 2004: 3.)

25. Proste hogy még van bőr a képin kimönni oda és még a gyereköknek proste éneküni *Tichú noc* [...]

Ecen hogy még van bőr a képin kimönni oda és még a gyereköknek ecen éneküni *a Csendes éjt* [...] (Csiba 2004: 16.)

A példáinkban található határozószók ilyen típusú beépítésének aligha van alternatívája; a magyardomináns beszélők határozószókat nem szoktak kódváltani; ha ezt mégis megtennék, akkor valószínűleg ugyanígy járnának el (aligha jutna valakinek is eszébe *,*rýchly*-n”, *,*normálny*-n”, *,*prostý*-n” vagy *,*rýchly*-ul”, *,*normálny*-ul”, *,*prostý*-ul” alakokat produkálni). A 25. példában található *proste* már nem is határozószó, hanem sokkal inkább módosítószó, amelyet a beszélő ún. töltelékshóként használ²⁵ (nemcsak a szemelvényben, hanem egyáltalán az interjúban); ezért tüntettem föl magyar

25. A „töltelékshó” és hiperonimája, a „beszédtöltelék” a nyelvművelő irodalomban többnyire rosszállóan használt terminusok; jómagam természetesen minden pejoratív melléközöngé nélkül alkalmazom őket. A *beszédtöltelék* olyan többé-kevésbé deszementizálódott szó, szókapcsolat, megnyilatkozás, amely mindenekelőtt a kötetlen, spontán beszélt nyelvben fordul elő, s fő funkciója az időnyerés. A *töltelékshó* nem más, mint egyetlen szabad morfémából álló beszédtöltelék, pl. „úgyhogy”, „hát”, „izé”, „ilyen”, „akkor”, „itten”, „szóval”, „például”, „tulajdonképpen”, „természetesen”, „mit tudom én”. A beszédtölteléknek fatikus funkciójuk is lehet, azaz a beszélővel való kapcsolattartást szolgálhatják, pl. „tetszik tudni”, „kérem szépen”, „ugye”, „igaz-e” stb. A beszédtöltelékek egy része a diskurzuselemzésben ún. diskurzusjelölőnek minősül.

megfelelőjét, az „egyszerűen” szót lazításos „ecen” formában az átirat fordításában.²⁶ Így tekintve a 25. sz. példa már nem is tartozik ide, hiszen ha módosítószó, akkor nem mondatrész, s így a bevezetőben említett kategóriák közül a „szó beépülése a mondatba” címkével lehet illetni.

A határozószók beépülése – amint fentebb a 4. sz. példa kapcsán láttuk – a Z típusú kódváltás egyik sajátos eseteként is tárgyalható; az egyik vagy másik típushoz való sorolás attól függ, mennyire elevenen él a beszélőkben a szó alaki szerkesztettségének a tudata – amit persze empirikus vizsgálatok híján nem nagyon tudhatunk, legfőljebb saját (bizonytalan és megbízhatatlan) nyelvi intuíciónk alapján sejtethetünk. Ha a beszélők önálló morfémának érzik a vendégnyelvi határozószó végződését, V típusú kódváltásról van szó (23. és 24. sz. példa, s talán a 25. sz. is), ha a határozószó felbonthatatlan egységként él tudatukban, inkább Z típusú kódváltásról beszélhetünk (a 4. sz. példa, s esetleg a 25. sz. is).

3.3.6. Ige beépülése állítmányi funkcióban

Az önmagában – alárendelt mondatrész nélkül – kódváltott ige beépülése vendégnyelvi morfémák segítségével egyfajta határesetet a bázistartó kódváltás és a bázisváltás között. Bázistartó kódváltásról többnyire olyankor beszélhetünk, ha a vendégnyelvi ige csak bázisnyelvi bővítményei vannak (de l. még Lanstyák 2005b), mint például az alábbi két esetben:

26. És akkor *rozvalkáme* (.) harmadik napra (.) *rozvalkáme* olyan három-négy centi +/- mili-méterre (.)

És akkor *kisodorjuk* (.) harmadik napra (.) *kisodorjuk* olyan három-négy centi +/- miliméterre (.) (Némová 2004: 5.)

27. Ott pedig egy és egy fê+//. Őő két (.) és fél órán át ő *sme mal'ovalí*.

Ott pedig egy és egy fê+//. Őő két (.) és fél órán át ő *festettünk*. (Pallagová 2004: 4.)

Igazi határesetet a következő, amelyben a bázisnyelvi ige csak alanyi bővítménye van, az is csupán egy témaismétlő névmás. Itt elég nagy mértékben függ az elemzőtől, hogy a szlovák nyelvű igt vendégnyelvi betétnek vagy bázisváltásnak tekinti-e. (Jómagam talán inkább vendégnyelvi betétnek tekinteném. Ha utána szlovákul beszélne tovább az adatközlő, több joggal tarthatnánk bázisváltásnak, ám itt az igevel véget ér a megszólalás.)

28. T: Hát én? (.) Há én szoktam, ha vót idő, akkor én mindig szoktam haverokkal lenni (..), há és az bulizás. Én, a őcsém PINGPONG-ozik, akkor én bulizok mindig. Ugyanaz.

K: Olvasni, vagy +...?

T: Olvasni, az *nehrozi*.

K: /-És miért nem?-/ [nevetve]

T: Há [habozás]. Inkább olvasok INTERNET-en, meg ilyesmi, de ő könyveket (.) amikor még kicsi voltam. *Skúškové, skúškové obdobia* előtt olvasok sokat (.) biztos.

T: Hát én? (.) Há én szoktam, ha vót idő, akkor én mindig szoktam haverokkal lenni (..), há és az bulizás. Én, a őcsém PINGPONG-ozik, akkor én bulizok mindig. Ugyanaz.

K: Olvasni, vagy +...?

T: Olvasni, az *nem fenveget*.

K: /-És miért nem?-/ [nevetve]

T: Há [habozás]. Inkább olvasok INTERNET-en, meg ilyesmi, de ő könyveket (.) amikor még kicsi voltam. *Vízgaidőszak* előtt olvasok sokat (.) biztos. (Hoboth 2004: 5.)

26. A szlovák „*proste*” nem lazításos alak ugyan, de mint nagymértékben deszemantizálódott töltelékszónak leginkább mégis az „ecen” változat felel meg neki.

Ezzel szemben véleményem szerint egyértelműen bázisváltásról beszélünk olyankor, amikor a vendégnyelvi ígének egyáltalán nincs semmilyen bővítménye, vagyis önmagában alkot teljes mondatot (a szlovák 1. és 2. személyű igerag a magyarhoz hasonlóan egyértelműen utal az alanyra). S persze olyankor is bázisváltásról van szó, amikor a másik nyelvből jövő ígének csak a másik nyelvből származó bővítményei vannak, hiszen ekkor az egész megnyilatkozás a másik nyelvhez tartozik. Nézzünk meg erre a két esetre is egy-egy példát, még akkor is, ha ezek nem tartoznak szorosan a témánkhoz, hiszen a beépülés magasabb szintjeit érintik („egyszerű mondat beépülése összetett mondatba”, illetve „önálló mondat beépülése a diskurzus egészébe”). Ahhoz ugyanis, hogy a „határközeli”, de még „határon inneni” jelenségeket jobban megértsük, hasznos megismerni a már „határon túl” található jelenségeket is.

29. Kaptunk mostan ojan szép *zápalky*-kat, MATCH GAME, *nehcete*?

Kaptunk mostan ojan szép *gyufák*-okat, MATCH GAME, *nem kérnek*? (Debnár 1994: 103.)

30. Há még it vagyunk, *spolu sme už*, mondhatni hogy hármosba (egy e) <= egy évet> vagyunk *spolu*, és remjük, hogy sokáig kibírjuk.

Há még it vagyunk, *együtt vagyunk már*, mondhatni hogy hármosba (egy e) <= egy évet> vagyunk *együtt*, és remjük, hogy sokáig kibírjuk. (Csiba 2004: 17.)

A 29. sz. példában szereplő „*nehcete*?” ige már nem annyira vendégnyelvi betét, hanem inkább a „*zápalky*” vendégnyelvi betét, ill. a „MATCH GAME” angol szókapcsolat hatására bekövetkezett bázisváltás, csak történetesen az egész megnyilatkozás egyetlen szóból áll. Az ilyen váltások ritkák lehetnek, legalábbis adatbázisunkban nem találtunk rájuk jó példákat, ezért voltunk kénytelenek máshonnan idézni egy ilyen típusú

megnyilatkozást (ennek szerzőjéről nem tudjuk, melyik nyelvet beszéli jobban).

A 30. sz. példában az ige határozói bővítményei („*spolu*”, ill. „*už*”) is szlovák nyelvűek, vagyis az egész megnyilatkozás szlovák nyelvű, így természetesen semmi sem szól az ellen, hogy ezt az esetet bázistartó kódváltásként elemezzük.

*

A V típusú kódváltást, melyre a vendégnyelvi betéteknek vendégnyelvi morfémák segítségével történő beépülése jellemző, olyan beszélők alkalmazzák elsősorban, akik a diskurzus másodlagos nyelvében dominánsak (vagyis a szlovák nyelvben). Valószínűnek látszik, hogy számos enyhén szlováknyelvdomináns beszélő rendszeresen él mind a B, mind a V típusú kódváltás lehetőségével, vagyis a szlovák nyelvből származó elemeket hol magyar, hol szlovák morfológiai eszközökkel építik be a megnyilatkozásba. Ezt leginkább a következő tényezőkkel lehet magyarázni: mindkét nyelv iránti pozitív attitűdök, purizmus hiánya, a magyar nyelvi szokincs (egy részének) bizonyos mértékű háttérbe szorulása, illetve bizonyos regiszterek szokincsenek magyar nyelvbeli hiánya. Az erősen szlovákdomináns beszélők – különösen a nyelvvesztők és a tökéletlen nyelvelsajátítók – esetében a legfontosabb tényező valószínűleg a magyar nyelvi kompetencia alacsony szintje: az ilyen beszélők sokszor nem is képesek magyar nyelvi toldalékokkal ellátni a szlovák vendégnyelvi betéteket; olykor lehet, hogy képesek is volnának erre, de nem vállalják az ezzel járó nagyobb mentális erőfeszítést és a tévesztés kockázatát.

A V típusú kódváltás során a két nyelv elemei csak mondatok, szintagmák, szókapcsolatok szintjén érintkeznek egymással, szabad morfémán belül nem. Ez azonban mégsem jelenti, hogy a kódváltásnak ez a típusa elfogadhatóbb volna a magyardomináns, magyar identitású beszélők számára, mint a B típusú kódváltás,

melynek során a „nyelvhatár” szavakat hasít két-felé, ugyanis a V típusú kódváltásban a vendégnyelvi morféma aktív mivolta azt a benyomást kelti, hogy a két „nyelv” erősen keveredik, úgy tűnik, mintha az interakció résztvevői hol magyarul, hol szlovákul beszélnek. Ilyen szempontból a bázisstartó kódváltásnak ez a típusa közel áll az e munkámban részletesen nem tárgyalt bázisváltogatóhoz, melynek rendszerszerű megjelenése mindenekelőtt a kettős nyelvi (és etnikai) identitású, mindkét nyelvet folyékonyan beszélő, rendszerint kiegyensúlyozott kétnyelvű beszélőkhöz, illetve olyan, nyelvileg vegyes közösségekhez kötődik, melyekben a tagok egy része az egyik, a tagok másik része a másik nyelvben domináns (l. Lanstyák–Szabó Mihály 1996; Lanstyák 2000a: 158–159, 2000b: 14–15; vö. még Husárik[ová] 2003, 2005).

A V típusú kódváltással kapcsolatban fölmerül a kérdés, létezik-e olyan kiegyensúlyozott kétnyelvű diskurzus, amelyben a két nyelv nem bázisváltogató révén jut nagyjából kiegyenlített szerephez, hanem elsősorban – ha nem is kizárólagosan – V típusú kódváltás révén. Erre a kérdésre nem lehet, illetve nem is nagyon érdemes „elméleti” választ keresni. Elméletileg talán nem lehetetlen az ilyen, ám az eddig alkalmazott te-repkutatási módszerekkel e típus megragadására nem sok esélyünk van, mivel a terepmunka megkezdésekor a terepmunkások azzal a kéréssel fordulnak az adatközlőkhöz, hogy ha csak lehet, próbáljanak meg magyarul beszélni. Ez a kérés pedig nehezen mellőzhető, ugyanis az erősebben szlovákdomináns beszélők egy ilyen elvárás hiányában nyilván első adandó alkalommal teljes egészében átváltanak a szlovák nyelvre. Ezért a jórészt V típusú kódváltásból álló kiegyensúlyozott kétnyelvű diskurzus mag-nóra rögzítésére csak akkor van esélyünk, ha ez nem csupán egy szokatlan beszédhelyzetben megjelenő rögtönzészzerű beszédmód, hanem létezik jól „begyakorolt”, bizonyos típusú beszélők közt rendszeresen használt formája is. Erre nézve azonban nincsenek még csak megfigyeléseink sem. Ha vannak is olyan beszélők, akik viszonylag sűrűn élnek a V típusú kódváltás lehe-

tőségével, valószínűnek tűnik, hogy ezt bázis-váltogatóval kombinálják.

3.4. Beépülés formális eszközök alkalmazása nélkül – H típusú kódváltás

Előfordul, hogy a vendégnyelvi elemek egyáltalán nem épülnek be formális eszközökkel a bázisnyelvbe, hanem toldaléktalanul „télblabolnak” a bázisnyelvi megnyilatkozásban. Ez az eset nem tévesztendő össze az 1. fejezetben tárgyalt kódváltási típussal. Mindkettőben közös, hogy a másik nyelvből származó elemek nem tartalmaznak toldalékot: a dolgozatomban 1. részében tárgyalt esetben azonban a toldalék hiánya zéró morféma jelenlétét jelenti, vagyis arról van szó, hogy az adott funkció kifejezésére a nyelv nem alkalmaz formális eszközöket; ezzel szemben az itt tárgyalt esetben nem zéró morfémaról van szó, hanem egy testes morféma hiányáról, melynek következtében agrammatikus mondat jön létre.

A H típusú kódváltás alkalmazása két különböző okra vezethető vissza. Az esetek egy részében nyelvtani okai vannak (az érintett nyelvtani jelenség heteromorfiája a két nyelvben); ilyenkor kompetens magyar nyelvi beszélőknél is előfordulnak olykor-olykor ilyen jellegű formák. Más esetekben a toldalékhiány a bázisnyelvi kompetencia alacsony szintjének a következménye; ilyenkor a bázisnyelvben gyakran a bázisnyelvi szavak is toldaléktalanul jelennek meg (vö. Rabec 2003: 41–42).

Az alábbi két példában a kódváltott szlovák nyelvű szekvenciához kényelmetlen magyartoldalékokat kapcsolni; a toldalékok elmaradásának ez lehet a fő oka.

31. Há haverokkal (.) egyik haveromnak van ő CHATÁ-jo ő fönt a *Mýto pod Ďumbierom* és oda szoktunk járni mindig ő sielni.

Há haverokkal (.) egyik haveromnak van ő CHATÁ-jo <= nyaralója> ő fönt a *Vámos* és oda szoktunk járni mindig ő sielni. (Hoboth 2004:4.)

32. [...] egyszer vótam a | tábor Barbara Konana (...) az is tök jó vót.

egyszer vótam a | Konan, a barbár elnevezésű tábor (...) az is tök jó vót. (Rabec 2003: 166.) [...]

A példákban található vendégnyelvi betétek bá-zisnyelvi ragokkal ellátott formái nehézkesek lennének („*Mýto pod Ďumbierom*-ban”, ill. „*tábor Barbara Konaná*-ban”); ezenkívül zavaró, hogy a toldalék közvetlenül nem ahhoz a szóhoz kapcsolódna, amelyhez voltaképpen tartozik, ugyanis a két nyelv megfelelő szerkezete heteromorf.²⁷ Mindkét esetben grammatikus volna az eredmény, ha a vendégnyelvi betétek megőriznék vendégnyelvi morfémáikat: „*v Mýte pod Ďumbierom*”, ill. „*v tábore Barbara Konana*”. Azt, hogy a beszélők miért nem ezt a megoldást választották, az egész interjú gondos elemzése nélkül nem lehet valószínűsíteni. Leginkább purista megfontolásokra gyanakodhatunk, illetve arra, hogy az adatközlők komolyan – és nagyon szó szerint – vették a terepmunkás azon kérését, hogy a beszélgetés magyar nyelven folyjon.

A 31. sz. példában olyan helységnévről van szó, amely nyelvtani szempontból – magyar terminológiával élve – jelzői értékű hátravetett határozó, s a toldalék voltaképpen a *Mýto* elemet „illetné” meg, mivel ez a szerkezet alaptagja („*Mýto*-ban *pod Ďumbierom*”), ez azonban semmivel sem jobb megoldás, mivel sérti az állandósult szókapcsolat (és – hogy úgy mondjuk – a két nyelv) integritását. Ennek érzékeltetésére nézzük meg a kettőnek a szó szerinti, interlineáris magyar fordítását: „*Vám-hely a Gyömbér alatt*-ban”, ill. „*Vámhely-en a Gyömbér alatt*”.

A 32. sz. példában található vendégnyelvi betét is egyfajta tulajdonnév, egy nyári gyermektábor neve, amely a szlovákban birtokos jelzős szerkezetként valósul meg (szó szerinti fordításban „*Konan barbár tábora*”). A két nyelvben itt eltér a szerkezettagok szórendje; ezért érezzük azt, hogy az inessivusrag nem a szerkezet meghatározó tagjában található személynévvel illetné meg, hanem az alaptagot, a „*tábor*” szót, ám a „*tábor*-ban *Barbara Konana*” megoldás, akárcsak az előző bekezdésben említett helységnév esetében, itt is sérti a szerkezet (egyszersmind a két nyelv) integritását.²⁸

Más esetekben a vendégnyelvi betét beépítése szerkezeti szempontból nem okozna gondot, a toldalékok mégis elmaradnak. Nézzük például a következő szemelvényt, amely egy olyan beszélővel készített interjúból tartalmaz részletet, aki a magyar nyelvet alig használja, s ezért nagyon gyöngén beszél.

33. HMM elsőre mentemm Prírodovedecká fakulta HMMM () haŕPozsonyba NO.

HMM elsőre mentemm Természettudományi Kar HMMM () haŕPozsonyba NO. (Szaniszló 2004: 4.)

A beszélő, aki orvostanhallgató, arról beszél, hogy eredetileg a Comenius Egyetem Természettudományi Karára jelentkezett. Az interjúba olykor-olykor beleszólt az adatközlő barát-nője is, aki jobban beszél magyarul, s aki végig jelen volt az interjúkészítés során. A következő részletben először az adatközlő barátnőjének a megszólalását olvassuk; ehhez kapcsolódik aztán maga az adatközlő:

27. Fenyvesi Anna lektori véleményében ehhez hasonló közmagyar példákat idéz: „Shakespeare Stratford-on-Avonban született”, ill. „Frankfurt am Mainban”. Ezek valóban azt mutatják, hogy ez a megoldás nem lehetetlen még a közmagyar nyelvben sem, nem lényegtelen azonban, hogy az idézetekhez hasonlók elsősorban az írott nyelvben fordulnak elő, ezzel szemben a 31. és 32. sz. példában szereplő zéró morfémás formák a beszélt nyelvből valók.

28. A filmcím magyar változata, a „Konan, a barbár” alapján tábornevet nem is nagyon lehetne magyarul létrehozni. A szlovákban ez azért lehetséges, mert a szlovák filmcím nem az angol „CONAN THE BARBARIAN” formát követi – nyelvi okokból nem is követheti –, hanem egyszerűen „Barbar Konan” formájú.

34. B: Szoal nem jelentkeztél csak a orvosira meg a +/.

A: Orvosira a Prírodovedecká fakultá-ra. Csak oda nem vettek () engem haŕoda vettek () ide a prírodovedecká-ra +/.

B: Szoal nem jelentkeztél csak a orvosira meg a +/.

A: Orvosira a Természettudományi kar-ra. Csak oda nem vettek () engem haŕoda vettek () ide a természettudományi -ra +/. (Szaniszló 2004: 13.)

Látjuk, hogy az adatközlőnek ebben a megszólalásában már megjelenik a sublativus „-ra/-re” ragja a vendégnyelvi betétén (vagyis ez a példa a munkám 2. részében tárgyalt B típusú kódváltást képviseli). Ez alighanem annak a következménye, hogy a barátnője ezt a ragot használta, az „orvosi” szóhoz kapcsolva, sőt adatközlőnk az „orvosira” formát szó szerint meg is ismételte. Arra, hogy a B típusú kódváltás alkalmazása itt nem független a beszélgetőtárs előző megszólalásától, az adatközlő néhány perccel későbbi megszólalásából következtethetünk, amely újra H típusú:

35. Most gyött csak elsön a ekonomická fakulta. Ott van +/.

Most gyött csak elsön a közzgazdasági kar. Ott van +/. (Szaniszló 2004: 16.)

Az adatközlő arról beszél, hogy otthoni ismerősei közül az idén jött Pozsonyba tanulni az egyik barátnője, a közzgazdasági karra, most elsőéves (erre utal az „elsön”). Látjuk, hogy az eltelt néhány perc elég volt ahhoz, hogy a határozóragot „elfelejtse”, és újra toldaléktalan formát használjon.

*

Amint a fõntiekbõl kiderült, a formális eszközök mellõzésével történõ beépülésnek olykor nyelvi okai vannak; ezektõl eltekintve a H típusú kódváltás leginkább az erõsen szlo-

vákdomináns beszélõkre, pontosabban a nyelvvesztés, illetve a tõkéletlen nyelvelsajátítás állapotában lévõ beszélõkre jellemzõ. A két nyelv elemei itt is csak mondatok, szintagmák, szókapcsolatok szintjén érintkeznek egymással, akárcsak a V típusú kódváltás esetében, szabad morfémán belül nem, ez azonban természetesen nem teszi a kódváltásnak ezt a módját elfogadhatóbbá a magyardomináns, illetve magyar identitású beszélõk számára, nyilván elsõsorban a létrejövõ megnyilatkozások agrammatikus mivolta miatt. Az ilyen típusú kódváltást ezért valószínûleg sokkal inkább kényszernek, nem pedig valamiféle sajátos értékekkel bíró kifejezési lehetõségnek érzik.

Fõlmerülhet a kérdés, hogy jogos-e még mindig „beépülésrõl” beszélni, ha egyszer a beszélõ nem használ formális eszközöket a vendégnyelvi elemeknek a megnyilatkozás egészébe való belehelyezésekor. Ha a „beépülés” fogalmát a más nyelvbõl származó elemeknek morfológiai – testes vagy testetlen – eszközök segítségével történõ integrálására korlátozzuk, akkor természetesen nem beszélhetünk beépülésrõl. Ám ha a juxtapozíciót – elemek egymás mellé helyezését – is a beépülés egyik eszközének tekintjük, ezt az esetet is besorolhatjuk a beépülés esetei közé, fõltéve ha jelentéstani szinten bekövetkezett az integráció. A beépülés ugyanis nemcsak alaktani kérdés, hanem legalább annyira jelentéstani is. A munkám e részében bemutatott mondatok, mondatrészletek *érthetõek*, vagyis jelentéstani szempontból tõkéletesen beépülnek a diskurzus egészébe, azaz a pusztá melléhelyezés (juxta - pozíció) is alkalmas eszköznek bizonyul arra, hogy a beszélõk érthetõ, sõt nyelvtanilag elemezhetõ megnyilatkozásokat hozzanak létre.

Így tekintve a toldalékok elmaradása az ellipsisz szélsõséges formájának is tekinthetõ (ez teszi lehetővé, hogy az ilyen megnyilatkozások nyelvtanilag elemezhetõek legyenek). Az ilyen típusú ellipsisz a kompetens beszélõk mindennapi beszélt nyelvében is elfõrdul – az egynyelvû beszélõket is beleértve –, csak nyilván sokkal ritkábban. A toldalékok nem fõltét -

lenül csak vendégnyelvi betét után maradhatnak el, H típusú kódváltásként, hanem esetenként bázisnyelvi szavak után, illetve teljesen egynyelvű diskurzusokban is.

3.5. Töredezett megnyilatkozások – X típusú kódváltás

A vendégnyelvi elemek beépülésének dolgozatom előző részében említett típusával elérkeztünk a beépülés határmezsgyéjére, ezzel a „típussal” pedig már át is léptünk rajta. Itt ugyanis olyan megnyilatkozásokat idézek, amelyek jelentésanilag nem koherensek, nyelvtanilag pedig nem elemezhetőek, akár tartalmazznak a vendégnyelvi elemek toldalékokat, akár nem. Ebből következően itt már lazább értelemben sem beszélhetünk „beépülésről”, hiszen – amint dolgozatom bevezető részében láttuk – a beépülés (és az egybeépülés) nyomán jelentésanilag koherens nyelvi szekvenciák jönnek létre.

36. MHM. (.) én is akarom menni csak +//. Őő akartam menni Őő xxx /-már nem tudom-/ [hal-kan] °*Idioti* az olyan Őő (.) Rozsnyó *Betliar* (.) *filmový klub*.

MHM. (.) én is akarom menni csak +//. Őő akartam menni Őő xxx /-már nem tudom-/ [halkan] °*Idiótát* az olyan Őő (.) Rozsnyó *Betlér* (.) *filmklub* (Szaniszló 2004: 6.)

37. Egyszer vótam *deti z detského domova*.

Egyszer vótam *gyerekek gyerekotthonból*. (Rabec 2003: 35.)

A 36. sz. szemelvényben az adatközlő a terepmunkásnak ahhoz a megjegyzéséhez kapcsolódik, hogy a közeljövőben moziba készül. Valószínűsíthető, hogy az adatközlő egy „*Idioti*” című filmet szeretne megnézni a rozsnyói filmklubban, melynek „*Betliar*” a neve, de a mondat nem „javítható” grammatikussá, csak átfogalmazható. A 37. sz. példa kontextus nélkül

egyáltalán nem érthető. Ha viszont tudjuk, hogy az adatközlő arról mesélt, milyen különféle nyári táborokban vett eddig részt, könnyen kikövetkeztethetjük, hogy azt szeretne volna mondani: egy alkalommal egy olyan táborban volt, ahol állami gondozott gyerekek (vagy azok is) nyaraltak (l. Rabec 2003: 35).

Az ilyen, globálisan még érthető, de részleteiben már nem föltétlenül „megfejtethető” megnyilatkozásokon kívül olyanokra is találunk példát anyagunkban, amelyek (csaknem) érthetetlenek, mégpedig nemcsak az átiratot olvasó kívülálló számára, hanem az adatközlőt és a beszédhelyzetet jobban ismerő terepmunkás számára is. Ez az érthetlenség azonban nem elsősorban a kódváltással függ össze, hanem egyáltalán a beszélő győnge magyar nyelvi kompetenciájával, ezért tulajdonképpen nem tartozik e munkám tárgyához. Ennek ellenére bemutatok egy példát, hiszen mindig hasznos elmenni a vizsgált jelenség határain túlra; az onnan való visszatekintés is nagyon tanulságos lehet.

38. Szüleimmel vittük autót (.) és akkor (.) *boli sme aj v jaskyniach*, (.) deee a városokat ismertük, a má xx *Čachticeee* +//.

Szüleimmel vittük autót (.) és akkor (.) *barlangokban is voltunk*, (.) deee a városokat ismertük, a má xx *Csejteee* +//. (Rabec 2003: 168.)

Az adatközlő nyári élményeit meséli. Mivel korábbi megszólalásában azt állítja, hogy a barátaival volt kirándulni, valószínű, hogy a szülei nem is voltak jelen, hanem az ő autójukat kérte el, a társhatározói „-val/-vel” rag pedig csak tévesztés. Az első kódváltásból világos, hogy barlangokat is látogattak, de az már nem, hogy tényleg városokra utal-e utána az adatközlő, könnyen lehet, hogy a „város” csak tévesztés „vár” helyett – ez utóbbit azért tehetjük föl, mert az utána említett Csejte községben (amely semmiképpen sem város!) egy ismert várrom lát(ogat)ható. Látjuk, hogy valóságismeretünk alapján próbálunk következtetni a

beszélő gondolataira, de még így sem tudjuk rekonstruálni az elmondottak értelmét.

*

A töredezett megnyilatkozások elsősorban a nyelvvesztés, illetve a tökéletlen nyelvelsajátítás állapotában lévő beszélőkre jellemzőek; a toldalékok elhagyásán kívül hibás toldalékok használata és szótévesztések is jellemzik. Mindezek a jelenségek kompetens beszélők beszélt nyelvi megnyilvánulásában is előfordulnak (s ez alól az egynyelvű beszélők sem képeznek kivételt), csak persze jóval ritkábban. Különbség még az is, hogy a kompetens beszélők inkább olyankor produkálnak töredezett megnyilatkozásokat, amikor fáradtak vagy izgatottak, illetve amikor nem figyelnek oda a beszédükre; ezzel szemben a nyelvvesztők és a tökéletlen nyelvelsajátítók lelkiállapottól és odafigyeléstől függetlenül beszélnek így. Ezenkívül a kompetens beszélők képesek magukat kijavítani, ha ráébrednek – vagy ráébreztik őket – arra, hogy hibáztak, és mondanivalójuk nem érthető, a nyelvvesztők és a tökéletlen nyelvelsajátítók viszont erre sokszor egyáltalán nem képesek. Maga a kódváltás, amelyet X típusúnak neveztünk el, csupán egyik aspektusa ennek a komplex jelenségnek.

4. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Írásomban azt a kérdést vizsgáltam, hogyan valósul meg a kódváltás az olyan diskurzusokban, melyeknek az elsődleges nyelve a magyar, a másodlagos nyelve pedig a szlovák. Példáim olyan beszélőktől származnak, akik szlovákdomináns kétnyelvűek. A témának csak egy kis szeletét állt módomban bemutatni, azt, hogy a mondat szintjén mondatrészi szerepet betöltő kódváltott szekvenciák (vendégnyelvi betétek) hogyan alkotnak kétnyelvű szintagmákat, hogyan épülnek be a kétnyelvű diskurzusba. A beépülésnek négy módját különböztettem

meg, s ezek után beszéltem még a beépülés hiányáról (a töredékes beszédéről) mint ötödik esetről. Ezeket a beépülési módokat a kódváltás nyelvtani típusainak tekintettem.

A tárgyalt nyelvtani típusok egyrészt abban különböznek egymástól, hogy a kétnyelvű diskurzusban szerkezetileg is domináns-e a diskurzus elsődleges nyelve avagy sem, másrészt pedig abban, hogy a diskurzus nyelvtanilag mennyire rendezett. A B típusú kódváltás esetében, melyre a vendégnyelvi betéteknek bázisnyelvi morféma segítségével történő beépülése jellemző, a magyar nyelv nemcsak mennyiségileg domináns, mint a V és a H típusú kódváltás esetében, hanem szerkezetileg is (5–12. és 34. sz. példák). A V típusú kódváltás, melyre a vendégnyelvi betéteknek vendégnyelvi morféma segítségével történő beépülése jellemző (13–28. sz. példák), a szemelvényekben a magyar nyelv mennyiségi dominanciájával jár együtt, ami persze nem föltétlenül szükség- vagy törvényszerűség, hanem esetünkben annak a következménye, hogy a példákat eleve úgy válogattuk össze, hogy olyan diskurzusokat képviseljenek, melyeknek a magyar az elsődleges nyelve. Mind a B, mind a V típusú kódváltáshoz kapcsolódik a Z típusú kódváltás, melynek során a vendégnyelvi betétek testetlen eszközökkel épülnek be a megnyilatkozásba, ezek a testetlen eszközök ugyanis elvben lehetnek akár a diskurzus elsődleges, akár a diskurzus másodlagos nyelvei. Mindenesetre az idézett esetek nagyobb részében (1–3. sz. példák) inkább magyar zéró morfémaikkal számolhatunk, bár ez csak a 2. sz. példa esetében bizonyítható; egy esetben (4. sz. példa) a vendég szó toldalékolthatatlan.

A B, a V és a Z típusú kódváltás közös vonása, hogy a kétnyelvű diskurzus nemcsak hogy minden további nélkül alávethető alak- és mondattani elemzésnek, hanem grammatikus is. Ugyanakkor a két nyelvből származó szekvenciák a B típusú kódváltás esetében szorosabb egységet alkotnak, mint a V típusú kódváltás esetében. Ha bázisnyelvi morfémaikkal történik a beépülés (B típusú kódváltás), egyér-

telmően magyar nyelvű megnyilatkozásokat kapunk, ha a beépülés vendégnyelvi toldalékok alkalmazásával jár (V típusú kódváltás), inkább kétnyelvű megnyilatkozásokról beszélhetünk.

A maradék két nyelvtani típus, a H és az X típusú kódváltás közös vonása, hogy az érintett diskurzusrészletek szigorúan véve agrammatikusak. A két nyelv közül a diskurzus elsődleges nyelve, a magyar, mennyiségileg domináns, ami abból a főntebb említett tényből következik, hogy célom épp ilyen diskurzusoknak a vizsgálata volt. A két típus abban tér el, hogy a H típusú kódváltás, melyre a vendégnyelvi betéteknek formális eszközök alkalmazása nélkül történő beépülése jellemző, érthető diskurzusrészleteket hoz létre, vagyis olyanokat, amelyek lehetővé teszik a sikeres kommunikációt, és mondatnailag is elemezhetők (31–33. és 35. sz. példa). Az X típusú kódváltás esetében ez már nem egészen így van (36–38. sz. példa), bár azt azért nem szabad elfelejteni, hogy a kommunikáció sikeressége nem „vagy–vagy”, hanem inkább „is–is” kérdés, s a sikeresség ráadásul nem csupán a beszélők nyelvtudásától függ, hiszen nemverbális oldala is van.

A kódváltás említett nyelvtani típusai sorba rendezhetők és összefüggésbe hozhatók a kétnyelvű beszélők nyelvtudása alapján kialakított kétnyelvűségi típusokkal (főltételezve, hogy a beszélőket nem befolyásolják purista nyelvi ideológiák). Ez azért van így, mert minél

inkább magyardomináns egy beszélő, annál jellemzőbb rá, hogy nyelvtanilag rendezett mondatokat produkál, amikor a diskurzus elsődleges nyelve a magyar, sőt a magyar nyelvi dominancia növekvő mértékében egyre jellemzőbb rá, hogy olyan diskurzusokat hoz létre, melyekben a magyar nyelv nemcsak mennyiségileg domináns, hanem szerkezetileg is. Főltételezhető tehát, hogy minél inkább magyardomináns a beszélő, annál inkább integrálódnak a vendégnyelvi betétek a megnyilatkozás egészébe a bázisnyelv morfémái segítségével, B típusú kódváltást eredményezve, s annál ritkábban fordul elő, hogy a vendégnyelvi betétek vendégnyelvi toldalékokat kapnak, V típusú kódváltást hozva létre.

Ennek a helyzetnek mintegy tükörképeként minél inkább szlovákdomináns egy beszélő, annál nagyobb arányban fordulnak elő az általa produkált diskurzusokban H és X típusú kódváltások (ezek persze az összes általa produkált kódváltásnak – kivéve talán, ha erősen nyelvesztő beszélőről van szó – így is csak viszonylag csekély százalékát alkotják), ezenkívül pedig annál nagyobb arányban fordul elő az általa létrehozott diskurzusokban V típusú kódváltás, s ezzel együtt annál ritkábban jelenik meg a B típusú kódváltás.

Ez a helyzet sematikusan a következőképpen ábrázolható:

A kódváltás nyelvtani típusának és a beszélők nyelvtudásának összefüggése

Beépülés módja	Kódváltás típusa	M(s), Ms	MS, Sm	S(m)	S(■)
1. testetlen eszközökkel	Z típusú	+	+	+	+
2. bázisnyelvi morfémákkal	B típusú	+	+	(+)	(+)
3. vendégnyelvi morfémákkal	V típusú	(+)	+	+	+
4. formális eszközök nélkül	H típusú	–	–	–	+
5. töredezett megnyilatkozások	X típusú	–	–	–	+

Jelmagyarázat: M(s): erősen magyardomináns beszélők; Ms: enyhén magyardomináns beszélők; MS: kiegyensúlyozott kétnyelvűek; Sm: enyhén szlovákdomináns beszélők; S(m) erősen szlovákdomináns beszélők; S(■) nyelvesztő beszélők; +: nagyon jellemző; (+) kevésbé jellemző; – nem jellemző (de előfordulhat)

Amint a táblázatból is kiolvasható, a kódváltás vizsgált típusai föltételezésünk szerint a kötetlen, spontán beszélt nyelvben bármilyen nyelvtudású kétnyelvű beszélő diskurzusaiban előfordulhatnak, csak éppen meglehetősen eltérő gyakorisággal (NB: a mínuszjel a táblázatban nem jelent teljes hiányt!). Ez a séma egyelőre csupán további empirikus kutatások kiinduló hipotézisének tekinthető, hiszen korántsem ismerjük még a kódváltás tárgyalt nyelvtani típusait olyan mértékben, hogy biztos általánosításokat végezhesünk a tekintetben, hogy ezek mennyire jellemzőek a különféle nyelvtudású beszélőkre.

A Z típusú kódváltás annyiban „kilóg” a rendszerből, hogy valójában vagy a B típusú kódváltáshoz, vagy esetleg a V típusú kódváltáshoz sorolható. Mivel a tetetlen eszközökkel történő beépüléshez a beszélő részéről nincs szükség semmilyen erőfeszítésre, ez a típus valószínűleg minden kétnyelvű beszélőre egyformán jellemző; alkalmazását legfőlőbb a purista nyelvi ideológiák gátolhatják meg. Azok a beszélők, akik – úgymond – kerülnek a kódváltásnak ezt a nyelvtani típusát, valójában nem ezt a kódváltási típust kerülnek, hanem magát a kódváltást.

A kódváltás kerülése elsősorban a magyar-domináns kétnyelvűekre jellemző, méghozzá különösen akkor, ha az együttselekvés résztvevői homogén csoportot alkotnak (l. Lanstyák 2000a: 159–168). Az ilyen beszélők többnyire anyanyelvükön végezték iskoláikat, ismerik a magyar kultúrát, s föltehető, hogy a szlovák iskolákat végzett beszélőknél erősebben kötődnek a magyar nemzethez, ezzel együtt pedig a magyar nyelvhez is. Ezenkívül pedig nyilván órájuk hatnak leginkább az anyanyelvi nevelést mind szlovákiai, mind egyetemes magyar viszonylatban átható purista nyelvi ideológiák. Fontos tényező az is, hogy a magyardomináns beszélők magas szintű magyar nyelvtudásuk miatt „nem szorulnak rá” a kódváltásra, s így nagymértékben az attitűdjeiktől függ, hogy élnek-e ezzel a kifejezési lehetőséggel. (Minél gyöngébb a beszélő magyar nyelvtudása, annál

inkább rákényszerül a váltásra akkor is, ha ezt amúgy nem teszi szívesen.)

Dolgozatomban a másik nyelvből származó elemek beépülésének módját, illetve a kódváltás egyes nyelvtani típusainak „kedvelését” a következő tényezőkkel hoztam összefüggésbe: 1. a beszélő nyelvtudása az egyik és a másik nyelvben; 2. a beszélő nyelvi és etnikai azonosságtudata (például milyen mértékben tartja magát kétnyelvűnek, mennyire azonosul az egyik és a másik nyelvvel); 3. a beszélőnek a két nyelvvel kapcsolatos attitűdjei (nyelvi ideológiák, az ún. nyelvtisztasággal kapcsolatos mítoszok, a purizmus, a „helyes” vagy „tisztá” beszédre való törekvés stb.). Ezenkívül föltételezhető (de sokkal nehezebben kimutatható), hogy a kódváltás egyes nyelvtani típusainak használatára a közlésaktus többi résztvevője is befolyást gyakorol: az ő 1. valódi vagy vélt nyelvtudásuk; 2. valódi vagy vélt nyelvi és etnikai azonosságtudatuk; 3. valódi vagy vélt nyelvi attitűdjeik.

Minél jobban ismerjük ezeket – s természetesen az adott beszédhelyzet minél több tényezőjét –, annál könnyebben és hitelesebben tudjuk elemezni *nyelvi szempontból is* a kétnyelvű diskurzusokat. Amint ez világossá vált a közölt példák egy részéből, *a nyelvi adatok értelmezése egyáltalán nem függetleníthető a beszélők nyelvhasználatát befolyásoló különféle nyelven kívüli tényezőktől*. Ez pedig egy szociolingvista számára nyilvánvalónak látszó, mégis nagyon fontos tanulság.

Az egyes kétnyelvűségi típusokhoz sorolható beszélők nyelvi produktumai jelentősen különbözhetnek a tekintetben, hogy tanulságaik mennyire általánosíthatóak a beszélőknek egy nagyobb csoportjára nézve. A mindkét nyelvet gyakran használó, és ezért többnyire mindkettőt jól beszélő adatközlők kétnyelvű diskurzusaiban található jelenségek valószínűleg könnyebben és biztosabban általánosíthatóak, mint azon beszélők által produkált jelenségek, akiknek az egyik nyelv használatában nincs elegendő gyakorlatuk. Föltehető, hogy az ilyen beszélők nyelvi megnyilvánulá-

sai nemcsak általában véve deviánsak (akkor is, ha éppen nem váltanak kódot), hanem deviáns lehet a kódváltás módja is, s ezért az ilyen diskurzusok alapján csak nagy-nagy óvatossággal fogalmazhatók meg a kódváltás „szabályai”. Az általánosítást nehezítik a beszélők lelki tulajdonságaiban, értelmi képességeiben stb. található egyéni különbségek is.

Ha meg akarjuk ismerni a kódváltás különféle nyelvtani típusait, ezek használatának „szabályait”, nem tekinthetünk el a kódváltás indítékától, még a mindkét nyelvet magas szinten birtokló beszélőknél sem. Ha a kódváltás indítéka a nyelvi hiány (lexikális rés vagy nyelvtani szerkezet ismeretének hiánya), olyan váltások is létrejöhetnek, amelyek egyébként ellentétben állnak a kódváltás szokásos szabályaival, ti. azokkal a szabályokkal, amelyek akkor érvényesülnek, amikor a beszélőnek választási lehetősége van: gondolatát a diskurzus elsődleges nyelvén is (csaknem) ugyanolyan minőségben ki tudja fejezni, mint a másik nyelven, s ezért nem kényszerül arra, hogy kódot váltson olyankor is, amikor az a „veszély” fenyegeti, hogy a kódváltás eredménye agrammatikus mondat lesz.

Minél informálisabb a diskurzus, annál nehezebb elemezni, mert annál kevésbé szilárd a benne található (magasabb szintű) nyelvi egységek szerkezete: a kompetens beszélők nagymértékben informális, laza, oldott mindennapi nyelvi megnyilvánulásai bizonyos mértékig hasonlítanak a nemdomináns és a nyelvvesztő, illetve tökéletlen nyelvelsajátító beszélők nyelvi megnyilvánulásaira, különösen ha a közlés-aktus résztvevői közt közeli, intim a viszony (családtagok, közeli barátok stb.), és így szinte szó szerint igaz az, hogy „fél szavakból is értik egymást”. A különbségek – ha csak az átiratokat nézzük – valószínűleg jórészt statisztikaiak. Ha magukat a beszélőket tekintjük, akkor a különbség abban áll, hogy a nemdomináns és különösen a nyelvvesztő, illetve a tökéletlen nyelvelsajátító beszélők formális helyzetekben, távoli ismerős vagy ismeretlen emberekkel sem tudnak másképp beszélni, szemben a kompe-

tens beszélőkkel, akiknek a beszédmegnyilvánulásai radikálisan „javulnak”, minél formálisabb a beszédhelyzet.

S amint erre fentebb is utaltunk, ugyanaz a beszélő még ugyanabban a beszédhelyzetben is eltérő mértékű nyelvi rendezettséget mutató mondatokat produkálhat attól függően, milyen éppen a lelkiállapota. A nyelvi rendezettség ezenkívül függ a témától is: minél jártasabb a beszélő egy-egy témában, annál könnyebb számára folyékonyan és többé-kevésbé grammatikus mondatokban beszélni róla.

Mindennek módszertani szempontból az a tanulsága, hogy a kódváltás „szabályainak” megismeréséhez nagy mennyiségű átirat elemzésére van szükség; ezek sok különböző típusú beszélőnek lehetőleg többféle beszédhelyzetben felvett beszédét kell tartalmazzák. Fontos, hogy minél több adatunk legyen az egyes beszélők nyelvi életrajzára, nyelvi attitűdjére, saját bevallásuk szerinti nyelvtudásukra nézve – ezért az erre vonatkozó kérdéseket mindenképpen szükséges beépíteni a szociolingvisztikai interjúkba. Ezenkívül a terepmunkásnak folyamatosan kell figyelnie az adatközlő (nemcsak nyelvi!) viselkedését, hogy következtetéseket tudjon levonni egyéniségének releváns tényezőire nézve. És persze elengedhetetlen, hogy minél részletesebben rögzítse a terepmunka azon körülményeit, amelyek befolyásolhatják a beszélők nyelvhasználatát.

A PÉLDAMONDATOK FORRÁSAI

- Bognár Márta 2004. *Kontaktusjelenségek*. Bratislava: FF UK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Csiba Annabella 2004. *A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű beszédében*. Bratislava: FF UK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Debnár Klára 1994. *Kétnyelvűség a postaforgalomban. (Szociolingvisztikai vizsgálatok Feleden.)* Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Hoboth Katalin 2004. *Kódváltás*. Bratislava: FF UK. (Szemináriumi dolgozat.)

- Hushegyi Anikó 2004. *Kódváltás*. Bratislava: FF UK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Kapczyová Ildikó 2004. *Nyelvkiépülés*. Bratislava: FF UK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Mikóczyová, Katarína 2004. *A nyelvléépülés ter-
mékei – kontaktusjelenségek – a minden-
napi nyelv „pongyolaságai”*. Bratislava:
FF UK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Némová, Ivana 2004. *Kódváltás*. Bratislava: FF UK.
(Szemináriumi dolgozat.)
- Pallagová, Edina 2004. *A kódváltás mint a nyelvlé-
épülés kísérőjelensége*. Bratislava: FF
UK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Papp Melinda 2004. *A nyelvvesztés jellegzetességei*.
Bratislava: FF UK. (Szemináriumi dol-
gozat.)
- Rabec, Štefan 2003. *Emberek a határon. A nyelv-
vesztés és nyelvléépülés vizsgálata szlo-
vákiei egyetemisták körében*. Bratislava:
FF UK. (Szakdolgozat.)
- Sill Gabriella 2004. *Kódváltás*. Bratislava: FF UK.
(Szemináriumi dolgozat.)
- Szaniszló Tibor 2004. *A nyelvvesztés szélső értékei a
kétnyelvűség állapotában*. Bratislava:
FF UK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Heller, Monica 1988. Introduction. Monica Heller
(szerk.) *Codeswitching. Anthropological
and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin:
Mouton de Gruyter. 1–24.
- Husáriková, Marianna 2003. *Identitástudat és nyelv-
használat. (Szocio- és pszicholingviszti-
kai vizsgálatok egy kétnyelvű család-
ban)*. Bratislava: FF UK. (Szakdol-
gozat.)
- Husárik, Marianna 2005. Egy vegyes házasságból
származó fiatalemberrel készített szocio-
lingvisztikai interjú átirata. Lanstyák
István – Menyhárt József (szerk.)
Tanulmányok a kétnyelvűségről III.
Pozsony: Kalligram. 225–254.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*.
Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1982. *Fejezetek a mihályi nyelvjárás mon-
dattanából*. Budapest: Magyar Nyelv-
tudományi Társaság. (MNyTK. 164. sz.)
- Kovács, Magdolna 2001. *Code-Switching and
Language Shift in Australian Finnish in
Comparison with Australian Hungarian*.
Ábo: Åbo Akademia University Press.
- Lanstyák István 1994. *A magyar nyelv szlovákiai
változatainak nyelvkörnyezeti és kon-
taktusnyelvészeti kérdései. Jazykovo-
ekologické a kontaktologické otázky
variantov maďarského jazyka na Slo-
vensku*. Bratislava: FF UK. (Kandidátusi
értekezés kézírata.)

HIVATKOZÁSOK

- Auer, Peter 1988. A conversation analytic approach
to code-switching and transfer. Monica
Heller (szerk.) *Codeswitching. Anthro-
pological and Sociolinguistic Per-
spectives*. Berlin: Mouton de Gruyter.
187–213.
- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség
nyelvhasználatának szociolingvisztikai
megközelítései*. Budapest: ELTE. (Kan-
didátusi értekezés.)
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*.
Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gósy Mária 2002. A megakadásjelenségek eredete a
spontán beszéd tervezési folyamatában.
Magyar Nyelvőr 126/2, 192–204.
- Gósy Mária 2003. A spontán beszédben előforduló
megakadásjelenségek gyakorisága és
összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127/3,
257–277.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages.
An Introduction to Bilingualism*. Cam-
bridge (Massachusetts): Harvard Uni-
versity Press.
- Lanstyák István 2000a. *A magyar nyelv Szlová-
kiában*. Budapest – Pozsony: Osiris
Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA
Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák, István 2000b. K otázke triedania kódov
(maďarského a slovenského jazyka) v
komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo
a slovesnost* 61/1, 1–17.
- Lanstyák István 2002a. A magyar nyelv szlovákiai
változatainak jellemzői. Lanstyák István
– Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvter-
vezés Szlovákiában. Tanulmányok és
dokumentumok*. Pozsony: Kalligram.
84–108.
- Lanstyák István 2002b. A nyelvérintkezés szakszó-
kincséről. Száz fogalom a kontaktológia
köréből. Gyurgyik László – Kocsis
Aranka (szerk.) *Társadalom – tudomá-
ny. Tanulmányok a Mercurius Tár-
sadalomtudományi Kutatócsoport műhe-
lyéből*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
73–95.

- Lanstyák István 2004. K niektorým otázkam bilingválnej komunikácie. Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (szerk.) *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 16.–17. októbra 2003.* Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. 411–432.
- Lanstyák István 2005a. A kódváltásról – nyelvtani szempontból. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/2, 121–130.
- Lanstyák 2005b. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetéről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára.* Dunaszerdahely: Gamma Nyelvi Iroda. 77–120
- Lanstyák István 2005c. Medzijazyková komunikácia ako atypický prípad bilingválnej komunikácie. Jozef Štefánik (szerk.) *Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvisme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.* Bratislava: Univerzita Komenského. 37–42.
- Lanstyák István 2006. Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 147–169.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. Gadányi Károly – Bokor József – Guttman Miklós (szerk.) *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat.* Szombathely: BDTE. 163–174.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – két nyelvűség.* Pozsony: Kalligram.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2005. *Hungarian in Slovakia.* Fenyvesi Anna (szerk.) *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 48–88.
- Myers-Scotton, Carol Myers 1993. *Social Motivations For Codeswitching. Evidence from Africa.* Oxford: Clarendon Press.
- Poplack, Shana 1988. Contrasting patterns of code-switching in two communities. Monica Heller (szerk.) *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives.* Berlin: Mouton de Gruyter. 215–244.
- Rabec István 2004. Részletek nyelvvesztőkkel készített interjúkból. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a két nyelvűségről II.* Pozsony: Kalligram 239–260.
- Sándor Anna 2002. Az informális és formális beszédhelyzetekben előforduló kontaktusjelenségek sajátosságai. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a két nyelvűségről.* Pozsony: Kalligram. 114–126.
- Štefánik, Jozef – Michaela Palcútová – István Lanstyák 2004. Terminológiai szótár. Jozef Štefánik (összeáll.) *Antológia bilingvizmu.* Bratislava: Academic Electronic Press. 283–294.
- [Lanstyák István 2006. A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns két nyelvű beszélők nyelvhasználatában. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 105–146.]

A KÓDVÁLTÁS NYELVTANI ASPEKTUSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE A SZLOVÁKIAI MAGYAR BESZÉLŐKÖZÖSSÉGBEN¹

1. BEVEZETÉS

Írásomban a magyar és a szlovák nyelv közötti kódváltás nyelvtani aspektusának néhány fontos kérdésével foglalkozom. Élőnyelvi példáim többsége a Gramma Nyelvi Irodában készülő, a szlovákiai magyar beszélt nyelvi korpusz alapjául szolgáló élőnyelvi adatbázisból való. A magyar–szlovák, illetve szlovák–magyar kódváltás tárgykörébe vágó eddigi publikációk főleg vagy kizárólag a kódváltás pragmatikai oldalával foglalkoztak (Lanstyák–Szabó Mihály 1996; Vančóné 1998; Lanstyák 2000a: 159–176, 2000b; Németh 2002), s ugyanez a helyzet a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén készült ilyen témájú egyetemi szakdolgozatok többségével is (Baranovicsová 1994; Béhróvá 1994; Debnár 1994; Krčšková 1994; Wittenberger 1994; Mojzesová 1996; Lintner 2001; Kulcsárová 2002; Husáriková 2003). Csupán két olyan szakdolgozatot tudok említeni (Némethová 2001; Rabec 2003), amely a többieknél részletesebben tér ki a kódváltás nyelvtani vonatkozásaira, illetve nyelvtani szempontból is rendszerezi a gyűjtött élőnyelvi anyagot.

Jómagam ebben a munkámban épp a kódváltás nyelvtani típusainak bemutatására helyezem a hangsúlyt, s példamondataimat is főként nyelvtani szempontból veszem górcső alá, bár olykor a teljesség vagy az érthetőség kedvéért a jelenség más vonatkozásaira is kitérek. Ezenkívül pedig foglalkozom a kódváltás jelzettségével is, mivel ez a kérdés is csak érintőlegesen van jelen a kódváltást (is) vizsgáló munkákban. Munkámat elsősorban magyar szakos egyetemi hallgatóknak és nyelvész doktoranduszoknak szánom, ezért kollégáim javaslatára a fontosabb fogalmakat rendre megmagyarázom, még azon az áron is, hogy némileg eltérek a szűkebben vett témámtól.

A kódváltás egyes nyelvtani típusainak illusztrálására szolgáló példáim jórészt a felsorolt munkákból származnak, kisebb részük pedig magyar–szlovák kétnyelvű beszélőkkel készített szociolingvisztikai interjúkon alapuló szemináriumi dolgozatokból való (Dohány 2004; Gujber 2004; Hushegyi 2004; Sill 2004). A hivatkozott szakdolgozatok és szemináriumi munkák, amelyek beépültek az említett élőnyelvi adatbázisba, rendkívül értékes élőnyelvi anyagot tartalmaznak, különösen azok, melyeknek szerzői teljesen spontán beszélt nyelvi

1. Ez a tanulmány a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport és a Gramma Nyelvi Iroda munkatervére alapján folyó kutatásokra épül, melyeket az Illyés Közalapítvány, az Arany János Közalapítvány, valamint a Magyar Köztársaság Oktatási Minisztériuma támogatott. Itt köszönöm meg Fenyvesi Annának, Husárik Mariannának, Menyhárt Józsefnek, Misad Katalinnak, Rabec Istvánnak, Szabó Mihály Gizellának, Tolcsvai Nagy Gábornak és Vančóné Kremmer Ildikónak munkám előző változataihoz fűzött értékes észrevételeit. Külön kell köszönetet mondjak Cseresnyési Lászlónak „kötekedő” megjegyzéseiért, amelyek rendkívül inspirálóak voltak a számomra, s több kérdés alaposabb végiggondolására készítettek.

szövegeket rögzítettek olyan módon, ahogy erre egy kívülállónak soha nem lett volna módja (barátnők laza beszélgetése, közeli családtagok oldott társalgása stb.).

Azoknak a diskurzusoknak² a többsége, melyekből a példákat válogattam, ún. kiegyensúlyozatlan diskurzus (l. 2.5.). E diskurzusok egyik nyelve – többnyire a magyar – elsődleges, a másik nyelvük – a szlovák – pedig másodlagos (l. 2.4.). Ez azt jelenti, hogy a diskurzusban előforduló nyelvek közül a magyar-nak kitüntetett szerepe van: a beszélők úgy tekintik, hogy magyarul folyik a beszélgetés, még akkor is, ha a szlovák nyelvet is használják több-kevesebb rendszerességgel, sőt olykor más nyelvekhez is folyamodnak, amelyek így a diskurzus harmadlagos nyelvéné válhatnak.

Ebben az írásban a terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozom részletesebben azokkal a kódváltási típusokkal, amelyek inkább csak a szlovákdomináns kétnyelvűek (2.2.), a nyelvvesztés állapotában, illetve a nyelvsajátítás kezdeti szakaszaiban lévő beszélők nyelvhasználatából mutathatók ki olyankor, amikor a diskurzus elsődleges nyelve a gyöngébbik nyelvük, azaz a magyar. Ezeket a típusokat részletesebben más írásaimban mutatom be (l. Lanstyák 2005a, 2005b, 2006a).

2. FOGALOMMAGYARÁZAT

Minthogy a kódváltásos beszédmodot, annak különböző formáit a kétnyelvű kommunikáció jellegzetes eseteiként tartjuk számon, bevezetésképpen a kétnyelvűség néhány általános kérdéséről beszélek (2.1.). Ezután a nyelvi dominancia és a nyelvi kiegyensúlyozottság jelenségét mutatom be, a szokásosnál némileg árnyaltabban (2.2.); erre

elsősorban azért van szükség, mert a kódváltás nyelvtani típusai – más tényezők mellett – a beszélők nyelvi dominanciájával is szoros összefüggésben állnak. A következő alfejezetben a nyelvvesztés, a tökéletlen nyelvsajátítás, a nyelvcsere és a nyelvhalál megnevezéssel illetett jelenségeket értelmezem (2.3.). Ezt követően bevezetem a diskurzus elsődleges, másodlagos, illetve harmadlagos nyelvének a fogalmát (2.4.), amely nem tévesztendő össze a bázisnyelv, illetve vendégnyelv fogalmával. Ezekhez szorosan kapcsolódik a kiegyensúlyozatlan és a kiegyensúlyozott diskurzus fogalma (2.5.). Ennyi „bevezetés” után pedig végre eljutok odáig, hogy meghatározom magát a dolgozatomban központi kategóriáját, a kódváltást (2.6.), majd a két nyelvnek a kétnyelvű szekvenciában betöltött szerepe alapján elválasszam egymástól a bázisnyelvet és a vendégnyelvet (2.7.), s ismertessem a kódváltás három alaptípusát, a bázisstartó kódváltást, a bázisváltást és a megnyilatkozáson kívüli kódváltást (2.8.). A kétnyelvűséghez, illetve a kétnyelvű beszédmódhoz kapcsolódó fogalmak áttekintését a kétnyelvű kommunikáció fogalmának meghatározásával, valamint a kétnyelvű kommunikáció válfajainak rövid bemutatásával zárom (2.9.).

Bár a nem közvetlenül a kétnyelvűséghez, a kétnyelvű beszédmódhoz, illetve a kódváltáshoz kapcsolódó, de szintén értelmezésre szoruló fogalmak nagy részének magyarázatát jegyzetben közlöm (többnyire első szövegbeli előfordulásuk helyén), egy esetben – főként didaktikai megfontolásokból – kivételt teszek: e fejezet végén tekintem át az élőnyelvi példáimban található legfontosabb megakadályozó

2. Diskurzuson főleg beszélt nyelvi, a mondatnál hosszabb, folyamatos beszédmegnyilvánulást szokás érteni. A diskurzus tehát rokon fogalom a szöveggel, de szemben a „szöveg” műszóval, amelyet inkább olyankor használunk, amikor a vizsgált nyelvi produktum írott és monologikus, a „diskurzus” műszó inkább akkor jelenik meg, amikor a vizsgált nyelvi produktum beszélt nyelvi és dialogikus. Diskurzusról inkább azok beszélnek, akik a diskurzuselemzés módszerével közelítenek vizsgálatuk tárgyához, szövegről pedig inkább azok, akik a hagyományos szövegten eszközeit használják az elemzésben.

ségeket: az újrakezdést, az újraindítást és az újramondást, továbbá kitérek a beszéd-töltelék és a töltelék-szó fogalmára (2.10.).

2.1. Kétnyelvűség

A kétnyelvűség rendkívül összetett jelenség, nagyon sok válfaja van, s ezért nagyon nehéz úgy meghatározni, hogy a meghatározás minden válfajára egyaránt vonatkozzon.³ Ezenkívül kérdéses az is, hogy hogyan lehet és meg lehet-e egyáltalán állapítani a kétnyelvűség alsó határát, vagyis meg lehet-e mondani, hol van a határ a néhány idegen szót ismerő, azokat alkalmilag a más nyelvűekkel való kommunikációban sikeresen felhasználó ember és az olyan ember között, akit már csakugyan kétnyelvűnek lehet nevezni.

Vannak, akik arra hajlanak, hogy az előbbi emberre jellemző nyelvi állapotot is kétnyelvűségnek tartsák, de az „igazi” (azaz prototipikus) kétnyelvűségtől való megkülönböztetésképpen a kétnyelvűségnek ezt a válfaját „kezdődő (incipiens) kétnyelvűség”-nek nevezik. Bizonyos típusú vizsgálatokban valóban hasznos lehet az ilyen beszélőket is kétnyelvűnek tekinteni, de az is érthető, ha más szakemberek még az ellen is erősen tiltakoznak, ha egy háromszáz szóval és tizenkét grammatikai szabállyal japánul „makogó”, magyar anyanyelvű IBUSZ-idegenvezetőt „kétnyelvű”-nek merészel nevezni valaki. Ez utóbbiak úgy gondolják: ahhoz, hogy egy embert kétnyelvűnek lehessen tekinteni, nemdomináns nyelvét „jól” kell beszélnie. Csakhogy azt megállapítani, hogy egy ember „jól” beszél-e egy nyelvet, lehetetlen, legalábbis ha elvonatkoztatunk attól, hogy a beszélő hol, milyen közösségben, milyen elvárások háttérében, milyen célra és mennyire sikeresen használja az adott nyelvet. (Természetesen még kevésbé lehetséges a „jól-

ság” kritériumait egy egész közösségre vagy pláne a világ minden kétnyelvű emberére nézve megállapítani.) Éppen ezért a kétnyelvűséget aligha leszünk valaha is képesek a nyelvtudás mértékére alapozva meghatározni.

A nyelvtudás mértékével kapcsolatos megoldhatatlan problémák miatt a társasnyelvészetben a kétnyelvűségnek az ún. funkcionális meghatározása terjedt el, melynek gyökerei Weinreich (1953/1974: 1) klasszikus munkájáig nyúlnak vissza; eszerint azok a beszélők kétnyelvűek, akik mindennapi beszédtevékenységük során két nyelvet használnak. Ez a meghatározás elkerüli ugyan a nyelvtudás mértékének megállapításával kapcsolatos problémákat, ugyanakkor újakat is teremt: szükségessé teszi annak meghatározását, hogy mit is jelent egy nyelvet „használni”. Egy nyelv „használatát”-n ebben az összefüggésben nyilvánvalóan azt kell érteni, hogy a beszélő az érintett nyelven *rendszeresen* és *sikeresen* elégti ki kommunikatív szükségleteit. Vagy földhözragadtabban fogalmazva: a beszélő e nyelv segítségével jól boldogul azokban a különféle élethelyzetekben, amelyekbe *nap mint nap* kerül.

A határ, illetve a mérték kérdését itt sem tudjuk elkerülni, hiszen az, hogy egy kétnyelvű közösségben élő beszélőnek mennyit kell használnia az egyik és a másik nyelvet ahhoz, hogy kommunikatív szükségleteit kielégítse, rendkívül változó, s az adott kétnyelvű közösség jellegétől, a beszélő életkörülményeitől, társas kapcsolathálózatától stb. függ. S azt sem lehet megállapítani, mennyit kell a másik nyelvet használni ahhoz, hogy a használatot „rendszeres”-nek lehessen mondani, illetve mi szükséges ahhoz, hogy a beszélő kommunikatív szükségleteinek kielégítését úgy általában véve még „sikeres”-nek lehessen minősíteni. (Ha tíz kommunikációs aktusból három sikertelen, mondhatjuk-e még, hogy a beszélő úgy általában véve sikeresen elégti ki kommunikációs szükségleteit?)

3. A kétnyelvűség különféle típusú meghatározásaira, illetve a kétnyelvűség fontosabb válfajaira I. Bartha 1999: 31–40; Göncz 1999: 94–99. L. még Göncz Lajos 2005, különösen annak 2.2.1. fejezetét!

A funkcionális meghatározás további hátránya, hogy nem eléggé univerzális, a nem kétnyelvű közösségben élő beszélők egyéni kétnyelvűségére nem alkalmazható. Az a kétnyelvű szlovákiai magyar például, aki szlovák lakosságú vidékre költözik, s nem használja már rendszeresen anyanyelvét, e meghatározás értelmében egyik napról a másikra egynyelvűvé válik. Mihelyt azonban visszaköltözik Dél-Szlovákiába, azon nyomban „kétnyelvűsödik”. Ezért célszerűbbnek látszik *egyéni szinten* azokat a beszélőket tekinteni kétnyelvűnek, akik két nyelv használatának képességével rendelkeznek (vö. Štefánik 1996: 136; 2000a: 10, 2000b: 17). Ennek megfelelően pedig egy *beszélőközösség* akkor minősíthető kétnyelvűnek, ha tagjainak számottevő része két nyelv használatának képességével rendelkezik.

A fentiek értelmében a szlovákiai magyar kisebbség mint közösség kétségtelenül kétnyelvű, hiszen tagjainak többsége nyilvánvalóan képes két nyelvet használni mindennapi élete során. A közösség kétnyelvűsége még a szlovákul nem tudókra is befolyást gyakorol. Ez egyrészt abban mutatkozik meg, hogy a magyar egynyelvű beszélők is kétnyelvű kommunikatív kompetenciával rendelkeznek, azaz tudják, milyen szintereken, milyen beszédhelyzetekben szólalhatnak meg magyarul, s milyen szintereken, beszédhelyzetben kellene szlovákul beszélniük. Másrészt a közösség egészének kétnyelvűségére utal az is, hogy a magyar egynyelvű beszélők is egy olyan nyelvváltozatot sajátítanak el anyanyelvként és használnak, amelyben szlovák eredetű kontaktusjelenségek találhatók.

Fontos még megjegyezni, hogy a kétnyelvű közösségekben az egyes nyelvek használata között munkamegosztás van: a nyelvhasználat

színtereinek egy részén (főként) az egyik, más szintereken (főként) a másik nyelv van jelen, s ennek függvényében a nyelvek ismeretének mértéke is színterenként változik. Ezért van az, hogy a két nyelv magas szintű ismerete – úgy általában, a nyelvhasználat körülményeitől elvonatkoztatva – a kétnyelvűek többségére egyáltalán nem jellemző. Pedig a laikus emberek – még maguk a kétnyelvűek is – rendszerint azt az embert tartják kétnyelvűnek, aki mindkét nyelvet magas szinten beszéli (mert mindkettőt zseni gyermekkorában sajátította el). Ezt a felfogást vallotta sok nyelvész is egykor, ma azonban már egyetértés van a szakirodalomban arra nézve, hogy az említett eset a kétnyelvűségnek csak egy sajátos – nem is túl gyakori – típusát képviseli, a kiegyensúlyozott (balansz) kétnyelvűséget. Ennél jóval gyakoribb a másik eset, az ún. domináns kétnyelvűség.

2.2. Domináns, ill. kiegyensúlyozott kétnyelvűség

Domináns kétnyelvűnek általában azt a beszélőt szokták tartani, aki az egyik nyelvet jobban beszéli, mint a másikat; ennek megfelelően kiegyensúlyozott (balansz) kétnyelvűnek azt a beszélőt tekintik, aki mindkét nyelvet nagyjából egyforma – méghozzá egyformán *magas* – szinten beszéli. Ez a meghatározás azonban társasnyelvészeti szempontból túlzottan leegyszerűsítő, hiszen az általában vett nyelv absztrakt, megfoghatatlan fogalom, amelyet legfőljebb a valóságban nem létező ún. ideális beszélők birtokolnak; a hús-vér emberek mindig valamilyen nyelvváltozatot beszélnek, vagy még inkább nyelvváltozatok keverékét, ún. közveleget.⁴ Hogyan fest hát a domi-

4. A közveleg nem más, mint különféle dialektusok és regiszterek elemeit vegyítő, kevert nyelvváltozat. A beszélt nyelvi diskurzusok ritkán valósulnak meg „tisztán” formában, azaz úgy, hogy csak azokat a nyelvi elemeket és nyelvtani formákat tartalmaznák, amelyek szerves részei az adott helyzetben elvárt dialektusnak, illetve regiszternek. Sokkal jellemzőbb, hogy valamely dialektus, illetve regiszter dominál ugyan az adott diskurzusban, ám más nyelvváltozatokból is szép számmal kerülnek bele elemek és formák (például az alapvetően standard nyelvi diskurzusba nyelvjárási jelenségek vagy szlengszavak). A közvelegesség társasnyelvészeti szempontból az emberi nyelvek egyik legfontosabb tulajdonsága. Tágabb értelemben közvelegről beszélünk akkor is, ha két különböző nyelv elemei és szabályai keverednek egyetlen diskurzusban; ez a kétnyelvű közveleg. A kódváltásos beszédmód által kétnyelvű közveleg jön létre.

náns és a kiegyensúlyozott kétnyelvűség a nyelvváltozatok szempontjából?

Amikor azt mondjuk, hogy a domináns kétnyelvű az egyik nyelvét jobban beszéli a másikkal, a kiegyensúlyozott kétnyelvű pedig mindkettőt nagyjából ugyanazon a (magas) szinten beszéli, „nyelv”-en főként a mindennapi beszélt nyelv regisztereit⁵ értjük. Ha a beszélő ezeket nagyjából egyforma szinten birtokolja mindkét nyelvben, akkor abban a nyelvben tekinthető dominánsnak, amelyben különféle stílusváltozatokat és szakregisztereket is ismer. Ha mindkettőben ismer ilyeneket, akkor abban a nyelvben kell őt dominánsnak tekinteni, amelyben jobban ismeri őket, illetve többet ismer belőlük. Ebből következően pedig kiegyensúlyozott kétnyelvű az a beszélő, aki a két nyelvet, főként annak mindennapi beszélt nyelvi regisztereit nagyjából ugyanazon a (magas) szinten beszéli, *s ugyanakkor* a két nyelvben nagyjából ugyanannyi regisztert és stílusváltozatot ismer (ha nem is ugyanazokat!).⁶

Ha a nyelvi dominancia és kiegyensúlyozottság kérdését nyelvváltozatokra lebontva vizsgáljuk, világossá válik, hogy ugyanaz a beszélő lehet kiegyensúlyozott kétnyelvű és egyszerre mindkét „nyelvében” (!) domináns is! Például egy szlovákiai magyar ember lehet a mindennapi beszélt nyelvben kiegyensúlyozott kétnyelvű (mert például baráti körében egyaránt vannak magyarok és szlovákok, s így mindkét nyelvet nagyjából egyformán

gyakran használja, esetleg még a családjában is jelen lehet mind a két nyelv, ha mondjuk vegyes házasságban él); a munkahelyén használt szakregiszterekben másodnyelv-domináns (mert a munkahelyén többnyire szlovákul kommunikál, ráadásul a szakmáját is szlovákul tanulta annak idején), viszont a hitéletét ugyanaz az ember magyarul éli meg, mindig magyarul imádkozik, magyarul olvassa a Bibliát, magyar közösségbe jár, így az idevágó terminológiát sokkal jobban ismeri és sokkal spontánabban használja magyar nyelven. Egy ilyen emberről mint „globálisan” magyar vagy szlovákdomináns kétnyelvűről, illetve kiegyensúlyozott kétnyelvűről beszélni nem lehetetlen ugyan, de nem biztos, hogy túlságosan gyümölcsöző, mert az ilyen címke inkább elfedi, mint világos fénybe állítja a valós helyzetet. (Természetesen nagyon sok olyan kétnyelvű beszélő is létezik, akinek a nyelvi dominanciája globálisan véve is egyértelmű vagy legalábbis sokkal egyértelműbb, de az a problematikát nem teszi egyszerűbbé.)

A nyelvi dominancia, illetve kiegyensúlyozottság kérdését „minőségi” szempontból is meg kell vizsgálni. A nyelvlélektani irodalom kétféle nyelvi kompetenciát különböztet meg: felszíni és kognitív nyelvi kompetenciát. A felszíni nyelvi kompetencia a beszéd olyan megnyilvánulásaiban jut kifejezésre, mint a kiejtés, az alapszókincs, alapvető nyelvtani szabályok ismerete, és lehetővé teszi a köznap helyzetek-

5. Regisztereknek az egyazon beszélő által különféle beszédhelyzetekben, különféle célokra használt nyelvváltozatokat nevezzük (például szaknyelvek, formális–informális stílusváltozatok, írott nyelv–beszélt nyelv), dialektusoknak pedig a beszélők egyes földrajzi és társadalmi csoportjaira jellemző nyelvváltozatokat (nyelvjárások, szociolektusok, etnolektusok stb.). A regiszterek egy részének hagyományos magyar megnevezése, a „csoportnyelvek” arra utal, hogy ezeket meghatározott beszélői csoportok tagjaihoz szólva használjuk (például valamely szakma vagy hobbi művelőihez). Ám az így felfogott csoportnyelveken kívül a regiszterekhez tartoznak a beszédhelyzet formalitása alapján elkülönülő ún. stílusváltozatok is. (A csoportnyelvek használata alkalmasszerű, míg a regiszterek használata szükségszerű: mindig valamilyen regiszterben beszélünk.)

6. Amint azt Cseresnyési László dolgozatom előző változatának olvasásakor megjegyezte, a helyzet még ennél is bonyolultabb, mivel a beszélő nyelvtudása nyelvi síkonként is változhat. Például vannak beszélők, akik hangtani és nyelvtani kompetenciájukat tekintve kiegyensúlyozott kétnyelvűek, de szókészletteni kompetenciájukat tekintve egyik nyelvükben dominánsak. Ilyenek sokszor azok a kisebbségi beszélők, akik mindkét nyelvüket rendszeresen használják ugyan, ám az egyiket (a kisebbség nyelvét) inkább csak informális kapcsolataikban: a családjukban, baráti körükben, a másikat viszont (a többségi társadalom nyelvét) ezen túl még formális kapcsolataikban is: a munkahelyükön, a hivatalokban, a közélet különféle szinterein is. Az ilyen beszélő összességében véve másodnyelvdominánsnak tekinthető. Persze ez csak egy „illusztrációs példa” volt, vannak ennél bonyolultabb és sokkal nehezebben megítélhető esetek is.

ben a kommunikációt, amikor azt a beszédhelyzet is segíti. A kognitív nyelvi kompetencia nem más, mint a beszédnek a gondolkodás eszközeként való használata, összetett értelmi műveletek elvégzésének képessége nyelvi eszközök segítségével. Az elvont fogalmak megértésében, a rokon értelmű szavak ismeretében, összetett nyelvi közlések elemzésének sikerességében stb. nyilvánul meg. (L. Göncz Lajos 2005.)

Ha a kétnyelvű beszélő csupán az egyik nyelvben rendelkezik kognitív nyelvi kompetenciával, domináns kétnyelvűnek tekinthető; ha mindkettőben rendelkezik kognitív nyelvi kompetenciával, akkor megvan rá a lehetőség, hogy kiegyensúlyozott kétnyelvűnek tekintsük, amennyiben megfelel az előzőekben említett kritériumoknak, azaz a két nyelv mindennapi beszélt nyelvi regisztereit nagyjából egyforma folyékonyással beszéli, s ugyanakkor a két nyelvben megközelítőleg ugyanannyi regisztert és stílusváltozatot ismer.

2.3. Nyelvvesztés, tökéletlen nyelvszajátítás; nyelvcseré, nyelvhalál

A másodnyelvi dominancia szélsőséges eseteit képviseli a nyelvvesztés. Az első nyelvi dominanciának ha nem is szélsőséges, de legalábbis sajátos változata viszont a tökéletlen nyelvszajátítás.

A nyelvvesztés az a folyamat, melynek során egy kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvben meggyöngül, majd pedig (szinte) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája. Nyelvvesztésnek nevezzük ezenkívül a vázolt folyamat végeredményeként beálló állapotot. A nyelvvesztés patológiás tünet is lehet, amely például afázia következtében jön létre akár egy-, akár többnyelvű beszélőknél. A tökéletlen nyelvszajátítás olyan nyelvszajátítás, melynek végeredményeként a beszélő egy, az egynyelvűtől jelentősen eltérő nyelvváltozatra tesz szert, amely kisebb-nagyobb mértékben korlátozza kifejezési lehetőségeit, kevésbé hatékony, nehezebb kommuniká-

lást tesz csak számára lehetővé, mint a domináns nyelve, legalábbis ha nem él a kódváltás lehetőségével. (L. Lanstyák 2002b: 90; l. még Bartha 1999: 125–126. Vö. még a recesszív és az aszcendens kétnyelvűség fogalmával, Štefárik–Palcútová–Lanstyák 2004: 284, 291.)

Ha a nyelvvesztés és a közösség első nyelvének tökéletlen elsajátítása közösségi szinten jelentkezik, nyelvcseréről beszélünk. A nyelvcseré az a folyamat, melynek során egy kétnyelvű beszélőközösségben egyre több beszélő szocializálja gyermekeit másodnyelvére. Nyelvcserének nevezzük ezenkívül a vázolt folyamat végeredményeként beálló állapotot, a közösség eredeti első nyelve anyanyelvűként való használatának megszűnését az egynyelvűsödött beszélőközösségben. A nyelvcserét egyesek nyelvhalálnak is nevezik, ezt a műsót azonban szerencsésebb arra az esetre fönntartani, amikor a nyelvcseré következtében az érintett nyelvnek már nem maradnak anyanyelvi beszélői (más közösségekben sem), vagyis a nyelv teljesen kihal. (L. Lanstyák 2002: 90; vö. még Bartha 1999: 125–127.)

2.4. A diskurzus elsődleges, másodlagos, harmadlagos nyelve

A diskurzus elsődleges nyelvének azt a nyelvet nevezzük, amely a két- vagy többnyelvű diskurzus jelöletlen – azaz „normális”, feltűnést nem keltő, magyarázatra nem szoruló – kódja (nyelve); ehhez viszonyítva értelmezhetőek a váltások és a visszaváltások. Ha például két magyar ember korábban rendszerint magyarul beszélt egymással, egy újabb találkozásakor az a természetes, ha ismét magyarul beszélgetnek, azaz a diskurzus elsődleges nyelve számukra a magyar. Ilyenkor azt, hogy magyarul beszélnek egymással, nem kell külön megindokolni; ellenben ha az egyik váratlanul elkezdene a másikhoz szlovákul beszélni, ez az eljárás magyarázatra szorulna.

A diskurzus elsődleges nyelve az adott két- vagy többnyelvű diskurzusban rendszerint

mennyiségileg és gyakran szerkezetileg is domináns. A mennyiségi dominancia azt jelenti, hogy a diskurzusban elhangzó szekvenciák⁷ többsége az adott nyelvből származik; a szerkezeti dominancia pedig azt, hogy a más nyelvű szekvenciák nyelvtanilag gyakrabban integrálódnak a diskurzus elsődleges nyelvébe, mint fordítva. Ezt a helyzetet a beszélők – és az elemző is – úgy észlelik, hogy a résztvevők X nyelven beszélnek, még ha tudatában vannak is annak, hogy időről időre vagy akár rendszeresen is Y nyelvhez folyamodnak.

Az Y nyelvet, azaz azt a nyelvet, melynek szekvenciái (rendszeresen) megjelennek az amúgy X nyelven folyó diskurzusban, a diskurzus másodlagos nyelvének nevezzük. Így például elképzelhető, hogy a fentebb említett két magyar ember magyarul szokott ugyan egymással beszélgetni, ám amikor olyan beszédmegnyilvánulást idéznek, amely szlovákkul hangzott el, akkor az egyszerűség és a nagyobb hitelesség kedvéért szlovákra váltanak. Ezek az alkalmi váltások azonban nem teszik kétségesse azt a tényt, hogy a diskurzus elsődleges nyelve a magyar.

A diskurzusban egy harmadik nyelv elemei is megjelenhetnek (ez nem is olyan ritka, mint gondolnánk); ebben az esetben a diskurzus harmadlagos nyelvéről beszélünk. Tegyük föl, hogy a főnti beszélgetésnek egy másik részében az egyik résztvevő angliai élményeiről számol be, s ennek során néhány tulajdonnevet és kultúrcikket angolul nevez meg, sőt angolul idézi, mit olvasott a Buckingham-palota kertjének falán. Ezzel az angol nyelv a társalgás harmadlagos nyelvévé vált. De ha éppen visszaemlékezett volna a hajdani katonáéveire, és a Csehszlovák Néphadseregben szer-

zett élményeiről mesélt volna, könnyen előfordulhatott volna, hogy a cseh vált volna a diskurzus harmadlagos nyelvévé.

A Gramma Nyelvi Irodában található adatbázisban több olyan felvétel van, amely magyarul gyöngén beszélő emberekkel készült. A diskurzus elsődleges nyelve ezekben a magyar – ez a terepmunkás kérése volt, amelynek az adatközlők igyekeztek eleget tenni –, ugyanakkor a szlovák nyelvű váltásokon kívül eléggé rendszeresen előfordulnak benne angol, német vagy más nyelvű elemek is, többek között azért, mert a beszélőket az a szokatlan helyzet, hogy magyarul – azaz idegen nyelven – kell beszélniük, arra készítette, hogy miközben keresik az éppen eszükbe nem jutó vagy nem is ismert szót, kifejezést, nyelvtani formát, az általuk a magyarnál gyakrabban használt idegen nyelvre váltsanak.

Abban a legjellemzőbb esetben, amikor a diskurzus elsődleges nyelve a megnyilatkozás⁸ bázisnyelve (2.7.), a vendégnyelvi betétek (2.7.), illetve általában a kódváltott szekvenciák a diskurzus másodlagos vagy harmadlagos nyelvéből származnak. Olykor azonban fordulhat a kocka. Ha például a fentebb már többször „idézett” kitalált beszélgetés során – melynek elsődleges nyelve a magyar – az egyik beszélő egy szlovákkul elhangzott megnyilatkozást idéz, előfordulhat, hogy azon belül megjelenik egy magyar elem. Például: „Nem teketóriázott a csaj, *povedala mi to*, izé, *na rovinu*.”⁹ A (képzeltbeli) beszélő ebben a kitalált, de tapasztalataim szerint reális példában nem tudta föl-idézni az idézet egyik elemét, a „*na rovinu*” szókapcsolatot, és időnyerés céljából kódváltásként egy magyar nyelvű deszemantizálódt szókészleti elemet, ún. töltelékszót („izé”)

7. A szekvencia nem más, mint egy hosszabb diskurzusnak/szövegnek egy rövidebb részlete, egymást követő nyelvi elemek sora. Erre a megnevezésre olyankor van szükségünk, amikor nem tudjuk vagy nem akarjuk specifikálni, hogy milyen nyelvtani egységről van szó (például szó, szószerkezet, tagmondat, mondat), vagy nincs is szó meghatározható nyelvtani egységről.

8. Megnyilatkozáson dolgozatomban egy tagmondatnyi, illetve egyszerű mondatnyi nyelvi és diskurzusbeli egységet értek. Használata egyrészt azért praktikus, mert nem kényszerít a tagmondat és az egyszerű mondat közti különbségtételre, másrészt pedig azért, mert diskurzusbeli egységet is lehet rajta érteni.

9. „Nem teketóriázott a csaj, *megmondta* nekem, izé, *kerek perec*.”

használt. Ebben az esetben a kódváltott szekvencia éppenséggel a diskurzus elsődleges nyelvéből való.

Sok esetben a diskurzus elsődleges nyelvéből származó kódváltott szekvenciák épp arra utalnak, hogy a diskurzus elsődleges nyelve az időleges bázisváltás (2.8.) ellenére is változatlan. Megfigyelésem szerint szlovákul kitűnően beszélő magyarokra is jellemző, hogy az olyan esetekben, amikor egy szlovák nyelvű szöveget olvasnak föl vagy diktálnak egymásnak, a benne található számneveket magyarul mondják. Például: „Figyelj! Azt írja a Telecom, hogy *na základe uvedeného Vám bude dodatočne vystavený dobropis za obdobie* nulla öt per két-ezer-négy *v sume* négyszáz **ESZKÁ** *bez* **DÉPÉHÁ** *za inštalacný poplatok za prenajaté KÁZÉ.*”¹⁰ A kódváltott számneveken kívül megfigyelésem szerint ilyenkor a szlovák betűszók is lehetnek magyar ejtésűek, olyankor is, amikor a beszélő egyébként nem beszél erős magyar akcentussal szlovákul, azaz az idézett szövegben például a „kázé” betűszóban az „é” hang nem alsó nyelvéllású, mint a szlovákban, hanem középső nyelvéllású, mint a magyarban.¹¹ Ez az eljárás is a diskurzus elsődleges nyelvére utaló jegyként értelmezhető.

A magyar nyelvű vendégnyelvi betétek az idézethez hasonló esetekben rendszerint nemcsak azért jelennek meg a szövegben, mert a magyardomináns kétnyelvű beszélőknek, ha ránéznek a mindkét nyelvben azonos írásjegyekre, ezek magyar „olvasata” nyilván könnyebben jut eszükbe, mint a szlovák, s nem csupán valamiféle véletlen interferenciahatás¹² folytán, hanem azért is, mert ezek mintegy jelzik, hogy a

beszélgetés továbbra is magyarul folyik. (Ez a „jelzés” természetesen a hallgató értelmezése, nem arról van szó, hogy a beszélő tudatosan alkalmazná ilyen célból ezeket a váltásokat, bár természetesen ezt sem lehet kizárni.)

2.5. Kiegyensúlyozatlan és kiegyensúlyozott diskurzus

Azokat a diskurzusokat, amelyekben a fentebb (2.4.) mondottak értelmében megkülönböztethető a diskurzus elsődleges és másodlagos nyelve, s esetleg a diskurzus harmadlagos nyelve is, melyeknek tehát fő jellemzője az, hogy a két nyelv közül az egyik mennyiségileg domináns, kiegyensúlyozatlan kétnyelvű diskurzusoknak nevezhetjük. Az ilyen diskurzusokban megjelenő nyelvek egyikéről a beszélők úgy érzik, hogy *azon* folyik a beszélgetés, még akkor is, ha néha más nyelvet vagy nyelveket is használnak. Az eddig legtöbbet vizsgált magyar–szlovák, illetve szlovák–magyar kétnyelvű diskurzusok döntő többsége ehhez a típushoz tartozik. Léteznek azonban olyan diskurzusok is, amelyekben nem nagyon lehet elsődleges és másodlagos nyelvről beszélni, mert a két nyelv körülbelül azonos arányban vesz részt a diskurzus felépítésében; az ilyen típusú kétnyelvű diskurzusokat kiegyensúlyozott kétnyelvű diskurzusoknak lehet nevezni. Az ilyen kétnyelvű diskurzusokban tapasztalt kódváltást, a bázisváltogatást (2.8.) a mindkét nyelvet magas szinten birtokló, mindkettővel azonosuló beszélők egymás közötti kommunikációjából ismerjük (l. Husárik[ová] 2003, 2005).

10. Kitalált példa szó szerint idézett, valódi szlovák nyelvű szöveg alapján. Fordítása: „A fentiek alapján jóváírjuk önnek a bérelt telefonkészülék beszereléséért az 5/2004 időszakra 400,- Sk nettó összegben áfa nélkül kiszámlázott díjat.”

11. Természetesen a „dépéhá”-ban is, de ott közrejátszhat az a tény is, hogy a „dépéhá” kölcsönszó a szlovákiai magyarban. A „kázé” valószínűleg nem az.

12. Az interferenciahatás (nyelvközi viszonylatban) nem más, mint az egyik nyelv elemeinek és formáinak a másik nyelv elemeire és formáira gyakorolt hatása a kétnyelvű egyén beszédében. Az átvévi nyelvi diskurzusban interferenciahatás következtében megjelenő nyelvi jelenségeket interferenciajelenségeknek nevezzük. Az interferenciahatás a nyelvi rendszer minden síkján végbemehet, fonetikai, fonológiai, morfológiai, szintaktikai, lexikális stb. síkon. Nyelvi következménye a kölcsönzés. Például a lexikális interferencia gyakori, rendszerszerű megjelenése valamely beszélőközösség beszélői által produkált *diskurzusokban* lexikális kölcsönzéshez vezet, ennek eredményeként pedig kölcsönszavak kerülnek be az adott közösség nyelvébe.

2.6. Kódváltás

Kódváltásnak, illetve kódváltogatásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet, illetve két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag megfelelnek egymásnak. Az ilyen beszédmód következtében létrejövő diskurzust „kétnyelvű diskurzus”-nak nevezzük. (A kétnyelvű kommunikáció válfajaira l. 2.9. A kódváltásra alább az összes szemelvényben találunk példákat.)

A meghatározáshoz kiegészítésként fontos megjegyezni, hogy két nyelvhez való tartozáson nem etimológiai eredetet kell érteni, hanem a beszélés pillanatában fennálló állapotot, ebből kifolyólag pedig a kölcsönszavak használata nem minősül kódváltásnak, hiszen a kölcsönszavak szerves részei az átvevő nyelv rendszerének. Ezért az olyan diskurzus, amelyben csupán a másik nyelvből származó kölcsönszavak jelennek meg, nem is nevezhető kétnyelvűnek. (Nem kétnyelvű, hanem magyar nyelvű például az „Úgy ennék PÁRKI-t HORCSICÁ-val vagy HRANOLKI-t KECSUP-pal!” mondat, mert a kiskapitálissal szedett elemek egytől egyig meghonosodott kölcsönszavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban.)¹³ Mivel a kétnyelvűségbe az egyszerűség kedvéért bele szokták érteni a három- vagy többnyelvűséget is, itt és alább is mindaz, amit a kétnyelvűségről, két nyelv használatáról elmondunk, többekévébő vonatkozik a kettőnél több nyelv használatára is.

A főnti meghatározásból következően a kétnyelvű kommunikációnak az a módja, amelyben a más-más nyelven megfogalmazottak ekvivalenciaviszonyban állnak egymással, nem kódváltásnak, hanem fordításnak, illetve tol-

mácsolásnak minősül (l. 2.9.); a fordítás és a tolmácsolás az ún. nyelvközi kommunikáció eszköze, amely a kétnyelvű kommunikációnak egy sajátos válfaja. Ugyanakkor az olyan kétnyelvű kommunikáció, amelyben csupán egyes szövegrészek kerülnek lefordításra, vagy amelyben a beszélők olykor ismétlésképpen mindkét nyelven ugyanazt a tartalmat fogalmazzák meg, természetesen kódváltásos beszédmódként értelmezhető és elemezhető (vö. a 19–21. szemelvényekkel). (A kódváltás és a fordítás ilyen jellegű összefüggésére l. Lanstyák 2005d, 2006b.)

Itt jegyzem meg, hogy a kódváltást ennél szűkebben – vagy inkább elnagyoltabban – szokták meghatározni mint két (vagy több) nyelv váltakozó használatát egyetlen diskurzuson belül (l. pl. Grosjean 1982: 145; Heller 1988: 1; Poplack 1988: 238; Myers-Scotton 1993: 1; magyarul Bartha 1999: 119). Ez a meghatározás azonban nem nagyon vonatkoztatható az egyszeri (oda-vissza történő) bázisváltásra, vagyis például arra az esetre, amikor a beszédhelyzet radikális megváltozása következtében (egy a diskurzus addigi nyelvét nem ismerő beszélő megjelenése) a diskurzus nyelve is egyszeriben megváltozik. Ezenkívül a bázistartó kódváltásra sem túlságosan találó ez a megközelítés, hiszen két „nyelv” váltakozó használatán intuitíve bázisváltogatást értünk. (Az általam alkalmazott meghatározás indoklására l. Lanstyák–Szabó Mihály 1996: 164; Lanstyák 2000b: 1–2. Vö. még Štefánik–Palcú –tová–Lanstyák 2004: 290–291.)

2.7. Bázisnyelv, vendégnyelv

Bázisnyelvnek azt a nyelvet nevezzük, amely a legalább egy megnyilatkozásnyi kétvagy többnyelvű diskurzusrészletben szerkeze-

13. Ez a szigorú elhatárolás természetesen elméleti jellegű: a prototipikus kódváltást van hivatva a prototipikus kölcsönzéstől megkülönböztetni. A valóságban átmeneti esetek sokaságával találkozhatunk, mivel az átadó nyelvi elemeknek az átvevő nyelvbe, annak egyes dialektusaiba és regisztereibe való beépültsége fokozati kérdés. Az egyszavas vendégnyelvi betét és a kölcsönzó közötti határvonal köztudomásúlag sok esetben elmosódott. (A kölcsönzés és a kódváltás elkülönítésének kérdésére l. Bartha 1999: 120–121.)

tileg és/vagy mennyiségileg domináns (ilyen például a magyar nyelv az alább következő 1–2., 5., 6., 9–13. szemelvényben). Ezzel szemben vendégnyelv az a nyelv, melynek elemei (szó, szókapcsolat, szó szerkezet formájában) alkalmilag vagy rendszeresen megjelennek a bázisnyelvi megnyilatkozásokban (ilyen például a szlovák nyelv az előbb említett szemelvényekben). A bázisnyelvi megnyilatkozásokban megjelenő vendégnyelvi elemet vagy elemek sorozatát vendégnyelvi betétnek nevezzük.

A bázisnyelv szerkezeti dominanciáján azt a tényt értjük, hogy a bázisnyelv meghatározza a megnyilatkozás egészének vagy jelentős részének nyelvtani viszonyait. Ez a legegyszerűbben abban mutatkozik meg érzékelhető módon, hogy a vendégnyelvből származó betétek – ha szükséges – bázisnyelvi toldalékokat kapnak (l. pl. alább az 1., 4–7., 9. és más példamondatokat), de más jelei is lehetnek a bázisnyelv nyelvtani dominanciájának. Például abban az esetben, ha a két nyelv szórendi szabályai az érintett diskurzusrészletben más-más szórendet követelnek meg, a bázisnyelv nyelvtani dominanciájára utalhat, ha a mondat szórendje a bázisnyelv szórendi szabályait követi (l. Lanstyák 2006a). A bázisnyelv mennyiségi dominanciáján azt kell érteni, hogy a bázisnyelvből származó szekvenciák az érintett megnyilatkozásokban nagyobb számban fordulnak elő, mint a vendégnyelvből származó szekvenciák (pl. alább a 2. és a 10. szemelvényben a magyar nyelv szerkezeti dominanciájának nincs feltűnő megnyilvánulása, egyértelmű viszont a magyar nyelv mennyiségi dominanciája).

Megesik, hogy egy-egy megnyilatkozásban nagyjából azonos a két nyelvből származó szekvenciák száma, és szerkezetileg az egyik nyelv sem domináns. Ha az elemzés szempontjából ennek ellenére hasznosnak látszana a bázisnyelv és a vendégnyelv megkülönböztetése, azt a nyelvet lehet mégis mennyiségileg dominánsnak – azaz bázisnyelvnek – tekinteni, amelyik a diskurzus egészének az elsődleges nyelve (vagyis a diskurzus más részleteiben mennyisé-

gileg domináns). Pl. alább a 8. szemelvény első mondatában a magyar nyelv nem tekinthető mennyiségileg dominánsnak, ugyanakkor az egész interjú (Dohány 2004) ismeretében nem kétséges a magyar nyelv dominanciája.

Olyan diskurzusok, amelyekben egyszerre jelentkezik a két nyelv kiegyenlítetttsége a megnyilatkozások szintjén és a diskurzusok szintjén, valószínűleg csak szórványosan jönnek létre, ugyanis jelenlegi ismereteink szerint a két nyelvből származó szekvenciákat a megnyilatkozásokon belül kiegyenlítetten tartalmazó diskurzus az egyik nyelvben erősebben domináns beszélőkre jellemző (vö. a 2. példával!), míg az olyan bázisválogatás, amely a diskurzus szintjén a két nyelv nagyjából azonos jelenlétét eredményezi, elsősorban a mindkét nyelvet viszonylag magas szinten birtokló kétnyelvűek beszédében jelentkezik (vö. a 22. példával!).

E két sajátos típusú kétnyelvű diskurzushoz viszonyítva, melyek legfőbb jellegzetessége a két nyelv egyenrangúsága (vagy a megnyilatkozások, vagy a diskurzus egészének szintjén), a kétnyelvű diskurzusok összes jól ismert típusának legfontosabb vonása, hogy a két nyelv között a diskurzus egészében és nagyon sokszor a megnyilatkozások szintjén is státusbeli különbségek vannak. Az e dolgozatban bemutatott szemelvények is ilyenek, a 22. számúnak a kivételével.

Amint az előzőekből is kiderült, a „bázisnyelv” fogalma megkülönböztetendő a „diskurzus elsődleges nyelve”-étől. A diskurzus szerveződése szempontjából a különbség az, hogy a diskurzus elsődleges nyelve egy-egy beszédesemény során nagyon sok esetben változatlan (s legföljebb a beszédhelyzet valamely fontos elemének „elmásulása” – például egy más nyelvű beszélőnek a diskurzusba való bekapcsolódása – nyomán változik meg), ugyanakkor az egyes megnyilatkozások bázisnyelve számtalanszor megváltozhat, ezenkívül pedig természetesen vendégnyelvi betétek is bekerülhetnek az egyik vagy a másik nyelvhez köthető megnyilatkozásokba. Szemben a „bázisnyelv”-vel, amely mondat szinten hasz-

nált nyelvtani kategória, a „diskurzus elsődleges nyelve” alapvetően diskurzusszinten használt pragmatikai fogalom, még akkor is, ha – amint fentebb láttuk – sok esetben formálisan is megragadható.

2.8. Bázistartó kódváltás, bázisváltás, megnyilatkozáson kívüli kódváltás

Ha a kódváltás egy megnyilatkozásnál kisebb nyelvi egységet (egy vagy több szó szerkezetet, szó szerkezettagot, nem mondatrész értékű szót vagy kötött morfémát) érint, mégpedig úgy, hogy az érintett szekvencia egy nagyobb egység, egy megnyilatkozás részeként elemezhető, bázistartó kódváltásról beszélünk. A megnevezés arra utal, hogy az ilyen típusú kódváltás esetében a bázisnyelv a diskurzus folyamán nem változik, a másik nyelvből, a vendégnyelvből csupán vendégnyelvi betétek (szavak vagy szó szerkezetek) kerülnek át a megnyilatkozásba. (A példákat l. főleg a 3.1. alfejezetben.)

Ha a kódváltás egy megnyilatkozásnyi vagy annál nagyobb nyelvi egységet (egyszerű mondatot, összetett mondat egy vagy több tagmondatát, egy egész összetett mondatot vagy több önálló mondatot, de nem mondatstó) érint, bázisváltásról van szó. (A példákat l. főleg a 3.2. alfejezetben.) Amint a megnevezés is mutatja, a bázisváltás esetében a bázisnyelv a diskurzus folyamán – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik. Ha a diskurzusban sorozatosan találunk bázisváltásokat, bázisváltogatással van dolgunk.¹⁴ (A példákat l. a 3.3. alfejezetben.)

Azokban az esetekben, amikor a kódváltott szekvencia mondatstó, megszólítás vagy más hasonló elem,¹⁵ s mint ilyen kívül áll a fenti értelemben vett megnyilatkozáson, megnyilatkozáson kívüli kódváltásról beszélhetünk (vö. Myers-Scotton 1993: 4; Auer 1988: 200.) Mivel az ilyen jellegű kódváltott szekvenciák szerkezetileg nem kapcsolódnak ahhoz a megnyilatkozáshoz, melynek diskurzív szempontból a részét alkotják, nem is alkalmazható rájuk a bázisnyelv, illetve a vendégnyelv kategóriája. (A példák nagy része a 3.4. alfejezetben található.)

2.9. Kétnyelvű kommunikáció

A kétnyelvű kommunikáció – ahogy ez a fenti fejtegetésekből könnyen kitalálható – olyan közlésmód, melynek során a résztvevők egynél több nyelvet használnak. A kétnyelvű kommunikáció fogalma nem tévesztendő össze a kétnyelvűek kommunikációjának fogalmával, ugyanis a kétnyelvű beszélők bizonyos beszédhelyzetekben egynyelvűen kommunikálnak, azaz a kommunikáció során csupán az egyik nyelvüket használják. Más kérdés persze, hogy nyelvi szempontból a kétnyelvű beszélők egynyelvű kommunikációja is sajátos módon valósul meg nagyon sok esetben, mivel a beszélők kétnyelvű mivoltának árulkodó jeleként különféle kontaktusjelenségek fordulnak elő benne.

A 2.8. pont alatt említett bázistartó kódváltás és a bázisváltás a kétnyelvű kommunikáció két eltérő válfaját képviseli. Ezek közül a bázistartó kódváltás – pontosabban

14. A szó szoros értelmében csak a bázisnyelv egyszeri megváltozását nevezhetjük bázisváltásnak, ám a „bázisváltás” átfogó megnevezésként is használható, amely a szorosabb értelemben vett bázisváltáson kívül magában foglalja a bázisnyelv többszörös megváltozását, a bázisváltogatást is.

15. A mondatstók a *Magyar grammatika* szerint egyszavas mondatok, amelyek egyszersmind lexémának is minősülnek, bár a jelentésük erősebben függ a beszédhelyzettől, mint a legtöbb lexémáé. Önálló egységei a közlésfolyamatnak, s ezért nem vesznek föl jeleket vagy ragokat. Vagy teljesen önálló tagolatlan mondatként használatosak (pl. „Jaj!”), vagy pedig szerkesztett tagmondat szintaktikailag szervesen elemét alkotják (pl. „Jaj de szép ez az album!”). Az idézett munka négy fő fajtájukat különbözteti meg: 1. indulatszók (pl. „aj”, „hü”, „ó”), 2. interakciós mondatstók (pl. „szia”, „pá”, „igen”, „ühüm”, „hess”, „zsupsz”; ime, lám); 3. módosítószók („tényleg”, „biztosan”), 4. hangutánzó mondatstók (pl. „nyihaha”, „puff”, „hapci”). (L. Keszler szerk. 2000: 292–304.)

annak két válfaja, az ún. Z és az ún. B típusú kódváltás – a kétnyelvű kommunikáció szélső esete, amely közel áll az egynyelvű kommunikációhoz. (A bázistartó kódváltásnak ezekkel a válfajaival részletesebben alább a 3.1. alfejezetben foglalkozom.) Ezzel szemben a bázisváltás, illetve bázisváltogatás a kétnyelvű kommunikáció prototipikus válfajának tekinthető. (Ezekről lesz szó részletesebben alább a 3.2., illetve a 3.3. alfejezetben.¹⁶ A kétnyelvű kommunikációnak ugyanehhez a prototipikusnak tekinthető válfajához sorolható az olyan beszédmod is, amelyben sűrűn fordul elő az ún. V típusú kódváltás. (A V típusú bázistartó kódváltással ebben a dolgozatomban részletesebben nem foglalkozom ugyan, de található rá néhány példa a 3.1. alfejezetben.)

A kétnyelvű kommunikációnak ezenkívül még más, a kódváltás jelenségével valamilyen módon szintén összefüggő válfajai is vannak. A bázisváltogatásnak van egy sajátos típusa, egy olyan beszédmod, melynek során az egyik beszélő következetesen az egyik, a másik következetesen a másik nyelven beszél tolmács nélkül, mert az együttselektív résztvevői értik egymás nyelvét; ezt kódtartó kétnyelvű kommunikációnak nevezhetjük, s a kétnyelvű kommunikáció önálló válfajaként tarthatjuk számon (l. még 3.2.). A kétnyelvű kommunikáció atipikus válfaja a fordítás vagy tolmácsolás segítségével történő kommunikáció, az ún. nyelvközi kommunikáció, amelyet föntebb (2.6.) már említettünk. Ebben is más-más nyelvű szekvenciák követik egymást, ám az ilyen beszédmodot nem célszerű kódváltásnak tekinteni (vö. Lanstyák 2004a, 2005c).

A kétnyelvű kommunikáció említett módzatai instabil kétnyelvűségi helyzetben, a nyelvvesztő és a nyelvcsajátító beszélők nyelvhasználatában sajátos jelleget öltenek, az ő nyelvhasználatukkal azonban – amint erre

már a bevezetésben utaltam – ebben az írásomban nem foglalkozom (erre l. Lanstyák 2004b: 420–425; vö. még Lanstyák 2005b, 2005c, 2006a).

2.10. Megakadásjelenség, újakezdés, újraindítás, újramondás, beszéd-tölték, töltelékszó

A megakadásjelenségek olyan nyelvhasználati jelenségek, amelyek megtörik a folyamatos beszédet, miközben tartalmához nem járulnak hozzá. A megakadásjelenségek két nagy csoportot alkotnak: egy részük a beszélő nyelvi bizonytalanságából, illetve időnyerés szándékából fakad, másik részük tévesztés. (L. Gósy 2002: 193 és *passim*, 2003: 257 és *passim*.) Megakadásjelenségek mind az egy-, mind a kétnyelvű beszélők beszélt nyelvében nagy számban előfordulnak, de a kétnyelvűek diskurzusaiban sajátos formáik is vannak.

Az újakezdést átfogó műszónak érdemes tekinteni, amelyet minden olyan esetre alkalmazhatunk, amikor önközbévágás után oly módon jelenik meg új szekvencia a diskurzusban, hogy mintegy érvényteleníti, „fölülírja” az éppen elhangzottat. Az önközbévágás helye szerint az újakezdésnek két jól megkülönböztethető, de egymással is kombinálható válfaja van: az újraindítás és az újramondás. Újraindításról azokban az esetekben beszélünk, amikor az önközbévágás szó belsejében történik, újramondásról pedig akkor, ha az önközbévágás szóhatárra esik (a példákat l. alább).

Az újakezdésnek az önközbévágás előtti és utáni szekvencia jelentésének egymáshoz való viszonya alapján is két eltérő válfaját különböztethetjük meg: az ismétléses és a javításos újakezdést. Az ismétléses újakezdés esetében az új szekvencia azonos a régivel. Az

16. A megnyilatkozáson kívüli kódváltás nem tekinthető kétnyelvű kommunikáció sajátos válfajának, főleg azért, mert nemigen jelenik meg önállóan, a másik két kódváltási típustól függetlenül, ezenkívül pedig meglehetősen ritka előfordulása, legalábbis az eddig összegyűjtött szlovákiai magyar beszélt nyelvi anyagban. (A megnyilatkozáson kívüli kódváltással részletesebben a 3.4. alfejezetben foglalkozom.)

ismétléses újakezdés egyik válfaja az ismétléses újraindítás, melynek során a beszélő a szó első (néhány) hangját kétszer vagy olykor többször is megismétli (pl. „m;m;mér magyarú beszélgettek”; „fő;főleg azt olvasom”; „tény; ténylegesen”; „egye;egyedül volt”; „progra; programokat”; „ko;kor;korábban köllött volna”; „gya;gyak;gyakran van úgy”; „j;j;jul;júliuss közepén”). Az ismétléses újakezdés másik válfaja az ismétléses újramondás (vagy szóismétlés), melynek esetében a beszélő egy vagy több egész szót kétszer vagy többször mond ki egymás után (pl. „nem érezni asz <=azt> hogy hogy magyar lennék”; „sok-sok lány meg meg meg egy-két fiú”; „NO várja várja!”; „nnnem nagyon nem nagyon olvasgatok”; „ha csak ha csak ha csak ilyen kirándulást szervezünk”; „mind a kettőnek megvan a maga helye maga helye a nyelvbe”).

Az újakezdés másik válfaja a javításos újakezdés (a pszicholingvisztikában téves kezdésnek nevezik), melynek esetében az új szekvencia nem azonos a régivel, célja a régi „felülírása”, kijavítása. A javításos újakezdés egyik válfaja a javításos újraindítás; a javításos újraindítás abból áll, hogy a beszélő a szó belseji önközbevágás után kijavítja az előtte elkövetett tévesztést. Erre példa a szórészjavítás (pl. „puspak+//. puskaporszag volt a levegőbe”; „virág+//. világviszonylatban is”; „szlovák állam+//. nyelvvizsga”) és a toldalékjavítás (pl. „nem tanított+//. nem tanítottak beneteket”; „itt Szlovákián szabadságoz+//. szabadságúz+//. szabadságútam”). A javításos újakezdés másik válfaja a javításos újramondás (szóváltoztatás); ilyenkor az önközbevágás a szóhatáron történik, ezután mond a beszélő javításképpen vagy pontosításképpen új szót, szóalakot. Erre példa a szójavítás (pl.

„csöves az egy külön f,fazon +//. °figura”¹⁷) és a szóalakjavítás (pl. „muszaj ott maradom a +//. muszaj ott maradnom a”), de a javítás nagyobb egységet is érinthet (pl. „szerződés +//. hároméves szerződés”; „fokozott érettségi +//. fokozott szintű érettségi”; „az nekem+//. engem °mindenbe kisegített”).¹⁸

Ezek a beszélt nyelvre egyetemlegesen jellemző jelenségek valószínűleg nagyobb mértékben jelentkeznek kétnyelvűségi helyzetben, amikor a beszélő a nemdomináns nyelven beszél. Ezenkívül az újakezdés történhet a beszélő másik nyelven, vagyis az önközbevágást kódváltás követheti, amint azt látjuk a 6., 19., 20., 21. példákban.

A beszéd-töltelék olyan többé-kevésbé dezsemantizálódott szó, szókapcsolat, mondat, amely mindenképp a kötetlen, spontán beszélt nyelvben fordul elő, s melynek egyik legfontosabb funkciója az időnyerés. A töltelék szó nem más, mint egyetlen szabad morfémából álló beszéd-töltelék. A beszélők leginkább kötőszókat, módosítószókat, mutató névmásokat és mutató határozószókat, módosító értelmű határozószókat, illetve határozói szerepű egyéb szavakat és szó szerkezeteket, továbbá mondatrészeket használnak beszéd-töltelék-ként időnyerés céljából, pl. „és”, „úgyhogy”, „aztán”; „hát”, „ugyebár”, „íze”; „ilyen”, „akkor”, „úgy”, „itten”; „szóval”, „aránylag”, „például”, „tulajdonképpen”; „természetesen”, „véleményem szerint”; „őszintén szólva”; „meg kell mondani”; „mit tudom én”. A beszéd-töltelékeknek fatikus funkciójuk is lehet, azaz a beszélővel való kapcsolattartást szolgálhatják, pl. az olyanok, mint a „tetszik tudni”, „kérem szépen”, „ugye”, „igaz-e” stb. A beszéd-töltelékek egy része a diskurzuselemzésben ún. diskurzusjelölőnek minősül.

17. Amint látjuk, ebben a példában először ismétléses újraindítást találunk, utána jön csak a javításos újramondás.

18. L. Gösy 2002, 2003. A jelenségre sok jó élőnyelvi példa található többek között a következő szemináriumi dolgozatokban: Rabcz 2003; Algeyerová 2005; Ambrúsová 2005; Erdősiová 2005; Blaho 2006; Bódiová 2006; Horváthová 2006; Kacsinecz 2006; Nagyová Kristína 2006; Nagyová Monika 2006; Onódiová 2006; Orosky 2006; Rakottayová 2006 stb.

A „beszédtöltelék” és hiponimája, a „töltelékszó” a nyelvművelő irodalomban többnyire rosszállóan használt terminusok; jómagam természetesen minden pejoratív mellézköngé nélkül használok őket.

3. A KÓDVÁLTÁS ALAPTÍPUSAI

Amint a 2.8. fejezetből kiderült, szerkezeti szempontból a kódváltásnak három alaptípusát különböztethetjük meg. Ezekre találunk példákat első négy szemelvényünkben.¹⁹

1. És most januártó óriási változások fognak történni, úgyhogy sok *firma*, akinek vót *jednoduché účtovníctvo*, át fog kelleni, hogy váltson a *podvojně*-ra.

És most januártó óriási változások fognak történni, úgyhogy sok *cég*, akinek vót *egyszeres könyvvitel*, át fog kelleni, hogy váltson a *kettős*-re. (Sill 2004: 9)

Az 1. szemelvényben található megnyilatkozás kétségtelenül magyar nyelvű, annak ellenére, hogy több szlovák szót, illetve szókapcsolatot is tartalmaz. A benne található szlovák nyelvű elemek a bázistartó kódváltásnak há-

rom eltérő válfaját példázzák. Az alanyként szereplő „*firma*” vendégszónak a bázisnyelvű mondatba való beilleszkedéséhez nincs szükség esetragra, pontosabban zéró esetragra van szükség. A „*firma*” szót itt – az egész megnyilatkozás nyelvi felépítéséből, továbbá a diskurzus egészének jellegzetességeiből következően – inkább úgy célszerű elemezni, mint amely magyar zéró nominativusragot tartalmaz, még akkor is, ha elvben a zéró rag szlovák nyelvű is lehet, hiszen a nominativus mindkét nyelvben zéró esetragot tartalmaz. A bázistartó kódváltásnak ezt a válfaját Z típusú kódváltásnak nevezzük; a megnevezés arra utal, hogy a vendégnyelvi betéthez zéró rag, illetve más toldalék (pl. zéró egyesszámjel) kapcsolódik.

A „*jednoduché účtovníctvo*” vendégnyelvi betét sem tartalmaz toldalékot, ez viszont – az előző példával ellentétben – nemcsak zéró esetrag jelenlétét jelenti, hanem birtokos személyjel *hiányát* is, mivel itt a vendégnyelvi betét mint birtokszó dativus possessivust tartalmazó szerkezetben tölti be a nyelvtani alany szerepét, s mint ilyennek tartalmaznia kellene a bázisnyelvi „-ja/-je”²⁰ birtokos személyjelet. A bázistartó kódváltásnak ezt a válfaját H típusú kódváltásnak nevezzük, arra utalva, hogy egy grammatikai szempontból szükséges

19. Az élőnyelvi példákban először az eredetileg elhangzott szöveg átíratát, aztán pedig magyar fordítást közöljük. Az álló betűs részek magyarul, a *dölt betűsek* szlovákul hangzottak el. KIS KAPITÁLISSEL az analóg, azaz mindkét nyelvben (fonematikai szinten) azonos hangalakú és legalább részben egyező jelentésű szavak, valamint a harmadik nyelvből származó elemek vannak szedve, aláhúzással a közvetlen vagy közvetett szlovák kölcsönszavak és interferenciajelenségek vannak jelölve. A szupraszegmentális jelenségekre utaló szöveges megjegyzések [szögletes zárójelekben] vannak, az olyan szövegrész, melynek átíratában a lejegyző nem biztos, gömbölyű zárójelbe került („best guess”), a magyarázatokat, értelmezéseket szögletes zárójel, s benne egy egyenlőségjel <=magyarázat> különíti el az adatközlői beszédtől. További jelölések: () nagyon rövid szünet, (.) rövid szünet, (..) közepesen hosszú szünet, (...) hosszú szünet, ö rövid habozás (hezitáció), öö közepesen hosszú habozás, ööö hosszú habozás, xxx érthetetlen szövegrész, +/- közbevetés, +// önközbevetés, [...] kihagyott szövegrész. Azokra a példákra, amelyek közvetlenül az adatbázisból, nem pedig valamely publikációból, szakdolgozatból vagy szemináriumi munkából származnak, a „Gramma” jelölés utal oldalszám megadása nélkül; ezek Németh Andrea által felvett és lejegyzett szövegek. Az adatbázisba tartozó többi szöveg hozzáférhető publikált tanulmány, illetve publikálatlan szakdolgozat vagy szemináriumi dolgozat formájában is. A különféle források átírási rendszere nem volt teljesen azonos, ezeket részben egységesítettem. Ezenkívül ahol szükségesnek láttam, a fordításokat is pontosítottam, illetve ahol teljesen hiányoztak, pótoltam őket.

20. Mivel az átíratokban a dölt betűs szedés szlovák nyelvű szekvenciára utal, a zavarok elkerülése végett a saját szövegben található idézetekben is csak a szlovákul elhangzottakat kurziválom, az idézetek metanyelvi mivoltára a szokásos kurzív szedés helyett a macskaköröm utal (félidézőjelbe – a szokásnak megfelelően – az idézett elemek jelenítése kerül).

toldalék hiányzik a kódváltott szekvenciából, hiányos vagy – más esetekben – egyenesen agrammatikus nyelvi formát eredményezve.

Végül a „*podvojně*”-ra esetében a vendégnyelvi betét magyar határozóraggal van ellátva. A bázistartó kódváltásnak – a Z típusú kódváltás mellett – ez a legismertebb válfaja, az ún. B típusú kódváltás. A B típusú bázistartó kódváltás esetében a vendégnyelvi elemek (teszt) bázisnyelvi nyelvtani eszközök segítségével épülnek be a megnyilatkozás egészébe: esetünkben az elliptikus állandó határozói szerkezet („*podvojně*” ← „*podvojně účtovnictvo*”, azaz ’kettős könyvvitel’) magyar „-ra/-re” sublativusi határozóraggal van ellátva. A bázistartó kódváltásnak ez a válfaja viszonylag magas szintű bázisnyelvi ismereteket igényel, ezért elsősorban a magyarul jól tudó beszélők diskurzusaiban fordul elő. A magyardomináns két nyelvűek körében ez a bázistartó kódváltás leggyakrabban alkalmazott válfaja.²¹

Az elemzett példamondatban a magyar nyelv hatóköre az egész mondatra kiterjed, a szlovák nyelvét viszont csak a „*jednoduché účtovnictvo*” vendégnyelvi betéten belül érvényesül (a „*jednoduché*” jelző megegyezik az „*účtovnictvo*” jelzett szóval nyelvtani esetben, számban és nemben). Ami a többes szám harmadik személyű birtokos személyjel elmaradását illeti (azaz „*jednoduché účtovnictvo*” a várt „*jednoduché účtovnictvo*-ja” helyett), ez ugyan valószínűleg összefügg a kódváltás tényével, de tudni kell, hogy a birtokos személyjelek elmaradása szórványosan az egynyelvű beszélt nyelvi diskurzusokban és (magyarországi) magyar nyelvjárásokban is előfordul (l. Kiss 1982: 45; vö. még Lanstyák–Szabómihiály 1997: 68–69). Kérdéses lehet, hogy ez a szerkezet így grammatikus-e; véleményem szerint

igen, de itt az adott közösség „véleménye” számít, azt pedig tesztelni kellene.

A 2. szemelvényben található megnyilatkozás is alapvetően magyar nyelvű, akárcsak az 1. szemelvényben található, de a bázistartó kódváltásnak egy további típusát képviseli, azt, amelyben a vendégnyelvi elemek vendégnyelvi grammatikai eszközök segítségével épülnek be a mondat egészébe.

2. Megint jártak *v krojoch* és (.) énekeltek (.) emberek gyűttek megnézni meg gyűttek aa *kolo-toče* meg CIRKUS.

Megint jártak *népviselőiben* és (.) énekeltek (.) emberek gyűttek megnézni meg gyűttek aa *kör-hinták* meg CIRKUSZ. (Kapczy 2004: 24)

A „*v krojoch*” helyhatározó szlovák előjárót és szlovák locativusi esetragot tartalmaz; a „*kolo-toče*” alany szlovák többes számú morfémával van ellátva.²² A CIRKUS [cirkusz] analóg elem, a két nyelv bármelyikéhez tartozhat, s nincs benne olyan hang, melynek a kiejtése érezhetően eltérne a két nyelvben;²³ a névelőhiány esetleg arra utalhat, hogy szlovák szóként kell értelmezni. A magyar nyelv dominanciája ebben a diskurzusrészletben csak abban nyilvánul meg, hogy a szlovák nyelvű mondatrészek, ha szlovák morfémák segítségével épülnek is be a mondat egészébe, magyar nyelvű állítmányoknak vannak alárendelve („jártak *v krojoch*” és „gyűttek aa *kolo-toče*”), valamint abban, hogy a magyar nyelvű szekvenciák mennyiségi túlsúlyban vannak a szlovákokhoz képest.

A bázistartó kódváltásnak ez a válfaja, amelyet V típusú bázistartó kódváltásnak nevezünk, mivel a vendégnyelvi betétek

21. E kódváltási típus előfordulása természetesen nem mindig magyarázható pusztán a beszélő nyelvtudásával, más okai is vannak, ezekre azonban e munkámban nem térhetek ki (ezekre l. Lanstyák 2006a).

22. E két vendégnyelvi betétnek az első típusú kódváltáshoz tartozó változata „*krojokban*” vagy „*krojeban*”, illetve „*kolo-točok*” volna.

23. Ha volna is ilyen hang, akkor sem biztos, hogy segítséget jelentene, mivel az adatközlő erős akcentussal beszél magyarul.

(testes) vendégnyelvi morféma segítségével épülnek be a megnyilatkozás egészébe, első-sorban a szlovákdomináns kétnyelvűek nyelvhasználatára jellemző. Alkalmazása sok esetben alacsonyabb szintű magyar nyelvtudásra utal, de természetesen más okai is lehetnek annak, hogy egy beszélő az ilyen típusú kódváltáshoz folyamodik (l. Lanstyák 2006a).

Míg az 1. és a 2. példamondatban – amint láttuk – a kódváltás nem eredményezte a bázisnyelv megváltozását, a 3. példamondat első fele egyértelműen magyar, másik fele egyértelműen szlovák (bázis)nyelvű.

3. Akkor Koronci Gyuszi sě vót, *nemohol to zobrat'.*

Akkor Koronci Gyuszi sě vót, *nem vállalhata.* (Debnár 1994: 99)

A két tagmondat egyetlen szemantikai és grammatikai egységet alkot, egy (kötőszó nélküli) következtető utótagú mellérendelő összetett mondatot.²⁴ A tagmondatok szoros kapcsolatára utal, hogy a második tagmondat alánya, mivel azonos az első tagmondatéval, éppúgy törlődik, mintha az első tagmondat is szlovák nyelvű volna. Mivel az egyik tagmondatban az egyik, a másik tagmondatban a másik nyelv grammatikai törvényszerűségei érvényesülnek, itt nem bázisváltó kódváltásról van szó, hanem a kódváltás másik fő válfajáról, bázisváltásról.

Az 1. példamondatot a 2. példamondattal az rokonítja, hogy mindkettőben tagmondatnál kisebb egységeket érintenek a váltások, szavakat és szó szerkezeteket; ezek épülnek be vendégnyelvi betétekként a bázisnyelvi mondatba. A különbség a kettő között – amint láttuk – az, hogy az 1. példamondat által képviselt esetben

a diskurzus másodlagos nyelvéből származó vendégnyelvi betétek alá vannak rendelve a diskurzus első nyelvében, a bázisnyelvként szolgáló magyar nyelvben érvényesülő nyelvtani törvényszerűségeknek, azaz bázisnyelvi nyelvtani eszközök segítségével épülnek be a megnyilatkozás egészébe (B, illetve Z típusú kódváltás), amikor pedig nem találjuk a várt bázisnyelvi toldalékot, akkor meg éppenséggel e toldalék *hiánya* utal a bázisnyelv meghatározó szerepére (H típusú kódváltás). Ezzel szemben a 2. példamondattal képviselt esetben a vendégnyelvi betétek megőrzik önállóságukat, és vendégnyelvi nyelvtani eszközök segítségével válnak a megnyilatkozás egészének szerves részévé (V típusú kódváltás). Ez utóbbi kapcsolódási mód lazábbnak érződik.

A 2. és a 3. példamondatot az rokonítja egymással, hogy a diskurzus másodlagos nyelvéből származó szekvenciák nincsenek alárendelve a diskurzus elsődleges nyelvéből származó szekvenciáknak. A különbség a kettő között – amint láttuk – az, hogy a 2. példamondatban a diskurzus másodlagos nyelvének „illetékességi köre” csak egy-egy szóra, illetve szó szerkezetre terjed ki, a 3. példamondatban viszont egy egész tagmondatra.

A következő párbeszéd-részletben a kódváltásnak mind a három alapvető válfajára találunk példákat:

4. A: °De [nevetve] valami egy hétre rá aztán kiderült, hogy +//. *Ad'a sa musela priznat' NA! Každěho vypočúvali, aj mňa,* meg minden. Minden +...

B: °Ty vole!

A: *Hajzli NO!* És izé (.) *Nič z toho nemala Ad'a,* elment Sári Lankára, és +//. de (.) *NA my trpíme,* mer mindennap írunk, izé, *písomká-t* mindenkől, °tudod +... Nem baj.

24. A kapcsolóelem hiánya nem szükségszerű, s nem függ össze törvényszerűen a kódváltással, bár a váltás kötőszó nélkül talán némileg természetesebb, tekintve, hogy lazábban kapcsolódó egységeket „bont meg”. A mondat mindazonáltal így is elhangozhatott volna: „Akkor Koronci Gyuszi sě vót, *takže to nemohol zobrat'.*” („... úgyhogy nem vállalhata.”) (Valószínűleg arról van szó, hogy a Koronci Gyuszinak nevezett személy nem volt munkában, és ezért nem vállaltott valaki helyett szolgálatot.)

A: °De [nevetve] valami egy hétre rá aztán kiderült, hogy +//. *Ad'ának be kellett vallania* NA! *Mindenkit kihallgattak, engem is, meg minden.* Minden +...

B: °*Ne hülyéskedj!*

A: *Szemetek* NO! És izé (.) *semmi baja nem lett emiatt Ad'ának*, elment Sri Lankára, és +//. de (.) NA *mi szenvedünk*, mer mindennap írunk, izé, *doli-t* mindenből, °tudod +... Nem baj. (Hushegyi 2004: 2)

Az A-val jelölt beszélő megszakítja magyarul induló megszólalását, majd kódot vált. Az önközbevágás után következő két szlovák nyelvű mondat („*Ad'a sa musela priznat'* NA! *Každého vypočúvali, aj mňa*”) a bázisváltás egyik példája. Miután B beszélő az ezt követő rövid megszólalásában („°*Ty vole!*”) kifejezte ámulatát, A még két további bázisváltást produkál („*Nič z toho nemala Ad'a*”, valamint „NA *my trpíme*”). Az utóbbi kódváltott főmondatnak magyar bázisnyelvű a mellékmondata, de találunk benne egy vendégszót is, amelyhez bázisnyelvi „-t” tárgyrag kapcsolódik („*písomká-t'*”), vagyis itt B típusú bázistartó kódváltásról van szó.

Ezek mellett a már az előző szemelvényekből is ismert kódváltási típusok mellett az idézett párbeszéd részletben a kódváltás harmadik fő típusa is előfordul, a 2.8. alatt már értelmezett megnyilatkozáson kívüli kódváltás. Bár a kódváltásnak ez a típusa az általunk ismert beszélt nyelvi anyagban sokkal ritkább előfordulása, mint a bázistartó kódváltás vagy a bázisváltás, ebben a rövid idézetben éppenséggel több példát is találunk rá. Ilyen először is a szemelvény első szlovák bázisnyelvű szekvenciájához („*Ad'a sa musela priznat'* NA! *Každého vypočúvali, aj mňa*”) kapcsolódó, nagymértékben deszemantizálódott magyar nyelvű „meg minden”, amely diskurzív szerepű beszéd-tölteléknek minősíthető.²⁵ A megnyilat-

kozáson kívüli kódváltásra példa a B beszélő rövid szlovák nyelvű megszólalása („°*Ty vole!*”) is, melynek referenciális jelentése 'te ökör', de pragmatikai jelentését inkább a megadott magyar kifejezés („*Ne hülyéskedj!*”) érzékelteti.²⁶ Végül ki kell térnünk a negatív értékítéletet kifejező „*Hajzli!*” felkiáltásra, amely szintén leginkább megnyilatkozáson kívüli kódváltásnak tekinthető.

A 4. szemelvényben található megnyilatkozáson kívüli váltások abban hasonlítanak az 1., 2. és magában a 4. szemelvényben található bázistartó kódváltás eredményére, a vendégnyelvi betétekre, hogy ezekhez hasonlóan rövid szekvenciákat – szavakat, szókapcsolatokat – érintenek. Az viszont, hogy a megnyilatkozáson kívüli kódváltás eseteként idézett szekvenciák viszonylag önállóak, azaz mondat értékűek, a 3. szemelvényben található bázisváltással rokonítja őket.

Az alábbiakban valamivel részletesebben mutatjuk be a kódváltás három alaptípusát, mégpedig négy alfejezetben: 3.1. bázistartó kódváltás; 3.2. bázisváltás; 3.3. bázisváltogatás; 3.4. megnyilatkozáson kívüli kódváltás. Amint látjuk, a bázisváltás egyik esetét, a sorozatos bázisváltást, vagyis a bázisváltogatást a nagyobb áttekinthetőség kedvéért önálló alfejezetbe különítettük el.

3.1. Bázistartó kódváltás

Ebben az alfejezetben a bázistartó kódváltásnak azt a válfaját mutatom be részletesebben, amelyet az 1. szemelvény „*podvojně*-ra” formája képvisel, azaz a B típusú bázistartó kódváltást, amelyben a vendégnyelvi betétek bázisnyelvi morfémák segítségével épülnek be a megnyilatkozás egészébe. Az ugyanebben a szemelvényben található „*firma*” vendégnyel-

25. Az elemzett esetben a beszéd-töltelék a beszédhelyzetből könnyen kikövetkeztethető eseményekre utalhat (a kihallgatás különféle velejáróira), melyeknek részletezésétől a beszélő a rövidség kedvéért eltekintett.

26. Formában közelebb állna a szlovák eredetihez a „*Te jó ég!*”, de adott esetben a konkrét beszélő szájába talán jobban illik a „*Ne hülyéskedj!*”.

vi betét által képviselt típussal, a Z típusú bázistartó kódváltással, a „*jednoduché účtovníctvo*” segítségével illusztrált H típusú bázistartó kódváltással, illetve a 2. szemelvényben található „*v krojoch*” és „*kolotoče*” formákkal képviselt V típusú bázistartó kódváltással ebben az írásban külön nem foglalkozom, csupán utalok rájuk olyankor, amikor ezek valamelyik szemelvényben mintegy véletlenszerűen előfordulnak. (A Z, a H és a V típusú bázistartó kódváltásra részletesebben l. Lanstyák 2005a, 2005b, 2006a.)

Amint az 1. sz. szemelvényben láttuk, a B típusú bázistartó kódváltásban a vendégnyelvi betétnek a bázisnyelvbe való beilleszkedéséért a bázisnyelv „felel”, azaz ha szükséges, a vendégnyelvi betét bázisnyelvi morfémákat vesz fel. A vendégnyelv hatóköre nyelvtani szempontból csak a betéten belüli alak- és mondattani viszonyokra terjed ki. Míg tehát a bázisnyelv tagmondatok és annál nagyobb egységek szintjén határozza meg az érintett diskurzuson belül a nyelvtani viszonyokat, addig a vendégnyelv legfőbb szó szerkezetek szintjén képes ugyanerre:

5. Magátó is az *úrad práce*-ra kérték a papírt?

Magátó is a *munkahivatal*-ra kérték a papírt? (Debnár 1994: 98)

6. [...] amikor fizetés előtti nap van, amikor elővészem a *pracovní listok*, *listok*-ot, amit a munkások, munkás ad lē [...]

[...] amikor fizetés előtti nap van, amikor elővészem a *munkalap*, *lap*-ot, amit a munkások, munkás ad lē [...] (Béhróvá 1994: 60)

Az 5. és a 6. példában a magyar bázisnyelv mondat szinten határozza meg a nyelvtani viszonyokat. Az 5. példamondatban található „*úrad práce*” vendégnyelvi betét magyar „-ra/-re” sublativusi határozóragot kap, hogy határo-

zóként szó szerkezetet alkothasson a „kérték” állítmánnyal. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a rag magyar nyelvi elem ugyan, funkcióját tekintve azonban itt a szlovákban megkövetelt „*na*” ‘-ra/-re’ sublativusi előjárónak felel meg, nem pedig a magyar megfelelőjéhez illő illativusi „-ba/-be” ragot kapja (vö. szlovák „*na úrad práce*”, szó szerint „munka hivatalára”, illetve egyetemes magyar „munkaügyi központba” és szlovákiai magyar „munkaügyi hivatalba” vagy „munkahivatalba”).²⁷ A 6. példa esetében a „*pracovní listok*” vendégnyelvi betét először a szükséges bázisnyelvi toldalék nélkül jelenik meg, H típusú kódváltást eredményezve, az adatközlő azonban – úgy látszik – ezzel a megoldással nem volt megelégedve, s második „nekifutásra”, javításos újramondásképpen (l. 2.10.) a szerkezet alaptagját ellátta a szükséges „-t” bázisnyelvi tárgyraggal.

Sem a raghasználatban érvényesülő interferencia, sem a ragkítéssel kapcsolatos bizonytalanság nem teszik kétséggé, hogy a bázisnyelvi állítmány és a vendégnyelvi betét mindkét esetben nyelvtani viszonyban van egymással, s mindkét mondat jól formált, szerves egységet alkot. A toldalékkal kapcsolatos bizonytalanság nyilvánvalóan a kódváltás következménye, maga a jelenség – a szükséges toldalék elhagyása – az egynyelvű beszélt nyelvben sem ismeretlen (l. az „ismétlés”, „újraindítás” és az „újrakezdés toldalékjavítással” jelenségét, Gósy 2002, 2003).

Ami az 5. és az 6. szemelvényben található szlovák vendégnyelvi betéteket illeti, ezek belső szerkezete megfelel a szlovák nyelv grammatikai szabályainak. Az első esetben a két tag birtokos jelzős szerkezetet alkot („*úrad práce*”, azaz ‘munkahivatal’, szó szerint „munka hivatala”), a másodikban minőségjelzőset („*pracovní listok*”, azaz ‘munkalap’, szó szerint „munkai lapocskák”). A birtokos jelzős szerkezetben nincs kongruencia (nincs is rá szükség – szlovákul a szerkezet neve „ne-

27. A jelenségre l. Kovács 2001: 192–193.

zhodný prívlastok”, azaz „inkongruens jelző”), a minőségjelzősben van, a két tag megegyezik egymással esetben, számban és nemben (szlovákul a szerkezet neve „zhodný prívlastok”, azaz „kongruens jelző”). Ezek a vendégnyelvi szerkezetek természetesen – lévén afféle zárványok – nem teszik kétséggé a mondatok magyarnyelvűségét.

A vendégnyelvi betét zárvány jellegére jól utalnak azok az esetek, amikor a vendégnyelvi morfémát tartalmazó alakulat megfelelő bázisnyelvi morfémát is fölvesz:

7. Kaptunk mostan ojan szép *zápalky*-kat, MATCH GAME, *nechcete*?

Kaptunk mostan ojan szép *gyufák*-okat, MATCH GAME, *nem kérnek*?²⁸ (Debnár 1994: 103)

A szlovák „*zápalky*” forma többes számban áll, s mivel ez esetben a nominativusi és az accusativusi forma egybeesik (mindkettő „*zápalky*”), tulajdonképpen zérus accusativusraggal is el van látva. Ez azonban ebben az esetben mintegy a vendégnyelvi betét „belügye”, a bázisnyelv erről nem „vesz tudomást”, és a magyar „-k” többesjellel ellátott betétet a magyar „-t” tárgyrag segítségével illeszti a mondatba, B típusú kódváltást eredményezve. Ami a példában szereplő „*nechcete*?” elemet illeti, ez nem annyira egyszavas kódváltás (vendégnyelvi betét), mint inkább a „*zápalky*” vendégnyelvi betét, illetve a „MATCH GAME” angol szókapcsolat hatására bekövetkezett bázisváltás (l. 2.8., ill. 3.2.), csak történetesen az egész mondat egyetlen szóból áll.

Amint példánk is mutatja, a korábban bekövetkezett kódváltás, azaz a vendégnyelvi betét (esetünkben a „*zápalky*”) elősegítheti a következő váltást. A diskurzus másodlagos nyelvéből

származó vendégnyelvi betéten kívül ilyen szerepe még egy harmadik nyelvből történő váltásnak is lehet, különösen ha ezt a harmadik nyelvet inkább a diskurzus másodlagos nyelvének kontextusában sajátította el és/vagy szokta használni a beszélő. Ugyanígy elősegíthetik a kódváltást a harmadik nyelvből származó márkanevek (esetünkben a „MATCH GAME”), személynévek, helynévek stb., továbbá minden más olyan szó vagy szókapcsolat, amely a két nyelvben azonos vagy hasonló hangalakú és jelentésű.²⁹ Ezt a jelenséget az angolszász szakirodalomban „triggering”-nek³⁰ hívják (l. pl. Grosjean 1982: 151; Auer 1988: 203); a műszót Bartha Csilla (1993: 126–128) „kötés”-ként magyarította.

A „kötés”-nek mintegy iskolapéldája a következő:

8. A: Mi az a *účet* po *maďarsky*?

B: Számla.

A: Mi az a *účet* magyarul?

B: Számla. (Dohány 2004: 6)

A várt forma itt a „Mi az a *účet* magyarul?” lenne; nyilvánvaló, hogy a szlovák nyelvű folytatást – amely a V típusú kódváltást képviseli – az „*účet*” szó váltotta ki, amely vendégnyelvi betétként került be a közlésbe. A kötést megkönnyítette, hogy az „*účet*” vendégnyelvi betét nem tartalmaz bázisnyelvi toldalékot, pontosabban: zéró morfémát tartalmaz, a Z típusú kódváltás egyik példjaként. (Nehezebben jött volna létre a kötés például, ha az adatközlő így fogalmazott volna: „Hogyan mondjuk az a *účet*-ot po *maďarsky*?”. Ez esetben valószínűbbnek tünik a második kódváltás elmaradása: „Hogyan mondjuk az a *účet*-ot magyarul?” Ez azonban – ahogy alább a 17. szemelvényből

28. Hasonló példára a magyar–angol kétnyelvűség köréből l. Kovács 2001: 197.

29. A két nyelvben azonos vagy hasonló hangalakú és jelentésű szóképzleti elemeket Haugen (1949: 283; 1972: 92) nyomán analóg elemeknek vagy röviden analógoknak szokás nevezni.

30. Vö. ang. „trigger” ‘megindít, előidéz; kivált’; főnévként ‘fegyver ravasza’.

kiderül – egyáltalán nem törvényszerű.) Az adatközlő, akitől az idézett megnyilatkozás származik, magyar alap- és középiskolába járt, de mintegy két éve szlovák környezetben él. Alighanem általában is jellemző, hogy az ilyen önkéntelen átváltás az olyan embereknél következik be leginkább, akik a diskurzus másodlagos nyelvét sokat használják, még akkor is, ha nem föltétlenül dominánsak annak minden regiszterében.

Ez után a kis kitérő után vissza kell még röviden utalni a 7. példára, amelyben a „*nehcete*” igét bázisváltásként elemeztük. A ragozott igét, ha önmagában áll, nem látszik célszerűnek vendégnyelvi betétnek tekinteni, hiszen az ilyen ige – föltéve, hogy 2. vagy 3. személyű személyragot tartalmaz – teljes értékű, alanyt és állítmányt tartalmazó mondatnak minősül. (Az ilyen alanyt az iskolai nyelvtanok „rejtett alanyként” tartják számon.)

Kivételt esetleg az az eset képezhet, amikor az egyedül álló ige összetett mondat főmondatként áll, a mellékmondat pedig a másik nyelven fejt ki az illető mondatrész tartalmát. Ilyen a 9. példa:

9. Izé, *exekútorský úrad*-rú vannak ezek a (...) akik (...) *EGZEKÚTOR*-ok, akik izé *vybávajú*, hogy mennek a házhoz, és akkor mindent leírnak, még ilyenek.

Izé, *végrehajtói iroda*-rú vannak ezek a (...) akik (...) *EGZEKÚTOR*-ok, akik izé *intézik*, hogy mennek a házhoz, és akkor mindent leírnak, még ilyenek. (Gramma)

A „*vybávajú*” ige³¹ amely egy tárgyi alárendelő mellékmondatnak („hogy mennek a házhoz”) a főmondata, egyszavas bázistartó kódváltásként is elemezhető, annál is inkább, mert az előz-

ménytagmondat is magyar nyelvű (bár egy szlovák vendégnyelvi betétet is tartalmaz, az „*exekútorský úrad*”, azaz ’végrehajtói iroda’ kifejezést, valamint egy szlovák eredetű kölcsönszót, a ’önálló bírósági végrehajtó’ jelentésű „*EGZEKÚTOR*”-t). Mivel az igeragok is vendégnyelvi, nemcsak az igető, a „*vybávajú*” szó használatát V típusú kódváltásnak tekinthetjük.

Ha a kódváltott ige nem az egyedüli szó a mondatban, hanem egy vagy több más nyelvű bővítménye van, még inkább indokolt vendégnyelvi betétként elemezni, a kódváltást magát pedig V típusú bázistartó kódváltásnak minősíteni:

10. [...] mondom, te izé, vagyunk hárman a terembe még te is, maj pont *šuskať budem* [...]

[...] mondom, te izé, vagyunk hárman a terembe még te is, maj pont *súgni fogok* [...] (Némethová 2001: 20)

A 10. példamondat utolsó tagmondata a jövő idejű összetett szlovák igealakon („*auakae budem*”) kívül két magyar nyelvű határozót („maj”, azaz ’majd’ és „pont”) is tartalmaz, ezért célszerűnek látszik ezt a mondatot magyar bázisnyelvűnek tartanunk, vagyis úgy tekintenünk, hogy az idézett megnyilatkozásban nincs bázisváltás.³² Ha ugyanis az ige szlováknyelvűsége miatt az utolsó tagmondat bázisnyelvét szlováknak tekintjük, az a furcsa helyzet áll elő, hogy a „bázisváltás” után a megnyilatkozás nyelve ténylegesen nem változik meg, hiszen az előző, magyar bázisnyelvű mondat után közvetlenül a „maj pont” magyar „vendégnyelvi betét” következik. Az ilyen elemzési mód – amint látjuk – meglehetősen erőltetett.

Azokban az esetekben, amikor a szlovák (eredetű) ige a honosító „-l” képző (ritkábban a

31. A „*vybávajú*” valószínűleg nyelvbótlás vagy a forrásmunka szerzője által elkövetett elírás a „*vybavujú*” helyett.

32. Az idézett megnyilatkozás előzményeként a beszélő az öt vizsgáztató tanárát szlovákul idézi: „*nieže tam budete šuskať*” (=nemhogy ott súgni fognak), a példamondatban szereplő *šuskať budem* erre utal vissza. (A kontextusra l. a Gramma-adatbázist!)

„-z” vagy – főleg hangutánzó szavak esetében – egy sor további képző) segítségével illeszkedik be a mondatba, s *bázisnyelvi* ragokat kap, a bázisváltás lehetősége természetesen föl sem merül.³³ Ellenkezőleg: inkább azt nehéz megállapítani, hogy csakugyan bázistartó kódváltásról van-e szó vagy inkább kölcsönszó használatáról, honosító képzőre ugyanis mindkét esetben szükség van (vö. Kovács 2001: 174):

11. Aztat akkor *beucstovájjuk*, a többbit.

Aztat akkor *beucstovájjuk*³⁴ a többbit. (Debnár 1994: 108)

12. Hát, ez egy nagy segítség nekem. Én *túkállok* be mindent, *betúkállom* a adatokat, satöbbi. Egyszóval mindent.

Hát, ez egy nagy segítség nekem. Én *pötyögtetek* be mindent, *bepötyögtetem* a adatokat, satöbbi. Egyszóval mindent. (Sill 2004: 9)

Amint a 11. példában szereplő, ’bekönyvel’ jelentésű ’beucstovál’ ige írásmódjából (és fordítatlanul hagyásából) is látszik, ezt a forrásmunka szerzője kölcsönszónak tekintette, s valóban föltehető, hogy – legalábbis bizonyos szaknyelvi regiszterekben – ez a lexéma kölcsönszónak minősül. Ezzel szemben a 12. példában a *betúkállom* alakot a lejegyző vendégnyelvi betétként kezeli. Mivel az alakulat alkalminak látszik, ez az eljárás mód teljesen indokolt, még akkor is, ha a vendégszó a szokásosnál is erősebben integrálódik a bázisnyelvbe. Az előző példához hasonlóan itt sem a mondat szintjén történik a beépülés, hanem már a lexéma szintjén, hiszen a szlovák vendégnyelvi betét magyar „-l” képzőt és magyar igeikötőt tartalmaz (pontoskodóan így kellene jelölni: *”túká-llok be”*, illetve *”be-túká-llom”*). Mivel

az igeik bázisnyelvű toldalékok segítségével illeszkednek be a mondatba, szemben a 9. és a 10. példával, amelyet V típusú bázistartó kódváltásként elemeztünk, a 11. és a 12. példában B típusú bázistartó kódváltásról beszélünk.

Előfordul, hogy a vendégnyelvi betét valamely eleme megsérti a bázisnyelv „szuverenitását”, s a bázisnyelv mondattani viszonyaira is befolyást gyakorol. Nézzünk meg erre egy példát!

13. Ez (.) ragályos betegség a *brušný týfus*, és ezt, mikor mink a *Vidalova* reakcióra kimutassuk, akkor teljesen el kell különíteni a beteget infekciós osztályon [...]

Ez (.) ragályos betegség a *hastífusz*, és ezt, mikor mink a *Vidal*-reakcióra kimutassuk, akkor teljesen el kell különíteni a beteget infekciós osztályon [...] (Krcsekóvá 1994: 117)

Az idézett példa „*Vidalova*” szavában – amely a szlovákban szokásos nyelvtani elemzés szerint ún. birtokos melléknévnek (privlastňovacie adjektívum) minősül – az egyszavas vendégnyelvi betét vendégnyelvű toldaléka, az „-ova” (szó szerint ‘Vidalnak [a]...’) aktív, s esetben, számban és nemben egyeztetve van a ténylegesen el sem hangzó szlovák *„reakcia”*, azaz ’reakció’ főnévvel. Ennek az lehet az oka, hogy a magyar *„reakció”* és a szlovák *„reakcia”* egymásra hasonlító analóg szavak. A „helyes” forma, amint az a fentiekből már tulajdonképpen kiderült, a *„Vidalova reakcia”* lett volna (‘mikor mink a *Vidalova reakcia*-ra kimutassuk...’), melyben az „-ova” toldalék használata teljesen indokolt lett volna, hiszen ez esetben két vendégnyelvű szó alkotott volna egymással szintagmát, ami a vendégnyelvi betét *„belügye”*. Csakhogy a két szó nagyfokú hasonlósága miatt az adatközlő *„idő előtt”* visszaváltott a bázis-

33. A honosító képzőkre magyar–angol viszonylatban l. Kontra 1990: 69–70; Bartha 1993: 109–113; Fenyvesi 1995: 37–38; Kovács 2001: 174–175; magyar–német viszonylatban Gal 1979: 82; magyar–szlovák viszonylatban Lanttyák 1994: 89–90, 167.

34. E kölcsönszónak tekintett elem jelentése ’bekönyveljük’.

nyelvbe; így jött létre V típusú kódváltásként a szokatlanul hangzó „*Vidalova reakció*” forma.

A szemelvényben egy Z típusú kódváltás is előfordul, a „*brušný týfus*”. A Z típusú kódváltás természetes módon kombinálódik mind a B, mind a V típusú kódváltással, hiszen zéró morfémák mind a bázisnyelvű, mind a vendégnyelvű paradigmásmorokban találhatók.

3.2. Bázisváltás

Ebben az alfejezetben a kódváltás másik alaptípusával foglalkozunk; erre a bázisnyelv egyszerű vagy többszöri megváltozása a jellemző. Itt a hangsúly nem a váltások sorozatán lesz (bázisváltogatás), hanem mindig egy-egy konkrét váltáson, illetve annak *helyén*. A bázisváltás eseteit ugyanis aszerint osztályozzuk, hogy az egyik nyelvről a másikra való áttérés hol, a diskurzus mely pontján következik be (Auer 1988: 204). Ennek megfelelően megkülönböztetjük a (tag)mondathatáron (megnyilatkozáshatáron) bekövetkező és a (tag)mondaton (megnyilatkozáshatáron) belül történő bázisváltást, azaz a mondatközi és a mondatbéli váltást (vö. Myers-Scotton 1993: 4; Romaine 1989: 112–114; magyarul Bartha 1993: 128–129, 1999: 120)³⁵; ezenkívül itt tartathatjuk számon az (ön)közbevágás és az azt követő, a másik nyelven történő ismétléses és javításos újakezdés (2.10.) egyes eseteit is (vö. Kovács 2001: 103–104).

A beszédesemény egésze felől nézve különbséget kell tennünk két eltérő eset közt: az egyik az, ha maga a beszélő vált át a másik nyelvre a saját megszólalásán belül³⁶ a másik az, ha a beszélgetőtársa szólal meg a másik nyelven. Ez utóbbi általában mondatthatáron

következik be, ha mégsem, akkor vagy szokványos más nyelvű, s a nyelvi váltáson kívül tartalmi váltást is előidéző közbevágásról van szó, vagy pedig arról a viszonylag ritka esetről, amikor a másik beszélő úgy vág az előzőnek a szavába, hogy az előző beszélő által elkezdett mondatot fejezi be a másik nyelven.

Ha az egyik beszélő *mindig* az egyik, a másik *mindig* a másik nyelven beszél, a megszólaláshatárok egybeesnek a kódváltáshatárokkal. Ilyenkor – amint a kétnyelvű kommunikáció válfajainak felsorolásakor említettük – a bázisváltogatás sajátos típusáról beszélünk, ún. kódtartó kétnyelvű kommunikációról, amelyben a diskurzusnak nincs elsődleges és másodlagos nyelve, pontosabban mindkét beszélőnek a nyelve egyformán „elsődleges” nyelve a diskurzusnak. Ilyenkor tehát egymást váltják a más-más nyelvű megszólalások.³⁷

Nézzünk most meg egy párbeszéd részletet, melyben több különböző típusú bázisváltás fordul elő!

14. A: Mér?

B: *Nemám čas* (.), *kedy?*

A: Mér nem? *Čo to más?*

B: *Á* (.), *nevie, prečo to nemôže oné* (.), a *kúpát* megcsináni, itt mindént nálunk, mindén a mi irodánkba van.

A: Mér?

B: *Nincs idóm* (.), *mikor?*

A: Mér nem? *Mid van?*

B: *Á* (.), *nem tudja, miért nem lehet azt izé* (.), a *vásárlás-t* megcsináni, itt mindént nálunk, mindén a mi irodánkba van.

(Grammar)

35. Mivel a beszélt nyelvben nem mindig lehet különbséget tenni a tagmondatok és az önálló mondatok közt, tágabb értelemben a tagmondatok közti kódváltást is mondatközi váltásnak fogjuk nevezni, akár csak az egyértelműen önálló mondatok közti váltást.

36. A megszólalás vagy (beszéd)forduló a társalgáselemzés alapvető szerkezeti egysége. Egy beszélő megszólalását az előző beszélő megszólalásának befejeződése és a következő beszélő megszólalásának megkezdődése határolja.

37. Ez az eset nem azonos azzal a munkám bevezető részében említett esettel, amikor a diskurzus elsődleges és másodlagos nyelve nem állapítható meg a sűrű bázisváltogatás miatt; ez utóbbi esetben ugyanis a beszélők maguk is váltanak bázisnyelvet, s így a megszólalásokon belül is történik kódváltás.

Az első mondatközi váltás megszólaláshatáron következik be, vagyis a magyarul beszélő A kérdésére B szlovákul válaszol. A újra magyarul kérdez, pontosabban az első kérdése magyarul hangzik el, a másik szlovákul. Ez a mondatközi váltás azonban már nem megszólaláshatáron következik be, hanem megszólaláson belül, azaz maga az A beszélő vált nyelvet³⁸. B továbbra is szlovákul beszél³⁹, de ez most nem eredményez váltást, hiszen beszédpartnere korábban átváltott magyarról szlovákra. B a második rövid néma szünet után mondaton belül magyarra vált. A magyar bázisnyelvű mondat első szava, a névelő után egy vendégnyelvi betét, a „*kúpa*” szó kerül a mondatba. Ez a B típusú bázistartó kódváltás természetesen nem teszi kétségesé, hogy a bázisnyelv már a magyar. A szóban forgó megnyilatkozásrészlet magyarnyelvűségére egyértelműen utal az „a” határozott névelő mint formaszó és a „-t” tárgyrag. (Pedig felületesen nézve csak egy magyar *a* névelő iktatódott a szlovák nyelvű szekvenciába, legalábbis addig, amíg a magyar tárgyraggal ez a szlovák szekvencia nem ért hirtelen véget.)

A 14. példából azt is látjuk, hogy különbség van a kommunikáció során bekövetkezett kódváltás és a beszélő kódváltása között. Az első és második, majd a második és a harmadik megszólalás között a kommunikációs aktus egészét nézve kódváltás történt, ám nem a beszélők váltottak kódot, csak egyszerűen más-más nyelven beszéltek. A harmadik fordulón belül viszont már az A beszélő is kódot váltott, majd a negyedik fordulón belül a B beszélő is.

A következő két példa a tagmondathatáron bekövetkezett váltás két esetét illusztrálja:

15. Měgyėk oda, és suttogok n ki, [hangsz nv lt z s] *ved ci, ved ci, vola o vymyslite, nejak  robotu, lebo tento nechce od st’.*

M gy k oda, és suttogok n ki, [hangsz nv lt z s] *főnök, főnök, valami  találjon ki, valamilyen munkát, mert ez nem akar elmenni.* (Németh 2002: 160)

16. Ucc n m kk rdezett valaki, hogy *Vie  po slovensky?* Ha nem mont  s mmit,  ttek.

Ucc n m kk rdezett valaki, hogy *Tudsz slov t ul?* Ha nem mont  s mmit,  ttek⁴⁰. (B hrov  1994: 59)

A 15. példában a váltás szorosan a tagmondat határán történik (akárcsak f ntebb a 3. példában), a 16. példában viszont az új tagmondat kötőszava m g a váltás előtti nyelvhez tartozik. Ennek ellenére nem látszik szerencsésnek az adatbázisunkban található ilyen mondatok sokaságát a mondatbeli kódváltás eseteihez sorolni. Mindkét esetben a diskurzus másodlagos nyelvén elhangzottak id z s r l van szó, ami nem v eletlen: a magyardomináns, írás magyar identitású kétnyelvű  sz l k esetében a bázisváltás a legtöbb esetben épp a más nyelven elhangzottak idézésekor szokott bekövetkezni.

38. Ez a szekvencia példa a tagmondathatáron, illetve a mondatath ron bekövetkező váltás megk l nb zt t s nek neh z s g re is, ami csak következménye a beszélt nyelvi szövegek mondatokra tagolásával kapcsolatos bizonytalanságoknak. A forrásmunka szerzője összetett mondatként jelölte ezt a diskurzusr szletet („Már nem, * o to m  ?*” formában), mivel azonban a két kérdés tartalmilag eléggé eltér egymástól, talán nem szerencsés kapcsolatos összetett mondatnak tekinteni, jobbnak látszik k t önálló mondatall  számolni. (Az idézett részlet helyesírását ennek megfelelően módosítottam.)

39. B r a mondatkezdő „ ” indulatszó analóg nyelvi elem, vagyis elvileg magyar nyelvű is lehet, nincs rá okunk, hogy éppen magyar nyelvének tekintsük, hiszen a beszélő korábban is, azután is szlov k l beszélt, s ráadásul közvetlenül előtte a beszélgetőtársa is a szlovák nyelvet használta.

40. Az „ ttek” forma a standard magyar „ t ttek” palóc nyelvjárási változata.

A következő példa is a mondatközi kódváltás esete, ez a váltás azonban mégsem következik be teljesen váratlanul, mert van neki egyfajta előjele:

17. Hát, most átmegyünk arra a *doklad*-ra, *to máš bankové konto. Jaké číslo má ten doklad?*

Hát, most átmegyünk arra a *bizonylat*-ra, *az a bankszámla. Mi a száma annak a bizonylatnak?* (Mojzesová 1996: 93)

A 17. példában a bázisváltás természetesen nem a „*doklad*” szóval kezdődik, hiszen a magyar „a” határozott névelő, valamint a „-ra/-re” rag egyértelműen jelzi, hogy a mondatba B típusú bázisstartó kódváltás révén bekerülő „*doklad*” szó vendégnyelvi betét (sőt lehetséges, hogy az adott regiszterben kölcsönszó). A „*doklad*”-nak mindazonáltal valószínűleg *van* szerepe a későbbi bázisváltásban: e szlovák nyelvű (vagy szlovák eredetű) elem megjelenése ugyanis mintegy előkészítette, simábbá tette a bázisnyelv megváltoztatását, azaz itt is érvényesül a fentebb a 7. és a 8. példamondat kapcsán említett „kötés”.

A következő példában mondatbeli váltást találunk:

18. *Ujo, to je tak, že zatiaľ* (.) jár a korszó a kútra, amíg el nem törik, *po slovensky [to] neviem*.

Bácsi, az úgy van, hogy addig (.) jár a korszó a kútra, amíg el nem törik, *szlovákul nem tudom*. (Debnár 1994:103)

A most idézett példa a korábbiaktól abban tér el, hogy itt a bázisnyelv a szlovák, onnan történik váltás a magyarba. Mivel a kötőszón kívül még az azt követő határozószó („*zatiaľ*”) is

szlovák nyelvű, a váltást mindenképpen mondatbelinek tekintjük. Érdemes itt megjegyezni, hogy mondatbeli kódváltásra kevés példa van adatbázisunkban. A szakirodalomban „mondaton belüli kódváltás” címke alatt számtalan példát találunk, ezek zöme azonban valójában bázisstartó kódváltás (l. az 1–2., illetve a 5–13. példát!).⁴¹

A mondatbeli kódváltáshoz hasonlítanak, de attól nyelvtani szempontból eltérnek a nyelvközi újramondás (l. 2.10.) esetei. Szemben a tényleges mondatbeli bázisváltással, az újramondásos diskurzusrészletekben a két különböző bázisnyelvű szekvencia közt van egy kis tartalmi átfedődés. Emiatt a két nyelvből származó szekvenciák nem alkotnak koherens mondatot. Ugyanakkor az így létrejövő alakulatok szépen beilleszkednek az egynyelvű beszélt nyelvi diskurzusokban is észlelhető megakadásjelenségek közé. Nézzünk még meg a jelenségre három példát!

19. No és így így öt évvē ezelőtt hazagyöttem és és őő én aszíttem, hogy itt a nép őő *že ő ľudia sú pracoviti* (.) *tak ako niekedy, keď som odišiel*.

No és így így öt évvē ezelőtt hazagyöttem és és őő én aszíttem, hogy itt a nép őő *hogy ő az emberek dolgozok* (.) *úgy, mint valamikor, amikor elmentem*.

(Gujber 2004: 2)

20. És mondja, hogy (.), hogy most azt hiszi, hogy (.), hogy én most magára őőő *že ja som na vás zľý* [...]

És mondja, hogy (.), hogy most azt hiszi, hogy (.), hogy én most magára őőő *hogy rossz vagyok magához* [...]

(Németh 2002: 139)

41. Itt jegyzem meg, hogy a szakirodalomban előfordul a mondatbeli és mondatközi kódváltás radikálisabb terminológiai megkülönböztetése is: a mondatközi váltásra a generikus kódváltás (code-switching) műszóval utalnak, a mondatbelit pedig kódkeverésnek (code-mixing) nevezik (Myers-Scotton 1988: 158; 1993:1, 63; Kovács 2001: 62). Ahogy azonban Myers-Scotton (1988: 158) hangsúlyozza, a „keverés” műszó törvényszerűségek hiányát asszociálja, ezért bölcsebbnek látszik mellőzni ezt a megnevezést.

21. Úgyhogy ha én azt a hónapot úgy zárom, hogy minden ül, akkor biztos vagyok benne, hogy engem (.) nem érhet (.) xxx (.) *nemôžu mi vytknúť nikdy* (.) nem (.) érhet kritika, no nem marasztalhatnak el, mer tudom biztosan, hogy azt addig néztem, míg nem ült [...]

Úgyhogy ha én azt a hónapot úgy zárom, hogy minden ül, akkor biztos vagyok benne, hogy engem (.) nem érhet (.) xxx (.) *nem kifogásolhatják soha* (.) nem (.) érhet kritika, no nem marasztalhatnak el, mer tudom biztosan, hogy azt addig néztem, míg nem ült [...] (Mojzesová 1996: 82)

Látjuk, hogy a 19. példában a kötőszó és a tárgyi alárendelő mellékmondatnak az alanya („hogy ... a nép”) először az addigi megszólalás nyelvén, magyarul hangzik el, majd pedig megismétlődik szlovákul („že ... ľudia”), és szlovákul is folytatódik (a mellékmondat „itt” határozója csak az előző megszólalás nyelvén hangzik el). Az újrakezdés oka itt nem nyilvánvaló; elképzelhető esetleg, hogy a beszélőnek hirtelen nem jutott eszébe a szlovák „*pracovný*” szó magyar megfelelője („dolgos”). Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni, hogy a mondat egy nyelven is elhangozhatott volna ilyen formában, magyarul például így: „hogy itt a nép ők hogy ők az emberek dolgosak...”. Ez a tény is amellett szól, hogy az ilyen mondatok sem tekinthetők hibásnak.

Sokkal nyilvánvalóbb az újramondás indítéka a következő két szemelvényben. A 20. példában a beszélő egy eredetileg szlovákul elhangzott beszédre szletet kezd el idézni magyarul, vagyis fordít, egészen addig a pontig, amíg rá nem ébred, hogy rossz vonzatot használt (a magyarban szokásos „-hoz/-hez/-höz” helyett a szlovák szerkezetet utánzó „-ra/-re” helyragot). Ahelyett, hogy a vonzatot javítaná, némi habozás után átvált szlovákra, s megismétli és befejezi az előzőekben félbeszakított idézetet, immár azon a nyelven, ahogy az eredetileg elhangzott. A 21. példában a beszélő nem találja a gondolatban felidéződött szlovák

szó („*vytknúť*”) magyar megfelelőjét, néma szünet és habozás, illetve sikertelen próbálkozás után kódot vált, de utána kétféle szinonim kifejezést is használ a kódváltott tagmondat megfelelőjeként („nem ... érhet kritika” és „nem marasztalhatnak el”).

A más nyelvű tartalmi ismétlés mindhárom esetben a tagmondat kezdetéig megy vissza, vagyis a váltások ily módon a tagmondathatáron történő, egyéb indítékú váltások közé illeszkednek be. Az első két példában a beszélő a „hogy” kötőszót is megismételte („*že*”), a harmadikban nem. Mivel a 19. és a 21. példa esetében nem nyilvánvaló a korrekciós szándék, inkább ismétléses újramondásról beszélhetünk, a 20. példa esetében viszont inkább javításos újramondásról van szó (hiszen a „-ra/-re” vonzat itt jelenlegi ismereteink szerint hibás).

3.3. Bázisváltogatás

Bázisváltogatásról akkor beszélhetünk, ha nagyobb egységekben szemléljük a váltások sorozatát, illetve ha ezek nagy gyakorisággal következnek be. A bázisváltogatás során a bázisnyelv megváltozik, majd visszaváltozik, illetőleg többször megváltozik oda-vissza. Vannak közösségek, ill. egyének, amelyekre, ill. akikre inkább az alkalmi kódváltás jellemző (a bázistartó kódváltás, valamint a főképp idézés céljából történő alkalmi bázisváltás), míg másokra a sűrűbb bázisváltogatás egészen addig a pontig, hogy már nem is lehet különbséget tenni a diskurzus elsődleges és másodlagos nyelve közt. Ezeknek a kódváltásbeli különbségeknek nem nyelvi, hanem társadalmi (sőt gazdasági), társaslélektani és más okai vannak (l. pl. Gal 1987/1991, Poplack 1988).

Eddigi kutatásaink és megfigyeléseink arra utalnak, hogy a szlovákiai magyar beszélőközösségen belül a bázisváltogatás leginkább azokban a közösségekben elfogadható, melyeknek tagjai egyenként is mindkét nyelvvel nagymértékben azonosulnak (mert például vegyes házasságból származnak, illetve szlo-

vák tannyelvű iskolába jártak), valamint az olyan heterogén kétnyelvű csoportokban, melyeknek tagjai eltérő nyelvi preferenciákkal rendelkeznek: egy részük a magyar nyelvvel azonosul, azt beszéli szívesebben, más részük a szlovákkal (l. Lanstyák–Szabó Mihály 1996; Lanstyák 2000a: 158–159, 2000b: 14–15; vö. még Husárik[ová] 2003, 2005).

Mivel a munkámban vizsgált kódváltási típusok nem éppen az ilyen, hanem sokkal inkább a magyardomináns, erős magyar identitású beszélőkhöz kötődnek, a bázisváltogatással itt nem is foglalkozom részletesebben, csupán egy-egy példát idézek az előző bekezdésben említett két esetre. A 22. szemelvényben idézett adatközlő magyar–szlovák vegyes házasságból származik, s mindkét nyelvvel egyformán azonosul, a 23. szemelvényben a beszélgetés résztvevői eltérő nyelvi preferenciákkal rendelkeznek: egyikük a magyar, másikuk a szlovák nyelvet érzi sajátjának.

22. A: ...*sme debatovali, že ochota ľudí, (...) že ochota pro+//. či nie ochota, proste taká ako* (...) mit tudom én, *že starej, (...) že segíteni akart a* (...) nénikének, (...) *proste mala veľkú tašku* (...) *ona jej hovorila, že po pomôže*, hogy nem értette-e vagy mit (...) *proste jej hovorila* (...) oszt akkor nyút a táskája, [nevetve] hogy felviszi a buszba oszt *mala bakuľu, tak jej jebľa, myslela si ty kradoška, zlodejka* +/.

T: Igen?

A: *Tak s bakuľou, že odvtedy sa bojí pomáhať*. [nevet] Hogyne má levernek ott [nevetve] *chce jej pomôcť a ťa otlčie. A náhodou po hlave ti buchne*, bazmeg, *ostaneš xxx takou furkós-ou*. (...) Ez jutott most eszembe, olyan nevetés rám gyött (...) *že ako pomáhať ľudom*, NO *ja* (...) *stanem hned, hej, ako* helyet adni (...) *povedala, že ona to ešte hej, ale takto, že ani tašku, že* hozzá nem nyú semmihe neki (...) oszt *aby ju ovalili* [nevet]. *Kradoška, zlodejka*, tudod a népek me <=>meg> néznek, NO *oni nevedia o čom je reč*. (...) *Si spraviš takú reklamu*.

A: ...*arról beszélgettünk, hogy az emberek segítőkészsége, (...) hogy a segítőkészség szo+//. vagy nem segítőkészség, szóval olyan mint* (...) mit tudom én, *hogy az öregnek, (...) hogy segíteni akart a* (...) nénikének, (...) *szóval nagy táskája volt* (...) *azt mondta neki, hogy se segít neki*, hogy nem értette-e vagy mit (...) *szóval mondta neki* (...) oszt akkor nyút a táskája, [nevetve] hogy felviszi a buszba oszt volt nála egy bot, és odasózott neki egyet, aszitte te lopó, tolvaj +/.

T: Igen?

A: *Úgy bottal, hogy azóta fél segíteni*. [nevet] Hogyne má levernek ott [nevetve] *segíteni akar neki, ő meg ellátja a bajodat. S véletlenül a fejedet találja el*, bazmeg, *maradsz xxx olyan furkós-sal*. (...) Ez jutott most eszembe, olyan nevetés rám gyött (...) *hogy hogyan segítsünk az embereknek*, NO *én* (...) *azonnal felállok, igen, mint* helyet adni (...) *azt mondta, hogy ő azt még igen, de így, de se táskát, hogy* hozzá nem nyú semmihe neki (...) oszt *hogy leterítsék* [nevet]. *Lopó, tolvaj*, tudod a népek me <=>meg> néznek, NO *ők nem tudják, miről van szó*. (...) *Olyan reklámot csinál sz magadnak*. (Husáriková 2003: 132)

Az idézett diskurzusrészletben – akárcsak általában az adatközlő magnóra rögzített beszédében – egymást váltják a magyar és a szlovák bázisnyelvű megnyilatkozások. A terepmunkás a saját testvéreivel beszélget; a köztük lévő bizalmas viszony, a magnó jelenléte ellenére oldott hangulat magyarázza a megfogalmazás „pongyolaságait”. Ezek a „pongyolaságok” nem kell, hogy összefüggjenek a beszélő kétnyelvűségével, hanem általában jellemzőek az oldott beszélt nyelvre. Érdemes észrevenni, hogy az adatközlő megfogalmazása a „pongyolaságok” ellenére nem „igénytelen” (ahogyan azt az ortodox nyelv művelők bizonyára minősítenék), hiszen például a történet kulcsmozzanatára, arra, hogy az öregasszony megütötte a botjával a neki segíteni akaró lányt, az adatközlő ismerősét, minden alkalommal más igével utal (szlovákul „*jebľa jej*”, „*otlčie ju*”, „*buchne ti*”, „*ovalili ju*”; magyarul „*levernek*”); a szlo-

vák szinonimák mindegyike expresszív – a stilisztikailag jelöletlen alapigét („*udrela ju*”) az adatközlő egyszer sem használja.

Nemcsak az idézett diskurzusrészletben, hanem az egész diskurzusban meglehetősen kiegyenlített a két nyelvhez tartozó szekvenciák aránya, s így ez a szemelvény – a dolgozatomban közölt példák közt egyedülként – a kódváltásnak azt az eddig kevésbé kutatott típusát képviseli, amelyre az a jellemző, hogy a két nyelvből származó szekvenciák aránya a diskurzus szintjén nagyjából kiegyenlített, s ebből kifolyólag nem lehet a diskurzus elsődleges, illetve másodlagos nyelvről beszélni (l. 2.5.).

A következő diskurzusrészlet két könyvelő munka közbeni beszélgetéséből való:

23. A: *Áno.*

B: *No a teraz to vytieraj!*

A: De CÉKÁ! Nem jó mégse, mer CÉKÁ. Még harmadszor is belemehetünk.

B: *ENTER-ovala si to vtedy?*

A: Hát, úgy látszik.

B: *Ked' napíšeš nulu, nedá ti to? Nie tak. Len jednu nulu.*

A: És ide is nulla?

B: Hát *nula*, igen.

A: *Igen.*

B: *No és most töröld ki!*

A: De CÉKÁ! Nem jó mégse, mer CÉKÁ. Még harmadszor is belemehetünk.

B: *ENTER-ezted akkor?*

A: Hát, úgy látszik.

B: *Ha nullát írész be, nem fog menni? Nem így. Csak egy nullát.*

A: És ide is nulla?

B: Hát *nulla*, igen. (Mojzesová 1996: 96–97)

Az A beszélő a második megszólalását magyarul kezdi, a B beszélő azonban ezt nem fogadja el, s egy ideig még szlovákul beszél. Csak az utolsó idézett megszólalásában fogadja el a

maga számára a bázisváltást, bár még ebben is megjelenik – mintegy idézetképpen – egy szlovák vendégnyelvi betét, a „*nula*”, amely azonban – lévén analóg szó – elég simán beilleszkedik a megszólalásba.⁴² Amint látjuk, ilyenkor könnyen bekövetkezhetnek váltások a megszólaláshatárokon anélkül, hogy a beszélők maguk kódot váltanának.

3.4. Megnyilatkozáson kívüli kódváltás

Amint arra már 2.8. alatt történt utalás, a megnyilatkozáson kívüli váltás jellemzően azoknak az elemeknek egy részét érinti, melyeket leíró nyelvtanaink mondat szókna-k neveznek. Adatbázisunkban ezek közül a különféle interakciós mondat szók jelennek meg, ezen belül is a kapcsolat felvételére és lezárására szolgáló mondat szók, valamint a társalgásszervező és -jelölő elemek. Nézzünk meg ezekre néhány példát!

24. *Pani profesorka*, elveszett a gombom.

Tanárnő, elveszett a gombom. (Vančóné 1998: 90)

25. Jägert fogunk inni. De ez, ez nem jó úgy, hogy (.) sokszor iszod. Má rátértünk a alkoholra. HÜÜÜ [tapsol egy kicsit], *človeče!* Ez nem jó úgy, hogy +/- ez csak olyan finom, ez olyan gyógyító.

Jägert fogunk inni. De ez, ez nem jó úgy, hogy (.) sokszor iszod. Má rátértünk a alkoholra. HÜÜÜ [tapsol egy kicsit], *a mindenit!* Ez nem jó úgy, hogy +/- ez csak olyan finom, ez olyan gyógyító. (Dohány 2004:7)

26. Mindjárt (dzs) behúzom a függönyt, *dovidenia*. (..) Undorító.

Mindjárt (dzs) behúzom a függönyt, *viszontlátásra*. (..) Undorító. (Dohány 2004: 10)

42. Az idézett párbeszéd folytatására – és előzményére is – publikált formában l. Lanstyák 2000a:167–168.

27. Měgyěk ěgy szál tollā, ottan bandukolok magamnak, ěs azt mondja, hogy (.) *nech sa páči*, ki van (.) izé papirook, ěs úgy tartotta a kezibe a sok papírt, tudod, hogy húzzak (...)

Měgyěk ěgy szál tollā, ottan bandukolok magamnak, ěs azt mondja, hogy (.) *tessék*, ki van (.) izé papirook, ěs úgy tartotta a kezibe a sok papírt, tudod, hogy húzzak (...) (Némethová 2001: 31)

A 24. szemelvényben a szlovák iskolába járó magyar anyanyelvű diák szlovákul szólítja meg (angolórán) a tanárnőjét, akiről tudja, hogy magyar. A 25. szemelvényben is megszólítást találunk, de ez inkább stíluseselem: a „*človeče*” szó szerinti jelentése ’(te) ember!’ (vocativusban); magyarul ilyen helyzetben férfításaságban az „őregem!” szót szokták használni hasonló funkcióban (megfelelő hanglejtéssel), itt viszont nők beszélgetnek, ezért adtam vissza jobb híján az „a mindenit!” kifejezéssel, jóllehet ez nem (ál)megszólítás, mint a „*človeče*”, s így a pragmatikai jelentésnek egy másik aspektusát emeli ki. A 26. idézetben köszönés van („*dovidenia*” ’viszontlátásra’), de ezt is stíluseselemként használja az adatközlő, aki arról beszél, hogy az erkélye tele van galambpizsokkal, s az ágyáról épp rálát, de ha behúzza a függőnyt, akkor „elbúcsúzhat” a gusztustalan látványtól. A 27. példában átadást kísérő formulát találunk, de ez idézetként van használva. Itt utalhatunk még vissza a 4. szemelvényben található két megnyilatkozáson kívüli kódváltásra, a „*°Ty vole!*” és a *Hajzli!*” felkiáltásokra.

Annak, hogy közvetlen és eredeti jelentésükben használt, kódváltott mondatszókra meg lehetőszen kevés példánk van, az lehet a magyarázata, hogy az ilyen mondatszók nem nagyon fordulnak elő gyűjtési helyzetben, hiszen a szociolingvisztikai interjúk többsége nem hasonlít túlságosan a „való életből” ismert kötetlen társalgásra, amelyre többek között a mondatszók nagyobb mértékű használata jellemző.

Amint a 3. fejezet bevezető részében láttuk, a megnyilatkozáson kívüli kódváltás esetei közé tartozik az ún. beszéd-töltelékként funk-

cionáló módosítószók használata is, például az alábbi mondatokban :

28. Ne hajigáljá, mer *oné!*

Ne hajigáljá, mer *izé!* (Gramma)

29. *Izé, už to viem*, FACTORY.

Izé, már tudom, FACTORY. (Vančóné 1998: 88)

30. Hát, *neviem to povedať*.

Hát, *nem tudom megmondani*. (Vančóné 1998: 88)

A 28. példában a diskurzus elsődleges nyelve a magyar, a 29. és a 30. példában a szlovák. Bázisnyelvről az idézett megnyilatkozások vonatkozásában nem érdemes beszélni, mivel a „bázisnyelvvel” itt nem állítható szembe „vendégnyelv”, a kódváltott szekvenciák ugyanis – lévén hogy megnyilatkozáson kívül állnak – nem vendégnyelvi betétek. A „hát” és az „izé” használata jellemző a Vančóné által vizsgált, szlovák iskolába járó kétnyelvű gyerekekre, olyan jegy, melyre az érintett iskolában számos tanár fölfigyelt (Vančóné 1998: 92). Saját megfigyeléseim arra mutatnak, hogy lehetnek közösségek, ahol a „hát” a szlovákban jövevényszószámába megy.

A fõntebb említett kategóriákon túl a megnyilatkozáson kívüli kódváltás esetei közé sorolhatunk még más hasonló elemeket is, olyanokat, amelyeket gyakran használunk állandósult szókapcsolatként, megmerevedett kifejezésként. Lehet, hogy ezek egykor hiányos mondatot alkottak, ám ma már olyan gyakran használjuk őket mondatból kiszakítva, hogy nem igényelnek kontextust. Ilyen alább a 31. példában szereplő *nezájem* ‘nem érdekel’ formula és a 32. példában található *viete čo* ‘tudja mit’ szemantikailag kiüresedett kérdés:

31. Mostan izé, most amíg ott vótam, kaptam ěgy gyerektű kávéť, mondom, milyen jó, csak hordjátok ide! ěs ěvěttem, ěrtěd, ěs *nezájem*.

Mostan izé, most amíg ott vótam, kaptam egy gyerékű kávét, mondom, milyen jó, csak hordjátok ide! És évettem, érted, és *nem érdekel*. (Gramma)

32. És akkor, *vieste čo*, mondom (.), *donesiem* [nevet]

És akkor, *tudja mit*, mondom (.), *hozok* [nevet] (Gramma)

A 31. példában a kötetlen beszélgetés résztvevői – bolti eladók – a vevők által fölkinált borraló és egyéb „figyelmességek” elfogadásáról beszélgetnek. Az adatközlő elmondja, hogy eleinte az ilyeneket megpróbálta elhárítani, de most már nincsenek skrupulusai, nem érdekli őt („*nezájem*”), hogy erről ki mit gondol. A 32. példában ugyanaz az adatközlő egy másik beszélgetésben elmondja, hogy az egyik vevő olyan árut kért, ami nála nem volt, ezért először nemleges választ adott, aztán viszont arra gondolt, hogy kér máshonnan; a „*vieste čo*” formula tulajdonképpen erre a fordulóra utal. E példák sorába tartozik a 4. szemelvényben szereplő „meg minden” is.

4. A KÓDVÁLTÁS JELZÉSE

A kódváltás akkor jelzett, ha néma vagy kitöltött szünet, hangmagasság-, hangerő-, hanglejtés-, hangszínváltozás, taglejtés, metanyelvi megjegyzés stb. előzi meg, kíséri, illetve követi. Amennyiben a kódváltást semmi nem jelzi, sima vagy jelzetlen kódváltásról beszélünk (Poplack 1988: 218; Bartha 1993: 121, 127, 1999: 122; Lansztyák 2000b: 7; Sándor 2002: 119).⁴³ A kódváltás jelzésének hasonló a szerepe a beszélt nyelvben, mint az írott nyelv-

ben a kurziválásnak vagy az idézőjelnek. Ezenkívül a jelzések a két nyelv találkozási pontján olyan kapcsolódási módokat is elfogadhatóvá tehetnek, amilyenek sima kódváltás esetében többé-kevésbé vagy teljesen agrammatikusnak érződnének.

A kódváltás jelzése nem feltétlenül tudatos; az esetek egy részében – talán többségében – egyszerűen a beszéd szokásos kísérijelenségeiről van szó. Például a nyelvi bizonytalanságot kifejező néma vagy kitöltött szünet (habozás) nem szükségszerűen függ össze a kódváltással, ám ha történetesen egybeesik vele, a hallgató – vagy esetleg csupán a nyelvész – utólag a kódváltásra utaló jelzéseként értelmezheti (Lansztyák 2000b: 7). Az alábbi példákban a jelzés különféle típusai fordulnak elő.

33. Például lehet (.) ez a betegség úgy, hogy megszületik vele a gyermek, ugye. (.) *Vrodená, vrodené*, mikor a anya, ugye, *ööö prekonala túto chorobu*, és akkor a gyermeke így születik, ugye?

Például lehet (.) ez a betegség úgy, hogy megszületik vele a gyermek, ugye. (.) *Veleszületett*, mikor a anya, ugye, *ööö átment ezen a betegségen*, és akkor a gyermeke így születik, ugye? (Krcseková 1994: 117)

34. Belföldi ő (..), nem tudom, mi a *styk*.

Belföldi ő (..), nem tudom, mi a *styk* <=>forgalom>. (Debnár 1994: 100)

35. És aztán minden hónapban van zárás (.), és záraskor vannak bizonyos *výkaz*-ok. Ezt se tudom megmondani magyarul, mi az a *výkaz*.

43. A sima kódváltást „jelöletlen”-nek is szokták nevezni (l. Bartha 1999: 122), ez azonban nagyon megtévesztő, mivel jelöletlen kódváltáson elsősorban olyan váltást értünk, amely az adott helyzetben természetes, elvárt, a közösségi normáknak megfelelő, szemben a jelöltnek nevezett szokatlan, mintegy magyarázatra szoruló váltásokkal (Myers-Scotton 1988, 1993). Persze a kettő sokszor egybeesik, hiszen épp a jelöletlen kódváltás marad gyakran jelzetlen (sima), mivel nem igényel magyarázatot, a jelölt kódváltás pedig gyakran jelzett, mert nincs (egészen) összhangban a közösségi normákkal.

És aztán minden hónapban van zárás (.), és záráskor vannak bizonyos *kimutatás*-ok. Ezt se tudom megmondani magyarul, mi az a *výkaz* =<kimutatás>. (Mojzesová 1996: 80)

A 33. példában az első kódváltást – amely bázistartó kódváltás – rövid néma szünet jelzi (.), a másodikat – amely bázisváltás – hosszú habozás (ööö). A 34. példában a kódváltásra rövid habozás (ö) és közepesen hosszú néma szünet (..) utal, valamint az indoklás („nem tudom”). A 35. példában az indoklás, illetve magyarázkodás nem megelőzi, hanem követi a váltást („ezt se tudom megmondani magyarul...”), de a váltás előtt álló „bizonyos” melléknévnek is lehet némi váltásjelző szerepe.

Végül nézzünk néhány példát a kódváltásnak különféle prozódiai, illetve paranyelvi⁴⁴ eszközök alkalmazásával, illetve ezek megváltoztatásával (is) történő – tudatos vagy önkéntelen – jelzésére!

36. És hogy nem tudja, hogy minek vannak (.), [nyomatékkal] *s takými (.) s platmi (..) načo sú, keď vás neinformujú o ničom (...)*, úgyhogy megkapták [...]

És hogy nem tudja, hogy minek vannak (.), [nyomatékkal] *olyan (.) fizetésekkel (..) mire valók ha nem tájékoztatnak semmiről (...)*, úgyhogy megkapták [...] (Grammar)

37. És mondom neki, hogy (.) [hangszínváltozás] *vy nás tam zoberiete, alebo jako?*

És mondom neki, hogy (.) [hangszínváltozás] *maga elvisz minket oda, vagy hogyan?* (Németh 2002: 153)

38. És ez még látott, és vészem a jegyet, mondom, [felemeli a hangját] *do Tešedíkova si prosím*, [nevet] és valaki tapogat hátúrú, én úgy megijedtem, níz rám a MAROS, azt mondja, nē végyé jegyet, de má kírtem, azt mondja, [kiabál] *čo chcete, tak čo chcete?*

És ez még látott, és vészem a jegyet, mondom, [felemeli a hangját] *Peredre kérek*, [nevet] és valaki tapogat hátúrú, én úgy megijedtem, níz rám a MAROS, azt mondja, nē végyé jegyet, de má kírtem, azt mondja, [kiabál] *mit akar, akkor mit akar?* (Grammar)

A 36. példában a beszélő nagyobb hangerővel utal a váltásra, a 37. példában hangszínváltozással jelzi, hogy egy korábban elhangzott párbeszédből idézi saját magát. A 38. példában élethűen idézi a beszélő, hogyan kért jegyet a jegypénztárnál, majd pedig később „előadja” a pénztáros kiabálását. Ezek az eljárások nem kizárólag a kódváltást jelzik, hanem talán inkább az idézést, s nyilván egynyelvű diskurzusokban is hasonló módon valósulnak meg.

Természetesen lehetséges, hogy példáinkban a kódváltásra különféle nemverbális eszközök is utaltak (sajátos arckifejezés, kézmozdulat, netán testtartás megváltozása stb.), ezeket azonban az átirat nem rögzítette.

5. ÖSSZEGZÉS

Munkámban a magyar–szlovák (s kisebb részben szlovák–magyar) kódváltás néhány típusáról beszéltem, elsősorban nyelvtani szempontból; példáimat a magyar nyelv szlovákiai változatait vizsgáló tanulmányokból, egyetemi szakdolgozatokból és szeminárium munkákból vettem. A kódváltás két alaptípusát, a bázistar-

44. A paranyelv műszót a beszélt nyelvi diskurzust kísérő különféle nemverbális hangjelzések megnevezéseként használják, melyek sajátosan árnyalhatják vagy akár felül is írhatják a verbálisan kifejezett tartalmat. Ide tartoznak az olyan hangtulajdonságok, mint a hangszín, hangnem, hanghordozás (tágabb értelemben a többi szupraszegmentális jelenség is, a hangmagasság, hangerő, hanglejtés, beszédtempó), a nem nyelvi jellegű hangkibocsátások (pl. nevetés, sírás, sóhajlás), sőt a nyelvi elemként viselkedő hangkibocsátások is (pl. MHM, MM, HMM, PFF, CCC). Vannak kutatók, akik a testbeszédet (mimika, gesztikuláció, testtartás, távolságtartás, tekintet stb.) is a paranyelvi jelenségek közé sorolják.

tó kódváltást és a bázisvált(ogat)ást a kétnyelvű kommunikáció két eltérő válfajaként mutattam be, utalva a kétnyelvű kommunikáció másik két fontos típusára is, a kódtartó kétnyelvű kommunikációra és a nyelvközi kommunikációra, tisztázva a köztük lévő különbségeket és hasonlóságokat. A kódváltás harmadik alaptípusával, a megnyilatkozáson kívüli kódváltással szintén foglalkoztam dolgozatomban.

A bázistartó kódváltás éppúgy, mint a bázisváltás és a bázisváltogatás különféle módon valósul meg a beszélők kétnyelvűségének jellege, az érintett nyelvekkel kapcsolatos attitűdjük és a beszédhelyzet különféle tényezői függvényében. Az összes eddig feltárt változat bemutatása szétfeszítette volna ennek a közleménynek a kereteit, s mellesleg igencsak próbára tette volna a reménybeli olvasók figyelmét és türelmességét. Ezért a bázistartó kódváltásnak és a bázisváltásnak csak azokat a típusait mutattam be részletesebben, amelyek elsősorban a magyardomináns kétnyelvű beszélőkre és részben a többé-kevésbé kiegyenlített kétnyelvűekre jellemzőek, ezen belül is inkább az erős magyar identitású beszélőkre. Azt, hogy a megnyilatkozáson kívüli kódváltásnak vannak-e eltérő megvalósulási formái a beszélők nyelvi dominanciájától függően, egyelőre nem tudjuk.

A példaként közölt 38 élőnyelvi szövegrészlet legtöbbje nyelvi szempontból valószínűleg semmiben sem különbözik az egynyelvű beszélők hasonló beszédhelyzetben rögzített beszélt nyelvi diskurzusaitól, eltekintve a szórványosan jelentkező interferenciától és persze attól, hogy a szekvenciák egy része egy másik nyelven hangzott el. (A kölcsönszavak használata természetesen nem különbség, hiszen az egynyelvű közösségekben is használnak kölcsönszavakat.)

Amint az elemzésből is kiderült, a kódváltás korántsem valamiféle „zagyva” nyelv, ahogyan azt az ortodox nyelv művelők igyekeznek beállítani, hanem szigorú nyelvtani és pragmatikai törvényszerűségeknek engedelmeskedő, számos esetben magas szintű nyelvi képességeket feltételező kétnyelvű beszédmód. A kódvál-

tás és a nyelvvesztés összefüggéseinek kérdéseire nem feladatom most kitérni, annyit azonban megjegyezhetek, hogy a kódváltás ugyan jellemző kísérőjelensége lehet a nyelvvesztésnek, de semmiképpen sem annak előidézője. A nyelvvesztés okai mindig a nyelven kívüli világban keresendők, a nyelvet felejtő egyén életútjának sajátosságaiban, neveltetésében, az őt befolyásoló nyelvi és más ideológiákban, azoknak a településeknek a nyelvi és etnikai viszonyaiban, ahol élt stb. Hasonlóképpen a nyelvcserét is mindig nyelven kívüli tényezők idézik elő, a nyelvi tényezők szerepe – ha kimutatható egyáltalán – ezekhez képest elhanyagolható.

HIVATKOZÁSOK

- Algeyerová, Zuzana 2005. *A spontán beszélt nyelven előforduló megakadási jelenségek és összefüggéseik*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Ambrúsová, Kinga 2005. *Egy baráti beszélgetés hangtani jellemzői*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Auer, Peter 1988. A conversation analytic approach to code-switching and transfer. Monica Heller szerk., *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 187–213.
- Baranovicsová, Monika 1994. *Kétnyelvűség és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai vizsgálatok egy kétnyelvű családban*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Budapest: ELTE. (Kandidátusi értekezés.)
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Béhróvá, Alžbeta 1994. *Kétnyelvűség a sütiiparban. (Szociolingvisztikai vizsgálatok Ipolyságon.)* Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)

- Blaho, Peter 2006. *Lazításos jelenségek egy tájnyelvi beszélőnél*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Bódióvá, Bianka 2006. *A regionális köznyelviséget befolyásoló tényezők*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Debnár Klára 1994. *Kétnyelvűség a postaforgalomban. (Szociolingvisztikai vizsgálatok Feleden.)* Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Dohány Klára 2004. *Kontaktusjelenségek vizsgálata hangfelvétel segítségével*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Erdősová, Eva 2005. *A mindennapi beszélt nyelv hangtani jellemzői. A leggyakoribb megakadási jelenségek*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Fenyvesi Anna 1995. Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian. *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics* 3., Pittsburgh: University of Pittsburgh, Department of Linguistics. 1–117.
- Gal, Susan 1979. *Language shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York – San Francisco – London: Academic Press.
- Gal, Susan 1987/1991. Kódváltás és öntudat az európai periférián. Kontra Miklós (szerk.) *Tanulmányok a határon túli kétnyelvűségről*, Budapest: Magyarságkutató Intézet. 123–157.
- Gósy Mária 2002. A megakadási jelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 126/2, 192–204.
- Gósy Mária 2003. A spontán beszédben előforduló megakadási jelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127/3, 257–277.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerb–horvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Forum.
- Göncz Lajos 2005. A kétnyelvűség pszichológiája. Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma. 33–76.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Gujberová Zuzana 2004. *Kódváltás*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Haugen, Einar 1949. Problems of Bilingualism. *Lingua* 2, 271–290.
- Haugen, Einar 1972. Anwar S. Dil (szerk.) *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Stanford, California: Stanford University Press. 79–109.
- Heller, Monica 1988. Introduction. Monica Heller (szerk.) *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 1–24.
- Horváthová, Katarína 2006. *Meg lehet tanulni?* Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Husáriková, Marianna 2003. *Identitástudat és nyelvhasználat. (Szocio- és pszicholingvisztikai vizsgálatok egy kétnyelvű családban)*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Husárik, Marianna 2005. Egy vegyes házasságból származó fiatalemberrel készített szociolingvisztikai interjú átirata. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram. 225–254.
- Hushegyi Anikó 2004. *Kódváltás*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Kacsinecz Krisztián 2006. *Élőnyelvi botlások és megakadási jelenségek*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Kiss Jenő 1982. *Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondatтанából*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (MNYTK. 164. sz.)
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kovács, Magdolna 2001. *Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian*. Åbo: Åbo Akademia University Press.
- Krcsekóvá, Mária 1994. *Kétnyelvűség az egészségügyben a Dunaszerdahelyi járásban*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Kulcsárová, Aranka 2002. *Kódváltás az Új Szó című napilap nyelvében 1950-től 2000-ig*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Kulcsár Aranka 2005. Helységnévi kódváltások az Új Szó című napilapban. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 64–83.
- Lanstyák István 1994. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak nyelvkörnyezeti és kontaktusnyelvészeti kérdései. Jazykovo-ekologické a kontaktologické otázky variantov maďarského jazyka na Slovensku*. Bratislava: FF UK. (Kandidátusi értekezés kézírata.)
- Lanstyák István 2000a. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák, István 2000b. K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnosť* 61/1, 1–17.
- Lanstyák István 2002. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia köréből. Gyurgyik László – Kocsis Aranka (szerk.) *Társadalom – tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 73–95.
- Lanstyák István 2004a. Utazás a fordítás körül. Kétnyelvűség és nyelvköziség, független és függő szövegalkotás. Navracscics Judit – Tóth Szergej (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás II. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged–Veszprém: Generalia. 535–543.
- Lanstyák István 2004b. K niektorým otázkam bilingválnej komunikácie. Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (szerk.) *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 16.–17. októbra 2003*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. 411–432.
- Lanstyák István 2005a. Striedanie kódov v kontexte asymetrického bilingvizmu. Dolník, Juraj (összeáll.) *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského. 141–154.
- Lanstyák István 2005b. A kódváltásról – nyelvtani szempontból. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/2, 121–130.
- Lanstyák István 2005c. Medzijazyková komunikácia ako atypický prípad bilingválnej komunikácie. Jozef Štefánik (szerk.) *Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvizme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského. 37–42.
- Lanstyák István 2006a. A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 105–146.
- Lanstyák István 2006b. Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 147–169.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat.

- Gadányi Károly – Bokor József – Guttman Miklós (szerk.) *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely: BDTF. 163–174.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram.
- Lintnerová Anita 2001. *Kódváltás a két világháború közötti csehszlovákiai magyar sajtó nyelvében*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Lintner Anita 2005. *Kódváltás a két háború közötti (cseh)szlovákiai magyar sajtó nyelvében – különös tekintettel a földrajzi nevekre*. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 31–63.
- Mojzesová, Timea 1996. *Kétnyelvűség és nyelvhasználat. (Az iskolai és munkahelyi szaknyelvi regiszterek közvelegessége)*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Myers-Scotton, Carol Myers 1988. Code-switching as indexical of social negotiations. Monica Heller szerk., *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 151–186.
- Myers-Scotton, Carol Myers 1993. *Social Motivations For Codeswitching. Evidence from Africa*. Oxford: Clarendon Press.
- Némethová, Andrea 2001. *A kódváltás grammatikája és pragmatikája*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Németh Andrea 2002. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram. 127–168.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Nagyová, Kristína 2006. *A spontán mindennapi beszélt nyelv egy baráti beszélgetésben*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Nagyová, Monika 2006. *Beszélgetés kedvenc alapiskolai tanárral*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Onódióvá, Boglárka 2006. *Hangtani megakadásjelenségek*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Oroskó, Tomáš 2006. *Megakadásjelenségek a mindennapi beszélt nyelvben*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Poplack, Shana 1988. Contrasting patterns of code-switching in two communities. Monica Heller (szerk.) *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 215–244.
- Rabec, Štefan 2003. *Emberek a határon. A nyelvvesztés és nyelvépülés vizsgálata szlovákiai egyetemisták körében*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)
- Rakotťayová, Katarína 2006. *Megakadásjelenségek a mindennapi beszélt nyelvben egy értelmiségi beszéde alapján*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Romaine, Suzanne 1989. *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sándor Anna 2002. Az informális és formális beszédhelyzetekben előforduló kontaktusjelenségek sajátosságai. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram. 114–126.
- Sill, Gabriella 2004. *Kódváltás*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szemináriumi dolgozat.)
- Štefánik, Jozef 1996. Intentional Bilingualism in Children. *Human Affairs* 6/2, 135–141.
- Štefánik, Jozef 2000a. *Bilingvizmus na pozadí dvoch morfológických odlišných typov jazykov. Intenčný bilingvizmus u detí*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Štefánik, Jozef 2000b. *Jeden človek, dva jazyky*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Štefánik, Jozef – Michaela Palcútová – István Lanstyák 2004. *Terminologický slovník. Jozef Štefánik (összeáll.) Antológia*

bilingvizmu. Bratislava: Academic Electronic Press. 283–294.

Vančóné Kremmer Ildikó 1998. A bujkáló anyanyelv. Tanítási óra alatti kódváltás, szlovák tannyelvű iskolában. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségekre*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 87–93.

Weinreich, Uriel 1953/1974. *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague–Paris: Mouton. (8. kiadás.)

Wittenberger Zsuzsa 1994. *Élőnyelvi kutatások Éberhard községben*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat.)

[Lanstyák István 2005. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 77–120.]

LANSTYÁK ISTVÁN–SIMON SZABOLCS

A MAGYAR ÉS A SZLOVÁK NYELV VÁLASZTÁSA HÁROM SZLOVÁKIAI MAGYAR TELEPÜLÉSEN

1. BEVEZETÉS

1.1. A tanulmány témája

Az alábbiakban a nyelvválasztás néhány kérdését vizsgáljuk – vagy szerényebben inkább azt kellene mondanunk: vetjük föl – három eltérő jellegű szlovákiai magyar beszélőközösségben: Dunaszerdahelyen, Pereden és Losoncon. Elvi kiindulópontunk az, hogy a nyelvválasztás nem ötletszerű, hanem rendszerszerű, megvannak a maga föltárható törvényszerűségei, szabályai (vö. Fishman 1972: 244). Ezek megismerése már csak azért is fontos, mert a nyelvválasztás alapvetően társadalmilag és kulturálisan motivált (még ha vannak lélektani összetevői is), s ezért társadalmi és kulturális jelentést hordoz (Gibbons 1992: 22; a kódváltás társadalmi meghatározottságára l. még Gal 1991). Egy-egy kétnyelvű közösség nyelvi jellemzésének fontos része a beszélők egyes csoportjaira jellemző nyelvválasztási stratégiák tisztázása. Ezek alkotják a beszélők kétnyelvű kommunikatív kompetenciájának egyik leglényegesebb összetevőjét.

Vizsgálatunkban elsősorban arra figyelünk, hogy a nyelvhasználat különféle szintere-

in vannak-e eltérések a három említett település adatközlőinek nyelvválasztási szokásai közt, s ha igen, milyenek. Mivel Dunaszerdahely erősen magyar többségű város, Pered erősen magyar többségű falu, Losonc pedig erősen szlovák többségű város¹, e különbségek egyik fontos okát a többségi : kisebbségi jellegben, egy másikat pedig a város : falu jellegben láthatjuk.²

1.2. Az RSS-kutatásról

Tanulmányunk a *Sociolinguistics of Hungarian outside Hungary* című nemzetközi nyelvkörnyezettani, történeti szociolingvisztikai és kétnyelvűségi kutatás empirikus adataira épül. Szlovákiában az említett három település szolgált kutatópontként: Dunaszerdahely, Pered és Losonc. A kutatás Kontra Miklós vezetésével folyt 1995-ben és 1996-ban a Kárpát-medence hét országában, beleértve Magyarországot (csak Horvátország maradt ki), s két nagy témakörre irányult. Az egyik annak megállapítása volt, hogy a nyelvhasználat egyes jellemző szinterein³ a kiválasztott települések magyar anyanyelvű lakossága mely nyelveket használja. A másik témakör nyelvi jellegű volt: néhány,

1. Az 1991. évi népszámlálás adatai szerint a csallóközi Dunaszerdahely 23 236 lakosából 19 347 volt magyar nemzetiségű, a lakosság 83,3%-a; a mátyusföldi Pered 3816 lakosából 3254 volt magyar nemzetiségű, a lakosság 85,3%-a; a nógrádi Losonc 28 861 lakosából 4830 magyar nemzetiségű, az összlakosság 16,7%-a. (Gyurgyik 1994: 149, 151, 157.) A 2001. évi népszámlálás adatai még nem ismeretesek.

2. A „többségi” : „kisebbségi” ebben az írásban csupán számszerű, de hatalom nélküli többségre, ill. kisebbségre utal, a kettő különbségére vö. Skutnabb-Kangas 1997:18.

3. *Nyelvhasználati szintéren* a beszélők nyelvhasználatát befolyásoló külső (=a beszélőn kívüli) és belső, ill. nyelvi és nyelven kívüli tényezők által meghatározott társadalmi közeget értjük. Ilyen pl. a családi és baráti kör; a munkahely; az állami hivatalok stb. Vö. Bartha 1999: 91–97.

a kisebbségi magyar nyelvvaltozatokra jellemző nyelvi változó társadalmi eloszlásának feltárása volt a cél. (A kutatásra l. Kontra 1996/1998, 1998, 1998/1999, szlovákiai vonatkozásaira Lanstyák 2000: 21–27 és *passim*.)

Az említett helységeken kvótamintát alkalmaztunk: a 36 adatközlő fele *csak alapfokú iskolázottsággal* rendelkezett, a másik fele pedig *felsőfokú végzettségű* volt.⁴ Mindkét vizsgált műveltségi kategórián belül három-három *korcsoportot* különböztettünk meg: fiatalok, középkorúak és idősek. Ez azt jelenti, hogy összesen 6–6 ember tartozott egy-egy csoportba (gyakorlati problémák miatt Pereden 5, 6, ill. 7). Ezenkívül arra törekedtünk, hogy az egyes csoportokban *a férfiak és a nők aránya* lehetőleg minél kiegyenlítettebb legyen (összességében 58 férfi és 50 nő adatközlőnk volt). Továbbá azon voltunk, hogy az adatközlők egy része az egykor *szlovák tannyelvű alapiskolába* járók közül kerüljön ki, hiszen ezek a szlovákiai magyar lakosság nem elhanyagolható részét alkotják (108 adatközlőnk közül 14 járt mindig szlovák tannyelvű alapiskolába, s további 6 a magyar mellett járt szlovákba is, ez az adatközlőknek 13,0%, ill. 5,6%-a)⁵. A mellékletben megtalálható a vizsgálati alanyok néhány további jellemzője, amely segíthet az adatok értelmezésében.

A kvóták által meghatározott kötöttségeken túl az adatközlők kiválasztása gyakorlati megfontolásokon alapult. A terepmunkások ismeretségi körükből indultak ki, s folytatták ismerőseik ismerőseinek felkutatásával. Fölte-

hető, hogy így a mintában több az „öntudatos”, azaz erős, egyértelmű magyar identitással rendelkező személy, mint amennyi véletlen mintavétel esetén volna. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a minta erősen torzít az értelmiségiek javára, világos, hogy az adatokból csak nagy-nagy óvatossággal vonhatók le következtetések az adott települések egész magyar lakosságára nézve.

2. A NYELVVÁLASZTÁS DIMENZIÓI A MAGÁNÉRINTKEZÉSBEN

Az adatközlők nyelvhasználatára vonatkozó adatokat öt csoportba soroltuk attól függően, hogy külső – a beszélő személyén kívüli – tényezők mekkora szerepet játszhatnak a nyelvválasztásban:

1. Az adatközlők aktív „egyszemélyes” nyelvhasználat (aktív magánszféra)
2. Az adatközlők passzív „egyszemélyes” nyelvhasználat (passzív magánszféra)
3. Az adatközlők kisközösségi nyelvhasználat
4. Az adatközlők nyelvhasználat a kevésbé központosított nyilvános nyelvhasználati színtereken
5. Az adatközlők nyelvhasználat az erősebben központosított nyelvhasználati színtereken⁶

A *nyelvválasztásra* vonatkozó adatokon kívül figyelembe vettünk még az adatközlők *nyelvtudására* vonatkozó adatokat is.

-
4. *Alapfokú* végzettségűeknek azokat a személyeket tekintettük, akiknek nem volt érettségi vizsgájuk, azaz vagy csak alapiskolát végeztek, vagy pedig olyan szaktanintézetbe (szaktanintézeti osztályba) jártak, amelyben a tanulmányok érettségi nélkül zárultak. *Felsőfokú* végzettségűként alapvetően azokat a személyeket vettük számba, akik főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkeztek. Ám az adatközlőkkel szemben támasztott egyéb követelményeknek is megfelelő diplomás személyek száma Pereden olyan alacsony volt, hogy kénytelenek voltunk e csoportba sorolni néhány olyan személyt is, aki csupán érettségi vizsgával rendelkezett (esetleg szakosító iskolába járt), de értelmiségi munkakörben dolgozott.
 5. *Jelenleg* a magyar nemzetiségű diákoknak országosan 18%-a jár szlovák tannyelvű alapiskolába (az 1996–1997-es tanévből származó adatok). Ez az arány korábban volt alacsonyabb is, de magasabb is. L. László 1998: 169–173; vö. még Lanstyák 2000: 112.
 6. Azokat a színtereket, melyeknek az adatait egy-egy csoporton belül összevontan vizsgáltuk, egyfajta nyelvhasználati szintéregyüttesnek is tekinthetjük, melyen a nyelvhasználatot a főnti három külső tényező föltételezésünk szerint hasonló mértékben befolyásolja. A nyelvválasztás szempontjából pedig ezek a szintéregyüttesek eltérő nyelv-választási helyzeteként is felfoghatók.

A nyelvválasztást befolyásoló külső tényezők közül a következő háromra voltunk tekintettel:

1. Személyi kontextus, a társas együtteselevés többi résztvevője, azaz az adatközlő *beszélgetőtársai* és az ún. *meghallók*, ezek státusza, ill. az adatközlőkhöz fűződő viszonya; ezek mintegy nyomást gyakorolnak a beszélőre, befolyásolva nyelvválasztását.

2. A nyelvi és társadalmi környezet, a két nyelv szimbolikus és valóságos jelenléte az illető településen (ami részben a települések etnikai és nyelvi jellegének függvénye), az ott élők tipikus attitűdjei, normái; mindez mintegy nyomást gyakorol a beszélőre valamilyen irányban (vagy éppen ellentétes irányokban is, konkrét beszédhelyzetektől függően, vagy még azokon belül is).

3. A politikai kontextus: *jogszabályok és más hatósági eszközök*, ill. a hatósági nyomásgyakorlás.

Föltételezésünk szerint e három tényező eltérő mértékben érvényesül az említett ötféle adatscsoportban, ill. nyelvhasználati szintéregyüttesben/nyelvválasztási helyzetben. A személyi kontextus nyomásgyakorlása a magánszférában,

azaz az első két nyelvhasználati szintéregyüttes esetében nem vagy csak marginálisan játszik szerepet (a határesetekben, ill. kevésbé jellemző módon), a kisközösségi és a társadalmi szférát viszont (a harmadik, negyedik és ötödik szintéregyüttest) erősen meghatározza. A nyelvi és társadalmi környezet valószínűleg mindenfajta nyelvválasztási helyzetben befolyást gyakorol a nyelvválasztásra, még az aktív magánszférában is (első csoport). Bár ott érvényesülése viszonylag csekély, mégis talán épp a helyen érhető tetten a legtisztábban (mivel a többi tényezővel kevésbé kell számolni). A nyelvi és társadalmi környezet nyomása legerősebben a társadalmi szférában (negyedik és ötödik csoport) érvényesül. A politikai tényező a magánszférában és a kisközösségi szférában nem befolyásolja jelentősen a nyelvválasztást, szerepe csupán a társadalmi szférában erős, ott is főleg az erősen az állami befolyás alatt álló színtereken (államigazgatás) és más központilag irányított színtereken (pl. a gazdasági szférában).

Az egyes külső tényezők szerepét a vizsgált nyelvválasztási helyzetekben, ill. nyelvhasználati szintércsoportokon tehát nagyjából a következőként tételeztük:

1. táblázat Külső tényezők hatásának feltételezett mértéke az adatközlők nyelvválasztására a különféle nyelvhasználati szintércsoportokon

Kontextus:	Magánszféra		Kisközösségi szféra	Társadalmi szféra	
	aktív	passzív		kevésbé központosított	erősebben központosított
a) személyi	elhanyagolható	elhanyagolható	erős	erős	erős
b) nyelvi/társad.	csekély	közepes	közepes	erős	erős
c) politikai	elhanyagolható	csekély	elhanyagolható	közepes	erős
	1.	2.	3.	4.	5.

1. Az adatközlők aktív „egyszemélyes” nyelvhasználat (aktív magánszféra)
 2. Az adatközlők passzív „egyszemélyes” nyelvhasználat (passzív magánszféra)
 3. Az adatközlők kisközösségi nyelvhasználat
 4. Az adatközlők nyelvhasználat a kevésbé központosított nyilvános nyelvhasználati színtereken
 5. Az adatközlők nyelvhasználat a erősebben központosított nyelvhasználati színtereken
 - a) személyi kontextus (résztvevők)
 - b) nyelvi és társadalmi kontextus (a két nyelv szimbolikus és valóságos jelenléte az illető településen, az ott élők tipikus attitűdjei, normái, azaz a társadalmi nyomásgyakorlás)
 - c) politikai kontextus (jogszabályok, ill. hatósági nyomásgyakorlás)
7. A meghalló olyan személy, aki nem része a beszélgetésnek, de jelen van, és hallja vagy hallhatja a beszélgetést, s ezáltal befolyásolhatja is annak tartalmát és minyelvűségét.

Falu : város, illetve többségi : kisebbségi viszonylatban egyes szintércsoportokon a következő különbségeket tételeztük:

2. táblázat A falu – város, ill. kisebbségi – többségi helyzet feltételezett befolyása az egyes nyelvhasználati szintércsoportokra

Kontextus:	Magánszféra		Kisközösségi szféra	Társadalmi szféra	
	aktív	passzív		kevésbé központosított	erősebben központosított
a) falu : város	elhanyagolható	elhanyagolható	elhanyagolható	csekély	közepes
b) többségi : kisebbségi	elhanyagolható	csekély	közepes	erős	erős

Magyarázatképpen el kell mondani, hogy falu : város viszonylatban lényeges tényező, hogy Pered egy szlovák többségű központi településhez, Vágsellyéhez⁸ gravitáló falu, vagyis nem általában „magyar város : magyar falu” helyzetről van szó, hanem „magyar többségű, de szlovák központhoz gravitáló falu és magyar többségű, központként is működő város” helyzetről. „Többségi : kisebbségi” viszonylatban elsősorban két, regionális központként is működő város, Dunaszerdahely és Losonc összehasonlítása gyümölcsöző, de a szlovák többségű, regionális központként is működő város a magyar többségű, de szlovák többségű városhoz gravitáló faluval is összehasonlítható.

2.1. Az adatközlők aktív „egyszemélyes” nyelvhasználat (aktív magánszféra)

Ebbe a kategóriába jórészt az egyszemélyes tevékenységfajtákat soroltuk; ezekhez nem tartozik hozzá szükségszerűen másik ember

(másik *lény* igen, természetfölötti személy vagy állat), ezért tipikus esetben, a beszélőnek nem kell tekintettel lennie más emberekre, azaz más emberek nyelvtudására és nyelvi attitűdjére. Ilyen tevékenység leginkább a *gondolkodás*, de sok esetben az *imádkozás*, *számolás* és az *állatokhoz szólás* is. A káromkodás egyfajta határeset, mint önkifejezés ide sorolható. Ezért talán ebben a szférában lehet a legjobban tetten érni a beszélő saját nyelvi attitűdjait (kivétel: a számolás, amely sokszor az iskoláztatás mi-nyelvűségének kérdése).

Többségi : kisebbségi helyzet vonatkozásában itt is – mint mindenütt – számolni kell a nyelvi és társadalmi környezet nyomásával, még ha ez valószínűleg más szintércsoportokhoz képest csekély is.⁹ Az atipikus esetben némi szerepük lehet más embereknek is, főleg az esetleges meghallóknak, ill. – szélső esetben – beszélgetőtársaknak is, s természetesen a politikai tényező közvetett hatását sem lehet teljességgel kizárni, még ha az általában elhanyagolható is.

8. Vágsellye 24 776 lakosából 5 413 volt 1991-ben magyar nemzetiségű, az összlakosság 21,9%-a. Megemlítjük még, hogy a vizsgálat idején a járási székhely még Galánta volt, melynek 16 978 lakosából 1991-ben 6890 volt magyar nemzetiségű, azaz a lakosság 40,6%-a. (Gyurgyik 1994: 150–151.)

9. A nyelvi, ill. társadalmi környezet az összes ide sorolt tevékenységformánál befolyásolhatja némiképpen a nyelvvalasztást, még a gondolkodásnál is, pl. az, hogy milyen nyelvű személyekről gondolkodik az adatközlő. Számolni is szokott az ember társas együttműködés során, meg imádkozni is, de mégis talán ezeken a területeken van az embernek általában a legnagyobb szabadsága arra, hogy olyan nyelven, ill. nyelveken végezze e tevékenységeket, amelyeken maga akarja.

3. táblázat Az adatközlők magyar és szlovák nyelvhasználatát az aktív magánszférában. (RSS-kutatás 1996; N=108.)

Magyar nyelvet használ:	Pered			Dunaszerdahely			Losonc			Khi
	N	szám	%	N	szám	%	N	Szám	%	
gondolkodás közben	36	36	100,0	36	36	100,0	36	36	100,0	-
imádkozás közben	36	34	94,4	36	29	80,6	35	31	88,6	ix
számolás közben	36	35	97,2	36	35	97,2	36	34	94,4	ix
állatokhoz szólva	35	35	100,0	36	36	100,0	36	33	91,7	bx
káromkodás közben	35	15	42,9	35	25	71,4	35	22	62,9	b
Szlovák nyelvet használ:	Pered			Dunaszerdahely			Losonc			Khi
	N	szám	%	N	szám	%	N	Szám	%	
gondolkodás közben	36	7	19,4	36	3	8,3	36	8	22,2	i
imádkozás közben	36	0	0	36	0	0	35	1	2,9	ix
számolás közben	36	10	27,8	36	3	8,3	36	11	30,6	i
állatokhoz szólva	35	0	0	36	3	8,3	36	10	27,8	ax
káromkodás közben	35	7	20,0	35	2	5,7	35	13	37,1	a

Ezek a szintereken *viszonylag egyöntetű nyelvhasználatot* tapasztalunk: legszlovákosabbnak Losonc bizonyult, utána Pered következik, majd pedig Dunaszerdahely. Ebben a három említett tényező közül a nyelvi, ill. társadalmi környezet nyomása játszhat szerepet, amely Losoncon a szlovák nyelv választása irányába hat; Pered ellentmondásos helyzetben van (magában a faluban a nyomás a magyar nyelv használata felé „viszi” az adatközlőket, a tágabb környezet, pl. a járási székhely viszont a szlovák nyelv felé), a másik végpont Dunaszerdahely. Az adatok közti különbségek azonban csak a káromkodás esetében kétségtelenül szignifikánsak¹⁰: a legtöbb szlovákul (is) káromkodó adatközlő Losoncon van, utána

Pered következik, majd pedig Dunaszerdahely. Ennek az lehet az oka, hogy Pereden mint közösségben a közösségi norma fékezi a káromkodást (Pereden 20 adatközlő nem szokott káromkodni, ezzel szemben Losoncon csak 11, Dunaszerdahelyen pedig 10; a csoportok közti különbség enyhén szignifikáns), így föltehetőleg több adatközlő is később szokott rá a káromkodásra, az iskolában, a hadseregben vagy a munkahelyén, ott pedig nagyobb valószínűséggel történt mindez szlovák nyelven. Ezért lehet az, hogy a perediek közt több a szlovákul (is) káromkodó, mint a dunaszerdahelyiek közt, annak ellenére, hogy Pereden saját bevallásuk szerint kétszer annyian egyáltalán nem káromkodnak.

10. Az összehasonlított csoportokba tartozó adatközlők válaszai közötti különbséget akkor tekintjük *szignifikánsnak*, ha a p értéke 0,05 alatt van (azaz 5%-nál kisebb a valószínűsége annak, hogy az eltérések a véletlennek tudhatók be), *nem szignifikánsnak* pedig akkor, ha a p értéke meghaladja a 0,05-öt (vagyis 5%-nál nagyobb az eltérések véletlenszerűségének valószínűsége). A szignifikáns különbségek esetében a különbséget akkor tekintjük *erősen szignifikánsnak*, ha a p értéke 0,01 alatt van (az eltérések véletlenszerűségének valószínűsége 1%-nál kisebb), s akkor *enyhén szignifikánsnak*, ha a p értéke 0,01 és 0,05 között van (az eltérések véletlenszerűségének valószínűsége 1–5% között van). A nem szignifikáns különbségek esetében az eltéréseket akkor tekintjük *csaknem szignifikánsnak*, amikor a p értéke 0,05 és 0,1 között van (a különbségek véletlenszerűségének valószínűsége itt 5–10% között van). A kérdéshez tartozó adatok szignifikanciaszintjét: a, b, c, x (ax, bx, cx), kódok jelölik a táblázatok utolsó oszlopában. a: erősen szignifikáns; b: enyhén szignifikáns; c: csaknem szignifikáns; x: szignifikáns valamilyen szinten (vagy csaknem szignifikáns), de túl sok az 5-nél kisebb várt gyakoriságok száma, s emiatt a khi-négyzet-próba érvényessége kétséges lehet; i: inszignifikáns; (i: egyszerűen inszignifikáns; ix: inszignifikáns, de ugyanakkor túl sok az 5-nél kisebb várt gyakoriságok száma, s emiatt a khi-négyzet-próba érvényessége kétséges lehet).

2.2. Az adatközlők passzív „egyszemélyes” nyelvhasználata (passzív magánszféra)

Ebbe a csoportba szintén „egyszemélyes” tevékenységfajtákat soroltunk. Szemben az előző csoporttal, amelybe olyan tevékenységfajták tartoztak, melyekkel együtt járt a nyelv aktív használata, a második csoportba sorolt tevékenységfajtákban adatközlőink csupán egy mások által kibocsátott üzenet vevői: olvasók vagy hallgatók. A (néma) olvasás esetében egyértelműen egyszemélyes tevékenységről van szó, a rádióhallgatás, ill. tévézés esetében számolni lehet más személyek jelenlétével is (ezek tipikus esetekben a beszélő privát szférájához tartoznak).

Ennél fogva itt is azt az esetet vehetjük tipikusnak, amikor az adatközlőnek nem kell tekintettel lennie környezetére, vagyis az esetleges résztvevők, ill. meghallók – legalábbis az olva-

sás esetében – elhanyagolható szerepet játszanak, s a jogszabályok hatása is csekély. Csupán a nyelvi és társadalmi környezet nyomása érvényesül valamivel nagyobb mértékben, ezért elsősorban többségi : kisebbségi viszonylatban lehet eltérésekkel számolni. A rádió- és tévé-műsorok többségének elérhetősége ugyan mindhárom településen azonos, az olvasnivalóknál Losonc hátrányos helyzetben lehet (ezt a nyelvi és társadalmi környezet tényezőjéhez soroljuk): nyilván kisebb a választék a folyóiratokból, s a könyvállomány is bizonyára szegényesebb a járási könyvtárban. Ezenkívül inkább az van benne a levegőben, hogy az emberek szlovákul olvasnak, olvassanak. (Hiszen a körülöttük lévő emberek, munkatársak, szomszédok stb. többsége is szlovák lapokat, könyveket stb. olvas.)

Az egyes színtéregyüttéseken belül is lehetnek különbségek, hiszen nehezebb lehet pl.

4. táblázat Az adatközlők magyar és szlovák nyelvhasználata a passzív magánszférában. (RSS-kutatás 1996; N=108.)

Magyarul olvas / hallgat / néz	Pered			Dunaszerdahely			Losonc			Khi
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%	
verset	36	31	86,1	36	33	91,7	34	31	91,2	ix
filmeket	36	36	100,0	35	35	100,0	35	31	88,6	bx
Bibliát	36	31	86,1	36	25	69,4	33	23	69,7	i
szórakoztató műsort	36	36	100,0	36	35	97,2	34	32	94,1	ix
újságot	36	36	100,0	36	36	100,0	36	35	97,2	ix
sportközvetítést	34	25	73,5	33	29	87,9	32	30	93,8	c
időjárásjelentést	36	33	91,7	36	35	97,2	36	35	97,2	ix
szakirodalmat	36	22	61,1	36	28	77,8	34	23	67,6	i
híreket, híradót	36	32	88,9	36	35	97,2	35	34	97,1	ix
Szlovákul...	Pered			Dunaszerdahely			Losonc			Khi
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%	
verset	36	12	33,3	36	7	19,4	34	18	52,9	b
filmeket	36	31	86,1	35	32	91,4	35	34	97,1	ix
Bibliát	36	2	5,6	36	3	8,3	33	6	18,2	ix
szórakoztató műsort	36	22	61,1	36	21	58,3	34	21	61,8	i
újságot	36	26	72,2	36	25	69,4	36	30	83,3	i
sportközvetítést	34	22	64,7	33	21	63,6	32	23	71,9	i
időjárásjelentést	36	28	77,8	36	21	58,3	36	24	66,7	i
szakirodalmat	36	14	38,9	36	24	66,7	34	22	64,7	b
híreket, híradót	36	26	72,2	36	21	58,3	35	30	85,7	b

szakirodalomhoz hozzájutni, mint vallásos irodalomhoz. A rádió- és tévéműsoroknál viszont a téma, vagyis az adatközlő érdeklődése befolyásolja a nyelvválasztást, hiszen a belpolitikai témákról részletesen a szlovák rádió és a szlovák tévé magyar adásán kívül leginkább a szlovák rádióból és tévéből lehet értesülni.

Ha általában nézzük az egyes települések „szlovákossági sorrendjét”, azt látjuk, hogy a legtöbb esetben itt is szlovákosabb Pered Dunaszerdahelynél, és olykor Losoncánál is. A különbségek azonban csak négy esetben szignifikánsak (a 18-ból), s abból is az egyikben az alacsony elemszám miatt a chi-négyzet-próba érvényessége kétes.

Ha a kétes esettől eltekintünk, a többi esetben *Pered megelőzi Dunaszerdahelyt*, azaz Pereden többen hallgatnak, ill. néznek szlovák nyelvű hírműsorokat és olvasnak szlovák nyelvű verseket, mint Dunaszerdahelyen (első helyen mindkét esetben Losonc áll). Sportműsorokat pedig Pereden a losonciaknál is és a dunaszerdahelyieknél is kevesebben néznek magyarul. Ezt elsősorban a nyelvi, ill. társadalmi környezet nyomásának tulajdoníthatjuk: Pered közelebb van a „szlovák világ”-hoz, a perediek valószínűleg többen érintkeznek szlovákokkal, mint a dunaszerdahelyiek, ezért fontosabbak számukra a Szlovákiáról szóló hírműsorok, a szlovák sportesemények. Sőt – ezek szerint – még verset is nagyobb arányban olvasnak szlovákul (ez persze egy ilyen kisszámú mintánál nem sokat jelent).

2.3. Az adatközlők kisközösségi nyelvhasználata

Ebbe a csoportba is jórészt az intim szféra tartozik még, a közeli családtagokkal (szülők, nagyszülők, házastárs, gyermekek), barátokkal és szomszédokkal való kapcsolattartás nyelve. Határeset az idegenek megszólítása. Az előző két csoporttól eltérően itt már *kétoldali kommunikációról* van szó, ahol a személyi kontextusnak erős a hatása, mivel figyelembe kell venni a beszélgetőtárs(ak) nyelvi attitűdjét, a társadalmi konvenciókat stb. Természetesen a nyelvi és a társadalmi környezet nyomása is érvényesül. Hatóságilag viszont ezek a színterek egyáltalán nincsenek szabályozva.

Bár magánjellegű nyelvhasználatról van szó, *általában nem az adatközlő attitűdjei játszóak a fő szerepet*. Pl. a nagyszülőkkel, szülőkkel való nyelvhasználat az adatközlő számára adottság. Áruklodóbb a gyerekekkel vagy a barátokkal beszélt nyelv, de az utóbbit meghatározza a környezet „mínyelvűsége”. Nehéz értelmezni a magánlevél írására vonatkozó adatokat, mivel nem világos, hogy ezeknek az egyes adatközlők esetében ki a tipikus címzettje. Az idegen megszólítása faluban is egyedi eset, hiszen Pereden az idegenről könnyebben tudják, hogy nem falubeli, és ezért nagyobb a valószínűsége, hogy szlovák.

5a. táblázat Az adatközlők magyar nyelvhasználata a kisközösségi szférában. (RSS-kutatás 1996; N=108.)

Általában magyar nyelven szokott beszélni	Pered			Dunaszerdahely			Losonc			Khi
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%	
nagyszüleivel	34	33	97,1	35	32	91,4	35	35	100,0	ix
magánlev. írni	36	36	100,0	36	35	97,2	36	35	97,2	ix
szomszédaival	36	36	100,0	36	36	100,0	36	32	88,9	bx
gyermekeivel	30	23	76,7	26	23	88,5	23	21	91,3	ix
barátaival	36	36	100,0	36	36	100,0	36	36	100,0	x
idegennel városb.	35	7	20,0	36	34	94,4	36	10	27,8	a
házastársával	29	22	75,9	27	25	92,6	25	23	92,0	ix

5b. táblázat Az adatközlők szlovák nyelvhasználata a kisközösségi szférában.
(RSS-kutatás 1996; N=108.)

Általában szlovák nyelven szokott beszélni	Pered			Dunaszerdahely			Losonc			Khi
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%	
nagyszüleivel	34	0	0	35	0	0	35	2	5,7	ix
magánlev. írni	36	14	38,9	36	9	25,0	36	14	38,9	i
szomszédaival	36	6	16,7	36	9	25,0	36	30	83,3	a
gyermekeivel	30	1	3,3	26	3	11,5	14	9	64,3	ax
barátaival	36	20	55,6	36	19	52,8	36	32	88,9	b
idegennel városb.	35	26	74,3	36	7	19,4	36	32	88,9	a
házastársával	29	2	6,9	27	1	3,7	25	4	16	ix

Ebben a csoportban is azt látjuk, hogy Losonc a legszlovákosabb, utána Pered, majd Dunaszerdahely következik. Tudni kell persze, hogy a 14 értékelhető esetből csak 7-ben szignifikáns a különbség, s ebből is 3-ban az alacsony elemszám miatt a chi-négyzet-próba érvényessége kétséges. S épp e négy eset nem mérvadó Pered „szlovákossága” szempontjából, mivel az egyiken (szlovák nyelv használata a barátokkal) a különbség Pered és Dunaszerdahely közt elenyésző (nagy viszont Losonc és a másik kettő közt), egy másik esetben (magyar nyelv a szomszédokkal) nincs is különbség, a másik kettőben pedig idegenek megszólításának nyelvéről van szó városban, vagyis a perediek arról a városról nyilatkoztak, ahova a legtöbbet járnak.

Ez azt jelenti, hogy ebben a csoportban is szlovákosabb ugyan Pered Dunaszerdahelyénél, de a különbség nem nagy.

2.4. Az adatközlők nyelvhasználata a kevésbé központosított nyilvános nyelvhasználati színtereken

Ebbe a csoportba az olyan nyelvhasználati színtereket soroltuk, amelyek ugyan nyilvánosak, mégis inkább az emberek mindennapi éle-

téhez kötődnek (templom, kultúregyesület, bolt, vendéglő, sport). Ezek nem tartoznak közvetlenül az állami szférához, központosítottságuk mértéke amúgy is csekély. Bár az érintett intézmények alkalmazottait kötelezhetik állami jogszabályok vagy a szervezet vezetősége által kibocsátott rendelkezések ilyen vagy olyan nyelvhasználatra, a hatósági kényszer rendszert nem túl erős és kifejezett. Az adatközlőkre nyelvi kötelezettségek nem hárulnak ugyan, de a másik fél nyelvhasználata nyilván befolyásolhatja őket (s ez része „a nyelvi és társadalmi környezet nyomása”-nak). Az adatközlők szempontjából további jellemzője ennek a csoportnak – amely egyszersmind meg is különbözteti a következőtől –, hogy az „ügyfél” nyelvválasztási szabadságát sok esetben növeli az alternatívák közötti válogatás lehetősége (magyar mise : szlovák mise, magyar kulturális rendezvény : szlovák kulturális rendezvény; nagyjából azonos választékú több bolt, nagyjából azonos színvonalú, több étterem stb.), ezenkívül pedig – mivel többnyire nem létszükségleti tevékenységekről van szó – a beszélő a neki nem tetsző nyelv használatát elkerülheti úgy is, hogy az illető színteret mindenesztül elkerüli (pl. nem sportol vagy nem jár szórakozóhelyekre).

6. táblázat Az adatközlők magyar és szlovák nyelvhasználatára Vágsellyén, Dunaszerdahelyen és Losoncon a kevésbé központosított nyilvános nyelvhasználati színtereken. (RSS-kutatás 1996; N=108.)

Magyarul beszél:	Vágsellye			Dunaszerdahely			Losonc		
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%
templomban	6	5	83,3	25	25	100,0	26	26	100,0
kultúregyesületben	7	3	42,9	34	33	97,1	30	30	100,0
boltban	23	17	73,9	36	36	100,0	36	27	75,0
vendéglőben	16	8	50,0	30	30	100,0	32	19	59,4
szórakozóhelyen	8	6	75,0	25	25	100,0	22	14	63,6
a sportban	2	2	100,0	17	17	100,0	15	7	46,7
idegen megszólításakor	17	6	35,3	35	34	97,1	34		29,4
Szlovákul beszél:	Vágsellye			Dunaszerdahely			Losonc		
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%
templomban	6	3	50,0	25	1	4,0	26	2	7,7
kultúregyesületben	7	7	100,0	34	3	8,8	30	9	30,0
boltban	23	18	78,3	36	5	13,9	36	35	97,2
vendéglőben	16	13	81,3	30	2	6,7	32	31	96,9
szórakozóhelyen	8	7	87,5	25	4	16,0	22	20	90,9
a sportban	2	2	100,0	17	4	23,5	15	14	93,3
idegen megszólításakor	17	14	82,4	35	7	20,0	34	32	94,1

Az e színtéregyütteshez, ill. nyelv választási helyzethez kapcsolódó adatsóport érdekessége, hogy úgyszólván mind a 14 esetben erősen szignifikáns az egyes településtípusok adatközlői által szolgáltatott adatok közti különbség. A perediek itt városi nyelvhasználatukról nyilatkoznak¹¹, ezért teljesen érthető, hogy szinte minden esetben megelőzik Dunaszerdahelyt. Az viszont már magyarázatot igényel, miért előzik meg 7 esetben Losoncot is, holott Vágsellyén magasabb a magyarok aránya, mint Losoncon. Azon kívül, hogy nem mindenki nyilatkozott Sellyéről, ill. Galántáról, ahol még több a magyar, hanem jó néhányan Pozsonyról is, ahol kisebb arányban élnek magyarok, mint Losoncon, az esetek egy részében nyilván csak alkalmilag végzik az illető

tevékenységet Sellyén, s ezért a nyelvhasználat minyelvűségének nem tulajdonítanak túl nagy jelentőséget. Ezzel szemben a losonciak, mivel folyamatosan kisebbségi helyzetben élnek, keresik és rendszeresítik az alkalmakat a magyar nyelv használatára. Saját városukról lévén szó, jobban is tudják, hol lehet magyarul beszélni, nyilván több az eladók, pincérek stb. közt a személyes ismerősük is. A perediek mintegy nincsenek annyira rászorulva, hogy Sellyén, Pozsonyban vagy Galántán magyar nyelvű szolgáltatásokat vegyenek igénybe, hiszen ez otthon a falujukban megadatik nekik: ahogy az alábbi táblázatból kiderül, saját falujukban egy kivétellel az összes érintett színtéren az összes adatközlő a magyar nyelvet használja:

11. Az adatközlőknek föl kellett tüntetniük annak a városnak a nevét, ahova a legtöbbet járnak. 23-an Vágsellyét tüntették föl, 9-en Pozsonyt, 3-an pedig Galántát. Pozsonynak 1991-ben 442 197 lakosa volt, ebből 20 312 vallotta magát magyar nemzetiségűnek, az összlakosság 4,6%-a; Vágsellye és Galánta lakosságának nemzetiségi viszonyairól már főtebb volt szó. A táblázat csak a Vágsellyére vonatkozó peredi válaszokat tartalmazza, Pozsonyról és Galántáról az alacsony arányszám miatt nem volt értelme táblázatot készíteni.

7. táblázat Magyar többségű falusi (peredi) adatközlők nyelvhasználata saját falujukban a kevésbé központosított nyilvános nyelvhasználati szintereken. (RSS-kutatás 1996; N=36.)

Milyen nyelvet használ:	N	magyart		szlovákot	
		szám	%	szám	%
templomban	36	36	100,0	1	2,8
kultúregyesületben	32	32	100,0	4	12,5
boltban	36	36	100,0	4	11,1
vendéglőben	33	33	100,0	5	15,2
falusi rendezvényen	32	32	100,0	5	15,6
a sportban	22	22	100,0	3	13,6
idegen megszólításakor	25	19	76,0	13	52,0

Megjegyzés: Itt és a 3. táblázatban az N a hiányzó válaszokon kívül nem tartalmazza azon adatközlők válaszait sem, akiknek saját bevallásuk szerint nincs tapasztalatuk az illető szintéren való nyelvhasználattal. A magyar és a szlovák nyelv használatára vonatkozó adatok nem adnak ki 100%-ot, mivel ugyanazon szintéren ugyanaz az adatközlő számos esetben mindkét nyelvet használja.

A táblázat adatai arra utalnak, hogy a perediakat falujukban egy *gyakorlatilag egynemű magyar világ* veszi körül. Ez oka lehet annak, hogy Vágsellyén és más városokban nem éreznek annyira erős késztetést, hogy magyar közegbe keressenek (ha mégis, inkább csak azok, akiknek esetleg nyelvi nehézségeik vannak).

2.5. Az adatközlők nyelvhasználata az erősebben központosított nyelvhasználati szintereken

Ebbe a csoportba részben az *államigazgatáshoz* kapcsolódó szintereket soroltuk (bírság, hivatal, rendőrség), részben pedig más, *szintén központosítottnak* szervezett intézmények által meg-

határozott szintereket, ill. nyelvválasztási helyzeteket (munkahely, orvos, bank, posta). Szemben az előző csoporttal, itt olyan szinterekről, ill. nyelvválasztási helyzetekről van szó, amelyeket *vagy egyáltalán nem tudnak elkerülni az adatközlők, vagy nagyon nehezen, s gyakorlatilag nincs választási lehetőségük*, vagy csak nagyon korlátozott, ill. nagyon nagy áldozatot kellene hozni az esetleges nyelvileg megfelelőbb helyzet eléréseért. Itt is vannak átmeneti esetek, pl. a munkahelyre nem annyira jellemző, hogy „erősebben központosított”, viszont mint olyan szintér, amely egzisztenciális kényszerrel jelent a beszélő számára nagyon is ebbe a csoportba illik.

8a. táblázat Az adatközlők magyar nyelvhasználata Vágsellyén, Dunaszerdahelyen és Losoncon az erősebben központosított nyilvános nyelvhasználati szintereken. (RSS-kutatás 1996; N=108.)

Magyarul beszél:	Vágsellye			Dunaszerdahely			Losonc		
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%
munkahelyen	9	7	77,8	31	30	96,8	35	27	77,1
orvosi rendelőben	23	11	47,8	35	34	97,1	35	12	34,3
a bankban	21	12	57,1	35	35	100,0	36	10	27,8
a postán	20	10	50,0	35	35	100,0	36	5	13,9
bírságon*	6	2	33,3	21	15	71,4	23	4	17,4
hivatalban	19	7	36,8	35	33	94,3	35	7	20,0
rendőrségen	16	4	25,0	25	25	100,0	31	0	0,0

8b. táblázat Az adatközlők szlovák nyelvhasználatára Vágsellyén, Dunaszerdahelyen és Losoncban az erősebben központosított nyilvános nyelvhasználati szintereken. (RSS-kutatás 1996; N=108.)

Szlovákul beszél:	Vágsellye			Dunaszerdahely			Losonc		
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%
munkahelyen	9	9	100,0	31	14	45,2	35	30	85,7
orvosi rendelőben	23	20	87,0	35	22	62,9	35	34	97,1
a bankban	21	17	81,0	35	5	14,3	36	35	97,2
a postán	20	15	75,0	35	6	17,1	36	35	97,2
bíróságon	6	6	100,0	21	11	52,4	23	22	91,5
hivatalban	19	17	89,5	35	18	51,4	35	34	97,1
rendőrségen	16	14	87,5	25	10	40,0	31	31	100,0

*Megjegyzés: Mivel Vágsellye a felmérés idején nem volt járási székhely, nem lehetett ott bíróság sem. Az adatközlők valószínűleg automatikusan Galántára gondoltak. Ez arra figyelmeztet, hogy a peredi adatközlők esetében nem szabad azt gondolnunk, hogy az adatok valóban tisztán csak a városkára vonatkozhatnak.

A legtöbb esetben az egyes csoportok választai közt erősen szignifikáns a különbség.

Érdekes, hogy szemben az előző csoporttal, az erősen központosított nyelvhasználati szintereken *Pered már Losonc mögé szorult*, ami egyrészt annak lehet a következménye, hogy Vágsellyén eleve magasabb a magyarok aránya (még inkább Galántán, bár Pozsonyban meg alacsonyabb), másrészt pedig annak, hogy a számukra fontos, otthoni alternatívával nem rendelkező színhelyeken valószínűleg ők is igyekeznek úgy berendezkedni, hogy anyanyelvüket minél többet használhassák. Érdeemes megfigyelni, hogy ha e szintereknek meg-

felelőik vannak is a falujukban, ezek közt többnyire munkamegosztás van (pl. más ügyben megy helyben orvoshoz, más ügyben a járási székhelyen), ill. a munkahely esetében az adatközlők egy része Pereden, másik része pedig Sellyén (vagy máshol) dolgozik.

3. AZ ADATKÖZLŐK NYELVTUDÁSA

A magyar nyelvtudásra vonatkozó kérdésben a losonciak vallanak be legkevesebb anyanyelvi szintű nyelvtudást, a dunaszerdahelyiek a legtöbbet, de a különbség nem szignifikás, s rá-

9. táblázat Magyar többségű falusi (peredi) adatközlők nyelvhasználatára saját falujukban, az erősebben központosított nyelvhasználati szintereken. (RSS-kutatás 1996; N=36.)

Milyen nyelvet használ:	N	magyart		szlovákot	
		szám	%	szám	%
munkahelyen	16	16	100,0	10	62,5
orvosi rendelőben	31	30	96,8	11	35,5
a postán	35	35	100,0	3	8,6

10a. táblázat A magyar anyanyelvű adatközlők magyar nyelvtudása saját bevallásuk alapján településtípusok szerint. (RSS-kutatás 1996; N=108.)

A magyar nyelvtudás szintje	Pered		Dunaszerdahely		Losonc		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
jó	1	2,9	2	5,6	5	14,7	8	7,6
nagyon jó	0	0,0	2	5,6	2	5,9	4	3,8
anyanyelvi szintű	34	97,1	32	88,9	27	79,4	93	88,6
Összesen	35	100,0	36	100,0	34	100,0	105	100,0

10b. táblázat A magyar anyanyelvű adatközlők szlovák nyelvtudása saját bevallásuk alapján településtípusok szerint. (RSS-kutatás 1996; N=108.)

A szlovák nyelvtudás szintje	Pered		Dunaszerdahely		Losonc		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
sehogyan sem beszél	0	0,0	1	2,8	1	3,0		1,9
nem beszél, csak ért	0	0,0	2	5,6	0	0,0		1,9
alig néhány szót	2	5,7	1	2,8	0	0,0		2,9
nem nagyon jó	6	17,1	6	16,7	0	3,0		12,5
jó	18	51,4	19	52,8	14	42,4	51	49,0
nagyon jó	5	14,3	4	11,1	11	33,3	20	19,2
anyanyelvi szintű	4	11,4	3	8,3	6	18,2	13	12,5
Összesen	35	100,0	36	100,0	33	100,0	104	100,0

adásul a chi-négyzet-próba érvényessége az alacsony elemszám miatt kétséges.

Ugyanakkor a szlovák nyelvtudás esetében mind a „rosszul beszél szlováknak”, mind a „nagyon jól beszél szlováknak” alapján Losonc – Dunaszerdahely – Pered a sorrend, vagyis a perediek vallanak be leggyöngébb szlovák nyelvtudást, holott nekik elvben több lehetőségük van a szlovák nyelv gyakorlására, mint a dunaszerdahelyieknek. A szlovák nyelvtudás esetében a különbség enyhén szignifikáns. A peredieknek a dunaszerdahelyiekénél nagyobb mértékű rossz, ill. kisebb mértékű jó szlováktudása némileg meglepő. Úgy néz ki, mintha a szlovákokkal való nagyobb érintkezés eddig inkább csak a magyar nyelvtudás visszaszorulását vagy elbizonytalanodását idézte volna elő a peredi adatközlőkben, odáig még nem jutottak el, hogy szlovák nyelvtudásuk jobb legyen a dunaszerdahelyiekénél. Persze az is lehetséges, hogy egyszerűen kisebb az anyanyelvi önbizalmuk, ennek pedig kézenfekvő oka a városiaknál nagyobb fokú nyelvjárási(as) beszédmódjuk. Önbevallásról lévén szó, az adatokból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni.

4. TANULSÁGOK, ÖSSZEGZÉS

Bár adataink egyik nyelvválasztási helyzetben, ill. nyelvhasználati szintéregyüttesen sem igazán meggyőzőek, összességében mégis feltűnő, hogy a perediek nyelvválasztása többnyire nagyobb mértékben mutat a szlovák nyelv irányába, mint a dunaszerdahelyieké, pedig a dunaszerdahelyiek közül saját bevallásuk szerint többen vannak, akik jobban beszélik a szlovák nyelvet. A nyelvválasztást befolyásoló külső tényezők közül hármát vizsgáltunk: az elsőt a többi beszélő alkotja, a másodikat a nyelvi, ill. társadalmi közeg, annak normái és attitűdjei, a harmadikat pedig a politikai kontextus. Pered nagyobb fokú szlovákossága azzal magyarázható, hogy község lévén, nem annyira önellátó, mint Dunaszerdahely, így annak ellenére, hogy a magyarok részaránya Pereden valamivel még magasabb is, mint Dunaszerdahelyen, a perediek nagyobb mértékben vannak rászorulva a „szlovák világra”, mint a dunaszerdahelyiek: számos ügyüket Vágsellyén, Pozsonyban vagy Galántán intézik, sokan ott is dolgoznak, ezeken a településeken pedig a szlovákok vannak

többségben. Ez a peredieket fogékonyabbá teheti a szlovák nyelv iránt, amely azután a kisebbségi és a magánszférába is behatol, és ott is nagyobb mértékben van jelen, mint Duna-szerdahelyen.

Mindezt azonban egyelőre csupán feltételezéseknek kell tekintenünk, amelyeket adataink támogatnak ugyan, de nem bizonyítanak, elsősorban azért, mert a vizsgálati minta nem volt reprezentatív, másodsorban pedig azért, mert a vizsgált csoportokhoz tartozó adatközlők választai közti különbség szignifikanciáját csak mindhárom csoport vonatkozásában vizsgáltuk. Egyébként a vizsgált esetek jelentős részében volt szignifikáns a különbség a három csoport választai közt: összesen 92 esetet vizsgáltunk, ebből 41-ben volt a különbség inszignifikáns, 6-ban csaknem szignifikáns, 45 esetben pedig szignifikáns. Ám ebből a 45-ből az egyes cellákban található alacsony elemszám miatt a chi-négyzet-próba érvényessége 7 esetben kétséges volt, vagyis megbízható chi-négyzet próba alapján a különbség 38 esetben volt szignifikáns: ebből 32 esetben a különbség erősen, 6 esetben pedig enyhén szignifikáns volt. Ez meglepően magas arány, hiszen azt jelenti, hogy a vizsgált esetekből minden harmadikban kétségtelenül volt statisztikailag szignifikáns különbség az adatközlők választai közt. Csak azt nem tudhatjuk, hogy ez milyen mértékben tudható be a többségi : kisebbségi különbségnek, s milyen mértékben a város : falu különbségnek.

HIVATKOZÁSOK

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fishman, Joshua A. 1972. *Language in Sociocultural Change*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Gal, Susan 1991. Kódváltás és öntudat az európai periférián. Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 123–157.
- Gibbons, John 1992. *Sociology of Language*. William Bright ed., *International Encyclopedia of Linguistics*. Volume 4, New York – Oxford: Oxford University Press. 22–25.
- Gyurgyik László 1994. *Magyar mérleg*. Pozsony: Kalligram.
- Kontra Miklós 1996/1998. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó. 395–407.
- Kontra Miklós 1998. *Final Report to the Research Support Scheme on 'The Sociolinguistics of Hungarian Outside Hungary'*. Budapest: Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences. (Kézirat.) <http://e-lib.rss.cz/diglib/pdf/22.pdf>
- Kontra Miklós 1998/1999. Jog, nyelvészet és nyelv-művelés. Kontra Miklós *Közérdeklő nyelvészet*. Budapest: Osiris Kiadó. 57–64.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- László Béla 1998. A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. Tóth László (szerk.) *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 II. (Oktatásügy, közművelődés, sajtó.)* Budapest: Ister.
- Sku[n]tnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- [Lanstyák István – Simon Szabolcs 2002. A magyar és a szlovák nyelv választása három szlovákiai magyar településen. *Kisebbségkutatás* 11/2, 344–358.]

MAGYAR-SZLOVÁK KÉTNYELVŰ GYERMEKEK SZÖVEGÉRTÉSI PROBLÉMÁI

1. BEVEZETÉS

1.1. A nyelv dekódolási folyamata

A gyermek beszédelsajátítása folyamán szoros kapcsolatban fejlődik az ún. artikulációs és a percepciós bázis. Az anyanyelv beszédhangjainak, hangkapcsolatainak hibátlan kiejtését az artikulációs bázis, a mások által kiejtett beszédhangok, hangsorok felismerését, a szavak és a mondatok megértését a percepciós bázis hibátlan működése teszi lehetővé. Két nyelv elsajátítása során a gyermeknek mindkét nyelv artikulációs és percepciós bázisát ki kell alakítania (Grosjean 1982). A bilingvis elsajátítási folyamatok többé-kevésbé megegyeznek a monolingvissal (Meisel 1989; De Houwer 1990, 1995), csak intenzívebbek és nagyobb mentális aktivitást követelnek. A kérdés az, hogy ez a nagyobb mentális aktivitás a nyelvelsajátítás körülményeinek kontextusában milyen hatással van a beszédészlelésre és a beszédmegértésre.

1.2. A beszédmegértés

A beszéd gondolataink megfogalmazásának, továbbításának, valamint a gondolatok feldolgozásának eszköze. A beszédet két nagy részre – beszédprodukcióra és beszédfeldolgozásra – bonthatjuk, amelyek egymással összefüggésben, illetőleg relatív önállóságban biztosítják a beszélést és a beszédmegértést.

A beszédmegértésben három szint különíthető el: a szóértés, a mondatértés és szövegértés. A beszédmegértés során akusztikai jelsoro-

zatok feldolgozása történik meg, amelyben a hallgató mindazon nyelvi ismeretét felhasználja, amelyek segítségével a végső megértéshez eljut. Amikor a hallgató megért egy szót vagy egy hangsort, nem egyszerűen a jel generálása vagy a jel feldolgozása történik meg, hanem bonyolult részfolyamatok kapcsolataiban a humán beszéddekódolási és beszédfeldolgozási rendszer szabályai működnek. A beszédmegértés sajátosan egyesíti valamennyi nyelvi szint eredményét. Ezen belül a szövegértés azt jelenti, hogy megértettük a részleteket és azok összefüggéseit, azaz birtokba vettük a szöveget mint szemantikai/ szintaktikai/gondolati egységet. A szöveg értelmezése azonban ennél többet jelent: az adott szöveget behelyeztük egy tágabb ismeretanyagba és/vagy egy korábban tárolt ismeretanyaggal hasonlítjuk össze (Gósy 2005). Az egyes beszédértési szintek különféleképpen vesznek részt a dekódolási folyamatban a nyelvi információ nagysága szerint. E folyamatok komplex mechanizmusa teszi lehetővé a nyelv megértését és értelmezését. Ha e folyamatok bármely szintjén zavar támad, problémák jelenhetnek meg a beszédészlelésben és/vagy a beszédértelmezésben.

1.3. A beszédpercepció zavarai

A beszédpercepció problémák magyar nyelvű vizsgálatának módját és a korrekció lehetőségét Gósy Mária dolgozta ki (Gósy 1995a). Kutatásai szerint a beszédpercepció problémák a magyar egynyelvű gyermekeknek meglepően nagy részét, mintegy harminc százalékát érinti.

A beszédészlelés és a beszédmegértés életkor-nak megfelelő szintű működése elengedhetetlenül szükséges az írás- és olvasástanuláshoz. Míg a produkció szintjén jelentkező hibák általában jól felismerhetők, a beszédpercepció problémák sokáig rejtve maradhatnak. Felismerésüknek fő nehézsége a dekódolási mechanizmus redundáns szervezése: a működés zavartalannak tűnik, mert nagy a kompenzációs lehetőség. Ha a zavar tünetei megjelennek is, a környezet könnyen félreértelmezheti, pl. a pedagógus a gyermek gyengébb teljesítményét a tanuló játékoságának, figyelmetlenségének vagy csak egyszerűen gyengébb képességeinek tulajdonítja. Jellemzően akkor késik a problémák felismerése, ha a gyermek értelmes, és különféle módon kompenzálja a megértési folyamat zavarait. Minthogy ezek a gyermeki kompenzációk nem tudatosak, a felnőtt környezet előtt rejtve maradhatnak. A következményes problémák közül a leggyakoribb és a legtöbb gyermeket érintő az olvasási nehézség, de gyakoriak a helyesírási, szövegértési problémák, amelyek szinte kivétel nélkül a percepció folyamat zavaraira, az életkornak nem megfelelő működésére vezethetők vissza.

1.4. A vizsgálatban részt vevő személyek kétnyelvűségének rövid jellemzése

Jelen tanulmány magyar–szlovák kétnyelvű gyermekek magyar nyelvű szövegértési problémáit elemzi. A vizsgálatban részt vevő személyek kétnyelvűsége röviden a következő módon jellemezhető.

A kétnyelvűségnek köztudomásúan sokféle meghatározása létezik. Témám szempontjából többféle megközelítés is használhatónak látszik. Az egyik az eredet szerinti meghatározás (I. Skutnabb-Kangas 1997: 17), melynek lényege, hogy kétnyelvű az, aki kezdettől fogva anyanyelvi beszélőktől két nyelvet tanult a családjában. A másik a funkcionális meghatározás, mely szerint „a kétnyelvűség (két vagy több) nyelv rendszeres használatát jelenti, és kétnyelvűek

azok az emberek, akiknek a mindennapi életben szükségük van mindkét nyelvre (vagy többre) és ezeket használják is” (Grosjean 1992: 51). Az egyéni kétnyelvűség szempontja alapján azonban Lanstyák (2000: 140) Štefánik (1996: 136) alapján másfajta megközelítést is felvet, melynek lényege, hogy kétnyelvűnek azokat a beszélőket tekintik, akik két nyelv használatának *képességével* rendelkeznek. Lanstyák István A magyar nyelv Szlovákiában c. munkájában írja: „Az a kétnyelvű szlovákiai magyar például, aki szlovák lakosságú vidékre költözik, s nem használja már rendszeresen anyanyelvét, e meghatározás alapján egyik napról a másikra egynyelvűvé válik. Mihelyt azonban visszaköltözik Dél-Szlovákiába, azon nyomban »kétnyelvűsödik«” (Lanstyák 2000: 140). Lanstyák és Štefánik megközelítése pszicholingvisztikai szempontból is célszerűnek látszik.

A kisvárosi iskolák magyar tanítási nyelvű osztályaiba járó tanulók tapasztalataink szerint magyardominánsak, legtöbbjük a szlovák nyelvet másodnyelvként az iskolai képzés során sajátítja el, másodnyelvtudásuk nagymértékben függ az egyéni képességtől. Megfigyeléseim szerint iskolai nyelvhasználatukra a kódváltásos beszédmód nem jellemző, a kölcsönzés igen.

A két nagyvárosi csoport diákjai nyelvföldrajzilag – ellentétben a többen élő kisvárosi tanulókkal – a szórvány magyar csoporthoz tartoznak, vagyis az iskolán kívüli mindennapi élet során nagyobb mértékben vannak kitéve a szlovák nyelv hatásának. Mivel tágabb környezetük szlovák, a mindennapi élet során valószínűleg többször rákényszerülnek másodnyelvük aktívabb használatára, mint a magyar nyelvtöbben élő társaik, akik szülőhelyükön anyanyelvüket is több szinten használhatják.

Összefoglalva tehát elmondható, hogy azok a szlovákiai magyar nemzetiségű gyerekek, akik magyar tanítási nyelvű iskolába járnak, kétnyelvűeknek tekinthetők, de nagyvárosban élő társaik a kétnyelvűsödésnek más szintjén vannak, mint azok a gyermekek, akik olyan településeken élnek, ahol a magyar nemzetiség alkot többséget. A magyar tanítási nyelvű isko-

lába járó csoportok diákjai három diák kivételével magyar nemzetiségűnek vallották magukat, anyanyelvként mindnyájan a magyar nyelvet jelölték meg.

A szlovák tanítási nyelvű osztályába járó tanulók nyelvhasználatáról végzett felmérésem alapján a következők mondhatók el. A 32 diák-ból magyar anyanyelvűnek 13-an, magyar nemzetiségűnek szintén 13-an vallották magukat, de csak hatan voltak azok, akik magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek is vallották magukat. Az otthoni társalgásban azonban a magyar nyelv is jelen van, a családon belüli kommunikáció nyelveként csak a szlovák nyelvet egy gyermek jelölte meg. Ezek a tanulók a magyar nyelvet a családban és a környezettől sajátították el, természetes számukra a bilingvális beszédmód az otthoni környezetben és az iskolában egyaránt. Az iskolai órák során az oktatás nyelveként csak a szlovák nyelv használatos, s ez valószínűsíti, hogy bizonyos regiszterekben a szlovák nyelv az erősebb nyelvük. Többen közülük vegyes házasságból származnak, tehát a kétnyelvűség eredet szerinti meghatározása alapján is kétnyelvűeknek tekinthetők.

A kontrollcsoportot alkotó esztergomi diákok mind magyar nemzetiségűek és magyar egynyelvűek.

2. A KUTATÁS MÓDSZERE

2.1. A GMP-diagnosztika

Az életkornak megfelelő szövegértéshez az adott nyelvi jelek helyes feldolgozásán túl szükség van az ismeretek beépítésének és alkalmazásának képességére, valamint az ok-okozati összefüggések, az időviszonyok helyes felismerésére és jó logikára (Gósy 2000).

A gyermekek tesztelése a dr. Gósy Mária által 1984 és 1988 között kidolgozott és azóta széles körben alkalmazott GMP-diagnosztika segítségével történt (Gósy 1995b; 2000). A tesztsorozat a teljes beszédpercepciók folyamatot vizsgálja mindazon részfolyamatokkal

együtt, amelyek az anyanyelv hangzó és írott formájának elsajátításához szükségesek. A GMP-diagnosztika (Gósy 1995b) segítségével a beszédészlelési és beszédértési folyamatok megbízhatóan vizsgálhatók, az ép működés jól elkülöníthető a zavart vagy elmaradott működési szinttől. A diagnosztika alaptesztje húsz feladatsorból áll. (A magyar-szlovák kétnyelvű gyerekek beszédészlelését elemző longitudinális vizsgálat leírását l. Vančóné 2005).

A szövegértés vizsgálata a GMP12 alteszt segítségével történik. A szöveg értő feldolgozását, a szemantikai, szintaktikai struktúrák értelmezését, az ok-okozati viszony felismerését, illetőleg az asszociációs szint működését vizsgáljuk ebben a tesztben. Négyévestől tízéves korig a vizsgálat során használt szöveg rövid, másfél perc hosszúságú, férfihanggal közepes tempóban magnetofonszalagra rögzített mese. A mese elhangzása után tíz, megértést ellenőrző kérdést teszünk fel a gyermeknek. Hétéves kortól valamennyi kérdésre helyes választ várunk. Tízéves kor felett a vizsgálat anyaga magnetofonszalagra rögzített történelmi szöveg. 14 éves kortól valamennyi ellenőrző kérdésre elvárt a helyes válasz. A diagnosztika tartalmazza a megértést ellenőrző kérdésekre elvárt helyes válaszokat is.

2.2. A vizsgálat menete

A mérésekre 1998-ban, 2002-ben és 2005-ben került sor. Az első alkalommal 193, a második alkalommal – mivel a következő mérés során már nem tudtam minden diákot elérni – 162, harmadik alkalommal ugyanezen ok miatt 126 tanuló vett részt. A diákok számát minden helyszínen a kiválasztott osztályok adott létszáma határozta meg. Az első mérés során a gyermekek életkora 11 év, a második mérés során 15–16 év, a harmadik mérés során a diákok 18 évesek voltak.

A vizsgálat során hat csoportot alakítottam ki, melyek a következők:

1. nyugat-szlovákiai, kisvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (NyMI),

2. közép-szlovákiai, kisvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (KöMI),

3. kelet-szlovákiai, nagyvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (KeMI),

4. nyugat-szlovákiai, nagyvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (NMI),

5. szlovák tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (SZI),

6. magyarországi egynyelvű, a szlovákiai tanulókkal egykorú tanulókból álló kontrollcsoport (MoI).

A gyermekek tesztelése egyénileg történt. Az első mérésben a GMP-teszt 10 évesek számára feldolgozott szövegét használtam. A tizennégy évesek számára kidolgozott szöveg ekkor még nem állt rendelkezésemre.

3. AZ I. FELMÉRÉS, A KUTATÁS ISMERTETÉSE

3.1. A GMP12 tízéves kor használatáig kidolgozott altesztje

A szövegértést a már említett GMP12 teszt vizsgálja, amely meseszöveget tartalmaz. A szöveg szókincse és szintaktikája a hatéves gyermek anyanyelv-elsajátítási szintjének felel meg, azaz a vizsgált gyermekeknél elvárható lenne a mese jó feldolgozása, megértése. A szöveg narratív sémájú, a feladat jellegénél fogva közvetlen megértésvizsgálat.

Az elhangzás tempója 10,2 hang/s, vagyis az átlagos köznyelvi magyar beszédtempónál kissé lassúbb. A vizsgálati alanyok a szöveget csak egyszer hallották.

A mese szövege a következő (dőlt betűvel jelöltem a 10 kérdésre adandó helyes válasz megjelenési helyét):

Kutya-macska barátság

Egyszer a kutyák *lakodalmat* csaptak. Bodri feltette főni a sok *csontot*, sütötte-főzte,

aztán odahívta a Sajót kóstolni. A Sajó megkóstolta a *galuskát*, de nem volt se íze, se büze, mert nem volt rajta tejföl. Keresi a kutya a tejfölt, de nem volt a háznál. Hamar menjen valaki a *boltba!* De ki menjen? A kutya nem hagyhatta ott a főzést. Meglátja a macskát, küldi tejfölért. Szalad a macska a *boltba tejfölért*. Mikor kimérték neki, vitte hazafelé. *Éhes volt*, hát nyalogatott belőle. Gondolta, úgy sem tudják meg. Aztán ment tovább. Megint gondolt egyet, megint nyalogatott. Alig maradt az edényben. Már közel volt a kutyákhoz, szégyellte magát, hogy ilyen kevés tejfölt visz, hát a maradék tejfölt is megette. A kutyák futottak eléje, már nagyon várták. „Hozza a macska a tejfölt!” A macska azt hazudta, hogy *nem adott a boltos tejfölt*. De az agár meglátta a macska *tejfölös bajuszát*. Ne kimentek a macskának, a macska meg felzaladt a *fára*, onnan dörmicélt a kutyákra.

A mese elhangzása után a vizsgálati alanyoknak tíz, a megértést ellenőrző kérdésre kellett válaszolniuk. A mese elhangzása után feltett kérdések:

1. Mit főztek a kutyák?
2. Miért küldték a macskát?
3. Miért akartak a kutyák tejfölt tenni az ételbe?
4. Hol vásárolt a macska tejfölt?
5. Miért ette meg a macska a tejfölt?
6. Mit mondott a kutyáknak, miért nincs tejföl?
7. Miért hazudott a macska?
8. Honnan tudták a kutyák, hogy hazudott a macska?
9. Hová szaladt a macska a kutyák elől?
10. Miért sütöttek-főztek a kutyák?

3.2. Az I. felmérés eredményei

Az első felmérés átlagai a következő elosztást mutatják:

1. táblázat Az egyes csoportok szövegértési átlagai (I. mérés)

Csoportok (N=193)	Átlag	A tesztben elért szélső értékek
NyMI (N=52)	86,3%	100%-60%
NMI (N=26)	83,5%	100%-50%
KöMI (N=25)	84,8%	100%-50%
KeMI (N=24)	87,9%	100%-60%
SZI (N=32)	73,1%	100%-20%
Mol (N=34)	84,4%	100%-60%

A szövegértés eredményei szerint minden csoport elmaradást mutat az életkorilag elvárt teljesítményhez képest. Szignifikánsan gyöngébb a szlovák iskolába járó csoport eredménye az egyes csoportok átlageredményei között. A többi csoportnak a szövegértésben elért átlagai egymáshoz hasonlóak, szignifikáns különbség nincs közöttük. A magyar tanítási nyelvű iskolába járó diákok leggyengébb egyéni eredménye 50%, a szlovák tanítási nyelvű diákok leggyengébb teljesítménye 20% volt.

3.2.1. A nyugat-szlovákiai, kisvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (NyMI)

A tanulóknak a szövegértésben elért átlaga 86,3%. Az 52 gyermekből 14 (a tanulók 26,9%-a) válaszolt helyesen a tíz ellenőrző kérdésre, kilenc helyes választ 18 tanuló (34,6%) adott, nyolc válasza volt helyes 14 diáknak (26,9%), négyen 7 kérdésre (7,7%), ketten (3,8%) hat kérdésre válaszoltak helyesen. A szövegértés milyensége szempontjából jó vagy elfogadható a szövegértése a tanulók 61,5%-ának, közepsúlyos a zavar a 35,6%-uknál, és súlyos a zavar mértéke 3,8%-uknál. (Jó vagy elfogadható a szövegértés, ha a hibás válaszok száma egy, közepsúlyos a zavar mértéke, ha a hibás válaszok száma kettő vagy három, súlyos zavarról akkor beszélünk, ha a téves válaszok száma háromnál több.)

3.2.2. A nyugat-szlovákiai, nagyvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (NMI)

A csoportnak a szövegértésben elért átlageredménye 83,5%. Öt tanuló (19,2%) válaszolt helyesen az értést ellenőrző 10 kérdésre, tizenegy (42,3%) hibázott egy kérdésben, két gyermek válaszolt kétszer hibásan (7,7%), öten (19,2%) értek el 70%-os eredményt, három tanulónak (11,5%) hat jó válasza volt. A csoportban jó vagy elfogadható a szövegértése 61,5%-uknak, közepsúlyos a problémája a gyerekek 26,9%-ának, és súlyos a problémája a csoport 11,5%-ának.

3.2.3. A közép-szlovákiai, kisvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (KöMI)

A csoport átlaga 84,8%. Nyolc tanuló (32%) szövegértése volt 100%-os, hat tanulónak (24%) volt egy hibás válasza, hat diák (24%) válaszolt kétszer hibásan, ketten (8%) feleltek hét kérdésre, egy (4%) gyermek hat kérdésre, és ketten (8%) csupán öt kérdésre válaszoltak helyesen. A zavar milyensége szempontjából a gyerekek 56%-ának volt jó vagy még elfogadható a szövegértése, közepsúlyos a zavar a csoport 32%-ánál, súlyos a zavar mértéke 12%-nál.

3.2.4. A kelet-szlovákiai, nagyvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (KeMI)

A tesztelt diákok átlageredménye 87,9%. Mind a tíz kérdésre helyesen válaszolt a csoport 29,3%-a (7 tanuló), egy hibás válasza volt 37,5%-uknak (9 tanuló), kétszer adott téves

választ a diákok egynegyede (számszerint hatan), hét és hat helyes választ egy-egy tanuló (4,1%) adott. Ebben a csoportban jó a szövegértése a gyerekek 66,8%-ának, közép súlyos a problémája 29,1%-uknak, és csupán egy gyermeknél súlyos a zavar mértéke.

3.2.5. A szlovák tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (SZI)

A csoport átlageredménye 73,1%. A szlovák tanítási nyelvű osztályba járó diákok közül mind a tíz értést ellenőrző kérdésre senki sem tudott válaszolni. Egy hibás válasza volt a csoport 28,1%-ának (kilenc tanuló), két hibás válasza szintén kilenc tanulónak volt, a diákok 18,8%-a (hat diák) válaszolt helyesen hét kérdésre, három-három diák (9,4% – 9,4%) válaszolt helyesen hat és öt kérdésre. Két diák csupán két kérdésre válaszolt helyesen (6,3%). Még elfogadhatónak nevezhető a szövegértése a tanulók 28,1%-ának, közép súlyos a problémája a szövegértés terén a tanulók 46,9%-ának, és győnge a szövegértése a tanulók 25,1%-ának.

3.2.6. A magyarországi egynyelvű kontroll-csoport (MoI)

A magyarországi diákok átlaga 84,4%. Ebben a csoportban a diákok 20,6%-ának (hét diák) volt 100%-os a szövegértése. 32,4%-uk (11 tanu-

ló) hibázott egyszer a válaszok során, a csoport 29,4%-ának (10 tanuló) volt két hibás válasza, 14,7%-ának (öt tanuló) három, 5,9%-ának (két tanuló) négy téves válasza volt. A csoport 53%-ának szövegértése mondható csupán jónak vagy még elfogadhatónak, közép súlyos szövegértési problémákkal a csoport 41,2%-a, súlyos problémákkal 5,9%-a küzdött.

3.3. A hibás válaszok elemzése

A szövegértés milyenségét nem csupán annak általános szintje határozza meg, hanem annak is jelentősége van, hogy a hibás válasz az összefüggések fel nem ismeréséből vagy a részletekben való tévedésből ered-e. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a hibás válaszokat, a következő eredményt kapjuk. A legtöbb hibás válasz az ok-okozati összefüggéseket firtató kérdésekre született. Ide tartozik a tizedik, az ötödik, a harmadik és hetedik kérdés. A válasz megalkotásához a gyerekeknek a szövegből kellett volna következtetéseket levonniuk. Valószínűleg ez magyarázza a hibás válaszok nagy arányát, hiszen a téves válaszok mennyisége jelentősen csökken, amikor a kérdés valamilyen konkrét dologra vonatkozik. Kivétel az 1. számú kérdés, mely tárgyra irányuló kérdés ugyan, de a hibás válaszok sorrendjében mégis a második helyen áll.

A hibás válaszok sorrendje a következő:

2. táblázat A hibás válaszok sorrendje

10. kérdés: Miért sütöttek, főztek a kutyák?	87 hibás válasz (39,5%)
1. kérdés: Mit főztek a kutyák?	71 hibás válasz (32,3%)
5. kérdés: Miért ette meg a macska a tejfölt?	51 hibás válasz (23,2%)
3. kérdés: Miért akartak tejfölt tenni az ételbe?	38 hibás válasz (17,3%)
7. kérdés: Miért hazudott a macska?	25 hibás válasz (11,4%)
4. kérdés: Hol vásárolt a kutya tejfölt?	20 hibás válasz (9%)
6. kérdés: Mit mondott a kutyáknak, miért nincs tejföl?	18 hibás válasz (8,2%)
9. kérdés: Hová szaladt a macska a kutyák elől?	16 hibás válasz (7,3%)
8. kérdés: Honnan tudták a kutyák, hogy hazudott a macska?	11 hibás válasz (5%)
2. kérdés: Miért küldték a kutyák a macskát?	4 hibás válasz (1,8%)

A szöveg feldolgozásánál a kétnyelvű és az egynyelvű tanulók számára ugyanazok a kérdések bizonyultak könnyűnek, illetve nehéznek. A kérdések között, mint látható, olyan nem volt, melyre ne lett volna hibás válasz. Általános tapasztalat, hogy a gyermekeknek problémát jelentett a következtetések levonása, s e tekintetben nincs különbség az egynyelvű és a kétnyelvű gyerekek között.

A válaszok további elemzése során megállapítható, hogy a hibás válaszok minőségileg két fő csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak azok a válaszok, mikor a válasz ugyan téves, de a gyermek mondott valamit. A második csoport hibás válaszai úgy jöttek létre, hogy a gyerekek vagy nem mondtak semmit, vagy hangosan közölték: „Nem tudom”. Ha arányaiban megvizsgáljuk e két csoport válaszait, azt találjuk, hogy sokkal több a téves válasz, mint az elmaradt válasz, s ez minden csoportra jellemző, függetlenül az egy- vagy kétnyelvűségtől, illetve a nyelvi dominanciától. A téves válaszok a legtöbb esetben egy, két vagy három szavasak voltak, s e tekintetben sincs lényeges különbség az egyes csoportok között. A hiányzó válaszok eloszlásánál azonban megfigyelhető, hogy a legtöbb ilyen jellegű válasz a szlovákdomináns csoportnál talál-

ható. Nyilvánvaló, hogy a gyerekek a gyöngébb nyelvükben kevésbé tudtak úgymond „mellébeszélni”, mint azok a társaik, akiknek a magyar a domináns nyelvük. (A részletes adatokat lásd a 3. táblázatban.)

A vizsgálatban részt vett 193 gyermek nagyobb részének tizenegy-tizenkét évesen nehézséget okozott a szöveg értését ellenőrző 10 kérdés megválaszolása. A szövegértésben a magyar iskolába járó kétnyelvű gyerekek és az egynyelvű gyerekek között sem előny, sem hátrány nem mutatkozott. Szignifikánsan gyöngébben teljesítettek azonban a szlovák iskolába járó gyerekek. Gyöngébb teljesítményük abból adódhat, hogy az általuk használt két nyelv fejlődése nem párhuzamosan halad egymás mellett, hiszen a szlovák nyelv fejlődése az iskolai oktatás hatására sokkal erőteljesebb, mint a csak „konyhai” szinten használt magyar nyelv.

A szövegértés vizsgálata a 11 éves korosztály nem várt mértékű hiányosságait tárta fel a vizsgálatban részt vett gyermekeknél, de e hiányosságok nem voltak különböző mértékűek az egynyelvű és a magyardomináns kétnyelvű gyerekeknél. Súlyosabb hiányosságokat mutatnak a szövegértésben a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó gyerekek.

3. táblázat A hibás válaszok megoszlása az egyes kérdések szerint (százalékban)

Kérdések	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Csoportok										
NyMI (N=52)	26,9	3,8	11,5	3,8	11,5	3,8	5,8	7,7	5,8	36,5
NMI (N=26)	30,8	0	15,4	15,4	34,6	7,7	7,7	0	3,9	38,5
KöMI (N=25)	28,0	0	12,0	4,0	20,0	0	16,0	0	8,0	36,0
KeMI (N=24)	20,8	4,2	20,8	12,5	20,8	8,3	4,2	0	4,2	20,8
SZI (N=32)	43,8	3,1	18,8	12,5	34,4	21,9	28,1	15,6	6,3	53,1
MoI (N=34)	35,3	0	26,5	2,9	17,6	2,9	8,8	2,9	14,7	47,0
Összesen (N=193)	32,3	1,8	17,3	9,1	23,2	8,2	11,4	5,0	7,3	39,5

4. A II. FELMÉRÉS

4.1. A GMP12 tizennégy évesek számára kidolgozott altesztje

A tesztelés során a diákok a következő történetet hallgatták meg:

Varkocs György halála

Egykor ingovány, mocsár és nádas vette körül a várost, jól védelmezte a természet a várost minden támadás ellen. De nemcsak a természet, hanem Varkocs György várkapitány is védelmezte, és vele a jó vitézek, akik éjjel-nappal erősítették a falakat, mert a törököt várták. Hiszen a törökre várni nem kellett: hivatlanul is eljött maga a nagy Szulejmán szultán és vele a tenger sok katonája. Annyian voltak a törökök, hogy a szem belefáradt, amíg a vonulásukat nézte. Varkocs György erős esküvéssel megeskette a vitézeket meg a polgárokat is, hogy a várost élve-halva megvédelmezik.

Felhúzatta a szultán az ágyúkat, lövetni kezdte a falakat. Amikor az ágyúk elhallgattak, rohamra indult a török sereg. Már alig győzték a magyar vitézek, de ekkor a polgárok is fegyvert ragadtak és melléjük álltak. Szeptember első napján nagy köd szállt le, mintha a természet is a törököt kedvelné, és a nagy ködben negyvenezer török közelítette meg a falakat. Két rohamot is visszavertek a hős védők, de a harmadik elől visszavonultak a belvárosba. A kaput nagy hirtelen bezárták, a felvonóhidat felhúzták, úgy folytatták a csatát. Csakhogy a gyors visszavonulás nagy veszedelemet okozott: a legbátrabb vitézek Varkocs György vezetésével még harcban álltak a törökkel és a kapun kívül maradtak. Ott is haltak meg a várkapu előtt mind egy szálig. A várbeli vitézek megtartották esküjüket, tovább harcoltak a török ellen, de a polgárok meggondolták magukat. Addig gondolkoztak, míg követet küldtek a török szultánhoz, és

felkínálták a vár megadását. Hiába tiltakoztak a vitézek, hiába emlegették Varkocs György példáját, a polgárok feladták a várost. A szultántól meg is kapták méltó jutalmukat: Szulejmán az őrseget bántatlannul elengedte, de a polgárokat lefejeztette.

A történet elhangzása után feltett kérdések:

1. Hogyan védelmezte a természet Székesfehérvárt? (ingovány vagy mocsár vagy nádas vette körül.)
2. Ki védelmezte a várat? (Varkocs György vagy a dunántúli vitézek.)
3. Ki érkezett hivatlanul? (a törökök)
4. Mire eskette meg Varkocs György az embereket? (hogy halálukig védelmezik a várat)
5. Miért tudta negyvenezer török megközelíteni a falakat? (mert köd volt)
6. Miért haltak meg a legjobb vitézek? (felhúzták a felvonóhidat vagy bezárták a kaput vagy ők kint maradtak)
7. Mi volt a polgárok döntése? (feladják a várat)
8. Kit küldtek a polgárok a török szultánhoz? (követet)
9. Miért tiltakoztak a vitézek a vár feladása ellen? (Varkocs Györgynek tett esküjük miatt vagy hazafiságból)
10. Miért büntette meg a szultán a polgárokat? (Meggaszták esküjüket vagy elárulták a várat vagy feladták a szabadságukat)

4.2. A II. felmérés eredményei

4.2.1. A nyugat-szlovákiai, kisvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (NyMI) eredménye

A felmérésben 42 diák vett részt. A NyMI csoportnak a szövegértésben elért átlaga a második felmérésben 87,1%. Mind a tíz kérdésre a diákok 42,85%-a (18 tanuló) válaszolt helyesen. 9 helyes választ a diákok 30,95 %-a (13 diák) adott, vagyis a diákok 73%-ának jó a szövegértése. 9,52%-uk két kérdésre adott téves választ, 16,7%-uk adott 4 vagy ennél is több rossz

választ a szöveg elhangzása után feltett tíz kérdésre (ketten 4, hárman 5, egy diák 6 és egy diák 7 kérdésre nem tudott válaszolni).

4.2.2. A nyugat-szlovákiai, nagyvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (NMI) eredménye

A csoportnak a szövegértésben elért átlageredménye 91,5%. A felmérésben 20 diák vett részt. A diákok 60%-a (12 tanuló) válaszolt helyesen az értést ellenőrző tíz kérdésre, 15%-uk (3 tanuló) hibázott egy kérdésben, 15%-uk (3 tanuló) két kérdésben. Egy tanuló 3, egy tanuló 5 ellenőrző kérdésre nem tudott válaszolni. Ebben a csoportban a diákok 75%-nak volt jó a szövegértése, 15%-uk közepsúlyos, 10%-uk súlyos szövegértési problémát mutat.

4.2.3. A közép-szlovákiai, kisvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (KöMI) eredménye

A vizsgálat során ebben a csoportban 22 diákot teszteltem. Átlageredményük az értésben 78,6%. A vizsgálat időpontjában ez a csoport két évvel volt fiatalabb a többi diáknál. Így a tőlük elvárt értési szint nem 100%, hanem 80% volt. Ezt figyelembe véve elmondható, hogy a csoport eredménye megfelel az életkorilag elvárható szövegértési szintnek. 11 gyermek (45,8%) teljesítménye haladta meg az elvárt 80%-ot, heten (31,8%) mind a tíz ellenőrző kérdésre helyesen válaszoltak, négyen (18,2 %) egyszer, egy (4,5%) gyermek 2 kérdésre adott hibás választ. Kilencen (40,9%) adtak 3 hibás választ, s hármuk (13,6%) szövegértése mutatott komoly problémákat, 60%, 50% és 30%-os teljesítménnyel.

4.2.4. A kelet-szlovákiai, nagyvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (KeMI) eredménye

A felmérésben 23 diák vett részt. A KeMI csoport diákjainak életkora, hasonlóan a közép-

szlovákiai diákokhoz, 13–14 év. A diákoknak a tesztben elért átlaga 76,1%. Mind a tíz kérdésre jó választ adott három (13%) diák, 9 kérdést heten (30,4%) válaszoltak meg helyesen, 2 és 3 helytelen választ négyen-négyen (17,4 %) adtak, 4 kérdésre egy (4,3%) tanuló nem tudott helyesen válaszolni. Öt, hat és hét hibás választ 4 tanuló adott (17,4%). A csoport 33,4%-ának jó a szövegértése, 17,4%-uknak közepsúlyos, 21,7%-uknak súlyos problémája van a szövegértésben.

4.2.5. A szlovák tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (SZI) eredménye

A felmérés során 21 diákot teszteltem. A diákoknak a szövegértési tesztben elért átlaga 60%. Mind a tíz ellenőrző kérdésre öten (23,8%) válaszoltak helyesen, 9 helyes választ két (9,5%), diák, 8 helyes választ 1 diák (4,7%) adott. Egy diák (4,7%) válaszolt 7 kérdésre, s hárman (14,3%) 6 kérdésre helyesen. Hat, illetve ennél több hibás választ a huszonegyből 8 diák adott (öt, hét és kilenc hibás válasszal), ami a tanulók 38%-a, s egy diák egy kérdésre sem válaszolt. Az eredmények alapján a csoport 33,3%-ának jó a magyar nyelvű szövegértése, 23,7%-uk szövegértése közepsúlyos problémákat mutat, s majdnem a csoport felének (42,7%) a magyar nyelvű szövegértés súlyos problémákat jelent.

4.2.6. A magyarországi egynyelvű, a szlovákiai tanulókkal egykorú tanulókból álló kontrollcsoport (MoI) eredménye

A vizsgálatban 34 tanuló vett részt. Eredményük átlaga 84,3% volt. Ebben a csoportban a diákok 23,8%-nak (öt diák) volt 100%-os a szövegértése. 33,3 %-uk (7 tanuló) hibázott egyszer a válaszok során, a csoport 23,8%-ának (5 tanuló) volt két hibás válasza. Két tanuló (9,5%) háromszor tévedett a válaszáadás során, négy, illetve hat hibás válasza volt egy-egy tanulónak (4,7%-4,7%). A csoport 57,1%-nak volt jó a szövegértése, 33,3%-uk mutat közép-

súlyos szövegértési problémát, 9,6%-uk mutat súlyosabb problémát a szövegértés terén (magyarországi diákok szövegértési eredményeire l. még Menyhárt 2001).

4.3. A szövegértés átlagai az egyes csoportoknál a II. mérés során

A második felmérés nem mutat javulást a szövegértésben, a nagyvárosi csoport kivételével minden csoport elmaradást mutat az elvárt értéktől, a gyerekek ugyanazt a szövegértési eredményt hozták 15–16 évesen, amit a korábbi mérés során, csak egy sokkal nehezebb szöveggel. A szlovákdomináns csoport eredmé-

nyei fordított irányú fejlődést mutatnak a többi csoportéhoz képest, ami nagy valószínűséggel a szlovák nyelvi dominancia erősödésének tudható be. Az átlagok alapján arra lehet következtetni, hogy a szövegértés fejlődésében az életkornak mint tényezőnek is nagy szerepe van, a magyar iskolába járó csoportok közül a legyöngébb átlagot a KöMI és a KeMI csoport érte el.

Az egyes csoportok eredményeit megvizsgálva meglepő a szlovák iskolába járó csoport tanulói eredményeinek nagyobb szórása. A csoport eredményeit egyénenként megvizsgálva a következő képet kapjuk: 12 tanuló mutatott

4. táblázat Az egyes csoportok szövegértési átlagai (II. mérés)

Csoportok (N=162)	Átlag	A tesztben elért szélső értékek
NyMI (N=42)	87,1%	100%-30%
NMI (N=23)	91,5%	100%-50%
KöMI (N=20)	78,6%	100%-30%
KeMI (N=22)	76,1%	100%-30%
SZI (N=21)	60%	100%-0%
MoI (N=34)	84,3%	100%-40%

5. táblázat A szövegértés részletes eredményei a II. mérés során az egyes csoportoknál (százalékban)

Szövegértés	100%	90%	80%	70%	60%	50%	40%	30%
Csoportok								
NyMI (N=42)	42,9	31	9,5	0	4,8	7,14	2,4	2,4
KöMI (N=20)	60	15	15	5	0	15	0	0
KeMI (N=22)	31,8	18,2	4,5	40,9	4,5	4,5	0	4,5
NMI (N=23)	13	30,4	17,4	17,4	4,3	4,3	8,6	4,3
SZI (N=21)	23,8	9,5	4,7	4,7	14,3	0	23,8	4,7
MoI (N=34)	20,6	32,3	23,5	17,7	5,9	0	5,9	0

gyöngébb szövegértési teljesítményt, mint az I. felmérés során, s kilenc tanuló ért el jobb eredményt a II. felmérésben. A gyöngébb eredmény egyrészt magyarázható a szlovákdominancia erősségével, másrészt azonban figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy ezek a gyermekek is olyan környezetben élnek, ahol mindkét nyelv jelen van, saját bevallásuk szerint mindegyikük naponta használja a magyar nyelvet. Az adatokból jól látható azonban, hogy a tannyelv erősítő hatása nélkül még a korábbi jó szövegértési teljesítmény is jelentős mértékben csökkenhet. Ilyen mértékű egyéni teljesítménycsökkenés egyetlen más csoportnál sem volt kimutatható.

A kapott adatok alapján elmondható, hogy a magyarországi kontrollcsoport és a szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolába járó csoportok a szövegértésben számottevő különbséget nem mutatnak, viszont a szlovák tannyelvű iskolába járó csoport fejlődésének útja eltér a magyar iskolába járó csoportok szövegértési fejlődésétől, az egyéni különbségek nagyobb mértékben meghatározóak.

4.4. A hibás válaszok elemzése, II. felmérés

A szövegértés minőségi elemzésekor meghatározó, hogy a téves válaszok a részletinformációkat érintik-e, vagy a szöveg összefüggéseinek fel nem ismeréséből adódnak. A teszt első kilenc kérdése olyan szövegbeli részletekre

vagy összefüggésekre vár választ, melyekhez az információt a szöveg szó szerint tartalmazza. A tizedik kérdésre a válasz a szöveg egészéből levont tanulság alapján adható meg.

A második mérésben kapott téves válaszokat megvizsgálva kitűnik, hogy az idősebb tanulók számára is az ok-okozati összefüggés felismerése okozta a legtöbb problémát, vagyis a tizedik, a hatodik, a nyolcadik, a kilencedik és az ötödik kérdés megválaszolása bizonyult a legnehezebbnek. Amikor arra kérdeztünk rá, hogy miért történt valami, a téves válaszok száma megnőtt, ide tartozik az összes tévesztések 77%-a. Ez alól a kivételt a nyolcadik kérdés jelenti, ami konkrét dologra kérdezett rá, mégis problémát okozott a tanulók több mint negyedének (26,5%). A 8. kérdés válasza ugyan csak egyetlen szó (Kit küldtek a polgárok a török szultánhoz? Követet.), a részletkérdések közül mégis a legtöbb téves választ itt adták a tanulók. Magyarázat lehet az a tény, hogy e kérdés a történet utolsó harmadában található információra vonatkozik, és sok gyermek számára ekkorra a cselekmény követése már nehezebbé vált, s a részletinformáció elsikkadt a számukra. Erre utalnak azok a válaszok is, melyek még csak nem is tartalomközeliek, pl. *Györgyöt; ezeket a vitézeket; bizottságot; Markos (sic!) Györgyöt; Elküldték a Györgyöt? stb.* Ezt a feltevést támasztja alá, hogy ennél a kérdésnél fordult elő legtöbbször, hogy a diákok egyáltalán nem adtak választ a kérdésre.

A hibás válaszok sorrendje a következő:

6. táblázat A hibás válaszok sorrendje

10. kérdés: Miért büntette meg a szultán a polgárokat?	50 téves válasz (18,9%)
6. kérdés: Miért haltak meg a legjobb vitézek?	50 téves válasz (18,9%)
8. kérdés: Kit küldtek a polgárok a török szultánhoz?	43 téves válasz (16,2%)
9. kérdés: Miért tiltakoztak a vitézek a vár feladása ellen?	31 téves válasz (11,7%)
5. kérdés: Miért tudta negyvenezer török megközelíteni a falakat?	30 téves válasz (11,3%)
1. kérdés: Hogyan védelmezte a természet Székesfehérvárt?	27 téves válasz (10,2%)
7. kérdés: Mi volt a polgárok döntése?	7 téves válasz (6,4%)
4. kérdés: Mire eskette meg Varkocs György az embereket?	9 téves válasz (3,4%)
3. kérdés: Ki védelmezte a várat?	4 téves válasz (1,5%)
2. kérdés: Ki érkezett hívatlanul?	4 téves válasz (1,5%)

A szöveg feldolgozása során az egynyelvű és kétnyelvű gyermekek számára hasonló kérdések okoztak nehézséget. Az első felmérésben a téves válaszok elemzése során kapott következtetésekhez hasonlóan, ebben az esetben elmondható, hogy az egynyelvű és kétnyelvű diákoknak egyaránt problémát jelentett a következtetések levonása.

A második felmérés téves válaszai szintén két csoportot alkotnak. Az első csoportba tartoznak azok a válaszok, amikor a tanulók válaszoltak ugyan a kérdésre, de a válasz nem volt elfogadható, a másik kategóriát az „el nem hangzott válaszok” alkotják, vagyis mikor a tanulók semmilyen választ nem adtak a feltett kérdésre. Míg az első felmérés során több volt a téves válasz, mint az elmaradt válasz, a második felmérés során ez az arány megfordult, az összességében 269 téves válaszból 155 esetben nem volt semmilyen válasz, 114 esetben volt a válasz nem elfogadható (57,6% – 42,8%). A csoportok közül a legtöbb esetben a KeMI diákok nem válaszoltak semmit a feltett kérdésekre, esetükben ez az arány 51% – 11%, vagyis az összes téves válaszuk 82,2%-a az el nem hangzott válaszok kategóriájába tartozik. E kiugró érték magyarázatára nézve egyetlen hipotézisem, hogy ez talán nagyfokú bizonytalanságot jelez, azaz a jó tanulmányi eredményű csoport tanulói inkább nem válaszoltak, ha nem érezték válaszukat biztosnak.

A válaszok hosszát tekintve az egyes csoportok között nem volt különbség, egyszavas,

tőmondatot s bővített mondatot tartalmazó válaszok egyaránt előfordultak a fiatalabb és idősebb tanulónál, s az egynyelvű és kétnyelvű csoportoknál is.

Összefoglalva elmondható, hogy a II. felmérés adatai szerint a legtöbb problémát még mindig az ok-okozati összefüggések felismerése okozta, s e tekintetben nem volt jelentős különbség arra nézve, hogy a válasz tételesen benne volt-e a szövegben, (l. az 5., 6. és a 9. kérdést), vagy a szöveg tanulságaként kellett volna megindokolni azt. E tény az a körülmény sem befolyásolta, hogy a gyerekek magyarországi magyar, szlovákiai magyar vagy szlovákiai szlovák iskolába jártak-e.

5. A III. FELMÉRÉS SZÖVEGÉRTÉSI EREDMÉNYEI

A III. felmérésre a II. felmérés után két és fél évvel került sor. Mivel közben a közép-szlovákiai és a kelet-szlovákiai diákok befejezték az általános iskolát, e két csoport létszáma tovább csökkent, ugyanis csak azokat a tanulókat állt módomban megkeresni, akik a helyi gimnáziumban folytatták tanulmányaikat, s így a tesztelésben összesen 126 diák vett részt. A tesztelés során a diákok ugyanazt a szöveget hallgatták meg, amit a második felmérés során, de nézetem szerint (a közben eltelt két és fél évre való tekintettel) ez az eredményeiket semmilyen mértékben nem befolyásolta.

7. táblázat A hibás válaszok megoszlása a válasz jellege szerint az egyes csoportoknál

Csoportok	Téves válasz	Nincs válasz	Összesen
NyMI (N=42)	27 (50%)	27 (50%)	54
NMI (N=23)	9 (64,3%)	5 (35,7%)	14
KöMI (N=20)	24 (52,2%)	22 (47,8%)	46
KeMI (N=22)	11 (17,74%)	51 (82,2%)	62
SZI (N=21)	29 (44,6%)	31 (55,4%)	60
MoI (N=34)	14 (42,4%)	19 (57,6%)	33
Összesen	114	155	269

5.1.1. A nyugat-szlovákiai, kisvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (NyMI) szövegértési eredményei

A felmérésben 45 diák vett részt. A csoportnak a szövegértésben elért átlaga a harmadik felmérésben 94,4%. Mind a tíz kérdésre a diákok 64,4%-a (29 tanuló) válaszolt helyesen. Kilenc helyes választ a diákok 24,4%-a (11 diák) adott, vagyis a diákok 88,8%-ának jó a szövegértése. 8,9%-uk (4 tanuló) két kérdésre adott téves választ, 2,2%-uk adott három esetben rossz választ a szöveg elhangzása után feltett tíz kérdésre.

5.1.2. A nyugat-szlovákiai, nagyvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (NMI) szövegértési eredményei

A csoportnak a szövegértésben elért átlageredménye 92,5%. A felmérésben 12 diák vett részt. A diákok 66,7%-a (8 tanuló) válaszolt helyesen az értést ellenőrző tíz kérdésre, 16,7%-uk (2 tanuló) hibázott egy kérdésben, 8,4%-uk (1 tanuló) két kérdésben. Egy diák öt ellenőrző kérdésre nem tudott válaszolni. Ebben a csoportban a diákok 83,4%-ának volt jó a szövegértése, 8,4%-uk közép súlyos, 8,4%-uk súlyos szövegértési problémát mutat.

5.1.3. A közép-szlovákiai, kisvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (KöMI) eredményei

A III. felmérés során az eredeti csoportból már csak nyolc diák volt elérhető. A szövegértésben elért átlaguk 83,8%. 3 gyermek (37,5%) válaszolt helyesen mind a tíz ellenőrző kérdésre, egy tanuló (12,5%) egy, két (25%) gyermek két kérdésre adott hibás választ. Két diák (25%) szövegértése mutatott még mindig súlyos problémákat, 60%-os teljesítménnyel. A csoportban jó a szövegértése a diákok 50%-ának, közép súlyos a problémája a tanulók 25%-nak és súlyos a problémája 25 %-uknak.

5.1.4. A kelet-szlovákiai, nagyvárosi, magyar tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (KeMI) eredményei

A felmérésben 9 diák vett részt. A tanulónak a harmadik mérésben elért átlaga 92,2%. Mind a tíz kérdésre jó választ adott négy (44,4%) diák, kilenc kérdést hárman (33,3%) válaszoltak meg helyesen, két helytelen választ ketten (22,2 %) adtak. A csoport 77,7%-ának jó a szövegértése, 22,2%-uknak közép súlyos problémája van a szövegértésben.

5.1.5. A szlovák tanítási nyelvű iskolába járó tanulók (SZI) eredményei

A felmérés során 26 diákot teszteltem. A szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákok csoportjának a szövegértés tesztjében a harmadik mérés során elért átlaga 69,2 %. Mind a tíz ellenőrző kérdésre hatan (23,1%) válaszoltak helyesen, kilenc helyes választ nyolc (30,8%), diák, hárman (14,3%) hat kérdésre, szintén hárman (14,3%) öt kérdésre válaszoltak helyesen. Hat hibás választ a huszonhatból egy diák (3,8%) adott, ketten (7,6%) hét, szintén ketten nyolc és egy diák (3,8%) kilenc ellenőrző kérdésre adott helytelen választ. Az eredmények alapján a csoport 53,9%-ának jó a magyar nyelvű szövegértése, viszont majdnem a csoport felének (46,1%) a magyar nyelvű szövegértés súlyos problémákat jelent.

5.1.6. A magyarországi kontrollcsoport eredményei (MoI)

A MoI csoportot a harmadik felmérés során 26 diák alkotta. A szövegértésben elért eredmények átlaga 86,9% volt. Ebben a csoportban a diákok 23,8%-nak (öt diák) volt 100%-os a szövegértése. 33,3%-uk (hét tanuló) hibázott egyszer a válaszok során, a csoport 23,8%-ának (öt tanuló) volt két hibás válasza. Két tanuló (9,5%) háromszor tévedett a válaszadás során, négy, ill. hat hibás válasza volt egy-egy tanulónak (4,7% – 4,7%). A csoport 57,1%-nak volt

jó a szövegértése, 23,8%-uk mutat közepesúlyos szövegértési problémát, 9,5%-uk mutat súlyosabb problémát a szövegértés terén.

5.2. A szövegértés átlagai az egyes csoportoknál a III. mérés során

A harmadik felmérés eredményei átlagosan jobb szövegértést mutatnak, mint a második mérésben bemutatott adatok. Három csoport diákjai csupán kis mértékben maradnak el az elvárt értéktől, azaz a 100%-tól.

1. csoport:

NyMI tanulók: 96,4% szórás: 100-70%

2. csoport:

NMI diákok: 92,5% szórás: 100-50%

3. csoport:

KöMI tanulók: 83,8% szórás: 100-60%

4. csoport:

KeMI tanulók: 92,2% szórás: 100-80%

5. csoport:

SZI tanulók 69,2% szórás: 100-10%

6. csoport:

MoI kontroll 86,9% szórás: 100-40%

A jobb szövegértés nemcsak a jobb átlagokban mutatkozott meg, hanem abban is, hogy az adatok kisebb mértékben szórtak, mint az első vagy a második mérés során. 60% alatti teljesítményt a szlovák tanítási nyelvű iskolát látogató diákoktól eltekintve a 125 diákból csak öt tanuló mutatott.

5.3. A gyöngébben teljesítő csoportok tanulói eredményeinek vizsgálata

A szövegértésben az elvárható szint alatt teljesítő csoportok teljesítményét egyénileg is megvizsgáltam.

Az egyénekre lebontott adatok tanúsága szerint a nyolc diákból kettő mutat javulást a szövegértésben a III. felmérés során. A 70–80%-os teljesítmény a második felmérésben a diákok életkorára való tekintettel még elfogadható, a harmadik felmérésben már nem. Ez három diákot érint a csoportból. A negyedik, ötödik és a nyolcadik diák gyöngébb teljesítménye azt jelzi, hogy a szövegértési problémákra az élet-

8. táblázat A szövegértés részletes eredményei a III. mérés során az egyes csoportoknál (százalékban)

Szövegértés	100%	90%	80%	70%	60%	50%	40%	20%		
Csoportok										
NyM (N=45)	64,4	24,4	8,9	2,2	0	0	0	0	0	0
NMI (N=12)	66,7	16,7	8,4	0	0	8,4	0	0	0	0
KöM (N=8)	37,5	12,5	25	0	25	0	0	0	0	0
KeM (N=9)	44,4	33,3	22,2	0	0	0	0	0	0	0
SZI (N=26)	23,1	30,8	0	0	14,3	14,3	3,8	7,6	0	0
MoI (N=26)	23,8	33,3	23,8	9,5	4,7	4,7	0	0	0	0

9. táblázat A KöMI diákok egyéni eredményei

Diák	I. felmérés	II. felmérés	III. felmérés
1.	100%	70%	100%
2.	100%	70%	90%
3.	90%	70%	80%
4.	90%	80%	80%
5.	90%	70%	60%
6.	90%	100%	100%
7.	70%	100%	100%
8.	70%	?	60%

kor növekedése automatikusan nem hoz megoldást. A nyolcadik diák a második mérés során nem volt jelen, de a két eredmény nála is a szövegértési teljesítmény stagnálását mutatja. A csoport gyöngébb átlageredményét az is befolyásolhatta, hogy a felmérésben részt vett csoportok közül ők voltak a legfiatalabbak.

A magyarországi diákok esetében a szövegértésbeli szint stagnálása a huszonhatból nyolc diákot érint, ami több, mint a csoport negyede. A többi diák vagy javulást mutatott a szövegértésben, vagy eleve jó volt a szövegértésük.

A stagnálást mutató diákok önerőből nagy valószínűséggel nem képesek leküzdeni a szövegértést érintő problémájukat, s szakmai segítséget igényelnének, különösen érvényes ez a hármas, az ötös, a hatos és a hetes számú diáakra.

Egyénileg megvizsgálva a szlovákdomináns csoportban az első vagy a második tesztelés során gyöngébb eredményeket elérő tanulók eredményeit (11. táblázat), a következő képet kapjuk:

A II. felméréshez képest minden diák mutat valamilyen mértékű javulást, a javulás mértéke azonban egyénenként eltérő. Azok, akik az első felmérés során hét kérdésnél kevesebbre tudtak helyesen válaszolni, azok a másik két felmérésben sem értek el jelentős javulást.

A harmadik felmérésben gyöngé szövegértési szintet elérő szlovákdomináns diákoknál megvizsgáltam, hogy hogyan befolyásolja szövegértési szintjüket, ha ugyanazt a szöveget még egyszer volt alkalmuk meghallgatni.

10. táblázat A magyarországi diákok egyéni teljesítményei

Diák	I. felmérés	II. felmérés	III. felmérés
1.	90%	80%	80%
2.	90%	90%	80%
3.	70%	60%	60%
4.	80%	70%	80%
5.	70%	70%	50%
6.	80%	40%	60%
7.	70%	70%	50%
8.	90%	80%	80%

11. táblázat A szlovákdomináns csoport egyéni teljesítményei

Diák	I. felmérés	II. felmérés	III. felmérés
1.	100%	60%	90%
2.	90%	60%	100%
3.	90%	40%	?
4.	90%	10%	30%
5.	80%	60%	90%
6.	80%	40%	60%
7.	80%	40%	90%
8.	70%	40%	60%
9.	60%	30%	60%
10.	60%	0%	?
11.	50%	40%	50%
12.	50%	10%	30%

12. táblázat Szövegértési szint 2. meghallgatás után, SZI csoport

Diák	I. felmérés	II. felmérés	III. felmérés	III. felmérés, 2. meghallgatás
1.	50%	40%	50%	80%
2.	90%	?	50%	90%
3.	50%	?	20%	50%
4.	20%	?	10%	60%
5.	80%	?	40%	70%
6.	20%	?	20%	30%

Jól látható, hogy a szövegértési szint a másodszori meghallgatás után jóval magasabb, egy diák teljesítményétől eltekintve 30-50%-kal javult, így elérte vagy meg is haladta az első felmérés szövegértési szintjét. Ha megvizsgáljuk, mely kérdésekre nem tudtak válaszolni a tanulók a szöveg másodszori meghallgatása után sem, kiderül, hogy a hibás válaszok az összefüggések meg nem értéséből adódnak, vagyis a tévesztések jellege nem változott. A jó memóriával rendelkező diákok a második meghallgatás után a szöveg adataira ugyan jobban emlékeztek, de az összefüggések megértése továbbra is problémát jelentett számukra. Ez az eredmény arra is rámutat, hogy nem (vagy nemcsak) szókinszbeli problémák miatt gyöngye a magyar nyelvű szövegértésük.

5.4. A hibás válaszok elemzése, III. felmérés

A harmadik felmérés eredményei alapján is elvégeztem a hibás válaszok elemzését, a válaszokat aszerint két kategóriába osztva, hogy a

helytelen válasz elhangzott-e valamilyen formában, vagy nem. Ebben a korosztályban is a tizedik kérdés megválaszolása okozta a legnagyobb nehézséget a diákok számára, vagyis amikor a választ a szövegben rejlő összefüggések segítségével kellett volna megalkotni. Ismét nehézséget okozott a kilencedik és a nyolcadik kérdés. A változás abban figyelhető meg, hogy három miértet firtató kérdésen kívül a többi hibás válasz hasonlóan oszlik meg a konkrét tényekre és az összefüggésekre felelő válaszok között. A fejlődést mutatja, hogy jóval kevesebb hibás válasz hangzott el.

A hibás válaszok sorrendje a 13. táblázatban.

A hibás válaszok megoszlása: a második felmérés adataitól eltérően kevesebb esetben fordult elő, hogy a tanulók semmilyen választ nem adtak az elhangzott kérdésre. Az összességében 143 téves válaszból 63 esetben nem volt semmilyen válasz, 80 esetben volt a válasz nem elfogadható (44,1% – 55,9%). Ez az arány a második felméréshez képest nagyobb szöveg-értési magabiztosságot tükröz, hiszen ha valaki

13. táblázat A hibás válaszok sorrendje

10. kérdés: Miért büntette meg a szultán a polgárokat?	32 téves válasz (22,8%)
5. kérdés: Miért tudta negyvenezer török megközelíteni a falakat?	27 téves válasz (18,9%)
8. kérdés: Kit küldtek a polgárok a török szultánhoz?	22 téves válasz (15,4%)
6. kérdés: Miért haltak meg a legjobb vitézek?	21 téves válasz (14,7%)
7. kérdés: Mi volt a polgárok döntése?	11 téves válasz (7,7%)
1. kérdés: Hogyan védelmezte a természet Székesfehérvárt?	11 téves válasz (7,7%)
9. kérdés: Miért tiltakoztak a vitézek a vár feladása ellen?	9 téves válasz (6,3%)
4. kérdés: Mire eskette meg Varkocs György az embereket?	5 téves válasz (3,5%)
2. kérdés: Ki érkezett hívatlanul?	3 téves válasz (2,1%)
3. kérdés: Ki védelmezte a várat?	2 téves válasz (1,4%)

most egy kérdésre válaszolt, általában biztos volt válaszának helyességében. Egyetlen csoportban, az esztergomi kontrollcsoportban volt nagyobb a hiányzó válaszok aránya, s ez az esztergomi csoport mutatta a legkisebb mértékű javulást a szövegértés terén.

Bizonyos mértékű változást mutat a hibás válaszok sorrendje. Annak ellenére, hogy még mindig az összefüggéseket megválaszoló kérdések bizonyultak a legnehezebbnek, a miéltre választ adó tévesztések jobban szétszóródnak a kérdések nehézségét bemutató listán (lásd 14. táblázat). Másrészt ha összehasonlítjuk a három felmérés során az összefüggésekre adott hibás válaszok arányát, kiderül, hogy ezeknek a válaszokon belüli aránya nem változott. Ide tartozik az első felmérésben a hibás válaszok 59,3%-a, a második felmérésben a tévesztések 60,8%-a, s a harmadik mérés során téves válaszok 62,7%-a.

5.5. Az adatok összevetése

Összevetve elmondható, hogy a harmadik mérés során a csoportok javulást mutattak a szövegértés szintjében, ha nem is egyforma mértékben. E javulás nemcsak abban nyilvánult meg, hogy kevesebb volt a rossz szövegértési szintet mutató diákok száma, hanem a kisebb mértékű hibázásban s a hibák jellegének minőségi változásában is megmutatkozott. A részletes elemzés a szövegértési képesség bizonyos javulását mutatta ki a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákoknál is. Az ő esetükben azonban az egyéni különbségek kiugróan nagyok, újra csak rámutatva arra a tényre, hogy a szlovák tanítási nyelvű

iskolába járó diákok magyar nyelvű szövegértési szintjének fejlődése önmagától esetleges. Bár a tesztelt diákok minden nap, még ha különböző mértékben is, de használják a magyar nyelvet, feltételezhetően csak felszíni nyelvi kompetencia alakult ki sokuknál. Nehezebb szöveg feldolgozása problémát okozott többük számára, a csoport átlageredménye nem érte el az első felmérésben mutatott szövegértési szintet. Kisebb mértékű a javulás a magyarországi kontrollcsoportnál, mint a három szlovákiai csoportnál, de mivel csak egy magyarországi csoport vett részt a felmérésben, e tényből következtetéseket további vizsgálatok nélkül nem lehet levonni. A közép-szlovákiai csoport a harmadik mérés eredményét tekintve alig éri el az első mérés átlagát. Az ő esetükben az értékelést nehezíti, hogy a csoport létszámának változása az ő esetükben a legnagyobb. A részletes elemzés azonban ennél a csoportnál is kimutatott javulást, ha kisebb mértékűt is, mint a többi csoportnál.

6. Következtetések

Az eredmények a következő pontokban foglaltak össze.

- minden csoport javulást mutatott a szövegértés szintjében, ha nem is egyforma mértékben;
- az ok-okozati összefüggések felismerésének problémája a III. mérés során még mindig jelen volt;
- a hibázás kisebb mértékű, kevesebben voltak a rossz szövegértési szintet mutató diákok;

14. táblázat A hibás válaszok megoszlása a válasz jellege szerint az egyes csoportoknál, III. felmérés

Csoportok	Nincs válasz	Téves válasz	Összesen
NyMI diákok (N=45)	3 (30%)	7 (70%)	10
NMI diákok (N=12)	5 (50%)	5 (50%)	10
KöMI diákok (N=8)	5 (41,7%)	7 (58,3%)	12
KeMI diákok (N=9)	2 (33,3%)	4 (66,7%)	6
SZI diákok (N=26)	27 (37,5%)	45 (62,5%)	72
MoI kontrolles. (N=26)	21 (63,6%)	12 (36,4%)	33
Összesen (N=126)	63 (44,1%)	80 (51,9%)	143

- a magyar szövegértési készség bizonyos javulása mutatható ki a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákoknál is;
- a javulás mértéke nagy egyéni különbségeket mutat; a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákok magyar nyelvű szövegértési szintjének fejlődése önmagától esetleges;
- az életkornak a szövegértés fejlődésében nagy szerepe van, de ha csupán az életkortól várjuk a szövegértési szint javulását, ez a folyamat lassú, elhúzódó lehet;
- az érettségiző korosztály érte el a jónak mondható szövegértési szintet, de az összefüggések felismerésének biztonsága még ebben a korosztályban sem mindenkinél megfelelő;
- Az egyéni teljesítményeket is figyelembe véve a spontán fejlődés – valószínűleg nagyon eltérő egyéni háttérrel feltételezve – van, akinél megfelelő, de van, akinél a szövegértési szint stagnálása figyelhető meg.

Mindezek a tények azt mutatják, hogy a fejlesztés a gyöngye szövegértést mutató diákok esetében döntő fontosságú, s hogy oktatásunknak (a magyarországinak és a szlovákiaiaknak egyaránt) e tényt figyelembe kell vennie, s az egyéni fejlesztésre nagy hangsúlyt kell fektetnie.

Súlyosabb hiányosságokat mutatnak a magyar nyelvű szövegértésben a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó tanulók. Amennyiben e diákok számára a magyar nyelvű szövegértés a későbbiekben is nehézséget okoz, valószínűleg mind nagyobb mértékben fognak ragaszkodni az erősebb nyelvükön való művelődéshez, ami nagy mértékben elősegítheti a többségi nemzetbe való beolvadásukat. Másrészt a kutatás nyújtotta adatok egyértelműen cáfolják azt a – főleg a laikusok között elterjedt, de a politikusok által is előszeretettel hangoztatott – tényt, hogy a kisebbség nyelvén történő oktatás fölösleges, hiszen a gyermek a kisebbségi nyelvet otthon úgyis elsajátítja. Köztudott, hogy a nemzetiségi nyelvű iskolai oktatás hiányában a nemzetiségi kultúra idegen marad a kisebbségi gyermekek számára. Vizsgálatom tükrében

nyilvánvaló, hogy a nem anyanyelven tanuló gyermekeknél, annak ellenére, hogy mindennapi életükben mindkét nyelv használata jelen van, ez a hiány elsődlegesen is – szövegértési szinten – jelentkezik.

A szlovákiai magyardomináns diákok a szövegértés terén nem mutatnak különbséget a magyarországi diákokhoz képest.

HIVATKOZÁSOK

- Dr. Gósy Mária 1995a. *A beszédészlelési és beszéd-megértési folyamat zavarai és terápiája*. Budapest: Bárczi Gusztáv Tanárképző Főiskola.
- Gósy Mária 1995b. *GMP-diagnosztika*. Budapest: Nikol.
- Gósy Mária 2000. *A hallástól a tanuláshoz*. Budapest: Nikol Kkt.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Grosjean, Francois 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Massachusetts-London, England: Harvard University Press.
- Grosjean, Francois 1992. Another View of Bilingualism. R. J. Harris (szerk.) *Cognitive Processing of Bilinguals*. Amsterdam: Elsevier Science Publications. 51–62
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Menyhárt Krisztina 2001. Szövegértés egynyelvű és kétynyelvű gyermekeknél. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1/1, 87–97.
- Sku(n)tnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Štefánik, Jozef 1996. Intentional Bilingualism in Children. *Human Affairs* 6/2, 135–141.

[Vančóné Kremmer Ildikó 2005. A beszédészlelés és a beszédértés fejlődésének vizsgálata tizenegy éves kortól tizenkilenc éves korig. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest – Nyitra – Somorja: Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 69–76.]

A TERMÉSZETES MAGYAR–SZLOVÁK KÉTNYELVŰSÉG KIALAKULÁSÁNAK NÉHÁNY ASPEKTUSA

1. BEVEZETÉS

A kétnyelvűség több szempontból is vizsgálható. A kutatások során a két leginkább használatos kiindulópont a társadalmi kétnyelvűség és az egyéni kétnyelvűség vizsgálata.

Főleg a laikusok körében uralkodó nézet szerint a kétnyelvű az az egyén, aki mindkét nyelvet anyanyelvi szinten ismeri, egyformán jól beszél, ír, olvas mindkét nyelven. Ez a fel fogás a múlt század első felében a nyelvészek körében is elterjedt volt, Bloomfield (1933) is két nyelv anyanyelvi kontrollját tartotta szükségesnek ahhoz, hogy valakiről mint kétnyelvű személyről beszélhessünk. A valóságban azonban ez a helyzet ritka, a kétnyelvűségnek számtalan megnyilvánulási formája van. Ma úgy gondoljuk, hogy a kétnyelvűség leginkább egy kontinuum mentén képzelhető el, melynek egyik végén helyezkednek el azok, akik a beszéd, megértés, olvasás, írás készségének legalább valamelyikével rendelkeznek a másik nyelven. A képzeletbeli kontinuum másik végén mindkét nyelv magas szintű, kiegyensúlyozott ismeretével rendelkezők állnak (vö. Diebold 1961; Bartha 1999). Ma a kétnyelvűség meghatározása során a kutatók legtöbbször Grosjean funkcionális (Grosjean 1982) meghatározásából indulnak ki, mely szerint az tekinthető kétnyelvűnek, akinek mindennapi életében mindkét nyelv használatára szüksége van, és mindkét nyelvet használja is, vagy használatára képes. „A kétnyelvű a két nyelvet – elkülönülten vagy együtt – az élet különféle színterein, különböző emberekkel, különböző célokra

használja. Minthogy a szükségletek és a két nyelv használata rendszerint meglehetősen eltérők, ezért a kétnyelvű ritkán beszéli egyformán vagy teljesen folyékonyan mindkét nyelvet” (Grosjean 1992: 51).

A kétnyelvűvé válásnak az egyén számára több módja van, az alábbiakban röviden azokat a modelleket ismertetem, melyekben a gyermek otthon, családi környezetben születésétől fogva vagy nem sokkal az után párhuzamosan sajátítja el a nyelveket. Ezt szimultán nyelvelsajátításnak hívjuk.

1. A Ronjat-féle család: *Egy személy – egy nyelv modell*

Ebben az esetben a szülők különböző anyanyelvűek, de egymás nyelvét is beszélik. Az egyik szülő nyelve megegyezik a környezet nyelvével. A szülők a gyermekkel születésétől fogva csak a saját nyelvükön beszélnek.

2. A Fantini-féle család: *A nem domináns otthoni nyelv elsajátításának modellje*

Ebben a nyelvelsajátítási modellben szintén különböző anyanyelvűek a szülők, és egyikük anyanyelve megegyezik a környezet nyelvével. A gyermekkel való kommunikáció során azonban egyik szülő sem használja a környezeti nyelvet, a gyermek otthonán kívül természetes körülmények között sajátítja el azt. Ebben a modellben a gyermek második nyelvének elsajátítása a külső környezet erős késztetésén alapszik. A gyermek elsajátítja a környezet domináns nyelvét, a család feladata az otthoni nyelv használatának erősítése. A környezet nyelvének elsajátítása az első nyelvhez képest később. Ehhez a modellhez sorolható a Deuchar-féle módszer,

mely során a környezet nyelvét a szülők (Deuchar – Quay 2000) is használják a gyermekkel való kommunikációban, amennyiben a társalgás nem az otthon falain belül történik.

3. Az Elwert-féle család: *Két nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül*

A szülők anyanyelve különböző, a környezet nyelve egyik szülő anyanyelvével sem azonos. Mindkét szülő csak saját anyanyelvén beszél a gyermekhez. E modell alkalmazása esetében a gyermek általában háromnyelvű lesz. A különböző nyelvekben való kompetenciáját a későbbiekben az oktatás és a környezet nagy mértékben meghatározza, sok esetben a gyermek a harmadik nyelven lesz domináns.

4. A Saunders-féle család: *Anyanyelvi szülők egyike idegen nyelvet használ*

A szülők anyanyelve megegyezik, s mindkettőjük anyanyelve azonos a környezet nyelvével is. A gyermekkel való kommunikációban az egyik szülő következetesen nem az anyanyelvét, hanem az általa magas szinten elsajátított idegen nyelvet használja.

5. *Kevert nyelvek (kevert nyelvi input)*

A szülők kétnyelvűek és a közösségnek egy része is kétnyelvű. Ebben az esetben mindkét szülő keveri és váltogatja a nyelveket a gyermekkel való társalgások során és az egymás közötti kommunikációban is. Ebben a beszéd-módban gyakoriak a kódváltások, kölcsönzések (Bartha 1999; Grosjean 1982; Hoffmann 1991; Karmacs 2007; Navracscs 1999). (A kétnyelvű nevelési módszerek tipológiájára l. még Romaine 1989: 166–168).

A nyelvelsajátítás milyenségét, módját nagy mértékben befolyásolja a nyelvelsajátítás ideje. Az eddigiekben olyan modellekről volt szó, ahol a gyermek párhuzamosan sajátítja el a nyelveket. A gyerek kétnyelvűvé válhat egy későbbi időszakban is, ekkor a nyelveket egymás után, szukcesszíven sajátítja el.

MacLaughlin (1978) szerint ha a gyerek hároméves koráig sajátítja el a két nyelvet, szimultán nyelvelsajátításról beszélünk, ha ezután, akkor már szukcesszív a nyelvelsajátítás. Vannak, akik az egy hónapot jelölik meg a

szimultán nyelvelsajátítás határaként (Meisel 1989), illetve van olyan vélemény is, mely ezt az időt egy hétben határozza meg (De Houwer 1995).

A továbbiakban a természetes kétnyelvűség kialakulásának néhány jellegzetes vonását mutatjuk be esettanulmányokon keresztül.

2. ADALÉKOK A TÁRGYASET ELSAJÁTÍTÁSÁHOZ A MAGYAR ÉS A SZLOVÁK NYELVBEN

Minden mentálisan egészségesen fejlődő gyermek felépíti a maga számára anyanyelvének grammatikáját. Slobin szerint a nyelvtan elsajátítása nagy mértékben a gyermek kognitív képességeitől függ. Ezek segítségével felismerheti tapasztalatának szemantikai alapkategóriáját, amelyeket a nyelv hivatott kifejezésre juttatni (Slobin 1973: 175). A beszéd tanulásakor két folyamat megy végbe: párhuzamosan halad a beszédmegértés és a beszédprodukciónak alakulása. Az artikulált beszéd megjelenése általában egyéves korra tehető, megkezdődik a nyelv aktív használatának elsajátítása, az anyanyelv szabályrendszerének egyre tudatosabb birtokbavétele (Gósy 2005). Grosjean szerint akár egyetlen nyelvet sajátít el a gyermek, s egy nyelvvé válik, akár kettőt, s így kétnyelvűvé válik, a nyelvelsajátítás módja az egynyelvű és a kétnyelvű gyermeknél is azonos (Grosjean 1982: 181). Fokozatosan alakul a gyermek artikulációs bázisa és ezzel együtt percepciós bázisa, amely elengedhetetlenül szükséges az elsajátítandó nyelv – nyelvek hangjainak kiejtéséhez és a mások által kiejtett beszédhangok felismeréséhez. Mind az egynyelvű, mind a kétnyelvű gyerekek beszédfejlődése azonos szakaszokon megy keresztül (De Houwer 1995). Az első szavakat életkori fejlődésük hasonló szakaszaiban ejtik ki (Doyle – Champagne – Segalowitz 1978), általában a könnyebben ejthető hangok jelennek meg először, a nyelvelsajátítás korai szakaszában általános jellemző a túláltalánosítás, a megnyilatkozások hossza a korrallal haladva növekszik stb.

A kétnyelvű gyermekekre még egy többletfeladat is hárul – a két nyelv megkülönböztetése és szétválasztása.

Két nyelv együttes elsajátításánál fázisbeli eltéréseket figyelhetünk meg bizonyos nyelvi konstrukciók elsajátításakor, melynek egyik oka az, hogy a nyelvi konstrukciók elsajátításának nehézségi foka nyelvenként más és más lehet. A gyermek elkerüli a bonyolultabb nyelvtani szabályt, és elsősorban azt sajátítja el, ami világosabb és könnyebb számára. Slobin szerint „ha egy adott jelentést a kétnyelvű gyermek mindkét nyelven egy és ugyanazon időben tud kifejezni, az adott formai eszközök a két nyelvben hasonló mértékben összetettek. Ha egy adott szemantikai mező a két nyelv közül az egyikben előbb fejeződik ki, a formális összetettség foka a két nyelvben különböző” (Slobin 1973: 181; l. még De Houwer 1995).

Slobin állítását látszanak alátámasztani azok a Grosjean által közölt példák, melyek szerint orosz és grúz kétnyelvű gyermekeknél figyelték meg, hogy a gyermek először az orosz alany- és orosz tárgyviszonyt sajátította el. Hasonló jelenséget figyeltek meg észt–angol kétnyelvű gyerekeknél is, ahol az észt főnévragozás elsajátítása késett az angoléhoz képest.

A nyelvelsajátítás kezdetén a gyermek esetében a két nyelv szavaiból egyetlen lexikon jön létre, vagyis a két nyelv még nem válik külön sem szókészletében, sem szerkezetileg (Grosjean 1982: 183; Štefánik 2000; De Houwer 1995). A nyelvelsajátítás kezdetén a gyermek szómondatokat, holofrázisokat hoz létre, a gyermek egy szót különféle mondatok kifejezésére használ (Gósy 1999: 170; Štefánik 2000). Kétéves kor körül jelennek meg a két- és többtagú mondatok s az első nyelvtani szer-

kezetek is (l. még S. Meggyes 1979: 240). Kétnyelvű gyermek esetében ezek a mondatok vagy kifejezések együtt tartalmazhatják a két nyelv sajtáságait, s olyan megnyilvánulások is létrejöhetnek, melyek mindkét nyelv jelenségeit szétválaszthatatlanul tartalmazzák, s úgynevezett hibrid alakulatok jelennek meg¹.

A magyar nyelvben az elsőként megjelenő toldalékok általában a *-t* tárgyrag és az *-é* birtokjel (Gósy 1978: 94; Lengyel 1974: 62). A szlovák nyelvben is az alanyeset után a tárgyeset jelenik meg az első ragozott nyelvtani esetek között (l. Štefánik 2000).

Az alábbiakban a magyar és szlovák tárgyeset megjelenését vizsgálom kétnyelvű beszédprodukcióban a nyelvelsajátítás kezdeti szakaszában.

A nyelvi adatokat egy magyar–szlovák kétnyelvű kisfiú beszédéről készített résztvevő megfigyelés során történt feljegyzéseim szolgáltatták, ezen kívül készítettem néhány magnetofon-felvételt is, melynek anyagát a későbbiekben átirtam. Munkámban egy rövid – mintegy kéthetes időszakot – dolgoztam fel. A kisfiú a vizsgált időszakban 2,5² éves volt, az adatok az említett időszak beszédprodukciójának megfigyeléséből származnak. Az édesapa szlovák, az édesanya magyar anyanyelvű, a gyermeket az egy személy egy nyelv alapján nevelték, vagyis az apa csak szlovákul, az édesanya csak magyarul szólt a kisfiúhoz. A kisfiú megfigyelésem szerint a vizsgált időszakban magyardomináns kétnyelvű volt. Ennek oka, hogy a gyermeket körülvevő nyelvi közeg főleg magyar volt, a magyar nyelvű nagyszülőkkel naponta történő találkozások során a kommunikáció magyar nyelvű volt. A szlovák nyelvet csak az édesapa s az apai nagymama képvisel-

1. Jelen tanulmányban nem kívánok kitérni az egységes vagy az elkülönült nyelvi rendszer hipotéziseinek taglalására. A két elmélet érveinek legjobb magyar nyelvű összefoglalására l. Navracsics 1999. Saját adataim alapján egyetértek Navracsics Judit feltevésével: „[...] vannak bizonyos nyelvi szintek, amelyek esetében érvényes az egységes nyelvi rendszer, de vannak olyanok is, amelyek kezdetektől az elkülönült rendszereket igazolják” (Navracsics 1999: 92).
2. A tanulmányban a gyermek korát a gyermeknyelvi szakirodalomnak megfelelően adom meg. Az első szám a gyermek már betöltött életévét, a vessző utáni szám az abban az évben betöltött hónapot jelenti. Vagyis ebben az esetben a 2,5 év két éves és 5 hónapos kort jelöl.

te a családban, s ez nem tudta ellensúlyozni a magyar nyelvű óvoda által is jelentősen meg erősödött magyar nyelvi befolyást.

A kisfiú a vizsgált időszakban a magyar és a szlovák tárgyragot már aktívan használta. Feljegyzéseim alapján az alábbi tanulmány huszonhét magyar és tizenöt szlovák tárgyragos kifejezés elemzését mutatja be. Hét esetben a szlovák és magyar tárgyeset keveredése figyelhető meg az egyes kifejezéseken belül. Az egyes kifejezések a beszédprodukcióban többször is előfordultak.

Magyar -t tárgyragos szavak:

egyet, autót, mézet, mamát, pimbint 'pingvint', *kezet, kicsit, kakabót* 'kakaót', *billát* 'vilát', *celuzát* 'ceruzát', *ablakot, lángost, mesét, biciglit, kogultot* 'joghurtot', *nyihahát, hőembelt, hót, ezt, halacskát, melyiket, tojást, csokoládét, kenyélt, másikat, légyt* 'legyet', *husit*.

Szlovák tárgyesetben levő kifejezések: (a szlovák nyelvben a tárgy volta bizonyos esetekben a szöveggörnyezetből derül ki, ezért példámban az egész kifejezést közlöm):

plosím čajiček 'kérek teácskát', *ideme piť mliečko* 'tejet megyünk inni', *obujem si ponožky* 'föhlúzom a zoknit', *umývam zuby* 'fogat mosok', *daj mi batelky* 'adjál nekem elemet', *ulobíme vláčiku* 'csinálunk vonatot', *plosím vodičku* 'kérek vizecskét', *plosím chlebiček* 'kérek kenyeret', *plosím cuklíky* 'kérek cukrot', *doblu noc* 'jó éjszakát', *daj mi kutelák*, 'uterák – add ide a törülközőt', *zobeleme tašku*, 'viszünk táskát', *Pištu*, 'Pistát', *tatu*, 'apát', *papu*, 'nagyapát' *plosím toto* 'ezt kérem'.

A szlovák és a magyar tárgyesetet együtt tartalmazó formák:

Néhány kifejezés egyszerre mutat szlovák és magyar nyelvi sajátságokat: *kélek szalonnut*

'szalonnát', *plosím si ubolku* 'uborkát', *kélek Snehulkát* 'Hófehérekét',³ *čo si prosíš?* – *husiku* 'husikát', *kenyér*. *Mesélj hali-belit* 'szlovák mondóka első két szava'. A vizsgált nyelvi adatokban öt főnév, bár egyértelműen tárgyesetben van, nem kapott tárgyragot: *nyílsz indián*, *mama hozta Dusankovi kogult* 'mama hozott joghurtot', *kelesünk vakond könyvekbe* 'kérésünk vakondot', *Mikol hoz nekem a tata husika meg kenyél?*

2.1. A magyar tárgyragos szavak elemzése

A magyar példákban a szófajok közül a főnév, számnév, melléknév és a névmás jelenik meg. A főnevek tőtipusai közül a következők vannak képviselve:

- egyváltoztatú tő: *autót, kakaót, lángost, biciklit, hőembert, tojást, csokoládét, husit, pingvint*,
- kötőhangzós tő: *mézet, ablakot, egyet, ablakot, joghurtot, másikat*,
- tövégi időtartamot váltakoztatók: *villát, halacskát, mesét, mamát, ceruzát, nyihahát, teát*,
- többelseji időtartamot váltakoztatók: *kezet, légyt, kenyért*,
- v-s változatúak: *hót*

Egyéb szófajok:

- számnév: *egyet*, egyváltoztatú tő
- melléknév: *kicsit*, egyváltoztatú tő
- névmás: *ezt*, egyváltoztatú tő, *másikat*, kötőhangzós tő

A példákban kitűnik, hogy a gyermek a tárgyrag használatára vonatkozó főszabályt már elsajátította, és annak alkalmazása három tőtipusnál nem okozott problémát. Bonyolul

3. a kifejezés a következő párbeszédben hangzott el:

Kisfiú: *Kérek Snehulkát*.

Anya: *Mit kérsz?*

Kisfiú: *Snehulkát*.

Anya: *Hőembert?*

Kisfiú: *Nem hőembert, snehulkát*.

Anya: *Hófehérekét?*

Kisfiú: *Igen, Hófehérekét*.

tabb esetekben azonban – mint például a töbel-seji időtartamot váltakoztató vagy a v-s változatú tötípusoknál alkalmazandó alszabály használata esetében – a köznyelvihez képest hibás forma jelent meg. Ilyen a *kenyért* és a *légyt* forma, annak ellenére, hogy a kiejtés a mássalhangzó torlódás miatt így nehezebb. A *kenyért* formát, mint gyakran használt szót, rövidesen felváltotta a *kenyeret* szó. A *légy* – *legyet* szembenállás kialakulása a későbbiekben a következő fejlődési fokokon ment keresztül: *légy* – *légyet* – *legyet*. Hasonló fejlődésen ment keresztül a *jéget* – *jeget* (a példa későbbi feljegyzéséből való), a *jégt* változat azonban nem fordult elő, ennek egyik oka lehet, hogy a *jég* szó későbbi időszakban került be a gyermek szókincsébe, s így ez a hibás forma már nem jelent meg. Helyesen fordult elő azonban az ugyanebbe a kategóriába tartozó *kezet* kifejezés. A *kezet* (mint pl. „kezet mosni, keze, kezem”) a mindennapi beszédben gyakran használt szó, s emiatt sajátítódott el a megfelelő nyelvi formában az alszabály generálása előtt. A *hót* forma használata a nyelvtanilag helyes *havat* helyett idősebb egynyelvű gyermekeknél is előfordul. A *joghurt* szó használata ingadozást mutat. A *kélek kogultot* kifejezésben már megtalálható a magyar nyelvtani szabályoknak megfelelő képzés, de egyidejűleg fordul elő a hiányos *mama hozta kogult* kifejezés használatával⁴. Ebben az esetben a *-t* rag hiányának több valószínű magyarázata lehetséges. Egyik oka lehet a szlovák accusativus használata, hiszen az elhangzott közlésben a vizsgált kifejezés előtt kódváltás történt (*Dušankovi* ‘Dusankónak’). A *joghurt* szó szlovák megfelelője *jogurt*², s szlovák szóként accusativusban nem kap tárgyragot. A *mama hozta kogult* utolsó *-t*-je tévesen értelmezhető a tárgyeset ragjának is. – A kisfiú későbbi (4,1 éves) mondatában fordult elő: *kérem a robot*,

robot (majd egy csöppnyi gondolkodás után kérdőleg) *robotot*? Itt érezhetően a szóvég okozta a megingást –. Valószínű, hogy ebben az esetben több tényező együttes hatásáról van szó.

2.2. A szlovák tárgyeset jelölése

A szlovák nyelvben a tárgyeset végződése a nyelvtani nemeken, a hímnemen és a nőnemen belül (a nyelvtani nem – ha nem élőlényt jelölő szóról van szó – a végződésből állapítható meg) az élő és az élettelen kategóriája szerint változik. Az *-a*-ra végződő hímnemű élő jelölő szavak accusativusi végződése egyes számban *-u*. Az élettelen hímnemű szavak accusativusi végződése egyes és többes számban, az élettelen nőnemű szavaké többes számban megegyezik a nominativus végződésével. Az egyes számú nőnemű szavak tárgyesetbeni végződése *-u*. A szlovák kifejezések egy kivételével csak főnevek, s nyelvtani szempontból a következő megoszlást mutatják:

- Hímnemű, egyes szám, élő: *tatu, papu, Pištu*.
- Hímnemű, egyes szám, élettelen: *čajiček, kutelák, chlebíček, vláčiku*.
- Hímnemű, többes szám, élettelen: *zuby, cuklíky*.
- Nőnemű, egyes szám: *vodičku, tašku, noc*.
- Nőnemű, többes szám, élettelen: *ponožky, batelky*.
- Melléknév: *doblí*

A szlovák példák alapján egyértelmű, hogy a gyermek már elsajátította a szlovák tárgyeset leggyakrabban használt formáit. A hímnemben a legegyszerűbb formát, amikor a tárgyeset végződése megegyezik az alanyeset végződésével, egyes és többes számban is helyesen használta. Téves forma a példákban csak egyszer fordult elő, a *vláčiku* az élettelen hímnemű

4. A *joghurt* szónak a magyar nyelv Szlovákiában használt változata *jogurt*, melynek hangzása megegyezik a szlovák *jogurt* szóéval. A gyermek a szlovákiai magyar nyelvváltozat részeként ezt a formát sajátította el. (Ehhez a témához l. még: Lanstyák – Szabómihiály – Vančoné – Simon 2000)

főnév nőnemű *-u* tárgyeset végződést kapott. Nem okozott gondot az *-a*-ra végződő nőnemű főnevek tárgyesete sem, megfigyeléseim azt mutatják, hogy az *-u* rag a beszédelsajátítás legelején megjelenik. A *dobru noc dobru* mellékneve nőnemű *-ú* tárgyeset végződésű. Miután a szlovák melléknév és főnév egyeztetése a kisfiúnak még négy és fél éves korában is problémát jelentett, s a *noc* olyan nőnemű szó, mely nem a tipikus *-a*-ra végződik (hasonló szavak a nyelvelsajátításnak ebben a szakaszában a szlovák egynyelvű gyerekeknek is problémát okozhatnak), bizonyosnak tűnik, hogy az egész kifejezés együtt sajátítódott el, készen kapott kliséként használt forma, s nem a melléknév tárgyesetének és a *noc* főnév accusativusi formájának aktív használatáról van szó.

A *tatu, Pistu, papu* kifejezéseket szlovák végződésük miatt a szlovák kifejezések között tüntettem föl, annak ellenére, hogy olyan közveleges formának kell felfognunk őket, amelyek nem köthetők egyértelműen egyik nyelvhez sem. Ragozásuk alapján mindhárom szót az élő hímnemű kategóriájába sorolhatjuk be. Képzésük helyesen történt, de a minta valószínűleg az egészen korán elsajátított nőnemű *-u* tárgyi végződés volt. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény, hogy ezek a szavak a megfelelő hímnemű ragozási minta más nyelvtani esetében nem fordultak elő.

Az *-u* accusativus végződést néha magyar szó is megkapta, ha alakilag beilleszthető volt a szlovák nőnemű szavak közé (vagyis *-a*-ra végződnek). Ilyen a *szalonnut*, az *uborku* és a *husiku* kifejezések. A *szalonna*, *uborka* szavak esetében nyelvközi paronimákról van szó, s nyilván ez is elősegítette a szlovák végződés használatát. (Az említett szavak szlovák megfelelői: *slanina*, *uhorka*.) A *szalonnut* képzése figyelmet érdemel, hiszen egy szón belül két nyelvrágja is megtalálható⁵. A *husiku* forma megjelenésének oka – a fentebb már leírt *husit* mellett – a szó alkalmi kölcsönszóként való használata-

ta. A mondat címzettje, melyben ez a kifejezés szerepelt, a gyermek édesapja volt, s a gyermek ezért részesítette előnyben a szlovák nyelvtani formát. A *Snehulkát* és a *hali-belit* kifejezések szlovákból kölcsönöztek, szabályos magyar toldalékot kaptak magyar bázisnyelvű mondatban. A kölcsönzést az egyik szó tulajdonnévi s a másik szó címbeli volta is elősegíthette. (A *Snehulkát* szó a kisfiú által a Snehulienkából rövidített szó, első előfordulására a gyermek beszédében l. a lábjegyzetet.)

2.3. A tárgyeset elsajátításának általános jellemzői a két nyelvben

A *keresünk vakond, nyírsz indián, mama hozta kogult, Mikor hoz nekem a tata husika meg kenyér?* kifejezések magyar tárgyrag nélküli használata esetében lehetséges, hogy a gyermek szintaktikai műveletet részesített előnyben morfológiaival szemben, ami a kétéves kor előtti gyermekeknél előfordul (l. Mikes 1971: 54). Elképzelhető azonban a szlovák hímnemű élettelen tárgyeset zérómorféma használatának hatása is.

A gyermek későbbi időszakából magyar szövegkörnyezetben *-t* tárgyrag nélküli tárgyhasználat nem fordult elő, de a kisfiú ezt a stratégiát alkalmazta, ha magyar szót emel be szlovák környezetbe.

Apa: *Čo si prosíte?* ‘Mit kértek?’

Fiú (3,11 éves): *Tejecske. Prosíme tejecske.*
”Tejecskest kérünk”.

Apa: *Čo som hodil?* ‘Mit dobtam?’ (gurító-kockával játszanak)

Fiú (3,10 éves): *Gomba.* ‘Gombát’

Apa: *Čo?* ‘Mit?’

Fiú: *Hribik.* ‘Gombát’

Az elemzett példák alapján megállapítható, hogy a magyar tárgyesetet a vizsgált korban a gyermek már elsajátította és aktívan használta,

5. Hasonló példa helyhatározó raggal a nyelvelsajátítás későbbi szakaszából: *do pohárba* (az adatközlő kora 3,9 év), a *do* előljáró szó a magyar *-ba/-be* rag szlovák megfelelője.

hibás használat csupán a ritkábban előforduló tőtipusoknál fordult elő. A szlovák tárgyeset elsőként generált *-u* végződését és az élettelen kategóriájú főnevek zérómorfémás végződését is elsajátította és használta, nem jelent azonban még meg a hímnemű élő kifejező főnevek tárgyesetének *-a* végződése, s a nyelvsajátításnak ezen a fokon teljesen hiányzott a melléknév és a névmás egyeztetése a főnévvel. A hímnemű élő kategóriájú főnevek tárgyesetének késői megjelenésére az is magyarázat lehet, hogy a gyermek környezetében elsőként megjelenő, a hímnemű élő főnevet kifejező szavak alanyesetben *-a* végződésűek, s mint ilyenek, accusativusi végződésük *-u*. A példák elemzése alapján az is jól megfigyelhető, hogy a két nyelv keveredésének foka alacsony. A gyermek 2,5 évesen biztonságosabban alkalmazta a magyar tárgyesetrendszer, mint a szlovákot. Ennek egyik oka lehet, hogy a szlovák tárgyeset formálisan összetettebb, mint a magyar. Az sem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a gyermek magyardomináns kétnyelvű volt, s így a két szerkezet használatában jelentkező fázisbeli eltérés indoklásakor e ténynek éppen olyan fontos szerepe van, mint a nyelvtani kategóriák szerkezetbeli különbségének.

3. ÉSZREVÉTELEK A GYERMEK-KORI KÓDVÁLASZTÁS ÉS KÓDVÁLTÁS VÁLTOZÁSAIRÓL

Az alábbiakban a kétnyelvű nyelvsajátítás során megjelenő kódváltással és kódválasztással foglalkozom. Munkám saját megfigyeléseimre épül, alkalmam volt résztvevő megfigyelőként feljegyzéseket végezni egy vegyes házasságban élő s két gyermeküket kétnyelvűen nevelő családban. A megfigyelt testvérpár és a felnőttek is kétnyelvűek. A kétnyelvűségnek sokféle meghatározása létezik. A gyermekek az eredet szerinti meghatározás (l. Skutnabb-Kangas 1995: 15) alapján is kétnyelvűeknek tekinthetők, melynek lényege, hogy kétnyelvű az, aki kezdettől fogva anyanyelvi beszélőktől két nyelvet tanult a családjában. A szülők a

funkcionális meghatározás szerint tekinthetők kétnyelvűeknek, e szerint „a kétnyelvűség két (vagy több) nyelv rendszeres használatát jelenti és kétnyelvűek azok az emberek, akiknek a mindennapi életben szükségük van mindkét nyelvre (vagy többre) és ezeket használják is” (Grosjean 1992: 51). A kódválasztás és kódváltás kérdéseivel a magyar kétnyelvűség-kutatásban többek között Bartha Csilla (1999, 2002) és Lanstyák István (2000, 2002, 2005a, 2005b, 2006) foglalkozott. A kódválasztás – Bartha Csilla (1992: 21) meghatározása szerint – a jelöletlen alapkód választása, melyhez képest a választások történnek. A kódváltás pedig nem más, mint két vagy több nyelvváltozat, ill. nyelv váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson belül (Grosjean 1982: 145). A kódváltásban tehát vagy különböző nyelvek, vagy pedig egyetlen nyelv különféle változatai (pl. nyelvjárások, stílusváltozatok stb.) vesznek részt.

Esettanulmányomban a magyar és a szlovák nyelv váltakozó használatát nevezem kódváltásnak, az egyes nyelveken belüli stílusváltásokkal nem foglalkozom. Azt vizsgálom, hogy a kódválasztás és kódváltás mikor és hogyan jelenik meg a nyelvsajátítás során. A vizsgálat alapvető módszere a résztvevő megfigyelés volt (a fogalomra l. Labov 1984: 61). Megfigyeléseim egy, a vizsgálat során 7,7 éves kislányra és egy 3,11 éves kisfiúra vonatkoznak. Léven szó közeli ismerősökről, akiket mindennapi élethelyzetben, napi tevékenységük során figyelhettem meg, nem kellett számolnom a labovi ún. megfigyelői paradoxonnal, mely szerint annak tudata, hogy a vizsgálati alanyokat megfigyelik, azt eredményezi, hogy azok eltérnek az egyébként szokásos beszédstílusuktól (vö. Labov 1972: 181, 1984: 30).

Megfigyeléseimet általában az elhangzás során írásban rögzítettem, de készítettem feljegyzéseket emlékezetből is. A gyermekek az „egy személy – egy nyelv” elv alapján részesültek kétnyelvű nyelvi nevelésben (a kétnyelvű nevelési módszerek tipológiájára l. fent). A szlovák anyanyelvű édesapa a nyelvsajátítás kezdeti szakaszában következetesen szlovákul,

a magyar anyanyelvű édesanya következetesen magyarul beszélt a gyermekekkel. A kettejük közötti társalgásban is ezt igyekeztek megvalósítani, a férjhez a magyar anyanyelvű feleség csak akkor szólt szlovákul, ha úgy érezte, hogy a téma bonyolultsága miatt a magyar nyelv használata a megértés rovására menne. A férj a magyar nyelvet aktívan ritkán használja, nyelvtudása nagyrészt passzív. Magyar nyelvhasználatában egyébként két réteg különíthető el: az egyik a gyermekkorban az utcán elsajátított, erősen nyelvjárási, a másik, amelyre a házassága során tett szert, egy, a regionális köznyelv felé közelítő nyelvváltozat. A többi családtag és rokon, valamint barátai is a saját anyanyelvüket használták a gyermekekkel való kommunikáció során. A testvérek egymás között magyarul beszéltek. A tágabb nyelvi környezetéről tudni kell, hogy a család egy, a 2001-es népszámlálás adatai szerint 73%-ban magyar lakosságú kisvárosban élt, ahol a gyermekek családi környezetükön kívül is nagyobb mértékben voltak kitéve a magyar nyelv hatásának, mint a szlováknak. Érdekes megjegyezni, hogy az anya megfigyelése szerint a több évtizedes tapasztalatok alapján kialakult társadalmi elvárás szerint a vegyes házasságból származó gyermekeknek szlovák domináns kétnyelvűnek „illik” lenniük. (Az anya elmondása szerint volt – magyar anyanyelvű – osztálytársakkal találkozási többször előfordult, hogy annak ellenére, hogy egymással magyarul beszélgettek, az ismerősök a jelenlevő gyermekekhez szlovákul szóltak.)

A két testvér nyelvi fejlődése eltért egymástól, aminek alapvetően két oka volt. Az egyik a gyermekek közötti egyéni különbségből adódik, a kislány beszédfejlődése gyorsabb volt, mint fiútestvéréé. (A kisfiú beszédfejlődése legalább egy évvel elmarad a kislány azonos korbéli beszédfejlődésének szintjéhez képest.) A másik külső ok. A magyar többségű kisvárosba a család akkor költözött, amikor a lány-

gyermek 4,6, a fiúgyermek pedig 1,3 éves volt. Két és fél évig a nagyszülőknél laktak, így a kommunikáció nyelve főleg magyar volt. A másik nagymama szlovák anyanyelvű, annak ellenére, hogy ő is ugyanabban a kisvárosban élt, vele a gyermekek ritkábban találkoztak, s ez nem tudta ellensúlyozni az óvoda, ill. iskola által is jelentősen megerősödött magyar nyelvi befolyást. A gyermekeket körülvevő szűkebb és tágabb nyelvi közeg tehát ebben az időszakban nagyrészt magyar nyelvű volt. Ez tükröződik a gyermekek kétnyelvűségén is. Megfigyeléseim szerint a lánygyermek 5 éves koráig alapvetően balansz kétnyelvű volt, majd a későbbiekben a fenti körülmények hatására magyardomináns kétnyelvűvé vált. A fiúgyermeknél a balansz kétnyelvűség ki sem alakult.

3.1. A nyelvelsajátítás szakaszai a kódválasztás és a kódváltás tükrében

Kétnyelvű környezetben a gyermeket egyszerre érik hatások mindkét nyelv felől. A nyelvelsajátítás kezdeti szakaszában a szókincs még egy egész alkot, mindkét nyelv szavaiból építkezik. A két gyermeknél gyakoriak voltak az olyan megnyilvánulások, amelyek mindkét nyelv sajátosságait szétválaszthatatlanul tartalmazzák, nem mindig különíthetők el az egyik vagy a másik nyelvhez tartozó szakaszok, hibridalakulatok is vannak közöttük. A hibridalakulatok lehetnek szókincsbeli, nyelvtani és hangtani hibridek.

Példák szókincsbeli hibridekre: *Kérek marancsot* ‘narancsot’ (kislány 1,8 év).

Szókincsbeli és nyelvtani hibridek:

Anya: *Gyere ide, kicsikém!*

Kislány(2 év): *Megyem.* ‘megyek’

Hangtani és nyelvtani hibridek:

Nechcem tejecskü. ‘Nem akarok tejecskét’ (kisfiú 2,4 év)

*Plosím vizecskü.*⁶ ‘Kérek vizecskét’ (kisfiú 2,6 év)

6. Az -u accusativusi végződés egészen korai előfordulásra példák kétnyelvű szöveggörnyezetből kislány adatközlőtől: *prosim vodičku* ‘vizecskét’, *chcem mamičku* ‘mamát’, *prosim vizecskü*, (az adatközlő kora 1,2 év). A magyar hangrendi harmónia erős hatását mutatja a *vizecskü* példa, melyre két adatközlőtől van gyermeknyelvi adat.

A gyermek magyar szót emel be a szlovák bázisnyelvbe, de a szlovák nőnemű *-u* accusativusi végződés helyett a magyar hangrendi törvénynek engedelmeskedve *-ü* végződést használ, annak ellenére, hogy *-ü* fonéma nincs a szlovák nyelvben.

„Hibrid” mondatokra is van példa följegyzéseimben: *Mama, batelky musím, tam je koptel, dáme koptelt, musím batelky, nézd csak, batelky, mama nézd, benne elem, teszek* (kisfiú 2,4 éves). Bár ebben a szakaszban az egy-két szavas kifejezések használata volt a gyakori, itt az emocionális késztetés olyan erős volt, hogy ez a mondat hosszúságával messze kiemelkedett az előtte és utána feljegyzett egy-két szavas kifejezések közül⁷. Ebben az esetben a bázisnyelv nem meghatározható, a gyermek mindkét nyelv szavaiból építi fel mondanivalóját. A helyiségben az édesanya és a lánytestvér tartózkodott, a társalgás nyelve magyar volt. A *koptel* a kisfiú által használt kifejezés a *helikopter* szóra. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ebből a megnyilvánulásból is jól látható, a gyermek tudatában volt annak, hogy a környezetében levő személyek mindkét nyelvet értik. A szlovák nyelvű kezdő szekvenciát az is indokolhatja, hogy a helikopterrel édesapjával együtt szokott játszani, majd mégis magyar bázisváltás történt, mivel a jelenlevők nyelve a magyar volt.

Megfigyelésem szerint, ha a gyermekek édesanyjukkal beszélgettek, inkább magyar szavak bukkantak elő, ha édesapjukkal, inkább szlovák (a fenti *Nechcem tejecskü* közlés az apának volt címezve.) A két nyelv szavainak elsajátítása nem szimmetrikusan halad egymás mellett, ebben az időszakban a gyermek azt a szót használta mindkét nyelvben, amelyik hamarabb épült be szókincsébe. Ilyen pl. a *havo* ‘kutyus’ kifejezés, amit a kisfiú egyéves korában sajátított el, s másfél éves koráig a fogalmat csak így tudta megnevezni. Ha valamelyik szóhoz erős érzelmi élmény fűződött

vagy konkrét szituációhoz volt köthető, ez a szó sokáig a nyelvelsajátítás későbbi szakaszában is az elsajátítás nyelvén hívódott elő. Ilyen kifejezések a kisfiúnál például a *kutelák* ‘utérák’ ‘törülköző’, *pena* ‘hab’, *čelvené* ‘piros’ szavak, melyek közül a *hab* és a *piros* szó a fiúgyermeknél 3,5 éves koráig szlovákul jelent meg⁸, annak ellenére, hogy a gyermek passzívan már elsajátította e szavak magyar megfelelőit is. E kifejezések használata magyar bázisú megnyilatkozások esetében sem tekinthetőek kódváltásnak, az említett szavak magyar nyelvű előhívása sikertelen maradt.

E korai szakasz után megkezdődik a két nyelv szétválása. Ez a lánytestvér esetében sokkal hamarabb és markánsabban bekövetkezett, kétéves kora után a két nyelv sajátosságait szétválaszthatatlanul tartalmazó szavak nem bukkantak fel beszédében. A kislány beszédprodukcijában a kódválasztást szűkebb környezetben a beszédpartner anyanyelve határozta meg. Ebben a szakaszban vált számára természetessé, hogy a kódválasztást személyhez kötötte. Megjelent az a kétnyelvű gyermekek beszédprodukcioja során megfigyelt és gyakori jelenség, hogy a gyermek az egyik szülő által elmondottakat a másik szülőnek másik nyelven tolmácsolja.

Apa: *Pôjdeme domov a budeme večerať, dobre?* (‘Hazamegyünk és vacsorázni fogunk, jó?’)

Kislány (2,4 év): *Mama, tata azt mondta, hogy hazamegyünk és megvacsorázunk, jó?*

A *tata* ‘apu’ szóval kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a *tata* a család nyelvhasználatban nem azonos a magyar ‘öregember’ jelentéssel, a szlovák *tato* ‘apu’ szó ‘magyarosított’ formája, mely a családban gyermeknyelvi kifejezéssé vált. A lánygyermek először a *tata* kifejezést sajátította el, de miután a szót az egész család elkezdte használni, ő a kifejezést a magyar nyelvhez kötötte. A környezetéből azonban megtanulta az *oci* kifejezést is, s a *tata*

7. A nemrégiben kapott helikopterével szeretett volna játszani, megtalálva a játék üzemeltetéséhez szükséges elemeket.

8. A fenti szavak használata az esti fürdéshez köthető.

szó magyar, az *oci* szó szlovák szövegkörnyezetben jelent meg beszédében. Öccse ezt a használatot tőle sajátította el, s ugyanígy alkalmazta. A kislány a játékokat is „kétnyelvűnek” tekintette. Ha egyedül játszott, a játék nyelvül sokszor választotta a szlovák nyelvet, de egynyelvű játékszótárral mindig a játékszótárs nyelvének megfelelő kódot választott. A kislánynál az a jelenség, hogy a játék nyelvül időnként a szlovák nyelvet választotta, kb. 6 éves koráig volt jelen, s ennek megszűnése egybeesik a magyar nyelvű szervezett oktatás megkezdésével, s a magyar nyelv dominánssá válásának idejével. A fiúgyermeknél a két nyelv szétválásának szakasza elhúzódóbb, mint nővérénél. A személyhez kötött kódválasztás nyomai ugyan elég korán megjelennek, de szlovák nyelvhasználatában magyar dominanciája miatt sok a kódváltás, sőt sokszor választja a magyart a társalgás alapkódjául.

Példák személyek szerinti kódválasztásra:

Fiúgyermek (2,6 éves): *Ahoj tata, ocko! Ahoj oci! Ocko kde si?* ‘Szia apu, szia apuci! Apu, hol vagy?’

Ugyanebből az időből az apához fordulva: *Prosim čajiček*. Majd az édesanyához fordulva: *Teát kérek*. Itt a szlovák mondatban valószínűleg magyar hatásra és a nyelvi szerkezet hiányos elsajátítása miatt hiányzik a visszaható névmás. Sokszor előfordul nála mondatok közötti, mondaton belüli, sőt morfémán belüli kódváltás is.

Fiúgyermek (3,9 éves): *Oci, toto auto mi urobíš, lebo mi spadlo.* ‘Apu, ezt megcsinálod, mert leesett.’ *Mama, ezt meg kell csinálni, tata megcsinálja nekem.*

Majd megint apjához fordul: *Urobíš?* ‘megcsinálod?’ *Összetörött*. Ez a megnyilatkozás mondatok közötti kódváltást tartalmaz.

Kódváltás mondaton belül. Fiúgyermek (3,10 éves): *To neni moja zubná kefka, tu je egérke.* ‘Ez nem az én fogkefém, itt egérke van.’ Példa morfémán belüli kódváltásra. Fiúgyermek (3,10 éves): *Megpecsezzük a*

*kenyeret*⁹. ‘Megsütjük a kenyeret.’ A *peč-* a ‘süt’ ige szlovák megfelelőjének egyik tőváltozata (vö. szl. *piecť*, de *peč-ie*, *peč-ú*, *peč!*).

A morfémán belüli kódváltás lehetőségéről, létéről vita van a kódváltással foglalkozó nyelvészek között. Poplack szerint (1980) kötött morfémák között nincs kódváltás, ma azonban többen vitatkoznak ezzel a kijelentéssel (l. van Gass 2002; Mantero – Herpe 2007; Redouane i.n.), illetve elvetik ezt állítást. Saját adataim a morfémán belüli kódváltás lehetőségét támasztják alá. A már említett *szalonnut, do pohárba, megpecsezzük* szavak esetében a kódváltás a szó belsejében történt, két esetben mind a magyar, mind a szlovák esetragok megjelennek a szón. A *megpecsezzük* esetében szlovák relatív tő kapott magyar prefixumot és szuffixumot.

A kisfiúnál megfigyelhető volt egyfajta kódválasztási stratégia. Ha valamit el szeretne érni apjánál, általában a szlovák nyelvet választja.

Fiúgyermek: *Oci, pod'me sa hrat!* ‘Apu, menjünk játszani!’ *Mesélj mesét!*

Apa: *Nie, už ideme spať.* ‘Nem, már megyünk aludni!’

Fiúgyermek: *Ale prečo? Rozprávku chcem, ešte neni sötét. Oci!* ‘De miért? Mesét akarok, még nincs sötét. Apu!’

Ebben az esetben a gyermek szemmel láthatóan igyekezett magát csak szlovákul kifejezni. A *sötét* szó csak magyarul jutott eszébe, ezért a mondaton belül kódot váltott. Más esetekben azonban gyakran előfordult, hogy apjához is magyarul szólt. Ha édesapja visszakérdezett, elismételte a fogalmat szlovákul is, de ez sem történt meg minden esetben. (A párbeszéd lejegyzésekor a gyermek 3,10 éves.)

Apa: *Čo chceš robiť?* ‘Mit akarsz csinálni?’

Fiúgyermek: *Játszani ezzel.*

Apa: *A kde máš miesto?* ‘Hova ülsz?’-[leülnek]

Fiúgyermek: *Tu.* ‘Ide.’

9. A szekvencia vacsora közben hangzott el, ahol az édesapa kódválasztása szlovák, az édesanyáé magyar volt.

Apa: *Aj ja*. ‘Én is’. [színek szerint kiválasztják a figurákat a játékhöz]

Fiúgyermek: *So žltými*. ‘Sárgákkal.’ [gurít]

Apa: *Čo som hodil?* ‘Mit gurítottam?’

Fiúgyermek: *Gomba*. ‘Gombát’.

Apa: *Čo?* ‘Mit?’

Fiúgyermek: *Hribik*. ‘Gombát.’ [gurít]

Zase napocska. ‘Megint napocska.’

Apa: *Čo to je? Čo to svieti?* ‘Mi az? Mi világít?’

Fiúgyermek: *Snieceko*. ‘Napocska.’

Apa: *Čo to je?* ‘Mi az?’

Fiúgyermek: *Fa. Stromček*. ‘Fácska’

Apa: *A toto?* ‘És ez?’

Fiúgyermek: *Srdiečko*. ‘Szívecske.’

A kisfiú itt fokozatosan hangolódott rá a szlovák nyelvre. Mielőtt az édesapjával való beszélgetés elkezdődött, a gyermek az édesanyjával magyarul beszélgetett, a párbeszéd elején még ez a nyelv jelentkezett. A *gomba* szóban a szlovák nyelv hatását a *-t* tárgyrag hiánya mutatja. Miután édesapja szlovákul folytatta a beszélgetést, a gyermeknél is ez a nyelv került előtérbe. A szlovák nyelvű kérdésekre először magyar szó a válasz, majd párhuzamosan mindkét nyelvű, s végül már csak szlovák. A *gomba* és a *fa* a magyar gyermeknyelvben kicsinyítő képző nélküli, ellentétben a gyermeknyelvi *napocska* szóval. A szlovák nyelvben sokkal gyakoribb a kicsinyítő képzős szavak használata (nemcsak a gyermeknyelvben), itt mindhárom szó képzett formában jelenik meg. Amikor a kisfiú édesanyjával beszél, kódot ritkán vált, s kódválasztása következetesen a magyar. A fiúgyermeknél is megjelent a játék során a szlovák nyelv választása (2,6 év), nála ez kb. 3 éves koráig tartott.

A két nyelv különválása után a lánygyermek kódválasztása alapvetően a beszélgetőtárstól függ. Az édesanyjával mindig magyarul, édesapjával többnyire szlovákul beszél, ezt azonban befolyásolhatja a beszélgetés témája. Ha iskolai témáról van szó, hajlamos magyarul beszélni. Az alapnyelvhez képest akkor vált kódot, ha érzelmileg a történet valamelyik

részéhez erősebben kötődik. Ilyenkor az a nyelv jelenik meg, amelyen az eseményeket átélte, vagy a történetet olvasta, látta. Ha idéz, vagy neveket használ, az eredeti nyelven teszi azt. (l. Harding – Riley 1986: 59) Alkalmilag előfordul nála mondaton belüli kódváltás és alkalmi kölcsönzés is.

Például: *Ešte musím bepakolovať* ‘Még be kell pakolnom’ (lánygyermek 7,7 év). A kislány tudatosan törekszik arra, hogy a két nyelvet külön tartsa.

Lánygyermek: *Mama, mi az a morzeovka? Morzeov?*

Anyja: *Morze*.

Lánygyermek: *Hát ez morze*. [és kopogott].

A megfigyelt gyermekek esetében a kétnyelvű nyelvelsajátítás során – az egyéni sajátosságokat is figyelembe véve – ugyanazt a három szakaszt lehetett elkülöníteni, mint amiről az általam ismert összefoglaló munkák is beszámolnak.

A szakirodalomban a nyelvelsajátítás kezdeti szakaszáról két nézet uralkodik. Az egyik szerint a kezdeti szakaszban egyetlen nyelvi rendszer épül ki a két nyelv szavaiból (l. még Grosjean 1982). A másik felfogás szerint már a kezdeti szakaszban jól elkülönül egymástól a két nyelv. Az általam elemzett adatok az első feltevést támasztják alá.

Az első szakaszban főleg egy-két szavas megnyilvánulások fordultak elő, tulajdonképpen egy lexikon alakult ki a két nyelv szavaiból. A címzettől független volt, hogy a gyermek melyik nyelv szavait használta, tudatos kódválasztásról és kódváltásról nem beszélhetünk. A második szakaszban a két nyelv kezdett különválni, lexikailag és szerkezetileg egyaránt. Megjelent a két- és többtagú mondatok használata mindkét nyelvben. A kódválasztás személyfüggővé vált, gyakori volt a kódváltás, különösen a kisfiú esetében, aki a magyar nyelvet beszélt. A második szakaszból harmadikba való átmenet időtartama eltérő volt a két gyermeknél, függött a nyelvnek való kitettség mértékétől és a környezet változásától, valamint az

egyéni adottságoktól. A harmadik szakaszban már elkülönült a két nyelv használata. Eldőlt a nyelvi dominancia kérdése, ami azonban nem volt merev, statikus állapot. A tágabb környezet, a nyelvnek való kitettség változásával a nyelvi dominancia is változhat, mint ahogy erre jó példa a lánygyermek balansz kétnyelvűségének magyar dominánssá válása.

4. A PASSZÍV KÉTNYELVŰSÉG KIALAKULÁSA

A továbbiakban a természetes kétnyelvűség egy kevésbé vizsgált területének, a passzív kétnyelvűség kialakulásának lehetséges módját mutatom be egy magyar-szlovák kétnyelvű kislány, Anna szlovák nyelvelsajátítása kapcsán. Passzív kétnyelvűség alatt azt értem, hogy a két nyelv közül a produkcióban csak az egyik nyelv használatos, a másik nyelv csak az értés szintjén van jelen.

A család nyelvhasználati szokásairól, és Anna nyelvelsajátításáról rendszeres résztvevő megfigyelés során készítettem feljegyzéseket. Jelen tanulmány a kislány nyelvfejlődését három éves koráig kíséri nyomon.

A kislány harmadik gyermeke a családnak, az apa szlovák, az édesanya magyar anyanyelvű. Gyermekeiket közös megegyezés alapján kétnyelvűen nevelik. A család az első két gyermek nevelésénél az egy személy – egy nyelv kétnyelvűsítési elvet igyekezett megvalósítani, melynek lényege, hogy a gyermekhez mindkét szülő következetesen csak anyanyelvén szól.

A harmadik gyermek születésekor azonban a nyelvi helyzet a családban módosult. Eldőlt, hogy a család domináns nyelve a magyar. Az apa szlovák nyelvében nem csak a magyar nyelvű kódváltások mennyisége növekedett meg, de a társalgás alapkódjául is sokszor a magyart választja. A két idősebb gyermeknél alkalmazott kétnyelvűsítési modell a legkisebb gyermeknél már tulajdonképpen csak féloldalas, az anya az, aki következetesen csak egy nyelvet használ az Annával való kommunikációban. Az édesapa, ha a gyermekeivel beszél, a

két nyelvet keverve használja. A harmadik gyermek megszületése után vált számára teljessé az a „nyelvi munkamegosztás”, hogy a gyermekekkel való kommunikáció nyelve a magyar, a komolyabb megbeszéltnivalóké pedig a szlovák. Ennek következtében a gyermekekkel való társalgás enyhe magyar dominanciája ellenére természetesen a szlovák nyelv is a mindennapi nyelvhasználat része. Az idősebb testvérek és a magyar nagymama csak magyarul, a szlovák nagymama és a szlovák nagynénik – akikkel a gyermek szintén gyakran érintkezik – csak szlovákul beszélnek Annához. A családi nyelvhasználatra jellemző, hogy a két idősebb testvér az édesapjukkal való kommunikációban a szlovák nyelvet is gyakran választja. Ennek alapján elmondható, hogy Anna a nyelvhasználat szempontjából jelenleg egy kevert nyelvi közegben él, amibe természetes módon tartozik a több személlyel folytatott szlovák nyelvű kommunikáció, szlovák nyelvű mesemondás és a szlovák televíziós műsorok nézése. A kérdés az, hogy ez a kevert nyelvű nyelvhasználat hogyan hatott és hat Anna kétnyelvű nyelvelsajátítására.

Anna egyéves korában szólalt meg először, első szavai jellegzetes gyermeknyelvi szavak voltak, mint a *mama*, *tata* ‘apa’, *tam* ‘ott’, *fá*, *dabda* ‘labda’, *baba*, *kakas*, *amma* ‘alma’, *vava* ‘vauvau – kutya’ stb. Ekkor még Anna előnyben részesítette az alsó nyelvállású ajakerekítéses hangokat tartalmazó szavakat, a középső és felső nyelvállású hangokat tartalmazó szavak két hónappal később jelentek meg beszédében (1,3 év: *deje* ‘gyere’, *lepete* ‘lepke’). Magyar nyelvelsajátítása hasonló utat járt be, mint amelyet a szakirodalomban leírt magyar nyelvelsajátításról szóló ismertetések bemutatnak. A fő eltérés Anna beszédfejlődésében idősebb testvéreihez képest azonban a szlovák szavak aktív használatának hiánya egészen 2,3 éves koráig. Az egyetlen kivételt az előbb említett *tam* ‘ott’ szó képezte. Korai elsajátításának és gyakori használatának egyik oka lehetett, hogy illeszkedett az alsó nyelvállású labiális hangokat tartalmazó szavak közé.

A kifejezés a használata a gyermek 1,5 éves koráig tartott, amikor szinte az egyik napról a másikra eltűnt, és megjelent helyette az *ott* kifejezés. Ennek valószínűleg két oka volt. Egyrészt ekkorra beszédében megjelentek a különböző nyelvválású magánhangzókat tartalmazó szavak is, másrészt feltételezésem szerint ekkorra mintegy beazonosította, hogy ez a szó nem a magyar nyelv része, s miután a későbbiekben is következetesen ragaszkodott a csak magyar nyelvű megnyilvánulásokhoz, a *tam* kikopott szókincséből.

Az első szlovák szavak használata Anna beszédében a magyar szavakhoz képest 1,3 év késéssel 2,3 éves korban jelentek meg, ezek a következő kifejezések voltak: *ano* ‘igen’, *peni-aze* ‘pénz’, *mačiatko* ‘kiscica’, *krtko* ‘vakond’. Úgy tűnhet tehát, hogy szlovák nyelvtudásában nagy a lemaradás a magyar nyelvfejlődéséhez képest. Módosítja azonban az eddig megrajzolt képet, ha figyelembe vesszük Anna passzív nyelvtudását is, vagyis szlovák nyelvi értését. Annak ellenére, hogy ennek megítélése igen nehéz, hiszen ilyenkor csak másodlagos jelekre támaszkodhatunk, ezek elemzése után mégis aránylag nagy biztonsággal megállapítható volt a gyermek szlovák nyelvű értésének szintje.

Kilenc hónapos volt, mikor először reagált úgy szlovák nyelvű kérdésre, hogy az biztos értésre utalt. A *kde je tanierik?* ‘hol a tányér?’ kérdésre a kicsi felnézett a falon függő dísztányérra, szemével beazonosítva azt. 1,5 éves, mikor a szülők 50 szlovák szó jelentésére kérdeztek rá Annától, a *kde je oko, noha, ruka* ‘hol a szemed, lábad, kezed’ stb. kérdésekre Anna a kérdezett testrészre mutatott. 1,10 éves, mikor szlovák mondatokat fordított magyarra. (*mama vari obed v kuchyni* ‘mama a konyhában ebédet főz’, *chlapec ide do školy* ‘a fiú iskolába megy’). Nem egészen kétéves, mikor ennél bonyolultabb szerkezeteket is megértett, ami a magyar válaszból derül ki, pl. *koho to je?* *Ildikine ci Dušankove?* ‘ez kié? Ildikóé vagy Dusankóé?’ *Ancsié*. A szlovák mondatban a birtokos személyére való kérdés három formában van jelen, a *kié* kérdőszóval, majd nőnemű és

hímnemű birtokos személyraggal. Erre volt válasz a magyar birtokos személyragos szó.

Hogy a szlovák nyelv Anna mentális lexikonában az első tudatosan mondott szlovák szavak megjelenése előtt is mennyire jelen volt, arra nagyon érdekes példa két nyelvbotlása. 2,1 éves volt, mikor ebéd közben a következő mondat hangzott el: *kérek cibulát* ‘hagymát’ a *kérek céklát* szókapcsolat helyett, majd nem sokkal későbből való a hasonló nyelvbotlás: *én is kérek kiszlet* ‘savanyút’ – a *körtét* helyett. A gyermek mentális lexikonában a megfelelő szót keresve fonetikai alapú szóasszociáció jött létre. A *cékla* helyett a hasonló hangzású, de teljesen más jelentésű szlovák nyelvi *cibula*, a *körte* helyett a szintén más jelentésű, de ugyancsak hasonló hangzású *kiszlet* szó jelent meg a nyelvhasználatban. Mindkét szó felidézését segíthette a hangzáson kívül a környezet – étkezések során gyakran használt kifejezésekről van szó.

2,5 évesen bizonyos szlovák szavakat édesapjával és szlovák nagymamájával aktívan használt (pl. *ano, nie, moje, pena, kačička, káčatko, oblízla penát, čo to je? pivo, tata má pivo*), de kódválasztása általában magyar volt, csak bizonyos helyzetekben választott szlovákul, legtöbbször a kérdés megismétlésével. 2,6 éves kora után azonban változás következett be Anna nyelvhasználatában, a szlovák kifejezések éppen megkezdett használata nagyon gyorsan visszaszorult a gyermek beszédében. 2,8 éves korára tudatosan elutasítja a szlovák nyelv használatát, és saját megítélése szerint ő nem tud szlovákul.

A tudatos elutasítás ténye az alábbi érvekkel támasztható alá. Annánál nagyon korán, 2,3 éves korában megjelent a két nyelv tényleges megnevezése. Többször előfordult, hogy könyv olvasása közben megkérte a felolvasót, hogy *mondd szlovákul is* (2,3 év). Ilyenkor a képeskönyv olvasását szlovákul kellett folytatni, s becsapni nem lehetett, mert ha véletlenül a felolvasó visszaváltott magyarra, akkor újra szólt: *szlovákul mondd*. 2,8 évesen a nyelveket megnevezve tudja teljes biztonsággal megítélni, hogy ki milyen nyelvet használ. Ezt jól megvilágítja a következő párbeszéd:

Anya: *Ancsikám, te tudsz szlovákul?*

Anna: *üüm.*

Anya: *És magyarul tudsz?*

Anna: *Igen*

Anya: *És a tata 'apa', az hogyan beszél?*

Anna: *Szlovákul meg magyajul.*

Anya: *És a mama hogyan beszél?*

Ancsi: *Magyajul.*

Anya: *És kivel beszélek én szlovákul?*

Ancsi: *Tatával.*

Anya: *És még?*

Ancsi: *Babkával. ('a szlovák nagymamával')*

Ugyancsak 2,8 éves, mikor kijelenti, hogy ő csak magyarul hajlandó beszélni.

Anna: *Mama, én csak magyajul beszélek.*

Anya: *Dehogyis kicsikém, hiszen tudsz te a tatával 'apuval' szlovákul is.*

Anna: *De én csak magyajul.*

Anya: *És a tatával?*

Anna: *Magyajul. Üümmm.*

Annak ellenére, hogy gyermek nyelvi fejlődésének leírásakor alkalmazott módszer a résztvevő megfigyelés volt, néhány esetben „kísérleti” helyzetben próbáltuk meg aktivizálni Anna szlovák tudását annak eldöntésére, hogy másodnyelvének aktív használata előhívható-e.

1. kísérleti helyzet: Anna egyik kedvenc játéka, hogy az elhangzó meghatározás alapján ki kell találnia magát a fogalmat. Anna ekkor 2,8 éves volt.

– *Ez egy cipő. Neked is van piros. Nyáron szoktuk hordani.*

– *Szandál.*

– *Ez egy olyan, amit nyáron szoktunk enni és hideg.*

– *Fagyi.*

Megpróbáltuk eljátszani ugyanennek a játéknak a szlovák nyelvű változatát:

– *Teraz nosíš topánky, ale cez leto čo si nosila? 'Most félcipőt hordasz. De a nyáron mit hordtál?'*

– *Szandál. Papucs. Rajzolja papucsot. Kék papucsot. Ez mi lesz?*

– *To je také, čo máš velice rada, je to studené, cez leto to papáme, a musíš to pomaly jesť. 'ez olyan, amit nagyon szeretsz, hideg, nyáron esszük, és lassan kell enned.'*

– *Fagyi.*

Dá sa z toho papat', aj Anička má také, je to modré, zobereš si príbor a papkáš. Čo to je? 'Enni lehet belőle, Ancsikának van ilyen, kék, előveszed az evőeszközt és eszel. Mi ez?'

Tányér.

Mint a párbeszédéből jól látható, a gyermek ugyan érti a szlovák nyelvet, de válaszolni csak magyarul hajlandó. Az első szlovák párbeszédben megfigyelhető viszont, hogy a gyermek a magyar szó végére nem tett tárgyragot, ami utalhat a szlovák élettelen főnév paradigmájú accusativusi zérómorféma használatára.

A második kísérleti helyzetben a szülők oly módon szerették volna elérni, hogy a gyermek használja a szlovák nyelvet, hogy az apa csak akkor játszik Annával, ha szlovákul kéri meg erre, de ha ezt erőltetni szerették volna, akkor a kicsi vagy abbahagyta a játékot, vagy sírásra görbült a szája.

Volt alkalmam azt is megfigyelni, hogy Anna a szlovák nyelvű nagymamával való társalgásban milyen kommunikációs stratégiákat alkalmaz.

- Nonverbális gesztusokat használ, pl. az igen vagy a nem kifejezésére, ezeket gyakran az *üüm, üümm* kifejezéssel kísérve.
- Tolmácsként használja a jelenlevő családtagokat, ha az édesanya is jelen van legtöbbször hozzá fordul és megkéri: *mondj te.*
- Kerüli a beszélgetést. Ha tőle kérdeznek valamit, s ha más közeli családtag is ott van (szülők, testvérek), az egyenes válasz helyett hozzábújik az éppen jelenlévőhöz.

- Ignorálja a beszélgetést, mintha nem is hozzá szóltak volna, ilyenkor úgy tesz, mintha éppen valami egyéb fontos tennivalója lenne, ezért nem is hallotta, hogy hozzá szóltak.

A leírt kommunikációs stratégiák segítségével Anna el tudta kerülni bázisváltást, a gyermeket nem sikerült szlovák nyelvű megnyilatkozásra rávenni. A már említett, a gyermek 2,9 éves korában lejegyzett párbeszédekből is kitűnik (l. a mellékletben), hogy Anna tudatosan kerüli a szlovák nyelv használatát. A bázis nyelv a kommunikációban résztvevőknél megmarad, mindkét beszélő csak az általa választott kódot használja, kódváltás nem történik.

Figyelemre méltó, ahogyan Anna a két nyelvről mint elvont fogalomról már három éves kora előtt képes beszélni, s az is, hogy verbálisan is megfogalmazta, hogy melyik nyelvet választotta kommunikációja számára. Ebben teljes mértékben következetes maradt, jól mutatja ezt a két nyelv teljes és tudatos külön tartása s a kódváltások hiánya egy aránylag kevert nyelvi közegben. Annak ellenére, hogy a mindennapi kommunikációs helyzetekben Anna a szlovák nyelvet érti, maga aktívan azt nem használja, a szlovák nyelv még kölcsönzés szintjén sem jelentkezik beszédében. Elmondható tehát, hogy Annánál hároméves korára olyan kétnyelvűség alakult ki, melyben az egyik nyelv mind a produkció, mind a percepció szintjén használt, míg a másik nyelv használata a kommunikáció során csak az értés szintjén jelenik meg. Nézetem szerint ennek több oka van. Egyrészt a szlovák nyelvű input – az apa nem használja a gyermekkel kizárólagosan csak a szlovák nyelvet, másrészt munkája miatt kevesebbet van a gyermekkel – jóval kisebb mértékű, mint a magyar nyelvű, másrészt környezetében az egy nyelv aktív használatával és a két nyelv értésével a gyermek kommunikációs igényeit teljesen ki tudja elégíteni. Ezen kívül a nyelvtudás szintje a nyelv megválasztásában nagy szerepet játszik. Minél kevésbé kiegyensúlyozott a kétnyelvű kompetenciá-

ja, annál valószínűbb, hogy a gyermek inkább azt a nyelvet részesíti előnyben, amelyen biztonságban és magasabb szinten tudja magát kifejezni. Anna magyarul már két éves kora után színesen, bő szókinccsel tudta magát kifejezni, s mivel szlovák nyelvi tudása ezt a szintet nem érte el, másik nyelvének nyelvi produkcióban való használatát tudatosan elutasította.

5. KITEKINTÉS

Az egyéni kétnyelvűségi kutatásoknak nemcsak a nyelvészeti, de a társadalmi jelentősége is nagy. Szlovákiában 2010-ben a házasodó magyar nemzetiségűek 25 százaléka szlovák nemzetiségű személlyel kötött házasságot. Ez az arány egyfajta állandóságot mutat, az utóbbi tíz évben tehát nem nőtt, de nem is csökkent számottevően a vegyes házasságok aránya (forrás: Štatistický úrad SR databáza SLOVS-TAT). A szülők gyermekeik nyelvi nevelése terén gyakorlatilag saját találékonyaságukra vannak utalva. A kétnyelvűsítésnek sok módja van, s nem mindegy, hogy ki melyiket alkalmazza. A külföldi tapasztalatokat leíró szakirodalom nemcsak eltérő nyelvpárokat ír le, de eltérő társadalmi gyakorlatot is tükröz, ezért eredményei szlovákiai magyar viszonylatban csak a helyi viszonyokra való adaptálás után alkalmazhatóak.

A korábban bemutatott „klasszikus” családi modellekkel kapcsolatban is meg kell jegyeznünk, hogy a valós gyakorlat, illetőleg a körültekintően dokumentált eseteírások jóval összetettebb képet mutatnak. A tényleges interakciókban rendkívül nehéz a szülői stratégiákat a kétnyelvű felnőtt beszélőknek következetesen és maradéktalanul végigvinni. A szociolingvisztikai szempontokat figyelembe vevő elemzésekben az is fontos tényezővé válik, hogy a szülő az interakciókon belül vajon egy- vagy kétnyelvű kontextust teremtsen. Kétnyelvű családokban gyakori, hogy a nagyobb és a kisebb gyermekek kétnyelvűsége eltér egymástól, sőt nemegyszer előfordul, hogy míg a nagyobbak mindkét nyelven képesek kommunikálni, addig

az utóbbiak már csak passzív kétnyelvűség, esetleg egynyelvűség alakul ki.

Kisebbségi helyzetben ez tapasztalati tény. A későbbi gyermek születéséig, gyermekkori nyelvelsajátításának befejezéséig ugyanis a családon belül eldől a nyelvhasználat kérdése, kialakul egyfajta nyelvi „modus vivendi”, amely a nagyobb, vagyis a korábban született gyermekek esetében a családi nyelvválasztás szempontjából még ingadozhat, s ez lehetővé teszi, hogy az idősebb testvérek mindkét nyelvet elsajátítsák. Nemzetiségek esetében a nyelvviszasszorulás általában a kisebbségi nyelv rovására történik. A gyermeki kétnyelvűség létrejöttét és fennmaradását befolyásoló faktorok száma valószínűleg korlátlan, ahány család, közösség, lelki és szociális alkat, annyi megvalósulás lehetséges (Bartha 1999: 175; Hoffman 1991: 40–46). Az egyes kétnyelvűségi esettanulmányok eredményeit tekintetbe véve általánosan elmondható, hogy két nyelv szimultán elsajátítása során összességében mindenképpen a nyelvi inputé, illetve mint Romaine (1989) hangsúlyozza, az input minőségéé a meghatározó szerep.

HIVATKOZÁSOK

- Bartha Csilla 1992. A nyelvek közötti érintkezés univerzáléi. (Néhány adalék a kódváltás kérdésköréhez). Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.) *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 19–28.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2002. Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcsere amerikai magyar közösségekben. Kovács Nóra – Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 111–136.
- Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- De Houwer, Annick 1995. Bilingual language acquisition. P. Fletcher – B. MacWhinney (szerk.) *The handbook of child language*. Oxford: UK. Blackwell. 219–250.
- Deuchar, Margaret – Suzanne Quay 2000. *Bilingual acquisition: Theoretical implications of a case study*. New York: Oxford University Press.
- Diebold, Richard 1961. Incipient bilingualism. *Language* 37, 97–112.
- Doyle A. M. – Champagne, M., – Segalowitz, N. 1978. Some issues on the assessment of linguistic consequences of early bilingualism. M. Paradis (szerk.) *Aspects of bilingualism*. Columbia: SC. Hornbeam Press. 13–20.
- Fletcher, Paul – MacWhinney, Brian (szerk.) 1995. *The Handbook of Child Language*. Oxford: Blackwell.
- Gass, Kate van 2002. Grammatical constraints on intra sentential code switching: evidence from English-Afrikaans code switching. *Focus on second language acquisition and code switching. SPIL Plus volume* 31, 91–113.
- Gósy Mária 1978. *Szavak és toldalékok hangalaki jellemzői*. Magyar Fonetikai Füzetek 2. Budapest.
- Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Grosjean, Francois 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press.
- Grosjean, Francois 1992. Another View of Bilingualism. Harris, R.J. (szerk.). *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam: Elsevier Science Publications. 51–62.
- Harding, Edith – Riley, Philip 1986. *The Bilingual Family*. Cambridge.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York: Longman.
- Karmacs Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. Ungvár: Poliprint.
- Labov, William 1972. The Study of Language in its Social Context. J. B. Pride – J. Holmes (szerk.). *Sociolinguistics*. Aylusbury/Brucks. 180–202.
- Labov, William 1984. Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation. Baugh, John – Joel Sherzer (szerk.) *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. 28–53.

- Lanstyák István 2000. K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnosť* 61/1, 1–17.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 84–108.
- Lanstyák István 2005a. Striedanie kódov v kontexte asymetrického bilingvizmu. Dolník, Juraj (szerk.) *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 24. a 25. júna 2004 na Filozofickej Fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Bratislava: Univerzita Komenského. 141–154.
- Lanstyák István 2005b. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 77–120.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lengyel Zsolt 1974. A kétéves korú magyar gyermek főnévi ragozási rendszerének kialakulása. *Hungarológiai Közlemények* 18, 641–648.
- MacLaughlin, Barry 1978. *Second-language acquisition in childhood*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mantero, Miguel – Herpe, Estelle 2007. The Three Languages and One Voice of a Multilingual Child: Educational Implications for Monolingual Bias in the United States. *Radical Pedagogy* Vol. 9. Issue 1.
- S. Meggyes Klára 1979. A szó elsajátítása a nyelvelsajátítás folyamatában. *Nyelvtudományi Közlemények* 81/1–2, 238–244.
- Meisel, Jürgen M. 1989. Early differentiation of languages in bilingual children. K. Hyltenstam – L. K. Obler (szerk.) *Bilingualism across the lifespan*. Cambridge: University Press.
- Mikes Melánia 1971. Mondattani univerzálék a gyermeknyelvben. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. III. évf. Budapest.
- Navracsics Judit 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Poplack, Sarah. 1980. Sometimes I'll start a sentence in English y termino en Espanol: toward a typology of code-switching. *Linguistics* 18, 581–618.
- Redouane, Rabia é.n. *Linguistic Constraints on Codeswitching and Codemixing of Bilingual Moroccan Arabic-French Speakers in Canada*. <http://www.lingref.com/isb/4/149ISB4.PDF> (letöltve: 2011. december 3.)
- Romaine, Susanne 1989. *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1995. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Regio.
- Slobin, Dan J 1973. Cognitive Prerequisites for the Development of Grammar. Ferguson, Charles – Slobin, Dan (szerk.): *Studies of Child Language Development*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 175–208.
- Štefánik, Jozef 2000. *Jeden človek, dva jazyky*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó – Simon Szabolcs 2000. Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 195–207.

MELLÉKLET

1. párbeszéd, Anna 2,9 éves

Anya: *Ancsikám, te tudsz szlovákul?*

Anna: *Üümm. 'Nem'*

Anya: *És magyarul tudsz?*

Anna: *Igen.*

Anya: *És a tata 'apa', az hogyan beszél?*

Anna: *Szlovákul meg magyarul.*

Apa: *És a mama az hogyan beszél?*

Anna: *Magyarájul. 'Magyarul'.*

Apa: *A vie po anglicky? 'És tud angolul?'*

Anna: *Igen. Dusival.*

Anya: *Ancsi, és a nagyfi hogyan beszél?*

Anna: *Magyarájul. 'Magyarul'.*

Anya: *És a babka? 'szlovák magymama'*

Anna: *Szlovákul.*

Apa: *A ona vie po maďarsky? 'És ő tud magyarul?'*

Anna: *Üümm. 'Nem'*

2. párbeszéd

Apa: *Nakresliš mi rybičku? 'Rajzolsz nekem halacszkát?'*

Anna: *Igen, ez lesz a hosszú farka.*

Apa: *Počkaj, to bude plutva. Kde žijú rybičky?*

'Várjál, ez lesz az uszonya. Hol élnek a halacszkák?'

Anna: *A vízben. Ez a víz.*

Apa: *A kde býva vtáčik? 'És hol lakik a madár?'*

Anna: *A fészek a fán, és abban élnek a fészekükben, tojás is van benne. És ez mi?*

Apa: *To sú kamienky. Vo vodičke. Čo sa dá robiť s kamienkami? 'Ezek kövecskék. A vízben. Mit lehet a kövekkel csinálni?'*

Anna: *Dobtunk. Ilyen nagyot.*

Apa: *A kam sme ich hodili? 'És hova dobtuk?'*

Anna: *Dunába.*

Apa: *Čo to vrčí vonku? 'Mi berreg kint?'*

Anna: *Autó. Igen.*

3. párbeszéd

Apa: *A toto je akej farby? 'És ez milyen színű?'*

Anna: *Piros. Fehér.*

Apa: *Ešte máme aké farby? 'És még milyen színek vannak?'*

Anna: *Zöld, kék.*

Apa: *Skús aj ty tak prejsť ceruzkou. A teraz tade-to, sem, sem zatoč, a tade-to. 'Próbálj meg te is ceruzával ezen a vonalon menni. És most erre, ide, idekanyarodj és erre.' (A kislány követi az utasításokat.)*

Anna: *Te mit csinálsz most?*

Apa: *Urob aj ty také. 'Te is csinálj ilyet'*

Anna: *Jó.*

Apa: *Jak autičko keď ide.' Ahogyan az autó megy.' (Mutatja, hogy hogyan rajzolnak.)*

Anna: *Igen.*

4. párbeszéd

Apa: *Nemali by sme najprv pozbierať tie karty? 'Nem kellene összeszednünk először ezeket a kártyákat?'*

Anna: *Igen.*

Apa: *A kde sú gumičky? Kam si ich dala? 'És hol vannak a gumik? Hová tetted?'*

Anna: *Itt van egy gumi, ez jó lesz.*

Apa: *Počkaj, počkaj, všetko to vysypeš Ancsikám. 'Várjál, várjál, mindent kiszórsz.'*

Anna: *Sok lufija van.*

Apa: *Má veľa balónov? Ano? 'Sok lufija van? Igen?'*

Anna: *Igen. Hol van még kártya?*

Apa: *Neviem. Tu sú. 'Nem tudom. Itt vannak.'*

NEVEK ÉS NÉVHASZNÁLAT

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK SZEMÉLYNÉVHASZNÁLATA¹

1. TÁRSADALOM ÉS SZEMÉLY- NÉVHASZNÁLAT

A tulajdonnevek a mindennapos életünkben gyakran használatosak, az alapszókincsünkbe tartoznak. „Névhasználati, névalkotási és névviselési tevékenységünk a mindennapi nyelvhasználatunknak nagyon is az előterében áll” (Benkő 1999: 165).

„A tulajdonnevek létrejötte és módosulása elsődlegesen társadalmi tényezők függvénye” (Kiss 1995: 278). A tulajdonnevek kialakulása valószínűleg egykorú a beszédképességgel (vö. Hajdú 2003: 9). Az ember amióta beszél, azóta megnevezi társait, a körülötte lévő állatokat, helyeket, objektumokat. A névadás, névhasználat antropológiai jellegzetességnek tekinthető.

A tulajdonnevek közül elsőként feltehetően a személynévek jelentek meg az emberi kommunikációban. Szilágyi N. Sándor *A jelentésvilág szerkezete* c. tanulmányában (2004) a következőket írja: „Könnyen lehet, hogy a nyelv evolúciója során a személynévek jelentek meg először, hiszen ha abban a 100–150 fős csoportban, amilyenben a beszélni még nem tudó elődeink éltek, az emberek feltalálták a módját annak, hogy ha valakit magukhoz akarnak hívni, akkor azt ne úgy tegyék, hogy mindenki odacsődüljön, hanem csak az jöjjön, akinek kell, akkor az a társas viselkedés hatékonyságát igencsak megnövelhette.”

A nevek összekötik az embert azzal a társadalommal, csoporttal, amelybe beleszületett,

sőt számos esetben a szociális státusz szerepét is betöltik (Tóth 2004: 544). Vincent Blanár a tulajdonnév egyik fő funkciójaként említi a társadalmi meghatározottságú identifikációt (Blanár 1996). A tulajdonnevek a társadalom termékei. A tulajdonnév mint nyelvi jel ab ovo szociolingvisztikum (Kiss 2001: 289).

A névhasználatot nagyfokú variabilitás, azaz változatosság, változékonyság jellemzi. Ahány nyelv, annyiféle névhasználat. A névkészlet variabilitására a névváltozatok sokasága is utal. A névhasználatot befolyásoló főbb tényezők közé tartozik az idő – tér – társadalom dimenziója.

Az idők során változik a névdivat, egyes nevek újonnan keletkezhetnek, mások pedig feledésbe merülhetnek. Az egyént életkorától függően eltérően hívhatják, és különböző közösségek tagjaként más-más megszólításokkal illethetik. Az emelkedő életkorral általában az egyén által használatos tulajdonnévkincs is növekszik. Az egyéni névkincsen belül megkülönböztethetünk aktív (gyakran használatos tulajdonnevek) és passzív (ismert, de a mindennapok során nem használatos nevek) réteget, amely az életkortól függően változhat.

A tér dimenziója, a területiség nagyban befolyásolja az eltérő névhasználatot a világ különböző részein és egy állam határain belül is. Az egyes tájegységekre jellemző nyelvjárási sajátosságok a tulajdonnevekben is megjelennek. Egy adott területen élő kisebbség másképpen használhatja a neveket, mint a többségi nyelvet beszélő közösség.

1. A tanulmány a Domus Hungarica támogatásával készült.

A társadalom és névhasználat összefüggéseivel a szocioonomasztika foglalkozik. A szocioonomasztika terminus két meglévő tudományág (szociológia és onomasztika) megnevezésének vegyülésével keletkezett. A szociológia (társadalomtudomány) a társadalmi élet törvényszerűségeit kutatja, az onomasztika (névtudomány) pedig a tulajdonnevek világával foglalkozik.

A szocioonomasztika kutatási területei közé tartozik a névkontaktológia (a nyelvi kontaktusokból eredő névtani kérdéseket vizsgálja), a névpolitika (a névhasználatot érintő törvényekkel foglalkozik), a kisebbségi névhasználat (a nemzeti kisebbségek, etnikumok névhasználatának sajátosságait kutatja), a névtervezés (a tulajdonnevek használatának tervezésével, problémáival foglalkozik), a névdivat (általában tömeges méretűvé váló, társadalmi indítékú azonos vagy hasonló viszonyulás a tulajdonnevekhez), a névtattitúd (az egyes embereknek, illetve csoportjainak nevekkal szembeni beállítottságát, hozzájuk való viszonyulását, róluk kialakult értékelő jellegű vélekedését jelöli), a névváltoztatás (a tulajdonnevek hivatalos úton való megváltoztatása); a szocioonomasztika továbbá a névhasználat és az életkor, nemek, felekezetek, társadalmi rétegek, csoportok stb. összefüggéseit vizsgálja.

A társadalomban minden embert személynévvel azonosítunk. A név maga az ember, végigkíséri az ember életét, identifikálja az egyént. Benkő Loránd a következőképpen fogalmazta meg a társadalom és személynévhasználat összefüggését: „A személynévvizsgálat a társadalmi tudományok sorának a többivel egyenértékű tagja [...] a névadást nem lehet elszigetelten, csupán a nyelvi anyag alapján vizsgálni, hanem fel kell deríteni a nyelvi és névadásbeli jelenségek okait, indítékait, társadalmi alapjait [...] a személynévadásban a társadalmi érintkezés egyik jelentős mozzanatát, eszközét és eredményét kell látnunk, s a személyneveket mint a társadalom termékeit kell szemlélnünk” (Benkő 1949b: 245–246).

2. A SZEMÉLYNEVEK RENDSZERE

A személynevek rendszert alkotnak, „az egyes névtípusok kölcsönös összefüggésben állanak egymással, változásaik kölcsönösen befolyásolják egymást” (B. Gergely 1977: 8).

A magyar névtudomány rendszerint a következő négy személynévtípust különbözteti meg: család-, kereszt-, bece- és ragadványnevek. A négy személynévtípus között összefüggések mutatkoznak. A részrendszerek hatnak egymásra. Szorosabb a kapcsolat a kereszt- és becenév, valamint család- és ragadványnév között. „A személynevek fajtái a névrendszeren belül többé-kevésbé szoros kapcsolatban vannak egymással. Közismert tény, hogy a családneveket a személynevek többi fajtái közül a legtöbb szálú kapcsolat a ragadványnevekhez fűzi” (B. Gergely 1981: 81–82).

Diakrón szempontból a családnevek egy része kereszt- (*Albert, Antal, Balázs, Bálint, János, Máté, Menyhárt, Pál, Péter, Sándor* stb.), bece- (*Benkő, Bencúr, Gergő, Józsa, Ladó, Mikó, Zsigó* stb.) vagy ragadványnévből ered. Vincent Blanár *Teória vlastného mena* (A tulajdonnév elmélete) c. könyvében a pozsonyi választópolgároknak 1964-ben összeállított névlistája alapján 156 olyan családnevet sorol fel, melyek a *Pavel* (Pál) keresztnévből származnak, alapelemük a *Paul-*, *Pav-* és a *Pal-*: *Paul, Paulík, Pauliny, Paulis, Pavel, Pavko, Pavlíček, Pavlína, Pálfy, Pálik, Palkovič, Páll, Palo* stb. (Blanár 1996: 146–147). A kereszt- és becenévből eredő családnevek népes csoportját képezik az egyes tájegységek, települések névanyagának. Példaként említhetjük, hogy a XVII. század elején (1614) Csíkszékben a leggyakoribb 35 családnév közül 25 keresztnévi eredetű volt: *András, Antal, Balázs, Bálint, Barabás, Benedek, Ferenc, Gál, Gergely, György, Imre, István, János, Kelemen, László, Lukács, Márton, Máté, Menyhárt, Mihály, Miklós, Pál, Péter, Sándor, Tamás* (I. Hajdú 2003: 847). A felsorolásból is láthatjuk, hogy mindenekelőtt a férfikeresztnév (apanév) válthatott családnévvé. Női keresztnév (anyanév)

ritkán szerepelt családnévként (l. Nyirkos 1999). A keresztnévi családneveknek különböző alakváltozatai lehetnek: pl. *Ambrus* – *Ambarus*, *Ambrusch*, *Ambrús*, *Ambruzs*, *Ambrúz*, *Ambruz*, *Ambrusz*, *Ambros*, *Ambrosch*, *Ambrosz*, *Ambrósz*, *Ambróz*; *Balassa* – *Balasa*, *Balása*, *Balássza*, *Ballassa*, *Balázsa*, *Balazsa*, *Balasi*, *Balási*, *Balasai*, *Balassai*, *Balassay*, *Balassi*, *Balassy*, *Balásszi*, *Balássy*, *Balasy*, *Balásy*, *Balázsi*, *Balazsi*, *Balázsy* (l. Hajdú 2010). A közép-magyar korban az összes keresztnévnek majdnem egyharmada becézett formában lett családnév (Hajdú 2003: 814): *Bene*, *Benkő*, *Bertók*, *Gergő*, *Józsa*, *Kriszta*, *Ladó*, *Petrás*, *Sebők*, *Zsigó stb.* Sok becenévi alakot a családnevek őriztek meg számunkra. Például a *Miklós* keresztnévből a következő becenévi családnevek alakultak ki: *Mika*, *Mike*, *Mikse*, *Miksa*, *Mikes*, *Mikeska*, *Mikecs*, *Mikse*, *Mikó*, *Mikos*, *Mikus stb.* (vö. Kálmán 1989: 76–77, Majtán – Považaj 1998: 180). A *János* keresztnév is gyakran vált becéző formában családnévvé: *Jancsó*, *Jancsa*, *Jancsi*, *Jancsó*, *Jani*, *Jánk*, *Janka*, *Jankó*, *Jankus*, *Janó*, *Jánoska* stb. A *János* keresztnévből az egyes országokban egyéb becenévi családnévváltozatok is használatosak, pl. Szlovákiában a következők ismertek: *Jaňo*, *Janko*, *Janík*, *Janek*, *Janiček*, *Janeček*, *Janic*, *Janček*, *Jančík*, *Jančula*, *Jánošík* stb. (l. Majtán – Považaj 1998: 135).

A becenevek hivatalosan anyakönyvezett keresztnevékké is válhatnak. Példaként említhetjük a következő becéző alakváltozatok önálló keresztnévként való használatát: *Borbála* – *Bora*, *Bori*, *Boris*, *Boriska*, *Borka*, *Boróka*; *Ilona* – *Ila*, *Ilka*, *Illa*, *Ilon*, *Ilonka*, *Ilus*; *Katalin* – *Kata*, *Katarina*, *Katica*, *Katinka*, *Kató*, *Katrin*; *Mária* – *Mara*, *Mari*, *Marica*, *Marinka*, *Mariska*; *Benedek* – *Bende*, *Bene*, *Benke*, *Benkő*, *Benő*; *Gergely* – *Gergő*, *Gerő*; *György* – *Györe*, *Györk*, *Györke*; *Miklós* – *Mike*, *Mikes*, *Mikó*, *Miksa*; *Péter* – *Pető*, *Petres* (l. Ladó – Biró 1998). Amerikában gyakori, hogy híres emberek családnevei keresztnévként anyakönyvezhetők, pl. *Calvin*, *Franklin*, *Jefferson*, *Kennedy*, *Lincoln*, *Washington* (vö. J. Soltész

1979: 50). A magyarban is találunk rá példákat: a *Cézár*, *Ciceró*, *Robinson* keresztnevék családnevekből származnak.

A keresztneveknek nyelvektől függően különböző alakváltozatai lehetnek: pl. *Erzsébet* – szlovák *Alžbeta*, cseh *Alžběta*, angol *Elizabeth*, német *Elisabeth*, *Elisabetha*, francia *Élisabeth*, román *Elisabeta*, olasz *Elisabetta*, spanyol *Isabel*, horvát *Jelisaveta*, orosz *Jelizaveta*, lengyel *Elżbieta*; *János* – szlovák *Ján*, cseh *Jan*, bolgár *Janek*, román *Ioan*, latin *Joannes*, német *Johann*, *Johannes*, *Hans*, *Jens*, *Jannis*, *Janni(c)k*, angol *John*, *Johnny*, *Jack*, ír *Sean*, *Shane*, francia *Jean*, spanyol *Juan*, portugál *Joanico*, olasz *Giovanni*, *Gianni*, lengyel *Janusz*, szlovén *Janez*, horvát *Jovan*, orosz *Ivan*, finn *Juhani* (l. Fercsik – Raátz 2009; Knappová 2008a; Majtán – Považaj 1998).

Egyes (szokatlan) keresztnevék ragadványnevekre emlékeztetnek. Texasban egy ikerpár közül a fiú a *Pneumónia* és a lány az *Asztma* nevet kapta, további érdekes keresztnevék a *Makaróni*, *Jóéjszakát* férfinév és a *Cigaretta* női név. Rio de Janeiróban egy brazil kiadó tulajdonosa a következő neveket választotta gyermekeinek: *Pont*, *Vessző*, *Zárójel*, *Kötőjel*. Vannak olyan keresztnevék, melyeket a szülők anyakönyveztetni szeretnének, de nem kerülnek bejegyzésre. Például Pozsonyban a *Tigris*, *Vínnetou* neveket s az egykori Jugoszláviában a *Banán*, *Csokoládé*, *Drakula* neveket is kérvényezték, de ezek nem lettek anyakönyvezve (l. Majtán – Považaj 1998: 30–32).

Az egyes keresztnevекhez kapcsolódó becenevek nagy száma a nem hivatalos személynév-fajta nagy fokú variabilitására utal. Lássuk példaként két keresztnév becéző alakváltozatait (l. Hajdú 1974, 2003; Fercsik – Raátz 2009). Az *Erzsébet* (régí és gyakori) női keresztnévnek több mint száz becéző alakja van: *Berzsi*, *Beta*, *Betta*, *Betti*, *Betkó*, *Betuska*, *Böbe*, *Böbi*, *Böbike*, *Böske*, *Bözse*, *Bözsi*, *Bözsó*, *Csőre*, *Csőri*, *Eliz*, *Erdzsü*, *Eri*, *Erzsa*, *Erzse*, *Erzsi-Berzsi*, *Erzsike*, *Erzsó*, *Erzsócska*, *Erzsók*, *Erzsu*, *Erzsus*, *Liza*, *Lizi*, *Örzse*, *Örzsike*, *Örzsók* stb. Az *István* névből a következő becenevek származnak: *Csefán*,

Están, Estó, Estók, Iccsi, Ista, Isti, Istike, Istó, Istók, Istu, Istuka, Pesta, Pestu, Pestuka, Pestus, Pestuska, Petya, Petykó, Pista, Pisti, Pistike, Pistók, Pistu, Pistuka, Pityesz, Pityi, Pitykó, Pityu, Pityuci, Pityuka, Pityus, Putyi, Putyus, Stefán, Stefi, Stefike, Stefkó stb.

Egyes kutatók a bece- és ragadványnevek között átmeneti réteget különböztetnek meg. Miloslava Knappová szerint a bece- és ragadványnevek határán álló nevek kétféleképpen interpretálhatók, mindkét személynév-fajtába besorolhatók. Két alapvető típusról ír: 1. A keresztnév átalakul, deformálódik, s a végső forma gyakran azonos a közszavakkal vagy más tulajdonnevekkel: pl. Klára > *Králik* 'nyúl', Filip > *Fikus* 'fikusz', Andrea > *Andromeda*. 2. Játékos rímelés eredményeként jön létre a név: pl. Viktor > *Doktor*, Hanna > *Panna* 'szűz', Nikola > *Pikola* (Knappová 2000: 214–215). Hajdú Mihály a keresztnevékből származó csúfoló jellegű nevek többségét a becenevek között tárgyalja, de azokat, amelyeknél az alpnév nehezen következtethető ki, a ragadványnevekhez sorolja: Gabriella > *Gabi* > *Biga*, Emese > *Memő*, Timea > *Time* > *Die Zeit*, Eszter > *Österreicher*, Anasztázia > *Kanaszta*, Mónika > *Monokli*, Szandra > *Szalamandra* (Hajdú 1994: 46). Az *Általános és magyar névtan* c. monográfiájában a becenevek tárgyalásakor többször megemlíti, hogy a névadást nemcsak a keresztnév indukálhatja, hanem a köznévkis is szerepe lehet a névalakulásban: pl. *Banda* < András, *Cica* < Ica, *Kaja* < Klára (még az 'élelem' jelentésű argóbeli közszó megjelenése előtt létezett becenévként), *Pityóka* ('burgonya' jelentése is lehet) < Pityu, *Szilva* < Szilveszter stb. Leginkább a becenévként használt közszavak és tulajdonnevek típusba tartozó példái foghatók fel ragadványneveknek (l. Hajdú 2003: 718–721). A bece- és ragadványnevek alaki tekintetben sok esetben hasonlóságot mutatnak, gyakoriak az azonos névalkotási módok. A becenév gyakran tölthet be ragadványnévi funkciót. Sok esetben nehezen döntendő el, hogy bece- vagy ragadványnévről van-e szó. Ennek megállapítása előfeltétele-

zi a névkompetenciát, vagyis ismernünk kell a néviselő család- és keresztnévét s a ragadványnévadás eredeti indítékát. Például az *Otília* név alakja első ránézésre női keresztnévre utal, de férfi ragadványneve is lehet. Egy gimnazista padtársamat hívtuk így az osztályban, mivel göndör haja nagyon hasonlított egy lányéra, akit *Otíliának* hívtak. A ragadványnév tehát másra való hasonlóság (külső tulajdonság) alapján keletkezett. Később a név rövidített változata (*Oti*) volt használatban, s máig így azonosítják a régi osztálytársak Attilát (egyébként az *Oti* név saját beceneve is lehetne).

A ragadványnevek keletkezésének alapja gyakran az egyén család-, keresz- és beceneve. Az egyes generációk között különbségek mutatkoznak e tekintetben. A felnőttek körében az egyén ragadványnévként viselheti valamelyik ősenek, szülőjének, hozzátartozójának, rokonának család-, keresz-, illetve becenevét. Kalotaszegen, Göcsej és Hetés területén a családtagok nevére utaló ragadványnevek csoportja a legnépesebb (l. B. Gergely 1977: 87–90; Ördög 1973: 158–171). A diákragadványnevek keletkezésében jelentősebb szerepet játszik a hivatalos név valamely elemének játékos elferdítése, vagy különböző asszociációk következtében közszóvá alakítása. Náluk ritkább a felnőtteknél említett névadási motívum.

A család- és ragadványnevek közötti összefüggésekről sok kutató írt már. A családnévhez hasonlóan a családi ragadványnevek is öröklődnek. „A családnév alakilag is megszilárdult rendszere hat a nyelvi megformálásban semmitől sem korlátozott, szabadon alakuló névformákra” (B. Gergely 1981: 82–83). Egyesek a ragadványnevet a családnév prototípusának tartják. Ezzel kapcsolatban Szabó Istvánt idézhetnénk: „Családneveink először valójában úgynevezett ragadvány-nevek voltak: a közösségben megkülönböztetésül vagy jellemzésül valami jelző ragadt kinek-kinek a személyéhez, mintegy kiegészítve a keresztelelésben elnyert egyéni nevet. Ha a jelző állandósult, és a hozzátartozókhoz is hozzátapadt, immár nem ragadvány-, hanem családnévről

szólhatunk” (Szabó István 1954: 10). Kiss Jenő a *Társadalom és nyelvhasználat* c. könyvében a következőket írja: „A kételemű névadás (családnév + keresztnév) kialakulása a világi és egyházi névadás sajátos egységbe olvadását jelentette, hiszen a családnevek többnyire a spontán névadásból létrejött ragadványnévből, a keresztnévek pedig egyházi eredetű személynévekből jöttek létre. A megkülönböztető második névelem, az eredeti ragadványnév, amely jelzőként járult a keresztnévhez – s ezért megelőzte azt –, természetesen csak később vált igazi családnévvé. A családnév használata Magyarországon II. József 1787-es rendeletének életbe lépése óta kötelező” (Kiss 1995: 279). Kálmán Béla felfigyel arra, hogy a család- és ragadványnevek hasonló névadási indítékok alapján keletkeznek: „a ragadványnevek – hasonlóan a vezetékeknekhez, hiszen ezek is ragadványnevek voltak eredetileg – gyakran utalnak az apa vagy anya nevére, az illető származására, nemzetiségére, testi vagy lelki tulajdonságára, foglalkozására, viseletére stb.” (Kálmán 1962: 139). Benkő Loránd a családnevek egy részét ragadványnévből eredezteti: „[...] a ragadványnevek, noha kezdetben csak az egyén másodlagos jelölői voltak, a családnevekkel mégis szoros és erős kapcsolatban vannak s a magyar családnevek egy részének: a világi névadáson alapuló családneveknek közvetlen előzményeiül tekinthetők” (Benkő 1949a: 12). A szerző *A régi magyar személynévadás* (1949) c. munkájában a világi névadáson alapuló ragadványneveken belül három altípust különböztet meg: a) a külső vagy belső tulajdonságra, b) nemzetiségre, c) tisztségre, foglalkozásra utaló nevek csoportját.

Az egyén tipikus külső vagy belső tulajdonsága a közösségben ragadványnévként funkcionálhatott, s idővel családnévvé válhatott és öröklődött: pl. *Apró, Bajusz, Barna, Csonka, Erős, Görbe, Gyenge, Hajas, Hosszú, Kopasz, Kövér, Santa, Szép, Vörös; Bús, Csendes, Eszes, Jámor, Jó, Vigh*. A foglalkozásra utaló családnevek előzményei is ragadványnévként élhettek: pl. *Ács, Asztalos, Csikós, Csizmadia, Fazekas,*

Halász, Hegedűs, Juhász, Katona, Kerekes, Kertész, Kovács, Méhes, Molnár, Pásztor, Szakács, Takács, Varga. Továbbá ragadványnevekből származ(hat)nak a népnevekre (*Cseh, Lengyel, Magyar, Németh, Polák, Tóth*), társadalmi és vagyoni helyzetre (*Árva, Gazdag, Jobbágy, Nemes, Pénzes, Polgár*), tisztségre (*Bíró, Dékán, Mester, Vajda*) utaló családnevek.

Az antroponimák rendszerén belül a névhasználati szintértől függően két nagyobb részrendszert különíthetünk el: a hivatalos és nem hivatalos (népi) nevek csoportját. A hivatalos nevek közé tartoznak a család- és keresztnévek, a nem hivatalos szférába pedig a bece- és ragadványnevek. A hivatalos személynévek használata elsősorban a formális szintérhez kötődik: az egyén nevét bejegyzik az anyakönyvbe, egyéb hivatalos dokumentumokba stb. A nem hivatalos nevek főképpen az informális beszédhelyzetekben használatosak: családi, baráti körben stb. A hivatalos nevek társadalmilag kodifikáltak, használatukra törvények vonatkoznak, általában nagyobb közösségben ismertek, elsősorban az írott nyelvben jelennek meg, állandóbbak; a nem hivatalos nevek kisebb közösségekben használatosak, az élőnyelvre jellemzőek, változékonyabbak. A szűkebb társadalmi úzus lehetővé teszi az élőnyelvben használatos nevek gazdag variabilitását. A kommunikációs aktusban gyakran fontosabb szerepet tölt be a nem hivatalos név, mint a hivatalos név. Egy egyénnek a hivatalosan anyakönyvezett nevén túl több eltérő bece-, illetve ragadványneve lehet. E nevek használata különböző csoportokhoz, közösségekhez kötődhet (vö. Krško 2003). Vannak olyan kutatók, akik a hivatalos és népi nevek között átmeneti csoportot különböztetnek meg (Krištof 1969: 29). Az ún. félhivatalos nevekhez sorolják azokat a névkapcsolatokat, melyekben az egyik (néha több) névelem hivatalos, a másik népi: pl. ragadványnév + keresztnév, ragadványnév + családnév, ragadványnév + családnév + keresztnév.

A hivatalos és nem hivatalos személynévek közti eltérések a következő táblázatban foglalhatók össze:

1. táblázat A hivatalos és nem hivatalos személynevek közötti eltérések

Hivatalos személynevek	Nem hivatalos személynevek
formális szintér	informális szintér
társadalmilag kodifikáltak	társadalmilag nem kodifikáltak
tágabb társadalmi úzus	szűkebb társadalmi úzus
írott nyelv	élőnyelv
állandóbb (statikusabb) névkészlet	változó (dinamikus) névkészlet
zártabb névrendszer	nyitott névrendszer

A hivatalos és nem hivatalos nevek között nincs éles határ. A tér és idő dimenziójától függően a hivatalos nevek nem hivatalossá válhatnak és fordítva. Már említettük, hogy a család- és keresztnévek ragadványnévi funkciót is betölthetnek, sok régi becenév családnévként él tovább, illetve anyakönyvezhető keresztnévvé válik, „az írásbeli használatú ragadványnevek már-már hivatalosnak számítanak” (J. Soltész 1979: 56).

Egy névviselő, egyetlen személy hivatalos és nem hivatalos neve szemiológiai szempontból felfogható metonimikus poliszemiának, s onomasziológiai szempontból polionímiának, variáns megnevezésnek, a szinonímiához hasonló viszonyban (I. Blanár 1996: 203). J. Soltész Katalin a többnevűséget tulajdonnévi szinonímiának tartja: „Valódi szinonimák csak azok a különböző alakú tulajdonnevek, amelyek ugyanazt az egyedet jelölik, azonos a denotátumuk [...]” (J. Soltész 1979: 39). A tulajdonnévi szinonímia típusai között említi a hivatalos és népi vagy szóbeli névmegfelelést. Az egyén hivatalosan anyakönyvezett neve és ragadványneve tulajdonnévi szinonimapárnak tekinthető.

A hivatalos névrendszert inkább az állandóság jellemzi, a nem hivatalos névrendszert pedig a nagyfokú variabilitás. A statikus névfajták döntően a születéskor rendelődnek hozzá viselőjükhöz, a dinamikus névfajták viszont bármikor hozzákapcsolódhatnak az elnevezett-hez (Hoffmann 2008: 17). A hivatalos személynevek zártabb rendszert alkotnak. A családnevek öröklődnek, a keresztnévek kiválasztása a már meglévő névtárból történik, tehát a név-

adást erős társadalmi feltételek határozzák meg. Az egyén ugyan manapság kérvényezheti hivatalos nevének megváltoztatását, de kevésbé él a lehetőséggel. A becenevek rendszere nyitottabb, de itt a megkötés az, hogy a becenévnek a keresztnévből kell származnia. Igaz, a becézés lehetőségei határtalanok. A legnyitottabb rendszert a ragadványnevek alkotják: bármilyen nyelvi jel vagy értelmetlen hangsor ragadványnévvé válhat, a névadó szabadon válogathat a nyelv szókészletéből és fiktív hangsorokat is kitalálhat az egyén azonosítására. Hajdú Mihály hasonlóképpen vélekedik: „minden nyelvi jel tulajdonnévvé válhat, amit alkotója vagy használója annak tekint” (Hajdú 2003: 58). A ragadványnévadásban nyilvánul meg elsősorban az ember ősi névadó ösztöne, névteremtő vitalitása. „A nyelv természetes névteremtő működését ma már szinte csak a ragadványneveken figyelhetjük meg” (J. Soltész 1979: 56). Produktív, dinamikus névalkotási módról van szó: ragadványnevek különféle közösségekben keletkezhetnek a világ bármely részén. „A ragadványnév a mai személynevek között a legélőbb, legelevenebb névfajta abban az értelemben, hogy életfolyamatában társadalmi és nyelvi kötöttségek sokkal kevésbé érvényesülnek, mint például a család- vagy keresztnévekében” (B. Gergely 1977: 65). A névadó kreativitására, fantáziájára van bízva, hogy milyen nevet ragaszt rá majdani viselőjére. Egy közösségen belül azonban az új ragadványnév kiválasztását nagymértékben befolyásolja a meglévő ragadványnév-állomány. Ritkábban adnak egy új elnevezettnek a községben már meglévő ragadványnevet (az öröklődő

nevek kivételével) a homonímia elkerülése végett. Amennyiben homonim ragadványnevek fordulnak elő egy közösségben (tipikusan az öröklődő ragadványneveknél), akkor szükség van egy kiegészítő névelemre (pl. bece-, keresztnév; életkorra utaló névelem), amely a megkülönböztetést, a pontosabb identifikációt szolgálja.

Abban az esetben, mikor a hivatalos család- és keresztnévet ragadványnév helyettesíti, névcseréről beszélhetünk. Egy adatközlőmet idézve: „*Hát itten mindenkinek csúfneve van és a csúfneve a fő név, nem a rendés neve*”. A név szorosan hozzánőtt viselőjéhez, s a közösség is elsődlegesen ezen a néven identifikálja az egyént (vagy az egész családot). Bárczi Gézánál olvashatjuk: „még ma is megesis, hogy a ragadványnév elnyomja az öröklött nevet és névcseré történik” (Bárczi 2001: 127). A faluközösségben gyakori, hogy az illetőt csak ragadványnévén ismerik. Többek között Balázs Juditnál is ezt olvashatjuk: „a megnevezők néha nem is tudják, melyik a böcsületés név” (Balázs 1982: 65). Az is megtörténhet, hogy ha a névhasználatban csak ragadványnevével azonosítják a személyt, idővel a hivatalos neve feledésbe merülhet. Cserépfaluban a *Sánta gunár* ragadványnevet viselő zsidó boltosnak az eredeti nevére senki sem emlékszik (Mizser 2003: 521).

3. A SZLOVÁKIAI MAGYAROK SZEMÉLYNÉVHASZNÁLATA

A továbbiakban a társadalom és személynévhasználat összefüggéseit a szlovákiai magyarok névhasználatára vonatkoztatom.

A szlovákiai magyar beszélőközösség két-nyelvűnek tekinthető. A bilingvis közösségekben a személynévek szélesebb köréből válogathatnak a névhasználók. Az egyik vagy másik nyelvből származó személynévformának kiválasztása több tényezőtől függ: a kommunikációs szintértől, a kommunikáló felektől, a társadalmi, nyelvi közegtől stb.

A történelmi változások következtében a 20. század folyamán több országhoz tartoztak a

szlovákiai magyar települések. A 20. század elején az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezték. Az első világháború után, 1920-ban a trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákiához kerültek. Szlovákia magyarlakta területeit 1938-ban a bécsi döntés eredményeképpen újból visszacsatolták Magyarországhoz. 1945 után újra Csehszlovákiához csatolták a településeket, majd 1993-tól Szlovákia önállósulása után a Szlovák Köztársasághoz tartoznak. Ezek a társadalmi változások a tulajdonnevek világában is tetten érhetők, elsősorban a személynévek anyakönyvi bejegyzését, a helynevek hivatalos használatát érintették. A vonatkozó névpolitikai, névtervezési kérdésekről több tanulmányban olvashatunk (vö. Lanstyák 2000; Szabó Mihály 2005, 2008; Vörös F. 2004a, 2004b, 2007; Vörös O. 2004, 2007; Vörös O. – Simon 2006; Zalabai 1995).

A névpolitika a névhasználatot érintő törvényekkel foglalkozik. Az egyes államok jogszabályai befolyásolják a névhasználatot a hivatalos (formális) szinten. Szlovákiában az 1994-es anyakönyvi törvény biztosítja a nem szlovák nemzetiségű nők számára a családnév *-ová* toldalék nélküli bejegyzését (szlovák kontextusban azonban a névnek az *-ová* toldalékkal ellátott változatát kell használni), a szlovákiai magyarok számára a személynév magyaros anyakönyvezését, illetve kérvényezhető a régebben szlovákul anyakönyvezett név 'magyarosítása' (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 2002; Vörös F. 2004b). Az említett névhasználati kérdéseket a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa által elfogadott 1994. évi 154. számú anyakönyvi törvény alábbi rendelkezései szabályozzák:

16.§

A nem szlovák nemzetiségű nő családi nevének bejegyzése a nemre utaló szlovák végződés nélkül történik,

a) ha nőnemű gyermek szülei a gyermek családi nevének a 13.§ (1) bek. szerinti anyakönyvezésekor vagy nem megszüntethető örökbefogadás esetén az örökbefogadott gyermek családi nevének anyakönyvezésekor kéri,

b) ha nő a 14. § szerint házasságkötés anyakönyvezésekor kéri,

c) ha az érintett nő azt külön törvény szerint családnév-változtatásról rendelkező határozat bejegyzésével kapcsolatban kérelmezi.

19.§

(3) Ha nem szlovák nemzetiségű személy utóneve az anyakönyvben szlovák névformában van bejegyezve, az érintett személy írásbeli kérelmére a születési anyakönyvi kivonatban utónevét anyanyelvi névformában tüntetik fel; ezt a tényt az anyakönyvbe bejegyzik. Minden további bejegyzés és tanúsítvány ezzel a névformával készül.

(5) Az érintett személy írásbeli kérelmére nő születési vagy házassági anyakönyvi kivonatában a családi nevet a nemre utaló szlovák végződés nélkül tüntetik fel; ezt a tényt az anyakönyvbe bejegyzik. Minden további hivatalos kivonatban és az anyakönyvbe bejegyzett adatokról készített tanúsítványban ez a névforma szerepel. Az első mondat szerinti kérelmet az okiratok között iktatják.

(6) Kiskorú nőnemű személy esetében a (3) és (5) bekezdés szerinti kérelmet a szülők nyújthatják be.

(7) Az utónévforma és a családnévforma változásának a hivatalos kivonatban történő (3), (5) és (6) bekezdés szerinti bejegyzésére nem vonatkoznak az utónév-változásról és a családnév-változásról szóló külön törvény rendelkezései, ez az aktus külön törvény szerint nem illetékköteles.

(8) Külön törvény szerinti névváltoztatásra vonatkozó kérelemnek minősül a női családi névnek az anyakönyvi kivonatban nemre utaló szlovák végződéssel ellátott formában történő feltüntetése iránti kérelem azt követően, hogy az érintett személy a (3), (5) és (6) bekezdés, illetve a 16.§ szerinti jogát érvényesítette.

36.§

A női családi név a szlovák nyelvben a nemre utaló megfelelő végződéssel használatos.

3.1. A hivatalos személynevek használata

A szlovákiai magyarok körében eltérő család- és keresztnévhasználat mutatkozik a hivatalos (formális) és nem hivatalos (informális) szintén. A hivatalos szintén a szlovákos névformák használata dominál, ekkor a névsorrend keresztnév + családnév, és a nők családnévéhez az *-ová* végződés kapcsolódik (pl. *Zoltán Horváth, Veronika Szabóová*). A nem hivatalos szintén (írásban és élőnyelvben egyaránt) a magyaros névformák kerülnek előtérbe, ekkor a névsorrend családnév + keresztnév, és a nők családnévéhez nem járul az *-ová* végződés (pl. *Erős Viktor, Böszörményi Andrea*).

A szlovák névforma magyar kontextusban szerepelhet magyaros névsorrendben is (pl. *Lukács Kristian, Tamášová Ingrid*). Ilyen bejegyzéseket találhatunk többek között a magyar tannyelvű iskolákba járó diákok névjegyzékének vezetésében is (osztálykönyvekben, az iskoláról kiadott évkönyvekben stb.).

A hivatalos – nem hivatalos szintén az eltérés a név ortográfiájában is mutatkozhat. Különbség lehet a családnév (*Klaudia Prešinská : Presinszky Klaudia, Livia Agóčová : Agócs Livia, Lea Mészárosová : Mészáros Lea*), keresztnév (*František Nagy : Nagy Ferenc, Vojtech Icsó : Icsó Béla, András Kelemen : Kelemen András*), család- és keresztnév (*Eva Kóšová : Kósa Éva, Frederika Marcsová : Marcsa Friderika, Lýdia Bužická : Buzsicky Livia, Peter Jančo : Jancsó Péter*) helyesírásában.

A kettős névhasználat vagy másképpen kétnevűség (pl. *Vojtech Ďurkovič : Ďurkovič Béla, Alžbeta Kissová : Kiss Erzsébet*) „jelezheti természetesen a kettős identitást is, az érintettek többsége azonban feltehetően megelőző-elkerülő stratégiaként alkalmazza: egy esetleges nyelvi-kommunikációs problémát előz meg azzal, hogy a többségi nyelvet (mintát) elváró kontextusban a többségihez alkalmazkodó formát, a kisebbségi nyelvű vagy informális kontextusban pedig a kisebbségi nyelvű formát választja” (Szabó Mihály 2008: 44).

A névviselő nemzetisége nem állapítható meg a családnév etimológiája, illetve helyesírása alapján. Magyar nemzetiségűek viselhetnek szlovák helyesírással írott családnévet: pl. *Andrušková, Danižová, Ďuričková, Micháli-ková, Mohošová, Pšenák, Šenkárová*. Szlovák nemzetiségűeknek is lehet magyar ortográfiával lejegyzett családnéve: pl. *Andruskó, Kocsis, Ölveczki, Pauliszová, Simon, Szmrecsek*. Szlovákiában egyes keresztnévek csak a magyar nemzetiségűek körében fordulnak elő, identitásjelölő szerepük van, utalnak az egyén nyelvi hovatartozására, a névviselő nemzetiségére: *Anikó, Csenge, Csilla, Csongor, Emese, Enikő, Ödön, Őrs, Szabolcs, Tünde, Virág, Zalán, Zoltán, Zsolt, Zsombor*.

Szlovákiában az *-ová* formáns a családnév női viselőjére utal, egyes szlovák női családnévek mellett azonban elmarad. Ennek oka a pleonasztikus volta, az *-á* melléknévképzőre végződő nevekhez nem járulhat: pl. *Bužická, Potocká, Tichá*. Az anyakönyvekről szóló, 1994-ben elfogadott 154. számú törvény lehetővé tette, hogy minden kisebbségi személy, akinek a nevét szlovákul jegyezték be, kérvényezze a név kisebbségi nyelvű formáját tartalmazó anyakönyvi kivonat kiadását. Az említett törvény értelmében a nem szlovák nemzetiségű nők családnévüket a szlovák *-ová* szuffixum nélkül jegyezethetik be, azzal a megkötéssel, hogy szlovák kontextusban a névnek az *-ová* toldalékkal ellátott változatát kell használni (I. Lanstyák – Szabó Mihály 2002; Vörös F. 2004b: 370).

Az utóbbi időben többen éltek a lehetőséggel Szlovákiában, hogy az eredetileg szlovákul anyakönyvezett család- és keresztnévet átírassák magyarra. A Dunaszerdahelyi járásban 2002–2007 (március végéig) között 542 nő *-ová*tlantította családnévét (pl. *Bartalová* → *Bartal*, *Vargová* → *Varga*) és 325 személy magyarosította a keresztnévét (pl. *Zuzana* → *Zsuzsanna*, *Katarína* → *Katalin*, *Ladislav* → *László*, *Juraj* → *György*). Az Érsekújvári járásban 1994–2005 között 327-en igényelték az *-ová* végződés elhagyását és 225-en a keresztnév magyar helyesírás szerinti bejegyzését. A

Vágsellyei járásban 1994–2005 között 324-en kérték a nevük magyarosítását, kb. fele-fele arányban a családnév *-ová*tlantítását és a keresztnév magyaros helyesírását.

Ami a keresztnévek anyakönyvezését illeti, napjainkban bővebb névlistából válogathatnak a névadók, a névválasztás szabadabb. A keresztnévek bejegyzésekor a szlovákiai anyakönyvi hivatalokban elsősorban a Majtán–Považaj-féle utónévkönyvet használják, amely tartalmaz magyar névváltozatokat is. A Milan Majtán – Matej Považaj által írt utónévszótár 1983-ban látott napvilágot, később több kiadásban megjelent, a bővített változata 1998-ban *Výberte si meno pre svoje dieťa* (Válasszon keresztnévet gyermekének) címen. Az egyes keresztnévek ábécérendben találhatók. A keresztnévek mellett rövidítések jelölik a női, illetve férfinévet. A szerzők a keresztnév eredete és jelentése után a különböző nyelvekben (angol, cseh, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol, svéd stb.) meglévő névmegfelelőket tüntetik fel (vö. Bauko 2008: 188). A szlovákiai anyakönyvi hivatalokban egyéb névforrásokat is használnak. Megemlíteném, hogy a vágsellyei anyakönyvi hivatalban (az ott dolgozók elmondása alapján) minden olyan keresztnévet bejegyeznek, mely megtalálható a www.babynames.com weboldalon.

Szlovákiában az 1989-es rendszerváltozást (ún. bársonyos forradalom) követően megfigyelhető a névdivat változása, az egyedi, ritkább nevek bejegyzésére való törekvés. Gyakoriak az idegen hangzású, illetve eredetű nevek, melyek különböző alakváltozatokban vannak bejegyezve az anyakönyvekbe: pl. *Anthony / Tony, Enrico / Enriko, Jessica / Jesica / Jesika, Jenifer / Jennifer, Scarlet / Scarlett / Scarleta / Skarleta*. Gyakran szolgál a névadás alapjául egy filmhős, tévésorozat szereplőjének a neve (vö. Knappová 2008b: 127): pl. *Brenda, Diego, Eszmeralda, Fiona, Francesco, Pamela, Rosalinda, Seherezáde*. Az utóbbi években növekszik a bejegyzett keresztnévváltozatok száma. Példaként lássunk egy-egy lány- és fiúnevet: *Nikolett / Nikoletta /*

Nikoleta / Nikol / Nikola / Nicol / Nicola / Nicole / Nicolett; Kristóf / Krištof / Christofer / Christofor / Christopher / Christophor / Christo.

Az anyakönyvi törvény szerint Szlovákiában egy gyermeknek legfeljebb három keresztnévet lehet adni. A több keresztnévet viselők hivatalos érintkezésben azt a keresztnévet használják, amelyik az első helyen szerepel az anyakönyvben. A kettős keresztnévek bejegyzése divatossa kezd válni az utóbbi években. A kettős keresztnév mindkét tagja lehet magyar bejegyzésű (*Attila Zsombor, Szilárd János, Réka Lilla, Enikő Csenge*). Ritkább eset, amikor az egyik keresztnév magyar, a másik szlovák formában van anyakönyveztve (*Attila Peter*). A magyarul bejegyzett keresztnév egyéb idegen eredetű névvel is párosulhat (*Anthony Csaba, Balázs Brúnó, Levente Kevin, Vanessa Etel, Marion Mónika*). Az idegen eredetű kettős keresztnévek magyar eredetű családnevekhez kapcsolva kissé komikusan hatnak: *Kelemen Noel Thomas, Székely Lara Fanny, Csontos Jennifer Amira*. A hármas keresztnévadás lehetőségét ritkán használják ki a szülők. Példaként említeném, hogy a Lévai járásban 1994-től 2007-ig hét hármas keresztnévet jegyeztek be az anyakönyvbe: *Adam Dávid Jeremiás, Enriko Bálint Ludovít (2x), Michal Pavol Viktor, Tania Bea Jana, Viet Pluong David, Viet Tuang Hung*.

Az egyes generációk között a névhasználatban különbségek mutatkoznak. Az idősebb generációnál még a „hagyományos” keresztnévek viselése az általános, de az újszülötteknél már az idegenebb hangzású, illetve helyesírású nevek dominálnak. Példaként említem, hogy Komáromban az újszülöttek nevei között olyanok fordulnak elő, melyek az idős generációnál hiányoznak: 2008-ban anyakönyvezettek – *Amira, Brúnó, Cyntia, Jennifer, Jessica, Kiara, Kitty, Liana, Noel, Marcelló, Melanie, Nadine, Nelly, Ramón, Stefanie, Thomas stb.*, 2010-ben anyakönyvezettek – *Chiara, Dajana, Fernanda, Hugó, Lara, Lionel, Melisa, Scarlet, Vivien stb.*

3.2. A nem hivatalos személynevek használata

A nem hivatalos személynevet az egyén annak a közösségnek a tagjaitól kapja, amelyben él. Így a névből valamiképpen arra a közösségre is következtethetünk, amelyben keletkezett. A bece- és ragadványnevek állományára hatással van a magyar–szlovák bilingvis környezet, s az egyes nyelvekből származó nevek aránya a közösség nyelvi hovatartozására is utal(hat). A szlovákiai magyarok bece- és ragadványnévhasználatát anyanyelvdominánsnak (magyardominánsnak) tekinthető. A bece- és ragadványnévanyag nyelvi milyensége a település népességének nemzetiségi megoszlása következtében alakul(hat): minél nagyobb százalékban lakják a települést szlovák lakosok, annál nagyobb mértékben találkozzunk szlovák eredetű nevekkel, kontaktusjelenségekkel. A szlovák nemzetiségű személyek közül általában azok használják, viselik magyar személyneveket, akik nemzetiségileg vegyes családokban élnek, illetve gyakran kommunikálnak másokkal magyar nyelven.

A becenevek a kétnyelvű magyar–szlovák környezetben különböző alakváltozatokban szerepelhetnek. Példaként lássuk a *Katalin* keresztnévből származó beceneveket. A *Katalin* név egyes becéző formái már keresztnévként is anyakönyvezhetők: *Kata, Katica, Katinka, Kató* (l. Ladó – Bíró 1998: 196–197). A magyar ajkú névhasználók általában magyar becenevi formákkal szólítják meg a magyar identitású névviselet: *Katácska, Katalinka, Katicácska, Katici, Katicka, Katika, Katinka, Katkó, Kató, Katócska, Katóka, Katu, Katuci*. A magyar névviselet szlovák ismerősei azonban szlovák beceneváltozatot is használhatnak megszólítására: *Kača, Kačka, Kačena, Kačenka, Katarinka, Katruša, Katuľa*. Egyes képzők mindkét nyelvben előfordulnak, csak ortográfiai eltérés van a leírt névalakokban: *Katus–Katus, Katuska–Katuska, Katya–Kata*. Megtörténhet, hogy a névviselet az írott nyelvben (pl. SMS-ben, e-mailben) az egyik vagy másik nyelvből

származó névformát használja attól függően, hogy kivel és milyen nyelven kommunikál. Vannak becenevek, melyeknek a szlovák és magyar nyelvben is azonos az alakjuk, de eltérő a kiejtésük: *Kata*, *Katka*, *Kati*, *Katica* (a szlovákban az *a* illabiális magánhangzó).

A település népességének nemzetiségi megoszlása befolyásolja a ragadványnevek nyelvi eredetét, általában a domináns nemzetiség nyelvéből származik a ragadványnevek döntő többsége. A szlovákiai magyar ragadványnév-kutatások történetét *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben* című monográfiámban foglaltam össze (Bauko 2009a). Az ott említett szerzők munkáiból (és egyéb általam vezetett szakdolgozatokból) nyilvánvaló, hogy azokon a településeken, ahol a magyarság a helyi lakosság többségét alkotja, a szlovákiai magyarok ragadványnév-használatára kisebb mértékben hat a magyar–szlovák kétnyelvű környezet. A korpusz nagy része magyar eredetű, s az egyes kutatópontokon elenyésző számban fordulnak elő szlovák etimonú nevek. Az általam vizsgált négy szlovákiai magyar kutatópontról (Búcs, Dunamocs, Hetény, Izsa) összegyűjtött 2131 ragadványnév közül 2009 magyar eredetű (a teljes névanyag 94,27%-a), 72 szlovák eredetű (3,38%-a) és 50 származik egyéb idegen nyelvből (2,35%).

A szlovákiai magyarok körében a ragadványnév terminus kevésbé használt és ismert. A kutatásaim során többször megtörtént, hogy az adatközlők nem ismerték, először hallották a szót. Ragadványnév helyett a diákok körében gyakoribb a *becenév* műszó használata, a felnőtteknél pedig településektől függően a *csúfnév*, *gúnynev*, *melléknév*, *becenév*, *tapadéknév*, *megkülönböztető név* kifejezés. A szlovákiai magyarok leggyakrabban a *csúfnév* szót használják a ragadványnevekre.

A szlovákiai magyarok ragadványnév-használatára hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, a nyelvi kölcsönhatás eredményeként a névanyagban a kontaktusjelenségek is megjelennek (l. Bauko 2009a). A szlovák nyelvből eredő ragadványnevek egy része köl-

cönszóból keletkezett. Közvetlen átvételek a *Párki* 'virslí', *Ticsinki* 'ropi' (sovány névvise-lők), *Spekacski* 'krinolin' (kövér testalkatú), *Csinka* 'súlyzó' (izmos) nevek. Közvetett átvétellel, névasszociáció alapján jöttek létre a *Burcsák* 'murci' (a *Bircsák* családnévből), *Bandaszka* 'marmonkanna' (a *Bandi* becenévből) ragadványnevek. A ragadványnév fordítás útján is létrejöhet. A magyar családnév, illetve annak tövének szlovák nyelvre fordítása kalk-nevet eredményez: *Csontos* (családnév) > *Kosztý*, *Halász* > *Rybár*, *Németh* > *Nyemec*. A szlovák etimonú családnévet viselő személyek nevét magyarra is lefordíthatják, és ezt ragadványnévi funkcióban használhatják: pl. *Cibula* (családnév) > *Hagyma*, *Gula* > *Golyó*, *Nebehaj* > *Neszaladj*. Kódváltásokkal is találkozhatunk a ragadványnév-használatban, ekkor a név megalkotásában egynél több nyelv játszik aktív szerepet. A *Bicsis* és *Bufetos* ragadványnevekben a szlovák tőhöz (szlk. *bič* 'ostor', szlk. *bufet* 'büfé') a magyar *ostoros*, illetve *büfés* szavak morfológiai szerkezetének analógiájára az -s morféma kapcsolódik, a kötőhang azonban megváltozik és illeszkedik a tőhöz. A kétrészes ragadványneveknél az egyik névrész magyar, a másik szlovák eredetű lehet: pl. *Ugrik Zsaba* (szlk. *žaba* 'béka'), *Kis Predszeda* (szlk. *predseda* 'elnök').

A névviseelő család-, kereszt- és becenevének hangalakja hasonló hangzású „értelmes” szavakat idézhet fel a névadóban. Ekkor a névválasztásban a hangtani (fonetikai) asszociáció játszik szerepet: pl. *Anda* > *Alma*, *Banda*, *Honda*, *Randa*; *Banai* > *Banánka*; *Bircsák* > *Burcsák* (szlk. *burčák* 'murci, erjedőben levő újbór'); *Csicsó* > *Csacsi*; *Đuriček* > *Bugyicsek* (szlk. *budiček* 'ébresztő'); *Bálint* > *Balin*, *Bálna*, *Bálvány*; *Bandika* > *Bandaszka* (szlk. *bandaska* 'marmonkanna'); *Levente* > *Leves*, *Leveske*, *Naplemente*; *Sanyika* > *Szanitka* (szlk. *sanitka* 'mentőautó'). A *Marcsa Márk* hivatalos névből jött létre fonetikai asszociációval a *Harcspárki* (szlk. *párky* 'virslí') hapax névösszetétel.

Jelentéstani (szemantikai) asszociációról akkor beszélhetünk, ha a névviseelő leíró neve

(elsősorban a családnévvel homonim közszó) azonos jelentéskörbe tartozó szót (szavakat) konnotál az elnevezőben, s az válik ragadvány-névvé: pl. *Zsemle* > *Hamburger*; *Hotdog*, *Kenyér*; *Kifli*, *Morzsá*. A családnév rokon vagy ellentétes értelmű szóval is helyettesíthető: pl. *Baráth* > *Haver*; *Pajtás*, *Kosár* > *Szatyor*; *Farkas* > *Bárány*, *Nagy* > *Apró*, *Picur*, *Pénzes* > *Nincstelen*, *Szegény*. A köznévi eredetű magyar családnév egy azonos jelentésmezőbe tartozó szlovák szót is asszociálhat a névadóban, amely ragadványnévként használatos: pl. *Bogár* > *Pavúk* (szlk. *pavúk* 'pók'). Itt a hiperonima (bogár): hiponima (pók) viszony figyelhető meg.

A szlovákiai magyar vonatkozású ragadvány-név-kutatások azt mutatják, hogy a névvise-lők többsége elfogadja ragadványnevét. Ez arra utal, hogy a ragadványnevek a közösség névkincsének szerves részévé váltak. Amennyiben a faluközösség tagjai ragadvány-névvel azonosítják a név viselőjét, a ragadvány-névvel rendelkező egyén hivatalos család-és keresztnéve ritkán használatos az élőnyelvben. Többen megemlítették, hogy a ragadvány-név az *igazi név*, *fő név* a faluban és nem a szemé-ly *rendes*, *anyakönyvezett neve*. Gyakori, hogy a névhasználók (elsősorban eltérő korosz-tályba tartozó személyek) az egyénnek csak a ragadványnevét ismerik, és nem tudják a hiva-talos nevét. Az is megtörténhet, hogy a név-használó úgy tudja, hogy a ragadvány-név a névvise-lő hivatalos neve. Elsősorban a pejora-tív jelentésű ragadványnevek esetében figyel-hető meg a névvise-lő negatív, elutasító viszo-nyulása a névhez.

A névvise-lők, illetve névhasználók ragad-vány-név iránti attitűdjére az is utal, hogy a ragadvány-név említő-, illetve szólítónévként használatos-e. A ragadványnevek nagy része említőnévként él, tehát akkor használatos, ami-kor a névvise-lő nincs jelen. Sok ragadvány-név azonban a névvise-lő jelenlétében szólítónévként is használatos az élőnyelvben, ami arra utal, hogy a névvise-lők elfogadják ragadvány-nevüket, és természetesnek tekintik ezt a meg-szólítási formát (vö. Bauko 2009b).

A nemek szerinti vizsgálat azt mutatja, hogy a férfiak sokkal gyakrabban kapnak ragadványnev(ek)et, mint a nők. A ragadvány-név „férfias” nyelvi jelenség. Ez a falusi társa-dalom szokásrendjéhez köthető. A nő nem a közélet, hanem a családi élet szervezője és összetartója, a ragadványnevek keletkezése és használata pedig csak csekély részben kötődik a családhoz. A ragadványnevek elsősorban fér-fiágon öröklődnek, női ágon csak ritkábban. A családi ragadványnevek öröklődésekor általá-ban a feleség felveszi a férj ragadványnevét, s gyermekeik is azt öröklik. Nőági névörökléssel a vőnek ment férfiak családjában találkozh-a-tunk, amikor a férfi a feleségéhez költözik.

A férfiak ragadványnévi funkcióban visel-hetnek női neveket, illetve a nők férfineveket. A családtagok, ismerősök nevére vonatkozó ragadványnevek között találhatunk vonatkozó példákat. Férfi ragadványnévként viselheti a nőelőd (édesanya, nagymama), feleség, lány-gyermek, női ismerős kereszt- vagy becenevét (pl. *Gizi Feri*, *Etel Jancsi*, *Juliska bácsi*, *Jutka Balázs*), a női nem képviselője pedig a férfielőd (édesapa, nagypapa), férj, fiúgyermek, férfi ismerős kereszt- vagy becenevét (pl. *Ádám Gizi*, *Jeró* 'Jeromos' Lujzi, *Lukács* Bözsi, *Márió néni*, *Pityú* Ilona).

A ragadványnévadásban feminizáló tenden-ciával is találkozhatunk. Az egyik szlovákiai magyar alapiskolában egy lány, aki pejoratív ragadványnevet kapott a fiúktól, mindegyikük-re egy lánynevet talált ki válaszképpen (reci-prok névadás), s az osztálytársnői is így hasz-nálják a neveket: *Géza* > *Gizike*, *Karcsika* > *Katika*, *Milus-Ilus* (*Milán*) > *Iluska*, *Richárd* > *Rebeka*, *Rózsika*, *Tibor* > *Tímea*, *Zoli* > *Zita*. Megfigyelhető, hogy a fiúk keresztnévének a kezdőbetűje befolyásolta leginkább a női kereszt-, illetve becenev kiválasztását.

A ragadványnevek színes világa lehetővé teszi a dialektológiai szempontú vizsgálatokat, hiszen e nevek elsősorban az élőnyelvben, mégpedig a területi nyelvváltozatban, a nép ajkán élnek, és ezért a tájnyelvi elemek termé-szetes módon épülnek be az anyanyelvjárás

által a ragadványnevek struktúrájába. A tájnyelvi elemek tehát a ragadványnévrendszerben is kimutathatók. A ragadványnevekben elsősorban a nyelvjárással egyező hangtani jelenségek jelennek meg. Az alaki tájszavak gyakrabban töltenek be ragadványnévi funkciót, mint a jelentésbeli vagy a valódi tájszavak. Ragadványneveket a nyelvjárásban használatos frazeologizmusok is tartalmazhatnak.

A vizsgált szlovákiai magyar településeken az egyéni ragadványnevek vannak túlsúlyban, melyeket csak egyetlen személy visel. A ragadványnevek túlnyomó része nem öröklődik, a névanyag ezért az idő függvényében dinamikusan változik. Az öröklődő ragadványnevek férfira és női ágon is öröklődhetnek, legjellemzőbb az apa ragadványnevének öröklődése.

A személynévek variábilis névkapcsolatokban fordulhatnak elő. A személynévkapcsolatok változatossága elsősorban a ragadványnévhasználatban figyelhető meg. A ragadványnevek különböző névkombinációkban jelenhetnek meg. A kételemű névkapcsolatokon belül gyakori szerkezet típus az R+B², amikor a ragadványnév megelőzi a becenevet, s lényegében a családnevet helyettesíti (pl. *Buda Gizi, Buszos Kati, Héterszág Bandi, Póstás Zsuzsi, Rendőr Pali*). Az R+K névkombináció ritkábban használatos, ami arra utal, hogy a keresztnévek becéző alakváltozatukban fordulnak elő gyakrabban az élőnyelvben (*Bokszos Irma, Jézus Lajos, Oké Lajos*). A B+R szerkezetben a becenev illeszkedik a ragadványnév elé (*Dzsó Atya, Sári Bíró*). A ragadványnév különböző pozíciókban kapcsolódhat a családnévhez, az R+CS névkapcsolatban az első helyen (*Csusza Varga, Tóparti Persei*), míg a CS+R kombinációban a második helyen szerepel (*Csík Örmester, Varga Bótos*). Az R+nk névszerkezetben előforduló ragadványnevek névkiegészítővel használatosak (*Hajas koma, Márió néni, Öcsi bácsi*). A háromtagú névkapcsolatokban az R+CS+K/B használati formában a ragadvány-

név megelőzi a névviselő család- és kereszt- vagy becenevét (*Idus Lajos Gyula, Márton Nagy András*). Az R+B+nk szerkezetben a ragadvány- és becenevhez névkiegészítő járul (*Ferdi Laci bácsi, Szegye Feri bácsi*). A névsorrendet illetően az említett névszerkezetekben a ragadványnév általában az első pozícióban áll, s csak ritkán a második helyen (CS+R, B+R, CS+R+K).

A személynévtípusok közül leginkább a ragadványneveknél ismerhető fel a tulajdonnév köznévi eredete. A legjellemzőbb tehát a köznevek tulajdonnevesülése. Ezt a folyamatot onimizációnak vagy proprializációnak is nevezi a szakirodalom (l. Šramek 1999: 55–56). A ragadványnév köznévi eredete sok esetben egyértelműen felismerhető, de gyakran találkozzunk a szónak elferdített, megmásmított alakváltozatával. Ilyenkor a névadás indítékának feltárása segíti a ragadványnévben rejlő köznév mivoltának megállapítását. Már meglévő tulajdonnevek (személy-, hely-, állat-, intézmény-, márkanevek stb.) is ragadványnévvé válhatnak, tehát más névtípusba kerülnek át. A tulajdonnévosztály-váltást transzonimizációnak nevezzük.

A ragadványnév-adási szokásokban az életkor jelentős szerepet játszik, a főbb különbségek elsősorban a felnőttek és diákok névrendszereinek összehasonlításában mutatkoznak. A felnőttek ragadványnevei között sok az ismeretlen és bizonytalan eredetű (főképp az öröklődő ragadványnevek esetében), ezzel ellentétben a diákoknál a névadás indítéka többnyire ismert. A diákoknál a legjellemzőbb névadást motiváló tényező az egyén család-, kereszt- vagy beceneve, ami a felnőttek névanyagában kisebb arányban jelentkezik. A felnőttek körében gyakrabban szerepelnek a tulajdon- és köznevek elferdített alakváltozatai, míg a diákoknál a lexikális köznevek. A különböző, változatos szerkezetű névkombinációk jellemzőek a felnőttek ragadványnév-használatára; a diák-

2. R = ragadványnév, B = becenev, K = keresztnév, CS = családnév, Nk = névkiegészítő

ragadványnevek elsősorban önmagukban, egyéb névelem (család-, keresz-, becenév) nélkül identifikálnak. A felnőttek ragadványnevei általában hosszabb életűek, invariánsak (csak ritkán változnak), az egyén gyakorta egész életén át viseli a közösség által ráragasztott nevet, sőt ez a név öröklődhet is. A ragadványnevek használati köre tágabb, szélesebb körben ismertek és használatosak, elsősorban említőnévként funkcionálnak. A diákragadványnevek rövidebb ideig élnek (az iskolaközösségből kikerülve többnyire nem használatosak a hajdani névviseelőre), változékonyak, szűkebb közösségben (iskola, osztály) ismertek és használatosak, ritkán öröklődnek, szólítónévként funkcionálnak. Általában egy ragadványnév identifikálja a felnőttet, ritkán több; a diákok azonban gyakran viselnek több ragadványnevet. A felnőttekre az egynevűség, a diákokra a többnevűség jellemző. A diákok névhasználatát dinamikusan változik, sok név eltűnik, illetve újabbak keletkeznek.

A ragadványnevet viselők nagy része az idősebb korosztályhoz tartozik. A fiatalabbak már nem ismerik teljességgel e névanyagot, és egyre kevesebben lesznek közülük ragadványnevek tulajdonosai. Az egykor homogén falvak manapság egyre heterogénebbé válnak. Az exogámia, lakosságcseré, urbanizáció nem kedvez a ragadványnevek létrejöttének. A társadalmi hatások közül főképpen a Csehszlovák Köztársaság megalakulása utáni időszak és a kitelepítések korszaka (1946–47) befolyásolta a falvak személynévrendszerének megváltozását. A kitelepített családokhoz szorosan fűződő ragadványnév kiszorult a mindennapi használatból. Ezek a nevek már csak az idősebb generáció emlékezetében élnek. A gazdag ragadványnév-állomány a homogén közösség összetartó erejét, névadási szokásait érzékeltette.

4. ÖSSZEGZÉS

Végezetül elmondhatjuk, hogy a szlovákiai magyarok személynévhasználatára hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet. A

kétnyelvű személyek gazdagabb névtárból válogathatnak. A társadalmi környezet, a kommunikációs helyzet (formális vagy informális), a kommunikációban részt vevő partnerek befolyásolják az egyik vagy másik nyelvből származó személynévformák kiválasztását és használatát. Az idő – tér – társadalom dimenziója fontos szerepet tölt be a személynevek változásában és változatosságában. Magyardomináns névhasználat jellemzi a szlovákiai magyarokat a nem hivatalos szinten és szlovákdomináns névhasználat a hivatalos szinten. A személyneveknek identitásjelölő szerepük van, utalhatnak az egyén nyelvi hovatartozására, a névviseelő nemzetiségére.

HIVATKOZÁSOK

- Balázs Judit 1982. *A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében.* Nyelvtudományi Értekezések 114. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bárcki Géza 2001. A személynévek. Bárcki Géza: *A magyar szókincs eredete.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 123–142.
- Bauko János 2008. A szlovák névtudomány múltja és jelene. *Névtani Értesítő* 30. Budapest: ELTE. 185–193.
- Bauko János 2009a. *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben.* Nyitra – Budapest: Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Bauko János 2009b. Személynevek iránti attitűd-vizsgálatok nyitrai egyetemi hallgatók körében. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* 15. Élőnyelvi Konferencia Párkány, 2008. szeptember 4–6. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 101. Budapest –Dunaszerdahely – Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar – Tinta Könyvkiadó. 249–254.

- Benkő Loránd 1949a. *A régi magyar személynévadás*. Budapest: Néptudományi Intézet.
- Benkő Loránd 1949b. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv XLV*, 116–124; 244–256.
- Benkő Loránd 1999. A név és az ember. *Nemzet és anyanyelve*. Budapest: Osiris Kiadó. 159–169.
- Blanár, Vincent 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 2009. *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- B. Gergely Piroska 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest: Kriterion Kiadó.
- Gergely Piroska 1981. *A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata*. Nyelvtudományi Értekezések 108. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú Mihály 1974. *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris.
- Hajdú Mihály 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hoffmann István 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások XLVI. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve*, 5–20.
- Kálmán Béla 1962. Szavajárási neveinkhez. *Magyar Nyelvjárások VIII.* Budapest: Tankönyvkiadó. 139–142.
- Kálmán Béla 1989. *A nevek világa*. Debrecen: Csokonai Kiadó. (Negyedik, átdolgozott és bővített kiadás.)
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Knappová, Miloslava 2008a. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* Praha: Academia.
- Knappová, Miloslava 2008b. Rodná jména v Česku v 21. století. Čornejová, Michaela – Kosek, Pavel (szerk.) *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*. Brno: Host. 121–132.
- Knappová, Miloslava 2000. K proměně systému hypokoristik. Olivová-Nezbedová, Libuše – Šrámek, Rudolf – Harvalík, Milan (szerk.) *Onomastické práce 4. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám Ivana Lutterera*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. 209–115.
- Krištof, Štefan 1969. *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Krško, Jaromír 2003. Úloha stredú a okraja societ pri tvorbe prezývok. Čechová, Marie – Moldanová, Dobrava – Milerová, Zora (szerk.) *Okraj a stred v jazyce a literatúre*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně. 82–86.
- Ladó János – Bíró Ágnes 1998. *Magyar utónév-könyv*. Budapest: Vince Kiadó.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Majtán, Milan – Považaj, Matej 1983. *Meno pre naše dieťa*. Bratislava: Obzor.
- Majtán, Milan – Považaj, Matej 1998. *Výberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area.
- Mizser Lajos 2003. *Ragadványnevek Cserépfaluban*. Különnyomat a Herman Ottó Múzeum évkönyve XLII. kötetéből. Miskolc. 517–527.
- Nyirkos István 1999. A családnevként szereplő női keresztnevekről. *Névtani Értesítő 21*. Budapest: ELTE. 183–188.
- Ördög Ferenc 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Šrámek, Rudolf 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- Szabó István 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 86. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szabó Mihály Gizella 2005. A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. MNyTK. 224. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 27–34.
- Szabó Mihály Gizella 2008. A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés. Bölscei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.) *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1., Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 41–52.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *A jelentésvilág szerkezete*. Elhangzott Kolozsváron 2004. november 18-án a Mindentudás Egyeteme előadássorozat keretében. URL: <http://www.mindentudas.hu/szilagyi/20041119szilagyi30.html> (2010. 9. 27.)
- Tóth Szergej 2004. Névadási szokások a hatalom szolgálatában. Navracsics Judit – Tóth Szergej (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás II*. Szeged – Veszprém: Generalia. 544–550.
- Vörös Ferenc 2004a. *Családnév kutatások Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Vörös Ferenc 2004b. Névpolitika a Felvidéken. Balázs Géza (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 367–381.
- Vörös Ferenc 2007. Névfordítás és névváltoztatás kétnyelvű környezetben. Hoffmann István – Juhász Dezső (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás III. Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 185–199.
- Vörös Ottó 2004. A határon túli névkutatás és hozzájárulása a nyelvi tervezésben. Farkas Ferenc (szerk.) *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 200. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar – TIT Jászszági Szervezete – Jászok Egyesülete. 135–138.
- Vörös Ottó 2007. A névhasználat tervezésének néhány kérdése kisebbségi, kétnyelvűségi környezetben. Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás I*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai. Budapest – Debrecen: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 187–193.
- Vörös Ottó – Simon Szabolcs 2006. Nyelvtervezés – névtervezés. Személynévhasználat és a szlovákiai magyarok. Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 343–359.
- Zalabai Zsigmond (szerk.) 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

KÖSZÖNÉSEK ÉS MEGSZÓLÍTÁSOK MAGYAR–SZLOVÁK BILINGVIS KÖRNYEZETBEN

BEVEZETÉS

A társadalmi életben a verbális kapcsolat létrejöttét és fennmaradását szolgálják a különféle köszönés- és megszólításformák. E tiszteletadási és udvariassági formák vizsgálata a szociolingvisztikai kutatások tárgykörébe tartozik. A nyelvi udvariassági formák használatát nagyrészt a társadalmi szokásrend szabja meg. Ezek a kapcsolatra utaló fatikus nyelvi elemek az idők során változnak, mint maga a nyelv. Gondoljunk csak az *elvtárs* tiszteletadási forma vagy a mozgalmi köszönések visszaszorulására a rendszerváltás után.

Az egyszerű formáságnak tűnő köszönés és megszólítás nagyon is tartalmas: embertársunkat tiszteljük meg vele, a viselkedéskultúránk részét képezik. „Ez a rövid (de mindennapos) jelenet csak egy a számos olyan helyzet közül, amelyben az egymással találkozó emberek zavarban vannak: hogyan köszönjenek, vagy hogyan szólítsák a másikat? Jóllehet egyszerűsödtek az üdvözlési formák az elmúlt évtizedekben, használatuk mégsem lett egyértelmű, és nem alakultak ki általános érvényű udvarias köszönés- és megszólításformák” (Bíró – Tolcsvai 1985: 13). Gyakran a kommunikációs helyzetben a beszélő nem tudja eldönteni, hogyan köszönjön vagy szólítsa meg a dekódolót, s mire valamelyik formára rászánná magát, az udvariassági forma alkalmazásának lehetősége már elszállt (vö. Ladó 1958; Kiss J. 1993; Sándor 2000; Tolcsvai 1985), pedig a kapcsolatra utaló (fatikus) nyelvi elemek a hallgatás megelőzésére és a tartalmi

kommunikáció előkészítésére szolgálnak. A *Nyelvi illem – nagyszüleink kiskorában* c. tanulmánykötetben Erdély Judit idéz egy adatközlőt, aki szerint a XX. század 40-es éveiben még „mindenki mindenkinek köszönt. Ha valaki netán elfelejtette, nemigen állták meg szó nélkül: *No, fiam, apád, úgy látszik, ökröt nevelt gyermek helyett!*” (Erdély 2001: 63).

Az ifjúság körében alkalmazott köszönés- és megszólításformák terjedőben vannak a felnőtteknél is. Gyakran átveszik a fiataloktól a „divatos” nyelvi kifejezéseket. „Az általános iskolások közvetítik az új köszönésformákat, a jövő nyelvhasználata szempontjából fontos a jelenlegi köszönési gyakorlatuk és a spontán-familiáris, az előírással-hivatalos köszönésformák az ő nyelvhasználatukban különülnek el legvilágosabban” (Kiss J. 1993: 209). A köszönés- és megszólításformák legváltozatosabb formáit a hasonló korosztályú egyénnel (testvérek, barátok és iskolatársak) való verbális érintésük során használják a diákok (vö. Balázs – Grétsy 2001; Bíró 1996; Domonkosi 2002; Dömötör 2005; Kiss J. 2003; Kiss R. 1992; Tóth 1983).

KÖSZÖNÉS- ÉS MEGSZÓLÍTÁS- FORMÁK A SZLOVÁKIAI FIATA- LOK KÖRÉBEN

Tanulmányunkban a magyar–szlovák kétnyelvű környezetben élő fiatalok által használatos köszönés- és megszólításformákat vizsgáljuk. A nyelvi adatok gyűjtése kérdőíves módszerrel

történt 10–15 éves iskolások körében. A kérdőív három részre tagolódott. Az első részben a köszönésformák iránt érdeklődtünk, a másodikban a tegezés és magázás elterjedését vizsgáltuk, s a harmadikban a megszólításformák használatára kérdeztünk rá (vö. Bauko 2002, 2005a, 2006b, 2007a,b). A vizsgálatban két révkomáromi iskola 100–100 diákja vett részt. A felmérés a magyar tannyelvű Eötvös Utcai Alapiskolában és a szlovák tannyelvű nyolc-éves Jaroslav Šulek Gimnáziumban valósult meg. Az 5–8., illetve prima–kvarta osztályokban vizsgáltam a köszönés- és megszólításformák használatát. Osztályonként 25 diák válaszolt a kérdőívben feltett kérdésekre.

A magyar tannyelvű iskola (a továbbiakban MI) diákjai magyar nemzetiségűek, többségük nemzetiségileg homogén családban él, s a mindennapos kommunikáció során elsősorban a magyar nyelvet használják. Az iskola diákjai magyardomináns kétnyelvűeknek tekinthetők, hiszen jobban beszélik a magyar nyelvet, mint a szlovákot.

A szlovák tannyelvű iskola (a továbbiakban SZI) 100 diákja közül 81 szlovák és 19 magyar nemzetiségű. A kérdőívet kitöltő összes szlovák nemzetiségű diák beszél, illetve ért valamilyen szinten magyarul. A gimnáziumba járó adatközlők többsége szlovákdomináns kétnyelvűnek tekinthető, aki jobban birtokolja a szlovák nyelvet, mint a magyart. A diákok egy része nemzetiségileg heterogén családban él, s így a családokban gyakoriak a kódváltások. Az iskolában a magyar nemzetiségű diákok egymással általában magyar nyelven kommunikálnak. A nyelvválasztást különféle tényezők befolyásolhatják: a beszélgetés résztvevői, a szituáció (formális vagy informális beszédhelyzet), a beszélgetés témája stb., vagyis ki beszél, kihez, miről, hol és mikor.

A következőkben a két iskolában használatos köszönés- és megszólításformákat hasonlítjuk össze, s rámutatunk a kétnyelvű környezet szerepére.

1. KÖSZÖNÉSFORMÁK

A köszönés a társas érintkezés szükséges formai eleme és egyben a kommunikáció megnyitásának legtipikusabb verbális formája (vö. Fülel-Szántó 1994). A köszönéseket az indulatszavak kategóriájába soroljuk, de néha tulajdonnevesülhetnek, s ekkor főnévi funkciót töltenek be. Különféle típusú tulajdonnevekben előfordulhatnak: pl. ragadványnévben (*Dicsértessék Gizi, Viszlát Milán*), sziklamászó útnévben (*Üdvözöllek Titeket!*), intézménynévben (*Szevasz – Szerdahelyi Városi Színház*), árunévben (*Győri Édes Jó Reggelt!*).

A köszönésformákkal kapcsolatban a következőkre kerestem a választ az iskolások körében:

1. Hogyan köszönnek a tanulók édesanyjuknak, édesapjuknak, testvéreiknek, nagynénjeiknek, nagybácsijaiknak, tanáraiknak, iskolatársaiknak, barátaiknak, papnak, nem rokon felnőtteknek?
2. Hogyan köszönnek a tanulóknak szüleik, nagyszüleik, testvéreik, nagynénijeik, nagybácsijaik, tanárai, iskolatársaik, barátaik, a pap és nem rokon felnőttek?
3. Milyen egyéb köszönésformákat ismernek?

A kérdőívekre adott válaszok alapján kiderült, hogy a révkomáromi Eötvös Utcai Alapiskolában a *szia* a leggyakrabban használt köszönésforma 1118 abszolút adattal (a kérdőívekben található összes előfordulás – a fent említett első és második kérdésre adott valamennyi válasz – alapján). A diákok így köszönnek (426 adat) leggyakrabban édesanyjuknak (94), édesapjuknak (87), a nagynéniknek vagy nagybácsiknak (73), az iskolatársaknak (65), a barátoknak (57), a testvéreknek (50). Néhányan a köszönésformát és a megszólítást együtt tüntették fel: pl. *Szia, anyu!* A *sziá*-ból származó variánsok közül a következők fordultak elő a kérdőívekben: *sziasztok, szió, szióka*. Ugyanazon személynek a diákok gyakran két különféle változattal köszönnek, és néha előfordul a halmazott, nyomatékositott, duplicit forma is:

pl. *Szia, heló! Szia, szia! Heló, heló! Csao, heló!*

Arra a kérdésre, hogyan köszönnek a diákoknak mások, hasonló eredményekre derült fény. A *szia* itt is az első helyet foglalja el 692 adattal. Csak az iskolatársak köszönnek az adatközlőknek gyakrabban a *heló* formával (64, *szia* 55). Nem sokkal marad el a *heló* a *szia* mögött a barátokkal való kommunikációban (*szia* 54, *heló* 52).

Az ifjúsági nyelvből származó *szia* divatos köszönésforma, ezt bizonyítják Kiss Jenő és Sándor Anna kutatásai is: Mihályiban és Kolonban egyaránt a leggyakrabban használt köszönésformáról van szó (l. Kiss J. 1993; Sándor 2000).

A szlovák tannyelvű Jaroslav Šulek Gimnáziumban a *szia* köszönésforma (235 adat) a 4. helyre került. Ezt a köszönésformát nemcsak a magyar nemzetiségű diákok használják előszeretettel, hanem a szlovák nemzetiségűek is. Magyar–szlovák bilingvis területen a szlovákok körében egyébként is gyakran használatos a *szia*. A gimnazisták többsége magyar helyesírással közölte az adatot, csak 14-en tüntették fel a *sia* szlovák alakváltozatot. A tanulók az iskolában a szlovák ortográfiát sajátítják el, ennek ellenére a *szia* köszönésformát nagyrészt magyarul írták, ami arra utal, hogy a köszönést magyarnak tartják, illetve a magyar nyelvhez kapcsolják. A gimnazisták a következő változatokat is feltüntették: *sziasztok*, *sziamia*, *sziusz*, *szió*, *szióka*, *szijóka*.

A nyolcéves szlovák tannyelvű iskolában a legfrequentáltabb köszönésfajta az *ahoj* 'szia' (872 abszolút adat). A gimnazisták így köszönnek leggyakrabban (303 adat) édesanyjuknak (65), nagymamájuknak (44), nagynénjeiknek (43), keresztszüleiknek (41), apjuknak (39), nagyapjuknak (38), nagybácsijuknak (33). A testvérekkel, iskolatársakkal és barátokkal való kommunikáció során a *čau* 'csau' formát részesítik előnyben, az *ahoj* változat a 2. helyre került.

A felnőttek a fiataloknak szintén leginkább az *ahoj* (569) formával köszönnek. A testvérek,

iskolatársak és barátok szívesebben használják a *čau* formát.

Az adatközlők az *ahoj*-nak egyéb változatait is feltüntették. A szupraszegmentális elemeket hangsúlyozzák az *ahój*, *ahóóój*, *áááhoj*, *ajóój*, *hoj* formák. Különböző szuffixumok is kapcsolódhatnak a tőhöz: *ahojko*, *ahojček*, *ahojky*, *ahojte*.

A szlovák köszönésformát (s a továbbiakat szintén) az MI-be járó alapiskolások is ismerik, de jóval ritkábban használják, mivel az iskolában, családban elsősorban magyar nyelven érintkeznek. A kitöltött kérdőívek adatai erről tanúskodnak, csak ritkán találkozhatunk szlovák (vagy szlovák helyesírással írt) köszönésformákkal a korpuszban: *ahoj* (5), *čau* (2), *čauko* (1), *dobré ráno* 'jó reggelt', *dobrý deň* 'jó napot', *dobrú noc* 'jó éjszakát' (1–1–1).

A köszönésformák között a 2. helyen az MI-ben a *heló* helyezkedik el 364 abszolút adattal. Ez főképpen a hasonló korosztályú gyerekek (iskolatársak, barátok, testvérek) által kedvelt köszönési forma (vö. Kontra 2007). Sok diák két l-lel írta a köszönésformát (*helló*), a helyesírási szótár szerint mindkét változat írásban való használata helyénvaló, elfogadható. A *heló* egyéb változatai is megjelentek a kérdőívekben: *heló-beló*, *helóka*, *hellósztok*, *helótok*.

Természetesen a tanároknak, papnak, nem rokon felnőtteknek nem köszönnek *heló*-val az adatközlők (ez a *sziá*-ra is vonatkozik), hiszen a köszönésforma előfeltételezi a közvetlen, informális, baráti kapcsolatot, és a velük való találkozás inkább a formális beszédhelyzetekhez kapcsolódik. A szülők ritkán alkalmazzák ezt a köszönésformát (14).

Az SZI-ben a *heló* az 5. helyen végzett (111 adat). A diákok a tanáron, a papon, a nem rokon felnőttön kívül a többieknek ezzel a formával köszönnek. A további variánsok fordultak elő az összegyűjtött korpuszban: *helo*, *helóka*, *helou*, *hello*, *helló*, *heloste*, *hellósztok*, *hellobelló*.

Az SZI-ben a diákok gyakrabban használják az olasz *ciao*-ból származó *čau* 'csau' (432

adat) köszönésformát, amely a 2. pozíciót foglalja el. Elsősorban az azonos szociális státusú személyeknek (testvérek, iskolatársak, barátok) köszönnek így. A felnőttekkel való interakció során ritkábban használatos a *csau* forma. A tanulók közül néhányan így köszönnek az édesapának (32), édesanyának (19), nagynéninek (18), nagybácsinak (17). A felnőttek a fiataloknak kevésbé köszönnek a *csau* változattal. Az SZI-be járó diákok körében a következő variánsai fordultak elő a kérdőívekben: *čaute, čauko, čaves, čaff, császtok, ča, čá, čao, čavo, csacsumi, csá csumi csá*.

Az MI-ben a *csau* ritkábban használatos, melynek egyéb alakváltozatai is ismertek a tanulók körében: *csa, csá, csá csumi csá, csá csumi, csaó, csááo, csasz, csavesz*. Az MI-ben a *csá* köszönésforma a 8. helyen áll, de használata az adatok alapján eléggé korlátozott (32 adat). Így köszöntik egymást az iskolatársak (16), a barátok (12) és a testvérek (4).

Az MI-ben a 3. helyen a napszakok szerinti köszönések közül a *jó napot* szerepel 330 adattal. A tanulók elsősorban a tanárokkal (77) és a nem rokon felnőttekkel (48) való találkozás során használják. A fiatalok azonban a *jó napot* (133) köszönésformánál gyakrabban használják a *csókolom*-ot (255). Egy tanuló *jó reggelt* köszönésformát alkalmaz az iskolába érkezéskor, így köszönti iskolatársait. Ritkán köszönnek *jó napot*-tal mások a tanulóknak (7): nem rokon felnőttek (5); pap (1), tanár (1 – itt a *jó reggelt* 6-szor fordul elő). A szülők 2. legfrekvenciáltabb köszönésformája a *jó napot* (190, *jó napot kívánok* 8). A *jó napot kívánokról* az *Illik tudni. A kulturált viselkedés szabályai* c. könyvben azt olvashatjuk, hogy a napszakok szerinti köszönéseket mindig kísérje a *kívánok* ige (Köves 1988: 39), e szerint udvariasabb forma, mint a rövid változata – csak 13-szor fordul elő az adatok között.

Az SZI-ben a *jó napot* szlovák nyelvű megfelelője – *dobry deň* (248 adat) – áll a 3. helyen. Elsősorban a tanároknak és az idegen felnőtteknek köszönnek így a tanulók. A hosszabb, udvariasabb *dobry deň prajem* 'jó napot kívá-

nok' ritkán használatos, ami a nyelvi elemek rövidítésének tendenciájára utal. A felnőttekkel való érintkezés során a *dobry deň* 'jó napot' használata gyakoribb, mint a *bozkávam* 'csókolom' (az MI-be járó diákok ezzel ellentétben a *jó napot* köszönésformánál gyakrabban használják a *csókolom*-ot). A nap folyamán a napszakok szerinti köszönések közül a *dobré ráno* 'jó reggelt', a *dobry večer* 'jó estét' ritkábban használatos. A gimnazisták magyar megfelelőiket is feltüntették: *jó reggelt* (5), *jó napot* (35), *jó estét* (2).

„Valamikor nagyon elterjedt volt az uraknak kijáró »kezét csókolom« köszönési forma, amely az üdvözlő személy alárendelt helyzetére utalt. A letűnt korról és viszonyaival együtt elavult a »kezét csókolom« funkciója is” (Chorvát – Orlik 1985: 38). „Egy német–francia beszélgetőkönyv 1749-ből való magyar fordításában találkozunk először ezzel a köszöntőformával: Je vous baise la main. Ich küsse euch die Hände. Tsókolom a 'Kegyelmed kezét'” (Kertész 1996: 244). Ma már archaikus formának számít a diákok körében, helyette a *csókolom* használatos. Ezt bizonyítja az MI-ben összegyűjtött korpusz is, amelyben csak a *csókolom* alakváltozat szerepel (egy-egy esetben rövidült formái: *csók*, illetve *csó*). A tanulók válaszai alapján a 4. helyre került 300 abszolút adattal. Így köszönnek a gyerekek többnyire a tanároknak (a tanár nemétől függetlenül, 70 + 79 = 149 adat) és a nem rokon felnőtteknek (73). A tanulóknál ez a köszönésforma megelőzi a napszakok szerinti köszönést (*csókolom* 255, *jó napot* 133), a *csókolom* náluk a formális beszédhelyzetű kötetlenhez kötődik, és ilyen értelemben a legfrekvenciáltabban használt köszönésforma. A szülők ritkábban alkalmazzák a *csókolom*-ot (45), inkább a *jó napot* a gyakoribb nyelvhasználatukban (190). A diákok *csókolom*-mal felnőtt nőknek és férfiaknak egyaránt köszönnek. A köszönésforma használata tehát nemtől független, az életkor azonban fontos szerepet játszik. Természetesen senki sem köszön a tanulóknak így, hiszen a köszönésforma bizonyos életkorhoz kapcsolódik, a fiata-

labbak az idősebbek iránti tiszteletüket fejezik ki ezzel a kifejezéssel.

Az SZI-ben a *csókolom* szlovák változata – a *bozkávam* – a 8. pozíciót foglalja el 45 adattal. Egyszer szerepelt az archaikusabb *ruky bozkávam* 'kezét csókolom'. A magyar *csókolom* 38-szor fordul elő, s 4 esetben megjelenik a rövidített *csokolom* alakváltozat.

Az MI-ben az 5. helyen a *cső* található 129 adattal. Tetszési indexe magas, várhatóan terjedni fog ez a változat, passzív megfigyelésem is ezt bizonyítja, egyre gyakrabban hallom ezt a köszönési módot a diákok körében. Főképpen a fiatalabb korosztályhoz tartozók által használt köszönésformáról van szó: így köszöntik egymást kölcsönösen a barátok (49), az iskolatársak (41) és a testvérek (23). A felnőttek közül csak egy apa köszön így a gyermekének. A többes számú formák között megtalálhatók a *csőtők* és a *csőstők*, két esetben előfordul a *cső* becézett változata is: *csőke*.

Az alapiskolásoknál 6. helyen áll a *szevasz*. A szervusz köszönésformából származik, amelynek különböző változatai élnek a diákok körében: *szevasz* (72), *szervusz* (47), *szerbusz* (36), *szasz* (10), *szasztok* (1), *szermusz* (1). „A szíáról talán valamennyien tudjuk, hogy a szervusz származéka, ez viszont a középkori iskolákban szokásos latin diákköszöntésből a »servus humillimus«-ból (a 'legalázatosabb szolgálja'-ból) rövidült” (Grétsy 1973: 23). „A múlt század második felében még inkább csak az úrfélék köszöntötték így egymást, majd századunk elején minden rétegben meghonosodott olyannyira, hogy lassanként tájnyelvi változatai is kialakultak, például a székelyeknél a *szerusz*” (Köves 1988: 38).

A diákok a testvéreiknek gyakrabban köszönnek *szevasz*-szal (10), mint *cső*-vel (8). A fiatalok körében a *szevasz* az elterjedtebb, a szülők azonban szívesebben választják a *szerbusz* köszönésformát (*szerbusz* 22, *szevasz* 3).

Az SZI-ben a *szevasz* 67-szer szerepel a kérdőívekben, s így a 6. helyet foglalja el. Ebből a szlovák ortográfiával írt *sevas* forma ritkábban fordul elő (12). A magyar helyesírás-

nak megfelelő sz-es alakváltozat jelenik meg a következőkben: *szasz*, *szerbusz*, *szerbi*, *szeva*, *szevaj*.

Az MI-ben a 7. helyen álló *dicsértesség* (42) egyházi köszönésforma a pappal való találkozás során használatos. Többen kihagyták a választ, ez arra utal, hogy a gyermekek többsége (61 %) nem érintkezik pappal. Ezen kívül a következő köszönésformákat említik az adatközlők: *jó napot* (15), *áldás*, *békesség* (7), *csókolom* (5), *dicsértesség a Jézus Krisztus* (3). A pap sem mindig alkalmazza az egyházi köszönésformát: *szia* (7), *szia gyermekem* (3), *szerbusz* (3), *jó napot* (1).

Az SZI-be járó diákok a papnak elsősorban *dobry den* 'jó napot' formával köszönnek, csak néhány diák tüntette fel a *pochválený bud' Ježíš Kristus* 'dicsértesség a Jézus Krisztus', *pozdraven bud' pán Boh* 'adjon Isten' egyházi köszönést. A magyar nemzetiségű tanulók az *áldás*, *békesség* (3), *jó napot* (7), *adjon Isten* (2) formákat is használják. A pap a szituációtól, a diák köszönésformájától függően köszön vissza: *ahoj* 'szia', *dobry den* 'jó napot', *naveky* 'mindörökké', *vitaj dieťa moje* 'üdvözöllek gyermekem', *nech ťa Boh požehná* 'Isten áldjon', *s pánom Bohom*, *Boh s Tebou* 'Isten veled', *adjon Isten*, *Istennek dicsőség*.

Az SZI-ben a 7. helyre a *nazdar* (48) köszönés került, melynek rövidített *zdar* változata is használatos.

A felsorolt köszönésformákon kívül a következőket tüntették fel a diákok az egyes iskolákban:

MI– *agyó*, *adjisten*, *adjon Isten jó napot*, *báj*, *báj-báj*, *csákány*, *csumi*, *csüsz*, *dicsértesség a kis Jézus szent neve*, *hahó*, *háj*, *halihó*, *hej*, *hogy ityeg a fityeg?*, *hő*, *kívánok*, *mindörökké amen*, *pá*, *pápá*; *örülök*, *hogy megismerhetem*; *örvendek*, *örvendek a szerencsének*, *szoj*, *szokereszo-vakeresz*, *uff*, *üdvözlégy*, *üdvözlöm*, *Wiedersehen*, *viszlát*, *viszontlátásra* (az utóbbi kettő az élőnyelvben gyakran használatos, de csak távozáskor),

SZI– *Auf Wiedersehen*, *Guten Tag/Abend/Morgen*, *bonjour*, *buenos dias*, *bye*, *goodbye*,

cságo-belló, csu, dovi 'viszlát', *dovidenia* 'viszontlátásra', *hi, high, hali, haló, kívánok, maj sa, papá, Tschüss, vitaj, zbohom, zdrastvuj, zdravím, zdravičko*.

A két iskolában a köszönésformák egyéb formái között az adatközlők a következőket is megemlítették: *csók, kézfogás, mosoly, fejbólintás, integetés, kacsintás, ölelkezés, füttyentés, meghajolás, kézcsókolás, kalapemelés, válveregetés, az autóból való dudálás, illetve fényjelzés, felállás* (így köszönnek a pedagógusnak az óra elején és végén). A verbális köszönésformákat bizonyos szituációkban nem verbálisak váltják fel, illetve a verbális és nonverbális formák együttesen használatosak.

A diák gyakran ugyanazon személynek eltérően köszön beszédszituációtól függően. A kérdőívekben szereplő válaszok is ezt tanúsítják: az adatközlők gyakran 2–3 köszönésformát is feltüntettek az adott egyénnel való érintkezésben. A nemzetiségileg vegyes házasságokban a köszönésforma nyelvileg személyfüggő lehet. Példaként említhetjük, hogy az egyik adatközlő az édesanyjának a *szia, heló* (anyu), az édesapjának az *ahoj, čauko* (oci 'apa') formákkal köszön, ami azzal függ össze, hogy az anyjával magyar nyelven kommunikál, az apjával pedig szlovákul. Amikor azonban mindkét szülő jelen van a találkozás során, a *sziasztok* vagy *ahojte* többes számú alak is használatos.

Amennyiben összehasonlítjuk a magyar tannyelvű alapiskolában és a szlovák tannyelvű nyolcéves gimnáziumban használatos köszönésformákat, a következő eltéréseket, illetve azonosságokat figyelhetjük meg. Az MI-ben a gyakorisági sorrend a következő: 1. *Szia*, 2. *Heló*, 3. *Jó napot*, 4. *Csókolom*, 5. *Cső*, 6. *Szevasz*, 7. *Dicsértessék*, 8. *Csá*. Az SZI-ben a szlovák nyelvű alakváltozatok közé magyar formák is beékelődtek: 1. *Ahoj*, 2. *Čau*, 3. *Dobry den*, 4. *Szia*, 5. *Heló*, 6. *Szevasz*, 7. *Nazdar*, 8. *Bozkávam*.

Az MI-be járó diákok ritkán használnak szlovák köszönésformákat, ami a magyar nyelv használatának dominanciájával függ össze. Az SZI-ben a szlovák köszönésformák dominál-

nak, de a korpuszban szép számban találunk magyar példákat is. Nemcsak a magyar nemzetiségű diákokhoz kötődik a magyar köszönésformák használata, hanem a magyarul beszélő, illetve értő tanulókhoz is. A 100-ból 67 tanuló tüntette fel, hogy magyar köszönésformákat is használ. A legfrekvenciáltabb a *szia*. A gimnazisták által kitöltött kérdőívekben a következő, magyar ortográfiával közölt köszönések találhatók: *adjon Isten, áldás békesség, csacsumi, csá csumi csá, cságo-belló, csákány, császtok, csókolom, cső, csőke, csu, csumi, helóka, helólsztok, jó napot/reggelt/estét, kívánok, szasz, szerbusz, szevasz, szia, szia-mia, sziasztok, szijóka, szioka, sziusz*. A diákok egy része nemzetiségileg vegyes családokban él, ahol gyakoribbak a kódváltások, amikor egyetlen diskurzuson belül két nyelvnek van aktív szerepe. Ez a köszönés- és megszólításformákban is mutatkozik.

A bilingvis magyar-szlovák környezet nagy mértékben befolyásolja a köszönésformák használatát. A kétnyelvűek bővebb köszönés-készletből válogathatnak, s a mentális lexikonból aktivált forma kiválasztása a kommunikációs helyzettől, partnertől, pragmatikai tényezőtől stb. függ. A kétnyelvű környezetben a köszönésnek identitásjelölő funkciója is lehet. Az eltérő nemzetiségű személyek a verbális érintkezés során a köszönésforma használatával is tudathatják a másikkal, hogy milyen identitással rendelkeznek. Az egyik fél pl. következetesen használhatja a magyar köszönésformát (pl. *jó napot*), a másik fél pedig a szlovákot (pl. *dobry den*) az egymással való érintkezés során.

A kétnyelvűségi helyzetből adódóan a kommunikációs partnerek alkalmazkodhatnak egymáshoz a nyelv- s ezáltal a köszönés-használatban is. Azonban arra is van példa, hogy ha nem történik meg az alkalmazkodás, ez konfliktust eredményezhet a két személy között. Idővel változhat, hogy milyen nyelven történik a másik köszöntése. Megtörténhet, hogy a két személy addig köszön szlovákul egymásnak, míg ki nem derül a kommunikációs szituáció-

ból, hogy mindketten magyar származásúak. Gyakorlati azok a szituációk, amikor korrekció történik a köszönés során. Pl. ha magyarul köszönünk egy személynek (pl. *jó napot*), s ő szlovákul köszön vissza (pl. *dobry deň*), megtörténhet a korrekció: az eredetileg magyarul köszönő személy újraköszön, s szlovákul (*dobry deň*) köszön vissza. A nemzetiségileg vegyes házasságban élő személyeknek eltérően köszönhet egy ismerős: az egyiknek következetesen magyarul, a másiknak szlovákul, ami a nyelvhasználatnál összefügg. Amennyiben a házastársakkal egyszerre találkozik, két eltérő nyelvű köszönésformával is élhet egyszerre (pl. *Sziaztok, ahojte!, Jó napot, dobry deň!*).

2. A TEGEZÉS ÉS MAGÁZÁS

„A tegezés – a nyelvtani 2. személy használata – a társas érintkezésnek régi, természetes formája. Még a XVI. századi levelek is annak bizonyítékául szolgálnak, hogy a magázás (a 3. személyben való megszólítás) mint újabb magyar szokás még egyáltalán nem volt használatos. A tegeződés akkor olyan »demokratikus« beszédmód volt, hogy a különböző rangú, társadalmi helyzetű emberek a nem- és a kor-különbőség ellenére is tegezték egymást” (Guszkova 1981: 27). „A tegezés évezredek múltját tanúsítja az imádságok, amelyekben

az emberek – mindmáig a legkülönbözőbb nyelveken – Istent is második személyben szólítják meg” (NyKk. II., 1985: 86). Később lassan elterjedt a magázás mint a tisztelet és távolságtartás kifejezésének egyik módja. Napjainkban azonban újra a tegeződés virágkorát éljük.

„A megszólítás megválasztásában két döntő tényező játszik közre: az alá-fölérendeltség (azaz, a hatalmi viszony) és a szolidaritás (az, hogy a partnerek valamilyen szempontból közösséget vállalnak-e egymással, együvé tartozónak érzik-e magukat)” (Kenesei 1995: 146). A kódválasztásban a partnerek személyén kívül a kommunikációs helyzetnek is nagy jelentősége van.

A tegezés divatját elsősorban a fiatalok vezették be. Ennek eredményeként a gyerekek nemcsak szüleiket, hanem már nagyszüleiket is egyre inkább tegezik.

A tanulóktól afelől tudakozódtam, hogy tegezik-e vagy magázzák szüleiket, nagyszüleiket, nagynénjeiket/nagybácsijaikat, keresztszüleiket, testvéreiket, tanáraikat, iskolatársait, papjukat, idegen iskolásokat, idegen felnőtteket. Az eredményeket a következő táblázat tartalmazza:

A táblázatból kitűnik, hogy a diákok kivétel nélkül tegezik a szüleiket, testvéreiket és iskolatársait. A magyar tannyelvű iskolába járó

1. táblázat A tegezés és magázás megoszlása a magyar és szlovák tannyelvű iskolában (százalékban)? Megjegyzés: mivel 100–100 adatközlő volt, ezért a szám a százalékkal is azonos)

	Tegezés		Magázás	
	MI	SZI	MI	SZI
Diák → szülők	100	100	-	-
nagyszülők	94	84	6	16
nagybácsik/nénik	77	68	23	32
keresztszülők	80	72	20	28
testvérek	86	79	-	-
tanárok	-	-	100	100
iskolatársak	100	100	-	-
pap	-	-	42	56
idegen iskolások	98	99	2	1
idegen felnőttek	6	-	94	100

diákoknál a nagyszülők, nagybácsik, nagynénik, keresztszülők tegezése általánosabb, mint a szlovák tannyelvű iskolát látogatóknál. A fiatalok többnyire magázzák az idegen felnőtteket, csak 6-an tüntették fel az MI-ből, hogy letegezik őket. Mindannyian csak a tanárokat és a papot magázzák. Összességében elmondható, hogy a tegezés a diákok körében jóval elterjedtebb, mint a magázás.

A diákoktól az írást is érdeklődtem, hogy a *maga* vagy az *ön* magázódó formát használják-e gyakrabban. „A maga személyes névmásként a XVII. században jelenik meg, Széchenynek köszönhetően pedig a XIX. század harmadik évtizedében udvarias megszólításként az *ön* kezd el terjedni” (Kiss J. 1995: 271). „Nyomatásban először a Stádiumban él vele 1833-ban e szavak kíséretében: Ezen szót (:) Ön, míg jobbra nem tanítatom, magyarul úgy használok, mint a német Sie-t” (Deme – Grétsy – Wacha 1987: 137).

A diákok az *ön* megszólítás használatát elterjedtebbnek tartják, mint a *magáét*. A diákok körében manapság már nem érvényes az a megállapítás, hogy: „Az *önözés* kissé távolibb, mértéktartóbb. A magázás viszont sokszor gorombának hat” (Köves 1988: 35). Passzív megfigyeléseim szerint a diákok mindkét változatot ritkán használják, kikerülnek, mivel idegennek érzik őket, alkalmazásukat más megszólítási formákkal (pl. *bácsi*, *néni*) helyettesítik (vö. Sinor 1974: 549). „Az *ön* és *maga* megszólítás nem teljesen kielégítő a rövid, udvarias és demokratikus megszólításra [...] Olyan megszólítási formánk, mint az angol *you*, a francia *vous*, a német *Sie*, az olasz *Lei*, a spanyol *Usted*, amely rövid, mindenkivel szemben használható és egyben udvarias, mindmáig nincs nyelvünkben” (NyKk. II., 1985: 89).

3. MEGSZÓLÍTÁSFORMÁK

„A megszólítás beszéd társunk személyének szavakkal történő megjelölése. A megszólítás gyakran maga a név vagy annak valamilyen változatban való megnevezése, máskor névpót-

ló megszólításokkal helyettesítjük őket. Ezek a névpótló megszólítások minősülnek leginkább fatikus nyelvi elemeknek, hiszen jelentésük, tartalmuk sajátos, a kapcsolat állását is mutató” (Balázs 1993: 40). Az egyik legterjedelmesebb megszólítás-lexikont a *Nyelvi illemtan* c. könyvben találhatjuk (Deme – Grétsy – Wacha 1987: 371–441).

A kérdőívnek a következő részében arra voltam kíváncsi, milyen megszólításformák léteznek a diákok körében. Az alábbi kérdésekre kaptam választ:

1. Hogyan szólítják a diákokat a következő személyek: édesanyjuk, édesapjuk, nagyszüleik, testvéreik, nagybácsijaik, nagynénijeik, keresztszüleik, tanáraik, papjuk, idegen felnőttek?
2. A diák hogyan szólítja meg édesanyját, édesapját, nagymamáit, nagyapáit, nagynénijeit, nagybácsijait, keresztanyját, keresztapját, bátyját, nővérét, öccsét, húgát (ha van); iskolatársait, tanárnőjeit, tanárait, az iskolaigazgatót, az idegen felnőtt nőket és férfiakat?

A diákok szólítónevei közül a legelterjedtebbek a becenevek.

Az MI-ben a legmegterheltebb becenévképző az *-i* 23 névváltozatban fordul elő: *Ági* (<Ágnes), *Andi* (<Andrea), *Bali* (<Balázs), *Barbi* (<Barbara), *Bogi* (<Boglárka), *Évi* (<Éva), *Flóri* (<Flóra), *Gabi* (<Gábor), *Imi* (<Imre), *Isti* (<István), *Kati* (<Katalin), *Kori* (<Kornél), *Kriszti* (<Krisztina), *Niki* (<Ni-kolett), *Norbi* (<Norbert), *Pali* (<Pál), *Reni* (<Renáta), *Sanyi* (<Sándor), *Timi* (<Tímea), *Tomi* (<Tamás), *Viki* (<Viktor), *Zsolti*, *Zsigi* (<Zsigmond).

A 2. helyre az *-ika* becézőképző került (9): *Ágika* (<Ágnes), *Andika* (<Andrea), *Annika* (<Anna), *Barbika* (<Barbara), *Danika* (<Dá-niel), *Marika* (<Mária), *Sanyika* (<Sándor), *Zsoltika*, *Gabika* (<Gábor).

A következő helyen a *-ka* becézőképző található (8). Általában a keresztnév alapalakjához kapcsolódik (6): *Balázska*, *Dávidka*,

Istvánka, Juditka, Kornélka, Viktorka, két esetben pedig a rövidült tőhöz: *Adrika* (<Adrianna), *Nikolka* (<Nikolett). Hasonló arányban (8) található a kérdőívekben névrövidülés: *Brigi* (<Brigitta), *Adri* (<Adrienn), *Alex* (<Alexandra), *Dani* (<Dániel), *Eni* (<Enikő), *Ildi* (<Ildikó), *Meli* (<Melinda), *Nikol* (<Nikolett).

Az *-ike* morféma hét becenévben jelenik meg: *Imike* (<Imre), *Lillike* (<Lilla), *Niki* (<Nikolett), *Renike* (<Renáta), *Timike* (<Tímea), *Tündike* (<Tünde), *Viki* (<Viktor).

Az *-m* birtokos személyjellel ellátott becenevek (6) az interperszonális informális viszonyra, a bensőséges kapcsolatra utalnak a családban: *Andikám, Áronkám, Brigikém, Katicám, Lillikém, Sanyikám*. Négy becenévben fordul elő az *-a* szuffixum: *Ada* (<Adrienn), *Ilda* (<Ildikó), *Kriszta* (<Krisztina), *Zsiga* (<Zsigmond); háromban a *-ci, -us, és -uska*: *Éci* (<Éva), *Enci* (<Enikő), *Marci* (<Márton), *Andrus* (<Andrea), *Barnus* (<Barnabás), *Melindus* (<Melinda), *Aduska* (<Adrienn), *Csilluska* (<Csilla), *Flóruska* (<Flóra). Három becenév keletkezett töcsonkulással: *Detti* (<Bernadett), *Szandi* és *Szandra* (<Alexandra). 2-2 esetben a képző *-ica* és *-csi*: *Ágica* (<Ágnes), *Katica* (<Katalin), *Palcsi* (<Pál), *Ricsi* (<Richárd). A következő képzőkre pedig csak egy-egy példát említettek a diákok: *-cike*: *Écike* (<Éva), *-csike*: *Ricsike* (<Richárd), *-ke*: *Melike* (<Melinda), *-kencs*: *Vikkencs* (<Viktor), *-ncsi*: *Noncsi* (<Noémi), *-ni*: *Noni* (<Noémi), *-ó*: *Vikó* (<Viktor), *-ő*: *Gergő*, *-őcske*: *Gergőcske* (<Gergely), *-tyi*: *Patyi* és *-tyus*: *Patyus* (<Patrícia), *-tyika*: *Patyika* (2 keresztnév becéző változataként van feltüntetve: <Pál, <Patrícia), *-u*: *Katu* (<Katalin), *-uka*: *Pityuka* (<István), *-üske*: *Endrüske* (<Endre).

Az SZI-ben szintén a beceneven való megszólítás a legelterjedtebb. A legtöbb becéző alakváltozat a *Katarína* (*Kata, Katarinka, Kati, Katica, Katicka, Katika, Katka, Kató, Katóka, Katul'a, Katuš, Katuška*) és a *Zuzana* (*Zuzanka, Zuzi, Zuzička, Zuzinka, Zuzka, Zuzu, Žuža, Zszusa, Zszusi, Zszusika*) keresztnévhez kapcsolódik.

Az alapiskolásokhoz hasonlóan a gimnazisták körében is a legfrekvenciáltabb deminutív képző az *-i*, amely 23 névben található meg: *Adi, Alici, Bei, Dani, Duši, Évi, Ingi, Jani, Kati, Leni, Luki, Miki, Móni, Niki, Norbi, Peti, Simi, Steli, Timi, Tomi, Viki, Zuzi, Zszusi*. Az SZI-ben az MI-hez hasonlóan a családnevekből származó ragadványneveknek is kedvelt alkotási módja: *Bardi* < Bardiovský, *Bogi* < Bogár, *Hegi* < Hegedűs, *Homi* < Homola, *Jani* < Jánošová, *Keszi* < Keszán, *Kuli* < Kulcsár, *Laki* < Lakatos, *Lovi* < Lovász, *Mihi* < Mihálik, *Miši* < Mišáková, *Orši* < Oršovičová, *Puki* < Pukancová, *Sobi* < Sobeková, *Štefi* < Štefancová stb.

Ezt követi a *-ka* szuffixum, amely 19 női becenévben van jelen: *Alicka, Barborka, Beátka, Evka, Janka, Julka, Katka, Kristínka, Lucka, Ludka, Marcelka, Martinka, Nikoletka, Nikolka, Peťka, Simonka, Stelka, Zuzanka, Zuzka*.

A 3. helyre a *-ko* képző került, amely 13 férfi becenévben található meg: *Adamko, Duško, Dušanko, Janko, Lacko, Marko, Maroško, Maťko, Mirko, Miško, Ondrejko, Paľko, Tomáško*.

Az összegyűjtött korpuszban a következő képzőkkel alakult becenevek fordulnak még elő: *-a* (*Vera*), *-ci* (*Laci*), *-cul* (*Dancul*), *-ča* (*Anča*), *-ček* (*Mareček*), *-csi* (*Vercsi*), *-či* (*Timči*), *-čiatko* (*Verončiatko*), *-čurka* (*Ančurka*), *-ec* (*Mirec*), *-esz* (*Tomesz*), *-ica* (*Danica*), *-icka* (*Katicka*), *-ička* (*Vandička*), *-ika* (*Zszusika*), *-ike* (*Évike*), *-ina* (*Marcelína*), *-inka* (*Zuzinka*), *-inko* (*Mikinko*), *-ino* (*Tomino*), *-ke* (*Ingridke*), *-o* (*Noro*), *-ó* (*Kató*), *-óka* (*Katóka*), *-u* (*Anu*), *-ul'a* (*Janul'a*), *-uľo* (*Janul'o*), *-uš* (*Linduš*), *-uška* (*Lenuška*), *-uško* (*Miruško*). Egy becenév két keresztnévhez kapcsolódhat: *Maťo* (*Matej* és *Martin*), *Janči* (*Ján*, *Jana*). Továbbá a becenevek egyéb módon is keletkezhetnek: rövidüléssel (*Domi, Luci, Simon, Veron*), szótagismétteléssel (*Dada, Sisi, Veve, Zuzu*), névcsonkulással (*Borka* < *Barbora*, *Gita* < *Margita*, *Nas* < *Anasztázia*, *Nika* < *Veronika*, *Sandra* < *Alexandra*). Névcseré útján jöttek létre a hasonló hangzás alapján az *Endre*

(Ondrej) < Alexandra (a név végével rímél), *Jano* < Jana, *Vierka* < Veronika, *Nikolas* < Nikoleta, *Annamária* < Anastázia. A magyar becező formák viselői magyar nemzetiségű diákok: *Bandi*, *Bandika*, *Évike*, *Ingridke*, *Katóka*, *Móni*, *Vercsi*, *Zsuzsika*.

Az iskolákban elsősorban a tanárok szólítják kereszt-, illetve családnévükön diákjaikat. Az SZI-ben a családnéven való megszólítás azonban jóval elterjedtebb, mint az MI-ben.

Mindkét iskolában szívesen választott szólítónév a ragadványnév. A diákragadványnevek színes névadási indítékekről tanúskodnak. Az MI-ben 197 ragadványnév gyűlt össze. Az összegyűjtött korpusz a magyar eredetű ragadványnevek dominanciájára utal (190), a szlovák nyelvből csak 5, az angolból pedig 2 név származik. A gazdag névanyagból csak néhány példával szemléltetjük az egyes névadási motívumokat. A diák hivatalos nevével kapcsolatos ragadványnevek legtöbbször családnévből alakult: *Boros* > *Borika*, *Czibor* > *Cibula* (szlk. *cibuľa* 'hagyma'), *Kiss* > *Picur*, *Molnár* > *Liszes*, *Takács* > *Taki*, *Varga* > *Varguci* stb. A kereszt-, illetve becenevek is motiválhatják a ragadványnév létrejöttét: *Bálint* > *Bálna*, *Bandika* > *Bandaszka* (szlk. *bandaska* 'marmonkanna'), *Marci* > *Marcipán*, *Mihály* > *Sirály* stb. Család- és keresztnévből származik a *Bozsó* (Baráth Zsolt) ragadványnév. A külső tulajdonságra utaló nevek csoportja szintén számottevő. Testalkatra, termetre vonatkozik a *Bigyó*, *Csontváz*, *Ticsinki* (szlk. *tyčinky* 'ropi'), *Törpe*, *Zsirák*; hajviselésre, illetve hajszínre a *Göndör*, *Sündisznó*, *Szösz*, *Vöröské*; feltűnő testrésze a *Füles*, *Nyuszi* (fogai miatt) stb. A belső tulajdonságra utalók közé tartoznak a *Boszorka*, *Okoska*, *Ravaszka*, *Tuskó*, *Vigori* stb. Eseményhez fűződő ragadványnevek is születnek az iskolában: pl. *Kukkoló* (az egyik óra előtt leste az ajtóban, hogy mikor jön a tanár az osztályba). A névanyagban olyan nevek is vannak, melyek ismeretlen eredetűek: pl. *Puppínó*, *Kaméleon*, *Ufó*.

Az SZI-ben 226 ragadványnév gyűlt össze (bővebben l. Bauko 2006a). A szlovák etimonú

ragadványnevek dominálnak, a korpusz 12,4 %-a (28 név) magyar eredetű. Ezek nemcsak magyar nemzetiségű, hanem magyarul beszélő diákokhoz is kapcsolódnak. A magyar eredetű nevek a névadás indítéka szerint a következő csoportokban jelennek meg: 1. családnévből alakult: *Őrült*, *Őrölt* < *Őri*, 2. Kereszt-, illetve becenevből létrejött: *Katicabogár* < *Katica*, *Lazac* < *Laci*, *Pelenka* < *Lenka*, *Veronči bácsi* < *Veronika*, 3. Külső tulajdonságra utaló: *Arc*, *Csőrike*, *Fehér*, *Husika*, *Kicsi Gesztenye*, *Kis Szilvi*, *Lapátfüllő*, *Maci*, *Pici*, *Picuri*, *Süni*, *Szőlőkaró* (sovány), *Trombitás* (nagyorrú), *Törpilla*, *Tücsök*, 4. Belső tulajdonságra utaló: *Drági* (aranyos), *Napocska*, *Nyuszika*, *Pala-csintakirály* (kedvenc étel), *Tyúk*, 5. Eseményen alapuló: *Sámán* (az osztályban egy alkalommal kártyatrükköket mutatott be), 6. Ismeretlen: *Kifli*.

Mindkét iskolában a diákok hivatalos nevéből alakult a legtöbb ragadványnév. A diák család-, kereszt- és beceneve az elnevezőben asszociációs folyamatokat indíthat el. Jellemző, hogy a hivatalos név egy hasonló hangzású, illetve jelentésű értelmes közszót aktivál a névadó tudatában. A névprodukció a mentális lexikonból való válogatás eredményeként történik.

A gyerekek ragadványnevei többnyire egyeleműek, érzelmi jellegűek (a fő cél a csúfolódás vagy kedveskedés), szóbeli formában élnek, változékonyak, rövid életűek, gyakran keletkeznek a család- és keresztnév elferdítéséből, egy gyerekhez több név is kapcsolódik. A magyar tannyelvű iskolákban végzett kutatásaim azt bizonyítják, hogy szlovák etimonú ragadványnevek csak kis mennyiségben identifikálnak magyar diákokat, az elsődleges kommunikációs nyelv a magyar, a gyűjtött korpusz a magyar etimonú ragadványnevek dominanciájára utal (l. Bauko 2005b). A ragadványnevek között olyan szlovák kölcsönszavak is szerepelnek, melyek jellemzőek a szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvhasználatára, s ezek a Magyar értelmező kéziszótár újabb, 2003-as kiadásában is megtalálhatók: pl. *Bandaszka*

'marmonkanna' < Bandi < András, *Párki* 'virsli', *Ticsinki* 'ropi' (vékony testalkatra utalnak), *Spekacski* 'krinolin' (kövérségre utal), *Treszka* 'tőkehal és az ebből készült majonézes saláta' (kedvenc étel), *Kecsup* 'kecsöp' (ismeretlen eredetű). Érdekes jelenség, amikor a közszói értelmű szlovák eredetű családnevet magyarra fordítják a diákok: Cibula > *Hagyma*, Gula > *Golyó*, Nebehaj > *Neszaladj*. A szlovák osztályokban ennek ellenkezőjére is találunk példát, a magyar családnevet szlovákra fordíthatják: Bogár > *Chrobák*, Halász > *Rybár*, Keszeg > *Pleskác*.

A speciális megszólítási formáknál a rokonsági fokozat kifejezésének széles skálájára (vö. J. Lőrinczi 1980) voltam kíváncsi. Legszínebb és leggazdagabb az édesanyák és édesapák megszólítása.

Az MI-be járó tanulók körében az *anyu*, *apu* forma (56 : 59) alkalmazása áll az első helyen. Ezt követi az *anyuci*, *apuci* (24 : 21) és *anya*, *apa* változat (17 : 17). Az édesanyák megszólítására összesen 18-féle formát használnak a diákok (az adatokat mindig a gyakorisági sorrend alapján közlöm, a továbbiakban csak a leggyakoribb alakváltozatoknál tüntetem fel a számbeli előfordulást): *anci*, *anyuka*, *anyci*, *anyucika*, *mami*, *anyucikám*, *ancika*, *anycika*, *anyi*, *anyuska*, *édesanya*, *édesanyám*, *mutter*, és két diák ragadványnéven szólítja édesanyját: *Durmó*, *Minyiszke*. Az édesapákat 16-féleképpen szólítják a diákok: *apci*, *apuka*, *apucika*, *api*, *apucikám*, *fater*, *apka*, *apo*, *édesapa*, *édesapám*, *tato* (szlovák kölcsönszó) és *pupum*, amely valószínűleg az *apu* és *apum* szavak végződéseinek kontaminációja (az első vokális elhagyása és a megmaradt szóelemek összekapcsolása).

A nagyszülőket az unokák leggyakrabban a *mama*, *papa* formával szólítják (60 : 58). A többi megszólításforma messze elmarad ezek mögött. A nagymamákat 17-féle variánssal szólítják: *nagyi* (18), *mami* (6), *mamuska*, *nagy-mama*, a szlovákból származó *babi* 'nagyi', *mamus*, *mamuci*, *nagyika*, *babka*, *hé*, *mama*, *mamika*, *mamikám*, *mamulicika*, *nagyanya*,

Pipi és egy tanuló szólítja nagymamáját a családnév becézett változata (ragadványnév) + nagyí összetétellel: *Fazi nagyi*.

A nagyapák megszólítására 13 változatot használnak a tanulók: *papi* (8), *nagypapa* (5), *nagypapi*, *papus*, *papika*, a *szlovák etimonú dedo*, *nagyapa*, *nagyi*, *papesz*, *papulicika*, *papuska* és egy tanuló ragadványnév + papi szerkezetet: *Fazi papi*.

A nagynéniket és nagybácsikat leginkább *keresztnevükön* szólítják a diákok (46 : 44). Ezt követi a *becenév* + *néni* (pl. *Marika néni*), illetve *becenév* + *bácsi* (pl. *Julko bácsi*) szerkezet (7 : 9). A nagynéniket 8-féleképpen szólítják: *nagynéni*, *nénikém*, *keresztnev + néni* (*Emese néni*), *nagyi*, *néni*, *nénnye*.

A nagybácsikat 11-féle nyelvi elemmel szólítják: *bácsikám*, *nagybácsi*, *keresztnev + bácsi* (*Olivér bácsi*), *családnév + becenév* (*Nagy Sanyi*), *bá*, *bátyus*, *bátya*, *kepa* (a keresztpapa rövidítésének tűnik).

A keresztyánok és keresztpapák megszólítására egységesen 16 különböző formát használnak a diákok. A legfrekvenciáltabb a *keresztnev* (21 : 20) és *becenév* (19 : 17) való megszólítás, ezt követi a *köri* (12 : 15) és *kereszt-anyu*, illetve *keresztapu* (9 : 14). A keresztpapák megszólítására még a következő változatokat tüntették fel: *keresztmama*, *köríke*, *keresztmami*, *keri*, *köröszanya*, *becenév + néni szerkezet* (*Ági néni*), *keresztanya*, *keresztke*, *kema*, *köröszmama*, *körösztí* és a szlovákból átvett *krstná* (krstná mama 'keresztanya').

A keresztpapákat a további megszólításformákkal illeték: *keresztapa* (6), *becenév + bácsi szerkezet* (pl. *Tibi bácsi*); a többségük csak egyszer szerepel: *kepa*, *keresztpapi*, *köríapa*, *köri bá*, *köríci*, *köríke*, *körínger*, *köröszapu*, *köröszpapa*, *körösztí*.

A testvérek egymást leginkább *becé-* (49) és *keresztnevükön* (26) szólítják. A 7 ragadványnév közül a *Tunyó Gézi* a legexpresszívabb. A rokonsági elnevezések között a következők fordulnak még elő: *tesó*, *hugi*, *bratyó*, *öcsi*, *tesí*, *bratyí*, *öcsike*, *öcskös*, *tesócskám*.

A nem rokoni kapcsolatokat kifejező nyelvi eszközök között a *bácsi*, illetve *néni* megszólítás kerül első helyre: a tanárnővel (75 *tanító néni*), tanárral (76 *tanító bácsi*), iskolaigazgatóval (64 *igazgató bácsi*), idegen felnőtt nővel (34 *néni*) vagy férfival (33 *bácsi*) való találkozás alkalmával, használata tehát a formális kommunikációs helyzetre jellemző.

Az általános iskolák 5–8. osztályában tanárok oktatnak, mégis a *tanító*, az *igazgató* + *bácsi/néni* az elterjedtebb megszólítás Szlovákiában. A szlovákiai magyarok a *tanító* szót 'pedagógus' értelemben használják a szlovák *učiteľ* 'pedagógus' szó hatására, a *tanító bácsi*, *tanító néni* megszólítás az alapiskolában oktató személyre vonatkozik. Magyarországon a *tanító* lexéma szűkebb jelentésű, 'az általános iskola alsó tagozatán oktató' személyre utal. Az alapiskolások közül a *tanárnő*, illetve *tanár úr* változatot 10-en, az *igazgató úr* (8-an *tanító bácsinak* szólítják) formát pedig 14-en tüntették fel. Az *úr* 7 esetben szerepel *uram* változatban az idegen férfiak megszólítására. Az idegen felnőtt nőt 5-en *hölgyemnek*, 4-en *asszonynak* szólítják. Az utóbbi megszólítások a felnőttek körében elterjedtebbek.

Az SZI-ben a magyar, illetve szlovák formák arra is utalnak, hogy a diák milyen nyelven kommunikál elsősorban az általa megszólított személyekkel. A továbbiakban gyakoriság alapján közlöm az adatokat, s a legfrekvenciatabbaknál zárójelben tüntetem fel az előfordulásukat. Az édesanyát a következő változatokkal (15) szólítják: *mami* (53), *mama* (23), *anyuci* (12), *anyu*, *mamina*, *mamička*, *maminka*, *anci*, *mamka*, *mamulienka*, *anyuka*, *mamuška*, *mati*, *mutti* (német Mutter), *mamo*. Az édesapát 16-féleképpen szólítják: *oci* (30), *apu* (16), *oco* (15), *tati*, *ocko*, *taťo*, *otec*, *apuci*, *ocino*, *foter* (német Vater), *taťuš*, *tatko*, *šéfe*, *apa*, *apci*, *api*. A testvéreket becenevükön hívják. A nagymamát 13 változattal szólítják: *babi* (23), *babka* (22), *mama* (9), *starká*, *stará mama*, *babička*, *nagyi*, *nagymama*, *mamus*, *mami*, *mamika*, *mamenka*, *nagyika*. A nagypapát pedig 12-vel: *dedo* (27), *papa* (20), *dedko*(17), *deduško*,

nagypapa, *starký*, *starý otec*, *apuško*, *papuš*, *dedulo*, *deduš*, *apu*. A nagybácsit, nagynénit elsősorban keresztnévükön (49) szólítják, ezt követi az *ujo*, *teta* (29), majd a *strýko*, *bátya*, *bácsi* és *néni* forma. A keresztszülőket leggyakrabban *krstná*, *krstný* (29) változattal szólítják, de a magyar *keresztapa*, *keresztmama*, *körösztanu*, *köri* formák is használatosak. A szlovák tannyelvű iskolába járó diákok a következő magyar megszólításformákat használják: *anyuci*, *anyu*, *anci*, *anyuka*, *apu*, *apuci*, *apa*, *apci*, *api*, *nagyi*, *nagymama*, *mamus*, *nagyika*, *papa*, *nagypapa*, *bátya*, *bácsi*, *néni*, *keresztapa*, *keresztmama*, *körösztanu*, *köri*. Néhány adatközlő több változatot is feltüntetett az egyes személyek megszólításával kapcsolatban. Pl. az egyik lány a beszédsszituációtól függően az anyukáját *mamina*, *anyuci*, az apát *oco*, *apu* formával szólítja. Ez arra is utalhat, hogy a családban gyakoriak a kódváltások.

ÖSSZEGZÉS

A köszönés és megszólítás az egymás közti kapcsolatteremtésnek egyik fontos eszköze. Láthattuk, hogy rendszerük változatos és szerteágazó. A társadalom szerkezetének átalakulásával együtt napjainkban is folyton változnak. A bilingvis magyar–szlovák környezet nagy mértékben befolyásolja a használatukat. Az MI-ben a magyar köszönés- és megszólításformák dominálnak, a szlovák formák csak ritkán használatosak, ami a diákok magyardomináns kétnyelvűségével függ össze. Az SZI-ben a szlovák köszönés- és megszólításformák gyakoribbak, ami a tanulók szlovákdomináns kétnyelvűségével függ össze, de a korpuszban szép számban jelennek meg a magyar formák is.

HIVATKOZÁSOK

- Balázs Géza 1993. *Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben*. Nyelvtudományi Értekezések 137. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bauko János 2002. Köszönés- és megszólításformák a révkomáromi Eötvös Utcai Alapiskolában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IV/2, 143–153.
- Bauko János 2005a. Formy pozdravov a oslovení v bilingválnom prostredí. Andruška, Peter (szerk.) *Kultúra – priestor interdisciplinárneho myslenia*. Zborník z medzinárodného vedeckého sympózia konaného dňa 21–22. septembra 2004 na Univerzite Konštantína Filozofa. Nitra: FF UKF. 205–213.
- Bauko János 2005b. Diákragadványnév-vizsgálatok magyar–szlovák kétnyelvű környezetben. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. MNyTK. 224. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 143–152.
- Bauko János 2006a. Prezývky študentov v bilingválnom prostredí. Olšiak, Marcel (szerk.) *Varia XIV. Medzinárodné kolokvium mladých jazykovedcov*. Bratislava: SAV. 232–241.
- Bauko János 2006b. Pozdravy a oslovenia študentov Slovenského gymnázia v Békeškeji Čabe. Anna Diviánová – Alexander Ján Tórh – Alžbeta Uhrinová (szerk.) *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. Matriály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. 252–259.
- Bauko János 2007a. Vplyv bilingválneho priestoru na používanie fatických jazykových prvkov v komunikácii. Odaloš, Pavol (szerk.) *Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica, 13–15. septembra 2006. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela. 128–131.
- Bauko János 2007b. Köszönés- és megszólításformák kétnyelvű környezetben. Bárczi Zsófia – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelv – irodalom – társadalom*. A 2005. december 8–9-én A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban címmel a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke által szervezett konferencia előadásai. Nyitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. 129–143.
- Bíró Ágnes – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1985. *Nyelvi divatok*. Budapest: Gondolat.
- Bíró Ferenc 1996. Egri szakmunkástanulók megszólításformái. V. Raisz Rózsa (szerk.) *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. MNyTK. 207. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 133–141.
- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre (szerk.) 1987. *Nyelvi illetan*. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Measzólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Dömötör Adrienne 2005. Tegezés/nemtegezés, köszönés, megszólítás a családban. *Magyar Nyelvőr* 129, 299–318.
- Éder Zoltán 1983. Köszönésformák. Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) *Nyelv – művelő kézikönyv I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1249–1256.
- Erdély Judit 2001. „Így tudom, így mondom”. Balázs Géza – Grétsy László (szerk.) *Nyelvi illem – nagyszüleink kiskorában*.

- Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból. Budapest: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.
- Chorvát, František – Orlik, Juraj 1985. *Napjaink illemтана*. Pozsony: Madách Könyvkiadó.
- Fülei-Szántó Endre 1994. *A verbális érintés*. Linguistica Series C. Relationes, 7. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Grétsy László (szerk.) 1973. *Anyanyelvi kaleidoszkóp*. Budapest: Gondolat.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Guszkova Antonyina 1981. *A társadalmi kapcsolat-teremtés eszközei a mai magyar nyelvben*. Nyelvtudományi Értekezések 106. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kenesei István (szerk.) 1995. *A nyelv és a nyelvek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kertész Manó 1996. *Szállok az Úrnak*. Győr: K. u. K. Könyvkiadó.
- Kiss Jenő 1993. Köszönés- és megszólításformák a rábaközi Mihályiban. *Magyar Nyelvőr* 117/2, 208–228.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 2003. Ezredfordulós köszönés- és megszólításformák a magyar nyelvközösségekben. *Magyar Nyelvjárások* 41, 315–319.
- Kiss Róbert Richárd 1992. *A soproni diákság köszönésformái*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 55. Budapest: ELTE.
- Kontra Miklós 2007. A heló térhódítása Magyarországon. Magay Tamás (szerk.) *Félmúlt és közjövő*. Lexikográfiai Füzetek 3. Budapest: Akadémiai Kiadó. 101–108.
- Köves J. Julianna 1988. *Illik tudni. A kulturált viselkedés szabályai*. Budapest: Editorg.
- Ladó János 1958. Köszönés és megszólítás napjainkban. *Magyar Nyelvőr* 82, 422–431.
- J. Lőrinczi Réka 1980. *A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram.
- Sinor Dénes 1974. *A magyar nyelv udvariassági formái a két világháború közti időben*. Nyelvtudományi Értekezések 83. Budapest: Akadémiai Kiadó. 545–552.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1985. Elmaradó köszönések. Bíró Ágnes – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvi divatok*. Budapest: Gondolat. 24–30.
- Tóth Mihály 1983. *Köszönések és megszólítások Bag községben*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 20. Budapest: ELTE.

VARIABILITÁS A HELYSÉGNEVEK KÖRÉBEN – OKOK ÉS MEGOLDÁSI LEHETŐSÉGEK

1. BEVEZETÉS

A helységnevek a hatóságilag szabályozott tulajdonnevek közé tartoznak: egy-egy adott országban meghatározott nemzeti hatóság feladat körébe tartozik a települések és településrészek hivatalos nevének a megállapítása. A település nevét a helységnévtárakban rögzítik, ez biztosítja az írásképp állandóságát, amely a tulajdonnevek – ezen belül a helynevek – fontos jellemzője. A nyelv természetes velejárója a változás, így a helységnevek is változnak, egy-egy adott időszakon belül azonban éppen a hatósági szabályozás, a standardizálás biztosítja tulajdonnév alaki állandóságát.

A kisebbségi helységnevek e tekintetben sajátos helyzetűek: sok függ attól, hogy elismerik-e őket hivatalosnak, és van-e olyan testület, amely jogosult ezeket standardizálni. A szlovákiai magyar helységnevek esetében még összetettebb a helyzet: a vonatkozó jelenlegi jogszabályok alapján a szlovák, de a magyar földrajzinév-bizottság feladatai között sem szerepel ezek szabályozása, ennek ellenére mind a két országban van példa erre; s amint látni fogjuk, ezek egymástól függetlenül zajlottak.

A múlt század folyamán a mai Szlovákia területén található települések magyar nevének vonatkozásában többször is sor került más-más szempontokat figyelembe vevő névrendezésre. Az egyéb közigazgatási változásokkal együtt mindez oda vezetett, hogy egyazon helységnek esetenként több neve is használatos, eltérő nevek szerepelnek a településnév-azonosító

szótárakban, lexikonokban, térképeken és internetes adatbázisokban. Ugyanazt a denotátumot tehát többféle magyar névvel nevezzük meg, ezáltal meggyengül a tulajdonnév alapvető funkciója, az egyedítés és az azonosítás; a denotátum azonosítására egyre inkább csak a többségi nyelvű név alkalmas és használatos.

A magyar földrajzi nevek standardizációs kérdéseivel a szlovákiai magyar nyelvtudomány eddig nem foglalkozott. Ennek fő oka talán az volt, hogy az utóbbi évtizedekben a magyar helységneveket hivatalosan nem lehetett használni, a korlátozott nyilvános használatukat lehetővé első jogszabályt és a hozzá kapcsolódó jegyzéket is csak 1994-ben adták ki, mégpedig magyar nyelvészek közreműködésével.

A szlovákiai problémák nem egyediek, a rendszerváltozás óta eltelt majdnem két évtizedben hasonló gondokkal szembesült a többi utódállamban élő magyarság is, s a kérdés kezelése is részben hasonló módon történt (Ukrajna vonatkozásában l. pl. Balogh 1996; Beregszászi 1997, 2004; Erdéllyel kapcsolatban Bartos-Elekes 2002, átfogóan Szabó Mihály 2007).

2. A TELEPÜLÉSNEVEK STANDARDIZÁLÁSAI

2.1. A magyar településnevek szabályozása a második világháborúig

A magyar helységnevek esetében a legfontosabb, máig ható standardizálásra a 19. század

végén és a 20. század elején került sor, az egy település – egy név alapelv figyelembe vételével megvalósított névrendezés 1898–1912 között Árva, Liptó, Fogaras és Hunyad megye kivételével az akkori Magyar Királyság teljes területén lezajlott, ennek a törzskönyvezésnek az eredményét rögzítette az 1913-as helységnévtár, amely magyar(országi) szempontból ma is meghatározó. A múlt század folyamán aztán már csak 1939–1944 között került sor újabb magyar névrendezésre, s ez is csak a visszacsatolt területeket érintette.

A magyar törzskönyvezést követően a múlt század folyamán többször is változott a szlovákiai magyarlakta települések neve. Az első világháború után megalakult Csehszlovákiában 1920-ban fogadták el a településnevek használatát szabályozó törvényt. Eszerint a belügyminisztérium minden település számára „csehszlovák” nevet állapított meg; az olyan települések számára azonban, amelyekben a kisebbségi állampolgárok számaránya meghaladta a 20%-ot, kisebbségi nyelvű helységnévet is jóváhagyhatott. A csehszlovák, azaz gyakorlatilag szlovák név megállapítása többféle módon történt. Ha korábbi forrásokból adatolható volt szláv név, az vált a település szlovák nevévé; a magyar nyelvterületen az ilyen névadásra példa például *Levice*, azaz *Léva* vagy *Filakovo* azaz *Füle*k (1773: *Lewicze*; 1786: *Filakowo*). Egyéb esetekben a hatósági névmegállapítás során az értelmezhető köz- vagy tulajdonnévi tagot rendszerint lefordították (pl. *Kövecses* → *Štrkovec*), a többit átírták (pl. *Zsigárd* → *Žigard*). Néhány település esetében azonban engedélyeztek csak magyar nyelvű és magyar helyesírással írt neveket is (pl. *Bögellő*, *Süly*; minderről bővebben: Szabó Mihály 1998: 136–137). A szabályozás során sokszor a magyarországi törzskönyvezéskor megállapított magyar nevet is módosították: rendszerint elhagyták, esetleg megváltoztatták az 1898–1912 közötti törzskönyvezés során a homonímia elkerülésére megállapított megkülönböztető előtagokat (pl. *Komáromszentpéter* → *Szent-péter*; *Nemesabony* → *Nagyabony*), a magya-

rosított név helyett pedig a szláv eredetű nevet vezették be újra (pl. *Özörény* → *Gömörhorka*; *Bodrogmező* → *Polyán*).

A bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerült területeken újra visszaállították az 1913 törzskönyv szerinti magyar neveket, illetve település-összevonás esetén új nevet adtak a falunak, pl. 1943-ban *Magyarkelecsény*-t, *Magyarmocsár*-t és *Ungnyárad*-ot *Nyarádkelecsény* néven vonták össze.

2.2. Az 1948-as helységnévrendezés és a településszerkezetet érintő későbbi változások

A második világháború után 1948-ben lépett életbe az a rendelet, mellyel Szlovákia területén 710 – zömmel magyar – település korábbi szlovák hivatalos nevét megváltoztatták, illetve akkor szüntették meg jogilag is a kisebbségi nyelvű helységnévek használatát. Az új szlovák hivatalos nevek megalkotásakor egyértelműen a valóban „szlovákos” nevek létrehozása volt a cél, ezt többféleképp érték el. A köznévi etimónú településneveket következetesen lefordították, például a *som drieň*, ezért *Somodi Drienovec* lett (1920: *Šomody*, magyarul *Somodí*), a *hód* szlovákul *vydra*, tehát az 1913-ban *Nemeshódos*-ként törzskönyvezett csallóközi falu szlovák neve *Ťydrany* lett (1920: szlovák neve nem volt, magyar neveként a törzskönyvezés előtti *Hodos*-t határozták meg).

A nem értelmezhető településneveket a szlovák helynévképzési szabályoknak megfelelően „alakították át”, vagy más motiváció alapján nevezték meg, ilyen volt például *Magyarbél* → *Veľký [Nagy] Biel* (1920: *Maďarský Běl*, magyarul *Magyarbél*); *Nagymegyer*-t a *Csalló* víznév szlovákos változata alapján nevezték el *Čalovo*-nak (1920: *Veľký Meder*, magyarul *Nagymegyer*).

Több mint egy tucat települést szlovák (cseh) történelmi személyiségről neveztek el, így *Feled*-et (1920: *Feledince*) Janko Jesenský szlovák író (1874–1945) után nevezték el *Jesen-ské*-nek; L. Štúr (1815–1856) szlovák reformko-

ri politikus neve alapján lett *Párkány Štúrovo* (1920: *Parkan*, magyarul *Párkány*), *Diószeg-et* (1920: *Velký Diosek, Malý Diosek*) pedig Andrej Sládkovič (1820–1872) evangélikus pap és költő után nevezték el *Sládkovičovo*-nak.

Ezután jelentősebb változásokra csak a hatvanas-hetvenes években került sor, amikor is a kisebb falvakat közigazgatásilag összevonták, az új település pedig szlovák hatósági nevet kapott, pl. 1960-ban hozták létre *Illésháza, Bélvata*, valamint az 1940-ben *Tonkháza* és *Kis-magyar* egyesítéséből létrejött *Magyartonk* településből *Nový Život* („Új Élet”) községet. Hasonló máig használt mesterséges hatósági nevek még pl. *Gemerská Ves* 1960-ban alakult *Harkács – Hrkáč* és *Sánkfalva – Šankovce* községek összevonásából; *Gemerský Sad*, amely 1964-ben jött létre *Mikolcsány – Mikolčany* és *Gömörnánás* (1913 előtt: *Nasztraj*) – *Nováča* -ny egyesítésével.

2.3. AZ 1989 UTÁNI KEZDEMÉNYESEK ÉS AZ 1994-ES „TÁBLA-TÖRVÉNY”

1989 után a magyarlakta területeken indult spontán folyamatok részeként a korábban erőszakosan összevont községek szétváltak, az önkormányzatok pedig arra törekedtek, hogy az 1948-ban bevezetett szlovák név helyett újra az 1920-ban megállapított, a magyar névhez jobban hasonlító szlovák hivatalos neve legyen a falunak. 1990-ben a parlament jóváhagyta néhány település névváltoztatási kérelmét (pl. *Čalová*-ból így lett újra *Velký Meder, Šafáriková*-ból pedig *Tornaľa*), később azonban a névváltoztatás egyre nehezebbé vált. Így az „össztársadalmi” érdekre való tekintettel és az érvényes helyi népszavazás ellenére a szlovák törvényhozás elutasította jó néhány önkormányzat (például a párkányiak) ez irányú kérelmét. (Az egész folyamatról bővebben Zalabai szerk. 1995.)

A politikai változásokkal egy időben a magyarlakta falvakban a szlovák településnévtábla mellé a magyar nevet tartalmazó táblát is

kitették, a magyar pártok pedig politikai síkon próbálták elérni a magyar helységnevek hivatalos használatának elismertetését. A hosszú politikai csatározást az 1994-es ún. táblatörvény zárta le, ennek elfogadása Szlovákia Európa tanácsi felvételének egyik feltétele volt. A települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről rendelkező 1994. évi 191. számú törvény értelmében a település kezdetét és végét jelző közüti jelzőtáblán kisebbségi nyelven is megjelölik azokat a településeket, ahol az adott kisebbséghez tartozó lakosság számaránya eléri a 20%-ot. Egyéb hivatalos kapcsolatokban (pl. közokiratokon, bélyegzőkön, térképen, a postaforgalomban) kizárólag a szlovák hivatalos név használható. A törvény melléklete tartalmazza a kisebbségi nyelveken megjelölhető települések jegyzékét.

Az említett településnév-jegyzékben csak azok a települések szerepelnek, amelyek a) az 1991-es népszámláláskor önálló jogállásúak voltak, b) a lakosságon belül az adott kisebbség részaránya az akkori adatok szerint elérte a 20%-ot, c) szlovák hivatalos nevüket nem valamely szlovák személyiség nevéből hozták létre. E kritériumok szerint a jegyzék „magyar” részében 489 településnév szerepel, Szlovákiában viszont jelenleg 2891 önálló jogállású település van, ebből az említett népszámlálás időpontjában 553 minősült statisztikailag szlovák–magyar vegyes lakosságúnak, azaz olyan településnek, ahol a magyar nemzetiségű lakosság részaránya meghaladta a 10%-ot, illetve a 100 főt (Gyurgyík 1994: 17). Azonkívül természetesen nagyon sok olyan város vagy falu van, amelynek létezik természetes módon kialakult és a 20. század elejéig az ott élő lakosság által is használt magyar neve.

Az 1994-es településnév-jegyzékben található magyar neveknek mintegy az egyötöde (száznál valamivel több) vagy nem egyezik az adott település utolsó hivatalos magyar nevével, azaz az 1913-as vagy az 1944-es helységnévtárban szereplő névvel, vagy olyan település neve, amely a második világháború után alakult.

Amint a bevezetőben említettem, a szabályozásba nem vonták be a szlovákiai magyar nyelvésztaársadalmat, a köztársasági elnöki hivatal a szlovákiai magyar pártokkal elkészített egy településnév-jegyzéket, amelyet az Új Szó 1994. február 15-i számában közölt. A bevezető szerint a magyar neveknl a lakosság által a két világháború között használt elnevezéseket vették alapul az összeállítók, valójában azonban az 1920-ban (1927-ben) megállapított nevek mellett rendszerint az 1913-as és 1944-es helységnévtár szerinti neveket is feltüntették, így a közölt 504 településnév közül 80 esetében két vagy több névforma is szerepelt a jegyzékben (pl. *Salló*, *Garamsalló*). Amint arról Duka Zólyomi Árpád képviselő tudósított (szintén az Új Szóban), a lakossági észrevételek alapján pontosított jegyzéket nyújtották be a belügyminisztériumba. A szlovák szakemberekből álló ad hoc terminológiai bizottság ajánlása a régi megyeneveket és a folyóneveket tartalmazó előtagok eltörlését tartalmazta, ezért elfogadhatatlan volt a magyar pártok számára. A jegyzék végleges formáját a politikai egyeztetések során nyerte el (l. Zalabai szerk. 1995: 199–201), a kompromisszumok eredményeként a megyenevet tartalmazó előtagot nagyrészt törlték, több esetben azonban megmaradt például a tájegységnevként értelmezhető *Csallóköz*-, *Gömör*- és *Hont*- előtag. A folyónevet tartalmazó előtagot néhány esetben meghagyták, máskor viszont nem, pl. *Vágkirályfa*, de *Farkasd* (korábban: *Vágfarkasd*). Megjegyzendő viszont, hogy 1920-ban következők voltak a hatóságok az előtag eltörlésében, így az 1994-es jegyzékben a világháború közötti időszakhoz képest több előtagos név maradt meg.

Mivel a jegyzéket valószínűleg senki sem lektorálta, nagyon sok benne a helyesírási hiba. Egyrészt az összevont települések esetében előfordulnak kötőjellel kapcsolt nevek, pl. *Perény-*

Hím, *Szádudvarnok-Méhész*, holott a magyarban a településneveket egybeírjuk. Másrészt az ékezetes betűk (főleg az *ő-ő*, *ü-ü*) esetében olykor elmaradt az ékezet, vagy a hosszú magánhangzó helyett rövid magánhangzó szerepel a névben, vagy viszont, pl. *Csállóköz*kurt, *Fuss* (*Füss* helyett), *Felsőszemeréd* (*Felsőszemeréd* helyett), *Felsőszecse* (*Felsőszecse*), *Kosko* - *vácsvágása* (*Kiskovácsvágása* helyett).

Az 1994-es szlovákiai névadás (már említett hiányosságain túl) egyik legfőbb problémája volt, hogy valójában nem egyértelmű a jegyzékben szereplő nevek státusza: a vonatkozó törvény a települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről beszél, egyéb szlovák hivatalos dokumentumokban pedig az olvasható, hogy a szlovákiai településeknek csak egy hivatalos, azaz szlovák neve van (bővebben Szabó Mihály 2002: 34). A magyar nevek eszerint nem tekinthetők hivatalos névnek. Ezzel az értelmezéssel összhangban a magyar településnevek a legutóbbi időig hivatalosan csak a közúti jelzőtáblákon szerepelhettek.¹

3. VÁLTOZATOSSÁG A MAGYAR HELYSÉGNEVEKBEN

Áttekintésünkéből kitűnik, hogy a 20. század folyamán többször is megváltozott egy-egy település magyar neve. Mivel 1918 után csak a legalább 20%-nyi magyar lakosságú településeknek állapítottak meg egy-egy időszakban magyar nevet, 1918 után Szlovákiában már nem jelent meg olyan helységnévtár, amely az aktuális településszerkezeti változásokat figyelembe véve tartalmazta volna valamennyi szlovákiai település magyar nevét. Egységes standardizációs célú jegyzék nem lévén, a magyar településneveket használni kívánók vagy az utolsó teljes, azaz az 1913-as helységnévtárhoz nyúltak vissza, esetleg a kilencvenes években megjelent, szintén az 1913-as helységnévtárra

1. A 2003-ben elfogadott egyik oktatási törvény szerint viszont a kisebbségi nyelven oktató tanintézmények megjelölésekor a táblán az iskola székhelyét kisebbségi nyelven is feltüntetik azokon a településeken, ahol a kisebbségi lakosság számaránya eléri a 20%-ot

támaszkodó helységnév-azonosító szótárakat (elsősorban Sebők 1990, 1997, valamint Lelkes szerk 1992, 1998; Hajdú-Moharos 2000) voltak kénytelenek használni. Az 1994-es helységnév-jegyzék megjelenése, a magyar neveknek a közúti jelzőtáblákon történt feltüntetése után a jegyzékben szereplő névformákra a beszélők mint többé-kevésbé hivatalos nevekre tekintettek. Jól mutatják ezt pl. egyes települések honlapjai vagy az ott megjelent kiadványok, helyi lapok, ahol a település mai magyar neveként éppen az 1994-es jegyzék szerinti névforma szerepel. A falu történetét bemutató szövegekben azonban tipikusan megjelenik a 19. századi magyarországi törzskönyvezéskor megállapított név is (sőt a korábbi névformák is).

Mindez oda vezetett, hogy egyazon településnek több magyar neve is adatolható különböző forrásokból. A leggyakoribb az az eset, amikor az 1913-as név és az 1994-es, előtaghiányos név váltakozik, pl.: *Nagymad* : *Mad*; *Pozsonycsákány* : *Csákány*; *Vágfarkasd* : *Farkasd*. Ebbe a csoportba sorolhatók azok az esetek is, amikor egy-egy magánhangzó időtartamában van eltérés a két névalak között, pl. 1898-tól 1948-ig minden helységnévtárban² a *Zseliz* forma szerepelt, az 1994-es jegyzékben viszont a *Zselíz*, ma mindkét formára számos adat van; úgy tűnik, a helyi szövegekben a hosszú í-s forma az általánosabb.³ Hasonló a helyzet *Zemné* magyar nevével: 1873 óta minden helységnévtárban a *Szimő* forma található, az 1994-es jegyzékben viszont a *Szimő*, ennek hatása szintén kimutatható.

Egyes esetekben a névforma variabilitásában valószínűleg a kiejtésbeli változatosság tükröződik. Jó pár település esetében megfigyelhető, hogy a különböző 19. századi helységnévtárak más-más változatban tüntetik fel a nevet, pl. 1863–1873, 1888–1895, 1902 *Ráros* -

mulyad, 1877–1882 *Rárosmulyád*, 1898–1900 *Rárosmulyad*, 1907–1913, 1938–1945 *Ráros - mulyad*, 1927–1938, 1945–1948 *Ráros-Mulyad* (1994: *Rárosmulyad*); 1863–1888 *Ipolyszécsénke*, 1892–1913, 1938–1945 *Ipolyszécsényke*, 1927–1938, 1945–1948 *Szécsénke* (1994: *Ipolyszécsényke*). Internetes forrásokból jelenleg adatolható a *Rárosmulyad*, a *Rárosmulyad*, valamint a *Rárosmulyad* is. Hasonló váltakozás figyelhető meg a másik említett település, de további falvak esetében is: *Szécsénke* ~ *Szécsényke* ~ *Ipolyszécsénke* ~ *Ipolyszécsényke*; *Lukanénye* ~ *Lukanyénye*⁴; *Ágcsernő* ~ *Ágcsernyő*; *Tiszacsernő* ~ *Tiszacsernyő*; *Bábindal* ~ *Babindál*; stb.

A másik névcsoport, ahol nagyfokú variabilitás jelentkezik, a *-fala/-falva* utótagú nevek. Ezek esetében is megállapítható, hogy a különböző években kiadott helységnévtárakban hol *-fala*, hol *-falva* utótaggal szerepelnek. Ide sorolhatók pl. *Oldalfala* ~ *Oldalfalva*, *Balogfala* ~ *Balogfalva*. (l. még Szabó Mihály 2005).

Néhány település esetében aránylag gyakoriak a szlovák megnevezés mintájára spontánul kialakult névalakok is: *Gömöralmágy* (*Gemer - ský Jablonec*, magyarul mindig és az 1994-es jegyzékben is *Almágy*), *Szlovákújhely* (*Slovenské Nové Mesto*; 1994: *Újhely*), *Kaposkelecsény* (*Kapušíanske Kľačany*, 1943: *Nyarádkelecsény*, 1994: *Kelecsény*), *Rimajánosi* (*Rimavské Janovce*, magyarul mindig *Jánosi*), *Vágtornóc* (*Trnovec nad Váhom*, magyarul mindig *Tornóc*). Az itt említett nevek kontaktusjelenség voltát támasztja alá, hogy helységnévtárakból nem adatolhatóak. Más esetekben a jelenlegi szlovák névnek szerkezetileg megfelelő magyar névalak egybeesik egy törzskönyvezés előtti névformával, így egymást erősítik, pl.: *Nagyzellő* (*Veľké Zlievce*, minden szabályozáskor *Felsőzellő*, a *Nagyzellő* alakra viszont már a

2. A Központi Statisztikai Hivatal honlapján (<http://konyvtar.ksh.hu/>) digitalizálva elérhetők az 1873–1913 közötti helységnévtárak, az adatok ezekből származnak. Az 1873 előtti adatok forrása Majtán 1998, ill. Vlastivedný slovník (1978).

3. Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy a *Zselíz* írásmód a mai kiejtést tükrözi. Ilyen kutatások azonban tudtommal nem folytak.

4. A *Lukanyénye* forma esetében nem zárható ki a szlovák *Nenince* [nyenyince] hatása, ugyanis a hivatalos helységnévtárakban csak a *-nénye* utótagú formákkal találkozunk.

15. századtól van adat), *Dióspatony* (*Orechová Potôň*, hivatalosan mindig *Diósförgepatony*, ez a község a korábbi *Dióspatony* és *Förgepatony* egyesüléséből keletkezett).

A szlovák egyelemű név hatása is kimutatható azonban, erre példa az alábbi idézet: „A lényegen mit sem változtat, de *Bodak* – egykori nevén *Nagybodak* – kiürülése már a pártállamban elkezdődött.” (Új Szó 2003.12.19.) A település neve most szlovákul *Bodíky*, hivatalos neve régen és az 1994-es jegyzék szerint is *Nagybodak*, helyben természetesen a *Bodak*-nak nevezik, az írásos forrásokban a *Nagybodak* csak 2,4-szer gyakoribb, mint a köznyelvi *Bodak*. Hasonló a helyzet a hivatalosan mindig *Garampáld*-nak nevezett Érsekújvári járásbeli községgel: Fényes Elek (Fényes 1851) *Páld*-ként említi, s ugyanez volt a magyar neve a két világháború között, szlovákul *Pavlová*-nak nevezték el; a *Garampáld* és a *Páld* alakok viszont körülbelül ugyanolyan gyakoriságúak.

Látszólag ellentétes jelenség figyelhető meg *Prešov* magyar neve esetében. Ennek magyar neve mindig is *Eperjes* volt (l. 1248: *Eperyes*), az utóbbi időben azonban megjelent a *Sároseperjes* forma (elektronikus és nyomtatott szövegekben is). Mivel mind szlovákiai, mind magyarországi szövegekből vannak rá példák, e forma létrejöttét kétféleképpen is magyarázhatjuk. A dunaszerdahelyi járásban van egy, az 1994-es jegyzék szerint *Eperjes*-nek nevezett falu, amely éppen a homonímia kiküszöbölése miatt kapta 1913-ban a *Pozsony*-előtagot (*Pozsonyeperjes*⁵). Mivel az előtaghiányos *Eperjes* alak a vizsgálatok szerint meglehetősen gyakori, előfordulhat, hogy a névazonosság elkerülése miatt kezdték el egyesek használni a *Sároseperjes* nevet. Egy másik lehetséges magyarázat az, hogy Magyarországon 1954-ben ezt a nevet adták egy Csongrád megyei településnek. Ebben az esetben a *Sároseperjes* megkülönböztető előtagú név ennek hatására alakult ki.

A település-összevonások, illetve -szétválások akár kettőnél több települést is érinthettek, e neveknél is nagyfokú variabilitás figyelhető meg. Külön problémát jelentenek a nevükben azonos utótagot tartalmazó falvak, amelyeket a magyarországi törzskönyvezést követően egyesítettek, ezeknél az 1994-es jegyzékben szereplő magyar név rendszerint egyelemű (az utótaggal azonos), magyarországi források azonban – a magyar névadási szokásoknak megfelelően – rendszerint a nagyobb település nevét közlik. Ilyen például az 1961-ben *Kálna nad Hronom* néven egyesített *Kiskálna* és *Nagykálna*, amelynek az 1994-es jegyzék szerinti magyar neve *Kálna*, a Sebők-féle szótárban (1990) viszont a *Kálna nad Hronom* mellett a *Nagykálna* név szerepel, különböző szlovákiai szövegekből pedig mindkettőre van számos példa. Valamivel bonyolultabb a helyzet *Valice* község esetében: ezen a néven 1971-ben *Alsóvály*, *Felsővály* és *Gömörmihályfalva* községeket egyesítették (1990 után szétváltak), az 1994-es jegyzékben *Valice* magyar neve *Alsóvály*, a Sebők-féle helységnévtár első kiadásában a *Felsővály*, a második kiadásban az 1994-es jegyzékkel összhangban az *Alsóvály* név szerepel, illetve mellette mint egyéb magyar név a *Vály*. Ugyanakkor az 1994-es jegyzékben szereplő *Výšné Valice* magyar neve *Felsővály*.

A változatosság növeléséhez tehát hozzájárultak a Magyarországon kiadott helységnévazonosító szótárak, elsősorban az 1918 után (egyesítéssel vagy kiválással) létrejött települések esetében. E csoporton belül sajátos problémákat vetnek fel az 1920-as földreformot követően létrehozott telepese falvak, illetve az 1948 után a nagyobb uradalmak egy-egy központi fekvésű majorságából önállósult falvak. Az első világháború után létrejött telepese falvak lakossága nagyrészt cseh (morva) vagy szlovák volt, tehát szlovák nevet adtak az új településnek (pl. *Hviezdoslavov*, *Hurbanova Ves*). Az

5. A *Pozsony* itt a megyére utal, ahol az adott település található.

1948 után önállósodott falvak pedig hivatalosan csak szlovák nevet kaphattak. Az 1994-es jegyzékben számos ilyen falunév szerepel, ezeket a helységnév-azonosító szótárak különbözőképpen kezelik. A Lelkes György szerkesztette publikációban (pl. Lelkes 1992) nem szerepelnek, mivel sem az 1910-es népszámláláskor (ennek adatait tartalmazza az 1913. évi helységnévszótár), sem pedig 1938–1944 között nem voltak önállóak. Sebők László (pl. Sebők 1990) rendszerint a település központjaként választott tanya nevét tünteti fel. Az 1945 után önállósult települések közé tartozik *Blahová*, amelyet az akkori Előpatony, Nagylég és Tonkháza közigazgatási területén 1925-ben *Blahová Dedina* néven alapítottak, és amely 1951-ben önállósult. Mivel az uradalomnak ezt a lapos, vízjárta részét Sárretnek vagy Sárföldnek nevezték, az ún. kolóniát magyarul *Sárrétpusztá* néven említették, majd ez rövidült le *Sárrét*-re (l. Zsigmond és mtsai. 2002: 274). A falu magyar neveként Sebők (1990: 28) a *Gálháztanya* nevet közli (mivel ez a tanya képezte az új község magvát), erre a névre azonban nincs szlovákiai adat, nálunk egyértelműen a *Sárrét* a használatos. Ugyanez a helyzet a második világháború után önállósult *Dedina Mládeže* és *Vrbová nad Váhom* községekkel: a Sebők László által közölt *Nagyszigeti tanyak* és *Csergő* (1990: 32, ill. 76) Szlovákiában ismeretlen, az általánosan használt nevek az *Ifjú-ságfalva* és a *Vágfüzes*. A szótár második kiadása (Sebők 1997) viszont a vonatkozó szlovákiai törvény elfogadása után jelent meg, s ebben a szerző már közli az 1994-es településjegyzék szerinti nevet.

A fent említett *Hviezdoslavov* és *Hurbanova Ves* települések az 1994-es jegyzékben nem szerepeltek (mivel szlovák történelmi személyiség nevét viselték), magyar szövegekben azonban természetesen megfigyelhető az a

törekvés, hogy magyar néven nevezzék őket. Helységnévtára első kiadásában (1990) Sebők a *Németsók* (Hviezdoslavov, Sebők 1990: 41) és a *Maholánka* (Hurbanova Ves, Sebők 1990: 41) neveket tünteti fel. A Szlovákiában megjelent településnév-azonosító szótárban *Németsók* és *Magyarisziget* szerepel (Czibulka 1999: 156). Az 1991-es népszámlálási adatokat feldolgozó munkájában Gyurgyik László a szlovák név alapján létrehozott *Hviezdoslavfalva* és *Hurbanfalva* neveket használja (Gyurgyik 1994: 195).⁶ *Hviezdoslavov Vörösmajor*, *Józsefmajor* és *Németsók* majorságok területén jött létre, a szomszédos Úszor magyar lakosai tudtommal a *Vörösmajor* nevet preferálják. *Hurbanova Ves Nagymagyar* közigazgatási területéből vált ki, a telepesek *Magyarisziget* és *Maholánka* majorságokban telepedtek le, ezzel magyarázható a névváltoztatás.

Végül meg kell említeni a magyar illetékes hatóság, a tárcaközi földrajzinév-bizottság szerepét is. A vonatkozó jogszabály⁷ értelmében a földrajzinév-bizottság „megkeresésre állást foglal [...] a külföldi földrajzi nevek magyar megfelelője hazai használatáról”. Ennek megfelelően a bizottság több szlovákiai magyarlakta település nevével is foglalkozott, elsősorban a Magyar Államvasutak felkérésére. 1993-ban a MÁV illetékesei azt kérdezték, hogyan nevezzék meg az 1918-ben Sátoraljaújhely területén a vasútállomás, *Kis-* és *Nagykarlapusztá* Csehszlovákiához való elcsatolása révén létrejött *Slovenské Nové Mesto* község vasútállomását, amikor Sátoraljaújhelyen bemonadják az induló vonatokat. Mivel a község 1918 után jött létre, a törzskönyvezéskor nem is volt magyar neve, sőt az első Csehszlovák Köztársaság idejében sem, az 1994-es jegyzékben *Újhely* néven szerepel. Magyarországi források különbözőképpen tüntetik fel: Sebők László (1990: 67) a *Karlatanya* nevet

6. E kiadvány végén található településnév-jegyzék is mutatja, hogy a település azonosítását megkönnyítendő, a szerző kénytelen volt több névváltozatot is feltüntetni.

7. A magyarországi hivatalos földrajzi nevek megállapításáról és nyilvántartásáról szóló 303/2007. (XI.4.) kormányrendelet.

közli, egyes térképeken a *Tótújhely* szerepel, viszont a *Szlovákújhely* és a *Kisújhely* használatára is van adat. A földrajzinév-bizottság 16/222-es határozata szerint szükségtelen a szlovákiai *Slovenské Nové Mesto* területén fekvő vasútállomásnak magyar nevet adni. Hasonlóan a 16/223 számú határozat értelmében „a szlovákiai *Komárom* vasútállomásának magyar nevében a Bizottság nem foglal állást”.

Két évvel később a bizottság már olyan értelmű határozatot hozott, hogy *Komárno* (azaz a szlovákiai *Komárom*) magyar neve *Révkomárom* legyen (l. a 20/279 határozatot). A névadási háttérrel világítja meg Földi Ervinnek, a bizottság elnökének az Élet és Tudományban közölt cikke, amelyet a *Révkomárom* név használatát bíráló olvasói levél kapcsán írt. Eszerint a két Komárom megkülönböztetésére gyakorlati okokból volt szükség, s a megkérdezett személyek szerint a szlovákiai magyarok használják a *Révkomárom* nevet (Földi 1998). Az írás idevonatkozó része így szól: „Kérésünkre Jakab István szlovákiai magyar nyelvész, egyetemi tanár, egyébként révkomáromi lakos 1995. május 12-én kelt levelében így foglalt állást: >>... itt általában a *Komárom* alak használatos. Ha ellenben szükség van a két város megkülönböztetésére, akkor ezt a mi sajtónk is a *Révkomárom* alakkal teszi meg. S ez így el is fogadható.<< A bizottsági ülésen az MTI képviselője jelezte, hogy szlovákiai tudósítójuk rendszeresen a *Révkomárom* nevet használja. A Határon Túli Magyarok Hivatalának képviselője megállapította, hogy Szlovákiában a *Révkomárom* név használata, ha nem is kizárólagos, de egyre gyakoribb” (Földi 1998: 1124).

70. ülésén 2010-ben a bizottság „a vasútállomási utastájékoztatóról szóló 69/645. számú határozatot kisebb mértékben” módosította, a „Magyarországon kívül fekvő vasútállomásokkal kapcsolatban használandó magyar névalakokat” táblázatban közli. Ebben *Slovenské*

Nové Mesto magyar neveként a *Kisújhely* szerepel, a *Komárno* pedig *Révkomárom*.⁸ A jegyzékben megtalálható *Čierna nad Tisou* is, magyar neveként a jegyzék az *Ágcsernyő* nevet adja meg, holott nálunk közigazgatásilag két településről van szó: *Čierna (Ágcsernyő)* közigazgatási területén 1946-ban kezdték építeni a vasúti átrakodólállomást, majd az ehhez kapcsolódó lakó- és kiszolgálóépületeket. Az új település a *Čierna nad Tisou* nevet kapta, az 1994-es jegyzékben az ennek a fordításának minősíthető *Tiszacsernyő* szerepel, amely szlovákiai eredetű szövegekben kizárólagos. Jelenleg tehát az a helyzet, hogy az *Ágcsernyő* név két, egymáshoz közel fekvő, de közigazgatásilag önálló települést takar: nálunk a szlovákul *Čierna*-nak nevezett község *Ágcsernyő*, Magyarországon (legalábbis a Magyar Államvasutaknál) *Čierna nad Tisou* város.

4. EGYES NÉVVÁLTOZATOK ELFOGADOTTSÁGA

A magyar településnevek csehszlovákiai „rendezéseinek” ideológiai alapját a kiegyezés utáni magyarosítónak minősített politika és általában a történelmi Magyarország elutasítása képezte. Ezért törekedtek a Magyar Királyság teljes területére való tekintettel kialakított kételemű nevek módosítására, elsősorban a régi megyeneveket tartalmazó előtagok megszüntetésére (pl. *Barsbaracska*, *Pozsony-eperjes*, *Komáromfűss*, *Nyitra-esehi*), valamint a magyarosított nevek felváltására a korábbi szláv nevekkal. Ezzel szemben Magyarországon később már csak a visszacsatolt területek névanyagát érintő változások történtek, tehát az 1913-as helységnévtár továbbra is mérvadó maradt, s ha magyar nevükön említették a határon kívülre került településeket (akár térképekről, akár más célú, de magyar névanyagot tartalmazó szövegekről volt is szó), akkor ezt használták forrásul a szerzők, s jelenleg is ezek

8. A korábban említett *Sároseperjes* spontán jellegére utal, hogy ebben a jegyzékben *Prešov* magyarul *Eperjes*.

preferálása figyelhető meg. Ezzel szemben szlovákiai magyar szövegekben az egyes, fent említett változatok használata és elfogadottsága között különbségek mutatkoznak.

A továbbiakban írott szövegek vizsgálata alapján azt tekintjük át, milyen azoknak a településneveknek az elfogadottsága, amelyeknek az 1994-es jegyzék szerinti formája a korábbi (az 1913-as) magyar hivatalos névtől eltér. Az írott anyagok forrásaként elsősorban az interneten hozzáférhető szövegeket használtam: települési honlapokat, központi és helyi lapok internetes kiadását, intézmények, szervezetek honlapját. A nyomtatott termékek közül az anyaggyűjtés a települési kiadványokra (helyi időszaki kiadványok), idegenforgalmi reklámanyagokra, reklámújságokra terjedt ki. Az adatok döntően a 2000 utáni időszakból származnak.

Egyértelműen az 1994-es jegyzék szerinti névváltozat fordul elő írott szövegekben (elsősorban a sajtóban) a múlt század eleji törzskönyvezéskor nem létező falvak esetében. Szlovákiai magyar szövegekben továbbá minimális előfordulásuk a magyarosított nevek pl. *Bodrogmező*, *Özörény*, *Gyopáros*. Az első falu korábbi neve *Lelesz-Polyána* ~ *Polyán* volt, ebből hozták létre az utótag fordításával és jelzőcserével a *Bodrogmező* nevet (Mező 1982: 256), 1920-ban neve *Polyán*, 1994-ben pedig *Polyán* lett. Az *Özörény* nevet a *Horka* határában található, elpusztult *Özörény* település nevének felelevenítésével állapították meg (Mező 1982: 194). A település a jelenleg Szlovákiában hivatalos *Gömörhorka* nevet 1920-ban kapta. A *Gyopáros* nevet a kelet-szlovákiai *Csarnahó* ~ *Csarnahó* település a fölötté emelkedő Gyopáros-hegyről kapta (Mező 1982: 268). Az 1994-es jegyzék szerinti neve *Csarnahó*.

Egyéb esetekben az 1994-es jegyzék szerinti és a korábbi magyar hivatalos név/nevek mellett még a törzskönyvezés előtt használt névalakokra is számos példa van. A két (ritkábban három) változat használati gyakorisága településenként eltérő, a névhasználat még jegyzékekben vagy több település nevét tartal-

mazó felsorolásokban sem következetes. A legnagyobb variabilitás az előtagos és az előtag nélküli nevek, illetve a községegyesítések esetében figyelhető meg (l. fent), a névváltozatok használatát tekintve az alábbi tendenciák rajzolódnak ki.

Az adott településnek, a települési önkormányzatnak hivatalos jellegű említések az 1994-es jegyzék szerinti név használatos inkább, a település történelmére utalva, esetleg egyházi, kulturális esemény kapcsán viszont gyakoribbnak tűnik a régebbi hivatalos magyar név. Ez a fajta megoszlás néhány községi honlapon jól nyomon követhető. A régi magyar hivatalos név előfordulása valószínűsíthető továbbá felsorolásokban és jegyzékekben, főleg ha nem csak az 1994-es szabályozással érintett településekre vonatkoznak, például szlovák–magyar vegyes lakosságú járások minden települése szerepel bennük. A régi magyar hivatalos névalakok preferálása az említett esetekben azzal is magyarázható, hogy teljes és hivatalos aktuális településnév-jegyzék nem lévén, e listák összeállításakor a hozzáférhető településnév-azonosító szótárakat használják forrásként. Magyar szervezetekre és a református egyházra szintén jellemző a régi hivatalos magyar, azaz előtagos nevek használata, de ez sem mondható következetesnek.

Külön kell foglalkoznunk *Komárno* magyar nevével, ugyanis – amint már említettük – a földrajzinév-bizottság a *Révkomárom* nevet hagyta jóvá, az 1994-es jegyzék szerint jelenlegi magyar neve Szlovákiában *Komárom*. Az interneten hozzáférhető adatok elemzése azt mutatja, hogy a *Révkomárom* forma használata egyértelműen Magyarországhoz köthető, szlovákiai szövegekben minimális mértékben fordul elő, nagyrészt olyan esetben, amikor a két Komáromot kell megkülönböztetni, például magyarországiaknak szánt írásban. Érdekes megfigyelni a városi honlap (www.komarno.sk) magyar változatában szereplő említéseket: a szlovákiai várost önmagában *Komárom*-nak nevezik, a *Révkomárom* rendszerint akkor szerepel, ha a magyarországi *Komárom*-mal együtt

említik. Ezeken kívül mind a honlapon, mind egyéb elektronikus és nyomtatott szövegből nagy számban adatolható az *Észak- és Dél-Komárom* változat, a magyarországi Komáromra vonatkoztatva ritkán a *Komáromújváros*. Az *Észak- és Dél-Komárom* alakokat, illetve a *Komárom északi és déli része* megkülönböztetést főleg azok használják, akik egy településnek tekintik ezt, a jelenleg két államhoz tartozó önálló várost (l. pl. Hevesi–Kocsis 2003: 100–103). Ezzel szemben a magyarországi Komárom honlapján (www.komarom.hu) a szlovákiai várost (részt) gyakran említik *Révkomárom*-ként.

Végezetül szóljunk az 1994-es jegyzékben nem szereplő, azaz a szlovák etnikai területen fekvő települések megnevezéséről. Az 1989-as változások után a központi magyar sajtó áttért a(z 1913-as törzskönyv szerinti) magyar nevek használatára, mivel azonban a nagyobb, történelmi vagy irodalmi szempontból jelentős városok kivételével a többi település régi magyar nevét az olvasók nem ismerik, ezek szlovák nevét azonosítási céllal zárójelben közlik a lapok. Az ebbe a csoportba tartozó települések megnevezése sem problémamentes azonban. Elsősorban elvi kérdéseket vet fel, hogy a szlovákiai magyarok a magyar településnevek 1948-as „elszlovákosítását” bírálják, egyúttal azonban a szlovák nyelvterületen fekvő települések nagy részére a múlt század végi törzskönyvezéskor magyarosított, azaz mesterségesen alkotott nevükön hivatkozunk, ennek tipikus példái *Máriatölgyes* (*Dubnica nad Váhom*, Fényes Eleknél *Dubnicza*) vagy *Nyitrahánya* (*Handlová*, Fényes Eleknél *Handlova*). Továbbá a szlovák nyelvterületen fekvő települések említésekor is megfigyelhető a variabilitás, pl. *Leopoldov* régi neve *Újvároska* volt, a szlovákiai magyar sajtóban viszont mind a várat (jelen-

leg fegyház), mind pedig a várost a törzskönyvezéskor megállapított névvel egyezően inkább *Lipótvár*-nak nevezik; a kelet-szlovákiai *Michalovce* pedig hol *Nagymihály*, hol pedig *Nagymihályi*, az utóbbi valószínűleg azért terjedt el, mert Sebők (1990: 54) ezt a formát közli.

A magyarosított nevek mellett természetesen használatosak a jelenlegi szlovák (szlovák helyesírással írt) nevek is, a sajtóban tipikusan a sportotban, az adott település labdarúgó- vagy egyéb csapatának megnevezéseként. Az utóbbi időben szaporodó magyar nyelvű idegenforgalmi kiadványokban, turista- és síközpontok magyar nyelvű honlapján is megfigyelhető a magyar és a szlovák név párhuzamos használata (egyiknek vagy másiknak a zárójelzésével). E szövegekben a magyar név előfordulását az is befolyásolja, milyen az elképzelése, az álláspontja ebben a kérdésben a megrendelőnek, illetve a fordítónak.

5. A KISEBBSÉGI NYELVHASZNÁLATI TÖRVÉNY 2011-ES MÓDOSÍTÁSA ÉS ENNEK KÖVETKEZMÉNYEI

2011. június 28-án a szlovák parlament elfogadta az 1999. évi 184. számú kisebbségi nyelvhasználati törvény módosítását, amely hatályon kívül helyezte az 1994. évi 191. számú ún. táblatörvényt, egyúttal a 2.§ (2) bekezdése értelmében (2) a törvény hatálya alá tartozó települések kisebbségi nyelvű megjelölésének⁹ jegyzékét kormányrendelet állapítja meg. A kormányrendelet előkészítésekor a kormányhivatal felmérést végzett az érintett településeken: a képviselő-testületnek (a polgármesteri hivatalnak) megküldött kérdőívben fel kellett tüntetni az adott település magyar nevét. Amint a visszaérkezett kérdőívekből látható, a megkerde-

9. Amint korábban már volt szó róla, a szlovák értelmezés szerint egy településnek csak egy neve lehet. Mivel Szlovákiában az alkotmány értelmében a szlovák az államnyelv, a település (hivatalos) neve a szlovák. A gyakorlatban azonban az e jegyzékekben szereplő magyar „megjelöléseket” is hivatalosnak érzik a magyar nyelvhasználók. Akárhogy nevezzük is e magyar tulajdonneveket, egyfajta standardizálási folyamat végtermékei, hiszen az e tanulmányban is bemutatott névváltozatok közül a jegyzékek összeállítói egyet emeltek be közülük.

zettek nagyrészt az 1994-es jegyzék szerinti magyar névformát tüntették fel, ez érvényes azokra a településekre is, amelyeknek az 1913-as törzskönyv szerinti magyar neve megkülönböztető előtagot (ritkábban utótagot) tartalmazott. Kevesebb volt az olyan válasz, amelyben az 1913-as névforma szerepelt (pl. *Nagymad* az 1994-es jegyzék szerinti *Mad*-dal szemben).

Az előtaghiányos forma preferálása valószínűleg azzal is összefügg, hogy a megkülönböztető előtagot tipikusan mesterségesen állapították meg (a homonímia elkerülése végett) a törzskönyvezés során, helyben nyilván az előtag nélküli alak a használatos; a törzskönyvezéstől 1918-ig, illetve 1938–1945 között pedig olyan rövid idő telt el, hogy az előtagos név nem tudott meggyökeresedni.

Az 1994-es jegyzéket, valamint a településektől beérkezett válaszokat magyar szakemberekből álló munkacsoport bírálta el, és tett javaslatot a majdani kormányrendeletben szereplő névre. Bár a munkacsoport azon a véleményen volt, hogy a változatosságot csökkentő lehetőleg figyelembe kell venni az 1913-as helységnévjegyzéket, azaz a megkülönböztető előtagot tartalmazó nevet kellene preferálni, ez a törekvés csak néhány település esetében volt sikeres, ilyen pl. a már említett *Nagymad* (1994: *Mad*), *Kisóvár* (Starý Hrádok, 1994: *Óvár*). Más esetben a szlovák név és a régi magyar standardizált név egymást támogató hatása érvényesült: a korábban önálló *Alsóvárad* és *Felsővárad* községeket 1944-ben *Barsvárad* néven összevonták, 1948-ban az összevont település szlovák neve *Tekovský Hrádok* lett¹⁰. Az 1994-es helységnévjegyzékben a *Várad* név, a 2011-es kormányrendeletben pedig a község indítványára a *Barsvárad* szerepel. *Horná Potón* magyar neve az 1994-es jegyzékben *Lögerpatony*, a 2011-ben a szlovák motivációval megegyező *Felsőpatony*. Bár a munkacsoport a szlovák név lefordításával létrehozott *Gömörliget* és *Gömörfalva* nevek

megváltoztatását javasolta, helyben ezt nem támogatták, ezért ezek a nevek megmaradtak.

Pozitív fejlemény, hogy az 1994-es jegyzékben nem szereplő, a szlovák személyiségekről elnevezett települések is felkerültek a jegyzékbe, pl. *Ógyalla* (Hurbanovo), *Párkány* (Štúrovo), *Szete* (Kubáňovo). Ebben a csoportban az 1913-as helységnévjegyzékhez képest egy eltérés van: a ma szlovákul *Matúškovo*-nak nevezett falunak a törzskönyvezéskor a *Taksonyfalva* nevet állapították meg, ez azonban helyben nem használatos, ezért is szerepel az új, 2011-es jegyzékben a *Taksony*.

Összességében megállapítható, hogy kisebb eltérésekkel a 2011-es helységnévjegyzék az 1994-es helységnévjegyzékben szereplő névváltoztatokat isméli meg (a helyesírási és egyéb hibák nélkül). A névjegyzéket nagy nehézségekkel fogadta el a kabinet¹¹, hiszen például a kulturális minisztérium erőteljesen támadta, nem valószínű tehát, hogy a közeljövőben szóba jöhet ennek módosítása. A kisebbségi nyelvhasználati törvény értelmében ezek a nevek használhatók lesznek a hivatalos iratokon, a vasút- és autóbusz-állomásokon, valamint egyéb táblákon. Mindez valószínűleg megerősítőleg hat ezekre a névváltoztatokra.

6. A TANKÖNYVI HELYSÉGNÉV-HASZNÁLAT

A Fico-vezette előző koalíciós kormány alatt újból terítékre került a tankönyvi helynévhasználat. Az államnyelvtörvény 3. § (3) bek. d. pontjára történő hivatkozással 2007-ben módosították a geodéziáról és kartográfáról szóló 1995. évi 215. sz. törvényt, és a 18. §-hoz egy, az eredeti szövegben nem szereplő (8) bekezdést iktattak be, amely lényegében az idegen nyelvű szövegekben is előírja a hivatalos (standardizált) szlovák helynév használatát. Erre a jogszabályra hivatkozva az oktatási kormányzat gyakorlatilag megtiltotta, illetve korlátozta

10. Bars megye szlovák neve *Tekov*, vagyis a szlovák előtag a magyar lefordításával keletkezett.

11. A kormányhatározatot 2011. december 19-én fogadta el a kormány, száma 534/2011.

a magyar nyelvű tankönyvekben a magyar földrajzi nevek használatát. Hosszas politikai tárgyalások után 2008-ban az MKP-nak sikerült megváltoztatnia a közoktatási törvényt oly módon, hogy a tankönyvekben első helyen a meghonosodott kisebbségi (tehát magyar) helynevek szerepelnek, majd pedig zárójelben vagy virgula után a szlovák név.

A módosított közoktatási törvény alapján készítettett el az Állami Pedagógiai Intézet egy olyan anyagot (Zoznam 2009)¹², amely szerint a tankönyvek fordításakor a kiadóknak eljárniuk kellene. A bevezető részben terminológiai szótár, a feldolgozott források jegyzéke, valamint a kerületek és járások rövidítését tartalmazó lista található, ezt követi három jegyzék. Az elsőben az adminisztratív egységek neve található, a második tartalmazza a helységneveket, a harmadik pedig az egyéb helyneveket (domborzati nevek és víznevek). Mind a három jegyzék szlovák–magyar és magyar–szlovák sorrendű változatban készült.

A kísérőlevél (utasítás) szerint a tankönyvekben a helyneveket úgy kell közölni, hogy a szövegben első helyen szerepel az adott objektumnak a jegyzék szerinti kisebbségi (azaz magyar) neve, majd pedig virgulával elválasztva a szlovák neve, a kiadvány végére pedig egy magyar–szlovák szójegyzéket kell beiktatni. A kísérőlevél szerint a jegyzéket 2009. 7. 14-én a minisztérium jóváhagyta. Nincs tudomásunk arról, hogy az anyag előkészítésébe vagy kidolgozásába magyar szakembert bevontak volna.

A helységnevek esetében a szerzők – a szlovák állásponttal egyezően – nem vették figyelembe a 19. század végén és a 20. század elején lezajlott magyar standardizálást és az ennek az

eredményét tartalmazó 1913-as helységnévjegyzéket (törzskönyvet), hanem a standardizálás, azaz az 1898 előtti névformákat közlik (a forrás feltüntetése nélkül). Mindenképpen üdvözlendő, hogy az 1948 után szlovák személyiségekről elnevezett települések esetében is feltüntetik a magyar nevet a szerzők, így a jegyzékben szerepel a *Párkány*, *Diószeg*, *Tallós* stb., vagyis a tankönyvekben ezek a helységnevek használhatók. Az is érthető és akceptálható, hogy a hatósági úton magyarosított neveket nem veszik át (pl. *Dubnica nad Váhom* mellett a *Dubnicá-t*, *Svidník* mellett a *Szvidník* formát közlik)¹³, az itt felsorolt magyar helységnevek azonban nagyon sok esetben nemhogy az 1913-as törzskönyvi névvel nem egyeznek, hanem a jegyzék születésekor még érvényes 1994-es jegyzék szerinti nevekké sem. Így például *Orechová Potôň* az 1994-es jegyzékben *Diósförgepatony*, itt *Dióspatony*, a második világháború után összevonással vagy önállósodással keletkezett településeknek (a jegyzékben 151 ilyen van) pedig egyáltalán nincs feltüntetve magyar nevük, holott az 1994-es törvény mellékletében szerepelnek, ilyenek pl. *Nový Život* (1994: *Illésháza*), *Gemerský Sad* (1994: *Gömöriliget*), illetve *Pat* (1994: *Patince*) és *Virt* (1994: *Virt*). (Az egész folyamatról bővebben l. Szabó Mihály 2009).

A 2010-ben felállt új kormány kisebbségi ügyekért felelős miniszterelnök-helyettesének hivatala tárgyalásokat kezdeményezett az oktatási minisztériummal, ennek eredményeképpen az Állami Pedagógiai Intézet új igazgatója egy új, pontosított utasítást küldött szét a tankönyvkiadóknak, amely szerint a szlovák név zárójelben is közölhető, illetve nem szükséges minden előfordulásakor azt feltüntetni¹⁴, viszont tovább-

12. A pedagógiai intézeti kísérőlevél szerint a szerzők Imrich Horňanský docens és Milan Majtán, DrSc., az anyagban a szerzők neve csak az egyes fejezetek mellett szerepel. A kéziratban nincs évszám feltüntetve, mivel azonban 2009-ben küldte szét a minisztérium, ezt az évszámot használjuk.

13. *Dubnica nad Váhom* az 1913-es törzskönyv szerint magyarul *Máriatölgyes*, *Svidník* pedig *Felsővízköz*, s ezeket a neveket közlik a magyar helységnév-azonosító szótárak is (l. pl. Sebők 1990).

14. A körlevél szerint úgy kell a szlovák helyneveket közölni, ahogyan azt a 2002–2006 között jóváhagyott tankönyvekben szerepelt. Már most nyilvánvaló, hogy ez a megfogalmazás félreértésekre ad okot. Egyes kiadók a helynév minden egyes előfordulásakor előírják a szlovák név feltüntetését arra hivatkozva, hogy az utasításban nem szerepel expressis verbis, hogy a 2002–2006 közötti gyakorlat azt jelenti, hogy a szlovák nevet csak egyszer, az első előfordulásakor kell közölni.

ra is fent említett helynévjegyzéket ajánlják használni. Mivel a most jóváhagyott tankönyveket minimálisan öt évre hagyják jóvá, ez azt jelenti, hogy a diákok legalább öt évig az ebben a kiadványban szereplő nevekkal találkoznak majd, ezeket tanulják meg, tehát e területen tovább erősödik a variabilitás.

7. BEFEJEZÉS

Tanulmányomban a szlovákiai helynevek szabályozásának történetét és a jelenlegi helyzetet áttekintve arra mutattam rá, hogy a mai bizonytalanság és a névváltozatok léte az egymástól független, eltérő ideológiájú, államközpontú standardizálások, valamint spontán névalkotások következménye.

Mivel a szlovákiai helyzet nem egyedi, a jelenlegi helyzet meghaladása csak egy egységes, az egész Kárpát-medencei magyar névanyagra kiterjedő standardizálás révén képzelhető el, amelynek „kimenete” egy olyan közös, rendszeresen gondozott helységnévtár volna, amely minden határon túli település esetében csak egy hivatalos névalakot tartalmazna. Az előzőekből következik, hogy ez a standardizálás csak akkor lehet sikeres, ha szakmai alapon, minden érintett – magyarországi és utódállamokbeli – fél bevonásával történik. A névrendezés természetesen az alapvető elvi kérdések tisztázása után indulhat meg, ezek közül az egyik legfontosabb az első törzskönyvezéskor megállapított, azaz az 1913-as helységnévtárban szereplő nevek státuszának tisztázása, annak megvizsgálása, mennyire célszerű ezekhez ragaszkodni abban az esetben, amikor a helyben nem használatosak.

Az utódállamokban az utóbbi évtizedben megvalósított helységnév-szabályozások következtében a határon túl hivatalosnak minősített magyar nevek egy része országonként változó mértékben, de eltér a Magyarországon etalonnak tekintett 1913-as helységnévtárban feltüntetett nevektől. A névrendezésnek ezeknek a névalakoknak a státuszát is tisztázni kell, illetve kölcsönösen elfogadható névalakok

kiválasztására és kodifikálására kellene törekedni. Az eddig alkalmazott elvek célszerűségét is meg kellene vizsgálni, elsősorban az egy település – egy név elvre, azaz a homonimák kiküszöbölésére, illetve az ún. „történeti” vagy „hagyományos” alak preferálásának elvére gondolok. A standardizációkor ugyanis mindig felbukkan az a probléma, melyik névforma minősíthető történetinek és miért (l. pl. Beregszászi 2004: 77). Az ezzel kapcsolatos és olykor meddő viták elkerülhetők volnának, ha az egységes standardizáció során a jelenlegi élő nyelvhasználatot nagyobb mértékben figyelembe vennénk, már csak ezért is, mert ezáltal valószínűleg a standardizált alakok elfogadottsága is javulna.

HIVATKOZÁSOK

- Balogh Lajos 1996. A magyar településnevek használatának problémái Kárpátalján. Gadányi Károly – Bokor József – Guttmann Miklós (szerk.) *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely: Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Szláv Filológiai és Magyar Nyelvészeti Tanszéke (Bibliotheca Slavica Savariensis III.) 133–137.
- Bartos-Elekes Zsombor 2002. Helységnevek a romániai köztudatban (Az exonima és az endonima mezsgyéjén). *Geodézia és Kartográfia* 4, 19–24.
- Beregszászi Anikó 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai* (Miskolc, 1995. augusztus 28–30. MNyTK 209.) Budapest–Miskolc. I: 356–361.
- Beregszászi Anikó 2004. Magyar neve? Az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról. Beregszászi Anikó – Csernicskó István ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 71–82.

- Czibulka Imre 1999. *Szlovákiai települések magyar–szlovák és szlovák–magyar nevei*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium.
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. Pest. (Arcanum DVD Könyvtár VI.)
- Földi Ervin 1998. Minek nevezzetek? Hová megy a vonat. *Élet és Tudomány* 36, 1124.
- Gyurgyik László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Hajdú-Moharos József 2000. *Magyar Településtár*. Budapest: Kárpát-Pannon Kiadó.
- Hevesi Attila – Kocsis Károly 2003. *A magyar–szlovák határvidék földrajza*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lelkes György szerk. 1992. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Lelkes György szerk. 1998. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Baja, Talmi Kiadó. (2. kiadás)
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- M. Majtán 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997*. Bratislava: Veda.
- Sebők László 1990. *Magyar neve? Határokon túli magyar helységnévszótár*. Budapest: Arany Lapok Kiadó.
- Sebők László 1997. *Határokon túli magyar helységnévszótár*. Budapest: Teleki Intézet.
- Szabó Mihály Gizella 1998. A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellegzetességei (Cseh) – Szlovákiában 1918–1998 között. Tóth László (szerk.) *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. Budapest: Ister. 132–167.
- Szabó Mihály Gizella 2002. A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat színterei, különös tekintettel a magyar közösségre. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram. 19–40.
- Szabó Mihály Gizella 2005. A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat* (A 2005. október 20–21-i somorjai konferencia előadásai. MNyTK 224.). Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstanstin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 27–34.
- Szabó Mihály Gizella 2007. A határtalanítás a helynevek területén. Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) *nyelvészeti előadásai*. I. kötet, Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarstudományi Társaság. 153–170.
- Szabó Mihály Gizella 2009. Szlovákiai helynevek magyar publikációkban – újabb fejlemények és nemzetközi vonatkozások. Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről VI*. Dunaszerdahely: Gramma. 81–97.
- Vlastivedný slovník 1978. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III*. Bratislava, Veda.
- Zalabai Zsigmond szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Madách.
- Zoznam 2009. *Zoznam maďarských názvov sídelných a nesídelných geografických objektov z územia Slovenskej republiky* (kézirat).
- Zsigmond Tibor és mtsai. 2002. *A Csallóköz szívében. Dunaszerdahelyi Járás*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.

TÖRÖK TAMÁS

MAGYAR HELYNEVEK – SZLOVÁK TÉRKÉPEK. ZOBORALJA ÉS AZ ALSÓ-IPOLY MENTE MAGYAR HELYNEVEI SZLOVÁK TÉRKÉPEKEN

BEVEZETÉS

A szlovákiai magyar helynévkutatás az elmúlt 10-15 évben jelentős fejlődésen ment keresztül. A kezdeti szórványos gyűjtések, néhány település helynévanyagát összefoglaló adattárak megjelenése után megindult helyneveink tudományos feldolgozása. Névtanósaink eredményeit számtalan konferencia-előadás és publikáció bizonyítja. A rendszerváltás után fellendülő szlovákiai magyar névkutatás azonban nem volt előzmények nélküli. Feltétlenül meg kell említenünk a Teleki házaspár és Jankus Gyula tevékenységét. Teleki Tibor és Telekiné Nagy Ilona tudományos érdeklődése a nevek világára is kiterjedt, s számos szakdolgozatot vezettek e témában a nyitrai magyar tanszéken. Jankus Gyula gyűjtőmunkájának köszönhetően pedig több Ipoly menti, ill. Ipoly és Garam közti település helynévanyaga látott napvilágot adattár formájában.

Szlovákia magyarlakta területéről eddig az élő földrajzi névanyag gyűjtése foglalkoztatta leginkább a kutatókat, mivel a korábbi tagosítás következtében kiveszés fenyegette. Ugyanilyen szükségesnek mutatkozik azonban a történeti, ill. a mai térképeken található névanyag feltárása is. Ehhez hasonlítva mérhető le a tudatos beavatkozás a mikrotoponímiába, az államnyelvsváltásból eredő szlovák–magyar névpárok kialakulása, típusai és a fordítási jellegzetességek.

Eddigi kutatásaim folyamán két tájegység helyneveivel foglalkoztam: Zoboralja és az Alsó-Ipoly mente történeti és élő névanyagát dolgoztam fel, rendszereztem tipológiai, szerkezetileg (Török 2002a, 2002b, 2002c, 2005, 2006, 2009). Leginkább azonban a helynevek fordításának, fordíthatóságának kérdése foglalkoztatott. A megvizsgált szlovák és magyar nyelvű térképeken szereplő mikrotoponimák összevetésével megpróbáltam fényt deríteni a névpárok viszonyára, a fordítás folyamatára, ill. arra, hogy a történeti névanyaghoz képest milyen változások érzékelhetők a szlovák névváltozatokban. Jelen dolgozatomban e két kutatás a helynevek fordítására vonatkozó tapasztalatait összegeztem. Érdemesnek tartottam összevetni a két terület szlovák nyelvű térképeinek fordítási sajátosságait, milyen átváltási műveletek a jellemzők, rávilágítani az esetleges különbségekre, ill. hasonlóságokra.

A Nyitra környéki hegyes-dombos vidék a magyar nyelv északi nyelvhatára. A várostól északra fekvő falvak ma már nyelvszigetet képeznek. Nyitrától északra, a Zobor két oldalán 14 magyar település fekszik. A népi tájszemlélet ezeket a falvakat fekvésük szerint három csoportba osztja. A Zobor–Zsibrica hegynyulat nyugati lejtőin találhatóakat mondja *hegymegieknek*, a déli-délkeleti lejtőkön fekvőket *hegyvaljaiaknak*, míg a Nyitra folyó bal partján elterülőket *vízmegieknek* (Barangoló 1995: 93). A Nyitra völgyében van Vicsápapáti,

Egerszeg, Béd, Szalakusz és Menyhe. A hegy másik oldalán, a déli-délkeleti lejtőkön és a völgyekben húzódik meg Gerencsér, Alsócsitár, Pográny, Alsóbodok, Geszte, Kolon, Zsére, Gimes és Barslédec.

A másik vizsgált terület az Ipoly folyásának alsó szakasza. Ipolyságtól a folyó torkolataig 13 település található: Ipolyság, Gyerk, Pereszleny, Ipolyvisk, Szete, Ipolyszakállos, Lontó, Ipolybél, Ipolypásztó, Ipolykiskeszi, Szalka, Leléd, Helemba. E területet keletről az Ipoly folyó, nyugatról az Ipoly menti hátság és a Szekince-patak, délről a Duna határolja.

A NÉVPÁROK VIZSGÁLATA¹

A fordító a forrásnyelvi lexikai egységeket célnyelvekkel helyettesíti, átrendezi a mondat szerkezetét, megváltoztatja a szórendet, kihagy bizonyos elemeket, ill. új elemeket told be a célnyelvi mondatba. Ezeket a műveleteket (behelyettesítés, átrendezés, kihagyás, betoldás stb.) nevezzük átváltási műveleteknek (Klaudy 2002b: 17).

Az átváltási műveleteket a művelet hatóköre szerint két fő típusba sorolhatjuk: 1. lexikai átváltási műveletek, melyek a mondat lexikai állományát érintik; 2. grammatikai átváltási műveletek, melyek a mondat szerkezetét érintik, s első sorban a nyelvek grammatikai rendszerének különbségei, ill. a szövegépítési sajátosságok indokolják.

A különböző nyelvű térképek névanyagának párhuzamba állításakor kirajzolódtak azok a fordítási jellegzetességek, melyek figyelembe vételével 3 fő kategóriát sikerült kialakítanom: tükörfordítás, átírás és a szlovák név új motiváción alapul. Mivel a tükörfordítás műveletét tágabb értelemben vizsgálom, lehetőség nyílik az egyes átváltási műveletek árnyaltabb bemutatására.

A magyar helynevek közlésekor a PM-tékek írásgyakorlatát követem. Ahol csak élő-

nyelvi párja van a szlovák névnek, ezt feltüntettem [É] és a mai helyesírásnak megfelelően közlöm (pl. *Kopasz-erdő* [É]). Gyakran előfordult, hogy a magyar vagy a szlovák térkép kétféle változatban közli az adott helynevet. A változatokat kettősponttal elválasztva adom közre (pl. *Felső fenék : Felső Fenék, Horný Čarad : Horný Čarad*). Zárójelbe kerül az a változat, amelyre az adott átváltási művelet nem érvényes, pl. *Belső legelő (: Belső legelők) → Vnútorný pasienok, Gyümölcsös irtások → (Výrubaný sad) : Klčoviný*. Számos esetben az egyébként magyar nyelvű névanyagot tartalmazó PM-térkép szlovák fordításokat is tartalmaz. Ha ez eltér a ZM-térképen szereplő fordítástól, akkor / jellel elválasztva mindkét adatot feltüntettem (pl. *Pustatina Čarad [PM] / Čaradská pustatina [ZM]*). Ezek a változatok eltérő átváltási műveletek eredményei is lehetnek.

A Zoboraljával foglalkozó 19., ill. 20. századi térképeken összesen 546 földrajzi név szerepel. A Trianon utáni időszak kataszteri térképei ezekből 189 (34,61%) nevet vettek át. Ipoly menti névanyagomban 754 történeti névvel foglalkoztam, melyből 337 (44,69%) került át a szlovák nyelvű térképekre.

1. TÜKÖRFORDÍTÁS

Az átváltási műveletek vizsgálatakor különönböztettem a tükörfordítás folyamatát és annak eredményét, a tükörszót vagy tükörkifejezést. A tükörkifejezések között azokat a magyar–szlovák névpárokat vizsgáltam, amelyek közt nincs jelentésbeli különbség. Viszont további kategóriák kialakítására adott lehetőséget a névpárok közti megformáltságbeli különbség, esetenként az olyan jellegű átváltási műveletek, melyek minimálisan, de befolyásolták a jelentést. *A szóalkotó „ötletet merít”, „ihletet vesz” az idegen nyelvű szóból, érződik*

1. Ennél a vizsgálatnál a PM- (Pozemkognizné mapy) és a ZM- (Základné mapy/Katastrálne mapy) térképek szlovák névanyagát összevonva vizsgálom. Teszem ezt azért, mert nincs számottevő különbség a két térkép szlovák nyelvű bejegyzései között. Adott esetben természetesen feltüntettem az eltérő alakváltozatokat.

az idegen szó motivációjának és/vagy nyelvtani megformáltságának a hatása.

Az Ipoly mentén 261 nevet vizsgáltam ebben a kategóriában, tehát elmondható, hogy a terület helyneveinek szlovák változatai 77,42%-ban tükörfordítással keletkeztek. A zóboralji helynevek közül 179-et soroltam ide, ami 94,69%-ot jelent.

1.1. Tükörszavak (kalkok)

Tükörszóként kezeltem azokat a névpárokat, amelyek között nincs jelentésbeli különbség, és a grammatikai megformáltságbeli eltérések is elhanyagolhatók. A legtöbb esetben a nemek konkretizálódásáról beszélhetünk (pl. *Ganádi rét* → *Ganádská lúka*).

Az Alsó-Ipoly mentén 136 tükörfelfejezést találtam a vizsgált névanyagban (pl. *Alsó rétek* → *Dolné lúky*, *Czigány és Póka harasz* → *Cigánska chrast*², *Egeres* → *(Myšička)* : *Jelšava* : *Jelšovka*, *Felső berek*³ → *Horný luh*, *Kőzép dűlő* → *Stredný hon*, *Parlagoldal* → *Úhorová strana*), míg Zóboraljáról 118 földrajzi név került ebbe a kategóriába (*Alsó telkek* → *Dolné funduše*, *Erdő dűlő* → *Lesný hon*, *Hegyes* → *Špiciak*, *Mogyorós* → *Lieškovište*, *Rétek* → *Lúky*, *Urbéri legelő* → *Urbátsky pasienok*).

A *folyam*, *folyó*, *patak* földrajzi köznév a szlovák fordítások egy részében nem jelenik meg (pl. *Duna folyam* → *Dunaj*, *Ipoly folyó* : → *Ipel*). Megállapítható, hogy az említett köznevek az adott magyar helynevekben értelmezőszerű utótagok, amelyek nem szerves részei a névnek. Térképészeti bejegyzésekről, névfunkciójú megnevezésekről van szó, melyek az élőnyelvi alakban nem fordulnak elő. A fordító a célnyelvbe történő átváltáskor kiemelte a

szerkezetből a tényleges nevet, mert valószínűleg észlelte a szerkezet mesterséges voltát. A szlovák fordítás kevésbé specifikus, tehát mintegy „tágabb jelentésű”. A szlovák változatok egyfajta jelentéskihagyások, implicitációs fordítási eljárás nyomán keletkeztek. A fordító a valóságban használt elnevezéseket vette alapul, mindebből az következik, hogy nem a grammatikai szerkezet megváltoz(tat)ásáról van szó.

1.2. Formaváltás

A fordítás folyamán grammatikai formaváltás történt, mely jelentéstani szempontból elhanyagolható, számottevő jelentésbeli eltérés nincs, de a grammatikai megformáltságbeli különbség szembetűnő. A két nyelvnek nem mindig izomorf a szerkezete, ill. mások a hagyományos névformák. Pl. a *félé* utótagúaknak a szlovákban *do* előjárósak felelnek meg. Ilyen értelemben véve nincs is köztük jelentéskülönbség, csak megformáltságbeli különbség.

Számos esetben előfordul, hogy számbeli eltérés van a magyar és a szlovák változat között. Ezeket azonban nem mindig együtt vizsgálom: külön csoportot alkotnak a csak számbeli eltéréseket mutató névpárok, míg a többi esetben más grammatikai megformáltságbeli különbség is van.

Az Alsó-Ipoly menti anyagból 80, Zóboraljáról 36 névpár került ide.

1.2.1. Számbeli eltérés

Az Ipoly mentén 22, Zóboralján pedig 20 esetben csupán számbeli eltérés van a magyar, ill. a szlovák változat között.

Kétféle típust különböztettem meg. Az egyik esetében az egyes számú magyar név

2. A PM-térképen szereplő adat térképészeti „összevont” alak (K1: *Czigány Haraszt*, K2: *Czigány haraszt*, Bv: *Czigány haraszt*, Pesty: *Czigány haraszt*, PM: *Czigány és Póka harasz*, ZM: *Cigánska chrast*, É: Ø), melynek a fordító csak az egyik összetevőjét fordította le tükörfelfejezésként.
3. A vizsgált nevek között a *berek* szlovák fordításaként a *háj*, *húština*, *kružina*, *luh* kifejezések fordulnak elő. Ezek tulajdonképpen megfelelői a magyar szónak, hiszen bokrokkal, fákkal benőtt, ligetes területet jelentenek. A szlovák kifejezések bizonyos mértékben bővítik a *berek* jelentését, tehát generalizálódásról is beszélhetünk.

szlovák párja többes számú: az Ipoly mentén 15 (*Aproszlás* → *Dieliky*, *Felemás* → *Miešaniny*, *Hegyköz* → *Medzivříšie*, *Homok* → *Pieskoviská*, *Hosszúhomok* → *Dlhé piesčiny*, *Lázak* → *Lazáky*, *Mahér rét* → *Mahérové lúky*, *Mogyorós és Zambák* → *Lieštiny*, *Nagyoszlás szőlők alatt* → (*Veľké diely za Vinicami* :) *Veľké diely pod vinicami*, *Rajkföldek* → *Rajská zem*, *Rétköz* → *Medzi lúky*, *Szedernyes* → *Černice*, *Szúnyogos* → *Komárovce*, *Telek* → *Fundúše*, *Uradalmi rét* → *Panské lúky*), Zoboralján 17 helynév (*Dombi dűlő* → *Brežné hony*; *Galoza* → *Galože*; *Kenderes* → *Konopnice*; *Kerek szőlő* → *Okrúhle vinice*; *Kert megett* → *Za záhradami*; *Lefánti pallag* → *Lefantovské úhony*; *Pusztá rét* → *Suché lúky*; *Sásrét* → *Rákosové lúky*; *Sídi alsó és felső rét* → *Šidovské horné a dolné lúky*; *Söprős* → *Terkelové*; *Szeges* → *Klinové*; *Szőllőhegy* → *Vinice*; *Szőlő alatti* → *Pod vinicami*; *Toplicza sás* → *Teplické rákosy*; *Parti dűlő* → *Kopecké hony*; *Révforgó* → *Zátočiny*; *Kis osztály* → *Malé diely*). A másik esetben a többes számú magyar név egyes számú helynévként realizálódik a szlovákban: Ipoly mente 7 (*Belső legelő* :) *Belső legelők* → *Vnúťorný pasienok*, *Csárad kertek* → *Záhradný Čarad*, *Homokok és Homokok mellett* → *Piesok*, *Irtványok* [É] → *Irtváž*, *Kopaszok* → *Plešina*, *Öreg lucernások* → *Staré ďatelinisko*, *Pallagok* → *Pallag*), Zoboralja 3 helynév (*Kertek megett* → *Za záhradou*; (*Za záhradami*); (*Partok és*) *Latka* → (*Brehy a*) *Latky*; (*Salga: Partok és*) *Latka* → (*Šalga: Brehy a*) *Latky*).

1.2.2. Magyar utótag → szlovák előljáró

Viszonyító funkciójú, irányt jelölő utótagot tartalmazó magyar helynév fordításakor előljárót tartalmazó szlovák változat keletkezik, az Ipoly mentén 39, Zoboralján 12 esetben.

A vizsgált átváltási művelet érinti a grammatikai szerkezetet, és jelentéstani módosulásokat is eredményez. Az alábbi névpárok között grammatikai és jelentéstani szinten ugyan vannak különbségek, de „névtani” szin-

ten nincsenek. Az érintett nyelvekben eltérő formában használatosak, de mint nevek volta-
képpen pontos megfelelői egymásnak.

A *felé* és a *do* megfelelése esetében csupán az a tipológiai különbség van, hogy a szlovák előljárónak a magyarban törvényszerűen névutó felel meg vagy rag. Jelentéstanilag a pontos szlovák megfelelője „*smerom k...*” nehézkes, a földrajzi nevekben nem használatos.

a) *felé* → *do*

Ipoly mente (9): *Bél felé* → *do Bieloviec*, *Ipolyságfelé* → *do Šah*, *Kis-Keszifélé* → *do Malých Kosíh*, *Kis-Peszek felé* → *do Malého Peseku*, *Ság felé* → *do Šah*, *Szakállos felé* → *do Sakáloše* : *do Ipel'ského Sokolca*, *Szalka felé* → *do Salky*, *Szetefélé* → *do Setichu* : *do Kubáňova*, *Tompafélé* → *do Tompy*

b) *felől* → *z*

Ipoly mente (3): *Esztergom felől* → *z Ostrihomu*, *Szete felől* → *ze Setichu*, *Visk felől* → *z Vyškoviec n/Ipl'om*

c) *alatt* → *za*

Ipoly mente (2): *Aproszlás szőlők alatt* → *Drobné diely za Vinicami* : *Drobné diely za vinicami*, *Nagyoszlás szőlők alatt* → *Veľké diely za Vinicami* (: *Veľké diely pod vinicami*)

d) *alja/alatt* → *pod*

Ipoly mente (12): *Gödörálja* → *Pod jamou*, *Hegyalja* → *Pod Horou*, *Kert alja* → *Pod záhradami*, *Kertalja* → *Pod záhradmi*, *Máva alja* → *Pod Mavou*, *Négő alja* → *Pod Négõm*, *Part alja* → *Pod brehom*, *Pinczék alja* → *Pod pivnicami*, *Pusztákalja* → *Pod pustatinou*, *Somos alja* → *Pod Šomoše*, *Szekeresd alja* → *Pod Szekeresdom*, *Závoz alja* → *Pod závozom*

Zoboralja (8): *Bahorecz alatt* → *Pod Bahorcom*/*Pod bahorcom*; *Kopotthegey alatt* → *Pod holým vrchom*: *Pod Holým vrchom*; *Nyitrai út alja* → *Pod nitrianskou cestou*; *Poronnák alja* → *Pod pronou*; *Sűrűk alja* → *Pod húštinou*; *Szilás alatt* → *Pod Silaškým*; *Szőlők alatt* → *Pod vinohradmi*; *Szőlők alatt* → *Pod vinohrady*

e) *alja* → *pri*

Zoborlaja: *Tormos ut alja* → *Pri chrenovskej ceste*

f) eleje → pred

Ipoly mente (2): *Mészög eleje* → *Pred hlbínami*, *Pincek eleje* → *Pred pivnicami*
g) megett/mege → za

Ipoly mente (5): *Berekegett* → *Za kružinami*, *kertmege* → *Za záhradou*, *Kertmegett* → *Za záhradami*, *Sáncz mege* → *Za priekopou*, *Szőlők megett* → *Za vinicami*

h) köze → medzi

Ipoly mente: *Két út köze* → *Medzi cesty*

i) fölött/főle → nad

Ipoly mente (3): *Szőlők fölött* → *Nad vinicou*, *Templom fölött* → *Nad kostolom*, *Viski út főle* → *Nad vyškovskou cestou*

j) mögött/mögötti → nad

Zoboralja: *Szőlő megetti* → *Medzi vinicami/Nad vinicami*;

k) mögött/mögötti → za

Zoboralja: *Alsó kert mögötti* → *Za dolnými záhradami*;

l) melléke/mellék → pri

Ipoly mente (2): *Holt Ipoly melléke* → *Pri Mrtvom Ipli*, *Sármellék* → *Pri blate*

Zoboralja: *Patak melléki* → *Pri potoku*
m) – → pri

Zoboralja: *Keresztfa dűlő* → *Hon pri kríži*

b) -ra → k

Ipoly mente: *Nagy útra dűlő* → *Hon k Veľkej ceste*

c) -ra → nad

Ipoly mente: *Szetei utra dűlő* → *Nad Kubáňovskou cestou*

Zoboralja: *Rétre dűlő* → *Nad lúkamy: Nad lúkami*

d) -ról/-ről → z/zo (ze)

Ipoly mente (13): *Alsó-Szemerédről* → *z Dolniech Semerovcov*, *Bajtáról* → *z Bajtavy*, *Bélről* → *z Bieloviec*, *Kis-Sallórról* → *zo Šalova* : *z Tekovských Šanužek*, *Páldról* → *z Paldu*, *Parkanról* → *z Parkanu*, *Párkányról* → *z Parkany*, *Pástórról* → *z Pastoviec*, *Százdról* → *ze Sazdic*, *Százdról* → *zo Sazdic*, *Tergenyeről* → *z Trgyně*, *Tompáról* → *z Tompy* : *z Tupej*, *Zalabáról* → *ze Zalaby*

e) -nál/-nél → pri/u

Ipoly mente (3): *Litasnál* → *Pri Litašovi* : *U Litaša* : *U Litašu*, *Temetőnél* → *Pri cintoríne*, *Zalabai útnál* : *Zalabai utnál* → *Pri zalabskej ceste*

f) -i → pri

Zoboralja (3): *Határmegyei dűlő* → *Pri cho-tári*; *Gesztei út szeri* → *Pri host'ovskej ceste*; *Pásztor úti* → *Pri pastierskej ceste*

1.2.3. Magyar toldalék → szlovák előljáró

A vizsgált helynevekben – az Ipoly mentén 19, Zoboralján 4 eset – a magyar toldalékok előljáróként realizálódnak a szlovák helynevekben, pontosabban a szlovák előljárós szerkezet magyar előzménye toldalékot tartalmazó helynév. A toldalék elsősorban rag, mely hasonló funkciót tölt be, mint az előző csoport helyneveiben az utótag (nevezetesen viszonyítást, irányjelölést). Három zoboralji név esetében -i képző a toldalék, melyek ugyancsak viszonyító funkciót töltenek be.

a) -ra → do

Ipoly mente: *Ipoly-Szakállosra* → *do Sakáloše*

1.3. Megváltozik a név grammatikai szerkezete

Az eddig tárgyalt átváltási műveletek némelyikénél is valamilyen szinten változik a grammatikai szerkezet, de szinte elhanyagolható a név jelentésének módosulása. Az alábbi átváltási műveletek esetében a grammatikai szerkezet megváltozása maga után vonja a jelentésváltozást, pontosabban a név információtartalmának módosulását. Néhány alábbi adatnál előfordul a számbeli eltérés is, de mivel nem ez a domináns különbség a célnyelvi és a forrásnyelvi adat között, itt tárgyalom őket.

Az Alsó-Ipoly mentéről 26, Zoboraljáról 17 helynevet vizsgáltam ebben a kategóriában.

1.3.1. Implicitáció

Számos kétrészes magyar névből a fordítás során egyrészes szlovák név keletkezett. Az átváltási művelet során nem a jelentések összevonása következtében csökkent a nevet alkotó elemek száma. Összevonásnál ugyanis a fordító egyetlen szóval is vissza tudja adni a két vagy több forrásnyelvi szó értelmét, tehát sem a jelentése, sem az információtartalma nem változik az eredeti kifejezésnek. Az alábbi helynevek esetében a kétrészes magyar névnek csak egyik névrésze került átváltásra.

Implicitációs művelettel az Ipoly mentén 21, Zoboralján 7 szlovák név keletkezett.

Attól függően, hogy melyik funkcionális névrész került át a szlovák nyelvbe, két csoportot különíthetünk el:

a) az alapelem (vagy egy része) kerül a szlovák névbe

Ipoly mente (8): *Cseres oldal* → *Stráň*, *Dunalápa* → *Bariny*, *Falu alatti rét* → *Lúky*, *Gyümölcsös irtások* → (*Výrubaný sad*) : *Klčoviny*, *Ipoly homoka* → *Pieskoviská*, *Legelő pót-lások* → *Dodatky*, *Magyalas és Egerdő* → *Les*, *Uradalmi tag* → *Diely*

Zoboralja (4): *Alsó rétek* → *Lúky*: (*Dolné lúky*); *Baba irtvány* → *Kopanica*; *Forgács major* → *Majer*; *Korpa irtvány* → *Klčovisko/Klčovisko*;

b) a megkülönböztető elem (vagy egy része) kerül a szlovák névbe

Ipoly mente (13): *Csádék körtvélyes* → *Šariny*, *Gyepföldek* → *Pažit*, *Hangyasmajor* → *Handaš*, *Kenderföld* → *Konopisko*, *Kender-völgy* → *Konopisko* : *Konopnisko*, *Kertallyi tábla* → *Pod záhradmi* : *Pod záhradami*, *Kert-megi vető* → *Záhumenice*, *Mészög* → *Hlbiny*, *Patakra dülő* → *K potoku*, *Ság felőli vető* → *Od Šiah*, *Sás dülő* → *Šariny*, *Szőlőhegy* : *Újhomokok* → *Vinice*, *Tompa felőli vető* → *Od Tupej*

A következő két név fordításakor (*Béli határnál* → *Pri bielovskom*, *Szuh út föle* → *Nad hradskou*) mind a megkülönböztető elem, mind az alapelem valamilyen módon átke-
rül a szlo-

vák változatba. A célnyelvi változat a magyar név megkülönböztető elemét (vagy elemeinek egyik tagját) használja fel az alapelem funkciójának kifejezésére. Az adott funkció alaki kifejező eszközei a forrásnyelvi változatban is megjelennek.

Két név esetében a lezajlott átváltási művelet annyiban különbözik a fent tárgyaltól, hogy nem egy-, hanem kétrészes név jön létre: *Nagy-oszlás a Mahéron* → *Velké diely*, *Kis somo és nagy somorét szög* → *Šomova lúka*. Ráadásul a *rétek* esetében egy „összefoglaló” név keletkezik. A jelenség hasonlóságot mutat a jelentések összevonásával.

Akár a tükörfelfordítások között is tárgyalhatnánk a következő két nevet (*Homokok aprószlász* → *Piesky* : *drobné diely*, *Rajcsur Nagy-oszlász* → *Výbeh* : *Velké diely*), hiszen leszámítva a számbeli eltéréseket „tökéletes” megfelelésekről van szó. Mindkét esetben a fordító a két névrészt tartalmazó magyar helynevet úgy emeli át a szlovák nyelvbe, hogy az egyes névrészeket önálló földrajzi névként kezeli. Tehát míg a magyar név egy földrajzi alakulatot jelöl, addig a szlovák kettőt. Ez az egyébként abszurd dolog azért nem zavarhatta a fordítót, mivel – ismerve az adott katasztert – tudta, hogy van *Homok(ok)* és *Aprószlász* dűlőnév a területen. Olyan mélyen azonban nem ismerte a névanyagot, hogy tudja, a fenti két név együttesen egy harmadik térszinformát jelöl. Nem valószínű, hogy a fordító egy lokalizációs pont névváltozataiként közölte volna a szlovák alakokat, mivel a térképen az egyik esetben gondolatjel (*Piesky* – *drobné diely*), a másik esetben vessző (*Výbeh*, *Velké diely*) választotta el a neveket.

A zoboralji névanyagból 3 név került ebbe a csoportba: *Gyalogút szeri* → *Pešinka*; *Majori dülő* → *Majerské*; *Badoskúti patak*: *Bartoskúti patak* → *Bartošov potok*.

1.3.2. Explicitáció

Explicitációs eljárással az egy vagy két tagból álló helyneveket két- vagy többtagú helynévvé alakítja a fordító.

Ipoly mente (5): *Bánsági* → *Dom Bán-ságiho*, *Felső kukoriczás* → *Horné kukuričné pole*, *Hosszuak* → *Dlhé vetvy* : *Dlhá vetiev*, *Indóház* → *Železničná zastávka*, (*Kígyósdomb* :) *Kígyós* → *Hadí vršok*

Zoboralja (10): *Csetertek* → *Za tra'ou Četerty*: (*Za tra'ou* [*Za ha'ou*]); *Hosszúk* → *Dlhé hony*; *Kerejtés* → *Ohradené zeme*; *Közös legelő* → *Výčapské spoločné pasienky*; *Meczke alatt* → *Pod Meskovým vrchom*; *Régi Nyitra* → *Staré rameno Nitry*; *Rétek* → *Gazdovské lúky*; *Szabadosok* → *Slobodné pole*; *Tilalmas* → *Zakázaný háj*; *Tilalmas alatt* → *Pod Zakázaným hájom*;

1.4. Egyéb

Az ide sorolt szlovák nevek az eddig tárgyalt átváltási műveletektől eltérő módon keletkeztek. Néhány esetben ugyan megjelennek a már ismertetett eljárások, de új, jelentésmódosító megoldásokkal közösen.

Az Ipoly mentéről 19, Zoboraljáról pedig 6 helynevet vizsgáltam itt.

Két Ipoly menti névben a magyar ragnak szlovák előjáró felel meg (*Ipoly-Pásztói határ* → *Hraniční hon od Pastoviec*, *Kis-Keszi határra dűlő* → *Hraničný hon od Malých Kosíh*), csakhogy nem ugyanahhoz a névelemhez járulnak. Ebből kifolyólag eltérő jelentésű a szlovák név. Az ilyen jellegű átváltási műveletre nem a két nyelv grammatikai különbsége ad okot, hanem a lexikai kapcsolódási különbségek. A fordításelméleti szakirodalom jelentések áthelyezésének nevezi a jelenséget (Klaudy 2002b: 113–116).

12 Ipoly menti helynév esetében a fordító a többtagú földrajzi neveket nem kezeli egységes egészként, a névelemek/névrészek önálló jelentései kerülnek át a szlovák nyelvbe. Ennek köszönhetően hozzávetőleges, körülírásszerű megfelelések jönnek létre. Nem beszélhetünk azonban más motivációról az újonnan létrejött név esetében (pl. *Két út köze Visk felé* → *Výškovské medzicestie*, *Kisberek* → *Kroviny*, *Belső félhold* → *Vnúťorný značený hon*, *Külső*

félhold → *Vonkajší značený hon*, *Külső hegy* → *Závrsie*, *Partonvaló* → *Na vršku*, *Rózsások* → *Kvetnica*).

Néhány fordítás, pontosabban annak eredménye annyira specifikus, hogy nem hasonlít egyetlen eddig vizsgált csoportra sem, ill. több átváltási művelet is felfedezhető benne. Ezért külön mutatom be az egyes eseteket.

Ipoly mente (5): *Gödriek* → *Jamy* – A szlovák változatban eltűnik a viszonyítás funkciója. *Hegydőlő* → *Na vrchu* – A fordításból eltűnik a fajtajelölő névrész, az irányjelölő viszonyító funkciónak alaki kifejezőeszköze pedig a szlovák előjáró s a megfelelő rag. *Kiskút pást* → *Pri studničke* – Eltűnik a fajtajelölő névrész, de a denotátumot továbbra is viszonyítást kifejező név jelöli. A szlk. *pri* előjáró m. megfelelője a *-nál/-nél* rag. *Kis utyika* → *Pri chodníku* – A két név közti meghatározó különbség nem a grammatikai szerkezet megváltozása (kétrészes → egyrészes), hanem egy új funkció – a viszonyítás – megjelenése. *Kutak* → *Studničky* – Az új név jelentéstartalma kibővül. A szlovák kicsinyítő képző a denotátum méretére utal.

Zoboralja (6): *Közép Cseralja* → *Pod cermi* – A megkülönböztető elem nem kerül átváltásra, csak az alapelem, ebben viszont számos eddig tárgyalt átváltási művelet megjelenik. Az *-alja* m. utótagnak a szlk. *pod* előjáró felel meg, valamint számbeli eltérés is megfigyelhető. *Felvégi kertmegi dűlő* → *Na hornom konci za záhradami*: (*Za záhradami*) – Explicítációs eljárással került átváltásra a magyar név első tagja, melynek *-i* – viszonyító funkciójú – helynévképzője a szlovák névben *na* előjáróként realizálódik. A *kertmegi* szlovák „változatában” a számbeli eltérésen túl a már korábban tárgyalt magyar utótag → szlovák előjáró megfeleltetés is fellelhető. A magyar elnevezés fajtajelölő névrésze nem kerül át a szlovák névbe. *Csentekút* → *Tichá cesta* – Félreértelmezés eredménye a szlovák változat, mivel a magyar helynév egy kút, nem pedig egy út elnevezése. A valószínűleg családnévi eredetű *Csente* névrészt is a fordító helytelenül állítja kapcsolatba a *csendes* melléknévvel (szlk.

tichý/á). *Geszti hegyalja* → *Podhost'ovský kopeck* – A fordító a magyar név valamennyi elemét tökéletesen lefordította, csak rossz sorrendben adta vissza. Pontosabban a viszonyító funkciójú *-alja* utótag szlovák realizációját (*pod*) a másik névrészhez csatolta. Így a két helynév jelentésánál nem megfelelője egymásnak. *Tóban innen* → *Pred riekou* és *Tóban túl* → *Za riekou* – E két név esetében beszélhetnénk teljes átalakításról is, hiszen a felerélt jelentések közt nincs értelmi, logikai kapcsolat. Pontosabban egyetlen kapcsolat a közös nemfogalomhoz való tartozás: a *tó* is, a *rieka* (folyó) is valamilyen természetes vizet jelöl. Nem tartom azonban valószínűnek, hogy ennyire tudatos lett volna a fordítás, a fordító. Véleményem szerint egy egyszerű „félrefordításról”, fordítási hibáról van szó, ahol a fordító összetévesztette a *tó* (szlk. *jazero*) és a *folyó* (szlk. *rieka*) célnyelvi megfelelőit.

Az alábbi Ipoly menti „vasutasnevek” (9) tulajdonképpen nem is „valódi” földrajzi nevek. Térképészeti körülírásokról, névfunkciójú megnevezésekről van szó. Fordításukban szinte valamennyi e fejezetben tárgyalt átváltási művelet megjelenik: pl. tükörfikejezés (*Cs. Állami vasutak Csata-Ság* → *Československé štátné železnice Čata-Šahy*), explicitáció (*Hont megyei helyi érdekű vasút Krupina-Ság* → *Hontianská župna miestná dráha vo štátnom provožu Šahy-Krupina*) stb. Mivel sajátos csoportot alkotnak, ezért a többi helynévtől külön közlöm őket.

Cs. Állami vasutak Csata-Ság → *Československé štátné železnice Čata-Šahy*, *Cs. Állami vasutak Csata-Ság* → *Čs. Štátné železnice Čata-Šahy*, *Cs. Állami vasutak Csata-Ság* → *Čs. štátné železnice Čata-Šahy / Československé štátné dráhy Šahy-Štúrovo*, *Cs. Állami vasutak Csata-Ság* → *Čs. štátné železnice Čata-Šahy-Krupina*, *Čs. állami vasutak Bratislava-Szob* → *Čs. štátné železnice Bratislava-Štúrovo (Szob)*, *Čs. állami vasutak Csata-Ság* → *Čs. štátné železnice Čata-Šahy*, *Čs. állami*

vasutak Csata-Ság-Krupina → *Čs. štátné železnice Čata-Šahy-Krupina*, *Hont megyei helyi érdekű vasutak Krupina-Ság* → *Hontianská župná dráha Krupina-Šahy*, *Hont megyei helyi érdekű vasút Krupina-Ság* → *Hontianská župna miestná dráha vo štátnom provožu Šahy-Krupina*

2. ÁTÍRÁS (TRANSZKRIPCIÓ)

Akár kölcsönszónak is tekinthetnénk e kategória helyneveit, ha feltételeznénk a „szlovák” változat élőnyelvi használatát. Erre vonatkozóan azonban egyelőre nincsenek adataim, az elkövetkezőkben tervezek ilyen irányú kutatásokat. Tudtommal az érintett térképészeti hivatal sem végzett élőnyelvi kutatásokat, amely a területen élő szlovák lakosság névhasználatát vizsgálta volna. (Ami az Alsó-Ipoly mentét illeti, az első szlovák térkép készítésekor még elenyésző volt a szlovák lakosok száma, de ma sem számottevő.) Az alábbi esetekben pontosan az átírás a lényeg, mivel nem a névhasználati tényezők döntöttek az új térképek elkészítésekor, hanem a nevek „szlovákosítása”. Ha nem sikerült a név szlovák „eredetijét” megtalálni, és a lefordíthatósággal is gondok voltak, egyszerűen átírták szlovák helyesírással a neveket. Az alábbiak közül több lefordítható lett volna (van is rá példa a fenti anyagban, pl. *Berek*, *Irtás*).

Az Alsó-Ipoly menti korpuszban 25 nevet vizsgáltam ebben a kategóriában, mely az átváltási műveletek 7,41%-ának felel meg: *Bajcsik* → *Bajčik*, *Bakák* → *Bakák*, *Berek* → *Berek*, *Csárad* → *Čarad*, *Csiklós* → *Čikloš*, *Dóna patak* → *Dóna potok* : *Dóna*, *Dutkás* → *Dutkáš*, *Egeres* → *Egereš*, *Hustyanka* → *Huštanka*, *Irtás* → *Irtáš*, *Kocsárihegy* → *Kočáryhed'*, *Kusztus* → *Kustuš*, *Mahér* → *Mahér*, *Matheisz* → *Matheis*, *Morotva* → *Morotva*, *Parassa* → *Parassa*, *Pleska* → *Plieška*, *Sódar* → *Šódar*, *Somosok* → *Šomoše*, *Szilva* → *Silváš* : *Silvas*⁵, *Szengvi* → *Sendi*, *Tabán* → *Tabán*, *Tábla* → *Tabla*, *Tótmál* → *Tótmal*, *Tsárad* → *Čarad*

Zoboralján mindössze egy ide sorolható helynevet találtam, ami 0,52%-ot jelent a többi átváltáshoz viszonyítva: *Heréb* → *Hrib*.

Néhány név esetében valószínűsíthető, hogy szlovák/szláv névadás eredménye, ill. hogy köznévi előzménye szlovák/szláv közsőzóra vezethető vissza (pl. Ipoly mente: *Hustyanka* → *Huštanka*, *Pleska* → *Plieška*; Zoboralja: *Heréb* → *Hrib*). Mivel ebben az irányban még nem folytattam vizsgálódást, egyelőre az átirások közt vizsgálom őket.

3. A SZLOVÁK NÉV ÚJ MOTIVÁCIÓ ALAPUL

Az Alsó-Ipoly mentén 51 (15,13%), Zoboralján pedig 9 (4,76%) esetben az illető terület, tereptárgy stb. szlovák neve a magyartól függetlenül, eltérő motivációval keletkezett. Lássunk néhány példát!

Ipoly mente: *Agyigás és Szegényvölgy* → *Slovenský dvor*; *Alsó lehen* → *Dolný odpočinok*, *Bagók* → *Viničky*, *Belső földek* → *Pri dedine*, *Belső lehen* → *Vnútorný odpočinok*, *Bencze* → *Kolíška*, *Csádék körtvélyes* : *Telkek és körtvélyes* → *Pri železnici*, *Csonka* → *Pri Ipli*, *Lucska* → *Nad vyškovskou cestou*, *Mogyorós föle* → *Rovné*, *Nagyhegy* → *Vinice*, *Németföldek* → *Nemecké zeme*⁶, *Nyüigő* → *Ilovité*, *Oldalirtvány* → *Pri Plešine*, *Proletár föld* → *Kamenec*, *Ráczok rétje* → *Lúka raczkov*⁷, *Rakottás* → *Sklad*, *Vadalmás* → *Pivničky*, *Vadalmás* → *Plané*, *Verbokok* → *Vrbiny*, *Zakhegy* → *Žabinec*.

Zoboralja: *Czéczés* → *Čerge*; *Domoczi* → *Nad Sto jarkami*; *Huntára véggel* → *Dolný háj*; *Kontrák* → *Cvičište*; *Nyárok* → *Háj horný*; *Horný háj*; *Párizsi patak* → *Hunbák*; *Urasági erdő* → *Štátne lesy*; *Zöldes part* → *Holý vrch*; *Zöldes part mögött* → *Pod Holým vrchom*.

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalva az eredményeket elmondható, hogy a fordítások többségét az elsődleges magyar név motiválta. Zoboralja és az Alsó-Ipoly mente helyneveinek csak töredékéről állítható, hogy a szlovák lett volna az elsődleges név (pl. *Hustyanka* → *Huštanka*, *Pleska* → *Plieška*). A fentiek is bizonyítják, hogy a szlovák névanyag szorosan kapcsolódik a magyarhoz, a tükörki-fejezések és az átirás mellett nagyrészt olyan grammatikai átváltási műveletek eredménye, melyek nem vagy csak minimális mértékben okoztak jelentésmódosulást. Az eltéréseket elsősorban a két nyelv grammatikai rendszerének különbségei, ill. a szóalkotási sajátosságok magyarázzák. Új motiváció a fordítások csak töredék részénél jelenik meg: az Ipoly menti névanyagban 15% körüli az aránya, Zoboralján nem éri el az 5%-ot.

A névanyag változása tükrözi a változást kiváltó okot is. Ez esetünkben a hivatalos nyelv megváltozása. Az Alsó-Ipoly mentéről elmondhatjuk, hogy a változás főként a hivatalos nyelvet érintette, nem pedig a lakosságot. A szlovák nyelvű lakosok aránya nem számottevő (Ipolyáság városa kivétel, ahol a lakosság egyharmada szlovák nemzetiségűnek vallja magát, ill. Gyerk, ahol kb. 40% a szlovákok aránya), az itt élő emberek a magyar elnevezéseket használják. Zoboralján a Trianon óta eltelt 90 év alatt jelentősen megváltozott a lakosság összetétele. A szláv, ill. szlovák nyelvű lakosság ugyan a honfoglalást megelőző időktől kisebb-nagyobb számban jelen van a területen, a vizsgált dűlőnevek azonban magyar névadás eredményei (leszámitva néhány hegy- és víznevet: Tribecs, Zobor, Zsibrica, Nyitra...).

5. Érdekes, hogy a magyar változat tőalakú, míg a „szlovák” megfelelőben képző található. Valószínű, hogy a név élőnyelvi alakja volt hatással a fordításra, mely manapság is *Szilvás* formában használatos.

6. Tükörfordításról is beszélhetnénk, ha a *Német-földek* német nemzetiségűeké, s nem a Német családé lett volna.

7. A fordító számára nem volt világos, hogy a Rác családnév. Ismerhette viszont a racka juhajtát, s a két szó hasonlósága alapján született meg a fordítás.

1. táblázat Átváltási műveletek az Alsó-Ipoly mentén és Zoboralján

		Alsó-Ipoly mente		Zoboralja	
		n	%	n	%
Tükörfordítás	Tükörszavak (kalk)	136 (52,10%)*	40,35%	118 (65,92%)*	62,43%
	Formaváltás	80 (30,76%)*	23,73%	36 (20,11%)*	19,04%
	Megváltozik a grammatikai szerkezet	26 (9,96%)*	7,71%	17 (9,49%)*	8,99%
	Egyéb	19 (7,27%)*	5,63%	8 (4,46%)*	4,23%
	Összesen	261	77,42%	179	94,69%
Átírás (transzkripció)		25	7,41%	1	0,52%
Új motiváció		51	15,13%	9	4,76%
Összesen		337	100%	189	100%

Megjegyzés: * A tükörfordításon belül

Jelen írásomban a különböző korú és nyelvű térképek névanyagára, ill. ennek vizsgálatára támaszkodva tettem megállapításokat. A levonható tanulságokat pontosítan az élő névanyag fentiekkel való összevetése. Jőmagam mindkét területen gyűjtöttem élőnyelvi adatokat (Zoboralján 10–12 évvel ezelőtt a szakdolgozatomhoz, az Ipoly mentén pedig 2005-ben a doktori disszertációmhoz), azonban csak a magyar ajkú lakosság köréből választottam adatközlőket. Érdemes lenne olyan élőnyelvi és névhasználati kutatásokat végezni, amely a szlovák nyelvű lakosság által használt névanyag összetételére is kiterjed. Kiderülne, hogy ez mennyiben egyezik a szlovák nyelvű térképeken található hivatalos névállománnyal, ill. milyen viszonyban van a magyar elnevezésekkel.

HIVATKOZÁSOK ÉS FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Barangoló 1995. *Barangoló Csallóköztől Bodrog-
közig* 1995. Pozsony: Terra Könyvkiadó.
Bauko János 2004. Hegymászó útnevek a Szulyói-
sziklákon. *Névtani Értesítő* 26. 119–135.
Bv: Birtokvázlat, 1856. [Lontó]

- N. Császi Ildikó 1997. *Nyitra környéke helynév-
anyagának változásai*. MNyTK. 209.
Budapest–Miskolc. 338–341.
N. Császi Ildikó 1999. A zoboralji vízmegi falvak
történeti helynevei. *Névtani Értesítő* 21.
113–116.
N. Császi Ildikó 2002. Nyelvjárási és államnyelvi
hatások Zoboralja helyneveiben. Szabó
Géza – Molnár Zoltán – Guttmann
Miklós (szerk.) *IV. dialektológiai szim-
pozion*. Szombathely: Berzsényi Dániel
Tanárképző Főiskola. 201–206.
N. Császi Ildikó 2003. Zoboralja településneveinek
vizsgálata. *Névtani Értesítő* 25, 52–57.
N. Császi Ildikó 2006. Zoboralja földrajzi neveinek
névélettana. Vörös Ferenc (szerk.)
Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről.
Magyar névtani kutatások Szlovákiában.
MNyTK. 225. sz. Budapest – Nyitra:
Magyar Nyelvtudományi Társaság –
Konstantin Egyetem Közép-európai
Tanulmányok Kara. 71–82.
Hajdú Mihály 2002. A magyar névkutatás helyzete.
Szórás Kő 7/6, 36–41.
Hoffmann István 2002. A magyar névkutatás az
ezredfordulón. Hoffmann István – Juhász
Dezső – Péntek János (szerk.) *Előadások
az V. Nemzetközi Hungarológiai Kong-
resszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus
6–10.)*. Debrecen–Jyväskylä. 9–22.

- Hoffmann István 2003. Magyar helynévkutatás 1958–2002. Debrecen. (Magyar Névtárchívum kiadványai, 7)
- Horváth Ildikó – Telekiné Nagy Ilona 2000. *Csilizköz földrajzi nevei*. Pozsony: Kalligram.
- Hőnyi Ede 1970. Hogyan kerülnek a népi helymegjelölések és földrajzi nevek az államigazgatási térképekre. *Nyelvtudományi Értekezések* 70. Budapest. 70–73.
- Jankus Gyula 1988. *Az Érsekújvári járás keleti részének helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 79. Budapest.
- Jankus Gyula 1994. *A lévai járás (Dél-Szlovákia) hét községének helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 132. Budapest.
- Juhász Dezső 1988. *A magyar tájnévadás*. *Nyelvtudományi Értekezések* 126. Budapest.
- Király Lajos 1970. A hivatalos névadó tevékenység hatása földrajzi neveink életére. *Nyelvtudományi Értekezések* 70. 70–73.
- Kiss Lajos 1986. Magyar–szlovák helységnév-magyarázatok. *Magyar Nyelvőr* 110, 489–499
- Klaudy Kinga 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1 / 2, 5–22.
- Klaudy Kinga 2002a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 2002b. *Bevezetés a fordítás gyakorlataiba*. Budapest: Scholastica.
- Kniezsa István 2003. *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Budapest: Lucidus.
- Kontra Miklós (szerk.) 1991. *Tanulmányok a határon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. (A magyarságkutatás könyvtára 11)
- Kulcsár Aranka 2005. Helységnévi kódváltások az Új Szó című napilapban. Lanstyák István–Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram. 64–83.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely–Kalligram.
- K1: Mappa terrenum possessionis Lonto I: Comitatus Hontensi Ingremitatae inter dominos terrestres proportionaliter subdivisum repraesentans, 1824.
- K2: Térképe Lonthó Tagosított Határának. Felmérte: Belcsák Károly mérnök, 1852.
- Lutterer, Ivan – Kropáček, Luboš – Huňáček, Václav 1976. *Původ zeměpisných jmen*. Praha: Mladá fronta.
- Majtán, Milan 1972. *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pesty: *Pesty Frigyes kézíratos helynévtárából. Hont vármegye és kiegészítések*. Szentendre, 1984.
- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Szabó Mihály Gizella 1998. A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákia magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között. Filep Tamás Gusztáv – Tóth László (szerk.) *A (Cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. 1. köt. Budapest: Ister. 132–197.
- Telekiné Nagy Ilona 1993. A Galántai járás víznevei. *Hungarológia* 3., Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 299–303.
- Telekiné Nagy Ilona 1994. *Terbeléd földrajzi nevei*. Nyitra. (Anyanyelvi Füzetek)
- Török Tamás 2002a. *Zoboralja földrajzi nevei a történeti térképek tükrében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Török Tamás 2002b. *Zoboralja magyar helynevei szlovák térképeken*. Gréczi-Zsoldos Enikő – Kovács Mária (szerk.) *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolc. 190–194. (A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1)
- Török Tamás 2002c. *Zoboralja történeti helyneveinek vizsgálata. Fórum Társadalomtudományi Szemle* IV/1, 107–123.
- Török Tamás 2005. Tipológiai vizsgálatok Ipoly mente helynevei körében. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat* (MNYTK. 224.) Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 153–160.
- Török Tamás 2006. Ipoly mente tulajdonneveinek szlovák változatai. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. (MNYTK. 225.) Budapest – Nyitra:

- Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 83–95.
- Török Tamás 2009. O slovenských variantoch toponým ipeľského regiónu. *Fórum Spoločenskovedná revue* 11/5, 157–174.
- Vörös Ferenc 2006. Helynévkutatás a Felvidéken. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* (MNyTK. 225.) Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 27–61.
- Vörös Ferenc 2004. Névpolitika a Felvidéken. Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője.* 1. köt. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 367–381.
- Vörös Ottó 2006. Regionalizmusok és archaizmusok szlovákiai magyar vízrajzi köznevekben. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* (MNyTK. 225.) Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 62–70.
- VSOS. : *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 1977–1978.* 1–3. zv. Bratislava.
- [Török Tamás 2010. Magyar helynevek – szlovák térképek. Zoboralja és az Alsó-Ipoly mente magyar helynevei szlovák térképeken. Bauko János (szerk.) *Bilingvizmus és fordítás. Nyelvészeti tanulmányok Arany A. László születése 100. évfordulójának tiszteletére.* Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 111–125.]

TIPOLÓGIAI VIZSGÁLATOK IPOLY MENTE HELYNEVEINEK KÖRÉBEN

Előadásommal a 2004/2005-ben összegyűjtött Ipoly menti népi nevek funkcionális szempontú rendszerezésébe szeretnék bepillantást nyújtani. Az élőnyelvi anyag feltárása része volt annak a kutatómunkának, mellyel doktori dolgozatomhoz gyűjtöttem adatokat. Munkámban kizárólag a külterületi helynevekkel foglalkozom. Ennek pusztán mennyiségi okai vannak: az egyetlen város, Ipolyság kivételével a falvakból nem gyűlt össze sem olyan mennyiségű, sem olyan minőségű belterületi helynévanyag, hogy jelenleg érdemes lett volna ezekre is kiterjeszteni a vizsgálatot. Kutatási területemet az Ipoly folyásának alsó szakaszára, Ipolyságtól a folyó torkolatáig 13 településre szűkítettem. Falvaim a történeti Hont vármegye, a mai Szlovákia Lévai (9) és Érsekújvári (4) járásának területén találhatók. Az itt élő magyar lakosság a palóc nyelvjárás Ipoly menti nyelvjárástípusát beszéli, s a legutóbbi népszámlálási adatok (2001) alapján közel 80%-ot tesz ki¹.

Az összegyűjtött helynevek szerkezeti vizsgálatakor Hoffmann István funkcionális–szemantikai kategorizálásából indultam ki. Ezt a rendszert próbáltam felhasználni egy nyelvileg, nyelvjárásilag összefüggő terület földrajzi neveinek osztályozásához. Az adott névanyag indokolta, hogy bizonyos esetekben eltérjek a Hoffmann-féle rendszerezéstől. Nem új funkcionális–szemantikai kategóriák létrehozásáról van szó, inkább az egyes névrészfunkciók meghatározásának eltérő voltáról.

Hoffmann István nagyhatású munkája (*Helynevek nyelvi elemzése*) új irányba terelte a

földrajzi nevek tipológiai, alaktani és történeti vizsgálatát. Célja egy olyan egységes leírási keret megteremtése volt, amely megfelel a korszerű névrendszertani elemzés követelményeinek (Hoffmann 1993: 4–5). Lőrincze, Benkő, Kázmér és Inczeffi rendszerezésének összevetésekor Hoffmann István megállapítja, hogy az eddigi tipológiák nem épülnek egységes elméleti keretbe, az elemzési szintek keverednek egymással (Hoffmann 1993: 3, 11–14). Hoffmann rendszerében elkülönül a leíró és a történeti megközelítés, így nem keverednek a két módszer eljárásai, fogalmai.

Leíró elemzésében a helynevek szerkezetét mutatja be. Három szempontból vizsgálja őket: 1. funkcionális–szemantikai, 2. lexikális–morfológiai, 3. szintaktikai.

Névtörténeti (keletkezéstörténeti) elemzésében a névadási normák alakulását követi nyomon.

FUNKCIONÁLIS–SZEMANTIKAI ELEMZÉS

A helynevek funkcionális szempontú vizsgálatának igénye nem a mai névtudomány vívmánya. Kristó Gyula már 30 évvel ezelőtt kihangsúlyozta fontosságát azon rendszerezésekkel szemben, amelyek a földrajzi név felépítését tették az osztályozás alapjává (Kristó 1983: 401–2).

Hoffmann névszerkezeti elemzésének alapfogalma a névrész, azaz a helynév hangsorának minden olyan egysége, amely a denotátummal kapcsolatban valamilyen szemantikai jegyet

1. www.statistics.sk

kifejez (Hoffmann 1993: 43). A névrészek név-elemekből állnak, amelyeket a névbe tartozó lexémák és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémák alkotnak (Hoffmann 1993: 44).

A funkcionális–szemantikai elemzéskor tulajdonképpen azonosítjuk azokat a névadási motívumokat, amelyek a név keletkezésekor szerepet játszottak (Hoffmann 1993: 43). A névrészeket jelentésük, ill. funkciójuk alapján kategorizáljuk.

Ipoly menti névanyagom kizárólag egy- és kétrészes nevekből áll. Összesen 566 élő földrajzi névvel foglalkoztam. Ezek rendszerezésekor jöttem rá, hogy Hoffmann István állítása, miszerint „[a]z egyrészes nevek elemzése jóval több nehézséget okoz, mint a kétrészeseké” (Hoffmann 1993: 54), mennyire igaz. A kezdeti nehézségek után úgy döntöttem, hogy külön végzem el az egy- és kétrészes nevek funkcionális–szemantikai elemzését. Ebben eltértem a kiindulásul szolgáló elemzéstől, de számomra megnyugtató megoldást (ha egyáltalán megoldottam a problémát) csak ez hozott.

EGYRÉSSES NEVEK

Megkönnyítené az egyrészes nevek kategorizálását, ha pusztán a funkciót vennénk figyelembe, vélekedik Hoffmann. Bonyolítja a helyzetet, ha kialakulásukat is át akarjuk tekinteni (Hoffmann 1993: 54). Véleményem szerint a keletkezéstörténeti mozzanatok számbavételét ne a funkcionális–szemantikai elemzéskor végezzük, bár ez némely esetben befolyásolhatja a kategorizálást. Fennáll ugyanis a veszély, hogy ugyanabba a hibába esünk, mint ami a korábbi rendszerezéseket jellemezte, vagyis hogy az elemzési szintek keverednek egymással. Hoffmann igyekszik elkülöníteni a leíró és a történeti megközelítést, hogy ne keveredjenek a két módszer eljárásai, fogalmai (Hoffmann 1993: 27). Kutatási eredményeim alapján megkockáztatom a kijelentést, hogy az egyrészes név funkcióját csak elenyésző esetben befolyásolja az, hogy milyen úton jött létre (erre később hozok fel példákat).

Az egyrészes nevek elsődleges funkciója a megnevezés. Ez azokra az egyrészes nevekre is

érvényes, amelyek keletkezéstörténeti szempontból kétrészes nevekből jöttek létre. Pl.: A *Hosszú/dűlő* funkcionális–szemantikai szerkezete: 'olyan szántóterület (2), amelyik hosszú (1)'. Ha ebből a kétrészes névből szerkezeti változás (ellipszis) útján egyrészes név (*Hosszú*) keletkezik, akkor az új név funkcionális szempontból megnevezi az adott területet. Igaz, teszi ezt úgy, hogy közben magában hordozza a terület tulajdonságára vonatkozó jelentést is, de ezt már csak másodlagosan. Célszerű ezért az egyrészes nevek esetében a megnevező funkció kategóriáját csoportokra bontani, s így a pusztán megnevező funkciójú nevektől elkülöníthetők az összetettebb jelentésszerkezetű nevek, amelyek tulajdonképpen megőrizték eredeti motivációjukat is. Nem új, a Hoffmann-féle rendszerezéstől eltérő funkciók meghatározásáról van szó. Ugyanazok a kategóriák jelennek meg, mint a kétrészes neveknél, csak ezek már másodlagos funkciót jelölnek. Mert – ahogy azt már fentebb leírtam – az egyrészes nevek mindenekelőtt megnevezik az adott tereptárgyat. Ezek a „többletjelentések” természetesen a név keletkezésének idején fennálló állapotra vonatkoznak.

A *Sebes+víznél*, *Kertek+fölött*, *Szőlők+megett* típusú neveket egyrészeseknek tekintem, mivel elvesztették a hely fajtájára utaló főtagot. Ezt a funkciót helyragok és névutók helyettesítik (vö. Hoffmann 1993: 79, 87–8).

Összesen 146 egyrészes helynevet vizsgáltam.

A pusztán megnevező funkciójú nevek (31) elhomályosult jelentésük vagy keletkezéstörténeti okok miatt kerültek ebbe a csoportba. Pl.: *Béztók*, *Boszos*, *Csáradok*, *Dóna*, *Duna*, *Dutkás*, *Felemás*, *Fisér*, *Ipoly*.

A fajtajelölő egyrészes nevek (32) szinte kizárólag földrajzi köznevek tulajdonnévvé válásával jöttek létre. Pl.: *Berek*, *Csapás*, *Forrás*, *Gátak*, *Gödör*, *Halom*, *Lápa*, *Major*, *Pást*, *Pástok*, *Szőlők*. A *Szőlők* szerintem nemcsak az ott lévő növényzetre utal, hanem első sorban egyfajta művelési ágat jelent, ezért sorolom a hely fajtáját jelölők közé.

A hely sajátosságát kifejező nevek (20) attól függően, hogy milyen tulajdonságot jelölnek, csoportokra oszthatók. A terület méretére 3 (*Hosszúak, Hosszúk, Rövidek*), alakjára 1 (*Nyer-gesek*), egyéb tulajdonságára, elsősorban az anyagára 5 (*Homokok, Tőkés, Hantosok, Kavicsos, Köves*), funkciójára pedig 11 (pl. *Bánya, Delelő, Dögtemető, Közúzó*) egyrészes helynév utal.

A terület külső dologhoz való viszonyát 46 helynév jelöli. Ezen belül 5 a birtoklással, használatlaltal (*Állami, Bakák, Státni, Proletárok, Proli*), 27 a hely növényzetével (pl. *Álmás, Búros, Egeres, Galagonyás, Kőkenyes*), 8 az állatvilágával (pl. *Bagók, Békások, Verebes*), 2 az ott lakó emberekkel (*Fazekasok, Koldus-asszony*), 3 a hely eredetével, kialakulásával (*Irtás, Irtványok, Pótlékok*²) kapcsolatos.

A más helyhez való viszonyt kifejező helynevek (14) közül 1 a hely viszonyított helyzetét (*Alsók*), 1 irányának megjelölését (*Híd+felé*), 12 pedig a hely pontos elhelyezkedését (pl. *Gödriek, Kis-keszei+határnál, Tabán+fölött*) fejezi ki.

Az egyrészes helynevek közül 3 a többféle-képpen elemezhető nevek csoportjába került:

Ágota – Tanya a lonti határban. A megnevezett személy birtokviszonyára azonban nincs adat, tehát elméletileg esemény is motiválhatta a névadást.

Bencék – Az átkutatott forrásanyagban, a terület történetére vonatkozó irodalomban sem találtam utalást arra, hogy a fenti név esetében a birtokviszony jelölése mellett dönthetnék. Egy *Bence* nevű emberrel kapcsolatos esemény is lehetett a névadás motivációja, de erre sincs adat. Keletkezéstörténeti szempontból meg kell említenem a *-k* többesjelet. A helynévalkotásban betöltött szerepe a földrajzi köznévi utótag helyettesítése vagy az összefoglalás, ill. a megosztottság kifejezése (Hoffmann 1993: 83–4). Az előzmények ismeretében (KF2: *Benczehegy*, Bv: *Bencze*, Pesty: *Bencze*, PM: *Bencze* : *Kolíska*, KM: *Kolíska*, É: *Bencék*) kijelenthető, hogy a fenti helynévben az utótag helyettesítéséről van

szó. A névformáns jelenléte ugyan a megnevező funkciót erősíti, de a motiváció bizonytalan volta miatt a földrajzi nevet mégis a többféle-képpen elemezhető kategóriában vizsgálom.

Pokolfa : *Pokófa* – Szántóföld, melynek sarkában lévő topolyfára – adatközlőim szerint – felakasztotta magát valaki. Számomra ennek ellenére gyanús, hogy a hellyel kapcsolatos esemény lett volna a névadás motivációja, többek között azért, mert az FNEsz. a *pokol* taggal kapcsolatban a szurokfőzést, ill. a hely talajának fekete színét említi (FNEsz. 2: 359).

KÉTRÉSSES NEVEK

A kétrészes nevek esetében az alaprész és a bővítményrész funkcióját külön-külön vizsgáljuk. Ugyanaz a névrész lehet az egyik név utótagja, míg a másik névben előtagként szerepel. Természetesen funkciója a betöltött szereptől függően változik. Hoffmann szerint a kétrészes nevek meghatározó csoportjában a névrészfunkciók a következőképpen oszlanak el: az előtag, más néven bővítményrész vagy meghatározó elem (ezek a terminus technicusok talán jobban utalnak a névrész funkciójára is) kifejezi az utótag által megjelölt helyfajta vagy megnevezett hely sajátosságát (Hoffmann 1993: 53).

Az *irtás* előtagként utal(hat) a hely eredetére, kialakulására. Utótagként is magában hordozza az eredetre való utalást, de dominánsabb funkciója a hely fajtájának a megjelölése (erdőirtással keletkezett szántóföld vagy legelő). Ebből az okból kerültek a *szőlő* utótagú kétrészes helynevek is a fajtajelölő kategóriába. Az egyrészes nevekhez hasonlóan a *szőlő* (utótagként) művelési ágat, tehát a hely fajtáját jelöli. Bővítményrészi szerepben természetesen a növényzetre utal, s a megfelelő funkcionális-szemantikai csoportba került.

Összesen 420 kétrészes nevet vizsgáltam.

171 névrész a hely fajtáját jelöli (pl. *Állami/erdő, Búzás/völgy, JRD/telep, Juli/tag*). Ezen

2. A tagosítás után gyakran maradtak fel kisebb, félreeső területrészek. Ezeket utólag kiegészítésként osztották ki (vö. FNEsz. 2:368).

belül külön figyelmet érdemel a *Bába-domb/alja*, *Berek/mege*, *Tompai/főle* (összesen 21) szerkezetű nevek csoportja, melyek hasonlóságot mutatnak a névutót tartalmazó egyrészes helynevekkel (*Kertek+alatt*, *Szőlők+megett*, *Tabán+főlött*). Itt azonban földrajzi köznévi jellegű névrész jelenlétéről van szó. Nem utolsósorban azért, mert a *köz(e)*, *táj(a)* utótagok földrajzi köznévként definiálhatók, s velük analógiát mutat a többi utótag is. Érdemes ezeket is földrajzi köznévként kezelni, s a hely fajtáját jelölő funkció kategóriáján belül vizsgálni. Az előtagok pedig a hely pontos elhelyezkedését fejezik ki.

Felvetődhet a kérdés, hogy az ilyen szerkezetű földrajzi nevek miért nem a „hely valaminek a része” csoportba kerültek (pl. *Bába-domb alja*, *Hegy alja*, *Kert alja*). Tájneveink azonban arról tanúskodnak, hogy a hasonló szerkezetek esetén a név által jelölt terület nem tartozik a névben szereplő földrajzi alakulathoz. Pl. az *Alpokalja* (‘az Alpok keleti előtere a Nyugat-Dunántúlon’ [Juhász 1988: 59]) sem tartozik az Alpokhoz, ill. *Tokaj-Hegyalja* a *Zempléni-hegység*hez (‘lejtővidék a Zempléni-hegység és a Bodrog között’ [Juhász 1988: 79–80]).

Mindkét névrész funkcionális–szemantikai besorolása problémás volt. Elgondolkodtam azon a lehetőségen, hogy az előtagokat a megnevező kategóriába soroljam, mivel funkciójuk annak a helynek a megnevezése lehet, amihez képest az utótag viszonyít. Így tehát az utótagok is más kategóriába kerültek volna. Végül erőteljesebbnek éreztem az utótagok földrajzi köznévi jellegét. Az előtagokkal kapcsolatban nem vettem el teljesen a megnevező funkciót, csak hogy épp azzal pontosítják a lokalizációt, s fejezik ki a hely pontos elhelyezkedését, hogy viszonyításként egy másik területet neveznek meg, mint az adott név denotátuma.

A megnevező funkciójú névrészek (33) kategorizálásakor Hoffmann István két ide vonatkozó megállapításából indultam ki:

1. „Megnevező funkcióban mindig valódi helynév áll” (Hoffmann 1993: 47). A vizsgált névanyagban szinte azonos arányban töltik be bővítményrészek (10 esetben, pl. *Bence/patak*,

Kornya/szög, *Mank/hegy*) és alaprészek (14 esetben, pl. *Alsó/Lehen*, *Holt/Ipoly*, *Mahér/Aprószlás*) ezt a funkciót.

2. Nem meghatározó, hogy az adott névrész önálló névként azonosítható-e a nyelvtudat számára (Hoffmann 1993: 48). 9 kétszemes földrajzi név alaptagjának vizsgálatakor döntöttem úgy, hogy annak ellenére, hogy önállóan nem szerepel helynévként, mégis megnevező funkciójú (pl. *Alsó/félhold*, *Belső/félhold*, *Nagy/somosok*, *Öreg/elletések*). Őt utótag esetében helynévalkotó szerepű névszójel is befolyásolta döntésemet.

A hely valamely tulajdonságát 56 névrész fejezi ki. 26 a denotátum méretét (pl. *Hosszú/földek*, *Kis/fők*, *Mély/árok*), 4 az anyagát (*Homok/szőlők*, *Kövecses/tó*, *Mahér/homoka*, *Vas/hidak*), 2 a színét (*Fehér/út*, *Sárga/part*), 6 pedig a korát (pl. *Öreg/elletések*, *Új/hegy*) jelöli. 9 funkcionális névrész a hely alakjára utal (pl. *Kerek/domb*, *Malom/szög*, *Tövises/szeg*). Fentebb az irtással kapcsolatban már szóltam arról, hogy a névrész funkciójának meghatározásakor fontos szerepet játszik bővítményrészi vagy alaprészi helyzete. Az alaprészek ugyan az esetek nagy részében fajtajelölők, kivételként azonban megemlíteném a *szeg/szög* utótagot, amely véleményem szerint elsősorban a hely tulajdonságát (alakját) fejezi ki. Ugyanez érvényes az anyagjelölő *homoka* utótagnál is.

A tulajdonságot kifejező névrészek közül 6 a terület funkcióját, működését (pl. *Apáti/kút*, *Kis/kút*, *Nagy-homoki/kút*) nevezi meg. Mivel a *kutat* a vizsgált területen ‘vízlelő hely’ jelentésben használják, a funkciót kifejező névrészek csoportjába soroltam. Többek között azért, mert vizsgálatom kiderítette, hogy jelölhet mesterséges alakulatot (betongyűrűvel kirakott fűrt kutat, pl. *Apáti/kút* [Szalka]), ill. forrást (*Hecz/kúta* [Szalka], *Kútyika* [Lontó]). Nem egyedi, csak az Ipoly mentén előforduló jelenséggel van dolgunk, hasonló eredményre jutott Vörös Ottó Vas megye vízrajzi közneveinek vizsgálatakor (Vörös 1999: 78).

Három funkcionális névrész a terület egyéb tulajdonságát jelöli (*Holt/Ipoly*, *Kopasz/erdő*, *Kopasz/part*).

A hely külső dolgokhoz való viszonyával 66 névrész kapcsolatos. A terület jellemző növényzetéről 66 (pl. *Árvalányhajas/domb*, *Kender/földek*, *Szőlő/hegy*), állatvilágáról 8 (pl. *Bárány/rét*, *Disznó/legelő*, *Farkas/lyukak*), az ott lévő építményről pedig 5 (pl. *Malom/oldal*, *Pince/sor*) névrész ad információt. Birtoklásról, használatról 36 (pl. *Állami/erdő*, *Bíró/földek*, *Érsek/tó*), a terület eredetéről pedig 1 (*Kocs/árok*³) névrész tájékoztat.

Más helyhez való viszonyítás 99 névrész funkciója. Az objektum valaminek a része viszonyt 1 névrész tartalmaz (*Vende/szög*). A hely pontos elhelyezkedését 68 (pl. *Halomi/dűlő*, *Nagy-homoki/kút*), irányát 6 (pl. *Majorostyára/dűlő*, *Sárja/járó*), viszonyított helyzetét 24 (pl. *Alsó/dűlők*, *Belső/félhold*, *Felső/Lehen*) névrész fejezi ki.

Az egyik legérdekesebb kategória a többféle-képpen elemezhető nevéké volt. Összesen 11 olyan nevet vizsgáltam, ahol a bővítményrészek funkcióját bizonytalan információk miatt nem tudtam meghatározni. Lássunk néhány példát!

Farkas/hegy – Nem jutottam olyan adat birtokába, amely megerősítené, hogy a Farkas családnak lettek volna a területen földjei. Természetesen ez nem dönt egyértelműen az állatvilág megjelölése mellett. Ha állatnévről lenne szó, megbízható adatok nélkül akkor sem tudnám biztosan kizárni az eseménynévi kategóriába való sorolást.

Juli/tag – A kijelölt névrész egyértelműen személynév, de sem írásos, sem szóbeli adat nincs, ami megerősítené a birtoklás tényét vagy a *Julival* történt eseményt.

Tót/mál – A kijelölt népnévi névrész esetében fennállhat a birtokosra, ill. egy eseményre való utalás.

Török/lyuk – Adatközlőim információi szerint a török korszakból származó alagút bejáratát jelöli a név. Eszerint a kijelölt névrész tehát eredetre utal. Én kétkedve fogadom ezt a népetimológiás magyarázatot. A területen előfor-

dul a Török családnév, de ha a török időkből származik is a név, nem zárhatjuk ki az eseményre való vonatkozást sem.

A *Banga/tó* előtagjának funkcióját nem sikerült megállapítanom, ezért a kategorizálhatatlan nevek csoportjába soroltam.

ÖSSZEFOGLALÁS

Befejezésként szeretnék néhány szót ejteni a funkcionális–szemantikai és a lexikális–morfológiai elemzés, ill. az ebben használt kategóriák összefüggéseiről.

Helyneveim lexikális–morfológiai vizsgálatánál a funkcionális–szemantikai háttérrel vettem figyelembe. Hoffmann István véleményét, miszerint a funkció (a kifejezendő tartalom) teremti meg a kifejezés alaki eszközeit (Hoffmann 1993: 62), Ipoly menti kutatásom is alátámasztja. Elemzésemben megpróbáltam következetes lenni, tehát bizonyos lexikális–morfológiai kategóriáknak tartalmilag (a besorolt helyneveket illetően) egyezniük kellett néhány funkcionális–szemantikai kategóriával. Például ha a névrész funkciója a hely megnevezése, mivel „[m]egnevező funkcióban mindig valódi helynév áll” (Hoffmann 1993: 47), akkor a lexikális elemzésnél nem kerülhet máshova, mint a helynevek, ill. a helynévi származékok kategóriájába (*Mank/hegy*, *Hosszú/Homok*). A hely viszonya más helyhez funkció esetén is csak a viszonyított helyzetet kifejező névrészeknél (*Alsó/dűlők*, *Belső/félhold*) jöhet számításba más lexikális kategória, mint a helynévi származékoké.

Elemzésem látszólag ellentmondásba kerül a Hoffmann-féle rendszerezéssel, melyből kiindultam. Hoffmann István azon lexikális elemeket veszi számba, amelyek szerepet játszanak a helynevek, ill. a funkcionális névrészek felépítésében (Hoffmann 1993: 57). Teszi ezt szójeleltétani szempontok alapján, s ahol lehet (ha jól értelmezem) a névrész közszoói jelentéséből kiindulva (i.h.). Alkalmazva a fenti szemponto-

3. Irtással keletkezett földekről van szó, neve onnan ered, hogy a fák törzsét, a bokrok szárát kikocsozták, kivágták. A területen ma is használják a *kocsol* igét ebben a jelentésben.

kat elemzésem abban más, hogy az egyrészes helynevek, ill. a megnevező funkcióban álló névrészek (lásd a fenti példákat) esetében nem a közszói jelentésből indulok ki. Következésképpen szem előtt tartva a funkcionális szempontot – az egyrészes helyneveknél a megnevezést – a helynévi származékok közt vizsgálom őket.

Kivételt csak a személynévi eredetű egyrészes helynevek képeznek (*Ágota, Bencék*), mivel megnevező funkciójuk ellenére a személynévek lexikális–morfológiai kategóriába kerültek. Bár a *Bencék* keletkezéstörténetileg valószínű helynévképzővel alakult név, s ez még inkább az egyrészes helynévi csoport melletti döntést indokolná. Személynévek esetében azonban nem tartom célszerűnek, hogy más-más lexikális–morfológiai osztályba kerüljenek.

A funkcionális–szemantikai osztályozás többféleképpen elemezhető neveinek nagy többségét gond nélkül besoroltam a lexikális–morfológiai kategóriák megfelelő csoportjaiba. Akadt azonban néhány, amelyeknél adatok hiányában nemcsak a névrészfunkciót, de az adott névrész szófajtnai hovatartozását nem sikerült meghatároznom (pl. *Farkas/hegy, Török/lyuk*). Ezért a lexikális–morfológiai kategóriák közé is beillesztettem a többféleképpen elemezhető nevek csoportját.

HIVATKOZÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Lajos 1997. A földrajzi köznevekről. Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.) *Szavak-nevek-szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest: MTA Nyelv-tudományi Intézete. 36–39.
- N. Császi Ildikó 1993. Névadási indítékok Berencs (Branč) község földrajzi neveiben. *Hungarológia* 3. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 286–291.
- FNESz. = Kiss Lajos 1988. *Földrajzi neveink etimológiai szótára*. 1–2. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hegedűsné Marikovecz Katalin 1983. *Helynevek Csehszlovákia Komáromi járásából*. Magyar Névtani Dolgozatok 45. Budapest: ELTE.

- Hoffmann István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Horváth Ildikó – Telekiné Nagy Ilona 2000. *Csiliz-köz földrajzi nevei*. Pozsony: Kalligram.
- Incze Géza 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jankus Gyula 1988. *Az Érsekújvári járás keleti részének helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 79. Budapest: ELTE.
- Juhász Dezső 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelv-tudományi Értekezések 126. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kálmán Béla 1989. *A nevek világa*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Kristó Gyula 1983. *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Lőrincze Lajos 1947. *Földrajzi neveink élete*. A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára 9. Budapest: Nyelvtudományi Intézet.
- Nyirkos István 1970. *Térképeink névtani tanulságairól*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Török Tamás 2002a. *Zoboralja földrajzi nevei a történeti térképek tükrében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Török Tamás 2002b. *Zoboralja magyar helynevei szlovák térképeken*. Gréczy-Zsoldos Enikő – Kovács Mária (szerk.) *A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolc: Miskolci Egyetem Nyelvtudományi Tanszék. 190–194.
- Török Tamás 2002c. *Zoboralja történeti helyneveinek vizsgálata*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IV/1, 107–123.
- Vörös Ottó 1999. *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 211. Budapest.

www.statistics.sk

[Török Tamás 2005. Tipológiai vizsgálatok Ipoly mente helyneveinek körében. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 153–160. (MNYTK., 224.)]

BAUKO JÁNOS

MAGYAR NÉVTANI KUTATÁSOK SZLOVÁKIÁBAN¹

BEVEZETÉS

Az utóbbi évtizedekben a magyar névtani irodalomban több összefoglaló jellegű tanulmányban olvashattunk a tulajdonnevek kutatásáról. Néhányban utalás történik a határokon túli névkutatások eredményeire. A magyar személynévkutatásokat 1995-ben a miskolci V. Magyar Névtudományi Konferencián B. Gergely Piroska összegezte, s vármegyék szerint tüntette fel azokat a kutatópontokat (néhány szlovákiai is található közöttük), ahol megvalósultak már személynévgyűjtések (B. Gergely 1997). A szlovákiai magyar nyelvészet helyzetéről és lehetőségeiről szóló révkomáromi nemzetközi konferencián Hajdú Mihály *A magyar névkutatás helyzete* című előadásában említett néhány felvidéki vonatkozású névtani munkát (Hajdú 2002). Hajdú Mihály *Általános és magyar névtan* (2003) című könyvének gazdag bibliográfiájában is találhatunk szlovákiai magyar vonatkozású tanulmányokat. Hoffmann István a *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* (2003) című munkájában röviden ír a szlovákiai helyneves kutatásokról. A *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl* című kötetben két vonatkozó tanulmány található: B. Gergely Piroska a történeti személynévkutatás eredményeiről számolt be (B. Gergely 2004), Ördög Ferenc pedig a szinkrón személynévkutatás helyzetéről és feladatairól írt az egyes személynévtípusok szerint (Ördög 2004).

A szlovákiai magyar vonatkozású névtani kutatásokat áttekintő munkák az utóbbi években jelentek meg. Vörös Ferenc *A (történeti) személynévkutatás a Felvidéken különös tekintettel a Trianon utáni fejleményekre* tanulmányában elsőként foglalta össze a felvidéki személynévkutatások történetét (Vörös F. 2004c). *A Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában* című tanulmánykötetben Vörös Ferenc mutatta be a helynévkutatás történetét a Felvidéken (Vörös F. 2006b). Bauko János különállóan értekezett a magyar ragadványnév-kutatásokról Szlovákiában (Bauko 2006a), áttekintette a nyitrai magyar tanszék (egykori és jelenlegi) oktatóinak és hallgatóinak megjelent, illetve megjelenés előtt álló publikációit (Bauko 2010f), valamint a 2000–2010 között megvédett névtani témájú dolgozatokat (Bauko 2010i).

A továbbiakban elsősorban a megjelent szlovákiai magyar vonatkozású névtani munkákkal (l. a bibliográfiai adatokat) foglalkozom az egyes névtípusok szerint.

1. A SZEMÉLYNEVEK KUTATÁSA

Elsőként Kniezsza Istvánt említhetjük, aki a felvidéki családneveket elemezte a névtudomány szempontjai szerint. A *Felvidéki családnevek* című dolgozatát 1934-ben írta, nyomtatásban azonban csak a 2003-as évben jelent meg a mű négy régebbi tanulmányával együtt (Kniezsza

1. A tanulmány a Domus Hungarica támogatásával készült.

2003: 255–349). A szerző a XVI–XVIII. századi gömöri, honti és ugocsai összeírások alapján vizsgálta a magyar, szlovák és kárpátukrán családnevek rendszerét. A névanyagot alapos morfológiai és etimológiai elemzés alá vetette. Szintén történeti neveket vizsgált Hajdú Mihály (2003b), aki a Garam–Ipoly közének XV–XVI. századi család- és keresztnéveit elemezte. Udvari István Trencsén (1993), Szepes, Zemplén (1994) és Nyitra (1996) vármegyei személynéveket vizsgált Mária Terézia idejéből.

A szlovákiai magyar vonatkozású személynéves (helynéves, állatnéves) munkák egy része a Hajdú Mihály által szerkesztett Magyar Névtani Dolgozatok (MND.) és Magyar Személynévi Adattárak (MSzA.) sorozatban jelent meg a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

A néprajzusként ismert Csáky Károly *Ke-lenye (Kleňany) család- és ragadványnevei* című munkájában (MSzA. 59.) megállapítja, hogy a legfrekvenciáltabb családnevekhez kapcsolódik a legtöbb ragadványnév. A ragadványnevek a családi, rokoni kapcsolatokat, az összetartozást tükrözik. A faluban az azonos családnevűek közül csak azok vannak egymással rokonságban, akiknek azonos a ragadványnevük is.

Szoros kapcsolatban van e dolgozattal Csáky Károly *Ipolyfödemes (Ipeľské Úľany) személynévei* című munkája (MND. 78.). A szerző a család- és ragadványneveken kívül a keresztné- és becenevekkel is foglalkozik. A névöröklődés szemléletes példájára utal egy egyén hármas ragadványneve: *Dobos Elnök Jaksi Misa* – az első névelem az apa ragadványnevére, a második az apa funkciójára utal, a harmadik az apai nagyapa beceneve után keletkezett.

Juhász Aladár *Vága (Váhovce) mai személynévei* című adattárában (MSzA. 61.) a család- és keresztnéveket gyakoriság alapján, s a ragadványneveket a névadás indítéka szerint közli. A szerző felfigyel arra, hogy az összegyűjtött korpuszban tájszóból eredő ragadványnevek is vannak, melyek tükrözik használóik nyelvjárását: pl. *Brecska* 'félíg főtt lekvár',

Cinga 'vékony', *Mórvány* 'tejfölös kalács', *Nyehó* 'ügyetlen', *Túpica* 'alacsony termetű'.

Az MSzA. 86. számaként jelent meg Jankus Gyula *Kéménd (Kamenín) család- és ragadványnevei* című munkája. Az egyes kihalt családnevek mint ragadványnevek élnek tovább a szinkrón névanyagban. A szerző tollából származik *Bény (Biňa) személynévei* című tanulmány is (MND. 122.), melyben a község teljes személynévrendszerét (család-, keresztné-, becene- és ragadványneveit) ismerhetjük meg. A szerző kiemeli, hogy főleg azokhoz a családnevekhez nem járul ragadványnév, melyeknek viselői az utóbbi években költöztek a faluba, tehát nem számítanak tősgyökeres bényieknek.

Laczkóné Erdélyi Margit *Hontfüzesgyarmat személynévei* című munkájában (MND. 147.) a település család-, keresztné- és becenevrendszerét vizsgálta.

Vörös Ferenc *Családnévutalások Szlovákiában* (2004) című monográfiájában négy felvidéki település családneveinek szociolingvisztikai vizsgálatát végzi el. A könyv első részében a névtudomány elméleti kérdései kerülnek a középpontba. Az egyes alfejezetekben a személynévutalásról, a névszótárakról, a névtan megszületéséről és önállósulásáról, a névkutatás főbb műhelyeiről, a névváltoztatásról, a névviselésről és névhasználatról olvashatunk. A szerző külön figyelmet szentel a névátírás helyesírási szabályozásának mind a magyar, mind a szlovák nyelvben, valamint a kérdéssel kapcsolatos szlovák–magyar vitának, amely a történelmi családnevek átírását érintette. A XX. században végbemenő történelmi sorsfordulókról, politikai korszakokról is ír, melyek befolyásolták a (Cseh)szlovákiában élő magyarság életét és névhasználatát. Áttekinti a kisebbségeket érintő jogszabályokat, névtörvényeket. A két csallóközi (Balony, Diósförgepatony) és két Nyitra-vidéki (Kiscétény, Nagycétény) település százéves családnévanyagát tizennégy szempont (időbeli, földrajzi, etnikai, dialektológiai, társadalmi, vallási és felekezeti, etimológiai, névélettani, névgyakorisági, a névadás indítéka, jelentéstani, szófajtnai, morfológiai, a nyelv-

vi kifejezőeszköz) szerint elemzi. A családneveket az állami anyakönyvezés kezdetétől (1896-tól) 1999 végéig vizsgálja. A *Nyelvek és kultúrák vonzásában* (Vörös 2011) az előző munkának szerves folytatása és kiegészítője, hiszen ugyanannak a négy településnek és időszaknak a keresztnévei állnak vizsgálatai középpontjában. A keresztnéveket a szerző olyan kulturális képződményként mutatja be, amelyek népek, társadalmak, műveltségek, hagyományok évszázados kapcsolatrendszere által nyerték el az egyes nyelvekben mai formájukat. Ennek következtében zárványként őrzik mindazt, ami az idők során az őket használó közösségekben végbement.

A családnevek kérdéskörével más szerzők is foglalkoztak. A magyar–szlovák–cseh családneveket Ligárt Krisztina (2006) hasonlítja össze, a hetényi családneveket Petres Sándor (2006), a zoboraljikat Sándor Anna (2006) elemzi, Presinszky Károly (2005, 2006) a családnévhasználat és nyelvjárás összefüggéseiről ír.

A keresztnévhasználat sajátosságaival több szerző is foglalkozott egy-egy településen: Martoson Truglyné Gergely Katalin (1992), Nagykéren N. Császi Ildikó (1995, 1997b), Kéménden Vörös Júlia (1996), Kolonban Sándor Anna (1999), Diósförgepatonyban és Nagycétényben Vörös Ferenc (1999a). A keresztnévadás és identitás összefüggéseit Vörös Ferenc (1997) tárgyalta.

A gyermekek, iskolások kereszt- és beceneveit Kőbölküton Gedai Borbála (1977), Párkányban Rigler János (1980), Nagykéren N. Császi Ildikó (1997b) vizsgálta. Bauko János a nyitrai egyetemisták névhasználatával, névattitűdjével foglalkozott (Bauko 2003a, 2004b, 2009a,e).

Pilecky Marcell egy zoboralji község, Bars-lédec ragadványneveit gyűjtötte össze. A szlovák nyelvi hatás itt erőteljesebben mutatkozik a névanyagban. A szerző megállapítja, hogy a ragadványnévadás alakulására a társadalmi-szociológiai körülmények megváltozásán kívül a község nyelvi homogenitásának megszűnése is hatással volt. Egy másik zoboralji falu név-

anyagával foglalkozott Sándor Anna *Kolon ragadványnevei* című tanulmányában, amely a miskolci V. Magyar Névtudományi Konferencián hangzott el 1995-ben. A szerző vizsgálja az egyes személynévtípusok egymásra hatását, a ragadványnevek expresszivitását, alaki viselkedését, szófajiságát, lexikológiai sajátosságait, eredetét, öröklődését és a névadás indítékait.

A szlovákiai magyar ragadványnév-kutatókat Bauko János *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben. Négy szlovákiai magyar település ragadványnévrendszere* című könyve foglalja össze (l. Bauko 2009d: 28–37). A szerző az elméleti részben a ragadványnév kialakulásával, fogalmával, a személynévek történetében és rendszerében elfoglalt helyével foglalkozik. A magyar ragadványnév-kutatások vázlatos történetét alapvetően időrendi sorrendben tekinti át. A felnőttek ragadványnév-anyagát elemző tanulmányokon túl a diákragadványneveket tárgyaló írásokkal is foglalkozik. A szlovákiai magyar vonatkozású ragadványnév-kutatásokat önálló fejezetben foglalja össze. Kutatása célja elsődlegesen a szlovákiai magyarok ragadványnév-használatának tüzetesebb vizsgálata. Négy szlovákiai magyar településen (Búcs, Dunamocs, Hetény, Izsa) gyűjtötte a névanyagot. A ragadványnevek állományára, nyelvi milyenségére hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, ezért a névanyagban fellelhető kontaktusjelenségeket is vizsgálja. Elsősorban a felnőttek névhasználatával foglalkozik, de a diákok névadási szokásait is érinti. Mind a diakrón, mind a szinkrón névanyagot elemzi. Vizsgálja az írott forrásokban található írásbeli ragadványneveket, az élőnyelvben használatos ragadványnevek névadási indítékait, a névanyagban fellelhető szociolingvisztikai, dialektológiai, etimológiai, névélettani, szófajtani, morfológiai, stilisztikai sajátosságokat. Összeveti a felnőttek és diákok névanyagát, s rámutat a két korosztály ragadványnevei közötti különbségekre, az eltérő névadási és névhasználati sajátosságokra. Az egyes falvak névadási, -használati szokásait összehasonlítja, a

névanyagban megtalálható egyezéseket és eltéréseket statisztikailag is szemlélteti. A felhasznált szakirodalom-jegyzék után a mellékletben szerepel a kutatópontok földrajzi elhelyezkedését mutató térkép, az egyes falvak (mai) család- és keresztnéveinek gyakorisági listája, s a ragadványnevek mutatója.

A történelmi változások következtében a 20. század folyamán több országhoz (Osztrák–Magyar Monarchia, Csehszlovákia, Magyarország, Szlovákia) tartoztak a szlovákiai magyar települések. A társadalmi változások elsősorban a személynevek anyakönyvi bejegyzését, a helynevek hivatalos használatát érintették. A személynevekkel kapcsolatos névpolitikai, névtervezési kérdésekről több szerző tollából olvashatunk (Gyönyör 1987; Lanstyák 1991, 2000; Szarka 1988; Vörös F. 1999c, 2004b; Vörös O. 2004b, 2007; Zalabai 1995).

2. A HELYNEVEK KUTATÁSA

A helynévfajták közül az egyes települések bel- és külterületi helyneveit vizsgálták leggyakrabban a kutatók.

Telekiné Nagy Ilona egyik tanítványával, Horváth Ildikóval együtt jelentette meg a *Csilizköz földrajzi nevei* (2000) című könyvet. A helynevekkel kapcsolatos elméleti kérdések után következik a Csallóközben található táj jellemzése, s a tájegységbe tartozó hét község (Balony, Csiliznyárad, Csilizpatas, Csilizradvány, Kulcsod, Medve, Szap) történeti és jelenlegi helynévallományának ismertetése. A kiadvány Csilizköz minden régi vizének és dűlőjének hajdani és jelenlegi népi és hivatalos nevét tartalmazza. A névváltozás dinamikáját a XIX. és XX. századi kataszteri térképek és telekkönyvek, valamint a helyszíni, élőszavas gyűjtés névanyaga is mutatja.

N. Császi Ildikó több tanulmányában foglalkozott egy másik tájegység, Zoboralja történeti és élőnyelven használatos helyneveivel. Többek között a helynevekben található nyelvjárási sajátosságokat, a népi és hivatalos névadás közötti különbségeket és az államnyelv-

nek a névanyagra gyakorolt hatását is vizsgálta. A helynevekben rejlő névadási indítékokat egyéb Nyitra környéki településekben (Berecs, Nagyker) is feltárta (N. Császi 1993a,b).

Török Tamás *Zoboralja földrajzi nevei a történeti térképek tükrében* (2002) című monográfiájában a XIX. és XX. századi kataszteri térképeken fellelhető helyneveket vizsgálta névtani szempontból. Összesen 547 lokalizációs pont 873 névváltozatát elemezte. A szerző a tájegység földrajzi neveinek ortográfiájával, jelölési sajátosságaival foglalkozik, összehasonlítja a magyar–szlovák helynévpárokat a fordítás és a névadás motívuma alapján. Az egyes földrajzi neveket térképeken lokalizálja, s a függelék tartalmazza a vizsgált helynevek teljes jegyzékét.

Török Tamás a Zoboralján kívül az Ipoly mente helynevei körében is végzett névtani vizsgálatokat (Török 2005, 2006).

A bel- és külterületi helynevek összegyűjtése és feldolgozása egyéb különböző településeken, járásokban is megtörtént: Komáromi (Hegedűsné Marikovecz 1983), Dunaszerdahelyi (Unti 2002), Érsekújvári és Lévai járás (Jankus 1988b, 1994), Felső-Bodroghelyi (Szathmáry 1985, 1993), Ung vidéke (D. Varga 2003), Vály-völgy (Dénes –Benedek 1991); Dereglye (D. Varga 1986), Gúta (Dombiné –Libárdi 2003), Királyhelme (Szathmáry 1987; Cs. Nagy 1997), Kolon (Telekiné 1998b, 2007), Nyékvárkony (Menyhárt 2004), Taksó és Felsőszeli (Németh 1982, 1983), Tardoskő és Udvard (Nagy 2000), Terbeléd (Telekiné 1994), Szete (Tóth 1994), Vásárút (Teleki–Pongrácz 2009). Cs. Nagy Lajos kihangsúlyozza, hogy egy-egy terület nyelvjárási sajátosságainak megállapításában sokat segítenek az élőnyelvből származó földrajzi nevek.

A nyelvföldrajz és a névtan kapcsolatát Telekiné Nagy Ilona vizsgálja egyik tanulmányában (1998a), melyben a Galántai járás földrajzi neveiben előforduló hangtani jelenségek izoglosszáival foglalkozik, kísérletet tesz a vizsgált földrajzi nevek nyelvföldrajzi megoszlásának ábrázolására. A *Nyelvi és nyelven kívüli*

változások hatásai a földrajzinév-állományban (2000) című tanulmányában Szlovákia magyar lakta területéről származó példák segítségével azt bizonyítja, hogy a földrajzi névanyag alakulásban fontos szerepet játszottak az interetnikus kapcsolatok.

A szlovákiai magyar helységnevek standardizációs, kodifikációs, névpolitikai, névtervezési kérdéseivel Szabó Mihály Gizella több tanulmányában foglalkozik (Szabó Mihály 2005b, 2007b, 2007c, 2009). A VI. névtudományi konferencián összefoglalja a határon túli névhasználat sajátosságait (Szabó Mihály 2008). A településnevek történeti változásaival a mai Szlovákia területén Jankus Gyula (1994) is foglalkozott. A Losonci járás helységneveinek szerkezeti és keletkezéstörténeti elemzését Angyal László (2009) végezte el. Túróc megye XIV. század végéig kialakult helységneveit Úr-hegyi Emília (1939) a nevek eredete és a névadás indítéka szerint csoportosította. Kniezsa István (2003) és Kiss Lajos (1986, 1988) több szlovákiai magyar település nevének etimológiáját is megadta.

Püspöki Nagy Péter a Csallóköz tájnév magyar, latin, német és szlovák neveinek eredetéről és jelentéséről írt egy könyvet (Püspöki Nagy 1989).

A sajtóban előforduló helynévi kódváltásokról Kulcsár Aranka (2005) és Lintner Anita (2005) tanulmányában olvashatunk.

Egy-egy város utcanéveivel többen is foglalkoztak. Ortvy Tivadar (1905) és Lovisek Júlia (2007, 2009) Pozsony, Héder Ágnes (1999b) Révkomárom, Fruný Csilla (2002) Párkány utcanéveit vizsgálta. Az utcanévadás nyelvtervezési kérdéseiről Menyhárt József (2006) cikkében olvashatunk. A hivatalos utcanévadás hűen tükrözi a társadalmi-politikai viszonyokat, az utcanévek a történelem folyamán a politikai és ideológiai hatások nyomán gyakran módosultak (l. Lanstyák 1998b; Lovisek 2007).

A felvidéki víznevek nyelvi eredet szerinti rétegeiről Kiss Lajos (1994) írt átfogó tanulmányt. A Galántai járás vízneveiről Telekiné

Nagy Ilona (1993), a szlovákiai magyar vízrajzi köznevekről Vörös Ottó (2006) értekezett.

A gömöri barlangnevek használatáról Turcsányi Gabriella (2006) írt.

A hegynevekkel Kiss Lajos (1997), Scheirich László (2004), Bauko János (2010g) foglalkozott. Bauko János egy újszerű helynévtípust, a szlovákiai sziklamászóutak neveit több vonatkozó publikációjában elemezte (Bauko 2003b, 2004a, 2006c, 2007a, 2008e, 2009c). A sziklamászóutak neveit a mikrooronymákhoz sorolja, mivel a szikla egy kisebb részét, rövidebb szakaszát, a sziklamászó(k) által tervezett, kiépített, megmászott és elnevezett útvonalát identifikálják.

A szerző egy másik tanulmányában a komáromi erődrendszer helyneveit vizsgálta a névadás indítéka szerint (Bauko 2006b).

A helynevekkel kapcsolatos névpolitikai, névtervezési kérdésekkel több szerző foglalkozott (Dózsa 2002; Lanstyák 1991, 1998a; Vörös F. 2004b; Vörös O. 2004b, 2007; Zalabai 1995).

3. EGYÉB NÉVTÍPUSOK KUTATÁSA

A személy- és helyneves publikációkon kívül csak elszórtan találkozhatunk egyéb névtípusok feldolgozásával. A karvai kutyanéveket Török Tamás (2002a), az autóneveket Héder Ágnes (1999a), a termékneveket Misad Katalin (2007), a Komáromban gyártott hajók neveit Bauko János (2008g) vizsgálta. Misad Katalin (2005) a szlovákiai magyar írásgyakorlatban tekintette át a különböző tulajdonnévfajták helyesírását.

ÖSSZEGZÉS

A magyar névtudományt a határon túli kutatások eredményei is gazdagítják. A nyelvtudomány aktuális feladatai közé tartozik a tulajdonnévkincs vizsgálata. Az adatközlők által adott névmagyarázatokat jó lenne digitalizálni, így a névtani eredmények a dialektológia szá-

mára is hasznosíthatóvá válnának. A nyelvjáráskutatás tulajdonnevek lejegyzését eredményezheti. Erre példa Gágyor József *Tallósi szótár* (2003) című regionális tájszótára, mely a köznévi tájszavakon kívül tulajdonneveket (helynevek, családnevek, becenevek) is tartalmaz. Tulajdonnevekkel a falumonográfiákban, egyéb írott dokumentumokban is találkozhatunk. A névjegyzékek, adattárak (pl. Blaskovics 1993; Illa 1944–1976; Koncsol 2001–2005) forrásul szolgálhatnak további, mélyebb névtani kutatásokhoz. Gyakran régi neveket őriznek meg, melyek a szinkrón névállományból már hiányoznak. A különböző tulajdonnévtípusokra kiterjedő kutatásokat egyéb nyugat-, közép- és kelet-szlovákiai kutatópontokra, tájegységekre is ki kell terjeszteni. Olyan települések névanyagát is vizsgálni kell, ahol a magyarság a helyi lakosság kisebb részét teszi ki. A kisebbségi névhasználat sajátosságainak részletesebb leírásához rendszerszerűbb kutatásokra lenne szükség.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR NÉVTANI KUTATÁSOK BIBLIOGRÁFIÁJA

Rövidítések jegyzéke: NÉ. – Névtani Értesítő, MND. – Magyar Névtani Dolgozatok, MNyTK. – Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, MSzA. – Magyar Személynévi Adattárak.

Angyal László 2009a. Szinkron nyelvészeti módszerek alkalmazása a helységnév kutatásban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XI/2, 83–94.

Angyal László 2009b. Magyar–szlovák helységnévpárok a Losonci járásban. Nagy Melinda (szerk.) *Oktatás – Tudomány – Társadalom*. A Komáromi Selye János Egyetem I. nemzetközi tudományos konferenciájának tanulmánykötete. Komárom: Selye János Egyetem. 160–168.

Angyal László 2009c. Nyelvtörténeti adalékok (hangtörténeti és morfématörténeti elemzés) a Losonci járás helységneveinek köré-

ből. Alabán Ferenc (szerk.) *Az interkulturális kommunikáció nyelvi aspektusai közép-európai közegben*. Besztercebánya: UMB. 199–209.

Angyal László 2009d. A -falú és alakváltozatai a Losonci járás településneveiben. *Mladá Veda. Humanitné vedy – lingvistika*. Zborník vedeckých štúdií doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied. 112–119.

Angyal László 2010a. Névtan a magyar alapismeretben. *Katedra* XVII/6, 24–25.

Angyal László 2010b. A szlovákiai magyar névtudomány helyzete és névpolitikai vonatkozásai. Zimányi Árpád (szerk.) *A tudomány nyelve – A nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*. A XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Eger: Esterházy Károly Főiskola. 445–453.

Angyal László 2010c. Magyar–szlovák névpárok vizsgálata Nógrád megye helységneveinek köréből. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* V/1. A Miskolci Egyetem Közleményei, Miskolc: Egyetemi Kiadó. 35–42.

Bauko János 2000a. Csomcsid, Hestyók, Tyutyuritya és a többiek. Az izsai ragadványnevekről. Földi Éva – Gvadányi Károly (szerk.) *Vox Humana. Bolla Kálmán professzor 70. születésnapjára*. Budapest: Amulett '98 Nyomdaipari Kft. 70–74.

Bauko János 2000b. Diákragadványnevek Izván. *Katedra* 8/4, 29.

Bauko János 2001. *Ragadványnevek rendszere Izván*. Nyitra: Univerzita Konštantína Filozofa Filozofická fakulta.

Bauko János 2002a. Tájnyelvi elemek az izsai ragadványnevekben. Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.) *IV. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V. Szombathely. 55–59.

- Bauko János 2002b. Állatnevek a ragadványnevekben. *Szőrös Kő* 6, 54–57.
- Bauko János 2003a. Ragadványnév-vizsgálatok a nyitrai Konstantin Egyetemen. *NÉ.* 25. Budapest: ELTE, 188–194.
- Bauko, Ján 2003b. Etymológia názvov horolezeckých ciest v Súľovských skalách. *Lingvistické konfrontácie*. Lingvistický odborný seminár. UKF Nitra. CD-ROM.
- Bauko János 2004a. Hegymászó útnevek a Szulyói-sziklákon. *NÉ.* 26. Budapest: ELTE, 119–135.
- Bauko János 2004b. Személynévvizsgálatok a nyitrai Konstantin Egyetem magyar szakos hallgatói körében. Sándor Anna és Vörös Ferenc (szerk.) *Studia artis grammaticae et litterarum*. A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék Kiadványai I. Nyitra. 74–89.
- Bauko János 2004c. Vörös Ferenc: *Családnév-kutatások Szlovákiában* (könyvismertetés). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VI/3, 193–197.
- Bauko János 2005a. Beszélő ragadványnevek a magyar népmesékben. *NÉ.* 27. Budapest: ELTE. 102–110.
- Bauko János 2005b. Diákragadványnév-vizsgálatok magyar–szlovák kétnyelvű környezetben. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. MNyTK. 224. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 143–152.
- Bauko János 2006a. Ragadványnév-kutatások Szlovákiában. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4. MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 110–124.
- Bauko János 2006b. A komáromi erődrendszer helynevei. *NÉ.* 28. Budapest: ELTE, 149–153.
- Bauko, Ján 2006c. Mikrooronymá v Súľovských skalách. Šimková, Mária – Gajdošová, Katarína (szerk.) *Varia XIII. Zborník materiálov z XIII. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: SAV. 26–33.
- Bauko, Ján 2006d. Prezývky študentov v bilingválnom prostredí. Olšiak, Marcel (szerk.) *Varia XIV. Medzinárodné kolokvium mladých jazykovedcov*. Bratislava: SAV. 232–241.
- Bauko, Ján 2007a. Motivácia vzniku názvov horolezeckých ciest. Považaj, Matej – Žigo, Pavol (szerk.) *Súradnice súčasnej onomastiky*. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. 190–203.
- Bauko János 2007b. Kétnyelvűség és ragadványnév-használat. *NÉ.* 29. Budapest: ELTE. 219–225.
- Bauko János 2008a. A ragadványnévvadás indítékai négy szlovákiai magyar településen. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* X/2, 85–110.
- Bauko, Ján 2008b. Vplyv slovensko-maďarského bilingválneho prostredia na používanie antroponým študentov. Uhrinová, Alžbeta – Alexander Ján Tóth (szerk.) *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. 201–208.
- Bauko János 2008c. A ragadványnevek szociolingvisztikai vizsgálata négy szlovákiai magyar településen. Bárczi Zsófia – Vančioné Kremmer Ildikó (szerk.) *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem. 69–81.
- Bauko, Ján 2008d. Prezývky v systéme antroponým. Gálisová, Anna – Chomová, Alexandra (szerk.) *Varia XV. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka

- a literatúrá FHV UMB v Banskej Bystrici. 49–54.
- Bauko, Ján 2008e. Transonymizácia v názvoch horolezeckých ciest. *Acta onomastica IL*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České Republiky. 42–49.
- Bauko János 2008f. A szlovák névtudomány múltja és jelene. *NÉ*. 30, Budapest: ELTE. 185–193.
- Bauko János 2008g. A Komáromi Hajógyárban készült hajók neveiről. *NÉ*. 30, Budapest: ELTE. 151–155.
- Bauko János 2008h. A szlovákiai magyarok ragadványnév-használatáról. Bölcseki Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.) *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 319–326.
- Bauko János 2009a. A név maga az ember (Névattitűd-vizsgálatok nyitrai egyetemisták körében). Menyhárt József – Presinszky Károly (szerk.) *Fordítás – kétnyelvűség*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem. 73–80.
- Bauko, Ján 2009b. Pôvod prezývok v bilingválnom priestore. Múcsková, Gabriela (szerk.) *Varia XVI. Zborník materiálov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. 20–25.
- Bauko, Ján 2009c. Paralely medzi názvami skál a horolezeckých ciest. Ivanová, Martina – Ološtiak, Martin (szerk.) *Varia XVIII: zborník plných príspevkov z 18. kolokvia mladých jazykovedcov*. Prešov: Prešovská univerzita. 9–14.
- Bauko János 2009d. *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben. Négy szlovákiai magyar település ragadványnévrendszere*. Nyitra – Budapest: Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Bauko János 2009e. Személynevek iránti attitűdvizsgálatok nyitrai egyetemi hallgatók körében. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelv-ideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élnyelvi Konferencia Párkány, 2008. szeptember 4–6. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 101. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar–Tinta Könyvkiadó. 249–254.
- Bauko, Ján 2010a. Výskum prezývok rôznych generácií v bilingválnom prostredí. Hladký, Juraj – Valentová, Iveta (szerk.) *Lexika slovenskej onymie*. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie. Trnava 12. – 14. 9. 2007. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 330–339.
- Bauko, Ján 2010b. Výskum prezývok v slovensko-maďarskom dvojazyčnom prostredí. David, Jaroslav – Čornejová, Michaela – Harvalík, Milan (szerk.) *Mnohotvárnost a špecifickosť onomastiky*. IV. česká onomastická konferencia. 15.–17. září 2009, Ostrava. Ostrava – Praha: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě – Ústav pro jazyk český AV ČR. 38–45.
- Bauko János 2010c. Variabilitás a személynév-használatban. Nagy Melinda (szerk.) *II. Nemzetközi Tudományos Konferencia SJE : II. medzinárodná vedecká konferencia UJS „Társadalmi jelenségek és változások” – „Spoločenské javy a zmeny”*. Komárom, 2010. szeptember 6–7. – Komárno, 6-7. september 2010. Komárno : Univerzita J. Selyeho. 611–617.
- Bauko János 2010d. Magyar személynevek a szlovák tannyelvű iskolákban. Bárczi Zsófia – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Margó. Írások a fordításról és a kétnyelvűségről*. Pozsony: AB-ART. 206–214.
- Bauko, Ján 2010e. Používanie antroponým v bilingválnom prostredí. Romana Ľobod-

- zińska (szerk.) *Nazwy własne a społeczeństwo* 1. Łask: Ofcyna Wydawnicza LEKSEM. 149–155.
- Bauko János 2010f. Névtani kutatások a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért. Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia*. A nyitrai magyar pedagógusképzés 50 éves évfordulója tiszteletére tartott nemzetközi konferencia előadásai. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem. 19–33.
- Bauko János 2010g. Hegynévhasználat a fordítás és kétnyelvűség tükrében. Bauko János (szerk.) *Bilingvizmus és fordítás. Arany A. László születése 100. évfordulójának tiszteletére*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem. 19–29.
- Bauko János 2010h. Megemlékezés Telekiné Nagy Ilonáról (1933–2010). *Magyar Nyelv* CVI/4, 497–498.
- Bauko János 2010i. Névtani témájú dolgozatok a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (2000–2010). *NÉ.* 32. Budapest: ELTE. 173–177.
- Bauko János 2011a. Cigány kisebbségi önkormányzati jelöltek ragadványnevei. Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *A csitári hegyek alatt. Írások Sándor Anna tiszteletére*. Nyitra: Arany A. László Polgári Társulás – Konstantin Filozófus Egyetem. 15–21.
- Bauko János 2011b. A névtudomány oktatása a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Hege-dűs Orsolya – Pšenáková Ildikó (szerk.) *Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért (I. kötet)*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 37–41.
- Bauko János 2011c. *A szociolingvisztika kutatási területei*. Lőrincz Ildikó (szerk.) *Európai páiság, magyarság Közép-Európában*. XIV. Apáczai-napok. Nemzetközi Tudományos Konferencia 2010. Győr: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó. 108–116.
- Benyovszky Krisztián 2009. A név kötelez. *Opus – szlovákiai magyar írók folyóirata* 2, 40–48.
- Blaskovics József 1993. *Az újvári ejálet török adóösszeírásai*. Pozsony: Magyar Ifjúság Érdekeit Védő Szövetség.
- Csáky Károly 1983. *Kelenye (Kleňany) család- és ragadványnevei*. MSZA. 59. Budapest: ELTE.
- Csáky Károly 1988. *Ipolyfödemes (Ipeľské Úľany) személynevei*. MND. 78. Budapest: ELTE.
- N. Császi Ildikó 1993a. Nyitrakér helynevei. Szőke József (szerk.) *Nagykér*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó. 110–115.
- N. Császi Ildikó 1993b. Névadási indítékok Berencs (Branč) község földrajzi neveiben. *Hungarológia* 3. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 286–291.
- N. Császi Ildikó 1995. Nagyker (Veľký Kýr) személynévhasználatának történeti vizsgálata. Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 181–187.
- N. Császi Ildikó 1997a. Nyitra környéke helynévanyagának változásai. B. Gergely Piroška – Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai I.* MNyTK. 209. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet. 338–341.
- N. Császi Ildikó 1997b. Névválasztási és becenévhasználati sajátosságok egy szlovákiai vegyes iskola neveinek tükrében. *NÉ.* 19. Budapest: ELTE. 45–50.
- N. Császi Ildikó 1999a. A zoboralji vízmegi falvak történeti helynevei. *NÉ.* 21. Budapest: ELTE. 113–116.
- N. Császi Ildikó 1999b. A zoboraljai hegymegi falvak történeti helynevei. *Apáczai Csere*

- János Tanítóképző Főiskola évkönyve 1998/99.* Győr: Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola. 186–191.
- N. Császi Ildikó 2002. Nyelvjárási és államnyelvi hatások Zoboralja helyneveiben. Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.) *IV. dialektológiai szimpozion.* Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. 201–206.
- N. Császi Ildikó 2003. Zoboralja településneveinek a vizsgálata. *NÉ.* 25. Budapest: ELTE. 52–57.
- N. Császi Ildikó 2004a. A hivatalos és a népi névadás a felvidéki helynevek tükrében. Farkas Ferenc (szerk.). *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl.* MNyTK. 200. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar, a TIT Jászszági Szervezete, a Jászok Egyesülete. 170–178.
- N. Császi Ildikó 2004b. *A társadalmi viszonyok, a nyelv- és a névhasználat kölcsönhatásai. Fórum Társadalomtudományi Szemle VI/1,* 77–90.
- N. Császi Ildikó 2006a. *A zoboralji helynevek jellemzői. Fórum Társadalomtudományi Szemle VIII/2,* 133–154.
- N. Császi Ildikó 2006b. Zoboralja földrajzi neveinek névélettana. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 71–82.
- N. Császi Ildikó 2007. Névváltozási jelenségek Zoboralja helyneveiben (Menyhe és Zsére névanyaga alapján). *NÉ.* 29. Budapest: ELTE. 201–211.
- Csilléry Klára – Király Péter 1988. Adalék Révkomárom nevének történetéhez. *Magyar Nyelv* 94, 479–481.
- Dénes György – Benedek László 1991. A Vályvölgy földrajzi nevei. B. Kovács István (szerk.) *Vályvölgy.* Pozsony–Rimaszombat–Felsővály: Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. 247–382.
- Dombiné Páczter Katalin – Libárdi Péter 2003. *Gúta (Kolárovo) belterületi helynevei.* MND. 185. Budapest: ELTE.
- Dózsa Roland 2002. Az 1994. évi táblatörvény és a szlovák sajtó. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 11–33.
- Frunyó Csilla 2002. A szlovákiai Párkány (Štúrovo) jelenkori utcanéveinek bemutatása. *NÉ.* 24. Budapest: ELTE. 11–15.
- Frunyó Csilla 2005. Törvénytelen gyermekek névadása a 19. századi Esztergom–Vízivárosban. *NÉ.* 27. Budapest: ELTE. 72–78.
- Gágyor József 2003. *Tallósi szótár.* Pozsony: Madách-Posonium.
- Gedai Borbála 1977. *Gyermekek kereszt- és becenevei Köbölkúton.* MSzA. 13. Budapest: ELTE.
- B. Gergely Piroska 1997. Az újabb kori magyar személynév-szintézisek megalapozása. B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai I.* MNyTK. 209. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet. 10–23.
- B. Gergely Piroska 2004. A történeti személynév-kutatás újabb eredményei. Farkas Ferenc (szerk.) *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl.* MNyTK. 200. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar, a TIT Jászszági Szervezete, a Jászok Egyesülete. 19–31.
- Gregor Ferenc 1989. Sándor és társai. Magyar eredetű személynévek a szlovákban. *Magyar Nyelv* 85, 180–196.
- Gyönyör József 1987. A személynévek anyanyelvi változatainak anyakönyvi bejegyzéséről. Zalabai Zsigmond (szerk.) *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről.* Pozsony: Madách. 60–75.
- Hajdú Mihály 2002. A magyar névkutatás helyzete. *Szörös Kő* 6, 36–41.
- Hajdú Mihály 2003a. *Általános és magyar névtan.* Budapest: Osiris.

- Hajdú Mihály 2003b. A Garam–Ipoly közének személynevei a XV–XVI. században. *Válogatott tanulmányok*. Budapest: ELTE. 164–191.
- Héder Ágnes 1999a. Szűnyog, menta és társai... (avagy autónevek az onomasztikai optika fókuszában). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1/2, 95–108.
- Héder Ágnes 1999b. Révkomárom utcanévadásának jellemzői száz év távlatában. *NÉ.* 21. Budapest: ELTE. 135–140.
- Hegedűsné Marikovecz Katalin 1983. *Helynevek Csehszlovákia Komáromi járásából*. MND. 45. Budapest: ELTE.
- Hoffmann István 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 7. Debrecen: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Horváth Ildikó – Telekiné Nagy Ilona 2000. *Csilizköz földrajzi nevei*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Ila Bálint 1944, 1969, 1976. *Gömör megye I–IV*. Budapest.
- Jankus Gyula 1988a. *Kéménd (Kamenin) család- és ragadványnevei*. MSZA. 86. Budapest: ELTE.
- Jankus Gyula 1988b. *Az Érsekújvári járás keleti részének helynevei*. MND. 79. Budapest: ELTE.
- Jankus Gyula 1993. *Bény (Biňa) személynevei*. MND. 122. Budapest: ELTE.
- Jankus Gyula 1994. *A Lévai járás (Dél-Szlovákia) hét községének helynevei*. MND. 132. Budapest: ELTE.
- Jankus Gyula 1997. A településnevek történelmi változásai Szlovákia mai területén. B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai I.* MNyTK. 209. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet. 341–344.
- Juhász Aladár 1983. *Vága (Váhovce) mai személynevei*. MSZA. 61. Budapest: ELTE.
- Kiss Lajos 1986. Magyar–szlovák helységnév-magyarázatok. *Magyar Nyelvőr* 110, 489–499.
- Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Lajos 1994. A Felvidék víznevei. *Magyar Nyelv* 90, 1–19.
- Kiss Lajos 1997. Hegynevek a történelmi Magyarországban. *Magyar Nyelv* 93, 154–168.
- Kniezsa István 2003a. Az esztergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzékének helységei. Kiss Lajos (szerk.) *Helynév- és családnév-vizsgálatok*. Budapest: Lucidus Kiadó. 31–57.
- Kniezsa István 2003b. A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából Kiss Lajos (szerk.) *Helynév- és családnév-vizsgálatok*. Budapest: Lucidus Kiadó. 115–184.
- Kniezsa István 2003c. A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei, mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. Kiss Lajos (szerk.) *Helynév- és családnév-vizsgálatok*. Budapest: Lucidus Kiadó. 185–253.
- Kniezsa István 2003d. A magyar és szlovák családnevek rendszere. Kiss Lajos (szerk.) *Helynév- és családnév-vizsgálatok*. Budapest: Lucidus Kiadó. 255–349.
- Koncsol László 2001, 2003, 2005. *A Csallóköz városai és falvai I–III*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Kulcsár Aranka 2005. Helységnévi kódváltások az Új Szó című napilapban. Lanstyák István–Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony, Kalligram. 64–83.
- Laczkóné Erdélyi Margit 1997. *Hontfüzesgyarmat személynevei*. MND. 147. Budapest: ELTE.
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (a magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). Kontra Miklós (szerk.) *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarországtutató Intézet. 11–72.
- Lanstyák István 1998a. Név és erőszak. *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó. 95–99.

- Lanstyák István 1998b. *Utcanevek a múltó időben. Nyelvünkben – otthon.* Dunaszerdahely: Nap Kiadó. 100–111.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest – Pozsony: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – Kalligram.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában.* Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Ligárt Krisztina 2006. Magyar–szlovák–cseh családnevek összehasonlító vizsgálata. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltól és jelenről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4. MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 171–178.
- Lintner Anita 2005. Kódváltás a két háború közötti (cseh)szlovákiai magyar sajtó nyelvén – különös tekintettel a földrajzi nevekre. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 31–63.
- Lovisek Júlia 2007. Pozsony utcaneveinek politikai indíttatású névváltoztatásai az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IX/2, 127–136.
- Lovisek Júlia 2009. A pozsonyi magyarok mai utcanévhasználata. Borbély Anna – Vančo – né Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológák, attitűdök és sztereotípiák.* 15. Élőnyelvi Konferencia Párkány, 2008. szeptember 4–6. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 101. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar – Tinta Könyvkiadó. 283–289.
- Menyhárt József 2004. Élő nevek forrásánál. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXII. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 269–277.
- Menyhárt József 2006. Beszélnek az utcanevek? A nyelvi tervezés névtani vonatkozásairól. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltól és jelenről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4. MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 134–145.
- Misad Katalin 2005. Nagybetűsítések a szlovákiai magyar írásgyakorlatban. Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III.* Pozsony: Kalligram. 84–95.
- Misad Katalin 2007. A kétnyelvűség vetületei az élelmiszer-ipari termékek szlovákiai magyar megnevezésében. Bárczi Zsófia – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelv – irodalom – társadalom.* A 2005. december 8–9-én A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban címmel a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke által szervezett konferencia előadásai. Nyitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. 75–82.
- Nagy Endre 2000. *Tardoskedd és Udvard földrajzi nevei.* Notitia Historico-Ethnologica 2. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Cs. Nagy Lajos 1997. Királyhelme és helynevei mint nyelvjárási forrás. B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai II.* MNyTK. 209. Budapest – Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet. 397–401.
- Németh Zoltán 1982. A Pozsony megyei Taksony helynevei. *NÉ.* 7. Budapest: ELTE. 18–26.
- Németh Zoltán 1983. A Pozsony megyei Felsőszeli helynevei. *NÉ.* 8. Budapest: ELTE. 22–29.
- Németh Zoltán 1992. Néhány szlovákiai magyar földrajzi név és etimológiája. Farkas

- Ferenc (szerk.) *Tulajdonnév-használatunk*. MND. 100. Budapest: ELTE. 115–127.
- Ortvay Tivadar 1905. *Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térneveiben*. Pozsony: Wigand F. K. Könyvnyomdája.
- Ördög Ferenc 2004. Személynévkutatásunk helyzete és feladatai. Farkas Ferenc (szerk.) *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl*. MNyTK. 200. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar, a TIT Jászszági Szervezete, a Jászok Egyesülete. 82–89.
- Petres Sándor 2006. Hetényi családnevek. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4. MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 155–160.
- Pilecky Marcell 1993. Barslédec ragadványneveiről. *Hungarológia* 3. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 255–259.
- Presinszky Károly 2005. Nyelvjárástörténeti észrevételek Nagyhind és Kupuszina családnevei alapján. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. MNyTK. 224. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 115–118.
- Presinszky Károly 2006. A nagyhindi családnevek illabialitásáról. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4. MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 125–133.
- Püspöki Nagy Péter 1975. Állatnevekből képzett falunévek a Garam mentén. *Irodalmi Szemle*, 237–254.
- Püspöki Nagy Péter 1975. Villa Sancte Marie – Zentmária – Somorja – Somerein – Šamorín. Gondolatok e város nevééről és kialakulásáról. *Irodalmi Szemle*, 706–716.
- Püspöki Nagy Péter 1989. *A Csallóköz neveiről. Nyelvészek és történészek feltevései a sziget magyar, latin, német és szlovák neveinek eredetéről és jelentéséről*. Győr: Győr-Sopron Megye Levéltára.
- Rigler János 1980. *Párkány iskolás korosztályának kereszt- és becenevei*. MSZA. 29. Budapest: ELTE.
- Sándor Anna 1997. Kolon ragadványnevei. B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai II*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet. 187–194.
- Sándor Anna 1999. A koloni keresztnevek változó világa. *NÉ*. 21. Budapest: ELTE. 229–232.
- Sándor Anna 2006. Miről vallanak egy török adóösszeírás zoboralji nevei? Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 96–109.
- Scheirich László 2004. *A mi Magas-Tátránk. A Magas-Tátra történelme*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó. (Második, bővített kiadás.)
- Sipos István 1970. Analógiás hatások a településnevek kialakulásában. Kázmér Miklós – Végh József (szerk.) *Névtudományi Előadások*. II. Névtudományi Konferencia. Budapest: Akadémiai Kiadó, 277–281.
- Szabó Mihály, Gizella 2005a. Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém. Simon Attila (szerk.) *Mýty a predsudky v dejinách*. Historická konferencia 7. decembra 2004. Šamorín – Dunajská Streda: Fórum Inštitút pre výskum menšín – Lilium Aurum. 59–80.
- Szabó Mihály, Gizella 2005b. A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasz-*

nálat (A 2005. október 20–21-i somorjai konferencia előadásai). MNyTK 224. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 27–34.

Szabó Mihály Gizella 2007a. A határtalanítás a helynevek területén. Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet identitás*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. I. kötet. Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 153–170.

Szabó Mihály, Gizella 2007b. Maďarské ojkonymá na Slovensku: štandardizácia, variabilnosť, kontaktové javy. Orgoňová Oľga (szerk.) *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Bratislava: Univerzita Komenského. 256–264.

Szabó Mihály Gizella 2007c. Magyar neve? Szlovákiai magyar helységnevek standardizációs problémái. *NÉ*. 29. Budapest: ELTE. 189–200.

Szabó Mihály Gizella 2008. A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés. Bölskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.) *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 41–52.

Szabó Mihály Gizella 2009. A határon túli magyar helynevek standardizációs kérdései. *Korunk* 2009/5, 95–99.

Szabó Mihály Gizella 2009. Szlovákiai helynevek magyar publikációkban – újabb fejlemények és nemzetközi vonatkozások. Lanstyák István – Menyhárt József –

Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről V*. Dunaszerdahely: Gramma. 81–97.

Szarka László (szerk.) 1988. *Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint a helynevek írásmódjáról*. Hungaro-Bohemicoslovica 1. Budapest: MTA.

Szathmáry József 1985. Felső-Bodrogrköz földrajzi neveinek nyelvjárási tanulságai. *Magyar Nyelvőr* 109, 75–82.

Szathmáry József 1987. *Királyhelmecek (Kráľovský Chlmec) és környéke helynevei*. MND. 76. Budapest: ELTE.

Szathmáry József 1993. Felső-Bodrogrköz földrajzi neveinek tipológiája. *Hungarológia* 3. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 292–298.

Teleki Mária – Pongrácz Flóra 2009. *Göbgyöp meg pimpimpáré. Egy dél-csallóközi falu, Vásárút nyelvjárása és dűlőnevei*. Pozsony: Median.

Telekiné Nagy Ilona 1992. A Galántai járás élő földrajzi névanyagának összetétele. Farkas Ferenc (szerk.) *Tulajdonnév-használatunk*. MND. 100. Budapest: ELTE, 127–139.

Telekiné Nagy Ilona 1993. A Galántai járás víznevei. *Hungarológia* 3. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 299–303.

Telekiné Nagy Ilona 1994. *Terbeléd földrajzi nevei*. Nyitra: Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága – Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztika Tanszéke.

Telekiné Nagy Ilona 1997. Névadási szokás megváltozott nyelvi környezetben. *Hetedik országos alkalmazott nyelvészeti konferencia*. I. kötet. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola, 217–220.

Telekiné Nagy Ilona 1998a. Izoglosszák a Galántai járás földrajzi neveiben. Szabó Géza – Molnár Zoltán (szerk.) III. *Dialektológiai szimpozion*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. 83–93.

Telekiné Nagy Ilona 1998b. Kolon helynevei a múlt században. Sándor Anna (szerk.) *Kolon egyháztörténeti, néprazi és nyelvi*

- jellegzetességei.* Anyanyelvi Füzetek 5. Nyitra: Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Hungarisztika Tanszéke. 39–43.
- Telekiné Nagy Ilona 2000. Nyelvi és nyelven kívüli változások hatásai a földrajzinév-állományban. Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 213–220.
- Telekiová, Helena 2001. Typológia zemepisných názvov. *Acta Nitriensia* 4. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. 83–97.
- Telekiné Nagy Ilona 2007. Az Arany A. László által vizsgált jelenségek Kolon földrajzi neveiben. Tóth Károly – Végh László (szerk.) *Emlékkönyv Arany A. László tiszteletére.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 481–484.
- Tóth Anikó 1994. *Szete (Kubánovo) helynevei.* MND. 129. Budapest: ELTE.
- Török Tamás 2002a. *Karva kutyanevei.* MND. 174. Budapest: ELTE.
- Török Tamás 2002b. *Zoboralja földrajzi nevei a történeti térképek tükrében.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Török Tamás 2002c. A névadás motivációjának változása Zoboralja helyneveiben. Bara Zoltán (szerk.) *Szlovákiai Magyar Doktoranduszok I-II. Találkozója.* Az előadások szöveggyűjteménye. Révkomárom: Kem-pelen Farkas Társaság. 74–78.
- Török Tamás 2002d. Zoboralja magyar helyneveinek szlovák változatairól. *Szörös Kő* 7/6, 58–60.
- Török Tamás 2002e. Zoboralja magyar helynevei szlovák térképeken. Gréczi-Zsoldos Enikő – Kovács Mária (szerk.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére.* Miskolc, 190–194. (A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai I.)
- Török Tamás 2002f. Zoboralja történeti helyneveinek vizsgálata. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IV/1, 107–23.
- Török Tamás 2005. Tipológiai vizsgálatok Ipoly mente helynevei körében. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat.* MNyTK. 224. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 153–160.
- Török Tamás 2006. Ipoly mente tulajdonneveinek szlovák változatai. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 83–95.
- Török Tamás 2009. O slovenských variantoch toponým ipel'ského regiónu. *Fórum spoločenskovedná revue* 5, 157–174.
- Török Tamás 2010. Magyar helynevek – szlovák térképek. Zoboralja és az Alsó-Ipoly mente magyar helynevei szlovák térképeken. Bauko János (szerk.) *Bilingvizmus és fordítás. Arany A. László születése 100. évfordulójának tiszteletére.* Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem. 111–125.
- Truglyné Gergely Katalin 1992. *Martos (Martovce) keresztnévei (1731–1982).* MND. 109. Budapest: ELTE.
- Turcsányi Gabriella 2006. Gömöri barlangnevek. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 161–170.
- Udvari István 1993. Trencsén vármegyei úrbéri összeíró birtokosok nevei (Mária Terézia úrbérrendezése idejéből). *NÉ.* 15. Budapest: ELTE. 303–305.
- Udvari István 1994. Szepes és Zemplén vármegyei úrbérrendező konskriptorok nevei. *NÉ.* 16. Budapest: ELTE. 35–39.
- Udvari István 1996. Nyitra vármegyei magyar és szlovák férfi keresztnévek Mária Terézia korában (1769–70). *NÉ.* 18. Budapest: ELTE. 39–44.

- Unti Mária (szerk.) 2002. *Csallóköz földrajzi nevei. Dunaszerdahelyi járás*. Győr – Dunaszerdahely: Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar – Csallóközi Múzeum.
- Unti Mária 2003. A bősi vízi erőmű hatása a Csallóköz földrajzi neveire. *NÉ.* 25. Budapest: ELTE. 94–96.
- Úrhegyi Emília 1939. Túróc megye helynevei. *MNyTK.* 45. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Vančóné Kremmer Ildikó 2006. Nyelvertervezés és névtervezés a Gramma Nyelvi Irodában. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. *MNyTK.* 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 146–153.
- D. Varga László 1986. *Deregnyő helynevei*. *MND.* 61. Budapest: ELTE.
- D. Varga László 2003. *Földem és népe. Az Ungvidéke a hely- és földrajzi nevek tükrében*. Pozsony: Madách-Posonium.
- Vörös Ferenc 1997. Keresztnévadás – identitás. A keresztnevek vizsgálata a szlovákiai Diósförgépatonyban. B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai II.* *MNyTK.* 209. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet. 133–139.
- Vörös Ferenc 1999a. Két szlovákiai település mai névadási szokásainak összevetése. *Magyar Nyelv* 95, 71–83.
- Vörös Ferenc 1999b. A közösségi névadási hagyomány továbbélése a tizenéves korosztályban. Egy Révkomáromban, magyar gimnazisták körében végzett vizsgálat tapasztalatai. *Magyar Nyelvőr* 123, 266–285.
- Vörös Ferenc 1999c. Anyakönyvi adalékok a csehszlovákiai és szlovákiai magyarság jogfosztottságához 1918-tól napjainkig. *NÉ.* 21. Budapest: ELTE. 204–212.
- Vörös Ferenc 2001. Családnevek vizsgálata négy szlovákiai községben az 1896–1999 közötti időszakban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* III/1, 83–120.
- Vörös Ferenc 2002. Magyar–szlovák családnevek nyelvföldrajzi vallomása. Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.) *IV. Dialektológiai Szimpózium*. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V. Szombathely. 305–315.
- Vörös Ferenc 2003a. Adalékok a magyar nevek -ovázásához. Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.) *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE. 628–633.
- Vörös Ferenc 2003b. Családnevek az idő dimenziójában Nyugat-Szlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* V/3, 85–100.
- Vörös Ferenc 2003c. Felvidéki családnevek onomatodialektológiai vallomása. *NÉ.* 25. Budapest: ELTE. 143–147.
- Vörös Ferenc 2003d. Felvidéki magyar neveink sorsa a XX. században. *Szörös Kő* 1, 24–40.
- Vörös Ferenc 2004a. *Családnév kutatások Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Vörös Ferenc 2004b. Névpolitika a Felvidéken. Balázs Géza (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 367–381.
- Vörös Ferenc 2004c. A (történeti) személynév-kutatás a Felvidéken különös tekintettel a Trianon utáni fejleményekre. Farkas Ferenc (szerk.) *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl*. *MNyTK.* 200. sz. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar, a TIT Jászágai Szervezete, a Jászok Egyesülete. 39–59.
- Vörös Ferenc 2004d. Nyelvcseré – névcseré a Zobor-vidéken. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXII. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 259–268.
- Vörös Ferenc 2005a. Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken a Trianon után. *NÉ.* 27. Budapest: ELTE. 197–213.

- Vörös Ferenc 2005b. Adalékok a felvidéki személynevek areális névtanához. Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. MNyTK. 224. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 129–141.
- Vörös Ferenc 2006a. Gondolatok a magyar és a szlovák családnevek összevetéséhez. *NÉ.* 28. Budapest: ELTE. 45–54.
- Vörös Ferenc 2006b. Helynévnevkutatás a Felvidéken. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 27–61.
- Vörös Ferenc 2006c. Névkutatás és névföldrajz. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII/1, 167–176.
- Vörös Ferenc 2007a. Névfordítás és névváltoztatás kétnyelvű környezetben. Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás III. Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai. Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 185–199.
- Vörös Ferenc 2007b. Adalékok a kétnyelvűség névtanához. Bárczi Zsófia – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelv – irodalom – társadalom*. A 2005. december 8–9-én A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban címmel a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke által szervezett konferencia előadásai. Nyitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. 145–157.
- Vörös Ferenc 2007c. A pusztai családnev mint (cseh)szlovák pragmatikai kölcsönzés. *NÉ.* 29. Budapest: ELTE. 213–218.
- Vörös Ferenc 2008. Nyelvhatárközelben – jogfosztottan (Széjlegyzetek Alsószeli 1945–1959 közötti névélettanához). Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.) *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 507–518.
- Vörös Ferenc 2010. A két világháború közötti Alsó és Felsőszeli a nevek tükrében. Szarka László – Tóth Károly (szerk.) *Alsó- és Felsőszeli a 20. században I*. Somorja – Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Vörös Ferenc 2011. *Nyelvek és kultúrák vonzásában. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Vörös Júlia 1996. *Kéménd személy- és szólítónevei 1830–1977 között*. Anyanyelvi Füzetek 4. Nyitra: Kiadja a Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága és a Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztika Tanszéke.
- Vörös Ottó 2004a. A nyelvvesztés fokozatai egyének és közösségek névhasználatában. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXII. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 253–258.
- Vörös Ottó 2004b. A határon túli névkutatás és hozadéka a nyelvi tervezésben. Farkas Ferenc (szerk.) *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl*. MNyTK. 200. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar, a TIT Jászsági Szervezete, a Jászok Egyesülete. 135–138.
- Vörös Ottó 2005. Néhány ritka tájszavunk szófeldrajzához (Ipoly és Garam menti helynevek vizsgálata alapján). Vörös Ferenc (szerk.) *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. MNyTK. 224. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum

- Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 119–122.
- Vörös Ottó 2006. Regionalizmusok és archaizmusok szlovákiai magyar vízrajzi köznevekben. Vörös Ferenc (szerk.) *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. MNyTK. 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem. 62–70.
- Vörös Ottó 2007. A névhasználat tervezésének néhány kérdése kisebbségi, kétnyelvűségi környezetben. Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás I. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai*. Budapest – Debrecen: Nemzetközi Magyarástudományi Társaság. 187–193.
- Vörös Ottó 2010. Kétnyelvűség és személynévhasználat. Vörös Ferenc (szerk.) *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. MNyTK. 234. Budapest–Szombathely: Magyar Nyelvtudományi Társaság – NYME Savaria Egyetemi Központ. 101–104.
- Vörös Ottó – Simon Szabolcs 2006. Nyelvtervezés – névtervezés. Személynévhasználat és a szlovákiai magyarok. Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 343–359.
- Zalabai Zsigmond szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

AZ OKTATÁS NYELVI ASPEKTUSAI

AZ ANYANYELVI NEVELÉS PROBLÉMÁI A SZLOVÁKIAI MAGYAR TANNYELVŰ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEKBEN

1. BEVEZETÉS

Szlovákiában a tavalyi év folyamán szinte követhetetlen iramban – néhány hónap alatt – lezajlott a (köz)oktatás reformja, melynek mintegy záróakkordjaként a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa már 2008. május 22-én elfogadta az új közoktatási törvényt. A Szlovák Nemzeti Párt által jelölt oktatási miniszter nyilatkozataiban hangsúlyozza, hogy a 2008. szeptember 1-jétől hatályos törvény különös figyelmet fordít az érettségi vizsga rendszerének átalakítására, valamint az egyes tantárgyak tartalmi megújítására. A reform „megálmodói” szerint az új rendelkezés általános alapelvei (pl. a helyi programok alapján történő oktatás, az ún. kompetenciákon alapuló ismeretek elsajátítása) különböző európai uniós dokumentumokból származnak (vö. Misad–Simon 2009).

A kisebbségi oktatásüggyel foglalkozó szakemberekben, magyartanárokban azonban egyre több kérdés merül fel az új tanév kezdetén valóssá vált reformkísérlettel kapcsolatban: Vajon hogyan befolyásolják a gyakran és jogosan bírált rendelkezések az anyanyelvi kompetenciák fejlesztését a szlovákiai magyar tan nyelvű oktatási intézményekben? Hogyan változik az anyanyelvi nevelés követelményrendszere? Mit kíván tőlünk – pontosabban szólva: mit ír elő számunkra – az új törvény? Egyáltalán hogyan hat az oktatási rendszer átalakítása az anyanyelvi nevelés folyamatára a kisebbségi iskolákban? Hogyan változik az anyanyelvi nevelés tartalma? Miként módosul a tan-

anyag felépítése? Milyenek lesznek az új anyanyelvi tankönyvek? Arra ugyanis, hogy nemzet és anyanyelv egymáshoz való kötődése mennyire meghatározó erejű, a legjobb példa éppen a kisebbségben élő magyarság: bár ragaszkodik mindenhez, ami magyar, elsődleges céljának mégis anyanyelve megőrzését tekinti. S mivel az anyanyelvi oktatásnak meghatározó szerepe van a nyelvmegtartásban, a kisebbségi magyar iskolák az oktatás legfontosabb nyelvi céljaként mindeközéig az anyanyelv már ismert beszélt nyelvi regisztereinek megszilárdítását, valamint újabbaknak – pl. a különféle szaknyelveknek – az elsajátíttatását jelölik meg (vö. Lanstyák 1996: 11; Misad–Simon 2009).

2. ÚJ UTAK KERESÉSE A KISEBBSÉGI ANYANYELVI NEVELÉSBEN

Az anyanyelvi nevelés társadalmi háttere – kisebbségi viszonylatban is – arra enged következtetni, hogy a jövő nemzedékének sokoldalúnak, önképzésre alkalmasnak és hajlandónak, valamint talpraesettnek kell lennie, s emellett megfelelő általános műveltséggel és jó kommunikációs készséggel kell rendelkeznie (vö. Szende 1996: 209; Antalné Szabó 1999: 679). Ez azt jelenti, hogy a magyartanároknak is más hangsúlyokat kell keresniük a tananyagban, s nemcsak mást, hanem másképpen – a korábbiakhoz képest megújult szemlélettel s módszerekkel – kell tanítaniuk. Az új oktatási törvény szerint abban az értelemben is növekszik a pedagógusok felelőssége, hogy nekik kell válo-

gatniuk a tananyagból és a módszerekből, s nekik kell megtalálniuk a differenciálás legmegfelelőbb módját.

Az anyanyelvi nevelés megújult követelményrendszere – a hagyományos anyanyelvi ismeretek viszonylagos megőrzése mellett – alapkövetelményként nevezi meg a kommunikációs kultúrát mint a korszerű műveltség fontos részét, s hangsúlyozza fejlesztésének szükségességét az iskolai oktatás minden szintjén (vö. ŠPVV 2008; NAT 1995: 9, Antalné Szabó 1999: 682). A kommunikációs képzés színvonalának emelését ugyanakkor nehezíti a magyarórák számának csökkenése a kisebbségi oktatási intézményekben (az új oktatási törvény rendelkezése alapján a kisebbségi anyanyelvi órák száma nem haladhatja meg a szlovák nyelvi órák számát, lásd www.statpedu.sk), valamint az a tény, hogy az iskolák többségében éppen az anyanyelvi órák kárára szaporítják az irodalomórák számát.

A reform következtében változik az anyanyelvi nevelés tartalma is: az útmutatóban megfogalmazott elvek szerint kisebbségi viszonylatban is elsősorban a nyelvhasználat-központúságra, a szövegszemléletre, illetve a funkcionális nyelvszemléletre kellene törekednünk. Azzal kapcsolatban viszont nincs eligazítás a tanmenetben, hogy vajon párhuzamosan történjék-e a nyelvi ismeretek tanítása – funkcionális grammatika nélkül ugyanis nehezen lehet nyelvhasználatot tanítani – s a kommunikációs kultúra fejlesztése, vagy hogy milyen arányban legyen egymással a szóbeliség és az írásbeliség fejlesztése. S arra sincs utalás, hogy az új tankönyvekbe be kellene építeni végre a nyelvészeti kutatások legújabb eredményeit, s hogy szólni kellene az olyan – az alap- és középiskolai oktatásban új keletűnek számító – nyelvészeti (határ)tudományágakról, mint a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika vagy a pragmatika. Márpedig a középiskolai tananyag szerint a magyarórákon – a fenti tudományágazatok eredményei alapján – foglalkozni kell a nyelvjárásokkal és a kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatával is; sőt az új szóbeli érettségi tervezetében önálló tételként szerepel a kétnyelvűség.

3. A MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANTÁRGY AZ ÉRETTSÉGI VIZSGA TÜKRÉBEN

A középiskolai tanulmányok befejezésével kapcsolatos tudnivalókat a Szlovák Köztársaság Oktatásügyi Minisztériumának – 2004. szeptember 15-től hatályos – 510. sz. rendelete szabályozza (www.zbierka.sk). Eszerint a magyar nyelv és irodalom Szlovákia magyar tantervű középiskolaiban kötelező érettségi tantárgy. Az elfogadása óta szüntelenül javított-bővített dokumentum alapján a magyar tantervű gimnáziumokban a magyar mellett még négy tárgyból kell érettségi vizsgát tenni: szlovák nyelvből és irodalomból, egy – a gimnáziumban tanult – idegen nyelvből, egy tetszőleges természettudományi tárgyból (mégpedig biológiából, fizikából, kémiából, informatikából vagy matematikából) és egy szabadon választott tárgyból (2004: 4528). A magyar tantervű szakközépiskolákban és az érettségivel végződő szakiskolákban az érettségi vizsga a következő tárgyakból kötelező: magyar nyelv és irodalom, szlovák nyelv és irodalom, idegen nyelv, szaktantárgyi elmélet, szaktantárgyi gyakorlat (2004: 4530–31).

A 2004–2005-ös tanévben a középiskolák végzősei először érettségiztek az új típusú kétszintű követelményrendszer alapján. A rendelet szerint magyar nyelvből és irodalomból ún. külső (extern) és belső (intern) érettségi vizsgát kell tenni. A külső vizsga egy nyelvtani és irodalmi feladatokból álló, ún. ikszelős tesztlapot jelent, amelyben az érettségizőnek az egyes feladatok mellett feltüntetett négy válaszból kell megjelölnie a helyes megoldást. A külső vizsga próbáját – egy Monitor néven ismertté vált felmérést – 1999-ben hagyta jóvá a minisztérium. 2001-ben az Országos Pedagógiai Intézet magyar nyelvért és irodalomért felelős külső munkatársa értékelte az előző tanévben végzett országos felmérés eredményeit (Csicsay 2001: 14–16). A 21 magyar tantervű gimnáziumban végzett felmérés a következő eredményekkel zárult:

Oktatási intézmény	Osztályok száma	Tanulók száma	Eredményesség (%)
állami gimnázium	32	788	66, 4
magángimnázium	1	23	74, 8
egyházi gimnázium	1	30	53, 9
Összesen:	34	841	66, 2

Az országos szintű felmérés az ezt követő években is folytatódott: 2002-ben 70,7 %-os, 2003-ban – egy igényesebb feladatlapnak köszönhetően – csak 63,9 %-os eredménnyel (a szakközépiskolák még ennél is gyengébb, mindössze 60,8 %-os eredményt értek el). 2004-ben a gimnazisták 67,1 %-on állapodtak meg, a szakközépiskolások 61,4 %-ra teljesítettek (Csicsay–Gubik 2004: 38). A 2004–2005-ös tanévben – annak ellenére, hogy a középiskolák végzősei már az új, kétszintű követelményrendszer alapján érettségiztek – magyar nyelvből és irodalomból elmaradt az ún. külső (azaz Monitor típusú) vizsga. Az eddig utolsó – 2008-as – országos felmérés átlaga a magyar tannyelvű középiskolákban a következőképpen alakult:

Vizsgaszint	Tanulók száma	Eredményesség
A		647
B		2 148
Összesen:	2 795	

Az ún. belső vizsga az eredeti rendelkezés szerint egy írásbeli és egy szóbeli részből tevődik össze. A módszertani útmutató szerint az írásbeli vizsga valójában egy szövegalkotási feladat, amelyet a tanulók az Országos Pedagógiai Intézet munkatársai által összeállított négy – eltérő típusú és műfajú – téma közül tetszőlegesen választhatnak ki (Csicsay 2004: 14). A középiskolák magyartanárai tiltakoztak az újabb – és hirtelen történt – változtatás ellen. A minisztérium által jóváhagyott 920/2001-43 sz. dokumentumban (lásd www.spu.sanet) ugyanis még az állt, hogy nem lesz központi írásbeli, hanem a tanév elején minden oktatási intézményben egy erre a célra létrehozott bizottság teszi közzé azt a 15–20 lehetséges témát, amelyek közül aztán az írásbeli érettségien 4–5 téma szerepel majd. A magyar szakos pedagógusok

csak 2003 decemberében, a magyar nyelv és irodalom tantárgy oktatásáról tartott konferencián értesültek arról, hogy mégsem az általuk ismert módon történik majd az írásbeli érettségi vizsga. Az Országos Pedagógiai Intézet egyik munkatársa ekkor jelentette be, hogy az illetékesek (akik nem kívánták megnevezni magukat) másként döntöttek. A magyartanárok szerint egyik tervezetet sem vitatta meg velük senki, sőt a változtatásokról későn értesültek, s a reformmal kapcsolatban feltett kérdéseikre érdemi választ nem kaptak (Vajda 2004: 11). Az írásbeli érettségivel kapcsolatos következő probléma az volt, hogy a dolgozatok értékelése szubjektív módon folyt (a módszertani útmutatóban sem volt következetes a javasolt pontozási rendszer) (lásd Csicsay 2004: 15), s hogy annak ellenére sem készült egységes javítási kulcs, hogy a Monitor teszt javítási tapasztalatainak alapján éppen az Országos Pedagógiai Intézet munkatársai hívták fel a magyartanárok figyelmét arra, hogy jelentős eltérések vannak a javításban, ennek következtében pedig az értékelésben is (Vajda 2004: 11).

De gondok merültek fel a szóbeli érettségi vizsgával kapcsolatban is. A rendelet szerint ugyanis abban az esetben, ha a szóbeli vizsga kétszintű, akkor az írásbeli résznek is annak kell lennie (lásd 4. §, 4527). A dokumentum függelékében viszont az áll, hogy az emelt szintű és a középszintű írásbeli mindössze egy oldalnyi terjedelemben különbözik egymástól: az A szintű dolgozatnak 1,5–5 oldalnak, a B szintűnek 1,5–4 oldalnak kell lennie (lásd 5. §, 4537–4541). A különbség tehát nem tartalmi (lényegi), csupán formai (vö. Misad 2004). (E felvetés nyomán később kiderült, hogy hiba csúszott a minisztériumi rendeletbe: az A szintű dolgozat terjedelmét eredetileg 3–5 oldalban, a B szintűét pedig 2–4 oldalban határozták

meg. Mivel a rendelet módosításához hosszabb időre volt szükség, az adott tanévben érettségiző tanulók járnak jól, rájuk ugyanis a dokumentum eredeti – azaz hibás – rendelkezése vonatkozott.)

A szóbeli érettségi vizsga követelményeit pedagógusok és tanulók egyaránt csak a folyó tanév elején ismerték meg. Bár a korábban nyilvánosságra hozott tantervi előírások (vö. Kulcsárné–Csicsay S.–Csicsay K. 2001, Csicsay K. 2002) alapján a magyartanárok már a 2002–2003-as tanévben megkezdték a tanulók felkészítését az új típusú érettségi vizsgára, a konkrét szóbeli tételeket csupán a vizsga évében tették közzé az illetékesek (Vajda 2004: 11). Az egyes nyelvtani és irodalmi témakörök feleslegesen aprólékos számonkérése azonban nem volt arányos a feleltetésre szánt idővel: mindkét szinten 15 perc (nyelvtanból A szinten 6, B szinten 5 perc, irodalomból A szinten 9, B szinten 10 perc) állt az érettségiző rendelkezésére a kihúzott tétel részletes kifejtésére. Ez azt jelenti, hogy emelt szinten A magyar drámairodalom kezdetei c. tételben a magyar színjátszás kezdeteiről, Csokonai és Kisfaludy Károly drámai munkásságáról, Katona J. Bánk bán c. művéről kell beszélnie az érettségizőnek 9 percen belül, miközben az utóbbi művet elemeznie, értelmeznie is kell. A nyelvtani jellegű Szóalaktan c. tételben pedig 6 percen belül kell kifejtene a következő fogalmak köré csoportosított elméleti és gyakorlati tudnivalókat: a szótő és a toldalék, a toldalékok fajtái, az ige- és névszótövek, a jelezés és ragozás, a szóalkotás módjai (a szóösszetétel, a szóképzés, a ritkább szóalkotási módok). Az érettségizőnek mindeközben meg kell felelnie a követelményrendszerben meghatározott értékelési szempontoknak (pl. megfelelő szó- és fogalomhasználat, gondolatgazdagság, megfelelő mennyiségű memoriter szöveghű ismerete és előadása stb.) (vö. Misad 2004).

A teljesség kedvéért: a 2008–2009-es tanévben – az új oktatási törvénynek (lásd Zákon č. 245/2008, www.statpedu.sk) köszönhetően – újfent megváltozott az érettségi vizsga rendje. Ez azt jelenti, hogy ebben a tanévben megszű-

nik a kétszintű vizsgáztatási forma, bár ez a rendelkezés az idegen nyelveket nem érinti, azokból továbbra is lehet emelt szinten érettségizni. A magyar tannyelvű középiskolák végzőseinek az új rendelet alapján négy tantárgyból kell vizsgáznuk: magyar nyelvből és irodalomból, szlovák nyelvből és irodalomból, egy idegen nyelvből és egy szabadon választott tantárgyból, amely lehet egy újabb idegen nyelv, illetve valamely természet- vagy társadalomtudományi jellegű tantárgy.

3.1. Az érettségi próbatesztek feladatlapjainak elemzése

2004-ben Csicsay Károly és Gubik Mária szerkesztésében *Új érettségi vizsga* címen megjelent egy feladatgyűjtemény, amely tartalmazza a Monitor 2004 feladatlapjainak A és B változatát, illetve bemutat olyan, eddig még nem közölt feladatlapokat, amelyekkel a tanulók az ún. külső érettségi vizsgán már a közeljövőben találkozhatnak (Csicsay–Gubik 2004: 4).

A gyűjteményben található tesztlapokról részletes elemzés nélkül is megállapíthatjuk, hogy tovább kell őket fejleszteni, a bennük előforduló pontatlanságokat, hibákat pedig el kell távolítani. Minősíthetetlen, hogy az érettségizők ismereteinek felmérése céljából készített feladatlap kérdéseiben nem egy, a helyesírási standardtól eltérő formával (pl. „szinoníma” – lásd Monitor 2003, A változat; „Pannónius” – lásd Csicsay 2004: 18) találkozunk az érettségiző. Kifogásolható a zavaros vagy esetenként nem egyértelmű kérdésfeltevés is (pl. „Állapítsa meg, hogy az alábbi mondat hová sorolható szerkezete szerint!” – lásd Monitor 2003, A változat; vagy: „A 2. világháború után az első önálló irodalmi folyóirat volt ...” – lásd Monitor 2002, B változat). (Ez utóbbi esetben a tanuló elbizonytalanodhat, nem tudja, vajon magyarországi vagy szlovákiai magyar irodalmi folyóiratra gondoltak-e a feladat megfogalmazói). De a szerzők nem következetesek a nyelvtani szakkifejezések használatában sem: vagy nem a tankönyvek által használt szakter-

minológiát alkalmazzák (pl. „*típusok*”-ról beszélnek akkor, amikor a tankönyv „*fajták*”-ról, lásd Monitor 2003, A változat), vagy a szakirodalomból ismert (pl.: szóelem, szó szerkezeti elem szóelemzés, szerkezeti elemzés) szakkifejezéseket megkerülve inkább körülíró kérdéseket tesznek fel (pl. „*Nevezze meg a felbontott szó részeit...*” – lásd Monitor 2002, B változat; Monitor 2001, A és B változat). Ugyanakkor szakmai tudatlanságból fakadó tévedés is előfordul a tesztlapban: a szó szerkezeti elemzéssel kapcsolatos feladatban azt a választ tartják helyesnek a szerzők, amelyben a kötőhangzót önálló toldalékfajtaként jelölik meg a vizsgázók (lásd Monitor 2002, B változat; Monitor 2001, A és B változat).

A továbbiakban a fent említett gyűjteményben található feladatlapok nyelvtani jellegű feladványainak elemzésével foglalkozunk, de arra is keressük a választ, vajon összhangban vannak-e az egyes feladatok a legújabb szlovákiai magyarnyelv-tanterv szakmai koncepciójában megfogalmazott célokkal, illetve a tananyag általános tartalmával.

3.1.1. Módszertani kifogások

A kérdésfeltevés módszerének aspektusából vizsgált feladatlapok mindegyikét utasító jellegű, ún. direkt felszólítások jellemzik (pl.: „Jelölje meg...!”, „Döntse el...!”, „Válassza ki...!”, „Írja le...!” stb.). A mai modern módszertani elméletek – a különböző tanári megnyilatkozások alapvető logikai-pragmatikai, illetve pedagógiai-pszichológiai megközelítéseit (A. Szabó 2005: 176) követve kifogásolják a szándékos felszólításokat, helyettük felszólítás értékű kérdő mondatok vagy ún. szelídítő grammatikai formák alkalmazását javasolják (pl.: Mely mondatrészek vannak egymással mellérendelő viszonyban? Vagy: Jelöljük meg az egymással mellérendelő viszonyban lévő mondatrészeket!).

Gyakori jelenség az is, hogy a kérdések pontatlanok, s ennek következtében nem egyértelműek. Az is előfordul, hogy a szerzők nem a

tankönyvből, illetve a magyar nyelvtan tárgy-köréből ismert szakkifejezéseket alkalmazzák a kérdésfeltevés során, hanem a bonyolultabb, körülírással megfogalmazásokat részesítik előnyben. Pl.:

„*Állapítsa meg, milyen hangtani változás történt a feltüntetett (azaz a menjen) szóban!*” – A „hangtani változás” kifejezés használata ebben az esetben túl általánosnak tűnik, hiszen nem csupán a két szomszédos mássalhangzó ejtésében bekövetkezett változásra vonatkozhat, hanem a *megy* ige töhangváltozására is (lásd *megyek – mennek*). A mindenki számára egyértelmű, adekvát kérdés így hangozhatott volna: Milyen mássalhangzó-törvényszerűség érvényesül a *menjen* szóban?

„*Határozza meg a feltüntetett szavakat (lásd nyelv, zebra, asztal) jelentésük szerint!*” – A pontatlanul megfogalmazott kérdés elolvasásakor a tanulók valószínűleg arra gondolnak, hogy meg kell adniuk a kiemelt szavak jelentését vagy jelentéseit. A javítási kulcsból azonban az derül ki, hogy az egyes szavak hangalakja és jelentése közötti összefüggések alapján kell megjelölniük, hogy melyik szó egy-, illetve melyik többjelentésű. A kérdést ekképpen kellett volna feltenni: Milyen összefüggés van az alábbi szavak hangalakja és jelentése között?

„*Állapítsa meg, milyen szó szerkezetről van szó a következő példában: a kis Éva!*” – A kérdés alapján a tanulók akár azt is válaszolhatnák, hogy a „kis Éva” alárendelő szó szerkezet. A pedagógusok számára készült javítási útmutató azonban csak a *jelzős szó szerkezet* megoldást fogadja el értékelhető válaszként. Hogy a tanulók számára világos legyen a feladat, így kellett volna megfogalmazni az utasítást: Állapítsuk meg a lehető legpontosabban a következő szó szerkezet fajtáját!

„*Állapítsa meg, milyen a mellékmondat az alábbi összetett mondatban!*” – A feladat meg-

fogalmazása inkább laikusnak, mint szakszerűnek mondható, ezért a szerző nem csodálkozhathatna, ha a következő válasz érkezne rá: rövid/hosszú. Ahhoz, hogy a felelet adekvát lehessen, a következőképpen kellett volna feltenni a kérdést: Állapítsuk meg az alábbi összetett mondat mellékmondatának fajtáját!

„Keresse meg az alábbi szlovák kifejezés (lásd *úrad práce*) megfelelő magyar fordítását!” – Ezúttal nemcsak a kérdés, a javítási kulcs is pontatlan, a szerzők ugyanis – akaratuk ellenére – a szlovák megnevezésnek nem a standard magyar (lásd *munkaügyi központ*), hanem az egyik szlovákiai magyar megfelelőjét (lásd *munkaügyi hivatal*) fogadják el jó megoldásként. A kérdést úgy kellett volna megfogalmazni, hogy a tanulók számára világos legyen: a szóban forgó kifejezésnek a standard magyarban vagy a szlovákiai magyar nyelvváltozatban használt megfelelőjét kell feltüntetniük a válaszban.

„Keresse meg az alábbi szlovák kifejezés (lásd *pohotovost*) megfelelő magyar fordítását!” – Az előbbihez hasonló esettel állunk szemben: a javítási útmutató szerint a szerzők ismét az egyik szlovákiai magyar megfelelőt (lásd *készültség*) fogadják el jó megoldásként, de megfelelő vagy még elfogadható válasznak tartják a standard magyar és a szlovákiai magyar megnevezésből „kreált” *orvosi készültség* szerkezetet, illetve az *ügyelet* és az *állandó sürgősségi ügyelet* megoldásokat is, míg a standard magyarban elterjedt *orvosi ügyelet* kifejezést csak a „még megfelelő válasz” kategóriába sorolják.

Nem tartjuk jó megoldásnak azt sem, hogy a zárt típusú feladatok előre feltüntetett négy válaszlehetősége közül kettő – a szerzők saját bevallása szerint: „zavarkeltés kedvéért” – nem létező nyelvtani fogalom, pl.:

„Sorolja be az alábbi igéket (lásd *pillant*, *locsant*, *dobbant*) a megfelelő kategóriába: *tartós-huzamos*; *hátráltató*; *mozzanatos*; *előreha-*

tó!” – Ha „zavarkeltés” a célunk, arra előzőleg figyelmeztetni kell a tanulókat (pl. kakuktkojásos feladatként vezetjük be az ilyen típusú feladványokat). Ellenkező esetben – amikor a kérdés azt sugallja, hogy csak a megfelelő választ kell megtalálniuk a feltüntetett reális lehetőségek között – nem várhatjuk tőlük, hogy nem létező kategóriákban gondolkodjanak.

„Határozza meg, hogy tartalom szerint milyen az alábbi mondat (lásd *Elolvastad már a könyvet?*): *kérdő megfontolandó*; *kérdő kiegészítendő*; *kérdő viszonyító*; *kérdő eldöntendő*!” – A kérdő mondatnak a magyarban eleve négy különböző fajtája van (eldöntendő, kiegészítendő, választó, nyitott), a szerzők tehát ismét feleslegesen „esztek ki” nem létező kategóriákat. A grammatikai szakszókészlet ismeretében viszont a kérdés így lett volna pontos: Határozzuk meg az alábbi kérdő mondat fajtáját!

3.1.2. Szakmai jellegű pontatlanságok

A vizsgált feladatlapok nyelvtani jellegű feladványaiban észlelhető szakmai pontatlanságok a szerzőknek elsősorban az alaktan területén tapasztalható bizonytalanságára utalnak. Például:

„Állapítsa meg, hogy a felsorolt toldalékok közül melyik felel meg a feltüntetett szó vastagon kiemelt toldalékának (*testvér* – (e) – m): *birt. szem.jel*; *birtokjel*; *birt.több.jel*; *többséjel*!” – Mint az a szó szerint idézett példából kitűnik, a szerzők a birtokos személyjelet bevezető -e előhangzót (kötőhangot) annak ellenére önálló szóelemként jelölik, hogy mind a régebbi, mind az új grammatikák a toldalékmorféma elemének tekintik (tehát: *testvér* – em) (vö. Bencédy–Fábián–Rácz–Velcsóvné 1988: 93–95; Keszler szerk. 2000: 45–46).

„Válassza ki a megadott lehetőségek közül, hogy melyik vonatkozik a feltüntetett szóalakta-ni elemzésre (*beteg* – ség – e – k).!” – A szerzők a javítási kulcsban azt a megoldást fogadják el

helyesnek, amely szerint a kiemelt szó a következő morfémaakra bontható: szótő, képző, kötőhang, jel. Az előhangzónak ismételten önálló szóelemként való feltüntetése arra enged következtetni, hogy a feladványok „kiötlői” maguk sincsenek tisztában a magyar szóelemek rendszerével, illetve fajtáival, így aligha várhatnak adekvát szószerkezeti elemzést a tanulóktól. Arra viszont kíváncsiak lennénk, mi történik akkor, ha a tanuló – a szerzőkkel ellentétben – az alaktan szabályszerűségeinek megfelelően (tehát: beteg – ség – ek), bontja morfémaira a szóban forgó szóalakot. Az illetékesek helytelennek tartják majd a megoldást?

„Az alábbi szavak toldalékai közül írjon ki egy képzőt (kötőhang nélkül): *udvarból, néztem, házasság, könyvek!*” – A javítási útmutató alapján a helyes megoldás az *-s* melléknévképző, de vajon hogy elemeznék akkor a szerzők a fennmaradt „*háza*” szóalakot? A jó válasz természetesen az előhangzót is tartalmazó *-as* képző lenne, amely a vonatkozó szakirodalom szerint az *-s* melléknévképző toldalékváltozatának minősül.

„Az alábbi szavak toldalékai közül írjon ki egy képzőt (kötőhang nélkül): *írtam, kerülget, házból, asztalok!*” – Helyes válaszként ez esetben a *-get* képzőt tünteti fel a javítási kulcs. A „*kerülget*” szóalakban azonban található még egy képző, mégpedig a *ker-* csonka töhöz kapcsolódó *-ül* igeképző (lásd *kerít, kerül, kergét*). Vajon jár-e azért pont, ha valamelyik tanuló nem a *-get*, hanem a szintén képzőként funkcionáló *-ül* szóelemet „írja ki”? A kérdésfeltevésével kapcsolatban annyit még megjegyeznénk, hogy a szerzők által megadott négy szóalakban egyetlen „kötőhangzós képző” sincs.

3.1.3. Helyesírási pontatlanságok

Véleményünk szerint joggal kifogásolható, ha az érettségizők – többek között helyesírási – ismereteinek felmérésére szolgáló feladatlapokban (továbbá javítási útmutatókban) a

helyesírási standardtól eltérő formákat alkalmaznak a szerzők (lásd „*Romeo és Júlia*” – 2001/A, standard írásmód: Rómeó; „*Jago*” – 2001/A, s. i.: Jágó; „*Othello*” – 2001/A, s. i.: Otelló; „*szinonima*” – 2003/A, s. i.: szinonima, de: szinonímia; „*Pannónius*”, s. i.: Janus Pannonius. Bár az eredeti irodalmi művek régi magyar fordításaiban természetesen az akkori helyesírási szabályoknak megfelelően szerepelnek a nem magyar eredetű tulajdonnevek, az 1984-től érvényben lévő helyesírási szabályzat részletesen tárgyalja az idegen eredetű közszavak és tulajdonnevek átírására vonatkozó szabályszerűségeket (Akh. 1984: 82–88). Ugyanebben a tárgykörben eligazít bennünket még az Osiris Kiadó Helyesírás c. kézikönyve (Laczkó–Mártonfi 2004: 242–277), illetve az ugyanott megjelent Idegen szavak szótára című kiadvány.

4. AZ ANYANYELVI NEVELÉS ÉS AZ ÉRETTSÉGI VIZSGA A TANTERV VONATKOZÁSÁBAN

A magyar tannyelvű négyosztályos gimnáziumok számára készült tanterv évfolyamok, témakörök és óraszámok szerinti bontásban határozza meg a törzsanyagnak tekintendő minimális anyanyelvi ismereteket, fogalmakat és fejlesztendő készségeket. A középiskolában töltött négy év alatt eszerint 6 tanóra jut a hangtanra, 12 a szófajtanra, 6 az alaktanra, 17 a mondattanra (ebben már benne foglaltatik a bevezető óra és a szószerkezettan, valamint az egyszerű és az összetett mondat témaköre is), 5 a szókészlettanra, 3-3 a jelentés- és a stilisztikára, 17 a helyesírási és a nyelvművelésre, illetve 5 az általános nyelvészetre (Megjegyzés: az 1. és 4. évfolyamban önálló témakörként feltüntetett szövegszerkesztésre szánt tanórák számát azért nem tüntetjük fel, mert ilyen jellegű kérdések nem szerepelnek a feladatlapokban). A felmérők nyelvtani jellegű feladatait vizsgálva azonban csupán a mondat- és helyesírási kérdéseket érintő feladványok száma arányos a tantervben meghatáro-

zott tanórák számával. Szófajtanra vonatkozó kérdés mindössze 2-3 található az egyes feladatlapokban, ezek is inkább rendszerező jellegűek (pl.: meg kell állapítani a felsorolt névmások fajtáját, fel kell ismerni a határozói igenevet, illetve a névutót stb.). De ugyanúgy az egyes grammatikai szintek rendszerszemléletének elsajátítására épülnek a hangtani (pl.: ajak-kerekítéses magánhangzók felismerése; mély, illetve magas magánhangzók felismerése) és a mondattani feladatok (pl.: a szó szerkezet, az állítmány, a határozó, az összetett mondat fajtáinak felismerése) is. Az arányosság elvének figyelmen kívül hagyása azonban nemcsak az egyes nyelvtani kérdések vonatkozásában mutatkozik meg, hanem a feladatlapok irodalmi és nyelvtani részének aránytalanságában is: annak ellenére, hogy az irodalomórák száma minden évfolyamban háromszorosa a nyelvtanórák számának, az irodalmi és nyelvtani jellegű feladatok száma megegyezik (kivételt csupán a nyitott feladatok képeznek, melyek mind irodalmi jellegűek).

A szóban forgó tantervnek azonban nem csak a követelményrendszere, illetve tartalma kifogásolható, hanem a szellemisége is elavult: nem tükrözi az anyanyelvi nevelés megújulásának szükségességét, s nem nevezi meg egyértelműen annak lehetőségeit. Erre utalnak a tantervből példaképpen kiragadott megfogalmazások: „... a beszéd és a nyelv viszonyával foglalkozunk, amelyen keresztül diákjaink megérthetik anyanyelvünk ápolásának szükségességét, a helyes beszéd és írás fontosságát” (10); „A nyelvtan azért szükséges minden tanuló számára, hogy beszédét, írásbeli kifejezését hiba nélkül, értelmes, egymásba fűződő gondolatokból tudja felépíteni” (25). Az oktatási dokumentum purista szemléletére a tananyag évfolyamok szerinti bontásában megjelenő résztémák utalnak, pl.: „A nyelvjárások pozitív és negatív hatása” (13), „A jelek és ragok megfelelő, nyelvjárási hatásoktól mentes használata” (19). S bár a grammatikai hagyományokra, főként a leíró nyelvtanra épülő tantervben helyenként megjelennek a modern nyelvészeti tudomány -

ágak – pl. a kommunikációtan, a szociolingvisztika stb. – fogalmai, ezek sokszor logikátlanul, következtetlenül vannak beépítve a rendszerbe (lásd a magyar nyelv rétegződését, a nyelvváltozatok és a stílusrétegek normarendszerét) (vö. Simon 2005: 81–82).

5. KORSZERŰTLEN SZEMLÉLETEK EGY MAGYARTANKÖNYV-TERVEZETBEN

A 2008 tavaszán jóváhagyott szlovák oktatási törvény alapján készült kerettanterv követelményrendszere új feladatokat fogalmaz meg, új hangsúlyokat jelöl ki az anyanyelvi oktatás tekintetében is. A magyar nyelv és irodalom tantárgy esetében ez azt jelenti, hogy a kommunikációs kultúrának már a közeljövőben a korszerű műveltség fontos részévé kell(ene) válnia, s hogy a hagyományos anyanyelvi ismeretek elsajátításának eszközként kell(ene) funkcionálnia a tanulók értelmi, önálló ismeretszerzési, kommunikációs és cselekvési képességeinek a kialakítása és fejlesztése során (lásd www.minedu.sk, vö. Antalné Szabó 1999: 682).

Azt gondolhatnánk, hogy az új tantervben megfogalmazott elvek nyomán olyan magyartankönyvek készülnek majd, amelyekben a szerzők bátran vállalják a változtatás lehetőségét, azaz beépítik a tankönyvekbe a grammatikai kutatások legújabb eredményeit, bemutatják az alap- és középiskolai oktatásban ez idáig mostohagyereknek számító nyelvtudományi ágazatokat (pl. a szociolingvisztikát, a szöveg-
tant, esetleg a pragmatikát), s mindeközben – az új elképzeléseknek megfelelően – nem feledkeznek meg a nyelvhasználat-központúság, a szöveg szemlélet és a funkcionális nyelv szemlélet fontosságáról sem. Csicsay Károly, Simon Beáta és Kulcsár Mónika tankönyvtervezete (melynek egy része Magyar nyelv és kommunikáció tankönyv a 4-osztályos gimnáziumok valamint a 8-osztályos gimnáziumok felső tagozata részére [sic!]) címen megtekinthető a www.infovek.sk honlapcímen) éppen a fentiek vonatkozásában kifogásolható: a szer-

zők – mellőzve a tudományos hitelességet – a tervezetben egyértelműen a purizmus elvét követik, melynek veszélye abban rejlik, hogy az általuk bemutatott nyelvi jelenségek laikus értékeléséből fakadó nyelvi és nyelvhelyességi babonák a tanulók körében idővel akár nyelvközösségi dogmává emelkedhetnek (vö. Szepesy 1986; Wacha 2002: 483–484; Domonkosi 2007: 141; Lanstyák 2007: 156–157). S bár a továbbiakban – egyrészt terjedelmi okok miatt, másrészt a példaanyag minél részletesebb bemutatása végett – elméleti kérdésekkel csak érintőlegesen foglalkozunk, mindenképpen szükségesnek tartunk feloldani két kifejezést: a nyelvi babona szerkezet írásunkban terminus technicusként értendő, s olyan konkrét nyelvhazsználati szabályt értünk alatta, melynek alkalmazása során a beszélő egy nyelvi, stilisztikai stb. szempontból megfelelő szót/kifejezést egy másikkal helyettesít azt gondolva, hogy az újabb szó/kifejezés nyelvi, stilisztikai stb. szempontból jobb, mint az eredeti forma (Lanstyák 2007: 160–161). A nyelvhelyességi babona megnevezésen ugyanakkor olyan széles körben elterjedt laikus vélekedést értünk, amely elevenen él a beszélőben, s általában valamely nyelvi-nyelvhazsználati jelenségről alkotott „helyes” vagy „helytelen” értékítélet érvényesítésében mutatkozik meg (vö. Domonkosi 2007: 142–143; Lanstyák 2007: 159–165). A tankönyvtervezetből válogatott példaanyag egy részében azonban gyakran bizonyos nyelvi ideológiák is leképződnek – ezek többnyire magával a nyelvi rendszerrel vagy a nyelvhazsználattal kapcsolatos tények magyarázatára szolgálnak (vö. Lanstyák 2007: 166) –, sőt esetenként részleges átfedés mutatkozik bennük a nyelvi és a nyelvhelyességi babonák között.

Példáink zömét a tankönyvtervezet Infor-máció és kommunikáció (23–60), illetve Nyelvhelyesség, nyelvkultúra című fejezeteiből (103–115) válogattuk, melyekben a szerzők a nyelvhazsználat legmeghatározóbb szempontjaként a helyesség kritériumát jelölik meg. Ennek megfelelően a szóban forgó részekben különös figyelmet fordítanak a nyelvi illetan-

ra, illetve a nyelvhelyességi tudnivalókra. Az interakciós mondat-szók csoportjába tartozó köszönések „szabatos” és „választékos” alkalmazásának szabályszerűségeit például – különösebb magyarázat nélkül – a következőképpen fogalmazzák meg: „*Soha ne felejt-sük el a napszakos köszönéshez hozzátenni a kívánok szót! Ha elhagyjuk, köszönésünk hányaveti, flegma, netán lenéző lehet*” (25); „*A Viszont-látásra alakot ne csonkítsuk! Rövidített formája még bántó is lehet!*” (28). E nyelvhelyességi babona a nyelvhazsználat tudatosítását csupán a nyelvi szabályrendszerre korlátozó szemléleten alapul, s megfeleldezik a nyelvhazsználat másik összetevőjéről: a beszélés szabályrendszeréről (vö. Bánréti 1999: 106–107), azaz azoknak a szabályoknak az összességéről, amelyek azt irányítják, hogy kinek, mikor, hogyan kell köszönni. Véleményünk szerint azt kellene tudatosítani a tanulóknak, hogy konkrét kommunikációs szituációnak megfelelő köszönési formákat hozzanak létre, s hogy meg tudják ítélni, hogy egy bizonyos helyen és időben melyik köszönést kell alkalmazniuk. Az előzőhöz hasonló nyelvhelyességi babonát figyelhetünk meg a szerzőknek a magázásról és az önözésről alkotott véleményében, mely szerint az önözés a választékos, udvarias nyelvhazsználatot, míg a magázás a sértő, lenéző beszédformát jellemzi (26). A tankönyvtervezetből származó alábbi idézet ékes bizonyítéka annak, hogy a szerzők a kommunikációs helyzeteknek csak egyetlen típusára szorítkoznak, s nincsenek tekintettel sem a formális szituációk egyéb típusaira, sem az informális helyzetekre, illetve nem számolnak a stílus- és regiszterváltás lehetőségével (vö. Bánréti 1999: 107): „*Ha viszont – a családon kívül – netán meg akarnánk sérteni valakit, akkor lemagázhatjuk az illetőt, ha megérdemli*” (26). Az új kommunikációs módozatok alkalmazásával kapcsolatban is az igénytelen nyelvhazsználat elkerülésére figyelmeztetik a szerzők a tanulókat: „*...ne tapossuk meg anyanyelvünk nyelvi szabályait azzal, hogy helyszükére és anyagiakra hivatkozva furcsa kreálmányokat hozunk létre!*” (41). Az elméleti tudnivalókat

követő egyik feladat szerint azután – elrettentés céljából – épp ilyen „kreálmányokat” kell alkotniuk a diákoknak: „*Soroljatok fel néhány sms-ben használatos rövidítést! ...használatok elrettentő, s nem követendő példaként, ha lehet!*” (41).

A szóban forgó tankönyvtervezetben a szerzők külön fejezetet szánnak a nyelvhelyességi tudnivalóknak, melyben a „leggyakoribb nyelvhelyességi hibák”-at (109–117) sorakoztatják fel. A ma már vitathatatlanul elavult nyelvszemléletet tükröző, az újabb nyelvészeti kutatások eredményeit figyelmen kívül hagyó, magyarázatok nélküli megállapítások egyértelműen a már meglévő, illetve az ezek nyomán keletkező nyelvhelyességi babonák terjedését eredményezik, pl.: „...a -nál/-nél rag használata helytelen a következő esetben: *Jelen voltam a névsorolvasásnál. Helyesen így mondjuk: a névsorolvasáskor*”. Vagy: „...keverjük a -ba/-be ragok használatát a -ban/-ben ragokéval. *Mi szlovákiai magyarok hajlamosak vagyunk csupán az előbbi használatára*”. Annak ellenére, hogy a tankönyvtervezetnek nincs leíró nyelvtani fejezete, a szerzők felhívják a figyelmet az egyes szófajokkal kapcsolatos nyelvhelyességi tudnivalókra is, pl.: „*Az igekötőket néha rosszul, néha pedig feleslegesen használjuk (pl. elolvas helyett kiolvas, kézbesít helyett kikézbésít)*” (110). Vagy: „*Nyelvjárási jelenség viszont, amikor a csallóközi magyar azt mondja, hogy Elvágtam az ujjam. A köznyelvben ez azt jelenti, hogy az ujjam le is esett a helyéről, mert ott ugyanezt a Megvágtam az ujjam alakkal fejezzük ki*” (111). Bár az utóbbi idézet „elvágtam az ujjam” szerkezetének jelentésére vonatkozó megállapítás szó szerint badarság, a fenti idézetek némelyike mégis valami más miatt kifogásolható. Ez pedig nem más, mint hogy a szerzők a standard nyelvváltozattól eltérő egyéb nyelvváltozatokat – köztük a kisebbségi anyanyelvváltozatot – egyfajta ártalomként kezelik, amelytől meg kell szabadítani a tanulókat (vö. Lanstyák 1996: 12). Arra nem is gondolnak, hogy az egyes nyelvváltozatok sajátos szerepkörének kiszorításával fokozzák

a tanulók nyelvi bizonytalanságát, miközben elhítetik velük, hogy nyelvhasználatuk területi variációja csupán periferikus – s ennek következtében értéktelen – tartomány. Egyrészt purista szemléletet tükröznek, másrészt szakmai hiányosságokra utalnak az alábbi nyelvhelyességi babonák: „*A határozott névelőket a személynevek és a földrajzi nevek előtt általában nem használjuk*” (111); „...*(a névutók) néha terpeszkedő kifejezésekké válnak, pl. az önkormányzat felé, 11 óra magasságában*” (111) Vagy: „...*a hivatali nyelvhasználatban sok a terpeszkedő kifejezés. Ide tartoznak a terjengős névutók (pl. alapján, céljából, felé...) és a hivataloskodó kötőszók (pl. illetve, tudniillik...)*” (120–121).

6. ÖSSZEGZÉS

A tanterv módszertani ajánlásai alapján a nyelvtan tanítását a gyakorlat oldaláról érdemes megközelíteni. A grammatikatanítás célja semmiképpen sem az öncélú grammatizálás, hanem a funkcionális szemléletű, nyelvhasználat-központú nyelvtani ismeretek elsajátítása és alkalmazásának megszilárdítása. A grammatikával metanyelvet is tanítunk, nem lehet nélküle a nyelvhasználatról beszélni, helyesírási és egyéb nyelvészeti jellegű szabályszerűségeket megfogalmazni. A nyelvtan alapozó tárgy a szövegtan, a stilsztika, a nyelvtörténet tanításához is. Grammatika nélkül lehetetlen idegen nyelvet oktatni, grammatikai ismeretek nélkül nem alakul ki gondolkodásunkban a nyelv rendszerszemlélete (A magyar nyelvi kerettanterv tervezetéről 2000: 188–189). Ugyanakkor elfogadhatatlan a nyelvtannak szinte teljes mellőzése középiskoláinkban. A tanterv ajánlásainak megfelelően a középiskola egyes évfolyamaiban legalább heti egy órát arra kell szánni, hogy a magyartanár a korábban megtanult ismereteket szinten tarthassa, az elsajátított tudásanyagot kiegészítse, illetve elmélyítse.

Szlovákiában a kisebbségi anyanyelvi oktatás ún. egy tankönyvű oktatás, amely rendszert hagyományos nyelvtanoktatást, purista

nyelvszemléletet és tradicionális módszert feltételez. Eddigi magyartankönyveink a magyarországiaknak általában jóval gyengébb utánpótlásai, amelyek különféle – innen-onnan összeollózott – nyelvi ideológiákra és mítoszokra épülnek, s figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a kisebbségi magyar gyermekek természetesen olyan kétnyelvű beszédközösségekben élnek, amelyben anyanyelvként egy, a többségi nyelv hatása alatt álló nyelvváltozatot sajátítanak el, s a mindennapi kommunikációs szituációkban szinte kizárólagosan ezt is használják. A fentiek ismeretében a szlovákiai magyar nyelv-tankönyveknek mind tartalmukban és szerkezetükben, mind módszereikben különbözniük kell(ene) a magyarországi egynyelvű diákok számára írt tankönyvektől, vagyis figyelembe kell(ene) venniük a kétnyelvű helyzetben történő anyanyelvi nevelés sajátosságait. Mindemellett természetesen tudományos kutatásokon alapuló nyelvszemléletet kell(ene) követniük, elsődleges célként pedig az adekvát nyelvi kompetenciák fejlesztését, nem pedig a különféle nyelvi ideológiák és nyelvhelyességi babonák terjesztését kell(ene) kitűzniük.

HIVATKOZÁSOK

- Akh. 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- A magyar nyelvi kerettanterv tervezetéről 2000. *Magyar Nyelvőr* 124/2, 189–199.
- Antalné Szabó Ágnes 1999. Új utak az anyanyelvi nevelésben. V. Raisz Rózsa – H. Varga Gyula (szerk.) *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában II*. Eger: BVB Nyomda és Kiadó. 679–688.
- Antalné Szabó Ágnes 2005. A tanári beszéd kérdése – alakzatai I–II. *Magyar Nyelvőr* 129/2–3.
- Bánréti Zoltán 1999. Az anyanyelvi nevelés modernizációjáról. Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 105–118.
- Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné 1988. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó. 93–95.
- Csicsay Károly 2001. Új vizsgarendszerre várva. A Monitor 2001 országos felmérés értékelése magyar nyelvből és irodalomból. *Katedra* IX/3, 14–16.
- Csicsay Károly 2004. *Cieľové požiadavky na vedomosti a zručnosti maturantov z maďarského jazyka a literatúry. Úroveň A, B. A kétszintű érettségi vizsga követelményei magyar nyelvből. és irodalomból*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav.
- Csicsay Károly – Gubik Mária 2004. *Új érettségi vizsga. Magyar nyelv és irodalom. Monitor-feladatlapok*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Csicsay Károly – Simon Beáta – Kulcsár Mónika 2007. *Magyar nyelv és kommunikáció* (tankönyv a 4-osztályos gimnáziumok valamint a 8-osztályos gimnáziumok felső tagozata részére). Maďarský jazyk a komunikácia (učebnica pre 4-ročnú a 8-ročnú gymnázium). Kézirat (http://infovek.sk/predmet/madarcina/projekty/magyar_nyelv_es_kommunikacio.pdf)
- Domonkosi Ágnes 2007. Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 141–153.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 45–46.
- Kulcsárné Sz. Zsuzsanna – Csicsay Sarolta – Csicsay Károly 2001. *Érettségi követelmények magyar nyelvből és irodalomból a gimnáziumok számára*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–15.
- Lanstyák István 2007. A nyelvi tévhitekről. Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 154–173.

- Magyar nyelv és irodalom*. 2003. Budapest: Országos Közoktatási Intézet Követelmény- és Vizsgafejlesztő Központ.
- Magyar nyelv és irodalom. Tanterv a négyosztályos gimnáziumok számára*. 2003. Bratislava: SPÚ.
- Misad Katalin 2004. *Kétszintű érettségi vizsga a magyar tannyelvű középiskolákban*. A IV. Gramma Nyelvészeti Napokon elhangzott előadás kézírata.
- Misad Katalin – Simon Szabolcs 2009. Nyelvi ideológiák és nyelvhelyességi babonák egy szlovákiai magyarnyelv-tankönyvben. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelv-ideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar – Tinta Könyvkiadó. 255–262.
- Simon Szabolcs 2005. Válságban a hazai (anya)nyelvi nevelés. *Katedra* XIII/2, 7–8.
- Štátny vzdelávací program. <http://minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=2319>
- Simon Szabolcs 2005. A magyar nyelv oktatása a szlovákiai magyar gimnáziumokban – tankönyvek és segédletek tükrében. Huszti I. – Koljadzin N. (szerk.) *Nyelv és oktatás a 21. század elején*. Ungvár: PoliPrint. 78–91.
- Szepes Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest: Gondolat Kiadó. <http://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm>
- Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Vajda Barnabás 2004. Új típusú érettségik magyar nyelv és irodalomból. *Gondolat*, 4/21, *Új Szó* 57. évf. 239. sz.
- Vyhláška Ministerstva školstva SR o ukončení štúdia na stredných školách a o ukončovaní prípravy o odborných učilištiach, učilištiach a praktických školách. www.zbierka.sk
- Wacha Imre 2002. Néhány kiejtési álszabályról. Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.) *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 483–488.
- www.statpedu.sk/buxus/generate_page.php_page_id=617.html
- www.statpedu.sk/buxus/generate_page.php_page_id=1303.html
- [Misad Katalin 2009. Az anyanyelvi nevelés problémái a szlovákiai magyar tannyelvű oktatási intézményekben. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 139–158.]

NYELVPOLITIKA A KISEBBSÉGEK OKTATÁSÁBAN

1. BEVEZETÉS

A címben felvetett téma több szempontból is megközelíthető, írásunkban csak két vetületét érintjük. Az első részben a Kárpát-medencei többségi nyelvpolitika bizonyos, jellemzőnek látszó tendenciáival, a többségi politikai törekvéseknek az oktatásban való lecsapódásával foglalkozunk, továbbá felvázoljuk, véleményünk szerint mi szükséges ahhoz, hogy a (Kárpát-medencei magyar¹) kisebbségek az oktatásban saját nyelvpolitikai céljaiknak is érvényt szerezzenek. Tapasztalataink szerint a kisebbségek hatékony nyelvi érdekérvényesítését hátráltatja a vonatkozó hazai és külföldi jogszabályok, illetve ajánlások nem ismerete. Ezért szükségesnek tartjuk, hogy a kisebbségek közép- és felsőfokú oktatásában bizonyos nyelvpolitikai ismeretek is helyet kapjanak. A tanulmány második részében ennek koncepcióját vázoljuk.

2. POLITIKA ÉS OKTATÁS A TÖBBSÉG-KISEBBSÉG VISZONYBAN

2.1. A többségi oktatáspolitiká

Az oktatás rendkívül fontos szerepet játszik az egyén szocializációjában, hiszen egyrészt az

iskolában sajátítja el mindazokat az ismereteket, amelyeket az adott társadalom egy jövődó tagjától, az állam egy jövődó polgárától elvár. Az oktatás tartalmát és formáját azonban nem a társadalom mint olyan, hanem az éppen *hatalmi helyzetben levő csoportok* határozzák meg. Minél inkább centralizált egy állam struktúrája, annál kevésbé van módja bármely, nem kormányzati pozícióban levő csoportnak, hogy érdemben beleszóljon az oktatás tartalmába (és formájába). A Kárpát-medencei államokban az utóbbi évtizedeket a *központosított oktatáspolitiká* jellemezte. A rendszerváltás után megjelentek ugyan a decentralizáció irányába ható tendenciák, ezek azonban nem voltak képesek megtörni a továbbra is ható központosító törekvéseket, melyek például Szlovákiában 1992–1998 között igen erőteljesen érvényesültek. Az egyen-tervek és egyentankönyvek kötelező használata a kisebbségek számára különösen hátrányos volt és ma is az, hiszen a nemzeti öazonosság szempontjából fontos tantárgyak keretében – például a történelem, földrajz, művelődéstörténet – saját történelmükről, kultúrájukról vagy nem tanul(hat)tak, vagy azt a többségi nézőpontból bemutatva tanították nekik.

A hatalom oktatás- és nyelvpolitikáját a kisebbséggel/kisebbségekkel szemben folytatott általános politikája határozza meg. Sajnos

1. Előadásunkban rendszerint a Kárpát-medencei magyar kisebbségekről fogunk beszélni, ám elsősorban saját, szlovákiai tapasztalataink alapján; úgy gondoljuk azonban, hogy megállapításaink jórészt más Kárpát-medencei kisebbségekre is érvényesek lehetnek. Megj. 2011. A szöveg első változata a Lőrincze-nap 98 rendezvényen (Kecskemét, 1998. május 18.) elhangzott előadás.

régiókban még mindig a *nemzetállam eszméje* hódít², a homogén, egynyelvű állam pedig nyilvánvalóan csak a nyelvi kisebbségek asszimilálása, felszámolása révén valósulhat meg. E cél természetesen nem fogalmazódik meg (ma már nem fogalmazódhat meg) ilyen világosan és egyértelműen, a kormányok és az illetékesek kerülnek az *asszimiláció* kifejezést, inkább az *integráció* jobban hangzó és „eurokompatibilis” jelszavát hangoztatják.

Köztudott, hogy a nyelvvesztés és az asszimiláció igen szorosan összefügg az anyanyelvű és anyanyelvi képzés lehetőségével és formáival, pontosabban ezek hiányával³, ezért a kisebbségek beolvasztására törekvő kormányzatok a kisebbségi tannyelvű iskolák (ha egyáltalán léteznek ilyenek) felszámolását szorgalmazzák.

Az anyanyelvű oktatás korlátozását vagy megszüntetését alátámasztandó érvek között ugyanakkor nem jelenik meg a kisebbség beolvasztása mint cél, az érvelésben főleg az első megközelítésben racionálisnak tűnő gazdasági indokokkal találkozhatunk.⁴

A *kisebbségi iskolahálózat fenntartása sokba kerül* – ez az érv a többségi állampolgároknak, a többségi adófizetőknek szól, mondván: amikor gazdasági nehézségekkel küzd az ország (gazdasági problémák pedig mindig léteznek), „luxus” az adófizetők pénzét ilyen

„felesleges kiadásokra” pazarolni, hiszen a szükséges ismeretanyagot a kisebbségi tanulók többségi nyelven is elsajátíthatják.

A többségi nyelven való ismeretszerzés annál is inkább „indokoltabb” volna, hiszen a *kisebbségi nyelven szerzett tudás nem konvertálható*, az iskolapadból kilépve hivatalos nyelven (államnyelven) kell érvényesülnie a diáknak. Az érvényesülési gondok emlegetése a kisebbségi szülőket célozza meg, és igen hatásos lehet, ha a kisebbségnek a többségénél kedvezőtlenebb műveltségi mutatóival is alátámasztják. Tény, hogy például Szlovákiában a felsőfokú végzettséggel rendelkező magyarok aránya jóval alatta marad az országos átlagnak, ez az egyenlőtlenség azonban több tényező együtthatásának a következménye. A szlovákiai magyarság ma főleg falvakban él, a magyarok déli járásokban alacsonyabb az átlagkereset és magasabb a munkanélküliek aránya, mint az országos átlag – ez a vidék többszörösen is hátrányos helyzetű⁵, ami többek között a hetven éve folytatott (cseh)szlovák gazdaságpolitika következménye. Az is köztudott azonban, hogy a kisebbségi lakosság iskolázottsága általában alacsonyabb, mint a többségi lakosságé (l. pl. Skutnabb-Kangas 1994: 28), vagyis feltételezhetjük, hogy bizonyos tekintetben a felsőbb (főiskolai, egyetemi) szintű anyanyelvű képzés hiánya gátolja a

2. Amint Georg Brunner (1993: 109) megállapítja, Kelet-Európában jelenleg (a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia szétesése után) 28 állam van, s ezek szinte mindegyikében célként a nemzetállam kiépítése fogalmazódik meg, holott közülük csak hat ország (Albánia, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Örményország, Szlovénia) számít etnikailag homogénnek (a nemzeti kisebbségek aránya nem éri el a 10%-ot).
3. Skutnabb-Kangas (1998: 16) írja, hogy „a Berkeleyben rendezett, a veszélyeztetett nyelvekkel foglalkozó konferencián (...) a migráció mellett az iskolarendszert jelölték meg a nyelvvesztés egyik lényeges okaként.”
4. Ez a fajta érvelés nemcsak régiókra jellemző. Amint arra Phillipson–Rannut–Skutnabb-Kangas (1994) nyomán Phillipson és Skutnabb-Kangas (1997: 220–23) rámutatnak, a többség részéről a nyelvi kisebbségek irányában megnyilvánuló ellenségeség két tévhiten alapul: 1. a gazdasági növekedés szempontjából az egynyelvűség kívánatos (s a kisebbségeket saját érvényesülésük végett ajánlatos „egynyelvűsíteni”), 2. kisebbségi jogok veszélyeztetik a nemzetállamot.
5. Számos kutatás bizonyítja, hogy a tanulmányi eredményesség alakulásában és a diákok pályaválasztásában jelentős mértékben közrejátszanak a család szocializációs körülményei, valamint a lakóhely jellege. Kürti Jarmila (1988: 159) magyarországi kutatásai alapján írja: „Szembetűnő, társadalmi-kulturális hátrányt jelző adatokról számolhatunk be a 2000 alatti lakosú községekben iskolába járó gyermekek teljesítményeiről.” [sic!] Az utóbbi tíz évben Magyarországon a helyzet nem javult, sőt rosszabbodott, amiként arról az Educatio szakfolyóirat tematikus számának írásában olvashatunk (Imre 1997; Tót 1997; Tulok 1997). Ezek a megállapítások – mint említettük – Magyarországra vonatkoznak, nincs okunk azonban feltételezni, hogy nálunk más volna a helyzet.

kisebbségi diákokat a magasabb képzítés megszerzésében.

Az anyanyelvű oktatás korlátozásának több módja is van, az egyik a kisebbség igényeinek *nem megfelelő iskolahálózat* fenntartása. Például a kevés érdeklődőre való hivatkozással nem nyitnak óvodai, alapiskolai osztályokat, a középfokú szakképzést néhány szakmára (mezőgazdaság, építőipar, közgazdasági ismeretek) korlátozzák (l. pl. Bagu 1996; Gábos 1996). Az anyanyelvű képzés másik, már az alapiskolában megjelenő formája az *iskolák kétnyelvűsítése*, egyes tantárgyaknak többségi nyelven való oktatása, illetve a többségi nyelvű oktatásra való fokozatos áttérés. A szovjetunióbeli gyakorlatot az ötvenes évek végén, a hatvanas években számos akkori szocialista állam, például az NDK vagy Magyarország is átvette. Szlovákiában a hetvenes évektől kezdve próbálkozik az oktatási kormányzat annak elérésével, hogy a magyar iskolákban bizonyos alaptantárgyakat szlovákul oktassanak, mégpedig a magyar diákok „jobb érvényesülése” érdekében. A rendszerváltás után ezt a tervet „alternatív oktatás” elnevezéssel újították fel, s mint a kisebbségek számára leginkább megfelelő, integráló oktatási formát népszerűsítették. Ez a fajta oktatás a szlovákiai németység számára akár előrelépést is jelenthet – hiszen egyrészt korábban semmiféle anyanyelvi képzésben nem részesülhettek, másrészt pedig a fiatal nemzedék alapvetően szlovák anyanyelvű –, a szlovákiai magyarság szempontjából azonban egyértelműen visszalépés lenne, ugyanis a számunkra megfelelő és a még mindig fennálló teljes anyanyelvű képzés megszüntetését/megszűnését jelentené, a magyar iskolarendszer fokozatos elsorvadását, felszámolását indítaná el, s tovább gyorsítaná az amúgy is létező asszimilációt.⁶

A beolvasztó célú politikának *nem érdeke, hogy az anyanyelvű iskolában tanuló diákok jól elsajátítsák a többségi nyelvet*, ezért nem törekszik a korszerű módszerek bevezetésére. Az idegen nyelvek oktatásában természetes, hogy a tanulókat nyelvtudásuk alapján sorolják a kezdő, haladó stb. csoportokba, s minden csoport más program szerint halad, más tankönyveket használ. Nem tudunk arról, hogy ilyenfajta differenciálás a kisebbségi oktatásban megjelenne – éspedig sem a többségi, sem pedig az anyanyelv viszonylatában. A szlovákiai magyar iskolák számára készült szlovákkönyvek például csak egyfélék: ugyanabból a könyvből ugyanazt a tananyagot tanulja az iskolába lépéskor gyakorlatilag magyar egynyelvű csalátlakó diák, mint a szlovákul lényegesen jobban tudó – mert szlovák környezetben élő – pozsonyi vagy kassai iskolás. Jellemző, hogy a korábbi szlovák kormányzatok ellenezték a szlováknak idegen nyelvként való oktatását, s nem támogatták a hatékonynak tűnő szlovák oktatási módszereket.

Az utóbbi példák azt mutatják, hogy *az állam oktatáspolitikája a kisebbségeket általában homogén tömbként kezeli*, s nem tesz különbséget sem az egyes kisebbségek, sem pedig egy adott kisebbségen belül az eltérő nyelvvismeretű csoportok között.

2.2. A kisebbségi oktatáspolitikai

Általános tapasztalat, hogy a kisebbség nehezen tudja érvényesíteni saját oktatás- és nyelvpolitikai céljait, többek között azért, mert – amint arról később szólunk – nem támaszkodhat kötelező érvényű nemzetközi jogszabályokra⁷, s a mindenkorai kormányzat a meglevőket is rendszerint szűkítően értelmezi. *A kisebbség nyelvpolitikai céljait csak a többséggel való*

6. Köztudott, hogy a hatvanas évek elején a nemzetiségek nyelvén folyó oktatás ellentétéként bevezetett kétnyelvű oktatás (vagyis a tisztán nemzetiségi tannyelvű oktatás megszüntetése) felgyorsította és lényegesen elősegítette a magyarországi nemzetiségek asszimilációját (Fehér 1993: 186).

7. Phillipson és Skutnabb-Kangas (1997: 19) rámutatnak arra, hogy a legtöbb kisebbségvédelmi nemzetközi dokumentum a nyelvet explicite meg sem nem említi, „az oktatásra vonatkozó cikkek azonban nem többek burkolt asszimilációorientált megtűrésnél”.

kiegvezés, tárgyalások útján érheti el. Ezzel kapcsolatban fontosnak tartjuk megemlíteni az alábbiakat:

a) Szükséges, hogy az adott kisebbség pontosan meghatározza *saját nyelvpolitikai céljait*. A nyelvcsere fázisában levő vagy a nyelvcsere már átesett kisebbségek esetében ez lehet például az elődök anyanyelvének másodnyelvként való megtanulása; a másodnyelvi (többségi nyelvi) domináns csoportok számára az anyanyelvi és az anyanyelvű képzés fokozatos bővítése; a szlovákiai, erdélyi stb. magyarság számára a magyar dominanciájú kétnyelvűség fenntartása, annak elérése, hogy nyelvhasználatunk (főleg a standard változat) a lehető legkisebb mértékben távolodjék el a magyarországitól. Ennek kapcsán nem szabad elfeledkeznünk a szlovák alap-, majd középiskolát végzett szlovákiai magyarokról; rájuk a szlovákiai magyar politika mindeddig kevés figyelmet fordított, holott jelentős számú csoportról van szó. Ezek a tanulók semmiféle magyar nyelvű képzésben nem részesülnek, s ez hosszú távon növeli a nyelvcsere veszélyét.⁸

b) *Mind az anyanyelv, mind a többségi nyelv oktatását differenciáltan kell kezelni*, s tekintettel kell lenni a kisebbségen belül az eltérő nyelvi helyzetű (tömb, sziget, szórvány) csoportok nyelvismereti szintjére.

c) Elő kell segíteni *az anyaországgal való minél szorosabb kapcsolatot*. Ide tartozik például tankönyvek átvétele, közös tantárgyversenyek rendezése, vendégtanárok alkalmazása, a kisebbségi pedagógusok (nem csak az anyanyelvet oktató pedagógusok) számára kötelező nyelvi továbbképzések szervezése stb.

d) *Támogatni kell a megfelelő szintű másodnyelvi tudás elérését célzó és ilyen szempontból eredményes programokat*.

e) *Növelni kell az iskolák és a pedagógusok önállóságát* mind a tananyag, mind a módszerek és a segédletek kiválasztásában.

Mint említettük, a teljes körű – tehát a szakmai ismereteket is magában foglaló – anyanyelvű oktatás ellen felhozott egyik érv az, hogy ezeket az ismereteket a gyakorlati életben nem lehet hasznosítani, mivel a szakmai és a közéletben, valamint a hivatalos kapcsolatokban a többségi nyelv van domináns helyzetben. Ezért volna szükséges elérni azt, hogy *a kisebbségi nyelvek (mind szóbeli, de főleg írott formában) lehetőleg minél több regiszterben és szinten használhatók legyenek* – ez pedig az önkormányzatiság elvének minél szélesebb körű érvényesítését feltételezi.

3. A NYELVPOLITIKAI ISMERETEK OKTATÁSÁRÓL

Mivel a nyelvpolitika alkalmazott nyelvtudományi diszciplinának is tekinthető, a nyelvpolitikai alapfogalmakkal és a nyelvi emberi jogokkal kapcsolatos tudnivalók a középiskolában (sőt esetleg már az általános iskola felső tagozatában) elsősorban az *anyanyelvi órán*, a felsőoktatásban pedig a *pedagógusképzésben* kaphatnak helyet. Ezenkívül középfokon az *állampolgári nevelés* tantárgy is lehetőséget nyújt ilyen kérdések tárgyalására. Az anyanyelv közép- és felsőfokú oktatásában mindenekelőtt a nyelv, illetve a nyelvek felől, az állampolgári nevelés órán inkább az emberi jogok oldaláról kellene a nyelvpolitika alapkérdéseit megközelíteni.

3.1. Nyelvi megközelítés

Ahhoz, hogy a középiskolai tanulók, a főiskolai és egyetemi hallgatók (a továbbiakban: diákok) megértsék a nyelvpolitika szerepét a nyelvek, nyelvváltozatok fennmaradásában, egy alapvető általános nyelvészeti tényből – *a nyelvek virtuális egyenlőségéből és aktuális egyenlőtlenségéből* – kell kiindulni (Kiss Jenő 1995: 159–160). A világ nyelvei mint kommunikáci-

8. Nem szólva arról, hogy ezt a „mélyvíztechniká”-nak nevezett programot az EBESZ kisebbségi főbiztosának felkérésére az Interetnikus Kapcsolatok Alapítványa által készített oktatási irányelvek a nemzetközi normákkal nem összhangban levőnek minősítik (Skutnabb-Kangas 1998: 20)

ós rendszerek egyenrangúak, valamennyi egyformán képes kiszolgálni annak a társadalomnak a kommunikatív szükségleteit, amely az illető nyelvet használja. Másfelől azonban a nyelvek között fennálló aktuális egyenlőtlenség az *őket beszélő közösségek* közötti egyenlőtlenségeknek a tükrözői. A nagyobb hatalommal, katonai erővel rendelkező közösségek képesek arra, hogy nyelvüket/nyelvváltozatukat a saját nyelvterületükön kívül is terjesszék, s ezzel más nyelveket szorítsanak vissza, sőt kihalásukat okozzák. Ez a nyelv és a politika összefüggésének lényege, s ez teszi érthetővé, miért van szükség politikai lépésekre ahhoz, hogy egyes nyelvek, nyelvváltozatok fennmaradását elősegítsük.

Mivel véleményünk szerint nem volna szerencsés a nyelvtanórát „egy az egyben” aktuálpolitikai célok szolgálatába állítani – már csak azért sem, mert ezek az aktuálpolitikai célok gyorsan változnak, az oktatásnak viszont messzebbre tekintőnek kell lennie – a hangsúlynak nem az adott kisebbség nyelvpolitikai problémáin kellene lennie, hanem a *kisebbségi nyelvek, sőt általában a kis nyelvek problematikáján*, s csak ezen belül kellene aztán kitérni az akkor éppen időszerű nyelvpolitikai problémákra.

A nyelvpolitikai ismeretek egyfajta bevezetésképpen hasznos (és érdekes) lehet néhány geolingvisztikai tény bemutatása. Bár a világ nyelveinek számára vonatkozó adatok – ismert okokból – jelentős eltéréseket mutatnak, bármely adatsoporból indulunk is ki, kétségtelen, hogy a világ nyelveinek tetemes részét a kihalás közvetlen veszélye fenyegeti.⁹ Konkrét példaként utalhatunk itt legközelebbi (és távolabbi) finnugor, illetve uráli nyelvrokaink helyzetére is. Ennek kapcsán kitérhetünk az

olyan fogalmak tisztázására, mint amilyen a *nyelv*, *nyelvjárás* és *nyelvváltozat* elkülönítése; a *nyelvközösség* és *beszélőközösség*, ill. a *nyelvhalál*, *nyelvcsere* és *nyelvvesztés* fogalma és különbsége.

A geolingvisztikai áttekintés során nem árt hangsúlyozni: a magyar mint olyan nem tekinthető kis nyelvnek, sőt kétségtelenül a világ legjelentősebb nyelvei közé tartozik. Léte jelenleg Magyarországon nincs is veszélyben, bár azt még nem tudjuk, hogy az európai integrációs folyamatok hosszú távon milyen hatással lesznek a nemzeti nyelvek sorsának alakulására. Ugyanakkor a modern társadalmakban hosszabb távon az egymilliónál kevesebb beszélővel rendelkező nyelvek is veszélyeztetettek lehetnek, így a kisebbségi magyar nyelvváltozatok helyzete – talán az erdélyieket kivéve – még akkor sem volna mondható teljesen megnyugtatónak, ha a többségi hatalmak részéről nem folyna tudatos asszimilációs nyelvpolitika.

Továbbá fontos volna rámutatni arra, hogy a nyelvi gazdagság fönntartása az emberiség alapvető érdeke: „*A nyelvi és kulturális sokszínűség épp annyira szükséges bolygónk léteéhez, mint a biológiai sokféleség*” (Skutnabb-Kangas 1998: 8). Érdemes utalni arra a meglepőnek látszó tényre is, hogy a nyelvi/kulturális és biológiai sokféleség között összefüggés van, amint Skutnabb-Kangas a világ nyelvi sokszínűségének megvédésére alakult nemzetközi szervezetnek, a *Terralinguá*-nak az elnökét, Luisa Maffit idézve (i.h.) megállapítja: „*figyelemre méltó átfedések vannak a legnagyobb mértékű biológiai sokféleséget mutató világgrszek és a magas fokú nyelvi sokféleséggel jellemezhető területek térképei között*”. (Vö. még Ondrejovič 1996.)

9. Legutóbb Skutnabb-Kangas (1998) Dave Harmon adataira támaszkodva állapítja meg, hogy a világ legnagyobb tíz beszélt nyelve (legalább 100 millió beszélővel rendelkező nyelvek) – az ún. *pusztító nyelvek* – a világ nyelveinek csupán mintegy egy ezrelékét (0,1–0,15%-át) teszik ki, mégis ezeket beszéli a világ lakosságának közel a fele. Továbbá 300 nyelvnek van egymillió vagy annál több beszélője; ezeket több mint ötmilliárd ember beszéli, azaz a világ népességének csaknem 95%-a, ezek az ún. *milliomos nyelvek*. Akár háromezre, akár hétezerre, akár tízezerre tesszük a világ nyelveinek számát, kétségtelen, hogy a világ nyelveinek túlnyomó többségét (90–97%-át) a világ népességének csupán 5%-a beszéli. A világ nyelveinek mintegy fele csupán 10 ezer vagy annál kevesebb beszélővel rendelkezik; ezek számítnak *közvetlenül fenyegetett nyelvek*.

E kérdéssel kapcsolatban érdemes utalni arra a közismert általános nyelvészeti tényre, hogy a különböző nyelvek más-más módon kódolják a valóságot (meg lehet itt említeni a Sapir–Whorf-féle nyelvirelativizmus-elméletet is), így hát egy-egy nyelv eltűnésével a világról, az emberről és kultúrájáról alkotott ismereteink is szegényebbek lesznek. A nyelvi sokszínűség csakis átgondolt nyelvpolitikai lépésekkel tartható fenn, hiszen az *említett veszélyeztetett nyelvek, sőt általában a kisebbségi nyelvek közvetlen veszélyben vannak akkor is, ha senki sem üldözi őket, amennyiben egyszerűen sorukra vannak hagyva*. A nyelvi emberi jogok érvényesítése a veszélyeztetett nyelveket beszélő közösségekben, illetve a hozzájuk tartozó egyének viszonylatában nélkülözhetetlen szerepet játszik e nyelvek fennmaradásának biztosításában. A nyelvi emberi jogok érvényesíthetősége pedig elválaszthatatlan az oktatási nyelvi jogoktól, hiszen a veszélyeztetett nyelvek a mai világban aligha maradhatnak meg, ha beszélőik nem tanulhatnak ezeken a nyelveken, illetve nem tanulhatják őket tantárgyként. Mindez kellően indokolja azt, hogy a nyelvészek nyelvpolitikával is foglalkozzanak, s persze azt is, hogy diákjaink ezekkel a kérdésekkel legalább alapszinten megismerkedjenek.¹⁰

3.2. Emberjogi megközelítés

Az állampolgári nevelésben a nyelvpolitika kérdéskörét természetesen más irányból célszerű megközelíteni, mint az anyanyelvi órán. Érdemes visszanyúlni a *felvilágosodás korának filozófiájáig*, amelyben először jelent meg az a gondolat, hogy léteznek olyan jogok, amelyek minden embert pusztán emberi mivoltából következően megilletnek, attól függetlenül, hogy hol él, milyen a vagyoni helyzete, milyen

nyelvet beszél, milyen vallást gyakorol stb., sőt még attól is, hogy ezt a jogot az államhatalom elismeri-e vagy sem. Ennek alapja az *emberek eredendő egyenlőségének* az eszméje, amely a filozófiából a francia forradalom révén került be a politika világába, s fogalmazódott meg az *Emberi és Polgári Jogok Egyetemes Nyilatkozatá*-ban. Ezzel kezdődött el az a hosszú – s máig befejezetlen – történelmi folyamat, melynek során az emberi jogokat meghatározzák és nemzetközi szinten kodifikálják.¹¹

Bár a *kisebbségi jogok* csak legújabbban kapcsolódnak szervesen az emberi jogok egészéhez, mégis célszerű őket ezekkel összefüggésben tárgyalni, rámutatva azokra a politikai és történelmi tényezőkre, amelyek hátráltatták beépülésüket az általános emberi jogok rendszerébe (pl. a náci hatalomnak a kisebbségi jogokkal való visszaélése; a kisebbségi jogok nehezen érvényesíthetők egyéni jogokként, a kollektív jogok elismerésével kapcsolatban pedig világszerte erős az ellenállás; a nemzetközi jog formálásában államok, nem pedig etnikumok vesznek részt, így ebben a többségi felfogás érvényesül, márpedig a nemzeti többséghez tartozók rendszerint nem érzik a kisebbségi jogok hiányát).

Mivel a nyelv az egyik eszköz, melynek segítségével egyes (kisebbségi) csoportok hatatosan diszkriminálhatók (és szoríthatók ki a hatalomból, ill. megakadályozhatók abban, hogy a hatalom részeseivé váljanak), a kisebbségi jogoknak szerves részét kell hogy képezék a *nyelvi emberi jogok* (vö. Phillipson–Ranut–Skutnabb-Kangas 1994: 2). „*Nyelvi jogsértésről akkor beszélünk, amikor bizonyos nyelveket marginalizálnak, megfosztanak forrásaiktól vagy az elismeréstől, s nyelvcsereét kényszerítenek egyénekre és csoportokra*” (Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997: 13).

10. A nyelvpolitikai ismeretek oktatását valószínűleg nem egy tömbben célszerű megvalósítani, hanem szervesen kapcsolva a tematikailag érintkező témakörökhöz, pl. a világ nyelvei, finnugor rokonságunk, a nyelvi rétegződés, nyelv-művelés stb.

11. E folyamatról, valamint a vonatkozó nemzetközi dokumentumokról számos monográfia, tanulmány és egyéb dokumentum olvasható, például: Alfredsson 1998; Kovács 1996; Varennes 1998. A közép-európai helyzetről és a közép-európai államok joggyakorlatáról l. pl. Brunner 1993; Kranz ed. 1998.

Phillipson–Rannut–Skutnabb–Kangas (1994: 2), illetve Phillipson–Skutnabb–Kangas (1997: 17) alapján az *alapvető nyelvi emberi jogokról* a következőket állapíthatjuk meg: *Egyéni szinten* a legalapvetőbb nyelvi emberi jogok közé tartozik az egyénnek az a joga, hogy anyanyelvével pozitívan azonosuljon, s ezt mások is tiszteletben tartsák. Ehhez nélkülözhetetlen az anyanyelv magtanulhatásához való jog, ennek pedig része az anyanyelven való tanulás joga legalább alapfokon, valamint az anyanyelv használatának joga számos hivatalos kontextusban. Ahhoz, hogy kisebbségként teljes mértékben be tudjon kapcsolódni országa életébe, szükséges, hogy joga legyen a többségi nyelv elsajátításához is.

Mivel a nyelv mint a kommunikáció eszköze beszélőközösséget feltételez, a nyelvi emberi jogok érvényesítésénél nem tekinthetünk el a *kollektív* dimenziótól sem. Közösségi szinten alapvető nyelvi emberi jog a közösségnek az a joga, hogy nyelvét megtartsa és fejlessze, ami csak akkor lehetséges, ha a közösségnek joga van iskolákat és más olyan oktatási intézményeket alapítani és fenntartani, amelyekben a közösségnek beleszólása van mind a tananyag, mind pedig a tanítási nyelv meghatározásába. Ezen túlmenően a nyelvi emberi jogok közösségi szinten való érvényesítése előfeltételezi, hogy az adott közösség képviselve legyen az országos hatalomban, s a rá tartozó ügyeket – legalább a kultúrát, az oktatást, a vallást, az információt és a szociális ügyeket – saját maga igazgassa, mégpedig úgy, hogy az állam a rendelkezésére bocsátja az ehhez szükséges pénzügyi fedezetet.

A nyelvi emberi jogok természetesen csak akkor érvényesíthetőek, ha nemzetközi dokumentumokban kodifikálva vannak, s ha ezeket a dokumentumokat az érintettek ismerik (mégpedig úgy, hogy nyilvánvalóvá legyen: a kisebbségi jogok érvényesíthetősége kötelességekkel jár az állam részére). S ez teszi indokolttá, hogy az oktatásban a kisebbségi, illetve ezen belül a nyelvi emberi jogok kérdésköre megjelenjen.

Messze vezetne annak taglalása, hogy a fent említett alapvető nyelvi emberi jogok közül melyek és hogyan jelennek meg a nemzetközi emberjogi dokumentumokban. Általánosságban elmondható, hogy a nyelvi emberi jogok jelenleg még mindig nem szerepelnek kellő súllyal az emberi jogok között. „*A sokféleség, beleértve a nyelvi sokféleség támogatásának szándékát hangoztató magasztos nyilatkozatokon túl az emberi jogokkal foglalkozó, kötelező érvényű nemzetközi jog továbbra is figyelmen kívül hagyja az emberi jogokat, főként az oktatásban. Ez nemcsak általában ellentétes az emberi jogi dokumentumok szellemével és azok preambulumával, de ellentétben áll azzal is, ahogyan számos más emberi sajátosság alakul az emberi jogok kodifikálása során. A nyelv különleges, negatív elbírálás alá esik: sokkal kevesebb figyelmet kap, mint olyan egyéb, fontos emberi sajátosságok, mint a nem, »a faj« vagy a vallás.*” (Skutnabb–Kangas 1998: 16).

Nyilvánvaló, hogy a középiskolai oktatásnak nem lehet célja e kérdések részletező elemzése. Fontosabb ennél, hogy a tanulók segítséget kapjanak abban a kérdésben, milyen nemzetközi és hazai jogszabályokra hivatkozhatnak akkor, ha nyelvi emberi jogaikat az államhatalom vagy bármilyen más csoport vagy egyén megsérti. Ezért az állampolgári nevelés keretében, az adott ország jogrendjének ismertetése során ki kellene térni az alkotmánynak, esetleg más jogszabályoknak a kisebbségi (s ezen belül nyelvi) jogokat érintő rendelkezéseire.

A felsőoktatásban viszont már elképzelhető – a nyelvpolitikával összefüggő elméleti kérdések átfogóbb taglalása mellett – a legfontosabb nemzetközi és hazai emberjogi dokumentumok elemzése. Előadásunk végén ezért röviden ismertetjük azokat a témaköröket, melyek a pozsonyi Comenius Egyetem BTK magyar tanzékán az 1998/1999-es tanévre meghirdetett *nyelvpolitikai kurzus* keretében helyet kaptak.

1. *Bevezetés a nyelvpolitikába:* a nyelvpolitika fogalma, státustervezés, többségi és kisebbségi attitűdök, etnicizmus, lingvicizmus stb.

2. *Nyelvkörnyezettani alapfogalmak*: a nyelvek státusza és presztízse; őshonos - telepes - bevándorló kisebbség, a kisebbségi településterület jellege; a nyelvhasználat szinterei; a két-nyelvűség jellege, az anyanyelv és az anyanyelvi oktatás; nyelvi konfliktusok, államnyelv, hivatalos nyelv, kisebbségi nyelv, tiltott nyelv; kontaktusnyelvészeti alapfogalmak: kontaktushelyzet, kontaktusváltozat, elsőnyelv - másodnyelv - idegen nyelv - környezetnyelv, nyelvi dominancia, nyelvcseré, nyelvhalál, nyelvi jogsértés stb.; emberi jogok, kisebbségi jogok, nyelvi jogok fogalma.

3. *Emberi jogok, kisebbségi jogok, nyelvi jogok*: az emberi jogok nemzedékei, az önrendelkezési jog, a kisebbségi jogok fejlődése, a nyelvi jogok múltja és jelene, a közösségi jogok.

4. *A kisebbségi, ill. nyelvi jogok kodifikálása*

a) Nemzetközi (globális) szintű szabályozás: *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* (1966/76), a *Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló ENSZ-határozat* (1992) stb.

b) Regionális hatókörű szabályozások:

A helsinki folyamat keretében elfogadott dokumentumok: az EBEÉ Emberi dimenziós konferenciájának *koppenhágai dokumentuma* (1990), a *Hágai ajánlások* (1996)

Az Európa Tanács dokumentumai: A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája (1992), A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény (1994), az ET Parlamenti Közgyűlésének 1201/1993-as ajánlása.

c) Kétoldalú államközi megállapodások: a dél-tiroli német kisebbség helyzetének rendezése, a magyar-szlovák alapszerződés stb.

d) A kodifikálást megelőző szakmai előkészítő munka dokumentumai: *a Barcelonai nyilatkozat* (1996).

5. *A szlovák nyelvpolitika néhány jelenségéről*: Az előző órákon szerzett ismeretek fényében

lehetővé válik mindazoknak a tendenciáknak és konkrét nyelvpolitikai törekvéseknek az elemzése, amellyel a hallgatók nap mint nap szembeesülnek.

HIVATKOZÁSOK

Alfredsson, Gudmundur 1998. Kisebbségi jog: nemzetközi standardok és ellenőrzési mechanizmusok. *Regio* 9/4, 5–31.

Bagu Balázs 1996. Anyanyelvi oktatás Kárpátalján. Csernicskó István – Várad Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt. 47–50.

Brunner, Georg 1993. *Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa. Strategien und Optionen für die Zukunft Europas*. Arbeitspapiere 10. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung.

Fehér István 1993. *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Gábos András 1994. Adatok a romániai tanügyi törvényhez. *Regio* 5/3, 46–69.

Imre Anna 1997. Kistéleplési iskolák. *Educatio* 6/1, 24–31.

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kovács Péter 1996. *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kranz, Jerzy szerk. 1998. *Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989*. Warszawa: Center for International Relations.

Kürti Jarmila 1988. *Az iskolai eredményesség és a szocializáció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ondrejovič, Slavo 1996. Jazyková ekológia a ekológia lingvistiky. *Jazykovedný časopis* 47/1, 3–24.

Phillipson, Robert–Mart Rannut–Tove Skutnabb-Kangas 1994. Introduction. Tove Skutnabb-Kangas–Robert Phillipson szerk. *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter. 1–22.

Phillipson, Robert–Tove Skutnabb-Kangas 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 40/1, 12–30.

- Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Challenges in Multilingual Western Europe. Robert Philipson – Tove Skutnabb-Kangas (szerk.) *Papers from the Round Table on Language Policy in Europe, April 1994*, ROLIG-papír 52, Roskilde University Center, Ligvistgruppen.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad” piac. *Fundamentum* 2/1–2, 7–25.
- Tót Éva 1997. A hátrányos helyzetű tanulók családi körülményei. *Educatio* 6/1, 8–23.
- Tulok Lajos 1997. Falu és iskola. *Educatio* 6/1, 32–36.
- Varennes, Ferdinand de 1998. Kisebbségi jogok a nemzetközi jogban. *Fundamentum* 2/1–2, 26–39.
- [Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2002. Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 76–83.]

ANYANYELVI NEVELÉS KÉTNYELVŰ KÖRNYEZETBEN

A szlovákiai magyarok azonosságtudatának egyik legfontosabb összetevője az anyanyelv. Talán éppen ezért jellemző e közösségre az anyanyelv-megtartásra való nagyfokú igyekezet (vö. Zel'ová 1992: 156). Az anyanyelv átörökítésében kulcsszerepe van a magyar tanítási nyelvű iskolarendszernek. Ennek fölmérhetetlen jelentőségű előnye az, hogy nemcsak az anyanyelvi órák magyar nyelvűek, hanem – iskolatípusonként változó mértékben¹ – más tantárgyak oktatása is. Az intézményes anyanyelvű művelődés az óvodában kezdődik, és az érettségivel zárul. A magyar anyanyelvű diákoknak jelentős része azonban nem él – az esetek egy részében nem élhet – az anyanyelvű oktatás lehetőségével: a szlovák oktatási minisztérium hivatalos elemzése szerint az 1991/92-es tanévben a szlovák nevelési és oktatási intézményeket látogató magyar nemzetiségű gyermekek száma² és az adott típusú intézménybe járó összes magyar nemzetiségű gyermekhez viszonyított aránya a következő volt: óvoda – 5325 (27,7%); általános iskola – 14506 (22,99%); szakmunkásképző – 9776 (61,50%)³; szakközépiskola – 1753 (26,14%); gimnázium – 1122 (19,76%).

A szlovák iskolában magyar nyelvű oktatás egyáltalán nem folyik, s mivel a szlovák általá-

nos iskolát végzettek szinte kizárólag szlovákul folytatják középiskolai tanulmányaikat, megállapíthatjuk, hogy a magyar gyermekek egynegyede egyáltalán nem részesül anyanyelvi képzésben. Álljon itt néhány adat annak illusztrálására, miként befolyásolja ez a tény nyelvhasználatukat!

A bodrogi Királyhalmec gimnáziumának magyar és szlovák osztályaiban végzett felmérés során többek között 24 közhasználatú tárgyat, eszközt, növényt, élőlényt (pl. tányér, citrom, közúti jelzőlámpa, gáztűzhely, hóvirág) kellett a diákoknak (képek alapján) magyarul megnevezniük. A magyar tanítási nyelvű osztályok diákjai a képek 7,1%-át nem nevezték meg, a szlovák tanítási nyelvű osztályok magyar anyanyelvű diákjai viszont 13,3%-ukat; a kontaktusjelenségek aránya a magyar osztályokban 5,4%, a szlovák osztályokban 8,0%, a nyelvjárási megnevezéseké pedig 2,9%, ill. 6,5% volt (l. Lanstyák 1993). A standard magyar nyelvtani szabályok érvényesítését, ill. a megbélyegzett nyelvi formák előfordulását vizsgálva azt állapítottuk meg⁴, hogy az ún. *süksükölés* a magyar iskolások esetében 2,75%, a szlovák iskolások esetében 13,86%, a *szüksükölés* 2,97%, ill. 10,3%, az ún. *nákozás* 24,86%, ill. 63,74% volt (Szabómihály 1993).

1. Az általános iskolákban és a gimnáziumokban szinte minden tantárgyat magyarul oktatnak, a szakmunkásképzőkben és a szakközépiskolákban pedig az általános és a humán tárgyakat oktatják magyarul, a szaktárgyakat – iskolánkénti eltérésekkel – szlovákul.
2. A legutóbbi népszámlálási adatok szerint a magyar anyanyelvű lakosok száma mintegy 10%-kal több, mint a magyar nemzetiségűeké (608 221, ill. 567 296). Mivel az általunk is idézett minisztériumi statisztikákban – más kimutatásokhoz hasonlóan – a nemzetiséget veszik alapul, nem lehet tudni, hány magyar anyanyelvű gyermek jár szlovák tan nyelvű oktatási intézménybe.
3. A szakmunkásképzősök adatai nem szerepelnek a minisztériumi kimutatásban, ezért Gabzdilová (1992: 170) alapján az 1990/91-es adatokat közöljük.
4. A következő számadatokban – az előzőektől eltérően – a királyhalmeci gimnáziumon kívül a csallóközi Somorja magyar és szlovák gimnáziumában tanuló diákok nyelvi teljesítménye is szerepel.

Közhelyszámba megy az a megállapítás, hogy a szlovákiai magyarok nyelvhasználata más, mint a magyarországiaké. Ezeket az – eddigi felmérések híján csupán szubjektív benyomáson alapuló – véleményeket 1991 óta empirikus kutatásokkal próbáljuk alátámasztani. A szlovákiai és a magyarországi középiskolások körében végzett vizsgálataink során például kiderült, hogy még a magyar iskolába járó középiskolások nyelvhasználata is több tekintetben eltér a magyarországi diákokétól (l. Lanstyák 1992, 1993; Szabó Mihály 1993). Ezek az eltérések mindenekelőtt a beszélők kétnyelvűségéből és az anyaországtól való bizonyos fokú elválasztottságból adódnak. A nyelvi különfejlődés veszélyével már évtizedek óta tisztában vannak a nyelvművelők, az iskola mégsem törekedett tudatosan ennek elhárítására. A magyar nyelvi tantervek fő célként ugyan a művelt magyar köznyelv elsajátítását irányozzák elő, néhány fontos kérdés azonban tisztázatlan marad. Nem világos például, mit kell érteni művelt magyar köznyelven. A tankönyvek szemléltető nyelvi anyaga nagy százalékban tartalmaz szépirodalmi művekből vett idézeteket. Az elsajátítandó köznyelvre mint eszményre beszélt nyelvi példát nem is találunk, holott a szlovákiai magyarok zömének, ha van egyáltalán lehetősége a magyar nyelvet a közéletben (vagyis a választékos nyelvhasználat legfontosabb színterén) használni, akkor ezt többnyire csak szóban teheti. A nyelvhelyességi kérdések tárgyalásakor a tankönyvszerzők szinte kizárólag magyarországi szakirodalomra támaszkodnak; kontaktusjelenségek mintegy mellékesen jelennek meg csak a tananyagban, mégpedig teljesen koncepciótlanul. A szerzők hallgatólagosan feltételezik, hogy a szlovákiai magyaroknak ugyanaz a (közelebről sosem specifikált) magyar nyelv az anyanyelve, mint a magyarországi egynyelvű magyaroké. Ez a fő oka annak, hogy nem törekednek tudatosan és módszeresen a kétnyelvűségi helyzetből adódó kontaktusjelenségek tudatosítására, pedig ez előfeltétele volna az ezektől mentes köznyelv megtanításának.

Az eddigi kutatások alapján úgy látjuk, hogy a szlovákiai magyarok anyanyelve a következőkben tér el a magyarországiakétól: (1) A közösség kétnyelvűségéből adódóan ún. kontaktusjelenségek fordulnak bennük elő a nyelvi rendszer minden síkján, regiszterenként és beszélőként eltérő mértékben. (2) A beszélőkre nagyobb mértékben jellemző a nyelvjárási(as) nyelvhasználat, ill. általában az ún. „nyelvhelyességi szabályokat” sértő elemek megjelenése. (3) Az ún. nyelvi bizonytalanság következtében nagyobb számban jelennek meg – különösen formálisabb beszédhelyzetekben – nyelvbottlások, lapszusok, hezitációk, elakadások stb. (4) A nyelvi bizonytalanságból, ill. a beszélők erősebb tájnyelvi háttéréből következően a magyarországitól eltérő módon jelentkezik a hiperkorrekció és a normatúlteljesítésre való törekvés (ezekre l. Lanstyák 1992). (5) Az anyaországi magyar nyelvváltozatokkal összehasonlítva a szlovákiaiak sok tekintetben némileg régiesnek hatnak, mivel a magyarországi nyelvi újítások vagy fáziskéséssel jutnak csak be – vagy be sem jutnak – a szlovákiai magyar nyelvváltozatokba. (6) Sajátos jellemzője a kontaktusváltozatoknak az ún. széttagoló tendencia, vagyis az analitikus szerkezetek előnyben részesítése a szintetikusokkal szemben.

Az eltérések – jellegüket tekintve – alapvetően kétfélek.

(1) Egy részük az egynyelvű (magyarországi) nyelvváltozatokban teljesen (vagy szinte teljesen) ismeretlen: ilyenek elsősorban a kontaktusjelenségek, pontosabban azok egy része (más részük mint általános „indoeuropeizmus” a magyarországi nyelvhasználatban sem példátlan). Ezek helyett ott egészen más forma járatos, ill. olykor az anyaországban az illető jelenségnek nincs is nyelviileg egyértelműen megformált megfelelője. Ugyanakkor a szlovákiai magyarok nyelvhasználatában a helyi változat sem kizárólagos, hanem mellette – társadalmi rétegenkénti, vidékenkénti, beszédhelyzetenkénti stb. eltérésekkel – a standard forma is él.

(2) A kontaktusjelenségek más része az egynyelvű változatokban sem ismeretlen; ezek

között azonban gyakorisági különbségek vannak (vö. Pete 1988: 788; Kontra 1990: 82). Ide sorolhatjuk (a) a nyelvi deficit különböző megnyilvánulásait. Ezek az egynyelvű beszélőkre is jellemzőek, ám rájuk alighanem kisebb mértékben, s inkább a kevésbé művelt, hátrányos helyzetű rétegek nyelvhasználatában jelentkeznek, a kétnyelvűeknél viszont általánosabbak. (b) Kontaktusjelenségnek kell továbbá tekinteni az olyan jelenségeket is, amelyek az egynyelvű magyarországi változatokban is előfordulnak, de kétnyelvűségi helyzetben gyakoribbak. A gyakorisági eltérések éppúgy jellemzőek a kontaktusváltozatokra, mint az (1) pontban említett, ún. abszolút eltérések, bár az előbbieket nagyrészt kívül estek a nyelvművelők érdeklődési körén, nyilván azért, mert statisztikai módszerek alkalmazása nélkül nehezen megragadhatóak. Annak, hogy melyik változat gyakoribb az egyik, ill. a másik nyelvváltozatban, általában jól kitapintható okai vannak: Szlovákiában az használatos nagyobb százalékban, amely jobban hasonlít az illető jelenség szlovák nyelvi (vagy magyar nyelvjárási) megfelelőjére (vö. Győri-Nagy 1988: 73).

Vizsgáljuk most meg, hogy a magyar nyelvi tankönyvek e jelenségek közül melyeket és hogyan tárgyalják!

(1) Kontaktusjelenségekkel elsősorban a felső tagozatos általános iskolai tankönyvek foglalkoznak, jelentőségüknek messze nem megfelelő mértékben és koncepciótlanul, vagyis nem a legfontosabbakkal és nem is minden típusukkal. Említik például a direkt kölcsönzéseket, vagyis a tükörfordításokat, de nem foglalkoznak a jelentéskölcsönzésekkel, holott jó néhány ilyen alak általánosan elterjedt a szlovákiai magyar nyelvhasználatban (pl. *szemafor* 'jelzőlámpa', *szirup* 'szörp', *bejárat* 'lépcsőház', *iskolázás* 'tanfolyam', *brigád* 'társadalmi munka, szezonmunka'). Ezek egy részével nyelvművelő irodalmunk sokat foglal-

kozott, ez azonban kevés nyomot hagyott tankönyveinken, ami kétségkívül fontos oka nyelvművelésünk alacsony hatékonyságának. A középiskolai tankönyvek, koncepciójukból⁵ következően az egyes témakörök tárgyalásakor a magyar nyelv egyes részrendszereit a szlovák nyelv megfelelő részrendszereivel a langue szintjén vetik össze, s csak utalásszerűen említene kontaktusjelenségeket (ezeket nyilván parole szintűnek tekintve). Véleményünk szerint azonban nemcsak a magyar és a szlovák standard összevetésére van szükség, hanem a helyi kontaktusjelenségeknek standard magyar megfelelőjükkel való „szembesítésére” is (l. Lanstyák 1994).

(2) A tankönyvek bemutatják ugyan a legfontosabb nyelvjárasterületek egyes tipikus jelenségeit, ám csupán illusztráció szintjén. Pedig a tájnyelvek erőteljesebb jelenléte miatt nagyon fontos volna az egyes konkrét szlovákiai magyar nyelvjárasterületeken leggyakoribb előfordulású jelenségek módszeres bemutatására, a standarddal való szembesítésére. Ezek egy részének tájnyelvi volta a beszélőkben legtöbbször egyáltalán nem tudatosul. Sokszor éppen azokról a nyelvjárásiasságokról van szó, amelyek egyben kontaktusjelenségek is (pl. a *szokott* + főnévi igenév szerkezet használata a múltban szokásos cselekvés jelölésére; a többes számú határozói egyeztetés nagyobb fokú jelentkezése; a több darabból álló tárgyak többes számú említése; stb.). Az egyes ún. nyelvhelyességi kérdések tárgyalásakor (pl. *süksük*, *nákozás*, az *-e* kérdőszócska szórendi helye) utalni kellene ezek nyelvjárási hátterére is.

(3) Ami a nyelvi bizonytalanságot illeti, ennek ellenszere az aktív nyelvhasználat gyakoroltatása, a hatékony fogalmazástanítás. Tanterveink kellő súlyt helyeznek a fogalmazásra, de nagyobb mértékben kellene figyelembe venniük a nyelvi jelenségek stilisztikai rétegeztségét. Arra kellene törekedni, hogy a

5. A tanulmányi anyagban nagy hangsúlyt kap az ún., kontrasztív szemlélet, mivel a tantervek szerint az anyanyelvi nevelésnek integrálól szerepet kellene betöltenie az oktatás rendszerében, többek között elő kell segítenie a szlovák nyelv elsajátítását is.

tanulók képesek legyenek ugyanakkor a mondanivalónak különféle stílusú megfogalmazására. Ezt a jelenlegi tankönyvek inkább akadályozzák, mint elősegítik, pl. a formális stílus bizonyos jelenségeit – többek között az ún. terpeszkezdő kifejezéseket – helytelenítik, holott ezeknek bizonyos regiszterekben legitim funkciójuk van (l. Zeman 1988: 1046).

(4), (5), (6) A többi jelenséggel tankönyveink nem foglalkoznak, holott erre nagy szükség volna. Különösen áll ez az (5) fáziskésre, melynek csökkentését nyilván elősegítené az újabb magyarországi nyelvi fejleményeknek a tananyagba való beiktatása. Jó volna, ha diákjaink a tankönyvekben is találkozhatnának az olyan közhasználatú dolgok magyarországi megnevezésével, mint a filctoll (*fix*), a gyűrűsfüzet (*karizblok*), a merülőforraló (*spirál*), a marmonkanna (*bandaszka*).

Ami a gyakorisági különbségeket illeti, ezekre is föl kellene hívni a diákok figyelmét. Igaz ugyan, hogy a *balkon*, az *internátus*, a *stipendium* szótárazott magyar szó, a mai élő magyarországi nyelvhasználatban ezek mégis ritkán fordulnak elő (ha egyáltalán előfordulnak); helyettük inkább az *erkély*, a *kollégium*, az *osztódíj* stb. használatos.

Előadásunkban a kétnyelvű környezetben folytatott anyanyelvi nevelés kérdéseit csupán nagy vonalakban érintettük. Ahhoz, hogy gyökeres változás következzen be az anyanyelvi oktatásban, még nagyon sok részletesebb, alaposabb elemzésre van szükség.

HIVATKOZÁSOK

- Gabzdilová, Soňa 1992. Schools in the Slovak Republic with instruction in the Hungarian language – present status. Jana Plichtová (ed.) *Minorities in Politics. Cultural and Language Rights*. Bratislava: Czechoslovak Committee of the European Cultural Foundation. 165–173.
- Győri-Nagy Sándor 1988. Tájnyelvi kölcsönösség a Kárpát-medencei kisebbségek nyelvi

- változásainak kutatásában és intézményi szocializációjuk tervezésében *A Hungarológia Oktatása* 2/4, 71–83.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Lanstyák István 1992. A magyar–szlovák kétnyelvűség kutatásának néhány módszertani kérdéséről. Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest: Pszicholingva Nyelviskola. 35–48.
- Lanstyák István 1993. A magyar–szlovák kétnyelvű diákok magyar szókinccsének néhány sajátosságáról. *Hungarológia* 3. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 115–128.
- Lanstyák István 1994. Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. (Néhány gondolat a standard nyelvváltozatnak kétnyelvűségi helyzetben való elsajátításáról). *Irodalmi Szemle* 37/2, 63–75.
- Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 779–789.
- Szabó Mihály Gizella 1993. Nyelvhasználat és szociális háttér. *Hungarológia* 3. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 59–72.
- Zel'ová, Alena 1992. The integration of the Hungarian minority in Slovakia – the language problem. Jana Plichtová (ed.): *Minorities in Politics. Cultural and Language Rights*. Bratislava: Czechoslovak Committee of the European Cultural Foundation. 154–158.
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi motiváltságról. Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1040–1053.

(Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1994. Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben. *Többszínűség az oktatásban és a kutatásban*. II. kötet. Folia Practico-Linguistica XXVI. Budapest: Budapesti Műszaki Egyetem Természeti és Társadalomtudományi Kar, Nyelvi Intézet. 782–787.)

A NYELVJÁRÁSI HÁTTÉR ÉS AZ ANYANYELVI NEVELÉS

Az anyanyelvi nevelés irányításával és lebonyolításával foglalkozó intézményeknek a hatékonyság növelése érdekében nem lenne szabad mellőzniük azt a szemléletet, hogy az anyanyelvtanítás csak akkor lehet eredményes, ha az nem a diákok tényleges nyelvhasználatára és a nyelvi környezet ellenében, hanem annak figyelembevételével történik. A szlovákiai magyar közösség nyelvhasználatában a nyelvjárás a domináns nyelvváltozat, mely egyben a közösség kétnyelvűségéből adódóan kontaktusváltozat is. Ezért a tanterveknek és tankönyveknek s ezáltal magának az oktatásnak is a szlovákiai magyarok nyelvjárási háttéréből és kétnyelvűségéből kellene kiindulnia. A külföldi tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy az anyanyelvoktatás leghatékonyabb módszere az, amikor a diákok vernakuláris nyelvváltozatából és nyelvhasználatából indulnak ki az anyanyelvi órákon (l. Trudgill 2000: 153–154).

A következőkben a tanulmány témájából kiindulva csupán a nyelvjárási háttérrel összefüggő fő feladatkörök közül említek néhányat. A kérdés komplex megválaszolása ugyanis sokkal összetettebb, és az anyanyelvi oktatás sokkal több feladatát érinti, minthogy azt eme írás keretein belül meg lehetne válaszolni.

Mivel a két fogalom összetartozása alapján joggal feltételezhetnénk a nyelvjárásoknak az anyanyelvi órákon való megjelenését, a témával való foglalkozással kapcsolatban felmerülhetnek bizonyos kérdések. Ezekből a következő három kérdésre keresem a választ:

Mi indokolja, hogy egyáltalán foglalkozunk az anyanyelvi nevelés és a nyelvjárási háttér kapcsolatával? **2.** Miért kell a nyelvjárási háttérrel foglalkoznunk, ha az anyanyelvi nevelés egyik fő célja a köznyelv elsajátítása? **3.** Az anyanyelvi nevelésnek mely témakörein belül jelenjék meg a nyelvjárásokkal kapcsolatos ismeretanyag?

1. Az első kérdésre válaszolva az alapproblémát az okozza, hogy bármennyire is magától értetődőnek kellene lennie az anyanyelvi oktatás és a nyelvjárás kapcsolatának, az elméleti ismeretanyag, de különösen a gyakorlati tapasztalat nem ezt bizonyítja. Az elméleti háttérrel, a szlovákiai magyar tantervek és tankönyvek vizsgálatával az utóbbi két évtizedben többen is foglalkoztak már, s megállapításaikból témánk szempontjából a következő tanulságok szűrhetők le (Simon 1996; Kožík 2004; Misad 2009). Bár pl. a magyar nyelv a középiskolai tantervekben az utóbbi két évtizedben a nyelvjárási háttér figyelembevétele deklaráltan szerepel(t), sőt már az 1984-ben íródott Módszertani kézikönyv követelményként tünteti fel, hogy a középiskolai anyanyelvi nevelés az élőnyelvből induljon ki, és kerülje az öncélú, elvont grammatizálgatást (MóKk. 1984: 13), de e célokból a hozzá kapcsolódó tankönyvben, sőt az ezt követőkben sem, nem sok valósult meg. A tankönyvi elemzésekben a szerzők a szlovákiai magyar középiskolai tankönyveket a nyelvváltozatok, s így a nyelvjárások jelenléte

felől is vizsgálták (Simon 1996; Kožík 2004). Simon Szabolcs az 1984 és 1987 között kiadott középiskolai tankönyvek és módszertani kézikönyvek elemzését végezte el, Kožík Diána pedig az említett tankönyveken kívül az 1997-ben megjelent Magyar nyelv (középiskolások számára), illetőleg az e tankönyvhöz kapcsolódó négy gyakorlókönyvet vizsgálta meg. Simon az általa vizsgált tankönyvekben összesen négy beszélt nyelvi indukciós szövegre bukkant, ami az összesen előforduló 149 szövegnek a 2, 68 %-a (1996: 19). A tankönyvi feladatokban még alacsonyabb ez az arány, hiszen a 639 feladatból a nyelvjárásokat és a szociolektusokat együtt kilenc feladatban érintik, s ez összesen 1,41 % (1996: 24). Kožík Diána az 1997-ben megjelent, még ma is használatos tankönyvet s a hozzá kapcsolódó négy gyakorlókönyvet tekintette át, s megállapította, hogy az újabb tankönyv megközelíti a tantervekben a nyelvjárások oktatásával kapcsolatos elveket, s a tankönyvcsomag pozitív jelensége, hiányosságai ellenére, a szociolingvisztikai szemlélet megjelenése. Példaanyagában is nőtt a beszélt nyelvi, s ezen belül a nyelvjárási szövegek száma (2004: 102, 104).

A legújabb gimnáziumi tantervet és magyartankönyv-tervezetet (l. Csicsay–Simon–Kulcsár 2007) Misad Katalin (2009: 139–158) vette górcső alá. A tantervvel kapcsolatban többek között megállapítja, hogy szellemisége elavult, az anyanyelvi nevelés megújulásának fontosságát és lehetőségeit nem nevezi meg, s a modern nyelvészeti tudományágak fogalmai ha meg is jelennek benne, de sokszor logikátlanul, s nem pedig a rendszerbe beépítve bukkannak fel. A mi szempontunkból pedig önmagáért beszél a következő, az említett tantervben található megfogalmazás: „*A nyelvjárások pozitív és negatív hatása*” (l. Misad 2009: 150). A magyartankönyv-tervezettel kapcsolatban pedig Misad Katalin megállapítja, hogy „[...] *a szerzők – mellőzve a tudományos hitelességet – a tervezetben egyértelműen a purizmus elvét követik*” (2009: 151). Ennek szellemében pedig a szerzők minden magyarázat nélkül számos

nyelvjárási jelenséget a leggyakoribb nyelvvelhelyességi hibák közé sorolja be (Misad 2009: 153). Ez a beszédhelyezettől független besorolás viszont kedvezőtlenül hat a nyelvjárások megítélésére és a nyelvjárásban beszélő diákok attitűdjére.

A követelményrendszert és az elméleti háttéranyagot tartalmazó dokumentumok a felsorolt hiányosságok folytán a nyelvjárások megítélésével kapcsolatban az utóbbi húsz évben sem terelhették pozitív irányba az anyanyelvi nevelést.

A gyakorlati tapasztalat, a nyelvtanórák középiskoláinkban való megtartása és a nyelvjárások témakörével való foglalkozás még az elméleti háttéranyag és dokumentumok hiányosságait is felülmúlja.

A nyitrai hallgatók körében végzett egyik kérdőíves felmérésből az derült ki, hogy a középiskolában jóval kevesebbet foglalkoztak nyelvtannal, mint irodalommal. A kérdőívet 66 elsőéves magyar szakos hallgató töltötte ki, s a nyelvtanórák megtartásával és gyakoriságával kapcsolatos válaszaikból az derült ki, hogy csaknem kétharmaduknak – 60,60% – a tantervvel összhangban heti egy alkalommal volt nyelvtanórája. Viszont 21,21%-uknak a tantervben meghatározott, az óraszámra vonatkozó előírásokat mellőzve már csupán havonta egyszer, 18, 18%-uknak pedig még ennél is ritkábban, egy félévben egyszer, vagy egy tanévben öt-hat alkalommal volt része nyelvtanításban (l. Sándor 2007: 235).

Hogy a megtartott nyelvtanórákon mennyire foglalkoztak a nyelvjárások kérdéseivel, azt egy másik, ugyancsak a nyitrai hallgatók körében végzett kérdőíves felmérés tártá fel. Az erre vonatkozó kérdés így hangzott: „*A középiskolai nyelvtanórákon érintették-e a nyelvjárásokkal kapcsolatos kérdéseket? Ha igen, milyen témában vagy mivel összefüggésben?*”

A legtöbben, 27-en (42,18%) úgy válaszoltak, hogy a középiskolai nyelvtanórákon nem foglalkoztak a nyelvjárásokkal. Viszont 21-en (32,81%) részesültek a nyelvjárási jellegű alapismeretekben is. 16 válaszadó esetében (25%)

azonban csak nagyon kis mértékben érintették a nyelvjárásokkal kapcsolatos ismereteket. Bár vannak pozitív jelenségek is, ennek ellenére a helyzet sem a nyelvtantanítást, sem pedig a nyelvjárásokkal való foglalkozást illetően nem megnyugtató, hiszen a pedagógiai dokumentumokban meghatározott követelményeknek gyakran maguk a pedagógusok nem tesznek eleget.

Mindezt egybevetve ismét bebizonyosodott, hogy mint minden tantárgy, a nyelvtanítás sorsa is ezen belül a nyelvjárások kérdéseinek megvilágítása is végső soron a tanár kezében van. A tanár kezében van a nyelvjáráshoz való viszony kialakítása is. Ez azonban nemcsak a magyartanároktól függ, mert nemcsak a magyartanárok javítgatják a diákok nyelvjárási beszédét, illetőleg szégyenítik meg, hanem a többi tanár is (vö. Kontra 2003: 355). A középiskolások elbeszéléseiből kiindulva napjainkban Szlovákia számos középiskolájában megismétlődik az az Illyés Gyulával annak idején megtörtént eset, hogy nem a magyar szakos, hanem a matematikatanára szégyenítette meg nyelvjárása miatt. Simonyi Károly, a Sopron megyei születésű neves fizikus Illyéshez hasonló, negatív tapasztalatokat a rajzórán szerzett (l. Kiss 2002: 265).

A nyelvjárás stigmatizációjának pedig lelki és nyelvhasználati következményei is vannak. A legsúlyosabb következmény: az anyanyelvtől való elfordulás és a közösségtől való elidegenedés. Innen pedig egyenes út vezet az asszimiláció felé. Ez ugyanis Trudgill szerint „[...] azokban a helyzetekben áll elő, amikor az emberektől megtagadják annak méltóságát,

hogy beszédük alapnyelvi formája is tekintélyvel bírjon” (1996: 9).

2. A 2. kérdés az anyanyelvi nevelés egyik céljának és a tényleges nyelvhasználat jellegének az ellentmondásából fakad, hiszen a köznyelvet kell a diákoknak elsajátítaniuk, miközben a vernakuláris nyelvváltozatuk a nyelvjárás. Itt ütközik az anyanyelvi nevelés célja és a nyelvhasználati valóság ténye, különösen akkor, ha a nyelvjárási háttér figyelembevétel nélkül akarjuk elérni a köznyelv elsajátítását. A tanulók többségének, mint ahogy az a következő táblázat adataiból is kiderül – a válaszadók ismét a nyitrai magyar szakos hallgatók –, az iskolában sajátítja el a köznyelvet. A hallgatóknak feltett kérdés azt tudakolta, hogy „*Hol és mikor sajátította el a magyar köznyelvet?*”

A válaszok szerint legtöbbször, 35-en (54,40%) az iskolában és a médiából, 15-en az iskolában és otthon (23,43%), 10-en (15,62%) kisgyermekkorukban otthon sajátították el a köznyelvet, vagyis esetükben a köznyelv volt az elsődleges szocializáció nyelve. Közülük 7-en falun élnek (16,27%), 3-an városban (15%).

Általános tapasztalat, hogy a köznyelv elsajátításához a nyelvjárási háttérű gyermekek esetében többnyire göröngyös út vezet. A legnagyobb gondot az okozza, hogy a nyelvjárásban szocializált diákoktól is köznyelvi szó- és írásbeli produkciókat követeltek a múltban, s követelnek még ma is (l. Kiss 2001: 146).

A kérdéskör elméleti továbbgondolásakor mindenképp azt kell tudatosítani az anyanyelvet oktató pedagógusnak, hogy a diák már az

A Hol és mikor sajátította el a magyar köznyelvet? kérdésre adott válaszok

	Iskolában, médiából	Iskolában és otthon	Otthon	Egyéb~hiányzó válasz
Falu	43/25=58,13%	43/10 = 23,25%	43/7 = 16,51%	43/1 = 2,32%
Város	20/10 = 50%	20/5 = 25%	20/3 = 15%	20/2 = 10%
Településtípus nélkül	0	0	0	1/1 = 100%
Összesen	64/35 = 54,40%	64/15 = 23,43%	64/10 = 17,18%	64/4 = 6,25%

anyanyelvi oktatás megkezdése előtt birtokolja anyanyelvét, kisebbségben többnyire annak nyelvjárását. E gyakorlati jellegű nyelvtudására építve az oktatónak nem lehet az a célja, hogy a nyelvtanítás által eltávolítsa a diákt anyanyelvváltozatától, hanem arra kell törekednie, hogy megismertesse vele, mi a nyelv/nyelvváltozat szerepe a kommunikációs tevékenységben, hogyan alkalmazza a rendelkezésére álló nyelvi eszközöket a mindennapok beszédaktusaiban, mi a funkciója az egyes nyelvi kifejezőeszközöknek és nyelvtani fogalmaknak a kreatív beszédaktusokban.

E funkcionális szemléletre épülő anyanyelv-oktatási program lényegét és összetevőit Tolcsvai Nagy Gábor egyik idevágó munkája alapján (2004: 318–320) ekképp foglalhatjuk össze:

1. A *nyelvi rendszer*, azaz a hagyományos értelemben vett nyelvtan e szemléletben is középponti összetevő, de nem az egyedüli, hanem a többi funkcionális, kommunikációs összetevővel együtt válik teljessé.

2. A második összetevő, a *nyelv mint viselkedés* a nyelv legtermészetesebb funkciójából fakad. Hiszen biztosítja a két vagy több ember között létrejött kapcsolatfelvételt, a kommunikációt, amely mindig valamilyen konkrét kommunikációs szituációban történik. Ezáltal különböző beszédhelyzetek jöhetnek létre, s a résztvevők a különböző beszédhelyzetekben nyelviileg is különböző módon viselkednek. E különbözőséget természetesen nemcsak a nonverbális kommunikáció, a teststilizáció és a testbeszéd eszközeivel fejezik ki, hanem beszédük nyelvváltozatával, stílusával is jelzik. Az egyes beszédhelyzetektől függő viselkedésmódok alapvetően három stílushoz és nyelvi viselkedésformához köthetők: a bizalmashoz, a közömböshöz és a hivatalos/ünnepélyeshez. Ezekhez pedig három nyelvváltozat köthető: a nyelvjárás, a köznyelv és az irodalmi nyelv.

3. A harmadik, a *nyelv mint tudás* összetevőn nem csupán a nyelv birtoklását, a jó mondatszerkesztést értjük, hanem a nyelvnek a

külső és belső világunk megismerésében játszott kognitív szerepét is.

4. A nyelv mint művészet összetevőben az emberi alkotóképességet nemcsak az irodalmon belül mutatjuk be, hanem diákjainkkal azt is felfedeztetjük, hogy mondandónkat az esztétikumot is szem előtt tartva sokféleképpen ki tudjuk fejezni.

3. Az anyanyelvi nevelés mely témakörein belül jelennek meg a nyelvjárásokkal kapcsolatos ismeretanyag? Amikor a nyelvjárás háttér és az anyanyelvi nevelés kapcsolatáról beszélünk, elsősorban nem az olyan egyszeri megoldásokat tartjuk szem előtt, mint pl. a magyar nyelvjárások Szlovákia területén, vagy a nyelvváltozatokon belül megemlíteni, hogy léteznek nyelvjárások is. Ez a nyelvhasználat-központú és a kommunikációs készségeket fejlesztő korszerű anyanyelvi neveléshez nem elég, jóllehet számos magyarórán a mai helyzethez képest már ez is előrelépés lenne. Hanem abból a már fentebb említett funkcionális nyelv szemléletből kell kiindulnunk, hogy a nyelvjárások esetében is mind a négy összetevő, még ha a 4. korlátozott mértékben is, de jelen van. Ennélfogva a nyelvjárásokkal való foglalkozás nem merülhet ki egyetlen témakörön belül, hanem mindegyik fent említett összetevőben meg kell(ene) jelennie. Másként fogalmazva 1981-ben Sebestyén Árpád a következő módszertani eljárást javasolta: „Az anyanyelvi nevelésben a belső nyelvtípusok nem tárgyalhatók egyetlen fejezet keretében. A leíró jellegű kérdések között elő kell kerülnie egyes részleteinek a hangtan, a helyesírás, a szókincs, a szójelentés, valamint a stílus problematikája kapcsán” (Sebestyén 1981: 324).

E célok megvalósítása azonban nehezen érhető el gyakorlati jellegű módszertani megoldások kidolgozása nélkül. Kiss Jenő a német nyelvterületen termett kutatási eredmények összefoglalásában (2001: 147), melyek nemzetközi viszonylatban is a legalaposabb vizsgálódásokra támaszkodnak, az alábbiakat emeli ki:

1. A nyelvjárási eredetű nyelvi hátrányoknak az iskolai oktatásban való ignorálása szakmai és emberi felelőtlenség.

2. Tudatosítani kell, hogy a nyelvjárások nyelvrendszer-tani szempontból egyenértékűek a köznyelvvél. A kommunikációs hatókörük ugyan korlátozottabb, mert vannak olyan beszédhelyzetek, melyekben inkább a köznyelvet célszerű használni.

3. A köznyelv eredményes elsajátítása leginkább a tanulók nyelvjárási háttérére építve k o n t r a s z t í v szemlélettel érhető el (nyelvjárás : köznyelv).

A kontrasztív szemléletre álljon itt néhány példa annak a vetélkedőnek a feladatgyűjteményéből, melyet 2007. december 1-jén a neves szlovákiai magyar nyelvész, nyelvjáráskutató, Arany Albert László halálának 40. évfordulójára rendeztek meg a Nyitra-vidéki Kolonban. A feladatokat a 2007 őszén negyedéves magyar szakos hallgatók készítették el. Ezekből mutatunk be most néhány feladatot:

1. PÁROS

Keresd meg a párokat jelentés alapján és kösd össze őket!

derelye	pimpimpáva
kemence	dorozsba
guggol	istenkörti
vőfély	dedelle
gyermekláncfű	szátva
kilincs	tyúksegg
szemölcs	kükő
szövőszék	sühajt
galagonya	siskó
fűtyül	kilicske

2. ÁRNYJÁTÉK

Lásd az 520. oldalon!

Ugyancsak a kontrasztív szemléleten belül s a német eredményekre hivatkozva említi Kiss

Jenő azt a „Dialekt/Hochsprache – kontrastiv”. Sprachhefte für den Deutschunterricht című sorozatot, melynek egyes kötetei – mindegyik más-más nyelvjárási régióval foglalkozik – egyrészt a tanulók szó- és írásbeli nyelvhasználatában jelentkező, nyelvjárási háttérükkel összefüggő hibáinak, hibatípusainak elemzését adják közre, másrészt nemcsak a regionális hibaprognózisokat adják meg, hanem terápiajavaslatokat is nyújtanak. Így pl. a kontrasztív szemlélet szellemében olyan nyelvjárási-köznyelvi szópárok gyakorlatait adják meg, melyek elősegíthetik a típushibák kiküszöbölését. Számunkra követendő lehetne az ún. n y e l v i h i b a – f ő l d r a j z módszere is, mely térképlapon szemléltetve mutatná be, hogy az egyes nyelvjárási régióban milyen, a tanulók nyelvjárási háttérével összefüggő hibák fordulnak elő a köznyelvi produkcióikban (l. Kiss 2001: 147).

A nyitrai hallgatók által végzett szakdolgozati elemzések szerint az alsó- és felső tagozatosok írásbeli munkáiban, tollbamondásokban és fogalmazásokban szintén leginkább a hangtani jelenségekből adódó helyesírási hibák bukkantak fel.

Példaként a Rozsnyó környéki keleti palóc, és a Kassa környéki északkeleti nyelvjárások egyik mássalhangzó-jelenségét hozom fel, melyet Imre Samu is említ: „Néhány ponton Rozsnyó és Kassa környékén a hosszú msh.-k rendszere lényegében hiányzik, vagy legalábbis erősen megbomlott állapotot mutat” (Imre 1971: 269).

Az említett nyelvjárási régiókban négy településen (Méhi, Nagykapos, Nagyszelmenc, Torna) a diákok helyesírásában a legtöbb helyesírási hibát a hosszú *tt*, illetőleg a többi hosszú mássalhangzó kiejtésbeli rövidülése okozta. A különböző funkciójú, homonim morfémaként használatos hosszú *tt* és rövid *t* helyesírása köztudottan amúgy is sok gondot okoz a helyesírás elsajátításának kezdeti szakaszában. Ott pedig, ahol a hosszú *tt* mássalhangzót nem is ejtik, még összetettebb a probléma, hiszen a kiejtés szerinti helyesírási alapelvünk,

Próbáljátok meghatározni, hogy mi látható az egyes képeken! Segítséget is adunk a zárójelekben.

A megoldásokat írjátok le a képek alatti (melletti) vonalakra, először ahogyan a falutokban szokták mondani, majd úgy is nevezzétek meg, ahogy a tankönyvekben olvastatok róla!

(fiú kacsza)

(karácsonyi csemege)

(ehető gomba, amelynek nagy barnás, pikkelyes kalapja van)

(növény, melynek érintése fájdalmas)

(a fák doktora)

mely más esetekben megkönnyítheti, ebben a kérdésben alaposan megnehezíti az idevágó helyesírási készségek kialakítását. Így nem véletlen, hogy azokon a településeken, ahol csak rövid *t-t* ejtenek, ez a listavezető hiba (*futat* 'fut-tat', *it* 'itt', *helyet* 'helyett', *helyetem* 'helyet-tem', *útalan* 'úttalan', *útest* 'úttest', *látunk* 'lát-tunk' stb.). A kiejtésbeli rövidülés a többi más-salhangzó esetében is jelentkezik, s így természetesen jelentkezik azok helyesírásában is (*szebet* 'szebbet', *benünket* 'bennünket' stb.).

E jelenség tehát már felkerülhetne a fentebb említett szlovákiai magyar helyesírási-hibatérképre, mely a Rozsnyó és Kassa környéki pedagógusok figyelmét hívhatná fel e típus hibára, s csökkentésének egyik módszere lehetne a nyelvjárási-köznyelvi szópárokon való gyakoroltatás.

HIVATKOZÁSOK

- Csicsay Károly – Simon Beáta – Kulcsár Mónika 2007. *Magyar nyelv és kommunikáció tankönyv a 4-osztályos gimnáziumok valamint a 8-osztályos gimnáziumok felső tagozata részére*. Kézirat (http://info-vek.sk/projekty/magyar_nyelv_es_kommunikacio.pdf).
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő 2002. A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. *Magyar Nyelvőr* 126, 263–269.
- Kontra Miklós 2003. Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? (Papp István igaza). Hoffmann István – Kis Tamás (szerk.) *Köszöntő könyv Nyirkos István 70. születésnapjára*. (Magyar Nyelvjárások XLI.) Debrecen: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve. 355–357.
- Kožík Diana 2004. A határon túli magyar anyanyelvoktatás helyzete és problémái. A szlovákiai magyar anyanyelvoktatás a középiskolai magyarnyelv-tankönyvekben megjelenő nyelvváltozatok tükrében. Szabó Géza – Molnár Zoltán –

- Guttman Miklós (szerk.) *Emberköz - pontosság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában*. Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai IV. 100–105.
- Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- MóKk. 1984. Borvák Irén – Gerő János – Hölgye István – Kissling Eleonóra – Kovács Miklós – Szkladányi Endre – Tankó László – Teleki Ilona *Magyar nyelv és irodalom. Módszertani kézikönyv a középiskolák 1. osztálya számára*. Bratislava: SPN.
- Sándor Anna 2007. A dialektológia és az anyanyelvi oktatás kapcsolatának szükségzerű voltáról. Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.) *V. Dialektológiai szimpózium, Szombathely, 2007. augusztus 22–24.* Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 233–238.
- Sebestyén Árpád 1981. „A nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése” témakör tantervi helyzetéről. *Magyar Nyelvőr* 105, 319–328.
- Simon Szabolcs 1996. Nyelvváltozatok a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák számára írt magyarnyelv-tankönyvekben. Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 17–27.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Nyelv, érték, közösség*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Trudgill, Peter 1996. Az olvasókönyvek és a nyelvészeti ideológia. Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 1–10.
- Trudgill, Peter 2000. A tankönyvek és a nyelvészeti ideológia – szociolingvisztikai nézőpontból. Sándor Klára (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*. Szeged: JGYF. 139–154.

ÉRETTSÉGI VIZSGA SZLOVÁKIÁBAN ÉS KÜLFÖLDÖN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAR ISKOLÁBAN ÉRETTSÉGIZŐ DIÁKOK SZLOVÁK NYELVI ISMERETEIRE

1. BEVEZETÉS

Írásom első részében vázlatos képet nyújtok arról, hogyan zajlik az érettségi vizsga a kisebbségi magyar tannyelvű középiskolákban a Kárpát-medencében a magyar nyelv mint tan nyelv és a többségi nyelv viszonylatában, kitérek az anyaországi helyzetre, végül a hazai, szlovákiai állapotot jellemzem.

Az érettségi vizsga¹ az oktató-nevelő folyamat fontos állomása: a középiskola befejezése, egyben feltétel a felsőoktatási intézményekben való tanulás megkezdéséhez. E vizsgát a középiskolai képzés egésze determinálja. Nyilvánvaló, hogy azt és úgy lehet a gyerekektől „kérdetni”, ami előzőleg meg lett nekik tanítva, illetőleg olyan módon folyhat a vizsgáztatás, amelyhez a gyerekek folyamatosan hozzá lettek szoktatva.

2. ÉRETTSÉGI KÜLFÖLDÖN

2.1. Ukrajna

Az érettségi vizsga magyarból két részből áll: írásbeliből és szóbeliből. Az írásbeli vizsga tollbamondás vagy a tananyag részét képező mű tartalmának reprodukálása. Ez a két feladattípus évente váltakozik. A feladatot az Ungvári Pedagógus-továbbképző Intézet juttat-

ja el az iskolákba a vizsga napján, lezárt borítékban. Az irodalomvizsga (integrált magyar és világirodalom) választható szóbeli vizsgatárgy. A tételsort az Ungvári Pedagógus-továbbképző Intézet egységesen készíti elő valamennyi magyar tannyelvű középiskola számára.

Az írásbeli vizsga ukrán nyelvből kötelező. 2005-ig tollbamondást írtak a diákok, azóta egy szépirodalmi mű tartalmának reprodukálása a feladat. Ukránból a magyar tannyelvű iskolákban korábban más feladatot kaptak a diákok, mint az ukrán iskolákban. Ez a gyakorlat újabban megváltozott.

2.2. Románia.

Az érettségi vizsga magyarból írásbeliből és szóbeliből áll. Az írásbelin az oktatási minisztérium által kijelölt, országosan megadott tételt kell az érettségizőknek megírni. A szóbeli érettségi vizsgán szintén központilag meghatározott tételek szerepelnek. A román nyelvet és irodalmat a magyar tannyelvű általános iskolák 5. osztályától kezdve ugyanúgy tanítják, mint a román anyanyelvűeknek a román tannyelvű iskolában; azaz azonos a tananyag, és a vizsgakövetelmények is ugyanazok a 8. osztályt követő záróvizsgán, illetve az érettségien is. Az érettségi vizsga minden formájában a kisebbségi magyar tanulók román nyelvből és iroda-

1. Az európai érettség vizsgarendszerek áttekintéséhez vö. Mátrai 2001.

lomból ugyanazokkal a követelményekkel szembesülnek, mint a többségi román tanulók. A román nyelv miatt a székelyföldi gyerekeknek igen sok gondjuk van az érettségien.

2.3. Horvátország

2006-ban került sor az első, az oktatási minisztérium által megvalósított, három napon át tartó országos felmérésre, a gimnazistákra vonatkozóan. A felmérés kizárólag az elsős gimnazistákra korlátozódott; három tantárgyból végeztek el: horvát nyelv, matematika, idegen nyelv – ez a magyar tannyelvű középiskolában a német nyelv volt. Azóta informatikából és még másik két tantárgyból is végeztek felmérést, ezenkívül magyarból is. Érettségi vizsgát később csak azok a diákok tehetnek, akik középiskolai tanulmányaik folyamán legalább egyszer átestek ilyen felmérő vizsgán. Ez a rendszer azonban még nincs megállapodva, a vizsgaszabályok egyelőre kísérleti jellegűek. Az említett felméréseket leginkább központi érettségi előkészítő vizsgának nevezhetnénk.

Horvátországban kizárólag egy intézményben folyik magyar tannyelvű középiskolai oktatás. A közelmúltig a negyedikesek a hagyományos modell szerint érettségiztek; azaz magyar nyelvből szóbeli és írásbeli vizsgát tettek. A szóbelin az előre megadott tételekből hármat húztak, az írásbelin pedig a vizsgáztatóbizottság elnöke által megadott három témából dolgoztak ki egyet.

2.4. Szlovénia

A szlovén általános érettségi vizsga által a tanulás felvételi vizsga nélkül vezet át a gimnáziumból az egyetemre. Ebben rokon a legtöbb európai állam érettségijével. Az érettségi három kötelező és két (esetleg három) választható tantárgyból áll. Minden jelöltnek vizsgáznia kell anyanyelvből (szlovén, a kétnyelvű területeken magyar, illetve olasz), egy idegen nyelvből (angol, német, francia, olasz, spanyol, orosz) és matematikából. Néhány tantárgy ese-

tében a jelölt választhat, hogy általános vagy emelt szintű vizsgát kíván-e tenni. Anyanyelvből pl. csak emelt szintű vizsga tehető, a másik két kötelező tantárgy mindkét szintet kínálja. A választható tantárgyak közül az idegen nyelv, a második nyelv és a latin teszi lehetővé a szintválasztást.

A kétnyelvű középiskolában a diákok – elméletileg nemzetiségüktől függetlenül – eldönthetik, hogy magyarból vagy szlovénból érettségiznek anyanyelvi szinten. Ebben valószínűleg az dönt, mit tekintenek a gyakorlatban első nyelvüknek. Azok a magyar gyerekek, akik a magyart választják, a harmadik és negyedik osztályban választhatnak a felkínált kétszintű szlovénoktatás között. Maradhatnak együtt a szlovén anyanyelvűekkel heti 4 órában, és egyben részt vesznek a szlovén érettségi előkészítő órákon is, vagy csökkentett óraszámban (3) tanulják tovább a többségi nyelvet. Ez utóbbi lehetőséggel általában élnek is a magyar diákok.

Az anyanyelvi érettségi vizsga két részből áll. Az írásbeli egy irodalmi és egy nyelvi-nyelvhasználati feladatsort jelent. Az 1. feladatlapban egy értekező vagy elemző-értékelő irodalmi esszé írnak a jelöltek kb. 700–1000 szó terjedelemben, a már ismert témában, a megadott művek alapján, két tétel közül egyet választva. Ehhez 150 perc áll a rendelkezésükre. Eredménye a tantárgyi összsóztályzat 50%-át teszi ki. Javítása külső értékeléssel történik.

A második feladat a nyelvi-nyelvhasználati teszt. A bizottság egy közösen kiválasztott nem művészi szöveg alapján készíti el a nyelvi ismereteket és készségeket mérő feladatsort. A feladatlap utolsó feladata mindig egy rövidebb (kb. 100–120 szóból álló), meghatározott műfajú és típusú szöveg alkotása az adott témához kapcsolódóan. A feladatlap felöleli a nyelvi rendszer minden szintjét, természetesen a tantervi tartalmak figyelembevételével és az adott szöveg kínálta lehetőségek maximális kihasználásával. Eredménye az összsóztályzat 30%-át jelenti.

2.5. Magyarország

Az anyaországban hosszabb ideje zajlik az érettségi vizsga megújítása. A reformelképzelések az oktatási rendszer komplexitásából indulnak ki. A magyarországi oktatási szakemberek a reformot elsősorban tanulásként értelmezik, vagyis annak „intelligens tanuló rendszerként” kell működnie (vö. Halász 2006). Maga az érettségi vizsga megújítása nagyon összetett folyamat eredménye. Mértékét, jellegét csupán néhány adattal illusztrálom.

Hatása az iskolára s egyáltalán az oktatási reform egésze szempontjából is az esettanulmányok tanúsága szerint kedvező, jobb vizsgaeredményekhez vezetett (vö. Horváth–Lukács 2006: 2). A vizsgaeredmények – a 2004-es évi próbaérettségi és a 2005-ös évi új érettségi eredményeinek összehasonlítása – igazolják a szakemberek elvárását, miszerint: „ha a vizsgának van tétje, akkor hatékonyabb a felkészítés és felkészülés, valamint erősebb a teljesítménymotiváció” (Horváth–Lukács 2006: 3).

2005-ben középszinten 103, emelt szinten pedig 73 volt a vizsgatárgyak száma. A kötelező vizsgatárgyakon kívül igen sokféle idegen nyelvből választottak a vizsgázók, továbbá volt középszintű vizsga például drámából, etikából, társadalomismeretből, médiaismeret és mozgókép-kultúrából, többféle hittanból.

A kéttannyelvű, illetve a nemzetiségi iskolákban közismereti tantárgyakból lehetett nem magyar nyelven is vizsgázni, ahogyan a példaként közölt adatok is jelzik: matematikából középszinten 8 nyelven, emelt szinten 3 nyelven, hagyományos módon 7 nyelven, történelemből középszinten 8 nyelven, emelt szinten 3 nyelven, fizikából középszinten 3 nyelven, emelt szinten 1 nyelven, hagyományos módon öt nyelven, földrajzból középszinten 6 nyelven,

biológiából 5 nyelven, informatikából 5 nyelven írásbeliztek.

Az érettségi vizsga előkészítésének nagyságrendjét jelzi, hogy 108, az írásbeli feladatsorok és javítási-értékelési útmutatók, valamint szóbeli tételek összeállításáért felelős szakmai bizottság működött. A vizsgázók, illetve az értékelők 222-féle írásbeli tételsort és a hozzá tartozó értékelési útmutatót használtak. Az Országos Közoktatási Értékelési és Vizsgaközpontban (OKÉV) mintegy 100 000 darab írásbeli tételcsomag összeállítására és helyszínekre szállítására került sor. Az kétségtelen, hogy a korábbi évek felsőoktatási felvételizőinek létszámához képest a 2005-ös emelt szintet tevő vizsgázói létszám lényegesen alacsonyabb arányú volt.

3. A SZLOVÁKIAI HELYZET

3.1. A szlovák nyelv és irodalom mint érettségivizsga-tantárgy a magyar tannyelvű középiskolákban (is) hagyományosan jelen van a kezdetektől, az 1950-es évektől napjainkig. Eredményei általában megfelelőek, noha sokszor éri az a vád a magyar iskolákban végzett gyerekeket, hogy „nem tudnak szlovákul”. Ugyanakkor azonban megállapíthatjuk, hogy a jobb képességű tanulók az iskolában is el tudják sajátítani a szlovák nyelvet; olyan mértékben, amilyenben a gyakorlatban szükségük van rá.²

Nagy változást jelentett, hogy a 2006-os tanévben sor került a szlovák nyelv és irodalom mint érettségi vizsgatárgy főpróbájára közép- és emelt szinten. Az új érettségi lényeges alapelve volt a standardizálás, mérhetőség, objektivitásra törekvés. Ezeknek az elveknek az érvényesítése a hazai magyar tannyelvű iskolák szempontjából viszont eléggé problematikus.

Az „új” érettségire való áttérés jegyében a szlovák nyelv és irodalom vizsga ún. extern

2. Általában érvényes, hogy azoknak a magyar anyanyelvű tanulóknak, akik – a hazai, szlovák tannyelvű – felsőoktatási intézményekben folytatják tanulmányaikat, nem jelent gondot a szlovák mint oktatási nyelv. Vagyis a magyar tannyelvű iskola általában nem jelent hátrányt. Ugyanakkor azonban nincsenek adataink arról, hogy mennyire „sikeresek” azok a magyar anyanyelvű gyerekek, akik az érettségig tanulmányaikat szlovák tannyelvű iskolában folytatták. (Sikerességen itt azt értjük, hogy közülük hányan szereztek diplomát a felsőoktatási intézményben.)

(külső) formával kibővített bevezetésével a magyar tannyelvű középiskolákban több éven keresztül folyamatosan próbálkoztak (vö. Misd 2009). Ezeken a méréseken a tanulók eredményei általában elfogadhatóak voltak. Ugyanakkor a magyarul tanuló régiók fekvése az országban, illetve a szlovákiai magyarok nyelvi helyzete s ezekből adódóan a tanulók szlovák nyelvi kompetenciájának heterogenitása kérdésessé teszik a vizsga értékét, objektivitását.

A szlovák nyelv a magyar anyanyelvű tanulók számára a többségi nemzet nyelve, egyben államnyelv. A magyar tannyelvű középiskolákban ugyanakkor második nyelv, olyan környezeti nyelv, amelyet a tanulók külön erre a célra szolgáló tanórán tanulnak.³ Természetesen a szlovák nyelv és irodalom tantárgynak a szlovák és a magyar tannyelvű iskolák számára szolgáló tantervei, tankönyvei⁴ is különböznek. Ugyanakkor más a két tantárgy célkitűzése is.

3.2. A tanulók szlovák nyelvbéli kompetenciájának heterogenitása a szlovákiai magyarok településszerkezetével függ össze. A szlovákiai magyarok Szlovákia déli határát kopírozó, mintegy 500 km hosszú elnyújtott sávban élnek. Ez a sáv helyenként teljesen elvékonyodik, mintegy pár tíz kilométer szélességű (keleten meg is szakad), nyugaton viszont kiszélesedik, aminek következtében az itt élő magyarok többen élnek. Az is fontos tényező, hogy a magyar kisebbség mintegy 75%-a falun él. (E ténynek abból a szempontból van jelentősége, hogy a nagyvárossal szemben a falusi redukált

kommunikációs szinterek kevésbé ingerdús nyelvi környezetet jelentenek.)

Azokon a településeken, ahol a magyarok szórványban élnek, közvetlen kapcsolatuk van a szlovák lakossággal, a mindennapi közvetlen kapcsolat következményeképpen az ilyen típusú településeken élő tanulók (főleg a nagyvárosokban és környékükön, pl. Pozsony, Kassa) általában fejlettebb szlovák nyelvi kompetenciával is rendelkeznek, mint a tömbhöz tartozó településeken élők (például a csallóközi falvakban). Ebből következően bizonyára különböző nehézségű feladatot jelent egy-egy standardizált feladatlap kitöltése a tömbben, ill. a szórványban élő tanulónak. Vagyis előfordulhat az az eset, hogy a külső érettségi vizsga az egyik tanulónak viszonylag könnyű, a másiknak nehéz feladatot jelent, attól függően, hogy milyen a nyelvi környezet. A magyar tömbben élő tanuló A szinten teljesített érettségi vizsgája a gyakorlatban nem feltétlenül magasabb szintű „alkalmazásképes tudást” jelent, mint a szórványban élő, ugyanolyan teljesítményt, de B szinten elért tanulóé. (A gondot ebben a tekintetben az jelentette, hogy az érettségi vizsga célja a korábbi tervek szerint éppen az lett volna, hogy belépőt jelentsen az egyetemi tanulmányokhoz.) Vagyis azzal a helyzettel állunk szemben, hogy ugyanolyan értékelést kapott diákok nagyon különböző szlovák nyelvi kompetenciákkal rendelkezhetnek.

Az utóbbi időszakban éppen újabb fordulatot vett az általános érettségi reform. A néhány éven keresztül folyó kísérletezés a magyar és

3. A magyar tömbben élő tapasztaltabb gyakorló tanárok véleménye szerint a szlovák nyelv és irodalom tanterve eddigi formájában nem volt megfelelő. Mikor ilyen vélemények megfogalmazásával találkozunk, a vélemények képviselői valószínűleg arra a gyakorlati tapasztalatra gondolnak, hogy a tanulók szlovák nyelvi kompetenciája nincs kellően kifejlődve az érettségi vizsga időpontjában sem. A szlovák tanárok elbeszéléseiből ismerjük azt az esetet, hogy a tanulók szorgalmasan megtanulják a feladatokat, pl. egy szöveget reprodukálni, ugyanakkor azonban számukra ez nem élő ismeretanyag, amelyet később hasznosítani lehet, hanem csupán a tanórán, feleletkor jó jegyért felmondandó lényegében használhatatlan tananyag.

4. Öröndetes tény az, hogy egyre több hazai szerző által, hazai kiadónál gondozott tankönyv jelenik meg. 2008-ra elértük azt az állapotot, hogy pl. a gimnáziumokban választani lehetett két magyar irodalmi tankönyvcsalád között; ugyanakkor mindkét esetben az oktatásügyi minisztérium által jóváhagyott, anyagilag támogatott tankönyvekről van szó. A 2008-as új közoktatási törvény ilyen szempontból hátrálépést jelentett; ma ugyanis újra csak egy tankönyvcsalád kiadásának költségeit fedezi a minisztérium.

szlovák nyelv és irodalom érettségi vizsgával, melyben a legnagyobb újdonságot éppen az ún. külső érettségi tesztek bevezetése jelentette, a 2009-es iskolai évben megszűnt. 2008-ban még utoljára a magyar és a szlovák érettségi vizsga is két szinten valósult meg, azóta viszont újra összeolvadt a két szint. Abban, hogy a Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma megszüntette a kétszintű érettségit s visszaállította a korábbi állapotot, minden bizonnyal az a körülmény is szerepet játszott, hogy az érettségi egyik legfontosabb funkciója, a regulálás-szelektálás, ti. hogy helyettesítette volna az egyetemi felvételi vizsgát, objektív és szubjektív okoknál fogva nem bizonyult megvalósíthatónak. Az objektív okot a tanulóifjúság folyamatosan csökkenő létszámában, a szubjektívát pedig az egyetemeknek az érettségi eredményekhez való viszonyulásában kell látnunk, ti., hogy azokat nem fogadják el a felvételi vizsgával egyenértékűnek.

4. AZ ÉRETTSÉGI VIZSGA EREDMÉNYEIRŐL

Az érettségiző tanulók szlovák nyelvi ismereteit a külső érettségi írásbeli tesztjeik alapján vizsgáltam. A 2005/2006-os érettségi vizsga (standardizált, szabványosított teszt) eredménye⁵ alapján a következő tendenciákat tapasztaltam:

4.1. A szinten (100 tesztből álló, véletlenszerűen kiválasztott minta alapján) kiválóan teljesítettek a tanulók azoknak az irodalom- és kultúrtörténeti jellegű kérdéseknek a megválaszolásában, amelyek a szlovák nemzeti öntudatra ébredés időszakához, ill a štúri iskola kérdésköréhez kapcsolódtak. A vonatkozó ismeretkörre két válaszadós kérdés kérdezett rá a tesztben. A tanulók 89 és 95%-ban választották meg őket helyesen. Gyengébb teljesítményt nyújtottak a tanulók szövegértésben, illetve grammatikai jelenség felismerésében, megnevezésében.

Az egyik tesztkérdés elvárt válaszában előfordult a *Slovenské národné divadlo* (Szlovák Nemzeti Színház) intézménynév. Meglepő adatnak tűnik, hogy viszonylag nagy százalékban (19,5%) nem a standard helyesírási formát tüntették fel az érettségizők. A leggyakrabban előforduló, a standardtól eltérő forma a következő volt: *Slovenské Národné Divadlo*. A tulajdonnév helyesírásában tapasztalható bizonytalanság a nyelvi interferencia megnyilvánulása.

4.2. B szinten (100 tesztből álló, véletlenszerűen kiválasztott minta alapján) az A szinthez képest gyengébben, de még mindig jól teljesítettek a tanulók azoknak az irodalom- és kultúrtörténeti jellegű kérdéseknek a megválaszolásában, amelyek a szlovák nemzeti öntudatra ébredés időszakához, ill. a štúri iskola kérdésköréhez kapcsolódtak. A vonatkozó ismeretkörre két válaszadós kérdés kérdezett rá a tesztben. A két kérdés hasonló, de kevésbé igényes volt, mint az A szint esetében. A tanulók 83 és 92%-ban választották meg őket helyesen. Ez annak köszönhető, hogy a témakörre a középiskolában nagy hangsúlyt fektetnek.

Érdekes összefüggés tapasztalható a faktografikus ismereteket és a másodnyelvbeli kifejezőkészséget felmérő kompetenciákat érintő kérdések megválaszolásában. Az utóbb említett csoportba tartozó kérdéseket jól megválaszolók az egyszerű, a tények ismeretét feltételező kérdéseket viszonylag gyakran nem választották meg. Például a tanulók egy csoportja megfelelően tüntette fel néhány rendhagyó ragozású ige felszólító módú alakjait (pl. *ist'-chod'* »menni-menj«). Ez a magyar tannyelvű iskolába járó diákok számára viszonylag nehéz kérdésnek számít. Ugyanakkor azonban egyszerű tárgyi ismereteket feltételező kérdésekre (ki a szerzője egy adott műnek) nem választottak. A csoportba tartozó tanulók félévi bizonyítványbeli osztályzata több esetben is gyengébb volt. Véltetően arról van szó, hogy

5. Szlovákiában a pedagógiai méréseket 2008 augusztusáig az Állami Pedagógiai Intézet végezte. Jelenleg az intézmény kettéválasztásával új intézmény, a Nemzeti és Nemzetközi Mérések Intézete végzi ezt a feladatot.

jó másodnyelvbeli kompetenciákkal rendelkező tanulók nem túlságosan törik magukat a tantárgy tanulásában, mert meglévő, viszonylag jó másodnyelvi kompetenciáiknak köszönhetően tanulás nélkül is teljesítenek, anélkül, hogy tényszerű adatokkal „terhelnék” elméjüket. Az esetek többségében a csoportba tartozó gyerekek olyan településekről származnak, ahol élő kapcsolatuk van a szlovák nyelvvel.

4.3. A szlovák nyelv oktatásában az egyik sarkalatos kérdés a szakkifejezések megtanítása. Ebben a tekintetben az egyes szlovákiai, magyar tanítási nyelvű gimnáziumok gyakorlatában nagy különbségek vannak. Példaként idézünk két egymásnak ellentmondó megjegyzést érettségizett fiataloktól:

A gimnáziumban kevesebb szlovák nyelvű szakkifejezést tanultunk, mint az alapiskolában.

Iskolánkban nagyon nagy hangsúlyt fektetnek az állam hivatalos nyelvének oktatására. Minden tanórán szlovákul is leírtuk a témakörök címeit, definíciókat, sőt év végén a tananyag összegzését. A tanítási óra elején (a házi feladat ellenőrzése után) mindig valamelyik diáktársam 10 perces beszámolót tartott egy éppen aktuális témáról. A témát mi magunk határozhattuk meg, a lényeg a szlovákul folyó kommunikáció volt. A szlovák órát és a szakkonverzációkat is beleértve (ahol kizárólag szlovákul folyt a tanítás), néha már úgy tűnt, többet beszélünk az iskolában szlovákul, mint magyarul (vö. Nagy 2005: 213)

A leggyakoribb módszerek a szlovák nyelvű szakkifejezések elsajátítására a következők: a fő- és alcímek feltüntetése a táblán szlovák nyelven is; a fontosabb szakkifejezések szá-

monkérése szlovák nyelven is a feleletek alkalmazásával; szakkifejezések szlovák nyelven való ismeretének ellenőrzése írásban; szótárhasználat (például: szlovák–magyar és magyar–szlovák szakkifejezések szótára; a diákok egyéni szakkifejezési szótárának vezetése; év végi írásbeli tananyag-összefoglaló szlovák nyelven; tanórai tízperces beszámolók szlovák nyelven stb., vö. Benčatová 2010).

4.4. A magyar tanítási nyelvű középiskolákban (a gimnáziumokban és a szakközépiskolákban) az 1999/2000-es tanévben az Állami Iskolai Tanfelügyelet felmérte a szlovák nyelv és irodalom tantárgy tanításának szintjét és a progresszív nyelvtanítási módszerek alkalmazását. Felmérésében megállapította, hogy a szlovák nyelv és irodalom tanítását magas kvalifikáltság jellemzi, jó a szaktanárok felkészültsége és a szlovák nyelven folyó iskolán kívüli tevékenységek elterjedtsége is. Megállapították viszont, hogy a tanárok ritkán alkalmazzák a szlovák nyelvtanítás progresszív módszereit, melyben szerepet játszanak a tradicionálisan összeállított óratervek, de a szlovák nyelvkönyvek hiánya is bizonyos évfolyamokban⁶.

5. BEFEJEZÉS

Szlovákiában bő egy évvel ezelőtt elkezdődött a közoktatás teljes átalakítása, hazai nevén az ún. kurrikuláris transzformáció. 2008. május 22-én a szlovák parlament új közoktatási törvényt fogadott el (Zákon č. 245 Z. z. o výchove a vzdelávaní – školský zákon – a o zmene a doplnení niektorých zákonov).

A törvény alapján megkezdődött a közoktatás modernizálása. A törvény mellékleteként új tantervek jelentek meg, az *Állami művelődési*

6. Zo správy Štátnej školskej inšpekcie o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách a školských zariadeniach v SR v školskom roku 1999/2000. Publikované pod názvom: Rozdiel medzi nárokmí spoločnosti na vzdelávanie a materiálnymi podmienkami škôl sa prehlbuje. *Učiteľské noviny* 43/2000:3. (2000. 12. 21.)

program (ŠVP)⁷, és a hozzá tartozó helyi tanterveket (ŠkVP)⁸ is kidolgozták az iskolai munkaközösségek. A legfontosabb általános alapelvek európai uniós dokumentumokból származnak, például iskolai programok szerint való oktatás; azaz a közoktatás kétpillérűvé alakítása; tananyagcsökkentés; az ún. kompetenciákon alapuló használható tudás megszerzése.

A fentiek alapján megállapíthatjuk hogy a Kárpát-medencében szinte mindenhol folyamatosan zajlik a (köz)oktatás, ezen belül az érettségi vizsga reformja. Ez a folyamat nem hagyja érintetlenül az anya- és az államnyelv tantárgyát sem. Kérdés, hogy az érettségi reformja – s ez Szlovákiában jelen pillanatban a korábbi állapot visszaállítását jelenti – kedvezően befolyásolja-e általában a nyelvi kompetenciák fejlesztését.

HIVATKOZÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Benčatová, Ľudmila 2010. Je slovenčina pre žiakov maďarskej národnosti ťažká? Nagy Melinda (zost.), *Zborník II. Medzinárodnej vedeckej konferencie UJS „Spoločenské javy a zmeny”*, Komárno, 6. – 7. septembra 2010. CD ROM

- Horváth Zsuzsanna – Lukács Judit 2006. *Eredmények és hatások – tények és értelmezések az első új érettségi vizsgáról*. Kézirat. Országos Köznevelési Intézet: Budapest.
- Halász Gábor 2006. Érettségi reform – a változás menedzselése a köznevelésben. Kósa Barbara és Simon Mária (szerk.) *Új vizsga – új tudás? Az új érettségi hatása – az iskolakezdéstől a záróvizsgáig*. Az Országos Köznevelési Intézet konferenciája 2005. október 20–21. Budapest: Országos Köznevelési Intézet. 17–30.
- Križ, Martin 2008. Reforma? *Učiteľské noviny* 20, 40–41. (2008. május 12.)
- Nagy Melinda 2005. A szlovákiai magyar tanítási nyelvű gimnáziumok nyelvhasználati gyakorlata. Peres Imre (szerk.), *A tudás pillérei. Tanulmánykötet L. Erdélyi Margit tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Komárno: Selye János Egyetem. 194–226.
- Mátrai Zsuzsa 2001. *Érettségi és felvételi külföldön*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Misad Katalin 2009. A szlovák nyelv oktatásának helyzete a szlovákiai magyar tanítási nyelvű alap- és középiskolákban. *Nyelvi kontaktusok*. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 159–175.

7. Az Állami művelődési program (Štátny vzdelávací program) a szlovák oktatásiügyi rendszerben teljesen új típusú dokumentum. A dokumentum a Szlovák Köztársaság Iskolaiügyi Minisztériuma és az Országos Pedagógiai Intézet honlapján tekinthető meg (www.minedu.sk, www.statpedu.sk).

A dokumentum meghatározza a köznevelés általános céljait, megjelöli a tanulók kiegyensúlyozott személyiségfejlődését biztosító kulcskompetenciákat és az alap oktatástartalmakat. Ezenkívül a tantárgyak rendszerét, az egyes tantárgyak időkeretét (óraszámát). Alapul szolgál a helyi iskolai művelődési programok (lásd lejjebb) elkészítéséhez, amelybe a regionális és helyi körülményekhez igazodó tananyagtartalmak sorolódnak be. Az Állami művelődési program olyan részletesen kidolgozott oktatási programcsomag, amely az Iskolai művelődési programmal kiegészülve egy-egy oktatási intézmény helyi iskolai programját alkotja.

Nem egységes, eklektikus jellege okán egyelőre nem is dönthető el, milyen típusú szabályozást és milyen tantervi műfajt képvisel. Kérdés, hogy alaptantern, magtantern, kerettantern; ill. egy „lazább” központi tantern vagy valami más megjelöléssel lehetne-e illetni. Kritikáját lásd: Križ 2008.

8. Az Iskolai művelődési program (Školský vzdelávací program) olyan helyi, iskolai tantern, melyben elsősorban a regionális színezetű és a helyi körülményekhez igazodó tananyagtartalmak jelennek meg. Minden iskola a saját pedagógiai koncepciója alapján készíti el, tekintettel az iskola prioritásaira, szakirányultságára, lehetőségeire és hagyományaira. Ilyen tanterveket alkalmaznak az EU tagállamainak többségében, például a Magyar Köztársaságban és a Cseh Köztársaságban is. A Szlovák Köztársaságban az Állami művelődési programmal kiegészülve, ill. arra alapozva olyan részletesen kidolgozott oktatási programcsomagot képez, amely egy-egy iskola helyi pedagógiai programját alkotja, miközben érvényesíti a helyi közösségi igények szempontját. Figyelemre méltó az is, hogy a helyi (iskolai) tantervek elvben lehetővé teszik, ill. feltételezik az alternatív tankönyvek és tansegédeszközök használatát. A dokumentum elkészítéséhez szolgáló minta jelen változatában a Szlovák Köztársaság Oktatásiügyi Minisztériuma és az Állami Pedagógiai Intézet honlapján tekinthető meg (www.minedu.sk, www.statpedu.sk).

ORSZÁGOS SZINTŰ PEDAGÓGIAI MÉRÉSEK TANULSÁGAI

A középiskolai magyar nyelv- és irodalomtanítás az írásbeli érettségi vizsga eredményeinek tükrében

1. BEVEZETÉS

A 21. században egyértelművé vált, hogy az oktatásban az akadémiai tudás megszerzéséről a képességfejlesztésre helyeződött a hangsúly. Ennek a tartománynak szerves részét képezi az anyanyelvi képességek fejlesztése, amely számtalan további kérdést vet fel. A téma időszerezőségét az is mutatja, hogy több tudományos konferencia is foglalkozott vele.

Azt, hogy a magyar nyelv és irodalom tanításának kérdését új megvilágításba kell helyeznünk, az utóbbi bő másfél évtized történései indokolják, a mélyreható társadalmi–politikai–gazdasági változások. Eredményes felső- és középfokú oktatás szükségeltetik, a fiatalok versenyképessége végett.

Európai uniós csatlakozásunk egyik következménye a nyelvek közötti verseny; „nyelvi szempontból is fontos lesz az a migráció, amely a munkaerő szabad, egyszersmind gazdasági kényszerből következő mozgásának lesz a következménye. »A gazdaság egységesülése afféle új népvándorlással is együtt járhat. Francia- vagy Németország jellegét máris döntően megváltoztatta az ott élő arab, illetve török közösség, és Hollandia, sőt még Anglia arculatán is módosítottak a bevándorlók. Az Európai Közösség kibővítése előre nem látható változásokkal járhat. A múltban a legtöbb ember egy bizonyos nyelvi közösségben nevelkedett, és később fordításra kényszerült, valahányszor másik nyelvi közösséggel találkozott. A jövőben egyre többen érezhetik magukat *out of place*, azaz nyelvközi állapotban..., a nyelvet

igen tágan, művelődési hagyományként, közösségi emlékezetként értelmezve» (Szegegy-Maszák 2004:827).” (idézi Kiss 2005: 26)

Az anyanyelv (vernakuláris nyelv) jellemzője a teljességjelleg. Ennek didaktikai vetülete, hogy az anyanyelvnek (vernakuláris nyelv) minden társadalmilag releváns formáját tanítani kell. A globális nyelvi versenyre való tekintettel a nem nagy nyelvek beszélői számára is nyilvánvalónak kell lennie, hogy az angol, ill. nagy nemzetközi nyelvek mellett anyanyelvük is hasznos, és anyanyelv volta miatt több sajátos funkció kizárólagos hordozója (egyebek mellett az elsődleges nyelvi szocializáció eszköze, a környezet mentális birtokbavételének és a szűkebb közösséghez tartozás megélésének egyik kitüntetett fontosságú eszköze). Pozitívan viszonyulni hozzá, azt megtartani szándékozni nem jelent maradiságot. Az anyanyelvhez kötődés ugyanakkor természetesen nem jelenti a két- vagy többnyelvűség ellenzését.

2. A MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM ÍRÁSBELI ÉRETTSÉGI VIZSGA EREDMÉNYE STATISZTIKAI ADATOK TÜKRÉBEN

A 2004/2005-ös tanévben magyar nyelvből és irodalomból az érettségi vizsga írásbeli része még a hagyományos módon történt. A vizsga eredményeiről felmérés készült az OPI-ben. Az adatok 2 268 tanuló eredményeit összegzik. Ebből a mennyiségből „A” szinten vizsgázott 335 tanuló, „B” szinten 1 933 tanuló.

Az adatokat a 2. számú táblázat összegzi.

1. táblázat

MNyl	szint	
	szám (N)	%
A	335	14,8%
B	1933	85,2%
összesen	2268	100,0%

Forrás: V. Ringlerová 2005

A tanulók a következő négy téma közül választhattak egyet:

1. (Önéletrajz)
2. *Költői portré József Attila születésének 100. évfordulója kapcsán (Beszámoló)*
3. *Határtalan lehetőségek a határtalan Európában (Elmélkedés)*
4. *Szilveszter; a korán jött forradalmár (A főhős jellemzése »Petőfi Sándor: Az apostol című művében«)*

A tanulók az írásbeli feladat elkészítéséhez segédeszközként használhatták *A magyar helyesírás szabályait*, a *Magyar szinonimaszótárt* és a *Helyesírási kézikönyvt*. Azok a tanulók, akik az első témát választották, maguk választhatták meg dolgozatukhoz a címet. A második témához szemelvények is voltak mellékelve; ezeket a tanulók szabadon felhasználhatták munkájukhoz. (Ez azonban nem volt feltétel.)

A négy megadott téma közül A szinten a tanulók leggyakrabban az 1. témát választották (több mint 38%-ban). A legkevesebben a

negyedik témát, csupán alig többen, mint a tanulók 4%-a.

Az adatokat a 2. táblázat összegzi:

2. táblázat

MNyl - A	a téma száma	
	szám (N)	%
1	128	38,2%
2	91	27,2%
3	102	30,4%
4	14	4,2%
összesen	335	100,0%

Forrás: V. Ringlerová 2005

2.1. A magyar nyelv és irodalom írásbeli érettségi vizsga adatainak részletesebb értékelése – A szint

A magyar nyelv és irodalom írásbeli érettségi vizsga értékelése három összetevő összegzése, együttes értékelése alapján történt: az ún. külső forma, az ún. belső forma és egy további összetevő, az „összbenyomás” alapján. Minden összetevő egy 1–5-ig terjedő osztályozási fokozat alapján volt értékelhető. Az ún. belső forma tovább tagolódott (a) tartalom, (b) szerkezet (kompozíció), (c) nyelv, (d) helyesírás, (e) stílus elemekre. Ezekre 0–4 pontot lehetett kapni elemenként. A „belső formára” tehát az egyes összetevőkre kapott pontszámok összege alapján lett kiszámítva az osztályzat. Összegezve lássuk a 3. táblázatban.

3. táblázat

MNyl - A pont	tartalom		kompozíció		stílus		nyelv		helyesírás	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
0	1	,3%			1	,3%	1	,3%	35	10,4%
1	7	2,1%	2	,6%	7	2,1%	10	3,0%	27	8,1%
2	29	8,7%	31	9,3%	26	7,8%	52	15,5%	61	18,2%
3	113	33,7%	108	32,2%	138	41,2%	139	41,5%	110	32,8%
4	185	55,2%	194	57,9%	163	48,7%	133	39,7%	102	30,4%
összesen	335	100,0%	335	100,0%	335	100,0%	335	100,0%	335	100,0%

Forrás: V. Ringlerová 2005

A tartalom és szerkezet (kompozíció) szempontok szerinti értékelés alapján az érettségiző tanulók több mint fele teljes pontszámot ért el. A stílus szerinti értékelés alapján teljes pontszámot ért el csaknem a tanulók 50%-a, a „nyelv” szerinti értékelés alapján pedig nagyjából a 40%-uk. Elgondolkodtató, hogy a „helyesírásra” a diákok nagyjából egyharmada 4, azaz maximális, további egyharmada pedig 3 pontot kapott, ugyanakkor azonban (az „A” szinten érettségizettek!) 10%-a egyáltalán nem kapott pontot.

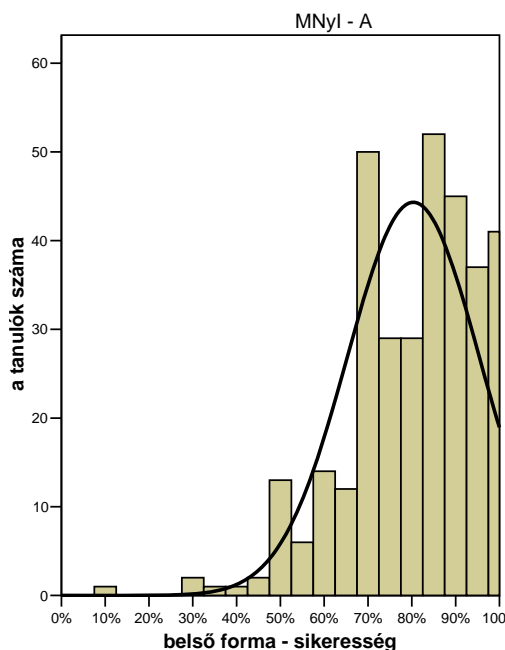
A tanulók dolgozatai – a dolgozatok szövegszintű-szövegtani vizsgálata alapján – arról tanúskodnak, hogy tartalom szempontjából viszonylag jó teljesítményt nyújtanak, nyelvi stílusuk azonban általában heterogén, betanult frázisokkal, ún. „panelekkel” tarkított, amelyek a tankönyvek stílusára emlékeztetnek. A szöveg makroszerkezeti egységekre (bevezetés, tárgyalás, befejezés) tagolásában nem mutatkoznak nagyobb hiányosságok, ugyanakkor azonban a mikroszerkezeti egységekre, tömbökre, bekezdésekre tagolódás szempontjából hiányosságokat észleltünk. Hasonlóan gondot jelent ezeknek az egységeknek a kapcsolása. A diákok nem a logikus tagolásnak megfelelően bontják le szövegeiket kisebb (mikro)szerkezeti egységekre, bekezdésekre. Egy-egy új téma, gondolat a tárgyaláson belül nem a maga helyén, új bekezdésben ölt formát, hanem egy „szövegfolyamban” mintegy ömlesztve. A kérdésre még visszatérünk. A szövegkohézió szempontjából is sok a kifogásolnivaló az érettségizettek munkáiban. A kohéziót jellemzően gyakran a témaszók szó szószerinti ismétlése biztosítja dolgozataikban.

Az érettségi dolgozatok „belső formája” maximálisan 20 ponttal volt értékelhető a dolgozatok értékelési útmutatója¹ alapján. Az átlagos pontszám a „belső formát” illetően az írásbeli érettségi vizsga „A” szintjén 16,1 volt. Az átlagos sikeresség 80,3%-os volt.

Az alábbi 1. grafikonon láthatjuk, hogy a belső formára kapható maximális 20 pontot az összes 335 érettségiző tanuló közül 41 érte el (a tanulók 12,2%-a). Ezt a számot önmagában is viszonylag alacsonynak tartjuk. A tanulók legnagyobb csoportja (52 fő, az összes „A” szinten vizsgázott tanuló 15,5%-a) 17 pontot ért el. Legfeljebb 50%-os sikerességet ért el további 20 tanuló; ez a csoport az összes „A” szinten érettségizett tanuló 6%-a.

A számszerű adatokat az alábbi 1. számú grafikonon ábrázolja.

1. grafikon

Forrás: V. Ringlerová 2005

Összegzőképpen; a magyar nyelvből és irodalomból írásbeli érettségi vizsgát tett tanuló végső eredménye a következő három tényező összegzésével lett kiszámítva: a külső és a belső forma értékelése és egy olyan harmadik összetevő értékelése, amit a dolgozat keltette „összbenyomás címen” kapott a tanuló. A tanu-

1. Az írásbeli vizsga értékelési útmutatója (Pokyny k hodnoteniu PFIC) egy, az ÁPI-ben készült, az oktatási minisztérium által jóváhagyott oktatási segédanyag.

4. táblázat

MNyI - A osztályzat	külső forma		belső forma		összbenyomás	
	szám	%	szám	%	szám	%
1	213	63,6%	177	52,8%	184	54,9%
2	103	30,7%	108	32,2%	117	34,9%
3	18	5,4%	44	13,1%	32	9,6%
4	1	,3%	6	1,8%	2	,6%
összesen	335	100,0%	335	100,0%	335	100,0%

Forrás: V. Ringlerová 2005

lók között nem akadt olyan, aki az említett szempontok szerint valamelyik részre 5-ös (a legrosszabb) osztályzatot kapott volna. Az adatokat lássuk a 4. táblázatban.

Az 5. táblázat az A szinten érettségizettek elért osztályzatait tartalmazza. Az adatok azt mutatják, hogy az A szinten érettségizetteknek több, mint a fele 1-es (a legjobb) osztályzatot kapott.

5. táblázat

MNyI - A	Osztályzat (összegezt)	
	Szám (N)	%
1	179	53,4%
2	113	33,7%
3	39	11,6%
4	4	1,2%
összesen	335	100,0%

Forrás: V. Ringlerová 2005

2.2. A magyar nyelv és irodalom érettségi vizsgát „B” szinten abszolváló tanulók eredményei

A „B” szinten érettségiző diákok ugyanabból a négy témából választhattak egyet, mint az „A” szinten érettségit teljesítők. Csaknem a tanulók fele (48,2%) az 1. számú témát választotta. Ez a szám 10%-kal meghaladja az „A” szinten tapasztalt arányt. A legkevesbé népszerűnek a 4. téma bizonyult. A tanulók alig több mint 4%-a választotta. Szinte ugyanolyan arányról van szó, mint az „A” szinten.

6. táblázat

MNyI - B	a téma száma	
	szám (N)	%
1	932	48,2%
2	541	28,0%
3	378	19,6%
4	82	4,2%
összesen	1933	100,0%

Forrás: V. Ringlerová 2005

A tanulók összesített eredményei – az „A” szinthez hasonlóan – a következő részeredmények összegzésével lettek kiszámítva: a külső forma és belső forma értékelése, az összbenyomás eredménye.

Az ún. belső forma itt is tovább tagolódott (a) tartalom, (b) szerkezet (kompozíció), (c) nyelv, (d) helyesírás, (e) stílus elemekre. Ezekre 0–4 pontot lehetett kapni elemenként. A „belső formára” tehát az osztályzat az egyes részekre kapott pontszámok összege alapján lett kiszámítva. Összegezve lásd a 7. táblázatban.

A statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy a „belső formán” belül a tanulók nem egészen egyharmada maximális pontszámot ért el a „tartalmi összetevő”-re. Ugyanezt állapíthatjuk meg a szerkezet (kompozíció) esetében is. A két további értékelt tartomány, a „stílus” és a „nyelv” szempontjából azonban már rosszabb a helyzet. Ebből a szempontból az „A” és a „B”

7. táblázat

MNYI - B pont	tartalom		kompozíció		stílus		nyelv		helyesírás	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
0	10	,5%	6	,3%	19	1,0%	18	,9%	550	28,5%
1	134	6,9%	106	5,5%	133	6,9%	161	8,3%	289	15,0%
2	494	25,6%	438	22,7%	552	28,6%	617	31,9%	393	20,3%
3	768	39,7%	837	43,3%	800	41,4%	808	41,8%	444	23,0%
4	527	27,3%	546	28,2%	429	22,2%	329	17,0%	257	13,3%
összesen	1933	100,0%	1933	100,0%	1933	100,0%	1933	100,0%	1933	100,0%

Forrás: V. Ringlerová 2005

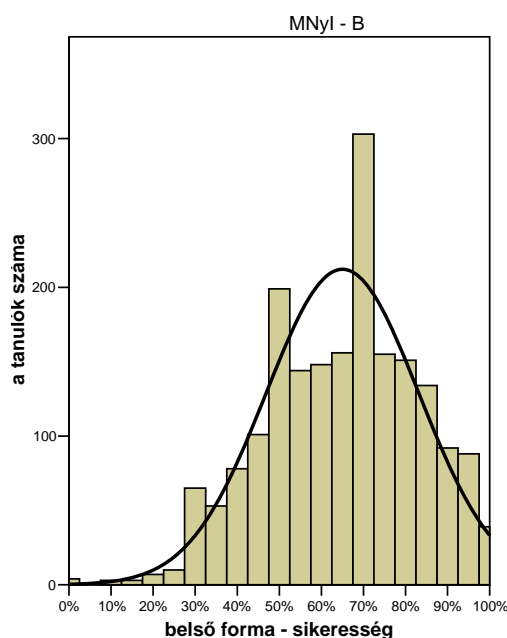
szinten érettségizett tanulók eredményei hasonló tendenciát mutatnak. Ugyanakkor azonban feltűnő, hogy a „B” szinten érettségizett tanulók csoportjában nagyon magas azoknak az aránya, akik egyetlen pontot sem kaptak a lehetséges négyből a helyesírásra. A legnagyobb alcsoportot a „B” szinten érettségizettek közül éppen az ide tartozó tanulók képezték (28,5%). A legkisebb alcsoportot viszont azok alkották, akik maximális pontszámot értek el a helyesírásban (13,3%).

Összehasonlítva a helyesírásban 0 pontszámot elérték arányát „A” és „B” szinten, megállapíthatjuk hogy „B” szinten ez a csoport csaknem háromszorosa az „A” szint megfelelő csoportjának (10%:28,5%).

A tartalom, szerkezet (kompozíció), stílus és nyelv összetevőkre egyaránt a legtöbb tanuló 3 pontot ért el, a legkisebb viszont az a tanulói csoport volt, amelyik ezek valamelyikére 0 pontot ért el (külön-külön mindhárom tartományban kevesebb mint 1%).

A „belső forma” alapján elért átlagpontszám a „B” szinten érettségizettek csoportjában 13 volt; ez 4-gyel kevesebb, mint az „A” szinten. A 2. grafikon azt mutatja, hogy a tanulók legnagyobb csoportja 14 pontot ért el. A „B” szinten érettségizettek átlagos sikeressége a „belső forma” alapján 65%-os volt.

2. grafikon

Forrás: V. Ringlerová 2005

A tanulók összesített eredményei – az „A” szinthez hasonlóan – a következő összetevők eredményeinek összegzésével lettek kiszámítva: a külső forma és belső forma értékelése, összbemérés eredménye. A „B” szint esetében e három rész mindegyikében voltak 5-ös osztályzattal értékelt eredmények. Emlékeztünk arra, hogy „A” szinten ez nem fordult elő. A számszerű adatokat az alábbi 8. számú táblázat ábrázolja:

8. táblázat

MNYI - B pont	tartalom		kompozíció		stílus		nyelv		helyesírás	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
0	10	,5%	6	,3%	19	1,0%	18	,9%	550	28,5%
1	134	6,9%	106	5,5%	133	6,9%	161	8,3%	289	15,0%
2	494	25,6%	438	22,7%	552	28,6%	617	31,9%	393	20,3%
3	768	39,7%	837	43,3%	800	41,4%	808	41,8%	444	23,0%
4	527	27,3%	546	28,2%	429	22,2%	329	17,0%	257	13,3%
összesen	1933	100,0%	1933	100,0%	1933	100,0%	1933	100,0%	1933	100,0%

Forrás: V. Ringlerová 2005

A „B” szinten a legtöbb tanuló (33,8%) 3-as osztályzatot kapott, ugyanakkor a tanulók csaknem 1%-a 5-ös osztályzattal értékelt eredményt ért el.

9. táblázat

MNYI - B	Osztályzat (összegzett)	
	Szám (N)	%
1	353	18,3%
2	634	32,8%
3	653	33,8%
4	277	14,3%
5	16	0,8%
összesen	1933	100,0%

Forrás: V. Ringlerová 2005

3. A 2004/2005-ÖS TANÉV MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM ÍRÁSBELI ÉRETTSÉGI VIZSGÁJÁNAK ÉRTÉKELÉSE GYAKORLÓ TANÁRI SZEMMEL

3.1. Az elért eredményekről

Az új, kétszintű érettségi vizsga, ezen belül az írásbeli rész innoválása még nem zárult le. Minden érdekelt félnek közös érdeke, hogy minél hamarabb kialakuljon, lebonyolításának módja folyamatosan tökéletesedjen. Ennek a folyamatnak a jegyében felmérést végzett az ÁPI a középiskolai tanárok körében. A központilag kiküldött kérdőívben a kérdések arra irányultak, hogy a tanárok mennyire értékelték

egyét az érettségi lefolyásának módjával, megfelelőnek tartották-e az érettségi írásbeli témákat, ill. már a jövő érettségi lebonyolítására vonatkozó kérdésekről is megkérdezték az érintetteket. A kezdeményezés hasznosnak bizonyult. Általa új információkhoz, visszajelzéshez jutottak az érettségi vizsga előkészítésével foglalkozó szakemberek, melyeket minden bizonnyal figyelembe vesznek a jövőben.

A felmérésben 24 középiskolai tanárkollektíva vett részt. Ezeket a magyar nyelvi és irodalmi tantárgycsoportok tagjai alkották. A kérdőív kilenc kérdést tartalmazott. Mindegyik kérdésre egyértelműen értékelhető válaszok jelentek meg az íveken. A kérdőívben 9 kérdésből 6 esetben legalább az adatközlők háromnegyede egyetértő álláspontra helyezkedett a felvetett kérdésekben. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a tanárok helyeselték az érettségi írásbeli 2005-ös lebonyolításának módját.

A tanárok egyértelműen pozitívan vélekedtek:

- a megjelölt témákról (83,3%)
- a megadott formákról iskolai műfajokról (79,2%)
- arról, hogy mindkét szinten ugyanazok a témák és formák (műfajok) lettek megadva (75,0%)
- azzal kapcsolatban, hogy általában megfelelőek voltak-e az írásbeli témák időigényesség szempontjából (91,7%)
- arról, hogy általában adekvátan igényesek voltak az írásbeli érettségi vizsga tételei magyar nyelvből és irodalomból (87,5%)

- arról, hogy az írásbeli érettségi vizsga értékelésének kritériumai érthetőek és megalkozottak voltak (75,0%).

A kérdőív két kérdésében az adatközlők teret kaptak arra, hogy kifejtsek nézeteiket a jövő írásbeli érettségi lehetséges témáival, az írásbeli lehetséges műfajaival kapcsolatban, ill. általában az írásbeli érettségi vizsga bármilyen vonatkozásával kapcsolatban. Ebben a vonatkozásban mindössze egy kérdés osztotta meg a válaszadókat – nagyjából arányosan két válaszlehetőség között. Az írásbeli témák, ill. a hozzájuk kötődő műfajok központilag történő kijelölésével egyetértett az adatközlők 58,3%-a. A maradék, a kisebb adatközlői csoport a kérdésben más véleményen volt.

Elgondolkodtató az, hogy a válaszadók több mint egyharmada (37,5%) úgy vélekedett a megadott műfajokkal kapcsolatban, hogy megfelelőbb megoldás lenne, ha a tanulók saját maguk, saját belátásuk alapján dönthetnék el, hogy a megadott témához milyen formát, műfajt választanak abból a repertoárból, amely központilag lenne kijelölve. (A 2005/2006-os tanévben a műfajok a következők voltak: irodalmi életrajz, vitacikk, jellemrajz, elbeszélés, elmélkedés, fejtegetés, szónoki beszéd, lírai leírás/ leíró esszé.)

Az egyik kérdés arra irányult, hogy a gyakorló tanárok javaslatot tegyenek az elkövetkező írásbeli érettségi vizsga témáira, ill. műfajaira magyar nyelvből és irodalomból. Javaslataik általában aktuális társadalmi kérdésekre irányultak. Lássunk néhány példát: Tolerancia és intolerancia a társadalomban, Az emberek környezetvédelem iránti közönyének kritikája, Hova tűnt a kultúra a tömegtájékoztató eszközökből? Az időszerű témákon kívül hagyományos, időhöz nem köthető, ill. egyéb témák is előfordultak javaslatként. Ezek között említhetjük például az emberek közötti kapcsolatok (szeretet; barátság; életöröm; fiatal és idősebb nemzedék egymáshoz való viszonya; a fiatalok helyzete a társadalomban; alapvető emberi értékek) témáját. Konkrét műfaji megjelölésre irányuló javaslatok is szerepeltek a válaszok

között. Ezek között előfordul az *előadás*, az újdonság erejével hat a *szónoki beszéd*. Ez utóbbi, „modell-értékű” szerkezete miatt didaktikai szempontból különösen helyesnek tartjuk.

HIVATKOZÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

- Horváth Zsuzsanna és Lukács Judit (szerk.) 2005. *Előzetes szakmai jelentés a 2004/2005. tanév május–június időszakában tett érettségi vizsgák eredményeiről*. Budapest: Országos Köznevelési Intézet.
- Kiss Jenő 2005. A magyar nyelv és az Európai Unió. *Magyar Nyelvőr* 129/1, 12–30.
- Ringlerová, Viera 2005. Vyhodnotenie PFIC MS. Maďarský jazyk a literatúra. Interná správa. Bratislava: ŠPÚ.
- Vaľková, Rozália (red.) 1975. *Zborník z konferencie o metodických otázkach vyučovania maďarského jazyka a literatúry na školách II. cyklu v Západoslovenskom kraji*. Bratislava: Krajský pedagogický ústav.

www.oki.hu

[Simon Szabolcs 2010. Országos szintű pedagógiai mérések tanulságai. A középiskolai magyar nyelv- és irodalomtanítás az írásbeli érettségi vizsga eredményeinek tükrében. *Nyelvi szondázás. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 188–197.]

MEGJEGYZÉSEK A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVŰ FELSOÓKTATÁSRÓL

1. BEVEZETÉS

Szlovákiai viszonylatban beszélhetünk a magyar nyelv és irodalom oktatásáról magyar anyanyelvűek számára, a magyar nyelv és irodalom oktatásáról nem magyar anyanyelvűek vagy nem magyar tanítási nyelvű iskolában érettségizettek számára, és az egyéb szakokon magyar nyelven folyó felsőoktatásról.

Szlovákiában 2009-ben huszonhárom államilag fenntartott, valamint tíz magán felsőfokú oktatási intézmény működött. A szlovák nemzetiségű nappali hallgatók száma 2009-ben 133 526, a magyar nemzetiségűek száma 6421 volt, ami az egyetemisták 4,8%-át jelenti (Forrás: UIPŠ Bratislava, Separát štatistickej ročenky školstva SR, 2009), s a részlegesen vagy teljesen magyar nyelven tanuló magyar nemzetiségű nappali tagozatos egyetemi hallgatók száma a 1843 volt, ami az összes magyar nemzetiségű nappali tagozatos egyetemi hallgatóknak csupán 28,7%-a.

Az önálló magyar nyelvű felsőoktatási intézmények a II. világháború után Csehszlovákiában megszűntek, Szlovákiában 2004-ig önálló magyar egyetem nem létezett. Három felsőfokú intézményben lehetett magyar nyelvet és magyar nyelven tanulni: A Comenius Egyetemen Pozsonyban, Nyitrán a Konstantin Egyetemen és a besztercebányai Bél Mátyás Egyetemen. 2004 január elsején létrejött a Selye János Egyetem komáromi székhellyel, amely az első szlovákiai magyar egyetem.

Bár a szlovákiai magyarság fejlett iskola-rendszerrel rendelkezik, az egyes oktatási intézmények hálózata azonban eltérő fejlettségű. Legfejlettebb az alapiskolák hálózata, kevésbé fejlett a középiskolák, főleg a szakközépiskolák, de különösen a szakmunkásképzők intézményrendszere. A 2004-es esztendőig a leghátrányosabb helyzetben a magyar nyelvű felsőoktatás volt, hiszen Szlovákiában nem létezett olyan felsőfokú intézmény, amely önálló szerkezeti egységbe tömörítette volna a magyar nyelvű képzést. Magyar nyelven részlegesen vagy teljes mértékben Nyitrán 1960-tól a különböző tanár szakokat hallgathatták a magyar nemzetiségű diákok. Több éves politikai huzavona után 2003 novemberében a Nyitrán a Konstantin Filozófus Egyetem 5. karaként létrejött a Közép-európai Tanulmányok Kara, amely az eredeti elképzelések szerint a nemzetiségi tanárképzést hivatott biztosítani. A komáromi Selye János Egyetem három karral jött létre: Tanárképző Kar, Gazdaságtudományi Kar és Református Teológiai Kar.

2. KÉTNYELVŰSÉG ÉS OKTATÁS

A kétnyelvű helyzetek az egész világon elterjedtek, s magának a „két- ill. többnyelvűségnek a története valószínűleg egyidős az emberiség különböző népcsoportjai földrajzi, gazdasági, politikai, katonai, kulturális stb. érintkezésének a történetével...” (Bartha Csilla 1999: 9). Általánosságban elmondható, hogy a különféle két-

nyelvűségi meghatározások szerint mindenki kétnyelvűnek minősíthető, akik elhelyezhetők egy elméleti skálán, melynek egyik végét azok a kétnyelvűek jelentik, akik mindkét nyelvet anyanyelvi szinten beszélik, másik végén pedig azok, akik egyik nyelvüket csupán passzívan mondhatják magukénak, vagy minimális kompetenciájuk van a második nyelvben. Közöségi szempontból az additív (hozzáadó) kétnyelvűség alatt az a kétnyelvűségi helyzet értendő, melyben mindkét nyelvet támogatják, azok párhuzamosan fejlődnek, a tágabb környezet és közösség mindkét nyelvet egyformán értékeli, elsajátításukra motivál. Ilyen esetben a másodnyelvi ismeretek mintegy kiegészítik az elsőnyelvi ismereteket, jobb kognitív és nyelvi képességet eredményeznek. A másodnyelv elsajátítása nem vezet a nyelvcseré irányába. Szubtraktív (felcserélő) kétnyelvű helyzetben a két nyelvet eltérően értékeli, a kisebbség nyelvét a legtöbb esetben negatívan. Ebben a nyelvi helyzetben az első nyelv fokozatosan leépül, a másodnyelv erősödése a nyelvcseréhez vezet, a közösség egynyelvűvé válhat/válik (vö: Göncz 1985, 1995, 1999).

A laikusok gyakran azt tekintik kétnyelvűnek, aki mindkét nyelvet anyanyelvi szinten beszéli. A kisebbségek tagjai az általuk megélt mindennapi kétnyelvűséget gyakran elutasítják, megnyilvánulási formáit negatívan értékelik, mivel tapasztalataik szerint a bilingvizmus a nyelvcseré előszobáját jelenti, vagyis az általuk megélt kétnyelvű helyzetek miatt azt leginkább a szubtraktív kétnyelvűséggel azonosítják. Pedig a kétnyelvűség nem feltétlenül a kisebbség megnyomorítására, asszimilálására való. A kétnyelvűség az egyén, a közösség gazdagodásával is járhat, ha célja többek között a beszélők életkorának, státuszának megfelelő kétnyelvű nyelvi kompetenciák kialakítása.

A kisebbségi egynyelvűség, illetve a többségi nyelv gyenge tudása jelentős társadalmi és gazdasági hátrányokkal járhat a kisebbségi emberek számára. A kisebbségek megmaradását célzó politika nem választhatja a nyelvi bezárkózás útját, meg kell találnia azokat a

lehetőségeket, melyek megteremtik a kétnyelvű nyelvi érvényesülés feltételeit.

3. A NYELVI TERVEZÉS ÉS AZ EGYETEMI TANNYELVPOLITIKA

A nyelvi tervezés a nyelv vagy a nyelvhasználat befolyásolását célzó tervezés, vagyis a nyelv változásába való tudatos beavatkozás céljából végzett tevékenység (Lanstyák–Szabó Mihály 2002: 130). Olyan szándékos erőfeszítéseket jelent, amelyek célja az emberek viselkedésének befolyásolása a nyelv/nyelvek elsajátításával, szerkezetével és használati funkcióival kapcsolatosan. A nyelvi tervezés a nyelvpolitika megvalósítása. A nyelvpolitika az a nyelvi ideológia, amely a nyelvtervezési döntéseknek adja meg a keretet.

A nyelvi tervezés legismertebb értelmezése szerint a korpusztervezést és státustervezést foglalja magában, de ide sorolható az elsajátítás-tervezés is (pl. az oktatás tannyelvi tervezése) (Kontra 2005). Átgondolt egyetemi tannyelvpolitika kialakításához a nyelvi tervezés mindhárom aspektusát figyelembe kell venni. Egyetemi tannyelvpolitikára a többségi nemzetnek és a kisebbségnek egyaránt szüksége van, de a kisebbségeknek, kétnyelvűségükből kifolyólag létérdeke lenne egy szakemberek által kidolgozott és az egyetemeken által elfogadott tannyelvpolitika. Ennek során meghatározható lenne többek között az elérni kívánt kétnyelvűség típusa, mértéke.

4. A MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM SZAK OKTATÁSA MAGYAR ANYANYELVŰEK ÉS NEM MAGYAR ANYANYELVŰEK SZÁMÁRA

Ma Szlovákiában négy egyetemen szerezhetnek a hallgatók magyar szakos tanári, ill. bölcsész diplomát: a pozsonyi Comenius Egyetemen, a besztecebányai Bél Mátyás Egyetemen, nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen és komáromi Selye János Egyetemen.

A Comenius Egyetemen a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken szerezhetnek a hallgatók tanári vagy bölcsészdiplomát bachelor és mester képzés keretében. A képzés kétszakos, tehát a magyar diákok másik szakjukat államnyelven végzik. Ezen kívül lehetőség van nyelvész doktori diploma megszerzésére is.

A hungarológus képzést a tanszék az 1991/1992-es tanévben indította el, 2001/2002-ig szlovák nyelv és irodalom szakkal lehetett párosítani. A szakot két-három évenként hirdették meg, s ez alatt az idő alatt 26 hallgató végezte el, évfolyamonként 6-8 hallgatóval. A hungarológia külön szakként 2005 óta működik, jelenleg a tanszéken két másodéves és négy elsőéves hallgató tanul, közülük egy szlovák nemzetiségű, öten magyar tanítási nyelvű iskolát végeztek. A problémát ezen a szakon is a szak elméleti körülhatárolása jelenti, az eredeti elképzelések szerint a cél a magyar–szlovák kultúra közötti közeledés lenne, jelenleg a szak minden második évben indul. A magyar anyanyelvű diákok szlovák nyelven alig tanulnak, s mivel a képzés egyszakos, szlovák nyelvi kompetenciájuk függ a középiskolában elsajátítottaktól és egyéni képességeiktől. A 2007/2008-as tanévben a jelentkezők száma 15. 2002 óta a magyar tanszék biztosítja a szlovák anyanyelvű levéltár szakos diákok számára a magyar nyelv oktatását, ez évente kb. 50 hallgatót jelent.

2003 óta a bölcsészkaron választható tantárgyként felvehető a magyar nyelv, a 2007-es év nyári szemeszterében 12 hallgató jelentkezett magyar nyelvet tanulni, de ez a szám évről évre változik, hol csökkenő, hol emelkedő. Más szakon a Comenius Egyetemen magyar nyelvű képzés nincs.

A Bél Mátyás Egyetem Filológiai Karán a Hungarisztika Tanszéken 1998 óta folyik magyar nyelvű fordító- és tolmács-, valamint filológiaképzés. A szak magyar nyelv és kultúra néven van meghirdetve, önálló szakként és más nyelvszakkokkal (angol, szlovák, spanyol, lengyel, német) együtt is tanulható. A tanszék háromszintű képzést nyújt. A hallgatókat az első négy szemeszterben magyar nyelvtudásuk

alapján két csoportra osztják, magyar tannyelvű és szlovák tannyelvű iskolában végzettek, de a hallgatók valamilyen szinten mind bírják a magyar nyelvet. A szlovák nyelv a kapcsolat nyelve, aki egyéb idegen nyelvet választ, tulajdonképpen három nyelven tanul, a szlovák mint közvetítő nyelv szerepel. Az egyszakos hungarológusok magyar–szlovák, szlovák–magyar fordítók és tolmácsok lesznek. Az évfolyamok kis létszámúak, az öt évfolyam hallgatóinak száma 45.

A nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanárok képzése a 2004/2005-ös tanévig a bölcsészkar keretében történt, az említett tanévben került át a tanszék a Közép-európai Tanulmányok Karára. A tanszéken a képzés kétszakos és háromszintű, doktori program is akkreditálva van. A tanszéken az elmúlt három évben 66-an szereztek magyar tanári diplomát nappali képzés keretén belül, és 27-en levelező tagozaton. Ebben az évben 27 nappali és 5 levelezős hallgató fejezte be tanulmányait. A 2006/2007-es tanévben a tanszéknek összesen 262 diákja volt.

A hungarológia szakon 2006–7-ben az első három évfolyam képzése folyik, a nappali és levelező tagozaton összesen 100 diákkal. A 100 hallgató közül nyolcnak nincs érettségije magyar nyelvből és irodalomból, az ő magyar nyelvtudásuk szintje eltér egymástól, de egyéni képzésben nem részesülnek, s a tanterv sem tartalmaz olyan órát, mely a magyar nyelvet idegen nyelvként tanítaná.

A komáromi Selye János Egyetemen az oktatás a 2004/2005-ös tanévben indult meg. A magyar nyelv és irodalom tanszék első évfolyamának nappali tagozatán a hallgatók száma a 2007-es tanévben 82, a második évfolyamban 76, a harmadik évfolyamban 51. Levelező tagozaton első évfolyamban 60, a másodikban 48, a harmadikban 37 hallgató tanul. A képzés kétszakos, bachelor és mester szintű, a hallgatók tanári diplomát szerezhetnek. A magyart idegen nyelvként nem oktatják.

A magyar nyelv és irodalom tanszékein az oktatás és a vizsgáztatás magyar nyelven

folyik, de minden írásbeli dokumentáció (a lecke-könyv, a vizsgalap, jegyzőkönyvek stb.) államnyelvű. A magyar nyelv és irodalom oktatása a tanár képzésben főbb vonalaiban meg-egyeznek a magyarországi képzéssel, s nyelvi-eg és tartalmában megfelel az ilyen irányú oktatással szemben támasztott követelményeknek. A problémát a „tanártútermelés” jelenti. A szlovákiai magyar nemzetiség iskolai végzettségét tekintve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya mintegy a felével kisebb, mint a többségi nemzeté. Ezen belül azonban még kedvezőtlenebb az egyes szakágazatokban és az egyes szakokon tanulók aránya. Az oktatási minisztérium 1998-ban végzett felmérése szerint Szlovákiában 581 magyar nyelv és irodalom szakos tanár tanított az általános iskolák felső tagozatán és a középiskolákban. Az eddigi adatok alapján a 2008/2009-es tanévben nappali és levelező tagozaton a magyar nyelv és irodalom szakos hallgatók száma együttesen elérheti az ezret (László 2006). E torzulásnak egyik valószínű oka, hogy a nemzetiségi lakosság körében nagy az igény az anyanyelvi képzés iránt, s mivel ez főleg tanári szakokon és magyar nyelv és irodalom szakpárosításban lehetséges, a jelentkezők sokkal nagyobb mértékben választják ezt a szakot, mint más, esetleg nem anyanyelvi képzésű pályát. Ezt mutatja az a tény is, hogy a 2007/2008-as tanévre a nyitrai egyetem magyar szakára 215-en jelentkeztek.

A hungarológia képzés fő problémája, hogy a beszercebányai egyetem képzésén kívül nem tölti be eredeti küldetését, hanem egyfajta

magyar szak pótló szerepe van. Azok a győn-gebb eredményekkel rendelkező diákok, akik a magyar szakra nem jutottak be, általában siker-rel jelentkeznek hungarológus képzésre. A kép-zés célja csak általánosság szintjén van megha-tározva, és a végzősök tovább fogják növelni azoknak a számát, akik tulajdonképpen magyar szakkal próbálnak majd elhelyezkedni. A magyar nyelvnek mint idegen nyelvnek az oktatása nem jelent problémát, hiszen a hallga-tók nagy része magyar anyanyelvű, a tolmács-képzésen kívül csupán a diákok 8%-a nem járt magyar tanítási nyelvű iskolába. A magyar anyanyelvű diákok számára a nagyobb problé-mát az államnyelv megfelelő szintű elsajátítása jelenti.

5. MAGYAR TANNYELVHASZNÁ-LAT A SZLOVÁKIAI FELSOÓKTA-TÁSBAN

Magyar tannyelvhasználatról két egyetem, a Selye és a Konstantin Filozófus Egyetem eseté-ben beszélhetünk. A komáromi Selye János Egyetemen három karon folyik a képzés, a Gazdaságtudományi Karon, a Pedagógia Karon és a Teológia Karon. Az oktatás nyelve magyar. A Gazdaságtudományi Karon a szlovákiai vonatkozású tárgyak, a jog, a számvitel, az adó-rendszer, valamint a kis- és közép vállalkozások gazdaságtana oktatása szlovákul történik. Ez az oktatott tárgyaknak kb. 20%-a. A vizsgáztatás nyelve a tantárgy oktatási nyelve, az írásos dokumentáció szlovák nyelvű.

1. táblázat A hallgatók számának alakulása a Selye János Egyetemen az elmúlt 5 évben

év	nappali	levelező	együtt
2004/2005	251	386	637
2005/2006	752	759	1511
2006/2007	990	1114	2104
2007/2008	1263	1069	2232
2008/2009	1379	1251	2630

(forrás: www.uips.sk)

A Konstantin Filozófus Egyetemen a 2004/2005-ös tanévtől a Közép-európai Tanulmányok Karán folyik magyar nyelvű oktatás. A karon óvodapedagógus és alsó tagozatos tanítóképzés, kétszakos tanárképzés, s két szakon nem tanári diplomát nyújtó képzés folyik.

A tanítóképzésben tanított tantárgyak oktatása az egyes karok, ill. tanszékek személyi feltételeinek megfelelően nagyrészt magyar nyelvű. Amennyiben a kar saját személyi állományából nem tud megfelelő oktatót biztosítani, ún. „áttanítás” keretében a többi karok oktatóit kéri fel a szükséges órák megtartására. Számokra lebontva ez a 2007/2008-as tanévben a következőket jelentette:

- I. évf. 29 tantárgyból 20 magyar és 9 szlovák nyelvű.
- II. évf. 27 tantárgyból 16 magyar és 11 szlovák nyelvű.
- III. évf. 20 tantárgyból 13 magyar 7 szlovák nyelvű.
- IV. évf. 4 tantárgyból 3 magyar, 1 szlovák nyelvű.

Összesen nyolcvan tantárgyból huszonnyolc oktatása folyt szlovák nyelven, ami a tantárgyak 35%-a. Ebből azonban hét tantárgy magával a szlovák nyelvvel foglalkozott. Ha ezt leszámítjuk, a tanítóképzésben a Konstantin Filozófus Egyetemen jelenleg a tantárgyak 73,75%-át hallgatják a diákok magyarul. A tantárgyak oktatási nyelvének kiválasztásakor a fő elv az, hogy minél több tantárgy legyen anya-

nyelven oktatható. A vizsgáztatás nyelve a kar megalakulása előtt az egyetemen nem volt egyetemes, az egyes karokon is eltérő gyakorlat folyt, attól függően, hogy az egyes tanszékeken oktató pedagógusok bírták-e a magyar nyelvet. A 2005-ös iskolaévtől kezdve a nemzetiségi alsó tagozatos pedagógusképzésben biztosított a képzés nyelvén való vizsgáztatás. A tanítóképzésben a master szintű fokozat eléréséhez államvizsgát magyar nyelv és irodalomból, szlovák nyelvből, matematikából valamint pedagógiából kell tenni. A szakdolgozatok íródhatnak a nemzetiség nyelvén, a diplomamunkához kötelezően csatolni kell egy mintegy 5-6 oldalas szlovák nyelvű rezümét.

Minden, a hallgatókat érintő írásos dokumentáció, tehát a leckeönyv, vizsgalap, stb., valamint a tanszéki adminisztráció szlovák nyelvű.

A tanár szakos képzésben az oktatás nyelvét illetően az egyes szakokon belül nagyfokú eltérések tapasztalhatók. A magyar nyelv elsősorban a természettudományi szakok oktatásában van jelen (matematika – 89%, biológia – 78%, kémia – 52%;). Hasonló a helyzet a bölcsészettudományi szakokon belül. A vizsgáztatás többnyire azon a nyelven történik, amelyen az előadást vagy ritkább esetben a szemináriumot tartották. Az egyetemen a nemzetiségi oktatásban jelen van a többségi nyelv is, azonban a két nyelv jelenléte nem átgondolt nyelv- és oktatáspolitikai eredménye, hanem ad hoc jellegű, annak függvénye, hogy az adott szaktantárgy oktatója bírja-e a magyar nyelvet.

2. táblázat A hallgatók számának alakulása a KFE Közép-európai Tanulmányok Karán az elmúlt 5 évben

év	nappali	levelező	együtt
2004/2005	251	386	637
2005/2006	752	759	1511
2006/2007	990	1114	2104
2007/2008	1263	1069	2232
2008/2009	1379	1251	2630

(forrás: www.uips.sk)

A diploma szövege egyik egyetemen sem utal arra, hogy a hallgatók milyen nyelven végezték tanulmányaikat.

A két egyetem hallgatói létszámára vonatkozó adatok azt mutatják, hogy amint megteremtődik az anyanyelvű felsőoktatás lehetősége, az érdeklődés az oktatás iránt azonnal megnő, még akkor is, ha a szakválaszték csak korlátozott. Nem lehet vita tárgya, hogy az anyanyelvi felsőoktatás lehetőségeit bővíteni kell, az ehhez szükséges feltételeket meg kell teremteni, hogy a magyar nemzetiségű értelmiségiek arányában meglévő hiányt csökkenteni lehessen.

6. MILYEN LEGYEN EGY ÖNÁLLÓ MAGYAR EGYETEMI NYELVPOLITIKA?

Először is szeretném leszögezni, s ezt a fentebb közölt adatok is teljes mértékben alátámasztják, hogy az anyanyelven történő felsőfokú oktatás megteremtése és kiszélesítése elsőrendű feladatunk kell, hogy legyen. Kérdés marad azonban, hogy a csupán egynyelvű képzés milyen mértékben szolgálja a kisebbség érdekeit. Másiképpen megfogalmazva, nem mindegy, hogy milyen ez a felsőfokú képzés, biztosítja-e a megfelelő szintű kétnyelvűséget is oly módon, hogy az ebből adódó előnyökről se kelljen lemondanunk. Vagy megmaradunk a látszólag könnyebb út mellett, s a többségi nyelvtudás megfelelő szintjének elérését az egyénre bizzuk. Ebben az esetben feltehető azonban az a kérdés is, hogy a gyenge másodnyelvtudással rendelkező diplomásoknak tulajdonképpen csak Szlovákia magyarulterületeire adjuk ki a diplomát? S az anyaország által is támogatott „reprezentatív oktatási intézmények” melyik ország munkaerőpiacára termelik a munkaerő-felesleget?

Tudatosítanunk kellene, hogy „gyengességünk”, vagyis az, hogy kisebbségi helyzetben élünk, lehetne az „erősségünk” is. Ha az állami többségi felsőoktatást nyelvi szempontból vizsgáljuk meg, az oktatás (egy-két ritka kivételtől

eltekintve) egynyelvű, s miután az oktatás államnyelven történik, bármilyen szintű „kétnyelvűsítés” szervezett keretek között elméletileg sem merül fel, az idegen nyelv magas szintű elsajátítása az egyénre van bízva. Idegen nyelven folyó képzéssel elvétele találkozhatunk. Míg a kisebbségi diákok egy része – sikeresen vagy kevésbé sikeresen – de képes anyanyelvüktől eltérő nyelven is részt venni a felsőoktatásban, ez a többségi diákoknak valószínűleg még ma is csak kis részéről mondható el. A már létező kisebbségi felsőfokú oktatás adóssága diákjaival szemben, hogy a magas szintű additív kétnyelvűség elérésében nem nyújt segítő kezet, a hallgatókat e téren magára hagyja.

Olyan átfogó tannyelvpolitikára van szükség, melynek gyakorlati alkalmazása a szakmai tudnivalók elsajátításán kívül a többségi nyelv magas szintű elsajátítását is megoldaná. Az ilyen, nyelvészek és idegennyelv-oktatással foglalkozó szakemberek által kidolgozott tanmenet tartalmazná pl. a kisebbségi és többségi nyelven lehallgatandó órák és vizsgák arányát, és segítséget nyújtana a többségi nyelvi készségek (pl. a kommunikáció különböző szintjeinek megfelelő nyelvi készségek, a retorika alapjainak, az írott szövegek elkészítésének, többségi nyelvű tanulmányok megírásának) elsajátításához.

Sajnos ki kell mondanunk, hogy az átgondolt, megtervezett tannyelvpolitika a Kárpát-medencei többségi és kisebbségi felsőoktatásában nagyrészt hiányzik. Amennyiben az oktatásban is egyre élesebben jelentkező versenyhelyzetben a kisebbségi felsőfokú képzés helyét szeretne állni, a szakmai színvonal emelésén kívül feladatuk kell kitűznie és fel kell vállalnia a nyelvi kompetenciák szintjének emelését is. A jól kidolgozott tannyelvpolitikának az egész kisebbséget érintő nyelvstratégia részének kellene lennie, melynek segítségével sikeres és versenyképes jövőkép – s nemcsak az érzelmekre ható melldöntés – mutatható fel a kisebbségi sorsot felvállalók számára.

HIVATKOZÁSOK

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar-szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Fórum: Újvidék.
- Göncz Lajos 1995. A tannyelv hatása a tanuló személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 65–81.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Fórum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Kontra Miklós 2005. Tannyelv, (felső)oktatás, tannyelvpolitika. Kontra Miklós (szerk.) *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 17–40.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram.
- László Béla – A. Szabó László – Tóth Károly 2006. *Magyarok Szlovákiában*. IV. kötet. *Oktatásügy*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

NYELVMENEDZSELÉS

A NYELVI MENEDZSELÉS LEHETSÉGES SZEREPE A MAGYAR NYELVALAKÍTÁSBAN¹

1. BEVEZETÉS

A régebbi *nyelvművelés* és az újabb *nyelvtervezés* (vagy *nyelvi tervezés*) fogalmak mindannyiunk számára ismertek, az utóbbi évtizedben számos tanulmány elemezte a kettő közötti kapcsolatot is (legutóbb pl. Sándor 2003), új fogalom viszont a *nyelvi menedzselés*, amely a beszélők által normasértésként értékelt nyelvi elemek kezelését az előbbiektől eltérő szemszögből közelíti meg. A továbbiakban az alábbi három kérdésre keresem a választ:

a) Az említett két, már meggyökeresedett fogalom mellett nem lenne-e célszerű egy harmadikat, a címben említett *nyelvi menedzselés* fogalmat is bevezetni?

b) Milyen legyen a *nyelvi menedzselés* viszonya a *nyelvművelés*hez és a *nyelvtervezés*hez?

c) Átvegyük-e az angol eredetű kifejezést, vagy keressünk „magyarosabb” nevet?

2. A NYELVI MENEDZSELÉS FOGALMA

A *nyelvi menedzselés* kifejezést 1987-ben B. Jernudd és J. Neustupný használta először (angolul *language management* formában), mégpedig a B. Jernudd által kidolgozott nyelvi korrekció elméletével kapcsolatosan (Neustupný 2002: 429).² Az elméletet később J. Neustupný több tanulmányában is kifejtette, majd a szláv nyelvek szempontjából árnyalta munkatársa, J. Nekvapil (2000, 2003a, 2003b stb., l. még Neustupný–Nekvapil 2003). Neustupný egyik vonatkozó tanulmányában (2002) a szociolingvisztikán belül négy fő irányzatot különböztet meg, ezek: 1) a nyelv és társadalom viszonyát vizsgáló szociolingvisztika (B. Bernstein, E. Haugen, U. Weinreich, J. Fishman), valamint ide tartozik szerinte a diskurzuselemzés és a nyelvkörnyezattan is; 2) variációelmélet (J. Gumperz, Ch. Ferguson, W. Labov); 3) a kommunikáció

1. Az I. alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozón (Palást, 2004. október 1-jén elhangzott előadás, valamint az ez alapján készült és a Fórum Társadalomtudományi Szemlében (2005, VII/4, 67–75.) publikált tanulmány módosított változata. A műhelytalálkozón felolvasott előadásban a *language management* magyar megfelelőjeként még a *nyelvi menedzsmen*t kifejezést használtam. A vitában azonban Kemény Gábor felvetette, hogy a magyar köznyelvben a *menedzsmen*t-nek 'vállalatvezetés, vállalati vezetők csoportja' jelentése van, s ezért megfelelőbb volna az egyértelműen igei alapú *menedzselés* használata. Kemény Gábor tanácsa alapján használom tehát a továbbiakban a *nyelvi menedzselés* kifejezést.

2. Az angol *language management* szókapcsolat használata kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a több országban is működő nemzetközi cégek kommunikációs problémáinak kezelésére vonatkoztatva is felbukkan ez a kifejezés; nem tudni azonban, hogy az üzleti kommunikáció elméletével és gyakorlatával foglalkozó szakemberek Neustupný és Jernudd nyomán vagy tőlük függetlenül használják-e ezt a kifejezést. Az itt bemutatott elméleti keretben írják le a Siemens csehországi leányvállalatánál alkalmazott nyelvi menedzselési stratégiákat J. Nekvapil és M. Nekula (Nekvapil–Nekula 2006).

nyelven kívüli komponenseit vizsgáló szociolingvisztika (D. Hymes); 4) a nyelvi problémák megoldására fókuszáló szociolingvisztika.

J. V. Neustupný szerint a szociolingvisztikának ez a negyedik irányzata az, amely ma a nyelvi menedzselés elmélete által lefedett területtel azonos. A nyelvi menedzselés a múlt század hatvanas éveiben fejlődésnek indult nyelvtervezés elméletéből fejlődött ki, amely szorosan kapcsolódott az Egyesült Államoknak ahhoz a törekvésehez, hogy ellensúlyozza a Szovjetunió ázsiai és afrikai térnyerését, ezért az akkori ún. fejlődő államok nyelvi problémáival foglalkozott. A nyelvi menedzselés elmélete a nyelvtervezéssel³ foglalkozó szakemberek között folyó szemléletbeli viták eredményeként alakult ki. J. Neustupný szerint az alapvető véleménykülönbség az alábbiakban ragadható meg: a nyelvtervezésben a nyelvtervező szakemberek definiálják a problémákat, s nem foglalkoznak azzal, milyen nyelvi problémákkal küzdenek a beszélők egy-egy konkrét szituációban (l. még Nekvapil 2000: 166); ezzel függ össze az a tény, hogy a nyelvtervezés a nyelvi problémákat a grammatikai kompetencia szintjén (vagyis elvont módon, a „nyelv” problémájaként) értelmezi, s nem a beszélők problémájaként. Továbbá: a nyelvtervezés feltételezi a felülről történő irányítást: a nyelvtervezés (a nyelv tervezése) egyfajta objektív, technikai diszciplína, az ezt irányító szakemberek mintegy az egész társadalom nevében járnak el⁴ – kérdéses azonban, honnan ered ez a szerepük, legitimációjuk.

Mind a nyelvtervezés, mind a nyelvi menedzselés tehát a nyelvi problémák kezelésével

foglalkozik, ám eltérő megközelítéssel: az egyik „fentről lefelé”, a másik pedig „alulról felfelé” haladva (l. Nekvapil 2003b: 2). További fontos különbség, hogy a nyelvi menedzselés a nyelvi problémát tágabban értelmezi, mint a nyelvtervezés, azaz nem szűkíti le a sikertelen kommunikációra (l. Haugen 1972/1998: 16), s megoldását nem csak szervezeten, a legmagasabb szinten képzei el.

A nyelvi menedzselés folyamat, melyen belül öt szakaszt különíthetünk el: 1) az interakció során a beszélők valamilyen módon eltérnek a kommunikációs normáktól (*deviation*). Nyelvi probléma akkor keletkezik, ha ezt az eltérést a beszélők 2) észreveszik (*noting*) és 3) pozitívan vagy negatívan értékelik (*evaluation*). Az észlelt eltérések kezelése céljából 4) akcióterv (*adjustment design*) kidolgozására és 5) megvalósítására (*implementation*) kerül sor. Ezek a lépések nagyon hasonlítanak a nyelvtervezés egyes szakaszaira: a probléma kijelölése, a megoldási módok felvázolása, illetve egy konkrét megoldás kiválasztása, majd ennek elterjesztése, azaz a kivitelezés (l. Haugen 1972/1998), ám több lényeges eltérés mutatkozik közöttük. A nyelvi menedzselés elmélete szerint a nyelvi probléma a kommunikációs helyzettől függően különböző szinteken keletkezik, ezért különböző szinteken is kell megoldani, így a nyelvi menedzselési folyamat „kimenete” nem csupán (és nem elsősorban) kézikönyv, szótár, esetleg nyelvtan, az akcióterv az önkorrekciótól kezdve a nyelvi reformjavaslatokig számos szinten és többféle módon is megvalósulhat.⁵

3. A külföldi szakirodalom természetesen a nyelvtervezés (language planning) kifejezést használja, az elmondottak viszont lényegében a hagyományos nyelvművelésre is vonatkoztathatók.

4. Einar Haugen a kodifikálót *nyelvmérnök*-nek nevezi (Haugen 1972/1998: 18); Jernudd és Das Gupta után J. Fishman pedig így definiálja a nyelvi tervezést: „A nyelvi tervezés terminus a nyelvi problémák megoldásának szervezett tevékenységére utal, tipikusan állami szinten” (Fishman 1974/1998: 31).

5. Két saját magyar példa különböző típusú „akcióterv”-ekre: 1. Az iskolában a tanuló azt mondja: *Én is mondanék egy verset*. A pedagógus kijavítja: *Nem azt mondjuk, hogy mondanák, hanem azt, hogy mondanék*. Esetleg elmagyarázza a két forma különbségét, illetve elismételteti a tanulókkal az igeragozással kapcsolatos nyelvművelői tanácsokat. 2. Egy települési önkormányzat utcanévtáblákat akar kihelyezni, ehhez azonban az szükséges, hogy a lakosság megegyezzen, hogyan fogják hívni az egyes utcákat: a közösségben kialakult hagyományos nevek közül választanak-e, vagy híres személyiségekről (is) nevezik el a köztérket. Ezt helyben kell megoldani, a nyelvészek ajánlhatnak ugyan megoldásokat, de végül is az adott település képviselő-testülete dönt – akár a nyelvész véleményekkel ellentétesen.

A nyelvi menedzselés fent vázolt folyamata bármikor megszakítható: pl. a problémát az interakció résztvevői érzékelik és értékelik is, de nem tartják fontosnak, hogy továbbra is foglalkozzanak vele, vagy kidolgoznak ugyan akciótervet, de az nem valósul meg, így a történelemből több példa is van arra, hogy kiválóan kidolgozott tervezetek a megfelelő feltételek hiányában sohasem váltak valóra. Ez azzal a ténnyel is összefügg, hogy a nyelvi problémák megoldása elképzelhetetlen a kapcsolódó társadalmi és kommunikációs problémák kezelése nélkül. A nyelvi menedzselés elmélete a nyelvi problémák kezelésének folyamatát annak tudatában írja le, hogy ezek megoldását az érintett szereplők különbözőképpen lát(hat)ják, ennél fogva érdekellentétek létez(het)nek közöttük, s csak a hatalommal rendelkező érdekcsoport tudja keresztülvinni elképzeléseit.

Az elmondottakból úgy tűnhet, hogy a nyelvi menedzselést csak az interakció résztvevőit érintő folyamatként értelmezzük, olyan folyamatként, amely mintegy automatikusan, bármilyen „szervezett elmélet” részvétele, azaz külső beavatkozás nélkül zajlik. Valójában Neustupný két-fajta értelemben használja ezt a kifejezést: a) az interakció résztvevői maguk oldják meg a problémát, b) a nyelvi problémák megoldásának egy-fajta elméleti megközelítése. Fontos továbbá leszögezni, hogy a nyelvi menedzselés a konkrét kommunikációs helyzetben fellépő problémák kezelését tartja fontosnak, ez viszont nem jelenti azt, hogy az adott probléma nem lehet társadalmi érvényű és jelentőségű. Ilyen példaként említi Neustupný (2002: 435), amikor nemzetközi szinten bizonyos szituációkban az angol anyanyelvű beszélők előnyben vannak a nem anyanyelvi beszélőkkel szemben.⁶ Ám utalhatunk arra a helyzetre is, amikor kisebbségi szülők, pl. szlovákiai magyarok mintegy preventív céllal, azaz a későbbi kommunikációs problémák megelőzése

végezt szlovák óvodába vagy iskolába íratják gyermeküket. Ez a stratégia egyrészt a társadalmi környezet állapotát jelzi – a szülő saját tapasztalata, mások véleménye alapján vagy egyéb okból úgy véli, hogy az anyanyelvén iskolázott kisebbségi gyermekek nem érvényesülnek –, másrészt ha nagyon sokan választják ezt a stratégiát, akkor ennek a választásnak jelentős nyelvi és társadalmi hatásai lesznek: egyre több lesz a szlovák-domináns kétnyelvű magyar, és még inkább felgyorsul az asszimiláció.

Amint láttuk, Neustupný a nyelvi menedzselés fogalmát a nyelvtervezés kritikájára alapozta; nem fogalmazza ugyan meg, ám a nyelvtervezést inkább deduktív, a nyelvi menedzselést pedig induktív folyamatnak tartja (amint ezt korábban említettük), ugyanis ezt írja: „*Az egyes interakciós aktusokra vonatkozó nyelvi menedzselési folyamatok olyan szervezett tevékenységgé állnak össze, amelyben már elmélet és ideológia is megnyilvánul, kiterjedt hálózatok alakulnak ki, összetett folyamatok zajlanak. Ezen a szinten már nem szükségszerűen nyilvánvaló a konkrét interakciós aktusokhoz fűződő kapcsolat. A nyelvi menedzselés mint elmélet azonban megkívánja, hogy ez a kapcsolat a lehető legszorosabb legyen. Más szóval, a nyelvi menedzselésnek meg kell haladnia azt a helyzetet, amikor a nyelvi gyakorlat korlátozott ismeretere alapozva nyelvészek vagy mások határozták meg, hogy mi jelent gondot, és mi nem*” (2002: 435).

A fentiek alapján esetleg az a vélemény alakulhat ki valakiben, hogy Neustupný a nyelvi menedzselés folyamatából kizárja a nyelvészetet, illetve a nyelvészek szerepét esetleg csak a folyamatok leírására, a konkrét interakciós aktusok megoldása alapján levonható tanulságok összegzésére és utólagos elméletalkotásra korlátozza. Valójában Neustupný két-fajta nyelvi menedzselést különböztet meg: az egyszerűt, egy adott kommunikációs aktusra⁷ vonatkozót

6. Neustupný ugyan nem említi, de ez a helyzet akkor, amikor az EU-ban bizonyos állások betöltésekor anyanyelvi szintű angol tudást követelnek meg.

7. A kommunikációs aktust a lehető legtágabban értelmezzük, azaz kommunikációs aktusnak tekinthető az az eset is, amikor a televízióban, rádióban hallott, nyomtatott szövegben olvasott nyelvi jelenségre reagál a néző/hallgató, illetve az olvasó.

és az általában intézményhez köthető szervezettet (bővebben l. Nekvapil 2003b: 5). Továbbá nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy egyrészt a nyelvészek beszélők is egyben, s ezért a kommunikáció során maguk is kerülnek olyan helyzetbe, hogy valamilyen nyelvi problémát kell megoldaniuk, másrészt pedig nyelvi problémáikkal egyéb beszélők fordulnak hozzájuk (l. pl. a közönségszolgálatok tevékenységét).

3. A NYELVI MENEDZSELÉS ELMÉLETE ÉS A KISEBBSÉGI NYELVI PROBLÉMÁK

Miért tartom hasznosnak és továbbgondolnának ezt az elméletet? Elsősorban is azért, mert gyakorlatorientált, a valós folyamatokat a maguk összetettségében és olykor ellentmondásosságában ábrázolja, különösen fontos például az, hogy az ún. laikus beszélők nyelvi értékelő tevékenysége is helyet kap benne. A nyelvtervezést és a nyelvművelést ugyanis nyelvészek által végzett tevékenységnek tartjuk, az utóbbi esetében használatos ugyan a „laikus nyelvművelő” kifejezés is, ezzel azonban olyan nem nyelvészeti végzettségű személyt nevezünk meg, aki valamilyen nyilvános fórumon nyelvi kérdésben megnyilatkozik (l. Kontra 2005). A nyelvi menedzselés elméletébe azonban nem csak az ilyen esetek „férnek be”, hanem az olyan szituációk is, amelyek esetleg a nyilvánosság teljes kizárásával, két ember között zajlanak. Ezek hatása eltérő lehet, a sok egyedi interakciót vizsgálva azonban

megállapítható, mit tartanak nyelvi problémának a laikus nyelvhasználók, negatívan értékelik-e azt, szükségesnek tartják-e valamiféle akcióterv kidolgozását stb.

Így például a szlovákiai magyar beszélők a sikeres kommunikáció érdekében a nyilvánvalóan szlovák elemek jelenlétét (kódváltás, direkt kölcsönszavak) a beszélt nyelvben tolerálják⁸, írásban viszont ezeknek csak egyes típusai fordulhatnak elő (pl. intézmények és pártok nevének rövidítése, sportklubok neve). A szlovák hatás egyéb eseteit (pl. közvetett kölcsönszók, gyakorisági eltérések) azonban a szlovákiai magyarok még írásban sem tartják normásértésnek, sőt általában nem is ismerik fel őket⁹. Az átlagos szlovákiai magyar beszélő számára tehát ezek a „rejtett” kontaktusjelenségek nem jelentkeznek nyelvi problémaként, ezért is kevés az esélye annak, hogy a hagyományos nyelvművelői módszerekkel (pl. nyelvművelő cikkek, nyelvművelő kézikönyvtárral) a szokásos nyelvhasználat megváltoztatása elérhető volna, azaz a kontaktusjelenség helyett (pl. *munkatöltet*, a szl. *pracovná náplň* alapján kialakult tükörszó) el lehetne terjeszteni a magyarországi standard szót, kifejezést (a példaként említett szó helyett a *munkaköri leírás*-t).

Az eddigi szlovákiai magyar nyelvművelés „hatástalanságának”¹⁰ egy másik okára mutat rá az a felismerés, hogy a nyelvi problémák megoldásának általában előfeltétele a kapcsolódó kommunikációs és társadalmi problémák figyelmbevétel. A szlovákiai magyar nyelvművelők a szlovák hatást mutató kontaktusjelensé-

8. Nyelvészek jelenlétében természetesen nem ritka az ilyesfajta mentegetőzés: mi már csak így mondjuk.

9. Az empirikus kutatások (l. pl. Lanstyák–Simon–Szabó Mihály 1998) is azt támasztják alá, hogy a magyar elemekből álló lexikális egységeket még a művelt beszélők sem helytelenítik. Az említett kutatásban több mint száz kölcsönszó és interferenciajelenség elfogadottságát vizsgáltuk, s megállapítottuk, hogy a magyar középiskolát végzett, zömmel diplomás adatközlők a magyar eredetű kontaktusjelenségeknek az 57,1%-át elfogadták, s csak 14,3%-át helytelenítették egyértelműen (Lanstyák–Simon–Szabó Mihály 1998: 71).

10. Az idézőjel alkalmazásával azt kívántam jelezni, hogy nyelvművelésünk hatékonyságáról csupán szubjektív véleményünk lehet. Nem tudjuk ugyanis, milyen volt a szlovákiai magyarság egyes rétegeinek valós nyelvhasználat (általában, illetve a regiszterek szerinti bontásban) például húsz éve, és hogy a nyelvművelés hatására változott-e és milyen mértékben. Tény viszont, hogy a nyelvművelők által évtizedek óta kárhözvont lexikális elemekre folyamatosan van adatunk írott szövegekből, így a sajtóból is (ilyenek az *iskolázás*, *tanítónap*, *brigád*, *metropolisz* stb.), mindez arra utal, hogy a beszélők ezeket az elemeket nem minősítik normásértésnek.

gek használatát és a kódváltást a beszélők „kényelemszeretetével”, „igénytelenségével” magyarázták, a megoldást pedig leginkább a beszélők nyelvi tudatának, tudatosságának emelésében, a nyelvi ismeretterjesztésben látták. Ha azonban egy dokumentumon az olvasható, hogy *Platobný výmer (fizetési meghagyás)*, a fenti módszerrel aligha lehet elérni, hogy egy hivatalnok ne azt mondja az ügyfélnek: *A platobný výmert egy hónapja postán küldtük el*. Ily módon ugyanis mind a hivatalnok, mind az ügyfél számára egyértelmű, milyen iratról van szó; lehet, hogy nem is tudják, hogyan kellene ezt magyarul mondani; ha a szóban forgó dokumentum megnevezésével nyelvművelő írás foglalkozott is, nem biztos, hogy azt olvasták, vagy ha olvasták is éppen, lehet, hogy már elfelejtették stb. A szlovák szó, kifejezés választása tehát az interakció résztvevői által az egyértelműség vagy a nyelvi hiány kiküszöbölése végett alkalmazott nyelvi menedzselési stratégia. Az említett irat magyar nyelven való említésének akkor van esélye, ha a magyar megnevezéssel a hivatalnok és az ügyfél is rendszeresen találkozik, azt megjegyzik; optimális esetben az irat kétnyelvű vagy csak magyar szövegezésű. Ehhez azonban az szükséges, hogy jogszabály írja elő vagy engedje meg a magyar nyelvű iratok alkalmazását az adott hivatalban.

A kidolgozott akciótervek sikeressége szempontjából rendkívül fontos a hatalmi viszonyok jelentőségének a felismerése: kisebbségi helyzetben például azért nehéz klasszikus értelemben vett nyelvtervezést folytatni, mert a kisebbségi nyelvészek két szempontból is alárendelt helyzetben vannak: egyrészt a többségi nemzettel és nyelvészekkel szemben – ugyanis a többségi állami nyelvpolitika óhatatlanul behatárolja a kisebbségi szervezett nyelvfejlésztés, nyelvtervezés mozgásterét –, másrészt a saját anyanemzetével és az anyaországi „nyelvtervezőkkel” szemben, tudniillik ezek az adott nemzeti nyelvre vonatkozóan hoznak nyelvtervezési döntéseket, ezek meghozatalakor azonban a

kisebbségi közösség(ek) sajátos helyzetét és problémáit általában nem veszik figyelembe. Mindez a kisebbségi helyzetben élők számára csak nehezen megoldható nyelvi problémákat eredményezhet.

A jogszabályi eredetű, ill. a presztízs következtében kialakuló domináns helyzet következménye jól illusztrálható a magyar helységnevek szlovákiai standardizálásával kapcsolatos problémán. A Szlovákiában 1994-ben elfogadott ún. táblatörvény értelmében a település elejét és végét jelző közötti jelzőtáblán kisebbségi nyelven is megjelölik az adott települést, ha ott az adott kisebbség számaránya eléri a 20%-ot. A törvény mellékletében olvasható a hivatalos kisebbségi helységnevjegyzék. A szabályozásba tudtunkkal nem vontak be szlovákiai magyar nyelvészeket, a szlovák szakemberekből álló ad hoc terminológiai bizottság véleményét pedig az az első világháború utáni csehszlovák névrendezéskor is érvényesülő ideológia határozta meg, amely a kiegyezés utáni, magyarosítónak minősített politika és általában a történelmi Magyarország elutasításán alapult, ezért is elleneztek a szlovák nyelvészek és történészek az egész Magyar Királyság területére tekintettel megállapított előtagokat (elsősorban a megyeneveket) tartalmazó neveket. A szlovák terminológiai bizottság javaslata elfogadhatatlan volt a magyar pártok számára, ezért a jegyzék végleges formáját a politikai egyeztetések során nyerte el (l. Zalabai szerk. 1995: 199–201). A kompromisszumok eredményeként a megyenevet tartalmazó előtagot nagyrészt törölték, több esetben azonban megmaradt a tájegységnevként értelmezhető *Csallóköz*-, *Gömör*- és *Hont*- előtag. A folyónévi előtagot néhány esetben meghagyták, máskor viszont nem, pl. *Vágkirályfa*, de *Farkasd* (korábban: *Vágfarkasd*), néhol pedig az írásmód változott (pl. *Mucsény* → *Mucsiny*; *Szőllöske* → *Szölöske*). Mindezek következtében a jegyzékben szereplő magyar településneveknek mintegy az egyötöde nem egyezik a legutolsó magyar törzskönyvezéskor megállapított névvel.

Mivel az ún. táblatörvény kapcsán megállapított településnevek hivatalosan a közúti jelzőtáblán szerepelhetnek, ezért egyéb magyar szövegekben az utolsó hivatalos magyar névtől eltérően szabályozott helységnevek használata esetleges, s egy-egy helységnév több változatban is adathozható: régi magyar hivatalos név, új magyar hivatalos név, soha sem törzskönyvezett név; ez utóbbi lehet helyben használatos régi magyar név, de szlovák hatásra kialakult újabb fejlemény is. A magyar településneveket tartalmazó jegyzékek (pl. magyar tannyelvű iskolák, Csemadok-alapszervezetek névjegyzéke) sem egységesek azonban: néhol következetesen a régi magyar hivatalos név szerepel, máshol a régi és az új nevek váltakozva fordulnak elő. Ez a helyzet egyrészt megnehezíti a települések azonosítását, másrészt a nyelvhasználót is elbizonytalanítja: nem tudja, hogyan nevezze meg az adott települést magyarul. A Magyarországon 1994 után kiadott településnév-azonosító szótárak, lexikonok, magyarországi adatbázisok némelyike közli ugyan a Szlovákiában megállapított hivatalos nevet, fő változatként azonban továbbra is az utolsó magyarországi törzskönyvezés szerinti névváltozatot szerepeltetik. Magyarországi standardizációs döntésekkel azonkívül további névváltozatokat vezettek be, így például 1995-ben a tárcaközi földrajzinév-bizottság olyan értelmű határozatot hozott, hogy *Komárno* (azaz a szlovákiai *Komárom*) magyar neve *Révkomárom* legyen (l. a 20/279 határozatot). A bizottság döntése elsősorban is a magyarországi nyelvhasználat tekintetében (a kartográfiai művekben) irányadó, de természetszerűen hat a szlovákiai magyar nyelvhasználatra is: az eddig általánosan használt s az 1994-ben jegyzékben is rögzített *Komárom* névváltozat mellett nálunk is megjelenik a *Révkomárom*, amelynek

használatát a szlovákiai magyarok egy része nyelvi problémaként éli meg¹¹. (A kérdésről bővebben l. ebben a kötetben)

Az aránylag sok településnevet érintő bizonytalanság és a változatok megléte miatt egységes szlovákiai magyar településnév-jegyzéket volna szükséges kialakítani, ez azonban aligha lehet sikeres, azaz aligha válna általános használatúvá nálunk, illetve Magyarországon, ha a folyamatba nem vonjuk be a magyarországi szakembereket (kartográfusokat, földrajztudósokat, nyelvészeket), sőt valószínűleg a többségi szlovák szakemberek és politikusok megnyerésére is szükség volna.

4. A SZERVEZETT NYELVI MENEDZSSELÉS

A nyelvi menedzselés elméletét azért is hasznosnak tartom, mert általa jól leírható a nyelvi közönségszolgálatok és általában a nyelvi szolgáltatásokat nyújtó intézmények tevékenysége, ideértve társadalmi hatásukat is, s a nyelvi tanácsadás mint tevékenység elválasztható a szűkebb értelemben vett nyelvműveléstől, vagyis a nyelvi ismeretterjesztéstől¹². Bár igaz ugyan, hogy olykor a nyelvművelők olvasói vagy hallgatói kérdésre válaszolnak a nyelvművelő cikkben vagy előadásban, a tipikus azonban az, hogy a saját maguk által nyelvi problémának minősített kérdésről írnak (a normától való eltérésre figyelnek fel) attól függetlenül, hogy a beszélők számára az problémaként merül-e fel vagy sem. (Bizonyos nyelvművelői tanácsok hatástalanok voltak éppen ezzel függő össze.) Továbbá a nyelvművelő tanács tipikus megjelenési formája a nyelvművelő cikk vagy előadás (illetve kézikönyvben szócikk), amely – még ha valós problémára reagál is – időben és térben eltolódik az eredeti problémához

11. L. pl. a www.bumm.sk honlap Fórum rovatában az *Észak-Komárom vagy Révkomárom* témát (utolsó hozzáférés: 2007. január 28.).

12. Nyelvművelésnek nevezzük az alkalmazott nyelvtudománynak azt az ágát, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével igyekszik segíteni a nyelv egészséges fejlődését” (NyKk II: 349). Ezt a fajta nyelvművelést nevezi Heltainé Nagy Erzsébet (2002: 217) a szűkebb értelemben vett nyelvművelésnek.

képest, sőt a szerzők nem egyszer hangoztatják, hogy céljuk az általánosítás, a jelenség bemutatása. Ezzel szemben a közönségszolgálati tevékenység a nyilvánosság és a nyelvészek között folyó párbeszéd, amelyben azonban a kezdeményező fél a laikus beszélő, így a közönségszolgálathoz beérkező kérdésekből megállapítható, milyen valódi nyelvi problémáik, igényeik vannak a beszélőknek (egyéni és kollektíve), és az emberek általában miként vélekednek a nyelvről, annak egyes aspektusairól. A közönségszolgálati munkatársaknak azonnal kell reagálniuk – vagyis a probléma és annak megoldása között minimális időeltolódás van –, tanácsuk egy konkrét kommunikációs helyzetre vonatkozik. Ez azonban nem zárja ki, hogy a későbbiekben a tanács alapján akár nyelvművelő, nyelvi ismeretterjesztő cikk is szülessen a problémáról, vagy más módon – pl. a kodifikáció során – hasznosítsák a konkrét esetekből levonható tapasztalatokat (l. Uhlířová 1999: 243).

A szervezett keretekben folyó nyelvi menedzselés és a nyelvtervezés, illetve a nyelvfejlesztésként értelmezett nyelvművelés viszonya már bonyolultabb. Amint fentebb arról már volt szó, Neustupný a nyelvtervezést és a nyelvi menedzselést mint fogalmat és tevékenységet szembeállítja egymással. Véleményem szerint azonban a nyelvi menedzselés és a nyelvtervezés közötti kapcsolat többféleképpen is felfogható.

Egyrészt a nyelvtervezésnek nevezett tevékenységek (beleértve a státustervezést is) jól leírhatók a nyelvi menedzselés elméleti keretében, vagyis ez utóbbit választva – azaz a Neustupný-féle érvelést elfogadva –, nincs szükség sem a nyelvi tervezésre mint műszóra, sem pedig az elmélethez kapcsolódó apparátusra.

Egy másik lehetőség az, hogy a nyelvi tervezés terminust csak a nyelvi problémáknak állami szinten folyó kezelésével összefüggő tevékenységekre szűkítjük, az egyéb problémakezelő tevékenységet (akár egyéni, akár szervezett) nyelvi menedzselésnek nevezzük. Lehetséges továbbá az a megközelítés is, hogy a nyelvi menedzselés terminust csak az egyéni (azaz nem szervezett) nyelvi problémakezelésre szűkítjük le, a szervezett nyelvi menedzselést pedig a nyelvtervezés szinonimájaként használnánk.

Az első, állami szintű nyelvi problémakezelés kapcsán meg kell említenünk: bár igaz, hogy a fejlett írásbeliséggel rendelkező és plurális társadalmakban állami szintű nyelvtervezésre, elsősorban központosított korpusztervezésre nem nagyon van példa¹³, léteznek bizonyos állami nyelvpolitikai vagy státustervezési döntések, amelyek keretként meghatározzák az alsóbb szinteken zajló problémakezelési folyamatokat. Így például korpusztervezési kihatásai is vannak az alapvetően státustervezési célú szlovák államnyelvtörvénynek. A törvény szerint ugyanis az államnyelv nem általában a szlovák nyelv, hanem annak standard változata (az ún. irodalmi nyelv); a 2. § értelmében pedig az állam többek között gondoskodik „az államnyelv kodifikálásáról”, az államnyelv kodifikált változatát „a szlovakisztikai nyelvészeti szakmai műhelyek javaslata alapján a Szlovák Köztársaság Művelődési Minisztériuma hirdeti ki”. A minisztérium e szakasz alapján rendeletben határozta meg a kodifikációs célú akadémiai kiadványok (helyesírási szabályzat, értelmező kéziszótár, nyelvtan) körét. Ebben az esetben tehát a nyelvészek „hatósági feladatokat” látnak el, döntéseik ténylegesen is befolyásolják a szlovák nyelv fejlődésének irányát,

13. Tájainkon az ilyen tevékenységet tipikusan akadémiai intézmények végezték, s ezek a szocializmus idején állami irányítás alatt álltak, de mostanában már Magyarországon is megjelentek olyan alternatív műhelyek, amelyek megtörik az akadémiai monopóliumot, ilyen például az Osiris Kiadó által tervezett Magyar Nyelv Kézikönyvtára sorozat. Az Osiris Helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2004) az akadémiai helyesírási szabályzat 11. kiadását követi, elvileg azonban elképzelhető az, a németországihoz hasonló helyzet is, hogy olyan helyesírási kézikönyv jelenik meg, amely bizonyos pontokon eltér az akadémiai helyesírástól (pl. egyszerűsíti az összetett szavak írását). A pluralizmus azonban már most is megnyilvánul olyan fontos korpusztervezési kérdésekben, mint a terminológiai fejlesztés.

hiszen a törvény az említett kodifikációs kiadványokban rögzített norma terjesztését és stabilizálását segíti elő.

Ennél kevesebb jogosítványt biztosít a magyarországi nyelvészeknek a gazdasági reklámok és üzletfeliratok nyelvét szabályozó reklámtörvény, viszont az MTA Nyelvtudományi Intézetének (a nyelvművelő osztálynak) állást kell foglalnia a tekintetben, mennyire tekinthető meghonosodottnak (azaz használható-e) egy-egy idegen név, azaz ily módon a nyelvész szakértői véleménye által bizonyos idegen szavak elterjedését gátolja, a javasolt magyar megfelelőket pedig támogatja.

Az állami státustervezési döntések hatása kisebbségi helyzetben sokszor korlátozó tényezőként és további problémák forrásaként jelentkezik, erre volt példa a helységnevek standardizálása. Hasonló példát hozhatunk az oktatás területéről is: státustervezési kérdés, hogy a szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban (jelenleg újra) két nyelven állítják ki a bizonyítványokat, vezetik az oktatási dokumentációt. E szövegek kétnyelvűségét az oktatási kormányzat úgy értelmezi, hogy a magyar szövegnek mondatonként, esetleg bekezdésként (táblázatos megoldás esetén szavanként vagy kifejezésként) kell követnie a szlovák szöveget, vagyis a szlovák és a magyar szöveg egyazon lapon párhuzamosan (egymás mellett, illetve egymás alatt) helyezkedik el. Ez a megoldás számos problémát felvet, például a két szövegnek körülbelül azonos hosszúnak kell lennie, sok esetben kénytelenek vagyunk nem magyaros szórendet alkalmazni, a magyarországi minták csak korlátozottan használhatók stb. (bővebben l. Szabó Mihály 2000/2002) Ha sikerülne elmünk, hogy a két szöveg leválasztható lenne egymástól (például a bizonyítványok esetében két különböző lapon lenne a szlovák

és a magyar szöveg), a mai szövegformálási és szörendi gondok jelentős része fel sem merülne. A szlovákiai magyar nyelvészek – e problémát tudatosítva – tehát a jelenlegi gyakorlat megváltoztatására fognak törekedni, ez azonban mindaddig nem fog sikerülni, amíg az oktatási kormányzat mint hatalommal rendelkező illetékes hatóság nem egyezik bele a szlovák és a magyar szövegnek két külön lapon történő szétválasztásába. Ez azt jelenti, hogy amíg nem történik meg a magyar szöveg önállósítása, minden újabb szövegnél ugyanazokkal a nyelvi problémákkal fogunk találkozni, s hiába azonosítjuk és tudatosítjuk őket, a két nyelvnek az adott szövegekben megnyilvánuló státusbeli különbsége korlátozni fogja a megoldási lehetőségeket.

A nyelvi menedzselés és a nyelvi tervezés viszonyát tekintve egy harmadik lehetőség is elképzelhető. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a konkrét nyelvi-kommunikációs problémák kezelése valamilyen tágabb keretbe illeszkedik, s a szervezett nyelvi menedzselés esetében feltételezhető, az interakció résztvevői valamilyen stratégia, elmélet alapján választanak a lehetséges megoldási módok között, ennek alapján viszonyulnak egy-egy konkrét nyelvi problémához. Ezt a stratégiai és elméleti keretet az adott nyelvről, nyelvváltozatról, annak fejlesztési/fejlődési irányáról vallott felfogás határozza meg, ezt kívánják az érintettek érvényesíteni, az állami szintű nyelvi tervezéstől (ha van ilyen) függetlenül. Véleményem szerint ez történt például a ruszin nyelv szlovákiai kodifikálásakor is. Egyes értelmiségiek (ezen belül nyelvészek) arra az álláspont-ra helyezkedtek, hogy az általuk beszélt vernaikuláris nyelvváltozat, amely eddig az ukrán nyelv nyelvjárásának minősült¹⁴, önálló nyelv, ezért klasszikus nyelvtervezési folyamatot haj-

14. A régebben magyarul ruténeknek nevezett kelet-szlovákiai (és kárpátalji) szláv népességben belül már az első Csehszlovák Köztársaságban három „nemzeti” irányzat alakult ki: az ukrán, a ruszin és az orosz (aszerint, melyik nemzethez tartozónak vallották magukat az egyes személyek). A második világháború után a teljes népességet hivatalosan ukránnak nyilvánították, az oktatásban, a kultúrában stb. az ukrán standard nyelvváltozatot vezették be. Önálló nemzetiségként az 1989-es politikai változások után ismerték el a ruszinokat.

tottak végre: azaz a megszokott módon (helyesírási szabályzat és szótár, ábécés- és olvasókönyv stb. kiadásával) kodifikálták a ruszin nyelvet¹⁵. A folyamat hasonlóknak tűnik, mint amikor az egységes csehszlovák nemzet és nyelv ideológiájának ellenhatásaként a múlt században a szlovák nyelvészek a szlovák nyelvnek a cseh nyelvtől való tudatos különfejlésére törekedtek, vagy amikor Jugoszlávia széthullása kapcsán a horvát és a szerb nyelv „szétfejlésére” is sor került. Két jelentős eltérés azonban fel kell hívunk a figyelmet: Egyrészt a a ruszin kodifikációja független volt bármiféle állami szintű nyelvtervezéstől, sőt szinte azzal ellentétesnek mondhatjuk, hiszen közismert az ukrainai hivatalos köröknek a ruszin önállósodási törekvésekkel szembeni elutasító álláspontja. Másrészt a szlovákiai ruszin nyelvváltozat standardizálása az ugyanazt a vernakuláris nyelvváltozatot beszélőket is megosztotta, s a közösségen belül továbbra is érvényesül az ukrán orientáció is. Ebből következően feltételezhető, hogy bizonyos nyelvi problémákat a ruszin és az ukrán orientációjú nyelvészek eltérő módon fognak kezelni.

Egy másik, a Gramma Nyelvi Iroda saját gyakorlatából vett példával a nyelvi menedzselés, valamint a fenti értelemben vett nyelvtervezés között véleményem szerint fennálló viszonyt kívánom érzékeltetni. Szlovákiában

egészen a legutóbbi időkig a közigazgatásban a magyar nyelv gyakorlatilag (és főleg írásban) nem volt használható. Politikai okokból 1997-ig a belügyminisztérium megjelentett ugyan egy lapot a közigazgatásban dolgozó tisztviselők részére, amely törvényfordításokat és egyéb szövegeket közölt, ez a lap azonban teljes mértékben a szlovák *Národné výbory*, ill. *Verejná správa* magyar fordítása volt. A fordítások színvonala használhatatlanul alacsony volt, a különböző szövegek különböző, a magyar szakterminológiát és szakstílust nem ismerő fordítóktól származtak, akik esetenként ugyanazt a szlovák kifejezést különbözőképpen fordították. A jogszabályokról, illetve a jogszabályi változásokról hírt adó napisajtóban és a rádióban hasonló volt a helyzet. Mindez azt eredményezte, hogy egy-egy szlovák fogalomnak esetlegesen több magyar megfelelője is kialakult, sőt egyes magyar jogi szakkifejezések nálunk teljesen ismeretlenek (bővebben Szabó Mihály 2002a, 2002b). A terminológiai változatosság kérdése kívül esett a nyelvművelés érdeklődési körén, s évtizedekig lényegében valós problémaként nem is merült föl, mivel – amint említettük – a közigazgatásban a magyar nyelvet nem lehetett használni¹⁶.

Az egyértelmű terminológia hiánya – és egyáltalán a magyar jogi-közigazgatási szövegekre jellemző stílusnak mint normának a nem

15. A különböző kelet-európai államokban élő ruszinok nyelvének kodifikálása már korábban felmerült, erről az első közös konferenciát 1993-ban Bátfán tartották. A konferencián az ún. rétoromán modell alkalmazása mellett döntöttek, eszerint a kodifikáció alapja az adott régióban a legelterjedtebb nyelvjárás; vagyis Ukrajnában, Lengyelországban, Szlovákiában, Magyarországon stb. eltérő nyelvváltozatokat kodifikáltak/kodifikálnak. Az önálló szlovákiai ruszin nyelv kodifikálására 1995-ben került sor. A kodifikált ruszin nyelv elsősorban lexikális szinten tér el az ukrántól, s az ukrán orientációjú nyelvészek éppen azt vetik a ruszin orientációjúak szemére, hogy gyakorlatilag minimális eltérések alapján „konstruáltak” új nyelvet (minderről bővebben l. Plišková 2004).

16. A terminológiai fejlesztés elhanyagolása az említett objektív okon kívül nyelvművelőinknek azzal az elvi álláspontjával is összefüggött, mely szerint egy közös magyar nyelv van, s a szlovákiai magyarságnak a magyarországi nyelvhasználatot kell követnie. Nyelvművelőink természetesen tisztában voltak azzal, hogy a határon túl élő magyarok esetében az eltérő „társadalmi valóság” okán szükség van önálló elnevezések megalkotására is, ezek számát azonban „csekély”-nek tartották. Jól mutatja ezt Deme László véleménye: „Mennyivel könnyebb volna [...], ha a sajtó dolgozói közös erővel összeállítanának egy kis szó- és kifejezésgyűjteményt, s aztán már (akár csak pár példányos cédulakatalógus formájában) csak azt kellene forgatni, legfőljebb időről időre bővíteni. Ez a gyűjtemény átvehetné a magyarországi közéleti nyelvhasználatból mindazt, ami a szlovákiai magyarban nem járatos, de fogalmilag ugyanaz, s így bizvást használható. Másrészt megalkothatná és közösen, egységesen rögzíthetné azt a csekély hányadot is, amelyre önálló elnevezés kell, mert fogalmilag, vagyis a társadalmi valóságot tekintve más, mint a magyarországi” (Deme 1970:104; l. még Jakab 1976: 170).

ismerete – az utóbbi években vált akuttá, ugyanis az 1999-től hatályos kisebbségi nyelvhasználati törvény alapján ma már bizonyos hivatalokkal való kapcsolattartás során a magyar nyelv írásban is használható. A megfelelő „szlovákiai magyar” jogi-közigazgatási terminológia hiányát nagyrészt problémaként élik meg például a települési önkormányzatok vagy az újságírók, de tudatosítják (elvileg kívüllálóként) a nyelvészek is.

A jogi-közéleti szövegek magyar változatának megfogalmazásával kapcsolatos problémákkal a beszélők (konkrét személyek, de intézmények is) számos esetben a Gramma Nyelvi Iroda 2002-től működő közönségszolgálatához fordulnak. Amikor a közönségszolgálat munkatársai arra adnak választ, hogyan fordítson a kérdező egy-egy konkrét szlovák szót, kifejezést magyarra, a válasz mögött szükségszerűen valamilyen elméleti háttér húzódik meg. Ebben az esetben a háttér valójában egy nyelvtervezési döntés: el kell döntenünk, hogy a közmagyar (azaz a Magyarországon használatos) kifejezést javasoljuk-e (ha van ilyen), vagy a „forgalomban levő”, fordítással létrejött kifejezések közül javasoljunk-e egyet, esetleg újat alkossunk (bővebben l. Lanstyák–Szabó Mihály 2000/2002). A szlovákiai magyar közvélemény elvileg elutasítja a kontaktusjelenségeket, verbálisan a közmagyarhoz való nyelvi közeledést támogatja, s ez volt a szlovákiai magyar nyelv-művelők álláspontja is. Gyakorlati – elsősorban kommunikatív – szempontokat figyelembe véve a Gramma Nyelvi Iroda munkatársai is azon a véleményen vannak, hogy a szakterminológia síkján meg kell tartani a lehető legnagyobb egységet, ezért funkcionális megfelelés esetén a magyar(országi) jogi-közéleti terminusok átvételét javasoljuk. Ez a nyelvtervezési döntés aztán meghatározza a konkrét nyelvi problémákra adott válaszokat is: vagyis minden

esetben, amikor ilyen kérdés merül föl, a már létező terminus használatát javasolja a közönségszolgálat, s csak akkor foglalkozunk sajátos szlovákiai szakszavak megalkotásának a problémájával, amikor a Magyarországon nem létező fogalmat kell megnevezni, vagy a magyarországi terminus valamilyen okból nem vehető át.

Lezajlott tehát a teljes folyamat: az interakció résztvevői észlelték a problémát (konkrétan azt, hogy valamit nem tudnak „helyesen” magyarul megnevezni), ezt a tényt negatívan értékelték, tehát próbálták megoldani, a probléma megoldásába bekapcsolt nyelvészek válaszoltak, ezáltal a kérdező részére a problémát megoldották. A kérdezőt rendszerint nem érdekli a nyelvészeti magyarázat, sem az, hogy elvileg többféle lehetőség közül lehetett választani, ő egyértelmű választ kér. A nyelvész azonban azt szeretné, hogy erről az alapvetően nyelvtervezési döntésről, az adott probléma megoldásáról mások is értesüljenek, feltehető ugyanis, hogy hasonló gondjaik másoknak is vannak. Továbbá célunk az, hogy az említett nyelvtervezési döntésünkkel összhangban egy-egy terminológiahasználatot érjünk el, ezért az általunk javasolt terminust igyekszünk elterjeszteni. Az említett döntés valójában egy kodifikációs aktus volt, amely „közlésének”, elterjesztésének hagyományos módja (szótárakban, kézikönyvekben stb.) hosszú ideig tart, s ezért kevésbé célravezető.¹⁷ Ebből a megfontolásból az általunk hozott kodifikációs döntések elterjesztésének alábbi módjait választottuk: 1. a közérdekű kérdésekre adott válaszokat közöljük a honlapunkon, akárcsak a folyamatosan bővülő és aktualizált szlovák–magyar jogi-közigazgatási szójegyzéket; 2. az általunk javasolt magyar megfelelőket (a kodifikációt–lexikációt) szintén közöljük a honlapon, illetve megküldjük a szerkesztőségeknek; 3. nyelvi ismer-

17. Ha például a szlovák parlament hoz egy törvényt a szociális támogatások rendszerének módosításáról, s új támogatásfajtákat vezet be, ezek magyar neve most jelent problémát, vagyis most kell vele foglalkozni. Mire egy szótár megjelenik, a szóban forgó támogatás valószínűleg már nem is létezik. Ugyanez érvényes többségi helyzetben is, amikor például divatszavak helyes írásmódja iránt érdeklődnek.

retterjesztő cikkekben ismertetjük meg a nagy-közönséggel az általunk javasolt kifejezéseket, terminusokat; 4. az önkormányzatok számára készített, a közigazgatásban használatos dokumentumokat, szövegeket tartalmazó segédanyagban következetesen az általunk preferált egységes terminológiát alkalmazzuk. A vázolt folyamat tehát nyelvi menedzselés és nyelvtervezés, illetve (szűkebb értelemben vett) nyelv-művelés is egyben.

Az említett példa egyúttal arra is rávilágít, hogy kisebbségi helyzetben a nyelvi menedzselési folyamatot elindító probléma nagyon sok esetben nem a normától való eltérés tudatosítása, hanem a normahiány: ezt értelmezhetjük úgy is, hogy egy adott szlovák lexikális egységnek nem létezik magyar megfelelője, vagy ezt a megfelelőt az interakció résztvevői nem ismerik, de úgy is, hogy – amint korábban említettem – valamely szlovák szónak, kifejezésnek több magyar megfelelője is használatos, s a beszélők valójában nem tudják, e változatok közül melyiket válasszák az adott szituációban.

A fenti példában a nyelvi menedzselési folyamatot a közönségszolgálati munkatárs, a nyelvész szempontjából írjuk le mint ideális változatot, a valóságban azonban e folyamat kimenetele többféle lehet: így volt példa arra is, hogy az általunk javasolt kifejezést a kérdező, illetve a fordítás megrendelője elutasította, különböző okokból. Egy esetben nem felsőfokú post secondary képzést indító szakmunkásképző az induló évfolyamba hirdetésben „toborozott” diákokat. A kérdés az volt, hogyan nevezzék magyarul a szlovákul *nadstavbové štúdium*-nak nevezett képzést. A szlovákiai magyar nyelvhasználatban általános az ennek alapján kialakult tükörfelfogás, a *felépítményi* (képzés, iskola), Jakab István egy nyelv-művelő írásában (Jakab 1983: 220) ehelyett a *szakosító képzés, tagozat, iskola* kifejezéseket ajánlotta, s mi is ezt javasoltuk a kérdezőnek. Bár az adott

iskola igazgatója éppen azért fordult hozzánk, mert kétségei voltak afelől, hogy írott szövegbe illő-e az iskolában szóban rendszeresen használt *felépítményi*, végül is e mellett döntött, mert úgy vélte, hogy az általunk ajánlott *szakosító képzés*-t a célközönség nem fogja érteni¹⁸. Más esetben a magyarországi szakszó elutasításának oka lehet a forma (motiváció) jelentőségének túlbecsülése, ill. az a laikus vélekedés, hogy egy-egy szlovák és magyar szó minden kontextusban szükségszerűen egymás megfelelői. Például a szlovák *dohoda* szokásos magyar megfelelői a *megállapodás* és a *megegyezés*, ennek alapján vélik úgy egyesek, hogy a szlovák *dohoda a vykonani práce* kifejezést nálunk nem lehet a magyarországi (eseti) *megbízási szerződéssel* fordítani, mert abban a *szerződés* szó fordul elő, amelynek a szlovák megfelelője *zmluva*. Ezek az esetek azt is példázzák, hogy bár mi a saját nyelvtervezési döntésünknek megfelelően jártunk el, ebben a konkrét esetben a nyelvi menedzselési folyamat kimenetele nem e döntésünkkel összhangban alakult.

Többségi helyzetben, így Magyarországon is hasonlóan írható le a közönségszolgálat szempontjából a nyelvi menedzselés folyamata, és viszonya a nyelvtervezéssel: A beszélők rendszerint azért fordulnak az MTA Nyelv-tudományi Intézetének közönségszolgálatához, mert nem biztosak a norma ismeretében. Például azt a kérdést teszik fel, hogyan írják le egy adott intézmény belső szervezeti egységének a nevét. A közönségszolgálat munkatársa elvileg kétféle választ adhat: a helyesírási szabályzatra utalva azt mondja, hogy a belső szervezeti egységek (pl. osztályok) nevét kis kezdőbetűvel írjuk; azt is mondhatja azonban, hogy a jelenlegi nagybetűsítés irányába hajló írásgyakorlatot figyelembe véve a belső szervezeti egység neve írható nagy kezdőbetűvel is¹⁹. Ha a nyelvi közönségszolgálat munkatársai azon a véleményen vannak, hogy az intézmé-

18. Ez az eset is azt támasztja alá, hogy nyelv-művelő cikkekkel aligha befolyásolható a nyelvhasználat.

19. Illetve a probléma megkerülhető, ha azt javasoljuk, írják ki csupa nagybetűvel.

nyek szervezeti egységeinek a nevét a kodifikációval összhangban kell írni, akkor nyilván minden ilyen tartalmú kérdésre egyértelműen a helyesírási szabályzat vonatkozó pontjának megfelelő választ adnak, a másik esetben pedig nyilván szintén azonos módon járnak el, vagyis a jelenlegi írásgyakorlatról is tájékoztatják a kérdezőket. Az első esetben a normához igazodó változat támogatásával nyelvtervezési szempontból a norma megerősítéséről van szó, a második esetben válasza – ha a kérdező az írásgyakorlatot veszi figyelembe – végül is a norma megváltoztatására irányuló törekvéseket fogja erősíteni.

A fenti esetben az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársai – akárcsak a Gram-mában dolgozók – helyesírási vagy nyelvhelyességi kérdések kapcsán tanácsot adnak, a kérdezők azonban nem okvetlenül cselekednek is e szerint, nagyobb az esélye viszont annak, hogy az Akadémia presztízse miatt a nyelv-tudományi intézet munkatársainak tanácsát inkább megfogadják (l. Uhlířová 1999: 241; 2002: 444). Máskor azonban a nyelvművelő osztály munkatársainak javaslatait valószínűleg figyelembe veszik, például amikor szakértői véleményt kérnek tőlük. Ha hatóság kéri a szakvéleményt, az intézeti munkatársak véleménye végül is hatósági véleményként fogalmazódik meg, s így ténylegesen is befolyásolhatja a nyelvhasználatot.

Kisebbségi helyzetben (legalábbis Szlovákiában) a nyelvi menedzselési folyamat eredményét befolyásoló hatalmi viszonyok egészen mások: elsősorban is nem létezik egy, az Akadémiához hasonló társadalmi presztízzsel rendelkező intézmény, másrészt a kisebbségi intézményeknek nincsenek hatósági jogköreik, számos esetben nem lehet tudni, ki dönt valamely magyar nyelvi kérdésben. Ez különösen most szembetűnő, amikor a vonatkozó törvények, elsősorban a kisebbségi nyelvhasználati törvény értelmében bizonyos településeken a magyar nyelv hivatalos szintén is használható. Az is teljesen bizonytalan, hogy kompetens szakembereket, magyar nyelvészeket

bevonják-e a nyelvi problémák kezelésébe (l. a helységnevek standardizálásának problémáját). A szlovákiai magyar nyelvészeknek lehet éppen kidolgozott elméletük és cselekvési tervük a hagyományosan a korpusztervezés körébe tartozó kérdések kezelésére, ezek megvalósulása nagyon is esetleges.

4. BEFEJEZÉS

A nyelvi menedzselés mint terminus és fogalom két évtizedes múltat tekint vissza, s a vonatkozó szakirodalom áttekintése azt mutatja, hogy ez alatt az idő alatt természetesen módosult. A nyelvi menedzselés a nyelvtervezés kritikájaként indult, a Neustupný és követői által megfogalmazott kritikák még inkább érvényesek arra a fajta nyelvművelésre, amely Magyarországon és a környező országok magyar közösségeiben az utóbbi évtizedekben folyt, s amely olyan reprezentatív kiadványokban öltött testet, mint például a Nyelvművelő kézikönyv. Remélhetőleg az általam idézett példák közül is kitűnt: a nyelvi menedzselés terminus használata elsősorban is a tartalmilag egyre inkább kiüresedő nyelvműveléssel szemben tűnik előnyösnek, valamint a nyelvi problémák (normaproblémák) szélesebb kommunikációs és társadalmi kontextusba történő beágyazása és vizsgálata miatt.

HIVATKOZÁSOK

- ÉKsz². Pusztay Ferenc szerk. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2003.
- Deme László 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Bratislava: Madách.
- Fishman, Joshua, A. 1974/1998. Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. 31–50. Budapest: Universitas Kiadó.
- Haugen, Einar 1972/1998. Nyelvészet és nyelvi tervezés. Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. 11–29. Budapest: Universitas Kiadó.

- Heltainé Nagy Erzsébet 2002. Nyelv, hatalom, norma összefüggései a 20. századi magyar nyelv művelésben. Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János szerk. *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson.* 215–224. Debrecen–Jyväskylä.
- Jakab István 1976. Nyelv művelésünk helyzete, elvei és legfontosabb feladatai. Jakab István szerk. *Hogy is mondjuk?* 153–179. Bratislava: Madách.
- Jakab István 1983. A csehszlovákiai magyar nyelv művelés legfontosabb kérdései. Jakab István *Nyelvünk és mi.* 179–251. Bratislava: Madách.
- Kontra Miklós 2005. *Magyar nyelvtudomány, társadalmi felelősség, politika.* Előadás a Tudományszakjaink felelőssége című konferencián (az MTA I. osztály rendezvénye) 2005. november 7-én. (<http://www.mta.hu/nytud/mtu2005kontra.doc>)
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István–Simon Szabolcs–Szabó Mihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókinéséről. Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpártú kétnyelvűségekre.* Pozsony: Kalligram–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 67–77.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2000/2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. *Fórum* II/1, 85–98. Újra közlés: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 117–126.
- Nekvapil, Jiří 2000. Language management in a changing society: Sociolinguistic remarks from the Czech Republic. Panzer, B. (ed.) *Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende.* Frankfurt am Main: Peter Lang. 165–177.
- Nekvapil, Jiří 2003a. O vztahu malých a velkých slovanských jazyků [A kis és nagy szláv nyelvek kapcsolatáról] *Lětopis* 50/2003, 1 (Inter - Slavica), 113–127.
- Nekvapil, Jiří 2003b. Small and Large Languages in Contact. Paper presented at Obirin University, Tokyo, October 2, 2003 (kézirat).
- Nekvapil, Jiří–Nekula, Marek 2006. On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 7, 307–327.
- Neustupný, Jiří V. 2002. Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis* 38/4, 429–442.
- Neustupný, Jiří V.–Nekvapil, Jiří 2003. Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4, 181–366.
- NyKk. 1985. Grétsy László–Kemény Gábor szerk. 1985. *Nyelv művelő kézikönyv II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Plišková, Anna 2004. Rusínsky jazyk na Slovensku po roku 1989. [A ruszin nyelv Szlovákiában 1989 után] Šutaj, Štefan (ed.) *Národ a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy.* Prešov: Universum. 198–203.
- Sándor Klára 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelv művelés. Kiefer Ferenc szerk. *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 381–409.
- Szabó Mihály Gizella 2000/2002. A kétnyelvű iskolai iratok magyar szövegével és a szlovákiai magyar oktatási terminológiával kapcsolatos problémákról. *Irodalmi Szemle* 43, 2000/5–6. 118–128. Újra közlés: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 170–181.
- Szabó Mihály Gizella 2002a. A kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati alkalmazása és a szlovák hivatalos (jogi-közigazgatási) szövegek magyarra fordításának kérdései. Lanstyák István–Simon Szabolcs szerk. *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 169–200.
- Szabó Mihály Gizella 2002b. A hivatali kétnyelvűség megteremtésének nyelvi vetületei. Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 182–199.
- Uhliřová, Ludmila 1999. Jazyková poradna pro rok 2000 [A nyelvi közszolgáltatás 2000-ben]. *Slovo a slovesnost* LX/4, 241–246.

Uhlířová Ludmila 2002. Jazyková poradna v měnící se komunikační situaci u nás [A nyelvi közönségszolgálat a változó kommunikációs helyzetben]. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38/4, 443–455.

Zalabai Zsigmond szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994.* Pozsony.

[Szabó Mihály Gizella 2007. A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvvalakításban. Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 71. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 52–70.

A nyelvi probléma és a nyelvi menedzselés témaköréből azóta több publikáció is született, pl.:

Lanstyák István 2010a. A nyelvi problémák típusai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XII/1. 23–48.

Lanstyák István 2010b. A nyelvi problémák típusai nyelvi jellegük szerint. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XII/2. 23–46.

Lanstyák István 2011. Nyelvi problémák a szlovákiai magyar beszélőközösségben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XIII/2. 3–24.

Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2009. Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community. Nekvapil, Jiří and Tamah Sherman eds. *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents. Prague Papers on Language, Society and Interaction. Vol. 1.* Frankfurt a/M–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang. 49–73.]

A SZAKNYELVI REGISZTEREK FEJLESZTÉSÉNEK SZEMANTIKAI ÉS PRAGMATIKAI ÖSSZEFÜGGÉSEI SZLOVÁKIAI MAGYAR VISZONYLATBAN¹

1. BEVEZETÉS

„A szakszókincsek ma már a magyar szókészletnek nagyobb részét alkotják, mint a közma-gyar szavak, s bizonyos számítások szerint jóval több szaknyelvi írásbeli produktum jele-nik meg, mint köznyelvi vagy irodalmi” (Kiss 1995: 83). Mindebből azt a következtetést von-hatjuk le, hogy napjainkban a magyar nyelv leginkább fejlődő, szókészletükben legintenzi-vebben gyarapodó részei a szaknyelvek (vö. Kiss 1995: 83).

A *szaknyelv* fogalmát a Magyar értelmező kéziszótár a következőképpen definiálja: ’vala-mely tudomány(ág), szakma csoportnyelve’ (ÉKsz. 2003: 1215), amely a nemzeti nyelvnek egy-egy foglalkozási csoport sajátos szókincsé-től meghatározott változata (ÉKsz. 2003: 200). A csoportnyelveket kutató nyelvészek azonban a szaknyelvet nem autonóm nyelvi rendszernek, hanem a köznyelvhez viszonyított különbségek rendszerének tekintik, melyben éppen e különbségek alkotják azokat a megkülönböz-tező ismertetőjegyeket, amelyek a szaknyelvet a nemzeti nyelv egyik változatává teszik (vö. Pusztai I. 1982: 67; Zeman 1988: 1047; Pusztai F. 1999: 96; Dróth 2000: 288).

A szaktudományok nyelvének fejlesztése – különös tekintettel a kisebbségi magyar nyelvű

szaknyelvi beszéd helyzetére – jelenleg egyik legfontosabb feladata a magyar nyelvtudo-mánynak: a magyar szaknyelvek országonkén-ti szétfejlődésének megakadályozása ugyanis közös nemzeti érdek. A külön szlovákiai, erdélyi, kárpátaljai, vajdasági stb. magyar szaknyel-vek kialakulásával a Magyarország határain kívül élő magyar beszélőközösségek számára körülményesebbé válna az anyaországgal való kapcsolattartás: megnehezítené a kisebbségben élő magyar szakemberek kommunikációját magyarországi kollégáikkal, a kisebbségi magyar fiatalok magyarországi továbbtanulá-sát, a magyarországi tan- és szakkönyvek hasz-nálatát stb. (vö. Tolcsvai Nagy 1988: 67; Pusztai F. 1999: 96; Lanttyák–Szabó Mihály 2002: 133; Misad 2005: 78–79).

2. A SZLOVÁKIAI MAGYAR SZAKNYELVKUTATÁS KRONOLÓGIÁJA

A szaknyelvi regiszterek fejlesztésére irányuló feladatok számbavétele és a megoldási lehetőségek felvázolása a magyar nyelv szlovákiai változatait illetően csak az utóbbi években indult meg. Bár 1967-ben a csehszlovákiai magyarok kulturális szervezete, a Csemadok mellett alakult egy nyelvi szakbizottság, mely-

1 A szöveg első változata a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus (2004. augusztus 29–31.) előadásá-ként hangzott el. Az itt publikált írás a Fórum Társadalomtudományi Szemle 2005. évi 4. számában megjelent tanul-mány részben rövidített, más tekintetben viszont kibővített változata.

nek keretében működött egy terminológiai csoport is, a feladatok megvalósításához nem volt elegendő szakember (lásd Jakab 1976: 154–156). A hetvenes évek elején Deme László – aki a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének vendégtanáraként öt évig tartózkodott Pozsonyban – hívta fel a figyelmet arra, hogy Szlovákiában leginkább a szakmai és a társadalmi-államigazgatási vonatkozású nyelvi rétegekben adódnak nyelvhasználati problémák (Deme 1970: 101). Jakab István a kassai Kazinczy Napokon elhangzott előadásában válaszolt a felvetett problémára, miszerint: „Hangsúlyoznunk kell, hogy éppen a terminológiai kérdések tisztázása jelenti nyelv-művelésünk számára a legtöbb nehézséget, s bármennyire sürgős lenne is ez a munka, nemigen akad rá jelentkező, mert a szlovák szakki-fejezések megfelelőinek felkutatásához a magyar szakszókészletek alapos és összevető tanulmányozására, tehát nagy körültekintéssel végzett munkára lenne szükség.” (Jakab 1976: 170). A csehszlovákiai nyelv-művelés elveit tömören megfogalmazó 1973-as programrendbe azonban már bekerült a szaknyelvek tanulmányozására, illetve fejlesztésére irányuló feladatkör is: „... (a csehszlovákiai magyar nyelv-művelésnek) szüntelenül vizsgálnia kell a magyar nyelv csehszlovákiai használatának állapotát, s az arra illetékesek bevonásával segítenie kell a lemaradást mutató belső nyelvtípus, stíluszint, stílusréteg vagy csoportnyelvi szókészlet fejlesztését.” (Jakab 1976: 166).

A szlovákiai magyar szaknyelvek ügyében azonban nem sok minden történt az elmúlt negyedszázad alatt: az egykori nyelvi szakbizottság helyébe lépő Csehszlovákiai, majd később Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságának terminológiai csoportja ugyan magára vállalta az ezzel kapcsolatos feladatokat, sőt végzett bizonyos szótárszerkesztési munkálatokat, ám olyan korszerű, átfogó munka, amely segítené a szlovákiai magyar szaknyelvek tervezését, nem született. Hasonlóképpen eredménytelen volt a dunaszerdahelyi székhelyű Katedra Társaság által a kilencvenes

évek végén létrehozott ún. nyelvtervező munkacsoport tevékenysége is, amelynek az lett volna a feladata, hogy összegyűjtse, valamint rendszerezze a magyarországi és a szlovákiai magyar oktatásügyben egyaránt használatos terminusokat, szakkifejezéseket (Csicsay 2002: 264). Egyesek a szlovákiai magyar szaknyelvek fejletlenségéért egyértelműen a hazai és a magyarországi szakembereket okolják: „A szlovákiai magyar nyelvészet a diagnosztikára koncentrál, terapeutikai szándéka, tevékenysége nincsen, még a testhezálló egyetemi szakterminológiát sem műveli. Magyarországon pedig nem jelent meg olyan szótár, amelyik a kisebbségek nyelvi túlélését segítené” (Csuka 2002: 257).

A hiányzó szaknyelvi regiszterek kialakítását és fejlesztését jelenleg az MTA szlovákiai kutatóállomásaként 2002-ben alakult, nyelvi tervezéssel is foglalkozó műhely, a Gramma Nyelvi Iroda vállalta magára. A csoport tagjai szerint a két fő terület, amelynek szlovákiai magyar terminológiáját minél előbb ki kell alakítani, a közigazgatási és a jogi szaknyelv, de számos más szakterület is érintve van (oktatás, gazdaság, egészségügy stb.) (Lanstyák–Szabó-mihály 2000: 86). Az iroda munkatársai olyan szakszójegyzékeket, szlovák–magyar termék-katalógusokat (pl.. élelmiszerek, építési anyagok, illatszerek és piperecikkek, papír és írószerek jegyzékét) jelentetnek meg, illetve szeretnék megjelentetni, amelyek segítségével lesznek úgy a szlovákiai magyar szakembereknek, fordítóknak, újságíróknak, mint a nyelvhasználati jogukkal élni kívánó szlovákiai magyar beszélőknek. Az egyes területek feltérképezése már elindult (a kutatások részleges eredményei megtekinthetők a Gramma Nyelvi Iroda honlapján: www.gramma.sk), folyamatos munkára azonban – elsősorban szakemberhiány miatt – ideális esetben is csak 3–4 év múlva kerülhet sor. Az iroda fő célja, hogy az egyes szakterületekhez kapcsolódó szlovák terminusok, termékmegnevezések magyar megfelelői bekerüljenek a készülő szlovák–magyar nagyszótárba, s idővel beépüljenek a szlovákiai magyar nyelvhasználatba.

3. A MAGYAR SZAKNYELVI REGISZTEREK FEJLESZTÉSÉNEK PROBLÉMÁI SZLOVÁKIÁBAN

A legtöbb szaknyelv magyar nyelvű művelésére Szlovákiában gyakorlatilag nincs intézményes mód. Ez azt jelenti, hogy az illető szakterületről nem léteznek szlovákiai magyar kiadványok vagy szakközlemények, illetve, hogy esetleges szlovákiai magyar művelők többségi nyelven (tehát szlovákul) publikálnak (Lansztyák 1998: 26). A szakközépiskolát vagy szakmunkásképzőt látogató kisebbségi magyar diákok nagy része nem az anyanyelvén tanulja a szaktantárgyakat, tehát eleve nem magyar nyelven sajátítja el a szakterminológiát. Nincsenek sokkal jobb helyzetben az alapiskolába, illetve gimnáziumba járó tanulók sem, hiszen a magyar tannyelvű iskolákban használt tankönyvek államnyelvből való – szinte szó szerinti – fordítások, amelyek ugyanazt a jelenséget gyakran más néven nevezik meg, mint Magyarországon vagy Erdélyben, a Vajdaságban stb. A magyarországi szakterminológiát a felsőfokú végzettséggel rendelkező szlovákiai magyar szakemberek – esetünkben a tankönyvek fordítói, illetve a fordítás bírálói – sem ismerik, mivel tanulmányaikat elsősorban szlovákiai vagy csehországi egyetemeken, az illető állam nyelvén végezték (vö. Lansztyák 1998: 26; Misad 2005: 79). Mivel általában nem szakképzett fordítókról van szó, többnyire interlineárisan ültetik át szlovákból magyarra a szöveget, nem szegmentálnak minimális fordítási egységekre. Vagy a szó szintjén, vagy a morféma szintjén fordítanak, nem ügyelve az ekvivalenciára, azaz a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg egyenértékűségére (Klaudy 1994: 68). Bár tudatában vagyunk annak, hogy nem lenne célszerű, ha a standard magyar nyelv szaknyelvi regiszterei az anyaország határain túl – más-más változatot hozva létre – szétfejlődnének, a fentiekből szinte automatikusan következik a szaknyelvek egyértelműségének, egységének felbomlása, amely a kisebbségek számára több okból is előnytelen lenne

(kedvezőtlenül befolyásolná például a magyarországi felsőoktatási intézményekben tett felvételi vizsga eredményét, illetve a magyarországi továbbtanulást; a magyarországi tankönyvek használatát a szlovákiai magyar tannyelvű alap- és középiskolákban; a kisebbségi szakembereknek anyaországi kollégáikkal való kommunikációját stb.). Joggal mondja Tolcsvai Nagy Gábor, hogy a határon túli magyarok helyzete e tekintetben is sajátos, ezért: „A szakszavak területén minden szocioregionális és interakciós kötöttségtől független folyamatos alkotómunka szükséges, különös tekintettel a [...] kisebbségi magyar nyelvű szaknyelvi beszéd helyzetére” (Tolcsvai 1998: 68).

4. A TERMINOLOGIZÁLÁS ELMÉLETI-MÓDSZERTANI ELVEI

A szaknyelvi tervezés sajátos szempontjait – mind nemzeti, mind kisebbségi viszonylatban – a szaknyelvek funkciójából kiindulva kell kialakítani, tehát elsősorban a szakmai szókincs ismertetőjegyeit és tendenciáit kell szem előtt tartani: a szakmaiságot, a fogalmiságot, az egzaktiságot, az egyértelműséget (sőt egyértelműséget), a kontextustól való függetlenséget, a rendszerszerűséget, a rövideséget és gazdaságosságot, az esztétikai, expresszív és modális semlegességet (vö. Schmidt 1969: 12; Pusztai I. 1982: 66–67).

4.1. Általános érvényű elvek

Terminologizálás alatt „tudatos nyelvalakítást” (Wüster 1975: 5), azaz a nyelvbe való szándékos beavatkozást értünk, mely a legjobb szándékkal sem nevezhető spontán folyamatnak. Egy szó nem azért válik tagjává a szakmai szókincsnek, mert a köznyelvben ismeretlen, hanem azért, mert szaknyelvi jelentése más, mint a köznyelvi, valamint hogy tárgyismerten, tehát pontos fogalmi meghatározáson alapszik (Pusztai I. 1975: 398). S bár a szaknyelv elsősorban az egyes szakmák ügye, hiszen fő feladata a szakmai tárgyú kommunikáció előse-

gítése, mégsem húzható éles határvonal a szaknyelv és a köznyelv közé, ugyanis a szakmai ismeretek jelentős részét a köznyelvi beszélők is felhasználják, ami azt jelenti, hogy jó esetben a szaknyelv a köznyelvet is gazdagítja (vö. Pusztai I. 1982: 209; Zeman 1988: 1047).

A szakszó jelentését – mely minden esetben határozottan a fogalomra irányul – a definíció fejezi ki, amely egyben kijelöli a fogalom helyét a szakmai fogalomrendszerben, míg a terminus technicus egyértelműsége a lehetőleg pontos, rövid és általánosan érthető nyelvtani alak, valamint a definíció összerendelésével érhető el (vö. Zeman 1978: 327–328; Pusztai I. 1982: 207). A terminusnak saját használati terén belül kényszerűen monoszémnek kell lennie, hogy más alakú megfelelőjétől kontextuálisan jól elkülöníthető legyen (lásd Zeman 1978: 329).

A terminológiatanban a célszerűség befolyásolja a terminus nyelvi formáját, ezért a terminus lehet egyszerű, képzett vagy összetett szó, szó szerkezet, betűszó, szófajváltással vagy jelentéssűrítéssel keletkezett szó, illetve idegen szó is (vö. Drozd 1978: 284; Zeman 1978: 330). A terminus szófajisága a terminusnak mint elnevezésnek a státusából következik, tehát eredendően és túlnyomórészt főnév. A többnyire csupán terminustagként szereplő mellékeveknek és határozószóknak általában nincs önálló rendszerszerű terminológiai értékük, ezért terminologizáltságuk csak eseti (Zeman 1978: 332).

Napjainkban mind az anyaország és a határon túli magyar beszélőközösségek, mind az Európai Unió viszonylatában egyre nagyobb az igény a szaknyelvi terminológia egységesítésére. A nemzetközi egységesítés legfőbb feltétele a fogalmak egységesítése, ezt követi a terminusok belső alakjának – tehát a szó szerint fordításoknak – az egységesítése, majd utolsó lépésként a külső alak – azaz az írott változatok – egységesítése. A nyelvészek és fordítók a terminusok nemzetközi egységesítésének első számú akadályát az azonos fogalmakat jelölő nemzeti megnevezések, az ún. világszinonimák meglétében látják (vö. Wüster 1979: 92–94;

Pusztai I. 1980: 16). A határokon átnyúló egységesítés érdekében éppen ezért szorosabbá kellene válnia a nyelvészek és a fordítók együttműködésének: a nyelvészeti kutatásokba erőteljesebben be kellene épülnie a szaknyelvi korpusz elemzésének; változtatni kellene a nyelvhelyességi kézikönyveknek az idegen szavak használatával s a szabályok műfaji differenciálásával kapcsolatos szemléletén; egyszerűsíteni kellene a terminusalkotásra is kiterjedő, túlságosan bonyolult helyesírási szabályokat; s az eddigi „kitekintésnél” jóval mélyebben kellene tanulmányozni a külföldi terminusalkotási módszereket.

4.2. A terminologizálás módszerei kisebbségi viszonylatban

A hiányzó szaknyelvi regiszterek létrehozása kisebbségi viszonylatban különös körülményt kíván. Annak eldöntéséhez, hogy melyik műszó legyen kodifikálva, vagyis melyik kerüljön be a standard magyar nyelv szlovákiai változatának szaknyelvi regiszterébe, hosszadalmas előkészítő munkára, mélyreható vizsgálatokra és szinte szavankénti mérlegelésre van szükség. A szaknyelvi tervezés művelői többféle eljárást alkalmazhatnak: ha a szlovák és a magyar megfelelőben eltérő szemantikai jegyek kapnak nyelvi formát, a magyarra fordítás esetében a magyarországi mintát ajánlatos követniük. Ha azonban valamely szlovák terméknek nincs magyarországi megfelelője (és ennek következtében megnevezése), akkor egy új szakszót kell létrehozniuk: vagy egy olyan sajátos szlovákiai terminust, amelyet a szlovák megnevezés szemantikai jegyeinek figyelembevételével alakítanak ki, vagy a szlovák megnevezés tükörfordítását építik be – kölcsönzőként – a terminológiai rendszerbe (Szabómi-hály 2002: 184; Misad 2005: 79).

A szlovákiai magyar szaknyelvi jellegű szövegek – melyek túlnyomó része szlovákból való fordítás – vizsgálata alapján a Gramma Nyelvi Iroda nyelvtervező tevékenységet folytató munkatársai a következő tapasztalatokra

tettek szert: ugyanazon terminológiai egység fordítása több formában jelenik meg az elemzett szövegekben (sőt gyakran ugyanazon a szövegen belül is); a feltételezett terminusokat a szö szerkezetek szintaktikai és szemantikai sokfélesége jellemzi (gyakori a szlovákból átvett közvetett kölcsönszók különböző típusainak használata); nem ritka jelenség a standard magyarban ismert és elterjedt idegen eredetű terminus magyarítása; a magyar szaknyelvre jellemző terminus technicus ismeretének hiányában gyakoriak a körülírások; jellemzőek a helyesírási pontatlanságok, illetve következetlenségek (vö. Dróth 2000: 291–297).

A szaknyelvi regiszterek kialakításakor mind az anyaországi, mind a kisebbségi szakembernek a szaknyelv funkciójából kell kiindulnia. A szaknyelvek célja a szakmai tárgyakról, folyamatokról alkotott gondolatok rögzítése, cseréje, tehát a szakmai kommunikáció, amelynek rövidnek és pontosnak kell lennie. A szaknyelvi megnevezések nemzeti, illetve nemzetközi egységesítésének gondolata nyomon követhető az egyes terminológiai iskolák elméleti és módszertani követelményrendszerében. A kizárólagosan nyelvi minőséget érintő követelmények száma meglehetősen kevesebb, mint a logikai követelményeké: „a megnevezés legyen megfelelően rövid, jól megjegyezhető, könnyen kiejthető és továbbképzésre alkalmas” (Pusztai 1982: 69). A szaknyelvi kommunikáció lényegéhez azonban hozzátartozik a gyorsaság és a pontosság is, melynek letéteményese a normák szerint rendezett terminológia. A szaknyelvek esetében tehát a nyelvi megformálás szoros kapcsolatban áll a kommunikáció funkciójával és tartalmával (vö. Dróth 2004: 268).

A terminus technicusokkal szemben támasztott logikai és nyelvi követelményrendszer ismeretében a továbbiakban annak bemutatására vállalkozunk, milyen jelenségekkel, problémákkal találkoznak a szlovákiai magyar szaknyelvi tervezés terminológusai, s hogy milyen módszereket, elveket érvényesíthetnek a szlovák és a magyar terminológia egybevetése és értékelése során.

5. SZLOVÁK–MAGYAR VONATKOZÁSÚ ÉLELMISZER-IPARI SZAKKIFEJEZÉSEK ÉS TERMÉKMEGNEVEZÉSEK VIZSGÁLATA

Az alábbiakban néhány élelmiszer-ipari termék szlovák és magyar, illetve szlovákiai magyar megnevezésének terminusalkotási módozataival foglalkozunk. Példáink a többségében magyarlakta településeken működő hiper- és szupermarketek, illetve kisebb élelmiszerboltok kétnyelvű (szlovák–magyar) termékkatalógusaiból, szórólapjaiból származnak.

Tapasztalataink szerint amennyiben a kereskedő úgy dönt, hogy a szlovák megnevezés mellett feltünteti a termék magyar nevét is, magára van utalva. Mivel az adott szakterület magyar nyelvű terminológiáját nem ismeri, megnézi a mára elavulttá vált s szakkifejezéseket egyébként is csak minimális mennyiségben tartalmazó szlovák–magyar kéziszótárt, s ha megtalálja benne a keresett fogalmat, kiválaszt egyet – nem biztos, hogy a jót – a feltüntetett lexémák közül. Ha pedig a szótárban nem leli a keresett kifejezést, egyszerűen lefordítja a szlovák megnevezést, ahogy tudja, miközben mind a szóhasználatban, mind a szintagmaszerkesztésben a szlovák mintát követi (Misad 1998: 51; Misad 2005: 81).

De a terminológus helyzete sem könnyű. Mint fentebb említettük, a szlovák és a magyar szaknyelvi regiszterek elemeinek összehasonlítása nem kevés előkészületet igényel. Ennek elsődleges oka a két ország máig eltérő szabványrendszere (a mindkét fél számára kötelező uniós szabványok az esetek többségében csupán az illetékes minisztériumokba jutnak el, a nyilvánosság számára nem vagy csak nehezen hozzáférhetőek). Így nem marad más megoldás, mint áttanulmányozni az egyes élelmiszer-ipari termékekre vonatkozó nyilvános, de mára gyakran elavulttá vált szlovák szabványokat – melyeknek azonban egy része cseh nyelvű, mivel még a Csehszlovákia kettéválása előtti időkből származnak –, s összegyűjteni a szük-

séges szóanyagot. Ugyanakkor a szabványok átvizsgálása sem egyszerű feladat, hiszen egy-egy szabvány többoldalas tájékoztatást nyújt az adott termék összetételéről, a gyártási, csomagolási és tárolási technikáról stb. A szabványokból nyert adatok további feldolgozása pedig azért okoz gondot, mert a terméknevek nagy része nincs rendszerbe helyezve, és sok esetben a leírásból sem derül ki, milyen logikai viszonyok érvényesek a különböző fogalmak és a hozzájuk tartozó terminusok között (vö. Mészáros 2002: 49–51).

5.1. A szlovák és magyar terméknevek szemantikai és pragmatikai sajátosságai

Kutatásaink során háromféle élelmiszer-ipari terméktípus nevét vizsgáltuk: a kenyér és péksütemény, a tej és tejtermék, valamint a hús és hentesáru csoportjába sorolható árucikkek szlovák, standard magyar és a kereskedelmi forgalomban előforduló szlovákiai magyar megnevezéseit vetettük össze. Mindenekelőtt megpróbáltuk párhuzamba állítani a szlovák és a magyar terminusokat, hogy megtaláljuk azokat a szó- és/vagy kifejezéspárokat, amelyek ugyanazt a fogalmat jelölik. Mivel az összehasonlításhoz ez a módja nem minden esetben eredményezett egyértelmű megfeleltetést, a továbbiakban elsősorban az egyes termékcsoportokban előforduló szlovák és magyar megnevezések szemantikai és pragmatikai jellemzőivel foglalkozunk.

A forrásanyagban előforduló egyik leggyakoribb jelenség a többelemű bázisnyelvi terméknev egy-egy tagjának beépülése a magyar megnevezésbe. A szlovák *výražkový chlieb* kenyérfajtát például a szlovákiai magyar beszélők egyszerűen „*výražkový kenyér*”-nek nevezik. Ha az önkiszolgálóban nem találják a szóban forgó kenyérfajtát, azt kérdezik az eladótól: „*Výražkový kenyér nincs?*” Feltételezhetjük tehát, hogy nem ismerik a szlovák *výražok* szó magyar megfelelőjét, a '*lángliszt*' vagy '*rozsláng*' megnevezést. Az értelmező kéziszótár új,

átdolgozott kiadása szerint a *rozsláng* 'a legfinomabb rozsliszt' (Éksz. 2003: 1158). A Magyar Élelmiszerkönyv II. kötetének *Malomipari termékek* című fejezetében is megtalálható a *rozslángliszt* megnevezés, ami a leírás alapján nem más, mint '*fehér rozsliszt*' (MÉ 2004: 11). Az azonosítás tehát nem okozhat gondot, ha a szlovák és a magyar műszóhoz tartozik egy pontos meghatározás vagy leírás, amelynek alapján létrehozható az egyértelmű megfeleltetés. A vizsgált szlovákiai termékkatalógusokban és szórólapokon azonban a *rozskenyér* megnevezés helyett a következő (feltételezett) magyar megfelelőket tüntették fel a fordítást végző személyek: „*barna kenyér*”, „*sötét kenyér*” (a szlovák *chlieb tmavý* szerkezet szó szerinti fordítása) „*félbarna kenyér*”, illetve „*köménymagos kenyér*”. (Ez utóbbi megfeleltetésnek semmi köze a szlovák megnevezéshez: az, hogy a kenyér tartalmaz-e köménymagot, nincs összefüggésben a felhasznált liszt minőségével.)

Gyakori jelenség továbbá a példaanyagban a szlovák vendégszó jelenléte az olyan hűsítőszószókat nevének magyar megfeleltetéseiben, amelyekben a szerkezet jelzői tagja helynévi eredetű. Feltételezzük, hogy abban az esetben, ha a fordító ismeri a helynév magyar megfelelőjét, a terméknevet természetesen minden elemét magyarul adja meg, pl.: *Bra-tislavská klobása – Pozsonyi kolbász*, *Ipel'ská saláma – Ipolyi szalámi*, *Oravská slanina – Árvai szalonna*. Ha viszont a helynévi tagot csak szlovákul tudja megnevezni, a szlovák jelző jelenik meg a magyar megfeleltetésben, pl.: *Spišské párky – Spišské virsli* (magyarul: *Szepesi virsli*), *Rakúska saláma – Rakúska szalámi* (magyarul: *Oszták szalámi*), *Moravská šunková saláma – Moravská sonkás szalámi* (magyarul: *Morva sonkás szalámi*). Megesik, hogy a fordítást végző személy nem ismeri a szlovák megnevezés fajtajelölő köznévi tagjának magyar megfelelőjét, ilyenkor szintén „kétnyelvűvé” válik a megfeleltetés, pl.: *Hu-menský ščipák – Homonnai ščipák* (magyarul: *Homonnai csípős kolbász*).

A forrásanyagban arra is találtunk példát, amikor egy terméknév az egyik országban többféle terméktípust jelöl, mint a másikban. A *závin makový* (*tvarohový*, *orechový*) sütőipari termék standard magyar megfelelője a *mákos* (*túrós*, *diós*) *rétes*, de csak akkor, ha rétegesen hajtogatott, hártavékony tészta közé göngyölgük a tölteléket. A szlovák ugyanis a finomlisztből tejfel, vajjal, tojással készített kelt tésztából (azaz kalácstésztából) sült, hajtogatott, töltött süteményfélét is jelölheti a *závin* megnevezéssel, ha a tölték a tészta belsejébe van göngyölve (KSSJ 2003: 933), ilyenkor a *závin makový* (*tvarohový*, *orechový*) magyar megfelelője a *mákos* (*túrós*, *diós*) *kalács*. A szlovákiai kétnyelvű termékkatalógusok általában nem tesznek különbséget a szemantikailag nagyobb terheltségű szlovák megnevezés és a magyar terméknevek eredeti jelentése között, így a magyar megfelelők funkcióelkülönülése csak ritkán következik be. Tekintet nélkül a termék fajtájára, a *závin makový* (*tvarohový*, *orechový*) sütőipari terméknek a következő megfelelői alakultak ki a szlovákiai magyar nyelvhasználatban: „*mákos* (*túrós*, *diós*) *rétes*”, „*mákos* (*túrós*, *diós*) *kalács*”, „*mákos* (*túrós*, *diós*) *tekerics*”, „*mákos* (*túrós*, *diós*) *töltött rúd*”, „*mákos* (*túrós*, *diós*) *rolád*”, „*mákos* (*túrós*, *diós*) *bejgli*”.

Hasonló jelenségre bukkantunk az egyes tejipari termékek szlovákiai magyar megnevezésében is. A *jogurtový dezert* (a standard magyarban: *desszert-joghurt*) szlovák terméknevek számos feltételezett magyar megfelelőjét gyűjtöttük ki az egyes termékkatalógusokból, pl.: „*joghurtos desszert*, *joghurtdesszert*, *jogurtdesszert* [sic!], *joghurtkrém*, *joghurtkrémes desszert*”. Feltételezzük, hogy a fordítást végző személyek nem ismerték a hivatalos szlovák megnevezés jelentését, s nem vették a fáradságot, hogy utánanézzenek, vagy egyszerűen nem tudták, hol keressék a fordítást esetlegesen megkönnyítő termékleírást. Szó szerint lefordították tehát a szlovák szerkezet elemeit, illetve más, szintén a szlovákiai magyar nyelvhasználatban előforduló tejtermék névvel helyettesítették az eredeti elnevezést. Mind a Magyar

Élelmiszerkönyvből, mind annak szlovák megfelelőjéből egyértelműen kiderül pedig, hogy a *desszert-joghurt* olyan krém állagú, hosszabb ideig eltartható joghurtfajta, amely gyümölcsös ízesítésű vagy gyümölcsdarabokat tartalmaz.

A forrásanyag alapján a szlovák terméknevek magyarra fordításakor az is meglehetősen gyakran előfordul, hogy a termék magyar megnevezése kevesebb vagy eltérő információt, szemantikai jegyet tartalmaz, mint az eredeti szlovák meghatározás. Az egyik vizsgált szórólapon a *chlieb tmavý krájaný* (magyarul: *szeletelt barna kenyér*) terméknév magyar megfelelőjeként csak ennyit tüntetett fel a fordító: *barna kenyér*, a *chlieb rascový krájaný Čert* (magyarul: *Čert szeletelt köménymagos kenyér*) szerkezetet pedig így egyszerűsítette: *Čert szeletelt kenyér*. Találkoztunk azonban olyan szó szerinti megfeleltetéssel is, amikor a szlovák márkanév magyarra fordításának az lett a következménye, hogy a szlovákiai magyar vásárlót elbizonytalanította a termék magyar megnevezése, pl.: a *chlieb Čert* (magyarul: *Čert kenyér*) kenyérfajta „*Ördögkenyér*”-ként, a *margarín Zlaté ráno* (magyarul: *Zlaté ráno margarin*) terméknév pedig „*Arany reggel zsiradék*”-ként szerepelt az egyik élelmiszerbolt szórólapján.

A terméknevek szlovákiai magyar (főként írott) változataiban feltűnően sok kölcsönszó – fajtáját tekintve ún. kalkot (vö. Lanstyák 2006: 40–42) – találunk: a *nátierka Mana*, *nátierka Oké*, *nátierka z lososa*, *nátierka z tuniaka* termékneveket például szinte kivétel nélkül „*kenő*”-nek fordítják a szlovákiai termékjegyzékek, lásd: „*Mana kenő*”, „*Oké kenő*”, „*laza-cos kenő*”, *tonhalas kenő*”. A *kenő* a szlovákiai magyar nyelvhasználatban a különféle hidegkonyhai készítmények (vajkrém, húskrém stb.) összefoglaló neve. A standard magyar nyelvhasználatban a *kenő* megfelelője általában egy olyan *-krém* utótagú összetett szó, amelynek előtagjával utalunk a termék alapanyagára; eszerint *Mana*, illetve *Oké vajkrém*, valamint *lazackrém* és *tonhalkrém* a standard magyar megfelelője a fenti megnevezéseknek.

A terméknévvizsgálat során az is kiderült, hogy egy-egy szlovák terméknévnek többféle magyarországi megfelelője létezik: a szlovák *čerstvé maslo* megnevezésnek például a magyarországi kereskedelmi forgalomban a *teavaj*, *csemegevaj* vagy *márkázott vaj* felel meg (vö. Mészáros 2005: 187). A szlovákiai magyar fordításokban azonban szinte kivétel nélkül a szlovák megnevezés szó szerinti fordítása, a *friss vaj* szerepel, elvértve találkozni csak a *teavaj* műszóval, a másik két kifejezés egyetlen szlovákiai magyar árukatalógusban sem szerepel.

5.2. A szlovák és magyar termék-megnevezések formai jellemzői

A vizsgált szlovák és magyar terméknevek eltérő formai sajátosságai a két nyelv szerkezeti különbözőségéből eredeztethetőek (vö. Mészáros 2005: 188).

Mind a vizsgált sütő- és húspari termékekről, mind a tejtermékekről elmondható, hogy megnevezéseikben a szószerkezetek dominálnak: az egyes fogalmak megnevezéséhez általában több szemantikai jegy nyelvi kifejezése szükséges. A termékkatalógusokban előforduló néhány tőszó ugyanakkor mindig egy-egy általánosabb kategóriát jelöl (pl. *rožok* – *kifli*, *jogurt* – *joghurt* stb.). A megnevezések között kevés a képzett szó, ezek is inkább a szlovák nyelvű példaanyagra jellemzőek (pl. *sekaná* – *vagdalt hús*, *tlačenka* – *disznósajt*, *nátierka* – *szm. kenő*). A magyar terminusokban nagy számban fordulnak elő összetett szavak, a szlovák megnevezések között viszont egyetlen összetétel sincs. Mindkét nyelvben meghatározó a jelzős szószerkezetek száma, ezek formai felépítésében azonban jelentős különbségek figyelhetők meg: a szlovák megnevezésekben gyakoriak az ún. hátravetett melléknévi vagy főnévi jelzővel jelölt szerkezetek, pl.: *plece údené rolované* – *göngyölt füstölt lapocka*, *chlieb rascový* – *köménymagos kenyér*; *treska v majonéze* – *majonézes tőkehalsaláta*, *smotana do kávy* – *kávétejszín*. A szlovák kongruens jelzőt tartalmazó szókapcsolatok standard magyar

megfelelője általában összetett szó (pl. *jogurtový krém* – *krémjoghurt*, *pečienková paštéta* – *májpástétom*, *dukátové buchtičky* – *aranygaluska*).

A következő formai jellegzetesség, hogy – főként – az egyes húspari termékek szlovákiai magyar megnevezéseiben jóval magasabb a többes számú formák aránya, mint a standard magyarban, pl.: *hydínové drobky* – szm. *baromfiaprólékok*, ms. *baromfiaprólék*; *kuracie pečienky* – szm. *csirkemájak*, ms. *csirkemáj*; *kuracie stehná* – szm. *csirkecombok*, ms. *csirkecomb*. Ennek oka szintén a két nyelv szerkezeti különbözőségében keresendő: míg a magyarban a több azonos vagy hasonló egyedből álló dolgok általában egyes számban szerepelnek, a szlovákban gyakoribb a többes szám használata (vö. Lanstyák 1998: 26–27).

6. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban mindenekelőtt arra szeretnénk volna rámutatni, milyen nehézségek merülnek fel szlovákiai magyar viszonylatban az egyes szakszók és -kifejezések összevetésében és azonosításában. Tapasztalataink szerint a megfeleltetést leginkább a két nyelv elemeinek motivációjában előforduló különbségek nehezítik (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 2002: 31; Mészáros 2002: 66): a két nyelvű (szlovák–magyar) forrásanyagból származó példák azt igazolják, hogy a szlovákiai magyar megnevezésekben gyakran a szlovák kifejezés motivációjának megfelelő kölcsönszó rögzül (lásd *nátierka* – *kenő*, *biely jogurt* – *fehérjoghurt* stb.). Ugyanakkor a két ország eltérő és hiányos szabványrendszere, valamint a szlovák és a magyar nyelv eltérő formai sajátosságai is rányomják bélyegüket a szlovákiai magyar szakszókincs állapotára és használatára. Szlovákiában a szaknyelvek írott és beszélt változata kevésbé különül egy egymástól, a sajátos szaknyelvi fordulatok használatának nem volt mikor és hol kifejlődni (Lanstyák 1998: 27). A szlovákiai magyar szaknyelvi tervezés legsűrűbb, ugyanakkor állandó feladata a szlovák

terminusok pontos magyar megfelelőinek azonosítása, szükség esetén létrehozása s a szlovákiai magyar köztudatba való beépítése. Ennek megvalósítása pedig lehetetlen egy átfogó, reálsan megszerkesztett program és az anyaországi, valamint hazai nyelvészek és az egyes szaktudományok képviselőinek segítsége, együttműködése nélkül. Égető szükség lenne elsősorban egy olyan jellegű magyar terminológiatan kidolgozására, amely elméleti-módszertani útmutatóként szolgálna azok számára, akik – kisebbségi létüknél fogva – szinte naponta szembesülnek a terminológiaalkotás nehézségeivel (vö. Pusztai 1980: 3).

HIVATKOZÁSOK

- Csicsay Alajos 2002. *Magyar anyanyelvhasználat Szlovákiában*. Debreceni Szemle X/2, 262–264.
- Csuka Gyula 2002. *A magyar szakterminológia múltja, jelene és fejlődésének alternatívái*. Debreceni Szemle X/2, 255–257.
- Deme László 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Bratislava: Madách-ÉKsz. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 124/3, 287–297.
- Dróth Júlia 2004. Adalékok az egységes magyar szaknyelvi terminológia kialakításának alapelveihez és módszereihez. Bakács G. (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 267–277.
- Droz, Vladimír 1978. *Zur formalen und inhaltlichen Charakteristik des Fachwortes*. Muttersprache 88.
- Jakab István 1976. *Hogy is mondjuk?* Bratislava: Madách. 153–179.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- KSSJ 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatának sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István 2001. *Az MTA szlovákiai kutatóállomásról szolgáló nyelvi iroda koncepciótervezete*. Kézirat.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzsról, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2000. *Nyelvi jogaink érvényesítésének feltételei. Fórum Társadalomtudományi Szemle* II/1, 85–98.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvertervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- MÉ 2004. *Magyar Élelmiszerkönyv* (második, módosított kiadás). www.omgk.hu
- Mészáros Tímea 2002. *A szaknyelvi tervezés legfőbb kérdései*. Szakdolgozat. Pozsony.
- Mészáros Tímea 2005. *A szaknyelvi tervezés főbb kérdései*. Lanstyák I. – Menyhárt J. (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 159–201.
- Misad Katalin 1998. *A magyar nyelv használata a hivatalos érintkezésben*. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram. 43–68.
- Misad Katalin 2005. *A szaknyelvi regiszterek fejlesztésének összefüggései szlovákiai magyar viszonylatban*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VII/4, 77–92.
- Misad Katalin 2007. *A szaknyelvi regiszterek helyzete szlovákiai magyar viszonylatban*. Balaskó M. – Balázs G. – Galinski, Ch. – Pusztay J. – Skujina, V. (szerk.) *Terminology and lexicology in Middle Europe. Terminologia et Corpora Tomus III*. Szombathely. 40–63.
- Pusztai Ferenc 1999. *Magyarul és magyarán*. Glatz F. (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 91–98.
- Pusztai István 1975. *Szaknyelv és műhelyszargon*. *Magyar Nyelvőr* 99/4, 395–404.
- Pusztai István 1980. *A bécsi terminológiai iskola elmélete és módszertana*. *Magyar Nyelvőr* 104/1, 3–16.
- Pusztai István 1982. *Szaknyelvművelésünk időszéri kérdései*. *Magyar Nyelv* LXVIII/1, 67–76.

- Pusztai István 1982. A szakszóalkotás határai. *Magyar Nyelvőr* 106/2, 207–216.
- Schmidt, Wilhelm 1969. Charakter und gesellschaftliche Bedeutung der Fachsprache. *Sprachpflege* XVIII/12.
- Szabó Mihály Gizella 2002. A kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati alkalmazása és a szlovák hivatalos (jogi-közigazgatási) szövegek magyarra fordításának kérdései. Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a szlovák–magyar kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram. 169–200.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések 144. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wüster, Eugen (Felber, H. gondozásában) 1979. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie II*. Wien–New York.
- Zeman László 1978. A tudományos nyelvhasználat. *Magyar Nyelv* LXIV/3, 316–333.
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi nominalizáltságról. Kiss J. – Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1040–1053.

A PÉLDAANYAG FORRÁSAI

- Hypernova*, kétnyelvű termékkatalógus 2003–2008-as (kéthetente megjelenő) számai
- Robi ABC*, kétnyelvű szórólap 2003–2008-as (havonta megjelenő) számai

[Misad Katalin 2009. A szaknyelvi regiszterek fejlesztésének szemantikai és pragmatikai összefüggései szlovákiai magyar viszonylatban. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 11–28.]

GONDOLATOK A NYELVI PURIZMUSRÓL *

A *purizmus* szó az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótárában* a következőképpen van meghatározva: „tartózkodás az idegen szavak és fordulatok használatától; a valóságos és vélt nyelvi hibák üldözése” (Bakos 1994: 641). Ez a mozgalom a kezdeteitől elsősorban az „idegen”, vagyis más nyelv(ek)ből átvett vagy idegennek érzett nyelvi elemek léte, használata, terjedése ellen irányult, s főleg a nyelv szóképzési elemeit érintette. A szélsőséges puristák minden idegen szónak ellenségei voltak, mivel anyanyelvünk magyarságát féltették az idegen hatásoktól, ti. azok szerintük beszennyezik nyelvünket. A *purizmus* a magyar nyelv életében – bizonyos időszakokban különösen – erőteljesen megnyilvánult, és különféle formában jelentkezik napjainkban is. Más nyelvek történetéből szintén jól ismerhetjük e jelenséget, hiszen „Kelet-Közép-Európa területén szinte meghatározta a nyelvszemléletet egyes időszakokban” (Szépe 1984: 324).

A nyelvek „fejlődésében” a purizmus főleg olyan időszakokban, társadalmi-politikai viszonyok között jutott érvényre, melyekben egy bizonyos nemzet/nép, etnikum veszélyeztetve érezte magát létében (pl. az egyes nemzeti irodalmi nyelvek kialakulásának időszakában, ill. mélyreható társadalmi-politikai változások időszakában). Ilyen helyzet volt a magyar társadalom életében a 19. század utolsó harmadában, az akkor indult nyelvművelő mozgalom, az ortológia, pontosabban új ortológia fellépésével. Főleg ebben az időszakban hazafiatlannak, rossz magyarnak, sőt hazaárulónak bélyegezték meg a

szenvedélyes puristák a valódi vagy vélt nyelvi hibát elkövetőket. Magának a mozgalomnak a célja a nyelv régi állományát őrző és az új elemek terjedését akadályozó nyelvművelői magatartás kialakítása volt (vö. Fábíán 1984: 68–82, Fábíán–Lőrincze 1990: 40–67).

A szlovák nyelv életében ez jellemezte a helyzetet az ún. első Csehszlovák Köztársaság idejében, amikor a csehszlovakizmus képviselői az egységes csehszlovák nemzet és nyelv (hamis) koncepcióját hirdették. Ebben az időszakban a szlovák nyelvi purizmus – Samo Czambel szlovák nyelvtudós, kodifikátor elméletéből kiindulva – főleg a cseh nyelvből átvett, ill. azzal „gyanúsított” szavak ellen irányult (vö. Blanár–Jóna–Ružička 1974: 201–223, Pauliny 1983: 238, Mistrík 1993: 359, Kačala 1994: 156–157). A cseh purizmus a múlt század végén elsősorban az ún. germanizmusok ellen irányult (vö. Jakobson 1932). Ebben hasonlított a magyarhoz, vele ellentétben azonban a világhírű Prágai Nyelvész kör – mely célul tűzte ki azt, hogy elméleti síkon legyőzi a purista mozgalmat, s a nyelvi gyakorlatban gátat vet a purista szemléletnek a nyelvművelés új alapelveinek kidolgozásával (vö. Havráněk–Weingart 1932: 245–258; magyarul Antal 1989: 68–77) – igen eredményesen felvette a harcot a purizmussal szemben a harmincas években. A prágai nyelvészek kitűzött céljait maradéktalanul teljesítették is 1932-ben a puristák elleni vitájukban, amelyben vezető szerepe volt Bohuslav Havráněknak (vö. Havráněk–Weingart 1932; Jelínek 1997).

* Ez a cikk a Mercurius Társadalomtudományi Kutatóintézet támogatásával készült. Köszönettel tartozom Lanstyák Istvánnak munkám elkészítésében nyújtott segítségéért, ill. Vörös Ottónak tanácsaiért.

Elkeseredett nyelvi viták folytak például Görögországban is a nemzeti standard kialakítását illetően. A nyelvhasználat körüli viták 1780-ban kezdődtek, s egyik kiváltó okuk a Törökországgal szembeni függetlenségi mozgalom fellendülése volt. Az egymással versengő *katharevusza* és *dimotiki* standardnak tekinthető nyelvváltozatok közül a nagy tekintélyű *katharevusza* purista volt, az ezzel szemben álló *dimotiki*, népies „közönséges”. A *katharevuszát* Görögország klasszikus múltjával, a hellenizmussal társították, míg a *dimotikit* a demokráciával, a köztársasággal és a modern görög azonosságtudattal. „A *katharevusza* támogatói az ókori Görögország dicsőségét azzal akarták visszaállítani, hogy a görög nyelvet megfosztják minden »romlottságtól« és »szennnytől«, különösképpen attól a nagy tömegű török kölcsönszótól, mely a négy évszázados török megszállás alatt került a görögbe” (Trudgill 1996: 7–8).

E főtebb említett időszakokat valóban szélsőséges purizmus s az ellenük folytatott harc jellemezte. Lecsengésükkel s a viszonylagos egyensúly helyreállításával azonban a purizmus mint jelenség nem szűnt meg teljesen semelyik említett nyelvben sem, igaz, kevésbé szélsőséges formában, mint korábban, de tovább élt.

Tágabban értelmezve a purista szemléletmódot s kissé leegyszerűsítve, a következő tulajdonságokkal jellemezhetjük: a) az idegen és általában az új nyelvi elemekkel szemben tanúsított intolerancia, főleg az olyanokkal szemben, melyek nem szabályos képződmények, ill. nem illeszkednek be szabályosan a nyelvrendszerbe; b) a nyelvváltozatok iránti érzéketlenség (a puristák egyedüli helyes nyelvváltozatnak az irodalmi és köznyelvet, főleg régebbi formájukban, valamint a nyelvjárásokat fogadják el).

A *purizmus* megnyilvánulásának „lelőhelyei” közül nem hiányzanak magyartankönyveink sem, sőt még az újabb nyelvészeti szakirodalom egy részéből is említhetünk példát. „A régebbi évtizedekben a nyelvművelő szakirodalomnak szinte állandó, divatos sajtónyelvi szóval »öröközöld« témája volt az idegen szavak

elleni küzdelem, illetve azok használatának megítélése. [...] A régi időkben a latin, majd később a német szavak betolakodásától kellett védeni nyelvünk tisztaságát, az elmúlt négy évtizedben pedig az orosz nyelv hatása volt megfigyelhető. Bár ehhez hozzá kell fűznünk, hogy az orosz nyelvből kevés szót vettünk át, inkább az oroszos szerkezetek, tükörszók kerültek be a magyar nyelvbe, elsősorban a mozgalmi, hivatali és a közéleti stílusba. A rendszerváltás óta pedig számos nemzetközi, különösen angol kifejezés tűnt fel főként a sajtó, a kereskedelem, a tudomány és a közgazdaság nyelvében. A betolakodó idegen szavak özönével valahogy nincs arányban napjainkban a nyelvművelő szakirodalom tiltakozása, inkább csak az ismeretterjesztő cikkek, a napilapok nyelvi rovatai foglalkoznak ezzel a témakörrel” (Szűts 1993: 435). Ebben a szakirodalmi idézetben – a szituációra való tekintet nélkül – az idegen szavak használata elleni tiltakozás iskolapédáját láthatjuk. A szóhasználatból („betolakodó”) is látszik az értékítélet, amely nem tesz különbséget még az ún. fölösleges és szükséges idegen elemek között sem, noha még ez a megkülönböztetés sem helytálló.

A *Katedra* című szlovákiai magyar szaklap egy korábbi számában Cs. Nagy Lajos (1997a) a Csernicskó István és Váradi Tamás (1996) szerkesztette *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat* című kötetről írt recenziójában egyebek mellett kifogást emelt néhány általam felvetett – a tankönyvi gyakorlatokban szereplő nyelvi elem használatát és tankönyvbeli minősítését érintő – kérdéssel kapcsolatban is. Cs. Nagy Lajos említett cikkében és más helyen is (1997b) elsősorban azt kifogásolta, hogy a tankönyveinkben megjelenő nyelvváltozatokról szóló tanulmányomban (Simon 1996) helytelenítem a nyelvművelésnek a tankönyvekben érvényesített szemléletét (vö. Cs. Nagy 1997a: 12). A cikkben valójában a nyelvi purizmus megnyilvánulásait kifogásoltam.

Cs. Nagy Lajos például kommentár nélkül kiemeli írásomból azt a megállapítást, hogy bizonyos nyelvváltozatokkal szemben nem ritkán

rejtett formában sugalmaz negatív értékelést a tankönyv, mint ahogyan az a következő, egyik tankönyvünkben szereplő feladatból kitűnik: „Mi a véleményetek a következő típusú mondatokról: *Nem-e láttad valahol azt a könyvet?*” Csak ismételni tudom, hogy a kérdés ilyen megfogalmazásban bizony negatív értékelésként értelmezhető, szinte szuggerálja azt a választ, hogy ezek a mondatok rosszak. Valójában azonban a helyzet az, hogy benne az *-e* kérdőszócska nem a köznyelv normájának megfelelő helyen van, ám mindennapi életünkben azt is tapasztalhatjuk, hogy e mondat bizonyos helyzetekben tökéletesen betölti kommunikációs funkcióját, tehát a beszédhelyzetből kiszakítva nem lehet jónak vagy rossznak mondani.

Hasonló vonatkozik a következő, Cs. Nagy által kiemelt megállapításra is: „Léteznek nyelvünkben a következő igealakok? Mondjátok őket helyesen! *mosakodnák, játszadoznák, alhatnák, híznák, aggódnák*”. A kérdés itt is azt szuggerálja, hogy ezek az igealakok a magyar nyelvben nem léteznek, vagy ha esetleg mégis, akkor rosszak. E feladatokat elolvasó diák esetleg azt a következtetést vonhatja le magának, hogy mivel ezek az igealakok az ő beszédében előfordulnak, sőt legközelebbi környezetében is gyakran hallja őket; ő, s közvetlen környezetében még sokan, rosszul beszélnek. Pedig nem így van. Azok a beszélők, akik a fenti nyelvi elemeket használják, nem rosszul, csupán nem a köz-, ill. irodalmi nyelv normáinak megfelelően beszélnek. A mai modern szociolingvisztikai szakirodalomban a fenti nyelvi elemeket *nyelvi változóknak* nevezik. Ezt a fogalmat W. Labov alakította ki, hogy lehetővé tegye a *nyelvi változatosság* leírását. Magának a változónak a fogalmát a Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella szerzőpáros így határozza meg nyelvi változókkal foglalkozó könyvében: „Nyelvi változónak a szociolingvisztikai iroda-

lom William Labov nyomán az olyan jelenségeket nevezi, amelyek nyelvileg többféleképpen valósulhatnak meg. Az azonos funkciójú, ill. jelentésű megvalósulásokat az adott változó változatainak nevezzük. Az egyes változatok szociolingvisztikai szempontból ritkán egyenrangúak, inkább a formális–informális, szuperstandard–standard–szubstandard, »magyaros«–»magyartalan«, standard–nyelvjárási (vagy helyesebben: területi kötöttség nélküli–területi kötöttségű), közhasználatú–régennyelvi stb. kontinuumok különböző pontjain helyezkednek el.” (Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 15–16)

E nyelvi változóknak tehát egyik változata sem jó vagy rossz önmagában, hanem használatukat aszerint lehet értékelni, hogy kik, hol, milyen beszédhelyzetben használják. A nyelvi változók a nyelv rétegződésének kérdésével állnak szoros kapcsolatban, mely a méltán híres Prágai Nyelvész Kör érdeklődésének már a 30-as években is egyik központi tárgya volt. Érdekes felidézni a Prágai Kör haladó szellemű nyelvészeti felfogását, ahogy például a standard nyelv stabilitására, vagyis a változásokhoz való viszonyára, összeegyeztethetőségére tekintett: „az irodalmi nyelv stabilitásának rugalmasnak kell lennie. S ha valaki ellentétnek, hogy ezzel a követelménnyel lehetetlenné válik a helyes úzus (nyelv szokás) szabatos tudományos meghatározása, egyetértek; de hozzáteszem azt is, hogy nem lehet merev tudományos béklyóba verni semmilyen élő nyelvet sem. A nyelvi praxist mindig nagyon komplikált, különféle erőhatások együttese eredményezte s eredményezi, és a nyelvészeknek meg kell elégedniük azzal, hogyha legalább egy kicsit is sikerül érvényesíteniük pallérozó befolyásukat”¹ (Havránek–Weingart 1932: 30). E felfogásnak megfelelően a standard vagy köz- és irodalmi nyelv a nemzeti nyelvnek elsősorban a

1 Saját fordításomban. Az eredeti szöveg: „stabilita spisovného jazyka musí být pružná. Namítne-li někdo, že se tímto požadavkem znemožňuje přesné vědecké stanovení správného usu, souhlasím, ale přidávám, že do pevných vědeckých ořezů se nedá zapřáhnout žádný živý jazyk. Jazyková praxe je a vždy byla výsledkem velmi komplikované součinnosti různých sil a lingvisté musí být spokojeni, podaří-li se jim alespoň trochu uplatnit svůj tříficí vliv.”

közélet szempontjából fontos változata, bizonyos értelemben azonban egyfajta műnyelv, mely kiemelt helyzetben van, s nagy tekintéllyel rendelkezik. Ezen, pontosabban egy ehhez közeli változaton folyik az iskolai oktatás is, mely változatot Lanstyák István nyomán közvelegesnek jellemezhetünk, mivel, ahogyan a többi nyelvváltozat, vegytiszta formában ez sem létezik. A nyelvváltozatok közveleges jellegéről Lanstyák Istvánnak épp a hazai Katedrában jelent meg a *Közveleg* című írása. Itt olvashatjuk a következő, megfontolásra érdemes gondolatokat is: „Az iskola eddig csak arra tett kísérletet, hogy a diákokkal elsajátíttassa a standard nyelvváltozat normáját. Ez nagyon jó és fontos dolog, ám önmagában kevés. Legalább annyira fontos, hogy olyan nyelvi ismeretekkel vértessze föl őket, melyeknek alapján képesek lesznek megítélni, mikor milyen normasértést engedhetnek meg maguknak. De miért van erre egyáltalán szükség, miért kell a szabályok mellé megtanulni még a szabálysértés szabályait is? Nem volna okosabb az ehhez szükséges időt és energiát inkább a »helyes magyar beszéd« megtanítására fordítani? Amennyiben a helyes magyar beszéd pusztán a standard nyelvváltozat szabályainak gépies alkalmazását értjük, válaszuk határozott NEM. Többek között azért nem, mert minden nyelv szükségszerűen változik, a nyelvi változás pedig – ebben a vonatkozásban legalábbis – nem más, mint apró szabálysértések végtelen sorozata. A vak szabálykövetés a nyelv megmerevedéséhez, fejlődésképtelenné válásához vezetne. (Szerencsére ettől egyáltalán nem kell tartanunk, mert ilyen szabálykövetés csak a nyelvörök vágyálmaiban létezik.)” (Lanstyák 1996: 15)

Az a tény azonban, hogy a standard privilegiált nyelv és az oktatás is ezen folyik, semmiképpen sem jelenti azt, hogy a többi nyelvváltozatot, a nemstandardokat, ha tetszik szubstandard változatokat semmisnek, nem létezőnek vagy esetleg rossznak tartjuk – márpedig a tankönyvi megfogalmazások, ahogy a fenti példából is kitűnik, sok esetben ezt sugallják. S

itt egyáltalán nem áll szándékomban elmarasztalni a tankönyvek szerzőit, hiszen ők az akkori magyar nyelvészetben uralkodó felfogásnak megfelelően dolgozták ki a tankönyveket, kritikai megjegyzéseim tehát nem az ő bírálatukat jelenti. A tankönyveinkben tükröződő nyelvszemlélet azonban vitathatatlanul elavult.

Noha ennek az írásnak nem lehet célja az újabb magyarnyelv-tankönyv (Kovács 1997) elemzése, térjünk ki néhány megjegyzés erejéig erre a tankönyvre is. A 33. oldalon ezt olvashatjuk: „A beszélő közösség (sic!, ugyanígy előfordul a 36. oldalon is) tagoltságát követi vagy inkább leképezi a nyelvhasználatban mutatkozó tagoltság.” A *beszélőközösség*, (egybeírva) terminus technicus a szociolingvisztikában, s egy nyelv beszélőinek valamely földrajzi területhez vagy rendszeresen ismétlődő tevékenységhez kötött csoportját érthetjük rajta. Egy nyelv valamennyi beszélőjének összességét „nyelvközösség”-nek nevezzük; főleg az anyanyelvi beszélőkre szokás e műszó használatakor gondolni (vö. Lanstyák 1998d: 114).

Pongyolán van megfogalmazva a következő mondat: „A hivatalos stílus a szlovákiai magyarok nyelvhasználatában nagyon ritka, amennyiben néhány műfajban megvalósul, szlovakizmusok terhelik” (Kovács 1997: 170). Jobb lenne így: ...ritkán fordul elő, emellett a „szlovakizmusok terhelik” megfogalmazás kissé egyszerűsítő. Ez alapján kivétel nélkül minden szlovakizmus rontja a stílust. Pedig az ilyen szövegekben vélhetően előfordulnak olyan (főleg) intézménynevek, melyek ugyan szlovák megfelelőik tükörfordításai, mégis köznyelvek, például *Szlovák Nemzeti Tanács, alapiskola, politikai szubjektum, grémium, hozzáadottérték-adó, munkahivatal, könyvelési napló, szociális biztosítás, községi vagy városi hivatal, szociális minisztérium* (vö. Simon 1998).

Nemcsak e példának felhozott és egyéb hibák – melyek előfordulásának nagy részében a „nyomda ördöge” a ludas – rontják a könyv minőségét. Gond emellett az is, hogy szemléletmódját tekintve nem sokban haladta meg az elődjét, így a nyelvhasználatot sokszor túlságo-

san leegyszerűsítve mutatja be. *Megmutatkozik ez a szemlélet abban is, hogy több nyelvi elem használatát – a korábbi tankönyvhöz hasonlóan – a helyzettől függetlenül egyszerűen rossznak, helytelennek minősíti.* Lássunk néhány példát! „A visszahatás kifejezésére kétféle forma van. Az egyik az egyszerű visszaható ige: *védekezik*, a másik a cselekvő és a vissza-utaló névmás kapcsolata: *védi magát*. Ha azonos a kétféle forma jelentése, az egyszerűbbet használjuk, [...] A körülírt szenvedő szerkezetek nagyon gyakran helytelenek. Ilyen a *kerül, nyer, talál, történik* igékkel palástolt szenvedő alak: *feldolgozásra kerül* (feldolgozzák), *gondoskodás történt* (gondoskodtak). Hasonlóan kifogásolhatók az úgynevezett terpeszkező kifejezések: *kifizetést eszközöl* (fizet), *befolyást gyakorol* (befolyásol)” (Kovács 1997: 85); „sajnálatos módon gyakran használ ún. terpeszkező kifejezéseket is, pl. az egyszerű állítmány helyett körülírást (*megállapítást nyert* – megállapították, *javaslatot tesz* – javasol, *tulajdonát képezi* – tulajdona); ragos alak helyett névutós szerkezetet (*bizottság felé* – bizottságnak, *ez ügyből kifolyólag* – emiatt...)” (Kovács 1997: 169). Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ezek használata stílus kérdése. Bizonyára számos példát lehetne felhozni, e „terpeszkező kifejezések” helyes használatára mondjuk a *javaslatot tesz* kifejezéssel, például jelzővel bővítve (vö. Zeman 1988: 1040–1053).

„A feltételes mód jelen idejének egyes szám 1. személyű alanyi ragozása alakjában mindig *-né* a módjel: *adnék*” (Kovács 1997: 88). Írásban s a választékos köznyelvben valóban így van, ám a standard alatti változatokban megvan a *-ná* módjeles változat is.

„Vigyázzunk, hogy a tárgyként álló személyes és mutató névmás *-t* ragját ne kettőzzük: *őt, azt* – helyesen : *őt, azt*. [...] A birtokos névmásokat, helytelenül, még egy megtoldott birtokjellel is használjuk. Helytelen: *enyémé, tiédé*. Helyes: *enyém, tiéd*” (Kovács 1997: 95).

„Helytelen lehet az is, ha a megszokott régi igekötőket újakkal cseréljük fel: *megbeszél* helyett *átbeszél* vagy *lebeszél*; *megtárgyal*

helyett *kitárgyal*; *megszavaz* helyett *leszavaz* (a *le-* igekötős alakok ellentétes jelentésűek). [...] A szlovákiai magyarok az idegen nyelv hatására több igekötős alakot helytelenül használnak: *beszed* helyett *kiszed*...(*beszedi* a gyógyszert helyett: *kiszedi* a gyógyszert – S. Sz.)” (Kovács 1997: 103). Nem az a probléma, ha régi igekötők mellett újak is megjelennek, hiszen ha ez nem így lenne, a régi mellett nem jelenne meg új forma, akkor nem változna a nyelv, ugyanakkor – közhelyszámba megy – a nyelvnek lényegi tulajdonsága a változás. A fent kifogásolt nyelvi elemek, igekötős igék, ahogyan a *kiszed* ‘beszed’ jelentésben egyszerűen nem standard változatok. A fenti idézettel kapcsolatban még megjegyezhetjük a következőt; arra sem lett volna felesleges utalni a tankönyvben, hogy a szlovák nyelv számunkra második nyelv, származását és típusát tekintve idegen, egyébként viszont nem, hiszen évszázadok óta érintkezik egymással a két nyelv.

Minden nyelvnek a beszélői természetes módon tisztelik nyelvük köz- és irodalmi változatának normáit. E nyelvváltozatok a többihez képest kiemelt helyzetben vannak, ezeknek van a legnagyobb tekintélyük, mivel „magasabb” kulturális funkciókat teljesítenek, s egy-egy nemzetet a maga egységében képviselnek. Ugyanakkor azonban azt tapasztalhatjuk, hogy a nemzeti nyelv e változatainak értékét gyakran abszolutizálják, s a hozzá fűződő viszonyban mítoszok keletkeznek. Ezek a téves nézetek, a szemléletmód s vele együtt a mítoszok keletkezése is – ahogyan azt a Prágai Nyelvészköz, s annak hagyományai alapján például a Sgall–Hronek (vö. 1992: 91–97) szerzőpáros megállapítja – ártalmasak a nyelvhasználók szempontjából. A standard olyan nyelvváltozat, melynek funkciója szempontjából ugyan valóban kiemelten fontos szerepe van, ám ugyanakkor más szempontból, például a kutatás, a nyelv szerkezetének, működésének a kutatása szempontjából már nem; ebben a tekintetben fontosabbak a beszélt nyelvi változatok, melyekben markánsan megnyilvánulnak a nyelv fejlődési tendenciái. E tendenciákat, egyáltalán

a nyelv változásait ugyanakkor a standardban a kodifikáció és a nyelvművelés általában erősen korlátozza. Emiatt aztán a nyelvészek egy csoportja a standardra valójában úgy tekint, mint egyféle nemzeti múzeumra (vö. Sgall–Hronek 1992: 91–92). Mindamellett hangsúlyoznunk kell azt, hogy a standard tekintélye vitathatatlan, de ezt hiba lenne abszolutizálni.

Ami a standard normáját s annak a beszélőkön való számonkérését illeti, nem szabad megfélemlítenünk arról, hogy a kodifikáció nem tükrözi híven a normát, bizonyos mértékben „mögötte kullog”, ill. elébe is mehet. Fontos azonban az, hogy a nyelvhasználatunkban szakadatlanul változások zajlanak, és – több mint hetven évvel azután, hogy Mathesius, Jakobson és Havránek felléptek a nyelvművelésben a funkciós szempontot hirdető programjukkal – a beszédhelyzetre való tekintet nélkül ne ragaszkodjunk csupán a megszokott nyelvi elemek használatához, azokat a standardban egyedül helyesnek elismerve, hanem bátran használjunk olyanokat is, melyeket a művelt beszélők nagy része teljesen természetes módon használ, s megfelelőnek ismer el (vö. Simon 1998; Lanstyák–Simon–Szabó Mihály 1997).

Az újabb, a kétszintű érettségi vizsgával kapcsolatos különféle közoktatási anyagok, tantervek, tanmenetek, egyéb oktatási segédanyagok sincsenek kellő mértékben tekintettel a szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvi helyzetére, a nyelvi purizmus bennük is megnyilvánul, így nem lehetnek igazán alkalmasak az anyanyelvi nevelésre sem. Maradva a tankönyvek, illetőleg egyéb oktatási anyagok és a nyelvi purizmus témánál, néhány újabb példával illusztrálom írásomat.

A tankönyveknek nyilvánvaló a hatásuk: nemzedékek ismereteit, szemléletét alapozza meg egy-egy tankönyv. Ha azonban a tankönyvi ismeretanyag korszerűtlen szemléletet tükröz, eltájolja a diákokat. A jelenségre jó példát hozhatunk fel a *Katedra* c. folyóirat egyik korábbi számában megjelent tankönyvkritikából is (Balla 2003). Ilyen jellegű írás viszony-

lag ritkán jelenik meg szűkebb pátriánkban, ezért dicséretes, ha fiatal pályakezdő pedagógusok mégis vállalkoznak rá. Az említett írásban néhány szerző elemez egy újonnan megjelent, szlovák eredetiből fordított természetismeret-tankönyvet. A tankönyvi szövegben sajnálatos módon előforduló tárgyi tévedések helytálló felfedése mellett azonban az egyébként nem nyelvész (nyelvszakos) bírálók úgy vélekedhettek, hogy illetékesek állást foglalni a tankönyv nyelvét érintő kérdésekben is. Észrevételeikből példaképpen csak kettőt emelnék ki: „Az elkövetkezik a nappal helyett [...] szében hangzik a beköszönt a nappal. Az elkövetkezik kifejezés egyébként a magyar nyelvben nem létezik.” (Mondanom sem kell, hogy például a szótáraink – melyekhez bizonyára hozzányúlhatott volna a bíráló – másról tanúskodnak.) Még ennél is érdekesebb azonban a következő megállapítás: „Kérném a tankönyvfordítókat, szerkesztőket és nyelvi lektorokat, hogy az efféle »újkori nyelvújításokat« a jövőben, ha lehetséges, kerüljék. Számunkra ugyanis szükségtelen két vagy több magyar nyelv létezése. Elég ha egy van, és az érthető határon innen és túl is”.

Végül hadd említsek másféle példát is. Egy, szintén fiatal ügybuzgó pedagógus magyar–szlovák futball kisszótárt jelentetett meg (Both 2004). A szerző, egy a kiadott szótára kapcsán vele készített interjúban (Brányik 2004) kifejti, hogy szótára „mintegy 3 000 szót tartalmaz. S ezzel akár a szlovák nyelv tanulásának alapjául is szolgálhat. A haladóknak pedig segédeszközzül!” Az oktatási segédletnek szánt munkát azonban a nyelv egyértelműen homogén szemlélete jellemzi. Nyilvánvalóan úgy készült, hogy a szerző egy terjedelmesebb szótárból kiválogatta a foci témaköréhez is kapcsolódó szavakat, ugyanakkor azonban nincs meg benne például még a *kötény*-, *esernyőcsel* és más egyéb általánosan használatos terminusok, vagy egyéb, a kétnyelvű nyelvváltozatok elterjedt elemeinek tekinthető szavak, ahogyan például a *kontumál* ige sem. Ez utóbbit azért említem, mert minden magyar sportbarát ismeri

Szlovákiában. Kérdésemre pontosan körülírták, meghatározták a hazai focista adatközlők, sőt, jóllehet kontaktusjelenség, írott sajtóbeli példákkal is alá lehet támasztani létezését. Humort keltő azonban az, hogy a szerző az említett interjúban arról is szót ejt, hogy a „szlovák csapatok magyar ellenfelei nem ismerik vagy helytelenül használják a hivatalos nyelv focira vonatkozó szavait”, mert „egyáltalán nem mindegy mikor, hol és milyen választékosan szólalunk meg. Pláne akkor, ha olyan »kihegyezett« szituációban találjuk magunkat, mint amilyet egy futballmeccs kínál föl és produkál”. Szükségtelen kommentárt fűzni e sorokhoz; mindenkinek elég határozott elképzelése van arról, hogyan fejezik ki magukat a focisták a pályán a meccs hevében, s hogy olyankor mennyire fontos számukra a választékos kifejezőmód.

Visszatérve azonban a szótárhoz. A szerző akkor segített volna igazán munkájával, ha annak magyar szóanyagába belefoglalta volna a *jaszli*, *jaszlicski* ’köténycsel’, *kopacski* ’futballcipő, focicsuka’, *kontumál* ’eredményt jóváír’, *stuszni* ’lábszárvédő’ és hasonlóan közismert szavakat is mint kontaktusváltozatokat – megfelelő eligazítással használatukat illetően –, melyeket teljesen általánosan használnak a szlovákiai magyar gyerekek.

A purizmus hatását évről évre megfigyelhetjük például a Kazinczy Napokon, a versenyző diákoknak a magyar nyelvről, annak használatáról, kisebbségi helyzetünkben való fennmaradásáról vallott nézeteiben, vagy esetenként a Katedra Napokon elhangzó előadások egy részében is, mely rendezvénynek egyébként a tankönyvek nyelvezete volt már a témája.

S vajon akkor milyen nyelvszemléletet tartatunk kívánatosnak, korszerűnek? – kérdezheti ezek után a kedves olvasó.

Az elvakult purizmustól, babonáktól megtisztult, tudományos alapokon nyugvó szemléletet, mint amilyenre kiváló példa a már idézett cseh Petr Sgall–Jiří Hronek (1992) szerzőpáros könyve, s mint amilyenre szerencsére itthoni példákat is idézhetünk elsősorban Lanstyák

István és Szabó Mihály Gizella munkáinak köszönhetően. Egy modernebb szemléletmód, mely valóban egyre inkább kezd érvényesülni a szociolingvisztika megtermékenyítő hatásának köszönhetően, azt tekintheti céljának, hogy a parancsok és tiltások, ill. a károkat okozó, ezért gyakran és okkal keményen bírált purista szemlélet helyett felvilágosítsa a beszélőket arról, milyen a nyelvünk valós állapota, a nyelvi helyzetünk, s hogy a nyelvhasználók kommunikációs céljaikhoz hogyan válogathatnak megfelelően a rendelkezésükre álló nyelvi eszközökből.

Noha a purista szemléletmód érvényre jutása általában káros jelenség, kisebbségi helyzetünk szempontjából bizonyos mértékben mégis indokolt az érvényesítése (vö. Lanstyák 1998c: 430; a purista elvek alkalmazásáról lásd még 432). Ennek a gondolatnak a bővebb kifejtése azonban már egy másik írás feladata lehetne. A káros nyelvi purizmus jelenségét pedig meghaladta a tudomány; sajnos, sokat „köszönhetünk” azonban neki abban, hogy a nyelvészeti közgondolkodás nem fejlődött mindig dinamikusán.

HIVATKOZÁSOK

- Antal László 1989. *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I.* (A prágai iskola). Kézirat. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bakos Ferenc 1994. *Idegen szavak és kifejezések kézi-szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balla István 2003. Miből készül a méhpempő – avagy tankönyv hibákkal. *Katedra* 10/5, 27–28.
- Blanár, Vincent – Jóna, Eugen – Ružička, Jozef 1974. *Dejiny spisovnej slovenčiny II.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Both László 2004. *Magyar–szlovák futball kishoztár. Maďarsko–slovenský malý futbalový slovník.* Dunajská Streda: Felelős kiadó a szerző.
- Brányik Sándor 2004. Nyelv és futball. *Patonyföld* 4/5,2.
- Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat.* A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.

- Cs. Nagy Lajos 1997a. Magyar anyanyelvi tankönyvek és a kisebbségi nyelvhasználat. *Katedra* 4/9, 9–13.
- Cs. Nagy Lajos 1997b. Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. *Magyartanítás* 38/3, 34–37.
- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Budapest: Gondolat.
- Fábián Pál – Lőrincze Lajos 1990. *Nyelvművelés*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Havránék, B. – Weingart, M. 1932. *Spisovná čeština a jazyková kultura* 1. Praha: Melantrich A. S.
- Jakobson, Roman 1932. O dnešním brusičství českém. Havránék, B. – Weingart, M. (szerk.) *Spisovná čeština a jazyková kultura* 1. Praha: Melantrich A. S. 85–122.
- Jelínek, Milan 1997. O novodobém českém purismu a jeho ztroskotání. Ondrejovič, Slavomír (szerk.) *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Sociolinguistica Slovaca 3. Bratislava: Veda. 153–163.
- Kačala, Ján 1994. *Slovenčina – vec politická?* Martin: Matica slovenská.
- Kovács László 1997. *Magyar nyelv a középiskola 1–4. osztálya számára*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Lanstyák István 1996. Közveleg. *Katedra* 4/2, 15.
- Lanstyák István 1998a. *Nyelvünkben otthon*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Lanstyák István 1998b. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István 1998c. A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) *Nyelv-mentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris. 408–436.
- Lanstyák István 1998d. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. *Irodalmi Szemle* 41/3–4, 107–115; 5–6–7, 152–163.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram.
- Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében. Jazykové kontakty v Karpatskej kotline*. Az 1996. november 4–5-én Pozsonyban tartott kétnyelvűségi konferencia előadásai. Pozsony: Kalligram – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 67–77.
- Mistrík, Jozef 1993. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.
- Pauliny, Eugen 1938. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Sgall, Petr – Hronek, Jiří 1992. *Čeština bez příkras*. Praha: H&H.
- Simon Szabolcs 1996. Nyelvváltozatok a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák számára írt magyarnyelv-könyvekben. Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 17–27.
- Simon Szabolcs 1998. Nyelvi változók a szlovákiai magyar sajtóban. Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYTF Kiadó. 123–139.
- Szabó Mihály Gizella 1999. A magyar nyelvi tervezés, nyelv-művelés és anyanyelv-ápolás lehetőségei és feladatai Szlovákiában. *Irodalmi Szemle* 42/3–4, 98–105.
- Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 15. 303–329.
- Szűts László 1993. Az idegen szók divatja és a rendszerváltás. *Magyar Nyelvőr* 117/4, 435–436.
- Trudgill, Peter 1996. Az olvasókönyvek és a nyelvészeti ideológia – szociolingvisztikai nézőpontból. Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 1–10.
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi nominalizálásról. Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1040–1053.

[Simon Szabolcs 2010. Gondolatok a nyelvi purizmusról. *Nyelvi szondázás. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 147–187.]

NÉVMUTATÓ

- Abaffy Erzsébet 223, 226, 264
 Ágner Lajos 263, 264
 Alfredsson, Gudmundur 506, 508
 Algeyerová, Zuzana 331, 249
 Ambrúžová Kinga 331, 349
 Andrassy György 12, 18, 24
 Andrić Edit 84, 107-108
 Angyal László 473-474
 Antal László 573, 579
 Antalné Szabó Ágnes 150-151, 158, 489-490, 493, 496, 499
 Arany A. László 78-79, 190, 209, 254, 264, 267, 269, 270, 462, 477, 483, 519
 Auer, Peter 291, 301, 316, 329, 337, 340, 349
 Bagu Balázs 503, 508
 Bakos Ferenc 244, 248-249, 252, 573, 579
 Balázs Géza 140, 146, 150, 155, 158, 422, 423, 430, 435, 484, 500, 571
 Balázs Judit 413, 420
 Balla István 578-579
 Balogh Lajos 110, 184, 188, 437, 449, 468
 Bánréti Zoltán 497, 499
 Baranovicsová, Monika 319, 349
 Bárczi Géza 183, 188, 222, 226, 413, 420
 Bárdos Gyula 205, 217
 Bartha Csilla 27, 36, 198-199, 229, 240, 291, 301, 303, 316, 321, 324, 327, 337, 339-340, 347, 349, 355, 367, 387-388, 393, 402, 539, 545
 Bartóki-Gönczi Balázs 14, 24
 Bartos-Elekes Zsombor 437, 449
 Bauko János 187-188, 407, 415, 417-418, 420, 423-424, 432, 435, 460, 462, 469, 471, 473-477, 483
 Béhrová, Alžbeta 319, 336, 341, 349
 Bencédy József 499
 Benčatová, Ľudmila 528-529
 Benedek László 472, 478
 Benkő Loránd 187-188, 220-222, 226, 259-261, 263-264, 407-408, 411, 421, 463
 Benő Attila 81, 83-85, 93, 108, 110-111, 177, 199, 422, 486
 Benyovszky Krisztián 277
 Beregszászi Anikó 84, 108, 177, 437, 449
 Berényi József 11-12, 24
 Bernstein, Basil 549
 Bíró Ágnes 409, 416, 421, 423, 435, 436
 Bíró Ferenc 423, 435
 Blaho, Peter 331, 350
 Blanár, Vincent 244, 252, 407-408, 412, 421, 471, 579
 Blaskovics József 474, 477
 Bloomfield, Leonard 387, 402
 Bódióvá, Bianka 331, 350
 Bognár Márta 290, 299, 304, 315
 Bokor József 76, 79, 184, 188, 317, 352, 449
 V. Borbély Anna 33, 36-37, 110, 190, 200, 231, 239-240, 252, 403, 420, 476, 480, 483, 500
 Bot, Kees de 257, 264
 Both László 578-579
 Bozsik Gabriella 134, 146-147, 149-150, 158
 Brányik Sándor 578-579
 Brunner, Georg 502, 506, 508
 Bura László 84, 108
 Clyne, Michael 85, 108
 Csáky Károly 470, 477
 Csáky Pál 18
 N. Császi Ildikó 422, 460, 468, 471-472, 476-477, 478, 482, 485
 Csepeli György 63, 80, 199
 Csernicskó István 83-84, 108, 449, 499, 508, 521, 572, 579-580
 Csiba Annabella 295, 305, 307, 315
 Csicsay Alajos 562, 571
 Csicsay Károly 490-491, 492, 496, 499, 516, 521
 Csicsay Sarolta 492, 499
 Csikány Andrea 188-189
 Csilléry Klára 478
 Csoma László 36
 Csuka Gyula 564, 571
 Cúth Csaba 11, 24
 Czibulka Imre 443, 450
 Danczi Villebald 208, 217
 Das Gupta, Jyotintida 550
 Dávid Zoltán 253, 264
 De Houwer, Annick 369, 388-389, 402
 Debnár Klára 290, 307, 315, 319, 334, 336-337, 339, 342, 347, 350
 Deme László 39, 45, 50, 125, 131, 139, 146, 220, 226-227, 245, 252, 261, 263-364, 430, 435, 557, 560, 564, 571

- Dénes György 472, 478
 Deuchar, Margaret 387-388, 402
 Diebold, Richard 387, 402
 Dohány Klára 319, 328, 337, 345, 350
 Dombiné Páczter Katalin 472, 478
 Domonkosi Ágnes 110, 133, 146, 158, 423, 435, 499, 460
 Dömötör Adrienne 423, 435
 Doyle A. M. 388, 402
 Dózsa Roland 473, 478
 Dressler, Wolfgang U. 56, 80
 Dróth Júlia 563, 567, 571
 Drozd, Vladimír 566, 571
 Duma-István András 183, 189
 Éder Zoltán 435
 Eöry Vilma 83-85, 108, 172, 176-177
 Erdély Judit 423, 435
 Erdélyi Géza 36
 Erdősová, Eva 331, 350
 Fábián Pál 137, 139, 146, 151, 154, 158, 494, 499, 573, 580
 Fehér Géza 181, 191
 Fehér István 503, 508
 Fényes Elek 221-222, 226, 442, 446, 450
 Fenyvesi Anna 55, 81, 309, 317, 339, 350
 Fercsik Erzsébet 409, 421
 Ferguson, Charles A. 87, 108, 403, 549
 Fishman, Joshua 355, 367, 549-550, 560
 Fletcher, Paul 402
 Fodor Katalin 219-220, 226
 Földi Ervin 137, 146, 154, 158, 444, 450, 474
 Frunyo Csilla 473, 478
 Fülei-Szántó Endre 424, 436
 Fülöp Lajos 195, 199
 Gábos András 503, 508
 Gabzdilová, Soňa 511, 514
 Gágyor József 187, 189, 474, 478
 Gal, Susan 339, 343, 350, 355, 367
 Gass, Kate van 396, 402
 Gedai Borbála 471, 478
 Gereben Ferenc 36, 240
 B. Gergely Piroška 408, 410, 412, 421, 449, 461, 468, 469, 477-478, 480-481, 483-484
 Gibbons, John 355
 Göncz Lajos 321, 324, 350, 540, 545
 Gósy Mária 290, 316, 330-331, 336, 350, 369, 371, 386, 388-389, 402
 Gregor Ferenc 270, 478
 Grétsy László 48, 50, 252, 286, 352, 423, 427, 430, 435-436, 561
 Grosjean, François 316, 327, 337, 350, 369-370, 386, 387-389, 393, 397, 402
 Gubík Mária 491-492, 499
 Gujberová Zuzana 350
 Gumperz, John J. 549
 Guszkova Antonymina 429, 436
 Guttmann Miklós 81, 84, 108, 184, 189-191, 199, 317, 352, 460, 474, 478, 484, 521
 Gyönyör József 11-12, 24, 36, 39-40, 50, 472, 478
 Győri-Nagy Sándor 63, 80, 131, 513-514
 Gyurcsík Iván 12, 24
 Gyurgyik László 27, 29, 36-37, 80, 184-186, 189, 229, 240, 264, 316, 351, 355, 358, 367, 439, 443, 450
 Gyuricsek Piroška 12, 19, 21, 24, 25
 Hadrovics László 80
 Hajdú Mihály 134-135, 146, 151, 158, 184, 189, 200, 407-410, 412, 421, 449, 460, 469-470, 477-481, 484
 Hajdú-Moharos József 441, 450
 Halász Gábor 525, 529
 Haraszi Gyuláné 263-264
 Harding, Edith 397, 402
 Haugen, Einar 65, 71, 74, 80, 87, 108, 119, 123, 337, 350, 549-550, 560
 Havránek, Bohuslav 573, 575, 578, 580
 Héder Ágnes 473, 479
 Hegedűsné Marikovecz Katalin 468, 472, 479
 Heller, Monica 291, 316-317, 327, 349-350, 352
 Heltainé Nagy Erzsébet 552, 559
 Herczeg Gyula 183, 189
 Hermann József 37
 Herpe, Estelle 396, 403
 Hevesi Attila 446, 450
 Hoboth Katalin 290, 306, 308, 315
 Hoffmann István 227, 412, 421-422, 460-461, 463-469, 479, 521, 561
 Hoffmann, Charlotte 388, 402
 Hőnyi Ede 137, 146, 154, 158, 461
 Horger Antal 263-264
 Horváth Ildikó 461, 468, 472, 479
 Horváth Zsuzsanna 525, 529, 537
 Horváthová, Katarína 331, 350
 Hronek, Jiří 577-580
 Huňáček, Václav 461
 Hurka Katalin 260, 264
 Husárik(ová), Marianna 308, 316, 319, 326, 344, 350
 Hushegyi Anikó 290, 304-305, 316, 319, 334, 350
 Hymes, Dell 550
 Champagne, M. 402
 Chorvát, František 426, 436
 Ila Bálint 479
 Imre Anna 507-508,

- Imre Samu 27, 37, 83, 161, 201-207, 209-213, 215, 217, 220-222, 226-227, 259, 261, 263-264, 519, 521
- Inczefi Géza 463, 468
- Jakab István 7, 39, 45, 50, 58, 76, 80, 125, 128, 131, 245-246, 248, 251-252, 444, 557, 559, 561, 563, 571
- Jakobson, Roman 573, 578, 580
- Jankus Gyula 451, 461, 468, 470, 472-473, 479
- Jarábik Balázs 12, 25
- Jelínek, Milan 471, 478
- Jernudd, Björn 549-550
- Jóna, Eugen 252, 573, 579
- Juhász Aladár 470, 479
- Juhász Dezső 201, 203, 205-206, 210, 212, 215, 217, 227, 422, 461, 466, 468, 561
- Kacsinecz Krisztián 331, 350
- Kačala, Ján 226, 244, 252, 573, 580
- Kálmán Béla 202, 206, 217, 219-221, 226, 259, 261, 263-264, 409, 411, 421, 468
- Kapczyová Ildikó 290, 296, 302-303, 316
- Karmacsai Zoltán 388, 402
- T. Károlyi Margit 81, 87, 108-109, 184, 189, 264, 271, 480, 484-485
- Kaufman, Terrence 79, 81, 254-257, 265
- Kemény Gábor 200, 252, 352, 549, 561
- Kenesei István 429, 436
- Kertész Manó 426, 436
- Keszler Borbála 283, 286, 291, 316, 329, 350, 484, 494, 499
- Király Attila 123
- Király Lajos 461
- Király Péter 478
- Kiss Jenő 27-28, 37, 50, 86, 108, 110, 125, 131, 134, 146, 149, 158, 182-184, 187, 189, 193-199, 217, 226, 229, 231, 240, 253, 257, 259, 261, 263-264, 267-268, 270, 295, 316, 333, 351, 407, 411, 421, 423, 425, 430, 436, 484, 504, 508, 514, 51-519, 521, 532, 537, 563, 571, 572, 580
- Kiss Lajos 69, 80, 461, 468, 473, 479
- Kiss Róbert Richárd 423, 436
- Klaudy Kinga 45-46, 48, 50, 274-275, 277, 280-281, 285-286, 452, 457, 461, 463, 469
- Knappová, Miloslava 409-410, 415, 421
- Kniezsa István 221, 461, 469, 473, 479
- Kocsis Károly 206, 217, 253, 264, 446, 450
- Kocsis-Hodosi Eszter 206, 217, 253, 264
- Kolláth Anna 83-85, 108-109
- Koncsol László 474, 479
- Kontra Miklós 15, 25, 50, 60, 80, 87, 109-110, 195, 199, 217, 252, 270, 339, 350-351, 355-356, 367, 425, 436, 459, 461, 479, 513-514, 517, 521, 540, 545, 552, 561, 580
- M. Korchmáros Valéria 49-50
- Kossa János 76, 80
- Kótyuk István 76, 80
- Kovács László 576-577, 580
- Kovács Péter 506, 508
- Kovács Magdolna 292, 316, 336-337, 339-340, 342, 351
- Kovalovszky Miklós 50, 286, 435-436
- Köves J. Julianna 426-427, 430, 436, 465
- Kožik Diana 187, 189, 198-199, 205, 217, 270, 515-516, 521
- Kranz, Jerzy 25, 506, 508
- Krcseková, Mária 319, 339, 347, 351
- Kristó Gyula 463, 468
- Krištof, Štefan 411, 421
- Križ, Martin 529
- Kropáček, Luboš 461
- Krško, Jaromír 411, 421
- Kulcsár Aranka (Kulcsárová) 319, 351, 461, 473, 479
- Kulcsárné Sz. Zsuzsanna 205, 217, 492, 499
- Kürti Jarmila 502, 508
- Kusý, Miroslav 12, 25
- Kvarda József 12, 24
- Labov, William 63, 80, 114, 122, 129, 393, 402, 549, 575
- Laczko Krisztina 133, 135-137, 141-146, 149, 151, 158, 172, 176-177, 402, 495, 499, 555, 561
- Laczkoné Erdélyi Margit 470, 479, 529
- Ladó János 409, 416, 421, 423, 436
- Lakatos Demeter 183-184, 189
- P. Lakatos Ilona 80, 87, 90, 108-109, 184, 189, 264, 271, 480, 484-485
- Lancz Attila 12, 17, 25
- Lansyák István 12, 25-26, 28, 37, 40, 50-51, 55, -61, 63-65, 67-68, 75, 77, 79-81, 84-88, 90, 100, 107, 109-111, 113, 123, 125, 128-129, 131, 133, 146, 149, 158, 161, 168, 172-173, 177, 186, 188-189, 193, 198-199, 204-205, 217, 221-222, 226, 231-232, 240, 246, 249, 251-252, 253-255, 257-258, 260, 264-265, 269-271, 286, 289-292, 294-297, 300-301, 303, 308, 314, 316-317, 319-320, 324, 327, 330, 333-334, 336, 339, 344-345, 347, 350-353, 356, 367, 370, 386, 391, 393, 403, 413, 415, 421, 450, 461, 472-473, 478-480, 482, 489, 497-499, 509, 511-514, 540, 545, 552, 558, 561-565, 569-572, 573, 575-576, 578-580
- László Béla 356, 367, 542, 545
- Lelkes György 441, 443, 450
- Lengyel Zsolt 351, 389, 403

- Libárdi Péter 472, 478
 Ligárt Krisztina 471, 480
 Lintner(ová) Anita 319, 352, 473, 480
 Liszka József 56, 81, 202-203, 205, 208, 214-217, 253, 264
 Lőrincze Lajos 158, 463, 468, 580
 J. Lőrinczi Réka 433, 436
 Lovisek Júlia 473, 480
 Lukács Judit 525, 529, 537
 Lutterer, Ivan 461
 MacLaughlin, Barry 388, 403
 MacWhinney, Brian 402
 Majtán, Milan 409, 415, 421, 441, 448, 450, 461
 Mantero, Miguel 396, 403
 Márton Gyula 221, 227
 Mártonfi Attila 110, 133, 136, 141-146, 151, 158, 172, 176-177, 495, 499, 555, 561
 Máté Jakab 39, 50
 Mátrai Zsuzsa 523, 529
 Mayer Judit 39, 50, 119, 123, 245, 252
 S. Meggyes Klára 389, 403
 Meisel, Jürgen M. 369, 388, 403
 Menyhárt József 31, 37, 44, 50, 109, 111, 146, 149, 158, 161, 171, 186-187, 189-190, 198-199, 201, 217, 271, 286, 316, 317, 319, 350-352, 450, 461, 472-473, 476, 479-480, 482, 571
 Menyhárt Krisztina 378, 386
 Mészáros Timea 163, 568, 570-571
 Mező András 445, 450, 461
 Mikes Melánia 278, 286, 392, 403
 Mikócziová, Katarína 290, 316
 Misad Katalin 45, 50-51, 145-146, 152, 154, 158-159, 171, 260, 264, 289, 319, 473, 480, 489, 491-492, 500, 515-516, 521, 529, 563, 565-567, 571-572
 Mistrik, Jozef 48, 50, 244, 252, 573, 580
 Mizser Lajos 413, 421
 Mojzesová, Timea 319, 342-345, 347, 352
 Molnár Csikós László 85, 110
 Molnár Imre 27, 37
 Molnár Zoltán 188-191, 199, 460, 474, 478, 482, 484, 521
 Mrva Marianna 24-25
 Myers-Scotton, Carol 291, 317, 327, 329, 340, 342, 347, 352
 Nádasdy Ádám 50, 138-139, 146
 Nagy Endre 472, 480
 Cs. Nagy Lajos 187, 189, 210-211, 217, 472, 480, 574-575, 580
 Nagy Melinda 474, 476, 528-529
 Nagyová, Kristína 331, 352
 Nagyová, Monika 331, 352
 Navracsics Judit 351, 388-389, 403, 422
 Nekula, Marek 549, 561
 Nekvapil, Jiří 549-550, 552, 561-562
 Németh(ová) Andrea 64, 67, 81, 319, 332, 338, 341-342, 346-347, 352
 Némová, Ivana 290, 299, 306, 316
 Neustupný Jiří V. 549-551, 555, 560-561
 Novák Attila 166, 177
 Nyirkos István 409, 421, 468, 521
 Olejník Michal 18, 25
 Ondrejovič, Slavo 508, 580
 Onódiová, Boglárka 331, 351
 Ördög Ferenc 189-190, 410, 421, 469, 481
 Orlik, Juraj 426, 436
 Oroský, Tomáš 331, 352
 Orosz, Ladislav 18-19, 25
 Ortway Tivadar 473, 481
 Palcutová, Michaela 291, 303, 317, 324, 352
 Pallagová, Edina 290, 296, 299, 300, 303, 305-306, 316
 Papp György 108, 178
 Papp Melinda 290, 303, 305
 Pauliny, Eugen 571, 578
 Péntek János 81, 84-85, 108, 110, 198-199, 460, 561
 Pesty Frigyes 453, 461, 465
 Pete István 85, 110, 513-514
 Petres Sándor 471, 481
 Phillipson, Robert 502-503, 506-508
 Pilecky Marcell 471, 481
 Pintér (M) Tibor 85, 110, 161, 163, 166, 176-177, 260, 264
 Plišková, Anna 557, 561
 Pongrácz Flóra 472, 482
 Poplack, Sarah 291, 301, 317, 327, 343, 347, 352, 396, 403
 Považaj, Matej 226, 244, 252, 409, 415, 421, 475
 Presinszky Károly 187, 190, 199-200, 201, 208, 217, 222, 227, 240, 270-271, 476, 481
 Priklerová, Lýdia 12, 25
 Püspöki Nagy Péter 42, 473, 481
 Pusztai Ferenc 146, 177, 226, 563, 571
 Pusztai István 561, 565-567, 571
 Putz Éva 183, 190
 Quay, Suzanne 388, 402
 Raátz Judit 409, 421
 Rabec István (Štefan) 290, 308-309, 311, 316-317, 319, 331, 352
 Rác Endre 494, 499
 Radičová, Iveta 17
 Rajsli Ilona 168, 178
 Rakottyayová, Katarína 331, 352
 Rannut, Mart 502, 507-508
 Redouane, Rabia 396, 403

- Rigler János 471, 481
 Riley, Philip 397, 402
 Ringlerová, Viera 532-537
 Romaine, Susanne 340, 352, 388, 402-403
 Rontó Orsolya 31-32, 37
 Ružička, Jozef 252, 573, 579
 Saly Noémi 109, 195, 199, 252, 367, 580
 Sándor Anna 33, 37, 85, 110, 185-187, 190-191,
 194, 198-200, 201, 217, 221-222, 224, 231-232,
 237, 240, 260, 264-265, 269-270, 301, 317,
 347, 352, 425, 436, 461, 471, 475, 481-482,
 516, 521
 Sándor Klára 110, 123, 131, 200, 222, 254, 265,
 268, 521, 549, 561, 580
 Sebestyén Árpád 193, 200, 518, 521
 Sebők László 27, 37, 441-443, 446, 448, 450
 Segalowitz, Norman 388, 402
 Sgall, Petr 578-580
 Schmidt, Wilhelm 565, 572
 Siklaki István 196, 200
 Sill Gabriella 290, 295, 298, 300, 316, 319, 332,
 339, 352
 Sima Ferenc 7, 174-175, 186, 190
 Simon Beáta 496, 499, 521
 Simon Szabolcs 15, 25, 50, 79, 81, 110, 163, 250-
 252, 264, 270-271, 317, 352, 367, 391, 403,
 413, 422, 478, 486, 489, 496, 500, 515-516,
 521, 537, 550, 561, 571-572, 574, 576, 578,
 580
 Sinor Dénes 430, 436
 Skutnabb-Kangas, Tove 56, 81, 355, 370, 393, 403,
 502-509
 Slobin, Dan J. 388-389, 403
 Solt Andor 181, 191
 J. Soltész Katalin 135, 146, 151, 158, 409, 412, 421
 Somorová, Ľudmila 18, 25
 Sulán Béla 194, 200
 Szabó Géza 184, 188-189, 191, 259, 261, 263, 265,
 460, 474, 478, 482, 484, 521
 Szabó István 410-411, 422
 Szabó József 184, 191
 A. Szabó László 545
 Szabó Mihály Gizella 11-12, 14, 20-21, 25-26, 40-
 41, 47, 50, 60, 63-64, 75, 77, 79, 81, 85, 88, 90,
 100, 108-111, 113, 123, 125, 128-129, 131,
 171, 177, 246, 250-252, 264, 281, 286, 289,
 291, 295, 301, 316-317, 319, 327, 333, 344,
 351-353, 391, 403, 413-415, 421-422, 437-438,
 440-441, 448, 450, 461, 473, 480-482, 509,
 511-512, 514, 545, 552, 556-558, 561-563, 566,
 570-572, 575, 579-580
 Szaniszló Tibor 290, 310, 316
 Szarka László 26, 80, 265, 402, 472, 482, 485
 Szathmáry József 472, 482
 Szemkő Aladár 263, 265
 Szépe György 108, 573, 580
 Szepes Gyula 497, 500
 Szilágyi N. Sándor 85, 108, 111, 177, 407, 422, 486
 Szilágyi Sándor 111
 Szilvássy Tímea 24, 25
 Szűcs István 219, 227
 Szűts László 50, 110, 217, 514, 574, 580
 Šrámek, Rudolf 419, 421-422
 Štefánik, Jozef 57, 81, 291, 303, 317, 322, 324,
 327, 351, 352, 370, 389, 403
 Šutaj, Štefan 18, 25, 260, 265, 561
 Teleki Mária 482
 Telekiné Nagy Ilona 451, 461, 468, 472-473, 479,
 482-483, 521
 Thomason, Sarah Grey 55, 78, 81, 254-257, 261,
 265, 269
 Tokár Adrián 12, 25
 Tolcsvai Nagy Gábor 47, 51, 84-85, 111, 133, 146,
 172, 176, 178, 181, 183, 191, 195, 200, 286,
 319, 423, 435-436, 500, 518, 521, 560, 563,
 565, 572
 Tót Éva 502, 509
 Tóth Anikó 472, 483
 Tóth Károly 27, 190, 217, 270, 483, 485, 545
 Tóth László 37, 367, 450, 461
 Tóth Mihály 423, 436
 Tóth Szergej 351, 407, 422
 Török Tamás 451, 461-462, 468, 472-473, 483
 Trudgill, Peter 196, 200, 515, 517, 521, 574, 580
 Truglyné Gergely Katalin 471, 483
 Tulok Lajos 502, 509
 Turcsányi Gabriella 473, 483
 Turzó Ferenc 209, 277
 Udvari István 483
 Uhlířová, Ľudmila 560-562
 Unti Mária 472, 484
 Úrhegyi Emília 484
 Vajda Barnabás 491-492, 500
 Val'ková, Rozália 537
 Valló Albert 270-271
 Vályi András 222, 227
 Vančoné Kremmer Ildikó 26, 37, 110, 190-191,
 200, 251-252, 271, 286, 317, 319, 345-346,
 350, 353, 371, 386, 391, 403, 420, 435, 475-
 477, 480, 484-485, 500
 Váradi Tamás 163, 499, 508, 521, 574, 579-580
 Varennes, Ferdinand de 506, 509
 D. Varga László 472, 484
 Vékás Domokos 187, 191
 Velcsov Mártonné 494, 499
 Vizi Balázs 19-20, 26

- Vogl Márk 12, 16, 26
Vörös Ferenc 85, 109-111, 386, 413, 415, 422, 435,
450, 460-462, 468, 469-473, 475, 478, 480-481,
483-486
Vörös Júlia 471, 485
Vörös Ottó 188, 191, 413, 422, 462, 466, 468, 472-
473, 485-486, 471
Wacha Imre 193, 200, 430, 435, 497, 500
Weingart, M. 573, 575, 580
Weinreich, Uriel 71, 81, 229, 321, 353, 549
Weltens, Bert 257, 264
Wittenberger Zsuzsa 319, 353
Wüster, Eugen 565-566, 572
Zalabai Zsigmond 11-12, 24, 26, 413, 422, 439,
440, 450, 472-473, 478, 486, 553, 562
Zelliger Erzsébet 189, 206, 217, 226-227
Zel'ová, Alena 511, 514
Zeman László 245, 252, 514, 572, 580
Zimányi Árpád 138, 146-147, 150, 155-158, 474
Zvara, Juraj 11, 26
Zsemlyei János 85, 111
Zsigmond Tibor 443, 450

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
931 01 Šamorín
Parková 4

WEB: www.foruminst.sk
E-mail: foruminst@foruminst.sk

Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István szerk.
Magyarok Szlovákiában
VII. kötet
Nyelv

Első kiadás
Felelős kiadó: Tóth Károly
Borítóterv: Juhász R. József
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár
Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2011
Nyomta: Text Print, Győr

Gizella Szabó Mihály – István Lanstyák red.
Maďari na Slovensku
VII. zväzok
Jazyk

Prvé vydanie
Zodpovedný: Károly Tóth
Návrh obálky: József R. Juhász
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s. r. o., Nové Zámky
Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2011
Tlač: Text Print, Győr

ISBN: 978-80-89249-54-1